พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปัญญาสนิบาตชาดก

๑. นพินิกาบาตชาดก

ว่าด้วยราชธิดาทำลายตบะของดาบส

[๑] **ชนบทเร่าร้อนอยู่ แม้รัฐก็จะพินาศ ดูก่อนลูกนพินิกา มานี่เถิด เจ้าจงไปนำพราหมณ์ผู้นั้นมาให้เรา.**

[๒] **ข้าแต่พระราชบิดา หม่อมฉันทนความลำบากไม่ได้ ทั้งไม่รู้จักหนทาง จะไปยังป่าที่ช้างอยู่อาศัยได้อย่างไรเล่า เพคะ.**

[๓] **ดูก่อนลูกนพินิกา เจ้าจงไปอยู่ชนบทที่เจริญด้วยช้าง ด้วยรถ ด้วยยานที่ต่อด้วยไม้ เจ้าจงไปด้วยอาการอย่างนี้เถิดลูก เจ้าจงพากองช้าง กองม้า กองรถ กองพลราบไปแล้ว จักนำพราหมณ์ผู้นั้นมาสู่อำนาจได้ด้วยผิวพรรณ และรูปสมบัติของเจ้า.**

[๔] อาศรมของอิสิสิงคดาบสนั้น ปรากฏด้วย ธง คือ ต้นกล้วย แวดล้อมด้วยต้นสมอ เป็นที่น่ารื่นรมย์ นั่นคือแสงไฟ นั่นคือควันเห็นปรากฏอยู่ อิสิสิงคดาบสผู้มีฤทธิ์มากเห็นจะไม่ทำให้ไฟเสื่อม.

[๕] อิสิสิงคดาบสเห็นพระราชธิดา ผู้สวมใส่กุณฑลแก้วมณีเสด็จมาอยู่ กลัวแล้ว เข้าไปสู่อาศรมที่มุงด้วยใบไม้ ส่วนพระราชธิดาแสดงอวัยวะอันซ่อนเร้น และอวัยวะที่ปรากฏ เล่นลูกข่างอยู่ที่ประตูอาศรมของดาบสนั้น ฝ่ายดาบสผู้อยู่ในบรรณศาลา เห็นพระนางกำลังเล่นลูกข่างอยู่ จึงออกจากอาศรมแล้วได้กล่าวคำนี้ว่า

[๖] ดูก่อนท่านผู้เจริญ ต้นไม้ของท่านที่มีผลเป็นไปอย่างนี้ มีชื่อว่าอะไร แม่ท่านขว้างไปไกลก็กลับมา มิได้ละท่านไป.

[๗] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ต้นไม้ที่มีผลเป็นไปอย่างนี้นั้น มีอยู่มากที่เขาคันธมาทน์ ที่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้า ผลไม้นั้นแกแม้ข้าพเจ้าว่างไปไปไกลกำลังมา ไม่ละข้าพเจ้าไปเลย.

[๘] เชิญท่านผู้เจริญจงเข้ามาสู่อาศรมนี้ จงบริโภค จงรับน้ำมันและภักษา เราจักให้ นี้อาสนะ เชิญท่านนั่งบนอาสนะนี้ เชิญบริโภคเหง้ามันและผลไม้แต่ที่นี้เถิด.

[๙] ที่ระหว่างขาอ่อนทั้งสองของท่านนี้เป็นอะไร มีสัณฐานเรียบร้อย ปรากฏดุจสีดำ เราถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า อวัยวะส่วนยาวของท่านเข้าไปอยู่ในฝักหรือหนอ.

[๑๐] ข้าพเจ้านี้เที่ยวแสวงหามูลผลาหารในป่า ได้พบหมีมีรูปร่างน่ากลัวยิ่งนัก มันวิ่งไล่ข้าพเจ้ามาโดยเร็ว มาทันเข้าแล้วทำให้ข้าพเจ้าล้มลงแล้วมันกัดอวัยวะส่วนยาวของข้าพเจ้า แผลนั้นก็เหวอะหวะ และเกิดคันขึ้น ข้าพเจ้าไม่ได้ความสบายตลอดกาลทั้งปวง ท่านคงสามารถกำจัดความคันนี้ได้ ข้าพเจ้าวิงวอนแล้ว ขอท่านได้โปรดกระทำประโยชน์ให้แก่ข้าพเจ้าผู้เป็นพราหมณ์เถิด.

[๑๑] แผลของท่านลึก มีสีแดง ไม่เน่าเปื่อย มีกลิ่นเหม็น และเป็นแผลใหญ่ เราจะประกอบกระ-สายยาหน่อยหนึ่งให้ท่าน ดามที่ท่านจะพึงมีความสุขอย่างยิ่ง.

[๑๒] ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ การประกอบมนต์ก็ดี การประกอบกระสายยาก็ดี โอสถก็ดี ย่อมแก้ไม่ได้ ขอท่านจงเอาองคชาตอันอ่อนนุ่มของท่านเสียดสีกำจัดความคัน ตามที่ข้าพเจ้าจะพึงมีความสุขอย่างยิ่งเถิด.

[๑๓] อาศรมของท่านอยู่ทางทิศไหนแต่ที่นี้หนอ ท่านย่อมรื่นรมย์อยู่ในป่าแลหรือ มูลผลาหารของท่านมีเพียงพอแลหรือ สัตว์ร้ายไม่เบียดเบียนท่านแลหรือ.

[๑๔] แม่น้ำชื่อ เขมา ย่อมปรากฏแต่ป่าหิมพานต์ในทิศเหนือตรงไปแต่ที่นี้ อาศรมอันน่ารื่นรมย์ของข้าพเจ้าอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้าบ้าง ต้นมะม่วง ต้นรัง ต้นหมากเม่า ต้นหว้า ต้นราชพฤกษ์ ต้นแคฝอย มีดอกบานสะพรั่ง ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้าซึ่งมีกินนรขับร้องอยู่โดยรอบ ต้นตาลมูลมัน ผลไม้ที่อาศรมของเรานั้น มีผลประกอบด้วยสีและกลิ่น ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้า อันประกอบด้วยภูมิภาคสวยงานนั้นบ้าง ผลไม้เหง้าไม้ ที่อาศรมของข้าพเจ้ามีมาก ประกอบด้วยสี กลิ่น และรส พวกพรานย่อมมาสู่ประเทศนั้น อย่าได้มาลักมูลผลาหารไปจากอาศรมของข้าพเจ้านั้นเลย.

[๑๕] บิดาของเราไปแสวงหามูลผลาหาร จะกลับมาในเย็นวันนี้ เราทั้งสองจะไปสู่อาศรมนั้นได้ต่อเมื่อบิดากลับมาจากการแสวงหามูลผลาหาร.

[๑๖] พราหมณ์ ฤาษี และราชฤาษี ผู้มีรูปสวยเหล่าอื่นเป็นอันมาก ย่อมอยู่ใกล้ทางโดยลำดับ ท่านพึงถามถึงอาศรมของข้าพเจ้ากะท่านพวกนั้นเถิด ท่านพวกนั้นจะพาท่านไปในสำนักของข้าพเจ้า.

[๑๗] ฟืนเจ้าก็ไม่หัก น้ำเจ้าก็ไม่ตัก แม้ไฟเจ้าก็ไม่ติด เจ้าอ่อนใจซบเซาอยู่ทำไมหนอ ดูก่อนเจ้าผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อก่อนฟืนเจ้าก็หัก ไฟเจ้าก็ติด แม้ไฟสำหรับผิงเจ้าก็จัดไว้ ตั่งเจ้าก็ตั้ง น้ำเจ้าก็ตักไว้ให้เรา วันอื่น ๆ เจ้าเป็นผู้ประเสริฐดีอยู่ วันนี้เจ้าไม่หักฟืน ไม่ตักน้ำ ไม่ติดไฟ ไม่จัดเครื่องบริโภคไว้ ไม่ทักทายเรา ของอะไรของเจ้าหายไปหรือ หรือว่าเจ้ามีทุกข์ในใจอะไร.

[๑๘] ชฎิลผู้ประพฤติพรหมจรรย์มาในอาศรมนี้ มีรูปร่างน่าดูน่าชม เอวเล็กเอวบาง ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก รัศมีสวยงาม มีศีรษะปกคลุมด้วยผมอันดำเป็นเงางาม ไม่มีหนวด บวชไม่นาน มีเครื่องประดับเป็นรูปเชิงบาตรอยู่ที่คอ มีปุ้มสองปุ้มงามเปล่งปลั่งดังก้อนทองคำ เกิดดีแล้วที่อก หน้าของชฎิลนั้นน่าดูยิ่งนัก มีกรรเจียกจอนห้อยอยู่ที่หูทั้งสองข้าง กรรเจียกเหล่านั้นย่อมแวววาว เมื่อชฎิลนั้นเดินไปมา สายพันชฎาก็งามแพรวพราว เครื่องประดับเหล่าอื่นอีกสี่อย่างของชฎิลนั้น มีสีเขียว เหลือง แดง และขาว เมื่อชฎิลนั้นเดินไปมา เครื่องประดับเหล่านั้นย่อมดังกริ่งกร่างเหมือนฝูงนกติริฏิร้องในเวลาฝนตก ฉะนั้น ชฎิลนั้นไม่ได้คาดเครื่องรัดเอวที่ทำด้วยหญ้าปล้อง ไม่ได้นุ่งผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้ เหมือนของพวกเรา ผ้า

เหล่านั้นพันอยู่ที่ระหว่างแข้งงามโชติช่วง ปลิวสะบัด ดังสายฟ้าแลบอยู่ในอากาศ ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิลนั้น มีผลไม้ไม่สุก ไม่มีขั้วติดอยู่ที่สะเอวภายใต้นาภี ไม่กระทบกัน กระดกเล่นอยู่เป็นนิตย์ อนึ่ง ชฎิลนั้นมีชฎาน่าดูยิ่งนัก มีปลายงอนมากกว่าร้อย มีกลิ่นหอม มีศีรษะอันแบ่งด้วยดีเป็นสองส่วน โอ ขอให้ชฎาของเราจงเป็นเช่นนั้นเถิดหนอ และในคราวใด ชฎิลนั้นขยายชฎาอันประกอบด้วยสี และกลิ่น ในคราวนั้น อาศรมก็หอมฟุ้งไปเหมือนดอกอุบลเขียวที่ถูกลมรำเพยพัด ฉะนั้น ผิวพรรณของชฎิลนั้นน่าดูยิ่งนัก ไม่เป็นเช่นกับผิวพรรณที่กายของข้าพเจ้า ผิวกายของชฎิลนั้นถูกลมรำเพยพัดแล้ว ย่อมหอมฟุ้งไป ดุจป่าไม้อันมีดอกบานในปลายฤดูร้อน ฉะนั้น ชฎิลนั้นตีผลไม้อันวิจิตรงามน่าดูลงบนพื้นดิน และผลไม่ที่ขว้างไปแล้วย่อมกลับมาสู่มือของเขาอีก ข้าแต่ท่านพ่อ ผลไม้นั้นชื่อผลอะไรหนอ อนึ่ง ฟันของชฎิลนั้นน่าดูยิ่งนัก ขาวสะอาดเรียบเสมอกันดังสังข์อันขัดดีแล้ว เมื่อชฎิลเปิดปากอยู่ย่อมยังใจให้ผ่องใส ชฎิลนั้น ไม่ได้เคี้ยวผักด้วยฟันเหล่านั้นเป็นแน่ คำพูดของเขาไม่หยาบคาย ไม่เคลื่อนคลาด ไพเราะ อ่อนหวาน ตรง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่คลอนแคลน เสียงของเขาเป็นเครื่องฟูใจจับใจดัง เสียงนกการเวก นำใจของข้าพเจ้าให้กำหนัดยิ่งนัก

เสียงของเขาหยดย้อย เป็นถ้อยคำไม่สะบัดสะบิ้ง ไม่ประกอบด้วยเสียงพึมพำ ข้าพเจ้าปรารถนาจะได้เห็นเขาอีก เพราะชฎิลนั้นเป็นมิตรของข้าพเจ้ามาก่อน แผลที่ต่อสนิทดีเกลี้ยงเกลาในที่ทั้งปวงใหญ่ เกิดดีแล้ว คล้ายกับกลีบบัว ชฎิลนั้นให้ข้าพเจ้าคร่อมตรงแผลนั้น แหวกขาเอาแข้งบีบไว้ รัศมีซ่านออกจากกายของชฎิลนั้น ย่อมเปล่งปลั่งสว่างไสวรุ่งเรือง ดังสายฟ้าอันแลบแปลบปลาบอยู่ในอากาศ ฉะนั้น อนึ่ง แขนทั้งสองของชฎิลนั้นอ่อนนุ่น มีขนเหมือนขนดอกอัญชัน แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้นก็ประกอบด้วยนิ้วมืออันเรียววิจิตรงดงาม ชฎิลนั้นมีอวัยวะไม่ระคาย มีขนไม่ยาวเล็บยาว ปลายเป็นสีแดง ชฎิลนั้นมีรูปงาม กอดรัดข้าพเจ้าด้วยแขนทั้งสองอันอ่อนนุ่ม บำเรอให้รื่นรมย์ข้าแต่ท่านพ่อ มือทั้งสองของชฎิลนั้นอ่อนนุ่มคล้ายลำลี งามเปล่งปลั่ง พื้นฝ่ามือเกลี้ยงเกลาเหมือนแว่นทอง ชฎิลนั้นกอดรัดข้าพเจ้าด้วยมือทั้งสองนั้นแล้วไปจากที่นี้ ย่อมทำให้ข้าพเจ้าเร่าร้อนด้วยสัมผัสนั้น ชฎิลนั้นมิได้นำหาบมา มิได้หักฟืนเอง มิได้ฟันต้นไม้ด้วยขวาน แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้นก็ไม่มีความกระ-ด้าง หมิได้กัดชฎิลนั้นเป็นแผล เธอจึงกล่าวกะข้าพเจ้าว่า ขอท่านช่วยทำให้ข้าพเจ้ามีความสุขเถิด ข้าพเจ้าจึงช่วยทำให้เธอมีความสุข และความสุขก็เกิดมีแก่

ข้าพเจ้าด้วย ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม เธอได้บอกข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้ามีความสุขแล้ว ก็ที่อันปูลาดด้วยใบเถาย่างทรายของท่านนี้กระจุยกระจายแล้ว เพราะข้าพเจ้าและชฎิลนั้น เราทั้งสองเหน็ดเหนื่อยแล้ว ก็รื่นรมย์กันในน้ำแล้วเข้าสู่กุฏีอันมุงบังด้วยใบไม้บ่อยๆ ข้าแต่ท่านพ่อ วันนี้มนต์ทั้งหลายย่อมไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้าเลย การบูชาไฟข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย แม้การบูชายัญ ในที่นั้นข้าพเจ้าก็ไม่ชอบใจ ตราบใดที่ข้าพเจ้ายังมิได้พบเห็นชฎิล ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ข้าพเจ้าจะไม่บริโภคมูลผลาหารของท่านพ่อเลย ข้าแต่ท่านพ่อ แม้ท่านพ่อย่อมรู้เป็นแน่แท้ว่าชฎิลผู้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ทิศใด ขอท่านพ่อจงพาข้าพเจ้าไปให้ถึงทิศนั้นโดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าอย่าได้ตายเสียในอาศรมของท่านเลย ข้าแต่ท่านพ่อ ข้าพเจ้าได้ฟังถึงป่าไม้อันวิจิตรมีดอกบาน กึกก้องไปด้วยเสียงนกร้อง มีฝูงนกอาศัยอยู่ ขอท่านพ่อช่วยพาข้าพเจ้าไปให้ถึงป่าไม้นั้นโดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าจะต้องละชีวิตเสียก่อนในอาศรมของท่านพ่อเป็นแน่.

[๑๕] เราไม่ควรให้เจ้าผู้ยังเป็นเด็กเช่นนี้ ถึงความกระสันในป่าเป็นโชติรสนี้ ที่หมู่คนธรรพ์และเทพอัปสรส้องเสพเป็นที่อยู่อาศัยแห่งฤาษีทั้งหลาย ในกาลก่อน พวกมิตรย่อมมีบ้าง ไม่มีบ้าง ชนทั้งหลาย

ย่อมทำความรักในพวกญาติและพวกมิตร กุมารใดย่อม ไม่รู้ว่า เราเป็นผู้มาแต่ไหน กุมารนี้เป็นผู้ลามก อยู่ ในกลางวันเพราะเหตุอะไร มิตรสหายย่อมสนิทกัน บ่อย ๆ เพราะความอยู่ร่วมกัน มิตรนั้นนั่นแหละย่อม เสื่อมไป เพราะความไม่อยู่ร่วมของบุรุษที่ไม่สมาคม ถ้าเจ้าได้เห็นพรหมจารี ได้พูดกับพรหมจารี เจ้าจัก ละคุณคือตปธรรมนี้เร็วไว ดุจข้าวกล้าที่สมบูรณ์แล้ว เสียไปเพราะน้ำมากฉะนั้น หากเจ้าได้เห็นพรหมจารี อีก ได้พูดกับพรทมจารีอีก เจ้าจักละสมณเดชนี้เร็วไว ดุจข้าวกล้าที่สมบูรณ์แล้วเสียไปเพราะน้ำมากฉะนั้น ดูก่อนลูกรัก พวกยักษ์นั้นย่อมเที่ยวไปในมนุษยโลก โดยรูปแปลก ๆ นรชนผู้มีปัญญาไม่พึงคบพวกยักษ์ นั้น พรหมจารีย่อมฉิบหายไป เพราะความเกาะเกี่ยว กัน.

จบนพินิกาชาดกที่ ๑

อรรถกถาปัญญาสนิบาต

อรรถกถานพินิกาชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ใน**พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภถึงการประเล้าประโลมของปุราณทุติยิกา จึงตรัสพระดำรัสนี้ว่า **อุทฺทยฺหเต ชนปโท** ดังนี้เป็นต้น.

ก็พระศาสดา เมื่อจะตรัสจึงถามภิกษุนั้นว่า เธอถูกใครทำให้เบื่อหน่าย? เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ถูกภริยาเก่าเป็นผู้ทำให้เบื่อหน่าย ดังนี้ จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ หญิงคนนี้แลเป็นผู้ทำความพินาศให้แก่เธอ (ในบัดนี้เท่านั้น หามิได้) แม้ในกาลก่อน เธออาศัยผู้หญิงคนนี้แล้ว เสื่อมจากฌาน เป็นผู้ถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง ดังนี้ จึงทรงนำอดีตนิทานมาว่า

ในอดีตกาล เมื่อ**พระเจ้าพรหมทัต** เสวยราชสมบัติ ใน**กรุงพาราณสี** พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ชื่อว่า **อุทิจจะ** พอเจริญวัยแล้วได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปะจนจบแล้ว บวชเป็นฤาษีทำฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นแล้ว ก็สำเร็จการอยู่อาศัยในหิมวันตประเทศ. เพราะอาศัยเหตุนั้น โดยนัยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในอลัมพุสาชาดกนั้นนั่นแล นางเนื้อตัวหนึ่ง จึงตั้งท้องแล้วคลอดลูก. เขาได้มีชื่อว่า **อิสิสิงโค** เทียว. ต่อมาบิดาได้ให้เขาผู้เจริญวัยแล้วบวช ศึกษาเล่าเรียนการบริกรรมกสิณ. มิช้ามินานนัก เขาก็ทำฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นได้ จึงได้เล่นอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่ฌาน ได้เป็นผู้มีตบะกล้าแข็ง มีตบะอย่างยอดเยี่ยม มีอินทรีย์อันชนะอย่างดียิ่ง. เพราะเดชะแห่งศีลของดาบสนั้น ภพท้าวสักกเทวราชจึงหวั่นไหว ท้าวสักกเทวราช ทรงใคร่ครวญดูก็ทราบถึงเหตุ คิดว่า เราจักใช้อุบาย

ทำลายศีลของดาบสนี้ให้ได้ จึงห้ามฝนไม่ให้ตก ในกาสิกรัฐทั้งหมดตลอด ๓ ปี. แว่นแคว้น ได้เป็นราวกะว่าถูกไฟแผดเผาแล้ว . เมื่อข้าวกล้าไม่สมบูรณ์ พวกมนุษย์ถูกทุพภิกขภัยเบียดเบียน จึงเรียกกันมาประชุมที่พระลานหลวง. ลำดับนั้น พระราชาประทับยืนอยู่ที่ช่องพระแกล ตรัสถามคนเหล่านั้นว่า นั่นอะไรกัน ? พวกมนุษย์ผู้ได้รับความทุกข์ พากันกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช-เจ้า เมื่อฝนไม่ตกตลอด ๓ ปี แว่นแคว้นทั้งสิ้นก็เร่าร้อน แล้วกราบทูลอีกว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงให้ฝนตกเถิด. พระราชา แม้จะสมาทานศีล เข้าจำอุโบสถ ก็ไม่ทรงสามารถจะให้ฝนตกลงมาได้. ในกาลนั้น ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปยังห้องอันประกอบด้วยพระสิริของพระราชาพระองค์นั้น ในเวลาเที่ยงคืน ทรงทำแสงสว่างครั้งหนึ่งแล้ว ได้ประทับยืนที่กลางเวหาส. พระราชาทอดพระเนตรเห็นแสงสว่างนั้นแล้ว ตรัสถามว่า ท่านเป็นใครกัน ? ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เราเป็นท้าวสักกะ. พระราชาตรัสถามว่า พระองค์เสด็จมาประสงค์อะไรหรือ ? ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า มหาราชเจ้าเอย ! ฝนในแว่นแคว้นของพระองค์ตกบ้างไหม ? พระราชาตรัสว่า ไม่ตกเลย. ท้าวสักกะตรัสถามว่า ก็พระองค์ทรงทราบเหตุที่ฝนไม่ตกหรือเปล่า ? พระราชาตรัสว่า ไม่ทราบเลย. ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสชี้แจงว่า มหาราช ! ในหิมวันตประเทศ มีดาบสชื่อว่า**อิสิสิงคะ**อาศัยอยู่. พระดาบสนั้น มีตบะกล้าแข็ง มีอินทรีย์อันชนะอย่างดียิ่ง เมื่อฝนตกลงมาเป็นนิตย์ ท่านโกรธแล้วเพ่งดูอากาศ เพราะฉะนั้น ฝนจึงไม่ตก. พระราชาตรัสถามว่า บัดนี้ จะพึงทำอย่างไรดีในเรื่องนี้ ? ท้าวสักกะตรัสว่า เมื่อทำลายตบะของพระดาบสนั้นได้ ฝนก็จักตก. พระราชาตรัสถามว่า ก็ใครเล่าจะสามารถทำลายตบะของพระดาบสนั้นได้. ท้าวสักกะตรัสชี้แจงว่า มหาราช ก็พระราชธิดาพระนามว่า**นฬินิกา**ของพระองค์นี้แหละจะเป็นผู้สามารถ

พระองค์จงให้คนเรียกเธอมาแล้วสั่งว่า ลูกจงไปยังสถานที่ชื่อโน้นแล้ว จงทำลายตบะของพระดาบสให้จงได้. ท้าวสักกเทวราช สั่งสอนพระราชาอย่างนั้นแล้ว ก็ได้เสด็จไปยังที่อยู่ของพระองค์ตามเดิม ในวันรุ่งขึ้น พระราชาทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์แล้วตรัสสั่งให้เรียกพระราชธิดามาแล้ว ตรัสพระคาถาแรกว่า

ชนบทเร่าร้อนอยู่ แม้รัฐก็จะพินาศ ดูก่อนลูก
นพินิกา มานี่เถิด เจ้าจงไปนำพราหมณ์ผู้นั้นมาให้เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ เม** ความว่า เจ้าจงนำพราหมณ์ผู้ทำความพินาศให้แก่เราคนนั้นมาไว้ในอำนาจของตน คือ จงทำลายศีลของดาบสนั้น ด้วยวิธีให้ยินดีในกิเลสเถิด.

พระราชธิดานั้นสดับคาถานั้นแล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๒ ตอบว่า

ข้าแต่พระราชบิดา หม่อมฉันทนความลำบาก
ไม่ได้ ทั้งไม่รู้จักหนทาง จะไปยังป่าที่ช้างอยู่อาศัย
ได้อย่างไรเล่า เพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺขกฺขมา** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า หม่อมฉันเป็นผู้อดทนต่อความทุกข์ไม่ได้ ทั้งหม่อมฉันก็ไม่รู้จักหนทาง หม่อมฉันนั้นจักไปได้อย่างไรเล่า เพคะ.

ลำดับนั้น พระราชาจึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนลูกนพินิกา เจ้าจงไปอยู่ชนบทที่เจริญด้วย
ช้าง ด้วยรถ ด้วยยานที่ต่อด้วยไม้ เจ้าจงไปด้วยอาการ
อย่างนี้เถิดลูก เจ้าจงพากองช้าง กองม้า กองรถ
กองพลราบไปแล้ว จักนำพราหมณ์ผู้นั้นมาสู่อำนาจ
ได้ด้วยผิวพรรณ และรูปสมบัติของเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทารุสงฺฆาฏยาเนน** ความว่า แม่นพินิกา เจ้าจักไม่ต้องเดินไป แต่ว่า เจ้าไปสู่ชนบทที่เจริญ มีภิกษาหาได้ง่าย อันเกษมของตนด้วยพาหนะช้าง ด้วยพาหนะรถทั้งหลายแล้ว ต่อจากสถานที่นั้นไปในที่โล่งแจ้ง จงไปด้วยยวดยานที่ปกปิดแล้วเป็นต้น ในทางน้ำจงไปด้วยเรือและแพ ด้วยยานที่ต่อทำด้วยไม้เถิด. บทว่า **วณฺณรูเปน** ความว่า เจ้าไม่ต้องลำบากอย่างนั้น พอไปแล้ว ก็จักนำพราหมณ์นั้นมาสู่อำนาจของตนได้ ด้วยผิวพรรณและด้วยรูปสมบัติของเจ้า.

พระราชาพระองค์นั้น ตรัสพระดำรัสที่ไม่ควรจะตรัสกับพระราชธิดาอย่างนั้น ก็เพราะมุ่งอาศัยการที่จะรักษาแว่นแคว้น. แม้พระราชธิดานั้น ก็ทูลรับสนองว่า ดีละ. ลำดับนั้น พระราชาได้ทรงพระราชทานสิ่งของที่ควรพระราชทานทั้งหมดแก่อำมาตย์แล้ว ทรงส่งพระราชธิดาไปกับพวกอำมาตย์. อำมาตย์ทั้งหลาย พาพระราชธิดาไปถึงปัจจันตชนบทแล้ว ให้ตั้งค่ายพักแรมในชนบทนั้น ให้ยกพระราชธิดาขึ้นแล้ว. เข้าไปยังหิมวันตประเทศ โดยหนทางที่พรานป่าชี้บอก ในเวลาเช้า ก็ถึงที่ใกล้อาศรมบทของดาบสนั้น.

ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์ให้บุตรเฝ้าอยู่ที่อาศรมบท ตนเองเข้าไปสู่ป่าเพื่อผลไม้น้อยใหญ่. พวกพรานป่า ไม่ไปยังอาศรมบทเอง แต่ยืนอยู่ที่ที่อยู่ของดาบสนั้น เมื่อจะแสดงที่อยู่นั้นแก่พระนางนพินิกา จึงกล่าวคำ ๒ คาถาว่า

อาศรมของอิสิสิงคดาบสนั้น ปรากฏด้วยธง คือ
ต้นกล้วย แวดล้อมด้วยต้นสมอ เป็นที่น่ารื่นรมย์ นั่น
คือแสงไฟ นั่นคือควันเห็นปรากฏอยู่ อิสิสิงคดาบส
ผู้มีฤทธิ์มาก เห็นจะไม่ทำให้ไฟเสื่อม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กทลิธชปณฺฑาโณ** มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **กทลิธชปัณฑาณะ** เพราะอรรถว่า มีธงคือต้นกล้วยปรากฏอยู่. บทว่า **อกภุชิปริวาริโต** ได้แก่ แวดล้อมด้วยป่าไม้สมอ. บทว่า **สงฺขาโต** ความว่า นั่นคือแสงไฟลุกโพลงประจักษ์อยู่ ด้วยฌานของอิสิสิงคดาบสนั้น. บทว่า **มญฺเญ โน อคฺคี** ความว่า เราย่อมสำคัญว่า อิสิสิงคดาบสจะไม่ทำไฟของพวกเราให้เสื่อม คือ ให้ลุกโพลง บำเรออยู่.

ฝ่ายพวกอำมาตย์ พากันแวดล้อมอาศรมในเวลาที่พระโพธิสัตว์เข้าไปสู่ป่าทันที ก็พากันตั้งกองอารักขา ให้พระราชธิดาถือเพศเป็นฤาษี เอาผ้าใยไม้สีทองชนิดบางทำเป็นผ้านุ่งผ้าห่ม ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพแล้ว ให้พระราชธิดาถือเอาลูกข่างอันวิจิตรผูกด้วยเส้นด้าย ส่งเข้าไปยังอาศรม-บท พวกตนเองพากันยืนอารักขาอยู่ภายนอก. พระราชธิดานั้นเล่นลูกข่างนั้นพลาง ก็ล่วงล้ำถึงที่สุดจงกรม. ในขณะนั้น อิสิสิงคดาบส กำลังนั่งอยู่แล้วบนแผ่นหินที่ใกล้ซุ้มประตูบรรณศาลา. พระดาบสนั้นมองเห็นหญิงนั้นกำลังเดินมา ตกใจกลัว ลุกขึ้นแล้วเข้าไปยังบรรณศาลา หยุดยืนอยู่. แม้พระราชธิดานั้น ก็ไปยังประตูบรรณศาลาของพระดาบสนั้นแล้ว ก็เล่น (ลูกข่าง) ต่อไปอีก

ก็พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก จึงได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

อิสิสิงคดาบสเห็นพระราชธิดา ผู้สวมใส่กุณฑล
แก้วมณี เสด็จมาอยู่ กลับแล้ว เข้าไปสู่อาศรมที่มุง
ด้วยใบไม้ ส่วนพระราชธิดาแสดงอวัยวะที่ซ่อนเร้น
และอวัยวะที่ปรากฏ เล่นลูกข่างอยู่ที่ประตูอาศรมของ

ดาบสนั้น ฝ่ายดาบสผู้อยู่ในบรรณศาลา เห็นพระนาง
กำลังเล่นลูกข่างอยู่ จึงออกจากอาศรมแล้วได้กล่าว
คำนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เคณฺฑุเกนสฺส** ความว่า เล่นลูกข่าง อยู่ที่ประตูอาศรม ของอิสิสิงคดาบสนั้น. บทว่า **วิทำ สยนฺตี** แปลว่า แสดง อยู่. บทว่า **คุยฺหำ ปกาสิตานิ จ** ได้แก่ ประกาศแสดงอวัยวะที่ลับ และองคชาตของลับ และประกาศแสดงอวัยวะที่ปรากฏมีใบหน้าและมือเป็นต้น. บทว่า **อพรวิ** ความว่า เล่ากันว่า พระดาบสนั้น ยืนอยู่ในบรรณศาลาแล้ว คิดว่า ถ้าว่าคนคนนี้ จะพึงเป็นยักษ์ไซร้ ก็จะพึงเข้ามายังบรรณศาลาแล้ว ฉีกเนื้อเราเคี้ยวกิน ผู้นี้เห็นจักไม่ใช่ยักษ์ คงเป็นดาบสแน่.

เพราะฉะนั้น จึงเล่าว่า อิสิสิงคดาบส ออก (จากอาศรม) แล้วกล่าว คำนี้ว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ต้นไม้ของท่านที่มีผลเป็นรูป
อย่างนี้ มีชื่อว่าอะไร แม้ท่านขว้างไปไกลก็กลับมา
มิได้ละท่านไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสฺส เตวำ คตำ** ความว่า ต้นไม้ชนิดใดของท่านช่างมีผลอันน่าพึงใจเป็นไปอย่างนี้ ต้นไม้ชนิดนั้นชื่อว่าอะไรหนอ คือ พระดาบสสำคัญลูกข่างอันวิจิตรที่ตนเองไม่ได้เคยเห็นมาแล้วในกาลก่อน ว่า ลูกข่างนั้น พึงเป็นผลแห่งต้นไม้ จึงได้ถามอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระราชธิดานั้น เมื่อจะบอกจึงได้ตรัสคาถานี้แก่พระดาบสนั้นว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ต้นไม่ที่มีผลเป็นไปอย่างนี้
นั้น มีอยู่มากที่ภูเขาคันธมาทน์ ณ ที่ใกล้อาศรมของ

ข้าพเจ้า ผลไม้นั้น แม้ข้าพเจ้าขว้างไปไกลก็กลับมา
ไม่ละข้าพเจ้าไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมีเป คนฺธมาทเน** ได้แก่ ที่ภูเขาคันธมาทน์ ณ ที่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้า. บทว่า **ยสฺส เตวํ คตึ** ได้แก่ ต้นไม้ที่มีผลเป็นไปอย่างนี้. ต อักษร กระทำการเชื่อมบทพยัญชนะ. พระราชธิดานั้น ได้กล่าวมุสาวาท ดังนี้แล.

ฝ่ายพระดาบสเชื่อแล้ว เมื่อจะทำการต้อนรับด้วยสำคัญว่า ท่านผู้นั้นเป็นพระดาบส จึงกล่าวคาถานี้ว่า

เชิญท่านผู้เจริญ จงเข้ามาสู่อาศรมนี้ จงบริโภค
จงรับน้ำมันและภักษา เราจักให้ นี้อาสนะ เชิญท่าน
นั่งบนอาสนะนี้ เชิญบริโภคเหง้ามันและผลไม้แต่ที่นี้
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสฺสมิมํ** ความว่า เชิญท่านผู้เจริญจงเข้ามาสู่อาศรมนี้เถิด. บทว่า **อเทตุ** ความว่า เชิญท่านบริโภคอาหารตามที่เราได้ตระเตรียมไว้แล้วเถิด. บทว่า **ปชฺชํ** ได้แก่ น้ำมันสำหรับทาเท้า. บทว่า **ภกฺขํ** ได้แก่ ผลไม้น้อยใหญ่อันมีรสอร่อย. บทว่า **ปฏิจฺฉ** แปลว่า จงรับ. บทว่า **อิทมาสนํ** ความว่า พระดาบสกล่าวแล้วอย่างนั้น ในเวลาที่พระราชธิดาเข้าไปแล้ว.

บทว่า **กินฺเต อิทํ** ความว่า เมื่อพระราชธิดาพระองค์นั้น เข้าไปยังบรรณศาลา นั่งบนระหว่างไม้ เมื่อผ้าใยไม้ชนิดบางสีทอง แตกกลางเป็น ๒ แฉก สรีระที่ปกปิดก็เปิดเผย. พระดาบส พอเห็นอวัยวะส่วนที่ปกปิดแห่งสรีระของมาตุคาม เพราะค่าที่ตนไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน จึงสำคัญว่า นั่นเป็นแผล แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า

ในระหว่างขาอ่อนทั้งสองของท่าน นี้เป็นอะไร
มีสัณฐานเรียบร้อย ปรากฏดุจสีดำ เราถามท่านแล้ว
ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า อวัยวะส่วนยาว
ของท่าน เข้าไปอยู่ในฝักหรือหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุปิจฺฉิตํ** ความว่า สัณฐานปากแผลอันมีศิลปะ ถูกสัมผัสด้วยดี ในเวลาประชิดขาอ่อน ๒ ข้างเข้ากัน. จริงอยู่ที่ตรงนั้นได้กลายเป็นหลุมบ่อ เพราะไม่ประกอบด้วยลักษณะที่งดงาม และมีสัณฐานปากแผลอันมีศิลปะนูนขึ้นชัด เพราะประกอบด้วยลักษณะที่งดงาม. บทว่า **กณฺหรีวปฺปกาสติ** ความว่า ปรากฏดุจสีดำที่ข้างทั้ง ๒. บทว่า **โกเส นุ เต อุตฺตมงฺคํ ปวิฏฺฐํ** ความว่า อวัยวะส่วนยาว คือ สัณฐานแห่งเพศของท่าน ย่อมไม่ปรากฏ คือ พระดาบสถามว่า อวัยวะส่วนยาว เข้าไปอยู่ในฝักคือสรีระของท่านหรือหนอ ?

ลำดับนั้น พระราชธิดานั้น เมื่อจะหลอกลวงพระดาบสนั้น จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าพเจ้านี้ เที่ยวแสวงหามูลผลาหารในป่า ได้
พบหมีมีรูปร่างน่ากลัวยิ่งนัก มันวิ่งไล่ข้าพเจ้ามาโดย
เร็ว มาทันเข้าแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าล้มลงแล้ว มันกัด
อวัยวะส่วนยาวของข้าพเจ้าเสีย แผลนั้นก็เหวอะหวะ
และเกิดคันขึ้น ข้าพเจ้าไม่ได้ความสบายตลอดกาลทั้ง
ปวง ท่านคงสามารถกำจัดความคันนี้ได้ ข้าพเจ้า
วิงวอนแล้ว ขอท่านได้โปรดกระทำประโยชน์ให้แก่
ข้าพเจ้า ผู้เป็นพราหมณ์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสาทยึ** ความว่า พบหมีกำลังวิ่งมา จึงพยายามเอาก้อนดินขว้างปามัน . บทว่า **ปติตฺวา** แปลว่า วิ่งไล่มา. บทว่า **สหสฺชฌปฺปตฺโต** ได้แก่ ถึงคือทันตัวข้าพเจ้าโดยเร็ว. บทว่า **ปนุชฺช** ได้แก่ ทำให้ข้าพเจ้าล้มลงแล้ว. บทว่า **อพฺพหิ** ความว่า มันใช้ปากกัดอวัยวะส่วนยาวของข้าพเจ้าแล้ว ก็หลีกหนีไป จำเดิมแต่นั้นมา ในที่ตรงนี้แหละ จึงกลายเป็นแผล. บทว่า **สฺวายํ** ความว่า จำเดิมแต่กาลนั้นมา แผลของข้าพเจ้านี้นั้น จึงเหวอะหวะ และต้องทำการเกาเสมอ เพราะข้อนั้นเป็นปัจจัยแล ข้าพเจ้าจึงไม่ได้รับความสุขทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ ตลอดกาลทั้งปวง. บทว่า **ปโห** แปลว่า สามารถ. บทว่า **พฺราหฺมณตฺถํ** ความว่า พระราชธิดากล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าวิงวอนแล้ว กรุณาช่วยทำประโยชน์นี้แก่ข้าพเจ้าผู้เป็นพราหมณ์เถิด คือความทุกข์นี้ จักได้ไม่มีแก่ข้าพเจ้า ได้แก่ จงช่วยนำไปเสีย.

พระดาบสนั้น เธอคำมุสาวาทของพระราชธิดานั้นว่า เป็นจริง จึงคิดว่า ถ้าความสุขอย่างนั้น จะมีแก่ท่านไซร้ ข้าพเจ้าก็จักทำให้ดังนี้แล้ว ก็มองดูส่วนตรงนั้นแล้ว กล่าวคาถาถัดไปว่า

แผลของท่านลึก มีสีแดง ไม่เน่าเปื่อย มีกลิ่น
เหม็น และเป็นแผลใหญ่ เราจะประกอบกระสายยา
หน่อยหนึ่งให้ท่านตามที่ท่านจะพึงมีความสุขอย่างยิ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สโลหิโต** ได้แก่ มีสีแดง. บทว่า **อปูติโก** ได้แก่ เว้นจากเนื้อเน่า. บทว่า **ปกฺกคนฺโธ** ได้แก่ มีกลิ่นเหม็นนิดหน่อย. บทว่า **กสายโยคํ** ความว่า ข้าพเจ้าจักถือเอาน้ำฝาดจากต้นไม้บางชนิดแล้ว ทำน้ำฝาดนั้นประกอบเป็นยาสมานแผลแก่ท่าน.

ลำดับนั้น พระนางนพินิกา จึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ การประกอบ
มนต์ก็ดี การประกอบกระสายยาก็ดี โอสถก็ดี ย่อม
แก้ไม่ได้ ขอท่านจงเอาองคชาตอันอ่อนนุ่มของท่าน
เสียดสีกำจัดความคัน ตามที่ข้าพเจ้าจะพึงมีความสุข
อย่างยิ่งเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมนฺติ** ความว่า ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ผู้เจริญ การประกอบมนต์ก็ดี การประกอบกระสายยาก็ดี โอสถมีดอกและผลเป็นต้นก็ดี ที่แผลของข้าพเจ้านี้ ย่อมแก้ไม่ได้เลย คือการประกอบมนต์เป็นต้นเหล่านั้น ถึงจะทำแล้วหลาย ๆ ครั้ง ก็ไม่เป็นความผาสุกสบายแก่แผลนั้นเลย แต่เมื่อท่านใช้องคชาตอันอ่อนนุ่มของท่านนั้น เสียดสีไปมาเท่านั้น ความคันก็จะไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น ขอท่านช่วยเอาองคชาตนั้น กำจัดความคันให้ทีเถอะ.

พระดาบสนั้น กำหนดว่า คนคนนั้นพูดจริง ไม่รู้เลยว่า ศีลจะขาด ฌานจะเสื่อม ด้วยเมถุนสังสัคคะ เมื่อพระราชธิดานั้นกล่าวว่า เภสัช ดังนี้ เพราะความไม่รู้จักเมถุนธรรม เหตุที่ตนไม่เคยเห็นมาตุคามมาก่อน จึงเสพเมถุนธรรม ในทันทีนั้น ศีลของดาบสนั้นก็ขาด ฌานก็เสื่อม. ดาบสนั้น กระทำการร่วมสังวาส ๒, ๓ ครั้ง ก็เหนื่อยอ่อน จึงออกไปลงสู่สระอาบน้ำ ระงับดับความกระวนกระวายแล้ว กลับมานั่ง ณ บรรณศาลา ถึงขนาดนั้นก็สำคัญคนคนนั้นว่า เป็นดาบสอยู่อีก เมื่อจะถามถึงที่อยู่ จึงกล่าวคาถาว่า

อาศมของท่านอยู่ทางทิศไหน แต่ที่นี้หนอ
ท่านย่อมรื่นรมย์อยู่ในป่าแลหรือ มูลผลาหารของท่าน
มีเพียงพอแลหรือ สัตว์ร้ายไม่เบียดเบียนท่านแลหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตเมน** ได้แก่ อาศรมของท่านผู้เจริญ อยู่ทางทิศไหนแต่ที่นี้. บทว่า **ภวิ** นี้ เป็นอาลปนะ.

ลำดับนั้น พระนางนพินิกา ได้ตรัสคาถา ๔ คาถาว่า

แม่น้ำชื่อเขมาย่อมปรากฏแต่ป่าหิมพานต์ ในทิศเหนือตรงไปแต่ที่นี้ อาศรมอันน่ารื่นรมย์ของข้าพเจ้าอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้าบ้าง ต้นมะม่วง ต้นรัง ต้นหมากเน่า ต้นหว้า ต้นราชพฤกษ์ ต้นแคฝอย มีดอกบานสะพรั่ง ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้า ซึ่งมีกินนรขับร้องอยู่โดยรอบ ต้นตาล มูลมัน ผลไม้ที่อาศรมของเรานั้น มีผลประกอบด้วยสีและกลิ่น ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้า อันประกอบด้วยภูมิภาคสวยงามนั้นบ้าง ผลไม้ เหง้าไม้ที่อาศรมของข้าพเจ้ามีมาก ประกอบด้วยสี กลิ่น และรส พวกพรานย่อมมาสู่ประเทศนั้น อย่าได้มาลักมูลผลาหารไปจากอาศรมของข้าพเจ้านั้นเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุตฺตรายํ** ได้แก่ ทิศเหนือ. บทว่า **เขมา** ได้แก่ แม่น้ำที่มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **หิมวนฺตา ปภาติ** ความว่า ย่อมไหลมาแต่ป่าหิมพานต์. บทว่า **อโห** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถแห่งความอ้อนวอน. บทว่า **อุทฺทาลกา** ได้แก่ ต้นไม้ที่ป้องกันลม. บทว่า **กึปุริสาภิคีตา** ได้แก่ ซึ่งมีพวกกินนรพากันแวดล้อมโดยรอบแล้ว ขับร้องอยู่ด้วยเสียงอันไพเราะ. บทว่า **ตาลา จ มูลา จ เมตฺถ** ความว่า ต้นตาลอันน่ารัก โคนของต้นไม้เหล่านั้นนั่นแหละ มีลำต้นสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นเป็นต้น

และผลของต้นไม้เหล่านั้นที่อาศรมของเรานั่น. บทว่า **ปหูตเมตฺถ** ได้แก่ ผลไม้นานาชนิด เถาและเหง้าของต้นไม้ ที่อาศรมของข้าพเจ้านั่นมีมาก. บทว่า **มา เม ตโต** ความว่า พวกพรานจำนวนมาก ย่อมพากันมายังอาศรมของข้าพเจ้านั้น ก็มูลผลาหารที่มีรสอร่อยมากมาย ที่ข้าพเจ้านำมาวางไว้ในที่นี้ ก็มีอยู่ เมื่อข้าพเจ้ามัวแต่ชักช้า พวกพรานเหล่านั้น ก็จะพึงลักเอามูลผลาหารไปเสีย ขอพวกพรานอย่าได้มาลักมูลผลาหารของข้าพเจ้าไปจากที่นั้นเลย เพราะฉะนั้น พระราชธิดาจึงตรัสว่า แม้ถ้าท่านมีความประสงค์จะไปกับเราก็เชิญ หากไม่มีความประสงค์จะไปไซร้ เราก็จักไปละ.

ดาบสได้สดับดังนั้นแล้ว เพื่อจะยับยั้งพระราชธิดาไว้ จนกว่าบิดาตนจะกลับมา จึงกล่าวคาถาว่า

บิดาของเราไปแสวงหามูลผลาหาร จะกลับมา
ในเย็นวันนี้ เราทั้งสองจะไปสู่อาศรมนั้นได้ ก็ต่อเมื่อ
บิดากลับมาจากการแสวงหามูลผลาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุโภว คจฺฉามเส** ความว่า เราทั้งสองคนแจ้งให้บิดาเราได้ทราบแล้ว จึงจักไปได้.

ลำดับนั้น พระราชธิดานั้น คิดแล้วว่า ดาบสนี้ ไม่รู้ว่าเราเป็นหญิง เพราะค่าที่ท่านเจริญเติบโตมาในป่าเท่านั้น ตั้งแต่แรก แต่ดาของดาบสนั้นพอเห็นเราเข้า ก็รู้ทันที คงถามว่า เจ้ามาทำอะไรในที่นี้? แล้วคงจะเอาปลายไม้คานตีเรา แม้ศีรษะของเราก็ต้องแตก เราควรจะไปเสีย ในเวลาที่บิดาของเขายังไม่มาดีกว่า ถึงหน้าที่ในการมาของเรา ก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว. พระราชธิดานั้น เมื่อจะบอกอุบายแห่งการมาแก่ดาบสนั้น จึงกล่าวคาถานอกนี้ว่า

พราหมณ์ ฤาษี และราชฤาษี ผู้มีรูปสวยเหล่า
อื่นเป็นอันมาก ย่อมอยู่ใกล้ทางโดยลำดับ ท่านพึง
ถามถึงอาศรมของข้าพเจ้ากะท่านพวกนั้นเถิด ท่าน
พวกนั้นจะพาท่านไปในสำนักของข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชีสโย** ความว่า สหายเอย ! เรา ไม่สามารถจะชักช้าอยู่ได้ เพราะพวกพราหมณ์ ฤาษี และพวกราชฤาษี ผู้มีรูปร่างสวยงามเหล่าอื่น ย่อมอยู่ใกล้ทางโดยลำดับ คือ อยู่ใกล้ทางไปอาศรมของเรา เราบอกแก่เขาเหล่านั้นแล้วจักไป ท่านพึงถามเขาเหล่านั้นเถิด เขาเหล่านั้น จักนำท่านไปสู่สำนักเราเอง.

พระราชธิดานั้น กระทำอุบายสำหรับที่ตนจะหนีไปอย่างนั้นแล้ว ออกจากบรรณศาลาแล้ว กล่าวกะดาบสผู้กำลังมองดูอยู่นั่นแหละว่า ท่านกลับไปเถอะ แล้วได้ไปยังสำนักของพวกอำมาตย์ โดยหนทางที่มานั่นแล. พวกอำมาตย์เหล่านั้น ได้พาพระราชธิดานั้นไปยังค่ายพักแรมแล้ว ก็ไปถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ. ในวันนั้นนั่นเอง แม้ท้าวสักกเทวราชก็ทรงดีใจ ยังฝนให้ตกชุ่มฉ่ำทั่วแว่นแคว้น. ต่อแต่นั้นมา ชนบทก็ได้มีภิกษาสมบูรณ์. พอพระราชธิดานั้น กลับไปแล้วเท่านั้น ความเร่าร้อนก็เกิดขึ้นในร่างกายแม้ของอิสิสิงคดาบส. ดาบสนั้นหวั่นไหวใจ เข้าไปยังบรรณศาลา เอาผ้าป่านคลุมร่างนอนเศร้าโศกอยู่แล้ว.

ในเวลาเย็น พระโพธิสัตว์กลับมามองไม่เห็นบุตร จึงคิดว่า เขาไปเสียในที่ไหนหนอ แล้ววางหาบเข้าไปยังบรรณศาลา มองเห็นเขานอน จึงลูบหลังพลางถามว่า ลูกเอ่ย ! เจ้าทำอะไร ? แล้วได้กล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

ฟืนเจ้าก็ไม่หัก น้ำเจ้าก็ไม่ตัก แม้ไฟเจ้าก็ไม่ติด
เจ้าอ่อนใจซบเซาอยู่ทำไมหนอ ดูก่อนเจ้าผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ เมื่อก่อนฟืนเจ้าหัก ไฟเจ้าก็ติด แม้ไฟ
สำหรับผิงเจ้าก็จัดได้ ตั่งเจ้าก็ตั้ง น้ำเจ้าก็ตักไว้ให้เรา
วันอื่น ๆ เจ้าเป็นผู้ประเสริฐดีอยู่ วันนี้เจ้าไม่หักฟืน
ไม่ตักน้ำ ไม่ติดไฟ ไม่จัดเครื่องบริโภคไว้ ไม่ทัก-
ทายเรา ของอะไรของเจ้าหายไปหรือ หรือว่าเจ้ามี
ทุกข์ในใจอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อินฺนานิ** ได้แก่ ฟืนที่นำมาจากป่า เจ้าก็ไม่หัก. บทว่า **น หาสิโต** ได้แก่ แม้ไฟเจ้าก็ไม่ให้ลุกโพลง. บทว่า **ภินฺทานิ** ความว่า เมื่อก่อนเวลาที่เรามา เจ้าก็ได้หักฟืนไว้เรียบร้อยแล้ว. บทว่า **หุโต จ อคฺคิ** ความว่า ไฟสำหรับบูชาเจ้าก็ติด. บทว่า **ตปนี** ความว่า แม้ไฟลุ่น ๆ คือไฟสำหรับผิง เจ้าเองก็ตระเตรียมจัดแจงไว้. บทว่า **ปิโ** ความว่า และตั่งประจำสำหรับที่อยู่ของเรา เจ้าก็จัดตั้งไว้แล้วทีเดียว. บทว่า **อุทกญฺจ** ความว่า แม้น้ำสำหรับล้างเท้า เจ้าก็ตักตั้งไว้เหมือนกัน. บทว่า **พฺรหฺมภูโต** ความว่า ในวันอื่นจากวันนี้ แม้เจ้าเป็นผู้ประเสริฐ รื่นรมย์อยู่ในอาศรมนี้. บทว่า **อภินฺนกฏฺโสิ** ได้แก่ วันนี้เจ้าไม่หักฟืน. บทว่า **อสิทฺธโภชโน** ความว่า หัวเผือกหัวมัน หรือใบไม้อะไร ๆ ที่เจ้าจะนึ่งไว้สำหรับเราไม่มีเลย. บทว่า **มมชฺช** ความว่า ลูกเอ๋ย! วันนี้เจ้าไม่ยอมทักทายพ่อเลย. บทว่า **นฏฺโ นุ กึ** นี้ พระโพธิสัตว์ถามลูกดาบสว่า ของอะไรของลูกหายไปหรือ หรือว่าลูกมีความทุกข์ในใจอะไรอยู่ รีบบอกเหตุแห่งการนอนซบเซามาให้พ่อทราบบ้างเถอะ.

ดาบสนั้น ฟังคำของบิดาแล้ว เมื่อจะเล่าถึงเหตุการณ์นั้นให้ทราบ จึงเรียนว่า

ชฎิลผู้ประพฤติพรหมจรรย์มาในอาศรมนี้ มีรูปร่างน่าดู น่าชม เอวเล็กเอวบาง ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก รัศมีสวยงาม มีศีรษะปกคลุมด้วยผมอันดำเป็นเงางาม ไม่มีหนวด บวชไม่นาน มีเครื่องประดับเป็นรูปเชิงบาตรอยู่ที่คอ มีปุ่มสองปุ่มงามเปล่งปลั่งดังก้อนทองคำเกิดดีแล้วที่อก. หน้าของชฎิลนั้นน่าดูยิ่งนัก มีกรรเจียกจอนห้อยอยู่ที่หูทั้งสองข้าง กรรเจียกเหล่านั้นย่อมแวววาว เมื่อชฎิลนั้นเดินไปมา สายพันชฎาก็งามแพรวพราว เครื่องประดับเหล่าอื่นอีกสี่อย่างของชฎิลนั้นมีสีเขียว เหลือง แดง และขาว เมื่อชฎิลนั้นเดินไปมา เครื่องประดับเหล่านั้นย่อมดังกริ่งกร่าง เหมือนฝูงนกติริฏิร้องในเวลาฝนตก ฉะนั้น ชฎิลนั้นไม่ได้คาดเครื่องรัดเอวที่ทำด้วยหญ้าปล้อง ไม่ได้นุ่งผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้ เหมือนของพวกเรา ผ้าเหล่านั้นพันอยู่ที่ระหว่างแข้งงามโชติช่วง ปลิวสะบัดดังสายฟ้าแลบอยู่ในอากาศ ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิลนั้นมีผลไม้ไม่สุกไม่มีขั้ว ติดอยู่ที่สะเอวภายใต้นาภี ไม่กระทบกันกระดูกเล่นอยู่เป็นนิตย์ อนึ่ง ชฎิลนั้นมีชฎาน่าดูยิ่งนัก มีปลายงอนมากกว่าร้อย มีกลิ่นหอม มีศีรษะอันแบ่งด้วยดีเป็นสองส่วน โอ ขอให้ชฎาของเรา จงเป็นเช่น

นั้นเถิดหนอ และในคราวใด ชฎิลนั้นขยายชฎาอัน
ประกอบด้วยสีและกลิ่น ในคราวนั้น อาศรมก็หอม
ฟุ้งไป เหมือนดอกอุบลเขียวที่ถูกลมรำเพยพัด ฉะนั้น
ผิวพรรณของชฎิลนั้นน่าดูยิ่งนัก ไม่เป็นเช่นกับผิว-
พรรณที่กายของข้าพเจ้า ผิวกายของชฎิลนั้น ถูกลม
รำเพยพัดแล้วย่อมหอมฟุ้งไป ดุจป่าไม้ อันมีดอกบาน
ในฤดูร้อน ฉะนั้น ชฎิลนั้นตีผลไม่อันวิจิตรงามน่าดู
ลงบนพื้นดิน และผลไม้ที่ขว้างไปแล้ว ย่อมกลับมา
สู่มือของเขาอีก ข้าแต่ท่านพ่อ ผลไม้นั้นชื่อผลอะไร
หนอ อนึ่ง ฟันของชฎิลนั้นน่าดูยิ่งนัก ขาวสะอาด
เรียบเสมอกันดังสังข์อันชัดดีแล้ว เมื่อชฎิลเปิดปากอยู่
ย่อมยังใจให้ผ่องใส ชฎิลนั้นคงไม่ได้เคี้ยวผักด้วยฟัน
เหล่านั้นเป็นแน่ คำพูดของเขาไม่หยาบคาย ไม่เคลื่อน
คลาด ไพเราะ อ่อนหวาน ตรง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่
คลอนแคลน เสียงของเขาเป็นเครื่องฟูใจ จับใจดัง
เสียงนกการเวก นำใจของข้าพเจ้าให้กำหนัดยิ่งนัก
เสียงของเขาหยดย้อย เป็นถ้อยคำไม่สะบัดสะบิ้ง ไม่
ประกอบด้วยเสียงพึมพำ ข้าพเจ้าปรารถนาจะได้เห็น
เขาอีก เพราะชฎิลนั้นเป็นมิตรของข้าพเจ้ามาก่อน
แผลที่ต่อสนิทดี เกลี้ยงเกลาในที่ทั้งปวงใหญ่ เกิดดี
แล้วคล้ายกับกลีบบัว ชฎิลนั้นให้ข้าพเจ้าคร่อมตรง
แผลนั้น แหวกขาเอาแข้งบีบไว้ รัศมีซ่านออกจาก
กายของชฎิลนั้น ย่อมเปล่งปลั่งสว่างไสวรุ่งเรือง ดัง

สายฟ้าอันแลบแปลบปลาบอยู่ในอากาศ ฉะนั้น อนึ่ง แขนทั้งสองของชฎิลนั้นอ่อนนุ่ม มีขนเหมือนขนดอกอัญชัน แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้น ก็ประกอบด้วยนิ้วมืออันเรียววิจิตรงดงาม ชฎิลนั้นมีอวัยวะไม่ระคายมีขนไม่ยาว เล็บยาว ปลายเป็นสีแดง ชฎิลนั้นมีรูปงาม กอดรัดข้าพเจ้าด้วยแขนทั้งสองอันอ่อนนุ่ม บำเรอให้รื่นรมย์ ข้าแต่ท่านพ่อ มือทั้งสองของชฎิลนั้นอ่อนนุ่มคล้ายสำลี งามเปล่งปลั่ง พื้นฝ่ามือเกลี้ยงเกลาเหมือนแว่นทอง ชฎิลนั้นกอดรัดข้าพเจ้า ด้วยมือทั้งสองนั้นแล้ว ไปจากที่นี้ ย่อมทำให้ข้าพเจ้าเร่าร้อนด้วยสัมผัสนั้น ชฎิลนั้นมิได้นำหาบมา มิได้หักฟืนเอง มิได้ฟันต้นไม้ด้วยขวาน แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้นก็ไม่มีความกระด้าง หมีได้กัดชฎิลนั้นเป็นแผล เธอจึงกล่าวกะข้าพเจ้าว่าขอท่านช่วยทำให้ข้าพเจ้ามีความสุขเถิด ข้าพเจ้าจึงช่วยทำให้เธอมีความสุข และความสุขเถิดมีแก่ข้าพเจ้าด้วย ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม เธอได้บอกข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้ามีความสุขแล้ว ก็ที่อันปูลาดด้วยใบเถาย่างทรายของท่านนี้ กระจุยกระจายแล้ว เพราะข้าพเจ้าและชฎิลนั้น เราทั้งสองเหน็ดเหนื่อยแล้ว รื่นรมย์กันในน้ำ แล้วเข้าสู่กุฏิอันมุงบังด้วยใบไม้บ่อย ๆ ข้าแต่ท่านพ่อ วันนี้มนต์ทั้งหลายย่อมไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้าเลย การบูชาไฟข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย

แม้การบูชายัญ ในที่นั้นข้าพเจ้าก็ไม่ชอบใจ ตราบใด ที่ข้าพเจ้า ยังมิได้พบเห็นชฎิล ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ข้าพเจ้าจะไม่บริโภคมูลผลาหารของท่านพ่อเลย ข้าแต่ท่านพ่อ แม้ท่านพ่อย่อมรู้เป็นแน่แต่ว่า ชฎิลผู้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ทิศใด ขอท่านพ่อจงพาข้าพเจ้าไปให้ลงทิศนั้นโดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าอย่าได้ตายเสียในอาศรมของท่านเลย ข้าแต่ท่านพ่อ ข้าพเจ้าได้ฟังถึงป่าไม้อันวิจิตรมีดอกบาน ถูกต้องไปด้วยเสียงนกร้อง มีฝูงนกอาศัยอยู่ ขอท่านพ่อช่วยพาข้าพเจ้าไปให้ถึงป่าไม้นั้น โดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าจะต้องละชีวิตเสียก่อนในอาศรมของท่านพ่อเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิธาคมา** ได้แก่ ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิลผู้ประพฤติพรหมจรรย์มายังอาศรมนี้. บทว่า **สุทสฺสเนยฺโย** ได้แก่ มีรูปร่างควรดูด้วยดี. บทว่า **สุตนู** ได้แก่ มีรูปร่างบางกำลังดี ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก. บทว่า **วิเนติ** ความว่า ย่อมยังอาศรมให้ถึง คือให้เต็มเปี่ยมด้วยรัศมีกายของตน คล้ายกับว่าอาศรมมีแต่รัศมีอย่างเดียว. บทว่า **สุกณฺหกณฺหจฺฉทเนหิ โภโต** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ศีรษะของท่านผู้เจริญนั้น มีสีดำสนิทด้วยเส้นผมที่มีสีคล้ายแมลงภู่ เพราะปกคลุมด้วยสีดำเป็นเงางามย่อมปรากฏ คล้ายทำด้วยแก้วมณีที่ขัดสีดีแล้ว ฉะนั้น. บทว่า **อมสฺสุชาโต** ได้แก่ ชฎิลนั้นยังเป็นหนุ่มแน่น หนวดของเขาจึงยังไม่ปรากฏก่อน. บทว่า **อปุราณวณฺณี** ได้แก่ ยังบวชไม่นานนัก. บทว่า **อาธารรูปญฺจ ปนสฺส กณฺเจ** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงแก้วมุกดาหารว่า ก็ชฎิลนั้นมีเครื่องประดับคล้าย

กับรูปเชิงบาตรสำหรับใช้วางภาชนะภิกษาของพวกเราอยู่ที่คอ. บทว่า **คณฺฑา** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงนมทั้งสองข้าง. บทว่า **อุเร สุชาตา** ได้แก่ เกิดดีแล้วที่อก. ปาฐะว่า **อุรโต** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ปภสฺสรา** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยรัศมี. ปาฐะว่า **ปภาสเร** ดังนี้ก็มี ความว่า ย่อมส่องสว่าง. บทว่า **ภุสทสฺสเนยฺยํ** แปลว่า น่าดูยิ่งนัก. บทว่า **กุญฺจิตคฺคา** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงกรรเจียกจอน บทว่า **สุตฺตญฺจ** ความว่า สายพันที่ชฎาของชฎิลนั้น ย่อมส่องแสงแพรวพราว. ด้วยบทว่า **สํ ยมานิ จตสฺโส** นี้ ท่านแสดงถึงเครื่องประดับ ๔ อย่างที่ทำด้วยแก้วมณี ทองคำ แก้วประพาฬ และเงิน. บทว่า **ตา สํ สเร** ความว่า เครื่องประดับเหล่านั้นย่อมดังกริ่งกร่าง เหมือนฝูงนกติริฏิร้องในเวลาที่ฝนตก ฉะนั้น. บทว่า **เมขลํ** แปลว่า สายรัดเอว สำหรับผู้หญิง. ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน . คำนี้ท่านกล่าวหมายถึงผ้าใยไม้ชนิดบางสำหรับนุ่ง. บทว่า **น สนฺถเร** ได้แก่ ไม่ใช่ผ้าเปลือกไม้. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิลนั้นมิได้ใช้ผ้าที่ทำด้วยหญ้าปล้อง หรือที่ทำด้วยเปลือกไม้ เหมือนของพวกเราเลย แต่ชฎิลนั้นใช้ผ้าใยไม้ชนิดบางสีทอง. บทว่า **อชิลกานิ** ได้แก่ ไม่สุก ไม่มีขั้ว. บทว่า กฏิสโมหิตานิ ได้แก่ ผูกติดอยู่สะเอว. บทว่า **นิจฺจกีฬ กโรนฺติ** ความว่า แม้จะไม่กระทบกัน แต่ก็กระดกเล่นอยู่เป็นนิตย์. บทว่า **หนฺตาต** แปลว่า ข้าแต่ท่านพ่อผู้เจริญ. บทว่า **กึ รุกฺขผลานิ ตานิ** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงแก้วมณีและผ้าพาดว่า ผลไม้เหล่านั้น เป็นผลไม้ชนิดไหน ที่ผูกด้ายเป็นปมติดอยู่ที่สะเอวของมาณพนั้น. บทว่า **ชฎา** ท่านกล่าวหมายถึงมวยผมที่แซมเสียบติดด้วยรัตนะ โดยเป็นระเบียบวงรอบชฎา. บทว่า **เวลฺลิตคฺคา** แปลว่า มีปลายงอนขึ้น. บทว่า **เทฺวธาสิโร** ได้แก่ ศีรษะของชฎิลนั้น มีชฎาที่ผูกแบ่งด้วยดีเป็นสองส่วน. บทว่า **ตถา** ความว่า ดาบสปรารถนาว่า ชฎาของ

ผม ท่านพ่อมิได้ผูกให้เหมือนชฎาของมาณพนั้นเลย โอ หนอ ขอให้ชฎาแม้ของผมจงเป็นเช่นนั้นเถิด ดังนี้ จึงได้กล่าวไว้แล้ว. บทว่า **อุเปตรูปา** ได้แก่ ชฎามีสภาวะอันประกอบแล้ว. บทว่า **วาตสเมริตํ ว** ความว่า กลิ่นหอมย่อมฟุ้งขจรไปในอาศรมไพรสณฑ์นี้ เหมือนดอกอุบลเขียวที่ถูกลมรำเพยพัดฟุ้งไป ฉะนั้น. บทว่า **เนตาทิโส** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ผิวพรรณที่สรีระของชฎิลนั้นทั้งน่าดูยิ่งนัก ทั้งมีกลิ่นหอมด้วย ไม่เป็นเช่นกับผิวพรรณที่กายของข้าพเจ้าเลย. บทว่า **อคฺคคิมฺเห** ได้แก่ ในสมัยต้นฤดูฝน. บทว่า **นิหนฺติ** แปลว่า ย่อมตี. บทว่า **กึ รุกฺขผลํ นุโข ตํ** ได้แก่ ผลไม้นั้นเป็นผลของต้นไม้อะไรหนอ. บทว่า **สงฺขวรูปปนฺนา** ได้แก่ มีส่วนเปรียบเสมอด้วยสังข์อันขัดดีแล้ว. บทว่า **น นูน โส สากมขาทิ** ความว่า มาณพนั้น ไม่ได้เคี้ยวผัก หัวมันและผลไม้ด้วยฟันเหล่านั้น เหมือนอย่างพวกเราเป็นแน่. ดาบสนั้นย่อมแสดงว่า เพราะเมื่อพวกเราพากันเคี้ยวผลไม้เหล่านั้นอยู่ ฟันจึงมีสีเปลือกตมจับสนิท. บทว่า **อกกฺกสํ** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ คำพูดของดาบสนั้น แม้จะพูดอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่หยาบคาย ไม่เคลื่อนคลาด อ่อนหวานเพราะไพเราะหวานสนิท เป็นคำตรงเพราะไม่หลงลืม เป็นคำสงบเรียบเพราะไม่ฟุ้งซ่าน เป็นคำไม่คลอนแคลน. เพราะเป็นคำมั่นคงหลักฐาน. บทว่า **รุทํ** ความว่า แม้เสียงร้องคือเสียงของเขาผู้พูดอยู่ ย่อมจับใจ เป็นเสียงดี ไพเราะหวานดุจเสียงนกการเวก ฉะนั้น. บทว่า **รญฺชยเตว** ความว่า ใจของข้าพเจ้า ย่อมกำหนัดยิ่งนัก. บทว่า **พินฺทุสฺสโร** ได้แก่ เสียงของเขาหยดย้อย. บทว่า **มาณวาหุ** ความว่า เพราะมาณพนั้นได้เป็นมิตรของข้าพเจ้ามาก่อน. บทว่า **สุสนฺธิ สพฺพตฺถ วีมฏฺฐิมํ วณํ** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ แผลแผลหนึ่ง มีอยู่ที่ระหว่างขาอ่อนของมาณพนั้น แผลนั้น

มีรอยต่อสนิทดี สัมผัสดี เกลี้ยเกลาในที่ทั้งปวง คือ เกลี้ยงเกลาโดยรอบ คล้ายกับปากแผลที่มีศิลปะ. บทว่า **ปุถุ** ได้แก่ ใหญ่. บทว่า **สุชาตํ** ได้แก่ ดำรงอยู่เหมาะดี. บทว่า **ขรปตฺตสนฺนิภํ** แปลว่า คล้ายกับกลีบดอกบัว. บทว่า **อุตฺตริยาน** ได้แก่ คร่อม คือ ทับลง. บทว่า **ปิพฺยิ** แปลว่า บีบไว้. บทว่า **ตปนฺติ** ความว่า รัศมีมีสีดุจทองคำแผ่ซ่านออกจากสรีระของมาณพนั้น ย่อมเปล่งปลั่งสว่างไสวและรุ่งเรือง. บทว่า **พาหา** ได้แก่ แม้แขนทั้ง ๒ ข้างของชฎิลนั้น ก็อ่อนนุ่ม. บทว่า **อณฺชนโลมสทิสา** ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยขนทั้งหลาย เช่นกับขนดอกอัญชัน. บทว่า **วิจิตฺร-วฏฺฏงฺคุลิกสฺส โสภเร** ความว่า แม้มือทั้งสองข้างของชฎิลนั้น ก็ประกอบด้วยนิ้วมืออันเรียวงดงาม มีลักษณะอันวิจิตร เช่นกับยอดผ้าขนสัตว์. บทว่า **อกกฺกสงฺโค** ได้แก่ มีอวัยวะน้อยใหญ่ปราศจากโรคภัย มีโรคหิดที่เบียด-เบียนเป็นต้น. บทว่า **รมยํ อุปฏฺฐหิ** ความว่า บำรุง บำเรอให้ข้าพเจ้ารื่นรมย์. บทว่า **ตูลูปนิภา** ได้แก่ เป็นข้ออุปมาถึงความอ่อนนุ่ม. บทว่า **สุวณฺณกมฺพุตลวฏฺฏสุจฺฉวี** ได้แก่ พื้นฝ่ามือกลมเกลี้ยง และมีผิวพรรณดีคล้ายพื้นแว่นทองคำ อธิบายว่า มีพื้นกลมเกลี้ยง และมีผิวพรรณงดงาม. บทว่า **สํ ผุสิตฺวา** ได้แก่ สัมผัสด้วยดี คือ ใช้มือทั้งสองของตนสัมผัสทำให้สรีระของข้าพเจ้า ซาบซ่าน. บทว่า **อิโต คโต** ได้แก่ ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้ามองดูอยู่นั่นแหละ เธอก็จากที่นี้ไปเสียแล้ว. บทว่า **เตน มํ ทหนฺติ** ความว่า ด้วยการกอดรัดสัมผัสนั้นของเขา ทำให้ข้าพเจ้าเร่าร้อนอยู่จนถึงบัดนี้แหละ อธิบายว่า ก็จำเดิมแต่กาลที่ชฎิลนั้นจากไปแล้วอย่างนั้น ความเร่าร้อนก็บังเกิดขึ้นในสรีระของข้าพเจ้า ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงถึงความโทมนัสนอนซมอยู่แล้ว. บทว่า **ขาริวิธํ** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ มาณพนั้นมิได้ยกหาบ

เที่ยวไปเป็นแน่. บทว่า **ขีฬานิ** ได้แก่ สิ้นความกระด้าง. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน บทว่า **สุขฺยํ** ได้แก่ ความสุข. บทว่า **สนฺถตา** ได้แก่ อันปูลาด. บทว่า **วิกิณฺณรูปา จ** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ที่อันปูลาดด้วยใบเถาย่างทรายของท่านนี้ กลายเป็นที่เปรอะเปื้อนอาถูล ด้วยอำนาจการที่ข้าพเจ้าและชฎิลนั้นลูบคลำ สัมผัสทางเพศกันและกัน ในวันนี้ คล้ายกระจุยกระจาย ด้วยการนอนพลิกไปพลิกมา ฉะนั้น. บทว่า **ปุนปฺปุนํ ปณฺณกุฏึ วชาม** ความว่า ชฎิลนั้น พูดว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ข้าพเจ้าและชฎิลนั้นอภิรมย์กันแล้ว ก็เหน็ดเหนื่อย ออกจากบรรณศาลา พากันไปยังแม่น้ำ รื่นรมย์แล้ว พอปราศจากความกระวนกระวายแล้วก็กลับเข้าไปยังกุฏีนี้นั่นแหละบ่อย ๆ. บทว่า **มนฺตา** ความว่า วันนี้ คือ ตั้งแต่กาลที่ชฎิลนั้นจากข้าพเจ้าไปแล้ว มนต์ทั้งหลาย ย่อมไม่แจ่มแจ้ง คือ ย่อมไม่ปรากฏ ได้แก่ ย่อมไม่ชอบใจข้าพเจ้าเลย. บทว่า **น อคฺคิหุตฺตํ นปิ ยญฺญ ตตฺร** ความว่า แม้กิริยาของยัญมีจุดไฟ (สุมไฟ) ในการสังเวยเป็นต้น ที่ควรทำเพื่อต้องการอ้อนวอนท้าวมหาพรหม ย่อมไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย. บทว่า **น จาปิ เต** ความว่า ข้าพเจ้าจะไม่ยอมบริโภค แม้ซึ่งมูลผลาหารที่ท่านพ่อนำมาแล้ว. บทว่า **ยสฺสํ ทิสํ** แปลว่า ในทิศใด. บทว่า **วนํ** ได้แก่ ป่าไม้ที่เกิดอยู่แวดล้อมอาศรมของมาณพนั้น.

เมื่อดาบสนั้น กำลังพร่ำเพ้ออยู่นั่นเอง พระมหาโพธิสัตว์ ได้ฟังคำพร่ำเพ้อนั้นแล้ว ก็ทราบว่า ศีลของดาบสนั้น เห็นทีจักถูกผู้หญิงคนหนึ่งทำลายให้ขาดเสียแล้วเป็นแน่ ดังนี้ เมื่อจะกล่าวสอนดาบสนั้น จึงกล่าวคาถา ๖ คาถา ความว่า

เราไม่ควรให้เจ้าผู้ยังเป็นเด็กเช่นนี้ ถึงความกระสันในป่าโชติรส ที่หมู่คนธรรพ์และเทพอัปสรซ่องเสพ เป็นที่อยู่อาศัยแห่งฤาษีทั้งหลาย ในกาลก่อน พวกมิตรย่อมมีบ้าง ไม่มีบ้าง ชนทั้งหลาย ย่อมทำความรักในพวกญาติและพวกมิตร กุมารใดย่อมไม่รู้ว่าเราเป็นผู้มาแต่ไหน กุมารนี้เป็นผู้ลามก อยู่ในกลางวัน เพราะเหตุอะไร มิตรสหายย่อมสนิทกันบ่อย ๆ เพราะความอยู่ร่วมกัน มิตรนั้นนั่นแหละย่อมเสื่อมไป เพราะความไม่อยู่ร่วมของบุรุษที่ไม่สมาคม ถ้าเจ้าได้เห็นพรหมจารี ได้พูดกับพรหมจารี เจ้าจักละคุณคือตปธรรมนี้เร็วไว ดุจข้าวกล้าที่สมบูรณ์แล้ว เสียไปเพราะน้ำมาก ฉะนั้น หากเจ้าได้เห็นพรหมจารีอีก ได้พูดกับพรหมจารีอีก เจ้าจักละสมณเดชนี้เร็วไว ดุจข้าวกล้าที่สมบูรณ์แล้ว เสียไปเพราะน้ำมาก ฉะนั้น ดูก่อนลูกรัก พวกยักษ์นั้น ย่อมเที่ยวไปในมนุษยโลกโดยรูปแปลก ๆ นรชนผู้มีปัญญา ไม่พึงคบพวกยักษ์นั้น พรหมจารีย่อมฉิบหายไป เพราะความเกาะเกี่ยวกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิมสฺมา** ได้แก่ **อิมสฺมึ** แปลว่า (ในป่าอันเป็นโชติรส) นี้. คำว่า **หิ** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **โชติรเส** ได้แก่ ในป่าอันมีรัศมีโชติช่วงสว่างไสวปกคลุมทั่ว. บทว่า **สนนฺตนมฺหิ** แปลว่า ในกาลก่อน. บทว่า **ปาปุเณถ** แปลว่า (ไม่) ควรให้ถึง. มีคำ

อธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า ลูกเอย ! กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตอยู่ในป่าเห็นปานนี้ ไม่ควรให้เจ้าผู้ยังเป็นเด็กเช่นนี้ ถึงความกระสันเลย อธิบายว่า ไม่ควรให้ถึง. บทว่า **ภวนฺติ** ความว่า พระมหาโพธิสัตว์ กล่าวคาถานี้ เฉพาะคนที่อยู่ภายในเท่านั้น. ความในคาถานั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ธรรมดาว่าหมู่มิตรของปวงสัตว์ในโลก ย่อมมีบ้าง ไม่มีบ้าง ในบรรดาคนเหล่านั้น พวกที่เป็นมิตร ย่อมทำความรักในพวกญาติและพวกมิตรของตน. บทว่า **อยญฺจ ชมฺโม** ได้แก่ (กุมารนี้) เป็นมิคสิงคะ ผู้ลามก. บทว่า **กิสฺส ทิวา นิวิฏฺโฐ** ความว่า เพราะค่าที่ตนเกิดในท้องของมิคีแล้วเติบโตในป่า ด้วยเหตุอะไร กุมารนั้นจึงอยู่กับมาตุคาม โดยสำคัญว่าเป็นมิตรเล่า. บทว่า **กุโตมิหิ อาคโต** ความว่า กุมารนั้น ย่อมไม่รู้ว่าคนมีฐานะมาอย่างไร จะป่วยกล่าวไปไยถึงหมู่ญาติและมิตรเล่า. บทว่า **ปุนปฺปุนํ** ความว่า ลูกเอ๋ย ! ธรรมดาว่าหมู่มิตรย่อมสนิทสนมกัน ติดต่อกันบ่อย ๆ เพราะการอยู่ร่วมกันคือ คบหากัน. บทว่า **เสฺวว มิตฺโต** ความว่า มิตรนั้นนั่นแหละ ย่อมเสื่อมไป คือย่อมพินาศไป เพราะการไม่อยู่ร่วมกล่าวคือการไม่สมาคมกันนั้นของบุรุษผู้ที่ไม่สมาคม. คำว่า **สเจ** ความว่า เพราะฉะนั้น ลูกเอ๋ย ! ถ้าเจ้าได้เห็นพรหมจารีนั้นซ้ำอีก หรือว่าได้พูดกับพรหมจารีนั้น เจ้าก็จักละจักทำให้คุณ คือตปธรรมของตนนี้ เสื่อมไปเร็วไว ดุจข้าวกล้าที่เผล็ดผลสมบูรณ์ดีแล้ว เสียไปเพราะน้ำมาก ฉะนั้น. บทว่า **อุสฺมาคตํ** แปลว่า สมณเดช. บทว่า **วิรูปรูเปน** แปลว่า โดยรูปแปลก ๆ. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์กล่าวสอนแล้วซึ่งบุตรอย่างนี้ว่า ดูก่อนลูกรัก ก็ภูตคือพวกยักษ์เหล่านี้ ย่อมเที่ยวไปในมนุษยโลก โดยรูปร่างของตนปกปิดรูปแปลก ๆ ไว้ ก็เพื่อเคี้ยวกินพวกคนที่ตกไปสู่อำนาจของตน นรชนผู้มีปัญญา

ไม่พึงคบหาพวกภูตคือยักษ์เหล่านั้น เพราะถึงความเกาะเกี่ยวกันเช่นนั้น การประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมฉิบหายไป เจ้าถูกนางยักษิณีนั้นพบเห็นแล้ว แต่ยังไม่ถูกเคี้ยวกิน.

ดาบสนั้น ได้ฟังถ้อยคำของบิดาแล้วเกิดความกลัวขึ้นว่า เพิ่งทราบว่า หญิงคนนั้นคือนางยักษิณี จึงกลับใจแล้ว ขอขมาคุณพ่อว่า คุณพ่อครับ ผมจักไม่ขอไปจากที่นี้ พ่อยกโทษให้ผมเถอะ. แม้พระโพธิสัตว์นั้น ปลอบใจให้ลูกสบายใจแล้ว จึงบอกถึงวิธีการเจริญพรหมวิหารว่า มาณพน้อย เอ๋ย! เจ้ามานี่ซิ เจ้าจงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาเถิด. ดาบสนั้นปฏิบัติตามอย่างนั้นแล้ว ก็ทำฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นได้อีก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสัจจะทั้งหลายแล้ว ทรงประชุมชาดก. ในเวลาจบสัจจะ อุกกัณฐิตภิกษุ ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล. **พระราชธิดานพินิกา**ในกาลนั้น ได้เป็น**ปุราณทุติยิกา. อิสิสงคดาบส** ได้เป็น**อุกกัณฐิตภิกษุ** ส่วนพระโพธิสัตว์ผู้เป็นบิดาก็คือเรานั่นเอง.

จบอรรถกถานพินิกาชาดก

๒. อุมมาทันตีชาดก

ว่าด้วยเสนาบดีถวายนางอุมมาทันตีแด่พระราชา

[๒๐] ดูก่อนนายสุนันทสารถี นี่เรือนของใคร หนอล้อมด้วยกำแพงสีเหลือง ใครหนอปรากฏอยู่ในที่ไกล เหมือนเปลวไฟอันลุกโพลงอยู่บนเวหาสและเหมือนเปลวไฟบนยอดภูเขาฉะนั้น ดูก่อนนายสุนันท-สารถี หญิงคนนี้เป็นธิดาของใครหนอเป็นลูกสะใภ้หรือเป็นภรรยาของใคร ไม่มีผู้หวงแหนหรือ สามีของนางมีหรือไม่ เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกแก่เราโดยเร็ว.

[๒๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชานิกร ก็ข้าพระองค์ย่อมรู้จักหญิงนั้นพร้อมทั้งมารดา บิดาและสามีของนาง ข้าแต่พระจอมภูมิบาล บุรุษนั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของพระองค์ทั้งกลางคืนกลางวัน สามีของนางเป็นผู้มีอิทธิพลกว้างขวางและมั่งคั่งทั้งเป็นอำมาตย์คนหนึ่งของพระองค์ ข้าแต่พระราชา หญิงนั้นเป็นภรรยาของอภิปารกเสนาบดีมีชื่อว่า อุมมาทันตี พระเจ้าข้า.

[๒๒] ดูก่อนท่านผู้เจริญ ๆ ชื่อที่มารดาและบิดาตั้งให้หญิงนี้ เป็นชื่อเหมาะสมดี จริงอย่างนั้นเมื่อนางมองดูเรา ย่อมทำให้เราหลงใหลคล้ายคนบ้า.

[๒๓] ในคืนเดือนเพ็ญ นางผู้มีนัยน์ตาชม้าย คล้ายเนื้อทราย ร่างกายมีสีเหมือนดอกบุณฑริกนั่งอยู่ใกล้หน้าต่าง ในคืนนั้น เราได้เห็นนางนุ่งห่มผ้าสีแดงเหมือนเท้านกพิราบ สำคัญว่าพระจันทร์ขึ้นสองดวงราวใด นางมีหน้ากว้าง ขาวสะอาด ประเล้า ประ-ลมอยู่ด้วยอาการอันงดงาม ชม้อยชม้ายชำเลืองดูรา ดังจะปล้นเอาดวงใจของเราไปเสียเลย เหมือนนางกินนรเกิดบนภูเขาในป่า ฉะนั้น ก็คราวนั้น นางผู้พริ้งเพรา มีตัวเป็นสีทอง สวมกุณฑลแก้วมณี ผ้านุ่งห่มท่อนเดียว ชำเลืองดูเราประดุจนางเนื้อทรายมองดูนายพราน ฉะนั้น เมื่อไรหนอ นางผู้นี้เล็บแดง มีขนงาม มีแขนนุ่มนิ่ม ลูบไล้ด้วยแก่นจันทน์ มีนิ้วมือกลมเกลี้ยง มีกระบวนชดช้อยงามตั้งแต่ศีรษะ จักได้ยั่วยวนเรา เมื่อไรหนอ ชิดาของท่านเศรษฐีติรีฏิวัจฉะผู้มีทับทรวงอันกระทำด้วยข่ายทอง เอวกลม จักกอดรัดเราด้วยแขนทั้งสองอันนุ่มนิ่ม ประดุจเถาย่านทรายรวมรัดต้นไม้ที่เกิดในป่าใหญ่ ฉะนั้น เมื่อไรหนอ นางผู้มีผิวงามแดงดังน้ำครั่ง มีถันเป็นปริมณฑลดังฟองน้ำ มือวัยวะฉาบด้วยผิวหนังเปล่งปลั่งดังดอกบุณฑริก จักจรดปากด้วยปากกะเรา เหมือนดังนักเลงสุราจรดจอกสุราให้แก่นักเลงสุรา ฉะนั้น ในกาลใด

เราได้เห็นนางผู้มีร่างกายทุกส่วนอันน่ารื่นรมย์ใจยืนอยู่ ในกาลนั้น เราไม่รู้สึกอะไร ๆ แก่จิตของตนเลย เราได้เห็นนางอุมมาทันตีผู้สวมสอดกุณฑลมณีแล้ว นอนไม่หลับทั้งกลางวันและกลางคืนเหมือนแพ้ข้าศึก มาตั้งพันครั้ง ถ้าท้าวสักกะพึงประทานพรให้แก่เรา ขอให้เราพึงได้พรนั้นเถิด อภิปารกเสนาบดีพึงรื่นรมย์อยู่กับนางอุมมาทันตีคืนหนึ่งหรือสองคืน ต่อจากนั้น พระเจ้าสีวิราชพึงได้รื่นรมย์บ้าง.

[๒๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นภูตบดี เมื่อข้าพระ-องค์นมัสการเทวดาทั้งหลายอยู่ เทวดามาบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ว่า พระทัยของพระราชาใฝ่ฝันในนางอุมมาทันตี ข้าพระองค์ขอถวายนางแด่พระองค์ ขอพระองค์จงให้นางบำเรอเถิด.

[๒๕] ก็เราพึงพรากเสียจากบุญและไม่เป็นเทวดา อนึ่ง คนพึงรู้ความชั่วของเรานี้ และเมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยาสุดที่รักแล้วไม่เห็นนาง ความแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.

[๒๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชานิกร ประชาชนแม้ทั้งสิ้น นอกจากข้าพระบาทและพระองค์ ไม่พึงรู้กรรมที่ทำกัน ข้าพระบาทยอมถวายนางอุมมา-ทันตีแก่พระองค์ พระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนาง เต็มพระหฤทัยปรารถนาแล้ว จงทรงสลัดเสีย.

[๒๗] มนุษย์ใดผู้กระทำกรรมอันลามก มนุษย์นั้นย่อมสำคัญว่า คนอื่นไม่รู้การกระทำนี้ เพราะว่านรชนเหล่าใดประกอบแล้วบนพื้นปฐพี นรชนเหล่านั้นย่อมเห็นการกระทำนี้ คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินนี้ทั้งโลกพึงเชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักแห่งเรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยายอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.

[๒๘] ข้าแต่พระจอมประชาชน นางอุมมาทันตีนั้นเป็นที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมิบาล นางไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ขอความเจริญมีแต่พระองค์ เชิญพระองค์เสด็จไปหานางอุมมาทันตีเหมือนดังราชสีห์เข้าสู่ถ้ำศิลาเถิด.

[๒๙] นักปราชญ์ทั้งหลายถูกความทุกข์ของตนบีบคั้นแล้ว ย่อมไม่ละกรรมที่มีผลเป็นสุข แม้จะเป็นผู้หลงมัวเมาด้วยความสุขก็ย่อมไม่ประพฤติบาปกรรม.

[๓๐] ก็พระองค์เป็นทั้งพระมารดาพระบิดา เป็นผู้เลี้ยงดู เป็นเจ้านาย เป็นผู้พอกเลี้ยง และเป็นเทวดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์พร้อมด้วยบุตรและภรรยาเป็นทาสของพระองค์ ขอพระองค์ทรงบริโภคกามตามความสุขเถิด.

[๓๑] ผู้ใดย่อมทำบาปด้วยความสำคัญว่า เราเป็นผู้ยิ่งใหญ่ และครั้นกระทำแล้วก็ไม่สะดุ้งกลัวต่อชนเหล่าอื่น ผู้นั้นย่อมไม่เป็นอยู่ตลอดอายุยืนยาวเพราะกรรมนั้น แม้เทวดาก็มองดูผู้นั้นด้วยนัยน์ตาอันเหยียดหยาม.

[๓๒] ชนเหล่าใดตั้งอยู่ในธรรม ย่อมรับทานที่เป็นของผู้อื่นอันเจ้าของมอบให้แล้ว ชนเหล่านั้นเป็นผู้รับด้วย เป็นผู้ให้ในทานนั้นด้วย ได้ชื่อว่าทำกรรมอันมีผลเป็นสุขในเพราะทานนั้นแท้จริง.

[๓๓] คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินทั้งโลก จะพึงเชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยายอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.

[๓๔] ข้าแต่พระจอมประชาชน นางอุมมาทันตีนั้นเป็นที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมิบาล นางไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ข้าพระบาทยอมถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ พระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนาง เต็มพระหฤทัยปรารถนาแล้ว จงทรงสลัดเสีย.

[๓๕] ผู้ใดก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่นด้วยทุกข์ของตน หรือก่อความสุขของตนด้วยความสุขของผู้อื่น ผู้ใดรู้

อย่างนี้ว่า ความสุขและความทุกข์ของเราก็เหมือนของผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม.

[๓๖] **คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินทั้งโลก จะพึงเชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อท่านให้นางอุมนาทันตีภรรยายอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.**

[๓๗] **ข้าแต่พระองค์ผู้จอมประชาชน พระองค์ย่อมทรงทราบว่า นางอุมมาทันตีนี้เป็นที่รักของข้าพระบาทข้าแต่พระจอมภูมิบาล นางนั้นไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ข้าพระบาทขอถวายสิ่งอันเป็นที่รักข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ผู้ให้สิ่งอันเป็นที่รัก ย่อมได้สิ่งอันเป็นที่รัก.**

[๓๘] **เรานั้นจักฆ่าตนอันมีกามเป็นเหตุโดยแท้ เราไม่อาจฆ่าธรรมด้วยอธรรมได้เลย.**

[๓๙] **ข้าแต่พระจอมประชาชน ผู้แกล้วกล้ากว่านรชน ผู้ประเสริฐ ถ้าพระองค์ไม่ต้องพระประสงค์นางอุมมาทันตีผู้เป็นของข้าพระบาทไซร้ ข้าพระบาทจะสละนางในท่ามกลางชนทั้งปวง พระองค์พึงตรัสสั่งให้นำนางผู้พ้นจากข้าพระบาทแล้วมาจากที่นั้นเถิด พระเจ้าข้า.**

[๔๐] **ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้กระทำประโยชน์ ถ้าท่านจะสละนางอุมมาทันตีผู้หาประโยชน์มิได้ เพื่อ**

สิ่งอันไม่เป็นประโยชน์แก่ท่าน ความค่อนว่าอย่างใหญ่หลวงจะพึงมีแก่ท่าน อนึ่ง แม่การใส่ร้ายในพระนครก็จะพึงมีแก่ท่าน.

[๔๑] **ข้าแต่พระจอมภูมิบาล ข้าพระบาทจักอดกลั้นคำค่อนว่า คำนินทา คำสรรเสริญ และคำติเตียนนี้ทั้งหมด คำค่อนว่าเป็นต้นนั้นจงตกอยู่แก่ข้าพระบาท ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวสีพี ขอพระองค์ทรงบริโภคกามตามความสำราญเถิด ผู้ใดไม่ถือเอาความนินทา ความสรรเสริญ ความติเตียน และแม้การบูชา สิริ และปัญญาย่อมปราศจากผู้นั้น เหมือนดังน้ำฝนปราศไปจากที่ดอน ฉะนั้น ข้าพระบาทจักยอมรับความทุกข์ ความสุข สิ่งที่ล่วงธรรมดาและความคับแค้นใจทั้งหมดเพราะเหตุแห่งการสละนี้ ด้วยอกเหมือนดังแผ่นดินรองรับสิ่งของทั้งของคนมั่นคงและคนสะดุ้ง ฉะนั้น.**

[๔๒] **เราไม่ปรารถนาสิ่งที่ล่วงธรรมดา ความคับแค้นใจและความทุกข์ของชนเหล่าอื่น เราแม่ผู้เดียวจักเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมไม่ยังประโยชน์หน่อยหนึ่งให้เสื่อม ข้ามภาระนี้ไป.**

[๔๓] **ข้าแต่จอมประชาชน บุญกรรมย่อมให้เข้าถึงสวรรค์ พระองค์อย่าได้ทรงทำอันตรายแก่ข้า-พระบาทเสียเลย ข้าพระบาทมีใจเลื่อมใสขอถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์ ดังพระราชาทรงประทานทรัพย์สำหรับบูชายัญแก่พราหมณ์ทั้งหลาย ฉะนั้น.**

[๔๔] ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำประโยชน์แน่แท้ นางอุมมาทันตีและพรหมทั้งหมดเห็นความชั่วอันเป็นไปในภายหน้า พึงติเตียนได้.

[๔๕] ข้าแต่พระเจ้าสีวิราช ชาวนิคมและชาวชนบททั้งหมด ไม่พึงคัดค้านกรรมอันเป็นธรรมนั้นเลย ข้าพระบาทขอถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนางเต็มพระหฤทัยปรารถนาแล้ว จงทรงสลัดเสีย.

[๔๖] ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำประโยชน์แน่แท้ นางอุมมาทันตีและท่านเป็นสหายของเรา ธรรมของสัตบุรุษที่ประกาศดีแล้ว ยากที่จะล่วงละเมิดได้ เหมือนเขตแดนของสมุทร ฉะนั้น.

[๔๗] ข้าแต่พระราชา พระองค์เป็นผู้ควรของคำนับของข้าพระองค์ เป็นผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เป็นผู้ทรงไว้ เป็นผู้ประทานความสุข และทรงรักษาความปรารถนาไว้ ยัญที่บูชาในพระองค์ย่อมมีผลมาก ขอพระองค์ทรงรับนางอุมมาทันตีตามความปรารถนาของข้าพระบาทเถิด.

[๔๘] ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้เป็นบุตรแห่งท่านผู้กระทำประโยชน์ ท่านได้ประพฤติแล้วซึ่งธรรมทั้งปวงแก่เราโดยแท้ นอกจากท่าน มนุษย์อื่นใครเล่าหนอจักเป็นผู้กระทำความสวัสดีในเวลาอรุณขึ้น ในชีวโลกนี้.

[๔๙] พระองค์เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ยอดเยี่ยม พระองค์ทรงดำเนินโดยธรรม ทรงรู้แจ้งธรรม มีพระปัญญาดี ขอพระองค์ผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว จงทรงพระชนม์ยั่งยืนนาน ข้าแต่พระองค์ผู้รักษาธรรม ขอพระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๕๐] ดูก่อนอภิปารกเสนาบดี เชิญท่านฟังคำของเราเถิด เราจักแสดงธรรมที่สัตบุรุษส้องเสพแก่ท่าน พระราชาชอบใจธรรมจึงจะดีงาม นรชนผู้มีความไม่ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นความดี การไม่กระทำบาปเป็นสุข มนุษย์ทั้งหลายพึงอยู่เป็นสุข ในแว่นแคว้นของพระราชาผู้ไม่ทรงกริ้วโกรธ ทรงตั้งอยู่ในธรรมเหมือนเรือนของตนอันมีร่มเงาเย็นฉะนั้น เราย่อมไม่ชอบใจกรรมที่ทำด้วยความไม่พิจารณาอันเป็นกรรมไม่ดีนั้นเลย แม้พระราชาเหล่าใดทรงทราบแล้วไม่ทรงทำเอง เราชอบใจกรรมของพระราชาเหล่านั้น ขอท่านจงพึงอุปมาของเราต่อไปนี้ เมื่อฝูงโคว่ายข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงว่ายไปคด โคทั้งหมดนั้นก็ว่ายไปคดในเมื่อโคนำฝูงว่ายคด ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติอธรรมจะป่วยกล่าวไปไยถึงประชาชนนอกนี้ รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระราชาไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมเมื่อฝูงโคว่ายข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงว่ายไป

ตรง โคทั้งหมดนั้นก็ว่ายไปตรง ในเมื่อโคนำฝูงว่ายไป ตรง ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรมจะป่วยกล่าวไปไยถึงประชาชนนอกนี้ รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาทรงตั้งอยู่ในธรรม ดูก่อนอภิปารกเสนาบดี เราไม่พึงปรารถนาเพื่อความเป็นเทวดา และเพื่อครอบครองแผ่นดินทั้งหมดนี้ โดยอธรรม รัตนะอย่างใด อย่างหนึ่ง คือ โค ทาส เงิน ผ้า และจันทน์เทศ มีอยู่ในมนุษย์นี้ เราจะไม่ประพฤติผิดธรรมเพราะความปรารถนารัตนะเหล่านั้น บุคคลไม่พึงประพฤติผิดธรรมเพราะเหตุแห่งสมบัตินั้น เป็นต้นว่าม้า หญิง แก้วมณี หรือแม้พระจันทร์และพระอาทิตย์ที่รักษาอยู่ เราเป็นผู้องอาจ เกิดในท่ามกลางแห่งชาวสีพีทั้งหลาย ฉะนั้น เราจะไม่ประพฤติผิดธรรมเพราะเหตุแห่งสมบัตินั้น เราจะเป็นผู้นำ จะเป็นผู้เกื้อกูล เป็นผู้เฟื้องฟู ปกครองแว่นแคว้น จักเป็นผู้เคารพธรรมของชาวสีพี จะเป็นผู้คิดค้นซึ่งธรรม เพราะฉะนั้น เราจะไม่เป็นไปในอำนาจแห่งจิตของตน.

[๕๑] ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ทรงประพฤติธรรมอันไม่มีความฉิบหาย เป็นแดนเกษมอยู่เป็นนิจแน่แท้ พระองค์จักดำรงราชสมบัติอยู่ยั่งยืนนาน เพราะพระปัญญาของพระองค์เป็นเช่นนั้น พระองค์ไม่ทรงประมาทธรรมใด ข้าพระองค์ขออนุโมทนาธรรม

นั้นของพระองค์ กษัตริย์เป็นอิสระทรงประมาทธรรม แล้ว ย่อมเคลื่อนจากรัฐ ข้าแต่พระมหากษัตริย์ขัตติย-ราช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชนก ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้วจักเสด็จสู่สวรรค์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระราชบุตรและพระมเหสี ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในมิตรและอำมาตย์...ในราชพา-หนะและทแกล้วทหาร ...ในบ้านและนิคม ...ในแว่นแคว้นและชนบท... ในสมณะพราหมณ์ ...ในเนื้อและนกทั้งหลาย...ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้วจักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่พระมหา-ราชเจ้า ขอพระองค์จงประพฤติธรรมเถิด เพราะว่าธรรมที่ประพฤติแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติ-ธรรมเถิด ด้วยว่าพระอินทร์ เทวดา พร้อมทั้งพรหมเป็นผู้ถึงทิพยสถานเพราะธรรมที่ประพฤติแล้ว ข้าแต่พระราชา พระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย.

จบอุมมาทันตีชาดกที่ ๒

อรรถกถาปัญญาสนิบาต

อรรถกถาอุมมาทันตีชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ใน**พระเชตวันมหาวิหาร**ทรงพระปรารภ**อุกกัณฐิตภิกษุ** ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **นิเวสนำ กสฺส นุทำ สุนนฺท** ดังนี้เป็นต้น.

ได้ยินว่า วันหนึ่ง ภิกษุรูปนั้นเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ได้มองเห็นหญิงคนหนึ่ง ซึ่งประดับตกแต่งร่างกาย มีรูปร่างงดงามอย่างยิ่ง เกิดมีจิตปฏิพัทธ์ ไม่อาจจะกลับใจหักห้ามได้ มายังวิหาร จำเดิมแต่นั้น ก็เป็นผู้อ่อนแอเพราะโรค ดุจถูกลูกศรทิ่มแทงแล้ว มีส่วนเปรียบด้วยเนื้อที่วิ่งพล่านไป ฝ่ายผอม ร่างกายมีเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง กลายเป็นคนผอมเหลือง ไม่ยินดี (ในพระศาสนา) เมื่อไม่ได้ความสบายใจ แม้ในอิริยาบถหนึ่ง จึงละเว้นวัตร มีอาจริยวัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้น อยู่ชนิดที่เว้นว่างจากการประกอบความเพียรในอุทเทส ปริปุจฉา และกัมมัฏฐาน. เธอถูกพวกเพื่อนภิกษุถามว่า อาวุโส เมื่อก่อนท่านมีอินทรีย์เปล่งปลั่ง มีสีหน้าผ่องใส แต่เดี๋ยวนี้ หาได้เป็นอย่างนั้นไม่ เพราะเหตุอะไรกันหนอ ? จึงตอบว่า อาวุโส ผมไม่ยินดียิ่ง (ในพระศาสนา) เลย. ลำดับนั้น พวกเพื่อนภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวสอนเธอว่า อาวุโสเอย ! ท่านจงยินดียิ่ง (ในพระศาสนา) เถิด ธรรมดาว่า การอุบัติเกิดแห่งพระพุทธเจ้า เป็นสภาวะที่ได้โดยยาก การได้ฟังพระสัทธรรม และการได้อัตภาพเป็นมนุษย์ ก็เป็นสิ่งที่ได้โดยยากเหมือนกัน ท่านนั้นได้อัตภาพเป็นมนุษย์แล้ว เมื่อปรารถนาจะทำที่สุดแห่งทุกข์ให้ได้ จึงละคนผู้เป็นญาติมีน้ำตานองใบหน้าแล้ว บวชด้วยศรัทธา เพราะเหตุไร ท่านจึงตก

ไปสู่อำนาจแห่งกิเลสเล่า ขึ้นชื่อว่า กิเลสเหล่านั้น มีทั่วไปแก่คนพาลทุกจำพวก ตั้งแต่สัตว์มีชีวิตไส้เดือนขึ้นไป มีอุปมาเหมือนผลไม้ กิเลสเหล่านั้นเป็นที่ตั้งแห่งวัตถุกาม กามแม้เหล่านั้น มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้น มีประมาณยิ่ง กามทั้งหลาย เปรียบเหมือนร่างกระดูก กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ยืมเขามา กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลของต้นไม้ที่มีพิษ กามทั้งหลาย เปรียบเหมือนหอกและหลาว กามทั้งหลาย เปรียบเหมือนหัวงู ธรรมดาว่าท่านบวชแล้ว ในพระศาสนาเห็นปานนี้ ยังตกไปสู่อำนาจของเหล่ากิเลส ซึ่งเป็นเหตุกระทำความพินาศถึงอย่างนั้นได้ดังนี้ เมื่อไม่สามารถจะให้ภิกษุนั้นรับเอาถ้อยคำของตนได้ จึงพากันนำไปเข้าเฝ้าพระศาสดายังธรรมสภา เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพาภิกษุผู้ไม่มีความปรารถนาจะมา ทำไม ? จึงพากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทราบว่าภิกษุรูปนี้ เป็นผู้มีความเบื่อหน่าย เจ้าข้า. พระศาสดาตรัสถามว่า ที่เล่ามาเป็นความจริงหรือ เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า เป็นความจริง พระเจ้าข้า ดังนี้ จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ โปราณกบัณฑิตทั้งหลาย แม้ตามพร่ำสอน ซึ่งพระราชาผู้ครอบครองราชสมบัติอยู่ จนไม่ตกไปสู่อำนาจกิเลสที่เกิดขึ้น ห้ามจิตเสียได้ ไม่ยอมทำสิ่งที่ไม่สมควร ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล ในแคว้นสีวี พระราชาทรงพระนามว่า **สีวี** ทรงครอบครองราชสมบัติ **ในอริฏฐบุรีนคร.** พระโพธิสัตว์ บังเกิดในพระครรภ์พระอัครมเหสีของพระราชาพระองค์นั้นแล้ว. พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย พากันขนานพระนามพระราชโอรสนั้นว่า **สีวิกุมาร.** แม้บุตรของท่านเสนาบดี ก็

คลอดแล้ว. พวกหมู่ญาติ พากันค้างชื่อเด็กนั้นว่า **อภิปารกะ.** เด็กทั้งสองคนนั้น เป็นสหายกัน พอเจริญวัยที่อายุได้ ๑๖ ปี ไปยังกรุงตักกศิลา พอเล่าเรียนศิลปะจบแล้ว ก็พากันกลับมา. พระราชาได้ทรงพระราชทานพระราช-สมบัติให้พระราชโอรสครอบครอง. แม้พระราชโอรสนั้น ก็ทรงแต่งตั้งอภิปารกะไว้ในตำแหน่งเสนาบดีแล้ว ทรงครอบครองราชสมบัติโดยธรรม. ในพระนครนั้นนั่นเอง มีบุตรสาวของท่านติริฏิวัจฉเศรษฐี ผู้มีทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ เธอมีรูปร่างสวยยิ่งนัก เลอเลิศด้วยความงาม ประกอบด้วยลักษณะอันงดงาม. ในวันตั้งชื่อ หมู่ญาติได้ตั้งชื่อเธอว่า **อุมมาทันตี.** ในเวลาเธอมีอายุได้ ๑๖ ปี เธอมีผิวพรรณเกินล้ำหมู่มนุษย์ งดงาม น่าดูน่าชม ปานเทพยดาชั้นฟ้า. พวกปุถุชนที่พบเห็นเธอเข้าทุกคน ๆ คน ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้โดยภาวะของตน เป็นผู้เมาแล้ว ด้วยความเมาคือกิเลส เหมือนเมาแล้วด้วยน้ำเมา ฉะนั้น ชื่อว่า สามารถจะตั้งสติได้ ไม่ได้มีแล้ว. ครั้งนั้น ท่านติริฏิวัจฉะผู้เป็นบิดาของนาง เข้าไปเฝ้าพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ อิตถีรัตนะอันสมควรแด่พระเจ้าแผ่นดิน ได้บังเกิดขึ้นแล้วในเรือนของข้าพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดส่งพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะทั้งหลายไป ให้พิจารณาอิตถีรัตนะนั้นแล้ว โปรดจงทำตามความพอพระทัยเถิด. พระราชา ทรงรับคำแล้วทรงสั่งพราหมณ์ทั้งหลายไปแล้ว. พราหมณ์เหล่านั้นไปยังเรือนของท่านเศรษฐีแล้ว ได้รับการต้อนรับด้วยสักการะและสัมมานะ พากันบริโภคข้าวปายาสแล้ว.

ในขณะนั้น นางอุมมาทันตี ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ได้ไปสู่สำนักของพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว. พราหมณ์เหล่านั้น พอพบเห็นนางเข้าก็ไม่สามารถจะดำรงสติไว้ได้ เป็นผู้เมาด้วยความเมาคือกิเลส ไม่

ได้รู้เลยว่าตนกำลังบริโภคค้างอยู่. บางพวก ก็จับคำข้าวเอาวางไว้บนศีรษะด้วยสำคัญว่าเราจะบริโภค. บางพวก ก็ยัดใส่ในระหว่างชอกรักแร้. บางพวกก็ทุบตีฝาเรือน. พวกพราหมณ์ได้กลายเป็นคนบ้าไปแม้ทั้งหมด. นางเห็นพราหมณ์เหล่านั้นเข้า จึงกล่าวว่า ทราบว่าพราหมณ์เหล่านี้ จักตรวจดูลักษณะของเรา ท่านทั้งหลาย จงลากคอพราหมณ์เหล่านั้นออกไปให้หมด ดังนี้แล้วให้คนรับใช้นำพราหมณ์เหล่านั้นออกไป. พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ขวยเขินไปยังพระราชนิเวศน์แล้ว โกรธต่อนางอุมมาทันตีจึงกราบทูลความเท็จว่า ขอเดชะ ผู้หญิงคนนั้น เป็นหญิงกาลกรรณี มิได้สมควรแก่พระองค์เลยพระเจ้าข้า. พระราชา ทรงทราบว่า หญิงคนนั้น เป็นกาลกรรณี จึงมิได้ทรงรับสั่งให้นำหญิงนั้นมา. นางอุมมาทันตีได้ทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า พระราชาไม่ทรงรับเราด้วยทรงสำคัญว่า ทราบว่าเราเป็นคนกาลกรรณี ขึ้นชื่อว่า หญิงกาลกรรณี ย่อมไม่มีรูปร่างอย่างนี้เป็นแน่ ดังนี้ จึงผูกอาฆาตในพระราชาพระองค์นั้นว่า ช่างเถอะ ก็ถ้าว่าเราจักได้เข้าเฝ้าพระราชา ก็จักรู้กัน. ครั้นต่อมา ท่านบิดา ได้มอบเธอให้แก่ท่านอภิปารกะ. นางได้เป็นที่รัก ที่ชอบใจของท่านอภิปารกะเสนาบดี. ถามว่า ก็นางได้มีรูปร่างงดงามอย่างนี้ เพราะวิบากแห่งกรรมอะไร ? ตอบว่า ด้วยวิบากแห่งการถวายผ้าแดง.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี นางได้บังเกิดในตระกูลที่ขัดสน ในวันมหรสพ เธอมองเห็นผู้หญิงทั้งหลายผู้สมบูรณ์ด้วยบุญ นุ่งผ้าที่ย้อมแล้วด้วยดอกดำ ประดับประดาตกแต่งกำลังเล่นกันอยู่ เป็นเหตุให้เธอต้องการจะนุ่งผ้าเช่นนั้นเล่นกับเขาบ้าง จึงบอกให้มารดาบิดาได้ทราบ เมื่อท่านทั้ง ๒ นั้นกล่าวว่า ลูกเอ๋ย ! พวกเราเป็นคนจนขัดสน พวกเราจะได้ผ้าอย่างนั้นแต่ที่ไหนเล่า ดังนี้ จึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงอนุญาตให้เรา ทำการรับ

จ้างในตระกูลมั่งคั่งแห่งหนึ่งเถิด พวกนายจ้างเหล่านั้น รู้คุณของเราแล้วก็คงจักให้เอง ดังนี้ พอได้รับอนุญาตจากมารดาบิดาแล้ว จึงเข้าไปยิ่งตระกูลหนึ่ง กล่าวว่า ดิฉันมาสมัครทำงานรับจ้าง เพื่อต้องการผ้าที่ย้อมด้วยดอกคำ. ลำดับนั้น พวกนายจ้างกล่าวกะเธอว่า เมื่อเจ้าทำงานครบ ๓ ปีแล้ว พวกเรารู้คุณความดีของเจ้าแล้วจักให้แน่. นางรับคำแล้วเริ่มทำงาน พวกนายจ้าง. เหล่านั้น รู้คุณความดีของนางแล้ว ในเมื่อยังไม่ครบ ๓ ปีบริบูรณ์ดีนั่นเอง จึงได้มอบผ้าชนิดอื่นพร้อมกับผ้าที่ย้อมแล้วด้วยดอกดำชนิดเนื้อแน่น ให้แก่นางแล้วสั่งนางว่า เธอจงไปอาบน้ำพร้อมกับพวกสหายของเธอเสร็จแล้ว จงลองนุ่งผ้า (นี้ดู). นางไปกับพวกหญิงสหายแล้ว วางผ้าที่ย้อมแล้วไว้บนฝั่งอาบน้ำแล้ว. ในขณะนั้น พระสาวกของพระทศพลทรงพระนามว่ากัสสปะรูปหนึ่ง มีจีวรถูกโจรชิงเอาไป นุ่งและห่มกิ่งไม้ที่หักได้ มาถึงยังที่นั้นแล้ว. นางเห็นท่านแล้วคิดว่า ท่านผู้เจริญรูปนี้ เห็นที่จักถูกโจรชิงจีวรไปแล้ว ผ้านุ่งของเราเป็นของหาได้ยาก เพราะไม่ได้ให้ทานไว้แม้ในกาลก่อน จึงฉีกผ้านั้นออกเป็น ๒ ส่วน คิดว่า จักถวายส่วนหนึ่งแด่พระผู้เป็นเจ้า ดังนี้ ขึ้นจากน้ำแล้ว นุ่งผ้านุ่งสำหรับส่วนตัวแล้วกล่าวว่า ท่านเจ้าขา นิมนต์หยุดก่อนเจ้าข้า จึงไปไหว้พระเถระแล้ว ฉีกผ้านั้นในท่ามกลาง ได้ถวายส่วนหนึ่งแก่พระเถระนั้น. พระเถระนั้น ยืนอยู่ในที่กำบังส่วนหนึ่ง ทิ้งกิ่งไม้ที่หักได้เสีย นุ่งผ้าผืนนั้นชายหนึ่ง ห่มชายหนึ่ง แล้วจึงออกไป. ลำดับนั้น เพราะรัศมีแห่งผ้าอาบทั่วร่างพระเถระ ได้มีแสงรัศมีเป็นอันเดียวกัน ดุจดังพระอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ ฉะนั้น. นางมองดูพระเถรนั้นแล้ว คิดว่า ทีแรกพระผู้เป็นเจ้าของเราไม่งามเลย บัดนี้งามรุ่งโรจน์ดุจพระอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ ฉะนั้น เราจักถวายแม้ผ้าท่อนนี้แก่พระผู้เป็นเจ้านี้แหละ. แล้วถวายผ้าส่วนที่สอง ได้ตั้งความปรารถนาว่า ท่านผู้เจริญ ดิฉันเที่ยวไปในภพ พึงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่ง

รูปอันงดงาม คนใดคนหนึ่ง พบเห็นดิฉันแล้ว อย่าได้อาจดำรงอยู่โดยภาวะของตนเลย ผู้หญิงอื่น ที่ชื่อว่ามีรูปสวยงานเกินกว่าดิฉัน อย่าได้มีเลย แม้พระเถระ กระทำอนุโมทนาแล้ว ก็หลีกไป. นางท่องเที่ยวไปในเทวโลก บังเกิดใน**อริฏฐบุรี**ในกาลนั้นแล้ว ได้มีรูปร่างงดงาม เหมือนอย่างที่ได้ปรารถนาไว้แล้วนั้น.

ลำดับนั้น ในพระนครนั้น ประชาชนทั้งหลายได้โฆษณางานมหรสพประจำเดือนกัตติกมาส (เดือน) ประชาชนทั้งหลายได้ตระเตรียมพระนครไว้ในวันมหรสพ เพ็ญเดือนกัตติกมาสแล้ว. ท่านอภิปารกเสนาบดีเมื่อจะไปยังที่รักษา (ที่ทำงาน) ของตน จึงเรียกภริยาสุดที่รักนั้นมาแล้วพูดว่า อุมมา-ทันตี น้องรัก! วันนี้ เวลาค่ำคืนแห่งกัตติกมาส จะมีมหรสพ พระราชาจักทรงทำประทักษิณพระนคร เสด็จผ่านประตูเรือนของเรานี้เป็นเรือนแรก น้องอย่าปรากฏตัวให้พระราชาทรงเห็นนะ เพราะถ้าพระองค์เห็นน้องแล้ว จักไม่อาจดำรงสติไว้ได้. นางอุมมาทันตีนั้นรับคำสามีว่า ไปเถอะ คุณพี่ (ถึงเวลานั้นแล้ว) ดิฉันจักรู้ ดังนี้ เมื่อสามีไปแล้ว จึงสั่งบังคับนางทาสีว่า ในเวลาที่พระราชาเสด็จมายังประตูเรือนของเรานี้ เจ้าจงบอกแก่เราให้ทราบด้วยนะ. ลำดับนั้น เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว พระจันทร์เพ็ญลอยเด่นขึ้นแทนที่ พระนครที่ประดับประดาตกแต่งแล้ว ดูงดงามปานเทวนคร ประทีปลุกโพลงสว่างไสวทั่วทุกทิศ พระราชาทรงประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ทรงประทับบนรถม้าคันประเสริฐ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ทรงกระทำประทักษิณพระนครด้วยยศใหญ่ เสด็จถึงประตูเรือนของท่านอภิปารกเสนาบดีเป็นเรือนแรกทีเดียว. ก็เรือนหลังนั้น แวดล้อมด้วยกำแพงสีดังมโนศิลา มีหอคอยอยู่ที่ซุ้มประตูอันประดับตกแต่งจนงามเลิศ น่าดูชม. ขณะนั้น นางทาสีได้เรียนแจ้งให้นางอุมมาทันตีทราบแล้ว. นางอุมมาทันนี้ให้นางทาสีถือพาน

ดอกไม้แล้ว ยืนพิงบานหน้าต่างด้วยลีลาอันงดงามดุจนางกินรี โปรยดอกไม้ใส่พระราชา. พระราชาเหลือบแลดูนาง ทันทีก็เกิดความเมาด้วยความเมาคือกิเลส ไม่อาจจะดำรงสติไว้ได้ จนไม่สามารถจะจำได้ว่า เรือนหลังนี้ เป็นของท่านอภิปารกเสนาบดี.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสเรียกนายสารถีมาแล้ว เมื่อจะตรัสถาม จึงได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนนายสุนันทสารถี นี่เรือนของใครหนอล้อม
ด้วยกำแพงสีเหลือง ใครหนอปรากฏอยู่ในที่ไกล
เหมือนเปลวไฟอันลุกโพลงอยู่บนเวหาส และเหมือน
เปลวไฟบนยอดภูเขา ฉะนั้น ดูก่อนนายสุนันทสารถี
หญิงคนนี้เป็นธิดาของใครหนอ เป็นลูกสะใภ้หรือเป็น
ภรรยาของใคร ไม่มีผู้หวงแหนหรือ สามีของนาง
หรือไม่ เราถามแล้วขอท่านจงบอกแก่เราโดยเร็ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กสฺส นุทำ** ตัดบทเป็น **กสฺส นุ อิทำ** แปลว่า นี้ (เรือน) ของใครหนอ. บทว่า **ปณฺฑุมเยน** ได้แก่ อันสำเร็จด้วยกำแพงอิฐสีแดง. บทว่า **ทิสฺสติ** ความว่า ปรากฏยืนอยู่ที่บานหน้าต่าง. บทว่า **อจฺจิ** ได้แก่ กองไฟที่มีลมโหมลุกโพลง. บทว่า **ธีตา นายำ** ตัดบทเป็น **ธีตา นุ อยำ** เป็นธิดา (ของใคร) หนอ. บทว่า **อวาวตา** ได้แก่ ไม่มีผู้กีดกั้น คือ ไม่มีผู้หวงแหนหรือ. บทว่า **ภตฺตา** ความว่า สามีของนางมีหรือไม่ เจ้าจงบอกความนี้แก่เรา.

ลำดับนั้น นายสารถี เมื่อจะกราบทูลแจ้งเนื้อความแด่พระราชา จึงได้กราบทูลคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชานิกร ก็ข้าพระ-
องค์ย่อมรู้จักหญิงนั้นพร้อมทั้งมารดา บิดา และสามี
ของนาง ข้าแต่พระจอมภูมิบาล บุรุษนั้นเป็นผู้ไม่
ประมาทในประโยชน์ของพระองค์ทั้งกลางคืนกลางวัน
สามีของนางเป็นผู้มีอิทธิพลกว้างขวางและมั่งคั่ง ทั้ง
เป็นอำมาตย์คนหนึ่งของพระองค์ ข้าแต่พระราชา
หญิงนั้น คือ ภรรยาของอภิปารกเสนาบดี เธอมีชื่อ
ว่า อุมมาทันตี พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มตฺยา จ** ความว่า ข้าพระองค์ย่อมรู้จักหญิงคนนั้นพร้อมทั้งมารดาและบิดา. ศัพท์ว่า **อโถปิ** นายสารถีกราบทูลว่า แม้สามีของนางข้าพระองค์ก็รู้จัก. บทว่า **อิทฺโธ** แปลว่า เป็นผู้ได้รับความสำเร็จแล้ว. บทว่า **ผีโต** ได้แก่ พรั่งพร้อมด้วยผ้าและเครื่องอลังการทั้งหลาย. บทว่า **สุวฑฺฒิโต** ได้แก่ เป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์ดี. บทว่า **นามเธยฺเยน** แปลว่า มีชื่อ. จริงอยู่ หญิงคนนี้ ย่อมทำบุรุษผู้ที่มองดูนางให้หลงใหลคล้ายคนบ้า คือ ไม่ให้บุรุษนั้นดำรงสติอยู่ได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **อุมมาทันตี** ดังนี้.

พระราชาได้ทรงสดับคำทูลนั้นแล้ว เมื่อจะทรงชมเชยชื่อของนางนั้น จึงตรัสคาถาติดต่อกันว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ๆ ชื่อที่มารดาและบิดาตั้งให้
หญิงคนนี้ เป็นชื่อเหมาะสมดีจริงอย่างนั้น เมื่อนาง
มองดูเรา ย่อมทำให้เราหลงใหลคล้ายคนบ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มตฺยา จ เปตฺยา จ** แปลว่า ที่มารดาและบิดา. บทว่า **มยฺหํ** เป็นสัมปทานะใช้ในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติ. บทว่า **อวโลกยนฺตี** ความว่า เธอถูกเรามองดูแล้ว หันกลับมามองดูเราบ้าง ได้ทำเราให้หลงใหลคล้ายคนบ้า.

แม้นางอุมมาทันตีนั้น ทราบว่า พระราชาพระองค์นั้นทรงหวั่นไหวพระหทัยแล้ว จึงปิดหน้าต่างแล้ว ได้เข้าสู่ห้องอันประกอบด้วยสิริตามเดิม. จำเดิมแต่กาลที่พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นนางแล้ว พระองค์ไม่ได้มีพระหทัยที่จะทรงการทำประทักษิณพระนครเลย. พระราชาตรัสเรียกนายสารถีมาแล้ว ตรัสว่า สุนันทะสหายเอ๋ย! เจ้าจงกลับรถเถิด งานมหรสพนี้ไม่สมควรแก่พวกเรา แต่สมควรแก่อภิปารกเสนาบดี ถึงพระราชสมบัติ ก็สมควรแก่อภิปารกเสนาบดีนั้นเหมือนกัน ดังนี้ จึงให้นายสารถีกลับรถแล่นถึงสถานที่ เสด็จขึ้นพระปราสาทแล้ว ทรงบรรทมบ่นเพ้อบนที่บรรทมอันประกอบด้วยสิริ ตรัสว่า

ในคืนเดือนเพ็ญ นางผู้มีนัยน์ตาชม้ายคล้ายเนื้อทราย ร่างกายมีสีเหมือนดอกบุณฑริก นั่งอยู่ใกล้หน้าต่าง ในคืนนั้น เราได้เห็นนางนุ่งห่มผ้าสีแดงเหมือนเท้านกพิราบ สำคัญว่าพระจันทร์ขึ้นสองดวงคราวใด นางมีหน้ากว้าง ขาวสะอาด ประเล้าประโลมอยู่ด้วยอาการอันงดงาม ชม้อยชม้ายชำเลืองดูเราดังจะปล้นเอาดวงใจของเราไปเสียเลย เหมือนนางกินนรเกิดบนภูเขาในป่า ฉะนั้น ก็คราวนั้น นางผู้พริ้งเพรามีตัวเป็นสีทอง สวมกุณฑลแก้วมณี ผ้านุ่งผ้าห่มท่อน

เดียว ชำเลืองดูเราประดุจนางเนื้อทราย มองดูนาย พราน ฉะนั้น เมื่อไรหนอ นางผู้มีเล็บแดง มีขนงาม มีแขนนุ่มนิ่ม ลูบไล้ด้วยแก่นจันทน์ มีนิ้วมือกลมเกลี้ยง มีกระบวนชดช้อย งามตั้งแต่ศีรษะจักได้ยั่วยวนเรา เมื่อไรหนอ ธิดาของท่านเศรษฐีติริฏิวัจฉะ ผู้มีทับ-ทรวงอันกระทำด้วยข่ายทอง เอวกลม จักกอดรัดเรา ด้วยแขนทั้งสองอันนุ่มนิ่ม ประดุจเถาย่านทราย รวบรัดต้นไม้ที่เกิดในป่าใหญ่ ฉะนั้น เมื่อไรหนอ นางผู้มีผิวงามแดงดังน้ำครั่ง มีถันเป็นปริมณฑลดังฟองน้ำ มีอวัยวะฉาบด้วยผิวหนังเปล่งปลั่งดังดอกบุณฑริก จักจรดปากด้วยปากกะเรา เหมือนดังนี้เลงสุราจรดจอกสุราให้แก่นักเลงสุรา ฉะนั้น ในกาลใด เราได้เห็นนางผู้มีร่างกายทุกส่วนอันน่ารื่นรมย์ใจยืนอยู่ ในกาลนั้น เราไม่รู้สึกอะไร ๆ แก่จิตของตนเลย เราได้เห็นนางอุมมาทันตีผู้สวมสอดกุณฑลมณีแล้วนอนไม่หลับทั้งกลางวันและกลางคืนเหมือนแพ้ข้าศึลมาตั้งพันครั้ง ถ้าท้าวสักกะพึงประทานพรให้แก่เรา ขอให้เราพึงได้พรนั้นเถิด อภิปารกเสนานดีพึงรื่นรมย์อยู่กับนางอุมมาทันตีคืนหนึ่งหรือสองคืน ต่อจากนั้น พระเจ้า-สีวิราช พึงได้รื่นรมย์บ้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุณฺณมาเส** ได้แก่ ในคือพระจันทร์-เพ็ญ. บทว่า **นิคมนฺทโลจนา** ความว่า ชื่อว่า มิคมันทโลจนา เพราะอรรถว่า

มีนัยน์ตาชม้ายคล้ายนัยน์เนื้อทรายที่กำลังตกใจกลัวลูกศร วิ่งหนีไปยืนแอบอยู่ในระหว่างป่าแล้วเหลือบแลดูนายพราน ฉะนั้น. บทว่า **อุปาวิสี** ความว่า เธอนั่งใกล้หน้าต่าง เอาฝ่ามือสวยงามสีเหมือนดอกปทุม หยิบดอกไม้โปรยใส่แล้วแลดูเรา. บทว่า **ปุณฺฑรีกตฺตจงฺคี** ได้แก่ ร่างกายมีสีเหมือนดอกปทุมแดง. บทว่า **เทฺว ปุณฺณมาโย** ความว่า ในวันนั้น คือในวันงานมหรสพนั้น เราได้เห็นนางนุ่งห่มผ้าสีแดงเสมอสีเท้านกพิราบนั้นแล้ว แลดูความงามแห่งใบหน้าของนางอยู่ ได้สำคัญว่า พระจันทร์ขึ้นสองดวง เพราะความที่พระจันทร์เพ็ญลอยเด่นขึ้นสองดวงคือ ดวงหนึ่งซึ่งมีประจำโลกขึ้นทางทิศ-พระวันออก ดวงหนึ่งขึ้นในนิเวศน์ของอภิปารกเสนาบดี. บทว่า **อพารปมฺเหหิ** แปลว่า มีหน้ากว้าง. บทว่า **สุเภหิ** แปลว่า ขาวสะอา. บทว่า **วคฺคูภิ** แปลว่า ด้วยอาการสวยงาม. บทว่า **อุทิกฺขติ** ได้แก่ ในขณะที่นางแลดูเราด้วยนัยน์ตาทั้งสองเห็นปานนั้น. บทว่า **ปพฺพเต** ความว่า คล้ายจะปล้นเอาดวงใจของเราไปเสียเลย เหมือนนางกินรีเกิดบนภูเขาหิมวันต์ ในป่าที่มีดอกไม้บานสะพรั่ง อาศัยพิณซึ่งเทียบเสียงของตนกับเสียงสายพิณ ย่อมชักนำใจบุรุษมาได้ ฉะนั้น. บทว่า **พฺรหตี** คือนางผู้ประเสริฐ. บทว่า **สามา** คือผู้มีตัวเป็นสีทองคำ. บทว่า **เอกจฺจวสนา** ได้แก่ อยู่ด้วยผ้าชิ้นเดียว อธิบายว่า ผ้านุ่งห่มท่อนเดียว. บทว่า **ภนฺตาวุทิกฺขติ** พระราชาตรัสว่า หญิงผู้สูงสุดคนนั้น มีเส้นผมละเอียด มีหน้าผากกว้าง มีคิ้วยาวเรียว มีนัยน์ตาโตงาม มีจมูกโด่ง มีริมฝีปากแดง มีซี่ฟันทั้งหลายขาวสะอาด มีเขี้ยวคม มีคอกลมเกลี้ยงดี มีแขนอ่อนนิ่ม มีนมตั้งเต่งสวยงาม มีเอวงามเหมือนนางเนื้อทราย มีตะโพกใหญ่ มีรูปร่างเสมอเหมือนต้นกล้วยทองคำ ในขณะที่นางแล

ดูเราพลางหนีเข้าป่าด้วยความกลัวแล้วหันมามองดูเราเหมือนนางเนื้อทรายหันกลับมามองดูนายพราน ฉะนั้น. บทว่า **พาหามุทุ** แปลว่า มีแขนนุ่มนิ่ม. บทว่า **สนฺนตธีรกุตฺติยา** ได้แก่ มีกระบวนอันฉลาดชดช้อย บทว่า **อุปญฺญิสฺสติ มํ** ความว่า พระราชาทรงบ่นเพ้อปรารถนาว่า นารีผู้งดงามนั้นมีเล็บทุกเล็บสีแดง มีกระบวนการอันฉลาดชดช้อยงามตั้งแต่ศีรษะ เมื่อไรหนอจึงจักยั่วยวนเรา. บทว่า **กาญฺจุนชาลุรจฺฉทา** ได้แก่ ผู้มีทับทรวงทำด้วยทองคำประดับตกแต่ง. บทว่า **วิลากมชฺฌา** ได้แก่ ร่างกายส่วนที่เป็นเอว. บทว่า **พฺรหาวเน** แปลว่า ในป่าใหญ่. บทว่า **รตฺตสุจฺฉวี** ได้แก่ มีผิวดุจแก้วประพาฬงามแดงดังน้ำครั่ง ในที่ฝ่ามือ ฝ่าเท้า ปลายเล็บ และเนื้อริมฝีปาก. บทว่า **พินฺทุตฺถนี** ได้แก่ มีนมเป็นปริมณฑลดุจฟองน้ำ. บทว่า **ตโต** ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราได้เห็นนางยืนอยู่. บทว่า **สกสฺส จิตฺตสฺส** อธิบายว่า เราไม่ได้มีความเป็นใหญ่ เกิดแก่จิตของตนเลย. บทว่า **กญฺจิ นํ** อธิบายว่า พระราชาตรัสว่า เราไม่รู้จักนางนั้นว่าเป็นใคร คือไม่รู้ว่า ผู้หญิงคนนี้ มีชื่อดังนั้น เราเกิดเป็นบ้าขึ้นเสียแล้ว. บทว่า **ทิฏฺฐา** แปลว่า พอเห็นนางแล้ว. บทว่า **น สุปฺปามิ** ความว่า เราย่อมไม่ได้ความหลับทั้งกลางคืนและกลางวัน. บทว่า **โส จ ลเภถ** ความว่า ขอให้พรที่ท้าวสักกะประทานแก่เรา จงเป็นของเราเถิด คือเราพึงได้พรนั้นเถิด.

พวกราชบุรุษจึงพากันไปบอกแก่ท่านอภิปารกเสนาบดีว่า ข้าแต่นายท่าน พระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำประทักษิณพระนคร พอมาถึงประตูบ้านของท่านแล้ว ก็เสด็จกลับวังขึ้นสู่ปราสาท. อภิปารกเสนาบดีนั้น จึงไปยังเรือนของตนแล้ว เรียกนางอุมมาทันตีออกมาถามว่า น้องรักของพี่ น้องแสดงตัวปรากฏแก่พระราชาหรือจ๊ะ. นางตอบว่า พี่จ๋า มีชายคนหนึ่ง ท้องใหญ่เขี้ยวโต ยืนมาบนรถ ดิฉันไม่รู้จักชายคนนั้นว่า เป็นพระราชา หรือมิใช่

พระราชา แต่เมื่อผู้คนเล่ากันว่า เป็นเอกบุรุษเป็นใหญ่ ดังนี้ ดิฉันยืนอยู่ริมหน้าต่าง จึงได้โปรยดอกไม้ลงไป ชายผู้นั้น ยืนอยู่สักครู่หนึ่งแล้ว ก็กลับไป. อภิปารกเสนาบดีได้สดับคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า น้องทำให้พี่ต้องฉิบหายเสียแล้วเป็นแน่ ดังนี้ ครั้นวันรุ่งขึ้น จึงรีบไปยังพระราชนิเวศน์แต่เช้าตรู่ ยืนอยู่ที่ประตูห้องอันเป็นสิริ ได้ยินเสียงพระราชาบ่นเพ้อถึงนางอุมมาทันตี จึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ มีจิตรักใคร่ผูกพันในน้องอุมมาทันตี ถ้าไม้ได้นางคงจักสวรรคตเป็นแน่ เราควรจะช่วยปลดเปลื้องโทษอันมิใช่คุณทั้งของพระราชาและของเราเสีย แล้วถวายชีวิตแด่พระราชาพระองค์นี้เถิด จึงกลับไปสู่เรือนของตนแล้ว สั่งให้เรียกคนใช้คนสนิทผู้หนึ่งมาสั่งว่า นี่แน่ะพ่อคุณเอ๋ย ตรงที่โน้น มีต้นไม้ใหญ่ มีโพรงอยู่ต้นหนึ่ง ท่านอย่าให้ใคร ๆ รู้นะ พอพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ท่านจงไปในที่นั้นแล้ว เข้าไปนั่งอยู่ภายในต้นไม้ เราจะทำพลีกรรมที่ต้นไม้นั้น พอไปถึงต้นไม้นั้นนมัสการเทวดาแล้ว จักวิงวอนว่า ข้าแต่เทวราชาผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อมหรสพมีในพระนคร พระราชาของพวกข้าพเจ้า ไม่ยอมทรงเล่น กลับเสด็จไปยังห้องอันเป็นสิริ ทรงบรรทมบ่นเพ้อ พวกข้าพเจ้าไม่ทราบถึงเหตุในข้อนั้นเลย พระราชาทรงมีอุปการะมากมายแก่พวกเทวดาฟ้าดิน ทรงสละทรัพย์พันหนึ่งให้กระทำพลีกรรมทุกกึ่งปี ขอพวกท่านจงบอกว่า พระราชาทรงเพ้อรำพันเพราะอาศัยเหตุชื่อนี้ ดังนี้ เราจักอ้อนวอนว่า จงให้ชีวิตทานแก่ราชาของพวกข้าพเจ้าด้วยเถิด ในขณะนั้น ตัวท่านพึงเปลี่ยนเสียงแล้วกล่าวว่า ดูก่อนท่านเสนาบดี ขึ้นชื่อว่าความเจ็บไข้มิได้มีแก่พระราชาของพวกท่านเลย แต่พระองค์มีจิตผูกพันรักใคร่ในนางอุมมาทันตีผู้เป็นภรรยาของท่าน หากพระองค์ได้นางก็จักดำรงชีวิตอยู่ได้ ถ้าไม่ได้ก็จักสวรรคตเป็นแน่ ถ้าท่านปรารถนาจะให้พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่

ก็จงถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์เถิด ดังนี้ เมื่อเสนาบดีให้คนใช้จำเอาถ้อยคำอย่างนี้แล้วก็สั่งไป. คนใช้นั้นไปนั่งอยู่ในต้นไม้นั้น. ครั้นวันรุ่งขึ้น ท่านเสนาบดีไปยังสถานที่นั้นแล้ว จึงกล่าวคำอ้อนวอน. คนใช้ได้ทำตามคำสั่งทุกประการ. ท่านเสนาบดีกล่าวว่า ดี (ใช้ได้) แล้วไหว้เทวดาฟ้าดิน บอกให้พวกอำมาตย์ทราบเรื่องแล้ว เข้าไปยังพระนคร ขึ้นไปบนราชนิเวศน์แล้วเคาะประตูห้องบรรทมอันประกอบด้วยสิริ. พอพระเจ้าแผ่นดินกลับได้สติ จึงตรัสถามว่า นั่นใคร. เขากราบทูลว่า ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทข้าพระองค์คืออภิปารกเสนาบดี พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระราชาทรงเปิดพระ-ทวาร (ประตู) ให้เขา. เขาจึงเข้าไปถวายบังคมแด่พระราชาแล้ว กล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นภูตบดี (ผู้เป็นจอมแห่งหมู่มนุษย์) เมื่อข้าพระองค์นมัสการเทวดาทั้งหลายอยู่ เทวดามาบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ว่า พระทัยของพระราชาคลุ้มคลั่งในนางอุมมาทันตี ข้าพระองค์ขอถวายนางแด่พระองค์ ขอพระองค์ให้นางบำเรอเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า **นมสฺสโต** ได้แก่ เมื่อข้าพระองค์กระทำพลีกรรมบวงสรวงอยู่ เพื่อจะรู้ถึงเหตุแห่งการบ่นเพ้อรำพันของพระองค์. บทว่า **ตํ** ความว่า ข้าพระองค์ขอถวายนางอุมมาทันตีนั้นให้เป็นบาทบริจาริกาประจำพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามท่านเสนาบดีว่า ดูก่อนอภิปารกะผู้สหาย แม้พวกเทวดารู้เรื่องที่เราบ่นเพ้อเพราะมีจิตรักใคร่ในนางอุมมาทันตีด้วยหรือ เสนาบดีทูลตอบว่า เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า. พระราชาทรงดำริว่า ข่าวว่า

ความชั่วของเรา ชาวโลกทั้งหมดรู้กันแล้ว ดังนี้ จึงทรงดำรงอยู่ในธรรมคือความตายแล้ว ตรัสคาถา ติดต่อกันไปว่า

ก็เราพึงพรากเสียจากบุญและไม่เป็นเทวดา อนึ่ง คนพึงรู้ความชั่วของเรานี้ และเนื้อท่านให้นางอุมมา-ทันตีภรรยาสุดที่รักแล้วไม่เห็นนาง ความแค้นใจอย่างอย่างร้ายแรง จะพึงมีแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิธ เส** ความว่า ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้สหายเอ่ย ! เมื่อเราบำเรออยู่กับนางด้วยอำนาจกิเลส พึงเสื่อมจากบุญ และจะไม่ได้เป็นเทวดาผู้สมมติเทพ เพราะเหตุเพียงการอยู่บำเรอกับนางนั้น อนึ่ง มหาชนพึงทราบความชั่วช้าลามกนี้ ต่อแต่นั้นก็จะพึงติเตียนว่า พระราชาทรงกระทำสิ่งที่ไม่สมควรเลย อนึ่ง ท่านให้นางผู้เป็นภรรยาสุดที่รักแก่เราแล้ว ภายหลังท่านไม่ได้เห็นภรรยา ความคับแค้นในใจ ก็จะพึงมีแก่ท่าน.

คาถาที่เหลือ ที่เป็นคำถามและคำตอบของตนแม้ทั้งสอง (คือของพระราชาและอภิปารกเสนาบดี) มีดังต่อไปนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชานิกร ประชาชนแม้ทั้งสิ้นนอกจากข้าพระบาทและพระองค์ ไม่พึงรู้กรรมที่ทำกัน ข้าพระบาท ยอมถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ พระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนางเต็มพระหทัยปรารถนาแล้ว จงทรงสลัดเสีย.

มนุษย์ใดกระทำกรรมอันลามก มนุษย์นั้นย่อมสำคัญว่า คนอื่นไม่รู้การกระทำนี้เพราะว่านรชนเหล่าใดประกอบแล้ว บนพื้นปฐพี นรชนเหล่านั้น ย่อม

เห็นการกระทำนี้ คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินนี้ทั้งโลก พึงเชื่อท่าน หรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักแห่งเรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยายอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรง จะพึงมีแก่ท่าน.

ข้าแต่พระจอมประชาชน นางอุมมาทันตีนั้นเป็นที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมิบาล นางไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ขอความเจริญจงมีแด่พระองค์ เชิญพระองค์เสด็จไปหานางอุมมาทันตีเถิด เหมือนดังราชสีห์ เข้าสู่ถ้ำศิลา ฉะนั้น.

นักปราชญ์ทั้งหลาย ถูกความทุกข์ของตนบีบคั้นแล้วย่อมไม่ละกรรมที่มีผลเป็นสุข แม้จะเป็นผู้หลงมัวมาด้วยความสุข ก็ย่อมไม่ประพฤติบาปกรรม.

พระองค์เป็นทั้งพระมารดาและบิดาเป็นผู้เลี้ยงดู เป็นเจ้านายเป็นผู้พอกเลี้ยง และเป็นเทวดาของข้าพระ-องค์ ข้าพระองค์พร้อมด้วยบุตรและภรรยาเป็นทาสของพระองค์ ขอพระองค์ทรงบริโภคกามตามความสุขเถิด.

ผู้ใดย่อมทำบาปด้วยคามสำคัญว่า เราเป็นผู้ยิ่งใหญ่ และครั้นกระทำแล้ว ก็ไม่สะดุ้งกลัวต่อชนเหล่าอื่น ผู้นั้นย่อมไม่เป็นอยู่ตลอดอายุยืนยาวเพราะกรรมนั้น แม้เทวดาก็มองดูผู้นั้น ด้วยนัยน์ตาอันเหยียดหยาม.

ชนเหล่าใดตั้งอยู่ในธรรม ย่อมรับทานที่เป็นของผู้อื่นอันเจ้าของมอบให้แล้ว ชนเหล่านั้นเป็นผู้รับด้วย

เป็นผู้ให้ในทานนั้นด้วย ได้ชื่อว่าทำกรรมอันมีผลเป็นสุขในเพราะทานนั้นแท้จริง.

คนอื่นใครเล่า ในแผ่นดินทั้งโลก จะพึงเชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยายอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรง จะพึงมีแก่ท่าน.

ข้าแต่พระจอมประชาชน นางอุมมาทันตีนั้นเป็นที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมิบาล นางไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ข้าพระบาทยอมถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ พระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนาง เต็มพระหทัยปรารถนาแล้ว จงทรงสลัดเสีย.

ผู้ใดก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่นด้วยทุกข์ของตน หรือก่อความสุขของตนด้วยความสุขของผู้อื่น ผู้ใดรู้อย่างนี้ว่า ความสุขและความทุกข์ของเรานี้ก็เหมือนของผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม.

คนอื่นใครเล่า ในแผ่นดินทั้งโลก จะพึงเชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยายอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรง จะพึงมีแก่ท่าน.

ข้าแต่พระองค์ผู้จอมประชาชน พระองค์ย่อมทรงทราบว่า นางอุมมาทันตีนี้เป็นที่รักของข้าพระบาท

ข้าแต่พระจอมภูมิบาล นางนั้นไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ข้าพระบาทขอถวายสิ่งอันเป็นที่รักแก่พระองค์ด้วยสิ่งอันเป็นที่รัก ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ผู้ให้สิ่งอันเป็นที่รักย่อมได้สั่งอันเป็นที่รัก.

เรานั้นจักฆ่าตนอันมีกามเป็นเหตุโดยแท้ เราไม่อาจฆ่าธรรมด้วยอธรรมได้เลย.

ข้าแต่พระจอมประชาชน ผู้แกล้วกล้าแก่นรชน ประเสริฐ ถ้าพระองค์ไม่ต้องพระประสงค์นางอุมมาทันตี ผู้เป็นของข้าพระบาทไซร้ ข้าพระบาทจะสละนางในท่ามกลางชนทั้งปวง พระองค์พึงตรัสสั่งให้นำนางผู้พ้นจากข้าพระบาทแล้วมาจากที่นั้นเถิด พระเจ้าข้า.

ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้กระทำประโยชน์ ถ้าท่านจะสละนางอุมมาทันตีผู้หาประโยชน์มิได้ เพื่อสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์นี้แก่ท่าน ความค่อนว่าอย่างใหญ่หลวง จะพึงมีแก่ท่าน อนึ่ง แม้การใส่ร้ายในพระนครก็จะพึงมีแก่ท่าน.

ข้าแต่พระจอมภูมิบาล ข้าพระบาทจักอดกลั้นคำค่อนว่า คำนินทา คำสรรเสริญ และคำติเตียนนี้ทั้งหมด คำค่อนว่าเป็นต้นนั้นจงตกอยู่แก่ข่าพระบาท ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวสีพี ขอพระองค์ทรงบริโภคกามตามความสำราญเถิด. ผู้ใดไม่ถือเอาความนินทา ความสรรเสริญ ความติเตียน และแม้การบูชา สิริและปัญญาย่อมปราศไปจากผู้นั้น เหมือนดังน้ำฝน

ปราศไปจากที่ดอน ฉะนั้น ข้าพระบาทจักยอมรับความทุกข์และความสุข สิ่งที่ล่วงธรรมดาและความคับแค้นใจทั้งหมด เพราะเหตุแห่งการสละนี้ ด้วยอกเหมือนดังแผ่นดินรองรับสิ่งของทั้งของคนมั่นคง และคนสะดุ้ง ฉะนั้น.

เราไม่ปรารถนาสิ่งที่ล่วงธรรมดา ความคับแค้นใจและความทุกข์ของชนเหล่าอื่น เราผู้เดียวเท่านั้นจักเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ไม่ยังประโยชน์หน่อยหนึ่งให้เสื่อม ข้ามภาระนี้ไป.

ข้าแต่จอมประชาชน บุญกรรมย่อมให้เข้าถึงสวรรค์ พระองค์อย่าได้ทรงทำอันตรายแก่ข้าพระบาทเสียเลย ข้าพระบาทมีใจเลื่อมใสขอถวายนางอุมมาทันตีแต่พระองค์ ดังพระราชาทรงประทานทรัพย์สำหรับบูชายัญแก่พราหมณ์ทั้งหลาย ฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำประโยชน์แน่แท้ นางอุมมาทันตีและท่านเป็นสหายของเรา เทวดาและพรหมทั้งหมด เห็นความชั่วอันเป็นไปในภายหน้า พึงติเตียนได้.

ข้าแต่พระเจ้าสีวิราช ชาวนิคมและชาวชนบททั้งหมด ไม่พึงคัดค้านกรรมอันเป็นธรรมนั้นเลย ข้าพระบาทขอถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์ พระองค์จงทรงอภิรมย์ อยู่กับนางเต็มพระหทัยปรารถนาแล้วจงทรงสลัดเสีย.

ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำประโยชน์

แน่แท้ นางอุมมาทันตีและท่านเป็นสหายของเรา ธรรมของสัตบุรุษที่ประกาศดีแล้ว ยากที่จะล่วงละเมิดได้ เหมือนเขตแดนของมหาสมุทร ฉะนั้น.

ข้าแต่พระราชา พระองค์เป็นผู้ควรของคำนับของข้าพระองค์ เป็นผู้หวังประโยชน์นี้เกื้อกูล เป็นผู้ทรงไว้ เป็นผู้ประทานความสุข และทรงรักษาความปรารถนาไว้ ด้วยว่า ยัญที่บูชาในพระองค์ ย่อมมีผลมาก ขอพระองค์ทรงรับนางอุมมาทันตีตามความปรารถนาของข้าพระบาทเถิด.

ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้เป็นบุตรแห่งท่านผู้กระทำประโยชน์ ท่านได้ประพฤติแล้วซึ่งธรรมทั้งปวงแก่เราโดยแท้ นอกจากท่าน มนุษย์อื่น ใครเล่าหนอจักเป็นผู้กระทำความสวัสดี ในเวลาอรุณขึ้น ในชีวโลกนี้.

พระองค์เป็นผู้ประเสริฐเป็นผู้ยอดเยี่ยม พระองค์ทรงดำเนินโดยธรรม ทรงรู้แจ้งธรรม มีพระปัญญาดี ขอพระองค์ผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว จงทรงพระชนม์ยั่งยืนนาน ข้าแต่พระองค์ผู้รักษาธรรม ขอพระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด.

ดูก่อนอภิปารกเสนาบดี เชิญท่านฟังคำของเรา เถิด เราจักแสดงธรรมที่สัตบุรุษส้องเสพแก่ท่าน พระราชาชอบใจธรรมจึงจะดีงาม นรชนผู้มีความรู้รอบจึงจะดีงาม ความไม่ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นความดี การ

ไม่กระทำบาปเป็นสุข มนุษย์ทั้งหลายพึงอยู่เป็นสุข ในแว่นแคว้นของพระราชาผู้ไม่ทรงกริ้วโกรธ ทรงตั้งอยู่ในธรรม เหมือนเรือนของตนอันมีร่มเงาเย็น ฉะนั้น เราย่อมไม่ชอบใจกรรมที่ทำด้วยความไม่พิจารณา อันเป็นกรรมไม่ดีนั้นเลย แม้พระราชาเหล่าใด ทรงทราบแล้วไม่ทรงทำเอง เราชอบใจ กรรมของพระราชาเหล่านั้น ขอท่านจงฟังอุปมาของเราต่อไปนี้

เมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงว่ายไปคด โคทั้งหมดนั้นก็ว่ายไปนคด ในเมื่อโคตัวผู้นำฝูงว่ายไปคด ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ผู้ใดได้รับยกย่องว่า เป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติอธรรม จะป่วยกล่าวไปไย ถึงประชาชนนอกนี้เล่า รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นทุก ถ้าพระราชาไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม เมื่อฝูงโค ข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงว่ายไปตรง โคทั้งหมดนั้นก็ว่ายไปตรง ในเมื่อโคตัวผู้นำฝูงว่ายไปตรง ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรม จะป่วยกล่าวไปไยถึงประชาชนนอกนี้ รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาทรงตั้งอยู่ในธรรม ดูก่อนอภิปารกเสนาบดี เราไม่พึงปรารถนาเพื่อความเป็นเทวดา และเพื่อครอบครองแผ่นดินทั้งหมดนี้โดยอธรรม รัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โค ทาส เงิน ผ้า และจันทน์เทศ มีอยู่ในมนุษย์นี้ เราจะไม่ประพฤติ

ผิดธรรม เพราะความปรารถนารัตนะเหล่านั้น บุคคลไม่พึงประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุแห่งสมบัตินั้น เป็นต้นว่า ม้า หญิง แก้วมณี หรือแม้พระจันทร์และพระอาทิตย์ที่รักษาอยู่ เราเป็นผู้องอาจ เกิดในท่ามกลางแห่งชาวสีพีทั้งหลาย ฉะนั้น เราจะไม่ประพูดผิดธรรม เพราะเหตุแต่งสมบัตินั้น เราจะเป็นผู้นำ จะเป็นผู้เกื้อกูล เป็นผู้เฟื่องฟูปกครองแว่นแคว้น จักเป็นผู้เคารพธรรมของชาวสีพี จะเป็นผู้คิดค้นซึ่งธรรม เพราะฉะนั้น เราจะไม่เป็นไปในอำนาจแห่งจิตของตน.

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ทรงประพฤติธรรมอันไม่มีความฉิบหาย เป็นแดนเกษมอยู่เป็นนิจแน่แท้ พระองค์จักดำรงราชสมบัติอยู่ยั่งยืนนานเพราะพระปัญญาของพระองค์เป็นเช่นนั้น พระองค์ไม่ทรงประมาทธรรมใด ข้าพระองค์ขออนุโมทนาธรรมนั้นของพระองค์ กษัตริย์ผู้เป็นอิสระทรงประมาทธรรมแล้ว ย่อมเคลื่อนจากรัฐ.

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ขัตติยราช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชน ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้วจักเสด็จสู่สวรรค์. ขอพระองค์ จงทรงประพฤติธรรมในพระราชบุตรและพระมเหสี ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในมิตรและ

อำมาตย์... ในราชพาหนะและทแกล้วทหาร... ใน บ้านและนิคม...ในแว่นแคว้นและชนบท...ในสมณะ และพราหมณ์... ในเนื้อและนกทั้งหลาย... ครั้นพระ-องค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์.

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงประพฤติ ธรรมเถิด เพราะว่าธรรมที่ประพฤติแล้ว ย่อมนำ สุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้ แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอ พระองค์จงทรงประพฤติธรรมเถิด ด้วยว่าพระอินทร์ เทวดา พร้อมทั้งพรหม เป็นผู้ถึงทิพยสถานเพราะ ธรรมที่ประพฤติแล้ว ข้าแต่พระราชา พระองค์อย่า ทรงประมาทธรรมเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพาปิ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งหมู่ชน ข้าพระองค์ผู้เดียวเท่านั้น จักปกปิดเรื่องนี้แล้ว นำนาง (อุมมาทันตี) มาถวาย เพราะฉะนั้น เว้นจากพระองค์และข้าพระองค์เสียแล้ว ประชาชนคนอื่นแม้ทั้งหมด ไม่พึงรู้ คือ จักไม่รู้แม้เพียงกิริยาอาการแห่งเรื่องที่ทำมาแล้วนี้. บทว่า **ภุเสหิ** อธิบายว่า ข้าพระองค์นำนางอุมมาทันตีมาถวายพระองค์แล้ว ขอพระองค์จงทรงร่วมอภิรมย์กับนางเถิด จงทำกรรมอันหยาบ คือ ตัณหาดุจต้นไม้ตั้งอยู่ในป่าของตน จงยังตัณหานั้นให้เจริญ ได้แก่ จงทำความปรารถนาแห่งใจให้เต็มเปี่ยมเถิด. บทว่า **สชาหิ** ความว่า ก็ครั้งพระองค์ทำความปรารถนาแห่งใจเต็มที่แล้ว หากนางไม่เป็นที่ถูกพระทัยของพระองค์ไซร้ ภายหลังพระองค์จะทอดทิ้งนางเสียก็ได้ ได้แก่ จงให้คืนแก่ข้าพระองค์ตามเดิมเถิด. บทว่า **กมฺม กรำ** ความว่า ดูก่อนอภิปารก-

เสนาบดีผู้เป็นสหาย มนุษย์ผู้ใดทำกรรมอันเป็นบาป ภายหลังมนุษย์ผู้นั้น สำคัญคือคิดว่า ชนเหล่าอื่นในโลกนี้อย่าสำคัญคือ อย่ารู้กรรมอันเป็นบาปนี้ (ของเรา) เลย ความคิดของบุคคลนั้นเป็นความคิดที่ชั่วร้าย. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะว่านรชนเหล่านั้น ย่อมเห็นการกระทำนี้ อธิบายว่า ก็พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธบุตรทั้งหลาย เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยฤทธิ์เหล่านั้น ย่อมเห็นการกระทำนั้นนั่นแล. บทว่า **น เม ปิยา** ความว่า ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้สหายรัก คนอื่นใครเล่าในโลกนี้ คือในแผ่นดินทั้งสิ้น จะพึงเชื่อท่านอย่างนี้ว่า นางอุมมาทันตีมิได้เป็นที่รักของตัว. บทว่า **สีโหว เสลสฺส คุหํ** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ถ้าพระองค์จะไม่ให้นำนางมาในที่นี้ไซร้ ขอพระองค์จงเสด็จไปยังที่อยู่ของนางนั้นเถิด คือ จงทำความปรารถนาของพระองค์ให้สำเร็จบริบูรณ์ในที่นั้นเถิด เหมือนราชสีห์ เมื่อเกิดความเร่าร้อนแห่งกิเลสขึ้น ก็จะเข้าไปสู่ถ้ำแก้วอันเป็นที่อยู่ของนางราชสีห์น้อย ฉะนั้น. บทว่า **สุขปฺผลํ** ความว่า ดูก่อนอภิปารก-เสนาบดีผู้สหายรัก หมู่บัณฑิตถูกความทุกข์กระทบตนแล้ว ย่อมไม่ละกรรมที่ให้ผลเป็นสุข หรือแม้ว่าจะเป็นผู้ลุ่มหลงแล้ว คือ หลงด้วยโมหะ มัวเมาด้วยความสุข ย่อมไม่ยอมประพฤติกรรมอันเป็นบาป. บทว่า **ยถาสุขํ สีวิ กโรหิ กามํ** ความว่า ข้าแต่พระเจ้าสีวิราชผู้เป็นใหญ่ ขึ้นชื่อว่า ความติเตียนย่อมไม่มีแก่นายผู้ใช้ให้ทาสีของตนบำรุงบำเรอเลย ขอพระองค์จงบริโภคกามตามความสบายตามอัธยาศัย คือ จงทำความปรารถนาของพระองค์ให้บริบูรณ์เถิด. บทว่า **น เตน โส ชีวติ** ความว่า ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้สหายรัก ผู้ใดทำบาปด้วยสำคัญว่า เราเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ครั้น ทำแล้ว ก็มิได้สะดุ้งมิได้กลัว ว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักชี้แจงถึงกรรมนั้น เพราะกรรมนั้น ผู้นั้น

ย่อมไม่ดำรงชีพอยู่ได้ตลอดกาลนาน ย่อมตายเสียโดยฉับพลันทีเดียว อนึ่งแม้เทวดาทั้งหลายก็ย่อมพากันแลดูด้วยสายตาอันเหยียดหยามว่า การที่บุคคลนั้นเอาหม้อทรายผูกคอฆ่าตัวตายเสียยังประเสริฐกว่าการครองราชสมบัติของพระราชาผู้ลามกนี้ มิใช่หรือ. บทว่า **อญฺญาตกํ** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ทานที่เป็นของตนเหล่าอื่นอันเจ้าของเหล่านั้นมอบให้แล้ว ชนเหล่าใด ตั้งอยู่ในธรรมของตนแล้ว ย่อมรับทานนั้น ชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ชื่อว่าเป็นทั้งผู้รับและเป็นทั้งผู้ให้ในทานนั้น ย่อมพากันทำแต่กรรมที่มีผลเป็นสุขอย่างเดียว ก็เมื่อปฏิคาหกรับทานอยู่ ทานนั้นย่อมให้ผลเป็นอันมากแก่ทายก. คาถานั้นว่า **อญฺโญ นุ** ฯเปฯ **อทฺธา ปิยา** ฯเปฯ **โย อตฺตทุกฺเขน** ความว่า ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้สหายรัก ผู้ใดตัวเองถูกความทุกข์บีบคั้นแล้ว ย่อมใส่ความทุกข์นั้นให้แก่ผู้อื่น คือนำความทุกข์ออกไปเสียจากสรีระของตัวแล้วใส่ไปในสรีระของผู้อื่น หรือถือเอาความสุขของตนด้วยความทุกข์ของผู้อื่น คือเอาความสุขของผู้อื่นนั้นมาใส่ในตน ชื่อว่าย่อมทำผู้อื่นให้ถึงความทุกข์ ด้วยสำคัญว่า เราจักนำความทุกข์ของตนออกไปเสีย ดังนี้ ชื่อว่าย่อมทำผู้อื่นให้ถึงความทุกข์ ด้วยสำคัญว่า เราจักทำตัวเองให้มีความสุขสบาย ดังนี้ ชื่อว่าย่อมทำความสุขของตนอื่นให้พินาศ ด้วยสำคัญว่า เราจักทำตัวเองให้มีความสุขสบาย ดังนี้ บุคคลนั้นชื่อว่าย่อมไม่รู้ธรรม. ส่วนผู้ใดย่อมรู้อย่างนี้ว่า ความสุขและความทุกข์ของเรานั้นเป็นฉันใด ของคนอื่นก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน ดังนี้ ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม คือรู้จักธรรม. บทว่า **ปิเยน เต ทมฺม** ความว่า ข้าพระองค์ปรารถนาผลอันเป็นที่รัก ด้วยสิ่งอันเป็นที่รักซึ่งเป็นเหตุจึงได้ถวายแด่พระองค์. บทว่า **ปิยํ ลภนฺติ** ความว่า เมื่อยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ย่อมได้สิ่งอันเป็นที่รักเหมือนกัน . บทว่า **กามเหตุกํ** ความว่า ดูก่อนอภิปารกเสนาบดีผู้สหายรัก เราเกิดความปริวิตกขึ้นว่า เราจักทำสิ่งอันไม่สมควร

มีกามเป็นเหตุแล้ว จักฆ่าตนเสีย. บทว่า **มยฺห สตี** ได้แก่ อันเป็นของมีอยู่แก่ข้าพระองค์. ปาฐะว่า **มยฺห สติ** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า พระองค์ทรงสำคัญอยู่อย่างนี้ว่า นางอุมมาทันตีนั้นเป็นของข้าพระองค์ ถ้าพระองค์ไม่ทรงปรารถนานางแล้วไซร้. บทว่า **สพฺพชนสฺส** ความว่า ข้าพระองค์จักให้เสนาทั้งหมดประชุมกันแล้ว สละแก่ชนทั้งหมดนั้นว่า หญิงคนนี้ไม่เป็นประโยชน์แก่เราเลย ดังนี้. บทว่า **ตโต อวฺหเยสิ** ความว่า พระองค์พึงนำนางมาจากที่นั้นเถิด เพราะไม่มีใครหวงแหน. บทว่า **อทูสิยํ** ได้แก่ ผู้ไม่มีความผิด. พระราชาตรัสเรียกอภิปารกเสนาบดีนั้นโดยชื่ออื่นอีกว่า **กัตตะ** ดังนี้ ด้วยว่าอภิปารกเสนาบดีนั้น ย่อมทำประโยชน์เกื้อกูลแด่พระราชา เพราะฉะนั้น จึงเรียกกันว่า กัตตะ. บทว่า **น จาปิ ตฺยสฺส** ความว่า แม้คนฝ่ายตรงกันข้ามใคร ๆ ในพระนคร ไม่พึงมีแก่ท่านว่า เสนาบดีทำการอันไม่ใช่หน้าที่. บทว่า **นินฺทึ** ความว่า อภิปารกเสนาบดีกราบทูลว่า จะมีคำค่อนว่าอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ หากแม้ใคร ๆ จักนินทาหรือสรรเสริญข้าพระองค์ต่อหน้าก็ตาม จักยกโทษขึ้นติเตียนก็ตาม ข้าพระองค์จักอดกลั้นคำนินทาคำสรรเสริญ และคำติเตียนนั้นทั้งหมด จงมาตกอยู่แก่ข้าพระองค์เถิด. บทว่า **ตมฺหา** ความว่า ผู้ใดไม่ถือเอาคำนินทาเป็นต้นเหล่านี้ สิริคืออิสริยยศ และลักขีคือปัญญา ย่อมไปปราศจากบุรุษนั้น คือ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เหมือนน้ำคือนำฝนไหลลงจากที่ดอน ฉะนั้น. บทว่า **อิโต** ความว่า จากเหตุที่ข้าพระองค์ได้เสียสละนางแล้วนี้. บทว่า **ธมฺมาติสารญฺจ** ความว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นอกุศลธรรม เป็นไปล่วงพ้นธรรมมีอยู่. บทว่า **ปฏิจฺฉิสฺสามิ** แปลว่า จักรับเอาเฉพาะ. บทว่า **ถาวรานิ ตสานิ** ความว่า อภิปารกเสนาบดีย่อมแสดงว่า มหาปฐพีจะไม่ยอมรับสิ่งใด ๆ ของพระขีณาสพทั้งหลาย และของปุถุชนทั้งหลาย ก็หาไม่ คือย่อมอดกลั้นสิ่งทั้งหมดได้ ฉันใด แม้ข้า-

พระองค์ก็ฉันนั้น จักยอมรับ จักอดกลั้นสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดให้ได้. บทว่า **เอโกปิมํ** ความว่า แม้เราผู้เดียวเท่านั้น จักทำให้พ้น จักข้าม คือจักนำไปซึ่งภาระคือความทุกข์ของตนนี้เสีย. บทว่า **ธมฺเม ฐิโต** ความว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมเครื่องวินิจฉัย ในธรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และในธรรมคือสุจริต ๓ ประการ. บทว่า **สคฺคูปคํ** ความว่า ธรรมดาว่าบุญกรรมที่เป็นเหตุให้ได้เป็นเทวดานี้ ย่อมเป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์. บทว่า **ยญฺญํ ธนํ** . ได้แก่ ทรัพย์ในการบูชายัญ. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **สขา** ได้แก่ แม้นางอุมมาทันตีก็เป็นสหายของเรา แม้ตัวท่านก็เป็นสหายของเรา. บทว่า **ปิตโร** ได้แก่ พระพรหม. บทว่า **สพฺเพ** ความว่า มิใช่แต่เทวดาและพระพรหมเท่านั้น แม้ประชาชนชาวเมืองทั้งหมด ก็จะพึงพากันนินทาเราได้ว่า ชาวเราเอ๋ย ! พวกท่านจงดูเถิด หญิงผู้เป็นสหายได้เป็นภรรยาของเสนาบดีที่เคยเป็นเพื่อนกันพระราชาพระองค์นี้ยังทำไว้ในเรือนได้ลงคอ. บทว่า **นเหตํ ธมฺมํ** ความว่า ชนทั้งหมดไม่พึงเว้นกรรมอันประกอบด้วยธรรมนี้เลย. บทว่า **ยํ เต มยา** ความว่า เพราะข้าพระองค์ถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ ฉะนั้น สิ่งนี้จึงไม่ปรากฏว่าเป็นอธรรมเลย. บทว่า **สตํ** ความว่า ธรรมทั้งหลายคือความอดทนเมตตาภาวนาศีลและมรรยาท ของสัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จัดว่าพรรณนาไว้ดีแล้ว. บทว่า **สมุทฺทเวลาว ทุรจฺจยานิ** อธิบายว่า พระราชาตรัสว่า เพราะฉะนั้น แม้เราก็จักไม่ก้าวล่วงขอบเขตแห่งศีล เหมือนมหาสมุทรไม่ล่วงล้นฝั่งอันเป็นขอบเขต ฉะนั้น. บทว่า **อาหุเนยฺโย เมสิ** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์เป็นผู้สมควรแก่ของคำนับของต้อนรับ และสักการะของข้าพระองค์. บทว่า **ธาตา วิธาตา จสิ กามปาโล** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ เพราะทรงไว้ซึ่งข้าพระองค์ ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้อย่างพิเศษ เพราะทรงก่อให้เกิดความสุขในอิสริยยศ และทรงรักษาความ

ต้องการที่ข้าพระองค์อยากได้และปรารถนาแล้ว จึงชื่อว่า ผู้รักษาความปรารถนา. บทว่า **ตยี หุตา** คือ นางที่ข้าพระองค์ถวายแด่พระองค์. บทว่า **กาเมน เม** ความว่า ขอพระองค์จงทรงรับนางอุมมาทันตีตามความต้องการของข้าพระองค์ คือ ตามความปรารถนาของข้าพระองค์เถิด. อภิปารกเสนาบดีถวายนางอุมมาทันตีแด่พระราชา ด้วยคำพูดอย่างนี้. พระราชาทรงปฏิเสธว่าเราไม่ต้องการนาง. พระราชาและท่านเสนาบดีทั้ง ๒ คน ย่อมละทิ้งนางอุมมา-ทันตี เหมือนบุคคลเอาหลังเท้าเตะรังนกตกอยู่บนพื้นดิน ให้ลอยไปตกในดง ฉะนั้น.

บัดนี้ พระราชาเมื่อจะทรงคุกคามขู่ท่านเสนาบดีนั้น เพื่อจะไม่ให้เขากล่าวต่อไปอีก จึงตรัสคาถาเริ่มต้นว่า **อทฺธา หิ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตฺตุปุตฺตา** ความว่า แม้บิดาของท่านอภิปารกเสนาบดีนั้น ก็มีชื่อว่า กัตตะ เหมือนกัน เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงตรัสเรียกเขาอย่างนั้น มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระราชาตรัสคุกคามขู่อภิปารกเสนาบดีนั้นว่า แน่นอนละ เมื่อก่อนแต่นี้ ท่านได้ประพฤติธรรมทั้งหมดแก่เรา ได้บำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูล และความเจริญแก่เรา แต่มาบัดนี้ ท่านกลับกลายเป็นปฏิปักษ์ เอาแต่พูดถ้อยคำเป็นอันมาก ท่านอย่าบ่นเพ้ออย่างนี้เลย คนอื่นที่จะให้แสงสว่างแก่ท่านมีอยู่หรือในชีวโลกนี้ ผู้ที่จะกระทำความสวัสดีให้ท่านในเวลาอรุณขึ้นมีอยู่หรือ ก็ถ้าจักได้มีพระราชาองค์อื่นมีจิตผูกพันรักใคร่ในภรรยาของท่านเหมือนอย่างเราแล้วไซร้ ก็จะพึงใช้ให้คนตัดศีรษะของท่านเสียภายในอรุณทีเดียว แล้วชิงนางมาไว้ในพระราชวังของพระองค์เป็นแน่ แต่เราไม่ยอมกระทำอย่างนั้น เพราะกลัวต่ออกุศลกรรม ท่านจงนิ่งเฉยเสียเถิด เรามิได้มีความต้องการนางเลย. อภิปารกเสนาบดี พอได้สดับพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อไม่อาจจะกราบทูลคำอะไร ๆ อีกได้ จึงกล่าวคาถาเริ่มต้นว่า **ตฺวํ นุ** ดังนี้

ด้วยมุ่งจะกล่าวชมเชยพระราชา. เนื้อความแห่งบาทคาถานั้นว่า ข้าแต่พระ-มหาราชเจ้า พระองค์เท่านั้น เป็นพระราชาผู้ประเสริฐสูงสุดแก่พระราชาผู้เป็นจอมแห่งประชาชนทั้งหมด ชนชมพูทวีปทั้งสิ้น พระองค์เป็นพระราชาผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว เพราะทรงรักษาธรรมเป็นเครื่องวินิจฉัย ธรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยประเพณีและธรรมคือความสุจริต พระองค์เป็นพระราชาผู้รู้แจ้งธรรม เพราะรู้แจ้งตลอดทั่วถึงธรรมเหล่านั้น พระองค์เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม พระองค์เป็นผู้อันธรรมที่รักษาไว้คุ้มครองแล้ว ขอพระองค์จงดำรงพระชนมายุยั่งยืนยาวนานเถิด ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐ ผู้รักษาคุ้มครองธรรม ขอพระองค์จงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสคาถาเริ่มต้นว่า **ตทิงฺฆ** ดังนี้. ศัพท์ว่า **อิงฺฆ** ในคาถานั้น เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่าตักเตือน อธิบายว่า เพราะท่านตักเตือนเรา ฉะนั้นท่านจงฟังคำของเรา. บทว่า **สตๆ** ได้แก่ ธรรมที่สัตบุรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นซ่องเสพแล้ว. คำว่า **สาธุ** คือ ความดีงาม คือ ความประเสริฐสุด. พระราชาทรงชื่อว่าเป็นผู้ชอบใจในธรรม เพราะอรรถว่า ทรงพอพระหทัยในวินิจฉัยธรรม ประเพณีธรรม และสุจริตธรรม. จริงอยู่ พระราชาเช่นนั้นแม้จำต้องสละพระชนชีพก็ไม่ยอมทรงทำกรรมอันมิใช่พระราชกรณียกิจ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระราชามีความดีงาม. บทว่า **ปญฺญาณวา** คือถึงพร้อมด้วยญาณ. บทว่า **มิตฺตานํ อทุพฺโภ** คือ ความเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตร. บทว่า **ธิตธมฺมสฺส** คือ มีธรรมทั้ง ๓ อย่างตั้งไว้ดีแล้ว. บทว่า **อาเสถ** คือ พึงนอนพึงนั่ง. จริงอยู่ คำว่า พึงนอน นี้เป็นหัวข้อแห่งเทศนาเท่านั้น ก็ในข้อนี้ มีคำอธิบายว่า พึงสำเร็จความสุขในอิริยาบถทั้ง ๔ ดังนี้. บทว่า **สีตจฺฉายาย** ได้แก่ เงาอันร่มเย็น ระหว่างบุตรภรรยา ญาติและมิตรทั้งหลาย. บทว่า **สํ ฆเร**

คือ **สกฆเร** ได้แก่ ในบ้านของตนเอง พระราชาทรงแสดงว่า พวกมนุษย์ที่ไม่ถูกเบียดเบียนด้วยพลีกรรมและอาชญาอัน ไม่เป็นธรรมเป็นต้น พึงอยู่เป็นสุข. บทว่า **น จาหเมตํ** ความว่า ดูก่อนอภิปารกะผู้สหาย กรรมอันใดที่ทำแล้วไม่ดีโดยมิได้พิจารณาก่อนทำลงไป เราไม่ชอบใจกรรมนั้นเสียเลย. บทว่า **ณตฺวาน** อธิบายว่า ก็เราชอบใจกรรมของพระราชาผู้ทรงรู้แล้ว คือ พิจารณาใคร่ครวญแล้วตนเองไม่ยอมทำ. ก็ในคำว่า **อิมา อุปมา** นี้ มีความว่า ขอท่านจงตั้งใจฟังคำอุปมา ๒ ประการนี้ของเราเถิด. บทว่า **ชิมฺหํ** แปลว่า ทางคด. บทว่า **เนตฺเต** ได้แก่ โคอุสภะตัวประเสริฐนำฝูงแม่โคไป. คำว่า **ปเคว** ความว่า เมื่อพระราชาพระองค์นั้น ทรงประพฤติอธรรมอยู่ ประชาชนนอกนี้ก็ย่อมพากันประพฤติอธรรมไปด้วย คือ ยิ่งประพฤติทำการหนักขึ้น. บทว่า **ธมฺมิโก** ได้แก่ พระราชาทรงละการถึงอคติ ๔ ประการแล้ว เสวยราชสมบัติอยู่โดยธรรม. บทว่า **อมรตฺตํ** คือ ความเป็นเทพเจ้า. บทว่า **รตนํ** ได้แก่ สวิญญาณกรัตนะและอวิญญาณกรัตนะ. บทว่า **วตฺถิยํ** คือ ผ้ากาสิกพัสตร์. บทว่า **อสฺสิตฺถิโย** หมายถึงน้ำที่วิ่งไวเหมือนลมพัด และหมายถึงผู้หญิงที่มีรูปสวยงดงามยิ่งนัก. บทว่า **รตนํ มณิกญฺจ** หมายถึงแก้ว ๗ ประการและสิ่งของที่มีราคามากมาย. บทว่า **อภิปาลยนฺติ** ความว่า ย่อมรักษาชาวโลกทำให้สว่างไสวอยู่. บทว่า **น ตสฺส** ความว่า บุคคลไม่ควรประพฤติความผิด แม้เพราะเหตุแห่งความเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นเลย. บทว่า **อุสภสฺมิ** ความว่า เพราะเราเกิดเป็นพระราชาผู้ประเสริฐที่สุดในท่ามกลางประชาชนชาวสีพี ฉะนั้น เราจึงไม่ยอมประพฤติความผิดแม้เป็นเหตุให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรติ. บทว่า **เนตา** ความว่า เราทำให้มหาชนตั้งอยู่ในกุศลกรรมแล้วนำไปยังเทวนครเป็นผู้ประกอบประโยชน์ เพราะทำประโยชน์ให้แก่มหาชนนั้นเป็นผู้มีชื่อเสียงกระเดื่องเด่น เพราะมีประชาชนรู้จักทั่วชมพูทวีปทั้งสิ้นว่า เขาลือกันว่า พระเจ้าสีวิราชเป็นผู้ทรงประพฤติธรรม

เป็นผู้ปกครองแว่นแคว้น เพราะทรงได้ปกครองแว่นแคว้นโดยความเป็นธรรมสม่ำเสมอ. บทว่า **อปจายมาโน** คือ อ่อนน้อมต่อธรรมที่เกี่ยวเนื่องด้วยพระราชประเพณีของพระราชาแต่ครั้งโบราณกาล ของชนชาวสีพีทั้งหลาย. บทว่า **โส** อธิบายว่า เรานั้นเป็นผู้เลือกเฟ้นธรรมนั้นอยู่ทีเดียว เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่เป็นไปในอำนาจแห่งจิตของตัวเอง.

อภิปารกเสนาบดีพอได้สดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์อย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทำความชมเชย จึงกล่าวคาถาเริ่มต้นว่า **อทฺธา** ดังนี้. บทว่า **นปฺปมชฺชสิ** ความว่า ไม่ทรงหลงลืมธรรมที่พระองค์ได้ตรัสไว้แล้ว คือ ทรงประพฤติในธรรมนั้นเท่านั้น. บทว่า **ธมฺมํ ปมชฺช** ได้แก่ ทรงลืมธรรมเสียแล้ว เป็นไปด้วยอำนาจอคติ อภิปารกเสนาบดีนั้น ครั้นทำความชมเชยพระมหาสัตว์อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาสั่งสอน ๑๐ คาถาประกอบคำว่า **ธมฺมํ จร** ดังนี้เป็นต้นให้ยิ่งขึ้นไปอีก. เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้น ได้พรรณนาไว้แล้ว ในเรื่องเตสกุณชาดก ในหนหลังแล.

เมื่ออภิปารกเสนาบดีแสดงธรรมแด่พระราชาอย่างนี้แล้ว พระราชาก็ได้ทรงบันเทาพระทัยที่จะผูกพันรักใคร่ในนางอุมมาทันตีเสียได้สิ้น.

พระศาสดา ครั้นได้ทรงนำพระธรรมเทศนานั้นมาแล้ว จึงทรงประกาศสัจจะทั้งหลายแล้วประชุมชาดก. ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุรูปนั้น ก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล **สุนันทสารถี**ในกาลนั้น ได้เป็น**พระอานนท์ . อภิปารกเสนาบดี** ได้เป็น**พระสารีบุตร นางอุมมาทันตี** ได้เป็นนางอุบลวรรณา บริษัทที่เหลือเป็นพุทธบริษัท ส่วน**พระเจ้าสีวิราช** ก็คือเราตถาคตนั่นแล.

จบอรรถกถาอุมมาทันตีชาดก

๓. มหาโพธิชาดก

ว่าด้วยปฏิปทาของผู้นำ

[๕๒] **ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงรีบร้อนถือเอาไม้เท้า หนังสือ ร่ม รองเท้า ไม้ขอ บาตร และผ้าพาด ท่านปรารถนาจะไปยังทิศไหนหนอ.**

[๕๓] **ตลอดเวลา ๑๒ ปีที่อาตมภาพอยู่ในสำนักของมหาบพิตรนี้ อาตมภาพไม่เคยรู้จักเสียงที่สุนัข สี่เหลืองมันคำรามด้วยหูเลย สุนัขมันแยกเขี้ยวขาวเห่าอยู่ คล้ายกับว่าไม่เคยรู้จักกัน เพราะมันได้ยินถ้อยคำของมหาบพิตรกับพระชายาผู้ศรัทธาจึงกล่าวกะอาตมภาพอย่างนี้.**

[๕๔] **ข้าแต่ท่านพราหมณ์ โทษที่ข้าพเจ้าทำแล้วนั้น จริงตามที่ท่านกล่าว ข้าพเจ้านี้ย่อมเลื่อมใสยิ่งนัก ขอท่านจงอยู่เถิด อย่าเพิ่งไปเสียเลย ท่านพราหมณ์.**

[๕๕] **เมื่อก่อนข้าวสุกขาวล้วน ภายหลังก็มีสิ่งอื่นเจือปน บัดนี้แดงล้วน เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่อาตภาพจะหลีกไป อนึ่ง เมื่อก่อนอาสนะมีในภายใน**

ต่อมามีในท่ามกลาง ต่อมามีข้างนอก ต่อมาก็ถูกขับไล่ออกจากพระราชนิเวศน์ อาตมภาพจะของดเสียเองละ บุคคลไม่ควรคบหาคนที่ปราศจากศรัทธาเหมือนบ่อที่ไม่มีน้ำ ฉะนั้น ถ้าแม้บุคคลจะพึงขุดบ่อน้ำนั้น บ่อนั้นก็จะมีน้ำที่มีกลิ่นโคลนตม บุคคลควรคบคนที่เลื่อมใสเท่านั้น ควรเว้นคนที่ไม่เลื่อมใส ควรเข้าไปนั่งใกล้คนที่เลื่อมใส เหมือนคนผู้ต้องการน้ำเข้าไปหาห้วงน้ำ ฉะนั้น ควรคบคนผู้คบด้วย ไม่ควรคบคนผู้ไม่คบด้วย ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ผู้นั้นชื่อว่ามีธรรมของอสัตบุรุษ ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ไม่ซ่องเสพคนผู้ซ่องเสพด้วย ผู้นั้นแล เป็นมนุษย์ชั่วช้าที่สุด เหมือนลิง ฉะนั้น มิตรทั้งหลายย่อมแหนงหน่ายกันด้วยเหตุ ๓ ประการนี้ คือ ด้วยการคลุกคลีกันเกินไป ๑ ด้วยการไม่ไปมาหากัน ๑ ด้วยการขอในเวลาไม่สมควร ๑ เพราะฉะนั้น บุคคล จึงไม่ควรไปมาหากันให้พร่ำเพรื่อนัก ไม่ควรเหินห่างไปให้เนิ่นนาน และควรขอสิ่งที่ควรขอตามเหตุกาลที่สมควร ด้วยอาการอย่างนี้ มิตรทั้งหลายจึงจะไม่แหนงหน่ายกัน คนที่รักกันย่อมไม่เป็นที่รักกันได้เพราะการอยู่ร่วมกันนานเกินควร อาตมภาพมิได้เป็นที่รักของมหาบพิตรมาก่อน เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงขอลาไปก่อนละ.

[๕๖] ถ้าพระคุณเจ้าไม่รับทราบอัญชลี ของสัตว์ผู้เป็นบริวารมาอ้อนวอนอยู่อย่างนี้ ไม่กระทำตามคำขอร้องของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าวิงวอนพระคุณเจ้าถึงเพียงนี้ ขอพระคุณเจ้าโปรดกลับมาเยี่ยมอีก.

[๕๗] ดูก่อนมหาบพิตรผู้ผดุงรัฐ อันตรายจักไม่มี แม้ไฉนเราทั้งหลายพึงเห็นการล่วงไปแห่งวันและคืนของมหาบพิตรและของอาตมภาพ.

[๕๘] ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นไปตามคติที่ดีและตามสภาพ สัตว์กระทำกรรมที่ไม่ควรทำบ้าง ที่ควรทำบ้าง เพราะความไม่ใคร่ในกรรมที่สัตว์กระทำ สัตว์อะไรในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาปเล่าถ้าเนื้อความแห่งภาษิตของท่านนั้นเป็นอรรถเป็นธรรมและเป็นถ้อยคำงาม ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริงลิงก็เป็นอันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิดแห่งวาทะของตน ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๕๙] ถ้าว่าพระเป็นเจ้าสร้างชีวิต สร้างฤทธิ์ สร้างความพินาศ สร้างกรรมดีและกรรมชั่ว ให้แก่โลกทั้งหมดไซร้ บุรุษผู้กระทำตามคำสั่งของพระเป็นเจ้า ก็ย่อมทำบาปได้ พระเป็นเจ้าย่อมเปื้อนด้วยบาปนั้นเอง ถ้าเนื้อควานแห่งภาษิตของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม...เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๐] ถ้าสัตว์ย่อมเข้าถึงสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่งกรรมที่กระทำไว้แล้วในปางก่อน กรรมเก่าที่กระ-ทำไว้แล้ว เขาย่อมเปลื้องหนี้นั้นได้ ทางพ้นจากหนี้เก่ามีอยู่ ใครเล่าในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภาษิตของท่าน เป็นอรรถเป็นธรรม...เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๑] รูปของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ได้เพราะอาศัยธาตุ ๔ เท่านั้น ก็รูปเกิดจากสิ่งใด ย่อมเข้าถึงในสิ่งนั้นอย่างเดิม ชีพย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ละไปแล้วย่อมพินาศในโลกหน้า โลกนี้ขาดสูญ เมื่อโลกขาดสูญอยู่อย่างนี้ ชนเหล่าใด ทั้งที่เป็นพาลทั้งที่เป็นบัณฑิต ชนเหล่านั้นย่อมขาดสูญทั้งหมด ใครเล่าในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภาษิตของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม...เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๒] อาจารย์ทั้งหลายผู้มีวาทะว่า การฆ่ามารดา บิดา เป็นกิจที่ควรทำ ได้กล่าวไว้แล้วในโลก พวกคนพาลผู้สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต พึงฆ่ามารดา บิดา พึงฆ่าพี่ ฆ่าน้อง ฆ่าบุตรและภรรยา ถ้าประโยชน์เช่นนั้นพึงมี.

[๖๓] บุคคลพึงนั่งหรือนอนที่ร่มไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งไม้นั้น เพราะว่าผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลว-

ทราม ถ้าเมื่อมีความต้องการเกิดขึ้นก็ควรถอนไปแม้ทั้งราก แม้ประโยชน์ที่จะมีต่อเรามาก วานรเป็นอันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าเนื้อความแห่งภาษิตของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม เพราะวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๔] บุรุษผู้มีวาทะว่าหาเหตุมิได้ ๑ ผู้มีวาทะว่าพระเจ้าสร้างโลก ๑ ผู้มีวาทะว่าสุขและทุกข์เกิดเพราะกรรมที่ทำมาก่อน ๑ ผู้มีวาทะว่าขาดสูญ ๑ คนที่มีวาทะว่าฆ่าบิดามารดาเป็นกิจที่ควรทำ ๑ ทั้ง ๕ คนนี้เป็นอสัตบุรุษ เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญว่าตนเป็นบัณฑิตในโลก คนเช่นนั้นพึงกระทำบาปเองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำก็ได้ ความคลุกคลีด้วยอสัตบุรุษมีทุกข์เป็นที่สุด มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร.

[๖๕] ในปางก่อน นกยางตัวหนึ่งมีรูปเหมือนแกะ พวกแกะไม่รังเกียจ เข้าไปยังฝูงแกะ ฆ่าแกะทั้งตัวเมียตัวผู้ ครั้นฆ่าแล้ว ก็บินหนีไปด้วยอาการอย่างใด สมณพราหมณ์บางพวกก็มีอาการเหมือนอย่างนั้น กระทำการปิดบังตัว เที่ยวหลอกลวงพวกมนุษย์ บางพวกประพฤติไม่กินอาหาร บางพวกนอนบนแผ่นดิน บางพวกทำกิริยาขัดถูธุลีในตัว บางพวกตั้งความเพียรเดินกระโหย่งเท้า บางพวกงดกินอาหารชั่วคราว บางพวกไม่ดื่มน้ำ เป็นผู้มีอาจาระเลวทราม เที่ยวพูดอวดว่าเป็นพระอรหันต์ คนเหล่านี้เป็นอสัตบุรุษ เป็น

คนพาลแต่มีความสำคัญว่าตนเป็นบัณฑิต คนเช่นนั้น พึงกระทำบาปเองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำก็ได้ ความคลุกคลีด้วยอสัตบุรุษ มีทุกข์เป็นที่สุด มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร.

พวกคนที่กล่าวว่าความเพียรไม่มี และพวกที่กล่าวหาเหตุติเตียนการกระทำของผู้อื่นบ้าง กล่าวสรรเสริญการกระทำของตนบ้าง และพูดเปล่า ๆ บ้าง คนเหล่านี้เป็นอสัตบุรุษ เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญตนว่า เป็นบัณฑิต คนเช่นนั้นพึงกระทำบาปเองก็ได้ พึงชักชวนให้ผู้อื่นกระทำก็ได้ ความคลุกคลีด้วยอสัตบุรุษมีทุกข์เป็นที่สุด มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร ก็ถ้าความเพียรไม่พึงมี กรรมดีกรรมชั่วไม่มีไซร้ พระราชาก็จะไม่ทรงชุบเลี้ยงพวกช่างไม้ แม้นายช่างก็ไม่พึงกระทำยนต์ทั้งหลาย แต่เพราะความเพียรมีอยู่ กรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ ฉะนั้น นายช่างกระทำยนต์ทั้งหลายให้สำเร็จ พระราชาจึงทรงชุบเลี้ยงนายช่างไม้ไว้ ถ้าฝนไม่ตก น้ำค้างไม่ตกตลอดร้อยปี โลกนี้ก็พึงขาดสูญ หมู่สัตว์ก็พึงพินาศ แต่เพราะฝนก็ตกและน้ำค้างก็ยังโปรยอยู่ ฉะนั้น ข้าวกล้าจึงสุกและเลี้ยงชาวเมืองให้ดำรงอยู่ได้นาน ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคผู้นำฝูงไปคด เมื่อมีโคผู้นำฝูงไปคด โคเหล่านั้นทั้งหมดก็ย่อมไปคด ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าผู้นั้นประ-

พฤติไม่เป็นธรรม จะป่วยกล่าวไปไยถึงประชาชนนอกนี้ ชาวเมืองทั้งปวงย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระราชาไม่ทรงดำรงอยู่ในธรรม ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคผู้นำฝูงไปตรง เมื่อมีโคผู้นำฝูงไปตรง โคเหล่านั้นทั้งหมดก็ย่อมไปตรง ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าแม้ผู้นั้นประพฤติเป็นธรรมไม่จำต้องกล่าวถึงประชาชนนอกนี้ ชาวเมืองทั้งปวงย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาทรงดำรงอยู่ในธรรม เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บผลดิบมา ผู้นั้นย่อมไม่รู้รสแห่งผลไม้นั้น ทั้งพืชพันธุ์แห่งต้นไม้นั้นก็ย่อมพินาศ รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชาใดทรงปกครองโดยไม่เป็นธรรม พระราชานั้นย่อมไม่รู้จักรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชานั้นก็ย่อมพินาศ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บเอาผลสุก ๆ มา ผู้นั้นย่อมรู้รสแห่งผลไม้นั้น และพืชพันธุ์แห่งต้นไม้นั้นก็ไม่พินาศ รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชาใดปกครองโดยธรรม พระราชานั้นย่อมทรงทราบรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชานั้นก็ไม่พินาศ.

อนึ่ง ขัตติยราชพระองค์ใด ทรงปกครองชนบทโดยไม่เป็นธรรม ขัตติยราชพระองค์นั้น ย่อมทรงคลาดจากพระโอสถทั้งปวง อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ทรงเบียดเบียนชาวนิคมผู้ประกอบการซื้อขาย กระทำการถวายโอชะและพลีกรรม พระราชาพระองค์นั้นย่อม

คลาดจากส่วนพระราชทรัพย์ พระราชาพระองค์ใด ทรงเบียดเบียนนายพรานผู้รู้เขตแห่งการประหารอย่างดี และเบียดเบียนทหารผู้กระทำความชอบในสงคราม เบียดเบียนอำมาตย์ผู้รุ่งเรือง พระราชาพระองค์นั้น ย่อมคลาดจากพลนิกาย อนึ่ง กษัตริย์ผู้ไม่ประพฤติธรรม เบียดเบียนบรรพชิตผู้แสวงหาคุณ ผู้สำรวมประพฤติพรหมจรรย์ กษัตริย์พระองค์นั้นย่อมคลาดจากสวรรค์ อนึ่ง พระราชาผู้ไม่ดำรงอยู่ในธรรม ฆ่าพระชายาผู้ไม่ประทุษร้าย ย่อมได้ประสบเหตุแห่งทุกข์อย่างหนัก และย่อมผิดพลาดด้วยพระราชบุตรทั้งหลาย พระราชาพึงประพฤติธรรมในชาวชนบท ชาวนิคม พลนิกาย ไม่พึงเบียดเบียนบรรพชิต พึงประพฤติสม่ำเสมอในพระโอรสและพระชายา พระราชาผู้เป็นภูมิบดีเช่นนั้น เป็นผู้ปกครองบ้านเมือง ไม่ทรงพิโรธ ย่อมทรงทำให้ผู้อยู่ใกล้เคียงหวั่นไหว เหมือนพระ-อินทร์ผู้เป็นเจ้าแห่งอสูร ฉะนั้น.

จบมหาโพธิชาดกที่ ๓

จบปัญญาสนิบาต

อรรถกถามหาโพธิชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ใน**พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภ**พระปัญญาบารมี** ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **กินฺนุ ทณฺฑ กิมาชินํ** ดังนี้.

เนื้อเรื่องนี้ จักมีแจ่มแจ้งในมหาอุมมังคชาดกข้างหน้า.

ก็ในกาลนั้น พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในกาลบัดนี้เท่านั้น ถึงในกาลก่อน ตถาคตก็เป็นผู้มีปัญญาสามารถย่ำยีวาทะของคนอื่นได้เหมือนกัน ดังนี้ จึงทรงนำเอาอดีตนิทานมาตรัสดังนี้ว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตทรงเสวยราชสมบัติ ใน**เมืองพาราณสี** พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลผู้สูงสุด มีทรัพย์สมบัติประมาณได้ ๘๐ โกฏิ ในแคว้นกาสี. มารดาบิดาทำการตั้งชื่อพระโพธิสัตว์นั้นว่า **โพธิกุมาร.** โพธิกุมารนั้นเมื่อเจริญวัยเติบโต ได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์ในเมืองตักกศิลาจนจบ แล้วกลับมาตรอบครองเรือนอยู่ ในกาลต่อมา ได้ละความสุขอันเกิดแต่กามเสียแล้วเข้าไปยังหิมวันตประเทศ บวชเป็นปริพาชก มีเหง้าไม้และผลไม้ในป่านั้นนั่นเองเป็นอาหาร อยู่ได้เป็นเวลานาน พอถึงเวลาฤดูฝน จึงออกจากป่าหิมพานต์แล้ว เที่ยวจาริกไปจนได้ถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ เข้าไปอยู่ในพระราชอุทยาน ในวันรุ่งขึ้นเที่ยวไปภิกขาจารในพระนคร โดยความเหมาะสมแก่ปริพาชก จนถึงประตูพระราชนิเวศน์. พระราชาประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชร ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นั้น ทรงเลื่อมใสในกิริยาอันสงบเสงี่ยมของท่านรูปนั้น จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปนิมนต์ท่านเข้ามายังที่ประทับของพระองค์ ทรงกระทำปฏิสันถาร ได้ทรงสดับ

ธรรมกถาเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้ว ทรงถวายโภชนะมีรสชาติอันเลิศต่าง ๆ แล้ว. พระมหาสัตว์รับภัตตาหารมาแล้ว คำนึงว่า ขึ้นชื่อว่า ราชสกุลนี้ มีความผิดมาก (ที่จะเกิดแก่ตัวเรา) ทั้งหมู่ปัจจามิตรก็มีมากมาย ใครหนอจักช่วยบำบัดทุกข์ภัยที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวเราได้. พระโพธิสัตว์นั้นได้มองเห็นสุนัขสีเหลืองตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นที่โปรดปรานของพระราชา อยู่ในที่ใกล้ ๆ จึงหยิบข้าวสุกก้อนใหญ่แสดงที่ท่าล่อจะให้สุนัขนั้น. พระราชาทรงทราบอาการนั้น จึงให้คนนำเอาภาชนะมาใส่ภัตรแล้วให้แก่สุนัขนั้น. แม้พระมหาสัตว์ก็ทำภัตกิจของพระราชาพระองค์นั้น ให้สำเร็จลงแล้ว. แม้พระราชาทรงรับปฏิญญาของพระมหาสัตว์นั้นเรียบร้อยแล้ว ให้ช่างสร้างบรรณศาลาไว้ในพระราชอุทยาน ภายในพระนครแล้ว ทรงถวายเครื่องบริขารสำหรับบรรพชิต นิมนต์ให้พระมหาสัตว์นั้นอยู่ประจำในที่นั้น. ก็พระราชาได้เสด็จไปยังที่บำรุงของพระมหาสัตว์นั้นวันละ ๒-๓ ครั้งทุก ๆ วัน. ก็พอถึงเวลาฉัน พระมหาสัตว์ขึ้นนั่งบนพระแท่นสำหรับพระราชาแล้วฉันโภชนะของพระราชาอยู่เป็นประจำทีเดียว ทำอย่างนี้จนเวลาล่วงไปได้ ๑๒ ปี จนพระราชาพระองค์นั้น มีอำมาตย์ ๕ คน ทำการสั่งสอนอรรถและธรรม.

บรรดา**อำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้น** คนหนึ่งเป็น**อเหตุกวาที** คนหนึ่งเป็น**อิสรกรณวาที** คนหนึ่งเป็น**ปุพเพกตวาที** คนหนึ่งเป็น**อุจเฉทวาที** และคนหนึ่งเป็น**ขัตตวิชชวาที.** ในบรรดาอำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้น อำมาตย์ผู้เป็นอเหตุกวาทีสั่งสอนมหาชนให้ถือเอาอย่างว่า สัตว์เหล่านี้เป็นผู้หมดจดในสงสาร. อำมาตย์ผู้เป็นอิสรกรณวาที สั่งสอนมหาชนให้ถือเอาอย่างว่า โลกนี้ พระเจ้าเป็นผู้สร้าง. อำมาตย์ผู้เป็นปุพเพกตวาที สั่งสอนให้มหาชนเอาอย่างว่า ความสุขหรือความทุกข์ของสัตว์เหล่านี้ เนื้อจะเกิดขึ้นมา ย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุที่ตนทำไว้ในปางก่อนนั่นแหละ. อำมาตย์ผู้เป็นอุจเฉทวาที สั่งสอนให้มหาชนเอาอย่างว่า ขึ้นชื่อว่า บุคคลผู้จากโลกนี้ไปยังโลกหน้า ย่อมไม่มี โลกนี้ย่อมขาดสูญ

อำมาตย์ผู้เป็นขัตตวิชชวาที สั่งสอนให้มหาชนเอาอย่างว่า บุคคลควรฆ่ามารดาบิดาแล้ว มุ่งทำประโยชน์ของตนเองถ่ายเดียวเถิด. อำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้น ดำรงอยู่ในตำแหน่งผู้พิพากษาอรรถคดีแทนพระราชา แต่กลับพากันกินสินบน ตัดสินความทำคนที่มิได้เป็นเจ้าของให้ได้เป็นเจ้าของ และทำคนที่เป็นเจ้าของไม่ให้ได้เป็นเจ้าของ.

ครั้นวันหนึ่ง บุรุษคนหนึ่ง เป็นผู้แพ้คดีความ เพราะถูกโกง เห็นพระมหาสัตว์เที่ยวภิกขาจารเข้าไปยังพระราชนิเวศน์ จึงไหว้พลางรำพันว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านมาฉันในพระราชนิเวศน์ เพราะเหตุไรจึงได้แต่แลดูพวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี รับสินบนทำชาวโลกให้ฉิบหายอยู่เล่า บัดนี้ ข้าพเจ้าเป็นเจ้าของแท้ ๆ แต่กลับถูกพวกอำมาตย์ ๕ คน รับสินบนจากมือลูกความโกงแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นเจ้าของ. ด้วยอำนาจความสงสารในบุรุษคนนั้น พระมหาสัตว์นั้นจึงไปยังโรงวินิจฉัยแล้ว ตัดสินความโดยชอบธรรม ได้ทำคนที่เป็นเจ้าของให้กลับได้เป็นเจ้าของอีกเหมือนเดิม. มหาชนได้ให้สาธุการด้วยเสียงอันดังขึ้นพร้อมกันทีเดียว. พระราชาได้ทรงสดับเสียงนั้นแล้ว จึงตรัสถามว่า นี่เสียงอะไรกันนะ พอได้สดับข้อความนั้นแล้ว จึงเสด็จเข้าไปนั่งใกล้พระมหาสัตว์ผู้ทำภัตกิจเสร็จแล้ว ตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ ทราบว่าวันนี้ พระคุณเจ้าตัดสินคดีความเองหรือ ? พระมหาสัตว์ทูลว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร. พระราชาตรัสว่า ท่านผู้เจริญ เนื้อพระคุณเจ้าทำการตัดสินคดีความเป็นประจำต่อไป ความเจริญจักมีแก่มหาชน จำเดิมแต่วันนี้ไป ขอพระคุณเจ้าจงช่วยตัดสินคดีให้ด้วยเถิด. พระมหาสัตว์ทูลว่า มหาบพิตร อาตมภาพเป็นบรรพชิต การวินิจฉัยอรรถคดีนี้ มิใช่กิจของอาตมภาพเลย. พระราชาตรัสว่า ท่านผู้เจริญ พระคุณท่านควรทำความกรุณาในมหาชนเถิด

พระคุณเจ้าไม่ต้องวินิจฉัยตลอดทั้งวันก็ได้ คือ ในเวลาเช้าออกจากอุทยานผ่านมาในที่นี้ กรุณาแวะเข้าไปยังโรงวินิจฉัยคดีแล้ว ทำการวินิจฉัยตัดสินความสัก ๔ เรื่อง พอฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว จะกลับไปยังอุทยาน กรุณาช่วยทำการวินิจฉัยตัดสินความให้อีก ๔ เรื่อง ถ้าทำได้อย่างนี้ ความเจริญจักมีแก่มหาชน. พระมหาสัตว์นั้น ถูกพระราชานั้นอ้อนวอนอยู่บ่อย ๆ เข้า จึงยอมรับว่า สาธุ ดังนี้. ตั้งแต่วันนั้นมา ก็ได้ทำอย่างนั้น. พวกลูกความโกงทั้งหลายไม่ได้แล้วซึ่งโอกาส.

ฝ่ายพวกอำมาตย์ ๕ คนนั้นเล่า เมื่อไม่ได้สินบนก็กลับกลายเป็นผู้ขัดสน จึงพากันปรึกษาว่า ตั้งแต่เวลาที่โพธิปริพาชกนาตัดสินความ พวกเราไม่ได้อะไร ๆ เลย เอาเถอะ พวกเราจักหาเรื่องปริพาชกนั้นแล้ว ยุยงพระราชาให้ตัดสิน ฆ่าปริพาชกนั้นให้ได้. พวกอำมาตย์นั้น พากันเข้าไปเฝ้าพระราชาแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า (บัดนี้) โพธิปริพาชกปรารถนาจักทำความพินาศต่อพระองค์ เมื่อพระราชาไม่ทรงเชื่อ ตรัสว่าโพธิปริพาชกนั้น เป็นผู้มีศีลมบูรณ์ด้วยความรู้ จักไม่ทำกรรมเห็นปานนั้นเด็ดขาด จึงพากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ประชาชนชาวเมืองทั้งสิ้น ถูกโพธิปริพาชกนั้น ทำให้อยู่ในเงื้อมมือของตนเสียแล้ว แต่ยังไม่อาจที่จะทำพวกข้าพระองค์ทั้ง ๕ คนนี้ได้เท่านั้น ถ้าพระองค์ไม่ทรงเชื่อถ้อยคำของพวกข้าพระองค์ไซร้ ในเวลาที่โพธิปริพาชกนั้นมาในที่นี้ พระองค์พึงทอดพระเนตรดูบริษัทเถิด. พระราชาทรงรับว่า ดีละ ดังนี้แล้ว ประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชรทอดพระเนตรดูปริพาชกนั้นกำลังเดินมา ทรงเห็นบริวาร เพราะค่าที่พระองค์ไม่รู้เท่าทัน จึงทรงเข้าใจพวกมนุษย์ที่มาฟ้องคดีความว่า เป็นบริวารของพระมหาสัตว์นั้น ทรงเชื่อแล้ว ตรัสสั่งให้พวกอำมาตย์นั้นเข้ามาเฝ้าแล้ว ตรัสถามว่า พวกเราจะทำอย่างไรกัน ? พวกอำมาตย์เหล่านั้น กราบทูล

ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์จงมีรับสั่งให้จับปริพาชกนั้นเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เมื่อเรายังมองไม่เห็นความผิดอันยิ่งใหญ่ จักสั่งให้จับเขาได้อย่างไร. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงมีรับสั่งให้ลดการอุปัฏฐากที่เคยทำตามปกติแก่ปริพาชกนั้นลงเสียบ้าง ปริพาชกเป็นบัณฑิต พอเห็นการบำรุงนั้นค่อย ๆ ลดลง คงจักไม่ยอมบอกใคร ๆ แล้วแอบหนีไปเอง.

พระราชาตรัสว่า ดีละ แล้วตรัสสั่งให้ลดการบำรุงพระมหาสัตว์นั้นลงโดยลำดับ. ในวันแรก เจ้าหน้าที่จัด ให้พระมหาสัตว์นั้นนั่งบนบัลลังก์เปล่าเป็นลำดับแรก. ท่านพอเห็นบัลลังก์เปล่าก็รู้ว่า พระราชาเสื่อมศรัทธาเราเสียแล้ว ครั้นกลับไปยังอุทยานแล้ว แม้เป็นผู้มีความต้องการจะหลีกไปเสีย ในวันนั้นทีเดียว แต่ก็ (หักใจ) ไม่หลีกไปด้วยคิดว่า เราจักรู้ให้ถ่องแท้เสียก่อนแล้วจึงจักหลีกไป. ครั้น ในวันรุ่งขึ้น เมื่อพระมหาสัตว์นั้นนั่งบนบัลลังก์เปล่า เจ้าหน้าที่ได้ถือเอาภัตตาหารธรรมดาและสิ่งอื่นมาแล้ว ได้ถวายภัตตาหารที่คลุกปนกัน . ในวันที่ ๓ เจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้เข้าไปสู่ห้องใหญ่ ให้พักอยู่ตรงเชิงบันไดเท่านั้นแล้ว ได้ถวายภัตตาหารที่คลุกปนกัน. พระมหาสัตว์นั้น ถือเอาภัตตาหารนั้นไปยังอุทยานแล้ว ได้กระทำภัตกิจ. ในวันที่ ๔ เจ้าหน้าที่ให้ยืนอยู่ที่ปราสาทชั้นล่างแล้ว ได้ถวายภัตที่หุงด้วยปลายข้าว. พระมหาสัตว์นั้นรับภัตแม้นั้น กลับไปยังอุทยาน ได้กระทำภัตกิจแล้ว. พระราชาตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า มหาโพธิปริพาชก แม้เมื่อสักการะเสื่อมสิ้นลงแล้ว ก็ยังไม่ยอมหลีกไป พวกเราจะทำอย่างไรกันดี. พวกอำมาตย์กราบทูลแนะอุบายว่า ข้าแต่สมมุติเทพ เธอประพฤติเพื่อต้องการภัตก็หามิได้ แต่เธอประพฤติเพื่อต้องการเศวตฉัตร หากเธอประพฤติเพื่อต้องการภัตจริง เธอก็พึงหนีไปเสียแต่ในวันแรกนั่นแล. พระราชาตรัสถามว่า บัดนี้ เราจะทำ

อย่างไรกันดี ? พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พรุ่งนี้ ขอพระองค์จะตรัสสั่งให้ฆ่าเขาเสียเถิด. ท้าวเธอรับว่า ดีละ แล้วทรงมอบดาบไว้ในมือของอำมาตย์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้น แล้วตรัสสั่งว่า พรุ่งนี้ พวกท่านจงมายืนซุ้มอยู่ที่ระหว่างประตู พอปริพาชกนั้นเดินเข้ามา จงฟันศีรษะแล้วช่วยกันสับให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย อย่าให้ใครรู้เรื่องอะไรแล้ว เอาไปทิ้งไว้ในหลุมคูถ อาบน้ำแล้วพึงกลับมาเสีย. อำมาตย์เหล่านั้นรับว่าดีละ แล้วจึงนัดหมายกันและกันว่า วันพรุ่งนี้ พวกเราจึงจักทำการอย่างนั้น แล้วต่างก็พากันไปสู่ที่อยู่ของตน. เวลาเย็น แม้พระราชาทรงเสวยโภชนะเสร็จแล้ว ทรงบรรทมเหนือที่บรรทมอันประกอบด้วยสิริ ได้ทรงระลึกถึงคุณงามความดีของพระ-มหาสัตว์. ในขณะนั้นนั่นเอง ความเศร้าโศกได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระองค์. พระเสโทหลั่งไหลออกจากพระสรีระ พระองค์ไม่ได้รับความเบิกบานสำราญพระหทัย ทรงกระสับกระส่ายไปมาบนพระที่บรรทม. ลำดับนั้น พระอัครมเหสีของพระองค์ บรรทมอยู่ใกล้ ๆ. ท้าวเธอไม่ยอมทำแม้เพียงการเจรจาปราศรัยกับพระนางเลย. ลำดับนั้น พระนางจึงทูลถามท้าวเธอว่า ข้าแต่พระมหาราชเพค่ะ ทำไมหนอ พระองค์จึงไม่ทรงทำแม้เหตุเพียงการสนทนาปราศรัย หรือว่าหม่อมฉันมีความผิดอะไร ? พระราชาตรัสว่า ดูก่อนเทวี เธอไม่มีความผิดอะไรดอก แต่ทราบข่าวว่า โพธิปริพาชกกลายเป็นศัตรูต่อพวกเราไป ดังนั้น เราจึงสั่งให้อำมาตย์ ๕ คน จัดการเพื่อฆ่าเธอในวันพรุ่งนี้ อำมาตย์เหล่านั้นจักฆ่าเธอฟันให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้วทิ้งในหลุมคูถ ก็โพธิปริพาชกนั้น ได้แสดงธรรมเป็นอันมากแก่พวกเราตลอดเวลา ๑๒ ปี แม้โทษสักนิดของเธอเราก็ไม่เคยเห็นประจักษ์ เป็นแต่เพียงได้รับคำบอกเล่าจากคนอื่น เราก็สั่งให้ฆ่าเธอเสียแล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเศร้าโศก.

ลำดับนั้น พระนางจึงปลอบพระทัยพระราชาว่า ข้าแต่สมมุติเทพ หากว่าโพธิปริพาชกนั้นกลายเป็นศัตรูจริง เมื่อพระองค์รับสั่งให้ฆ่าเธอเสียทำไม พระองค์จึงทรงเศร้าโศกเล่า ขึ้นชื่อว่า ศัตรูถึงจะเป็นลูกก็ต้องฆ่า เพื่อความสวัสดิภาพแก่ตน พระองค์อย่าได้เศร้าโศกไปเลย. เพราะถ้อยคำของพระนาง ท้าวเธอจึงได้รับความเบาพระทัย บรรทมหลับไป. ในขณะนั้น สุนัขตัวสีเหลืองชื่อว่า **โกไลยกะ** ได้พึงถ้อยคำนั้น แล้ว จึงคิดว่า พรุ่งนี้เราควรจะช่วยชีวิตโพธิปริพาชกนั้น ด้วยกำลังของตน ดังนี้ พอถึงวันรุ่งขึ้น จึงลงจากปราสาทแต่เช้าตรู่แล้ว มายังพระทวารใหญ่ นอนเอาหัวพาดบนธรณีประตู คอยมองดูหนทางที่พระมหาสัตว์จะเดินผ่านมา. ฝ่ายพวกอำมาตย์เหล่านั้นแล ทุกคนต่างถือดาบเดินมายืนแอบอยู่ตรงที่ซอกประตูแต่เช้าตรู่. แม้พระโพธิสัตว์กะว่าได้เวลาแล้ว จึงออกจากอุทยานมายังประตูวัง.

ลำดับนั้น สุนัขโกไลยกะพอเห็นพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว จึงอ้าปากแยกเขี้ยวทั้งสี่ ร้องขึ้นด้วยเสียงดังว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ได้ภิกษาที่อื่นในพื้นชมพูทวีปแล้วหรือ พระเจ้าแผ่นดินของพวกเรา ทรงให้อำมาตย์ ๕ คน ทุกคนมีดาบอยู่ในมือ ซุ่มตรงซอกประตู เพื่อต้องการจะฆ่าท่านเสีย ท่านอย่ามารับเอาความตายไว้ที่หน้าผากเลย จงรีบกลับไปเสียโดยเร็วเถิด. พระมหาสัตว์ รู้เนื้อความนั้นได้ เพราะคนเป็นผู้รู้สำเนียงเสียงร้องของสัตว์ทุกชนิด จึงกลับจากที่ตรงนั้น ไปยังอุทยานถือเอาบริกขาร เพื่อเตรียมตัวจะหลีกไปเสีย. ฝ่ายพระราชา ประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชร ทอดพระเนตรดูพระมหาสัตว์ทั้งเวลามาและเวลากลับไป จึงทรงพระดำริว่า ถ้าโพธิปริพาชกนี้ พึงเป็นศัตรูต่อเราไซร้ เมื่อกลับไปยังสวนก็จักให้ประชุมหมู่พลตระเตรียมการงาน หากไม่เป็นเช่นนั้น ก็คงจักเก็บเอาบริกขารของตนแล้วเตรียมตัวจะเดินทางไป ขั้นแรก เราจักรู้กิริยาของโพธิปริพาชกนั้น ดังนี้ จึงเสด็จไปสู่อุทยาน ทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์เดิน

ออกจากบรรณศาลา ถึงท้ายที่จงกรมด้วยคิดว่า เราจักถือเอาบริกขารของตนแล้ว จักไป จึงนมัสการ ประทับยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ตรัสคาถาว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึง
รีบร้อนถือเอาไม้เท้า หนังเสือ ร่ม รองเท้า ไม้ขอ
บาตรและผ้าพาด ท่านปรารถนาจะไปยังทิศไหนหนอ.

ความแห่งบาทคาถานั้นว่า พระราชาตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ แต่ก่อนท่านมาสู่วังของเรา มิได้ถือไม้เท้าเป็นต้นมาเลย แต่ในวันนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงได้รีบด่วนถือเอาเครื่องบริกขารเหล่านี้แม้ทั้งหมด คือ ไม้เท้า หนังเสือ ร่ม รองเท้า หม้อดิน ย่าม ขอสำหรับสอยผลไม้ บาตรดินและผ้าพาดมาด้วยเล่า ท่านปรารถนาทิศไหนหนอ คือ ท่านปรารถนาจะไปในที่ไหน.

พระมหาสัตว์ ได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็เข้าใจว่า พระราชาองค์นี้ ยังไม่รู้สึกถึงกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ จึงคิดว่า เราจักให้ท้าวเธอรับรู้ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ตลอดเวลา ๑๒ ปี ที่อาตมภาพอยู่ในสำนักของ
มหาบพิตรนี้ อาตมภาพไม่เคยรู้จักเสียงที่สุนัขสีเหลือง
มันคำราม ด้วยหูเลย สุนัขมันแยกเขี้ยวขาวเห่าอยู่
คล้ายกับว่าไม่เคยรู้จักกัน เพราะมันได้ยินถ้อยคำของ
มหาบพิตรกับพระชายาผู้สิ้นศรัทธา จึงกล่าวกะอาตม-
ภาพอย่างนี้.

ความแห่งบาทคาถานั้นว่า พระมหาสัตว์กล่าวว่า บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิกุชฺชิตํ** ความว่า เราไม่เคยได้ยินเสียงที่สุนัขของพระองค์นี้ร้องด้วยเสียงอันดังอย่างนี้เลย. บทว่า **ทตฺโตว** แปลว่า คล้ายไม่เคยรู้จักกัน.

บทว่า **สภริยสฺส** ความว่า เพราะมันได้ยินถ้อยคำของมหาบพิตรกับพระชายา ตรัสบังคับให้อำมาตย์ ๕ คน เตรียมการเพื่อฆ่าอาตมภาพ จึงส่งเสียงเห่าอย่างเอ็ดอึง คล้ายกับว่าไม่เคยรู้จักกันว่า ท่านไม่ได้ภิกษาในที่อื่นหรือ พระราชาตรัสสั่งให้อำมาตย์ฆ่าท่าน ท่านอย่ามาในที่นี้เลย. บทว่า **วีตสทฺธสฺส มํ ปติ** ความว่า สุนัขนั้น ได้ฟังถ้อยคำของมหาบพิตร ผู้หมดศรัทธาในระหว่างตัวเรา จึงกล่าวอย่างนี้.

ในลำดับนั้น พระราชาทรงยอมพระองค์รับผิด เมื่อจะทรงให้พระมหาสัตว์นั้นยกโทษ จึงตรัสคาถาที่ ๔ ว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ โทษที่ข้าพเจ้าทำแล้วนั้น
จริงตามที่ท่านกล่าว ข้าพเจ้านี้ ย่อมเลื่อมใสยิ่งนัก
ขอท่านจงอยู่เถิด อย่าเพิ่งไปเสียเลย ท่านพราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภิยฺโย** ความว่า ข้าพเจ้าได้สั่งบังคับไว้อย่างนี้เป็นความจริง นี้เป็นความผิดของข้าพเจ้า ก็ข้าพเจ้านี้ เลื่อมใสท่านเป็นอย่างยิ่งในบัดนี้ ขอท่านจงอยู่ในที่นี้เหมือนเดิมเถิด อย่าไปในที่อื่นเลยนะพราหมณ์.

พระมหาสัตว์ ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงทูลว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่อยู่ร่วมกับข้าศึกผู้ทำการงานโดยไม่พิจารณาให้รอบคอบเช่นอย่างพระองค์ ดังนี้ เมื่อจะประกาศอนาจารแด่พระราชานั้น จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

เมื่อก่อนข้าวสุกขาวล้วนภายหลังก็มีสิ่งอื่นเจือปน
บัดนี้แดงแล้ว เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่อาตมภาพจะ
หลีกไป อนึ่ง เมื่อก่อนอาสนะมีในภายใน ต่อมามีใน

ท่ามกลาง ต่อมามีข้างนอก ต่อมาก็จะถูกขับไล่ออกจาก พระราชนิเวศน์ อาตมภาพของดเสียเองละ บุคคล ไม่ควรคบหาคนที่ปราศจากศรัทธา เหมือนบ่อที่ไม่มีน้ำ ฉะนั้น ถ้าแม้บุคคลจะพึงขุดบ่อน้ำนั้น บ่อนั้นก็จะมีน้ำที่มีกลิ่นโคลนตม บุคคลควรคบคนที่เลื่อมใสเท่านั้น ควรเว้นคนที่ไม่เลื่อมใส ควรเข้าไปนั่งใกล้คนที่เลื่อมใส เหมือนคนผู้ต้องการน้ำ เข้าไปหาห้วงน้ำ ฉะนั้น ควรคบคนผู้คบด้วย ไม่ควรคบคนผู้ไม่คบด้วย ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ผู้นั้นชื่อว่ามีธรรมของอสัต-บุรุษ ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ไม่ซ่องเสพคนผู้ซ่องเสพด้วย ผู้นั้นแลเป็นมนุษย์ชั่วช้าที่สุด เหมือนเนื้ออาศัยกิ่งไม้ (ลิง) ฉะนั้น มิตรทั้งหลายย่อมแหนงหน่ายกันด้วยเหตุ ๓ ประการนี้ คือ ด้วยการคลุกคลีกันเกินไป ด้วยการไม่ไปมาหากัน ด้วยการขอในเวลาไม่สมควร ๑ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรไปมาหากันให้พร่ำ-เพรื่อนัก ไม่ควรเหินห่างไปให้เนิ่นนาน และควรขอสิ่งที่ควรขอตามเหตุกาลที่สมควร ด้วยอาการอย่างนี้ มิตรทั้งหลาย จึงจะไม่แหนงหน่ายกัน คนที่รักกันย่อมไม่เป็นที่รักกันได้ เพราะการอยู่ร่วมกันนานเกิน-ควร อาตมภาพนี้ได้เป็นที่รักของมหาบพิตรมาแต่ก่อน เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงขอลาไปก่อนละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพเสโต** ความว่า ขอถวายพระพร เฉพาะในวันก่อน ๆ ข้าวสุกของอาตมภาพในนิเวศน์ของพระองค์มีสีขาวล้วน พระองค์เสวยข้าวสุกชนิดใด ก็พระราชทานข้าวสุกชนิดนั้น (แก่อาตมภาพ). บทว่า **ตโต** ความว่า ภายหลังจากนั้น คือ แม้ในกาลที่พระองค์ทรงหน่ายแหนงในอาตมภาพ เพราะทรงเชื่อถ้อยคำของคนที่ยุยง ข้าวสุกจึงมีสิ่งอื่นคลุกระคนปนอยู่ด้วย. บทว่า **อิทานิ** คือ บัดนี้ ข้าวสุกเกิดกลายเป็นสีแดงล้วน. บทว่า **กาโล** ได้แก่ คราวนี้เป็นเวลาที่อาตมภาพจะต้องไปจากสำนักของพระองค์ผู้โง่เขลา. บทว่า **อพฺภนฺตรํ** ความว่า ในครั้งแรก อาสนะของอาตมภาพมีอยู่ในภายใน คือ พวกเจ้าหน้าที่นิมนต์ให้อาตมภาพนั่งบนพระราชบัลลังก์ ที่มีพื้นใหญ่อันประดับแล้ว มีเศวตฉัตรอันยกขึ้นแล้ว. บทว่า **มชฺเฌ** คือ ที่เชิงบันได. บทว่า **ปุรา นิทฺธมนา โหติ** ความว่า จับคอเสื้อกไสออกไป. บทว่า **อนุขเน** ความว่า ถ้าบุรุษไปถึงหนองที่ไม่มีน้ำ เมื่อไม่เห็นน้ำ จึงคุ้ยเปือกตมขุดขึ้น แม้จะทำถึงขนาดนั้น หนองนั้น ก็คงยังมีแต่กลิ่นตมของน้ำ ดื่มกินไม่ได้ เพราะไม่เป็นที่ชอบใจ ฉันใด แม้ปัจจัยที่บุคคลเข้าไปหาผู้ปราศจากศรัทธาแล้วได้มา จึงเป็นของน้อยและเศร้าหมอง ไม่เป็นที่น่าชอบใจ ไม่สมควรที่จะบริโภค. บทว่า **ปสนฺนํ** คือ มีศรัทธาตั้งมั่นแล้ว. บทว่า. **รหทํ** คือ ห้วงน้ำใหญ่ที่ลึก. บทว่า **ภชนฺตํ** ความว่า บุคคลควรคบผู้ที่คบตนเท่านั้น. บทว่า **อภชนฺตํ** คือ ผู้เป็นข้าศึก. บทว่า **น ภชฺชเย** แปลว่า ไม่พึงคบหา. บทว่า **น ภชฺชติ** ความว่า บุรุษใดไม่คบหาบุคคลผู้คบตนซึ่งมีจิตคิดหวังประโยชน์ บุรุษนั้น ชื่อว่ามีธรรมของอสัตบุรุษ. บทว่า **มนุสฺสปาปิฏฺโ** ได้แก่ มนุษย์ลามก มนุษย์ขี้ทูด คือ มนุษย์ชั้นต่ำ. บทว่า **สาขสฺสิโต** คือ ลิง. บทว่า **อจฺจาภิกฺขณสํ สคฺคา** คือ ด้วยความ

คลุกคลีกันมากเกินไป. บทว่า **อกาเล** ความว่า มิตรทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมหน่ายแหนงกัน ด้วยการขอของรักของคนอื่น ในกาลที่ยังไม่ถึงเวลาอันสมควร เพราะการอยู่ร่วมกันนานเกินไป ถึงพระองค์ก็ยังหมดความเมตตาในอาตมภาพ. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะมิตรทั้งหลาย ย่อมแตกแยกกันด้วยการคลุกคลีกันเกินไป และด้วยการเหินห่างกัน ไป. คำว่า **จิราจรำ** ความว่า ไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปเสียจนนานแล้ว จึงไปหากัน. บทว่า **ยาจำ** ความว่า ไม่ควรขอสิ่งที่สมควรขอ ในเวลาอันไม่สมควร. บทว่า **น ชีรเร** ความว่า มิตรทั้งหลายย่อมไม่แตกแยกกัน ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า **ปุรา เต โหม** ความว่า ตลอดเวลาที่เรามาแล้ว ยังไม่เป็นที่รักของท่าน เราก็จะขอไปอย่างนี้.

พระราชา ตรัสว่า

ถ้าพระคุณเจ้าได้รับทราบอัญชลี ของสัตว์ผู้เป็นบริวารมานวอนอยู่อย่างนี้ ไม่กระทำตามคำขอร้องของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าวิงวอนพระคุณเจ้าถึงเพียงนี้ ขอพระคุณเจ้า โปรดกลับมาเยี่ยมอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาวพุาชฺฌสิ** ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าท่านไม่ยอมรับรู้ คือ ไม่ยอมรับอัญชลีที่ข้าพเจ้าวิงวอนกระทำอยู่แล้วอย่างนี้. บทว่า **ปริยาทำ** ความว่า พระราชา ตรัสวิงวอนว่า ขอท่านพึงหาโอกาสว่างสักครั้งหนึ่ง เพื่อมาเยี่ยมในที่นี้อีก.

พระโพธิสัตว์ ทูลว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้ผดุงรัฐ ถ้าเมื่อเราทั้งหลายอยู่อย่างนี้ อันตรายจักไม่มี แม้ไฉนเราทั้งหลาย พึงเห็นการล่วงไปแห่งวันและคืนของมหาบพิตร และของอาตมภาพ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวญฺเจ โน** ความว่า พระโพธิสัตว์แสดงว่า ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าว่าอันตรายจักไม่มีแก่เราทั้งสองผู้แยกกันอยู่อย่างนี้ ชีวิตของพระองค์หรือของอาตมภาพก็จักยืนยาว. บทว่า **ปสฺเสม** ความว่า พวกเราพึงเห็นโดยแท้.

พระมหาสัตว์ พอกล่าวอย่างนี้เสร็จแล้ว แสดงธรรมแก่พระราชาแล้ว จึงทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร ขอพระองค์จงอย่าทรงประมาทเลย ดังนี้แล้ว ออกจากอุทยานเที่ยวภิกขาจารไปในสถานที่อันมีส่วนเสมอกันแห่งหนึ่ง ออกจากเมืองพาราณสีแล้ว ถึงหิมวันตประเทศโดยลำดับ พักอยู่สิ้นกาลเล็กน้อยแล้ว กลับมาอยู่ในป่าอาศัยบ้านปัจจันตคามแห่งหนึ่ง. นับแต่เวลาที่พระมหาสัตว์นั้นไปแล้ว พวกอำมาตย์เหล่านั้น ก็ได้พากันนั่ง ณ ที่โรงวินิจฉัยอีก กระทำการเบียดเบียน พากันคิดว่า ถ้ามหาโพธิปริพาชกจักกลับมาอีก ชีวิตของพวกเราคงไม่มีแน่ พวกเราควรทำเหตุที่จะให้ปริพาชกนั้นไม่กลับมาอีกอย่างไรดีหนอ. ลำดับนั้น พวกเขาจึงปรึกษากันว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมไม่สามารถจะละถิ่นฐานที่ตนติดอยู่ได้ ถิ่นฐานที่มหาโพธิปริพาชกนั้น คิดอยู่ในที่นี้คืออะไรหนอ. ต่อจากนั้น พวกอำมาตย์ก็ทราบได้ว่า คงเป็นพระอัครมเหสีของพระราชาเป็นแน่ จึงปรึกษากันว่า ข้อที่มหาโพธิปริพาชกนั้น พึงมาเพราะอาศัยพระอัครมเหสี นี้เป็นฐานะที่จะมีได้ พวกเราจักรีบฆ่าพระอัครมเหสีนั้นเสียโดยเร็ว. พวกอำมาตย์เหล่านั้น จึงพากันกราบทูลเนื้อความนี้แด่พระราชาว่า หลายวันมานี้ พวกข้าพระองค์ได้ยินเรื่องเรื่องหนึ่ง. พระราชาตรัสถามว่า เรื่องอะไรกัน ? พวกอำมาตย์ กราบทูลเท็จว่า เล่าลือกันว่า มหาโพธิปริพาชกและพระราชเทวี ส่งข่าวสาสน์โต้ตอบกันไปมาเสมอ. พระราชาตรัสถามว่า ข่าวสาสน์นั้นสั่งให้ทำอะไร ? พวกอำมาตย์ กราบทูลว่า ทราบว่า

มหาโพธิปริพาชกนั้น ส่งข่าวสาสน์มาถึงพระราชเทวีว่า เธออาจที่จะปลงพระชนม์พระราชาให้ตายด้วยกำลังของตนแล้วยกเศวตฉัตรให้แก่เราได้หรือไม่ ส่วนพระเทวีนั้นเล่า ก็ส่งข่าวสาสน์ตอบไปถึงมหาโพธิปริพาชกนั้นว่า การปลงพระชนม์พระราชาเป็นภาระของฉัน ขอให้มหาโพธิปริพาชกรีบมาเร็วเถิด. เมื่อพวกอำมาตย์เหล่านั้น กราบทูลอยู่บ่อย ๆ พระราชา ก็ทรงเชื่อ จึงตรัสสั่งถามว่า บัดนี้ พวกเราจะพึงทำอย่างไรกันดี พวกอำมาตย์จึงกราบทูลว่าควรตรัสสั่งให้ปลงพระชนม์พระเทวีเสียดังนี้ ไม่ทันได้ทรงใคร่ครวญ ตรัสสั่งเวนว่า ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงฆ่าเธอเสีย แล้วสับให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย โยนมันลงไปในหลุมคูถ. พวกอำมาตย์เหล่านั้น ทำการตามรับสั่งแล้ว. ความที่พระราชเทวีถูกปลงพระชนม์ ได้ปรากฏเลื่องลือไปในพระนครทั้งสิ้น.

ครั้งนั้น พระราชโอรส ๔ พระองค์ของพระราชเทวีนั้น ทรงทราบว่าพระบิดา มีรับสั่งให้ปลงพระชนม์พระมารดาของพวกเราผู้หาความผิดมิได้เสียดังนี้ จึงได้เป็นศัตรูต่อพระราชา. พระราชาได้เป็นผู้ประสบภัยอย่างใหญ่หลวง. พระมหาสัตว์ ได้ทราบเรื่องราวนั้น โดยเล่ากัน เป็นทอด ๆ มา จึงดำริว่า เว้นจากเราเสียแล้ว คนอื่นชื่อว่าสามารถที่จะให้พระกุมารเหล่านั้นยินยอมให้พระบิดาทรงอดโทษให้ ไม่มีเลย เราจักช่วยชีวิตพระราชา และจักเปลื้องพระกุมารให้พ้นจากบาป. ในวันรุ่งขึ้น ท่านจึงเข้าไปยังปัจจันตคาม ฉันเนื้อวานรที่พวกมนุษย์นำมาถวายแล้ว ขอหนังวานรนั้น นำเอามาตากแห้งไว้ที่อาศรม ทำจนหมดกลิ่นแล้ว ใช้นุ่งบ้าง ห่มบ้าง พาดบ่าบ้าง. ถามว่า การที่พระมหาสัตว์ทำดังนั้น เพราะเหตุไร ? ตอบว่า การที่ทำดังนั้น ก็เพราะเพื่อประสงค์จะตอบผู้คนว่า วานรตัวนี้ มีอุปการะมากแก่เรา. พระมหาสัตว์ถือเอาหนังวานรนั้น ไปยังเมืองพาราณสีโดยลำดับ แล้วเข้าไปหาพระกุมาร

ทั้งหลาย ทูลตักเตือนว่า ขึ้นชื่อว่า กรรมคือการฆ่าพระบิดา เป็นกรรมที่ร้ายแรงทารุณ พวกท่านไม่สมควรกระทำกรรมนั้นเลย ธรรมดาว่าสัตว์ที่จะไม่แก่ไม่ตายเป็นไม่มี เรามาแล้ว (ในที่นี้) ก็ด้วยความหวังว่า จักไกล่เกลี่ยให้พวกท่านมีความสามัคคีกันและกันไว้ พอเราส่งข่าวสาสน์ไป พวกท่านพึงพากันมา พอสอนพระกุมารเสร็จแล้ว จึงเข้าไปสู่พระราชอุทยาน ภายในพระนคร ลาดหนังวานรลงแล้ว นั่งบนแผ่นหิน. ในขณะนั้น คนเฝ้าสวนพอเห็นท่านก็รีบไปกราบทูลแด่พระราชา. พระราชา ทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ก็ทรงบังเกิดความโสมนัส จึงพาอำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้นไปในที่นั้น ทรงนมัสการพระมหาสัตว์แล้วประทับนั่ง ปรารภจะทำปฏิสันถาร. ส่วนพระมหาสัตว์ มิได้รื่นเริงกับพระราชานั้น ลูบคลำหนังวานรเฉยเสีย. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสกะพระมหาสัตว์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ยอมพูดจากับข้าพเจ้า มัวลูบคลำหนังวานรอยู่ได้ หนังวานรของท่านมีอุปการะมากกว่าข้าพเจ้าหรือ. พระมหาสัตว์ ทูลว่า เป็นเช่นนั้น มหาบพิตร วานรนี้มีอุปการะมากแก่เรา เรานั่งบนหลังของมันเที่ยวไป วานรนี้นำหม้อน้ำมาให้แก่เรา กวาดที่อยู่ให้เรา ได้ทำอภิสมาจาริกวัตรปฏิบัติแก่เรา แต่เรากลับกินเนื้อของมันเสียแล้ว เอาหนังตากให้แห้งไว้ปูนั่งบ้าง ปูนอนบ้าง เพราะว่าตนมีใจทุรพล วานรนี้มีอุปการะมากแก่เราอย่างนี้. พระมหาสัตว์ ยกหนังวานรและวานรขึ้นกล่าวเป็นโวหาร เพื่อต้องการจะทำลายวาทะของอำมาตย์เหล่านั้น อาศัยปริยายนั้น ๆ จึงกล่าวถ้อยคำนี้ ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ พระมหาสัตว์นั้นกล่าวว่า เรานั่งบนหลังมันเที่ยวไป เพราะท่านเคยนุ่งห่มหนังของมัน . ท่านกล่าวว่า มันนำหม้อน้ำมาให้ เพราะท่านเอาหนังของมันพาดบนบ่าแล้วแบกหม้อน้ำมา. ท่านกล่าวว่า มันกวาดที่อยู่ให้ เพราะท่านเคยเอาหนังนั้นปัดพื้น. ท่านกล่าวว่า

มันทำวัตรปฏิบัติแก่เรา เพราะหลังถูกหนังนั้นในเวลานอน และถูกเท้าในเวลาเหยียบ. ท่านกล่าวว่า แต่เรากลับกินเนื้อของมันเสีย เพราะตนมีใจทุรพล เพราะท่านได้เนื้อของมันมาแล้วบริโภคในเวลาหิว.

พวกอำมาตย์เหล่านั้น ได้ฟังคำนั้นแล้ว มีความสำคัญว่าท่านกระทำปาณาติบาตแล้ว จึงพากันปรบมือทำการหัวเราะเยาะว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ พวกท่านจงดูกรรมของบรรพชิตเถิด ได้ยินแล้วใช่ไหมว่า บรรพชิตนี้ ฆ่าลิงกินแล้ว ยังถือเอาหนังเที่ยวไป (อีก). พระมหาสัตว์ เห็นพวกอำมาตย์เหล่านั้นกระทำการเช่นนั้น จึงคิดว่า พวกอำมาตย์เหล่านั้นยังไม่รู้ว่า เราเอาหนังวานรมาเพื่อต้องการจะทำลายวาทะของตน เราจักให้พวกเขารู้เสียบ้าง ขั้นแรกจึงเรียกอำมาตย์อเหตุกวาทีมาแล้ว ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านหัวเราะเยาะเราเพราะเหตุไร. เขาตอบว่า เพราะท่านการทำกรรมคือการประทุษร้ายต่อมิตรและยังกระทำปาณาติบาตด้วย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า บุคคลใดเชื่อถืออำมาตย์เหล่านั้นด้วยคติและด้วยทิฏฐิแล้วทำตามอย่างนั้น จะมีอะไรที่จะพึงกล่าวว่า บุคคลนั้นการทำความชั่ว ดังนี้ เมื่อจะทำลายวาทะของอเหตุกวาทีของอำมาตย์นั้น จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นไปตามคติที่ดี และตาม
สภาพ สัตว์กระทำกรรม ที่ไม่ควรทำบ้าง ที่ควรทำบ้าง
เพราะความไม่ได้ใครในกรรมที่สัตว์กระทำ สัตว์อะไร
ในโลกนี้ จะเปื้อนด้วยบาปเล่า ถ้าเนื้อความแห่งภาษิต
ของท่านนั้นเป็นอรรถเป็นธรรม และเป็นถ้อยคำงาม
ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริง ลิงก็เป็น

อันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิดแห่งวาทะของตน
ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของท่านเป็น
เช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทีรณา** แปลว่า ถ้อยคำ. บทว่า **สงฺคตฺยา** ได้แก่ ทางไปที่ดี คือด้วยการเข้าถึงอภิชาตินั้น ๆ ในบรรดาอภิชาติทั้ง ๖ อย่าง. บทว่า **ภาวายมนุวตฺตติ** ความว่า ย่อมเป็นไปตามภาวะเป็นสัมปทานะ ใช้ในอรรถแห่งกรณะ. บทว่า **อกามา** คือ ไม่มีความปรารถนา ไม่มีความอยากได้. บทว่า **อกรณียํ วา** ได้แก่ ความชั่วเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ. บทว่า **กรณียํ วา** ได้แก่ กุศลเป็นสิ่งที่ควรทำ. บทว่า **กุพฺพติ** แปลว่า ย่อมกระทำ. คำว่า **กฺวิธ** ตัดบทเป็น **โก อิธ** แปลว่า ใครในโลกนี้. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ท่านเป็นอเหตุวาที เป็นผู้มีความเห็นเป็นต้นว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ จึงกล่าวว่าโลกนี้ ย่อมเปลี่ยนไป คือ ย่อมแปรไปตามคติที่ดี และตามสภาพ เสวยสุขและทุกข์ในที่นั้น ๆ และสัตว์ผู้ไม่มีความใคร่ ย่อมทำบาปบ้าง บุญบ้าง ด้วยว่าคำของท่านนี้ ถ้าเป็นเช่นนั้น เมื่อบาปที่สัตว์ทำด้วยไม่มีความใคร่ (ในบาป) มีอยู่ หากเป็นไปอยู่ตามธรรมดาของตน สัตว์อะไร ในโลกนี้ ย่อมเปื้อนด้วยบาป. ก็ถ้าสัตว์ ย่อมเปื้อนด้วยบาปที่ตนมิได้กระทำแล้ว ใคร ๆ ไม่พึงเปื้อนด้วยบาปไม่มีเลย. บทว่า **โส เจ** อธิบายว่า เนื้อความแห่งภาษิตของท่าน คือวาทะที่ว่าไม่มีเหตุนั้น ถ้าเป็นเนื้อความที่มีประโยชน์ ส่องถึงประโยชน์ เป็นธรรมเป็นเนื้อความที่ดีไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านผู้เจริญที่ว่าสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมองเอง ย่อมเสวยสุขและทุกข์เอง นี้เป็นความจริง วานรก็เป็นอันเราฆ่าดีแล้ว โทษอะไรในข้อนี้จะพึงมีแก่เรา.

บทว่า **วิชานิย** ความว่า ดูก่อนสหาย ก็ถ้าท่านพึงรู้ถึงความผิดแห่งวาทะของตนไซร้ ท่านก็ไม่พึงติเตียนเรา. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะว่าวาทะของท่านผู้เจริญเป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น ท่านพึงสรรเสริญเราว่า ผู้นี้ทำคามวาทะของเรา แต่เมื่อไม่รู้วาทะของตน ก็ย่อมติเตียนเรา.

พระมหาสัตว์ ข่มปราบอำมาตย์นั้น ได้ทำให้เป็นคนหมดปฏิภาณด้วยประการฉะนี้. แม้พระราชาพระองค์นั้น ก็ทรงเก้อเขินในท่ามกลางบริษัท ประทับนั่งพระศอตกอยู่. แม้พระมหาสัตว์ พอทำลายวาทะแห่งอเหตุวาทีอำมาตย์นั้นแล้ว จึงเรียกอิสรกรณวาทีอำมาตย์มาแล้ว ซักถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ถ้าว่าท่านแสดงวาทะว่า สิ่งทั้งปวง พระ-เป็นเจ้าสร้างให้โดยความเป็นสาระ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าว่าพระเป็นเจ้าสร้างชีวิต สร้างฤทธิ์ สร้างความ
พินาศ สร้างกรรมดี และกรรมชั่ว ให้แก่ชาวโลก
ทั้งหมดไซร้ บุรุษผู้กระทำตามคำสั่งของพระเป็นเจ้า
ย่อมทำบาปได้ พระเป็นเจ้าย่อมเปื้อนด้วยบาปนั้นเอง
ถ้าเนื้อความแห่งภาษิต ของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม
และเป็นถ้อยคำงาม ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็น
ความจริง ลิงก็เป็นอันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิด
แห่งวาทะของตน ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่า
วาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กปฺเปติ ชีวิตํ** ความว่า ถ้าว่าพระพรหมหรือพระเป็นเจ้าองค์อื่น จะจัดแจงตรวจตราชีวิตให้แก่ชาวโลกทั้งหมดอย่างนี้ว่า ท่านจงเลี้ยงชีพด้วยการไถนา ท่านจงเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงโค ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **อิทฺธึ พฺยสนภาวญฺจ** อธิบายว่า ถ้าพระเป็นเจ้าสร้าง คือทำฤทธิ์ต่างประเภท มีความเป็นใหญ่เป็นต้น สร้างความพินาศ มีความพินาศแห่งหมู่ญาติเป็นต้น และสร้างกรรมดีกรรมชั่วที่เหลือทั้งหมด. บทว่า **นิทฺเทสการี** ความว่า ถ้าว่าบุรุษคนใดคนหนึ่งที่เหลือ กระทำตามคำสั่ง คือ คำบังคับของพระเป็นเจ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ใคร ๆ ก็ย่อมทำบาปได้ พระเป็นเจ้าเท่านั้น ย่อมรับบาปนั้นเสียเอง เพราะพระเป็นเจ้ากระทำบาปนั้น . คำที่เหลือพึงทราบโดยนัยก่อน. อนึ่ง พึงทราบข้อความในที่ทั้งหมดเหมือนในที่นี้เถิด.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายอิสรกรณวาทะ ได้ด้วยอิสรกรณะนั้นนั่นแล ดุจบุคคลเอากิ่งมะม่วงขว้างผลมะม่วงให้หล่นลงมาจากต้น ด้วยประการฉะนั้นแล้ว จึงเรียกหาให้ปุพเพกตวาทีอำมาตย์เข้ามาแล้วกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ถ้าท่านสำคัญว่า ปุพเพกตวาทะเป็นความจริง ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าสัตว์ย่อมเข้าถึงความสุขและความทุกข์ เพราะเหตุแห่งกรรมที่กระทำไว้แล้วในปางก่อน กรรมเก่าที่กระทำไว้แล้ว เขาย่อมเปลื้องหนี้นั้นได้ ทางพ้นจากหนี้เก่ามีอยู่ ใครเล่าในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภาษิตของท่าน เป็นอรรถเป็นธรรม และเป็นถ้อยคำงาม ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริง ลิงก็เป็นอันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิดแห่งวาทะของตน ก็จะได้พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺเพกตเหตุ** ได้แก่ เพราะเหตุที่ได้กระทำกรรมไว้ในปางก่อน คือ เพราะการกระทำกรรมที่ตนได้การทำไว้แล้วในภพก่อนแน่นอน. บทว่า **ตเมโส มุญฺจเต อิณ** ความว่า ผู้ใดย่อมถึงความทุกข์ โดยการถูกฆ่าและถูกจองจำเป็นต้น ถ้าผู้นั้น ย่อมเปลื้องหนี้ คือบาปเก่าที่เขาได้ทำไว้แล้วนั้นในบัดนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เราก็มีทางพ้นจากหนี้เก่านั้น ใครเล่า ในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป เปรียบเหมือนเราเป็นลิง ถูกลิงตัวนั้นซึ่งเป็นปริพาชกมาก่อนฆ่ากินเสีย ปริพาชกนั้นกลับมาเป็นลิงในอัตภาพนี้ ก็จักถูกเราผู้กลับมาเป็นปริพาชกฆ่ากินเสียเหมือนกัน ฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายวาทะของปุพเพกตวาทีอำมาตย์ แม้นั้นด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงเรียกอุจเฉทวาทีอำมาตย์มาตรงหน้าแล้ว กล่าวขู่ว่าดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล ดังนี้ และยังสำคัญอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมขาดสูญในโลกนี้เท่านั้น ขึ้นชื่อว่าสัตว์ผู้ไปสู่ปรโลกไม่มีเลย ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

รูปของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ได้เพราะ
อาศัยธาตุ ๔ เท่านั้น ก็รูปเกิดจากสิ่งใด ย่อมเข้าถึง
ในสิ่งนั้นอย่างเดิม ชีพย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น
ละไปแล้ว ย่อมพินาศในโลกหน้า โลกนี้ขาดสูญ เมื่อ
โลกขาดสูญอยู่อย่างนี้ ชนเหล่าใด ทั้งที่เป็นพาล ทั้งที่
เป็นบัณฑิต ชนเหล่านั้น ย่อมขาดสูญทั้งหมด ใครเล่า
ในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภาษิต
ของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม และเป็นถ้อยคำงาม ไม่

ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริง ลิงก็เป็นอันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าท่านระความผิดแห่งวาทะของตน ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จตุนฺนํ** ได้แก่ ภูตรูปทั้ง ๔ มีปฐวีธาตุเป็นต้น. บทว่า **รูปี** ได้แก่ รูปขันธ์. บทว่า **ตตฺเถว** ความว่า รูปนั้นย่อมเกิดขึ้นจากสิ่งใด แม้ในเวลาดับ ก็ย่อมกลับไปเป็นสิ่งนั้นอย่างเดิมแล. พระมหาสัตว์ทำความเห็นของอุจเฉทวาทีอำมาตย์นั้น ให้ตั้งขึ้นอย่างนี้ว่า บุรุษผู้ประกอบด้วยมหาภูตทั้ง ๔ นี้ กระทำกาละลงในเวลาใด ร่างกายที่เป็นส่วนดินก็กลับกลายเป็นดินไป ส่วนที่เป็นน้ำก็กลายเป็นน้ำไป ส่วนที่เป็นไฟก็กลายเป็นไฟไป และร่างกายที่เป็นส่วนลมก็กลับกลายเป็นลมไป บุรุษทั้งหลายผู้มีเก้าอี้ยาวเป็นที่ ๕ ย่อมถือเอาซากที่ตายแล้วล่วงอินทรีย์ทั้งหลาย กลับกลายเป็นอากาศหมด ตราบใดที่รองเท้าในป่าช้าปรากฏอยู่ กระดุกนกพิราบมีอยู่ ทานของชนเหล่านั้นมีเถ้าเป็นเครื่องบูชา อันพวกคนเซอะบัญญัติไว้ บุคคลที่กล่าววาทะว่า มี ชื่อว่าเป็นคนเปล่าแลกล่าวเท็จ จะเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิตก็ตาม เมื่อกายแตกตายทำลายไป ก็ย่อมขาดสูญ คือ พินาศ ได้แก่ ไม่ปรากฏตราบนั้น. บทว่า **อิเธว** ความว่า. ชีพย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น. บทว่า **เปจฺจ เปจฺจ วินสฺสติ** ความว่า สัตว์ที่บังเกิดในปรโลก ก็มิได้กลับมาในโลกนี้อีกด้วยอำนาจแห่งคติ ย่อมพินาศขาดสูญไปในโลกนั้นทีเดียว เมื่อโลกขาดสูญอยู่อย่างนี้ ใครเล่าจะเปื้อนด้วยบาปในโลกนี้.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายวาทะแม้แห่งอุจเฉทวาทีอำมาตย์นั้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงเรียกขัตตวิชชวาทีอำมาตย์เข้ามาแล้ว กล่าวว่า ดูก่อน

ท่านผู้มีอายุ ท่านเที่ยวยกลัทธินี้ว่า บุคคลควรฆ่าแม้มารดาบิดาแล้ว ทำประโยชน์แก่ตน ดังนี้ ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

อาจารย์ทั้งหลายผู้มีวาทะว่า การฆ่ามารดาบิดาเป็นกิจที่ควรทำ ได้กล่าวไว้แล้วในโลก พวกคนพาลสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต พึงฆ่ามารดา บิดา พึงฆ่าพี่ฆ่าน้อง ฆ่าบุตรและภรรยา ถ้าว่าประโยชน์เช่นนั้นพึงมี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตฺตวิธา** ได้แก่ ผู้มีความรู้ว่าการฆ่ามารดาบิดาเป็นสิ่งที่ควรทำ. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน. คำว่า **ขตฺตวิชฺชา** นี้ เป็นชื่อของอาจารย์ผู้มีความรู้ว่า การฆ่ามารดาบิดาเป็นสิ่งที่ควรทำ. บทว่า **พาลา ปณฺฑิตมานิโน** ความว่า ชนทั้งหลายที่เป็นคนพาลสำคัญอยู่ว่า พวกเราเป็นบัณฑิต จักประกาศว่าตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นบัณฑิต จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อตฺโถ เจ** ความว่า อาจารย์กล่าวว่า ถ้าประโยชน์สักนิดหนึ่งมีรูปเห็นปานนั้น จะพึงมีแก่ตนไซร้ บุคคลไม่พึงเว้นอะไร ๆ ไว้เลย พึงฆ่าเสียทั้งหมด ดังนี้ แม้ท่านก็เป็นคนใดคนหนึ่งในบรรดาอาจารย์ผู้มีวาทะเช่นนั้น .

พระมหาสัตว์ แสดงลัทธิของขัตตวิชชาทีอำมาตย์นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะประกาศลัทธิของตน จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

บุคคลพึงนั่งหรือนอนที่ร่มไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งไม้นั้น เพราะว่าผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม ถ้าเมื่อมีความต้องการเกิดขึ้น ก็ควรถอนไปแม้ทั้งราก

แม้ประโยชน์ที่จะมีต่อเรามาก วานรเป็นอันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าเนื้อความแห่งภาษิตของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม และเป็นถ้อยคำงาม ไม่ชั่วช้า ถ้าถอยคำของท่าน. เป็นความจริง วานรเป็นอันเราฆ่าดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิดแห่งวาทะของตน ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

ในคาถานั้น มีอธิบายว่า ดูก่อนขัตติวิชชวาทีอำมาตย์ผู้เจริญ ก็อาจารย์ของพวกเราพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า บุคคลไม่ควรหักกิ่งหรือใบของต้นไม้ที่ตนได้อาศัยร่มเงา. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะบุคคลผู้ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นคนเลว แต่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าเมื่อมีความต้องการเกิดขึ้น ก็ให้ถอนไปแม้กระทั่งราก ก็เราได้มีความต้องการเสบียง เพราะฉะนั้น ถึงแม้ว่าเราฆ่าวานรนี้แล้ว ประโยชน์พึงมีแก่เรามากจริงอย่างนั้น วานรก็เป็นอันเราฆ่าแล้วด้วยดี.

พระมหาสัตว์นั้น ได้ทำลายวาทะของขัตตวิชชวาทีอำมาตย์ แม้นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่ออำมาตย์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้น หมดปฏิภาณนั่งนิ่งเฉยอยู่ จึงเรียกพระราชามาแล้ว ทูลให้ทราบว่า ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ย่อมพาเอามหาโจรผู้ปล้นแว่นแคว้นทั้ง ๕ คนเหล่านี้ ตามเสด็จไป น่าอนาถใจจริง พระองค์เป็นคนโง่เขลา ด้วยว่า บุรุษพึงถึงความทุกข์อย่างใหญ่หลวง ทั้งในภพนี้และภพหน้า เพราะการคลุกคลีกับพวกคนพาลเห็นปานนี้ ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงธรรมแก่พระราชา จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

บุรุษผู้มีวาทะว่าหาเหตุมิได้ ๑ ผู้มีวาทะว่าพระเจ้าสร้างโลก ๑ ผู้มีวาทะว่าสุขและทุกข์เกิดเพราะ

กรรมที่ทำมาก่อน ๑ ผู้มีวาทะว่าขาดสูญ ๑ คนที่มี
วาทะว่าฆ่ามารดาบิดาเป็นกิจที่ควรทำ ๑ คนทั้ง ๕
คนนี้ เป็นอสัตบุรุษ เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญ
ว่าตนเป็นบัณฑิตในโลก คนเช่นนั้นพึงกระทำบาป
เองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำก็ได้ ความคลุกคลี
อสัตบุรุษเป็นความชั่วร้าย มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตาทิโส** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษผู้เช่นเดียวกันกับบุรุษผู้มีทิฏฐิและคติทั้ง ๕ คนเหล่านี้ พึงกระทำบาปแม้ด้วยตนเองก็ได้ พึงทำการชักชวนคนอื่น ที่เชื่อฟังถ้อยคำของเขาให้ทำบาปก็ได้. บทว่า **ทุกฺกโฏ** ความว่า ความคลุกคลีกับอสัตบุรุษทั้งหลายเห็นปานนี้ ย่อมเป็นความชั่วร้าย และมีความเดือดร้อนเป็นกำไร ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า. เพื่อจะประกาศเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้ง พึงนำพระสูตรเป็นต้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเกิดขึ้น ภัยเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นจากคนพาล ดังนี้มาแสดง หรือพึงนำข้อความ เรื่องโคธชาดก สัญชีวชาดก และอกิตติชาดกเป็นต้นมาแสดงก็ได้.

บัดนี้ พระมหาสัตว์เมื่อจะเพิ่มพูนพระธรรมเทศนาให้เจริญ ด้วยมุ่งแสดงถึงข้ออุปมา จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ในปางก่อน มีนกยางตัวหนึ่ง มีรูปร่างคล้ายแกะ
พวกและไม่รังเกียจ เข้าไปยังฝูงแกะ ฆ่าแกะทั้งตัว
เมียตัวผู้ ครั้นฆ่าแล้ว ก็บนหนีไปด้วยอาการอย่างใด
สมณพราหมณ์บางพวก ก็มีอาการเหมือนอย่างนั้น
กระทำการปิดบังตัว เที่ยวหลอกลวงพวกมนุษย์

บางพวกประพฤติไม่กินอาหาร บางพวกนอนบนแผ่นดิน บางพวกทำกิริยาขัดถูธุลีในตัว บางพวกตั้งความเพียรเดินกระโหย่งเท้า บางพวกงดการกินอาหารชั่วคราว บางพวกไม่ดื่มน้ำเป็นผู้มีอาจาระอันเลวทราม เที่ยวพูดอวดว่า เป็นพระอรหันต์.

คนเหล่านี้เป็นอสัตบุรุษ เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญว่า ตนเป็นบัณฑิต คนเช่นนั้นพึงกระทำบาปเองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำบางก็ได้ ความคลุกคลีด้วยอสัตบุรุษเป็นความชั่วร้าย มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร.

พวกคนที่กล่าวว่า ความเพียรไม่มี และพวกที่กล่าวหาเหตุติเตียนการกระทำของผู้อื่นบ้าง กล่าวสรรเสริญการกระทำของตนบ้าง และพูดเปล่า ๆ บ้าง คนเหล่านี้เป็นอสัตบุรุษ เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญตนว่า เป็นบัณฑิต คนเช่นนั้นพึงกระทำบาปเองก็ได้ พึงชักชวนให้ผู้อื่นกระทำบาปก็ได้ ความคลุกคลีด้วยอสัตบุรุษเป็นความชั่วร้าย มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร.

ถ้าความเพียรไม่พึงมี กรรมดีกรรมชั่วไม่มีไซร้ พระราชาก็จะไม่ทรงชุบเลี้ยงพวกช่างไม่ แม้นายช่าง ก็ไม่พึงกระทำยนต์ทั้งหลายให้สำเร็จได้ แต่

เพราะความเพียรมีอยู่ กรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ เพราะฉะนั้น นายช่างทำยนต์ทั้งหลายให้สำเร็จ พระราชาจึงทรงชุบเลี้ยงนายช่างไม้ไว้.

ถ้าฝนไม่พึงตก น้ำค้างไม่พึงตกตลอดร้อยปี โลกนี้ก็พึงขาดสูญ หมู่สัตว์ก็พึงพินาศ แต่เพราะฝนก็ตก และน้ำค้างก็ยังโปรยอยู่ เพราะฉะนั้น ข้าวกล้าจึงสุก และเลี้ยงชาวเมืองให้ดำรงอยู่ได้นาน.

ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคผู้นำฝูงเดินไปคด เมื่อมีโคผู้นำฝูงเดินไปคด โคเหล่านั้นทั้งหมด ก็ย่อมเดินไปคด ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม จะป่วยกล่าวไปไยถึงประชาชนนอกนี้เล่า ชาวเมืองทั้งปวงย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระราชาไม่ทรงดำรงอยู่ในธรรม.

ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคผู้นำฝูงเดินไปตรง เมื่อมีโคผู้นำฝูงเดินไปตรง โคเหล่านั้นทั้งหมด ก็ย่อมเดินไปตรง ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมุติว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าแม้ผู้นั้นประพฤติเป็นธรรม ไม่จำต้องกล่าวถึงประชาชนนอกนี้ ชาวเมืองทั้งปวงย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาทรงดำรงอยู่ในธรรม.

เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บผลดิบมา ผู้นั้นย่อมไม่รู้รสแห่งผลไม้นั้น ทั้งพืชพันธุ์แห่งต้นไม้นั้นก็ย่อมพินาศไป รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชาพระองค์ใดทรงปกครองโดยไม่เป็นธรรม พระราชาพระองค์นั้น ย่อมไม่รู้จักรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชาพระองค์นั้น ก็ย่อมพินาศไป.

เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บเอาผลสุก ๆ มา ผู้นั้นย่อมรู้รสแห่งผลไม้นั้น และพืชพันธุ์แห่งต้นไม้นั้นก็ไม่พินาศไป รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชาพระองค์ใดปกครองโดยธรรม พระราชาพระองค์นั้นย่อมทรงทราบรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชาพระองค์นั้น ก็ไม่พินาศไป.

อนึ่ง ขัตติยราชพระองค์ใด ทรงปกครองชนบทโดยไม่เป็นธรรม ขัตติยราชพระองค์นั้น ย่อมทรงคลาดจากพระโอสถทั้งปวง.

อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ทรงเบียดเบียนชาวนิคมผู้ประกอบการซื้อขาย กระทำการขวายโอชะและพลีกรรม พระราชาพระองค์นั้น ย่อมคลาดจากส่วนพระราชทรัพย์ พระราชาพระองค์ใด ทรงเบียดเบียนนายพรานผู้รู้เขตแห่งการประหารอย่างดี และเบียด-เบียนทหารผู้กระทำความชอบในสงคราม เบียดเบียนอำมาตย์ผู้รุ่งเรือง พระราชาพระองค์นั้น ย่อมคลาดจากพลนิกาย.

อนึ่ง กษัตริย์ผู้ไม่ประพฤติธรรม เบียดเบียน
บรรพชิตผู้แสวงหาคุณ ผู้สำรวมประพฤติพรหมจรรย์
กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมคลาดจากสวรรค์ อนึ่ง
พระราชาผู้ไม่ดำรงอยู่ในธรรม ฆ่าพระชายาผู้ไม่
ประทุษร้าย ย่อมได้ประสบบาปอย่างหนัก และย่อม
ผิดพลาดด้วยพระราชบุตรทั้งหลาย.

พระราชาพึงประพฤติธรรมในชาวชนบท ชาว-
นิคม พลนิกาย ไม่พึงเบียดเบียนบรรพชิต พึง
ประพฤติสม่ำเสมอในพระโอรส และพระชายา
พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินเช่นนั้น เป็นผู้ปกครอง
บ้านเมือง ไม่ทรงพิโรธ ย่อมทรงทำให้ผู้อยู่ใกล้เคียง
หวั่นไหว เหมือนพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าแห่งอสูร ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พกาสุ ปุพฺเพ** ได้แก่ ในปางก่อน นกยาง. คำว่า **อสุ** นี้เป็นเพียงนิบาต. พระมหาโพธิปริพาชกกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ดูก่อนมหาบพิตร ในกาลก่อน มีนกยางตัวหนึ่ง มีรูปร่างคล้ายแกะ หางของมันยาวมาก และมันเอาหางนั้นซุกซ่อนไว้ในระหว่างขา เข้าไปต่อสู้กับฝูงแกะด้วย รูปร่างคล้ายแกะ ไล่ฆ่าแกะทั้งตัวผู้และตัวเมียในที่นั้นแล้ว ก็บินหนีไปด้วยอาการอย่างใด. บทว่า **ตถาวิเธเก** ความว่า สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายบางพวก ก็มีอาการอย่างนั้น ทำการปกปิดคือปิดบังตัวเองด้วยเพศบรรพชิต ทำเป็นทีเหมือนหวังประโยชน์ เที่ยวหลอกลวงชาวโลกด้วยวาจาอันอ่อนหวานเป็นต้น. บทว่า **อนาสกา** เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ เพื่อจะแสดงกิริยาอาการปกปิดของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้น. จริงอยู่ สมณพราหมณ์บางพวกย่อมพากันหลอกลวงพวกมนุษย์ว่า พวกเราถือการไม่กินอาหารเป็นวัตร

จึงไม่ต้องให้พวกท่านไปนำอาหารอะไร ๆ มาเลย. บางพวกก็หลอกลวงว่า พวกเราถือการนอนบนแผ่นดินเป็นวัตร. แต่สำหรับบางพวกก็ถือเอาการขัดฟอกธุลีเป็นเครื่องปิดบัง. บางพวกก็ถือการตั้งความเพียรด้วยการเดินกระโหย่งเท้าเป็นวัตร, อธิบายว่า พวกเขาเหล่านั้น เมื่อเวลาเดินไปก็เขย่งตัวขึ้นแล้วกระโหย่งเท้าเดินไป. บางพวกปิดบังตัวด้วยการงดกินอาหารโดยปริยาย คืออดไป ๗ วันบ้าง ๑๐ วันบ้าง จึงบริโภคสักครั้งหนึ่งเป็นต้น. บางพวกเป็นผู้ไม่ยอมดื่มน้ำ พากันกล่าวว่า พวกเราไม่ดื่มน้ำดอก. บทว่า **อรหนฺโต วทานา** ความว่า บุคคลเหล่านั้น เป็นผู้มีความประพฤติเลวทราม พากันเที่ยวพูดอยู่ว่า พวกเราเป็นพระอรหันต์. บทว่า **เอเต** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร ชนทั้ง ๕ คนเหล่านั้น หรือชนเหล่าอื่นที่ชื่อว่ามีทิฏฐิและคติเหมือนอย่างนี้ ชนเหล่านี้แม้ทั้งหมด ชื่อว่า เป็นอสัตบุรุษ. บทว่า **ยมาหุ** ตัดบทเป็น **เย อาหุ** แปลว่า พวกคนที่กล่าวว่า. บทว่า **สเจ หิ วิริยํ นาสฺส** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร หากว่าความเพียรที่เป็นไปทางกายและทางใจ อันสัมประยุตด้วยญาณไม่พึงมีไซร้ บทว่า **กมฺมํ** ความว่า ถ้าแม้กรรมดีและกรรมชั่วไม่พึงมีไซร้. บทว่า **น ภเร** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ พระราชา ไม่ควรทรงชุบเลี้ยงนายช่างไม้ หรือว่าพวกข้าราชการเหล่าอื่นไว้เลย. บทว่า **นปิ ยนฺตานิ** ความว่า แม้นายช่างไม้ ก็ไม่พึงทำยนต์ทั้งหลายมีปราสาท ๗ ชั้นเป็นต้น. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะไม่มีความเพียรและการงาน. บทว่า **อุจฺฉิชฺเชยฺย** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าว่าฝนไม่ตก น้ำค้างก็ไม่ตกตลอดกาลเพียงเท่านี้ ถัดจากนั้น โลกนี้ก็พึงขาดสูญ ดุจกาลเป็นที่ตั้งแห่งกัป แต่ขึ้นชื่อว่า ความขาดสูญย่อมไม่มี โดยทำนองที่อุจเฉทวาทีอำมาตย์กล่าวแล้ว. บทว่า **ปาลยเต** แปลว่า ย่อมเลี้ยง. พระมหาสัตว์กล่าวคาถา ๔

คาถามีคำเริ่มต้นว่า **ควญฺเจ ตรมานานํ** ดังนี้ ก็เพื่อจะแสดงธรรมแก่พระราชาเท่านั้น. พระมหาสัตว์ กล่าวคาถามีคำเริ่มต้นว่า **มหารุกฺขสฺส** ดังนี้เป็นอาทิ ก็เพื่อจะแสดงธรรมแก่พระราชาเหมือนกัน. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหารุกฺขสฺส** ได้แก่ ต้นมะม่วงที่มีรสอร่อย. บทว่า **อธมฺเมน** ได้แก่ โดยตั้งอยู่ในอคติ. บทว่า **รสญฺจสฺส น ชานาติ** ความว่า พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่รู้จักรส คือ โอชะแห่งรัฐ ได้แก่ ย่อมไม่ได้ความสมบูรณ์ด้วยความเจริญ. บทว่า **วินสฺสติ** แปลว่า ย่อมขาดสูญไป. มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมพากันทั้งบ้านและนิคมแล้วไปอาศัยสถานที่อันไม่ราบเรียบ คือ ภูเขาอันตั้งอยู่ในที่สุดแดน. ทางแห่งความเจริญทั้งหมด ก็ย่อมขาดสูญไป. บทว่า **สพฺโพสธีภิ** ความว่า พระราชา ย่อมทรงคลาดจากพระโอสถทั้งหมด มีรากไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และผลไม้เป็นต้น และพระโอสถมีเนยใส และเนยข้นเป็นต้น ได้แก่ พระโอสถเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงพร้อม. ด้วยว่า แผ่นดินของพระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมเป็นแผ่นดินที่ปราศจากโอชะ. เพราะแผ่นดินนั้น ปราศจากโอชะเสียแล้ว โอชะแห่งโอสถทั้งหลายจึงไม่มี ได้แก่ โอสถเหล่านั้น ไม่อาจจะรักษาโรคให้หายได้. พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้คลาดจากพระโอสถเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เนคเม** ความว่า พระราชา ทรงเบียดเบียน คือ ทรงบีบคั้นพวกกุฏุมพีผู้อยู่ในนิคม. บทว่า **เย ยุตฺตา** ความว่า อนึ่ง ทรงเบียดเบียนพวกพ่อค้าทางบก และพวกพ่อค้าทางน้ำ ผู้ประกอบการค้าขาย มุ่งหน้าสู่ความเจริญงอกงาม. บทว่า **โอชทานพลีกาเร** ความว่า ผู้กระทำการถวายโอชะด้วยอำนาจการนำภัณฑะมา และการถวายส่วย แต่ชนบทนั้น ๆ และกระทำพลีกรรมอันต่างชนิดเป็นต้นว่าแบ่งเป็น ๖ ส่วน และ ๑๐ ส่วน. บทว่า **ส โกเสน**

ความว่า พระราชาพระองค์นั้น ทรงเบียดเบียนประชาชนเหล่านั้นอยู่ จึงชื่อว่าเป็นพระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่า ย่อมเสื่อมจากทรัพย์และธัญญาหาร คลาดจากส่วนแห่งพระราชทรัพย์. บทว่า **ปหารวรเขตฺตญฺญู** ความว่า นายขมังธนูผู้รู้เขตแห่งการประหารอย่างดีอย่างนี้ว่า ควรจะยิงไปในที่ตรงนี้ ดังนี้. บทว่า **สงฺคาเม กตนิสฺสเม** คือ นายทหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ผู้เสร็จจากการรบในยุทธภูมิ. บทว่า **อุสฺสิเต** คือ มหาอำมาตย์ผู้เลิศลอย คือมีชื่อเสียงโด่งดัง. บทว่า **หึสยุ** ได้แก่ ทรงเบียดเบียนเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียนก็ดี ซึ่งคนทั้งหลายเห็นปานนี้. บทว่า **พเลน** ได้แก่ หมู่แห่งกำลัง. จริงอยู่ เหล่าทหารแม้ที่เหลือก็ย่อมละทิ้งพระราชาผู้ทรงประพฤติอย่างนั้น ด้วยคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ ทรงเบียดเบียน แม้กระทั่งประชาชนผู้มอบราชสมบัติให้แก่พระองค์ ซึ่งเป็นผู้มีอุปการะมากมาย ไฉนจะไม่ทรงเบียดเบียนพวกเราเล่า. พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่า ย่อมผิดพลาดจากหมู่พลด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ตเถว อิสโย หึสุ** ความว่า พระราชาผู้ไม่ประพฤติธรรม ทรงเบียดเบียนบรรพชิตผู้แสวงหาคุณงามความดี ด้วยการด่าและการประหารเป็นต้น เหมือนทรงเบียดเบียนชาวบ้านเป็นต้น ฉะนั้น เมื่อกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายแน่นอน คือ ไม่อาจจะไปบังเกิดในสวรรค์ได้ ดังนั้น พระราชาพระองค์นั้นจึงชื่อว่า ย่อมคลาดจากสวรรค์ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ภริยํ หนฺติ อทูสกํ** ความว่า พระราชา ทรงเชื่อถ้อยคำของพวกโจรผู้เป็นมิตรเทียม แล้วให้ฆ่าพระชายาผู้มีศีล ผู้เจริญพร้อมด้วยบุตรและธิดา ซึ่งเจริญแล้วในร่มเงาแขนของตน. บทว่า **ลุทฺทํ ปสวเต ปาปึ** ความว่า พระราชาพระองค์นั้นย่อมประสบ คือ ย่อมสำเร็จผลซึ่งการเข้าถึงนรกของตนเอง. บทว่า **ปุตฺเตหิ จ** ความว่า พระราชาพระองค์นั้น ย่อมผิดพลาดจากพระโอรสทั้งหลายของพระองค์ในอัตภาพนี้ทีเดียว.

พระมหาสัตว์นั้น กล่าวถึงเรื่องที่พระราชาพระองค์นั้นทรงเชื่อถือถ้อยคำของชนทั้ง ๕ คนเหล่านั้น แล้วจึงให้ฆ่าพระเทวีเสีย และกล่าวถึงเรื่องที่พระราชาพระองค์นั้น ทรงผิดพระทัยกับพระโอรสทั้งหลาย ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระราชาพระองค์นั้นอย่างนี้ เหมือนจับโจรที่มวยผม ฉะนั้น. จริงอยู่ พระมหาสัตว์ หวังจะข่มขี่พวกอำมาตย์เหล่านั้น หวังจะแสดงธรรม และหวังจะเปิดเผยเรื่องที่พระเทวีถูกพวกอำมาตย์เหล่านั้นฆ่าตาย จึงได้นำเอาถ้อยคำมาถือโอกาสกล่าวเป็นเนื้อความนี้ไว้โดยลำดับ. พระราชา ทรงได้สดับคำของพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ก็ทรงทราบชัดถึงความผิดของพระองค์. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงได้ทูลพระราชาให้ทรงทราบว่า ดูก่อนมหาบพิตร ตั้งแต่วันนี้ไป พระองค์อย่าได้ทรงเชื่อถ้อยคำของพวกคนชั่วพวกนี้แล้วกระทำอย่างนี้อีกเลย ดังนี้ เมื่อจะกล่าวสอนพระราชา จึงกล่าวคาถาเป็นต้นว่า **ธมฺมญฺจเร** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมญฺจเร** ความว่า ธรรมดาว่าพระราชาไม่ควรเบียดเบียนชาวชนบทด้วยพลีกรรมอันไม่เป็นธรรม แต่ควรประพฤติธรรมในชาวชนบท ไม่ควรทำเจ้าของทรัพย์ ให้กลายเป็นคนไม่ใช่เจ้าของทรัพย์ แต่พึงประพฤติธรรมในชาวบ้านทั้งหลาย ไม่ควรลำบากในที่มิใช่ฐานะ แต่พึงประพฤติธรรมในหมู่พลทั้งหลาย ควรหลีกเว้นการฆ่า การจองจำ การด่า และการเสียดสี และให้แต่ปัจจัยแก่บรรพชิตเหล่านั้น ไม่ควรเบียดเบียนบรรพชิตผู้แสวงหาคุณธรรม ควรสถาปนาพระธิดาไว้ในตำแหน่งที่สมควร มุ่งให้พระโอรสทั้งหมดศึกษาเล่าเรียนสรรพศิลปะ ทรงอุปการะเลี้ยงดูโดยชอบธรรม ทรงอนุเคราะห์พระชายาด้วยการทรงมอบความเป็นใหญ่ให้ หาเครื่องประดับตกแต่งให้ และทรงยกย่องให้ทัดเทียมเป็นต้น พึงประพฤติ

ให้สม่ำเสมอ ทั้งในพระโอรสและในพระชายา. บทว่า **ส ตาทิโส** ความว่า พระราชาผู้เป็นเช่นนั้น ไม่ยอมทำลายพระราชประเพณี เสวยพระราชสมบัติโดยธรรม ย่อมทำประชาชนผู้อยู่ใกล้เคียงให้หวั่นไหว ให้สะดุ้ง ให้สะเทือนด้วยพระราชอาชญา และพระเดชานุภาพของพระองค์. คำว่า **อินฺโทว** นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อเป็นคำอุปมา, อธิบายว่า พระราชาพระองค์นั้น ย่อมทำประชาชนผู้อยู่ใกล้เคียงให้หวั่นไหวเหมือนพระอินทร์ผู้ถึงการนับว่า เป็นเจ้าแห่งอสูรตั้งแต่เวลาที่ทรงรบชนะแล้วครอบครองพวกอสูรอยู่ ย่อมทำพวกอสูรผู้เป็นข้าศึกของพระองค์ให้หวั่นไหวอยู่ ฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงธรรมแก่พระราชาอย่างนั้นแล้ว จึงไปทูลเชิญพระกุมารทั้ง ๔ พระองค์มาสั่งสอนแล้ว ประกาศถึงกรรมที่ทรงการทำแล้วแด่พระราชา ให้พระราชาทรงยกโทษให้แล้ว ถวายโอวาทแก่ชนทั้งหมดว่า ดูก่อนมหาบพิตร จำเดิมแต่นี้ไป พระองค์ยังไม่ทันพิจารณาก่อนแล้ว อย่าได้ทรงถือเอาถ้อยคำของพวกคนผู้มุ่งทำลาย แล้วทำกรรมอันสาหัสเห็นปานนี้อีกเลย ดูก่อนพระกุมารทั้งหลาย แม้พวกท่านก็อย่าได้ประทุษร้ายต่อพระราชาเลย. ลำดับนั้น พระราชา จึงตรัสกะพระมหาสัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าผิดในพวกพระโอรส และพระเทวี เพราะได้อาศัยอำมาตย์เหล่านี้ มัวแต่เชื่อฟังถ้อยคำของพวกมัน จึงได้กระทำบาปกรรมถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าจะฆ่าอำมาตย์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้นเสีย. พระมหาสัตว์ ชี้แจงถวายว่า ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์อย่าได้กระทำถึงอย่างนั้นเลย. พระราชาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะให้ตัดมือและเท้าของพวกมันเสีย. พระมหาสัตว์ทูลว่า แม้กรรมอย่างนี้ก็ไม่ควรกระทำอีก. พระราชา ทรงรับว่า ดีละ ท่านผู้เจริญ ดังนี้แล้ว ทรงรับสั่งให้ริบทรัพย์สมบัติทั้งหมดเหล่านั้น แล้วทรงให้โกนผมเอาไว้แหยม ๕ แหยม

จองจำด้วยขื่อคาและลาดด้วยโคมัยแล้ว ให้ขับไล่ออกไปจากแว่นแคว้น. แม้พระโพธิสัตว์พักอยู่ในที่นั้นสองสามวันแล้ว ถวายโอวาทแด่พระราชาว่า ขอพระองค์ จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว ก็กลับไปยังหิมวันต์ตามเดิม ทำฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว เจริญพรหมวิหารอยู่จนตลอดชีวิต พอสิ้นชีพก็ได้เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในปางก่อน ตถาคตก็เป็นผู้มีปัญญาย่ำยีเสียซึ่งถ้อยคำข่มขี่ของผู้อื่นเสียได้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่า อำมาตย์เจ้าความเห็นทั้ง ๕ คน ในกาลนั้น ได้เป็นปูรณกัสสปะ มักขลิโคสาละ ปกุธกัจจานะ อชิตเกสกัมพล และนิครนถ์นาฏบุตรในกาลนี้ **สุนัขสีเหลือง** ได้เป็น**พระอานนท์, ส่วนพระมหาโพธิปริพาชก** ก็คือเราตถาคตนั้นเอง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถามหาโพธิชาดก

จบอรรถกถาปัญญาสนิบาต ด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกในปัญญาสนิบาตนั้นมี ๓ ชาดก คือ

๑. นพินิกาชาดก ๒. อุมมาทันตีชาดก ๓. มหาโพธิชาดก

สุภกถาพระชินเจ้าตรัสแล้วเป็น ๓ ชาดก และอรรถกถา.

สัฏฐินิบาตชาดก

๑. โสณกชาดก

ว่าด้วยพระราชาจะพระราชทานรางวัลแก่ผู้พบโสณกกุมาร

[๖๖] **เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ใคร ๆ ผู้ได้ยินข่าวแล้วมาบอกแก่เรา ไตรพบโสณกะผู้สหายเคยเล่นมาด้วยกันแล้วบอกแก่เรา เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่ผู้ที่พบโสณกะนั้น ลำดับนั้น มาณพน้อยมีผมห้าแหยมได้กราบทูลพระราชาว่า พระองค์จงทรงประทานทรัพย์ร้อยหนึ่ง แก่ข้าพระองค์ผู้ได้ยินข่าวแล้วมากราบทูล ข้าพระองค์พบโสณกะพระสหายเคยเล่นมาด้วยกันแล้ว จึงกราบทูลแด่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงประทานทรัพย์พันหนึ่งแก่ข้าพระองค์ผู้พบโสณกะ.**

[๖๗] **โสณกกุมารนั้นอยู่ในชนบท แว่นแคว้นหรือนิคมไหนท่านได้พบโสณกกุมาร ณ ที่ไหน เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา.**

[๖๘] **ขอเดชะ ต้นรังใหญ่หลายต้นมีลำต้นตรง มีสีเขียวเหมือนเมฆ เป็นที่ชอบใจน่ารื่นรมย์ อันอาศัยกันและกัน ตั้งอยู่ในภาคพื้นพระราชอุทยานในแว่นแคว้นของพระองค์นั้นเอง พระโสณกะเมื่อ**

สัตวโลกมีความยึดมั่น เป็นผู้ไม่ยึดมั่น เมื่อสัตวโลกถูกไฟเผา เป็นคู่ดับแล้ว เพ่งฌานอยู่ที่โคนแห่งต้นรังเหล่านั้น.

[๖๙] **ลำดับนั้นแล พระราชาตรัสสั่งให้ทำทางให้ราบเรียบแล้ว เสด็จไปยังที่อยู่ของพระโสณกะพร้อมด้วยจาตุรงคเสนา เมื่อเสด็จประพาสไปในไพรวันก็เสด็จถึงภูมิภาคแห่งอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นพระโสณกะ ผู้นั่งอยู่เมื่อสัตวโลกถูกไฟเผา เป็นผู้ดับแล้ว.**

[๗๐] **ภิกษุนี้เป็นคนกำพร้าหนอ ศีรษะโล้น ครองผ้าสังฆาฏิ ไม่มีมารดา ไม่มีบิดา นั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้.**

[๗๑] **พระโสณกะได้ฟังพระดำรัสนี้แล้ว จึงได้ทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลผู้ถูกต้องธรรมด้วยนามกาย ไม่ชื่อว่าเป็นคนกำพร่า ผู้ใดในโลกนี้นำเสียซึ่งธรรม ประพฤติตามอธรรม ผู้นั้นชื่อว่า เป็นคนกำพร้า เป็นคนลามก มีบาปกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ขอถวายพระพร.**

[๗๒] **มหาชนรู้จักนามของข้าพเจ้าว่า อรินทมะ และรู้จักข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากาสี ดูก่อนท่านโสณกะ การอยู่เป็นสุข ย่อมมีแก่ท่านผู้อยู่ในที่นี้แลหรือ.**

[๗๓] ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือนทุกเมื่อ (คือ) ทรัพย์และข้าวเปลือก ย่อมไม่เข้าไปในฉาง ในหม้อและในกระเช้าของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้แสวงหาอาหารอันสำเร็จแล้ว มีวัตรอันงาม เยียวยาอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้น ข้อที่ ๒ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาต ที่ไม่มีโทษและกิเลสอะไร ๆ ย่อมไม่ประทุษร้าย ข้อที่ ๓ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาตอันดับแล้ว และกิเลสอะไรย่อมไม่ประทุษร้าย ข้อที่ ๔ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ผู้หลุดพ้นแล้ว เที่ยวไปในแว่นแคว้น ไม่มีความข้อง ข้อที่ ๕ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อไฟไหม้พระนครอยู่ อะไร ๆ สักหน่อยหนึ่งของภิกษุนั้นย่อมไม่ไหม้ ข้อที่ ๖ ความเจริญย่อมมี แก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อโจรปล้นแว่นแคว้นอะไร ๆ สักหน่อยหนึ่งของภิกษุนั้นก็ไม่หาย ข้อที่ ๗ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุผู้มีวัตรงามถือบาตรและจีวร ไปสู่หนทางที่พวกโจรรักษาหรือไปสู่หนทางที่มีอันตรายอื่น ๆ ย่อมไปได้

โดยสวัสดี ข้อที่ ๘ ความเจริญย่อมมีแก้ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุจะหลีกไปยังทิศใด ๆ ก็ไม่มีห่วงใยไปยังทิศนั้น ๆ.

[๗๔] ข้าแต่ภิกษุ ท่านสรรเสริญความเจริญเป็นอันมากของภิกษุเหล่านั้น ส่วนข้าพเจ้ายังกำหนัดในกามทั้งหลาย จะกระทำอย่างไร กามทั้งหลายทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นของทิพย์เป็นที่รักของข้าพเจ้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจะได้โลกทั้งสองด้วยเหตุไรหนอ.

[๗๕] นรชนผู้กำหนัดในกาม ยินดีในกาม หมกมุ่นอยู่ในกาม กระทำบาปกรรมแล้วย่อมเข้าถึงทุคติ ส่วนนรชนเหล่าใด ละกามทั้งหลายออกไปแล้ว เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ไหน ๆ บรรลุความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเกิดขึ้น นรชนเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่ทุคติ ดูก่อนพระเจ้าอรินทมะ อาตมภาพจักแสดงอุปมาถวายมหาบพิตร ขอมหาบพิตรจงทรงสดับข้ออุปมานั้น บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยข้ออุปมา มีกาตัวหนึ่งเป็นสัตว์มีปัญญาน้อยไม่มีความคิด เห็นซากศพช้างลอยอยู่ในห่วงน้ำใหญ่ในแม่น้ำคงคา จึงคิดว่า เราได้ยานนี้แล้วหนอ และซากศพช้างนี้จักเป็นอาหารจำนวนมิใช่น้อย ใจของกาตัวนั้นยินดีแล้วในซากศพช้างนั้น ตลอดคืนและวัน เมื่อกาจิกกินเนื้อช้าง

ดื่มน้ำมีรสเหมาะส่วน เห็นต้นไม้อันใหญ่ในป่า ก็ไม่ยอมบินไป แม่น้ำคงคามีปกติไหลลงสู่มหาสมุทร พัดเอากาตัวนั้นซึ่งประมาทยินดีในซากศพข้างไปสู่มหาสมุทร ซึ่งเป็นที่ไปไม่ได้แห่งนกทั้งหลาย กานั้นมีอาหารหมดแล้ว ตกลงในน้ำ ไปข้างหลัง ข้างหน้า ข้างเหนือ ข้างใต้ไม่ได้ ไปไม่ถึงเกาะ สิ้นกำลังจมลงในท่ามกลางสมุทร อันเป็นที่ไปไม่ได้แห่งนกทั้งหลาย ฝูงปลา จระเข้ มังกร และปลาร้าย ที่เกิดในมหาสมุทร ก็ข่มเหง ฮุบกินกานั้นตัวมีปีกฉิบหายดิ้นรนอยู่ ดูก่อนมหาบพิตร ฉันนั้นเหมือนกันแล พระองค์ก็ดี ชนเหล่าอื่นผู้ยังบริโภคกามก็ดี ถ้ายังกำหนัดในกามอยู่ไม่ละทิ้งกามเสีย นักปราชญ์ทั้งหลายรู้ว่า ชนเหล่านั้นมีปัญญาเสมอกับกา ดูก่อนมหาบพิตร อุปมานี้แสดงอรรถอย่างชัดแจ้ง อาตมภาพแสดงถวายมหาบพิตรแล้ว จักทรงทำหรือไม่ ก็จะปรากฏด้วยเหตุนั้น.

[๗๖] บุคคลผู้อนุเคราะห์พึงกล่าวตำหนิ่งหรือสองคำ ไม่พึงกล่าวยิ่งไปกว่านั้น เปรียบเหมือนทาสในสำนักแห่งนาย.

[๗๗] พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาอันบุคคลนับไม่ได้ ครั้นทูลดังนี้ แล้วพร่ำสอนบรมกษัตริย์ในอากาศแล้วหลีกไป.

[๗๘] บุคคลผู้อภิเษกท่านผู้สมควรให้เป็นกษัตริย์ เป็นรัชทายาท และบุคคลผู้ถึงความฉลาด

เหล่านี้อยู่ที่ไหน เราจักมอบราชสมบัติ เราไม่ต้องการด้วยราชสมบัติ เราจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ เราจะไม่โง่เขลา ตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา.

[๗๙] **พระโอรสหนุ่มของพระองค์ ทรงพระนามว่าทีฆาวุ จะทรงบำรุงรัฐให้เจริญได้มีอยู่ ขอพระองค์ทรงอภิเษกพระโอรสนั้นไว้ในพระราชสมบัติ พระราชโอรสจักเป็นพระราชาของข้าพระบาททั้งหลาย.**

[๘๐] **ท่านทั้งหลาย จงรีบเชิญทีฆาวุกุมารผู้บำรุงรัฐให้เจริญมาเถิด เราจักอภิเษกเธอไว้ในราชสมบัติ เธอจักเป็นพระราชาของท่านทั้งหลาย.**

[๘๑] **ลำดับนั้น พวกอำมาตย์ได้ไปเชิญทีฆาวุราชกุมารผู้บำรุงรัฐให้เจริญมาเฝ้า พระราชาทอดพระเนตรเห็นเอกอัครโอรสผู้น่าปลื้มพระทัยนั้น จึงตรัสว่า ลูกรักเอ๋ย คามเขตหกหมื่นบริบูรณ์โดยประการทั้งปวง ลูกจงบำรุงเขา พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา ช้างหกหมื่นเชือกประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง มีสายรัดล้วนทองคำ เป็นช้างใหญ่มีร่างกายปกปิด ด้วยเครื่องคลุมล้วนทองคำ อันนายควาญช้างผู้ถือโตมรและขอขึ้น**

กำกับ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงช้างเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา ม้าหกหมื่นตัว ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เป็นม้าสินธพอาชาไนยโดยกำเนิด เป็นพาหนะเร็ว อันนายสารถีผู้ถือแส้และธนู ขึ้นกำกับ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงม้าเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา รถหกหมื่นคัน หุ้มเกราะไว้ดีแล้ว มีธงอันยกขึ้นแล้ว หุ้มด้วยหนังเสือเหลืองก็มี หุ้มด้วยหนังเสือโคร่งก็มี ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง อันนายสารถีถือแส่งธนูสวมเกราะขึ้นประจำ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงรถเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจ แห่งกามทั้งหลาย เหมือนกา โคนมหกหมื่นตัวมีสีแดง ประกอบด้วยโคจ่าฝูงตัวประเสริฐ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงโคเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลา ตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา สตรีหมื่นหกพันนางประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง

มีผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร สวมกุณฑลแก้วมณี ลูกรัก
เอ๋ย ลูกจงบำรุงสตรีเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติ
ให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้
ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจักไม่ยอมเป็นคนโง่เขลา
ตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา.

[๘๒] ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันได้สดับว่า
เมื่อหม่อมฉันเป็นเด็ก ๆ พระชนนีทิวงคต หม่อมฉัน
ไม่อาจจะเป็นอยู่ห่างพระบิดาได้ ลูกช้างย่อมติดตาม
หลังช้างป่าตัวเที่ยวอยู่ในที่มีภูเขาเดินลำบาก เสมอบ้าง
ไม่เสมอบ้าง ฉันใด หม่อมฉันจะอุ้มบุตรธิดาติดตาม
พระบิดาไปข้างหลัง จักเป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงง่าย
จักไม่เป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงยาก ฉันนั้น.

[๘๓] อันตรายทำเรือที่แล่นอยู่ในมหาสมุทร
ของพวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ ให้จมลงในมหาสมุทร
นั้น พวกพ่อค้าพึงถึงความพินาศ ฉันใด ลูกรักเอ๋ย
เจ้านี้เป็นผู้กระทำอันตรายให้แก่พ่อฉันนั้นเหมือนกัน.

[๘๔] ท่านทั้งหลาย จงพาราชกุมารนี้ไปให้ถึง
ปราสาทอันยังความยินดีให้เจริญเถิด พวกนางกัญญา
ผู้มีมือประดับด้วยทองคำ จักยังกุมารให้รื่นรมย์ใน
ปราสาทนั้น เหมือนนางเทพอัปสร ยังท้าวสักกะให้
รื่นรมย์ ฉะนั้น และกุมารนี้จักรื่นรมย์ด้วยนางกัญญา
เหล่านั้น.

[๘๕] ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลายจึงเชิญพระ-
ราชกุมารไปยังปราสาท อันยังความยินดีให้เจริญ

พวกนางกัญญาเห็นทีฆาวุกุมารผู้ยังรัฐให้เจริญนั้นแล้ว จึงพากันทูลว่า พระองค์เป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือว่าเป็นท้าวสักกปุรินททะ พระองค์เป็นใครหรือเป็นโอรสของใคร หม่อมฉันทั้งหลายจะรู้จักพระองค์ได้อย่างไร.

[๘๖] **เราไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรพ์ ไม่ใช่ท้าวสักกปุรินททะ เราเป็นโอรสของพระเจ้ากาสี ชื่อทีฆาวุผู้ยังรัฐให้เจริญ เธอทั้งหลายจงบำเรอเรา ขอความเจริญจงมีแก่เธอทั้งหลาย เราจะเป็นสามีของเธอทั้งหลาย.**

[๘๗] **พวกนางกัญญาในปราสาทนั้น ได้ทูลถามพระเจ้าทีฆาวุผู้บำรุงรัฐนั้นว่า พระราชาเสด็จไปถึงไหนแล้ว พระราชาเสด็จจากที่นี้ไปไหนแล้ว.**

[๘๘] **พระราชาทรงก้าวล่วงเสียซึ่งเปือกตม ประดิษฐานอยู่บนบก เสด็จดำเนินไปสู่ทางใหญ่อันไม่มีหนาม ไม่มีรกชัฏ ส่วนเรายังเป็นผู้ดำเนินไปสู่ทางอันให้ถึงทุคติ มีหนาม รกชัฏ เป็นเครื่องไปสู่ทุคติแห่งชนทั้งหลาย.**

[๘๙] **ข้าแต่พระราชา พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ดุจราชสีห์มาสู่ถ้ำ ฉะนั้น ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทรงอนุศาสน์พวกหม่อมฉัน ขอพระองค์ทรงเป็นอิสราธิบดีของพวกหม่อมฉันทั้งปวงเถิด.**

จบโสณกชาดกที่ ๑

อรรถกถาสัฏฐินิบาต

อรรถกถาโสณกชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ใน**พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภถึง**เนกขัมมบารมี** จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **กสฺส สุตฺวา สตๆ ทมฺมิ** ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในท่ามกลางแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้กำลังพรรณนาถึงเนกขัมมบารมี ณ โรงธรรมสภา ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตออกมหาภิเนษกรมณ์แต่ในกาลนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อน ตถาคตก็ได้ออกมหาภิเนษกรมณ์แล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล พระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธ ทรงครอบครองราชสมบัติอยู่ ณ กรุงราชคฤห์. พระโพธิสัตว์ บังเกิดในพระครรภ์แห่งพระอัครมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นแล้ว. ก็ในวันที่จะขนานพระนาม พระชนกและพระชนนี ได้ทรงขนานพระนามพระโอรสนั้นว่า **อรินทมกุมาร.** แม้บุตรของท่านปุโรหิต ก็ได้คลอดในวันที่พระราชกุมารนั้นประสูติแล้วเหมือนกัน มารดาบิดาได้ตั้งชื่อบุตรนั้นว่า **โสณกกุมาร.** พระราชกุมารและกุมารทั้งสองนั้นเจริญวัยขึ้นด้วยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ครั้นเจริญวัยแล้ว เป็นผู้มีรูปร่างอันสง่างดงาม เป็นผู้พิเศษด้วยรูป ได้ไปเมืองตักกศิลาเล่าเรียนศิลปศาสตร์จนจบสิ้น แล้วออกจากเมืองตักกศิลานั้น พากันคิดว่า เราทั้งสองจักศึกษาให้รู้ถึงศิลปะในลัทธิทั้งหมด และการเที่ยวจาริกไปในประเทศ ดังนี้แล้ว จึงพา

กันเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ จนถึงเมืองพาราณสีแล้ว พักอยู่ในพระราชอุทยาน พอวันรุ่งขึ้นจึงพากันเข้าไปยังพระนคร. ก็ในวันนั้น มนุษย์บางพวกพากันคิดว่า พวกเราจักจัดทำสถานที่สวดมนต์ของพราหมณ์ จึงจัดแจงข้าวปายาส ปูลาดเสนาสนะเห็นกุมารทั้งสองคนนั้นเดินมา จึงเชื้อเชิญให้เข้าไปในเรือนแล้วให้นั่งบนอาสนะที่ตระเตรียมไว้. บนอาสนะทั้งสองนั้น เขาปูลาดผ้าที่ทำมาจากแคว้นกาสีขาวสะอาดบนอาสนะ. ที่ปูลาดไว้สำหรับพระโพธิสัตว์. ปูลาดผ้ากัมพลสีแดงไว้สำหรับโสณกกุมาร. กุมารนั้น มองดูเครื่องหมายก็รู้ว่า ในวันนี้นั่นแหละ อรินทมกุมารสหายผู้เป็นที่รักของเรา จักได้เป็นพระราชาครอบครองพระนครพาราณสี จักพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่เรา. กุมารแม้ทั้งสองคนนั้น การทำภัตกิจเสร็จแล้ว ก็ได้พากันไปยังอุทยานนั่นแหละ. ในกาลนั้น เป็นวันที่พระเจ้ากรุงพาราณสีสวรรคตมาได้เป็นวันที่ ๗ ราชตระกูลไม่มีพระโอรส. ประชาชนทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นหัวหน้า สนานศีรษะแล้วประชุมกัน เทียมผุสยรถปล่อยไปด้วยคิดว่า ผุสยรถจักแล่นไปหาท่านผู้ควรแก่พระราชสมบัติ. ผุสยรถนั้น ออกจากพระนครแล่นไปยังอุทยานโดยลำดับ กลับที่ประตูอุทยาน แล้วหยุดเตรียมรับท่านผู้ควรครอบครองพระราชสมบัติให้ขึ้นไป.

พระโพธิสัตว์ ได้นอนคลุมศีรษะอยู่บนแผ่นศิลาอันเป็นมงคลแล้ว. โสณกกุมาร นั่งอยู่ใกล้พระโพธิสัตว์นั้นแล้ว. โสณกกุมารนั้น ได้ยินเสียงดนตรี จึงดำริว่า ผุสยรถมาถึง อรินทมกุมาร วันนี้เธอจักเป็นพระราชา จักพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีให้แก่เรา แต่เราไม่ต้องการด้วยอิสริยยศเลย เมื่อพระกุมารนี้เสด็จไปแล้ว เราจักออกบวช ดังนี้ จึงได้ยืนแอบอยู่ในที่กำบังแห่งหนึ่ง. ปุโรหิต เข้าไปยังอุทยานเห็นพระมหาสัตว์หลับอยู่ จึงได้ให้เจ้าพนักงานประโคม

ดนตรีขึ้น. พระมหาสัตว์ตื่นนอนาขึ้นพลิกตัวกลับหลับต่ออีกหน่อยแล้วจึงลุกขึ้นนั่งบนบัลลังก์ที่แผ่นศิลา. ลำดับนั้น ท่านปุโรหิตประคองอัญชลี กราบทูลพระองค์ว่า ข้าแต่สมมุติเทพ พระราชสมบัติถึงแก่พระองค์แล. พระมหาสัตว์ถามว่า ราชตระกูลไม่มีพระโอรสหรือ ? ปุโรหิตทูลว่า เป็นเช่นนั้น พระ-พุทธเจ้าข้า. พระมหาสัตว์ ตอบรับว่า ถ้าอย่างนั้นก็ดี. ลำดับนั้น ประชาชนทั้งหลาย ก็พากันอภิเษกพระมหาสัตว์นั้น ในอุทยานนั้นทีเดียว แล้วเชิญเสด็จให้ขึ้นรถ กลับเข้าสู่พระนครด้วยบริวารใหญ่. พระโพธิสัตว์นั้น ทรงกระทำประทักษิณพระนครแล้ว เสด็จขึ้นสู่ปราสาท. พระองค์มิได้ทรงระลึกถึงโสณกกุมาร เพราะความมีอิสริยยศใหญ่. ฝ่ายโสณกกุมารนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นเสด็จเข้าไปสู่พระนครแล้ว ตนเองก็มานั่งที่แผ่นศิลา. ลำดับนั้น ใบไม้สีเหลืองของต้นสาละ. หลุดร่วงจากขั้วตกลงตรงหน้าของกุมารนั้น . เขาพอได้เห็นใบไม้เหลืองนั้นแล้วจึงคิดว่า ใบไม้นั้นหล่นลงฉันใด แม้สรีระของเรา ก็จักถึงความชรา หล่นไปฉันนั้น ดังนี้แล้ว จึงเริ่มตั้งวิปัสสนาด้วยสามัญลักษณะมีอนิจลักษณะเป็นต้น บรรลุปัจเจกโพธิญาณแล้ว. ในขณะนั้นนั่นเอง เพศคฤหัสถ์ของกุมารนั้น ก็อันตรธานไป. เพศบรรพชิต ก็ได้ปรากฏแทน. พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เมื่อเปล่งอุทานว่า บัดนี้ ภพใหม่ของเราไม่มี ดังนี้แล้วจึงได้ไปยังเงื้อมเขาชื่อว่านันทมูลกะ.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ ทรงระลึกถึงพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นได้ โดยล่วงไปประมาณ ๔๐ ปี แม้จะทรงระลึกถึงพระโสณกะบ่อย ๆ ว่า โสณกะสหายของเราไปไหนหนอ ไม่ได้ข่าวที่ใครจะกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ยินข่าว หรือว่าข้าพเจ้าได้พบเห็น ประทับนั่งบนพระราชบัลลังก์มีพื้นกว้างใหญ่อันประดับประดาแล้ว เป็นผู้อันเหล่าชนผู้ประโคมฟ้อนรำขับร้องเป็นต้นแวดล้อมแล้ว เสวยสมบัติอยู่ ทรงดำริว่า ผู้ใดได้ยินในสำนักแห่งใคร ๆ แล้วบอกแก่เราว่า โสณกกุมาร

อยู่ในที่ชื่อโน้น ดังนี้ เราจักให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ผู้นั้น ผู้ใดเห็นด้วยตัวเองแล้วบอกแก่เรา เราจักให้ทรัพย์พันหนึ่ง แก่ผู้นั้น ดังนี้แล้ว ทรงนิพนธ์อุทานขึ้นบทหนึ่ง เมื่อจะทรงเปล่งด้วยทำนองเพลงขับ จึงตรัสเป็นคาถาที่ ๑ ว่า

เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ใคร ๆ ผู้ได้ยินข่าว
แล้วมาบอกแก่เรา ใครพะโสณกะผู้สหายเคยเล่นมา
ด้วยกันแล้ว บอกแก่เรา เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่
ผู้ที่พบโสณกะนั้น.

ลำดับนั้น หญิงนักฟ้อนนางหนึ่ง จำเอาอุทานนั้นได้ เหมือนถอดออกจากพระโอษฐ์ของพระราชานั้น จึงขับเป็นเพลงขับ. หญิงคนอื่น ๆ ก็ขับเพลงขับนั้นต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับ จนถึงนางสนมทั้งหมด ก็ได้ขับเพลงขับนั้นด้วยพากันคิดว่า บทเพลงนี้ เป็นบทเพลงขับที่พระราชาของเราทรงโปรดปรานด้วยประการฉะนี้. แม้ชาวพระนครและชาวชนบท ก็ได้พากันขับเพลงขับนั้นโดยลำดับเหมือนกัน . แม้พระราชา ก็ทรงขับเพลงขับนั้นอยู่บ่อยๆเช่นเดียวกัน ก็โดยล่วงไปเป็นเวลาประมาณ ๕๐ ปี พระราชาพระองค์นั้น ได้มีพระโอรสและพระธิดาเป็นอันมาก. พระโอรสองค์ใหญ่มีพระนามว่า **ทีฆาวุกุมาร.** ในกาลนั้น พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้า ปรารถนาจะพบเห็นพระเจ้าอรินทมราช จึงคิดว่า เราจะไปแสดงถึงโทษในกาม และอานิสงส์ในการออกบวชแล้ว จะชี้ช่องให้พระราชานั้นทรงออกผนวช ดังนี้ จึงเหาะมาโดยอากาศด้วยฤทธิ์แล้วนั่งในอุทยาน. ในกาลนั้น เด็กชายมีผม ๕ แหยม อายุ ๗ ขวบคนหนึ่ง ถูกมารดาใช้ให้ไปหาฟืนในป่าใกล้อุทยาน ก็ขับเพลงขับนั้นบ่อย ๆ อย่างนั้น. ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงเรียกกุมารนั้นมาถามว่า ดูก่อนกุมารเอ๋ย ทำไมเจ้าจึงไม่ขับเพลงอื่นบ้างเล่า ขับร้องแต่เพลงนี้เพลงเดียวเท่านั้น เจ้าจำเพลงอื่น

ไม่ได้บ้างหรือ. กุมารนั้นตอบว่า จำได้ขอรับ แต่บทเพลงนี้เป็นเพลงที่โปรดปรานแห่งพระราชาของพวกผม เพราะฉะนั้น ผมจึงขับร้องเพลงนั้นบ่อย ๆ. พระปัจเจกพุทธเจ้าถามว่า ก็เจ้าเคยเห็นใคร ๆ ขับร้องตอบเพลงนี้บ้างหรือไม่. กุมารนั้นตอบว่า ไม่เคยเห็นเลยขอรับ. พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า เราจักสอนให้เจ้าเรียนเพลงขับตอบนั้น เจ้าจักอาจไปยังสำนักของพระราชาแล้วขับตอบหรือ. กุมารนั้นตอบว่า ได้ขอรับ. ลำดับนั้น พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้านั้น เมื่อจะบอกเพลงขับตอบแก่กุมารนั้น จึงกล่าวคาถาว่า **มยฺหํ สุตฺวา** ดังนี้เป็นต้น. ก็แลครั้นให้เรียนแล้ว จึงส่งกุมารนั้นไปด้วยคำว่า ดูก่อนกุมาร เจ้าจงไป จงขับร้องเพลงขับตอบนี้กับพระราชา พระราชาจักพระราชทานอิสริยยศใหญ่ให้แก่เจ้า เจ้าจะต้องการอะไรด้วยฟืนจงรีบไปเถิด.

กุมารนั้นรับว่า ดีแล้ว เรียนเพลงขับตอบแล้ว ไหว้พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ในที่นี้จนกว่าผมจะพาพระราชามาดังนี้แล้ว รีบไปหามารดากล่าวว่า คุณแม่ครับ แม่จงอาบน้ำให้ผมแล้ว รีบแต่งตัวให้ผมเร็ว วันนี้ผมจะเปลื้องแม่ให้พ้นจากความยากจน ครั้นมารดาอาบน้ำแต่งตัวให้แล้ว จึงมายังประตูวังแล้วกล่าวว่า นายประตูขอรับ ขอท่านจงกราบทูลแด่พระราชาว่า มีเด็กคนหนึ่งมากล่าวว่า ผมจะขับเพลงขับตอบกับพระองค์ ยืนคอยอยู่ที่ประตูวัง. นายประตูรีบไปกราบทูลแด่พระราชา. พระราชาตรัสสั่งให้เรียกเด็กมาว่า จงมาเถิด แล้วตรัสว่า ดูก่อนพ่อ เจ้าจักขับเพลงขับตอบกับเราหรือ. เด็กนั้นกราบทูลว่า เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงขับเถิด. เด็กนั้นกราบทูลว่า ขอเดชะข้าพระองค์ขับในที่นี้ไม่ได้ ก็แต่ว่า พระองค์จงให้พวกราชบุรุษเที่ยวตีกลองป่าวประกาศในเมืองแล้ว ให้มหาชนประชุมกัน ข้าพระองค์จักขับในท่ามกลางมหาชน. พระราชาให้ทำตามที่กุมารนั้นกล่าว เสด็จประทับนั่งในท่ามกลาง

ราชบัลลังก์ ในมณฑปที่เขาประดับประดาแล้ว สั่งให้พระราชทานอาสนะที่สมควรแก่เด็กคนนั้นแล้ว ตรัสว่า บัดนี้ เจ้าจงขับเพลงขับของเจ้าได้แล้ว. กุมารนั้นจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์จงขับก่อน. ข้าพระองค์จักขับตอบในภายหลัง. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงขับก่อน จึงตรัสคาถาว่า

เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ใคร ๆ ผู้ได้ยินข่าว
แล้วมาบอกแก่เรา ใครพบโสณกะผู้สหายเคยเล่นมา
ด้วยกันแล้ว บอกแก่เรา เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่ง แก่ผู้
ที่พบโสณกะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺวา** ความว่า เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ใคร ๆ ที่ได้ยินที่อยู่ของโสณกะนั้นแล้วมาบอกว่า โสณกะสหายที่รักของท่านอยู่ในที่ชื่อโน้น . บทว่า **ทิฏฺ** ความว่า เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่ใคร ๆ ที่พบเห็นโสณกะแล้วมาบอกว่า ข้าพเจ้าพบเห็นโสณกะในที่ชื่อโน้น ดังนี้.

เมื่อพระราชาทรงขับอุทานคาถาแรกอย่างนี้แล้ว พระศาสดาผู้ตรัสรู้เองโดยเฉพาะ เมื่อจะทรงประกาศคาถาที่เด็กผู้มีผม ๕ แหยมขับตอบ จึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถานี้ว่า

ลำดับนั้น มาณพน้อยผู้มีผม ๕ แหยม ได้
กราบทูลพระราชาว่า พระองค์จงทรงพระราชทาน
ทรัพย์ร้อยหนึ่ง แก่ข้าพระองค์ผู้ได้ยินข่าวแล้วมา
กราบทูล ข้าพระองค์พบเห็นโสณกะ พระสหายเคย
เล่นมาด้วยกันแล้ว จึงกราบทูลแด่พระองค์ ขอ
พระองค์จงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่ง แก่ข้าพระองค์
ผู้พบเห็นโสณกะ.

ก็เนื้อความแห่งคาถาที่กุมารนั้นกล่าวแล้ว มีอรรถาธิบาย ดังต่อไปนี้ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ทรงรับสั่งว่า เราจะให้ทรัพย์แก่ผู้ที่ได้ยินข่าวนั้นแล้วมาบอกแก่เรา ดังนี้ ขอพระองค์จงพระราชทานทรัพย์นั้นแก่ข้าพระองค์ทีเดียว อนึ่ง พระองค์ตรัสว่า เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่ผู้ที่พบเห็นแล้วกลับมาบอก ดังนี้ ขอพระองค์จงพระราชทานทรัพย์แม้นั้น แก่ข้าพระองค์ด้วย ข้าพระองค์พบเห็นสหายที่รักของพระองค์แล้ว จึงได้ทูลพระองค์ว่า บัดนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นโสณกะผู้นี้แล้ว. เนื้อความต่อแต่นี้ไป บัณฑิตพึงเข้าใจได้โดยง่ายทีเดียว. บัณฑิตพึงทราบพระคาถาของพระสัมพุทธเจ้า โดยนัยพระบาลีนั่นแล.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสถามว่า

โสณกกุมารนั้น อยู่ในชนบท แว่นแคว้นหรือนิคมไหน ท่านได้พบเห็นโสณกกุมาร ณ ที่ไหน เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เราเถิด.

กุมารกราบทูลว่า

ขอเดชะ ต้นรังใหญ่หลายต้นมีลำต้นตรง มีสีเขียวเหมือนเมฆ เป็นที่ชอบใจน่ารื่นรมย์ อันอาศัยกันและกัน ตั้งอยู่ในภาคพื้นพระราชอุทยานในแว่นแคว้นของพระองค์นั่นเอง พระโสณกะ เมื่อสัตวโลกมีความยึดมั่น เป็นผู้ไม่ยึดมั่น เมื่อสัตวโลกถูกไฟเผาเป็นผู้ดับแล้ว เพ่งฌานอยู่ที่โคนแห่งต้นรังเหล่านั้น.

ลำดับนั้นแล พระราชาตรัสสั่งให้ทำทางให้ราบเรียบแล้ว เสด็จไปยังที่อยู่ของพระโสณกะพร้อม

ด้วยจาตุรงคเสนา เมื่อเสด็จประพาสไปในไพรวัน
ก็เสด็จถึงภูมิภาคแห่งอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็น
พระโสณกะ ผู้นั่งอยู่เมื่อสัตว์โลกถูกไฟเผาเป็นผู้ดับ
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุชุวํ สา** ได้แก่ มีลำต้นตั้งตรง. บทว่า **มหาสาลา** ได้แก่ ต้นไม้ใหญ่. บทว่า **เมฆสมานา** คือ เช่นกับเมฆสีดำ. บทว่า **รมฺมา** คือเป็นที่น่ายินดี. บทว่า **อญฺโญญฺญนิสฺสิตา** ได้แก่ กิ่งกับกิ่งเกี่ยวเกาะกันอยู่ รากกับรากเกี่ยวพันกันอยู่. บทว่า **เตสุ** ได้แก่ ภาคใต้พฤกษาในป่า อันเป็นอุทยานของพระองค์เห็นปานน นเหล่านั้น. บทว่า **ฌายติ** ความว่า เพ่งอยู่ด้วยฌานทั้ง ๒ คือ ลักขณูปนิชฌาน และอารัมมณูปนิชฌาน. บทว่า **อนุปาทาโน** คือ เป็นผู้เว้นจากความยึดมั่นในกาม. บทว่า **ทยฺหมาเนสุ** คือ เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกไฟ ๑๑ กองเผาอยู่. บทว่า **นิพฺพุโต** ความว่า พระโสณกะผู้เป็นสหายของพระองค์นี้ ทำไฟทุกกองเหล่านั้นให้ดับได้แล้ว เพ่งอยู่ด้วยหทัยอันเย็น นั่งอยู่บนแผ่นหิน ณ ที่โคนไม้รังอันเป็นมงคล ในอุทยานของพระองค์ ท่านงดงามเปรียบปานรูปทอง ฉะนั้น. คำว่า **ตโต จ** อธิบายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในลำดับนั้น พระเจ้าอรินทมะนั้น พอได้ทรงสดับคำของกุมารนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า เราจักพบเห็นพระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าดังนี้แล้ว เสด็จออกไปพร้อมด้วยจตุรงคเสนา. บทว่า **วิจรนฺโต** ความว่า เสด็จมาตามหนทางตรงทีเดียว เมื่อเสด็จประพาสไปในชัฏป่าใหญ่นั้นแล้ว จึงเสด็จไปยังสำนักของพระโสณกะ ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านกำลังนั่งอยู่ พระราชานั้น ทรงนมัสการพระโสณกะนั้นแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง เมื่อทรงสำคัญซึ่งพระโสณกะนั้นว่า เป็นคนกำพร้า เพราะว่าพระองค์ยังทรงยินดีในกิเลสอยู่ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ภิกษุนี้เป็นคนกำพร้าหนอ ศีรษะโล้น ครองผ้า
สังฆาฏิ ไม่มีมารดา ไม่มีบิดา นั่งเข้าฌานอยู่ที่โคน
ต้นไม้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฌายติ** ความว่า เป็นผู้ไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ถึงความกรุณาแล้ว (น่าสงสาร) จึงนั่งเข้าฌานอยู่.

พระโสณกะได้ฟังพระดำรัสนี้แล้ว จึงได้ทูลว่า
ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลของธรรมด้วยนามกาย
ไม่ชื่อว่าเป็นคนกำพร้า ผู้ใดในโลกนี้ นำเสียซึ่งธรรม
ประพฤติตามอธรรม ผู้นั้นชื่อว่า เป็นคนกำพร้า เป็น
คนลามก มีบาปกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ขอถวาย
พระพร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิมํ** ความว่า พระโสณกะได้สดับคำติเตียนถึงเรื่องการบรรพชานี้ ของพระราชานั้นผู้ทรงยินดียิ่งในกิเลส ไม่ทรงพอพระทัยการบรรพชา. บทว่า **เอตทพฺรวี** ความว่า พระโสณกะเมื่อจะประกาศถึงคุณในการบรรพชา จึงได้กล่าวคำนี้. บทว่า **ผสฺสยํ** คือถูกต้องอยู่. พระโสณกะเมื่อจะแสดงว่า บุคคลผู้ต้องอริยมรรคธรรมนั้นด้วยกาย ย่อมไม่ชื่อว่า เป็นคนกำพร้า ดังนี้ จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **นิรํ กตฺวา** ได้แก่ นำออกจากอัตภาพ. บทว่า **ปาโป ปาปปรายโน** ความว่า ชื่อว่าเป็นคนลามก เพราะตนเองกระทำแต่ความชั่ว ชื่อว่า เป็นผู้มีบาปกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะเป็นที่พึ่งแก่ชนเหล่าอื่นผู้กำลังทำบาป.

พระโสณกะนั้น ติเตียนพระโพธิสัตว์ด้วยถ้อยคำอย่างนี้. พระโพธิสัตว์ทรงทำเป็นเหมือนไม่ทรงทราบว่า พระโสณกะติเตียนพระองค์ ทรงบอกนาม

และโคตรของพระองค์ เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับพระโสณกะนั้น จึงตรัสคาถาว่า

มหาชนรู้จักนามของข้าพเจ้าว่า อรินทมะ และ
รู้จักข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากาสี ดูก่อนท่านโสณกะ การ
อยู่เป็นสุข ย่อมมีแก่ท่านผู้อยู่ในที่นี้แลหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กจฺจิ** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า ความไม่สบายน้อยหนึ่ง ย่อมไม่มีแก่ข้าพเจ้าก่อน แต่ความอยู่เป็นสุขย่อมมีแก่พระคุณเจ้าผู้ถึงแล้วในที่นี้ คือผู้อยู่ในอุทยานนี้แลหรือ.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงทูลตอบพระราชานั้นว่า ขอถวายพระพร ขึ้นชื่อว่าความไม่สำราญ ย่อมไม่มีแก่อาตมภาพผู้อยู่ในอุทยานนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้อาตมภาพจะอยู่ในที่อื่น ๆ ก็ยังไม่มีเลย ดังนี้แล้ว จึงเริ่มคาถาแสดงความเจริญของสมณะแด่พระราชาพระองค์นั้นว่า

(ข้อที่ ๑) ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือนทุกเมื่อ (คือ)ทรัพย์และข้าวเปลือกย่อมไม่เข้า
ไปในฉางในหม้อและในกระเช้าของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุ
ทั้งหลายเป็นผู้แสวงหาอาหารอันสำเร็จแล้ว มีวัตร
อันงามเยียวยาอัตภาพให้เป็นไป ด้วยบิณฑบาตนั้น.

ข้อที่ ๒ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาต ที่ไม่มีโทษ
และกิเลสอะไร ๆ ย่อมไม่ประทุษร้าย.

ข้อที่ ๓ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาตอันดับแล้ว
และกิเลสอะไรย่อมไม่ประทุษร้าย.

ข้อที่ ๔ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ผู้หลุดพ้นแล้ว เที่ยวไปในแว่นแคว้น ไม่มีความข้อง.

ข้อที่ ๕ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อไฟไหม้พระนครอยู่ อะไร ๆ ก็หน่อยหนึ่งของภิกษุนั้น ย่อมไม่ไหม้.

ข้อที่ ๖ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อโจรปล้นแว่นแคว้น อะไร ๆ สักหน่อยหนึ่งของภิกษุนั้นก็ไม่หาย.

ข้อที่ ๗ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุผู้มีวัตรงาม ถือบาตรและจีวร ไปสู่ทนทางทิพวกโจรรักษา หรือไปสู่หนทางที่มีอันตรายอื่น ๆ ย่อมไปได้โดยสวัสดี.

ข้อที่ ๘ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุจะหลีกไปยังทิศใด ๆ ก็ไม่มีห่วงใยไปยังทิศนั้น ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนาคารสฺส** ความว่า ขอถวายพระพร ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีความกังวล ไม่มีทรัพย์ ละเพศฆราวาสเสียแล้ว ถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนตลอดกาลทั้งปวง. บทว่า **น เตสํ** ความว่า มหาบพิตร ความเจริญข้อแรก คือ ทรัพย์และข้าวเปลือกทั้งหลาย ย่อมไม่เข้าไปในเรือนคลัง ไม่เข้าไปในหม้อข้าว ไม่เข้าไปในกระเช้า ของภิกษุทั้งหลายผู้ไม่มีทรัพย์เหล่านั้น เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้มีวัตรอันงาม. บทว่า

ปรินิฏฺฐิตํ ความว่า ห่มผ้าสังฆาฏิแล้ว ถือบาตร (กระเบื้อง) แสวงหาอาหารที่เขาหุงไว้สุกแล้ว ในเรือนของชนเหล่าอื่น ตามลำดับเรือน พิจารณาอาหารนั้น ด้วยอำนาจความเป็นของปฏิกูล ๙ อย่างแล้วจึงบริโภค ย่อมยังความเป็นอยู่แห่งชีวิตให้เป็นไป ด้วยบิณฑบาตที่ได้แล้วจากการแสวงหานั้น. บทว่า **อนวชฺชปิณฺโฑ โภตฺตพฺโพ** ความว่า ปัจจัย ๔ ที่เกิดขึ้นด้วยการแสวงหาไม่สมควรมีเวชกรรม เป็นต้น หรือด้วยอาชีพที่ผิดเห็นปานนี้ คือ การกล่าวโกหกหลอกลวง การเป็นหมอดู การรับใช้คฤหัสถ์ การบริโภคลาภด้วยลาภก็ดี แม้ที่เกิดขึ้นโดยธรรม ภิกษุไม่พิจารณาเสียก่อนแล้วบริโภค ชื่อว่า บิณฑบาตมีโทษ ปัจจัย ๔ ที่ภิกษุละการแสวงหาอันไม่สมควร เว้นอาชีพที่ผิดเสียแล้ว ให้ปัจจัยเกิดขึ้นโดยชอบธรรม ภิกษุพิจารณาโดยนัยดังกล่าวแล้วว่า เราพิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงใช้สอยจีวร ดังนี้เป็นต้นแล้วจึงบริโภค ชื่อว่า บิณฑบาตไม่มีโทษ ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาตที่ไม่มีโทษเช่นนี้ทีเดียว เมื่อภิกษุบริโภคบิณฑบาตที่ไม่มีโทษอยู่อย่างนี้ กิเลสแม้มีประมาณน้อยหนึ่ง ก็ย่อมไม่เบียดเบียน คือ ย่อมไม่บีบคั้น เพราะอาศัยปัจจัยทั้งหลาย ความเจริญแม้ที่สอง ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือนนั้น ฉะนี้แล.

บทว่า **นิพฺพุโต** ความว่า แม้บิณฑบาตที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรมของภิกษุผู้เป็นปุถุชน ภิกษุพิจารณาแล้วจึงบริโภค ชื่อว่า บิณฑบาตดับแล้ว ส่วนบิณฑบาตของพระขีณาสพ ชื่อว่า บิณฑบาตดับแล้วโดยส่วนเดียว ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะว่าในบรรดาการบริโภค ๔ อย่างเหล่านี้คือ **ไถยบริโภค** ลักขโมยเขาบริโภค **อิณบริโภค** บริโภคอย่างคนที่เป็นหนี้เขา **ทายัชชบริโภค** บริโภคโดยได้รับมรดก **สามิบริโภค** บริโภคโดยความเป็นเจ้าของ พระขีณาสพนั้นย่อมบริโภคบิณฑบาตนั้น ด้วยอำนาจ

แห่งสามิบริโภค. ท่านเป็นเจ้าของ บริโภคบิณฑบาต โดยพ้นจากความเป็นทาสแห่งตัณหา กิเลสแม้มีประมาณน้อยหนึ่ง ย่อมไม่เบียดเบียนท่าน เพราะการบริโภคเช่นนั้น เป็นปัจจัย. บทว่า **มุตฺตสฺส รฏฺเ จรโต** ความว่า เมื่อภิกษุไม่ข้องอยู่ในตระกูลอุปัฏฐากเป็นต้น ประหนึ่งท้องฟ้าไม่มีเมฆ หรือเหมือนกับดวงจันทร์ที่ผ่องอำไพ พ้นจากปากราหู ฉะนั้น เที่ยวไปในบ้านแลนิคมเป็นต้น บรรดาความข้องมีราคะเป็นต้น ความข้องแม้สักอย่างหนึ่งย่อมไม่มี จริงอยู่ บุคคลบางคนคลุกคลีอยู่กับสกุลทั้งหลาย พลอยร่วมโศกเศร้าและพลอยร่วมยินดีอยู่กับเขา. บุคคลบางคนมีใจไม่ข้องอยู่ แม้ในมารดาบิดา อยู่คนเดียว เหมือนเด็กหนุ่มชาวบ้านโกรุนคร ฉะนั้น . แม้ปุถุชนผู้เป็นแบบนี้ ก็ย่อมมีความเจริญเหมือนกัน . บทว่า **นาสฺส กิญฺจิ** ความว่า จริงอยู่ ภิกษุรูปใดเป็นผู้มีบริขารมาก ภิกษุรูปนั้น คิดว่า โจรทั้งหลายอย่าลักบริขารของเราไปเลย ดังนี้ จึงเก็บบริขารทั้งหลาย มีผ้าจีวรเป็นต้นที่เหลือใช้ไว้ในตระกูลอุปัฏฐากภายในเมือง ต่อมาเมื่อไฟไหม้ในเมือง พอทราบข่าวว่าต้นเพลิงเกิดขึ้นที่ตระกูลโน้น ก็เศร้าโศก ทุกข์ใจ. ขึ้นชื่อว่า ความเจริญย่อมไม่มีแก่ภิกษุเช่นนี้เลย ดูก่อนมหาบพิตร ส่วนภิกษุใด บำเพ็ญวัตรของสกุณชาติให้เต็มบริบูรณ์ คือมีแต่บริขารที่ติดกายเท่านั้น บริขารอะไร ๆ ของภิกษุเช่นนั้น ย่อมไม่ถูกไฟไหม้ แม้ความเจริญข้อที่ห้า ย่อมมีแก่ภิกษุนั้นด้วยประการนั้นแล.

บทว่า **วิลุปฺปมานมฺหิ** ได้แก่ พากันปล้น อีกอย่างหนึ่ง บาลี ก็ได้รูปอย่างนี้เหมือนกัน . บทว่า **อหาริถ** ความว่า เมื่อพวกโจรออกจากชัฏภูเขาเป็นต้น พากันมาปล้นแว่นแคว้น มีโจรคนหนึ่งแย่งเอาบริขารของภิกษุผู้มีบริขารมากซึ่งฝากเก็บไว้ภายในบ้าน ฉันใด โจรย่อมลักเอาบริขารอะไร ๆ ของภิกษุผู้มีแต่บริขารที่ติดกาย ไม่มีทรัพย์ ฉันนั้นไม่ได้เลย แม้ความเจริญอันเป็นข้อที่หก ก็ย่อมมีแก่ภิกษุนั้นเหมือนกันแล. บทว่า **เย**

จณฺเฌ ปริปนฺถิกา ความว่า ไปสู่หนทางที่พวกโจรตั้งด่านรักษาคุ้มครองเพื่อเก็บภาษีคนเหล่าอื่นในที่นั้น ๆ. บทว่า **ปตฺตจีวรํ** ความว่า ภิกษุกระทำบริขาร ๘ แม้ทั้งหมด คือ บาตรดิน ผ้าบังสุกุลจีวรที่เย็บย้อมเรียบร้อยแล้ว ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ กล่องเข็ม มีด ถลกบาตร ซึ่งมีราคาน้อย ไม่มีประโยชน์แก่พวกโจร ไม่เหมาะที่จะเป็นค่าภาษีแก่คนผู้เก็บภาษี มีแต่บริขารติดกายเดินไปตามหนทาง ใคร ๆ ก็ไม่เบียนเบียด ย่อมไปได้โดยสวัสดี. บทว่า **สุพฺพโต** ความว่า จริงอยู่ โจรทั้งหลายเห็นจีวรเป็นต้น ทำให้เกิดความโลภ ย่อมลักไปก็มี นายด่านภาษีคิดว่า อะไรหนอที่มีอยู่ในมือของภิกษุรูปนี้ แล้วจึงทำการตรวจค้นถลกบาตรเป็นต้น ส่วนภิกษุผู้มีวัตรอันงาม เมื่อชนเหล่านั้นเห็นเธอผู้มีความประพฤติเบาพร้อม ย่อมไปได้สะดวก แม้ความเจริญข้อที่ ๗ ก็ย่อมมีแก่ภิกษุนั้น ด้วยประการฉะนี้แล ความเจริญที่ ๘ คือ ภิกษุไม่ต้องเหลียวแลที่อยู่ เพราะไม่มีบริขารอะไร ๆ ที่ตนเก็บไว้ในวิหารเกินกว่าบริขารที่เนื่องในกาย จะต้องไปสู่ทิศใด ก็ไปสู่ทิศนั้นได้ อย่างไม่ต้องห่วงใย เหมือนกุลบุตรทั้ง ๒ ผู้บวชแล้วในถูปาราม บรรพชิตรูปที่แก่กว่าออกจากเมืองอนุราธบุรีแล้วเดินทางไป ฉะนั้น.

พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้า แสดงความเจริญแห่งสมณะ ๘ อย่าง ด้วยประการฉะนี้ แต่แท้ที่จริงท่านเป็นผู้สามารถจะแสดงความเจริญแห่งสมณะให้ยิ่งกว่านั้นได้ ตั้งร้อย ตั้งพัน จนหาประมาณมิได้ ฝ่ายพระราชา ทรงละเลยซึ่งถ้อยคำของพระโสณกะนั้น เพราะทรงยินดียิ่งในกาม จึงตรัสว่า ข้าพเจ้ามิได้มีความต้องการด้วยความเจริญแห่งสมณะ เมื่อจะทรงประกาศความที่พระองค์มีพระทัยน้อมไปในกาม จึงตรัสว่า

ข้าแต่ภิกษุ ท่านสรรเสริญความเจริญ เป็นอันมากของภิกษุเหล่านั้น ส่วนข้าพเจ้า ยังกำหนัดในกามทั้งหลาย จะทำอย่างไร กามทั้งหลายที่เป็นของมนุษย์ทั้งที่เป็นของทิพย์ เป็นที่รักของข้าพเจ้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจักได้โลกทั้งสองด้วยเหตุไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วณฺเณน** ได้แก่ เหตุ.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงทูลกะพระราชานั้นว่า

นรชนผู้กำหนัดในกาม ยินดีในกาม หมกมุ่นอยู่ในกาม กระทำบาปกรรมแล้ว ย่อมเข้าถึงทุคติ ส่วนนรชนเหล่าใด ละกามทั้งหลายออกไปแล้ว เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ไหน ๆ ย่อมบรรลุถึงความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเกิดขึ้น นรชนเหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ทุคติ ดูก่อนพระเจ้าอรินทมะ อาตมภาพจักแสดงอุปมาถวายมหาบพิตร ขอมหาบพิตร จงทรงสดับข้ออุปมานั้น บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยข้ออุปมา มีกาตัวหนึ่ง เป็นสัตว์มีปัญญาน้อย ไม่มีความคิด เห็นซากศพช้างลอยอยู่ในห่วงน้ำใหญ่ ในแม่น้ำคงคา จึงคิดว่า เราได้ยานนี้แล้วหนอ และซากศพช้างนี้ จักเป็นอาหารจำนวนมิใช่น้อย ใจของกาตัวนั้น ยินดีแล้วในซากศพช้างนั้น ตลอดทั้งคืนทั้งวัน เมื่อกาจิกกินเนื้อช้าง ดื่มน้ำมีรสเหมาะส่วน เห็นต้นไม้อันใหญ่ในป่า ก็ไม่ยอมบินไป แม่น้ำคงคามีปกติ

ไหลลงสู่มหาสมุทร พัดเอากาตัวนั้น ตัวประมาทยินดี ในซากศพช้าง ไปสู่มหาสมุทร ซึ่งเป็นที่ไปไม่ได้ แห่งนกทั้งหลาย กานั้นหมดอาหารแล้ว ตกลงในน้ำ ไปข้างหลัง ข้างหน้า ข้างซ้าย ข้างขวาไม่ได้ ไปไม่ถึงเกาะ สิ้นกำลังจมลงในท่ามกลางทะเล อันเป็นที่ไปไม่ได้แห่งนกทั้งหลาย ฝูงปลา จระเข้ มังกร และปลาร้ายที่เกิดในมหาสมุทร ก็ข่มเหงรุมกินกานั้น ตัวมีปีกอันใช้การไม่ได้ดิ้นรนอยู่ ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ก็ดี ชนเหล่าอื่นผู้ยังบริโภคก็ดี ถ้ายังกำหนัดในกามอยู่ ไม่ละทิ้งตามเสีย นักปราชญ์ทั้งหลายรู้ว่า ชนเหล่านั้น เป็นอยู่ด้วยปัญญาเสมอกับกา ฉันนั้นเหมือนกันแล ดูก่อนมหาบพิตร อุปมาข้อนี้อาตมภาพแสดงอรรถอย่างชัดแจ้ง ถวายมหาบพิตรแล้ว พระองค์จักทรงทำหรือไม่ ก็จะปรากฏด้วยเหตุนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาปานิ** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์และนรชนทั้งหลายผู้ยินดีในการอาศัยกามทั้งหลาย ทำแต่บาปกรรม มีการประพฤติชั่วด้วยกายเป็นต้น ย่อมเข้าถึงทุคติ เพราะกามทั้งหลายอันเป็นทิพย์แลเป็นของมนุษย์ ย่อมไม่ได้แม้ในความฝัน. บทว่า **ปหนฺตฺวาน** ได้แก่ ละกามเสียได้ ดุจบ้วนก้อนเขฬะทิ้งฉะนั้น. บทว่า **อกุโตภยา** ได้แก่ ไม่มีภัยมาจากที่ไหน ๆ ในบรรดากิเลสมีราคะเป็นต้น . บทว่า **เอโกทิภาวาชิคตา** ได้แก่ ถึงความที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือความเป็นผู้มีธรรมเครื่อง

อยู่อย่างเอก. บทว่า **น เต** ความว่า บุคคลเหล่านั้น คือบรรพชิตเหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ทุคติ. บทว่า **อุปมญฺเต** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพจักทำการเปรียบเทียบสักตัวอย่างหนึ่ง ถวายแด่พระองค์ผู้มีความปรารถนาในกามที่เป็นทิพย์และเป็นของมนุษย์ ที่ไม่ต่างอะไรกับกาตัวมีใจผูกพันอยู่ในซากศพช้าง ฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงสดับข้ออุปมานั้นเถิด. บทว่า **กุณปึ** แปลว่า ซากศพของช้าง. บทว่า **มหณฺณเว** ได้แก่ ในน้ำทั้งลึกทั้งกว้าง. คำว่า **กุณปึ** นั้นท่านกล่าวหมายถึงว่า มีช้างใหญ่ตัวหนึ่ง เที่ยวอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำคงคา ตกลงไปในแม่น้ำคงคาไม่สามารถจะขึ้นได้ ถูกกระแสแม่น้ำพัดตายไปในแม่น้ำนั้นนั่นแล.

บทว่า **วายโส** ได้แก่ มีกาตัวหนึ่งบินมาโดยอากาศ. บทว่า **ยานญฺจ วติทำ** ความว่า กาตัวนั้นครั้นคิดดีอย่างนี้แล้วจึงจับอยู่ที่ศพช้างนั้น ได้กระทำความตกลงใจว่า เราได้ยานคือช้างนี้แล้วเราจับอยู่บนยานคือช้างนี้ จักเที่ยวไปได้อย่างสบาย อนึ่ง ช้างนี้แหละจักเป็นอาหารได้อย่างมากมาย บัดนี้เราไม่ควรที่จะไปในที่อื่น. บทว่า **ตตฺถ รตฺตึ** ความว่า กาตัวนั้นมีใจยินดียิ่งในศพช้างนั้นนั่นแล ตลอดทั้งคืนและวัน. บทว่า **น ปเลตฺถ** ความว่า กาตัวนั้น ไม่ยอมบินหลีกไป. บทว่า **โอตรณี** ได้แก่ แม่น้ำคงคานั้นมีปกติไหลลงสู่มหาสมุทร. บาลีว่า **โอหาริณี** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า แม่น้ำคงคามีปกติไหลลงพัดพาเอากานั้นไปสู่มหาสมุทร. บทว่า **อคติ ยตฺถ** นั้น ท่านกล่าวหมายถึงท่ามกลางมหาสมุทร. บทว่า **โอตรณี** ได้แก่ หมดอาหาร. บทว่า **อุปฺปติตฺวา** ความว่า เมื่อหนังและเนื้อของช้างนั้นหมดไปแล้ว โครงกระดูกก็ถูกกำลังคลื่นพัดจนหักจมลงในน้ำ อธิบายว่า ลำดับนั้น กาตัวนั้น เมื่อไม่สามารถจะอยู่ในน้ำได้ จึงกระโดดบินขึ้นรูปครั้นบินไปอย่างนี้แล้ว. บทว่า **อคติ ยตฺถ ปกขินำ** ความว่า ก็กาตัวนั้นบินไปยังทิศประจิม เมื่อไม่ได้ที่จับในทิศนั้น บินจากทิศประจิมนั้นไปยังทิศบูรพา

บินจากทิศบูรพานั้นไปยังทิศอุดร บินจากทิศอุดรนั้นไปยังทิศทักษิณ บินไปยังทิศทั้ง ๔ ด้วยอาการอย่างนี้ ก็ยังไม่บรรลุถึงที่สำหรับจับของตน ในท่ามกลางมหาสมุทร อันเป็นสถานที่ไปไม่ถึงแห่งพวกนกทั้งหลายนั้น . บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ทีเดียวว่า ลำดับนั้น กาบินไปอย่างนี้แล้ว ได้บินไปแต่ละทิศในบรรดาทิศมีทิศประจิมเป็นต้น แต่ก็บินไปไม่ถึงเกาะ. บทว่า **ปาปตฺถ** คือ จมลงแล้ว. บทว่า **ยถา ทุพฺพลโก** ได้แก่ จมลงเหมือนอย่างคนหมดกำลังจมลง ฉะนั้น. บทว่า **สุสู** ได้แก่ เหล่าปลาร้ายชนิดที่มีชื่อว่า สุสุ. บทว่า **ปสยฺหการา** ความว่า ฮุบกินกาตัวนั้น ซึ่งไม่ปรารถนาอยู่นั่นแหละโดยพลการ. บทว่า **วิปกฺขิกํ** ได้แก่ กาตัวที่มีขนปีกฉิบหายใช้การไม่ได้. บทว่า **คิทฺธี เจ น วมิสฺสนฺติ** ความว่า พระองค์ก็ดี ชนเหล่าอื่นก็ดี ถ้ายังเป็นผู้ยินดีในกาม ไม่ยอมสละละทิ้งกามเสียให้ได้. บทว่า **กากปญฺญาย เต** ความว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้เป็นบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมรู้แจ้ง ย่อมรู้ชัดว่า ชนเหล่านั้นมีปัญญาเสมอกับปัญญาของกา ฉะนั้น. บทว่า **อตถสนฺทสฺสนีกตา** ได้แก่ อาตมภาพได้ประกาศเนื้อความให้ชัดแจ้งแล้ว. บทว่า **ตฺวญฺจ ปญฺญายเส** ได้แก่ พระองค์จักทรงรู้แจ้งเอง. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูล จึงได้ถวายโอวาท แด่พระองค์ ก็ถ้าพระองค์จักทรงทำตามโอวาทนั้นไซร้ พระองค์ก็จักทรงบังเกิดในเทวโลก หากพระองค์จักไม่ทรงทำตามโอวาทนั้น พระองค์จักจมอยู่ในเปือกตมคือกาม ในกาลที่สุดแห่งพระชนมชีพจักบังเกิดในนรก. พระองค์เองจักทรงทราบสวรรค์หรือนรกด้วยเหตุนั้นอย่างนี้ ส่วนอาตมภาพพ้นแล้วจากภพทั้งปวง ไม่ต้องถือปฏิสนธิอีกต่อไป ก็พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ถวายโอวาทนี้แด่พระราชาพระองค์นั้น ได้แสดงถึงแม่น้ำแล้ว แสดงถึงซากศพช้างที่ถูกน้ำ

พัดพาลอยไปในแม่น้ำคงคา แสดงถึงกาตัวจิกกินซากศพ แสดงถึงการที่จิกกินซากศพแล้วดื่มน้ำของกาตัวนั้น แสดงถึงการที่มองดูไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์ใจ แสดงถึงการเข้าไปสู่มหาสมุทรของซากศพที่ลอยไปในแม่น้ำ แสดงถึงการที่ไม่ได้ที่จับอาศัยบนซากช้างแล้ว ถึงความพินาศไปในท่ามกลางมหาสมุทรของกา. บรรดาสิ่งเหล่านั้น สงสารอันหาเบื้องต้นและที่สุดมิได้ บัณฑิตพึงเห็นว่า. เปรียบเหมือนแม่น้ำ. กามคุณ ๕ อย่างในสงสารเปรียบเหมือนซากศพช้างที่ลอยอยู่ในแม่น้ำ ปุถุชนที่เป็นคนพาล เปรียบเหมือนกา. กาลแห่งปุถุชนผู้บริโภคกามคุณแล้วเกิดโสมนัส เปรียบเหมือนกาลที่กาจิกกินซากศพแล้วดื่มน้ำ. การเห็นอารมณ์ ๓๘ ประการ ด้วยอำนาจการสดับฟังของปุถุชนผู้ติดข้องอยู่ในกามคุณทั้งหลาย เปรียบเหมือนการเห็นไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์ใจของกา ตัวติดข้องอยู่ในซากศพนั่นแล. ท่านผู้เป็นบัณฑิตพึงเห็นการถึงความพินาศในมหานรก ของปุถุชนผู้เป็นคนพาล ผู้ยินดีในกามคุณ มีความชั่วเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ไม่สามารถจะได้ที่ตั้งอาศัยในกุศลธรรมว่าเปรียบเหมือนกาลที่กาเมื่อซากศพเข้าไปสู่มหาสมุทรแล้ว ไม่สามารถจะได้ที่จับอาศัย ก็ถึงความพินาศไปฉะนั้น.

พระปัจเจกพุทธเจ้า ถวายโอวาทแด่พระราชาพระองค์นั้น ด้วยข้ออุปมานี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้หวังจะทำโอวาทนั่นแหละ ให้ตั้งอยู่อย่างมั่นคง จึงกล่าวคาถานี้ว่า

บุคคลผู้อนุเคราะห์พึงกล่าวเพียงคำเดียว หรือ
สองคำ ไม่พึงกล่าวให้ยิ่งไปกว่านั้น เปรียบเหมือน
ทาสที่อยู่ในสำนักแห่งเจ้านาย ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น ภาเสยฺย** ความว่า บุคคลผู้กล่าวให้ยิ่งไปกว่าประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลผู้ไม่เชื่อถือถ้อยคำ ย่อมเป็นเหมือนทาสในสำนักของเจ้านายฉะนั้น. ด้วยว่า ทาส แม้เจ้านายจะเชื่อถือถ้อยคำหรือไม่เชื่อถือก็ตาม ต้องกล่าวอยู่อย่างนั้นนั่นแหละ. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ตตุตฺตรึ น ภาเสยฺย** ไม่พึงกล่าวให้ยิ่งไปกว่านั้น ดังนี้.

พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเหาะขึ้นไปด้วยฤทธิ์ แล้วสั่งสอนพระราชาว่า ถ้าพระองค์จักทรงผนวชหรือไม่ทรงผนวชก็ตาม อาตมภาพก็ได้ถวายโอวาทแด่พระองค์แล้ว ดูก่อนมหาบพิตร ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว จึงไปสู่เงื้อมภูเขาชื่อนันทมูลกะตามเดิม.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาอันบุคคล
นับไม่ได้ ครั้นทูลดังนี้แล้ว พร่ำสอนบรมกษัตริย์ใน
อากาศแล้วหลีกไป.

คาถานี้ จัดเป็นอภิสัมพุทธคาถา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทำ วตฺวาน** อธิบายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เป็นผู้มีปัญญาอันบุคคลนับไม่ได้ ด้วยปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้อันเป็นโลกุตระที่ใคร ๆ นับไม่ได้ พอท่านกล่าวคำนี้แล้ว ก็เหาะขึ้นไปด้วยฤทธิ์ พร่ำสอนบรมกษัตริย์อย่างนี้ว่า ถ้าพระองค์จักทรงผนวช ก็เป็นเรื่องของพระองค์ผู้เดียว หรือถ้าพระองค์จักไม่ทรงผนวช ก็เป็นเรื่องของพระองค์อีกเช่นกัน อาตมภาพถวายโอวาทแด่พระองค์แล้ว ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้วหลีกไป.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ประทับยืนทอดพระเนตรดูพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นผู้ไปอยู่โดยอากาศ เพียงเท่าที่จะมองเห็นได้ ครั้นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นลับ

สายพระเนตรไปแล้ว จึงกลับได้ความสลดพระทัย ทรงพระดำริว่า พราหมณ์นี้มีชาติต่ำ โปรยธุลีละอองเท้าลงบนศีรษะของเราผู้เกิดแล้ว ในวงศ์กษัตริย์อันมิได้ปะปนระคนด้วยวงศ์อื่น เขาเหาะขึ้นสู่อากาศไปแล้ว แม้ตัวเราก็ควรจะออกบวชให้ได้ในวันนี้ทีเดียว. ท้าวเธอทรงปรารถนาที่จะมอบราชสมบัติแล้วทรงผนวช จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

บุคคลผู้อภิเษก ท่านผู้สมควรให้เป็นกษัตริย์
เป็นรัชทายาท และบุคคลผู้ถึงความฉลาด เหล่านี้
อยู่ที่ไหน เราจักมอบราชสมบัติ เราไม่ต้องการด้วย
ราชสมบัติ เราจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่า จะพึงรู้
ความตายในวันพรุ่งนี้ เราจะไม่โง่เขลาตกอยู่ในอำนาจ
แห่งกามทั้งหลายเหมือนกา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โก นุเม** ได้แก่ ท่านเหล่านี้อยู่ที่ไหน. บทว่า **ราชกตฺตาโร** ความว่า บุคคลผู้อภิเษก ท่านผู้สมควรเป็นพระราชาแล้ว ทำให้เป็นพระราชาอย่างสมบูรณ์. บทว่า **สูตา เวยฺยตฺติมาคตา** ความว่า รัชทายาท และบุคคลผู้ถึงความเป็นผู้ฉลาด คือ รอบรู้มงคลโดยคล่องปากเหล่าอื่น บทว่า **รชฺเชน มตฺถิโก** คือความต้องการด้วยราชสมบัติ. บทว่า **โก ชญฺญา มรณํ สฺเว** ความว่า เพราะว่าใครที่จะมีความสามารถรู้ถึงเหตุนี้ได้ว่า ความตาย จักมีมาในวันนี้ หรือพรุ่งนี้กันแน่.

เมื่อพระราชาทรงมอบราชสมบัติอยู่อย่างนี้ พวกอำมาตย์ได้สดับแล้วจึงกราบทูลว่า

พระโอรสหนุ่มของพระองค์ ทรงพระนามว่า
ทีฆาวุ จะทรงบำรุงรัฐให้เจริญได้ อยู่ ขอพระองค์จง
ทรงอภิเษกพระโอรสนั้นไว้ในพระราชสมบัติ พระ-
โอรสนั้นจักได้เป็นพระราชาของข้าพระบาททั้งหลาย.

เบื้องหน้าแต่นั้น บัณฑิตพึงทำคาถาที่พระราชาตรัสแล้ว ให้เป็นตัวอย่างแล้ว พึงทราบคาถาสันพันธ์ด้วยอุทาน โดยนัยพระบาลีนั้นแล.

พระราชาตรัสว่า

ท่านทั้งหลาย จงรีบเชิญทีฆาวุกุมาร ผู้บำรุงรัฐ
ให้เจริญมาเถิด เราจักอภิเษกเธอไว้ในราชสมบัติ เธอ
เป็นพระราชาของท่านทั้งหลาย.

พวกอำมาตย์สดับพระดำรัสของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงพากันไปเชิญเสด็จทีฆาวุราชกุมารมา. แม้พระราชาก็ทรงมอบพระราชสมบัติแก่พระราชกุมารนั้นแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พวกอำมาตย์ได้ไปเชิญทีฆาวุราชกุมาร
ผู้บำรุงรัฐให้เจริญมาเฝ้า พระราชาทอดพระเนตรเห็น
เอกอัครโอรส ผู้น่าปลื้มพระทัยนั้น จึงตรัสว่าลูกรักเอ๋ย
คามเขตของเราหกหมื่น บริบูรณ์โดยประการทั้งปวง
ลูกจงบำรุงเขา พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจัก
บวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตายในวัน
พรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจ
แห่งกามทั้งหลายเหมือนกับกา.

ช่างหกหมื่นเชือกประดับด้วยเครื่องอลังการทั้ง
ปวง มีสายรัดล้วนทองคำ เป็นช้างใหญ่มีร่างกายปกปิด
ด้วยเครื่องคลุมล้วนทองคำอันนายควาญช้างผู้ถือโตมร
และขอขึ้นกำกับ ลูกรักเอ๋ยลูกจงบำรุงช้างเหล่านั้น พ่อ

ขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใคร เล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคน โง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกับกา.

ม้าหกหมื่นตัวประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เป็นม้าสินธพ เป็นม้าอาชาไนยโดยกำเนิด เป็นพาหนะเร็ว อันนายสารถีผู้ถือแส้และธนูขึ้นกำกับ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงม้าเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตาย ในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ใน อำนาจแห่งกามทั้งทลายเหมือนกับกา.

รถหกหมื่นคัน หุ้มเกราะไว้ดีแล้ว มีธงอันยกขึ้นแล้ว หุ้มด้วยหนึ่งเสือเหลืองก็มี หุ้มด้วยหนึ่งเสือโคร่งก็มี ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง อันนายสารถีถือแล่งธนูสวมเกราะขึ้นประจำ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงรถเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชใน วันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกาม ทั้งหลายเหมือนกับกา.

แม่โคนมหกหมื่นตัว มีสีแดง ประกอบด้วยโคจ่าฝูงตัวประเสริฐ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงโคเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอม เป็นคนโง่เขลา อยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือน กับกา.

สตรีหมื่นหกพันนาง ประดับด้วยเครื่องอลังการ ทั้งปวง ผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร สวนกุณฑลแก้วมณี ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงสตรีเหล่านั้น พ่อขอมอบราช-สมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึง รู้ถึงความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจักไม่ยอมเป็นคน โง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกับกา.

ลำดับนั้น พระกุมารจึงกราบทูลพระองค์ว่า

ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันได้สดับว่า เมื่อ หม่อมฉันเป็นเด็ก ๆ พระชนนีทิวงคต หม่อมฉันไม่ อาจจะเป็นอยู่ห่างพระบิดาได้ ลูกช้างย่อมติดตามหลัง ช้างป่า ตัวเที่ยวอยู่ในที่มีภูเขา เดินลำบาก เสมอบ้าง ไม่เสมอบ้าง ฉันใด หม่อมฉันจะอุ้มบุตรธิดา ติดตาม พระบิดาไปข้างหลัง จักเป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงง่าย จักไม่เป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงยาก ฉันนั้น.

พระราชาตรัสตอบว่า

อันตราย ทำเรือที่แล่นอยู่ในมหาสมุทร ของ พวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ ให้จมลงในมหาสมุทรนั้น พวกพ่อค้าพึงถึงความพินาศ ฉันใด ลูกรักเอ๋ย เจ้านี้ เป็นผู้กระทำอันตรายให้แก่พ่อ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

พระราชกุมารไม่อาจจะกราบทูลถ้อยคำอะไร ๆ อีกได้. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงบังคับพวกอำมาตย์ จึงตรัสว่า

ท่านทั้งหลาย จงพาราชกุมารนี้ไปให้ถึงปราสาท อันยังความยินดีให้เจริญเถิด พวกนางกัญญาผู้มีมือ

ประดับด้วยทองคำ จักยังกุมารให้รื่นรมย์ในปราสาท นั้น เหมือนนางเทพอัปสร ยังท้าวสักกะให้รื่นรมย์ ฉะนั้น และกุมารนี้จักรื่นรมย์ ด้วยนางกัญญาเหล่านั้น.

ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลาย จึงเชิญพระราชกุมาร ไปยังปราสาทอันยังความยินดีให้เจริญ พวกนางกัญญา เห็นทีฆาวุกุมาร ผู้ยังรัฐให้เจริญนั้นแล้ว จึงพากัน ทูลว่า พระองค์เป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือว่าเป็น ท้าวสักกปุรินททะ พระองค์เป็นใครหรือเป็นพระราช โอรสของใคร หม่อมฉันทั้งหลายจะรู้จักพระองค์ได้ อย่างไร.

ทีฆาวุราชกุมาร จึงตรัสตอบว่า

เราไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรพ์ ไม่ใช่ท้าว-สักกปุรินททะ เราเป็นโอรสของพระเจ้ากาสี ชื่อทีฆาวุ ผู้ยังรัฐให้เจริญ เธอทั้งหลายจงบำเรอเรา ขอความ เจริญจงมีแก่เธอทั้งหลาย เราจะเป็นสามีของเธอ ทั้งหลาย.

พวกนางกัญญาในปราสาทนั้น ได้ทูลถาม พระเจ้าทีฆาวุผู้บำรุงรัฐนั้นว่า พระราชาเสด็จไปถึง ไหนแล้ว พระราชาเสด็จจากที่นี้ไปไหนแล้ว.

ทีฆาวุราชกุมารตรัสตอบว่า

พระราชาทรงก้าวล่วงเสียซึ่งเปือกตม ประดิษ-ฐานอยู่บนบก เสด็จดำเนินไปสู่ทางใหญ่อันไม่มีหนาม

ไม่มีรกชัฏ ส่วนเรายังเป็นผู้ดำเนินไปสู่ทางอันให้ถึงทุคติ มีหนาม รกชัฏ เป็นเครื่องไปสู่ทุคติแห่งชนทั้งหลาย.

นารีทั้งหลายจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระราชา พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ดุจราชสีห์มาสู่ถ้ำฉะนั้น ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทรงอนุศาสน์ พวกหม่อมฉันขอพระองค์ทรงเป็นอิสราธิบดี ของพวกหม่อมฉันทั้งปวงเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขิปฺปึ** ความว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงรีบนำมาเถิด. บทว่า **อาลปิ** ความว่า พระราชาตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า คามเขตของเรามีหกหมื่น ดังนี้ จึงค่อยทรงทักทายแล้ว. บทว่า **สพฺพาลงฺการภูสิตา** อธิบายว่า ช้างเหล่านั้น ตกแต่งแล้วด้วยเครื่องอลังการมีเครื่องประดับสำหรับสวมหัวเป็นต้นทั้งปวง. บทว่า **เหมกปฺปนวาสสา** ความว่า มีสรีระอันปกปิดด้วยเครื่องคลุมที่ขจิตด้วยทองคำ. บทว่า **คามณีเยภิ** คือ พวกนายหัตถาจารย์. บทว่า **อาชานียา จ** ได้แก่ เป็นม้าที่รู้จักเหตุและมิใช่เหตุมาตั้งแต่เกิดทีเดียว. ม้าที่เกิดริมฝั่งแม่น้ำสินธพ ในแคว้นสินธพเรียกว่าม้าสินธพ. บทว่า **คามณีเยภิ** คือ อิสสาจารย์. บทว่า **อินฺทิยาจาปธาริภิ** คือทรงไว้ซึ่งอาวุธคือเขน และอาวุธคือแล่งธนู. บทว่า **ทีปา อโถปิ เวยฺยคฺฆา** ได้แก่ มีหนังเสือเหลือง และหนังเสือโคร่งเป็นเครื่องปกคลุม. บทว่า **คามณีเยภิ** หมายเอาผู้ขับรถ. บทว่า **จมฺมิภิ** คือมีเกราะอันสวมสอดไว้แล้ว. บทว่า **โรหณฺณา** คือมีสีตัวแดง. บทว่า **ปุงฺควสภา** ได้แก่ ประกอบด้วยโคเพศผู้ตัวประเสริฐกล่าว คือ โคอุสภะ บทว่า **ทหรสฺเสว เม**

อธิบายว่า ลำดับนั้น พระราชกุมารกราบทูลพระบิดาว่า ข้าแต่พระบิดา เมื่อหม่อมฉันยังเป็นเด็กอยู่นั่นแหละ หม่อมฉันได้สดับว่า พระชนนีสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมฉันนั้นจักไม่อาจจะมีชีวิตอยู่. โดยปราศจากพระองค์ได้. บทว่า **โปโต** ได้แก่ ลูกช้างรุ่น ๆ. บทว่า **เชสฺสนฺตํ** คือเที่ยวสัญจรไปอยู่. บทว่า **สามุทฺทิกํ** ได้แก่ เรือที่แล่นไปในมหาสมุทร. บทว่า **ธเนสินํ** ได้แก่ ผู้แสวงหาอยู่ซึ่งทรัพย์. บทว่า **โวหาโร** ความว่า ปลาร้ายก็ดี ผีเสื้อน้ำก็ดี น้ำวนก็ดี อันคอยฉุดคร่าอยู่ภายใต้ ชื่อว่าอันตรายเครื่องนำลงอย่างวิจิตร. บทว่า **ตตฺถ** คือ ในมหาสมุทรนั้น. บทว่า **พาณิชา พฺยสนี สิยา** ความว่า ลำดับนั้น พ่อค้าเหล่านั้น ก็จะฉิบหาย คือ พึงถึงความพินาศ. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **สิยุ** ก็มี. บทว่า **ปุตฺตกลิ** ได้แก่ ลูกเลว คือลูกกาลกรรณี. พระกุมารไม่อาจที่จะกราบทูลอะไร ๆ อีกต่อไป. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงบังคับพวกอำมาตย์ จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า กุมารนี้ ดังนี้. บทว่า **ตตฺถ กมฺพุสหตฺถาโย** ความว่า สุวรรณเรียกกันว่า ทองคำ อธิบายว่า มีมือตกแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทองคำ. คำว่า **ยถา** ความว่า นารีเหล่านั้นย่อมกระทำตามที่ตนปรารถนา.

พระมหาสัตว์ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงรับสั่งให้อภิเษกทีฆาวุราชกุมารนั้นในที่นั้นนั่นเอง แล้วให้กลับเข้าไปสู่พระนคร. ส่วนพระองค์ผู้เดียวเท่านั้น เสด็จออกจากพระราชอุทยาน เข้าไปป่าหิมวันต์ สร้างบรรณศาลาที่ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ แล้วทรงผนวชเป็นฤาษี มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ยังอัตภาพให้เป็นไป. ฝ่ายมหาชนก็เชิญเสด็จพระกุมารไปยังกรุงพาราณสี. พระกุมารนั้น ทรงกระทำประทักษิณพระนคร แล้วเสด็จขึ้นสู่ปราสาท. บทว่า **ตํ ทิสฺวา อวจุ กญฺญา** ความว่า พวกนางฟ้อนเหล่านั้น เห็นพระกุมารนั้น เสด็จมาแล้วด้วยสิริโสภาคมีบริวารเป็นอันมาก ยังไม่รู้จักว่า

พระกุมารนี้มีพระนามชื่อโน้น จึงได้พากันทูลถาม. บทว่า **มมํ ภรถ** ความว่า นางทั้งหลายจงปรารถนาเฉพาะเรา. บทว่า **ปงฺกํ** ได้แก่ เปือกตมคือกิเลสมีราคะเป็นต้น. บทว่า **ถเล** ได้แก่ การบรรพชา. บทว่า **อกณฺฏกํ** ได้แก่ ปราศจากหนามคือราคะเป็นต้น . ชื่อว่า ไม่รกชัฏ เพราะเครื่องรกชัฏ คือกิเลสเหล่านั้นแล. บทว่า **มหาปถํ** ได้แก่ ดำเนินไปสู่ทางใหญ่ อันจะเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน. บทว่า **เยน** พระกุมารตรัสว่า ชนทั้งหลายย่อมดำเนินไปสู่ทุคติโดยทางผิดอันใด เราดำเนินไปแล้วสู่ทางผิดอันนั้น. ลำดับนั้น พวกนางฟ้อนเหล่านั้น จึงพากันคิดว่า พระราชาทรงละทิ้งพวกเรา เสด็จออกบรรพชาเสียก่อนแล้ว ถึงพระกุมารนี้เล่า ก็เป็นผู้มีพระหฤทัยกำหนัดในกามทั้งหลาย ถ้าพวกเราจักไม่ยอมอภิรมย์กับพระองค์ พระองค์ก็จะพึงเสด็จออกบรรพชาเสียอีก พวกเราจักกระทำอาการคืออภิรมย์แก่พระองค์. ลำดับนั้น พวกนางฟ้อนเมื่อจะให้พระกุมารรื่นรมย์ด้วย จึงได้กราบทูลคาถาสุดท้ายแล้ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คิริพฺพชํ** ความว่า การเสด็จมาของพระองค์นั้น นับว่าเป็นการเสด็จมาดีแล้ว ดุจการที่พระยาไกรสรราชสีห์มาสู่ถ้ำทองอันเป็นสถานที่อยู่ของราชสีห์ตัวลูกน้อย ฉะนั้น. บทว่า **ตฺวํ โน** ความว่า ขอพระองค์จงเป็นพระสวามีผู้เป็นใหญ่ของพวกหม่อมฉันแม้ทั้งหมด.

พวกนารีเหล่านั้น ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ก็ประโคมดุริยดนตรีทั้งปวงขึ้น ทำการฟ้อนรำขับร้องมีประการต่าง ๆ ให้เป็นไปแล้ว เกียรติยศได้ยิ่งใหญ่ขึ้นแล้ว. ทีฆาวุราชกุมารนั้น เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยเกียรติยศ ก็มิได้ทรงระลึกถึงพระบิดาเลย ได้เสวยราชสมบัติโดยธรรม เป็นไปตามยถากรรมแล้ว. แม้พระโพธิสัตว์ได้ทรงกระทำฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นแล้ว ในที่สุดแห่งพระชนมชีพ ก็ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตออกมหาภิเนษกรมณ์แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อน ก็ได้เคยออกมหาภิเนษกรมณ์แล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้วจึงได้ทรงประชุมชาดกว่า **พระปัจเจกพุทธเจ้า**ได้ปรินิพพานแล้วในกาลนั้น **ทีฆาวุกุมาร** ในกาลนั้น ได้เป็น**ราหุลกุมาร บริษัทที่เหลือ**ในกาลนั้น ได้เป็น**พุทธบริษัท** ส่วน**พระเจ้าอรินทมะ**ในกาลนั้น ก็คือ**เราตถาคต**แล.

จบอรรถกถาโสณกชาดก

๒. สังกิจจชาดก

ว่าด้วยสังกิจจฤาษีแสดงธรรมและอธรรมแก่พระเจ้าพรหมทัต

[๙๐] **ลำดับนั้น คนเฝ้าสวนเห็นพระเจ้า-**
พรหมทัต จอมทัพ ประทับนั่งอยู่ ได้กราบทูลแด่
ท้าวเธอว่า สังกิจจฤาษีที่พระองค์ทรงพระกรุณา ซึ่ง
ยกย่องกันว่าได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลายมาถึงแล้ว
ขอเชิญพระองค์รีบเสด็จออกไปพบท่านผู้แสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่โดยเร็วเถิด ก็ลำดับนั้น พระราชาผู้จอมทัพ
อันหมู่มิตรและอำมาตย์ล้อมแล้ว เสด็จขึ้นรถอันเทียม
ด้วยม้าอาชาไนยรีบเสด็จไป พระราชาผู้ทรงบำรุง
แคว้นของชาวกาสีให้เจริญ ทรงเปลื้องเครื่องราช

กฤธภัณฑ์ ๔ อย่าง คือ พัดวาลวีชนี อุณหิส พระขรรค์ เศวตฉัตรและฉลองพระบาททรงเก็บวางไว้แล้ว เสด็จลงจากรถ ทรงดำเนินเข้าไปหาสังกิจจฤาษี ผู้นั่งอยู่ในพระราชอุทยานอันมีนามว่าทายปัสสะ ครั้นเสด็จเข้าไปหาแล้ว ก็ทรงบันเทิงอยู่กับฤาษ ครั้นทรงสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น ประทับนั่งแล้ว ลำดับนั้น ได้ทรงสำคัญกาลอยู่ แต่นั้นทรงปฏิบัติเพื่อจะตรัสถามกรรมอันเป็นบาป. จึงตรัสว่า ข้าพเจ้าขอถามท่านสังกิจจฤาษีผู้ได้รับยกย่องว่า ได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลาย อันหมู่ฤาษีทั้งหลายห้อมล้อมนั่งอยู่ ในทายปัสสะอุทยานว่า นรชนผู้ประพฤติล่วงธรรม (เหมือน) ข้าพเจ้าประพฤติล่วงธรรมแล้วไปสู่คติอะไรในปรดโลก ข้าพเจ้าถามแล้ว ได้โปรดบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๕๑] สังกิจจฤาษี ได้ทูลตอบพระราชาผู้บำรุงแคว้นของชาวกาสีให้เจริญ ประทับนั่งอยู่ในทายปัสสะอุทยานว่า ขอถวายพระพร ขอมหาบพิตรทรงฟังอาตมภาพ ถ้าเมื่อบุคคลเว้นทางผิด ทำตามคำของบุคคลผู้บอกทางถูกให้ โจรผู้เป็นดุจเสี้ยนหนามก็ไม่พึงพบหน้าของบุคคลนั้น เมื่อบุคคลปฏิบัติอธรรม แต่ถ้ากระทำตามคำของบุคคลผู้พร่ำสอนธรรม บุคคลนั้นไม่พึงไปสู่ทุคติเลย.

[๙๒] ขอถวายพระพร ธรรมเป็นทางถูก ส่วนอธรรมเป็นทางผิด อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมให้ถึงสุคติ นรชนผู้ประพฤติอธรรม มีความเป็นอยู่ไม่สม่ำเสมอ ละโลกนี้แล้ว ย่อมไปสู่คติใด อาตมภาพจะกล่าวคติ คือ นรกเหล่านั้น ขอพระองค์ทรงสดับคำของอาตมภาพเถิด นรก ๘ ขุมนี้ คือ สัญชีวนรก ๑ กาฬสุตตนรก ๑ สังฆาฏนรก ๑ โรรุว-นรก ๑ มหาโรรุวนรก ๑ ต่อมาถึงมหาอเวจีนรก ๑ ตาปนนรก ๑ ปตาปนนรก ๑ อันบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้แล้ว ก้าวล่วงได้ยาก เกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ ผู้มีกรรมหยาบช้าเฉพาะขุมหนึ่ง ๆ มีอุสสทนรก ๑๖ ขุมเป็นที่ทำบุคคลผู้กระด้างให้เร่าร้อน น่ากลัว มีเปลวเพลิงรุ่งโรจน์ มีภัยใหญ่ขนลุกขนพอง น่าสะพรึงกลัว มีภัยรอบข้าง เป็นทุกข์ มี ๔ มุม ๔ ประตู จัดแบ่งไว้เป็นส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กกั้นโดยรอบ มีฝาเหล็กครอบ ภาคพื้นของนรกเหล่านั้นล้วนแต่เป็นเหล็กแดงลุกโพลง ประกอบด้วยเปลวไฟลุกแผ่ไปตลอดที่ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.

สัตว์ทั้งหลายมีเท้าในเบื้องบนมีศีรษะในเบื้องต่ำตกลงไปในนรกนั้น สัตว์เหล่าใดกล่าวล่วงเกินฤาษีทั้งหลายผู้สำรวมแล้ว ผู้มีตบะสัตว์เหล่านั้นผู้มีความเจริญอันขจัดแล้ว ย่อมหมกไหม้อยู่ในนรก เหมือนปลาที่

ถูกเฉือนให้เป็นส่วน ๆ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้มีปกติกระทำกรรมอันหยาบช้า มีตัวถูกไฟไหม้ทั้งข้างในข้างนอกเป็นนิตย์ แสวงหาประตูออกจากนรก ก็ไม่พบประตูที่จะออกตลอดปีนับไม่ถ้วน สัตว์เหล่านั้นวิ่งไปทางประตูข้างหน้า จากประตูด้านหน้าวิ่งกลับมาทางประตูข้างหลัง วิ่งไปทางประตูด้านซ้าย จากประตูด้านซ้ายวิ่งกลับมาทางประตูด้านขวา วิ่งไปถึงประตูใด ๆ ประตูนั้น ๆ ก็ปิดเสีย สัตว์ทั้งหลายผู้ไปสู่นรกย่อมประคองแขนคร่ำครวญเสวยทุกข์มิใช่น้อย นับได้แสนปีเป็นอันมาก เพราะเหตุนั้น บุคคลไม่ควรรุกรานท่านที่เป็นคนดี ผู้สำรวม มีตบธรรม ซึ่งเป็นดังอสรพิษมีเดชกำเริบร้ายล่วงได้ยากฉะนั้น.

พระเจ้าอัชชุนะ ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นเกตกะ มีพระกายกำยำเป็นนายขมังธนู มีพระหัตถ์ตั้งพัน มีมูลอันขาดแล้วเพราะประทุษร้ายพระฤาษีโคตมโคตร พระเจ้าทัณฑกีได้เอาธุลีโปรยรดกีสวัจฉฤาษี ผู้หาธุลีมิได้ พระราชานั้นถึงแล้วซึ่งความพินาศ ดุจตนตาลขาดแล้วจากรากฉะนั้น พระเจ้าเมชฌะคิดประทุษร้ายในมาตังคฤาษีผู้เรืองยศ รัฐมณฑลของพระเจ้าเมชฌะ พร้อมด้วยบริษัทก็สูญสิ้นไปในครั้งนั้น ชาวเมืองอันธกวินทัย ประทุษร้ายกัณหทีปายนฤาษี โดยช่วยกันเอาไม้พลองรุมตีจนตาย ก็ไปเกิดในยมสาธนนรก ส่วนพระเจ้าเจติยราชนี้ ได้ประทุษร้ายกปิลดาบส

แต่ก่อนเคยเหาะเหินเดินอากาศได้ ภายหลังเสื่อมฤทธิ์ ลูกแผ่นดินสูบถึงมรณกาล เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่สรรเสริญการลุอำนาจแห่งฉันทาคติเป็นต้น บุคคลไม่ควรเป็นผู้มีจิตประทุษร้าย พึงกล่าววาจาอันประกอบด้วยสัจจะ ถ้าว่านรชนผู้ใดดีใจประทุษร้ายเพ่งเล็งท่านผู้รู้ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ นรชนผู้นั้นก็ไปสู่นรกเบื้องต่ำ ชนเหล่าใดพยายามกล่าววาจาหยาบคาย บริภาษบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ชนเหล่านั้นไม่ใช่เหล่ากอ ไม่ใช่ทายาท เป็นเหมือนต้นตาลมีรากอันขาดแล้ว.

อนึ่ง ผู้ใดฆ่าบรรพชิต ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้นั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตตนรกตลอดกาลนาน อนึ่ง พระราชาพระองค์ใดตั้งอยู่ในอธรรม กำจัดชาวแว่นแคว้น ทำชาวชนบทให้เดือดร้อน สิ้นพระชนม์ไปแล้ว จะต้องหมกไหม้อยู่ในตาปนนรกในโลกหน้า และพระราชาพระองค์นั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ตลอดแสนปีทิพย์ อันกองเพลิงห้อมล้อมเสวยทุกขเวทนา เปลวไฟมีรัศมีซ่านออกจากกายของสัตว์นั้น สรรพางค์กายพร้อมทั้งปลายขนและเล็บ ของสัตว์ผู้มีไฟเป็นภักษา มีเปลวไฟเป็นอันเดียวกัน สัตว์นรกมีตัวถูกไฟไหม้ ทั้งข้างในข้างนอกอยู่เป็นนิตย์ เป็นผู้อันทุกข์เบียดเบียนร้องไห้คร่ำครวญอยู่ เหมือนช้างถูกนายหัตถาจารย์แทงด้วยขอ ฉะนั้น.

ผู้ใดเป็นคนต่ำช้า ฆ่าบิดาเพราะความโลภหรือเพราะความโกรธ ผู้นั้นต้องหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตตนรกสิ้นกาลนาน บุคคลผู้ฆ่าบิดาเช่นนั้น ต้องหมกไหม้อยู่ในโลกหกุมภีนรก นายนิรยบาลทั้งหลายเอาหอกแทงสัตว์นรกนั้น ผู้ถูกไฟไหม้อยู่จนไม่มีหนัง ทำให้ตาบอด ให้กินมูตรกินคูถ กดสัตว์นรกเช่นนั้นให้จมลงในน้ำแสบ นายนิรยบาลทั้งหลาย ให้สัตว์นรกกินก้อนคูถที่ร้อนจัด และก้อนเหล็กแดงอันลุกโพลงให้ถือผาลทั้งยาวทั้งร้อนสิ้นกาลนาน งัดปากให้อ้าแล้วเอาเชือกผูกไว้ ยัดก้อนเหล็กแดงเข้าไปในปาก ฝูงสุนัขแดง ฝูงสนัขด่าง ฝูงแร้ง ฝูงกา และฝูงนกตระกรุม ล้วนมีปากเป็นเหล็ก มากลุ้มรุมจิกกัดลิ้นให้ขาด แล้วกินลิ้นอันมีเลือดไหล เหมือนกินของอันเป็นเดนเต็มไปด้วยเลือด ฉะนั้น นายนิรยบาลเที่ยวเดินทุบตีสัตว์นรกผู้ฆ่าบิดานั้น ซึ่งมีร่างกายอันแตกไปทั่ว เหมือนผลตาลที่ถูกไฟไหม้ จริงอยู่ ความยินดีของนายนิรยบาลเหล่านั้น เป็นการเล่นสนุก แต่สัตว์นรกต้องได้รับทุกข์ คนผู้ฆ่าบิดาเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ต้องอยู่ในนรกเช่นนั้น.

ก็บุตรฆ่ามารดาจากโลกนี้แล้ว ต้องไปสู่ที่อยู่แห่งพระยายม ย่อมเข้า ถึงความทุกข์อย่างยิ่ง ด้วยผลแห่งกรรมของตน พวกนายนิรยบาลที่ร้ายกาจ ย่อมบีบคั้นสัตว์ผู้ฆ่ามารดาด้วยผาลเหล็กแดงบ่อย ๆ ให้สัตว์

นรกดื่มกินโลหิตที่เกิดแต่ตน อันไหลออกจากกายของตน ร้อนประหนึ่งทองแดงที่ละลายคว้างบนแผ่นดิน สัตว์นรกนั้นลงไปสู่ห้วงน้ำเช่นกับหนองและเลือด น่าเกลียดดังซากศพเน่า มีกลิ่นเหม็นดุจก้อนคูถ หมู่หนอนในห้วงน้ำนั้นมีกายใหญ่ มีปากเป็นเหล็กแหลม ทำลายผิวหนังชอนไชไปในเนื้อและเลือด กัดกินสัตว์นรกนั้น ก็สัตว์นั้นถึงนรกนั้นแล้ว จมลงไปประมาณชั่วร้อยบุรุษศพเน่าเหม็นฟุ้งไปตลอดร้อยโยชน์โดยรอบจริงอยู่ แม้จักษุของคนผู้มีจักษุย่อมคร่ำคร่าเพราะกลิ่นนั้น ดูก่อนพระเจ้าพรหมทัต บุคคลผู้ฆ่ามารดา ย่อมได้รับทุกข์เห็นปานนี้.

พวกหญิงรีดลูกย่อมก้าวล่วงลำธารนรกอันขรุขระที่ก้าวล่วงได้แสนยากดุจคมมีดโกน แล้วตกไปสู่แม่น้ำเวตรณีที่ไปได้ยาก ต้นงิ้วทั้งหลายล้วนแต่เป็นเหล็กมีหนาม ๑๖ องคุลี มีกิ่งห้อยย้อยปกคลุมแม่น้ำเวตรณีที่ไปได้ยากทั้งสองฟาก สัตว์นรกเหล่านั้นมีตัวสูงโยชน์หนึ่ง ถูกไฟที่เกิดเองแผดเผามีเปลวรุ่งเรืองยืนอยู่ ดุจกองไฟตั้งอยู่ที่ไกล ฉะนั้น.

หญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีก็ดี ชายที่คบหาภรรยาผู้อื่นก็ดี ต้องตกอยู่ในนรกอันเร่าร้อนมีหนามคม สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกนายนิรยบาลทิ่มแทงด้วยอาวุธกลับเอาศีรษะลงตกลงมานอนอยู่ ถูกทิ่มแทงด้วยหลาว

เป็นอันมาก ตื่นอยู่ตลอดกาลทุกเมื่อ ครั้นพอรุ่งสว่าง นายนิรยบาลก็ให้สัตว์นรกนั้นเข้าไปสู่โลหกุมภีอันใหญ่ เปรียบดังภูเขามีน้ำเสมอ ด้วยไฟอันร้อน บุคคลผู้ทุศีล ถูกโมหะครอบงำ ย่อมเสวยกรรมของตน ที่ตนกระทำชั่วไว้ในปางก่อน ตลอดวันตลอดคืนด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ภริยาใดที่เขาช่วยมาด้วยทรัพย์ ย่อมดูหมิ่นสามีแม่ผัวพ่อผัว หรือพี่ผัวน้องผัว นายนิรยบาลเอาเบ็ดมีสายเกี่ยวปลายลิ้นของหญิงนั้นคร่ามา สัตว์นรกนั้นเห็นลิ้นของตนยาวประมาณ ๑ วา เต็มไปด้วยหมู่หนอน ไม่อาจอ้อนวอนนายนิรยบาล ตายไปหมกไหม้ในตาปนนรก.

พวกคนฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลา ดักเนื้อ พวกโจร คนฆ่าโค พวกพราน พวกคนผู้กระทำคุณในเหตุมิใช่คุณ (คนส่อเสียด) ถูกนายนิรยบาลเบียดเบียนด้วยหอกเหล็ก ฆ้อนเหล็ก ดาบและลูกศรมีหัวลง ตกลงสู่แม่น้ำแสบ คนทำคดีโกง ถูกนายนิรยบาลทุบตีด้วยฆ้อนเหล็ก ทั้งเวลาเย็น เวลาเช้า แต่นั้นย่อมกินอาเจียนของสัตว์นรกเหล่าอื่นผู้ได้รับความทุกข์ทุกเมื่อ ฝูงกาบ้าน ฝูงสุนัข ฝูงแร้ง ฝูงกาป่า ล้วนมีปากเหล็กต่างพากันรุมกัดกินสัตว์นรกผู้กระทำกรรมหยาบช้า ดิ้นรนอยู่ ชนเหล่าใดเป็นอสัตบุรุษ อันธุลีปกปิด ให้เนื้อชนกันตายก็ดี ให้นกตีกันตายก็ดี ชนเหล่านั้นต้องไปตกอุสสทนรก.

[๙๓] **สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไปสู่เบื้องบน เพราะกรรมที่ตนประพฤติดีแล้วในโลกนี้ ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรผลของกรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว เทพเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พระพรหมมีอยู่ ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นอธิบดีแห่งรัฐ เพราะเหตุนั้น อาตมภาพขอทูลมหาบพิตร ขอมหาบพิตรจงทรงประพฤติธรรม ดูก่อนพระราชา ขอเชิญพระองค์ทรงประพฤติธรรม เหมือนอย่างธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง ฉะนั้น.**

จบสังกิจจชาดกที่ ๒

จบสัฏฐินิบาต

อรรถกถาสังกิจจชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ใน**ชีวกัมพวนาราม** ทรงพระปรารภ **ปิตุฆาตกรรม ของพระเจ้าอชาตศัตรู** จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีพระดำรัสเริ่มต้นว่า **ทิสฺวา นิสินฺนํ ราชานํ** ดังนี้.

ความพิสดารว่า **พระเจ้าอชาตศัตรูนั้น** อาศัยพระเทวทัต ได้ให้ปลงพระชนม์พระบิดาตามคำของพระเทวทัตแล้ว ได้ทรงสดับว่า พระเทวทัตมีบริษัทแตกกัน ในกาลที่สุดแห่งการทำลายสงฆ์ เมื่อมีโรคเกิดขึ้น จึงคิดว่า เราจักยังพระตถาคตเจ้าให้ยกโทษให้แก่เรา ดังนี้แล้ว จึงไปสู่กรุงสาวัตถีด้วยเตียงคานหาม ถูกแผ่นดินสูบที่ใกล้ประตูพระเชตวันมหาวิหาร จึงทรงรำพึงว่า พระเทวทัตเป็นปฏิปักษ์ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เข้าไปสู่แผ่นดินมือเวจีมหานรกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า แม้ตัวเรา ได้ให้ปลงพระชนม์พระบิดา ผู้เป็นพระธรรมราชาตั้งอยู่ในธรรม ก็เพราะอาศัยพระเทวทัตนั้น ก็ตัวเราจักถูกแผ่นดินสูบหรือไม่หนอ ดังนี้แล้ว จึงกลัว ไม่ได้ความสบายใจในสิริราชสมบัติ ทรงคิดว่า เราจักนอนหลับสักหน่อย พอจะเคลิ้มหลับเท่านั้น ก็ปรากฏคล้ายกับว่า นายนิรยบาล มาผลักให้ตกไปในแผ่นดินเหล็กหนา ๙ โยชน์ แล้วทิ่มแทงด้วยหลาวเหล็ก หรือมีอาการคล้ายกับว่าถูกสุนัขทั้งหลายแทะเนื้อกินอยู่ จึงทรงเปล่งพระสุรเสียงด้วยสำเนียงอันน่ากลัวแล้ว เสด็จลุกขึ้น.

ครั้นในวันต่อมา เมื่อวันเพ็ญแห่งเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นที่เบ่งบานแห่งดอกโกมุท (คือวันเพ็ญกัตติกมาส) พระเจ้าอชาตศัตรูมีหมู่อำมาตย์แวดล้อมแล้ว ทอดพระเนตรเห็นอิสริยยศของพระองค์ จึงทรงดำริว่า อิสริยยศแห่งพระบิดาของเรายิ่งใหญ่กว่านี้ เราสั่งให้ปลงพระชนม์พระองค์ผู้เป็นธรรมราชา

ชื่อเห็นปานนั้นเสีย เพราะอาศัยพระเทวทัต. เมื่อพระองค์ทรงดำริอยู่อย่างนี้นั่นแหละ ความเร่าร้อนก็บังเกิดขึ้นในพระวรกายแล้ว พระสุรีระทุกส่วนก็ชุ่มไปด้วยเหงื่อ. ในลำดับนั้น ท้าวเธอจึงทรงดำริว่า ใครหนอแล จักสามารถบรรเทาภัยอันนี้ของเราได้ ดังนี้แล้ว ทรงทราบว่า บุคคลอื่นเว้นพระทศพลเสียแล้ว ย่อมไม่มี จึงทรงดำริว่า เราเป็นผู้มีความผิดอย่างใหญ่หลวงต่อพระตถาคตเจ้า ใครเล่าหนอ จักพาเราไปเฝ้าพระองค์ได้ ทรงกำหนดมั่นหมายว่า ใครอื่นนอกจากหมอชีวก เป็นไม่มีแน่ ทรงถือเอาการตกลงพระทัยนั้น ทรงทำอุบายที่จะเสด็จไป เปล่งอุทานว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ราตรีค่ำคืนนี้มีดวงจันทร์แจ่มกระจ่างน่ารื่นรมย์เสียจริง ๆ หนอ แล้วตรัสว่า วันนี้เราควรไปหาสมณะหรือพราหมณ์ที่ไหนดีหนอ เมื่อเสวกามาตย์ผู้เป็นสาวกของท่านปูรณกัสสปะเป็นต้น กล่าวพรรณนาคุณของครูทั้ง ๖ มีปูรณกัสสปะเป็นต้นให้สดับ ก็ไม่ทรงเธอถ้อยคำของคนเหล่านั้น กลับตรัสถามถึงหมอชีวก ถึงหมอชีวกนั้นก็กล่าวสรรเสริญพระคุณของพระตถาคตเจ้าก่อนแล้ว กราบทูลว่า พระองค์ผู้ประเสริฐ จงเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นเถิด ดังนี้ พระองค์จึงตรัสสั่งให้ตระเตรียมยานพาหนะ คือช้างแล้วเสด็จไปยังชีวกัมพวันเข้าไปเฝ้าพระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น ถวายบังคมแล้ว ทรงได้รับการปฏิสันถารจากพระตถาคตเจ้าแล้ว จึงทูลถามถึงสามัญญผลอัน จะพึงเห็นด้วยตนเอง ได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาว่าด้วยสามัญญผลอันไพเราะของพระตถาคตเจ้าแล้ว ในเวลาจบการแสดงสามัญญผลสูตร ได้ทรงประกาศพระองค์เป็นอุบาสกให้พระตถาคตเจ้าทรงอดโทษแล้ว จึงเสด็จกลับไป. จำเดิมแต่นั้นมา ท้าวเธอก็ทรงถวายทาน รักษาศีล ทรงทำการสมาคมกับพระตถาคต ทรงสดับธรรม-กถาอันไพเราะ เพราะได้คบกับกัลยาณมิตร จึงทรงละความหวาดกลัวเสียได้

โลมชาติชูชันหวั่นไหวก็หายไป กลับได้แต่ความสบายพระทัย สำเร็จพระ-อิริยาบถทั้ง ๔ ด้วยความสุขสำราญ.

ครั้นต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายพากันสนทนาในโรงธรรมสภาว่า แน่ะอาวุโสทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทำปิตุฆาตกรรมแล้ว ทรงสะดุ้งหวาดกลัวต่อภัย ไม่ได้ความสบายพระทัยเพราะอาศัยสิริราชสมบัติ ทรงเสวยแต่ความทุกข์ในทุก ๆ อิริยาบถ บัดนี้ท้าวเธอมาอาศัยพระตถาคตเจ้า กลับหายสะดุ้งกลัวได้ เพราะการสมาคมกับกัลยาณมิตร จึงได้เสวยความสุขในอิสริย-สมบัติ. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทบแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาตกรรมแล้ว อยู่เป็นสุขสบาย เพราะอาศัยเราตถาคตแต่เฉพาะในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงในกาลก่อน เธอก็ทำปิตุฆาตกรรมแล้ว อยู่อย่างเป็นสุขสบาย เพราะอาศัยเราเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงชักนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี มีพระโอรสทรงพระนามว่า **พรหมทัตตกุมาร** ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในเรือนของปุโรหิต. เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นเกิดแล้ว มารดาบิดาได้ตั้งชื่อว่า **สังกิจจกุมาร.** พรหมทัตตกุมารและสังกิจจกุมารแม้ทั้งสองนั้น เจริญเติบโตด้วยกันมาในราชนิเวศน์. ทั้งสองคนได้เป็นสหายกัน ครั้นเจริญวัยจึงได้พากันไปเรียนศิลปะยังกรุงตักกศิลา เรียนศิลปะทั้งหมดจบแล้วจึงกลับมา. อยู่ต่อมา พระราชาทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์ที่อุปราชแก่พระโอรส. แม้พระโพธิสัตว์ ก็ได้อยู่ในสำนักท่านอุปราชเหมือนกัน. ภายหลังต่อมา ท่านอุปราช ได้ทอดพระเนตรเห็นอิสริยยศอันยิ่งใหญ่ของพระบิดา ผู้เสด็จประพาส

เล่นในพระอุทยาน ก็บังเกิดความโลภในราชสมบัตินั้นขึ้น จึงทรงดำริวางแผนว่า พระบิดาของเราก็เหมือนกับพระภาดาของเรา ถ้าเราจะรออยู่จนพระบิดานี้สวรรคต เราก็จักได้ราชสมบัติ เมื่อเวลาแก่ ราชสมบัติที่เราได้ในเวลาแก่นั้นจะมีประโยชน์อะไร เราจักให้ปลงพระชนม์พระบิดาเสียแล้ว จึงยึดเอาราช-สมบัติ ดังนี้แล้วบอกเนื้อความนั้นให้พระโพธิสัตว์ทราบ. พระโพธิสัตว์จึงทูลห้ามว่า ข้าแต่ท่านสหาย ธรรมดาว่าปิตุฆาตกรรมเป็นกรรมหนัก เป็นทางแห่งนรก ใคร ๆ ไม่อาจจะทำกรรมอันนี้ได้ ขอพระองค์อย่าได้ทรงการทำเลย. ท่านอุปราชนั้น ตรัสอุบายวิธีนั้นบ่อย ๆ เข้า ก็ถูกพระโพธิสัตว์ทูลทัดทานไว้ถึง ๓ ครั้ง จึงเปลี่ยนไปปรึกษากับพวกคนรับใช้ใกล้ชิด. คนเหล่านั้น ทูลรับรองแล้ว ก็คอยมองหาอุบายที่จะลอบปลงพระชนม์พระราชา. พระโพธิสัตว์ทราบถึงพฤติการณ์นั้นจึงได้แต่คิดว่า เราจักไม่อยู่ร่วมเป็นอันเดียวกับคนพาลนี้เด็ดขาด ดังนี้แล้ว จึงมิได้อำลามารดาบิดาเลย ออกไปทางประตูใหญ่แล้วเข้าไปยังป่าหิมวันต์ บวชเป็นฤาษี บำเพ็ญฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นแล้ว มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร เป็นอยู่อย่างผาสุก. ในขณะเดียวกันนั้น ทางฝ่ายพระราชกุมารก็ใช้ให้ตนฆ่าพระบิดาแล้ว เสวยอิสริยยศอันยิ่งใหญ่.

พวกกุลบุตรทั้งหลายเป็นอันมาก พอทราบข่าวว่า สังกิจจกุมารบวชเป็นฤาษีแล้ว จึงพากันออกบวชในสำนักแห่งสังกิจจดาบสนั้น. พระสังกิจจฤาษีนั้น มีหมู่ฤาษีเป็นอันมากแวดล้อมแล้ว อยู่ในหิมวันตประเทศนั้น . แม้ดาบสทั้งหมด ก็พลอยได้สมบัติด้วยเหมือนกัน. ฝ่ายพระราชา ครั้นให้คนฆ่าพระบิดาแล้ว ก็เสวยความสุขสบายในราชสมบัติตลอดกาลเวลามีประมาณเล็กน้อยเท่านั้น ต่อแต่นั้นมาก็สะดุ้งหวาดกลัวไม่ได้ความสบายพระทัย ได้เป็นเหมือนถึงกรรม-กรณ์ในนรก. ท้าวเธอทรงระลึกถึงพระโพธิสัตว์แล้ว ทรงดำริว่า สหายของเราได้ห้ามปรามแล้วว่า ปิตุฆาตกรรมเป็นกรรมอันหนักมาก เมื่อเขาไม่สามารถ

จะให้เราเชื่อถือถ้อยคำของตนได้ จึงแสดงตนให้หมดโทษแล้วหลบไปเสีย ถ้าเขาจักอยู่ในที่นี้ไซร้ คงจักไม่ยอมให้เรากระทำปิตุฆาตกรรมเป็นแน่ พึงนำภัยแม้นี้ของเราไปเสีย เดี๋ยวนี้เขาอยู่ในที่ไหนหนอ ถ้าเรารู้ที่อยู่ของเขาก็จะได้ให้คนไปเรียกมา ใครกันหนอ จะพึงบอกที่อยู่ของเขาให้แก่เราได้. ตั้งแต่บัดนั้นมา ท้าวเธอก็ตรัสสรรเสริญคุณของพระโพธิสัตว์แต่อย่างเดียว ทั้งภายใน. พระราชวังและในราชสภา. ครั้นกาลล่วงไปนานแล้วอย่างนั้น พระโพธิสัตว์นั้นจึงคิดว่า พระราชาทรงระลึกถึงเรา เราควรไปในราชสำนักนั้นแล้วแสดงธรรมแก่ท้าวเธอ ทำท้าวเธอให้หายหวาดกลัว ดังนี้แล้วอยู่ในหิมวันต์ได้ ๕๐ ปี มีพระดาบส ๕๐๐ เป็นบริวาร พากันมาโดยทางอากาศ ลงในอุทยานชื่อทายปัสสะ มีหมู่ฤาษีเป็นบริวารนั่งอยู่ ณ แผ่นศิลา. คนเฝ้าสวนเห็นหมู่ฤาษีนั้นจึงถามว่า ท่านผู้เจริญขอรับ ก็ท่านผู้เป็นศาสดาของคณะมีนามว่ากระไร พอเขาได้ฟังว่า ชื่อว่า **สังกิจจบัณฑิต** ดังนี้ แม้ตัวเขาเองก็จำได้ จึงได้เรียนให้ทราบว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงรออยู่ในที่นี้จนกว่าข้าพเจ้าจะทูลเชิญพระราชาให้เสด็จมา พระราชาของพวกข้าพเจ้า ทรงมีพระประสงค์จะพบพระคุณเจ้า ดังนี้ ไหว้แล้วจึงรีบเข้าไปยังพระราชวัง กราบทูลแด่พระราชาว่า พระโพธิสัตว์นั้นมาแล้ว. พระราชาเสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงกระทำสักการะบูชาอันเหมาะสมที่พระองค์จะพึงทำถวายแล้ว จึงตรัสถามปัญหา. พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น คนเฝ้าสวนเห็นพระเจ้าพรหมทัต
ผู้เป็นจอมทัพประทับนั่งอยู่ ได้กราบทูลท้าวเธอว่า
พระสังกิจจฤาษีที่พระองค์ทรงพระกรุณา ซึ่งยกย่อง
กันว่าได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลาย มาถึงแล้ว ขอเชิญ

พระองค์รีบเสด็จออกไปพบท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่ง-ใหญ่โดยเร็วเถิด ก็ลำดับนั้น พระราชาผู้จอมทัพ อันหมู่มิตรและอำมาตย์แวดล้อมแล้ว เสด็จขึ้นรถอันเทียมด้วยม้าอาชาไนยรีบเสด็จไป พระราชาผู้ทรงบำรุงแว่นแคว้นของชาวกาสีให้เจริญ ทรงเปลื้องเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างคือ พัดวาลวีชนี อุณหิส พระขรรค์ เศวตฉัตร และฉลองพระบาท ทรงเก็บวางไว้แล้ว เสด็จลงจากรถ ทรงดำเนินเข้าไปหาท่านสังกิจจฤาษี ผู้นั่งอยู่ในพระราชอุทยานอันมีนามว่าทายปัสสะ ครั้นเสด็จเข้าไปหาแล้วก็ทรงบันเทิงอยู่กับฤาษี ครั้น ทรงสนทนาปราศรัย พอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นประทับนั่งแล้ว ลำดับนั้น ได้ทรงสำคัญกาลอยู่ แต่นั้นทรงปฏิบัติ เพื่อจะตรัสถามถึงกรรมอันเป็นบาป จึงตรัสว่า ข้าพเจ้าขอถามท่านสังกิจจฤาษี ผู้ได้รับยกย่องว่า ได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลาย อันหมู่ฤาษีทั้งหลายห้อมล้อมนั่งอยู่ ในทายปัสสะอุทยานว่า นรชนผู้ประพฤติล่วงธรรม (เหมือน) ข้าพเจ้าประพฤติล่วงธรรมแล้ว จะไปสู่คติอะไรในปรโลก ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอได้โปรดบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิสฺวา** ความว่า พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็คนเฝ้าสวนนั้นเห็นพระราชาประทับนั่งในราชสภา จึง

กราบทูลให้พระองค์ได้ทรงทราบแล้ว. บทว่า **ยสฺสาสิ** ความว่า กราบทูลให้ทรงทราบถึงผู้ที่พระองค์ทรงรำพันถึง. บทว่า **ยสฺสาสิ** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ทรงเอ็นดู มีพระหฤทัยอ่อนโยนแก่ท่านผู้ใด อธิบายว่า พระองค์ทรงรำพันถึงคุณของท่านผู้ใดอยู่เนือง ๆ ท่านผู้นั้น คือ สังกิจจฤาษีนี้ที่ยกย่องกันว่า เป็นผู้ได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลาย มาถึงแล้วโดยลำดับ มีหมู่ฤาษีห้อมล้อมนั่งอยู่บนแผ่นศิลา ในพระราชอุทยานของพระองค์ ดูงดงามเปรียบปานรูปทองคำ ฉะนั้น. บทว่า **ตรมานรูโป** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ธรรมดาว่า บรรพชิตทั้งหลาย เป็นผู้ไม่คลุกคลีในตระกูล หรือว่าในหมู่คณะ เมื่อพระองค์เสด็จไปยังมิทันได้ถึง ก็เกรงว่าจะหลีกไปเสียก่อน เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงรีบเสด็จออกไปพบท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะท่านแสวงหาคุณมีศีลเป็นต้นอันใหญ่ยิ่ง. บทว่า **ตโต** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นั้น พอได้ทรงสดับถ้อยคำของคนเฝ้าสวนนั้นแล้ว ก็ทรงรีบร้อนเสด็จไปในลำดับแห่งคำกราบทูลของตนเฝ้าสวนนั้นทันที. บทว่า **นิกฺขิปฺป** ความว่า ได้ยินว่า พระราชาพระองค์นั้น พอเสด็จถึงประตูพระราชอุทยานก็ทรงฉุกคิดขึ้นว่า ธรรมดาว่า บรรพชิตทั้งหลาย เป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่ควรเคารพ เราไม่ควรไปยังสำนักของท่านสังกิจจดาบส ด้วยทั้งเพศที่สูงสุด ท้าวเธอจึงได้นำออกเสียซึ่งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างเหล่านั้น คือ พัดวาลวีชนี มีด้ามเป็นทองคำประดับด้วยแก้วมณี ๑ แผ่นอุณหิสที่ทำด้วยทองคำ ๑ พระขรรค์มงคลที่หุ้มห่อไว้ดีแล้ว ๑ เศวตฉัตร ๑ ฉลองพระบาททองคำ ๑ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ทรงเปลื้องแล้ว. บทว่า **ปฏิจฺฉถ** ความว่า ทรงเก็บเครื่องราชกกุธภัณฑ์นั้นนั่นแลเสีย คือ ทรงมอบไว้ในมือของผู้รักษาเรือนคลัง. บทว่า **ทายปสฺสสฺมึ** ได้แก่ ในอุทยานอันมีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **อถ กาลิ อมญฺญถ** ความว่า ลำดับนั้น พระองค์

ทรงทราบว่า บัดนี้เป็นเวลาที่จะถามปัญหาได้ แต่ในบาลีว่า **ยถาถาลํ** ดังนี้ อธิบายว่า พระองค์ทรงสำคัญการถามปัญหา โดยสมควรแก่กาลที่พระองค์เสด็จมาแล้ว. บทว่า **ปฏิปชฺชถ** คือ ปฏิบัติแล้ว. บทว่า **เปจฺจ** ความว่า ละไปแล้ว อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ละไปแล้วนั้นเป็นชื่อของปรโลก เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายถึงปรโลก. บทว่า **มยา** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้ประพฤติล่วงสุจริตธรรมแล้ว คือได้กระทำปิตุฆาต-กรรมแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิดว่า บุคคลผู้ฆ่าบิดาย่อมไปสู่คติอะไร คือ ย่อมไหม้ในนรกขุมไหน.

พระโพธิสัตว์ ได้สดับคำนั้นแล้วจึงทูลว่า ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงตั้งพระทัยสดับเถิด แล้วจึงได้ถวายโอวาทเป็นอันดับแรก.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

สังกิจจฤาษี ได้กล่าวตอบพระราชา ผู้ทรงบำรุง
แว่นแคว้นของชาวกาสีให้เจริญ ประทับนั่งอยู่ในทาย-
ปัสสะอุทยานว่า ขอถวายพระพร ขอมหาบพิตรทรง
ฟังอาตมภาพ ถ้าเมื่อบุคคลเว้นทางผิด ทำตามคำของ
บุคคลผู้บอกทางถูกให้ โจรผู้เป็นดุจเสี้ยนหนาม ก็ไม่
พึงพบหน้าของบุคคลนั้น. เมื่อบุคคลปฏิบัติอธรรม แต่
ถ้ากระทำตามคำของบุคคลผู้พร่ำสอนธรรม บุคคล
นั้นไม่พึงไปสู่ทุคติเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฺปเถน** ได้แก่ หนทางที่พวกโจรซ่องสุมกันอยู่. บทว่า **มคฺคมนุสาสติ** ความว่า บอกหนทางอันเกษมให้. บทว่า **นาสฺส มคฺเคยฺย กณฺฏโก** ความว่า หนามคือพวกโจร ไม่พึง

เห็นหน้าของบุรุษผู้ทำตามโอวาทนั้นตามหนทางเลย. บทว่า **โย ธมฺมํ** คือ ผู้บอกสุจริตธรรมให้. บทว่า **น โส** ความว่า บุรุษนั้นไม่พึงถึงทุคติชนิดต่าง ๆ มีนรกเป็นต้น ดูก่อนมหาบพิตร จริงอยู่ อธรรมเป็นเช่นกับหนทางที่ผิด สุจริตธรรมเป็นเช่นกับหนทางอันเกษม ก็พระองค์ เมื่อกาลก่อนได้รับสั่งแก่อาตมภาพว่า เราจักปลงพระชนม์พระบิดาแล้ว จักเป็นพระราชาเอง ถึงถูกอาตมภาพคัดค้านห้ามไว้แล้ว ก็มิได้เชื่อถ้อยฟังคำของอาตมภาพเลย ฆ่าพระบิดาแล้ว ทรงเศร้าโศกอยู่ในบัดนี้ ธรรมดาว่า บุคคลผู้ไม่ทำตามโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย ก็เหมือนบุคคลผู้ดำเนินไปในหนทางที่มีโจร ย่อมถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวงแล.

พระโพธิสัตว์ ครั้นได้ถวายโอวาทแด่พระราชาพระองค์นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงธรรมชั้นสูงขึ้นไป จึงทูลว่า

ขอถวายพระพร ธรรมเป็นทางถูก ส่วนอธรรมเป็นทางผิด อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมส่งให้ถึงสุคติ นรชนผู้ประพฤติอธรรม มีความเป็นอยู่ไม่สม่ำเสมอ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปสู่คติใด อาตมภาพจะกล่าวคตินั้นคือนรกเหล่านั้น ขอพระองค์ทรงสดับคำของอาตมภาพเถิด.

นรก ๘ ขุมเหล่านี้ คือ สัญชีวนรก ๑ กาฬสุตตนรก ๑ สังฆาฏนรก ๑ โรรุวนรก ๑ มหาโรรุวนรก ๑ ต่อมาก็ถึงมหาอเวจีนรก ๑ ตาปนนรก ๑ ปตาปนนรก ๑ อันบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้แล้ว ก้าวล่วงได้ยาก เกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ ผู้มีกรรมหยาบช้า ก็เฉพาะนรกขุมหนึ่ง ๆ มีอุสสทนรก

๑๖ ขุม เป็นที่ทำบุคคลผู้กระด้างให้เร่าร้อนน่ากลัว มีเปลวเพลิงรุ่งโรจน์ มีภัยใหญ่ ขนลุกขนพองน่าสะพรึงกลัว มีภัยรอบข้าง เป็นทุกข์ มี ๔ มุม ๔ ประตู จัดแบ่งไว้เป็นส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กกั้นโดยรอบ มีฝาเหล็กครอบ ภาคพื้นของนรกเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นเหล็กแดงลุกโพลง ประกอบด้วยเปลวไฟลุกแผ่ไปตลอดที่ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.

สัตว์ทั้งหลายมีเท้าในเบื้องบน มีศีรษะในเบื้องต่ำ ตกลงไปในนรกนั้น สัตว์เหล่าใดกล่าวล่วงเกินฤาษีทั้งหลายผู้สำรวมแล้ว ผู้มีตบะ สัตว์เหล่านั้น ผู้มีความเจริญอันขจัดแล้ว ย่อมหมกไหม้อยู่ในนรก เหมือนปลาที่ถูกเฉือนให้เป็นส่วน ๆ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้มีปกติกระทำกรรมอันหยาบช้า มีตัวถูกไฟไหม้ทั้งข้างในข้างนอกเป็นนิตย์ แสวงหาประตูออกจากนรกก็ไม่พบประตูที่จะออก ตลอดปีนับไม่ถ้วน สัตว์เหล่านั้นวิ่งไปทางประตูด้านหน้า จากประตูด้านหน้าวิ่งกลับมาทางประตูด้านหลัง วิ่งไปทางประตูด้านซ้าย จากประตูด้านซ้าย วิ่งกลับมาทางประตูด้านขวา วิ่งไปถึงประตูใด ๆ ประตูนั้นก็ปิดเสีย สัตว์ทั้งหลายผู้ไปสู่นรก ย่อมประคองแขนคร่ำครวญเสวยทุกข์มิใช่น้อย นับเป็นหลาย ๆ พันปี เพราะเหตุนั้น บุคคลไม่ควรรุกรานท่านที่เป็นคนดี ผู้สำรวม มีตบธรรม

ซึ่งเป็นดุจอสรพิษมีเดชกำเริบร้ายล่วงได้ยา ฉะนั้น.

พระเจ้าอัชชุนะ ผู้เป็นใหญ่ในแว่นแคว้นเกตกถะ มีพระกายกำยำ เป็นนายขมังธนู มีพระหัตถ์ตั้งพัน มีมูลอันขาดแล้ว เพราะประทุษร้ายพระฤาษีโคตมโคตร ฝ่ายพระเจ้าทัณฑกีได้เอาธุลีโปรยลงรดกีสวัจฉฤาษี ผู้หาธุลีมิได้ พระราชาพระองค์นั้น ถึงแล้วซึ่งความพินาศ ดุจต้นตาลขาดแล้วจากราก ฉะนั้น พระเจ้าเมชฌะคิดประทุษร้าย ในมาตังคฤาษีผู้เรืองยศ รัฐ-มณฑลของพระเจ้าเมชฌะ พร้อมด้วยบริษัทก็สูญสิ้นไปในครั้งนั้น ชาวเมืองอันธกวินทัย ประทุษร้ายกัณหทีปายนฤาษี โดยช่วยกันเอาไม้พลองรุมตีจนตาย ไปเกิดในยมสาธนนรก ส่วนพระเจ้าเจติยราชนี้ ได้ประทุษร้ายกปิลดาบส แต่ก่อนเคยเหาะเหินเดินอากาศได้ ภายหลังเสื่อมสิ้นฤทธ์ ถูกแผ่นดินสูบ ถึงมรณกาล เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่สรรเสริญการลุอำนาจแห่งฉันทาคติเป็นต้น บุคคลไม่ควรเป็นผู้มีจิตประทุษร้าย พึงกล่าววาจาอันประกอบด้วยสัจจะ ถ้าว่านรชนผู้ใดมีใจประทุษร้าย เพ่งเล็งท่านผู้รู้ ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ นรชนผู้นั้น ย่อมไปสู่นรกเบื้องต่ำ.

ชนเหล่าใดพยายามกล่าววาจาหยาบคาย บริภาษบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ชนเหล่านั้น ไม่ใช่เหล่ากอไม่ใช่ทายาท เป็นเหมือนต้นตาลมีรากอันขาดแล้ว

อนึ่ง ผู้ใดฆ่าบรรพชิตผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวงหาคุณ

อันยิ่งใหญ่ ผู้นั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตตนรก ตลอดกาลนาน.

อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ตั้งอยู่ในอธรรม กำจัดชาวแว่นแคว้น ทำชาวชนบทให้เดือดร้อนสิ้น พระชนม์ไปแล้ว จะต้องหมกไหม้อยู่ในตาปนนรก ในโลกหน้า และพระราชาพระองค์นั้น จะต้องหมก-ไหม้อยู่ตลอดแสนปีทิพย์ อันกองเพลิงห้อมล้อมเสวย ทุกขเวทนา เปลวไฟมีรัศมีซ่านออกจากกายของสัตว์นั้น สรรพางค์กายพร้อมทั้งปลายขนและเล็บของสัตว์ผู้มีไฟเป็นภักษา มีเปลวไฟเป็นอันเดียวกัน สัตว์นรกมีตัวถูกไฟไหม้ ทั้งข้างในและข้างนอกอยู่เป็นนิตย์ เป็นผู้อันทุกข์เบียดเบียน ร้องไห้คร่ำครวญอยู่เหมือนช้างลูกนายหัตถาจารย์แทงด้วยขอ ฉะนั้น.

ผู้ใดเป็นคนต่ำช้า ฆ่าบิดาเพราะความโลภหรือเพราะความโกรธผู้นั้นต้องหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตตนรก สิ้นกาลนาน บุคคลผู้ฆ่าบิดาเช่นนั้น ต้องหมกไหม้อยู่ในโลหกุมภีนรก นายนิรยบาลทั้งหลายเอาหอกแทงสัตว์นรกนั้นผู้ถูกไฟไหม้อยู่จนไม่มีหนัง ทำให้ตาบอด ให้กินมูตรกินคูถ กดสัตว์นรกเช่นนั้น ให้จมลงในน้ำแสบ นายนิรยบาลทั้งหลายให้สัตว์นรกกินก้อนคูถที่ร้อนจัดและก้อนเหล็กแดงอันลุกโพลง ให้ถือผาลทั้งยาวทั้ง-ร้อนสิ้นกาลนาน งัดปากให้อ้าแล้วเอาเชือกผูกไว้ ยัดก้อนเหล็กแดงเข้าไปในปาก ฝูงสุนัขแดง ฝูงสุนัข

ด่าง ฝูงแร้ง ฝูงกา และฝูงนกตระกรุม ล้วนมีปาก เป็นเหล็ก ต่างมารุมจิกกัดลิ้นให้ขาดแล้ว กินลิ้นอัน มีเลือดไหล เหมือนก็ของอันเป็นเดนเต็มไปด้วย เลือด ฉะนั้น นายนิรยบาลเที่ยวเดินทุบตีสัตว์นรกผู้ฆ่า บิดานั้น ซึ่งมีร่างกายอันแตกไปทั่ว เหมือนผลตาลที่ ถูกไฟไหม้ จริงอยู่ ความยินดีของนายนิรยบาลเหล่านั้น เป็นการเล่นสนุก แต่สัตว์นรกต้องได้รับทุกข์ คนผู้ ฆ่าบิดาเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ต้องอยู่ในนรก เช่นนั้น.

ก็บุตรฆ่ามารดาจากโลก นี้แล้ว ต้องไปสู่ที่อยู่ แต่งพระยายม ย่อมเข้าถึงความทุกข์อย่างยิ่ง ด้วยผล แห่งกรรมของตน พวกนายนิรยบาลที่ร้ายกาจ ย่อม บีบคั้นสัตว์ผู้ฆ่ามารดา ด้วยผาลเหล็กแดงบ่อย ๆ ให้ สัตว์นรกดื่มกินโลหิตที่เกิดแต่ตน อันไหลออกจาก กายของตน ร้อนดุจทองแดงที่ละลายคว้างบนแผ่นดิน สัตว์นรกนั้นลงไปสู่ห้วงน้ำเช่นกับหนองและเลือด น่าเกลียดดังซากศพเน่า มีกลิ่นเหม็นดุจก้อนคูถ หมู่ หนอนในห้วงน้ำนั้น มีกายใหญ่ มีปากเป็นเหล็กแหลม ทำลายผิวหนัง ชอนไชไปในเนื้อและเลือด กัดกิน สัตว์นรกนั้น ก็สัตว์นั้นถึงนรกนั้นแล้ว จมลงไปประ มาณชั่วร้อยบุรุษ ศพเน่าเหม็นฟุ้งไปตลอดร้อยโยชน์ โดยรอบ จริงอยู่ แม้จักษุของตนผู้มีจักษุ ย่อมคร่ำคร่า เพราะกลิ่นนั้น ดูก่อนพระเจ้าพรหมทัต บุคคลผู้ฆ่า มารดา ย่อมได้รับทุกข์เห็นปานนี้.

พวกหญิงผู้รีดลูกย่อมก้าวล่วงลำธารนรกอันคมแข็ง ที่ก้าวล่วงได้แสนยาก ดุจคมมีดโกน แล้วตกไปสู่แม่น้ำเวตรณีที่ไปได้ยาก ต้นงิ้วทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นเหล็กมีหนาน ๑๖ องคุลี มีกิ่งห้อยย้อยปกคลุมแม่น้ำเวตรณี ที่ไปได้ยากทั้ง ๒ ฟาก สัตว์นรกเหล่านั้น มีตัวสูงโยชน์หนึ่งลูกไฟที่เกิดเองแผดเผามีเปลวรุ่งเรืองยืนอยู่ ดุจกองไฟ ตั้งอยู่ที่ไกล ฉะนั้น.

หญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีก็ดี ชายที่คบหาภรรยาผู้อื่นก็ดี ต้องตกอยู่ในนรกอันเร่าร้อนมีหนามคม สัตว์นรกเหล่านั้น ลูกนายนิรยบาลทิ่มแทงด้วยอาวุธกลับเอาศีรษะลง ลงมานอนอยู่ ถูกทิ่มแทงด้วยหลาวเป็นอันมาก ตื่นอยู่ตลอดกาลทุกเมื่อ ครั้นพอรุ่งสว่าง นายนิรยบาล ก็ให้สัตว์นรกนั้นเข้าไปสู่โลหกุมภีอันใหญ่ เปรียบดังภูเขามีน้ำเสมอด้วยไฟอันร้อน บุคคลผู้ทุศีล ถูกโมหะครอบงำ ย่อมเสวยกรรมของตน ที่ตนเองกระทำชั่วไว้ในปางก่อน ตลอดวันตลอดคืน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ภรรยาใดที่เขาช่วยมาด้วยทรัพย์ ย่อมดูหมิ่นสามี แม่ผัวพ่อผัว หรือพี่ผัวน้องผัว นายนิรยบาล เอาเบ็ดมีสายเกี่ยวปลายลิ้นของหญิงนั้นฉุดคร่ามา สัตว์นรกนั้นเห็นลิ้นของตนซึ่งยาวประมาณ ๑ วา เต็มไปด้วยหมู่หนอน ไม่อาจอ้อนวอนนายนิรยบาล ย่อมตายไปหมกไหม้ในตาปนนรก.

พวกคนฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลาดักเนื้อ พวกโจร คนฆ่าโค พวกพราน พวกคนผู้กระทำคุณในเหตุมิใช่คุณ (คนส่อเสียด) ลูกนายนิรยบาลเบียดเบียนด้วยหอกเหล็ก ฆ้อนเหล็ก ดาบและลูกศร พุ่งหัวให้ตกลงสู่แม่น้ำแสบ คนทำคดีโกง ถูกนายนิรยบาลทุบตีด้วยฆ้อนเหล็ก ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า แต่นั้น ย่อมกินอาเจียนของสัตว์นรกเหล่าอื่น ผู้ได้รับความทุกข์ทุกๆ เมื่อ ฝูงกาบ้าน ฝูงสุนัข ฝูงแร้ง ฝูงกาป่า ล้วนมีปากเหล็ก ต่างพากันรุมจิกกัดกินสัตว์นรก ผู้กระทำกรรมอันหยาบช้า ดิ้นรนอยู่ ชนเหล่าใดเป็นอสัตบุรุษ อันธุลีปกปิดให้เนื้อชนกันจนตายก็ดี ให้นกตีกันจนตายก็ดี ชนเหล่านั้น ต้องไปตกอุสสทนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม ปโถ** ความว่า ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นทางที่ดำเนินไปสู่สุคติ เป็นทางเกษม ไม่มีภัยเฉพาะหน้า. บทว่า **วิสมชีวิโน** คือ สำเร็จการเลี้ยงชีพโดยอธรรม. บทว่า นิรเย ความว่า อาตมภาพจะกล่าวนรกที่บังเกิดแก่สัตว์เหล่านี้แด่พระองค์. บทว่า **สุโณหิ เม** ความว่า พระมหาสัตว์แม้ถูกพระราชาตรัสถามถึงนรกที่พวกชนผู้ฆ่าบิดาบังเกิดเกล้า ก็มิได้แสดงนรกนั้นก่อนแล้วจึงกล่าวอย่างนี้ เพื่อจะแสดงมหานรก ๘ ขุม และอุสสทนรก ๑๖ ขุม. ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้ว่า เพราะเมื่อพระมหาสัตว์แสดงถึงนรกที่ตรัสถามนั้นก่อน พระราชาพึงมีพระหฤทัยแตกสวรรคตเสียในที่นั้นเป็นแน่แท้ ก็พระราชาทอดพระเนตรเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้ไหม้อยู่ในนรกเหล่านี้ ย่อมจะถือเอาไว้เป็นตัวอย่าง ทรงมีอุปัตถัมภกกรรมอันเกิดพร้อมแล้ว ด้วยทรงเข้าพระทัยว่า แม้สัตว์เหล่าอื่นก็มีกรรม

อันชั่วช้าเลวทรามมากเหมือนกับตัวเรา เราจักต้องหมกไหม้ในระหว่างแห่งนรกเหล่านี้ ดังนี้แล้ว ก็จักเป็นผู้หาพระโรคคือความกลัวมิได้ ก็เมื่อพระมหาสัตว์แสดงนรกเหล่านั้น ทำแผ่นดินให้แยกออกเป็น ๒ ภาค ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ก่อนแล้ว จึงแสดงภายหลัง เนื้อความแห่งคำเหล่านั้น มีดังต่อไปนี้ สัตว์นรกทั้งหลาย อันนายนิรยบาลถืออาวุธต่าง ๆ อันลุกโพลงแล้ว ตัดให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ย่อมมีชีวิตอยู่บ่อย ๆ (คือตายแล้วก็เกิดมารับกรรมอีก) ในนรกนี้เหตุนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า **สัญชีวะ.** นายนิรยบาลทั้งหลาย พากันบันลือโห่ร้องติดกันไม่ขาดระยะ ถืออาวุธต่างชนิดที่ไฟลุกโพลง ติดตามไล่ฆ่าสัตว์นรกทั้งหลาย ผู้กำลังวิ่งหนีไป ๆ มา ๆ อยู่บนเหนือแผ่นดินโลหะอันลุกโพลงด้วยไฟ เมื่อสัตว์ล้มลงบนแผ่นดินที่ลุกเป็นไฟแล้ว จึงขึงสายบรรทัดอันลุกโชนด้วยไฟ แล้วถือขวานที่ไฟกำลังติด พากันโห่ร้องทำสัตว์นรกผู้คร่ำครวญอยู่ด้วยเสียงอันน่าเวทนาเป็นอย่างมากให้เป็น ๘ ส่วนบ้าง ๑๖ ส่วนบ้าง เป็นไปอยู่ในนรกนี้ เหตุนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า **กาฬสุตตะ.** ภูเขาเหล็กลุกเป็นไฟทั้งหลายลูกใหญ่ ๆ หลายลูก กระทบสัตว์อยู่ในนรกนี้ เหตุนั้น นรกนั้น จึงชื่อว่าสังฆาฏะ ได้ยินว่า นายนิรยบาลทั้งหลาย ให้สัตว์นรกะข้าไปในแผ่นดินเหล็กที่ลุกโพลง ได้ ๕ โยชน์เพียงเอว แล้วกระทำไม่ให้หวั่นไหวในนรกนั้น ลำดับนั้นภูเขาเหล็กอันลุกโพลง ลูกใหญ่ ๆ เกิดขึ้นแต่ด้านทิศบูรพา ครางกระหึ่มอยู่เหมือนเสียงอสนีบาต กลิ้งมาบดสัตว์เหล่านั้น ราวกะว่าบดงากระทำให้เป็นผงแล้วไปตั้งอยู่ในทิศปัจฉิม แม้ภูเขาเหล็กที่ตั้งขึ้นแต่ทิศปัจฉิม ก็กลิ้งไปเหมืออย่างนั้นนั่นแล แล้ว ตั้งอยู่ในทิศบูรพา อนึ่ง ภูเขาทั้ง ๒ ลูกนั้นได้กลิ้งมาปะทะกันแล้ว บดขยี้สัตว์นรก ดุจบีบลำอ้อยในเครื่องยนตร์สำหรับบีบอ้อยฉะนั้น สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเสวยทุกข์ในสังฆาฏนรกนั้น ตลอดหลายแสนปีเป็นอันมาก ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **เทฺว จ โรรุวา** ความว่า **โรรุวนรก ๒** คือ **ชาลโรรุวะ ๑ ธูมโรรุวะ ๑.** บรรดาโรรุวนรกทั้ง ๒ นั้น ชาลโรรุวะเต็มไปด้วยเปลวไฟอันแสดงคล้ายเลือด ดำรงอยู่ตลอดกัป. ธูมโรรุวะเต็มไปด้วยควันอันแสบ. ในโรรุวนรกทั้ง ๒ นั้น เปลวไฟจะแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง ๙ ของพวกสัตว์นรกผู้หมกไหม้อยู่ในชาลโรรุวะแล้ว จึงเผาสรีระ. ควันแสบแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง ๙ ของเหล่าสัตว์นรกผู้ไหม้อยู่ในธูมโรรุวะ แล้วจึงค่อยทำสรีระให้เป็นผงไหลออกมาคล้ายดังแป้ง ฉะนั้น. สัตว์นรกผู้หมกไหม้อยู่ในนรกแม้ทั้ง ๒ นั้น ย่อมร้องดัง ท่านจึงเรียกนรกแม้ทั้ง ๒ นั้นว่า **โรรุวะ.** ความว่างเปล่า คือระหว่างคั่นของเปลวไฟ สัตว์ผู้หมกไหม้อยู่ และทุกข์ของสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่มีในนรกนี้ เหตุนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า **อวิจิ.** อวีจินรกเป็นสถานที่ใหญ่ จึงได้ชื่อว่า **มหาอวีจิ.** จริงอยู่ ในมหาอวิจินรกนั้น เปลวไฟทั้งหลาย ตั้งขึ้นแต่ฝาด้านทิศบูรพาเป็นต้นแล้ว กลับมากระทบในฝาด้านทิศปัจฉิมเป็นต้น ทะลุฝาก่อนแล้วจับข้างหน้าได้ ๑๐๐ โยชน์ เปลวไฟที่ตั้งขึ้นในเบื้องต่ำย่อมกระทบเบื้องบน เปลวไฟที่ตั้งขึ้นเบื้องบนย่อมกระทบในเบื้องต่ำ ขึ้นชื่อว่า เปลวไฟทั้งหลาย ในอวีจิมหานรกนี้ ย่อมไม่มีระหว่างอย่างนี้นั่นแหละ ก็สถานที่มีประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ภายในมหานรกนั้น เต็มไปด้วยสัตว์ทั้งหลายหาระหว่างคั่นไม่ได้เลย ประดุจดังทะนานเต็มไปด้วยน้ำนมและแป้ง ฉะนั้น ประมาณของเหล่าสัตว์ผู้หมกไหม้อยู่ ย่อมไม่มีด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ และสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ย่อมไหม้อยู่ในที่เฉพาะของตนเท่านั้น. ขึ้นชื่อว่า ระหว่างแห่งสัตว์ทั้งหลายในมหานรกนี้ ย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้. อุเบกขาอันเป็นอกุศลวิบาก ๖ อย่างที่เหลือ ย่อมเป็นอัพโภหาริก เพราะความที่ทุกข์ในมหานรกนั้นมีกำลัง เผาอยู่เนือง ๆ เปรียบ

เหมือนหยาดแห่งน้ำผึ้ง ๖ หยาดในปลายลิ้น ย่อมเป็นอัพโภหาริก เพราะความที่หยาดของทองแดงอันเป็นส่วนที่ ๗ เป็นของมีกำลังเผาอยู่เนืองๆ ฉะนั้น. ทุกข์เท่านั้น ย่อมปรากฏ คือ ย่อมปรากฏหาระหว่างมิได้. ขึ้นชื่อว่าระหว่างแห่งความทุกข์ในมหานรกนี้ ย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้. อวีจิมหานรกนี้นั้น รวมทั้งฝาทั้งหลาย วัดโดยผ่ากลางได้ ๓๑๘ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๙๕๔ โยชน์ รวมทั้งอุสสทนรกด้วยเป็นหมื่นโยชน์. บัณฑิตพึงทราบความที่อวีจิมหานรกนั้นเป็นสถานที่ใหญ่ถึงเพียงนี้.

นรกใดเผาสัตว์ทั้งหลายไม่ให้กระดิกได้ เพราะฉะนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า **ตาปนะ.** นรกใดย่อมยังสัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนอย่างเหลือเกิน เพราะฉะนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า **ปตาปนะ.** นายนรยบาลทั้งหลาย ย่อมให้สัตว์นั่งบนหลาวเหล็กที่ลุกโพลง มีประมาณเท่าลำตาล ในตาปนนรกนั้น แผ่นดินภายใต้แต่ที่นั้น ย่อมลุกโพลง ส่วนหลาวไม่ติดไฟ สัตว์ทั้งหลายย่อมลุกเป็นเปลวเพลิง นรกนั้น ย่อมเผาสัตว์ไม่ให้กระดิกได้ ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง นายนิรยบาลย่อมประหารสัตว์ผู้เกิดในนรกนอกนี้ ด้วยอาวุธทั้งหลายที่กำลังลุกโชนแล้ว ให้ขึ้นสู่ภูเขาเหล็กมีไฟโพลง. ในเวลาที่สัตว์เหล่านั้น ยืนอยู่บนยอดภูเขา ลมอันมีกรรมเป็นปัจจัย ย่อมประหารสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นไม่อาจจะทรงตัวอยู่ได้บนภูเขานั้น ก็มีเท้าในเบื้อง มีศีรษะในเบื้องต่ำตกลงมา. ลำดับนั้น หลาวเหล็กลุกเป็นไฟ ย่อมตั้งขึ้นแต่แผ่นดินเหล็กเบื้องต่ำ. สัตว์นรกเหล่านั้นก็เอาศีรษะกระแทกหลาวเหล็กเหล่านั้นทีเดียว มีร่างกายทะลุเข้าไปในหลาวเหล็กเหล่านั้นลุกโพลงไหม้อยู่. นรกนั้น ย่อมเผาสัตว์ให้เร่าร้อนเหลือเกินด้วยประการฉะนี้แล.

ก็พระโพธิสัตว์ เมื่อจะแสดงนรกเหล่านั้นให้ปรากฏ จึงแสดงถึงสัญชีว-นรกก่อน เพราะได้เห็นสัตว์นรกทั้งหลายผู้หมกไหม้อยู่ในสัญชีวนรกนั้น มหาชนจึงเกิดความหวาดกลัวขึ้นเป็นอย่างมากแล้ว จึงให้สัญชีวนรกนั้นอันตรธานหายไป ทำแผ่นดินให้แยกออกเป็น ๒ ส่วนอีกครั้งหนึ่งแล้ว จึงแสดงกาฬสุตตนรก. พอเมื่อความหวาดกลัวเป็นอย่างมากเกิดขึ้นแก่มหาชน เพราะได้เห็นสัตว์ทั้งหลายหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตตนรกเช่นนั้น จึงบันดาลให้กาฬสุตตนรกนั้นอันตรธารหายไป. พระโพธิสัตว์แสดงนรกโดยลำดับอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงเชิญเสด็จพระราชามาแล้ว ทูลว่า ขอถวายพระพร พระองค์ควรจะได้ทอดพระเนตรสัตว์ทั้งหลายผู้หมกไหม้อยู่ในมหานรกทั้ง ๘ ขุมเหล่านี้บ้าง จะได้ทรงบำเพ็ญความไม่ประมาท ดังนี้แล้ว หวังจะกล่าวถึงหน้าที่แห่งมหานรกเหล่านั้น ซ้ำอีกครั้ง จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า นรก ๘ ขุม ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกฺขาตา** ความว่า นรกทั้ง ๘ ขุมที่อาตมภาพทูลแล้วแก่พระองค์นี้ บัณฑิตทั้งหลาย ในกาลก่อนก็ได้เคยกล่าวไว้แล้วเหมือนกันนะ. บทว่า **อากิณฺณา** คือ บริบูรณ์. บทว่า **ปจฺเจกา โสฬสุสฺสทา** ความว่า มหานรกทั้ง ๘ ชุมเหล่านี้ แต่ละขุม ๆ มีประอยู่ ๔ ประตู แต่ละประตูมีอุสสทนรกประตูละ ๔ มหานรกแห่งหนึ่ง ๆ จึงได้มีอุสสทนรกแห่งละ ๑๖ ขุม รวมอุสสทนรกทั้งหมดเป็น ๑๒๘ (เป็นนรกย่อย) รวมกับมหานรกอีก ๘ ขุม จึงเรียกว่า**นรก ๑๓๖ ขุม** ด้วยประการฉะนี้ (๘ x ๔ = ๓๒ x ๔ = ๑๒๘ + ๘= ๑๓๖). บทว่า **กทริยตาปนา** ความว่า นรกเหล่านี้แม้ทั้งหมด เป็นสถานที่ทำคนผู้แข็งกระด้างให้เร่าร้อน น่ากลัว เพราะมีความทุกข์เป็นกำลัง มีเปลวไฟ เพราะมีเปลวไฟเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่

ตลอดกัป มีภัยมากมาย เพราะมีความน่ากลัวอยู่อย่างมาก มีรูปร่างน่าขนลุกขนพอง เพราะพอบุคคลเห็นเข้าก็ขนลุกขนพอง ดูพิลึก เพราะน่าเกลียดน่ากลัว มีภัยรอบด้านเพราะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งภัย มีความลำบาก เพราะหาความสุขไม่ได้เลย. บทว่า **จตุกฺโกณา** ได้แก่ นรกแม้ทั้งหมดก็เป็นเช่นกับหีบ ๔ เหลี่ยม. บทว่า **วิภตฺตา** คือ แบ่งไว้เป็นประตูทั้ง ๔ ด้าน. บทว่า **ภาคโส มิตา** คือ นับตั้งไว้เป็นส่วน ๆ ด้วยสามารถทางประตูทั้งหลาย. บทว่า **อยสา ปฏิกชฺชิตา** ความว่า นรกแม้ทั้งหมดถูกปิดแล้ว ด้วยกระเบื้องเหล็กประมาณ ๙ โยชน์. บทว่า **ผุฏฺา ติฏฺฐนฺติ** ความว่า นรกแม้ทั้งหมด แผ่ไปตั้งอยู่ตลอดเนื้อที่ประมาณเพียงเท่านี้. บทว่า **อุทฺธ ปาทา อวฺ สิรา** อธิบายว่า พระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้ หมายถึงสัตว์ผู้กลิ้งเกลือกตกไปอยู่ ในนรกนั้นบ่อย ๆ. บทว่า **อติวตฺตาโร** ความว่า สัตว์ที่กล่าวล่วงเกินด้วยวาจาหยาบคายทั้งหลาย. ได้ยินมาว่า สัตว์ทั้งหลายผู้กระทำความผิด ในสมณพราหมณ์ผู้ดำรงอยู่ในธรรม ย่อมหมกไหม้อยู่ในมหานรกโดยมากก็เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **เต ภูนหนา** อธิบายว่า สัตว์ผู้กล่าวล่วงเกินพระฤาษีเหล่านั้น เป็นผู้มีความเจริญอันถูกกำจัดแล้ว เพราะกำจัดความเจริญของตนเอง ย่อมหมกไหม้อยู่คล้ายกับปลาที่เขาทำให้เป็นชิ้น ๆ. บทว่า **อสงฺเขยฺเย** ความว่า ใคร ๆ ไม่สามารถจะนับได้. บทว่า **กิพฺพิสการิโน** คือ ผู้มีปกติการทำกรรมอันทารุณโหดร้าย. บทว่า **นิกฺขมเนสิโน** ความว่า สัตว์เหล่านั้น แม้จะค้นหาแสวงหาหนทางออกจากนรก ก็มิได้ถึงประตูทางออกเลย. บทว่า **ปุรตฺถิเมน** ความว่า ในเวลาที่ประตูยังไม่ปิด สัตว์เหล่านั้นก็จะพากันมุ่งหน้าวิ่งไปยังประตูนั้น. อวัยวะมีผิวพรรณเป็นต้นของสัตว์เหล่านั้น ก็จะถูกไหม้ไฟในที่นั้นเอง. พอเมื่อสัตว์เหล่านั้นวิ่งไปใกล้จะถึงประตู ประตูก็ปิดเสีย ประตูข้างหลังก็ปรากฏคล้ายเหมือนว่าถูกเปิดแล้ว. แม้ในประตูด้านอื่น ๆ ทั้งหมดก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **น สาธุรูเป** ความว่า บุคคล (อย่า) พึงเข้าไปเบียดเบียนพระฤาษีผู้มีรูปดีดุจดังงูมีประการดังกล่าวแล้ว ด้วยที่นั่ง ด้วยคำหยาบ หรือด้วยกายกรรม ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะจะต้องได้เสวยความทุกข์อย่างใหญ่-หลวง ในมหานรกทั้ง ๘ ขุม เหตุกระทบกระทั่งท่านผู้สำรวมแล้ว และมีตบธรรม.

บัดนี้ พระโพธิสัตว์หวังจะแสดงถึงพระราชา ผู้ทรงกระทบกระเทียบพระฤาษีเห็นปานนั้นแล้ว ประสบความทุกข์นั้น ๆ จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า **อติกาโย** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติกาโย** ได้แก่ มีพระวรกายใหญ่โต สมบูรณ์ด้วยกำลัง. บทว่า **มหิสฺสาโส** ได้แก่ ผู้ถือธนู. บทว่า **สหสฺสพาหุ** ความว่า มีแขนพันหนึ่ง เพราะสามารถยกธนูได้ด้วยแขนพันแขนที่ต้องใช้บุคคลผู้ถือธนู ๕๐๐ คน ถึงจะยกขึ้นได้. บทว่า **เกกกาธิโป** คือ ผู้เป็นใหญ่ในเกกกรัฐ. บทว่า **วิภวงฺคโต** ได้แก่ ถึงความพินาศ. เรื่องทั้งหลายมีพิสดารแล้วในสรภังคชาดก. บทว่า **อุปหจฺจ มนำ** ได้แก่ ทำจิตของตนให้ประทุษร้าย. บทว่า **มาตงฺคสฺมึ** คือ ในมาตังคบัณฑิต. เรื่องได้เล่าไว้แล้วในมาตังคชาดก. บทว่า **กณฺหทีปายนาสชฺช** คือ ทำร้ายพระดาบสผู้มีชื่อว่า กัณหทีปายนะ. บทว่า **ยมสาธนำ** ได้แก่ นรก. เรื่องมีพิสดารแล้วในฆฏชาดก. บทว่า **อิสินา** ได้แก่ พระดาบสชื่อว่า กปิละ. บทว่า **ปาเวกฺขี** ได้แก่ เข้าไปแล้ว. บทว่า **เจจฺโจ** ได้แก่ พระเจ้าเจติยราช. บทว่า **หีนตฺโต** ได้แก่ มีอัตภาพอันเสื่อมไปรอบแล้ว คือ หมดฤทธิ์. บทว่า **กาลปริยายำ** ได้แก่ ถึงเวลาตายโดยปริยาย. เรื่องกล่าวไว้แล้วในเจติยชาดก. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิต ผิดในฤาษีทั้งหลายแล้ว ย่อมหมกไหม้อยู่ในมหานรกทั้ง ๘. บทว่า **ตสฺมา หิ**

ฉนฺทาคมนํ ความว่า บัณฑิตย่อมไม่สรรเสริญการถึงอคติแม้ทั้ง ๔ อย่างมีฉันทาคติเป็นต้น. บทว่า **ปทุฏฺเฐน** คือ โกรธแล้ว. บทว่า **คนฺตฺวา โส นิรยํ อโธ** ความว่า บุคคลผู้นั้น ย่อมไปสู่นรกเบื้องต่ำนั้นแล ด้วยผลกรรมที่ตนควรไปสู่เบื้องต่ำนั้น . แต่ในพระบาลีท่านเขียนไว้เป็น **นิรยุสฺสทฺ** ดังนี้. ความข้อนั้นหมายถึงว่า ย่อมไปสู่อุสสทนรก. บทว่า **วุฑฺเฒ** ได้แก่ ท่านผู้เจริญโดยวัย และท่านผู้เจริญโดยคุณ. บทว่า **อนปจฺจา** ความว่า คนเหล่านั้น ย่อมไม่ได้เหล่ากอหรือทายาท แม้ในระหว่างแห่งภพ. บทว่า **ตาลวตฺถุ** ความว่า คนเหล่านั้น ย่อมถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง แม้ในทิฏฐธรรมคล้ายต้นตาลที่มีรากอันขาดแล้วฉะนั้น แล้วไปบังเกิดในนรกทั้งหลาย. บทว่า **หนฺติ** ได้แก่ ทำให้ตาย. บทว่า **จิรํ รตฺตาย** ได้แก่ ตลอดกาลยาวนาน.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงนรกที่พวกคนผู้เบียดเบียนฤาษีทั้งหลายหมกไหม้อยู่ อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงนรกที่พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมหมกไหม้อยู่ต่อไป จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **โย จ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รฏฺโ วิทฺธ สโน** ได้แก่ เป็นผู้ถึงอคติด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้นแล้ว กำจัดชาวแว่นแคว้นเสีย. บทว่า **อจฺจิสงฺฆปเรโต โส** ได้แก่ พระราชาพระองค์นั้น เป็นผู้อันกลุ่มแห่งเปลวไฟโหมล้อมแล้ว. บทว่า **เตโชภกฺขสฺส** ได้แก่ เคี้ยวกินไฟอยู่ทีเดียว. บทว่า **คตฺตานิ** ได้แก่ องค์อวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหมดในสรีระ ในที่ประมาณ ๓ คาวุต คือ เปลวไฟเป็นกลุ่มเดียวกันทั้งหมด มีพร้อมกับอวัยวะเหล่านี้ คือ ปลายขนและเล็บ. บทว่า **ตุณฺฑทฺทิโต** ความว่า สัตว์นรกนั้น ย่อมคร่ำครวญ คล้ายช้างที่นายหัตถาจารย์แทงแล้ว ด้วยขอกระทำให้มีอาการไม่หวั่นไหว.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงนรกที่พวกพระราชา ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม หมกไหม้อยู่อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงถึงนรกที่พวกบุคคลผู้ฆ่าบิดาเป็นต้น หมกไหม้อยู่ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **โย โลภา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โลภา** ได้แก่ เพราะความโลภในยศและในทรัพย์. บทว่า **โทสา** ได้แก่ เพราะตนมีจิตอันโทสะประทุษร้ายแล้ว. บทว่า **นิฏฺฐจ** ความว่า นายนิรยบาล นำคนผู้ฆ่าบิดานั้น ซึ่งหมกไหม้อยู่ในโลหกุมภี ตลอดหลายพันปีออกมาแล้ว ทำสรีระซึ่งสูง ๓ คาวุตของสัตว์นั้น ไม่ให้มีหนัง (ลอกหนังออก) แล้วผลักให้ล้มลงบนแผ่นดินโลหะอันไฟลุกโพลง ทิ่มแทงด้วยหลาวเหล็กอันคม จนละเอียดเป็นผุยผง. บทว่า **อนฺธ กริตฺวา** ความว่า พระโพธิสัตว์ ทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร นายนิรยบาลทั้งหลาย ทรมานคนผู้ฆ่าบิดานั้น ให้ล้มหงายลงบนแผ่นดินโลหะที่ไฟกำลังลุกโพลง แล้วเอาหลาวเหล็กที่ติดไฟลุกโพลง ทิ่มแทงนัยน์ตาทั้ง ๒ ข้างให้บอดสนิท แล้วเอามูตร และกรีสอันร้อนยัดใส่เข้าไปในปาก แล้วหมุนเวียนสัตว์นั้น ไป คล้ายตั่งที่ทำด้วยฟาง แล้วกดให้จมลงในน้ำโลหะอันแสบ ซึ่งตั้งอยู่โดยตลอดกัป. บทว่า **ตตฺตำ ปกฺกุฏฺฐิตมโยคุฬจ** ความว่า นายนิรยบาลทั้งหลายให้สัตว์นรกนั้นเคี้ยวกินเปือกตม คือคูถอันเดือดพล่านแล้ว และก้อนเหล็กอันลุกโชนอีกด้วย ก็สัตว์นรกนั้น พอเห็นคูถและก้อนเหล็กที่นายนิรยบาล นำมาอยู่นั้นแล้ว ก็ปิดปากเสีย ลำดับนั้น นายนิรยบาล จึงเอาผาลไถยาวมีปลายร้อนยิ่งนัก ลุกเป็นเปลวไฟ งัดปากของสัตว์นรกนั้นให้อ้าออกแล้ว ใส่เบ็ดเหล็กที่ผูกสายเชือกเข้าไปเกี่ยวเอาลิ้นออกมา แล้วยัดใส่ก้อนเหล็กนั้นลงไปในปากที่อ้าอยู่นั้น. บทว่า **รกฺขสา** ได้แก่ นายนิรยบาล. บทว่า **สามา จ** ความว่า พระโพธิสัตว์ทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร ฝูงสุนัขแดง ฝูงสุนัขมีสีด่าง ฝูงแร้งมีปากเป็นโลหะ ฝูงกาป่าและฝูงนกนานาชนิด เหล่าอื่น ก็พากันมาชุมนุมฉุดกระชาก

ลากเอาลิ้นของบุคคลผู้ฆ่าบิดานั้นออกมาด้วยเบ็ด แล้วกัดลิ้นที่นำออกไว้บนแผ่นดิน ด้วยขอเหล็กหลายอัน คล้ายกะเอาอาวุธมาตัดทำให้เป็นส่วน ๆ โดยอาการเหมือนกากบาท. บทว่า **วิปฺผนฺทมานํ** ความว่า ฝูงสัตว์เหล่านั้นย่อมพากันเคี้ยวกินสัตว์นรกทั้งหลาย เหมือนเคี้ยวกินของอันเป็นเดนที่มีเลือดออก ฉะนั้น. บทว่า **ตํ ทฑฺฒกาพหุ** ความว่า นายนิรยบาลเที่ยวเดินทุบตีสัตว์นรกผู้ฆ่าบิดานั้น ซึ่งมีสรีระอัน ไฟไหม้แล้วลุกโพลงอยู่ ประดุจดังผลกะเบาอันไฟไหม้อยู่ ฉะนั้น. บทว่า **ปริภินฺนคตฺตํ** ได้แก่ มีตัวอันแตกแล้วในที่นั้น ๆ. บทว่า **นิปิโปฬยนฺตา** ได้แก่ เอาค้อนเหล็กที่ไฟลุกโพลงทุบตี. บทว่า **รตี หิ เตสํ** ความว่า ความยินดีนั้น ย่อมเป็นความสนุกสนานของพวกนายนิรยบาลเหล่านั้น. บทว่า **ทุกฺขิโน ปนีตเร** ความว่า ส่วนสัตว์นรกนอกนี้ ย่อมเป็นผู้ได้รับความทุกข์. บทว่า **เปตฺติฆาฏิโน** คือ ผู้ฆ่าบิดา พระราชา ครั้นทอดพระเนตรเห็นนรกที่บุคคลผู้ฆ่าบิดาทั้งหลายหมกไหม้อยู่นี้ ได้เป็นผู้สะดุ้งกลัวแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ครั้นได้ปลอบพระราชาพระองค์นั้นแล้ว จึงแสดงนรกที่บุคคลผู้ฆ่ามารดาทั้งหลายหมกไหม้อยู่. บทว่า **ยมกฺขยํ** คือ ที่อยู่ของพระยายม ได้แก่ นรก. บทว่า **อตฺตกมฺมผลูปโค** ได้แก่ เข้าถึงแล้วด้วยผลกรรมของตน. บทว่า **อมนุสฺสา** ได้แก่ พวกนายนิรยบาล. บทว่า **หนฺตารํ ชนยนฺติยา** คือ ผู้ฆ่ามารดา. บทว่า **พาเลหิ** ความว่า นายนิรยบาลพันด้วยผาลผูกด้วยขอเหล็ก และบีบคั้นอยู่ด้วยยนต์เหล็ก. บทว่า **ตํ** คือบุคคลผู้ฆ่ามารดานั้น. บทว่า **ปาเยนฺตี** ความว่า ก็เมื่อสัตว์นรกนั้นถูกบีบคั้นอยู่ โลหิตย่อมไหลออกจนเต็มกระเบื้องเหล็ก ลำดับนั้น พวกนายนิรยบาล ย่อมนำสัตว์นรกนั้นออกมาจากเครื่องยนต์ สรีระของสัตว์นรกนั้น

ย่อมกลับเป็นปกติตามเดิม ในขณะนั้นทีเดียว พวกนายนิรยบาล จึงให้สัตว์นรกนั้น นอนหงายบนแผ่นดิน แล้วให้ดื่มโลหิตที่กำลังเดือดพล่าน ดุจทองแดงที่กำลังละลายอยู่ ฉะนั้น. บทว่า **โอคฺคยฺห ติฏฺฐติ** ความว่า นายนิรยบาลทั้งหลาย บีบสัตว์นรกนั้นด้วยยนต์เหล็ก แล้วโยนลงไปในบ่อตม คือคูถอันมากมายน่าเกลียด และปฏิกูลด้วยกลิ่นเหม็นฟุ้งตลอดหลายพันปี. สัตว์นรกนั้น ดิ่งลงสู่ห้วงน้ำนั้นอยู่. บทว่า **อติกายา** คือ มีสรีรูประมาณเท่าเรือโกลนลำหนึ่ง. บทว่า **อโยมุขา** คือมีปากเป็นเหล็กแหลม. บทว่า **ฉวึ เภตฺวาน** ความว่า ทำลายตั้งแต่ผิวหนังไปจนกระทั่งกระดูก บางทีก็กินเข้าไปถึงเหยื่อในกระดูก. บทว่า **ปคิทฺธา** คือ เลื้อยไต่ไป. ก็หมู่หนอนเหล่านั้น ย่อมกัดกินอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ ยังจะได้เข้าไปทางปากล่างเป็นต้น ออกทางปากบนเป็นต้น เข้าไปทางข้างเบื้องซ้ายเป็นต้นแล้ว ออกจากทางข้างเบื้องขวาเป็นต้น ย่อมทำสรีระทุกส่วนให้เป็นช่องน้อยช่องใหญ่ สัตว์นรกนั้นได้รับความลำบากเป็นอย่างยิ่งร้องไห้คร่ำครวญหมกไหม้อยู่ในนรกนั้น. บทว่า **โส จ** ความว่า บุคคลผู้ฆ่ามารดานั้น ตกสู่นรกมีประมาณลึกได้ร้อยชั่วบุรุษนั้นแล้ว ย่อมจมลงไปจนมิดศีรษะทีเดียว ก็ซากศพนั้น ย่อมเน่าเปื่อยส่งกลิ่นฟุ้งตลบไปจนตลอดที่ร้อยโยชน์โดยรอบ. บทว่า **มาตุฆาฏี** คือผู้ฆ่ามารดา.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงนรกที่บุคคลผู้ฆ่ามารดาหมกไหม้อยู่อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงถึงนรกที่พวกหญิงผู้ทำสัตว์เกิดในครรภ์ ให้ตกไปไหม้อยู่ จึงกล่าวคาถาต่อไปอีก. บทว่า **ขุรธารมนุกฺกมฺมา** ได้แก่ ก้าวล่วงนรกที่มีคมประดุจมีดโกน ได้ยินว่า. นายนิรยบาลทั้งหลายในนรกนั้น ย่อมถือเอามีดโกนที่คมเล่นใหญ่ ๆ แล้ววางไว้เบื้องบน แต่นั้น หญิงเหล่าใด ดื่มกินยาร้อนที่ทำครรภ์ตกไปเป็นต้นแล้ว ทำครรภ์ให้ตกไป นายนิรยบาลก็ติด

ตามโบยตีหญิงผู้ที่ทำครรภ์ให้ตกไปเหล่านั้น ด้วยอาวุธทั้งหลายที่มีไฟลุกโพลง หญิงเหล่านั้น ก็ขาดออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย บนคมแห่งมีดโกนที่คมกริบ ลุกขึ้นบ่อย ๆ ก้าวล่วงซึ่งนรกมีคมแห่งมีดโกนอันก้าวล่วงได้ยากอย่างยิ่งนั้น ครั้นล่วงพ้นไปแล้ว ก็ยังถูกนายนิรยบาลไล่ติดตาม ย่อมตกลงไปสู่แม่น้ำเวตรณีอันไม่เสมอข้ามไปได้ยาก เหตุแห่งกรรมในนรกนั้น ๆ จักมีแจ้งในเนมิชาดก.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงนรกแห่งพวกหญิงผู้ทำครรภ์ให้ตกไปอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงถึงนรกไม้งิ้วมีหนามแหลม ที่พวกบุรุษผู้ผิดในภริยาของคนอื่น และพวกหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีหมกไหม้อยู่นั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อโยมยา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุภโต มภิลมฺพนฺติ** ความว่า กิ่งของไม้งิ้วเหล่านั้น ห้อยลงมาริมฝั่งแห่งแม่น้ำเวตรณีทั้ง ๒ ฟาก. สัตว์ทั้งหลายผู้มีสรีระที่ไฟลุกโพลงอยู่เหล่านั้น เป็นผู้มีเปลวไฟตั้งอยู่. บทว่า **โยชนํ** ความว่า สัตว์เหล่านั้นมีสรีระสูง ๓ คาวุต แต่ย่อมเป็นผู้สูงถึงโยชน์หนึ่งกับเปลวไฟที่ตั้งขึ้นแต่สรีระ. บทว่า **เอเต สชนฺติ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ผิดในภริยาของตนเหล่าอื่นนั้น ถูกนายนิรยบาลทิ่มแทงด้วยอาวุธนานาชนิดต้องขึ้นอยู่ในนรกไม้งิ้วเหล่านั้น. บทว่า **เต ปตนฺติ** ความว่า สัตว์นรกเหล่านั้น ติดอยู่ที่ค่าคบแห่งต้นไม้ ไหม้อยู่หลายพันปี ถูกนายนิรยบาลเอาอาวุธทิ่มแทงเข้าอีก ก็กลิ้งเอาศีรษะลงเบื้องต่ำ ตกลงมา. บทว่า **ปุถู** คือ มากมาย. บทว่า **วินิวทฺธงฺคา** ความว่า ในเวลาที่สัตว์นรกเหล่านั้น ตกลงจาต้นงิ้วนั้น หลาวทั้งหลายแทงขึ้นแต่แผ่นดินเหล็กในภายใต้ คอยรับศีรษะของสัตว์เหล่านั้นพอดี หลาวเหล่านั้น ย่อมแทงทะลุออกทางเบื้องต่ำของสัตว์เหล่านั้น . สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกหลาวอันเป็นอาวุธทิมแทงเอาแล้วอย่างนี้ ย่อมนอนอยู่ตลอดกาลนาน. บทว่า **ทีฆํ** ความว่า เมื่อไม่ได้การนอนหลับจึงตื่นอยู่ตลอดกาลยืดยาว. บทว่า **ตโต รตฺยา วิวสเน** ความว่า โดยล่วง

กาลนานในเวลาที่ล่วงไปแห่งราตรีทั้งหลาย. บทว่า **ปวชฺชนฺติ** ความว่า สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกนายนิรยบาลจับโยนเข้าไปยังโลหกุมภี อันไฟลุกโพลง มีเนื้อที่ประมาณ ๖๐ โยชน์ คือโลหกุมภีที่เต็มไปด้วยน้ำทองแดงอันไฟลุกโพลงอยู่ ตั้งอยู่ตลอดกัปแล้ว ไหม้อยู่ในโลหกุมภีนั้น. บทว่า **ทุสฺสีลา** ได้แก่ ผู้ประพฤติผิดในภริยาของคนอื่น.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงนรกไม้งิ้วที่พวกบุรุษผู้ปรารถนาผิดในภริยาของคนอื่น และพวกหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามี หมกไหม้อยู่อย่างนี้แล้ว เบื้องหน้าแต่นี้ไป เมื่อจะประกาศถึงสถานที่ของพวกหญิงผู้ไม่บำเพ็ญวัตรในสามี และวัตรในพ่อผัวเป็นต้น พากันหมกไหม้อยู่ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ยา จ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติมญฺญติ** ความว่า หญิงผู้ทำซึ่งสามิกวัตรดังที่กล่าวไว้แล้วในภิงสชาดก ล่วงละเมิดดูหมิ่นสามี. บทว่า **เชฏฺฐํ วา** ได้แก่ พี่ชายของสามี. บทว่า **นนนฺทนํ** ได้แก่ น้องสาวของสามี. จริงอยู่ ภริยาไม่บำเพ็ญวัตรต่าง ๆ ชนิดเป็นต้นว่า การนิ้วมือนวดเท้า นวดหลัง ให้อาบน้ำ ให้บริโภคอาหาร แก่ชนเหล่านี้แม้แต่คนใดคนหนึ่งให้บริบูรณ์ ไม่ตั้งหิริและโอตตัปปะในชนเหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นชนเหล่านั้น แม้หญิงนั้น ก็ไปบังเกิดในนรก. บทว่า **วงฺเกน** ความว่า ก็เมื่อหญิงนั้นไม่บำเพ็ญสามิกวัตรเป็นต้นให้บริบูรณ์ ด่าบริภาษสามีเป็นต้น บังเกิดในนรก นายนิรยบาลทั้งหลายจับหญิงนั้น ให้นอนลงบนแผ่นดินโลหะแล้ว เอาขอเหล็กงัดปากให้อ้าแล้ว เอาเบ็ดเกี่ยวปลายลิ้น ฉุดกระชากลากออกมาพร้อมทั้งสายเชือกที่ผูกไว้. บทว่า **กิมินํ** คือเต็มไปด้วยหมู่หนอน ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ดูก่อนมหาบพิตร สัตว์นรกนั้น ถูกกระชากมาแล้วอย่างนี้ ย่อมมองเห็นปลายลิ้นยาวประมาณวาหนึ่ง โดยวาของตนนั้น เต็มไปด้วยหนอนทั้งหลาย ตัวโตประมาณเท่าเรือโกลนลำใหญ่ อันเกิดขึ้นในที่ที่ถูกทุบด้วยอาวุธ. บทว่า

วิญฺญาเปตุ . น สกฺโกติ ความว่า แม้ต้องการจะอ้อนวอนนายนิรยบาล ก็ไม่อาจจะกล่าวถ้อยคำอะไร ๆ ได้. บทว่า **ตาปเน** ความว่า หญิงนั้นไหม้อยู่ในตาปนนรกนั้นตั้งหลายพันปีอย่างนี้แล้ว ยังจะต้องถูกหมกไหม้อยู่ในมหานรกชื่อตาปนะอีก.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงถึงมหานรกที่พวกหญิงผู้ไม่บำเพ็ญวัตรในสามี และวัตรในแม่ผัวพ่อผัวเป็นต้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงถึงนรกที่พวกคนผู้ฆ่าสุกรเป็นต้น หมกไหม้อยู่ในบัดนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **โอรพฺภิกา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวญฺเญ วญฺญการกา** ได้แก่ ผู้ทำการส่อเสียด. บทว่า **ขารนทึ** ความว่า บุคคลผู้ฆ่าแกะเป็นต้นเหล่านี้ ถูกเบียดเบียนด้วยอาวุธทั้งหลายเหล่านี้มีหอกเป็นต้น ย่อมตกลงไปสู่แม่น้ำเวตรณี. สถานที่ที่พวกฆ่าแกะเป็นต้นหมกไหม้ที่เหลือ จักมีแจ้งในเนมิชาดก. บทว่า **กูฏการี** ท่านกล่าวหมายถึงบุคคลผู้ทำการตัดสินคดีโกง และผู้ทำการโกงด้วยตราชั่งเป็นต้น ในข้อนั้น นรกที่พวกผู้ตัดสินคดีโกง พิจารณาคดีโกง และโกงด้วยราคา หมกไหม้อยู่ จักมีแจ้งในเนมิชาดก. บทว่า **วนฺตํ** คือ สิ่งที่สำรอกออกมา. บทว่า **ทุรตฺตานํ** ได้แก่ มีอัตภาพอันเป็นไปได้ยาก. ข้อนี้ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ดูก่อนมหาบพิตร สัตว์ผู้มีอัตภาพอันถึงความลำบากเหล่านั้น เมื่อศีรษะถูกทุบด้วยฆ้อนเหล็ก ก็ย่อมอาเจียนออกมา แต่นั้นย่อมใส่สิ่งอาเจียนออกมานั้นเข้าไปในปาก ของสัตว์บางพวก ในบรรดาสัตว์เหล่านั้น ด้วยกระเบื้องเหล็กอันไฟลุกโพลง. สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าย่อมบริโภคสิ่งที่สัตว์เหล่าอื่นอาเจียนออกมา ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เภรณฺฑกา** ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก. บทว่า **วิปฺผนฺทมานํ** ความว่า ถูกจับให้นอนคว่ำหน้าและดึงเอาลิ้นออกมา ดิ้นรนไปมาข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **มิเคน** คือ เนื้อที่

เที่ยวหากินน้ำ. บทว่า **ปกฺขินา** คือนกชนิดนั้นนั่นเอง. บทว่า **คนฺตฺวา เต** ได้แก่ คนเหล่านั้นไปแล้ว. บทว่า **นิรยุสฺสทำ** ได้แก่ อุสสทนรก แต่ในบาลีท่านเขียนไว้ว่า นรกเบื้องต่ำ. ก็นรกนั้น จักมีแจ้งในเนมิชาดกแล.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงถึงนรกมีประมาณเท่านี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทำการเปิดเทวโลกแด่พระราชาแล้ว แสดงเทวโลกแด่พระราชา จึงทูลว่า

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไปสู่เบื้องบน เพราะ
กรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว ในโลกนี้ ขอเชิญพระองค์
ทอดพระเนตรผลของกรรม ที่บุคคลประพฤติดีแล้ว
เทพเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พระพรหมมีอยู่
ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นอธิบดีแห่งรัฐ เพราะเหตุนั้น
อาตมภาพขอทูลมหาบพิตร ขอมหาบพิตร จงทรง
ประพฤติธรรม ดูก่อนพระราชา ขอเชิญพระองค์ทรง
ประพฤติธรรม เหมือนอย่างธรรมที่บุคคลประพฤติ
ดีแล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺโต** ได้แก่ ผู้เข้าไปสงบระงับทวาร ๓ มีกายทวารเป็นต้น . บทว่า **อุทฺธ** ได้แก่ เทวโลก. บทว่า **สหินฺทา** ได้แก่ พร้อมด้วยพระอินทร์ทั้งหลายในเทวโลกนั้น ๆ. จริงอยู่ พระมหาสัตว์เมื่อจะแสดงถึงหมู่เทวดาทั้งหลาย อันประกอบด้วยเทวดาชั้นจาตุมหาราชแด่พระราชาพระองค์นั้น จึงทูลว่า ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทอดพระเนตรเทวดาชั้นจาตุมหาราชทั้งหลาย จงทอดพระเนตรท้าวมหาราชทั้ง ๔ จงทอดพระเนตรเทวดาชั้นดาวดึงส์ จงทอดพระเนตรท้าวสักกะเอิด ดังนี้ เมื่อจะแสดงเทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์และพระพรหม แม้ทั้งหมดเหล่านั้นอย่างนี้ จึงแสดงต่อไปว่า นี้เป็นผลของกรรมที่ประพฤติดีแล้ว แม้นี้ก็เป็นผล

ของกรรมที่ประพฤติดีแล้วเช่นเดียวกัน. บทว่า **ตนฺตำ พฺรูมิ** ความว่า เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจะขอทูลกะพระองค์. บทว่า **ธมฺมำ** ความว่า ตั้งแต่วันนี้ไป ขอพระองค์จงงดเว้นเวรทั้ง ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น แล้วจงบำเพ็ญบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้นเถิด. บทว่า **ยถา ตำ สุจิณฺณำ นานุตปฺเปยฺย** ความว่า ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมนั้นให้เป็นอันประพฤติดีแล้ว คือจงทำบุญให้มาก โดยประการที่บุญกรรมมีทานเป็นต้นนั้น อันบุคคลประพฤติดีแล้ว กรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนั้น ย่อมไม่ตามเดือดร้อนในภายหลัง เพราะสามารถปกปิดเสียได้ซึ่งความเดือดร้อนมีปิตุฆาตกรรมเป็นต้นเหตุ.

พระราชาพระองค์นั้น ครั้นได้ทรงสดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์แล้วตั้งแต่นั้นมา ก็ทรงได้รับความปลอดโปร่งพระหฤทัย ฝ่ายพระโพธิสัตว์อาศัยอยู่ในพระราชอุทยานนั้นสิ้นกาลเล็กน้อยแล้ว ก็กลับไปยังสถานที่อยู่ของตนตามเดิมแล.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จะใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อนพระเจ้าอชาตศัตรูพระองค์นี้ ก็ได้เราตถาคตทำให้ทรงสบายพระหฤทัยแล้ว เหมือนกัน ดังนี้แล้วทรงประชุมชาดกว่า **พระราชา**ในกาลครั้งนั้น ได้เป็น **พระเจ้าอชาตศัตรู หมู่ฤาษี**ได้เป็น**พุทธบริษัท** ส่วน**สังกิจจบัณฑิต**ก็คือ**เราตถาคต** นั่นแล.

จบอรรถกถาสังกิจจชาดก

จบอรรถกถาสัฏฐินิบาต ด้วยประการฉะนี้แล

รวมชาดกในสัฏฐินิบาต

เชิญท่านทั้งหลายพึงภาษิตของข้าพเจ้าในสัฏฐินิบาต (ในนิบาตนี้) มี ๒ ชาดก คือ โสณกชาดก ๑ สังกิจชาดก ๑ และอรรถกถา.

สัตตตินิบาตชาดก

๑. กุสชาดก

ว่าด้วยพระเจ้ากุสราชลุ่มหลงรูปโฉมของนางประภาวดี

[๙๔] **รัฐของพระองค์นี้ มีทรัพย์ มียาน มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ สมบูรณ์ด้วยสิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง ข้าแต่พระมารดา ขอพระองค์จงทรงปกครองราชสมบัติของพระองค์นี้ หม่อนฉันจะขอทูลลาไปยังเมืองสาคละ ซึ่งเป็นที่สถิตแห่งพระนางประภาวดีที่รัก.**

[๙๕] **พระองค์ทรงนำหาบใหญ่มาด้วยพระทัยอันไม่ซื่อตรง จักต้องทรงสวยทุกข์ใหญ่ทั้งกลางวันและกลางคืน ขอเชิญพระองค์เสด็จกลับไปยังกุสาวดีนครเสียโดยเร็วเถิด หม่อมฉันไม่ปรารถนาให้พระองค์ซึ่งมีผิวพรรณชั่วอยู่ในที่นี้.**

[๙๖] **ประภาวดีเอ๋ย พี่ติดใจในผิวพรรณของเธอ จึงจะจากที่นี้ไปยังเมืองกุสาวดีไม่ได้ พี่ยินดีในการเห็นเธอ ได้ละทิ้งบ้านเมืองมารินรมย์อยู่ในพระราชนิเวศน์อันน่ารื่นรมย์ของพระเจ้ามัททราช ดูก่อนน้องประภาวดี พี่ติดใจในผิวพรรณของเธอจนลุ่มหลงเที่ยวไปยังพื้นแผ่นดิน พี่ไม่รู้จักทิศว่า คนมาแล้วจาก**

ที่ไหน พี่หลงไหลในตัวเธอ ผู้มีดวงเนตรอันแจ่มใส เหมือนดวงตามฤค ผู้ทรงผ้ากรองทอง ดูก่อนพระน้อง ผู้มีตะโพนอันผึ่งกาย พี่ปรารถนาแต่ตัวเธอ พี่ไม่ต้องการด้วยราชสมบัติ.

[๙๗] ดูก่อนพระเจ้ากุสราช ผู้ใดปรารถนาคนที่เขาไม่ปรารถนาตน ผู้นั้นย่อมมีแต่ความไม่เจริญ หม่อมฉันไม่รักพระองค์ พระองค์ก็จะให้หม่อมฉันรัก เมื่อเขาไม่รัก พระองค์ก็ยังปรารถนาให้เขารัก.

[๙๘] นรชนใดได้คนที่เขาไม่รักตัว หรือที่รักตัวมาเป็นที่รัก เราสรรเสริญการได้ในสิ่งนี้ ความไม่ได้ในสิ่งนั้นเป็นความชั่วช้า.

[๙๙] พระองค์ทรงปรารถนา ซึ่งหม่อมฉันผู้ไม่ปรารถนา เปรียบเหมือนพระองค์เอาไม่กรรณิการ์มาแคะเอาเพชรในหิน หรือเหมือนเอาตาข่ายมาดักลมฉะนั้น.

[๑๐๐] หินคงฝังอยู่ในหฤทัยมีลักษณะอ่อนละมุนละไม ของเธอเป็นแน่ เพราะตั้งแต่ฉันมาจากชนบทภายนอก ยังไม่ได้ความชื่นชมจากเธอเลย พระราชบุตรียังทำหน้านิ่วคิ้วขมวด มองดูฉันอยู่ตราบใด ฉันก็คงต้องเป็นพนักงาน เครื่องต้นภายในบุรีของพระเจ้ามัททราชอยู่ตราบนั้น ต่อเมื่อใดพระราชบุตรยิ้มแย้มแจ่มใสมองดูฉัน ฉันก็จะเลิกเป็นพนักงานเครื่องต้น กลับเป็นพระเจ้ากุสราชเมื่อนั้น.

[๑๐๑] ก็ถ้าถ้อยคำของโหรทั้งหลายจักเป็นจริงไซร้ พระองค์คงไม่ใช่พระสวามีของหม่อนฉันแน่แท้ เขาเหล่านั้นคงจะบั่นเราออกเป็นเจ็ดท่อนแน่.

[๑๐๒] ก็ถ้าถ้อยคำของโหรเหล่าอื่นหรือของหม่อมฉันจักเป็นจริงไซร้ พระสวามีของเธอ นอกจากพระเจ้ากุสราชผู้มีพระเสียงดังราชสีห์ จะเป็นคนอื่นไม่มีเลย.

[๑๐๓] แน่ะนางขุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอทองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำให้พระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้างแลดูเราได้... ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้างให้เจรจาแก่เราได้...ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้างให้ยิ้มแย้มแก่เราได้... ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้าง ให้หัวเราะร่าเริงแก่เราได้ แน่ะนางขุชชา เรากลับไป ถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอทองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้าง มาลูบคลำจับตัวเรา ด้วยมือของเธอได้.

[๑๐๔] พระราชบุตรีนี้ คงไม่ได้ประสบแม้ความสำราญในสำนักแห่งพระเจ้ากุสราชเสียเลยเป็นแน่ พระนางจึงไม่ทรงกระทำแม้เพียงการปฏิสันถาร ใน

บุรุษผู้เป็นพนักงานเครื่องต้น เป็นคนรับใช้ ไม่ต้องการด้วยค่าจ้าง.

[๑๐๕] **นางขุชชานี้ เห็นจะไม่ต้องถูกตัดลิ้นด้วยมีดอันคมเป็นแน่ จึงมาพูดคำหยาบช้าอย่างนี้.**

[๑๐๖] **ข้าแต่พระนางประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้ากุสราชนั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระนางซิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนางจงกระทำไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้นทรงมีพระอิสริยยศใหญ่ แล้วจงกระทำความรักในพระเจ้ากุสราช ผู้มีความงามอันนี้ ข้าแต่พระนางประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้นด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระนางซิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนางจงกระทำไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้นทรงมีพระราชทรัพย์เป็นอันมาก... มีทแกล้วทหาร. . มีพระราชอาณาจักรสว่างใหญ่... เป็นพระมหาราชา มีพระสุรเสียงเหมือนเสียงราชสีห์... มีพระสุรเสียงไพเราะ ... มีพระสุรเสียงหยดย้อย ... มีพระสุรเสียงกลมกล่อม ... มีพระสุรเสียงล่อนหวาน... ทรงชำนาญศิลป์ตั้งร้อยอย่าง... เป็นกษัตริย์... พระแม่เจ้าประภาวดี พระนางอย่าเทียบพระเจ้ากุสราชนั้นด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระนางซิ พระนางจงกระทำ**

ไว้ในพระทัยว่า พระราชาพระองค์นั้น มีพระนาม เหมือนกับหญ้าคาที่ท้าวสักกะทรงประทาน แล้วจงกระทำความรักในพระเจ้ากุสราชผู้มีความงามอันนี้.

[๑๐๗] ช้างเหล่านี้ทั้งหมดเป็นสัตว์แข็งกระด้าง ตั้งอยู่เหมือนจอมปลวก จะพากันพังกำแพงเข้ามาเสียก่อน ขอพระองค์ส่งข่าวแก่พระราชาเหล่านั้นว่า เชิญเสด็จมานำเอานางประภาวดีนี้ไปเถิด.

[๑๐๘] เราจะบั่นนางประภาวดีนี้ออกเป็นเจ็ดท่อน แล้วจักให้แก่กษัตริย์ผู้เสด็จมา ณ ที่นี้เพื่อจะฆ่าเรา.

[๑๐๙] พระราชบุตรผู้มีผิวผ่องดังทองคำ ทรงผ้าโกไสยพัสตร์ มีพระเนตรนองด้วยน้ำตา อันหมู่ทาสีแวดล้อม เสด็จไปยังห้องพระมารดา.

[๑๑๐] ข้าแต่พระมารดา หน้าของลูกอันผัดแล้วด้วยแป้ง ส่องแล้วที่กระจกเงา งดงาม มีดวงเนตรคมคาย ผุดผ่องเป็นนวลใย จักถูกกษัตริย์ทั้งหลายโยนทิ้งเสียในป่าเป็นแน่แล้ว ฝูงแร้งก็จะพากันเอาเท้ายื้อแย่งผมของลูกอันดำ มีปลายงอน ละเอียดอ่อน ลูบไล้ด้วยน้ำมันหอมแก่นจันทน์ ในท่ามกลางป่าช้าอันเปรอะเปื้อนเป็นแน่ แขนอ่อนนุ่มทั้งสองของลูกอันมีเล็บแดง มีขนละเอียด ลูบไล้ด้วยจุรณจันทน์ ก็จะถูกกษัตริย์ทั้งหลายตัดทิ้งเสียในป่า และฝูงกาก็

จะโฉบคาบเอาไปตามความปรารถนาเป็นแน่ สุนัขจิ้งจอกมาเห็นถันทั้งสองของลูกเช่นกับผลตาลอันห้อยอยู่ ซึ่งลูบไล้ด้วยกระแจะจันทน์แดงกาสี ก็จะยืนคร่อมที่ถันทั้งสองของลูกเป็นแน่ เหมือนลูกอ่อนที่เกิดแต่ตนของมารดา ตะโพนอันกลมผึ่งผายของลูกผูกรัดด้วยสร้อยสะอิ้งทอง ก็จะถูกกษัตริย์ทั้งหลายตัดเป็นชิ้น ๆ แล้วโยนทิ้งไปในป่า ฝูงสุนัขจิ้งจอกก็จะพากันมากัดกินคร่ำไป ฝูงสุนัขป่า ฝูงกา ฝูงสุนัขจิ้งจอกและสัตว์ที่มีเขี้ยวเหล่าอื่นซึ่งมีอยู่ ได้กินนางประภาวดีแล้ว คงไม่รู้จักแก่กันเป็นแน่ ข้าแต่พระมารดา ถ้ากษัตริย์ทั้งหลายผู้มาแต่ที่ไกลได้นำเอาเนื้อของลูกไปหมดแล้ว พระมารดาได้ทรงโปรดขอเอากระดูกมาเผาเสียในระหว่างทางใหญ่ พระมารดาได้สร้างสวนดอกไม้แล้ว จงปลูกต้นกรรณิการ์ในสวนเหล่านั้น ข้าแต่พระมารดา ในกาลใด ดอกกรรณิการ์เหล่านั้นบานแล้วในเวลาหิมะตกในฤดูเหมันต์ ในกาลนั้น ขอพระมารดาพึงรำลึกถึงลูกว่า ประภาวดีมีผิวพรรณอย่างนี้.

[๑๑๑] พระมารดาของพระนางประภาวดีเป็นขัตติยานี มีพระฉวีวรรณดังเทพอัปสรได้ประทับยืนอยู่แล้ว ทอดพระเนตรเห็นดาบและธนูวางอยู่ตรงพระพักตร์พระเจ้ามัททราช ภายในบุรี.

[๑๑๒] จึงทรงพิลาปรำพันว่า พระองค์จะทรงฆ่าธิดาของหม่อมฉัน บั่นให้เป็นท่อน ๆ ด้วยดาบนี้แล้วจะประทานแก่กษัตริย์ทั้งหลาย แน่หรือเพค๊ะ.

[๑๑๓] ลูกน้อยเอ๋ย พระบิดาไม่ทรงกระทำตามคำของแม่ใคร่ประโยชน์ เจ้านั้นเปรอะเปื้อนโลหิตไปสู่สำนักพระยายมในวันนี้ ถ้าบุรุษผู้ใดไม่ทำตามคำของบิดามารดาผู้เกื้อกูลมองเห็นประโยชน์ บุรุษนั้นย่อมได้รับโทษอย่างนี้ และจะต้องเข้าถึงโทษที่ลามกกว่า ในวันนี้ถ้าลูกจะทรงไว้ซึ่งกุมารทรงโฉมงดงามดังสีทอง เป็นกษัตริย์เกิดกับพระเจ้ากุสราช สวมสร้อยสังวาลย์แก้วมณีแกมทอง อันหมู่พระญาติบูชาแล้วไซร้ ลูกก็จะไม่ต้องไปยังสำนักพระยายม ลูกหญิงเอ๋ย เสียงกลองชัยเภรีดังอยู่อึ่งมี่ และเสียงช้างร้องก้องอยู่ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลายใด ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่มีความสุขยิ่งกว่าตระกูลนั้น จึงได้มาเสีย เสียงม้าศึกคะนองร้องคำรนอยู่ที่ประตู เสียงกุมารร้องรำทำเพลงอยู่ในตระกูลกษัตริย์ทั้งหลาย ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่มีความสุขยิ่งไปกว่าตระกูลนั้น จึงได้มาเสีย ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย มีนกยูง นกกระเรียนและนกดุเหว่าส่งเสียงร้องก้องเสนาะเพราะจับใจ ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่จะมีความสุขยิ่งไปกว่าตระกูลนั้น จึงได้มาเสีย.

[๑๑๔] พระเจ้ากุสราชพระองค์ใด ผู้มีพระปรีชาอย่างยอดเยี่ยม ผู้ย่ำยีกษัตริย์ทั้งเจ็ดพระนคร ทรงปราบปรามแคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ พึงทรงปลดเปลื้องเราทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ได้ พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหนหนอ.

[๑๑๕] พระเจ้ากุสราชพระองค์ใดผู้มีพระปรีชาอย่างยอดเยี่ยม ผู้ย่ำยีกษัตริย์ทั้งเจ็ดพระนคร ทรงปราบปรามแคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ จักทรงกำจัดกษัตริย์เหล่านั้นทั้งหมดได้ พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้นประทับอยู่ที่นี่แหละเพค้ะ.

[๑๑๖] เจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือจึงได้พูดอย่างนี้ หรือว่าเจ้าเป็นอันธพาล จึงได้พูดอย่างนี้ ถ้าพระเจ้ากุสราชพึงเสด็จมาจริง ทำไมพวกเราจะไม่รู้จักพระองค์เล่า.

[๑๑๗] พระเจ้ากุสราชนั้นทรงปลอมพระองค์เป็นบุรุษพนักงานเครื่องต้น ทรงพระภูษาหยักรั้งมั่นคงกำลังก้มพระองค์ล้างหม้ออยู่ ในระหว่างพระตำหนักของพระกุมารีทั้งหลายเพค้ะ.

[๑๑๘] เจ้าเป็นหญิงชั่วช้าจัณฑาลหรือ หรือว่าเจ้าเป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล เจ้าเกิดแล้วในตระกูลพระเจ้ามัททราช เหตุใดจึงกระทำพระสวามีให้เป็นทาส.

[๑๑๙] หม่อมฉันไม่ได้เป็นหญิงชั่วช้าจัณฑาล ไม่ใช่เป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล นั่นพระเจ้ากุสราชโอรสของพระเจ้าโอกการาช ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา แต่พระมารดาทรงเข้าพระทัยว่าเป็นทาส.

[๑๒๐] ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา พระราชาพระองค์ใด ทรงเชื้อเชิญพราหมณ์สองหมื่นคนให้บริโภคภัตตาหารในกาลทุกเมื่อ พระราชาพระองค์นั้น คือ พระเจ้ากุสราชพระโอรสแห่งพระเจ้าโอกการาช แต่พระมารดาเข้าพระทัยว่าเป็นทาส เจ้าพนักงานเตรียมช้างไว้สองหมื่นเชือก... เตรียมม้าสองหมื่นตัว... ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา เจ้าพนักงานรีดนมโคสองหมื่นตัว ในกาลทุกเมื่อเพื่อพระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้น คือ พระเจ้ากุสราชโอรสของพระเจ้าโอกการาช แต่พระมารดาเข้าพระทัยว่าเป็นทาส.

[๑๒๑] ดูก่อนเจ้าผู้เป็นพาล เจ้ากระทำกรรมอันชั่วร้ายเหลือเกิน ที่เจ้าไม่บอกพ่อว่า พระเจ้ากุสราชผู้เป็นกษัตริย์มีทแกล้วทหารมาก ผู้เป็นพระยาช้างมาด้วยเพศแห่งกบ.

[๑๒๒] ข้าแต่พระมหาราชผู้จอมทัพ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณา โปรดงดโทษแก่หม่อมฉัน ที่ไม่ทราบว่าพระองค์เสด็จมาในที่นี้ด้วยเพศที่ไม่มีใครรู้จักด้วยเถิด.

[๑๒๓] คนเช่นหม่อนฉันมิได้ปกปิดเลย หม่อมฉันนั้นเป็นพนักงานเครื่องต้น พระองค์เท่านั้นทรงเลื่อมใสแก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ แต่พระองค์ไม่มีกรรมชั่วช้า ที่หม่อมฉันจะต้องอดโทษ.

[๑๒๔] ดูก่อนเจ้าคนพาล เจ้าจงไปขอขมาโทษพระเจ้ากุสราชผู้มีกำลังมากเสีย พระเจ้ากุสราชที่เจ้าขอขมาแล้ว จักประทานชีวิตให้เจ้า.

[๑๒๕] พระนางประภาวดีผู้มีผิวพรรณดังเทพธิดา ทรงรับพระดำรัสของพระบิดาแล้ว ได้ซบพระเศียรลงกอดพระบาทพระเจ้ากุสราช ผู้มีพระกำลังมาก.

[๑๒๖] ราตรีเหล่านี้ที่ล่วงไป เว้นจากพระองค์นั้นเพียงใด หม่อมฉัน ขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า เพียงนั้น ของพระองค์โปรดอย่าทรงพิโรธหม่อมฉันเลย หม่อมฉันขอตั้งสัตย์ปฏิญาณแก่พระองค์ โปรดทรงสดับหม่อมฉันเถิดเพค้ะ หม่อมฉันจะไม่พึงทำความชิงชังแก่พระองค์อีกต่อไปละ ถ้าพระองค์จะไม่ทรงโปรดกระทำตามคำของหม่อมฉันผู้ทูลวิงวอนอยู่อย่างนี้ พระบิดาคงเข่นฆ่าหม่อมฉัน แล้วทรงประทานแก่กษัตริย์ทั้งหลาย ณ กาลบัดนี้เป็นแน่.

[๑๒๗] เมื่อพระน้องอ้อนวอนอยู่อย่างนี้ ไฉน พี่จะไม่ทำตามคำของพระน้องเล่า พี่ไม่โกรธพระน้อง เลยนะคนงาม อย่ากลัวเลยประภาวดี พี่ขอตั้งสัตย์ปฏิญาณต่อพระน้อง โปรดขอจงทรงฟังพี่เถิดนะพระราชบุตรี พี่จะไม่พึงกระทำความเกลียดชังแก่พระน้องนางอีกต่อไปละ ดูก่อนน้องประภาวดีผู้ตะโพกอันผึ่งผาย พี่สามารถจะทำลายตระกูลกษัตริย์มัททราชมากมายแล้วนำพระน้องนางไปได้ แต่เพราะความรักพระน้องนาง พี่จึงสู้ยอมทนทุกข์มากมายได้.

[๑๒๘] เจ้าพนักงานทั้งหลาย จงตระเตรียมรถและม้า อันวิจิตรด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ ทั้งมั่นคงแข็งแรง ท่านทั้งหลายจงเห็นความพยายามของเราผู้กำจัดศัตรูทั้งหลายให้พ่ายแพ้ไปในบัดนี้ ก็นารีทั้ง-หลายภายในพระราชวังของพระเจ้ามัททราชนั้น พากันมองดูพระโพธิสัตว์ ผู้เสด็จเยื้องกรายดุจราชสีห์ทรงปรบพระหัตถ์เสวยพระกระยาหารถึงสองเท่าพระ-องค์นั้น.

[๑๒๙] ก็พระเจ้ากุสราช ครั้นเสด็จขึ้นประทับบนคอช้างสาร โปรดให้นางประภาวดีประทับเบื้องหลังแล้ว เสด็จเข้าสู่สงคราม ทรงบันลือพระสุรสีห-นาท กษัตริย์เจ็ดพระนคร ทรงสดับพระสุรสีหนาทของพระเจ้ากุสราช ผู้บันลืออยู่ ถูกความกลัว แต่

เสียงของพระเจ้ากุสราชคุกคามแล้ว พากันแตกหนีไป เหมือนดังฝูงมฤคได้ยินเสียงแห่งราชสีห์ก็พากันหนีไป ฉะนั้น พวกพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ผู้อันความกลัวแต่เสียงพระเจ้ากุสราชคุกคามแล้ว ก็พากันแตกตื่นเหยียบย่ำกันและกัน ท้าวสักกะจอมเทพได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ทรงมีชัยในท่ามกลางสงครามนั้น มีพระทัยชื่นชมยินดี ทรงพระราชทานแก้วมณีอันรุ่งโรจน์ดวงหนึ่ง แก่พระเจ้ากุสราช พระเจ้ากุสราชทรงชนะสงคราม ได้แก้วมณีอันรุ่งโรจน์ แล้วเสด็จประทับบนคอช้างสารเสด็จเข้าสู่พระนคร ตรัสสั่งให้จับกษัตริย์เจ็ดพระนครทั้งเป็น ให้มัดนำเข้าถวายพระสัสสุระ ทูลว่า ขอเดชะ กษัตริย์เหล่านี้เป็นศัตรูของพระองค์ ศัตรูทั้งหมดซึ่งคิดจะกำจัดพระองค์เสียนี้ ตกอยู่ในอำนาจของพระองค์แล้ว เชิญทรงกระทำตามพระประสงค์เถิด พระองค์ทรงกระทำกษัตริย์เหล่านั้นให้เป็นทาสแล้ว จะทรงปล่อยหรือจะทรงประหารเสียตามแต่พระทัยเถิด.

[๑๓๐] **กษัตริย์เหล่านี้เป็นศัตรูของพระองค์ มิได้เป็นศัตรูของหม่อนฉัน ข้าแต่พระมหาราช พระองค์เป็นใหญ่กว่าหม่อมฉัน จะทรงปล่อยหรือจะทรงประหารศัตรูเหล่านั้นก็ตามเถิด.**

[๑๓๑] พระราชธิดาของพระองค์ ล้วนทรงดงามดังเทพกัญญา มีอยู่ถึง ๗ พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานแก่กษัตริย์ทั้ง ๗ นั้นองค์ละองค์ ขอกษัตริย์เหล่านั้นจงเป็นพระชามาดา ของพระองค์เถิด.

[๑๓๒] ข้าแต่พระมหาราช พระองค์เป็นใหญ่กว่าหม่อมฉันทั้งหลาย และกว่าพวกลูกของหม่อมฉันทั้งหมด เชิญพระองค์นั่นแหละทรงพระราชทานพวกลูกของหม่อมฉันแก่กษัตริย์เหล่านั้น ตามพระราชประสงค์เถิด.

[๑๓๓] ในกาลนั้น พระเจ้ากุสราชผู้มีพระสุรเสียงดังเสียงราชสีห์ ได้ทรงยกพระราชธิดาของเจ้ามัททราช ประทานให้แก่กษัตริย์ พระองค์นั้นองค์ละองค์ กษัตริย์ทั้ง ๗ พระองค์ทรงอิ่มพระทัยด้วยลาภนั้น ทรงขอบพระคุณพระเจ้ากุสราชผู้มีพระสุรเสียงดังเสียงราชสีห์แล้วพากันเสด็จกลับไปยังนครของตน ๆ ในขณะนั้นทีเดียว ฝ่ายพระเจ้ากุสราชผู้มีพระกำลังมาก ทรงพาพระนางประภาวดีและดวงแก้วมณีอันงามรุ่งโรจน์เสด็จกลับยังกรุงกุสาวดี เมื่อพระเจ้ากุสราชและพระนางประภาวดีทั้ง ๒ พระองค์นั้น ประทับอยู่ในพระราชรถคันเดียวกัน เสด็จเข้ากรุงกุสาวดี มีพระฉวีวรรณและพระรูปพระโฉมทัดเทียมกัน มิได้

ทรงงดงามยิ่งหย่อนกว่ากันเลย พระมารดาของพระมหาสัตว์และพระชยัมบดีราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์ได้เสด็จไปต้อนรับถึงนอกพระนคร แล้วเสด็จกลับพระนครพร้อมด้วยพระราชโอรส ในกาลนั้น พระเจ้ากุสราชและพระนางประภาวดี ก็ทรงสมัครสมานกันได้ทรงปกครองราชอาณาจักรกุสาวดีให้รุ่งเรืองตลอดมา.

จบกุสชาดกที่ ๑

อรรถกถาสัตตตินิบาต

อรรถกถากุสชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ใน**พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภภิกษุผู้ไม่ยินดีในพระธรรมวินัยมีใจคิดจะสึกรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **อิทนฺเต รฏฺฐ** ดังนี้.

ได้ยินว่า กุลบุตรชาวกรุงสาวัตถีคนหนึ่ง ได้ถวายชีวิตในพระศาสนาบรรพชาแล้ว. วันหนึ่ง เธอเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เห็นสตรีนางหนึ่งซึ่งแต่งกายงดงาม มองดูด้วยอำนาจถือเอานิมิตอันงาม ถูกกิเลสเข้าครอบงำจนหมดความยินดียิ่งอยู่แล้ว. เธอมีผมและเล็บงอกยาวขึ้น มีจีวรเศร้าหมองมีตัวผอมเหลืองเกิดแล้ว มีกายอันสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น. มีอุปมาเหมือนอย่าง

บุพนิมิต ๕ ประการที่ปรากฏแก่เทวบุตรทั้งหลาย ผู้มีอันจะต้องจุติเป็นธรรมดาในเทวโลก คือ พวงมาลัย ย่อมเหี่ยวแห้ง ๑ ผ้านุ่งห่มเศร้าหมอง ๑ ผิวกายอันเศร้าหมอง ย่อมก้าวลงในสรีระ ๑ เหงื่อไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง ๑ เทวดาไม่รื่นรมย์ในทิพยอาสน์ ๑ ฉันใด บุพนิมิต ๕ ประการก็ย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ไม่ยินดีในพระธรรมวินัยมีใจคิดจะสึก ผู้จะต้องเคลื่อนจากศาสนาเป็นธรรมดา ได้แก่ ดอกไม้คือศรัทธา ย่อมเหี่ยวแห้งไป ๑ ผ้าคือศีลย่อมเศร้าหมอง ๑ ผิวพรรณอันเศร้าหมอง ย่อมก้าวลงในสรีระ ด้วยความเป็นผู้เก้อเขิน และด้วยอำนาจแห่งความไม่มียศ ๑ เหงื่อคือกิเลสทั้งหลาย ย่อมไหลออก ๑ ภิกษุนั้น ย่อมไม่ยินดีในป่า ที่โคนต้นไม้ในเรือนอันว่างเปล่า ฉันนั้นเหมือนกัน. นิมิตทั้งหลายปรากฏแล้วแก่ภิกษุนั้น. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลาย จึงได้นำเธอเข้าไปในสำนักของพระศาสดาแล้ว แสดงให้ทรงทราบว่า ภิกษุรูปนี้ คิดต้องการจะสึก พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุ ได้ยินว่า เธอคิดจะสึกจริงหรือ เมื่อภิกษุรูปนั้นกราบทูลตามความเป็นจริงแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เธออย่าตกอยู่ในอำนาจแห่งกิเลสเลย ธรรมดาว่ามาตุคามนี้เป็นข้าศึก (ต่อการประพฤติพรหมจรรย์) เธอจงหักห้ามจิตที่คิดรักใคร่เยื่อใยในมาตุคามนั้นเสีย จงยินดีในพระศาสนาเถิด จริงอยู่ บัณฑิตครั้งโบราณทั้งหลาย แม้จะเป็นผู้มีเดช ย่อมต้องเสื่อมไปได้ เพราะเป็นผู้มีจิตคิดรักใคร่ในมาตุคาม และเป็นผู้หมดเดชถึงความพินาศย่อยยับเพราะมาตุคามดังนี้แล้ว ได้ทรงนิ่งเฉยอยู่ ได้รับการอาราธนาจากภิกษุเหล่านั้น จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **พระเจ้าโอกกากราช** ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ในราชธานีชื่อ**กุสาวดี** ใน

แว่นแคว้น**มัลละ.** ท้าวเธอมีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า **สีลวดี** ซึ่ง เป็นใหญ่กว่านางสนมจำนวน ๑๖,๐๐๐ นาง. **พระนางสีลวดีนั้น** หามีพระโอรสและพระธิดาไม่ ลำดับนั้น ชาวเมืองและชาวแว่นแคว้นทั้งหลายจึงพากันมาประชุมที่พระทวารพระราชนิเวศน์แล้ว ร้องเรียนแด่พระราชาพระองค์นั้นว่า บ้านเมืองจักพินาศ บ้านเมืองจักฉิบหาย พระราชาทรงให้เปิดสีหบัญชรออกแล้วตรัสถามว่า เมื่อเราครองรัฐอยู่ ขึ้นชื่อว่าการกระทำสิ่งอันไม่เป็นธรรมย่อมไม่มี พวกท่านจะมาร้องเรียกทำไมกัน. พวกประชาชนกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ เป็นความจริง ขึ้นชื่อว่าการกระทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรมมิได้มีเลย ก็แต่ว่าพระโอรสผู้จะสืบวงศ์ของพระองค์ ยังไม่มี ชนเหล่าอื่นจักช่วงชิงเอาพระราชสมบัติแล้ว ทำบ้านเมืองให้พินาศล่มจม เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงปรารถนาพระโอรสผู้สามารถ จะปกครองพระราชสมบัติโดยธรรมเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เราก็ต้องการปรารถนาพระโอรสอยู่ แต่จะทำอย่างไรดี. ประชาชนกราบทูลวิธีการว่า ขอเดชะ ขั้นแรก ขอพระองค์จงทรงปล่อยนางฟ้อนรุ่นเล็กสักนางหนึ่ง กระทำให้เป็นนางฟ้อนโดยธรรมไปสัก ๗ วันก่อน ถ้านางได้บุตรก็เป็นการดี ถ้าไม่ได้ ต่อจากนั้น ขอให้ทรงปล่อยนางฟ้อนชั้นกลาง แต่นั้นขอให้ทรงปล่อยนางฟ้อนชั้นสูง บรรดานางสนมมีประมาณเท่านี้ นางสนมผู้มีบุญคนหนึ่งจักได้พระโอรสเป็นแน่แท้ พระราชาทรงกระทำตามถ้อยคำของชาวเมืองเหล่านั้นทุกอย่าง ทรงอภิรมย์ตามความสุขสบายตลอด ๗ วัน จึงตรัสถามนางสนมที่พากันกลับมาแล้วว่า พวกเธอพอจะให้บุตรได้บ้างไหม ? หญิงทั้งหมดกราบทูลว่า ขอเดชะ หม่อนฉันทั้งหลายให้ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า พระราชาทรงเสียพระทัยว่า โอรสจักไม่เกิดแก่เราเป็นแน่. ชาวเมืองทั้งหลายก็พากันร้องเรียนขึ้นเหมือนอย่างนั้นซ้ำอีก พระราชาตรัสว่า พวกท่านทั้งหลาย จะพากันมาร้องเรียนเอาอะไรกัน เราได้ปล่อย

พวกนางฟ้อนไปตามคำของพวกท่านแล้ว จนถึงเหลือนางคนหนึ่ง ก็ยังไม่ได้บุตร บัดนี้เราจะกระทำการอย่างไรกัน. พวกชาวเมืองกราบทูลว่า ขอเดชะ นางเหล่านั้น จักเป็นผู้ทุศีล ไม่มีบุญ นางเหล่านี้ ไม่มีบุญสำหรับจะได้บุตร เมื่อนางสนมเหล่านี้ไม่ได้บุตร พระองค์ก็อย่าทรงถอยพระอุตสาหะเสียเลย พระนางเจ้าสีลวดีพระอัครมเหสีของพระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยศีล ขอพระองค์จงทรงปล่อยพระนางไปเสียเถิด พระนางจักได้พระโอรสเป็นแน่แท้ ท้าวเธอทรงรับรองว่า ดีละ ดังนี้แล้วจึงรับสั่งให้คนเที่ยวตีกลองเป่าประกาศว่า ข่าวดี ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ไป พระราชา จะทรงนำพระนางเจ้าสีลวดี ให้เป็นนางฟ้อนรำโดยธรรมแล้วปล่อยไป บรรดาผู้ชายทั้งหลาย จงมาประชุมกัน ครั้นพอถึงวันที่ ๗ จึงให้ตกแต่งประดับประดาพระนางเจ้าแล้ว ให้ลงจากพระราช-นิเวศน์ปล่อยไป. ด้วยเดชะแห่งศีลของพระนาง พิภพของท้าวสักกะก็แสดงอาการเร่าร้อนขึ้น. ท้าวเธอจึงทรงใคร่ครวญว่า เกิดเหตุอะไรขึ้นหนอ ก็ทรงทราบว่า พระนางเจ้าปรารถนาพระโอรส จึงทรงพระดำริว่า เราควรจะให้พระโอรสแก่พระนางนี้ จึงทรงใคร่ครวญต่อไปว่า พระโอรสที่สมควรแก่พระนางนี้ ในเทวโลกมีอยู่หรือไม่หนอ ก็ได้ทรงเห็นพระโพธิสัตว์.

ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์นั้น สิ้นอายุในภพชั้นดาวดึงส์ ในกาลนั้น และเป็นผู้ใคร่จะได้เสด็จไปบังเกิดในเทวโลกเบื้องบนต่อไป ท้าวสักกเทวราช จึงเสด็จไปยังประตูวิมานของพระโพธิสัตว์นั้น ตรัสว่า ดูก่อนท่านผู้เช่นเรา ท่านควรจะไปยังมนุษยโลกแล้ว ถือปฏิสนธิในครรภ์พระอัครมเหสี ของพระเจ้าโอกกากราช ให้พระโพธิสัตว์ยอมรับแล้ว จึงตรัสกะเทพบุตรอีกคนหนึ่งว่า ถึงท่านก็จักต้องเป็นโอรสของพระนางนี้ แล้วได้เสด็จไปยังประตูพระราชนิเวศน์ ของพระราชาด้วยเพศแห่งพราหมณ์แก่ ด้วยทรงพระดำริว่า

ก็ใคร ๆ จงอย่าได้ทำลายศีลของพระนางนี้เสียเลย. แม้มหาชนอาบน้ำตกแต่งร่างกายแล้ว ก็ไปประชุมที่ประตูพระราชนิเวศน์ด้วยคิดว่า เราจักรับเอาพระเทวี ครั้นเห็นท้าวสักกะจึงได้กระทำการเยาะเย้ยว่า ท่านผู้เฒ่าจะมาทำไม. ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านทั้งหลาย จะติเตียนเราทำไม ถึงแม้ว่าร่างกายของเราจะแก่เฒ่าก็จริง แต่ความกระชุ่มกระชวย ก็ยังไม่หมดสิ้นไป เรามาด้วยคิดว่า ถ้าเราจักได้พระนางสีลวดีก็จะพาพระนางไป ดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จเข้าไปยืนคอยอยู่ข้างหน้า ใคร ๆ ทั้งหมดด้วยอานุภาพของตน. คนอื่นไม่อาจยืนบังหน้าได้เลย ด้วยเดชแห่งท้าวสักกะนั้น. พอพระนางเจ้าประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เสด็จออกจากพระราชนิเวศน์ ท้าวเธอก็คว้าที่พระหัตถ์แล้ว ก็พาหลีกไป. ลำดับนั้น ประชาชนทั้งหลายผู้อยู่ ณ ที่นั้นจึงพากันติเตียนพระนางว่า ดูเอาเถิดท่านผู้เจริญ พราหมณ์แก่ พาเอาพระเทวีผู้ทรงไว้ซึ่งพระรูปโฉมอันอุดมถึงเพียงนี้ไป ตาแกช่างไม่รู้จักสิ่งที่เหมาะสมแก่ตนเสียเลย แม้พระเทวีก็มิได้ทรงขวยเขินละอายพระทัยว่า พราหมณ์แก่พาเราไป. แม้พระราชาประทับยืนใกล้ช่องพระแกล ก็ทรงคอยดูอยู่ว่า ใครหนอจะพาพระเทวีไป ครั้นได้เห็นพราหมณ์แก่นั้น ก็ทรงเสียพระทัย. ท้าวสักกะทรงพาพระนางออกจากประตูพระนคร ทรงเนรมิตเรือนหนหลังหนึ่ง ใกล้กับประตูเมือง ทำการเปิดบานประตูไว้ และจัดแจงเครื่องลาดที่ทำด้วยไม้ไว้แล้ว. ลำดับนั้น พระนางจึงตรัสถามท้าวเธอว่า นี่เรือนของท่านหรือค่ะ ? ท้าวเธอจึงตรัสตอบว่า ใช่แล้วน้องนาง แต่กาลก่อนพี่อยู่คนเดียว บัดนี้พี่กับเธออยู่ด้วยกัน ๒ คนแล้ว พี่จักต้องท่องเที่ยวไปหาข้าวสารเป็นต้นมาไว้ เชิญน้องนางนอนพักผ่อนเสียบนเครื่องลาดไม้นี้ก่อนเถิด แล้วทรงเอาพระหัตถ์อันอ่อนนุ่มค่อยลูบคลำพระนาง ทรงบันดาลให้ทิพยสัมผัสแผ่ซ่านไปทั่ว ให้พระนางบรรทมหลับในที่นั้น. ด้วยความแผ่ซ่านแห่งทิพยสัมผัส พระนางจึงหมดความรู้สึก (หลับไป).

ลำดับนั้น ท้าวสักกะจึงทรงอุ้มเอาพระนางไปยังพิภพชั้นดาวดึงส์ ด้วยอานุภาพของตน ให้พระนางทรงบรรทมเหนือทิพยไสยาสน์ ในวิมานอันประดับประดาแล้ว. ในวันที่ ๗ พระนางจึงตื่นจากบรรทมแล้ว ทอดพระเนตรเห็นสมบัตินั้น ก็ทรงทราบได้ว่า พราหมณ์คนนั้นคงไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา เห็นทีจักเป็นท้าวสักกะแน่นอน.

ในสมัยนั้น แม้ท้าวสักกเทวราช ทรงมีนางฟ้อนชั้นทิพย์แวดล้อม ประทับนั่งที่โคนไม้ปาริฉัตตกะ. พระนางทรงเห็นท้าวสักกะนั้นแล้ว จึงเสด็จลุกออกจากที่บรรทม เสด็จเข้าไปหาท้าวเธอ ถวายบังคมแล้ว ประทับยืนอยู่ส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น ท้าวสักกะจึงตรัสกะพระนางว่า พระเทวีน้องรัก ที่จะให้พรแก่เธอสักอย่างหนึ่ง ขอเธอจงเลือกรับเอาเถิด. พระนางทูลว่า ขอเดชะ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงประทานโอรสแก่หม่อมฉันสักพระองค์หนึ่งเถิด. ท้าวสักกะตรัสว่า ดูก่อนพระเทวี จะว่าแต่พระโอรสคนหนึ่งเลย พี่จะให้พระโอรสสัก ๒ พระองค์แก่เธอ แต่ว่าในพระโอรสทั้ง ๒ พระองค์นั้น พระองค์หนึ่ง ทรงมีปัญญาแต่รูปร่างไม่สวยงาม พระองค์หนึ่งรูปร่างสวยงาม แต่หาปัญญามิได้ ในพระโอรสทั้ง ๒ พระองค์นั้น เธอจะปรารถนาต้องการคนไหนก่อน. พระนางทูลตอบว่า ขอเดชะ หม่อมฉันปรารถนาอยากได้พระ-โอรสที่มีปัญญาก่อน. ท้าวสักกเทวราชนั้นตรัสรับว่า ดีละ ดังนี้แล้ว ทรงประทานสิ่งของ ๕ สิ่งอันได้แก่ หญ้าคา ๑ ผ้าทิพย์ ๑ จันทน์ทิพย์ ๑ ดอกปาริฉัตตก์ทิพย์ ๑ พิณชื่อโกกนท ๑ แก่พระนางแล้ว ทรงพาพระนางเหาะเข้าไปยังห้องบรรทมของพระราชา ให้พระนางบรรทมบนพระยี่ภู่ร่วมพระแท่นที่เดียวกันกับพระราชา ทรงบรรจงลูบพระนาภีของพระนางด้วยพระอังคุฏฐะ (นิ้วหัวแม่มือ). ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของ

พระนาง แม้ท้าวสักกะ ก็เสด็จไปยังสถานที่อยู่ของพระองค์ตามเดิม. พระเทวีทรงทราบว่า พระองค์ทรงตั้งพระครรภ์ เพราะพระนางเป็นบัณฑิต. ลำดับนั้น พระราชา ทรงตื่นจากพระบรรทม ทอดพระเนตรเห็นพระนาง จึงตรัสถามว่า ดูก่อนพระเทวี นี่ใครนะพาเธอมา. พระเทวีทูลว่า ท้าวสักกะเพค่ะ พระราชาตรัสว่า ฉันได้เห็นประจักษ์แก่สายตาว่า ตาพราหมณ์แก่คนหนึ่ง ได้พาเธอไป ทำไม เธอจึงมาหลอกลวงฉัน. พระเทวีทูลว่า ขอพระองค์จงทรงเชื่อเถิดเพค่ะ ท้าวสักกะพาหม่อมฉันไป ได้พาไปถึงเทวโลก. พระราชาตรัสว่า ฉันไม่เชื่อเลย พระเทวี. ลำดับนั้น พระนางจึงได้แสดงหญ้าคาที่ท้าวสักกะ ทรงประทานไว้แก่พระราชานั้น ทูลว่า ขอพระองค์ทรงเชื่อเถิด. พระราชาตรัสว่า นั่นเรียกชื่อว่า หญ้าคา ที่ไหน ๆ ใคร ๆ ก็หาเอามาได้ ดังนี้ จึงไม่ทรงเชื่อ. ลำดับนั้น พระนางจึงทรงนำเอาสิ่งของ ๔ สิ่งมีผ้าทิพย์เป็นต้นแสดงแก่ท้าวเธอ พระราชาพอได้ทอดพระเนตรเห็นสิ่งของเหล่านั้นแล้ว จึงยอมเชื่อ แล้วตรัสถามว่า ดูก่อนพระนางผู้เจริญ เรื่องท้าวสักกะนำพาเธอไป จงพักไว้ก่อน ก็แต่ว่าเธอได้บุตรหรือไม่เล่า. พระเทวีทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า หม่อมฉันได้พระโอรสแล้ว บัดนี้หม่อมฉันกำลังตั้งครรภ์ ท้าวเธอได้ทรงสดับถ้อยคำแล้ว ก็ทรงดีพระทัย จึงทรงพระราชทานเครื่องบริหารพระครรภ์แก่พระนาง พอได้ถ้วนกำหนดทศมาส พระนางเจ้าก็ประสูติพระราชโอรส. พระชนกและพระชนนีมิได้ทรงขนานพระนามอย่างอื่นแก่พระราชโอรสนั้น ทรงขนานพระนามว่า **กุสติณราชกุมาร.** ในกาลที่พระกุสติณราชกุมารเสด็จย่างพระบาทไปได้ เทพบุตรอีกองค์หนึ่ง ก็ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางอีก. พอได้ครบ ๑๐ เดือนเต็ม พระนางก็ประสูติพระโอรสอีกพระองค์หนึ่ง. พระชนกและพระชนนี ได้ทรงขนานพระนามพระกุมารที่ประสูติใหม่นั้นว่า **ชยัมบดี-**

ราชกุมาร. พระราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงเจริญพระชันษาด้วยพระอิสริยยศอันยิ่งใหญ่. พระโพธิสัตว์เจ้าทรงมีปัญญา ไม่ต้องทรงศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์อะไร ๆ ในสำนักของพระอาจารย์ ก็ทรงถึงความสำเร็จในศิลปศาสตร์ทั้งหมดได้ ด้วยพระปัญญาของพระองค์เอง.

ลำดับนั้น ในกาลที่พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงเจริญพระชนมายุได้ ๑๖ พระชันษา พระราชาทรงปรารถนาจะมอบพระราชสมบัติให้ จึงรับสั่งให้พระเทวีมา แล้วตรัสว่า ดูก่อนพระเทวีผู้เจริญ ฉันจะมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสองค์ใหญ่ของเธอแล้ว จักให้นางฟ้อนทั้งหลายบำรุงบำเรอ ขณะที่เราทั้ง ๒ ยังมีชีวิตอยู่นี่แหละ จักได้เห็นลูกของเราครอบครองราชสมบัติ ก็ลูกของเราจะชอบใจพระราชธิดาของกษัตริย์พระองค์ใด ในชมพูทวีปทั้งสิ้น เราจะได้นำพระราชธิดานั้นมาสถาปนาให้เป็นอัครมเหสีของลูก เธอจงรู้จิตใจของลูกว่า จะชอบพระราชธิดาองค์ไหนกัน. พระนางรับว่า ดีละ แล้วทรงส่งนางบริจาริกาคนหนึ่งไป ด้วยพระดำรัสว่า เจ้าจงไปบอกเรื่องนี้แก่กุมารแล้ว จงรู้จิตใจ. นางบริจาริกานั้นไป ทูลเรื่องนั้น แก่พระกุมารนั้นแล้ว. พระมหาสัตว์ได้สดับถ้อยคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า เรามีรูปร่างไม่สะสวยงดงาม พระราชธิดาผู้สมบูรณ์ด้วยรูป แม้ถูกนำตัวมาพอเห็นเรา ก็จักหนีไปด้วยคิดว่า เราจะมีประโยชน์อะไร ด้วยกุมารผู้มีรูปร่างน่าเกลียด ความอับอายก็จะพึงมีแก่เราด้วยประการฉะนี้ ประโยชน์อะไร เราจะอยู่เป็นฆราวาส เราบำรุงมารดาบิดาผู้ยังทรงพระชนม์ไปก่อน พอท่านทั้งสองนั้นสวรรคตแล้ว ก็จักออกบวช. พระองค์จึงตรัสบอกว่า เราไม่มีความต้องการด้วยพระราชสมบัติ ไม่ต้องการด้วยหมู่นางฟ้อน พอพระชนกและพระชนนีสวรรคตไปแล้ว เราก็จักบวช. นางบริจาริกานั้น สดับพระดำรัสแล้ว จึงกลับมากราบทูลพระดำรัสของพระ-กุมารนั้นแด่พระเทวี. แม้พระเทวีก็กราบทูลแด่พระราชาแล้ว พระราชาทรง

สดับถ้อยคำทูลนั้นแล้ว ก็ทรงเสียพระทัย พอล่วงผ่านไป ๒ - ๓ วัน ก็ทรงส่งข่าวสาส์นไปอีก แม้พระกุมารนั้น ก็คัดค้านอีกเหมือนเดิม. พระกุมารทรงคัดค้านอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ในครั้งที่ ๔ จึงทรงดำริว่า ธรรมดาว่าลูกจะขัดขืนคัดค้านมารดาบิดาอยู่ร่ำไป ก็ไม่เหมาะสมเลย เราจักกระทำอุบายสักอย่างหนึ่ง. พระกุมารนั้น จึงเสด็จไปเรียกหัวหน้าช่างทองคนหนึ่งมาแล้ว พระราชทานทองคำไปเป็นอันมาก รับสั่งว่า ท่านจงทำรูปผู้หญิงให้สักรูปหนึ่งเถิด แล้วทรงส่งนายช่างทองนั้นไป เมื่อนายช่างทองนั้นไปแล้ว จึงทรงเอาทองคำส่วนอื่นมาทำเป็นรูปผู้หญิงด้วยพระองค์เอง. ก็ธรรมดาว่า ความประสงค์ของพระ-โพธิสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสำเร็จตลอดไป. รูปทองที่พระโพธิสัตว์ทรงกระทำขึ้นเองนั้น ช่างงดงามเสียเหลือล้น จนไม่มีถ้อยคำจะรำพันด้วยลิ้นได้. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงทรงแต่งตัวรูปหญิงนั้น ให้นุ่งผ้าโขมพัสตร์แล้ว ทรงให้วางไว้ในห้องอันเป็นสิริ. พระมหาสัตว์นั้น ครั้นทรงเห็นรูปผู้หญิงที่หัวหน้าช่างทองนำมา จึงทรงติรูปนั้นแล้ว ตรัสว่า เธอจงไปนำเอารูปหญิงที่ตั้งอยู่ในห้องอันเป็นสิริของเรามาเทียบดูซิ นายช่างทองนั้นเข้าไปยังห้องอันเป็นสิริ มองเห็นรูปหญิงนั้นแล้ว สำคัญว่านางเทพอัปสรนางหนึ่ง มาร่วมอภิรมย์กับพระกุมาร จึงไม่อาจจะเหยียดมือไปจับ กลับออกมากราบทูลว่า พระแม่เจ้าพระองค์ไรประทับอยู่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ในห้องอันเป็นสิริ ข้าพระองค์ไม่อาจจะเข้าไปได้. พระราชกุมารตรัสว่า ดูก่อนพ่อ ท่านจงไปนำมาเถิด รูปทองคำนี้เราทำขึ้นมาเอง แล้วทรงส่งไปอีก. นายช่างทองนั้นจึงกลับเข้าไปยกออกมา. พระราชกุมารให้เก็บรูปที่ช่างทองทำมานั้น ไว้เสียในห้องสำหรับเก็บทอง แล้วให้คนตกแต่งรูปที่พระองค์ทรงกระทำ แล้วทรงให้ยกขึ้นวางบนรถ ส่งไปยังสำนักของพระมารดา ด้วยพระดำรัสว่า ถ้าผู้หญิงงดงามเหมือนอย่างรูปนี้มีอยู่ หม่อมฉันจักอยู่ครอบครองเรือน.

พระเทวีนั้น รับสั่งให้เรียกพวกอำมาตย์มาแล้ว ตรัสว่า ท่านทั้งหลาย พระโอรสของเรามีบุญมาก เป็นพระโอรสที่ท้าวสักกะประทานให้ อยากได้นางกุมาริกาที่รูปสวยเหมือนรูปนี้ พวกท่านได้หญิงมีรูปร่างเห็นปานนี้ จงพามาจงตั้งรูปนี้ไว้บนยานอันปกปิดแล้ว เที่ยวไปตลอดชมพูทวีปทั้งสิ้น ถ้าได้พบพระธิดาของพระราชาพระองค์ใด มีรูปร่างงดงามเห็นปานรูปนี้ไซร้ ก็จงถวายรูปทองนั้นแด่พระราชาพระองค์นั้นนั่นแล แล้วกราบทูลว่า พระเจ้าโอกกากราชจักกระทำอาวาหวิวาหมงคลกับพระองค์ ทูลกำหนดนัดวันแล้ว จงรีบกลับมา. อำมาตย์เหล่านั้น รับพระราชเสาวนีย์แล้ว นำรูปนั้นออกจากเมือง พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เที่ยวเสาะแสวงหาไปถึงราชธานีใด ก็สังเกตว่าในสถานที่ที่มหาชนมาประชุมกัน ในเวลาเย็นในราชธานีนั้น ก็ตกแต่งรูปหญิงนั้นด้วยเครื่องประดับ อันประกอบด้วยผ้าและดอกไม้ ยกขึ้นตั้งบนวอทองคำแล้ว ตั้งไว้ที่ริมหนทางที่จะไปยังท่าน้ำ ส่วนพวกตนต่างพากันหลบไปยืนอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง เพื่อคอยสดับฟังถ้อยคำของมหาชนผู้มาแล้วและมาแล้ว ฝ่ายมหาชนครั้นมองดูรูปหญิงนั้น ไม่เข้าใจว่าเป็นรูปทองคำ จึงชวนกันชมเชยว่า หญิงนี้แม้เป็นเพียงหญิงมนุษย์ ก็ยังสวยงามอย่างที่สุด เปรียบประดุจนางเทพอัปสร ทำไมจึงมายืนอยู่ในที่นี้ หรือว่ามาจากไหน หญิงงามเห็นปานนี้ ในเมืองของพวกเราไม่เคยมีเลย ดังนี้แล้วก็พากันหลีกไป. พวกอำมาตย์ได้ฟังถ้อยคำนั้นแล้ว จึงปรึกษากันว่า ถ้านางทาริกางามปานรูปนี้พึงมีในเมืองนี้ไซร้ ชนทั้งหลายพึงกล่าวว่า นางคนนี้เหมือนกับพระราชธิดาองค์โน้น นางคนนี้เหมือนธิดาของอำมาตย์คนโน้น ในเมืองนี้คงไม่มีนางงามคล้ายกับรูปนี้เป็นแน่แท้ จึงถือเอารูปหญิงนั้นไปยังเมืองอื่น ๆ ต่อไปอีก. พวกอำมาตย์เหล่านั้นเที่ยวไปอย่างนี้ จนถึงเมืองสาคละ ในแคว้นมัททะโดยลำดับ. **ก็พระเจ้ามัททราช ในเมืองสาคละนี้** มีพระธิดาอยู่ ๘ พระองค์

ทรงพระรูปพระโฉมงดงามสูงสุดเปรียบประดุจนางฟ้า พระราชธิดาผู้เป็นพระพี่ใหญ่กว่าพระธิดาเหล่านั้นทั้งหมด มีพระนามว่า **ประภาวดี** เพราะมีพระรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระสรีระของพระนาง คล้ายแสงดวงอาทิตย์อันอ่อน. แม้ในเวลากลางคืน ในห้องอันมีเนื้อที่กว้างประมาณ ๔ ศอก ก็ไม่ต้องทำการตามประทีปโคมไฟ. บริเวณห้องนั้นทั้งหมด จะมีแสงสว่างเสมอเป็นอันเดียวกันทีเดียว. ก็และพระนางประภาวดีนั้น มีพระพี่เลี้ยงคนหนึ่งเป็นหญิงค่อมพิการ นางพี่เลี้ยงนั้น พอให้พระนางประภาวดีเสวยเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงจะให้นางวรรณทาสี ๘ คนถือหม้อน้ำจำนวน ๘ หม้อ ไปยังท่าน้ำในเวลาเย็นเพื่อตักน้ำไปสรงสนานพระนาง ครั้นมองเห็นรูปทองคำที่ตั้งไว้ข้างริมทางที่จะเดินไปยังท่าน้ำนั้น จึงเข้าใจไปว่า เป็นพระนางประภาวดี พากันโกรธว่า พระนางนี้ช่างว่ายากเสียจริง ๆ ตรัสว่า เราจักสรงสนานน้ำแล้ว ส่งพวกเรามาตักน้ำ กลับมายืนดักอยู่ที่หนทางจะไปสู่ท่าน้ำก่อนหน้าเรา แล้วจึงพากันกล่าวว่า ข้าแต่พระนางเจ้าผู้ทำสกุลให้ได้รับความละอาย ไม่สมควรเป็นอย่างยิ่งที่พระนางจะมายืนอยู่ในที่นี้ก่อนกว่าพวกหม่อมฉัน ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจักทรงทราบไซร้ ก็คงจักทำพวกหม่อมฉันให้พินาศเป็นแน่ ดังนี้แล้ว จึงเอามือแตะที่ข้างแก้มของรูปเทียมนั้น. ฝ่ามือก็คล้ายกับว่าจะแตกออกไป. ลำดับนั้น นางจึงรู้ว่าเป็นรูปทองคำ หัวเราะขบขันอยู่ จึงไปหาพวกนางวรรณทาสีแล้วกล่าวว่า พวกเธอจงมาดูการทำของฉัน ฉันได้แตะต้องด้วยสำคัญผิดว่า รูปนี้ คือพระนางเจ้าของเรา รูปเปรียบนี้ จะมีค่าราคาอะไร ในสำนักแห่งพระธิดาของเรา เพียงแต่ให้มือของเราได้รับความเจ็บไปอย่างเดียว.

ลำดับนั้น พวกราชทูตจึงพากันถือเอารูปหญิงนั้นแล้ว ถามนางพี่เลี้ยงนั้นว่า ท่านกล่าวว่า ธิดาของเราสวยงามกว่ารูปเทียมนี้ ท่านกล่าวหมายถึง

ใครกัน นางพี่เลี้ยงตอบว่า **พระธิดาของพระเจ้ามัททราช** ทรงพระนามว่า **ประภาวดี** รูปเปรียบนี้มีราคาไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของพระนางเลย. พวกอำมาตย์เหล่านั้นพากันดีใจ ไปยังพระทวารพระราชวัง สั่งให้กราบทูลว่า พวกราชทูตของพระเจ้าโอกกากราชมาคอยเฝ้าอยู่ที่พระทวาร พระเจ้าข้า. พระราชาเสด็จลุกจากอาสนะ ประทับยืนแล้วตรัสสั่งว่า พวกท่านจงเรียกเขาเข้ามาเถิด. พวกราชทูตเหล่านั้นเข้าไปแล้ว ถวายบังคมพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระราชาของพวกข้าพระองค์ ตรัสถามว่า พระองค์ทรงพระสำราญดีหรือ พระเจ้าข้า พระราชาทรงกระทำสักการะและต้อนรับแล้ว ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า พวกท่านมานี่เพื่อประสงค์อะไร พวกอำมาตย์จึงกราบทูลว่า พระราชาของข้าพระองค์ มีพระโอรสพระนามว่า **กุสกุมาร** มีพระสุรเสียงก้องกังวานคล้ายกับเสียงราชสีห์ พระราชาทรงมีพระประสงค์จะมอบพระราชสมบัติให้แก่พระโอรสนั้น จึงส่งพวกข้าพระองค์มาเฝ้าถวายบังคมพระองค์ นัยว่า พระองค์จงพระราชทานพระนางประภาวดีพระธิดาของพระองค์ แก่พระโอรสนั้นเถิดพระเจ้าข้า และขอจงทรงรับไทยธรรมพร้อมด้วยรูปทองคำนี้เถิด พอกราบทูลเสร็จแล้วจึงได้น้อมถวายรูปทองคำนั้น แด่พระราชาพระองค์นั้น. แม้พระเจ้ามัททราชนั้น ก็ทรงดีพระทัย ทรงยอมรับด้วยทรงพระดำริว่า จักมีวิวาหมงคลกับพระราชาผู้ใหญ่เห็นปานนี้. ลำดับนั้น พวกทูตจึงกราบทูลท้าวเธอว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่อาจจะรอช้าอยู่ได้ จักต้องรีบไปกราบทูลการได้พบพระราชธิดาแด่พระราชาให้ทรงทราบ เพื่อว่าพระองค์จักได้เสด็จมารับพระนางไป. พระเจ้ามัททราชพระองค์นั้น ทรงรับว่าดีละ แล้วทรงจัดแจงเครื่องทำสักการะแก่พวกทูตเหล่านั้น. พวกทูตเหล่านั้นกลับไปยังกรุงกุสาวดีแล้ว กราบทูลเรื่องราวนั้นแด่พระราชาและพระเทวีให้ทรงทราบ. พระราชาเสด็จออกจากกุสาวดีนคร พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก

เสด็จถึงเมืองสาคละโดยลำดับ . ฝ่ายพระเจ้ามัททราช ก็ทรงกระทำการต้อนรับให้ท้าวเธอเสด็จเข้าไปสู่พระนครแล้ว ได้ทรงกระทำสักการะอย่างใหญ่ยิ่ง. โดยล่วงไปวันหนึ่ง สองวัน และสามวัน พระนางสีลวดีทรงพระดำริว่า ใคร่จะรู้ว่า พระราชธิดานั้นจักเป็นอย่างไร เพราะความที่พระนางเจ้าเป็นบัณฑิต จึงกราบทูลพระเจ้ามัททราชว่า หม่อมฉันใคร่จะได้เห็นพระสุณิสา (ในอนาคต) เพคะ. ท้าวเธอทรงรับว่า ดีละ แล้วรับสั่งให้เรียกพระราชธิดาประภาวดีมาเฝ้า. พระราชธิดาประภาวดี ทรงตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ์ แวดล้อมไปด้วยหมู่พระพี่เลี้ยงนางนมเสด็จออกมาไหว้แม่ผัว. พระนางสีลวดีนั้น ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพระนาง จึงทรงพระดำริว่า ราชธิดาองค์นี้เป็นหญิงมีรูปร่างงดงามมากนัก ส่วนโอรสของเรามีรูปร่างไม่งดงาม ถ้าพระราชธิดาองค์นี้ ได้ทอดทัศนาการเห็นโอรสของเราเข้า แม้วันเดียวก็คงจะไม่อยู่ร่วมด้วยเด็ดขาด คงจะรีบหนีไปเป็นแน่แท้ เห็นทีเราจักต้องทำกลอุบาย. พระนางสีลวดี จึงให้เชิญเสด็จพระเจ้ามัททราชมาแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเพคะ พระสุณิสาสมควรแก่พระโอรสของหม่อมฉัน ก็แต่ว่าจารีตอันสืบมาจากประเพณีแห่งสกุลของหม่อมฉันมีอยู่ ถ้าพระราชธิดาองค์นี้จักประพฤติตามจารีตประเพณีนี้ได้ หม่อมฉันก็จักรับ พระราชธิดาองค์นี้ไว้. พระราชาตรัสว่า ก็จารีตประเพณีของพระองค์เป็นอย่างไรละ พระนางสีลวดีตรัสตอบว่า ประเพณีในราชวงศ์ของหม่อมฉันมีอยู่ว่า พระวรชายาจะพบหน้าพระราชสวามีในเวลากลางวันไม่ได้ จนกว่าจะทรงตั้งพระครรภ์เสียก่อน จึงจะพบหน้ากันได้ หากว่าพระราชธิดาประภาวดีพระองค์นี้ จักทรงทำตามประเพณีนี้ได้ หม่อมฉันจึงจะรับพระนางไว้. พระราชา จึงตรัสถามพระธิดาว่า ดูก่อนแม่ แม่จักประพฤติตามอย่างที่ว่านั้นได้หรือไม่เล่า. พระราชธิดาประภาวดีนั้น จึงทูลว่า ได้เพคะเสด็จพ่อ.

ลำดับนั้น พระเจ้าโอกกากราช จึงได้ถวายพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แด่พระเจ้ามัททราช แล้วทรงรับพระนางประภาวดีนั้นเสด็จกลับไป. แม้พระเจ้ามัททราช ก็ทรงส่งพระราชธิดาไปด้วยบริวารใหญ่. พระโอกกากราช เสด็จกลับกรุงกุสาวดีแล้ว มีพระบรมราชโองการให้ตกแต่งพระนคร ปล่อยนักโทษทั้งหมด ทรงกำหนดการอภิเษกพระราชโอรส ทรงสถาปนาพระนางประภาวดีให้เป็นอัครมเหสีแล้ว ทรงให้ราชบุรุษเที่ยวตีกลองประกาศว่า บัดนี้ราชอาณาจักรเป็นของพระเจ้ากุสราชแล้ว. พระราชาทั้งหลายในพื้นชมพูทวีปทั้งหมด พระองค์ใดมีพระราชธิดา พระราชาพระองค์นั้น ขอทรงส่งพระราชธิดาไปถวายแด่พระเจ้ากุสราช พระราชาเหล่านั้นได้มีพระราชโอรส พระราชาเหล่านั้น ทรงหวังความเป็นมิตรไมตรีกับพระเจ้ากุสราชนั้น ก็ทรงส่งพระราชโอรสของพระองค์ไปเป็นพระราชอุปัฏฐาก. พระโพธิสัตว์เจ้า ทรงมีพระนางสนมเป็นบริวารมากมาย ทรงปกครองพระราชสมบัติด้วยพระอิสริยยศอันใหญ่ยิ่งเกรียงไกร. ฝ่ายพระนางประภาวดี ย่อมไม่ได้เพื่อจะเห็นพระโพธิสัตว์เจ้านั้นในเวลากลางวันเลย แม้พระโพธิสัตว์เจ้าก็ไม่ได้เห็นพระนางในเวลากลางวันเหมือนกัน. พระราชาและพระราชินีทั้ง ๒ พระองค์ เห็นกันก็แต่เฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น. แม้รัศมีที่ฉายออกจากพระสรีระของพระนางประภาวดีในเวลากลางคืนนั้น ก็ไม่สามารถจะส่องให้เห็นพระพักตร์ชัดถนัดได้. พระโพธิสัตว์เจ้าเสด็จออกจากห้องที่ประทับเฉพาะในเวลากลางคืนเท่านั้น. พอ ๒, ๓ วันผ่านพ้นไป พระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์นั้น ก็ทรงมีความปรารถนาจะได้เห็นพระพักตร์พระนางประภาวดีในเวลากลางวัน จึงทูลพระมารดาให้ทรงทราบ. พระมารดาก็ทรงห้ามเสียว่า อย่าชอบใจไปนักเลยพ่อ (อย่าทุรนทุรายใจไปนักเลย) ขอจงรอไปจนกว่าจะได้พระโอรสสักพระองค์หนึ่งก่อนเถิด. พระโพธิสัตว์เจ้า

นั้น ก็ทรงอ้อนวอนอยู่บ่อย ๆ. ลำดับนั้น พระเทวีจึงมีพระกระแสรับสั่งกะพระโพธิสัตว์เจ้านั้นว่า ถ้าอย่างนั้น พ่อจงไปยังโรงช้างแล้วยืนอยู่ด้วยเพศแห่งคนเลี้ยงช้าง แม่จะพาพระนางประภาวดีไปในที่ตรงนั้น ขอเชิญพ่อจงดูนางเสียให้เต็มเนตร แต่อย่าให้นางรู้จักพ่อได้เป็นเด็ดขาด. พระโพธิสัตว์เจ้านั้นจึงรับว่า ดีละ แล้วได้เสด็จไปยังโรงช้าง. ลำดับนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้านั้น จึงมีพระดำรัสตรัสสั่งให้คนตกแต่งโรงช้างแล้วตรัสชักชวนพระนางประภาวดีว่า มาเถิดลูก เราทั้ง ๒ คนไปดูช้างต้นของพระภัสดากันเถิด แล้วจึงเสด็จไปยังโรงช้างนั้น ทรงชี้แสดงแก่พระนางประภาวดีว่า ช้างเชือกนี้มีชื่อว่าอย่างโน้น ดังนี้. พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นนางเสด็จดำเนินไปข้างพระมารดา จึงทรงหยิบเอาขี้ช้างก้อนหนึ่งขว้างไปที่หลังพระนางด้วยการปลอมตัวเป็นคนเลี้ยงช้างทีเดียว. พระนางประภาวดีทรงกริ้วโกรธเป็นอย่างมาก จึงมีพระกระแสรับสั่งว่า เราจักให้พระราชาทรงตัดมือของเจ้าเสีย แล้วทูลพระเทวีให้ลงโทษ. ฝ่ายพระราชมารดา ก็ทรงปลอบประโลมเอาพระทัยว่า อย่าทรงกริ้วโกรธไปเลยแม่เจ้า แล้วทรงลูบหลังให้. ต่อมาพระราชาทรงต้องการที่จะได้เห็นพระนางซ้ำอีก จึงเสด็จไปทอดพระเนตรพระนางที่โรงม้า ด้วยการปลอมตัวเป็นคนเลี้ยงม้า แล้วทรงเอาก้อนขี้ม้าขว้างไปเหมือนเดิมนั้นอีก. แม้ในกาลนั้น พระนางก็ได้ทรงกริ้วใหญ่ พระสัสสุ (แม่ผัว) ก็ต้องทรงปลอบประโลมอีก.

ในวันต่อมา พระนางประภาวดี ทรงใคร่จะได้เห็นพระมหาสัตว์เจ้า จึงทูลบอกแก่พระสัสสุ แต่ก็ถูกพระสัสสุทรงห้ามว่า อย่าเลย แม่อย่าชอบใจเลยดังนี้ ก็ทูลอ้อนวอนอยู่บ่อย ๆ แล้ว. ลำดับนั้น พระเทวี จึงตรัสกะพระนางว่า ถ้าอย่างนั้น ในวันพรุ่งนี้ ลูกชายของฉันจักกระทำประทักษิณพระนคร แม่จงเปิดสีหบัญชรคอยดูเขาเถิด. ก็ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น จึงมีพระ

กระแสรับสั่งให้คนตกแต่งพระนครแล้ว โปรดให้พระชยัมบดีราชกุมาร (น้องชายพระเจ้ากุสราช) ทรงเครื่องต้นอย่างกษัตริย์ ให้ประทับนั่งบนหลังช้างแล้ว ให้พระโพธิสัตว์เจ้าประทับนั่งบนอาสนะข้างหลัง ให้กระทำประทักษิณพระนคร แล้วทรงพาพระนางประภาวดีไปประทับยืนที่สีหบัญชร ตรัสว่า แม่จงดูความเลิศด้วยความงามแห่งพระสิริของสามีแม่เถิด. พระนางประภาวดีทรงสำคัญว่า เราได้พระสวามีที่มีความสมควรกันแล้ว ดังนี้แล้ว ก็ทรงมีพระทัยโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง. ก็ในวันนั้น พระมหาสัตว์เจ้าปลอมพระองค์เป็นนายควาญช้าง ประทับนั่งบนอาสน์ข้างหลัง ของพระชยัมบดีราชกุมาร ก็ได้ทอดพระเนตรดูพระนางประภาวดี สำเร็จตามพระประสงค์ ได้ทรงแสดงอาการยั่วเย้า ตามความพอพระทัยด้วยอำนาจการทำมือให้ขวักไขว่แปลก ๆ เป็นต้น. เมื่อช้างพระที่นั่งคล้อยผ่านไปแล้ว พระราชมารดาจึงตรัสถามพระนางประภาวดีว่า แม่เห็นพระภัสดาของแม่แล้วหรือ พระนางทูลว่า เห็นแล้วเพคะท่านแม่ แต่นายควาญช้าง ผู้นั่งอยู่บนอาสนะหลังของพระภัสดานั้น ช่างเป็นคนที่ดื้อสอนยากเสียเหลือเกิน แสดงการทำมือขวักไขว้ให้แปลก ๆ เป็นต้นแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุไร เขาจึงจัดให้คนผู้ไม่มีสง่าราศีเช่นเจ้าคนนั้น ขึ้นไปนั่งบนอาสน์ข้างหลังพระเจ้าแผ่นดินได้. พระเทวีจึงตรัสว่า ดูก่อนแม่ ธรรมดาว่าการระวังภัยบนอาสน์ด้านหลังของพระราชา อันบุคคลพึงปรารถนา. พระนางประภาวดี จึงทรงดำริว่า ควาญช้างคนนี้ ช่างได้อภัยเป็นพิเศษเสียเหลือเกิน ไม่เคยสำคัญพระราชาว่า เป็นพระราชาเสียบ้างเลย หรือว่าควาญช้างคนนี้เป็นพระเจ้ากุสราชกันแน่ ก็พระเจ้ากุสราชนี้ คงจักมีรูปร่างน่าเกลียดอย่างเหลือเกิน เป็นแน่ทีเดียว เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ยอมแสดงองค์พระเจ้ากุสราชนั้นแก่เรา. พระนางประภาวดีจึงทรงกระซิบกะนางค่อมที่ใกล้หูว่า ดูก่อนแม่ค่อม เธอจงไปดูให้รู้ทีหรือว่า พระเจ้ากุสราชประทับบนอาสน์ข้างหน้า หรือว่าประทับบน

อาสน์ข้างหลังกันแน่. หญิงค่อมจึงทูลถามว่า ก็หม่อมฉันจักทราบได้อย่างไร เล่าเพคะ. พระนางจึงตรัสว่า ถ้าแม้ว่านายควาญช้างคนนั้นจักเป็นพระราชาไซร้ ก็จักเสด็จลงจากหลังช้างก่อน เธอจงรู้ด้วยสัญญา (วิธี) อย่างนี้. นางค่อมนั้นได้มายืนดูอยู่ ณ ที่ส่วนข้างหนึ่งแล้วมองเห็นพระมหาสัตว์เจ้าลงมาก่อน มองเห็นพระชยัมบดีราชกุมารเสด็จลงมาทีหลัง. แม้พระมหาสัตว์เจ้าทรงมองไปข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นนางค่อม ก็ทรงทราบว่า นางค่อมนี้จักมาเพราะเหตุชื่อนี้ จึงรับสั่งให้เรียกนางค่อมมาแล้ว ตรัสกำชับอย่างกวดขันว่า เธออย่าได้บอกเรื่องนี้แก่พระนางประภาวดีเป็นเด็ดขาด แล้วทรงส่งไป. นางค่อมนั้นกลับไปก็กราบทูลพระนางประภาวดีว่า พระเจ้ากุสราชผู้เสด็จประทับอยู่บนอาสนะข้างหน้าเสด็จลงก่อน. พระนางประภาวดี ก็ทรงเชื่อถ้อยคำ ของนางค่อมนั้น. ในวันต่อมา พระราชาทรงมีพรูประสงค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นพระนางประภาวดีอีก จึงทรงทูลอ้อนวอนพระราชมารดาแล้ว พระราชมารดาไม่อาจจะทรงห้ามได้ จึงตรัสสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น พ่อจงปลอมเพศไม่ให้ใคร ๆ รู้จักแล้ว จงไปยังอุทยาน. พระราชาเสด็จไปยังอุทยานแล้วทรงยืนแช่น้ำอยู่ ในสระโบกขรณีประมาณแค่คอ ทรงเอาใบบัวปกปิดพระเศียร ทรงยืนเอาดอกบัวที่บานบังพระพักตร์ไว้. แม้พระราชมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ก็ทรงพาพระนางประภาวดีไปยังพระราชอุทยาน ทรงชี้ชวนให้ชมอยู่ว่า แม่จงดูพฤกษาเหล่านี้ จงดูหมู่สกุณา จงดูหมู่มิคะเป็นต้น ได้เสด็จมาถึงฝั่งแห่งสระโบกขรณี.

พระนางประภาวดีนั้น ทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณีอันดาดาษไปด้วยดอกบัว ๕ ชนิด ทรงปรารถนาจะเสด็จลงสรง จึงเสด็จลงสู่สระโบกขรณีพร้อมด้วยนางบริจาริกาทั้งหลาย ทรงเล่นอยู่ครั้นพอทอดพระเนตรเห็นดอกบัว

ที่พระโพธิสัตว์เจ้าซ่อนอยู่นั้น ทรงใคร่จะเก็บ จึงทรงเอื้อมพระหัตถ์ออกไป. ลำดับนั้น พระราชา จึงทรงเปิดใบบัวออกแล้ว เข้าคว้าพระนางด้วยพระหัตถ์พลางร้องว่า เราคือพระเจ้ากุสราช. พระนางพอได้ทอดพระเนตรเห็นพระ-พักตร์ของพระโพธิสัตว์เจ้านั้นแล้ว ทรงร้องขึ้นด้วยสำคัญว่า ยักษ์จับเรา แล้วทรงถึงวิสัญญีภาพ สิ้นพระสติสมฤดีอยู่ ในที่ตรงนั้นเอง. ลำดับนั้น พระราชา จึงทรงปล่อยพระหัตถ์ละจากพระนาง. ครั้นพอพระนาง ทรงรู้สึกพระองค์ได้แล้ว จึงทรงดำริว่า ได้ยินว่า พระเจ้ากุสราช ทรงจับมือเรา ก็เราถูกพระเจ้ากุสราชนี้ ขว้างด้วยก้อนคูถช้างที่โรงช้าง แล้วขว้างด้วยก้อนคูถม้าที่โรงม้า ก็พระเจ้ากุสราชนี้แล ประทับนั่งบนอาสน์หลังช้างทรงเกี้ยวเรา เราไม่มีความต้องการพระภัสดาผู้มีพักตร์อันน่าเกลียดถึงขนาดนี้ เราจักทิ้งพระ-ภัสดานี้เสีย เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็จักได้สามีคนอื่น ดังนี้แล้ว จึงให้คนเรียกพวกอำมาตย์ที่ตามเสด็จมากับพระนางแล้ว ตรัสว่า พวกท่านจงทำการตระเตรียมยานพาหนะให้เรา เราจักไปในวันนี้แหละ. พวกอำมาตย์เหล่านั้นจึงกราบทูลแด่พระราชาให้ทรงทราบ. พระราชาจึงทรงพระดำริว่า ถ้าพระนางไม่ได้เพื่อจะกลับไป ดวงหทัยของพระนางคงจักแตกเป็นแน่ ขอให้พระนางกลับไปก่อนเถิด เราจักนำพระนางกลับมาด้วยกำลังของตนเองอีกครั้ง พอทรงดำริแล้ว ต่อนั้นมาจึงทรงอนุญาตให้พระนางประภาวดีนั้นเสด็จกลับไป. พระนางเสด็จกลับไปยังเมืองของพระราชบิดาตามเดิม. แม้พระมหาสัตว์เจ้า ก็เสด็จออกจากพระราชอุทยานเข้าไปสู่พระนคร เสด็จขึ้นสู่พระปราสาทอันประดับแล้ว. จริงอยู่พระนางมิได้ทรงมีความยินดีพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยอำนาจการที่ได้ทรงตั้งความปรารถนาไว้ในปางก่อน. แม้พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ที่มีพระรูปกายไม่งดงาม ก็ด้วยอำนาจบุรพกรรมของพระองค์เอง.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล มีหมู่บ้านอันตั้งอยู่ข้างประตูเมืองพาราณสี ตระกูล ๒ ตระกูล คือ ตระกูลที่อาศัยอยู่ข้างถนน หน้าหมู่บ้านตระกูล ๑ อาศัยอยู่ข้างถนนหลังหมู่บ้านตระกูล ๑. ตระกูลหนึ่งมีลูกชาย ๒ คน ตระกูลหนึ่งมีลูกสาว ๑ คน ในบรรดาบุตรชายทั้ง ๒ คนนั้น พระโพธิสัตว์เป็นน้องชาย. มารดาบิดาได้ไปขอนางกุมาริกานั้น มาให้แก่พี่ชาย. พระโพธิสัตว์ผู้เป็นน้องชาย ยังไม่มีภริยา จึงอาศัยอยู่ในบ้านของพี่ชาย. อยู่มาวันหนึ่ง พี่สะใภ้ได้ทอดขนมที่มีรสชาติอร่อยยิ่งนัก ในเรือนนั้น. แต่พระโพธิสัตว์ได้ไปป่าเสีย พี่สะใภ้จึงได้แบ่งขนมไว้ให้แก่พระโพธิสัตว์นั้นส่วนหนึ่ง ส่วนที่เหลือนั้นก็แจกกันบริโภคจนหมด. ในขณะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าได้มาถึงประตูเรือนเพื่อภิกษา พี่สะใภ้ของพระโพธิสัตว์ จึงคิดว่า เราจักค่อยทำขนมให้น้องผัวใหม่ ดังนี้แล้ว จึงถือเอาขนมส่วนที่เก็บไว้ให้พระโพธิสัตว์นั้น ไปถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสีย. แม้พระโพธิสัตว์นั้น ก็กลับมาจากป่าในขณะนั้นพอดี. ตอนนั้น นางจึงพูดกับพระโพธิสัตว์นั้นว่า น้องชายเอ๋ย จงทำจิตใจให้ผ่องใสเถิดหนา ขนมอันเป็นส่วนของน้อง พี่ได้ถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว. พระโพธิสัตว์นั้นกลับโกรธว่า เจ้ากินขนมอันเป็นส่วนของเจ้าหมดแล้ว กลับมาเอาขนมอันเป็นส่วนของข้าไปถวายพระชิชะ แล้วข้าจักกินอะไรเล่า จึงรีบตามพระปัจเจกพุทธเจ้าไปเอาขนมจากบาตรกลับคืนมา. ที่สะใภ้นั้น จึงรีบไปยังเรือนมารดาแล้ว นำเอาเนยใสที่ยังใหม่และใสสะอาดมีสีคล้ายดอกจำปามาแล้ว ใส่บาตรจนเต็มถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าแทน. เนยใสนั้นได้แผ่เป็นรัศมีออกไปแล้ว. นางพอได้เห็นรัศมีนั้นแล้ว จึงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในที่ที่ดิฉันจะเกิดแล้วข้างหน้า ขอให้ร่างกายของดิฉันจงเกิดมีรัศมีเปล่งปลั่ง และมีรูปร่างสดสวยงดงามเป็นอย่างยิ่ง

เถิด อนึ่ง ขออย่าให้ดิฉันได้อยู่ร่วมในที่แห่งเดียวกันกับคนที่เป็นอสัตบุรุษดังน้องผัวของดิฉันคนนี้เลย. พระนางประภาวดี มิได้ทรงยินดีชอบใจพระ-โพธิสัตว์เจ้านั้น ก็ด้วยอำนาจความปรารถนา ที่ทรงตั้งไว้แล้วในกาลก่อน ด้วยประการฉะนี้. แม้พระโพธิสัตว์ ก็ใส่ขนมนั้นลงในบาตรที่เต็มด้วยเนยใส แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พี่สะใภ้ของข้าพเจ้าคนนี้ แม้จะอยู่ในที่ไกลแสนไกลตั้งร้อยโยชน์ก็ตาม ขอให้ข้าพเจ้าพึงมีความสามารถไปนำมาเป็นบาทบริจาริกาของข้าพเจ้าให้จงได้เถิด. ด้วยอำนาจแห่งบุรพกรรมที่พระโพธิสัตว์นั้นโกรธ แล้วเอาขนมกลับคืนมานั้น พระโพธิสัตว์เจ้าจึงได้เป็นผู้มีรูปร่างอันไม่งดงาม น่าเกลียดแล้วแล.

ฝ่ายพระนางประภาวดีนั้น ก็มิได้ทรงปรารถนาพระโพธิสัตว์นั้นเลย. พระโพธิสัตว์เจ้านั้น เมื่อพระนางประภาวดีเสด็จไปแล้ว ก็ทรงเศร้าโศกเสียพระทัย. แม้เหล่านางบริจาริกาทั้งหลายจะพากันบำรุงบำเรออยู่โดยประการต่าง ๆ ก็ตาม แต่หญิงที่เหลือทั้งหลาย ก็ไม่อาจที่จะให้พระโพธิสัตว์เจ้านั้นเหลียวมองดูตนได้เลย. ก็เมื่อพระราชาพระองค์นั้น ทรงพรากเว้นจากพระนางประภาวดีเสียแล้ว พระราชนิเวศน์แม้ทั้งหมดของพระองค์ ก็เงียบสงัดคล้ายเหมือนว่างเปล่า. ท้าวเธอทรงรำพันว่า บัดนี้ นางคงไปถึงเมืองสาคละแล้วดังนี้ พอใกล้รุ่งก็เสด็จไปเฝ้าพระมารดา กราบทูลว่า ข้าแต่ท่านแม่ ลูกจักไปตามพระนางประภาวดีมา ขอท่านแม่จงครอบครองราชสมบัติแทนด้วยเถิดดังนี้ จึงตรัสปฐมคาถาว่า

รัฐของพระองค์นี้ มีทรัพย์ มียาน มีเครื่อง-
ราชกกุธภัณฑ์ สมบูรณ์ด้วยสิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง
ข้าแต่พระมารดา ขอพระองค์จงทรงปกครองราช

สมบัติของพระองค์นี้ หม่อมฉันจะขอทูลลาไปยังเมือง
สาคละ ซึ่งเป็นที่สถิตแห่งพระนางประภาวดีที่รัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สโยคฺคํ** ได้แก่ พรั่งพร้อมไปด้วยเครื่องประกอบเช่นช้างเป็นต้น. บทว่า **สกายุรํ** ได้แก่ มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างพร้อมบริบูรณ์. บทว่า **อนุสาส อมฺม** ความว่า ได้ยินว่า พระราชาพระองค์นั้น ทรงพระดำริว่า ขึ้นชื่อว่าการมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ชายครอบครองรองจากตน เป็นการไม่สมควร จึงไม่ทรงมอบ (ราชสมบัติ) ให้แก่พระบิดาหรือพระอนุชา เมื่อจะทรงมอบให้แก่พระมารดา จึงได้ตรัสไว้อย่างนี้.

พระราชมารดานั้น ทรงได้สดับพระราชดำรัสนั้นแล้ว จึงทรงมีรับสั่งว่า ดูก่อนลูก ถ้าอย่างนั้น ลูกจงเป็นผู้ไม่ประมาท เพราะขึ้นชื่อว่ามาตุคามมีใจไม่บริสุทธิ์ ดังนี้แล้ว ทรงเอาโภชนะมีรสอันเลิศต่าง ๆ บรรจุใส่ภาชนะทองคำจนเต็มแล้ว ทรงรับสั่งว่า ลูกพึงบริโภคโภชนะนี้ ในระหว่างเดินทาง แล้วทรงส่งไป. พระราชาพระองค์นั้น ทรงรับภาชนะนั้นแล้ว ถวายบังคมพระมารดา ทรงทำประทักษิณ ๓ ครั้ง แล้วกราบทูลว่า เมื่อหม่อมฉันยังมีชีวิตอยู่ คงจะได้กลับมาเห็นพระมารดาอีก ดังนี้แล้ว จึงเสด็จเข้าสู่ห้องอันเป็นสิริ ทรงเหน็บพระแสงอาวุธ ๕ อย่าง ทรงหยิบกหาปณะพันหนึ่งบรรจุลงในย่าม พร้อมทั้งภาชนะพระกระยาหาร ทรงถือพิณโกกนุท เสด็จออกจากพระนคร ทรงดำเนินไปตามบรรดา ทรงมีพระกำลังมาก มีเรี่ยวแรงเข้มแข็งเพียงเช้าชั่วเที่ยง ก็ทรงดำเนินไปได้ถึงตั้ง ๕๐ โยชน์ เสวยพระกระยาหารแล้ว ทรงดำเนินต่อไปอีก ๕๐ โยชน์ โดยส่วนแห่งวันที่เหลือเท่านั้น ก็ทรงเดินทางไปได้สิ้นทางระยะถึง ๑๐๐ โยชน์ ในเวลาเย็นเสด็จพักสรงน้ำแล้วเสด็จเข้าถึงเมืองสาคละ. เมื่อพระองค์พอได้เสด็จเข้าไปแล้วเท่านั้น ด้วยเดช

แห่งพระโพธิสัตว์ พระนางประภาวดีจะทรงบรรทมอยู่บนพระที่มิได้ ต้องเสด็จลงมาบรรทมเหนือภาคพื้น. พระโพธิสัตว์มีพระอินทรีย์อันเหน็ดเหนื่อย ทรงดำเนินมาตามถนน ผู้หญิงคนหนึ่งแลเห็นพระองค์เข้า จึงให้เรียกมาแล้วเชิญให้ประทับนั่ง ให้ล้างพระบาทจัดที่บรรทมถวาย. พระโพธิสัตว์เจ้านั้นมีพระวรกายเหน็ดเหนื่อยมา พอบรรทมก็หลับสนิท. ลำดับนั้น หญิงคนนั้นพอเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าบรรทมหลับแล้ว ก็จัดแจงโภชนะมีรสอันเลิศต่าง ๆ เสร็จแล้ว จึงปลุกพระโพธิสัตว์ให้ตื่นบรรทม แล้วเชิญให้เสวยพระกระยาหาร พระโพธิสัตว์เจ้าทรงขอบพระทัย ได้พระราชทานกหาปณะพันหนึ่งกับภาชนะทองคำแก่หญิงคนนั้น. ท้าวเธอทรงเก็บพระแสงเบญจาวุธไว้ที่บ้านของหญิงคนนั้นนั่นแล แล้วรับสั่งว่า เรายังมีสถานที่ควรจะไปอีก ดังนี้แล้ว ทรงถือเอาพิณเสด็จไปยังโรงช้าง ตรัสว่า ขอท่านจงให้ข้าพเจ้าพักอยู่ ณ ที่นี้สักวันหนึ่งเถิด ข้าพเจ้าจะทำการขับร้องเพลงให้พวกท่านได้ฟัง ดังนี้ พอเมื่อได้รับอนุญาตจากคนเลี้ยงช้างแล้ว ก็บรรทมหลับอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งได้สักครู่พอระงับหายความเหน็ดเหนื่อยกระวนกระวายแล้ว ก็ทรงลุกออกมาแก้ห่อพิณทรงดีดพิณขับร้องประสานเสียง ด้วยทรงพระดำริว่า ชนชาวนครสาคละ จงฟังเสียงพิณนี้.

พระนางประภาวดี ทรงบรรทมบนภาคพื้น พอได้ทรงสดับเสียงนั้น ก็ทรงทราบได้ทีเดียวว่า เสียงพิณนี้มิใช่เสียงพิณของคนอื่น พระเจ้ากุสราชต้องเสด็จมาเพื่อจะเอาตัวเรากลับไปโดยมิต้องสงสัย. แม้พระเจ้ามัททราชทรงสดับเสียงนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่า ใครนะช่างขับร้องเพลงไพเราะเหลือเกิน พรุ่งนี้เราจะให้คนเรียกคนผู้นั้นมาทำการขับร้องให้เราฟัง. พระโพธิสัตว์เจ้าทรงพระดำริว่า เราอยู่ในที่นี้ไม่อาจจะได้เห็นพระนางประภาวดี สถานที่นี้ดูไม่เหมาะเสียเลย จึงได้เสด็จออกไปแต่เช้าตรู่ทีเดียว ไปเสวยพระกระยาหาร

เช้าที่ในเรือนของหญิงที่พระองค์ได้เสวยแล้ว ในเวลาเย็นวันแรกนั่นแล ทรงเก็บพิณไว้แล้ว เสด็จไปยังสำนักนายช่างหม้อของพระราชาแล้ว เข้าขอฝากตัวเป็นศิษย์ของนายช่างหม้อคนนั้น เพียงวันเดียวเท่านั้น ก็ทรงขนเอาดินมาจนเต็มเรือน แล้วบอกว่า ท่านอาจารย์ขอรับ ผมจะทำภาชนะให้ เมื่อนายช่างหม้อพูดว่า ดีซิ จงทำเถิด จึงทรงวางก้อนดินก้อนหนึ่งลงบนไม้แป้นแล้ว ทรงปั้นหมุนไม้แป้น. พระองค์ทรงปั้นหนเดียวเท่านั้น แป้นก็หมุนอยู่ตั้งแต่เช้าจนเลยเที่ยง. พระองค์ทรงปั้นภาชนะเล็กบ้างใหญ่บ้างหลายชนิดหลากสี เมื่อจะทรงปั้นภาชนะเพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี ได้ทรงกระทำให้มีลวดลายเป็นรูปต่าง ๆ. จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า ความประสงค์ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสำเร็จได้. พระองค์ทรงอธิษฐานว่า ขอให้พระนางประภาวดีจงได้เห็นรูปเหล่านั้น แต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น. พระองค์ทรงผึ่งภาชนะทั้งหมดให้แห้งแล้ว ทรงเผาเสร็จแล้ว เก็บไว้จนเต็มเรือน. นายช่างหม้อนำภาชนะเหล่านั้นไปยังราชตระกูล. พระเจ้ามัททราชทอดพระเนตรเห็นภาชนะเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า ภาชนะเหล่านั้นใครทำ. นายช่างหม้อกราบทูลว่า ข้าพระองค์เองพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ภาชนะที่เจ้าได้เคยทำมาแล้ว เราจำได้เป็นอย่างดี เจ้าจงบอกมานะว่า ภาชนะเหล่านั้นใครทำ. นายช่างหม้อกราบทูลว่า ศิษย์ของข้าพระองค์ทำพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ผู้นั้นไม่สมควรเป็นศิษย์ของเจ้า ผู้นั้นจงเป็นอาจารย์ของเจ้า เจ้าจงศึกษาศิลปะในสำนักของเขาเถิด และจำเดิมแต่วันนี้ไป ขอให้เขาทำภาชนะทั้งหลาย สำหรับธิดาของเราทุก ๆ องค์ และเจ้าจงให้ทรัพย์พันหนึ่งนี้แก่เขาด้วย ดังนี้ ให้พระราชทานทรัพย์พันหนึ่งแล้ว ตรัสว่า เจ้าจงนำภาชนะเล็ก ๆ เหล่านั้นไปให้พระธิดาทั้งหลายของเราด้วย.

นายช่างหม้อคนนั้น นำเอาภาชนะเหล่านั้นไปยังตำหนักของพระราช-ธิดาเหล่านั้นแล้ว กราบทูลว่า ภาชนะเล็ก ๆ เหล่านี้ข้าพระองค์ขอถวายไว้เพื่อสำหรับพระนางได้ทรงเล่น. พระราชธิดาเหล่านั้นทั้งหมดเสด็จมาแล้ว. นายช่างหม้อก็ได้ถวายภาชนะที่พระมหาสัตว์การทำไว้เพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี เฉพาะพระนางทีเดียว. พระนางทรงรับภาชนะนั้นมาแล้ว ทรงเห็นพระรูปของพระองค์พระรูปของพระมหาสัตว์ และรูปของหญิงค่อมในภาชนะนั้นทีเดียว ก็ทรงทราบว่า ภาชนะนี้ไม่ใช่คนอื่นทำ พระเจ้ากุสราชนั่นแล ทรงกระทำ ทรงแค้นเคืองแล้ว ขว้างของเหล่านั้นลงบนภาคพื้น แล้วตรัสว่า เราไม่มีความต้องการด้วยของสิ่งนี้ ใครอยากได้ท่านจงเอาไปให้เขาเถิด. ลำดับนั้น พระราชธิดาผู้เป็นพระภคินีทั้งหลายของพระนาง ทรงทราบว่า พระนางทรงกริ้ว ก็พากันทรงยิ้มว่า พระพี่เข้าพระทัยว่าภาชนะเล็ก ๆ นี้ พระเจ้ากุสราชทรงกระทำกระมัง ภาชนะนี้ ไม่ใช่พระเจ้ากุสราชนั้นทรงกระทำหรอก ช่างหม้อเขากระทำต่างหาก พระพี่นางจงรับเอาไว้เถิด พระนางก็มิได้ตรัสบอก ถึงเรื่องที่พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงกระทำภาชนะและเรื่องที่พระเจ้ากุสราชนั้น เสด็จมาถึงแล้ว แก่พวกพระภคินีเหล่านั้น นายช่างหม้อได้ให้กหาณะพันหนึ่งแก่พระโพธิสัตว์แล้ว กล่าวว่า นี่แน่พ่อเอ๋ย พระราชาทรงชอบใจเจ้า ได้ยินว่าจำเดิมแต่นี้ไป เจ้าพึงกระทำภาชนะสำหรับพระราชธิดาทุก ๆ พระองค์ เราจักนำไปถวายแด่พระราชธิดาเหล่านั้นเอง พระโพธิสัตว์เจ้านั้น จึงตรัสว่า ท่านพ่อครับ ผมจักไม่การทำเพื่อพระราชธิดาเหล่านั้น พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงพระราชดำริว่า เราขืนอยู่ในที่นี้ เห็นจะไม่อาจที่จะได้เห็นพระนางประภาวดีได้ จึงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่งนั้นแก่นายช่างหม้อนั้นทีเดียว แล้วจึงเสด็จไปยังสำนักของนายช่างสาน ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระราชา ขอสมัครเป็นศิษย์ของนายช่างสานนั้น แล้วทรงกระทำใบตาล

เพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดีแล้ว แสดงรูปต่าง ๆ คือ รูปเศวตฉัตร สถานที่สำหรับดื่ม พระนางประภาวดี ทรงยืนจับผ้าเป็นต้นในใบตาลนั้น นายช่างสานได้ถือเอาใบตาลนั้นและของอย่างอื่นอีก ที่พระโพธิสัตว์นั้น ทรงกระทำแล้ว นำไปยังราชตระกูล พระราชา ทอดพระเนตรเห็นตรัสถามว่า สิ่งของเหล่านั้นใครทำ นายช่างสาน กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ทำเองพระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า เราจำของที่เจ้าทำได้ดี จงบอกมาเถิดว่าของเหล่านั้นใครทำกันแน่ นายช่างสานกราบทูลว่า ขอเดชะ ศิษย์ของข้าพระองค์กระทำพระเจ้าข้า พระราชาทรงรับสั่งว่า ผู้นั้นไม่สมควรเป็นศิษย์ เขาจงเป็นอาจารย์ของเจ้าจึงเหมาะ เจ้าจงศึกษาศิลปะในสำนักของเขาและจำเดิมแต่วันนี้ไป ขอให้เขาทำสิ่งของอย่างนี้ แก่พวกธิดาของเรา และเจ้าจงให้ทรัพย์พันหนึ่งนี้แก่เขาด้วย ดังนี้แล้ว ทรงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่งแล้วตรัสว่า เจ้าจงนำเอาสิ่งของเครื่องประดับเหล่านั้น ไปให้พวกธิดาของเราด้วย.

แม้นายช่างสานนั้น ก็ได้ถวายใบตาลที่พระโพธิสัตว์ ทรงกระทำเพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดีเฉพาะพระนางทีเดียว ชนอื่น ย่อมไม่เห็นรูปทั้งหลายในใบตาลนั้น ฝ่ายพระนางประภาวดี พอได้ทอดพระเนตรเห็น ก็ทรง. ทราบว่า พระเจ้ากุสราชทรงกระทำ ก็ทรงกริ้วขว้างลงบนพื้นแล้วรับสั่งว่า ใครอยากได้ ก็จงเอาไปเถิด ลำดับนั้น พวกพระภคินีที่เหลือ ก็ทรงหัวเราะเยาะพระนาง นายช่างสาน ถือเอาทรัพย์พันหนึ่ง ไปให้พระโพธิสัตว์แล้วบอกเรื่องราวนั้นให้ทราบ พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ยังทรงดำริว่า แม้ที่นี้ก็ไม่ใช่สถานที่ที่เราควรจะอยู่ จึงมอบทรัพย์พันหนึ่งคืนให้นายช่างสานนั้นแล้ว เสด็จไปยังสำนักของนายช่างร้อยดอกไม้ของพระราชา แจ้งความประสงค์ขอเป็นศิษย์ ทรงร้อยพวงมาลาแปลก ๆ หลายอย่างหลายชนิด ได้กระทำทรงเทริดอันหนึ่ง

ซึ่งวิจิตรด้วยรูปต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี นายมาลาการถือเอาพวงมาลาทั้งหมดนั้น ไปยังราชตระกูล พระราชาทอดพระเนตรเห็นจึงตรัสถามว่า ดอกไม้เหล่านี้ ใครร้อยเป็นพวงมาลา นายมาลาการ กราบทูลว่า ข้าพระองค์ร้อยเองพระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า ดอกไม้ที่เจ้าเคยร้อยแล้ว เราจำได้ดี จงบอกมานะว่า ดอกไม้เหล่านี้ใครร้อย นายมาลาการกราบทูลว่า ศิษย์ของข้าพระองค์ร้อยเป็นพวงมาลา พระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า ผู้นั้นไม่สมควรเป็นศิษย์ของเจ้า เขาจงเป็นอาจารย์ของเจ้าเถิด เจ้าจงเรียนศิลปะในสำนักของเขา และจำเดิมแต่วันนี้ไป ขอให้เขาได้ร้อยดอกไม้ให้พวกธิดาของเราเถิด และเจ้าจงให้ทรัพย์พันหนึ่งนี้แก่เขา ดังนี้แล้ว จึงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่งแล้วรับสั่งว่า เจ้าจงนำเอาดอกไม้เหล่านั้นไปให้พวกธิดาของเราด้วย.

แม้ช่างร้อยดอกไม้นั้น ก็ได้ถวายทรงเทริดที่พระมหาสัตว์ ทรงกระทำเพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี เฉพาะพระหัตถ์พระนางที่เดียว พระนางทรงเห็นรูปต่าง ๆ ของพระองค์และของพระราชาพร้อมทั้งรูปอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ในทรงเทริดนั้นก็ทรงทราบว่า พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงการทำ จึงทรงกริ้วแล้วขว้างลงบนภาคพื้น พวกภคินีที่เหลือ พากันหัวเราะเยาะพระนางเหมือนอย่างนั้นทีเดียว แม้นายมาลาการ ก็ได้นำทรัพย์มาให้พระโพธิสัตว์เจ้าบอกเรื่องนั้นให้ทราบแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้านั้น จึงทรงพระดำริว่า แม้สถานที่นี้ ก็ไม่ใช่ที่ที่เราจะอยู่ได้ จึงคืนทรัพย์พันหนึ่ง ให้แก่นายมาลาการนั้น แล้วเสด็จไปยังสำนักของเจ้าพนักงานห้องเครื่องต้นของพระราชา ขอฝากตัวเป็นศิษย์ ภายหลังวันหนึ่ง เจ้าพนักงานเครื่องต้นไปถวายแด่พระราชา ก็ได้ให้ชิ้นเนื้อติดกระดูกชิ้นหนึ่ง แก่พระโพธิสัตว์เจ้า เพื่อให้ปิ้งเป็นประโยชน์ส่วนตัว พระโพธิสัตว์เจ้า ทรงปิ้งเนื้อนั้นให้มีกลิ่นหอมตลบฟุ้งไป จนทั่วพระนครทั้งหมด พระราชา ทรงได้กลิ่นเนื้อนั้น จึงตรัสถามว่า เจ้าปิ้งเนื้อส่วนอื่น

ของเจ้าไว้ในห้องเครื่องต้นหรือ เจ้าพนักงานเครื่องต้น กราบทูลว่า ไม่มีเลย พระเจ้าข้า ก็แต่ว่าข้าพระองค์ ได้ให้ชิ้นเนื้อติดกระดูกแก่ลูกมือของข้าพระองค์ เพื่อให้ปิ้งบริโภค กลิ่นนั้นเห็นจะเป็นกลิ่นของเนื้อนั้นนั่นเองพระเจ้าข้า พระราชา ทรงรับสั่งให้นำเนื้อนั้นมาแล้ว ทรงแตะวางที่ปลายพระชิวหาหน่อยหนึ่งจากเนื้อชิ้นนั้น ในขณะนั้นทีเดียวรสแห่งชิ้นเนื้อนั้น ก็แผ่ซาบซ่านไปทั่วประสาท สำหรับรสถึงเจ็ดพัน พระราชา ทรงติดใจในรสตัณหา จึงทรงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่ง แก่เจ้าพนักงานเครื่องต้นนั้น แล้วทรงรับสั่งว่า จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าจงให้ลูกมือของเจ้าปรุงภัตตาหารให้ แก่พวกธิดาของเรา และแก่เราด้วยแล้ว เจ้าจงนำมาให้เรา ส่วนลูกมือของเจ้านั้น จงนำไปให้พวกธิดาของเรา.

เจ้าพนักงานเครื่องต้นไปบอกแก่พระโพธิสัตว์นั้น ให้ทราบแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้านั้น จึงทรงพระดำริว่าบัดนี้ ความปรารถนาแห่งใจของเราถึงที่สุดแล้ว เราจักได้เห็นพระนางประภาวดีในบัดนี้แน่ จึงทรงดีพระทัยแล้ว คืนทรัพย์พันหนึ่งนั้นให้แก่เจ้าพนักงานเครื่องต้นนั้น ในวันรุ่งขึ้น ทรงจัดแจงเครื่องเสวยเสร็จแล้ว ส่งเครื่องต้นของพระราชาไปแล้ว ส่วนพระองค์เอง ทรงหาบกระเช้าเครื่องเสวยของพวกพระราชธิดา เสด็จขึ้นไปยังปราสาท ที่ประทับของพระนางประภาวดี พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงหาบกระเช้าเครื่องกระยาเสวย เสด็จขึ้นปราสาทมา จึงทรงพระดำริว่า พระเจ้ากุสราชนี้ มากระทำการงาน ที่พวกทาสและกรรมกรจะพึงกระทำช่างไม่สมควรแก่พระองค์เลย ก็ถ้าเราจักนิ่งเฉยเสียสัก ๒, ๓ วัน เธอก็จะมีความสำคัญว่า บัดนี้ พระนางประภาวดีนี้ปรารถนาเรา ก็จะไม่ไปไหน มองดูแต่เรา จักอยู่ในที่นี้ทีเดียว บัดนี้ เราจักด่าว่าพระองค์เสียเลยไม่ให้อยู่ในที่นี้แม้แต่เพียงชั่วครู่หนึ่งแล้ว จักให้ทรงหนีไป พระนางทรงเปิดพระทวารแง้ม

ไว้ครึ่งหนึ่ง ทรงเอาพระหัตถ์ข้างหนึ่งยึดบานประตูไว้ อีกบานหนึ่ง ทรงใส่ลิ่มเสียแล้ว ตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

พระองค์ทรงนำหาบใหญ่ มาด้วยพระทัยอันไม่ซื่อตรง จักต้องทรงเสวยทุกข์มาก ทั้งกลางวันและกลางคืน ขอเชิญพระองค์เสด็จกลับไป ยังกุสาวดีนคร เสียโดยเร็วเถิด หม่อมฉันไม่ปรารถนาให้พระองค์ ผู้มีผิวพรรณชั่วอยู่ในที่นี้.

เนื้อความแห่งคาถานั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์เป็นผู้ปรุงภัตตาหาร มิได้ทรงทำการงานนี้ แม้แก่บุคคลผู้ตีศีรษะของพระองค์ให้แตก ด้วยจิตอันซื่อตรง แต่ทรงนำหาบให้หาบหนึ่งมาเพื่อประโยชน์แก่เรา ด้วยจิตอันไม่ซื่อตรง จักเสวยความทุกข์ใหญ่ทั้งกลางวันกลางคืน และในกาลอันเป็นส่วนแห่งราตรี จะมีประโยชน์อะไรด้วยความลำบากที่ท่านได้รับอยู่นั้น ขอเชิญท่านกลับไปยังเมืองกุสาวดี อันเป็นเมืองของพระองค์เสียเถิด ขอจงไปสถาปนานางยักษิณี ซึ่งมีหน้าและทรวดทรงคล้ายกับขนมเบื้องเสมอเช่นกันกับพระองค์แล้ว ทรงเสวยราชสมบัติเถิด ส่วนตัวหม่อมฉัน ไม่ปรารถนาที่จะให้ท่านผู้มีผิวพรรณอันชั่วช้า ผู้มีทรวดทรงอันไม่งดงามอยู่ในที่นี้ต่อไป.

พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงดีพระทัยว่า เราได้รับถ้อยคำจากสำนักของพระนางประภาวดีแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถา ๓ พระคาถาว่า

ประภาวดีเอ๋ย พี่ติดใจในผิวพรรณของเธอ จึงจะจากที่นี้ไปยังเมืองกุสาวดีไม่ได้ พี่มีความพอใจในการเห็นเธอ จึงได้ละทิ้งบ้านเมืองมารื่นรมย์อยู่ในพระ

ราชนิเวศน์ อันน่ารื่นรมย์ของพระเจ้ามัททราช ดูก่อน
น้องประภาวดี พี่ติดใจในผิวพรรณของเธอจนลุ่มหลง
เที่ยวไปยังพื้นแผ่นดิน พี่ไม่รู้จักทิศว่า พี่มาแล้วจาก
ที่ไหน พี่หลงใหลในตัวเธอ ผู้มีดวงเนตรอันแจ่มใส
ดุจดวงตามฤค ผู้ทรงภูษากรองทอง และห้อยสังวาลย์
ทอง ดูก่อนพระน้องนางผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย พี่มี
ความต้องการ แต่ตัวเธอเท่านั้น พี่ไม่ต้องการด้วย
พระราชสมบัติเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รมามิ** คือยินดียิ่ง แต่มิได้กระสัน. บทว่า **สนฺมุฬฺหรูโป** ได้แก่ เป็นผู้ลุ่มหลงเพรียบด้วยกิเลส. บทว่า **ตยิมฺหิ มตฺโต** ความว่า พี่เป็นผู้มัวเมาในตัวเธอ คือเป็นผู้เมาจนทั่วในตัวเธอ. บทว่า **โสวณฺณจีรวสเน** คือผู้นุ่งผ้าอันขจิตด้วยทอง. บทว่า **นาหํ รชฺเชน มตฺถิโก** ความว่า จะมีความต้องการด้วยราชสมบัติก็หามิได้.

เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ตรัสอย่างนี้แล้ว พระนางเจ้าจึงทรงพระดำริว่า เราคำว่าพระเจ้ากุสราช ด้วยหวังว่าจักให้เธอเจ็บแสบ แต่พระเจ้ากุสราชพระองค์นี้ กลับพูดเกี่ยวพันอีก ก็ถ้าเธอจักบอกกล่าวขึ้นว่า เราเป็นพระเจ้ากุสราช แล้วเข้ามาจับมือเรา ใครจะห้ามเธอได้ ครจะพึงได้ยินถ้อยคำของเราทั้งสองนี้ได้ จึงทรงปิดพระทวารใส่ลิ่มแล้ว เสด็จเข้าข้างใน. ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ก็ทรงหาบกระเช้าเครื่องเสวยไปเที่ยวแจกภัตตาหาร ให้พระราชธิดาทั้งหลายได้เสวยแล้ว. พระนางประภาวดี ทรงส่งนางค่อมไปด้วยพระดำรัสว่า เธอจงไปนำเอาภัตรที่พระเจ้ากุสราชปรุงแล้วมา. นางค่อมนั้น นำมาแล้วกราบทูลว่า ขอพระแม่เจ้าจงเสวยเถิด. พระนางตรัสว่า ฉันจะไม่ขอยอม

บริโภคภัตรที่พระเจ้ากุสราชนั้นปรุงแล้ว เธอจงบริโภคเสียเองเถิด จงนำเอาผักที่ตนได้มาแล้ว จัดแจงหุงต้มภัตร นำมาให้เราแทน และเรื่องที่พระเจ้ากุสราชติดตามมา เธออย่าไปบอกแก่ใคร ๆ นะ.

จำเดิมแต่นั้นมา นางค่อมก็นำเอาเครื่องเสวยอันเป็นส่วนของพระนางเจ้า มาบริโภคเสียเอง นำเอาอาหารที่เป็นส่วนของตน น้อมเข้าไปถวายพระนางแทน. จำเดิมแต่นั้นมา แม้พระเจ้ากุสราช ก็มิได้ทรงทอดพระเนตรเห็นพระนางอีกเลย จึงทรงพระราชดำริว่า พระนางประภาวดี ยังมีความเสน่หาในตัวเรา หรือว่าไม่มีกันหนอ จำเราจักทดลองดูพระนาง. พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ครั้นทรงให้พระราชธิดาทุกพระองค์เสวยเสร็จแล้ว จึงหาบกระเช้าเครื่องเสวยออกมา พอมาถึงประตูพระตำหนักของพระนาง ก็ทรงกระทืบพื้นปราสาทด้วยพระบาท กระแทกภาชนะทั้งหลายทรงทอดถอนพระทัยใหญ่ ทำเป็นประหนึ่งว่าถึงวิสัญญีสลบ ทรงคู้งอพระองค์ล้มกลิ้งลงไป ด้วยเสียงที่พระโพธิสัตว์เจ้านั้นทรงทอดถอนพระทัยใหญ่ พระ-นางจึงทรงเปิดพระทวารออกมา ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นั้นถูกไม้คานหาบเครื่องเสวยทับเอา จึงทรงดำริว่า พระเจ้ากุสราชนี้ เป็นพระราชาผู้เลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้น ได้ทรงเสวยความลำบากทั้งกลางคืนและกลางวัน เพราะอาศัยเรา และเพราะพระองค์เป็นสุขุมาลชาติ จึงถูกหาบเครื่องเสวยทับเอาแล้วล้มลง พระองค์ยังมีพระชนม์อยู่หรือสิ้นพระชนม์เสียแล้วหนอ. พระนางจึงเสด็จออกจากพระตำหนัก ทรงก้มพระศอลงดูพระพักตร์ เพื่อจะตรวจพระวาโยที่ช่องพระนาสิกของพระเจ้ากุสราชนั้น. พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงอมพระเขฬะไว้เต็มพระโอฐ แล้วถ่มรดไปที่พระสรีระของพระนาง. พระนางกริ้วต่อพระเจ้ากุสราชนั้นมาก ทรงด่าพระองค์แล้ว เสด็จเข้าไปยังพระตำหนัก ทรงปิดพระทวารเสียครั้งหนึ่งแล้ว ประทับยืนอยู่ ตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนพระเจ้ากุสราช ผู้ใดปรารถนาคนที่เข้าไม่ปรารถนาตน ผู้นั้นย่อมมีแต่ความไม่เจริญ หม่อมฉันไม่รักพระองค์ พระองค์ก็จะให้หม่อมฉันรัก เมื่อเขาไม่รัก พระองค์ยังปรารถนาให้เขารัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภูติ** หมายถึงความไม่เจริญ.

ฝ่ายพระเจ้ากุสราชนั้น แม้จะถูกพระนางคำว่า ก็มิได้ทรงทำความเดือนร้อนใจให้บังเกิดขึ้นเสีย เพราะเหตุพระทัยปฏิพัทธ์ในพระนาง จึงตรัสพระคาถาอันเป็นลำดับต่อไปว่า

นรชนใด ได้คนที่เขาไม่รักตัว หรือคนที่รักตัวมาเป็นที่รัก เราสรรเสริญการได้ในสิ่งนี้ ความไม่ได้ในสิ่งนั้นเป็นความชั่วช้า.

เมื่อพระเจ้ากุสราชตรัสอยู่อย่างนี้ก็ตาม พระนางก็มิได้ทรงลดละ กลับตรัสพระวาจาแข็งกระด้างยิ่งขึ้น ทรงปรารถนาที่จะให้พระเจ้ากุสราชนั้นเสด็จหนีไปเสียให้พ้น จึงตรัสพระคาถาอันเป็นลำดับต่อไปว่า

พระองค์ทรงปรารถนาซึ่งหม่อมฉัน ผู้ไม่ปรารถนา เปรียบเหมือนพระองค์เอาไม้กรรณิการ์มาแคะเอาเพชรในหิน หรือเหมือนเอาตาข่ายมาดักลมฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กณิการสฺส ทารุนา** คือไม้แห่งต้นกรรณิการ์. บทว่า **พาเธสิ** คือปิด ได้แก่ บังลม.

พระราชา ได้ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

หินคงฝังอยู่ในหฤทัยอันมีลักษณะอ่อนละมุนละไม ของเธอเป็นแน่ เพราะตั้งแต่ฉันมาจากชนบทภายนอก ยังไม่ได้ความชื่นชมจากเธอเลย แม่ราชบุตร

ยังทำหน้านิ่วคิ้วขมวดมองดูฉันอยู่ตราบใด ฉันก็คง
ต้องเป็นพนักงานเครื่องต้นภายในบุรี ของพระเจ้า
มัททราชอยู่ตราบนั้น ต่อเมื่อใดแม่ราชบุตรียิ้มแย้ม
แจ่มใส มองดูฉัน ฉันก็จะเลิกเป็นพนักงานเครื่องต้น
กลับไปเป็นพระเจ้ากุสราชเมื่อนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า. **มุทุลกฺขเณ** ได้แก่ หฤทัยของเธอประกอบด้วยลักษณะแห่งหญิงผู้อ่อนโยน. บทว่า **โย** คือ **โย อหํ .** บทว่า **ติโรชนปทาคโต** ความว่า ตั้งแต่ฉันมาจากแว่นแคว้นภายนอกอยู่ในวังของเธอ ยังไม่ได้ความชื่นชมแม้แต่เพียงการต้อนรับเลย ฉันจึงเข้าใจอย่างนี้ว่า เธอคงเอาหินเข้าไปวางไว้ในหัวใจของเธอเป็นแน่ เพราะเธอห้ามการบังเกิดขึ้นแห่งความรักในตัวฉันเสียได้. บทว่า **ภุกุฏึ กตฺวา** ได้แก่ ทำหน้าผากยืนยู่ยี่เหมอนเถาวัลย์ด้วยความโกรธ. บทว่า **อาพาริโก** ความว่า พระเจ้ากุสราชตรัสว่า ในขณะนั้น ฉันก็คงเป็นพนักงานเครื่องต้น คล้ายกับทาสผู้ปรุงภัตรในภายในบุรี ของพระเจ้ามัททราช ฉะนั้น. บทว่า **อุมฺหายมานา** ได้แก่ แสดงอาการร่าเริง คือยิ้มแย้มแจ่มใส. บทว่า **ราชา โหม** ความว่า ในขณะนั้น ฉันก็จะเป็นเหมือนพระราชาผู้เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครกุสาวดี เพราะเหตุไร น้องจึงหยาบคายอย่างนี้ ดูก่อนพระนางผู้เจริญ ทั้งแต่นี้ต่อไป ขอพระน้องนางอย่าได้ทรงกระทำแบบนี้อีกเลยนะ.

พระนางได้ทรงสดับพระดำรัสของพระเจ้ากุสราชนั้นแล้ว จึงทรงดำริว่า พระเจ้ากุสราชนี้ยิ่งพูดยิ่งติดแน่นหนักขึ้น เราจักพูดมุสาวาท ให้ท้าวเธอหนีไปเสียจากที่นี้โดยอุบาย จึงตรัสคาถาว่า

ก็ถ้าถ้อยคำของโหรทั้งหลาย จักเป็นจริงไซร้
พระองค์คงไม่ใช่พระสวามีของหม่อมฉันแน่แท้ เขา
เหล่านั้น คงจะบั่นเราออกเป็น ๗ ท่อนแน่.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พวกหมอดูเป็นอันมาก เมื่อถูกถามว่า พระเจ้ากุสราชเป็นพระสวามีของฉันหรือไม่เป็น ดังนี้ พวกหมอดูเหล่านั้น ก็จะทำนายว่า ทราบว่าท่านทั้งหลายจงบั่นเราออกเป็น ๗ ท่อนเถิด ท่านจักไม่เป็นพระสวามีของฉันเป็นแน่แท้.

พระราชา ได้ทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงคัดค้านพระนางจึงตรัสว่า ดูก่อนพระนางผู้เจริญ หากว่าฉันจะถามหมอดูในบ้านเมืองของฉันบ้าง พวกหมอดูเหล่านั้นต้องพยากรณ์ว่า ขึ้นชื่อว่า พระสวามีของเธอ นอกจากพระเจ้ากุสราช ผู้มีพระสุรเสียงดุจราชสีห์แล้ว จะเป็นคนอื่นไปไม่มีเลย แม้ฉันเอง ก็ต้องกล่าวกะพวกญาติและมิตรของฉันอย่างนี้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาต่อไปอีกว่า

ก็ถ้าถ้อยคำของโหรเหล่าอื่น หรือของหม่อมฉัน
จักเป็นจริงไซร้ พระสวามีของเธอ นอกจากพระเจ้า
กุสราช ผู้มีพระสุรเสียงดุจราชสีห์ จะเป็นคนอื่นไป
ไม่มีเลย.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น มีอธิบายว่า ก็ถ้าถ้อยคำของพวกหมอดูเหล่าอื่นเป็นความจริง ขึ้นชื่อว่า พระสวามีของเธอจะเป็นคนอื่นไปไม่ได้เลย.

พระนางทรงสดับถ้อยคำของพระเจ้ากุสราชนั้นแล้ว จึงทรงดำริว่า เราไม่สามารถที่จะให้พระเจ้ากุสราชนี้ ทรงละอายหรือหนีพ้นไปได้เลย พระเจ้ากุสราชนี้ จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา จึงทรงปิดพระทวาร ไม่ทรงแสดง

พระองค์. แม้พระเจ้ากุสราชนั้น ก็ทรงหาบกระเช้าเครื่องเสวยกลับลงมาแล้ว ตั้งแต่นั้น ก็ไม่ได้ทรงพบเห็นพระนางได้อีกเลย. พระองค์ทรงการทำการงานหน้าที่ผู้จัดแจงภัตร แสนจะสำบากเป็นอย่างยิ่ง เสวยภัตตาหารเช้าแล้ว ต้องทรงผ่าฟืน ล้างภาชนะใหญ่น้อยเสร็จแล้ว เสด็จไปตักน้ำด้วยหาบ เมื่อจะบรรทมก็บรรทมที่ข้างหลังรางน้ำ ตื่นบรรทมก็ตื่นแต่เช้าตรู่ทีเดียว ทรงต้มข้าวยาคูเป็นต้น ทรงหาบไปเองให้พระราชธิดาทั้งหลายเสวย แต่พระองค์ต้องทรงเสวยทุกข์อย่างสาหัสเช่นนี้ ก็เพราะอาศัยความกำหนัด ด้วยอำนาจความเพลิดเพลินติดใจในกามารมณ์. วันหนึ่งพระองค์ทอดพระเนตรเห็นนางค่อมเดินไปข้างประตูห้องเครื่อง จึงตรัสเรียกมา แต่นางค่อมนั้นก็ไม่อาจจะไปเฝ้าพระองค์ได้ เพราะเธอกลัวพระนางประภาวดี จึงรีบเดินหนีไป. ลำดับนั้น พระองค์จึงรีบเสด็จติดตามไปทัน แล้วตรัสทักนางค่อมนั้นว่า ค่อมเอ๋ย. นางค่อมนั้นเหลียวกลับมายืนอยู่แล้ว ถามว่า นั่นใคร แล้วทูลว่า หม่อมฉันไม่ทันได้ยินว่าเป็นพระสุรเสียงของพระองค์. ลำดับนั้น พระเจ้ากุสราชจึงตรัสกะนางค่อมนั้นว่า แน่ะค่อมเอ่ย แหม ! นายของเจ้าช่างจิตใจแข็งเหลือเกินนะ เรามาอยู่ในพระราชวังของพวกเจ้าตลอดกาลเพียงเท่านี้ ยังไม่ได้แม้เพียงการถามข่าวถึงความไม่มีโรคเลย เรื่องอะไรจักให้ไทยธรรม ข้อนั้นจงยกไว้ก่อนเถิด ก็แต่ว่าเจ้าควรจักกระทำพระนางประภาวดีของเราให้ใจอ่อนแล้ว ให้ได้พบกับเราบ้างเถิด. นางค่อมรับพระราชดำรัสแล้ว. ลำดับนั้น พระเจ้ากุสราชจึงตรัสหยอกเย้านางค่อมว่า ถ้าเจ้าสามารถที่จะให้เราได้พบพระนางประภาวดีนั้นได้ เราจักทำความค่อมของเจ้าให้ตรงแล้ว จักให้สายสร้อยคอเส้นหนึ่ง ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถา ๕ พระคาถา ดังต่อไปนี้ว่า

แน่ะนางขุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอทองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำให้พระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้าง ให้แลดูเราได้ แน่ะนางขุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอทองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้าง ให้เจรจากับเราได้ แน่ะนางขุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอทองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้างให้ยิ้มแย้มแก่เราได้ แน่ะนางขุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอทองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้างให้หัวเราะร่าเริงแก่เราได้ แน่ะนางขุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอทองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังงวงช้าง ให้มาลูบคลำจับตัวเรา ด้วยมือของเธอได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เนกฺขํ คีวนฺเต** ความว่า เราจักให้ช่างทำคอของเจ้า ให้เป็นทองคำทั้งหมดทีเดียว. บาลีว่า เราจักทำทองคำที่คอดังนี้ก็มี. อธิบายว่า เราจักประดับเครื่องประดับอันสำเร็จด้วยทองคำที่คอของเจ้า. บทว่า **โอโลเกยฺย** ความว่า ถ้าพระนางประภาวดี พึงแลดูเราตามคำพูดของเจ้า คือ ถ้าเจ้าจักสามารถให้พระนางมองดูเราได้. แม้ในบทเป็นต้น

ว่า พึงให้พระนางเจรจากับเราได้ ก็มีนัยเหมือนกันนี้ทีเดียว. ส่วนในบทว่า **อุมฺหาเยยฺย** ความว่า พึงหัวเราะด้วยการหัวเราะเบา ๆ. บทว่า **ปมฺหาเยยฺย** ความว่า พึงหัวเราะด้วยการหัวเราะดัง ๆ.

นางค่อมนั้น ได้ฟังถ้อยคำของพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอเชิญพระองค์เสด็จกลับไปเถิด อีกประมาณสัก ๒-๓ วัน หม่อมฉันจักกระทำพระนางให้อยู่ในอำนาจของพระองค์ พระองค์คอยทอดพระเนตรความพยายามของหม่อมฉันเถิด ดังนี้แล้ว จึงตรวจตราดูหน้าที่การงานของคนนั้นเสร็จแล้ว จึงไปยังพระตำหนักของพระนางประภาวดี ทำที่เหมือนว่าปัดกวาดห้องที่ประทับของพระนาง เก็บแม้ก้อนดินที่พอจะใช้ขว้างได้ไม่ให้เหลือเลย โดยที่สุดแม้กระทั่งรองเท้า ก็นำออกไปแล้วเก็บกวาดห้องทั้งหมด จัดตั้งที่นั่งสูงคร่อมระหว่างธรณีประตูห้อง ลาดตั่งต่ำอันหนึ่งเพื่อพระนางประภาวดี แล้วทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า เชิญพระแม่เจ้าเสด็จมาเถิด หม่อมฉันจักหาเหาบนศีรษะของพระแม่เจ้าให้ แล้วเชิญให้พระนางประทับนั่งบนตั่งต่ำนั้น วางศีรษะของพระนางไว้ในระหว่างแห่งขาของตนแล้ว เลือกหาไข่เหาสักประเดี๋ยวหนึ่งก็ทูลว่า ตายจริง บนศีรษะของพระแม่เจ้านี้ มีเหามากมายเหลือเกิน แล้วหยิบเอาเหาจากศีรษะของตน ออกมาวางไว้บนพระหัตถ์ของพระนาง แล้วทูลด้วยถ้อยคำอันเป็นที่รักว่า ขอพระแม่เจ้าจงทอดพระ-เนตรเหาบนศีรษะของพระแม่เจ้าซิว่า มีประมาณเท่าไร เมื่อจะกล่าวถึงคุณงามความดีของพระมหาสัตว์เจ้า (พระเจ้ากุสราช) จึงกราบทูลเป็นคาถาว่า

พระราชบุตรพระองค์นี้ คงไม่ได้ประสบแม้
ความสำราญในสำนักแห่งพระเจ้ากุสราชเสียเลยเป็นแน่

พระนางจึงไม่ทรงกระทำ แม้เพียงการปฏิสันถาร ใน
บุรุษผู้เป็นเจ้าพนักงานเครื่องต้น เป็นคนรับใช้ที่ไม่
ต้องการด้วยค่าจ้าง.

เนื้อความแห่งคาถานั้น มีอธิบายว่า พระราชบุตรีพระองค์นี้ ย่อมไม่ได้ความสุขสำราญแม้มีประมาณเล็กน้อย ด้วยเครื่องระเบียบดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ ผ้า และเครื่องประดับจากในพระราชวังของพระเจ้ากุสราช ผู้เป็นจอมแห่งประชาชน ในพระนครกุสาวดี ในกาลก่อนแม้สักอย่างเดียวเลย แม้วัตถุเพียงว่าหมากพลูที่พระเจ้ากุสราช จะพระราชทานแก่พระนางนี้ ก็คงจักไม่เคยมีเลย. เพราะเหตุไร ? เพราะธรรมดาว่าผู้หญิงทั้งหลาย ย่อมไม่อาจที่จะทำลายหัวใจ ในสามีผู้นอนทับอวัยวะแม้ในวันหนึ่งได้. ส่วนพระราชบุตรีนี้ ย่อมไม่การทำแม้เพียงว่าการปฏิสันถาร ในบุรุษผู้เป็นพนักงานเครื่องต้น ผู้รับจ้าง คือในบุรุษคนหนึ่ง ผู้เข้าถึงความเป็นผู้จัดแจงภัตร แสดงถึงว่าเป็นคนรับจ้าง แต่ไม่มีความต้องการแม้ด้วยราคาค่าจ้าง ละราชสมบัติมายอมเสวยทุกข์อยู่อย่างนี้ เพราะอาศัยพระแม่เจ้าผู้เดียวเท่านั้น ข้าแต่พระแม่เจ้า ถ้าแม้พระแม่เจ้าไม่มีความรัก ในพระเจ้ากุสราชนั้น พระราชาผู้เลิศเด่นในชมพูทวีปทั้งหมด ก็จะทรงลำบากเพราะอาศัยพระแม่เจ้า เพราะฉะนั้น ขอพระแม่เจ้าควรจะพระราชทานอะไร ๆ สักเล็กน้อยแด่พระเจ้ากุสราชนั้นบ้างเถิด.

พระนางประภาวดี ได้ทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว ก็ทรงโกรธกริ้วต่อนางค่อม. ลำดับนั้น นางค่อมจึงคว้าพระนางที่พระศอจับเหวี่ยงเข้าไปในห้อง ส่วนตนยืนอยู่ข้างนอกปิดประตูแล้ว ฉุดเชือกสำหรับชักลูกดาลมาเก็บไว้. พระนางประภาวดีไม่อาจจะทรงจับเชือกนั้นได้ ประทับยืนอยู่ที่ใกล้พระทวาร เมื่อไม่อาจจะทรงเปิดประตูได้ จึงตรัสพระคาถานอกนี้ว่า

นางขุชชานี้ เห็นจะไม่ต้องถูกตัดลิ้นด้วยมีดอัน
คมเป็นแน่ จึงมาพูดคำหยาบช้าอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุนิสิเตน** ได้แก่ ด้วยมีดอันคมกริบที่ลับไว้แล้วเป็นอย่างดี. บทว่า **เอวํ ทุพฺภาสิตํ** ความว่า นางชุชชานี้มากล่าวอยู่ซึ่งถ้อยคำอันเป็นทุพภาษิต ไม่สมควรที่ใคร ๆ จะพึงฟังได้อย่างนี้.

ลำดับนั้น นางค่อมก็ยังคงถือเชือกสำหรับชักดาลยืนอยู่นั่นแลทูลว่า ข้าแต่แม่เจ้าผู้หาบุญมิได้ ผู้ว่ายาก รูปร่างของท่านจักกระทำอะไรได้ เราทั้งหลายจักกินรูปร่างของท่านเลี้ยงชีวิตได้หรือ เมื่อจะประกาศคุณงามความดีของพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยคาถา ๑๓ คาถา จึงกล่าวคาถาอันมีนามว่า ขุชชาครรชิต (ถ้อยคำข่มขู่ของนางค่อม) ดังต่อไปนี้

ข้าแต่พระนางประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบ
พระเจ้ากุสราชนั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉมของ
พระนางซิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนาง
จงกระทำไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น
ทรงมีพระอิสริยยศอันเกรียงไกร แล้วจงกระทำความ
รักในพระเจ้ากุสราช ผู้มีความงามชนิดนี้ ข้าแต่
พระนางประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้า
กุสราชพระองค์นั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระ-
นางซิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนางจง
กระทำไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น
ทรงมีพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ข้าแต่พระนาง
ประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้ากุสราช

พระองค์นั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระนางซิ
ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนางจงกระทำไว้
ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสราชนั้นทรงมีทแกล้วทหาร
มาก...ทรงมีพระราชอาณาจักรกว้างใหญ่...ทรงเป็น
พระมหาราช ... ทรงนี้พระสุรเสียงเหมือนเสียงราชสีห์
...ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ. ...ทรงมีพระสุรเสียง
หยดย้อย ... ทรงมีพระสุรเสียงกลมกล่อม ... ทรงมี
พระสุรเสียงอ่อนหวาน... ทรงชำนาญทางศิลปะตั้งร้อย
อย่าง... ทรงเป็นกษัตริย์ ... พระแม้เจ้าประภาวดี
พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น ด้วย
พระรูปอันเลอโฉมของพระนางซิ พระนางจงกระทำ
ไว้ในพระทัยว่า พระราชาพระองค์นั้น มีพระนาม
เหมือนกับหญ้าคา ที่ท้าวสักกะทรงประทานแล้ว จง
กระทำความรักในพระเจ้ากุสราช ผู้มีความงามอันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา นำ รูเปน ปาเมสิ อาโรเหน ปภาวติ** ความว่า แน่ะพระนางประภาวดี แม่อย่าได้เปรียบเทียบพระเจ้ากุสราช ผู้เป็นจอมแห่งชนด้วยความเลอเลิศ และความเสื่อมโทรม ด้วยพระรูปของตนอย่างนี้ คือว่า จงถือเอาประมาณอย่างนี้. บทว่า **มหายโส** ความว่า แม่จงทำไว้ในพระทัยอย่างนี้ว่า พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น ทรงมีอานุภาพมาก. บทว่า **รุจิเร** ได้แก่ ในการเห็นสิ่งอันเป็นที่รัก. บทว่า **กรสฺสุ** ความว่า นางค่อมกล่าวว่า แม่เจ้าจงกระทำตัวให้เป็นที่รักแก่พระเจ้ากุสราชนั้น. ในข้อความทั้งหมดก็มีนัยเหมือนกันนี้ทีเดียว. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มหายโส**

ได้แก่ มีบริวารมากมาย. บทว่า **มหทฺธโน** ได้แก่ มีโภคะมากมาย. บทว่า **มหพฺพโล** ได้แก่ มีเรี่ยวแรงมาก. บทว่า **มหารฏฺโฐ** ได้แก่ มีรัฐไพบูลย์. บทว่า **มหาราชา** ได้แก่ เป็นพระราชาผู้เลิศเด่นในชมพูทวีปทั้งสิ้น. บทว่า **สีหสฺสโร** ได้แก่ มีเสียงเสมอด้วยเสียงแห่งราชสีห์. บทว่า **วคฺคุสฺสโร** ได้แก่ มีเสียงประกอบด้วยลีลาศ. บทว่า **พินฺทุสฺสโร** ได้แก่ มีเสียงกลมไม่แตก. บทว่า **มญฺชุสฺสโร** ได้แก่ มีเสียงดี. บทว่า **มธุรสฺสโร** ได้แก่ มีเสียงอันประกอบด้วยความอ่อนหวาน. บทว่า **สตสิปฺโป** ได้แก่ พระองค์ที่ศิลปะตั้งหลายร้อยอย่าง ซึ่งมิได้ทรงศึกษาในสำนักของชนเหล่าอื่น สำเร็จขึ้นเองโดยกำลังความสามารถของพระองค์เอง. บทว่า **ขตฺติโย** ได้แก่ เป็นกษัตริย์ผู้บริสุทธิ์ไม่ได้เจือปน เกิดแล้วในเชื้อสายแห่งพระเจ้าโอกกากราช. บทว่า **กุสราชา** ได้แก่ พระองค์เป็นพระราชามีพระนามเสมอด้วยหญ้าคาที่ท้าวสักกเทวราชประทาน. จริงอยู่ นางค่อมกล่าวว่า ขอพระนางจงรู้เถิดว่าขึ้นชื่อว่าพระราชาองค์อื่น ผู้มีรูปเห็นปานนี้ไม่มีเลย ดังนี้แล้ว จงกระทำความรักแก่พระเจ้ากุสราชนี้ แล้วกล่าวถ้อยคำพรรณนาคุณงามความดีของพระเจ้ากุสราชนั้น ด้วยคาถาทั้งหลายมีประมาณเท่านี้.

พระนางประภาวดี ทรงได้สดับคำของนางค่อมนั้นแล้ว จึงทรงตวาดนางค่อมว่า แน่ะแม่ค่อม เจ้าออกจะข่มขู่เกินไปแล้ว เราถึงอยู่ด้วยมือจักให้รู้ความที่เจ้ามีสามี แม้นางค่อมนั้นข่มขู่พระนางแล้ว ด้วยเสียงอันดังว่า หม่อมฉันรักษาพระนางอยู่ มิได้กราบทูลว่าพระเจ้ากุสราชเสด็จมา แก่พระราชบิดาของพระนาง เอาละ ถึงอย่างไร ในวันนี้หม่อมฉันจักกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ แม้พระนางทรงดำริว่า ใคร ๆ พึงได้ยิน จึงตกลงยินยอมนางค่อม.

ลำดับนั้น แม้พระโพธิสัตว์เจ้า เมื่อไม่ได้เห็นพระนาง ทรงลำบากอยู่ด้วยพระกระยาหารที่ไม่ดี ด้วยการบรรทมอย่างลำบาก จึงทรงดำริว่า นางค่อม

นี้ จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เราอยู่มาตั้ง ๗ เดือนแล้ว ยังไม่ได้เห็นพระนางเลย นางค่อมนี้ ช่างหยาบคายร้ายกาจเสียเหลือเกิน เราจักไปเยี่ยมพระราชมารดาและพระราชบิดาละ ในขณะนั้นท้าวสักกเทวราช ทรงรำพึงอยู่ ก็ทรงทราบว่า พระโพธิสัตว์นั้นทรงเบื่อหน่ายระอาพระทัย จึงทรงดำริว่า พระราชาไม่ได้เห็นพระนางประภาวดีมาถึง ๗ เดือน เราจักทำให้พระราชาได้เห็นสมประสงค์ จึงทรงเนรมิตบุรุษทั้งหลาย ให้เป็นทูตไปยังพระราชา ๗ พระนคร ทรงส่งข่าวสาสน์ไปเฉพาะแก่พระราชาแต่ละองค์ว่า พระนางประภาวดี ทรงละทิ้งพระเจ้ากุสราชกลับมาแล้ว ถ้าพระองค์มีพระประสงค์ ก็จงเสด็จมารับเอาพระนางประภาวดีไปเถิด พระราชาทั้ง ๗ พระนครเหล่านั้น จึงพากันมาพร้อมด้วยบริวารใหญ่ เสด็จถึงกรุงสาคละต่างก็มิได้ทรงทราบถึงเหตุที่ต่างฝ่ายต่างมาของกันและกัน พระราชาเหล่านั้น ต่างตรัสถามกันว่า พระองค์เสด็จมาทำไม ครั้นทรงทราบเรื่องราวนั้น ต่างองค์ก็ทรงพิโรธพระเจ้ามัททราชพระองค์นั้น ตรัสกันว่า ได้ยินว่า พระเจ้ามัททราช จักยกลูกสาวคนเดียวให้แก่พระราชา ๗ พระนคร ท่านทั้งหลายจงดูความประพฤติอันไม่สมควรของพระราชานั้น พระองค์ช่างมาเยาะเย้ยพวกเราได้ เราทั้งหลายจงช่วยกันจับท้าวเธอให้ได้เถิด ดังนั้น ทุก ๆ พระองค์จึงส่งพระราชสาสน์เข้าไปว่า พระเจ้ามัททราช จงให้พระนางประภาวดีแก่พวกเรา หรือว่าจะต่อยุทธ์ แล้วยกพลล้อมพระนครเข้าไว้ พระเจ้ามัททราช ทรงสดับพระราชสาสน์ ก็ตกพระทัย พระกายสั่น จึงตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลายมาตรัสถามว่า เราจะทำอย่างไรกันดีลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลาย จึงกราบทูลพระองค์ว่า ขอเดชะ พระราชาแม้ทั้ง ๗ พระองค์ เสด็จมาเพราะอาศัยพระนางประภาวดี ต่างพระองค์ก็ตรัสว่า ถ้าพระเจ้ามัททราชไม่ให้พระนาง เราทั้งหลายจักพังกำแพงเมืองเข้ามาสู่พระ-นคร จักยังพระเจ้ามัททราชนั้น ให้ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว จักพาเอาพระนาง

ประภาวดีนั้นไป ดังนั้นเมื่อกำแพงยังไม่ทันจะพังนี้แหละ พวกเราควรจะรีบส่งพระนางประภาวดีไปให้กษัตริย์เหล่านั้นเสียก่อน ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลคาถานี้ว่า

ช้างเหล่านี้ทั้งหมด เป็นสัตว์แข็งกระด้างตั้งอยู่
เหมือนจอมปลวก จะพากันพังกำแพงเข้ามาเสียก่อน
ขอพระองค์จงส่งข่าว แก่พระราชาเหล่านั้นว่า เชิญ
เสด็จนานำเอาพระนางประภาวดีนี้ไปเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปถทฺธา** ได้แก่ เป็นสัตว์เข้มแข็งยิ่งนัก. บทว่า **อาเนเตตุ ปภาวติ** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงส่งพระราชสาสน์นี้ไปว่า เชิญเสด็จมารับพระนางประภาวดีนี้ไปเถิด เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงรีบส่งพระนางประภาวดีไปถวายพระราชาเหล่านั้นเสียก่อน ที่ช้างเหล่านั้น ยังไม่ทำลายกำแพงเมืองเข้ามา.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ถ้าเราส่งนางประภาวดีไปให้แก่กษัตริย์องค์หนึ่ง กษัตริย์ที่เหลือ ก็จักกระทำการรบ เราไม่อาจที่จะให้แก่กษัตริย์เมืองเดียวได้ ก็นางประภาวดีนี้ทิ้งพระราชาผู้เลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้นมาเสีย ด้วยรังเกียจว่า เป็นผู้มีรูปร่างน่าเกลียด บัดนี้จงรับผลของการกลับมานั้นเถิด เราจักฆ่านางเสียแล้วตัดออกเป็น ๗ ท่อน ส่งไปให้แก่พระราชา ๗ พระองค์ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาเป็นลำดับต่อไปว่า

เราจะบั่นนางประภาวดีนี้ออกเป็นเจ็ดท่อน แล้ว
จักให้แก่กษัตริย์ผู้เสด็จมา ณ ที่นี้เพื่อจะฆ่าเรา.

ถ้อยคำของพระเจ้ามัททราชนั้น ได้ปรากฏไปทั่วพระราชนิเวศน์ทั้งสิ้น นางบริจาริกาทั้งหลาย ก็เข้าไปทูลแด่พระนางประภาวดีว่า ได้ยินว่า พระราชา

จะทรงบั่นพระแม่ออกเป็น ๗ ท่อนแล้ว ส่งไปให้พระราชา ๗ พระนคร, พระนางทรงสดับคำนั้นแล้ว ก็ทรงหวาดกลัวย่อมรณภัย เสด็จลุกจากที่ประทับ มีพระภคินีทั้งหลายแวดล้อมแล้ว เสด็จไปยังพระตำหนักของพระมารดา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชบุตร ผู้มีผิวผ่องดังทองคำ ทรงผ้าโก-
ไสยพัสตร์ มีพระเนตรนองด้วยน้ำตา อันหมู่ทาสีแวด
ล้อม เสด็จไปยังพระตำหนักของพระมารดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สามา** ได้แก่ มีผิวพรรณดุจทองคำ. บทว่า **โกเสยฺยวาสินี** ได้แก่ นุ่งผ้าที่ทอด้วยไหมอนแซมขจิตด้วยทองคำ.

พระนางเสด็จไปเฝ้าพระมารดาแล้ว ถวายบังคมพระมารดา ทรงกำสรวลสะอึกสะอื้น กราบทูลว่า

ข้าแต่พระมารดา หน้าของลูกอันผัดแล้วด้วย
แป้ง ส่องแล้วที่กระจกเงา งดงาม มีดวงเนตรคมคาย
ผุดผ่องเป็นนวลใย จักถูกกษัตริย์ทั้งหลาย โยนทิ้งเสีย
ในป่าเป็นแน่แล้ว ฝูงแร้ง ก็จะพากันเอาเท้ายื้อแย่ง
ผมของลูกอันดำ มีปลายงอน ละเอียดอ่อน ลูบไล้
ด้วยน้ำมันหอมแก่นจันทน์ ในท่ามกลางป่าช้าอัน
เปรอะเปื้อนเป็นแน่. แขนอ่อนนุ่นทั้งสองของลูกอันมี
เล็บแดง มีขนละเอียด ลูบไล้ด้วยจุณจันทน์ ก็จะถูก
กษัตริย์ทั้งหลาย ตัดทิ้งเสียในป่า และฝูงกาก็จะโฉบ
คาบเอาไปตามความปรารถนาเป็นแน่ สุนัขจิ้งจอกมา
เห็นถันทั้งสองของลูก เช่นกับผลตาลอันห้อยอยู่ ซึ่ง

ลูบไล้ด้วยกระแจะจันทน์แดงว้นกาสี ก็จะยืนคร่อมที่ถันทั้งสองของลูกเป็นแน่ เหมือนลูกอ่อนที่เกิดแต่ตนของมารดา ตะโพกอันกลมผึ่งผายของลูก ผูกรัดด้วยสร้อยสะอิ้งทอง ก็จะถูกกษัตริย์ทั้งหลายตัดเป็นชิ้น ๆ แล้วโยนทิ้งไปในป่า ฝูงสุนัขจิ้งจอก ก็จะพากันมาฉุดคร่าไปกิน ฝูงสุนัขป่า ฝูงกา ฝูงสุนัขจิ้งจอกและสัตว์ที่มีเขี้ยวเหล่าอื่น ซึ่งมีอยู่ได้กินนางประภาวดีแล้ว คงไม่รู้จักแก่กันเป็นแน่ ข้าแต่พระมารดา ถ้ากษัตริย์ทั้งหลายผู้มาแต่ที่ไกล ได้นำเอาเนื้อของลูกไปหมดแล้ว พระมารดาได้ทรงโปรดขอเอากระดูกมาเผาเสียในระหว่างทางใหญ่ ขอพระมารดาได้สร้างสวนดอกไม้แล้ว จงปลูกต้นกรรณิการ์ในสวนเหล่านั้น ข้าแต่พระมารดา ในกาลใด ดอกกรรณิการ์เหล่านั้นเบ่งบานแล้ว ในเวลาหิมะตกในฤดูเหมันต์ ในกาลนั้น ขอพระมารดา พึงระลึกถึงลูกว่า ประภาวดีมีผิวพรรณอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กกฺกูปนิเสวิตํ** ความว่า ผัดแล้วด้วยแป้งสำหรับผัดหน้า ๕ อย่างเหล่านี้คือ **สาสปกักกะ** แป้งที่ทำด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาด ๑ **โลณกักกะ** แป้งที่ทำด้วยเกลือ ๑ **มัตติกกักกะ** แป้งที่ทำด้วยดิน ๑ ติลกักกะ แป้งที่ทำด้วยเมล็ดงา ๑ **หลิททกักกะ** แป้งที่ทำด้วยขมิ้น ๑. บทว่า **อาทาสทนฺตาถรุปจฺจเวกฺขิตํ** ได้แก่ ส่องแล้วที่กระจกมีด้ามอันทำด้วยงา คือ มองดูที่กระจกนั้นแล้วแต่งตัว. บทว่า **สุภํ** ได้แก่ มีใบหน้าอันงดงาม.

บทว่า **วิรชํ** ได้แก่ ปราศจากละออง คือหมดมลทินเครื่องเศร้าหมอง. บทว่า **อนงฺคณํ** ได้แก่ เว้นจากโทษมีฝีและสิวเป็นต้น. บทว่า **ฉุฑฺฑิ** ความว่า ข้าแต่พระมารดา ใบหน้าของลูกสวยออกอย่างนี้ คงจะถูกพวกกษัตริย์ทั้งหลายโยนทิ้งเสียในบัดนี้เป็นแน่. บทว่า **วเน** คือ ในราวป่า. พระนางครั่นครวญว่าหน้าของพระนางจักทิ้งอยู่ในป่า. บทว่า **อสิเต** ได้แก่ ดำเป็นมันขลับ. บทว่า **เวลฺลิตคฺเค** ได้แก่ มีปลายงอนขึ้นข้างบน. บทว่า **สีวถิกาย** คือในสุสาน. บทว่า **ปริกฑฺฒยนฺติ** ความว่า พวกแร้งทั้งหลาย ที่ชอบเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์ก็จะเอาเท้าทั้ง ๒ ตะกุยยื้อแย่งผมของลูกซึ่งงามถึงเพียงนี้เป็นแน่. บทว่า **คยฺหธ โก คจฺฉติ เยน กามํ** ความว่า ข้าแต่พระมารดา นกชื่อว่า ธังกะจักโฉบเอาแขนของลูกที่สวยออกอย่างนี้ไปจิกกินแล้ว จักบินไปตามความปรารถนา. บทว่า **ตาลูปนิเภ** ได้แก่ คล้ายกับผลตาลมีสีเหลืองดุจทอง. บทว่า **กาสิกจนฺทเนน** ได้แก่ ลูบไล้แล้วด้วยจุณไม้จันทน์มีเนื้ออันละเอียด. บทว่า **ถเนสุ เม** ความว่า ข้าแต่พระมารดา สุนัขจิ้งจอกมาเห็นนมทั้ง ๒ ข้างของลูกงามออกอย่างนี้ ซึ่งตกอยู่ในสุสาน ก็จะเอาปากกัดคร่อมลงที่นมทั้ง ๒ ข้าง ของลูกนั้นเป็นแน่แท้ ประดุจลูกอ่อนของมารดาผู้เกิดแต่ตนของตนฉะนั้น. บทว่า **โสณี** คือ แผ่นสะเอว. บทว่า **สุโกฏฺฏิตํ** ได้แก่ ที่บุคคลเอาไม้คางโคทุบแต่งจนงามดี. บทว่า **อวตฺถ** คือทิ้งแล้ว. บทว่า **ภกฺขยิตฺวา** ความว่า ข้าแต่พระมารดา สัตว์ทั้งหลายมีจำนวนเท่านี้เหล่านี้ เคี้ยวกินเนื้อของลูกแล้ว จักไม่แก่เป็นแน่แท้. บทว่า **สเจ มํ สานิ หาเรสุ** ความว่า ข้าแต่พระมารดา ถ้าพวกกษัตริย์เหล่านั้น ยังมีจิตปฏิพัทธ์ผูกพันในลูก พึงแล่เนื้อของลูกออก เมื่อเป็นเช่นนั้น พระมารดาจงขอเอากระดูกมา. บทว่า **อนุปนฺเถ ทหาถ นํ** ความว่า พระนางประภาวดีทูลว่า ขอพระมารดาพึงเผาลูกเลีย ในระหว่างแห่งทางเล็กและทางใหญ่. บทว่า **เขตฺตานิ** ความว่า

ข้าแต่พระมารดา ขอให้พระมารดาจงสร้างสวนดอกไม้ขึ้น ในบริเวณสถานที่ที่เผาศพของลูกแล้ว. บทว่า **เอตฺถ** ความว่า พึงปลูกต้นกรรณิการ์ทั้งหลายในบริเวณเนื้อที่เหล่านั้นด้วย. บทว่า **หิมจฺจเย** ได้แก่ ในเดือน ๔ ที่พ้นจากหิมะตกแล้ว. บทว่า **สเรยฺยาถ** ความว่า พระมารดาพึงเอาดอกไม้เหล่านั้นบรรจุจนเต็มผอบแล้ว วางไว้ ณ พระเพลา แล้วพึงระลึกว่า ประภาวดีลูกของเรา มีผิวพรรณดังดอกกรรณิการ์ ดังนี้.

พระนางประภาวดีนั้นถูกมรณภัยคุกคามแล้ว จึงทรงบ่นเพ้ออยู่บนพระตำหนักของพระมารดา ด้วยประการฉะนี้. ฝ่ายพระเจ้ามัททราชก็ตรัสสั่งอำมาตย์ให้ถือขวานและระฆังแล้ว ทรงบังคับว่า นายเพชฌฆาตผู้ฆ่าโจร จงมาในที่นี้เดี๋ยวนี้ การที่นายเพชฌฆาตนั้นเข้ามา ก็ปรากฏทั่วไปในเรือนหลวงทั้งสิ้น. ลำดับนั้น พระมารดาของพระนางประภาวดีทรงสดับว่า นายเพชฌฆาตนั้นมาแล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะ ทรงเพรียบพร้อมด้วยความเศร้าโศก ได้เสด็จไปยังพระสำหนักของพระราชา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระมารดาของพระนางประภาวดีเป็นขัตติยานี
มีพระฉวีวรรณดุจดังเทพอัปสร ได้ประทับยืนอยู่แล้ว
ทอดพระเนตรเห็นดาบและธนู วางอยู่ตรงพระพักตร์
พระเจ้ามัททราชภายในบุรี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทฏฺฐาสิ** ความว่า พระนางเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ เสด็จไปยังพระตำหนักของพระราชาแล้ว ประทับยืนอยู่. บทว่า **ทิสฺวา อสิญฺจ สูณญฺจ** ความว่า พระนางทอดพระเนตรเห็นขวานและธนู ที่เขาวางไว้บนพื้นใหญ่ข้างพระพักตร์พระราชา อันประดับประดาแล้ว ณ ภายในบุรี จึงทรงรำพันอยู่ตรัสพระคาถาว่า

พระองค์จะทรงฆ่าพระธิดาของหม่อมฉัน บั่น
ให้เป็นท่อน ๆ ด้วยดาบนี้ แล้วจะประทานแก่กษัตริย์
ทั้งหลาย แน่หรือเพค่ะ.

คำว่า **ดาบ** ในคาถานั้น พระองค์ตรัสประสงค์ถึงขวาน. จริงอยู่ ขวานนั้นชื่อว่าดาบ ในที่นี้. บทว่า **สุสญฺฉ ตนุมชฺฌิมํ** ได้แก่ ฟันให้เป็นท่อนถึงกลางตัว.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงให้พระเทวีนั้นรู้สำนึก จึงตรัสว่า ดูก่อนพระเทวี ท่านพูดอะไร ก็พระธิดาของท่านมาทอดทิ้งพระราชาผู้เลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยรังเกียจว่า มีรูปร่างชั่วช้า เมื่อหนทางที่มายังไม่พินาศทีเดียว ก็พาเอาความตายมาโดยหน้าผาก บัดนี้ จงรับผลแห่งความเป็นอิสระเพราะอาศัยรูปของตนเถิด. พระนางได้ทรงสดับพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว จึงเสด็จไปยังพระตำหนักของพระธิดา ทรงรำพันเพ้อตรัสว่า

พระลูกน้อยเอ๋ย พระราชบิดาไม่ทรงกระทำตาม
คำของแม่ผู้ใคร่ประโยชน์ เจ้านั้นจะเปรอะเปื้อนโลหิต
ไปสู่สำนักพระยายมในวันนี้ ถ้าบุรุษผู้ใดไม่ทำตามคำ
ของบิดามารดาผู้เกื้อกูลมองเห็นประโยชน์ บุรุษผู้นั้น
ย่อมได้รับโทษอย่างนี้ และจะต้องเข้าถึงโทษที่ลามก
กว่า ในวันนี้ ถ้าลูกจะทรงไว้ซึ่งกุมาร ทรงโฉมงดงาม
ดังสีทอง เป็นกษัตริย์เกิดกับพระเจ้ากุสราช สวม
สร้อยสังวาลย์แก้วมณีแกมทอง อันหมู่พระญาติบูชา
แล้วไซร้ ลูกก็จะไม่ต้องไปยังสำนักของพระยายม
ลูกหญิงเอ๋ย เสียงกลองชัยเภรีดังอยู่อึงมี่ และเสียง

ช้างร้องก้องอยู่ ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลายใด
ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่มีความสุขยิ่งกว่าตระกูลนั้น จึง
ได้มาเสีย เสียงม้าศึกคึกคะนอง ร้องคำรนอยู่ที่ประตู
เสียงกุมารร้องรำทำเพลงอยู่ ในตระกูลกษัตริย์ทั้งหลาย
ลูกเห็นอะไรเล่าหนอ ที่มีความสุขยิ่งไปกว่าตระกูลนั้น
จึงได้มาเสีย ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย มีนกยูง
นกกระเรียนและนกดุเหว่า ส่งเสียงร้องก้องเสนาะ
ไพเราะจับใจ ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่จะมีความสุขยิ่ง
ไปกว่าตระกูลนั้น จึงได้มาเสีย.

ในคาถานั้น พระเทวีตรัสเรียกพระนางประภาวดีนั้นว่า ดูก่อนลูกน้อย ดังนี้. คำนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ในวันนี้เจ้าจะกระทำอะไรในที่นี้ เข้าไปในวังของสามี ย่อมมัวเมาด้วยความเมาในรูป. เพราะฉะนั้น พระราชบิดาจึงไม่ยอมกระทำตามคำของแม่ แม้จะอ้อนวอนอยู่อย่างนี้ ในวันนี้ เจ้านั้นจะต้องเปื้อนด้วยโลหิตไปสู่สำนักพระยายม คือไปสู่ภพแห่งพระยามัจจุราช. บทว่า **ปาปิยญฺจ** ได้แก่ ย้อมเข้าถึงโทษอันชั่วช้ากว่าโทษที่ได้รับอยู่นี้อีกด้วย. บทว่า **สเจว อชฺช ธาเรสิ** ความว่า แน่ะแม่ ถ้าเจ้าไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งจิตใจ ก็จะได้พระโอรส มีรูปโฉมงดงามดังสีทองเหมือนกับรูปร่างของตัว ซึ่งได้แล้วเพราะอาศัยพระเจ้ากุสราชผู้เป็นจอมแห่งชน. บทว่า **ยมกฺขยํ** ความว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าก็จะไม่ต้องไปสู่นิเวศน์แห่งพระยายม. บทว่า **ตโต** ความว่า ในตระกูลแห่งกษัตริย์ใด มีความสนุกสนานเพลิดเพลินถึงเพียงนี้ เจ้าเห็น. อะไรเล่า ที่มีความสุขยิ่งไปกว่าสถานที่เช่นนั้น คือแต่ราชตระกูลกุสาวดี ที่ครึกครื้นอยู่ด้วยเสียงแห่งกลองชัย และเสียงคึกคะนองร้องคำรนแห่งช้างและ

นกกระเรียนในระหว่างทาง จึงได้มาเสียในที่นี้. บทว่า **หสิสติ** แปลว่า ร้องดังก้อง. บทว่า **กุมาโร** ได้แก่ กุมารคนธรรพ์นักฟ้อนรำ ซึ่งศึกษาชำนาญดีแล้ว. บทว่า **อุปโรทติ** ได้แก่ ถือเอาดนตรีชนิดต่าง ๆ แล้วทำการขับร้อง. บทว่า **โกกิลาภินิกูชิเต** ความว่า ในตระกูลแห่งพระเจ้า-กุสราช มีพวกนกกาเหว่าทั้งหลายร้องระงมอยู่ ประหนึ่งเซ็งแซ่ไปด้วยการบำรุงบำเรอด้วยการฟ้อนรำขับร้องประโคม อันเป็นไปตลอดเวลาเย็น และเวลาเช้า.

พระเทวีนั้น ทรงเจรจากับพระนางประภาวดี ด้วยคาถามีประมาณเท่านี้ ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงทรงดำริว่า ถ้าในวันนี้ พระเจ้ากุสราชผู้เป็นจอมแห่งชน พึงประทับอยู่ในที่นี้ไซร้ ก็จะทรงออกตีพระราชาทั้ง ๗ พระนครเหล่านี้ ให้แตกหนีไป พึ่งเปลื้องเสียซึ่งพระลูกของเรา ให้พ้นจากความทุกข์แล้ว พึงพาลูกของเรากลับไป แล้วตรัสคาถาว่า

พระเจ้ากุสราชพระองค์ใด ผู้มีพระปรีชาอย่าง
ยอดเยี่ยม ผู้ย่ำยีกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร ทรงปราบปราม
แคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ พึงทรงปลดเปลื้องเราทั้งหลาย
ให้พ้นจากทุกข์ได้ พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น
ประทับ อยู่ที่ไหนหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โสพารปญฺญาโณ** ได้แก่ ผู้มีปัญญายิ่ง.

ในลำดับนั้น พระนางประภาวดีจึงทรงดำริว่า เมื่อมารดาของเราพรรณนาคุณของพระเจ้ากุสราชอยู่ ปากย่อมไม่เพียงพอ เราจักบอกว่าพระเจ้ากุสราชนั้นทรงทำการงาน ในหน้าที่พนักงานห้องเครื่องต้น ประทับอยู่ในที่นี้นั่นแหละ แด่พระมารดานั้นก่อน จึงทูลเป็นคาถาว่า

พระเจ้ากุสราชพระองค์ใด ผู้มีพระปรีชาอย่าง
ยอดเยี่ยม ผู้ย่ำยีกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร ทรงปราบ-
ปราบแคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ จักทรงกำจัดกษัตริย์เหล่านั้น
ทั้งหมดได้ พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น ประทับอยู่
ที่นี่แหละเพค้ะ.

ลำดับนั้น พระมารดาของพระนางประภาวดีนั้น จึงทรงดำริว่า ลูกเราคนนี้ เห็นจะหวาดกลัวต่อมรณภัย จึงละเมอเพ้อไป ดังนี้แล้ว จึงตรัสเป็นพระคาถาว่า

เจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือไร จึงได้พูดอย่างนี้ หรือ
ว่าเจ้าเป็นอันธพาล จึงได้พูดอย่างนี้ ถ้าพระเจ้ากุสราช
พึงเสด็จมาจริง ทำไมพวกเราจะไม่รู้จักพระองค์เล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พาลา** ได้แก่ เป็นผู้โง่เขลาไม่มีความรู้. บทว่า **กึ น ชาเนมุ** ความว่า เพราะเหตุไร แม่จึงไม่รู้จักพระองค์. ด้วยว่าพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น เพียงแต่ได้เสด็จมาถึงกลางทางเท่านั้น ก็จะต้องส่งพระราชสาส์นมาถึงยังพวกเรา เสนาประกอบไปด้วยองค์ทั้ง ๔ มีธงชักขึ้น-ไสว ก็ต้องปรากฏ ก็ลูกกล่าวถึงพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น เพราะกลัวตายกระมัง.

เมื่อพระมารดาตรัสอย่างนี้ พระนางประภาวดีจึงทรงดำริว่า พระ-มารดาของเราไม่ยอมเชื่อ และไม่ทรงทราบว่าพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้นเสด็จมาประทับอยู่ในที่นี้ถึง ๗ เดือนแล้ว เราจักแสดงพระเจ้ากุสราชนั้นแก่พระมารดา จึงจับพระหัตถ์พระมารดา ทรงเปิดบานพระแกล ทรงยื่นพระหัตถ์ออกไปแล้ว ทรงชี้ให้ทอดพระเนตร พร้อมกราบทูลเป็นพระคาถาว่า

พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงปลอมพระองค์เป็นบุรุษ
พนักงานเครื่องต้น ทรงพระภูษาหยักรั้งมั่นคง กำลัง
ก้มพระองค์ล้างหม้ออยู่ ในระหว่างพระตำหนักของ
พระกุมารทั้งหลายเพค้ะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุมารีปุรมนฺตเร** ความว่า จงประทับยืนที่หน้าต่าง ทอดพระเนตรไปในระหว่างพระตำหนักของเหล่ากุมารีผู้เป็นพระราชธิดาของพระองค์เถิด. บทว่า **สํ เวลฺ** ความว่า กำลังนุ่งหยักรั้งล้างหม้ออยู่.

ได้ยินว่า ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าทรงพระดำริว่า วันนี้ ความปรารถนาของเราคงถึงที่สุด พระนางประภาวดีกลัวตายหนักเข้า คงทูลพระมารดาและพระบิดาให้ทรงทราบว่า เรามาอยู่ที่นี่เป็นแน่แท้ เราจะจัดแจงล้างถ้วยชามแล้ว จักเก็บไว้ ดังนี้แล้ว จึงเสด็จไปตักน้ำมาแล้ว ก็ลงมือล้างถ้วยชามทั้งหลายอยู่ ลำดับนั้นพระมารดาจึงบริภาษพระนาง ตรัสเป็นพระคาถาว่า

เจ้าเป็นหญิงชั่วช้าจัณฑาลหรือ หรือว่าเจ้าเป็น
หญิงประทุษร้ายตระกูล เจ้าเกิดแล้วในตระกูลพระเจ้า
มัททราช เหตุใดจึงทำพระสวามีให้เป็นทาส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เวณี** ได้แก่ ช่างถาก. บทว่า **อาทูสิ กุลคนฺธินี** ได้แก่ หรือว่าเจ้าเป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล. บทว่า **กามุกํ** ความว่า เจ้าเกิดในตระกูลเห็นปานนี้ เหตุไรจึงได้ทำพระสวามีของตนให้เป็นทาสเล่า.

ในลำดับนั้น พระนางประภาวดี ทรงพระดำริว่า พระมารดาของเราเห็นจะไม่ทรงทราบว่า พระเจ้ากุสราชนี้ เสด็จมาประทับอย่างนี้ เพราะอาศัยเรา จึงทูลคาถานอกนี้ว่า

หม่อมฉันไม่ได้เป็นหญิงชั่วช้าจัณฑาล ไม่ใช่เป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล นั่นพระเจ้ากุสราช พระโอรสของพระเจ้าโอกกากราช ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา แต่พระมารดาทรงเข้าพระทัยว่า เป็นทาส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอกฺกากปุตฺโต** ความว่า ข้าแต่พระมารดา นั่นคือพระโอรสแห่งพระเจ้าโอกกากราช แต่พระแม่เจ้าทรงเข้าพระทัยว่าเป็นทาส หย่อมฉันจะเรียกพระเจ้ากุสราชนั้นว่า เป็นทาสเพราะเหตุอะไร. บัดนี้ พระนางประภาวดี เมื่อจะทรงพรรณนาถึงพระเกียรติยศของพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น จึงทูลว่า

ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา พระราชาพระองค์ใด ทรงเชื้อเชิญพราหมณ์สองหมื่นคน ให้บริโภคภัตตาหาร ในกาลทุกเมื่อ พระราชาพระองค์นั้น คือพระเจ้ากุสราชพระโอรสแห่งพระเจ้าโอกกากราช แต่ว่าพระมารดาเข้าพระทัยว่าเป็นทาส ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา เจ้าพนักงานทั้งหลาย เตรียมช้างไว้สองหมื่นเชือก ในกาลทุกเมื่อ เพื่อพระราชพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้น คือพระโอรสของพระเจ้าโอกกากราช แต่ว่าพระมารดาเข้าพระทัยว่าเป็นทาส ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา เจ้าพนักงานทั้งหลาย เตรียมรถไว้สองหมื่นคัน ในกาลทุกเมื่อ เพื่อพระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้น คือพระโอรสของพระเจ้าโอกกากราช แต่ว่าพระมารดาเข้าพระทัยว่า

เป็นทาส ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา เจ้าพนักงานทั้งหลาย เตรียมรีดนมโคไว้สองหมื่นตัว ในกาลทุกเมื่อ เพื่อพระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้น คือพระโอรสของพระเจ้าโอกกากราช แต่ว่าพระมารดาเข้าพระทัยว่า เป็นทาส.

ก็เมื่อพระนางประภาวดีนั้น ทรงพรรณนาถึงพระอิสริยยศ ของพระมหาสัตว์ด้วยคาถา ๕ คาถาอย่างนี้แล้ว ลำดับนั้น พระมารดาของพระนางก็ทรงเชื่อ ด้วยทรงพระดำริว่า ลูกสาวของเราคนนี้ กล่าวถ้อยคำย่างไม่สะทกสะท้าน ถ้อยคำนี้คงเป็นอย่างนี้แน่ จึงรีบเสร็จไปยังพระตำหนักของพระราชา กราบทูลเนื้อความนั้นให้ทรงทราบ ท้าวเธอก็เสด็จไปยังพระตำหนักของพระนางประภาวดีโดยด่วน ตรัสถามว่า เป็นความจริงหรือลูก ได้ยินว่า พระเจ้ากุสราช เสด็จมาในที่นี้ พระนางประภาวดี กราบทูลว่า เป็นความจริงเช่นนั้น ข้าแต่พระบิดา พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น ทรงทำหน้าที่พนักงานเครื่องต้นแก่พระชิดาทั้งหลายของพระองค์ ถึงวันนี้ล่วงไปได้ ๗ เดือนแล้ว ท้าวเธอยังไม่ทรงเธอพระนาง จึงตรัสถามนางค่อม นางก็กราบทูลตามความเป็นจริงทุกประการ พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงติเตียนพระชิดา จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนเจ้าผู้เป็นพาล เจ้ากระทำกรรมอันชั่วร้ายเหลือเกิน ที่เจ้าไม่บอกพ่อว่า พระเจ้ากุสราชผู้เป็นกษัตริย์ มีทแกล้วทหารมาก ผู้เป็นพระยาช้าง มาด้วยเพศแห่งกบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตฺถ** คือ โดยส่วนเดียวเท่านั้น.

พระราชาพระองค์นั้น ครั้นทรงติเตียนพระธิดาแล้ว ก็รีบเสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์นั้นโดยด่วน ทรงมีปฏิสันถารอันพระโพธิสัตว์ทรงกระทำแล้ว จึงทรงประคองอัญชลี เมื่อจะทรงแสดงโทษของพระองค์ จึงตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่พระมหาราชผู้จอมทัพ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดงดโทษแก่หม่อมฉันด้วย ที่ไม่ทราบว่าพระองค์เสด็จมาในที่นี้ ด้วยเพศที่ไม่มีใครรู้จักด้วยเถิด.

พระมหาสัตว์เจ้า ทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักกล่าวคำตัดพ้อต่อว่าขึ้น หัวใจของท้าวเธอ ก็จักแตกเสียในที่นี้เป็นแน่ เราควรจักเอาใจท้าวเธอไว้ ประทับยืนอยู่ในระหว่างภาชนะทีเดียว ตรัสคาถานอกนี้ว่า

คนเช่นหม่อมฉัน มิได้ปกปิดเลย หม่อมฉันนั้นเป็นพนักงานเครื่องต้น พระองค์เท่านั้นทรงเลื่อมใสแก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ แต่พระองค์ไม่มีกรรมชั่วช้า ที่หม่อมฉันจะต้องอดโทษ.

พระราชา ทรงได้รับปฏิสันถารจากสำนักของพระโพธิสัตว์เจ้านั้นแล้ว จึงเสด็จขึ้นสู่ปราสาท รีบตรัสสั่งให้หาพระนางประภาวดีมาเฝ้า ทรงหวังจะส่งไปเพื่อต้องการให้อดโทษ จึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนเจ้าคนพาล เจ้าจงไปขอขมาโทษพระเจ้ากุสราช ผู้มีกำลังมากเสียเถิด พระเจ้ากุสราชที่เจ้าขอมาแล้ว จักประทานชีวิตให้เจ้า.

พระนางประภาวดีนั้น ได้สดับพระดำรัสของพระบิดาแล้ว จึงพร้อมด้วยพระภคินีทั้งหลาย และพวกนางบริจาริกาเป็นจำนวนมาก เสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ประทับยืนด้วยเพศแห่งคนล้างหม้อเช่นนั้นแล ทรงทราบว่า พระนางประภาวดีนั้น เสด็จมายังสำนักของพระองค์ จึงทรงพระดำริว่า วันนี้เราจักทำลายมานะของแม่ประภาวดี ให้นางหมอบลงในโคลนใกล้เท้าของเราให้จงได้ จึงทรงราดน้ำที่พระองค์ตักมาทั้งหมด ทรงเหยียบย่ำที่ประมาณเท่ามณฑลแห่งลานนวดข้าว ทำให้เป็นโคลนไปหมด พระนางประภาวดีนั้น เสด็จไปยังสำนักของพระเจ้ากุสราชผู้พระโพธิสัตว์นั้น ทรงมอบลงที่ใกล้พระบาทของพระองค์ ประทับนั่งที่โคลนแล้ว ทรงขอโทษพระโพธิสัตว์นั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระนางประภาวดี ผู้มีผิวพรรณดังเทพธิดา ทรง
รับพระดำรัสของพระบิดาแล้ว ได้ซบพระเศียรลง
กอดพระบาทพระเจ้ากุสราช ผู้มีพระกำลังมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สิรสา** ความว่า พระนางประภาวดีทรงหมอบพระเศียรลง แล้วทรงจับพระเจ้ากุสราชที่พระบาท ก็แล ครั้นทรงจับแล้ว เมื่อจะยังพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ให้ทรงอดโทษ จึงได้ภาษิตพระคาถา ๓ คาถาว่า

ราตรีเหล่านี้ที่ล่วงไป เว้นจากพระองค์นั้นเพียง
ใด หม่อมฉัน ขอถวายบังคมพระยุคลบาท ของพระ
องค์ด้วยเศียรเกล้าเพียงนั้น ขอพระองค์โปรดอย่าทรง
พิโรธหม่อมฉันเลย หม่อมฉัน ขอตั้งสัตว์ปฏิญาณ

แก่พระองค์ โปรดทรงสดับหม่อมฉันเถิด เพค่ะ หม่อมฉันจะไม่พึงทำความชิงชัง แก่พระองค์อีกต่อไปละ ถ้าพระองค์จะไม่ทรงโปรดกระทำตามคำของหม่อมฉัน ผู้ทูลวิงวอนอยู่เช่นนี้ พระบิดาคงเข่นฆ่าหม่อม แล้วทรงประทานแก่กษัตริย์ทั้งหลาย ณ กาลบัดนี้เป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รตฺยา** ได้แก่ ทั้งกลางคืนและกลางวัน บทว่า **ตา อิมา** ได้แก่ ราตรีเหล่านี้นั้นทั้งหมด ล่วงไปแล้วเว้นจากพระองค์. บทว่า **สจฺจนฺเต ปฏิชานามิ** ความว่า ข้าแต่พระมหาราช หม่อมฉันกระทำการเกลียดชังพระองค์ ตลอดกาลมีประมาณเพียงเท่านี้ บัดนี้หม่อนฉันจะขอปฏิญาณคำสัตย์อย่างนี้แก่พระองค์ พระองค์จงสดับถ้อยคำอื่นอีก จำเดิมแต่นี้ไป หม่อมฉัน จักไม่กระทำการเกลียดชังพระองค์อีกต่อไป. บทว่า **เอวญฺเจ** ความว่า ถ้าพระองค์ไม่ทรงทำตามถ้อยคำของหม่อมฉัน ผู้วิงวอนอยู่อย่างนี้.

พระราชา ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักพูดว่า เธอคนเดียวเท่านั้น จักรู้เรื่องนี้ ดังนี้ หัวใจของนางก็จักแตก เราจักปลอบใจเธอ แล้วจึงตรัสว่า

เมื่อพระน้องรักอ้อนวอนอยู่อย่างนี้ ไฉนพี่จักไม่ทำตามคำของพระน้องเล่า พี่ไม่โกรธพระน้องเลยนะคนงาม อย่ากลัวเลยประภาวดี พี่ขอตั้งสัตย์ปฏิญาณต่อพระน้อง โปรดขอจงทรงฟังพี่เถิดนะ พระราชบุตร พี่จะไม่พึงกระทำความเกลียดชัง แก่พระ

น้องนางอีกต่อไปละ ดูก่อนน่องประภาวดี ผู้มีตะโพกอัน
กลมผึ่งผาย พี่สามารถจะทำลายตระกูลกษัตริย์มัททราช
มากมายแล้ว นำพระน้องนางไปได้ แต่เพราะความ
รักพระน้องนาง พี่จึงสู้ยอมทนทุกข์มากมาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กึ น กาหามิ** ความว่า เพราะเหตุไร เราจึงจะไม่ทำตามคำของเธอเล่า. บทว่า **วิกุทฺโธ ตฺยสฺมิ** ความว่า เราไม่มีความโกร ไม่มีความแค้นเคืองต่อเธอเลย. บทว่า **สจฺจนฺเต** ความว่า เราจักขอให้ปฏิญาณคำสัตย์นี้แก่เธอสัก ๒ ข้อ คือ จะไม่ขอโกรธเคือง ๑ ไม่ทำความเกลียดชัง ๑. บทว่า **ตว กามา** ความว่า เพราะรักใคร่ คือ ปรารถนาเธอ. บทว่า **ติติกฺขิสฺสํ** แปลว่า อดทน. บทว่า **พหุมทฺทกุลํ หนฺตฺวา** ความว่า เราสามารถที่จะฆ่าตระกูลพระเจ้ามัททราชแล้ว นำเอาเธอไปโดยพลการก็ได้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทอดพระเนตรเห็นพระนางประภาวดี พระอัครมเหสีของพระองค์ ประหนึ่งว่า เทพกัญญาผู้เป็นบริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ก็ทรงยังขัตติยมานะให้บังเกิดขึ้น ทรงพระดำริว่า ได้ทราบว่าเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ทั้งคน พระราชาทั้งหลายเหล่าอื่น จักมาแย่งเอาพระอัครมเหสีของเราไปเชียวหรือ จึงทรงแสดงท่าทางอันสง่าเสด็จลงไปยังพระลานหลวง ประดุจราชสีห์ ทรงประกาศบันลือเปล่งเสียงโห่ร้องคบพระหัตถ์อยู่เอ็ดอึงว่า ชาวเมืองทั้งสิ้น จงทราบเถิดว่า เรามาแล้ว ตรัสสั่งว่า บัดนี้ เราจักจับกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนครเหล่านั้น จับให้ได้ทั้งเป็น ท่านทั้งหลายจงจัดแจงเทียมรถเป็นต้นมาให้เรา แล้วตรัสคาถาอันเป็นลำดับไปว่า

เจ้าพนักงานทั้งหลาย จงตระเตรียมรถและม้า
อันวิจิตรด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ ให้มั่นคงแข็งแรง
ท่านทั้งหลายจงเห็นความพยายามของเรา ผู้กำจัดศัตรู
ทั้งหลายให้พ่ายแพ้ไปในบัดนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นานาจิตฺเต** ได้แก่ วิจิตรด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ. บทว่า **สมาหิเต** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงม้าทั้งหลาย อธิบายว่า ม้าที่ฝึกหัดมาดีแล้ว ไม่พยศ. บทว่า **อถ ทกฺขถ เม เวคํ** ความว่า ท่านทั้งหลายจักได้เห็นความหาญศึกของเราในกาลนี้.

พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงส่งพระเจ้ามัททราชไปด้วยพระดำรัสว่า ขึ้นชื่อว่า การจับพระราชาทั้ง ๗ พระนคร เป็นหน้าที่ของหม่อมฉันเอง พระองค์จงเสด็จไปสรงสนาน ทรงประดับร่างกายแล้ว เสด็จขึ้นไปยังปราสาทเถิด. ฝ่ายพระเจ้ามัททราช ก็ได้ทรงส่งพวกอำมาตย์ไป เพื่อทำการอุปัฏฐากพระโพธิสัตว์เจ้านั้น. พวกอำมาตย์เหล่านั้น พากันจัดแจงกั้นพระวิสูตรล้อมรอบที่ประตูห้องเครื่องต้นนั้นทีเดียว แล้วให้พวกเจ้าพนักงานช่างกัลบก เข้าไปตัดพระเกศา ปลงพระมัสสุพระโพธิสัตว์เจ้านั้น. พระองค์ทรงใช้ช่างทำการปลงพระมัสสุเสร็จแล้ว ทรงสรงสนานชำระพระเศียรเกล้า ทรงประดับเครื่องแต่งตัวสำหรับกษัตริย์ทั้งหมด มีอำมาตย์ทั้งหลายห้อมล้อมเป็นบริวาร เสด็จขึ้นสู่ปราสาท ทอดพระเนตรดูไปรอบ ๆ ทุกทิศแล้ว ทรงปรบพระหัตถ์อยู่ฉาดฉาน. สถานที่ที่พระองค์ทรงมองดูแล้วก็หวั่นไหว. พระองค์จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงคอยดูการบุกเข้าต่อสู้กับข้าศึกของเราในบัดนี้.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ก็นารีทั้งหลาย ภายในพระราชวัง ของพระเจ้า
มัททราชนั้น พากันมองดูพระโพธิสัตว์เจ้า ผู้เสด็จ
เยื้องกรายดุจราชสีห์ ทรงปรบพระหัตถ์เสวยพระกระ-
ยาหารถึงสองเท่าพระองค์นั้น.

คำอันเป็นคาถานั้น มีอธิบายว่า ก็พวกหญิงพากันเปิดหน้าต่าง ในภายในบุรีแห่งพระราชาแล้ว มองดูพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ผู้ทรงเยื้องกรายและปรบพระหัตถ์อยู่ในที่นั้น.

ลำดับนั้น พระเจ้ามัททราช ทรงส่งช้างตัวประเสริฐ อันประดับแล้ว มีควาญช้างประจำพร้อมเสร็จไปถวาย. ท้าวเธอเสด็จขึ้นประทับบนคอช้างซึ่งมีเศวตฉัตรอันยกขึ้นแล้ว ตรัสว่า พวกท่านทั้งหลายจงพาพระนางประภาวดีมาเถิด แล้วให้พระนางประทับนั่ง ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ อันจตุรงคินีเสนาแวดล้อมเป็นกระบวนทัพ เสด็จออกทางประตูด้านทิศปราจีน ทอดพระเนตรเห็นกองทัพของข้าศึก จึงเปล่งพระสุรสีหนาทขึ้น ๓ ครั้งว่า เราคือพระเจ้ากุสราช ใครรักชีวิต ก็จงยอมอ่อนน้อมกับเราเสียเถิด แล้วได้ทรงกระทำการปราบปรามกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากุสราช ครั้นเสด็จขึ้นประทับบนคอ
ช้างสาร โปรดให้พระนางประภาวดีประทับเบื้องหลัง
แล้ว เสด็จเข้าสู่สงคราม ทรงบันลือพระสุรสีหนาท
กษัตริย์ ๗ พระนคร ทรงสดับพระสุรสีหนาทของ
พระเจ้ากุสราช ผู้บันลืออยู่ ถูกความกลัวแต่เสียง
ของพระเจ้ากุสราชคุกคามแล้ว พากันแตกหนีไป

เหมือนดังฝูงมฤค พอได้ยินเสียงของราชสีห์ ก็พากัน หนีไป ฉะนั้น พวกพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ผู้อันความกลัวแต่เสียงพระเจ้ากุสราชคุกคามแล้ว ก็พากันแตกตื่นเหยียบย่ำกันและกัน ท้าวสักกะจอมเทพได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ทรงมีชัยในท่ามกลางสงครามนั้น มีพระทัยชื่นชมยินดี ทรงพระราช-ทานแก้วมณี อันรุ่งโรจน์ดวงหนึ่งแก่พระเจ้ากุสราช พระเจ้ากุสราชทรงชนะสงคราม ได้แก้วมณีอันรุ่งโรจน์แล้ว เสด็จประทับบนคอช้างสาร เสด็จเข้าสู่พระนคร รับสั่งให้จับกษัตริย์ ๗ พระนครทั้งเป็น ให้มัดนำเข้าถวายพระสัสสุระ ทูลว่า ขอเดชะ กษัตริย์เหล่านี้เป็นศัตรูของพระองค์ ศัตรูทั้งหมด ซึ่งคิดจะกำจัดพระองค์เสียนี้ ตกอยู่ในอำนาจของพระองค์แล้ว เชิญทรงกระทำตามพระประสงค์เถิด พระองค์ทรงกระทำกษัตริย์เหล่านั้นให้เป็นทาสแล้ว จะทรงปล่อย หรือจะทรงประหารเสีย ตามแต่พระทัยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปลายึสุ** ความว่า กษัตริย์เหล่านั้นไม่อาจจะตั้งสติได้ เป็นผู้มีจิตวิปลาสแตกกระจัดกระจายไป. บทว่า **กุสสทฺทภยฏฺฏิตา** ความว่า เป็นผู้ถูกภัยอันเกิดขึ้น เพราะอาศัยเสียงแห่งพระเจ้ากุสราชกระทบโสตประสาทแล้ว จึงเป็นผู้มีจิตอันหลงลืม. บทว่า **อญฺญมญฺญสฺส ฉินฺทนฺติ** ความว่า ฆ่าฟันเหยียบย่ำกันเอง. บาลีว่า **ภินฺทึสุ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ตสฺมึ** ความว่า ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นการบุกรบข้าศึกจนมีชัย

ของพระมหาสัตว์นั้น ในสงครามครั้งสำคัญ จนแตกไปด้วยอำนาจแห่งเสียงของพระโพธิสัตว์อย่างนี้ ก็มีพระทัยยินดี จึงพระราชทานแก้วมณีดวงหนึ่ง ชื่อว่า **เวโรจนะ** แก่พระมหาสัตว์เจ้านั้น . คำว่า **พระนคร** หมายเอาบุรีคือพระนคร บทว่า **พนฺธิตฺวา** ได้แก่ ใช้ผ้าสาฎกของพวกกษัตริย์เหล่านั้นนั่นเองมัดกษัตริย์เหล่านั้นเอาแขนไว้ข้างหลัง. บทว่า **กามํ กโรหิ เต ตฺยา** ความว่า พระมหาสัตว์เจ้าทูลว่า ขอพระองค์จงทรงการทำตามความต้องการ ความปรารถนา ความชอบใจของพระองค์เถิด ด้วยว่ากษัตริย์เหล่านั้น พระองค์กระทำให้เป็นทาสแล้ว.

พระราชา ตรัสว่า

กษัตริย์เหล่านี้ เป็นศัตรูของพระองค์ มิได้เป็นศัตรูของหม่อมฉัน ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ (เป็นใหญ่) ว่าหม่อมฉัน จะทรงปล่อย หรือจะทรงประหารศัตรูเหล่านั้นก็ตามเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺวญฺเญว โน** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ผู้เดียวเท่านั้น ทรงเป็นใหญ่กว่าพวกหม่อมฉัน.

เมื่อพระเจ้ามัททราชตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงทรงพระดำริว่า ประโยชน์อะไร เราจะฆ่าพวกกษัตริย์เหล่านี้ การมาของกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนครเหล่านั้น อย่าได้เปล่าจากประโยชน์เสียเลย พระธิดาของพระเจ้ามัททราช ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางประภาวดี ก็มีอยู่ถึง ๗ พระองค์ เราจักยกพระนางให้แก่กษัตริย์ทั้ง ๗ พระนครเหล่านั้น ดังนี้แล้ว จึงตรัสคาถาว่า

พระราชธิดาของพระองค์ ล้วนทรงงดงามดังเทพกัญญา มีอยู่ถึง ๗ พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราช

ทานแก่กษัตริย์ทั้ง ๗ นั้นองค์ละองค์ ขอกษัตริย์เหล่านั้น จงเป็นพระชามาดาของพระองค์เถิด.

พระเจ้ามัททราชทรงสดับคำนั้นแล้ว ก็เต็มพระทัยที่จะพระราชทานพระธิดาทั้งหลายของพระองค์ จึงตรัสคาถาว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์เป็นใหญ่กว่าหม่อมฉันทั้งหลาย และแก่พวกลูกของหม่อมฉันทั้งหมด เชิญพระองค์นั่นแหละ ทรงพระราชทานพวกลูกของหม่อมฉัน แก่กษัตริย์เหล่านั้นตามพระราชประสงค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺวํ โน สพฺเพสํ** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งชนชาวแคว้นกุสะ พระองค์พูดอะไร พระองค์ผู้เดียวเป็นใหญ่เหนือพวกหม่อมฉันทั้งหมด คือ พระราชาทั้ง ๗ พระนครเหล่านี้ด้วย เหนือหม่อมฉันด้วย และเหนือพวกลูก ๆ ของหม่อมฉันเหล่านั้นด้วย. บทว่า **ยทิจฺฉสิ** ความว่า พระองค์ทรงประสงค์พระธิดาพระองค์ใด เพื่อกษัตริย์พระองค์ใด ก็จงประทานพระธิดาองค์นั้น แก่กษัตริย์พระองค์นั้นเถิด.

พระมหาสัตว์เจ้า จึงตรัสสั่งให้พวกเจ้าพนักงานตกแต่งพระธิดาของพระเจ้ามัททราชทั้ง ๗ พระองค์เหล่านั้น แล้วพระราชทานแก่พระราชาทั้ง ๗ พระองค์นั้น องค์ละองค์.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงได้ทรงภาษิตพระคาถา ๕ พระคาถาว่า

ในกาลนั้น พระเจ้ากุสราชผู้มีพระสุรเสียงดัง เสียงราชสีห์ ได้ทรงยกพระราชธิดาของพระเจ้ามัททราช ประทานให้แก่กษัตริย์ ๗ พระองค์นั้นองค์ละองค์ กษัตริย์ทั้ง ๗ พระองค์ ทรงอิ่มพระทัยด้วยลาภนั้น ทรงขอบพระคุณพระเจ้ากุสรา ผู้มีพระสุรเสียงดัง เสียงราชสีห์แล้วพากันเสด็จกลับไปยัง พระนครของตน ๆ ในขณะนั้นทีเดียว ฝ่ายพระเจ้ากุสราช ผู้มีพระกำลังมาก ทรงพาพระนางประภาวดี และดวงแก้วมณีอันงามรุ่งโรจน์ เสด็จกลับยังกรุงกุสาวดี เมื่อพระเจ้ากุสราชและพระนางประภาวดีทั้ง ๒ พระองค์นั้น ประทับอยู่ในพระราชรถคันเดียวกัน เสด็จเข้ากรุงกุสาวดี มีพระฉวีวรรณและพระรูปพระโฉมทัดเทียมกัน มิได้ทรงงดงามยิ่งหย่อนไปกว่ากันเลย พระมารดาของพระมหาสัตว์ และพระชยัมบดีราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์ ได้เสด็จไปต้อนรับถึงนอกพระนคร แล้วเสด็จกลับพระนคร พร้อมด้วยพระราชโอรส ในกาลนั้น พระเจ้ากุสราชและพระนางประภาวดี ก็ทรงสมัครสมานกัน ได้ทรงปกครองราชอาณาจักรกุสาวดี ให้รุ่งเรืองตลอดมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปีณิตา** ได้แก่ ทรงเอิบอิ่ม. บทว่า **ปายึสุ** ความว่า กษัตริย์เหล่านั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ผู้เป็นจอมแห่งชนชาวกุสะ ประทานโอวาทว่า บัดนี้ ท่านทั้งหลายพึงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว

ก็พากันกลับไป. บทว่า **อคมาสิ** ความว่า ฝ่ายพระเจ้ากุสราช เสด็จพักอยู่ประมาณ ๒-๓ วัน ก็ทูลลาพระสัสสุระว่า หม่อมฉันจักกลับไปยังพระนครของหม่อมฉัน แล้วก็เสด็จกลับ. บทว่า **เอกรเถ ยนฺตา** ได้แก่ พระเจ้ากุสราชและพระนางประภาวดีแม้ทั้ง ๒ พระองค์ เสด็จขึ้นสู่ราชรถคันเดียวกันเสด็จไป. บทว่า สมานา **วณฺณรูเปน** ความว่า ทรงทัดเทียมเสมอกันด้วยผิวพรรณและพระรูปโฉม. บทว่า **นาญฺญมญฺญมติโรจยุ** ความว่า องค์หนึ่งจะงดงามกว่าองค์หนึ่งก็หามิได้. ได้ยินว่า พระมหาสัตว์มีพระรูปโฉมงดงาม มีผิวพรรณดุจดังสีทอง ถึงความเป็นผู้ล้ำเลิศด้วยความงาม เพราะอานุภาพของแก้วมณี. บทว่า **สํ คญฺฉิ** ความว่า ลำดับนั้น พระมารดาของพระมหาสัตว์เจ้านั้นทรงสดับว่า พระมหาสัตว์เสด็จกลับมา จึงให้พวกราชบุรุษตีกลองป่าวร้องไปทั่วพระนคร แล้วทรงถือเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก เสด็จออกไปต้อนรับแล้วเสด็จกลับมาด้วยกัน. ก็พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น ทรงกระทำประทักษิณพระนครพร้อมกับพระชนนี ตรัสให้เล่นการมหรสพสมโภช ๗ วัน แล้วเสด็จขึ้นสู่พื้นปราสาทอันประดับประดาแล้ว. พระภัสดาและพระชายาแม้ทั้ง ๒ พระองค์นั้น ก็ได้มีความสามัคคีกัน. ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้ากุสราชและพระนางประภาวดี ก็ทรงสมัครสมานสามัคคีกัน ทรงรื่นเริงบันเทิงอยู่ ทรงปกครองแผ่นดินให้รุ่งเรืองสุขสำราญ ตลอดพระชนมายุทั้ง ๒ พระองค์ ด้วยประการฉะนี้.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุผู้เบื่อหน่ายในธรรมวินัยรูปนั้น ก็บรรลุโสดาปัตติผล แล้วทรงประชุมชาดกว่า **พระชนนีและพระชนกนาถของพระเจ้ากุสราช ในกาลนั้น คือตระกูลมหาราชในบัดนี้ ชยัมบดีราช**

กุมารผู้เป็นอนุชาของพระเจ้ากุสราช ในกาลนั้น คือพระอานนท์ ในบัดนี้ นางค่อมคือนางขุชชุตตราอุบาสิกา ในบัดนี้ พระนางประภาวดี คือพระมารดาของพระราหุล ในบัดนี้ บริษัทที่เหลือในกาลนั้นได้เป็นพุทธบริษัท ส่วนพระเจ้ากุสราชก็คือเราตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล.

จบอรรถกถากุสชาดก

๒. โสณนันทชาดก

ว่าด้วยพระราชาไปขอขมาโทษโสณดาบส

[๑๓๔] **พระผู้เป็นเจ้าเป็นเทวดา เป็นคนธรรพ์ เป็นท้าวสักกปุรินททะ หรือว่าเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะรู้จักพระผู้เป็นเจ้าได้อย่าไร.**

[๑๓๕] **อาตมภาพไม่ใช่เป็นเทวดา ไม่ใช่เป็นคนธรรพ์ ไม่ใช่ท้าวสักกปุรินททะ อาตมภาพเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์ ดูก่อนภารถะ มหาบพิตรจงทราบอย่างนี้.**

[๑๓๖] **ความช่วยเหลืออันมิใช่น้อยนี้ เป็นกิจที่พระผู้เป็นเจ้ากระทำแล้ว คือ เมื่อฝนตก พระผู้เป็นเจ้าก็ได้ทำไม่ให้มีฝน แต่นั้น เมื่อลมจัดและแดดร้อน พระผู้เป็นเจ้าก็ได้ทำให้มีเงาบังร่มเย็น แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทำการป้องกันลูกศรในท่ามกลางแห่งศัตรู**

แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทำบ้านเมืองอันรุ่งเรืองและชาวเมืองเหล่านั้นให้ตกอยู่ในอำนาจ ของข้าพเจ้า แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทำกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ให้เป็นผู้ติดตามของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอขอบคุณ พระ-ผู้เป็นเจ้ายิ่งนัก พระผู้เป็นเจ้าจะปรารถนาสิ่งที่จะให้จิตชื่นชม คือ ยานอันเทียมด้วยช้าง รถอันเทียมด้วยม้า และสาวน้อยทั้งหลายที่ประดับประดาแล้ว หรือรมณียสถานอันเป็นที่อยู่อาศัยอันใด ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเลือกเอาสิ่งนั้นตามประสงค์เถิด ข้าพเจ้าขอถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าจะปรารถนาแคว้นอังคะหรือแคว้นมคธ ข้าพเจ้าก็ขอถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าปรารถนาแคว้นอัสสกะหรือแคว้นอวันตี ข้าพเจ้าก็มีใจยินดีขอถวายแคว้นเหล่านั้นให้แก่พระผู้เป็นเจ้า หรือแม้พระผู้-เป็นเจ้าปรารถนาราชสมบัติกึ่งหนึ่งไซร้ ข้าพเจ้าก็ขอถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าพระคุณเจ้ามีความต้องการด้วยราชสมบัติทั้งหมด ข้าพเจ้าก็ขอถวาย พระคุณเจ้าปรารถนาสิ่งใด ขอพระคุณเจ้าบอกมาเถิด.

[๑๓๗] อาตมภาพไม่มีความต้องการด้วยราช-สมบัติ บ้านเมือง ทรัพย์ หรือแม้ชนบท อาตมภาพไม่มีความต้องการเลย.

[๑๓๘] ในแว่นแคว้นอาณาเขตของมหาบพิตร มีอาศรมอยู่ในป่า มารดาและบิดาทั้งสองท่านของ

อาตมภาพ อยู่ในอาศรมนั้น อาตมภาพอยู่ในอาศรมนั้น อาตมภาพไม่ได้เพื่อทำบุญในท่านทั้งสอง ผู้เป็นบุรพาจารย์นั้น อาตมภาพขอเชิญมหาบพิตรผู้ประเสริฐยิ่งไปขอขมาโทษโสณดาบสเพื่อสังวรต่อไป.

[๑๓๙] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าจะขอทำตามคำที่พระคุณเจ้ากล่าวกะข้าพเจ้าทุกประการ ก็แต่ว่า บุคคลผู้จะอ้อนวอนขอโทษมีประมาณเท่าใด ขอพระคุณเจ้าจงบอกบุคคลมีประมาณเท่านั้น.

[๑๔๐] ชาวชนบทมีประมาณหนึ่งร้อยเศษ พราหมณ์มหาศาลก็เท่ากัน กษัตริย์ผู้เป็นอภิชาตผู้เรืองยศเหล่านี้ทั้งหมด มหาบพิตรซึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้ามโนชะ บุคคลผู้จะอ้อนวอนขอโทษประมาณเท่านี้ก็พอแล้ว ขอถวายพระพร.

[๑๔๑] เจ้าพนักงานทั้งหลายจงเตรียมช้าง จงเตรียมม้า นายสารถีท่านจงเตรียมรถ ท่านทั้งหลายจงถือเอาเครื่องผูก จงยกธงชัยขึ้นที่คันธงทั้งหลาย เราจะไปยังอาศรมอันเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส.

[๑๔๒] ก็ลำดับนั้น พระราชาพร้อมด้วยจาตุรงคเสนา ได้เสด็จไปยังอาศรมอันน่ารื่นรมย์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส.

[๑๔๓] ไม้คานอันทำด้วยไม้กระทุ่มของใคร ผู้ไปเพื่อหาบน้ำ ลอยมายังเวหาสมิได้ถูกบ่า ห่างประมาณ ๔ องคุลี.

[๑๔๔] ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพชื่อว่าโสณะ เป็นดาบสมีวัตรอันสมาทานแล้ว มิได้เกียจคร้าน เลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ทุกคืนทุกวัน ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นเจ้าแห่งทิศ อาตมภาพระลึกถึงอุปการคุณที่ท่านทั้งสองได้กระทำแล้ว ในกาลก่อน จึงนำผลไม้ป่าและเผือกมันมาเลี้ยงดูมารดาบิดา.

[๑๔๕] ข้าพเจ้าทั้งหลาย ปรารถนาจะไปยังอาศรมซึ่งเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส ข้าแต่ท่านโสณะ ขอท่านได้โปรดบอกทางจะไปยังอาศรมนั้นแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด.

[๑๔๖] ดูก่อนมหาบพิตร ทางนี้เป็นทางสำหรับเดินคนเดียว ขอเชิญมหาบพิตรเสด็จไปยังป่าอันสะพรั่งไปด้วยต้นทองหลาง มีสีเขียวชอุ่มดังสีเมฆ โกสิยดาบสอยู่ในป่านั้น.

[๑๔๗] โสณมหาฤาษีครั้นกล่าวคำนี้แล้ว ได้พร่ำสอนกษัตริย์ทั้งหลาย ณ กลางหาว แล้วรีบหลีกไปยังสระอโนดาต แล้วกลับมาปัดกวาดอาศรมแต่งตั้งอาสนะแล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลาแจ้งให้ดาบสผู้เป็นบิดาทราบว่า ข้าแต่ท่านมหาฤาษี พระราชาทั้งหลายผู้อภิชาตเรืองยศเหล่านี้เสด็จมาหา ขอเชิญบิดาออกไปนั่งนอกอาศรมเถิด มหาฤาษีได้ฟังคำของโสณบัณฑิตนั้นแล้ว รีบออกจากอาศรมมานั่งอยู่ที่ประตูของตน.

[๑๔๘] โกสิยดาบสได้เห็นพระเจ้ามโนชะนั้น ซึ่งมีหมู่กษัตริย์ห้อมล้อมเป็นกองทัพ ประหนึ่งรุ่งเรืองด้วยเดช เสด็จมาอยู่ จึงกล่าวคาถานี้ความว่า กลองตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหระทึก ยังพระราชาผู้เป็นจอมทัพให้ร่าเริงอยู่ ดำเนินไปแล้วข้างหน้าของใคร หน้าผากของใครสวมแล้วด้วยแผ่นทองอันหนา มีสีดุจสายฟ้า ใครกำลังหนุ่มแน่น ผูกสอดด้วยกำลูกศร รุ่งเรืองด้วยสิริ เดินมาอยู่ อนึ่ง หน้าของใครงานผุดผ่อง ดุจทองคำอันละลายคว้างที่ปากเบ้า มีสีดังถ่านเพลิง ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมาอยู่ ฉัตรพร้อมด้วยคันน่ารื่นรมย์ใจ สำหรับกั้นแสงอาทิตย์อันบุคคลกางแล้วเพื่อใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมาอยู่ ชนทั้งหลายถือพัดวาลวีชนีเครื่องสูงเดินเคียงองค์ของใคร ผู้มีบุญอันประเสริฐ มาอยู่โดยคอช้างเศวตฉัตร ม้าอาชาไนย และทหารสวมเกราะเรียงรายอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมาอยู่ กษัตริย์ ๑๐๑ พระนครผู้เรืองยศ เป็นอนุยนต์เดินแวดล้อมตามอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมาอยู่ จาตุรงคเสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า เดินแวดล้อมตามอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมาอยู่ เสนาหมู่ใหญ่นี้นับไม่ถ้วน ไม่มีที่สุดดุจคลื่นในมหาสมุทร กำลังห้อมล้อมตามหลังใครมา.

[๑๔๙] กษัตริย์ที่กำลังเสด็จมานั้น คือ พระเจ้ามโนชราชาธิราชเป็นเพียงดังพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ เข้าถึงความเป็นบริษัทของนันทดาบส กำลังมาสู่อาศรมอันเป็นที่ประพฤติพรหมจรรย์ เสนาหมู่ใหญ่นี้นับไม่ถ้วน ไม่มีที่สุด ดุจคลื่นในมหาสมุทร กำลังตามหลังพระเจ้ามโนชะนั้นมา.

[๑๕๐] พระราชาทุกพระองค์ ทรงลูบไล้ด้วยจันทน์หอม ทรงผ้ากาสิกพัสตร์อย่างดี ทุกพระองค์ทรงประคองอัญชลีเข้าไปยังสำนักของฤาษีทั้งหลาย.

[๑๕๑] พระคุณเจ้าผู้เจริญไม่มีโรคพาธดอกหรือ พระคุณเจ้าสุขสำราญดีอยู่หรือ พระคุณเจ้าพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้สะดวกด้วยการแสวงหามูลผลาหารแลหรือ เหง้ามันและผลไม้มีมากแลหรือ เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาพมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนบ้างหรือ.

[๑๕๒] ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพทั้งหลายไม่มีโรคาพาธ มีความสุขสำราญดี เยียวยาอัตภาพได้สะดวกด้วยการแสวงหามูลผลาหาร ทั้งมูลมันผลไม้ก็มีมาก เหลือบ ยุงและสัตว์เลื้อยคลานมีน้อย ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาพมฤคไม่มีมาเบียดเบียนอาตมภาพ เมื่ออาตมภาพได้อยู่ในอาศรมนี้หลายปี มาแล้ว อาตมภาพไม่รู้สึกอาพาธอันไม่เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ

เกิดขึ้นเลย ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เสด็จมาถึงแล้ว ขอจงตรัสบอกสิ่งที่ทรงชอบพระหฤทัย ซึ่งมีอยู่ ณ ที่นี้เถิด ขอเชิญมหาบพิตรเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง และผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้มีรสหวานน้อย ๆ เชิญเลือกเสวยแต่ผลที่ดี ๆ เถิด น้ำนี้เย็นนำมาแต่ซอกเขา ขอเชิญมหาบพิตรดื่มเถิด ถ้าพระองค์ทรงปรารถนา.

[๑๕๓] สิ่งใดที่พระคุณเจ้าให้ ข้าพเจ้าขอรับสิ่งนั้น พระคุณเจ้ากระทำให้ถึงแก่ข้าพเจ้าทั้งปวง ขอพระคุณเจ้าจงเงี่ยโสตสดับคำของนันทดาบสติท่านจะกล่าวนั้นเถิด ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบริษัทของนันทดาบส มาแล้วสู่สำนักของพระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าโปรดสดับคำของข้าพเจ้า ของนันทดาบสและของบริษัทเถิด.

[๑๕๔] ชาวชนบทร้อยเศษ พราหมณ์มหาศาลประมาณเท่านั้น กษัตริย์อภิชาตผู้เรืองยศทั้งหมดนี้ และพระเจ้ามโนชะผู้เจริญ จงเข้าใจคำของข้าพเจ้า ยักษ์ทั้งหลายภูตและเทวดาทั้งหลายในป่า เหล่าใดซึ่งมาประชุมกันอยู่ในอาศรมนี้ ขอจงฟังคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอกระทำความนอบน้อมแก่เทวดาทั้งหลายแล้วจักกล่าวกะฤาษีผู้มีวัตรอันงาม ข้าพเจ้านั้นชาวโลกสมมติแล้วว่าเป็นชาวโกสิยโคตรร่วมกับท่าน

จึงนับว่าเป็นแขนขวาของท่าน ข้าแต่ท่านโกสิยะผู้มีความเพียร เมื่อข้าพเจ้าเป็นผู้ประสงค์จะเลี้ยงดูมารดาบิดาของข้าพเจ้า ฐานะนี้ชื่อว่าเป็นบุญ ขอท่านอย่าได้ห้ามข้าพเจ้าเสียเลย จริงอยู่ การบำรุงมารดาบิดานี้สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว ขอท่านจงอนุญาตการบำรุงมารดาบิดานี้แก่ข้าพเจ้า ท่านได้กระทำกุศลมาแล้วสิ้นกาลนาน ด้วยการลุกขึ้นทำกิจวัตรและการบีบนวด บัดนี้ข้าพเจ้าปรารถนาจะทำบุญในมารดาและบิดา ขอท่านจงให้โลกสวรรค์แก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าแต่พระฤาษี มนุษย์ทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในบริษัทนี้ ทราบบทแห่งธรรมในธรรมว่าเป็นทางแห่งโลกสวรรค์ เหมือนดังท่านทราบ ฉะนั้น การบำรุงมารดาบิดาด้วยการอุปัฏฐากและการบีบนวดชื่อว่านำความสุขมาให้ ท่านห้ามข้าพเจ้าจากบุญนั้น ชื่อว่าเป็นอันห้ามทางอันประเสริฐ.

[๑๕๕] **ขอมหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย ผู้เป็นบริษัทของนันทะ จงสดับถ้อยคำของอาตมภาพ ผู้ใดยังวงศ์ตระกูลแต่เก่าก่อนให้เสื่อม ไม่ประพฤติธรรมในบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเข้าพึงนรก ดูก่อนท่านผู้เป็นใหญ่ในทิศ ส่วนชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในธรรมอันเป็นของเก่า และถึงพร้อมด้วยจารีต ชนเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่ทุคติ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย**

พี่สาวน้องสาว ญาติและเผ่าพันธุ์ ชนเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นภาระของพี่ชายใหญ่ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้เถิด มหาบพิตร ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมทัพ ก็อาตมภาพเป็นพี่ชายใหญ่ จึงต้องรับภาระอันหนัก ทั้งสามารถจะปฏิบัติท่านเหล่านั้นได้ เหมือนนายเรือรับภาระอันหนัก สามารถจะนำเรือไปได้โดยสวัสดี ฉะนั้น เหตุนั้น อาตมภาพจึงไม่ละลืมธรรม.

[๑๕๖] **ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ไปแล้วในความมืดวันนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายเกิดความรู้ขึ้นแล้ว ท่านโกสิยฤาษีได้แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย เหมือนส่องแสงอันรุ่งเรืองจากไฟ ฉะนั้น พระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าแห่งแสง มีรัศมีเจิดจ้า เมื่ออุทัย ย่อมแสดงรูปดีและรูปชั่วให้ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉันใด ท่านโกสิยฤาษีก็แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน.**

[๑๕๗] **ถ้าพี่จะไม่รับอัญชลีของข้าพเจ้าผู้วิงวอนอยู่อย่างนี้ ข้าพเจ้า จักดำเนินไปตามถ้อยคำของพี่ จักบำรุงบำเรอพี่ผู้อยู่ด้วยความไม่เกียจคร้าน.**

[๑๕๘] **ดูก่อนนันทะ เธอรู้แจ้งสัทธรรมที่สัตบุรุษทั้งหลายแสดงแล้วเป็นแน่ เธอเป็นคนงาม มีมารยาทอันงดงาม พี่ชอบใจเป็นยิ่งนัก พี่จะกล่าวกะมารดาบิดาว่า ขอท่านทั้งสองจงฟังคำของข้าพเจ้า ภาระนี้หาใช่เป็นภาระเพียงชั่วครั้งชั่วคราวของข้าพเจ้า**

ไม่ การบำรุงที่ข้าพเจ้าบำรุงแล้วนี้ ย่อมนำความสุข มาให้แก่มารดาบิดาได้ แต่นันทะย่อมกระทำการ ขอร้องอ้อนวอนเพื่อบำรุงท่านทั้งสองบ้าง บรรดาท่าน ทั้งสองผู้สงบระงับ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หากว่า ท่านใดปรารถนา ข้าพเจ้าจะบอกกะท่านนั้น ขอให้ ท่านทั้งสองผู้หนึ่งจงเลือกนันทะตามความปรารถนา เถิด นันทะจะบำรุงใครในท่านทั้งสอง.

[๑๕๙] ดูก่อนพ่อโสณะ เราทั้งสองคนอาศัย เจ้าอยู่ ถ้าเจ้าอนุญาต แม่ก็จะพึงได้จุมพิตลูกนันทะผู้ ประพฤติพรหมจรรย์ที่ศีรษะ.

[๑๖๐] ใบอ่อนของต้นอัสสัตถพฤกษ์ เมื่อลม รำเพยพัดต้องแล้ว ย่อมหวั่นไหวไปมา ฉันใด หัวใจ ของแม่ก็หวั่นไหว เพราะนาน ๆ จึงได้เห็นลูกนันทะ ฉันนั้น เมื่อใด เมื่อแม่หลับแล้วฝันเห็นลูกนันทะมา แม่ก็ดีใจอย่างล้นเหลือว่าลูกนันทะของแม่นี้มาแล้ว แต่เมื่อใด ครั้นแม่ตื่นขึ้นแล้ว ไม่ได้เห็นลูกนันทะ ของแม่มา ความเศร้าโศกและความเสียใจมิใช่น้อย ก็ทับถมยิ่งนัก วันนี้ แม่ได้เห็นลูกนันทะผู้จากไปนาน กลับมาแล้ว ขอลูกนันทะจงเป็นที่รักของบิดาเจ้าและ ของแม่เอง ขอลูกนันทะจงเข้าไปสู่เรือนของเราเถิด ดูก่อนพ่อโสณะ ลูกนันทะเป็นที่แสนรักของบิดา ลูกนันทะยังไม่ได้เข้าไปสู่เรือนใด ขอให้ลูกนันทะจง ได้เรือนนั้น ขอลูกนันทะจงบำรุงแม่เถิด.

[๑๖๑] ดูก่อนฤาษี มารดาเป็นผู้อนุเคราะห์ เป็นที่พึ่งและเป็นผู้ให้ขีรรสแก่เราก่อน เป็นทางแห่งโลก-สวรรค์ มารดาปรารถนาเจ้า มารดาเป็นผู้ให้ขีรรสก่อน เป็นผู้เลี้ยงดูเรามา เป็นผู้ชักชวนเราในบุญกุศล เป็นทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารถนาเจ้า.

[๑๖๒] มารดาหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมแก่เทวดา และไต่ถามถึงฤกษ์ ฤดูและปีทั้งหลาย เมื่อมารดานั้นมีระดู ความก้าวลงแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ก็ย่อมมี เพราะสัตว์เกิดในครรภ์นั้น มารดาจงแพ้ท้อง เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า เป็นผู้มีใจดี มารดาบริหารครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าปีแล้วจึงคลอด เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ชนยันตี และชเนตตี ผู้ยังบุตรให้เกิด มารดาย่อมปลอบบุตรผู้ร้องไห้อยู่ให้รื่นเริง ด้วยการให้ดื่มน้ำนมบ้าง ด้วยการขับกล่อมบ้าง ด้วยการอุ้มแนบไว้กับอกบ้าง เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ปลอบบุตรให้รื่นเริง ต่อแต่นั้น มารดาเห็นบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไม่รู้จักเดียงสา เล่นอยู่ท่ามกลางสายลมและแสงแดดอันกล้าก็เข้ารับขวัญ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า โปเสนตี ผู้เลี้ยงดูบุตร มารดาย่อมคุ้นครองทรัพย์แม้ทั้งสองฝ่าย คือ ทรัพย์ของมารดาและทรัพย์ของบิดา เพื่อบุตรนั้น ด้วยตั้งใจว่า ทรัพย์

ทั้งสองฝ่ายพึงเป็นของบุตรแห่งเรา มารดายังบุตรให้ศึกษาดังนี้ว่า อย่างนี้ชิลูก อย่างโน้นชิลูก ย่อมลำบากเมื่อบุตรกำลังรุ่นหนุ่มคะนอง มารดาย่อมคอยมองดูบุตรผู้หลงเพลิดเพลินในภรรยาผู้อื่น จนพลบค่ำก็ยังไม่กลับมา ย่อมเดือดร้อนด้วยประการฉะนี้.

บุตรผู้อันมารดาเลี้ยงดูมาแล้ว ด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในมารดาย่อมเข้าถึงนรก บุตรผู้อันบิดาเลี้ยงมาแล้วด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประ-พฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงมารดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาทรัพย์ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงบิดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาทรัพย์ ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น ความรื่นเริง ความบันเทิง และความหัวเราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงมารดา ความรื่นเริง ความบันเทิง และความหัวเราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงบิดา สังคห-วัตถุ ๔ ประการนี้ คือทาน การให้ ๑ ปิยวาจา เจรจาคำน่ารัก ๑ อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ๑ สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลาย

ตามสมควรในที่นั้น ๆ ๑ ย่อมมีในโลกนี้ เหมือน เพลารถย่อมมีแก่รถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น ถ้าว่า สังคหวัตถุเหล่านี้ไม่พึงมีไซร้ มารดาก็จะไม่พึงได้รับความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร หรือบิดาก็จะไม่พึงได้ความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายย่อมพิจารณาเห็นสังคหวัตถุนี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นย่อมถึงความเป็นผู้ประเสริฐ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์พึงสรรเสริญ มารดาและบิดาบัณฑิตเรียกว่า เป็นพรหมของบุตร เป็นบุรพาจารย์ของบุตร เป็นผู้ควรรับของคำนับของบุตร และว่าเป็นผู้อนุเคราะห์บุตร เพราะเหตุนั้นแล บุตรผู้เป็นบัณฑิต พึงนอบน้อมและสักการะมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วย ข้าว น้ำ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นอน การขัดสี การให้อาบน้ำ และการล้างเท้า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้น ด้วยการบำรุงในมารดาบิดาในโลกนี้ ครั้นบุตรนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

จบโสณนันทชาดกที่ ๒

จบสัตตตินิบาต

อรรถกถาโสณนันทชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ **ณ พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดารูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **เทวตา นุสิ** ดังนี้.

เนื้อเรื่องของชาดกนี้ คล้ายกับเรื่องในสุวรรณสามชาดกทีเดียว.

ก็ในกาลนั้น พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออย่าติเตียนภิกษุรูปนี้เลย บัณฑิตแต่ปางก่อนทั้งหลาย แม้ได้ราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น ก็ยังไม่ยอมรับเอาราชสมบัตินั้น ย่อมเลี้ยงแต่มารดาบิดาถ่ายเดียว แล้วทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสว่า

ในอดีตกาล **กรุงพาราณสี** ได้เป็นพระนครที่มีชื่อว่า **พรหมวัธน์.** พระราชาทรงมีพระนามว่า **มโนชะ** เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครนั้น. มีพราหมณ์มหาศาลผู้หนึ่ง มีทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐. โกฏิ แต่หาบุตรมิได้ อาศัยอยู่ในพระนครนั้น. นางพราหมณีผู้เป็นภริยาของพราหมณ์นั้น เมื่อพราหมณ์ผู้สามีนั้นกล่าวว่า นางผู้เจริญ เธอจงปรารถนาบุตรเถิด ดังนี้ ก็ได้ปรารถนาแล้ว. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ เสด็จจุติจากพรหมโลก ทรงถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณีนั้น. เมื่อกุมารนั้นเกิดแล้ว มารดาบิดาจึงตั้งชื่อว่า **โสณกุมาร** ในกาลเมื่อโสณกุมารนั้นเดินได้ แม้สัตว์อื่น ก็จุติจากพรหมโลก ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณีนั้นอีก มารดาบิดาตั้งชื่อกุมารนั้นว่า **นันทกุมาร** เมื่อกุมารทั้ง ๒ คนนั้นเรียนพระเวท จนจบการศึกษาศิลปศาสตร์ทั้งหมดแล้ว พราหมณ์ผู้บิดามองเห็นรูปสมบัติอันเจริญวัย จึงเรียกนางพราหมณีมา แล้วพูดว่า แน่ะนางผู้เจริญ เราจักผูกพันโสณกุมารลูกชายของเราไว้ด้วย

เครื่องผูกคือเรือน นางรับว่า ดีละ แล้วบอกเนื้อความนั้นแก่บุตรให้ทราบ. โสณกุมารนั้น จึงพูดว่า อย่าเลยแม่ เรื่องการอยู่ครองเรือนสำหรับฉัน ฉันจะปฏิบัติคุณพ่อและคุณแม่จนกว่าชีวิตจะหาไม่ เมื่อคุณพ่อและคุณแม่ล่วงไปแล้ว ก็จะเข้าป่าหิมพานต์บวช. นางพราหมณี จึงบอกเนื้อความนั้นแก่พราหมณ์ให้ทราบ. คนทั้ง ๒ คนนั้น แม้กล่าวอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่ได้ความยินยอมพร้อมใจจากโสณกุมารนั้น จึงเรียกนันทกุมารมาแล้วพูดว่า ลูกเอ๋ย ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงครอบครองทรัพย์สมบัติเถิด เมื่อนันทกุมารพูดว่า ฉันจะยื่นศีรษะออกไปรับก้อนเขพะ ที่พี่ชายถ่มทิ้งแล้วไม่ได้แน่ ก็ตัวฉันเองเมื่อพ่อแม่ถึงแก่กรรมแล้วก็จะออกบวชพร้อมกับพี่ชายเหมือนกัน ฟังคำของลูกชายทั้งสองคนนั้นแล้ว จึงพากันคิดว่า ลูกชายทั้งสองคนนี้กำลังหนุ่มอยู่อย่างนี้ ก็ยังละกามารมณ์ทั้งหลายเสียได้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงเราทั้งสองคนเล่า พวกเราพากันบวชเสียให้หมดเถิด จึงพูดกะบุตรทั้งสองคนว่า ลูกเอ๋ย เมื่อแม่และพ่อหาชีวิตไม่แล้ว การบวชของเจ้าทั้ง ๒ จะมีประโยชน์อะไร เราทั้งหมดจักออกบวชพร้อมกันเสียในบัดนี้เถิด แล้วกราบทูลแด่พระราชา สละทรัพย์ทั้งหมดลงในทางทานกระทำชนผู้เป็นทาสให้เป็นไท ให้ส่งของที่สมควรให้แก่หมู่ญาติ พร้อมกันทั้ง ๔ คนด้วยกัน ออกจากนครพรหมวัธน์ สร้างอาศรมอยู่ในชัฏป่าอันน่ารื่นรมย์ใจ อาศัยสระอันดารดาษไปด้วยดอกปทุมเบญจวรรณ ในหิมวันต-ประเทศ แล้วบรรพชาอาศัยอยู่ในอาศรมนั้น. แม้พระโสณะและพระนันทะทั้ง ๒ นั้น ก็ช่วยกันปฏิบัติมารดาบิดา ตื่นเช้าก็จัดไม้สำหรับชำระฟันและน้ำล้างหน้าให้แก่ท่านทั้ง ๒ แล้วไปกวาดบรรณศาลาและบริเวณอาศรม ตั้งน้ำฉันไว้เสร็จแล้ว พากันไปเลือกผลไม้น้อยใหญ่ ซึ่งมีรสอันอร่อยมาจากป่า นำมาให้มารดาบิดาได้บริโภค ถึงยามร้อนก็หาน้ำเย็นมาให้อาบ คอยชำระสะสางมวยผมให้สะอาด กระทำการบีบนวดเป็นต้น แก่มารดาบิดาทั้งสองคนนั้น.

ด้วยการปฏิบัติอยู่อย่างนี้ เวลาล่วงไปนาน คราวหนึ่ง นันทบัณฑิตดำริว่า เราจะให้มารดาบิดาได้บริโภคผลไม้น้อยใหญ่ที่เราหามาได้ก่อน. เธอจึงรีบไปล่วงหน้าพี่ชายแต่เช้าตรู่ หาผลไม้ลูกเล็กลูกใหญ่ เท่าที่พอจะหาได้มาจากที่ที่ตนเคยเก็บเมื่อวานบ้าง วานซืนบ้าง แล้วรีบนำมาให้มารดาบิดาบริโภคก่อน. มารดาบิดาบริโภคผลไม้แล้ว บ้วนปากสมาทานอุโบสถ. ส่วนโสณบัณฑิตไปยังที่ไกล ๆ เลือกหาผลไม้น้อยใหญ่ ที่มีรสอันอร่อยกำลังสุกงอมดีแล้วนำเข้าไปให้. ลำดับนั้น มารดาบิดาจึงกล่าวกะโสณบัณฑิตนั้นว่า ลูกเอ๋ย เราได้บริโภคผลไม้ที่น้องชายของเจ้าหามาให้เรียบร้อยแล้วแต่เช้าตรู่ (เดี๋ยวนี้) สมาทานอุโบสถแล้ว บัดนี้เราไม่มีความต้องการ. ผลไม้ดี ๆ ของโสณดาบสนั้น ไม่มีใครได้บริโภคเลย ก็จะเน่าเสียไปด้วยประการฉะนี้. แม้ในวันต่อ ๆ มาก็เป็นเช่นนั้นอีกเหมือนกัน. พระโสณดาบสนั้น สามารถจะไปยังสถานที่ไกล ๆ แล้วนำผลไม้มาได้ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะท่านได้อภิญญา ๕ ประการ. แต่มารดาบิดา ก็มิได้บริโภค. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงคิดว่า มารดาบิดาของเราเป็นสุขุมาลชาติ น้องนันทะไปหาผลไม้ลูกเล็กลูกใหญ่ดิบบ้างสุกบ้างมาให้ท่านบริโภค เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านทั้งสองนี้ ก็จะไม่เป็นอยู่เช่นนี้ได้ตลอดกาลนาน เราจักห้ามเธอเสีย. ลำดับนั้น โสณบัณฑิต จึงเรียกน้องชายนั้นมาแล้วบอกว่า ดูก่อนน้อง จำเดิมแต่นี้ไปเมื่อน้องหาผลไม้มาได้แล้ว จงรอให้พี่กลับมาเสียก่อน เราทั้งสองคนจักให้มารดาบิดาบริโภคพร้อม ๆ กัน . แม้เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระนันทะ ก็มุ่งหวังแต่ความดีของตนอย่างเดียว จึงมิได้กระทำตามคำของพี่ชาย. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า น้องนันทะไม่กระทำตามคำของเรา กระทำหน้าที่อันไม่สมควร จะต้องขับไล่เธอไปเสียแต่นั้น เราผู้เดียวเท่านั้นจะปฏิบัติมารดาบิดา จึงดีดนิ้วมือขู่ขับนันทดาบสด้วย

วาจาว่า ดูก่อนนันทะ เจ้าเป็นคนที่ไม่อยู่ในถ้อยคำ ไม่กระทำตามคำของบัณฑิตทั้งหลาย เราเป็นพี่ชายของเจ้า มารดาบิดาจงเป็นหน้าที่รับผิดชอบของเราผู้เดียว เราผู้เดียวเท่านั้นจักปฏิบัติมารดาบิดา เจ้าจักไม่ได้เพื่อจะอยู่ในที่นี้ จงไปในที่อื่น. นันทบัณฑิตนั้น ถูกพระโสณบัณฑิตพี่ชายนั้นขับไล่ไม่อาจจะอยู่ในสำนักของพี่ชายได้ จึงไหว้พี่ชายแล้วเข้าไปหามารดาบิดา. เล่าความนั้นให้ฟัง ไหว้มารดาบิดาแล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลาของตน เพ่งดูกสิณเป็นอารมณ์ ในวันนั้นนั่นเอง ก็ทำอภิญญา ๕ และสมาบัติให้บังเกิดขึ้นได้แล้ว คิดว่า เราจะนำทรายแก้วมาแต่เชิงเขาสิเนรุ โปรยลงในบริเวณบรรณศาลาแห่งพี่ชายของเรา ก็เป็นการเพียงพอที่จะให้พี่ชายอภัยโทษเราได้ แม้การกระทำอย่างนี้จักยังไม่งดงาม เราก็จะไปนำน้ำมาจากสระอโนดาต รดลงในบริเวณบรรณศาลาแห่งพี่ชายของเรา ก็จะพอยังพี่ชายให้อภัยโทษเราได้ แม้อย่างนี้ก็จักยังไม่งดงาม ถ้าเราพึงทำพี่ชายของเราให้อภัยโทษเราได้ ด้วยอำนาจเทวดาทั้งหลาย เราก็จะนำท้าวมหาราชทั้ง ๔ และท้าวสักกะมาก็พอจะยังพี่ชายให้อภัยโทษได้ แม้อย่างนี้จักยังไม่งดงาม เราจักไปนำพระราชาทั้งหลาย มีพระเจ้ามโนชะผู้เป็นพระราชาล้ำเลิศ ในชมพูทวีปทั้งสิ้นนี้ไปเป็นประธาน ก็พอจะให้พี่ชายอภัยโทษเราได้ เมื่อเป็นเช่นนี้คุณงามความดีแห่งพี่ชายของเรา ก็จะแผ่ตลบทั่วไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น จักปรากฏประดุจพระจันทร์และพระอาทิตย์ฉะนั้น.

ขณะนั้น พระนันทดาบสนั้น ก็เหาะไปด้วยฤทธิ์ ลงที่ประตูพระราชนิเวศน์ของพระราชานั้น ในพรหมวัธนนคร สั่งให้ราชบุรุษกราบทูลแด่พระราชาว่า ได้ยินว่า พระดาบสองค์หนึ่ง ต้องการจะเข้าเฝ้าพระองค์. พระราชาทรงดำริว่า เราเห็นบรรพชิตจะได้ประโยชน์อะไร ชะรอยว่าบรรพชิตรูปนั้นคงจักมาเพื่อต้องการอาหารเป็นแน่ จึงจัดส่งภัตตาหารไปถวาย. พระดาบส

ไม่ปรารถนาภัตร. พระองค์จึงทรงส่งข้าวสารไปถวาย พระดาบสนั้น ก็มิได้ปรารถนาข้าวสาร. จึงทรงส่งผ้าไปถวาย พระดาบสก็มิได้รับผ้า. จึงทรงส่งหมากพลูไปถวาย. พระดาบสนั้น ก็มิได้รับหมากพลู. ลำดับนั้น พระองค์จึงทรงส่งทูตไปยังสำนักของพระดาบสนั้นว่า พระผู้เป็นเจ้ามาแล้ว เพื่อประสงค์อะไรกัน พระดาบสเมื่อถูกทูตถามจึงบอกว่า เรามาเพื่อบำรุงพระราชา. พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้คนไปบอกว่า พวกคนอุปัฏฐากของเรามีอยู่มากมายแล้ว ท่านดาบสจงบำเพ็ญหน้าที่ดาบสของตนเถิด. พระดาบสฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า เราจักถือเอาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยกำลังของเราแล้ว ถวายแก่พระราชาของท่านทั้งหลาย. พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ธรรมดาว่า บรรพชิตทั้งหลายเป็นบัณฑิต คงจักทราบอุบายอะไรบ้างกระมัง จึงรับสั่งให้นิมนต์พระดาบสนั้นเข้ามา ให้นั่งบนอาสนะทรงไหว้แล้ว ตรัสถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ได้ยินว่า พระผู้เป็นเจ้าจะถือเอาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นแล้ว ยกให้แก่ข้าพเจ้าหรือ. พระดาบสทูลว่า เป็นเช่นนั้นมหาบพิตร พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าจักถือเอาได้อย่างไร. พระดาบสทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพจะมิต้องให้โลหิตแม้มาตรว่าแมลงวันตัวน้อย ดื่มกินได้ โดยกำหนดอย่างต่ำให้บังเกิดขึ้นแก่ใคร ๆ เลย ทั้งไม่กระทำความสิ้นเปลืองแห่งพระราชทรัพย์ของพระองค์ด้วย จักถือเอาด้วยฤทธิ์ของอาตมภาพแล้ว ยกถวายแด่พระองค์ ก็แต่ว่า ไม่ควรจะการทำความชักช้าอย่างเดียว รีบเสด็จออกเสียในวันนี้แหละ. พระราชาทรงเชื่อถ้อยคำของนันทดาบสนั้น แวดล้อมไปด้วยหมู่เสนางคนิกร เสด็จออกจากพระนคร ผิว่าความร้อนเกิดขึ้นแก่หมู่เสนา นันทบัณฑิตก็เนรมิต ให้มีเงากระทำให้ร่มเย็นด้วยฤทธิ์ของตน เมื่อฝนตก ก็มิได้ตกลงในเบื้องบนหมู่เสนา ห้ามความร้อนและความหนาวเสียได้ บันดาลให้อันตรายทั้งหมดเป็นต้นว่า

ขวากหนาม และตอไม้ในระหว่างทาง ให้อันตรธานสูญหายไปหมด กระทำหนทางให้ราบเรียบดุจมณฑลแห่งกสิณ แม้ตนเองปูแผ่นหนังนั่งบนบัลลังก์มีหมู่เสนาแวดล้อม แล้วเหาะลอยไปในอากาศ.

พระนันทบัณฑิตนั้น พาหมู่เสนาไปด้วยอาการอย่างนี้ ลุถึงแคว้นโกศลเป็นครั้งแรก จึงสั่งให้หยุดกองทัพตั้งค่ายไม่ไกลเมือง แล้วส่งทูตเข้าไปทูลพระเจ้าโกศลราชว่า จะให้การยุทธ์แก่พวกเราหรือว่าจะให้เสวตฉัตร. พระเจ้าโกศลราชนั้น ได้ทรงสดับถ้อยคำของทูตก็ทรงพิโรธตรัสว่า เราไม่ใช่พระราชาหรืออย่างไร เราจะให้การรบ ทรงกระทำเสนาข้างหน้าเสด็จยกพลออกไป. เสนาทั้งสองฝ่ายเริ่มจะรบกัน. ลำดับนั้น นันทบัณฑิตจึงเนรมิตหนังเสือเหลือง ซึ่งเป็นอาสนะที่นั่งของตนให้ใหญ่โต ขึงไว้ในระหว่างกองทัพทั้ง ๒ แล้วคอยรับลูกศรที่พวกเสนาทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างยิงกันไปมาด้วยแผ่นหนังนั้นทีเดียว. เสนาแม้สักคนหนึ่ง ใคร ๆ ที่ชื่อว่าถูกลูกศรแทงแล้ว ไม่ได้มีเลย. กองทัพแม้ทั้ง ๒ นั้น ก็หมดความอุตสาหะ ลงยืนเฉยอยู่ เพราะลูกศรที่อยู่ในมือหมดด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย. นันทบัณฑิตจึงไปยังสำนักของพระเจ้ามโนชราช ทูลปลอบเอาพระทัยว่า พระองค์อย่าทรงวิตกไปเลย มหาบพิตร แล้วไปยังสำนักของพระเจ้าโกศลราชทูลว่า พระองค์อย่าทรงวิตกไปเลย มหาบพิตร อันตรายจักไม่มีแก่พระองค์ ราชสมบัติของพระองค์ก็จักคงยังเป็นของพระองค์อยู่ทีเดียว ขอให้พระองค์ทรงอ่อนน้อมแก่พระเจ้ามโนชราชอย่างเดียวเท่านั้น. พระเจ้าโกศลราชทรงเชื่อนันทบัณฑิตนั้น ก็ทรงรับว่าดีละ ดังนี้. ลำดับนั้น นันทบัณฑิตจึงนำเสด็จท้าวเธอไปยังสำนักของพระเจ้ามโนชราช แล้วทูลว่าดูก่อนมหาบพิตร พระเจ้าโกศลราชทรงยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ แต่ขอให้ราชสมบัติของพระเจ้าโกศลราชนี้ จงยังคงเป็นของท้าวเธออยู่ตามเดิมเถิด.

พระเจ้ามโนชราชทรงรับว่าดีละ ทรงกระทำพระเจ้าโกศลราชพระองค์นั้น ให้อยู่ในอำนาจของพระองค์แล้ว ยกพลเสนาทั้ง ๒ กองทัพเสด็จไปยังแคว้นอังคะ ได้แคว้นอังคะแล้ว ต่อจากนั้น ก็ไปยังแคว้นมคธ ได้แคว้นมคธ โดยอุบายอย่างนี้ ทรงกระทำพระราชาทั้งหลาย ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ให้ตกอยู่ในอำนาจของพระองค์ได้ทั้งหมด แต่นั้น ก็เป็นผู้มีพระราชาเหล่านั้น เป็นบริวาร เสด็จไปยังพรหมวัธนนครทีเดียว. ก็พระเจ้ามโนชราชนี้ ทรงถืออาราชสมบัติอยู่ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วันจึงเสร็จเรียบร้อย. พระเจ้ามโนชราชนั้น รับสั่งให้พระราชาเหล่านั้นนำของเคี้ยวและของบริโภคมีประการต่าง ๆ จากราชธานีของคนทุก ๆ พระนคร ทรงพาพระราชาทั้ง ๑๐๑ พระองค์เหล่านั้น ชวนกันดื่มเครื่องดื่มเป็นการใหญ่กับพระราชาเหล่านั้นตลอดถึง ๗ วัน.

นันทบัณฑิตดาบสคิดว่า พระราชายังเสวยความสุขที่เกิดแต่ความเป็นใหญ่อยู่ตราบใด เราจักไม่แสดงตนแก่ท้าวเธอตราบนั้น จึงเที่ยวไปบิณฑบาตในอุตตรกุรุทวีปแล้ว ไปอยู่ที่ปากถ้ำทองในหิมวันตประเทศ ๗ วัน. แม้พระเจ้ามโนชราช ในวันที่ ๗ ทรงแลดูสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ ก็ทรงระลึกถึงนันทบัณฑิตดาบสว่า อิสริยยศทั้งหมดนี้ มารดาบิดาของเรามิได้ให้ ชนเหล่าอื่นก็มิได้ให้แก่เรา บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยนันทบัณฑิตดาบส ก็เราไม่ได้เห็นท่านเลยถึง ๗ วันเข้าวันนี้แล้ว บัดนี้ท่านผู้ให้อิสริยยศแก่เราอยู่ที่ไหนหนอ. นันทบัณฑิตนั้นได้ทราบว่า ท้าวเธอระลึกถึงตน จึงเหาะมายืนอยู่บนอากาศตรงพระพักตร์พระราชา. พระราชานั้นทอดพระเนตรเห็นนันทดาบสมายืนอยู่ จึงทรงพระดำริอย่างนี้ว่า เรายังไม่ทราบว่า พระดาบสนี้จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ ก็ถ้าเธอเป็นมนุษย์ เราจักยกราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมดให้แก่เธอทีเดียว ถ้าเธอเป็นเทวดา เราจักกระทำเครื่องสักการะสำหรับ

เทวดาแก่เธอ. พระราชาพระองค์นั้น เมื่อจะทรงสอบถามนันทบัณฑิตนั้นให้ทราบชัด จึงตรัสพระคาถาเป็นปฐมว่า

พระผู้เป็นเจ้าเป็นเทวดา เป็นคนธรรพ์ เป็นท้าวสักกปุรินททะ หรือว่าเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะรู้จักพระผู้เป็นเจ้าได้อย่างไร.

นันทดาบสนั้นสดับคำของพระราชานั้นแล้ว เมื่อจะทูลบอกตามความจริง จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

อาตมภาพไม่ใช่เป็นเทวดา ไม่ใช่เป็นคนธรรพ์ ไม่ใช่ท้าวสักกปุรินททะ อาตมภาพเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์ ดูก่อนภารถะ มหาบพิตร จงทราบอย่างนี้เถิด.

นันทบัณฑิตเรียกพระราชาพระองค์นั้นอย่างนี้ว่า ภารถ ดังนี้ ในคาถานั้น เพราะพระองค์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งภาระของรัฐ.

พระราชาทรงได้สดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ได้ยินว่า พระดาบสนี้เป็นมนุษย์ เธอมีอุปการะมากถึงเพียงนี้แก่เรา เราจักให้เธออิ่มหนำด้วยอิสริยยศ จึงตรัสว่า

ความช่วยเหลืออันมิใช่น้อยนี้ เป็นกิจที่พระผู้เป็นเจ้ากระทำแล้ว คือ เมื่อฝนตกพระผู้เป็นเจ้าก็ได้ทำไม่ให้มีฝน แต่นั้น เมื่อลมจัดและแดดร้อน พระผู้เป็นเจ้าก็ได้ทำให้มีเงาบังร่มเย็น แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทำการป้องกันลูกศร ในท่ามกลางแห่งศัตรู แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทำบ้านเมืองอันรุ่งเรืองและและชาวเมืองเหล่านั้นให้ตกอยู่ในอำนาจ ของข้าพเจ้า

แต่นั้นพระผู้เป็นเจ้าได้ทำกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ให้เป็นผู้ติดตามของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอขอบคุณพระผู้เป็นเจ้ายิ่งนัก พระผู้เป็นเจ้าจะปรารถนาสิ่งที่จะให้จิตชื่นชม คือ ยานอันเทียมด้วยช้าง รถอันเทียมด้วยม้า และสาวน้อยทั้งหลายที่ประดับประดาแล้ว หรือรมณีย-สถานอันเป็นที่อยู่อาศัย อันใด ขอพระผู้เป็นเจ้า จงเลือกเอาสิ่งนั้นตามประสงค์เถิด ข้าพเจ้าขอถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าจะปรารถนาแคว้นอังคะหรือแคว้นมคธ ข้าพเจ้าก็ขอถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าปรารถนาแคว้นอัสสกะ หรือแคว้นอวันตี ข้าพเจ้าก็มีใจยินดีขอถวายแคว้นเหล่านั้นให้แก่พระผู้เป็นเจ้า หรือแม้พระผู้เป็นเจ้าปรารถนาราชสมบัติกึ่งหนึ่งไซร้ ข้าพเจ้าก็ขอถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าพระคุณเจ้ามีความต้องการด้วยราชสมบัติทั้ง-หมด ข้าพเจ้าก็ขอถวาย พระคุณเจ้าปรารถนาสิ่งใด ขอพระคุณเจ้าบอกมาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตรูปมิทำ** ได้แก่ มีสภาพอันพระคุณเจ้ากระทำแล้ว. บทว่า **เวยฺยาวจฺจำ** ได้แก่ การงานที่ช่วยเหลือกันทางกาย. บทว่า **อโนวสฺสำ** ได้แก่ มิให้ฝนตก. อธิบายว่า พระคุณเจ้าได้กระทำโดยประการที่ฝนจะไม่ตกลงมา. บทว่า **สีตจฺฉายำ** ได้แก่ มีเงาอันร่มเย็น. บทว่า **วสิโน เต** ได้แก่ พระคุณเจ้าได้กระทำประชาชนชาวแคว้นเหล่านั้น ให้อยู่ในอำนาจของข้าพเจ้า. บทว่า **ขตฺเย** ได้แก่ กษัตริย์ทั้งหลาย. แม้ใน

อรรถกถาท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปติตาสฺสุ มยํ** ได้แก่ ข้าพเจ้ายินดียิ่งนัก. บทว่า **วร ตํ ภุญฺชมิจฺฉสิ** ความว่า คำว่า ภุญชะนี้ เป็นชื่อของรัตนะ (สิ่งที่ทำให้เกิดความยินดี) อธิบายว่า ข้าพเจ้าจะให้พร แก่ท่าน ท่านปรารถนารัตนะอันใด ท่านจงเลือกเอารัตนะอันนั้นเถิด. พระราชาทรงแสดงรัตนะนั้น โดยรวบยอดด้วย คำว่า **หตฺถิยานํ** ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **อสฺสกาวนฺตี** ได้แก่ แคว้นอัสสกะ หรือแคว้นอวันตี. ด้วยบทว่า **รชฺเชน** นี้ พระราชาทรงแสดงว่า ถ้าแม้พระคุณเจ้ามีความปรารถนาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมด ข้าพเจ้าก็จะให้ราชสมบัตินั้นแก่พระคุณเจ้า แล้วจักมีมือถือโล่และอาวุธ วิ่งไปข้างหน้ารถของพระคุณเจ้า ดังนี้. บทว่า **ยทิจฺฉสิ** ความว่า พระคุณเจ้าปรารถนาสิ่งใด ทุกอย่างที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วเหล่านี้ ก็จงบอกคือจงสั่งสิ่งนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

นันทบัณฑิตดาบส ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะชี้แจงความประสงค์ของตนให้แจ่มแจ้ง จึงทูลว่า

อาตมภาพ ไม่มีความต้องการด้วยราชสมบัติ
บ้านเมือง ทรัพย์ หรือแม้ชนบท อาตมภาพไม่มีความ
ต้องการเลย.

นันทบัณฑิตทูลต่อไปว่า ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าพระองค์มีความรักในอาตมภาพ ขอได้ทรงกระทำตามคำของอาตมาภาพสักอย่างหนึ่ง แล้วทูลเป็นคาถาว่า

ในแว่นแคว้นอาณาเขตของมหาบพิตร มีอาศรม
อยู่ในป่า มารดาและบิดาทั้งสองท่านของอาตมภาพ
อยู่ในอาศรมนั้น อาตมภาพอยู่ในอาศรมนั้น อาตม-

ภาพไม่ได้เพื่อทำบุญในท่านทั้งสอง ผู้เป็นบุรพาจารย์
นั้น อาตมภาพขอเชิญมหาบพิตร ผู้ประเสริฐยิ่งไป
ขอขมาโทษโสณดาบส เพื่อสังวรต่อไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รฏฺเฐ** ได้แก่ ในความเป็นพระราชา. บทว่า **วิชิเต** ได้แก่ สถานที่ที่พระองค์แผ่ราชอาญาไป. บทว่า **อสฺสโม** ได้แก่ ในป่าแห่งหิมวันตประเทศนั้น มีอาศรมอยู่แห่งหนึ่ง. บทว่า **สมฺมนฺติ** ได้แก่ อยู่ในอาศรมนั้น. บทว่า **เตสาหํ** ตัดบทเป็น **เตสุ อหํ** แปลว่า อาตมภาพมิได้กระทำบุญในบุรพาจารย์ทั้ง ๒ นั้น. บทว่า **กาตเว** ความว่า อาตมาภาพไม่ได้กระทำบุญ กล่าวคือวัตรปฏิบัติและการนำผลไม้น้อยใหญ่มา เพราะว่าพี่ชายของอาตมภาพชื่อโสณบัณฑิต ได้ขับไล่อาตมภาพ เพราะความผิดอย่างหนึ่งของอาตมภาพว่า เจ้าจงอย่าอยู่ในที่นี้เลย. บทว่า **อชฺฌาวรึ** ความว่า อาตมภาพจะขออัญเชิญพระองค์ผู้ประเสริฐยิ่ง พร้อมด้วยบริวาร เสด็จไปขอขมาโทษโสณบัณฑิต คือ อาตมภาพจะขอสำรวมต่อไป. บาลีว่า **ยาเจมิ มํ วรึ** แปลว่า อาตมภาพจะขอพรอันนี้ ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า อาตมภาพจะไปอ้อนวอนพระโสณะให้ยกโทษพร้อมกับพระองค์ คือ อาตมภาพจะรับเอาพรอันนี้จากสำนักของพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะนันทดาบสนั้นว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าจะขอทำตามคำที่
พระคุณเจ้ากล่าวกะข้าพเจ้าทุกประการ ก็แต่ว่า บุคคล
ผู้จะอ่อนวอนขอโทษมีประมาณเท่าใด ขอพระคุณเจ้า
จงบอกบุคคลมีประมาณเท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กโรมิ** ความว่า พระราชารับสั่งว่า ข้าพเจ้าจะให้ราชสมบัติในชนพูทวีปทั้งหมด จักมิได้กระทำกรรมอะไรมีประมาณเพียงเท่านี้ ข้าพเจ้าก็จะกระทำตามคำของท่าน. บทว่า **กึวนฺโต** ได้แก่ มีประมาณเท่าใด.

นันทบัณฑิตทูลว่า

ชาวชนบทมีประมาณหนึ่งร้อยเศษ พราหมณ์
มหาศาลก็เท่ากัน กษัตริย์ผู้เป็นอภิชาต ผู้เรืองยศเหล่า
นี้ทั้งหมด ทั้งมหาบพิตรซึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้า
นโนชะ บุคคลผู้จะอ้อนวอนขอโทษ ประมาณเท่านี้
ก็พอแล้ว ขอถวายพระพร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชานปทา** ได้แก่ คฤหบดีมหาศาล. บทว่า **พฺราหฺมณา** ได้แก่ พราหมณ์ผู้จบพระเวทประมาณร้อยเศษเท่ากัน. บทว่า **อลํ เหสฺสนฺติ** ความว่า จักเป็นการเพียงพอแล้ว. บทว่า **ยาจกา** ได้แก่ บุคคลที่จะไปขอร้องให้โสณบัณฑิตยกโทษ เพื่อประโยชน์แก่อาตมภาพ.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะนันทบัณฑิตนั้นว่า

เจ้าพนักงานทั้งหลาย จงเตรียมช้าง จงเตรียมม้า
นายสารถี ท่านจงเตรียมรถ ท่านทั้งหลายจงถือเอา
เครื่องผูก จงยกธงชัยขึ้นที่คันธงทั้งหลาย เราจะไปยัง
อาศรมอันเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โยเชนฺตุ** ความว่า นายควาญช้างทั้งหลายจงจัดเตรียมช้าง และนายควาญม้าทั้งหลาย จงจัดเตรียมม้า. บทว่า **รถํ สนฺนยฺห สารถิ** ความว่า ดูก่อนสารถีผู้เป็นสหาย แม้ตัวท่านก็จงผูกสอด

รถนั้น. บทว่า **อาพนฺธนานิ** ความว่า ท่านทั้งหลาย จงถือเอาเครื่องที่สำหรับจะผูกทั่ว ๆ ไป ในช้าง ม้าและรถทั้งหลาย. บทว่า ปาเทสุสารยทฺธเช ความว่า จงยกคือให้ยกธงที่คันธงซึ่งตั้งอยู่บนรถ. บทว่า **โกสิโย** ความว่า พระราชาตรัสว่า พระดาบสผู้โกสิยโคตร อยู่ในอาศรมใด ดังนี้.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ก็ลำดับนั้น พระราชาพร้อมด้วยจาตุรงคเสนา
ได้เสด็จไปยังอาศรมอันน่ารื่นรมย์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของ
โกสิยดาบส.

นี้เป็นคาถาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเพิ่มเข้ามา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต จ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นั้น ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้น จึงทรงพากษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ แวดล้อมด้วยเสนาหมู่ใหญ่ ให้พระดาบสนันทบัณฑิตนำหน้า เสด็จออกจากพระนคร. บทว่า **จตุรงฺคินี** ความว่า เสด็จไปยังอาศรมพร้อมด้วยจตุรงคเสนา. แม้กำลังเสด็จประทับอยู่ในระหว่างทาง ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะจะต้องเสด็จไปอย่างแน่นอน นันทบัณฑิตดาบส เดินทางไปพร้อมด้วยหมู่พลเสนาประมาณได้ ๒๔ อักโขภิณี เนรมิตทางที่กว้างได้ ๘ อุสภะ ให้ราบเรียบ ด้วยอานุภาพแห่งฤทธิ์ แล้วลาดแผ่นหนังในอากาศทีเดียว นั่งขัดสมาธิบนแผ่นหนังนั้น มีเสนาแวดล้อมแล้ว กล่าวถ้อยคำอันประกอบด้วยธรรมะ กับพระราชาผู้ประทับนั่งบนคอช้าง ทำประทับแล้ว เสด็จไปด้วยกัน ห้ามเสียซึ่งอันตรายมีความเย็นและความร้อนเป็นต้น ได้ไปแล้ว.

ในวันเมื่อพระนันทดาบสนั้นมาถึงอาศรม โสณบัณฑิตดาบส รำพึงว่า น้องชายของเราออกไปเสียนานถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วันแล้ว จึงเล็งแล

ดูด้วยทิพยจักษุญาณว่า บัดนี้เธอไปอยู่ที่ไหนหนอ ก็เห็นว่า น้องชายของเรา กำลังพาพระราชา ๑๐๑ พระองค์ พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๒๔ อักโขภิณีมา เพื่อจะให้เรายกโทษเป็นแน่แท้ จึงดำริต่อไปว่า กษัตริย์เหล่านั้น พร้อมทั้งบริษัทได้เห็นปาฏิหาริย์ของน้องชายเราเป็นอันมาก แต่ยังมิได้ทราบอานุภาพของเรา ก็จะพากันมาเจรจาข่มขู่ดูหมิ่นเราว่า ผู้นี้แหละเป็นชฎิลโกง ช่างไม่รู้จักประมาณตนเองเสียเลย จะมาต่อยุทธ์กับพระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลาย ดังนี้ ทั้งหมดก็จะพึงมีนรกอเวจีเป็นที่เป็นไปในเบื้องหน้า เราจักแสดงอิทธิปาฏิหาริย์แก่พวกกษัตริย์และบริษัทเหล่านั้น พระโสณบัณฑิตดาบสนั้น จึงวางไม้คานสำหรับทาบน้ำในอากาศ โดยมิให้ถูกบ่าห่างประมาณ ๔ องคุลี แล้วเหาะไปทางอากาศ ในที่ไม่ไกลแต่พระราชา เพื่อจะนำเอาน้ำมาจากสระอโนดาด นันทบัณฑิตดาบส พอเห็นพี่ชายเหาะมา ไม่อาจจะแสดงตนได้ จึงอันตรธานไปในที่นั่งนั้นทีเดียว หนีเข้าไปยังป่าหิมวันต์ พระเจ้ามโนชราช ทอดพระเนตรเห็นพระโสณบัณฑิตดาบสนั้น เหาะมาด้วยเพศฤาษีอันน่าเลื่อมใส จึงตรัสพระคาถาว่า

ไม้คานอันทำด้วยไม้กระทุ่มของใคร ผู้ไปเพื่อ
หาบน้ำ ลอยมายังเวหาสมิได้ถูกบ่า ห่างประมาณ
๔ องคุลี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาพมฺพโย** ได้แก่ ทำด้วยไม้กระทุ่ม. บทว่า **อํ สํ อสํ ผุสํ เอติ** ความว่า ไม้คานนี้มิได้ถูกต้องบ่า ลอยมาอยู่. บทว่า **อุทกาหารสฺส** ความว่า ไม้คานนี้ของใคร ผู้ไปอยู่เพื่อนำน้ำมา คือ ท่านชื่ออะไร หรือว่า ท่านมาจากไหนกัน.

แม้เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพชื่อว่า โสณะ เป็นดาบสมีวัตรอันสมาทานแล้ว มิได้เกียจคร้านเลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ทุกคืนทุกวัน ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นเจ้าแห่งทิศ อาตมภาพระลึกถึงอุปการคุณ ที่ท่านทั้งสองได้กระทำแล้ว ในกาลก่อน จึงนำผลไม้ป่าและเผือกมันมาเลี้ยงดูมารดาบิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สหิตพฺพโต** ความว่า พระโสณบัณฑิตดาบสนั้นกล่าวว่า อาตมภาพเป็นดาบสองค์หนึ่ง เป็นผู้มีวัตรอันสมาทานแล้ว คือเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและมารยาท. บทว่า **ภรามิ** แปลว่า เลี้ยงดูประจำ. บทว่า **อตนฺทิโต** ได้แก่ เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน. บทว่า **ปุพฺเพกตมนุสฺสรึ** ความว่า อาตมภาพระลึกถึงอยู่ซึ่งบุญคุณ ที่มารดาและบิดาทั้งสองนั้นได้กระทำไว้แล้วแก่อาตมภาพในกาลก่อน.

พระราชา ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว มีพระประสงค์ใคร่จะทอดพระเนตรอาศรม พร้อมด้วยพระโพธิสัตว์นั้น จึงได้ตรัสคาถาอันเป็นลำดับต่อไปว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ปรารถนาจะไปยังอาศรม ซึ่งเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส ข้าแต่ท่านโสณะ ขอท่านได้โปรดบอกทาง ที่จะไปยังอาศรมนั้น แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสฺสมํ** ความว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายปรารถนาจะไปยังอาศรมบทของท่านทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงเนรมิตหนทางสำหรับไปยังอาศรมบทด้วยอานุภาพของตน แล้วทูลกะพระเจ้ามโนชราชนั้นว่า

ดูก่อนมหาบพิตร หนทางนี้เป็นหนทางสำหรับ
เดินคนเดียว ขอเชิญมหาบพิตร เสด็จไปยังป่าอัน
สะพรั่งไปด้วยต้นทองหลาง มีสีเขียวชอุ่มดังสีเมฆ
โกสิยดาบสอยู่ในป่านั้น.

เนื้อความแห่งคำอันเป็นคาถานั้น มีดังต่อไปนี้ ดูก่อนมหาบพิตร หนทางนี้เป็นหนทางเท้าสำหรับเดินไปได้เพียงคนเดียว ขอเชิญพระองค์เสด็จไป โดยทิศาภาคที่หมู่ไม้อันสะพรั่งไปด้วยต้นทองหลาง มีดอกอันเบ่งบานดีแล้ว มีสีเหมือนเมฆปรากฏอยู่นี้. บิดาของอาตมภาพผู้โกสิยโคตร อยู่ในอาศรมนี้ นั่นคืออาศรมแห่งบิดาของอาตมภาพ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

โสณมหาฤๅษี ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว ได้พร่ำสอน
กษัตริย์ทั้งหลาย ณ กลางหาวแล้วรีบหลีกไปยัง
สระอโนดาต แล้วกลับมาปัดกวาดอาศรม แต่งตั้ง
อาสนะแล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลา แจ้งให้ดาบสผู้เป็น
บิดาทราบว่า ข้าแต่ท่านมหาฤๅษี พระราชาทั้งหลาย
ผู้เป็นอภิชาตเรืองยศเหล่านี้ เสด็จมาหา ขอเชิญบิดา
ออกไปนั่งนอกอาศรมเถิด มหาฤๅษี ได้ฟังคำของ
โสณบัณฑิตนั้นแล้ว รีบออกจากอาศรมมานั่งอยู่ที่
ประตูของตน.

นี้เป็นพระคาถาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเพิ่มขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปกฺกามิ** ได้แก่ ไปยังสระอโนดาต. บทว่า **อสฺสมํ ปริมชฺชิตฺวา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฤาษีนั้นรีบไปยังสระอโนดาตโดยเร็วพลัน แล้วตักน้ำดื่มมา เมื่อพระราชาเหล่านั้น ยังไม่ทันถึงอาศรมนั่นแล ก็กลับมาก่อนจัดแจงตั้งหม้อน้ำดื่มไว้ในโรงน้ำ แล้วอบน้ำด้วยดอกไม้ในป่าทั้งหลาย ด้วยคิดว่า มหาชนจักได้ดื่มน้ำ แล้วถือเอาไม้กวาดมากวาดอาศรม จัดแจงแต่งตั้งอาสนะของบิดาไว้ที่ประตูบรรณศาลาแล้ว เข้าไปบอกให้บิดาได้ทราบ. บทว่า **อุปาวิสิ** ได้แก่ นั่งบนอาสนะสูง.

ส่วนมารดาของพระโพธิสัตว์ นั่งบนอาสนะต่ำกว่าบิดา ซึ่งตั้งอยู่ข้างหลัง. พระโพธิสัตว์นั่งอยู่บนอาสนะต่ำ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ฝ่ายนันทบัณฑิตดาบส ในเวลาที่พระโพธิสัตว์ไปตักน้ำดื่มมาจากสระอโนดาต กลับมายังอาศรมแล้ว จึงไปยังสำนักของพระราชา ให้หยุดพักกองทัพไว้ ณ ที่ใกล้อาศรม. ลำดับนั้น พระเจ้ามโนชราชทรงสรงสนานประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง มีกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ห้อมล้อมเป็นบริวาร พานันทบัณฑิตเสด็จเข้าไปยังอาศรม ด้วยความเป็นผู้เลิศด้วยความงามแห่งสิริอันยิ่งใหญ่ เพื่อจะขอให้พระโพธิสัตว์ยกโทษ. ลำดับนั้น บิดาพระ-โพธิสัตว์เห็นพระราชานั้นเสด็จมาดังนั้น จึงถามพระโพธิสัตว์. แม้พระโพธิสัตว์ก็ได้เล่าถึงความเป็นไปทั้งหมดให้บิดาได้ทราบ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

โกสิยดาบสได้เห็นพระเจ้ามโนชะนั้น ซึ่งมีหมู่
กษัตริย์ห้อมล้อมเป็นกองทัพ ประหนึ่งรุ่งเรืองด้วยเดช
เสด็จมาอยู่ จึงกล่าวคาถานี้ความว่า กลอง ตะโพน
สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหระทึก ยังพระราชาผู้เป็น

จอมทัพให้ร่าเริงอยู่ ดำเนินไปแล้วข้างหน้าของใคร หน้าผากของใครสวมแล้วด้วยแผ่นทองอันหนามีสีดุจสายฟ้า ใครกำลังหนุ่มแน่นผูกสอดด้วยกำลูกศร รุ่งเรืองด้วยสิริ เดินมาอยู่ อนึ่งหน้าของใครงามผุดผ่องดุจทองคำอันละลายคว้างที่ปากเบ้า มีสีดังถ่านเพลิง ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ ฉัตรพร้อมด้วยคันน่ารื่นรมย์ใจ สำหรับกั้นแสงอาทิตย์ อันบุคคลกางแล้วเพื่อใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ ชนทั้งหลาย ถือพัดวาลวีชนีเครื่องสูง เดินเคียงองค์ของใคร ผู้มีบุญอันประเสริฐ มาอยู่โดยคอช้างเศวตฉัตร ม้าอาชาไนย และทหารสวมเกราะเรียงรายอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ กษัตริย์ ๑๐๑ พระนครผู้เรืองยศเสด็จพระราชดำเนินแวดล้อมตามอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ จาตุรงคเสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า เดินแวดล้อมตามอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ เสนาหมู่ใหญ่นี้นับไม่ถ้วน ไม่มีที่สุดดุจคลื่นในมหาสมุทรกำลังห้อมล้อมตามหลังใครมา.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะบอกพระนามของพระเจ้ามโนชราชนั้น จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาเหล่านี้ว่า

กษัตริย์ที่กำลังเสด็จมานั้น คือ พระเจ้ามโนราชา-ราช เป็นเพียงดังพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ เข้าถึงความเป็นบริษัทของนันทดาบส กำลังมาสู่อาศรม อันเป็นที่ประพฤติพรหมจรรย์ เสนาหมู่ใหญ่นี้ นับไม่ถ้วน ไม่มีที่สุด ดุจคลื่นในมหาสมุทร กำลังตามหลังพระเจ้ามโนชะนั้นมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชลนฺตริว** แปลว่า ราวกะรุ่งเรืองอยู่. บทว่า **ปฏิปนฺนานิ** ความว่า เครื่องดนตรีเหล่านี้มาข้างหน้าของใคร. บทว่า **ทาสยนฺตา** ได้แก่ ให้ยินดีอยู่. บทว่า **กญฺจนปฏฺเฏน** ความว่า พระดาบส ผู้เป็นบิดา ถามว่า ลูกเอ๋ย ที่สุดแห่งหน้าผากของใครสวมแล้ว ด้วยแผ่นทอง คืออุณหิสอันทำด้วยทองคำ มีสีประดุจสายฟ้า. บทว่า **ยุวา** ได้แก่ กำลังรุ่นหนุ่ม. บทว่า **กลาปสนฺนทฺโธ** ได้แก่ มีแล่งลูกศรอันผูกสอดเสร็จแล้ว. บทว่า **อุกฺกามุขปหฏฺโ ว** ได้แก่ ประดุจทองคำที่กำลังคว้างอยู่ในเตาของนายช่างทอง. บทว่า **ขทิรงฺคารสนฺนิภ** ได้แก่ มีสีคล้ายถ่านเพลิงของไม้ตะเคียนที่เขาถากไว้ดีแล้ว. บทว่า **อาทิจฺจรำ สาวรณ** ได้แก่ สำหรับกั้นรัศมีทั้งหลายแห่งดวงอาทิตย์. บทว่า **องฺคำ ปริคฺคยฺห** ความว่า เดินล้อมรอบ คือเดินแวดล้อมองค์. บทว่า **วาลวีชนิมุตฺตมำ** ได้แก่ พัดวาลวีชนีอันเป็นเครื่องสูงสุดชนิดหนึ่ง. บทว่า **จรนฺติ** แปลว่า เดินไปพร้อม ๆ กัน. บทว่า **ฉตฺตานิ** ได้แก่ ฉัตรที่พวกทหารห่มเกราะนั่งบนหลังม้าถือไว้. บทว่า **ปริกิรนฺติ** ความว่า ยืนเรียงรายกันอยู่ ในทิศาภาคทั้งหมดโดยรอบของใคร. บทว่า **จตุรงฺคินี** ความว่า เสนาอันประกอบด้วยองค์ ๔ มีช้างเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า **อกฺโขภินี** ได้แก่ ไม่อาจจะนับได้ บทว่า **สาครสฺเสว** ได้แก่

หาที่สุดมิได้ประดุจลูกคลื่นในมหาสมุทรฉะนั้น . บทว่า **ราชาภิราชา** ความว่า ชื่อว่าเป็นพระราชาภิราช เพราะเป็นผู้อันพระราชาทั้ง ๑๐๑ พระองค์บูชาแล้ว หรือว่าเป็นพระราชาที่ยิ่งกว่าพระราชาเหล่านั้น. บทว่า **ชยตํ ปติ** ความว่า เป็นผู้เจริญที่สุดกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งหลายผู้ถึงความชนะแล้ว. บทว่า **อชิฌาวรํ** ความว่า พระราชาพระองค์นั้น เข้าถึงความเป็นบริษัทของนันทดาบสมาอยู่ เพื่อให้ลูกยกโทษ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชาทุกพระองค์ ทรงลูบไล้ด้วยจันทน์หอม
ทรงผ้ากาสิกพัสตร์อย่างดี ทุกพระองค์ทรงประคอง
อัญชลีเข้าไปยังสำนักของฤาษีทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺฌุปาคมุ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ทรงลูบไล้ด้วยผงจันทน์อันมีกลิ่นหอม ทรงผ้าซึ่งมาจากแคว้นกาสีอย่างดีเลิศ ทรงยกอัญชลีขึ้นบนพระเศียร เข้าไปยังสำนักของฤาษีทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระเจ้ามโนชราช ทรงนมัสการบิดาของพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อจะทรงกระทำปฏิสันถารจึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

พระคุณเจ้าผู้เจริญไม่มีโรคาพาธดอกหรือ พระ-
คุณเจ้าสุขสำราญดีอยู่หรือ พระคุณเจ้าพอยังอัตภาพ
ให้เป็นไปได้สะดวก ด้วยการแสวงหามูลผลาหาร
แลหรือ เหง้ามันและผลไม้มีมากแลหรือ เหลือบ ยุง
และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเกลื่อนกล่น
ไปด้วยพาพมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนบ้างหรือ.

ต่อไปนี้เป็นคาถาที่พระดาบสบิดาของพระโพธิสัตว์ และพระเจ้ามโนชราชกล่าวถามและตอบกัน ๒ คนว่า

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพทั้งหลายไม่มีโรคาพาธ มีความสุขสำราญดี เยียวยาอัตภาพได้สะดวกด้วยการแสวงหามูลผลาหาร ทั้งมูลมัน ผลไม้ก็มีมาก เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อย ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาพมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนอาตมภาพ เมื่ออาตมภาพได้อยู่ในอาศรมนี้หลายปีมาแล้ว อาตมภาพไม่รู้สึกอาพาธ อันไม่เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจเกิดขึ้นเลย ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว และพระองค์ไม่ได้เสด็จมาร้าย พระองค์ผู้เป็นอิสระเสด็จมาถึงแล้ว ขอจงตรัสบอกสิ่งที่ทรงชอบพระหฤทัย ซึ่งมีอยู่ ณ ที่นี้เถิด ขอเชิญมหาบพิตรเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง และผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้มีรสหวานน้อย ๆ เชิญเลือกเสวยแต่ผลที่ดี ๆ เถิด น้ำนี้เย็น นำมาแต่ซอกเขา ขอเชิญมหาบพิตรดื่มเถิด ถ้าพระองค์ทรงปรารถนา.

สิ่งใดที่พระคุณเจ้าให้ ข้าพเจ้าขอรับเอาสิ่งนั้น พระคุณเจ้ากระทำให้ถึงแก่ข้าพเจ้าทั้งปวง ขอพระคุณเจ้าจงเงี่ยโสตสดับคำของนันทดาบส ที่ท่านจะกล่าวนั้นเถิด ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบริษัทของนันทดาบสมาแล้วสู่สำนักของพระคุณเจ้าขอพระคุณเจ้าโปรดสดับคำของข้าพเจ้า ของนันทดาบสและของบริษัทเถิด.

คาถาเหล่านี้ มีข้อความเกี่ยวเนื่องกันชัดแล้ว โดยส่วนมากทีเดียว. ส่วนในที่นี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวเฉพาะคำที่ยังไม่ชัดเจนเท่านั้น. บทว่า **ปเวทย** ความว่า พระดาบสทูลว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกสิ่งนั้นที่มีอยู่ในที่นี้ ซึ่งเป็นที่ชอบพระทัยของพระองค์ แก่อาตมภาพเถิด. บทว่า **ขุทฺทกปฺปานิ** ความว่า ผลไม้ต่าง ๆ เหล่านั้นมีรสหวาน มีส่วนเปรียบด้วยรสหวานนิดหน่อย. บทว่า **วรํ วรํ** ความว่า ของพระองค์จงเลือกเอาผลไม้ที่ดี ๆ จากผลไม้เหล่านี้แล้ว. เชิญเสวยเถิด. บทว่า **คิริคพฺภรา** ได้แก่ จากสระอโนดาต. บทว่า **สพฺพสฺส อคฺฆิยํ** ความว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายถามแล้วด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นชื่อว่าเป็นอัน ข้าพเจ้าทั้งหลายรับแล้ว อนึ่งชื่อว่า สิ่งนั้นเป็นของอันพระคุณเจ้าให้แล้วทีเดียว อธิบายว่า พระคุณเจ้ากระทำให้เป็นของถึงแก่ชนนี้ทั้งหมด ด้วยการกระทำมีประมาณเพียงเท่านี้ คือ กระทำสิ่งทั้งหมดแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายก่อน บทว่า **นนฺทสฺสาปิ** ความว่า พระคุณเจ้ากระทำสิ่งทั้งหมดแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายก่อนแล้ว บัดนี้ นันทบัณฑิต ปรารถนาจะกล่าวถ้อยคำเล็กน้อย ขอพระคุณเจ้าจงฟังคำของเธอก่อน. บทว่า **อชฺฌาวรมฺหา** ความว่า พระราชาตรัสว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายมาแล้วด้วยเหตุอื่นก็หาไม่ ก็ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบริษัทของนันทบัณฑิตมาแล้ว เพื่อจะยังท่านทั้งหลายให้ยกโทษ. บทว่า **ภวํ** ความว่า พระคุณเจ้าผู้มีชื่อว่า โสณบัณฑิต จงสดับเถิด.

เมื่อพระเจ้ามโนชราชตรัสอย่างนี้แล้ว นันทบัณฑิตจึงลุกจากอาสนะไหว้มารดาบิดาและพี่ชาย เมื่อจะเจรจากับบริษัท จึงกล่าวว่า

ชาวชนบทร้อยเศษ พราหมณ์มหาศาลประมาณ
เท่านั้น กษัตริย์อภิชาตผู้เรืองยศทั้งหมดนี้ และพระเจ้า
มโนชะผู้เจริญ จงเข้าใจคำของข้าพเจ้า ยักษ์ทั้งหลาย

ภูตและเทวดาทั้งหลายในป่า เหล่าใด ซึ่งมาประชุมกัน อยู่ในอาศรมนี้ ขอจงฟังคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอ กระทำความนอบน้อมแก่เทวดาทั้งหลายแล้ว จักกล่าว กะฤาษีผู้มีวัตรอันงาม ข้าพเจ้านั้นชาวโลกสมมติแล้ว ว่า เป็นชาวโกสิยโคตรร่วมกับท่าน จึงนับว่าเป็น แขนขวาของท่าน ข้าแต่ท่านโกสิยะผู้มีความเพียร เมื่อข้าพเจ้าเป็นผู้ประสงค์จะเลี้ยงดูมารดาบิดาของ ข้าพเจ้า ฐานะนี้ชื่อว่าเป็นบุญ ขอท่านอย่าได้ห้าม ข้าพเจ้าเสียเลย จริงอยู่ การบำรุงมารดาบิดานี้ สัต-บุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว ขอท่านจงอนุญาตการ บำรุงมารดาบิดานี้แก่ข้าพเจ้า ท่านได้กระทำกุศลมา แล้วสิ้นกาลนาน ด้วยการลุกขึ้นทำกิจวัตรและการ บีบนวด บัดนี้ ข้าพเจ้าปรารถนาจะทำบุญในมารดา และบิดา ขอท่านจงให้โลกสวรรค์แก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าแต่พระฤาษี มนุษย์ทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในบริษัทนี้ ทราบบทแห่งธรรมในธรรมว่าเป็นทางแห่งโลกสวรรค์ เหมือนดังท่านทราบ ฉะนั้น การบำรุงมารดาบิดาด้วย การอุปัฏฐากและการบีบนวด ชื่อว่านำความสุขมาให้ ท่านห้ามข้าพเจ้าจากบุญนั้น ชื่อว่า เป็นอันห้ามทาง อันประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุมญฺญนฺตุ** ความว่า จงรู้ คือ จง กระทำให้ดีให้ประจักษ์. บทว่า **สมิตาโร** ได้แก่ มาประชุมกันอยู่พร้อมแล้ว.

บทว่า **อรญฺเญ ภูตภพฺยานิ** ความว่า ภูตทั้งหลายด้วย เทวดาทั้งหลายผู้ถึงแล้วซึ่งแดนแห่งความเจริญด้วย และเทวดาหนุ่ม ๆ ทั้งหลายด้วยเหล่าใดในป่าหินวันตประเทศนี้ เทวดาเหล่านั้นทั้งหมด จงฟังคำของข้าพเจ้า. บทว่า **นโม กตฺวาน** ความว่า พระนันทบัณฑิตนั้น ครั้นให้สัญญานี้แก่บริษัทแล้ว กระทำการนอบน้อมแก่เทวดาทั้งหลาย ผู้เกิดแล้วในชัฏแห่งป่านั้นนั่นแล จึงได้กล่าวแล้ว. เนื้อความแห่งคำนั้น มีอธิบายว่า ในวันนี้แหละเทวดาผู้อยู่ในหิมวันตประเทศทั้งหลายเป็นอันมาก พึงมาประชุมกันเพื่อจะฟังธรรมกถาของพี่ชายเรา เพราะฉะนั้น นันทบัณฑิตจึงได้กล่าวว่า ก็ความนอบน้อมนี้ เป็นความนอบน้อมแก่ท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงเป็นสหายของข้าพเจ้า. นันทบัณฑิตนั้นประคองอัญชลีแก่เทวดาทั้งหลาย ยังบริษัทให้ทราบแล้ว จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าจักกล่าวกะพระฤาษี ดังนี้. คำว่า **อิสึ** ในคาถานั้น ท่านกล่าวหมายถึงโสณบัณฑิต. บทว่า **สมฺมโต** ความว่า ธรรมดาว่าพี่ชายทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้เสมอด้วยร่างกาย เพราะฉะนั้น พระนันทบัณฑิตนั้นจึงสมมติเอาว่า ข้าพเจ้าเท่ากับเป็นแขนขวาของท่าน จึงแสดงว่า ท่านทั้งหลายจึงควร เพื่อจะยกโทษให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเหตุนั้น. บทว่า **วีร** ได้แก่ ข้าแต่พี่ผู้มีความพยายาม ผู้มีความบากบั่นมาก. บทว่า **ปุญฺญมิทำ ฐานำ** ความว่า นันทบัณฑิตกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าการบำรุงมารดาบิดานี้ เป็นบุญ คือ เป็นเหตุที่จะยังหมู่สัตว์ให้เป็นไปพร้อมเพื่อบังเกิดในสวรรค์ เพราะฉะนั้น ท่านอย่าได้ห้ามข้าพเจ้าผู้จะทำบุญนั้นเลย. บทว่า **สพฺภิเหตำ** ความว่า จริงอยู่ ธรรมดาว่าการบำรุงมารดาบิดานี้ บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญแล้ว คือเข้าไปรู้แล้วและพรรณนาแล้ว. บทว่า **มเมตำ อุปนิสฺสช** ความว่า ขอท่านจงอนุญาต คือจงสละ จงให้การบำรุงมารดาบิดานี้แก่ข้าพเจ้าเถิด. บทว่า **อุฏฺฐานปาทจริยาย** ได้แก่ ด้วยความเพียรเป็นเหตุให้ลุกขึ้น และด้วยการบำเรอเท้า. บทว่า **กตำ**

ได้แก่ ท่านกระทำกุศลไว้แล้วสิ้นกาลนาน. บทว่า **ปุญฺญานิ** ความว่า บัดนี้ ข้าพเจ้าใคร่จะทำบุญในมารดาบิดาทั้ง ๒. บทว่า **มม โลกทโท** ความว่า นันทบัณฑิตกล่าวว่า ขอท่านจงให้โลกสวรรค์แก่ข้าพเจ้านั้น ด้วยว่า ข้าพเจ้ากระทำวัตรคือการบำรุงมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น จักได้อิสริยยศหาประมาณมิได้ในเทวโลก ขอท่านจงเป็นทายกของข้าพเจ้านั้นเถิด. บทว่า **ตเถว** ความว่า ท่านย่อมรู้ด้วยประการใด แม้ชนเหล่าอื่นที่มีอยู่ในบริษัทนี้ ชนเหล่านั้นย่อมกล่าวซึ่งธรรมทั้งหลายมีประการต่าง ๆ คือส่วนแห่งธรรม กล่าวคือความเป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญที่สุดนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน. ถามว่า ชนเหล่านั้นกล่าวว่าอย่างไร ? ตอบว่า ชนเหล่านั้นกล่าวว่า ธรรมคือการบำรุงมารดาบิดานี้ เป็นทางแห่งโลกสวรรค์. บทว่า **สุขาวหํ** ความว่า นำความสุขมาให้แก่มารดาบิดา ด้วยการลุกขึ้นและด้วยการบำเรอ. บทว่า **ตํ มํ** ความว่า โสณบัณฑิตผู้เป็นพี่ชาย ย่อมห้ามคือกีดกันข้าพเจ้านั้น แม้ผู้ปฏิบัติชอบอย่างนี้เสียจากบุญนั้น. บทว่า **อริยมคฺคาวโร** ความว่า ย่อมห้ามเสียซึ่งอริยมรรค. นระนั้นห้ามอยู่ซึ่งบุญอย่างนี้ คือ นระนี้ชื่อว่าย่อมเป็นผู้ห้ามเสียซึ่งหนทางแห่งเทวโลกกล่าวคืออริยะ เพื่อจะแสดงซึ่งความรักแก่ข้าพเจ้า.

เมื่อนันทบัณฑิตกล่าวอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงประกาศว่า ท่านทั้งหลายได้สดับถ้อยคำของนันทบัณฑิตนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ ขอเชิญสดับถ้อยคำของข้าพเจ้าบ้าง ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า

ขอมหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย ผู้เป็นบริษัทของ
น้องนันทะ จงสดับถ้อยคำของอาตมภาพ ผู้ใดยัง
วงศ์ตระกูลแต่เก่าก่อนให้เสื่อม ไม่ประพฤติธรรมใน
บุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเข้าถึงนรก ดูก่อน

ท่านผู้เป็นใหญ่ในทิศ ส่วนชนเหล่าใด เป็นผู้ฉลาด
ในธรรมอันเป็นของเก่า และถึงพร้อมด้วยจารีต ชน
เหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ทุคติ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย
พี่สาว น้องสาว ญาติและเผ่าพันธุ์ ชนเหล่านั้นทั้งหมด
ย่อมเป็นภาระของพี่ชายใหญ่ ขอพระองค์ทรงทราบ
อย่างนี้เถิดมหาบพิตร ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมทัพ
ก็อาตมภาพเป็นพี่ชายใหญ่ จึงต้องรับภาระอันหนัก
ทั้งสามารถจะปฏิบัติท่านเหล่านั้นได้ เหมือนนายเรือ
รับภาระอันหนัก สามารถจะนำเรือไปได้โดยสวัสดี
ฉะนั้น เหตุนั้น อาตมภาพจึงไม่ละลืมธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภาตุรชฺฌาวรา มม** ความว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย คือพระราชาทั้งหลายทั้งหมด ซึ่งเป็นบริษัทแห่งน้องชายของข้าพเจ้าพากันมาแล้ว จงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าก่อนบ้าง. บทว่า **ปริหาปย์** ได้แก่ ให้เสื่อมรอบอยู่. บทว่า **ธมฺมสฺส** ได้แก่ ธรรมคือความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ คือธรรมอันเป็นประเพณี. บทว่า **กุสลา** ได้แก่ เฉียบแหลม. บทว่า **จาริตฺเตน จ** ได้แก่ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยมารยาทและศีล. บทว่า **ภารา** ความว่า ชนเหล่านั้นทั้งหมด อันพี่ชายใหญ่พึงนำไป คือพึงปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่าเป็นภาระของพี่ชายใหญ่นั้น. บทว่า **นาวิโก วิย** ความว่า เหมือนอย่างว่า นายเรือรับภาระหนัก บรรทุกลงในเรือแล้ว ก็ต้องอุตสาหะพยายามที่จะนำเรือไปในท่ามกลางมหาสมุทรด้วยความสวัสดี สินค้าและชนทั้งหมดพร้อมทั้งเรือ ย่อมเป็นภาระของนายเรือนั้นคนเดียว ฉันใด ญาติทั้งหมด ย่อมเป็นภาระของข้าพเจ้าผู้เดียว และข้าพเจ้า

อาจสามารถที่จะปฏิบัติเลี้ยงดูชนเหล่านั้นได ฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงไม่ละเลยเชฏฐาปจายนธรรมนั้น อนึ่ง ข้าพเจ้าเป็นพี่ชายใหญ่ ของชนเพียงนี้เท่านั้นก็หาไม่ ข้าพเจ้ายังเป็นพี่ชายใหญ่ของชาวโลกแม้ทั้งสิ้นอีกด้วย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าแล จึงสมควรแล้วที่จะปฏิบัติมารดาบิดาพร้อมทั้งน้องนันทะด้วย.

พระราชาเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว ก็พากันดี พระทัยตรัสว่า เราทั้งหลายรู้แล้วในวันนี้เองว่า ได้ยินว่า หน้าที่คือการปฏิบัติมารดาบิดาทั้งหลายที่เหลือ ย่อมเป็นหน้าที่ของพี่ชายใหญ่ จึงพากันทอดทิ้งนันทบัณฑิต เข้าไปอาศัยพระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงกระทำความชมเชยพระมหาสัตว์นั้น จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ไปแล้วในความมืด วันนี้
ข้าพเจ้าทั้งหลาย เกิดความรู้ขึ้นแล้ว ท่านโกสิยฤาษี
ได้แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย เหมือนส่องแสง
อันรุ่งเรืองจากไฟ ฉะนั้น พระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าแห่ง
แสง มีรัศมีเจิดจ้าเมื่ออุทัย ย่อมแสดงรูปดีและรูปชั่ว
ให้ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉันใด ท่านโกสิยฤาษี
แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อธิคตมฺหา** ความว่า ในกาลก่อนแต่นี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายตกอยู่ในความมืดอันปกปิดเสียซึ่งเชฏฐาปจายนธรรม จึงไม่รู้จักธรรมนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายได้เกิดความรู้ขึ้นในวันนี้เอง เหมือนแสงประทีปส่องสว่างอยู่ฉะนั้น. บทว่า **เอวเมว โน** ความว่า ไฟที่ลุกโพลงอยู่บนยอดเขาอันมืดทึบ ส่องแสงสว่างอยู่โดยรอบ ย่อมแสดงรูปทั้งหลายให้ปรากฏได้ฉันใด พระฤาษีโกสิยโคตรผู้เจริญ ก็แสดงธรรมแก่พวกเราฉันนั้นเหมือนกัน. บทว่า

วาสุเทโว ความว่า เทวดาผู้เป็นเจ้าแห่งแสง เป็นผู้ส่องแสงสว่าง และเป็นผู้ประกาศธรรม.

พระมหาสัตว์ ทำลายความเลื่อมใสในนันทบัณฑิตนั้นแล้ว ยังพระราชาเหล่านั้น ซึ่งมีพระทัยเลื่อมใสในเธอ เพราะได้เห็นปาฏิหาริย์ทั้งหลายของนันทบัณฑิตตลอดกาลเพียงเท่านี้ ให้กลับมาถือเอาถ้อยคำของตนแล้ว ได้ทำให้พระราชเหล่านั้นทั้งหมดนั่นแล ต่างจ้องดูหน้าของตน ด้วยกำลังแห่งญาณของตน ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น นันทบัณฑิต คิดว่า พี่ชายของเราเป็นบัณฑิต เป็นธรรมกถึกอย่างเฉียบแหลม ได้แยกพระราชาของเราแม้ทั้งหมด กระทำให้เป็นฝักฝ่ายของตนได้ เว้นพี่ชายของเรานี้เสียแล้ว คนอื่นที่จะเป็นที่พึ่งของเราได้ไม่มีเลย จำเราจักต้องอ้อนวอนพี่ชายของเรานี้ผู้เดียวเถิด จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ถ้าพี่จะไม่รับอัญชลีของข้าพเจ้า ผู้วิงวอนอยู่
อย่างนี้ ข้าพเจ้าก็จักดำเนินไปตามถ้อยคำของพี่ จัก
บำรุงบำเรอพี่ ผู้อยู่ด้วยความไม่เกียจคร้าน.

เนื้อความแห่งคำอันเป็นคาถานั้น มีดังต่อไปนี้ ถึงแม้ว่าพี่จะไม่ยอมรับ คือ ไม่รับอัญชลีของข้าพเจ้า ผู้วิงวอนอยู่อย่างนี้ ซึ่งข้าพเจ้าประคองอยู่เพื่อต้องการให้พี่ยกโทษ พี่จงบำรุงมารดาบิดาเถิด ส่วนข้าพเจ้า ก็จะประพฤติตามถ้อยคำของพี่ คือจักเป็นผู้กระทำตามถ้อยคำ จะตั้งใจบำรุงด้วยความเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ทุกคืนทุกวัน คือข้าพเจ้าจักปฏิบัติบำรุงพี่.

แม้ตามปกติพระมหาสัตว์ จะมิได้ถือโทษหรือผูกเวรในนันทบัณฑิตเลยก็ตาม แต่เมื่อนันทบัณฑิตนั้น กล่าวถ้อยคำอันกระด้างกระเดื่องเป็นอย่างยิ่ง จึงได้กระทำดังนั้น ก็เพื่อจะข่มให้เธอลดละมานะเสีย ครั้นมาบัดนี้ได้สดับ

ถ้อยคำของเธอ จึงมีจิตยินดีเกิดความเลื่อมใสในเธอ กล่าวว่า นันทะน้องเอ๋ย บัดนี้พี่ยกโทษให้แก่เธอแล้ว และเธอจักได้ปฏิบัติมารดาบิดา เมื่อจะประกาศคุณของนันทบัณฑิตนั้น จึงกล่าวว่า

ดูก่อนนันทะ เธอรู้แจ้งสัทธรรมที่สัตบุรุษ
ทั้งหลายแสดงแล้วเป็นแน่ เธอเป็นคนดี มีมารยาท
อันงดงาม พี่ขอบใจเป็นยิ่งนัก พี่จะกล่าวกะมารดา
บิดาว่า ขอท่านทั้งสองจงฟังคำของข้าพเจ้า ภาระนี้
หาใช่เป็นภาระเพียงชั่วครั้งชั่วคราวของข้าพเจ้าไม่
การบำรุงที่ข้าพเจ้าบำรุงแล้วนี้ ย่อมนำความสุขมาให้
แก่มารดาบิดาได้ แต่นันทะย่อมทำการขอร้องอ้อนวอน
เพื่อบำรุงท่านทั้งสองบ้าง บรรดาท่านทั้งสองผู้สงบ
ระงับ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หากว่าท่านใดปรารถนา
ข้าพเจ้าจะบอกกะท่านนั้น ขอให้ท่านทั้งสองผู้หนึ่งจง
เลือกนันทะตามความปรารถนาเถิด นันทะจะบำรุง
ใครในท่านทั้งสอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อริโย** ได้แก่ เป็นคนดี. บทว่า **อริยสมาจาโร** ได้แก่ เธอเป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย. บทว่า **พาฬฺหํ** ความว่า บัดนี้เธอย่อมเป็นที่ชอบใจแก่พี่ยิ่งนัก. บทว่า **สุณาถ** ความว่า ข้าแต่มารดาและบิดา ขอท่านจงฟังคำของข้าพเจ้า. บทว่า **นายํ ภาโร** ความว่า ภาระคือการปฏิบัติมารดาบิดานี้ จะว่าเป็นเพียงภาระของข้าพเจ้า ในกาลบางครั้งบางคราวก็หาไม่. บทว่า **ตํ มํ** ความว่า ท่านทั้งหลาย ได้สำคัญว่าการบำรุงมารดาบิดานั้นเป็นภาระข้าพเจ้าคนเดียว ก็เลี้ยงดูท่านทั้งหลายได้. บทว่า

อุปฏฺฐานาย ยาจติ ความว่า นันทะได้มาอ้อนวอนเรา เพื่อจะขอบำรุงท่านทั้งสองบ้าง. บทว่า **โย เจ อิจฺฉติ** ความว่า ด้วยว่าข้าพเจ้าไม่สมควรจะพูดว่า เธอจงบำรุงมารดาหรือบิดาของพี่ แต่บรรดาท่านทั้งสอง ผู้สงบระงับแล้ว ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ถ้าท่านผู้ใดใครผู้หนึ่งปรารถนา ข้าพเจ้าจะบอกกะท่านผู้นั้น บรรดาท่านทั้งสอง ขอให้ท่านเลือกเอานันทะตามความปรารถนาเถิด ท่านทั้งหลายย่อมชอบใจนันทะน้องชายของข้าพเจ้านั้น ในบรรดาท่านทั้งสอง นันทะนี้สมควรจะบำรุงใคร ด้วยว่าเราทั้งสองคน ต่างก็เป็นบุตรของท่านด้วยกันนั่นแล.

ลำดับนั้น มารดาจึงลุกขึ้นจากอาสนะกล่าวว่า พ่อโสณบัณฑิตเอ๋ย น้องชายของพ่อจากไปเสียนานแล้ว แม้เธอมาแล้ว จากที่ไกลอย่างนี้ แม่ก็ไม่อาจจะอ้อนวอนได้ ด้วยว่าเราทั้งสองคน ได้อาศัยพ่ออยู่แล้ว แต่บัดนี้พ่ออนุญาตแล้ว แม่ก็จักได้กอดรัดลูกนันทะ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์นี้ ด้วยแขนทั้งสองแล้ว พึงได้การจูบศีรษะ เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนพ่อโสณะ เราทั้งสองคนอาศัยเจ้าอยู่ ถ้า
เจ้าอนุญาต แม่ก็จะพึงได้จุมพิตลูกนันทะผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ที่ศีรษะ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ พูดว่า ข้าแต่แม่ ถ้าอย่างนั้นลูกยอมอนุญาต แม่จงไปสวมกอดนันทะลุกชายของแม่แล้วจงจูบและจุมพิตที่ศีรษะนันทะ จงทำความเศร้าโศกภายในใจของแม่ให้ดับไปเสียเถิด. มารดาพระโพธิสัตว์นั้น จึงไปหานันทะนั้นแล้วสวมกอดนันทบัณฑิต ในท่ามกลางบริษัททีเดียว แล้วจูบและจุมพิตนันทะนั้น ที่ศีรษะดับความเศร้าโศกในควงใจเสียให้หายแล้ว เมื่อจะเจรจากับพระมหาสัตว์ จึงกล่าวว่า

ใบอ่อนของต้นอัสสัตถพฤกษ์ เมื่อลมรำเพยพัด
ต้องแล้ว ย่อมหวั่นไหวไปมา ฉันใด หัวใจของแม่ก็
หวั่นไหว เพราะนาน ๆ จึงได้เห็นลูกนันทะ ฉันนั้น
เมื่อใด เมื่อแม่หลับแล้วฝันเห็นลูกนันทะมา แม่ก็ดีใจ
อย่างล้นเหลือว่า ลูกนันทะของแม่นี้มาแล้ว แต่เมื่อใด
ครั้นแม่ตื่นขึ้นแล้ว ไม่ได้เห็นลูกนันทะของแม่มา
ความเศร้าโศกและความเสียใจมิใช่น้อย ก็ทับถมยิ่งนัก
วันนี้ แม่ได้เห็นลูกนันทะผู้จากไปนาน กลับมาแล้ว
ขอลูกนันทะ จงเป็นที่รักของบิดาเจ้าและของแม่เอง
ขอลูกนันทะ จงเข้าไปสู่เรือนของเราเถิด ดูก่อนพ่อ
โสณะเอ๋ยลูกนันทะเป็นที่แสนรักยิ่งของบิดา ลูกนันทะ
ยังไม่ได้เข้าไปสู่เรือนใด ขอให้ลูกนันทะจงได้เรือนนั้น
ขอลูกนันทะจงบำรุงแม่เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาลุเตริตำ** ความว่า มารดาของพระมหาสัตว์กล่าวว่า ใบของต้นอัสสัตถพฤกษ์ถูกลมพัดแล้ว ย่อมโยกไหวไปมาฉันใด ในวันนี้หัวใจของแม่ ก็ย่อมหวั่นไหว เพราะได้พบเห็นลูกนันทะ ซึ่งจากไปนานฉันนั้นเหมือนกัน. บทว่า **สุตฺตา** ความว่า ดูก่อนพ่อโสณะเอ๋ย คราวใดเมื่อแม่หลับแล้วฝันเห็นนันทะมา แม้ในคราวนั้น แม่ก็ดีใจเหลือเกิน. บทว่า **ภตฺตุ จ** ได้แก่ ย่อมเป็นที่รักแห่งพ่อและแม่. บทว่า **นนฺโท โน ปาวิสี ฆรำ** ความว่า ดูก่อนพ่อโสณะเอ๋ย นันทะลูกชายของแม่จงเข้าไปสู่บรรณศาลา บทว่า **ยำ** ความว่า เพราะเหตุที่นันทะนั้น ย่อมเป็นที่รักอย่างสนิทแท้ของบิดา เพราะฉะนั้น นันทะนั้น จึงไม่ต้องจากเรือนนี้ไปอีก. บทว่า

นนฺโท ตํ ความว่า ดูก่อนพ่อโสณะเอ๋ย นันทะปรารถนาสิ่งใด จงได้สิ่งนั้นเถิด. บทว่า **มํ นนฺโท** ความว่า ดูก่อนพ่อโสณะเอ๋ย พ่อจงบำรุงบิดาของพ่อเถิด ส่วนนันทะจงบำรุงแม่.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์รับคำของมารดาว่า จงเป็นไปตามคำพูดของแม่อย่างนี้เถิด ดังนี้แล้ว จึงกล่าวสอนน้องชายว่า ดูก่อนน้องนันทะ น้องได้ส่วนปันของพี่แล้ว ธรรมดาว่ามารดาเป็นผู้กระทำคุณไว้เป็นยิ่งนัก น้องอย่าประมาทพึงตั้งใจปฏิบัติท่านเถิด เมื่อจะประกาศคุณของมารดา จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนฤๅษี มารดาเป็นผู้อนุเคราะห์ เป็นที่พึ่ง
และเป็นผู้ให้ขีรรสแก่เราก่อนเป็นทางแห่งโลกสวรรค์
มารดาปรารถนาเจ้า มารดาเป็นผู้ให้ขีรรสก่อน เป็น
ผู้เลี้ยงดูเรามา เป็นผู้ชักชวนเราในบุญกุศล เป็นทาง
แห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารถนาเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุกมฺปกา** ได้แก่ เป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน. บทว่า **ปุพฺเพ รสทา** ได้แก่ เป็นผู้ให้รสคือนำนมของตนเป็นครั้งแรกทีเดียว. บทว่า **มาตา ตํ** ความว่า มารดาของเราไม่ปรารถนาเราท่านเลือกเจ้า คือปรารถนาเจ้า. บทว่า **โคตฺตี** ได้แก่ เป็นผู้ปกครองดูแล. บทว่า **ปุญฺญปสญฺหิตา** ได้แก่ เป็นที่อยู่อาศัยแห่งบุญ เป็นผู้ให้ซึ่งบุญ.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้พรรณนาคุณงามความดีของมารดาด้วยคาถา ๒ คาถาอย่างนี้แล้ว พอมารดากลับมานั่ง ณ อาสนะเดิม จึงกล่าวสอนน้องอีกว่า ดูก่อนน้องนันทะเอ๋ย น้องได้มาราดาผู้ทำกิจที่ทำได้ยากไว้แล้ว แม้เราทั้งสองคน มารดาท่านก็ได้ประคับประคองมาโดยยากลำบาก บัดนี้น้องอย่าได้

ประมาทนะ จงพยายามปฏิบัติมารดาท่านเถิด น้องอย่าให้ท่านบริโภคผลไม้น้อยใหญ่ทั้งหลายที่ไม่อร่อยอีกนะ เมื่อจะประกาศว่ามารดาได้เป็นผู้กระทำกิจอันแสนยากที่คนอื่นจะทำได้ ในท่ามกลางบริษัทนั่นแล จึงกล่าวว่า

มารดาหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมแก่เทวดา
และไต่ถามถึงฤกษ์ ฤดูและปีทั้งหลาย เมื่อมารดานั้น
มีระดู ความก้าวลงแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ก็ย่อมมี
เพราะสัตว์เกิดในครรภ์นั้น มารดาจึงแพ้ท้อง เพราะ
เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า เป็นผู้มีใจดี
มารดาบริหารครรภ์อยู่หนึ่งปี หรือหย่อนกว่าปีแล้วจึง
คลอด เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียนมารดานั้นว่า ชนยันตี
และชเนตตี ผู้ยังบุตรให้เกิด มารดาย่อมปลอบบุตร
ผู้ร้องไห้อยู่ให้รื่นเริงด้วยการให้ดื่มน้ำนมบ้างด้วยการ
ขับกล่อมบ้าง ด้วยการอุ้มแนบไว้กับอกบ้าง เหตุนั้น
บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ปลอบบุตรให้รื่นเริง ต่อ
แต่นั้น มารดาเห็นบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อน ไม่รู้จักเดียงสา
เล่นอยู่ท่ามกลางสายลมและแสงแดดอันกล้า ก็เข้ารับ
ขวัญ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า
โปเสนตี ผู้เลี้ยงดูบุตร มารดาย่อมคุ้มครองทรัพย์แม้
ทั้งสองฝ่าย คือทรัพย์ของมารดา และทรัพย์ของบิดา
เพื่อบุตรนั้น ด้วยตั้งใจว่า ทรัพย์ทั้งสองฝ่ายพึงเป็น
ของบุตรแห่งเรา มารดายังบุตรให้ศึกษาดังนี้ว่า อย่างนี้
ซิลูก อย่างโน้นซิลูก ย่อมลำบาก เมื่อบุตรกำลังรุ่น

หนุ่มคะนอง มารดาย่อมคอยมองดูบุตร ผู้หลงเพลิด-เพลินในภรรยาผู้อื่น จนพลบค่ำก็ยังไม่กลับมา ย่อมเดือดร้อนด้วยประการฉะนี้.

บุตรผู้อันมารดาเลี้ยงดูมาแล้ว ด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา บุตรนั้นชื่อว่า ประพฤติผิดในมารดา ย่อมเข้าถึงนรก บุตรผู้อันบิดาเลี้ยงมาแล้วด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงมารดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลาย ผู้ปรารถนาทรัพย์ย่อมฉิบหายหรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงบิดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลาย ผู้ปรารถนาทรัพย์ ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น ความรื่นเริง ความบันเทิงและความหัว-เราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงมารดา ความรื่นเริง ความบันเทิงและความหัวเราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงบิดา สงคหวัตถุ ๔ ประการนี้ คือ ทาน การให้ ๑ ปิยวาจา เจรจาคำน่ารัก ๑ อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ๑ สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้น ๆ ๑ ย่อมมีในโลกนี้ เหมือนเพลารถ ย่อมมีแก่รถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น ถ้าสังคหวัตถุเหล่านี้ ไม่พึงมีไซร้

มารดาก็จะไม่พึงได้รับความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร หรือบิดาก็จะไม่พึงได้ความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายย่อมพิจารณาเห็นสังคหวัตถุนี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นย่อมถึงความเป็นผู้ประเสริฐ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์พึงสรรเสริญ มารดาและบิดา บัณฑิตเรียกว่าเป็นพรหมของบุตร เป็นบุรพาจารย์ของบุตร เป็นผู้ควรรับของคำนั้นจากบุตร และว่าเป็นผู้อนุเคราะห์บุตร เพราะเหตุนั้นแล บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อมและสักการะมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วย ข้าว น้ำ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นอน การขัดสี การให้อาบน้ำ และการล้างเท้า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญบุตรนั้น ด้วยการบำรุงในมารดาบิดาในโลกนี้ ครั้นบุตรนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตผลํ** แปลว่า ผลคือบุตร. บทว่า **เทวตาย นมสฺสติ** ความว่า ย่อมทำการนอบน้อมบวงสรวงเทวดาว่า ขอให้บุตรจงบังเกิดมีแก่ข้าพเจ้าเถิด. บทว่า **นกฺขตฺตานิ จ ปุจฺฉติ** ความว่า และย่อมถามถึงนักขัตฤกษ์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า บุตรผู้เกิดแล้วโดยฤกษ์ยามไหน จึงจะมีอายุยืนยาวนาน เกิดฤกษ์ยามไหนมีอายุสั้น. บทว่า **อุตุสํ วจฺฉรานิ จ** ความว่า อนึ่ง มารดาย่อมถามถึงฤดูและปีทั้งหลายอย่างนี้ว่า บุตรที่เกิดในฤดู

ไหน ในบรรดาฤดูทั้ง ๖[๑] จึงจะมีอายุยืนยาวนาน เกิดในฤดูไหนจึงจะมีอายุสั้น หรือเมื่อมารดามีอายุเท่าไร บุตรเกิดมาจึงจะมีอายุยืน เมื่อมารดามีอายุเท่าไร บุตรเกิดมาจึงจะมีอายุสั้น. บทว่า **อุตุสิ นหาตาย** ได้แก่ เมื่อระดูเกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า อาบในเพราะระดู (มารดาชื่อว่ามีระดู). บทว่า **อวกฺกโม** ความว่า การตั้งครรภ์ย่อมมีเพราะการประชุมพร้อมแห่งเหตุ[๒] ๓ ประการ ครรภ์จึงตั้งขึ้นในท้อง. บทว่า **เตน** ความว่า มารดานั้นย่อมแพ้ท้องเพราะครรภ์นั้น. บทว่า **เตน** ความว่า ในกาลนั้นมารดาจึงเกิดความรักในบุตรธิดาซึ่งเป็นประชาเกิดขึ้นต้องของตน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า **สุหทา** หญิงมีใจดี. บทว่า **เตน** ความว่า เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า ชนยันตีบ้าง ชเนตตีบ้าง แปลว่าผู้ยังบุตรให้เกิด. บทว่า **องฺคปาวุรเณนจ** ความว่า ด้วยการให้บุตรนอนในระหว่างนมทั้ง ๒ ยังสัมผัสแห่งสรีระให้แผ่ไปทั่วแล้ว จึงให้อบอุ่นด้วยเครื่องคลุมคืออวัยวะนั่นแล. บทว่า **โตเสนฺตี** ได้แก่ ให้รู้สึก ให้ร่าเริง. บทว่า **มมฺมํ กตฺวา อุทิกฺขติ** ความว่า มารดาทำการรับขวัญอย่างนี้ว่า โอ้หนอ ลมพัดแดดแผดเผาในเบื้องบนบุตรของเรา ย่อมมองดูด้วยน้ำใจอันรักใคร่. บทว่า **อุภยมฺเปตสฺส** ความว่า มารดาย่อมไม่ต้องการจะให้ทรัพย์แม้ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ แก่ชนเหล่าอื่น จะเก็บรักษาไว้ในห้องอันมั่นคงเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่บุตรนี้. บทว่า **เอวํ ปุตฺต อทุ ปุตฺต**

๑. เหมหฺโต สิสิรมุตู ฉ วา วสนฺโต คิมฺหวสฺสานา สรโทติ กมา มาสา เทฺว เทฺว วุตฺตานุสาเรน ฤดูทั้ง ๖ คือ เหมันตะ ฤดูหิมะ สิสิร ฤดูหนาว วสันตะ ฤดูใบไม้ผลิ คิมหะ ฤดูร้อน วัสสานะ ฤดูฝน สรทะ ฤดูอบอ้าว ฤดูละ ๒ เดือน ๆ เรียงลำดับนับตามข้อที่กล่าวแล้วนั้น (จากอภิธานัปปทีปิกา ข้อที่ ๗๕)

๒. เหตุแห่งการตั้งครรภ์มี ๓ ประการคือ มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๑ มาตา จ อุตุนี โหติ มารดามีระดู ๑ คพฺโภ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ สัตว์ผู้จะเกิดถือปฏิสนธิในท้องมารดานั้น ๑ (มหาตัณหาสังขยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์).

ความว่า มารดาให้บุตรศึกษาอยู่เป็นนิตย์ว่า โอ่ลูกน้อยเอ๋ย เจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาท ในราชสกุลเป็นต้นอย่างนี้ อนึ่ง เจ้าจงกระทำกรรมอย่างโน้น มารดาย่อมลำบาก ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อิติ มาตา วิหญฺญติ** ได้แก่ ย่อมเหน็ดเหนื่อย. บทว่า **ปตฺตโยพฺพเน** ความว่า เมื่อบุตรถึงความเป็นหนุ่มหรือเป็นสาว กำลังคะนอง มารดารู้ว่า บุตรนั้นมัวเมาในภรรยาผู้อื่นจนมืดค่ำก็ยังไม่กลับมา จึงจ้องมองดูลูกอยู่ด้วยนัยน์ตาอันเปียกชุ่มด้วยน้ำตา. บทว่า **วิหญฺญติ** แปลว่า เหน็ดเหนื่อย. บทว่า **กิจฺฉาภโต** ได้แก่ บุตรที่มารดาเลี้ยงดูมา คือ ทะนุบำรุงมาด้วยความยากลำบาก. บทว่า **มิจฺฉาจริตฺวาน** ได้แก่ ไม่ปฏิบัติมารดา. บทว่า **ธนาปิ** คือ ทรัพย์สมบัติทั้งหมด. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็เป็นอย่างนี้เหมือนกัน. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า แม้ทรัพย์ที่บังเกิดขึ้นแก่บุตรผู้อยากได้ทรัพย์ แต่มิได้ปฏิบัติมารดา ย่อมพินาศฉิบหายไป. บทว่า **กิจฺฉ วา โส** ความว่า ทรัพย์ของเขาย่อมพินาศไปบ้าง เขาย่อมเข้าถึงความลำบากเองบ้าง ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ลพฺภเมตํ** ความว่า ความสุขมีความบันเทิงเป็นต้น ในโลกนี้และในโลกหน้า บัณฑิตผู้รู้แจ้งจะพึงได้เพราะการบำรุงมารดา คือบัณฑิตผู้เช่นนั้นอาจจะได้. บทว่า **ทานญฺจ** ความว่า บุตรพึงให้ทานแก่มารดาบิดาทั้ง ๒ พึงเจรจาถ้อยคำอันเป็นที่รัก พึงประพฤติประโยชน์ ด้วยอำนาจการกระทำหน้าที่ ที่บังเกิดขึ้นแล้วให้เสร็จไป. บทว่า **ธมฺเมสุ** ความว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรม คือความเป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญ อันบุตรพึงกระทำในที่นั้น ๆ คือ ในท่ามกลางบริษัทหรือในที่ลับ ด้วยอำนาจการกราบไหว้เป็นต้น บุตรจะทำการอภิวาทเป็นต้นในที่ลับแล้ว ไม่ยอมกระทำในบริษัทไม่สมควรเลย

พึงเป็นผู้ประพฤติเสมอในที่ทั้งหมดทีเดียว. บทว่า **เอเต จ สงฺคหา นาสฺสุ** ความว่า ถ้าว่าสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการเหล่านั้น จะไม่พึงมีไซร้. บทว่า **สมเปกฺขนฺติ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเล็งเห็นโดยนัย โดยเหตุ โดยชอบ. บทว่า **มหตฺตํ** แปลว่า ความเป็นผู้ประเสริฐ. บทว่า **พฺรหฺมา** ได้แก่ มารดาบิดาทั้งหลาย เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐสุด เสมอด้วยพระ-พรหมของพวกบุตร. บทว่า **ปุพฺพาจริยา** ได้แก่ เป็นอาจารย์คนแรก. บทว่า **อาหุเนยฺยา** ได้แก่ เป็นผู้ควรรับของคำนับ คือเป็นผู้สมควรแก่สักการะทุกอย่าง บทว่า **อนฺเนน อโถ** ได้แก่ ทั้งข้าว ทั้งน้ำ. บทว่า **เปจฺจ** ความว่า ในที่สุดแห่งการทำกาลกิริยา (ตาย) บุตรนั้นไปจากโลกนี้แล้ว ย่อมบันเทิงอยู่ในโลกสวรรค์.

พระมหาสัตว์ ได้แสดงพระธรรมเทศนาจบลง ประดุจว่าพลิกภูเขาสิเนรุขึ้น ด้วยประการฉะนี้. พระราชาเหล่านั้น และหมู่พลนิกายแม้ทั้งหมด ได้สดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ต่างก็พากันเลื่อมใสแล้ว. ลำดับนั้น พระ-มหาสัตว์ จึงแนะนำพระราชาเหล่านั้น ให้ตั้งอยู่ในศีลห้า แล้วสั่งสอนว่า ขอมหาบพิตรทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาทในบุญมีทานเป็นต้นเถิด แล้วส่งเสด็จพระราชาเหล่านั้นกลับไป. พระราชาเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ทรงปกครองราชสมบัติโดยธรรม ในเวลาสิ้นพระชนมายุ ก็ทรงกระทำเทพนครให้เต็ม. โสณบัณฑิต และนันทบัณฑิตดาบส ๒ พี่น้อง ได้ปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาตราบจนถึงสิ้นอายุ ก็ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุผู้เลี้ยงมารดาบิดาได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า มารดาบิดาของเราในกาลนั้น ได้มาเป็น**ตระกูลมหาราช**ในบัดนี้ **พระเจ้ามโนชราช**ในกาลนั้น ได้มาเป็น**พระสารีบุตร. พระราชา ๑๐๑** พระองค์ ได้มาเป็น**พระอสีติมหาเถระ** และมาเป็น**พระสาวกอื่น ๆ.** หมู่พลนิกาย ๒๔ อักโขภิณี ก็ได้มาเป็นพุทธบริษัท. **นันทบัณฑิต** ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนโสณบัณฑิต ก็คือเราตถาคตนั่นเอง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโสณนันทชาดก

จบอรรถกถาสัตตตินิบาต ด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกในสัตตตินิบาตนั้น มี ๒ ชาดก คือ

กุสชาดก ๑ โสณนันทชาดก ๑ ชาดกทั้งสองนี้ปรากฏอยู่ในสัตตติ-นิบาต และอรรถกถา.

อสีตินิบาตชาดก

๑. จุลลหังสชาดก

ว่าด้วยพญาหงส์ติดบ่วง

[๑๖๓] **ดูก่อนสุมุขะ ฝูงหงส์พากันบินหนีไป ไม่เหลียวหลัง แม้ท่านก็จงไปเสียเถิด อย่าหวังอยู่ในที่นี้เลย ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วงย่อมไม่มี.**

[๑๖๔] **ข้าพระองค์จะพึงไปหรือไม่พึงไป ความไม่ตาย ก็ไม่พึงมี เพราะการไปหรือการไม่ไปนั้น เมื่อพระองค์มีความสุขจึงอยู่ใกล้ เมื่อพระองค์ได้รับทุกข์จะพึงละไปอย่างไรได้ ความตาย พร้อมกับพระองค์ หรือว่าความเป็นอยู่เว้นจากพระองค์ ความตายนั้นแลประเสริฐกว่า เว้นจากพระองค์แล้ว พึงเป็นอยู่จะประเสริฐอะไร ข้าแต่พระมหาราชผู้เป็นจอมหงส์ ข้าพระองค์พึงละทั้งพระองค์ผู้ทรงถึงทุกข์อย่างนี้ ข้อนี้ไม่เป็นธรรมเลย คติของพระองค์ ข้าพระองค์ย่อมชอบใจ.**

[๑๖๕] **คติของเราผู้ติดบ่วงจะเป็นอื่นไปอย่างไรเล่า นอกจากเข้าโรงครัวใหญ่ คตินั้นย่อมชอบใจแก่ท่านผู้มีความคิดผู้พ้นแล้วอย่างไร ดูก่อนหงส์สุมุขะ ท่านจะพึงเห็นประโยชน์อะไร ในการสิ้นชีวิตของเรา**

และของท่านทั้งสอง หรือของพวกญาติที่เหลือ ดูก่อน ท่านผู้มีปีกทั้งสองดังสีทอง เมื่อท่านยอมสละชีวิตในเพราะคุณอันไม่ประจักษ์ ดังคนตาบอดกระทำแล้วในที่มืด จะพึงยังประโยชน์อะไรให้รุ่งเรืองได้.

[๑๖๖] **ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าฝูงหงส์ทั้งหลาย ทำไมหนอพระองค์จึงไม่ทรงรู้อรรถในธรรม ธรรมอันบุคคลเคารพแล้ว ย่อมแสดงประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ข้าพระองค์นั้นเพ่งเล็งอยู่ซึ่งธรรมและประโยชน์อันตั้งขึ้นจากธรรม ทั้งเห็นพร้อมอยู่ซึ่งความกักดีในพระองค์ จึงมิได้เสียดายชีวิต ความที่มิตรเมื่อระลึกถึงธรรมไม่พึงทอดทิ้งมิตรในยามทุกข์ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต นี้เป็นธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายโดยแท้.**

[๑๖๗] **ธรรมนี้นั้นท่านประพฤติแล้ว และความภักดีในเราก็ปรากฏแล้ว ท่านจงทำตามความปรารถนาของเรานี้เถิด ท่านเป็นอันเราอนุมัติแล้ว จงไปเสียเถิด ดูก่อนท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ก็แลเมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ คือ เมื่อเราติดบ่วงอยู่ในที่นี้ ท่านพึงกลับไป ปกครองหมู่ญาติทั้งหลายของเราให้จงดีเถิด.**

[๑๖๘] **เมื่อสุวรรณหงส์ตัวประเสริฐ ประพฤติธรรมอันประเสริฐ กำลังโต้ตอบกันอยู่ด้วยประการฉะนี้ นายพรานได้ปรากฏแล้ว เหมือนดังมัจจุราชปรากฏ**

แก่บุคคลผู้ป่วยหนัก ฉะนั้น สุวรรณหงส์ทั้งสอง เกื้อกูลกันมาสิ้นกาลนานนั้น เห็นศัตรูเดินมาแล้ว ก็นิ่งเฉยมิได้เคลื่อนจากที่ ฝ่ายนายพรานผู้เป็นศัตรูของพวกนก เห็นพญาหงส์ธตรฐซึ่งเป็นจอมหงส์กำลังเดินส่ายไปมาแต่ที่นั้น ๆ จึงรีบเดินเข้าไป ก็นายพรานนั้นครั้นรีบเดินเข้าไปแล้ว เกิดความสงสัยขึ้นว่าหงส์ทั้งสองนั้นติดบ่วงหรือไม่ จึงค่อยลดความเร็วลงค่อย ๆ เดินเข้าไปให้ใกล้สุวรรณหงส์ทั้งสอง ได้เห็นตัวหนึ่งติดบ่วง อีกตัวหนึ่งไม่ติดบ่วง แต่มายืนอยู่ใกล้ตัวติดบ่วง จึงเพ่งดูตัวที่ติดบ่วงผู้เป็นโทษ ลำดับนั้น นายพรานนั้นเป็นผู้มีความสงสัย จึงได้กล่าวถามสุมุขหงส์ตัวมีผิวพรรณเหลือง มีร่างกายใหญ่ เป็นใหญ่ในหมู่หงส์ ซึ่งยืนอยู่ว่า เพราะเหตุไรหนอพญาหงส์ตัวที่ติดบ่วงใหญ่ ย่อมไม่กระทำซึ่งทิศเมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านผู้ไม่ติดบ่วงเป็นผู้มีกำลัง จึงไม่บินหนีไป พญาหงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับท่านหรือ ท่านพ้นแล้วทำไมจึงยังเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่ หงส์ทั้งหลายพากันละทิ้งหนีไปหมด เพราะเหตุไรท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.

[๑๖๕] ดูก่อนนายพรานนก พญาหงส์นั้นเป็นราชาของเรา ทั้งเป็นเพื่อนเสมอด้วยชีวิตของเราด้วย เราจึงไม่ละท่านไป จนกว่าจะถึงที่สุดแห่งกาละ.

[๑๗๐] ก็ไฉนพญาหงส์นี้จึงไม่เห็นบ่วงที่ดักไว้ ความจริงการรู้อันตรายของตน เป็นเหตุของบุคคลผู้ใหญ่ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้ใหญ่เหล่านั้นควรรู้อันตราย.

[๑๗๑] เมื่อใดมีความเสื่อม เมื่อนั้น สัตว์แม้เข้าใกล้ข่ายหรือบ่วงก็ไม่รู้สึก ในเมื่อถึงคราวจะสิ้นชีวิต.

[๑๗๒] ดูก่อนท่านผู้มีปัญญามาก ก็แลบ่วงทั้งหลายที่เขาดักไว้มีมากอย่าง สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้ามาติดบ่วงที่เขาดักอำพรางไว้ ในเมื่อถึงคราวจะสิ้นชีวิตอย่างนี้.

[๑๗๓] เออก็การอยู่ร่วมกันกับท่านนี้ พึงมีสุขเป็นกำไรหนอ และขอท่านอนุญาตแก่ข้าพเจ้าทั้งสองเถิด และขอท่านพึงให้ชีวิตแก่ข้าพเจ้าทั้งสองด้วยเถิด.

[๑๗๔] เรามิได้ผูกท่านไว้ และไม่ปรารถนาจะฆ่าท่าน เชิญท่านรีบไปจากที่นี้ตามความปรารถนา แล้วจงอยู่เป็นสุขตลอดกาลนานเถิด.

[๑๗๕] ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ โดยเว้น จากชีวิตของพญาหงส์นี้ ถ้าท่านยินดีเพียงตัวเดียว ขอให้ท่านปล่อยพญาหงส์นี้ และจงกินข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทั้งสองเป็นผู้เสมอกัน ด้วยรูปทรงสัณฐานและวัย ท่านไม่เสื่อมแล้วจากลาภ ขอท่านจง

เปลี่ยนข้าพเจ้ากับพญาหงส์นี้เถิด เชิญท่านพิจารณาดูในข้าพเจ้าทั้งสอง เมื่อท่านมีความปรารถนาเฉพาะตัวเดียว จงเอาบ่วงผูกข้าพเจ้าไว้ก่อน จงปล่อยพญาหงส์ในภายหลัง ถ้าท่านทำตามที่ข้าพเจ้าขอร้อง ลาภของท่านก็คงมีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ทั้งท่านจะได้เป็นมิตรกับฝูงหงส์ธตรฐจนตลอดชีวิต.

[๑๗๖] มิตรอำมาตย์ ทาส ทาสี บุตร ภรรยา และพวกพ้องหมู่ใหญ่ทั้งหลาย จงดูพญาหงส์ธตรฐพ้นจากที่นี้ไปได้เพราะท่าน บรรดามิตรทั้งหลายเป็นอันมาก มิตรเช่นท่านนั้นหามีในโลกนี้ เหมือนท่านผู้เป็นเพื่อนร่วมชีวิต ของพญาหงส์ธตรฐไม่เรายอมปล่อยสหายของท่าน พญาหงส์จงบินตามท่านไปเถิด ท่านทั้งสองจงรีบไปจากที่นี้ตามความปรารถนา จงรุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางหมู่ญาติ.

[๑๗๗] สุมุขหงส์มีความเคารพนาย มีความปลื้มใจ เพราะพญาหงส์ตัวเป็นนายหลุดพ้นจากบ่วง เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหูได้กล่าวว่า ดูก่อนนายพราน ขอให้ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวงจงเบิกบานใจ เหมือนข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้ เพราะได้เห็นพญาหงส์พ้นจากบ่วงฉะนั้น.

[๑๗๘] เชิญท่านมานี่ เราจักบอกท่านถึงวิธีที่ท่านจักได้ทรัพย์เป็นลาภของท่าน พญาหงส์ธตรฐนี้ย่อมไม่มุ่งร้ายอะไร ๆ ท่านจงรีบไปภายในบุรี จง

แสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่งไม่ติดบ่วงเป็นอยู่ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชาว่า ข้าแต่พระ-มหาราช หงส์ธตรฐทั้งสองนี้เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัครมหาเสนาบดี พระราชาจอมประชาชนทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว ก็จะทรงปลาบปลื้มพระหฤทัย จักพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่านโดยไม่ต้องสงสัย.

[๑๗๙] นายพรานได้สดับคำของหงส์สุมุขะดังนั้นแล้ว จัดแจงการงานเสร็จแล้ว รีบเข้าไปภายในบุรี แสดงหงส์ทั้งสองที่มิได้ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชาว่า ข้าแต่มหาราช หงส์ธตรฐทั้งสองนี้ เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัครมหาเสนาบดี.

[๑๘๐] ก็หงส์ทั้งสองนี้มาอยู่ในเงื้อมมือของท่านได้อย่างไร ท่านเป็นพราน นำหงส์ซึ่งเป็นใหญ่กว่าหงส์ใหญ่ทั้งหลายมาในที่นี้ได้อย่างไร.

[๑๘๑] ข้าแต่พระจอมประชานิกร ข้าพระองค์ดักบ่วงเหล่านี้ไว้ที่เปือกตม ซึ่งเป็นที่ ๆ ข้าพระองค์เข้าใจว่า จะกระทำความสิ้นชีวิตแก่นกทั้งหลายได้ พญาหงส์ได้มาติดบ่วงเช่นนั้น ส่วนหงส์ตัวนี้มิได้

ติดบ่วงของข้าพระองค์ แต่เข้ามาจับอยู่ใกล้ ๆ พญา-
หงส์นั้น ได้กล่าวกะข้าพระองค์ หงส์นี้ประกอบ
แล้วด้วยธรรม ได้กระทำกรรมอันแสนยากที่บุคคล
ผู้มิใช่พระอริยะจะพึงทำได้ ประกาศภาวะอันสูงสุด
ของตน พยายามในประโยชน์ของนาย หงส์นี้ควร
จะมีชีวิตอยู่ ยอมสละชีวิตของตน มายืนสรรเสริญคุณ
ของนาย ร้องขอชีวิตของนาย ข้าพระองค์ได้สดับคำ
ของหงส์นี้แล้ว เกิดความเลื่อมใส จึงปล่อยพญาหงส์
นั้นจากบ่วง และอนุญาตให้กลับได้ตามสบาย สุมุข-
หงส์ตัวมีความเคารพนาย มีความปลื้มใจ เพราะ
พญาหงส์ตัวเป็นนายหลุดพ้นจากบ่วง เมื่อจะกล่าว
วาจาอันรื่นหู ได้กล่าวว่า ดูก่อนนายพราน ขอให้
ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวงจงเบิกบานใจ เหมือน
ข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้ เพราะได้เห็นพญาหงส์
พ้นจากบ่วง ฉะนั้น เชิญท่านมานี่ เราจักบอกท่าน ถึง
วิธีที่ท่านจักได้ทรัพย์อันเป็นลาภของท่าน พญาหงส์
ธตรฐนี้ย่อมไม่มุ่งร้ายอะไร ๆ ท่านจงรีบเข้าไปภาย
ในบุรี จงแสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่งไม่ติดบ่วง เป็นอยู่
ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชาว่า
ข้าแต่พระมหาราช หงส์ธตรฐทั้งสองนี้เป็นอธิบดีแห่ง
หงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์
ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัครมหาเสนาบดี พระราชา

ผู้เป็นจอมประชาชน ทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว จะทรงปราโมทย์ปลาบปลื้มพระหฤทัย จักพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่าน โดยไม่ต้องสงสัย ข้าพระองค์จึงนำหงส์ทั้งสองนี้มา ตามคำของหงส์ตัวนี้อย่างนี้ และหงส์ทั้งสองนี้ ข้าพระองค์อนุญาตให้ไปยังเขาจิตตกูฏนั้นแล้ว หงส์ตัวนี้ เป็นสัตว์ประกอบด้วยธรรมอย่างยิ่ง ตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูอย่างนี้ ได้ทำให้นายพรานเช่นข้าพระองค์ เกิดความเป็นผู้มีใจอ่อนโยน ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์ ไม่เห็นเครื่องบรรณาการอย่างอื่นนอกจากนี้ ที่จะนำมาถวายแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรดูเครื่องบรรณาการนั้น ณ บ้านพรานนกทั้งปวง.

[๑๘๒] **พญาหงส์เห็นพระราชาประทับนั่งบนตั่งทองอันงดงาม เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหู จึงได้ทูลว่า พระองค์ไม่มีโรคาพาธหรือ ทรงสุขสำราญดีอยู่หรือ พระองค์ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรมหรือ.**

[๑๘๓] **ดูก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ เราสุขสำราญดี อนึ่ง เราปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรม.**

[๑๘๔] โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์ของพระองค์แลหรือ อำมาตย์เหล่านั้น ย่อมไม่ห่วงใยชีวิต เพราะประโยชน์ของพระองค์แลหรือ.

[๑๘๕] โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา และอำมาตย์เหล่านั้น ย่อมไม่ห่วงใยชีวิต เพราะประโยชน์ของเรา.

[๑๘๖] พระอัครมเหสีของพระองค์ เป็นผู้มีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีปกติตรัสวาจาอันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูปโฉม และอิสริยยศ ทรงคล้อยตามพระราชอัธยาศัย ของพระองค์แลหรือ.

[๑๘๗] พระอัครมเหสีของเรา เป็นผู้มีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีปกติตรัสวาจาอันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูปโฉม และอิสริยยศ ทรงคล้อยตามอัธยาศัยของเรา.

[๑๘๘] ท่านตกอยู่ในเงื้อมมือของมหาศัตรู ได้รับทุกข์ใหญ่หลวงไม่เบื้องต้น พึงได้รับทุกข์นั้นบ้างแลหรือ นายพรานวิ่งเข้าไปโบยตีท่านด้วยท่อนไม้แลหรือ เพราะว่าปกติของคนหยาบช้าเหล่านี้ ย่อมมีเป็นประจำอย่างนั้น.

[๑๘๙] ข้าแต่พระมหาราช ในยามมีทุกข์อย่างนี้ ต้องมีความปลอดโปร่งใจ จริงอยู่ นายพรานนี้ มิได้

ทำอะไร ๆ ในข้าพระองค์ทั้งสองเหมือนศัตรู นาย-พรานค่อย ๆ เดินเข้าไปและได้ปราศรัยขึ้นก่อน ในกาลนั้น สุมุขหงส์บัณฑิตนี้ได้กล่าวตอบ นายพรานได้ฟังคำของสุมุขหงส์นั้นแล้ว ก็เกิดความเสื่อมใส ปล่อยข้าพระองค์จากบ่วงนั้น และอนุญาตให้ข้าพระ-องค์กลับได้ตามสบาย สุมุขหงส์ปรารถนาทรัพย์เพื่อนายพรานนี้ จึงคิดชวนกันมาในสำนักของพระองค์เพื่อประโยชน์แก่นายพรานนี้.

[๑๙๐] ก็การที่ท่านทั้งสองมาในที่นี้ เป็นการมาดีแล้ว และเราก็มีความปราโมทย์เพราะได้เห็นท่านทั้งสอง แม้นายพรานนี้ก็จะได้ทรัพย์อันมากมายตามที่เขาปรารถนา.

[๑๙๑] พระราชาผู้เป็นจอมมนุษย์ ทรงยังนาย-พรานให้เอิบอิ่มด้วยโภคสมบัติทั้งหลาย พญาหงส์ได้กล่าววาจาอันรื่นหู อนุโมทนา.

[๑๙๒] ได้ยินว่า อำนาจของเราผู้ทรงธรรม ย่อมเป็นไปในที่เท่าใด ที่เท่านั้นมีประมาณน้อย ความเป็นใหญ่ในที่ทั้งปวงจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงปกครองตามปรารถนาเถิด ทานวัตถุก็ดี เครื่องอุปโภคก็ดีและสิ่งอื่นใดที่เข้าไปสำเร็จประโยชน์ เราขอยกสิ่งนั้น ๆ ซึ่งล้วนเป็นของปลื้มใจให้แก่ท่าน และขอสละความเป็นใหญ่ให้แก่ท่าน.

[๑๙๓] ก็ถ้าว่า สุมุขหงส์บัณฑิตนี้สมบูรณ์ด้วยปัญญา พึงเจรจาแก่เราตามปรารถนา ข้อนั้นพึงเป็นที่รักอย่างยิ่งของเรา.

[๑๙๔] ข้าแต่มหาราช ได้ยินว่า ข้าพระองค์หาอาจจะพูดสอดขึ้นในระหว่าง เหมือนพญานาคเลื้อยเข้าไปภายในศิลาฉะนั้นไม่ ข้อนั้นไม่เป็นวินัยของข้าพระองค์ พญาหงส์ประเสริฐกว่าข้าพระองค์ และพระองค์ก็สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นพระเจ้าแผ่นดินจอมมนุษย์ ทั้งสองพระองค์ควรแก่การบูชาด้วยเหตุมากมาย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ เมื่อพระองค์ทั้งสองกำลังตรัสกันอยู่ เมื่อการวินิจฉัยกำลังเป็นไปอยู่ ข้าพระองค์ผู้เป็นสาวก ไม่พึงพูดสอดขึ้นในระหว่าง.

[๑๙๕] ได้ยินว่า นายพรานกล่าวโดยความจริงว่า สุมุขหงส์เป็นบัณฑิต เพราะว่านัยเช่นนี้ไม่พึงมีแก่บุคคลผู้ไม่ได้รับอบรมเลย ความมีปกติอันเลิศและสัตว์อันอุดมอย่างนี้ มีเพียงเท่าที่เราเห็นแล้ว เราไม่ได้ดีเห็นผู้อื่นเป็นเช่นนี้ เราจึงยินดีด้วยปกติและวาจาอันไพเราะของท่านทั้งสอง ก็การที่เราพึงเห็นท่านทั้งสองได้นาน ๆ เช่นนี้ เป็นความพอใจของเราโดยแท้.

[๑๙๖] กิจใดที่บุคคลพึงกระทำในมิตร กิจนั้นพระองค์ทรงกระทำแล้ว ในข้าพระองค์ทั้งสอง ข้า-

พระองค์ทั้งสอง ย่อมเป็นผู้อันพระองค์คงปล่อยด้วย ความภักดีในข้าพระองค์ทั้งสอง โดยไม่ต้องสงสัย ก็ความทุกข์คงเกิดขึ้นในหมู่หงส์เป็นอันมากโน้นเพราะ มิได้เห็นข้าพระองค์ทั้งสอง ในระหว่างญาติหมู่ใหญ่ เป็นแน่ ข้าแต่พระองค์ผู้ปราบปรามศัตรู ข้าพระองค์ ทั้งสอง อันพระองค์ทรงอนุญาต กระทำประทักษิณ พระองค์แล้ว พึงไปพบญาติทั้งหลาย เพื่อกำจัดความ เศร้าโศกของหงส์เหล่านั้น ข้าพระองค์ย่อมจะได้ปีติ อันไพบูลย์ เพราะได้มาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงพระเจริญ โดยแท้ การสงเคราะห์ญาตินี้เป็นประโยชน์อันใหญ่ หลวงแท้.

[๑๔๗] **พญาหงส์ธตรฐ ครั้นกราบทูลพระเจ้า สาคลราชผู้เป็นจอมประชาชนเช่นนี้แล้ว ได้เข้าไปหา หมู่ญาติ เพราะอาศัยเชาวน์อันสูงสุด หงส์เหล่านั้น เห็นหงส์ทั้งสองผู้ยิ่งใหญ่มิได้ป่วยเจ็บกลับมา ต่างก็ส่ง เสียงว่า เกเก เกิดเสียงอื้ออึงทั่วไป หงส์ที่เคารพนาย ได้ที่พึ่งเหล่านั้น ต่างก็โสมนัสยินดี เพราะนายรอด พ้นภัย พากันห้อมล้อมนายโดยรอบ ๆ.**

[๑๔๘] **ประโยชน์ทั้งปวง ของชนทั้งหลายผู้ถึง พร้อมด้วยกัลยาณมิตร ย่อมสำเร็จผลเป็นสุข เปรียบ เหมือนหงส์ธตรฐทั้งสองได้กลับมาอยู่ใกล้หมู่ญาติ ฉะนั้น.**

จบจุลลหังสชาดกที่ ๑

อรรถกถาอสีตินิบาต

อรรถกถาจุลลหังสชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ **พระเวฬุวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภ **การเสียสละชีวิตของท่านพระอานนทเถระ** จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **สุมุข** ดังนี้.

ความพิสดารว่า บรรดาพวกนายขมังธนู ที่พระเทวทัตเสี้ยมสอนให้ไปปลงพระชนม์พระตถาคตเจ้าเหล่านั้น คนที่ถูกส่งไปก่อนเขาทั้งหมดกลับมารายงานว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ กระผมไม่อาจที่จะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นได้เลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีฤทธานุภาพใหญ่หลวงยิ่งนัก พระเทวทัตนั้นจึงกล่าวว่า เออช่างเถอะ เจ้าไม่ต้องปลงพระชนม์พระสมณโคดมดอก เราจักปลงพระชนม์พระสมณโคดมเอง เมื่อพระตถาคตเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ ณ ร่มเงาเบื้องหลังแห่งภูเขาคิชฌกูฏ ตนจึงขึ้นไปบนภูเขาคิชฌกูฏเอง แล้วกลิ้งศิลาก้อนใหญ่ด้วยกำลังแห่งเครื่องยนตร์ ด้วยคิดว่า เราจักปลงพระชนม์พระสมณโคดมด้วยศิลาก้อนนี้. ในกาลนั้น ยอดเขาสองยอดก็รับเอาศิลาที่กลิ้งตกลงไปนั้นไว้ได้. แต่สะเก็ดศิลาที่กะเทาะจากศิลาก้อนนั้น กระเด็นไปต้องพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำพระโลหิตให้ห้อขึ้นแล้ว เวทนามีกำลังเป็นไปทั่วแล้ว. หมอชีวกกระทำการผ่าพระบาทของพระคถาคตเจ้าด้วยศัสตรา เอาเลือดร้ายออก นำเนื้อร้ายออกจนหมด ชำระล้างแผลสะอาดแล้ว ใส่ยากระทำให้พระองค์หายจากพระโรค. พระศาสดาทรงหายเป็นปกติดีแล้ว มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จเข้าไปยังพระนครด้วยพระพุทธลีลาใหญ่ทีเดียว.

ลำดับนั้น พระเทวทัตมองเห็นดังนั้น จึงคิดว่า ใคร ๆ เห็นพระสรีระอันถึงแล้ว ซึ่งส่วนอันเลิศด้วยพระรูปพระโฉมของพระสมณโคดม ถ้าเป็นมนุษย์ ก็ไม่อาจที่จะเข้าไปทำร้ายได้ ก็ช้างของพระราชาชื่อว่า **นาลาคิรี** มีอยู่ ช้างนั้นเป็นช้างที่ดุร้ายกาจ ฆ่ามนุษย์ได้ เมื่อไม่รู้จักคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ จักยังพระสมณโคดมนั้นให้ถึงความสิ้นชีวิตได้ เธอจึงไปทูลเนื้อความนั้นแด่พระเจ้าอชาตศัตรูราช พระราชาทรงรับรองว่าดีละ ดังนี้แล้วรับสั่งให้เรียกหานายหัตถาจารย์มาแล้ว ทรงพระบัญชาว่า แน่ะเจ้า พรุ่งนี้เจ้าจงมอมช้างนาลาคิรีให้มึนเมาแล้วจงปล่อยไปบนถนน ที่พระสมณโคดมเสด็จมา แต่เช้าทีเดียว แม้พระเทวทัตก็ถามนายหัตถาจารย์นั้นว่า ในวันอื่น ๆ ช้างนาลาคิรีดื่มสุรากี่หม้อ เมื่อเขาบอกให้ทราบว่า ๘ หม้อ พระคุณเจ้าผู้เจริญจึงกำชับว่า พรุ่งนี้ท่านจงให้ช้างนั้นดื่มเพิ่มขึ้นเป็น ๑๖ หม้อแล้ว พึงกระทำให้มีหน้าเฉพาะในถนนที่พระสมณโคดมเสด็จผ่านมา. นายหัตถาจารย์นั้น ก็รับรองเป็นอันดี พระราชาให้ราชบุรุษเที่ยวตีกลองประกาศไปทั่วพระนครว่า พรุ่งนี้นายหัตถาจารย์จักมอมช้างนาลาคิรีให้มึนเมาแล้ว จักปล่อยในนคร ชาวเมืองทั้งหลายพึงรีบกระทำกิจที่จำต้องกระทำเสียให้เสร็จแต่เช้าทีเดียว แล้วอย่าเดินระหว่างถนน. แม้พระเทวทัตลงจากพระราชนิเวศน์แล้วก็ไปยังโรงช้าง เรียกคนเลี้ยงช้างมาสั่งว่า ดูก่อนพนายทั้งหลาย เราสามารถจะลดคนมีตำแหน่งสูงให้ต่ำและเลื่อนคนมีตำแหน่งต่ำให้สูงขึ้น ถ้าพวกเจ้าต้องการยศ พรุ่งนี้เช้า จงช่วยกันเอาเหล้าอย่างแรง กรอกช้างนาลาคิรีให้ได้ ๑๖ หม้อ ถึงเวลาพระสมณโคดมเสด็จมา จงช่วยกันแทงช้างด้วยปลายหอกซัด ยั่วยุให้มันอาละวาดให้ทำลายโรงช้าง ช่วยกันล่อให้หันหน้าตรงไปในถนนที่พระสมณโคดมเสด็จมา แล้วให้พระสมณโคดมถึงความสิ้นชีวิต. พวกคนเลี้ยงช้างเหล่านั้น พากันรับรอง

เป็นอันดี. พฤติการณ์อันนั้นได้เซ็งแซ่ไปทั่วพระนคร. เหล่าอุบาสกผู้นับถือพระพุทธเจ้า. พระธรรม พระสงฆ์ ได้ทราบข่าวนั้น ก็พากันไปเข้าเฝ้าพระศาสดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเทวทัตสมคบกันกับพระเจ้าอชาตศัตรูราช ให้ปล่อยช้างนาลาคิรีในหนทางที่พระองค์จะเสด็จไปในวันพรุ่งนี้ เพราะฉะนั้นในวันพรุ่งนี้ ขอพระองค์อย่าได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตเลย จงประทับอยู่ในที่นี้เถิด พวกข้าพระองค์ จักถวายภิกษา แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธองค์เป็นประมุขในวิหารนี้แล. พระศาสดามิได้ตรัสรับคำว่า พรุ่งนี้เราจักไม่เข้าไปบิณฑบาต ทรงพระดำริว่า ในวันพรุ่งนี้ เราจักทรมานช้างนาลาคิรี กระทำปาฏิหาริย์ทรมานพวกเดียรถีย์ จักเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์. มีภิกษุแวดล้อมเป็นบริวาร ออกจากพระนครไปยังพระเวฬุวันมหาวิหารทีเดียว. พวกชนชาวเมืองราชคฤห์ จักถือเอาภาชนภัตเป็นอันมากมายังวิหารเวฬุวันเหมือนกัน พรุ่งนี้ โรงภัตจักมีในวิหารทีเดียว แล้วทรงรับอาราธนาแก่พวกอุบาสกเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ พวกอุบาสกเหล่านั้นทราบความว่า ทรงรับอาราธนาของพระตถาคตเจ้าแล้ว จึงพากันกล่าวว่า พวกเราจักนำภาชนภัตมาถวายทานในวิหารทีเดียว แล้วหลีกไป.

แม้พระศาสดาทรงแสดงธรรมในปฐมยาม ทรงแก้ปัญหาของเทวดาในมัชฌิมยาม ทรงสำเร็จสีหไสยาสน์ในส่วนแรกแห่งปัจฉิมยาม ทรงเข้าผลสมาบัติในส่วนที่ ๒ แห่งปัจฉิมยาม ในส่วนที่ ๓ แห่งปัจฉิมยาม ทรงเข้าพระกรุณาสมาบัติ ทรงตรวจดูเหล่าเวไนยสัตว์อันมีอุปนิสัยที่จะได้ตรัสรู้ธรรมพิเศษ ทอดพระเนตรเห็นการตรัสรู้ธรรมของสัตว์ ๘,๔๐๐ ในเวลาการทรงทรมานช้างนาลาคิรี ครั้นราตรีกาลสว่างไสวแล้ว ก็ทรงกระทำการชำระพระสรีระแล้ว ตรัสเรียกพระอานนท์ผู้มีอายุมาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจง

บอกแก่ภิกษุแม้ทั้งหมดในมหาวิหาร ๑๘ แห่ง อันตั้งเรียงรายอยู่ในเมืองราชคฤห์เพื่อให้เข้าไปในเมืองราชคฤห์พร้อมกันกับเรา. พระเถระได้กระทำตามพระพุทธฎีกาแล้ว. พวกภิกษุทั้งหมดมาประชุมกันในพระเวฬุวัน พระศาสดามีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังเมืองราชคฤห์. ลำดับนั้น พวกคนเลี้ยงช้างก็ปฏิบัติตามพระเทวทัตสั่ง. สมาคมใหญ่ได้มีแล้ว พวกมนุษย์ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธากล่าวกันว่า ได้ยินว่า ในวันนี้ พระพุทธเจ้าผู้มหานาคกับช้างนาลาคิรีซึ่งเป็นสัตว์ดิรัจฉาน จักกระทำสงครามกัน พวกเราจักได้เห็นการทรมานช้างนาลาคิรีด้วยพุทธลีลา อันหาที่เปรียบมิได้ จึงพากันขึ้นสู่ปราสาทห้องแถวและหลังคาเรือนแล้วยืนดู. ฝ่ายพวกมิจฉาทิฏฐิผู้หาศรัทธามิได้ก็พากันกล่าวว่า ช้างนาลาคิรีเชือกนี้ดุร้ายกาจ ฆ่ามนุษย์ได้ไม่รู้จักคุณแห่งพระพุทธเจ้าเช่นกัน วันนี้ช้างเชือกนั้น จักขยี้สรีระอันมีพรรณดุจทองคำของพระโคดม จักให้ถึงความสิ้นชีวิต พวกเราจักได้เห็นหลังปัจจามิตรในวันนี้ทีเดียว แล้วได้พากันขึ้นไปยืนดูบนต้นไม้และปราสาทเช่นกัน. แม้ช้างนาลาคิรีพอเหลือบเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา จึงยังมนุษย์ทั้งหลายให้สะดุ้งกลัว ทำลายบ้านเรือนเป็นอันมาก ขยี้บดเกวียนเสียแหลกละเอียดเป็นหลายเล่นยกงวงขึ้นชู มีหูกางหางชี้ วิ่งรี่ไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า ประหนึ่งว่าภูเขาเอียงเข้าทับพระพุทธองค์ ฉะนั้น. ภิกษุทั้งหลายเห็นดังนั้น จึงกราบทูลเนื้อความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ช้างนาลาคิรีเชือกนี้ ดุร้ายกาจฆ่ามนุษย์ได้ วิ่งตรงมานี่ ก็ช้างนาลาคิรีนี้มิได้รู้จักพระพุทธคุณเป็นต้นแล ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงเสด็จกลับเถิด พระเจ้าข้า ขอพระสุคตเจ้าจงเสด็จกลับเสียเถิด. พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าได้กลัวไปเลย เรามีกำลังสามารถพอที่จะทรมานช้างนาลาคิรีเชือกนี้ได้.

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรผู้มีอายุ ทูลขอโอกาสกะพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมดาว่ากิจที่บังเกิดขึ้นแก่บิดา ย่อมเป็นภาระของบุตรคนโต ข้าพระองค์ผู้เดียวจะขอทรมานช้างเชือกนี้. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงตรัสห้ามพระสารีบุตรนั้น ว่าดูก่อนสารีบุตร ขึ้นชื่อว่า กำลังแห่งพระพุทธเจ้าเป็นอย่างหนึ่ง ส่วนกำลังของพวกสาวกเป็นอีกอย่างหนึ่ง เธอจงยับยั้งอยู่เถิด. พระเถระผู้ใหญ่ ๘๐ โดยมากต่างก็พากันทูลขอโอกาสอย่างนี้เหมือนกัน. พระศาสดาตรัสห้ามพระมหาเถระเหล่านั้นแม้ทั้งหมด. ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ ไม่สามารถจะทนดูอยู่ได้ ด้วยความรักมีกำลังในพระศาสดาจึงคิดว่า ช้างเชือกนี้ จงฆ่าเราเสียก่อนเถิด ดังนี้แล้ว ยอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่พระตถาคตเจ้า ได้ออกไปยืนอยู่เบื้องพระพักตร์แห่งพระศาสดา. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงตรัสกะท่านว่า อานนท์ เธอจงหลีกไป อานนท์ เธอจงหลีกไป เธออย่ามายืนขวางหน้าตถาคต. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ช้างเชือกนี้ดุร้ายกาจฆ่ามนุษย์ได้ เป็นเช่นกับไฟบรรลัยกัลป์ จงฆ่าข้าพระองค์เสียก่อนแล้ว จึงมายังสำนักของพระองค์ในภายหลัง. พระอานนทเถระ แม้ถูกพระศาสดาตรัสห้ามอยู่ถึง ๓ ครั้ง ก็ยังคงยืนอยู่อย่างนั้นทีเดียวมิได้ถอยกลับมา. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงให้พระอานนท์ถอยกลับมาด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ แล้วประทับยืนอยู่ในระหว่างภิกษุทั้งหลาย. ในขณะนั้น หญิงคนหนึ่งเห็นช้างนาลาคิรี มีความสะดุ้งกลัวย่อมรณภัย จึงวิ่งหนี ทิ้งทารกที่ตนอุ้มเข้าสะเอวไว้ในระหว่างกลางแห่งช้างและพระตถาคตเจ้า แล้ววิ่งหนีไป. ช้างวิ่งไล่ตามหญิงนั้นแล้วกลับมายังที่ใกล้ทารก. ทารกจึงร้องเสียงดัง พระศาสดาทรงแผ่เมตตาไปยังช้างนาลาคิรี ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะยิ่งนักดุจเสียงพรหม รับสั่งร้องเรียกว่า แน่ะเจ้าช้างนาลาคิรีที่เจริญ เขาให้เจ้าดื่มเหล้าถึง ๑๖ หม้อ มอมเมาเสียจนมึนมัว

ใช่ว่าเขากระทำเจ้าด้วยประสงค์ว่า จักให้จับคนอื่นก็หาไม่ แต่เขากระทำด้วยประสงค์จะให้จับเรา เจ้าอย่าเที่ยวอาละวาดให้เมื่อยขาโดยใช่เหตุเลย จงมานี่เถิด ช้างนาลาคิรีเชือกนั้น พอได้ยินพระดำรัสของพระศาสดา จึงลืมตาขึ้นดูพระรูปอันเป็นสิริของพระผู้มีพระภาคเจ้า กลับได้ความสังเวชใจ หายเมาสุราด้วยเดชแห่งพระพุทธเจ้า จึงห้อยงวงและลดหูทั้งสองข้าง ไปหมอบอยู่แทบพระบาททั้งสองของพระตถาคตเจ้า.

ลำดับนั้น พระศาสดาจึงตรัสกะช้างนาลาคิรีนั้นว่า ดูก่อนเจ้าช้างนาลาคิรี เจ้าเป็นช้างสัตว์ดิรัจฉาน เราเป็นพุทธะเหล่าช้างตัวประเสริฐ ตั้งแต่นี้ไป เจ้าจงอย่าดุร้าย อย่าหยาบคาย อย่าฆ่ามนุษย์ จงได้เฉพาะจึงเมตตาจิต ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาออกไปลูบที่กระพองแล้ว ตรัสพระคาถาว่า

เจ้าช้างมีงวง เจ้าอย่าเบียดเบียนช้างตัวประเสริฐ
(หมายถึงพระตถาคตเจ้า) แน่ะเจ้าช้างมีงวง เพราะว่า
การเบียดเบียนช้างตัวประเสริฐ เป็นเหตุนำความทุกข์
มาให้ แน่ะเจ้าช้างมีงวง ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาจนกาล
บัดนี้ ผู้ฆ่าช้างตัวประเสริฐ ย่อมไม่ได้พบสุคติเลย
เจ้าอย่าเมา เจ้าอย่าประมาท ด้วยว่าผู้ประมาทแล้ว
ย่อมไปสู่สุคติไม่ได้ เจ้าจงกระทำหนทางที่จะพาตัวเจ้า
ไปสู่สุคติเถิด.

พระศาสดาทรงแสดงธรรมด้วยประการฉะนี้ สรีระทั้งสิ้นของช้างนั้นได้เป็นร่างกายมีปีติถูกต้องแล้วหาระหว่างคั่นมิได้. ถ้าไม่เป็นสัตว์ดิรัจฉานก็จักได้บรรลุโสดาปัตติผล. มนุษย์ทั้งหลายเห็นปาฏิหาริย์นั้น ต่างพากันส่งเสียงปรบมืออยู่อื้ออึง พวกที่เกิดความโสมนัสยินดีก็โยนเครื่องอาภรณ์ต่าง ๆ ไป

เครื่องอาภรณ์เหล่านั้น ก็ไปปกคลุมสรีระของช้าง. ตั้งแต่วันนั้นมา ช้างนาลาคิรีก็ปรากฏนามว่า **ธนปาลกะ** ก็ในขณะนั้น สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ในสมาคมแห่งช้างธนปาลกะก็ได้ดื่มน้ำอมฤต. พระศาสดาทรงให้ช้างธนปาลกะตั้งอยู่ในศีล ๕ ประการ ช้างนั้นก็เอางวงดูดละอองธุลีพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเอาโปรยลงบนหัวของตน ย่อตัวถอยหลังออกมายืนอยู่ในที่อุปจาร พอแลเห็นถวายบังคมพระทศพลกลับเข้าไปยังโรงช้าง. ตั้งแต่วันนั้นมา ช้างนาลาคิรีนั้น ก็กลายเป็นช้างที่ได้รับการฝึกแล้วเชือกหนึ่ง ในบรรดาช้างที่ได้รับการฝึกแล้วทั้งหลายอย่างนี้ ไม่เคยเบียดเบียนใครให้เดือดร้อนอีกต่อไปเลย. พระศาสดาทรงสำเร็จสมดังมโนรถแล้ว ทรงอธิษฐานว่า ทรัพย์สิ่งของอันใดอันผู้ใดทิ้งไว้แล้ว ทรัพย์สิ่งของอันนั้นจงเป็นของผู้นั้นตามเดิม แล้วทรงพระดำริว่า วันนี้เราได้กระทำปาฏิหาริย์อย่างใหญ่แล้ว การเที่ยวจาริกไปเพื่อบิณฑบาตในพระนครนี้ไม่สมควร ทรงทรมานพวกเดียรถีย์แล้ว มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเป็นบริวาร ประดุจกษัตริย์ที่มีชัยชนะแล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงดำเนินไปยังพระวิหารเวฬุวันทีเดียว. แม้พวกชนชาวเมืองก็พากันถือเอาข้าวน้ำและของเคี้ยวเป็นอันมากไปยังวิหาร ยังมหาทานให้เป็นไปทั่วแล้ว ในเวลาเย็นวันนั้น ภิกษุทั้งหลายประชุมกันเต็มธรรมสภาสนทนากันว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระอานนทเถระเจ้าผู้มีอายุ ได้ยอมเสียสละชีวิตของท่านเพื่อประโยชน์แก่พระตถาคตเจ้า ชื่อว่ากระทำกรรมที่กระทำได้ยาก ท่านเห็นช้างนาลาคิรีแล้ว แม้ถูกพระศาสดาตรัสห้ามอยู่ถึง ๓ ครั้ง ก็ยังไม่ถอยไป ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย น่าสรรเสริญพระอานนท์เถรเจ้าผู้มีอายุ กระทำสิ่งซึ่งยากที่จะกระทำได้. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงสดับถ้อยคำสรรเสริญเกียรติคุณของพระอานนท์นั้น ด้วยโสตธาตุเพียงดังทิพย์ จึงทรงพระดำริว่า ถ้อยคำสรรเสริญ

เกียรติคุณของอานนท์กำลังเป็นไปอยู่ เราควรจะไปในที่นั้น จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เสด็จไปยังโรงธรรมสภาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วันนี้พวกเธอกำลังสนทนากันด้วยเรื่องอะไรเล่าหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบว่า เรื่องชื่อนี้พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสว่า ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงเมื่อกาลก่อน ครั้งอานนท์เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ก็ได้เคยสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ (เรา) ตถาคตแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้วได้ทรงนิ่งเฉยอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลอาราธนา จึงได้ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า **สาคละ** สวยราชสมบัติอยู่โดยธรรมใน**สาคลนคร ในแคว้นมหิสกะ.** ในกาลนั้น ในหมู่บ้านนายพรานแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ไกลจากพระนคร มีนายพรานคนหนึ่งเอาบ่วงดักนกมาเที่ยวขายในพระนครเลี้ยงชีวิตอยู่. ก็ในที่ไม่ไกลจากพระนคร มีสระบัวหลวงอยู่สระหนึ่งชื่อมานุสิยะ สระกว้างยาวประมาณ ๑๒ โยชน์ สระนั้นดาดาษไปด้วยดอกบัว ๕ ชนิด. มีหมู่นกต่างเพศต่างพรรณมาลงที่สระนั้น นายพรานนั้นดักบ่วงไว้ โดยมิได้เลือกว่าเป็นนกชนิดไร. ในกาลนั้น พญาหงส์ธตรฐ มีหงส์เก้าหมื่นหกพันตัวเป็นบริวารอาศัยอยู่ในถ้ำทองใกล้ภูเขาจิตตกูฏ. มีหงส์ตัวหนึ่งชื่อ สุมุขะ ได้เป็นเสนาบดีของพญาหงส์นั้น กาลครั้งนั้น หงส์ทอง ๒ - ๓ ตัวจากฝูงหงส์นั้น บินไปยังมานุสิยสระ เที่ยวไปในสระนั้น ซึ่งมีที่หากินอย่างพอเพียงตามความสบาย แล้วกลับมายังภูเขาจิตตกูฏ บอกแก่พญาหงส์ธตรฐว่า ข้าแต่มหาราช มีสระบัวแห่งหนึ่ง ชื่อมานุสิยะ อยู่ในถิ่นของมนุษย์ มีที่เที่ยวแสวงหาอาหารอย่างสมบูรณ์ พวกข้าพเจ้าจะไปหาอาหารในสระนั้น พญาหงส์นั้นจึงห้ามว่า ขึ้นชื่อว่าถิ่นของมนุษย์ ย่อมเป็นที่น่ารังเกียจ มากไปด้วยภัยเฉพาะหน้า อย่าได้ชอบใจแก่พวกเจ้าเลย ถูกหงส์เหล่านั้นรบเร้าอยู่

บ่อย ๆ จึงกล่าวว่า ถ้าสระนั้น ย่อมเป็นที่ถูกใจของพวกท่าน เราก็จะไปด้วยกัน จึงพร้อมด้วยบริวารได้ไปยังสระนั้น พญาหงส์ธตรฐนั้น พอร่อนลงจากอากาศ ก็เอาเท้าถลำเข้าไปติดบ่วงอยู่ทีเดียว. ลำดับนั้น บ่วงของนายพรานนั้น ก็รัดเท้าเอาไว้แน่น ดุจถูกรัดด้วยซี่เหล็กฉะนั้น. ลำดับนั้นพญาหงส์จึงฉุดบ่วงมาด้วยคิดว่า เราจักทำบ่วงให้ขาด ครั้งแรกหนึ่งถลอกปอกหมด ครั้งที่สองเนื้อขาด ครั้งที่สามเอ็นขาด ในครั้งทีสี่บ่วงนั้นเข้าไปถึงกระดูก โลหิตไหลนอง เวทนามีกำลังเป็นไปทั่วแล้ว. พญาหงส์นั้น จึงคิดว่า ถ้าเราร้องว่าติดบ่วง พวกญาติของเราก็จะพากันสะดุ้งตกใจกลัว ไม่ทันได้กินอาหาร ถูกความหิวแผดเผาแล้ว ก็จะหนีไปตกลงในมหาสมุทรเพราะหมดกำลัง. พญาหงส์นั้นพยายามอดใจทนต่อทุกขเวทนา จนถึงเวลาพวกหงส์ที่เป็นญาติทั้งหลายกินอาหารอิ่มแล้ว กำลังเล่นเพลินอยู่ จึงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า ติดบ่วง. หงส์ทั้งหลายได้ยินเสียงดังนั้น มีความกลัวต่อมรณภัยเป็นกำลัง ต่างก็คุมกันเป็นพวก ๆ บ่ายหน้าไปยังภูเขาจิตตกูฏบินไปโดยเร็ว เมื่อหงส์เหล่านั้นพากันกลับไปหมดแล้ว สุมุขหงส์ที่เป็นเสนาบดีคิดว่า ภัยนี้บังเกิดขึ้นแก่มหาราชของเราหรือไม่หนอ เราจักทราบถึงเรื่องนั้น จึงบินไปโดยเร็วไว มองไม่เห็นพระมหาสัตว์ ในระหว่างหมู่หงส์ที่ไปอยู่ข้างหน้า จึงมาค้นดูฝูงกลาง ก็มิได้เห็นพระมหาสัตว์แม้ในที่นั้น จึงตรวจค้นฝูงสุดท้ายก็มิได้เห็นพระ-มหาสัตว์ แม้ในที่นั้นอีก จึงแน่ใจว่า ภัยนั้นบังเกิดขึ้นแก่พญาหงส์นั้น โดยไม่ต้องสงสัยทีเดียว จึงรีบกลับมายังที่เดิมเห็นพระมหาสัตว์ติดบ่วงยืนเกาะอยู่บนหลังตม มีโลหิตไหลนองทนทุกขเวทนาอย่างสาหัส จึงบอกว่า ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์อย่าได้กลัวไปเลย แล้วกล่าวว่า ข้าพระองค์จักสละชีวิตของข้าพระองค์จักยังพระองค์ให้หลุดจากบ่วง จึงบินร่อนลงมาปลอบพระมหาสัตว์เกาะอยู่บน

หลังตม. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะทดลองใจสุมุขหงส์นั้น จึงกล่าวคาถาเป็นปฐมว่า

ดูก่อนสุมุขะ ฝูงหงส์พากันบินหนีไปไม่เหลียว-
หลัง แม้ท่านก็จงไปเสียเถิด อย่าหวังอยู่ในที่นี้เลย
ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วง ย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุวิจินนฺตา** ได้แก่ ไม่ห่วงใยด้วยความรัก คือด้วยความอาลัย. บทว่า **ปกฺกมนฺติ** ความว่า พญาหงส์นั้นกล่าวว่า ฝูงหงส์ทั้งหลายซึ่งล้วนเป็นหมู่ญาติของเรา เป็นจำนวนหงส์มีประมาณเก้าหมื่นหกพันตัวเหล่านั้น มิได้มองดูเราด้วยอำนาจความอาลัยรัก ทิ้งเราแล้วบินหนีไปหมด ถึงตัวท่านก็จงรีบหนีไปเสียเถิด อยู่หวังการอยู่ในที่นี้เลย ด้วยว่า ขึ้นชื่อว่า ความเป็นสหายในตัวเรา ย่อมไม่มีผลเพราะการติดบ่วงอย่างนี้ อธิบายว่า บัดนี้เราไม่อาจที่จะกระทำกิจด้วยความเป็นสหายสักน้อยหนึ่งแก่ท่านได้เลย เราไม่สามารถจะกระทำอุปการะได้ จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ท่านอย่าชักช้าเลย จงรีบบินหนีไปเสียเถิดนะ.

เบื้องหน้าแต่นั้น สุมุขหงส์กล่าวว่า

ข้าพระองค์จะพึงไปหรือไม่พึงไป ความไม่
ตายก็ไม่พึงมี เพราะการไปหรือการไม่ไปนั้น เมื่อ
พระองค์มีความสุขจึงอยู่ใกล้ เมื่อพระองค์ได้รับความ
ทุกข์จะพึงละไปอย่างไรได้ ความตายพร้อมกับพระองค์
หรือว่าความเป็นอยู่เว้นจากพระองค์ ความตายนั้นแล
ประเสริฐกว่า เว้นจากพระองค์แล้ว จะพึงเป็น
อยู่ประเสริฐอะไร ข้าแต่พระมหาราชจอมหงส์

ข้าพระองค์พึงละทิ้งพระองค์ซึ่งทรงถึงทุกข์อย่างนี้ ข้อนี้ไม่เป็นธรรมเลย คติของพระองค์ ข้าพระองค์ย่อมชอบใจ.

ในลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า

คติของเราผู้ติดบ่วงจะเป็นอื่นไปอย่างไรเล่า นอกจากเข้าโรงครัวใหญ่ คตินั้นย่อมชอบใจ แก่ท่านผู้มีความคิด ผู้พ้นแล้วอย่างไร ดูก่อนสุมุขหงส์ ท่านจะพึงเห็นประโยชน์อะไร ในการสิ้นชีวิตของเรา และของท่านทั้งสอง หรือของพวกญาติที่เหลือ ดูก่อนท่านผู้มีปีกทั้งสองดังสีทอง เมื่อท่านยอมสละชีวิตในเพราะคุณอันไม่ประจักษ์ ดังคนตาบอดกระทำแล้วในที่มืด จะพึงยังประโยชน์อะไรให้รุ่งเรืองได้.

สุมุขหงส์กล่าวตอบว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าฝูงหงส์ทั้งหลาย ทำไมหนอ พระองค์จึงไม่ทรงรู้อรรถในธรรม ธรรมอันบุคคลเคารพแล้ว ย่อมแสดงประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ข้าพระองค์นั้นเพ่งเล็งอยู่ ซึ่งธรรมและประโยชน์อันตั้งจากธรรม ทั้งเห็นพร้อมอยู่ ซึ่งความภักดีในพระองค์ จึงมิได้เสียดายชีวิต ความที่มิตร เมื่อระลึกถึงธรรม ไม่พึงทอดทิ้งมิตรในยามทุกข์ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต นี้เป็นธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายโดยแท้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวว่า

ธรรมนี้นั้นท่านประพฤติแล้ว และความภักดีในเราก็ปรากฏแล้ว ท่านจงทำตามความปรารถนาของเรานี้เถิด ท่านเป็นอันเราอนุมัติแล้ว จงไปเสียเถิด ดูก่อนท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ก็แลเมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ คือ เมื่อเราติดบ่วงอยู่ในที่นี้ ท่านพึงกลับไปปกครองหมู่ญาติทั้งหลายของเราให้จงดีเถิด.

เมื่อสุวรรณหงส์ตัวประเสริฐ ประพฤติธรรมอันประเสริฐ กำลังโต้ตอบฉันอยู่ด้วยประการฉะนี้ นายพรานได้ปรากฏแล้ว เหมือนดังมัจจุราชปรากฏแก่บุคคลผู้ป่วยหนัก ฉะนั้น สุวรรณหงส์ทั้งสองเกื้อกูลกันมาสิ้นกาลนานนั้น เห็นศัตรูเดินมาแล้ว ก็นิ่งเฉยมิได้เคลื่อนจากที่ ฝ่ายนายพราน ผู้เป็นศัตรูของพวกนก เห็นพญาหงส์ธตรฐจอมหงส์กำลังเดินส่ายไปมาแต่ที่นั้น ๆ จึงรีบเดินเข้าไป ก็นายพรานนั้นครั้นรีบเดินเข้าไปแล้ว เกิดความสงสัยขึ้นว่าหงส์ทั้งสองนั้นติดบ่วงหรือไม่ จึงค่อยลดความเร็วลงค่อย ๆ เดินเข้าไปให้ใกล้สุวรรณหงส์ทั้งสอง ได้เห็นตัวหนึ่งติดบ่วง อีกตัวหนึ่งไม่ติดบ่วง แต่มายืนอยู่ใกล้ตัวที่ติดบ่วง จึงเพ่งดูตัวที่ติดบ่วงที่เป็นโทษ ลำดับนั้นนายพรานนั้นเป็นผู้มีความสงสัย จึงได้กล่าวถามสุมุข-หงส์ตัวมีผิวพรรณเหลือง มีร่างกายใหญ่ เป็นใหญ่ใน

หมู่หงส์ ซึ่งยืนอยู่ว่า เพราะเหตุไรหนอ พญาหงส์ที่ติดบ่วงใหญ่ ย่อมไม่กระทำซึ่งทิศ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านผู้ไม่ติดบ่วง เป็นผู้มีกำลัง จึงไม่บินหนีไป พญาหงส์นี้เป็นอะไรกับท่านหรือ ท่านพ้นแล้วทำไมจึงยังเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่ หงส์ทั้งหลายพากันละทิ้งหนีไปหมด เพราะเหตุไร ท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.

สุมุขหงส์จึงกล่าวตอบว่า

ดูก่อนนายพรานนก พญาหงส์นั้นเป็นราชาของเรา ทั้งเป็นเพื่อนเสมอด้วยชีวิตของเราด้วย เราจึงไม่ละท่านไปจนกว่าจะถึงที่สุดแต่งกาละ

นายพราน จึงกล่าวว่า

ก็ไฉนพญาหงส์นี้ จึงไม่เห็นบ่วงที่ดักไว้ ความจริงการรู้อันตรายของตน เป็นเหตุของบุคคลผู้ใหญ่ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้ใหญ่เหล่านั้นควรรู้อันตราย.

สุมุขหงส์ จึงกล่าวตอบว่า

เมื่อใดมีความเสื่อม เมื่อนั้น สัตว์แม้เข้าไปในข่ายหรือบ่วงก็ไม่รู้สึก ในเมื่อถึงคราวจะสิ้นชีวิต.

นายพราน จึงกล่าวว่า

ดูก่อนท่านผู้มีปัญญามาก ก็แลบ่วงทั้งหลายที่เขาดักไว้มีมากอย่าง สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้ามาติดบ่วงที่เขาดักอำพรางไว้ ในเมื่อถึงคราวจะสิ้นชีวิตอย่างนี้.

เนื้อความแห่งคาถาเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยอันมาแล้วในบทบาลีทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คจฺเฉ วา** ความว่า สุมุขหงส์นั้นกล่าวว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์พึงไปจากที่นี้หรือไม่ไปก็ตามเถิด แต่ที่ข้าพระองค์จะพึงไม่ตายเพราะการไปหรือการไม่ไปนั้นไม่มีเลย เพราะว่าข้าพระองค์ ถึงจะไปจากที่นี้หรือไม่ไปคงไม่พ้นจากความตายไปได้เป็นแน่แท้ ก็ในกาลก่อนแต่นี้ พระองค์มีความสุข ข้าพระองค์ก็ได้อยู่ใกล้ชิด บัดนี้พระองค์กำลังได้รับทุกข์ ข้าพระองค์จะทอดทิ้งไปเสียอย่างไรได้. บทว่า **มรณํ วา** ความว่า เมื่อข้าพระองค์ไม่ไป พึงตายเสียพร้อมกับพระองค์อย่างหนึ่ง หรือเมื่อข้าพระองค์ไป แต่มีชีวิตอยู่เว้นจากพระองค์อย่างหนึ่ง ในสองอย่างนี้ การตายเสียพร้อมกันกับพระองค์นั้นแล เป็นของประเสริฐของข้าพระองค์ยิ่งนัก ส่วนการที่ข้าพระองค์จะพึงมีชีวิตอยู่เว้นเสียจากพระองค์นั้น ไม่เป็นของประเสริฐแก่ข้าพระองค์เลย. บทว่า **รุจฺจเต** ความว่า ความสำเร็จนั้นแล ย่อมเป็นที่ชอบใจของข้าพระองค์. บทว่า **สา กถํ** ความว่า ดูก่อนสุมุขหงส์ผู้เป็นสหาย เมื่อเราติดบ่วงที่ทำด้วยหนังสัตว์ร้ายอย่างมั่นคงไปแล้วในมือของบุคคลอื่น คตินั้นจึงเป็นที่ชอบใจก่อน แต่เมื่อท่านมีความคิดมีปัญญาพ้นจากบ่วงแล้ว ยังเป็นที่ชอบใจอยู่อย่างไร. บทว่า **ปกฺขิมา** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยขนปีก. บทว่า **อภินุนํ** ความว่า เมื่อเราแม้ทั้งสองสิ้นชีวิตไปแล้ว ท่านยังจะเห็นประโยชน์อะไรของเรา ของท่านหรือของพวกญาติที่เหลือ. **น** อักษร ในคำว่า **ยนุน** นี้ใช้ในความอุปมา. บทว่า **กญฺจนเทปิจฺฉ** ได้แก่ มีขนปีกทั้งสองประดุจสีทอง อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน ความว่า มีปีกทั้งสองข้างเช่นกับทอง. บทว่า **ตมสา** ได้แก่ ในความมืด อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. **น** อักษร ข้างต้นเชื่อมความกับบทนี้. บทว่า **กถํ** ความว่า ประหนึ่งว่ากระทำ

แล้ว มีคำกล่าวอธิบายว่า เมื่อท่านจะยอมสละชีวิตก็ตาม ชีวิตของเราก็ไม่รอดแน่ การสละชีวิตของท่านนั้น จึงชื่อว่าไม่ประจักษ์คุณเพราะไม่ได้รับประโยชน์แม้สักน้อยหนึ่งเลย เปรียบเหมือนคนตาบอด กระทำในที่มืด. ท่านมายอมเสียสละชีวิตในการเสียสละอันไม่ประจักษ์คุณของท่านเช่นนี้ จะพึงยังประโยชน์อะไรให้รุ่งเรืองได้. บทว่า **ธมฺโม อปจิโต สนฺโต** ความว่า ธรรมที่บุคคลบูชาแล้ว นับถือแล้ว เคารพแล้ว. บทว่า **อตฺถํ ทสฺเสติ** ได้แก่ แสดงถึงความเจริญ. บทว่า **อเปกฺขาโน** คือพิจารณาอยู่. บทว่า **ธมฺมา จตฺถ** ความว่า อนึ่งข้าพระองค์เห็นอยู่ ซึ่งประโยชน์อันตั้งขึ้นแล้วจากธรรม. บทว่า **ภตฺตึ** คือความรักเยื่อใย. บทว่า **สตํ ธมฺโม** คือเป็นสภาวะของบัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า **โย มิตฺโต** ความว่า มิตรใดไม่พึงทอดทิ้งมิตรในเวลาได้รับอันตราย ธรรมนี้แลชื่อว่าเป็นสภาพของมิตรผู้ไม่ทอดทิ้งอยู่นั้น ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายแจ่มแจ้งแล้ว คือปรากฏแล้วโดยแท้. บทว่า **กามํ กรสฺสุ** ความว่า ท่านจงกระทำตามความปรารถนาของเรา คือตามถ้อยคำของเราที่เราปรารถนาไว้นี้. บทว่า **อปิเตฺววํ คเต กาเล** ความว่า ก็แลเมื่อกาลเวลาผ่านไปแล้วอย่างนี้ คือเมื่อเราติดบ่วงอยู่ในที่นี้. บทว่า **ปรมสํ วุตฺ** คือพึงระแวดระวังอย่างแข็งแรง.

บทว่า **อิจฺเจวํ มนฺตยนฺตานํ** ได้แก่ กำลังกล่าวขอร้องกันอยู่อย่างนี้ว่า ท่านจงไป เราไม่ไป ดังนี้. บทว่า **อริยานํ** คือเป็นผู้ประเสริฐด้วยความประพฤติ. บทว่า **ปจฺจนิสฺสถ** ความว่า นายพรานนุ่งผ้าย้อมฝาดประดับพวงมาลาสีแดง ถือค้อนกำลังเดินมาอยู่ทีเดียว ปรากฏขึ้นแก่หงส์ทั้ง ๒. บทว่า **อาตุรานํ** คือ ประดุจดังพระยามัจจุราชปรากฏแก่คนไข้ทั้งหลาย ฉะนั้น. บทว่า **อภิสิญฺจิกฺข** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุวรรณหงส์แม้ทั้งสอง

เหล่านั้นเห็นศัตรูเดินมาอยู่. บทว่า **หิตา** ได้แก่ เป็นผู้อุดหนุนกัน มีจิตรักใคร่สนิทสนมซึ่งกันและกันมาเป็นเวลาช้านาน. บทว่า **น จลญฺเจสุ** ได้แก่ มิได้เคลื่อนจากที่ คงเกาะอยู่ตามเดิมทีเดียว. ด้วยว่า สุมุขหงส์คิดว่า นายพรานนี้มาแล้ว ถ้าต้องการประหารก็จงประหารเราก่อน จึงนั่งเกาะบังพระมหาสัตว์ไว้เบื้องหลัง. บทว่า **ธตรฏฺเ** หมายเอาหมู่หงส์ธตรฐทั้งหลาย. บทว่า **สมุฑฺเฑนฺเต** ความว่า นายพรานเห็นหงส์นั้นกำลังเดินกลับไปกลับมาข้างโน้นข้างนี้เพราะกลัวตาย. บทว่า **อาสชฺช** ได้แก่ เข้าไปจนใกล้หงส์ทั้งสองนอกนี้. บทว่า **ปจฺจกมฺปิตฺถ** ได้แก่ นายพรานคิดใคร่ครวญอยู่ว่า หงส์นั้นติดบ่วงหรือยังไม่ติด จึงค่อย ๆ ย่อง คือลดความเร็วเสียแล้วได้ค่อย ๆ เดินไป. บทว่า **อาสชฺช พนฺธึ** ความว่า นายพรานเห็นสุมุขหงส์เกาะอยู่ใกล้พระมหาสัตว์ซึ่งติดบ่วงอยู่. บทว่า **อาทีนวึ** ได้แก่ นายพรานเห็นพระมหาสัตว์ซึ่งเป็นโทษทีเดียวมองดูอยู่. บทว่า **วิมโต** ความว่า นายพรานนั้นเกิดความสงสัยขึ้นว่า เหตุไรหนอ หงส์ตัวทีไม่ติดบ่วงจึงได้เกาะอยู่ใกล้ชิดกับตัวที่ติดบ่วง เราจักถามดูให้รู้เหตุ. บทว่า **ปณฺฑเร** หมายเอาสุมุขหงส์นั้น อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า เป็นสัตว์บริสุทธิ์ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง คือ มีสีเหมือนทองที่เขาหลอมไว้ดีแล้ว. บทว่า **ปวฑฺฒกาเย** ได้แก่ มีร่างกายอันเติบโตแล้วมีร่างกายใหญ่โต. คำว่า **ยนฺนู** หมายเอาหงส์ตัวที่ติดบ่วงใหญ่นี้. บทว่า **ทิสึ น กุรุเต** อธิบายว่า ไม่ยอมคบแม้สักทิศหนึ่ง การกระทำดังนั้นเป็นการสมควรแล้ว. บทว่า **พลี** คือเป็นสัตว์สมบูรณ์ด้วยกำลัง. นายพรานย่อมเรียกหงส์นั้นว่า สัตว์มีปีก. บทว่า **โอหาย** คือทิ้งไปแล้ว. บทว่า **ยนฺติ** ความว่า ฝูงหงส์ที่เหลือพากันบินไปหมด. บทว่า **อวหียสิ** แปลว่า เหลืออยู่. บทว่า **ทิชามิตฺต** คือ ไม่เป็นมิตรแก่พวกนกทั้งหลาย. บทว่า **ยาว กาลสฺส**

ปริยายํ ได้แก่ จนกว่าวาระสุดท้ายแห่งความตายจะมาถึง. บทว่า **กถํ ปนายํ** ความว่า ท่านกล่าวว่า พญาหงส์นั้นเป็นพระราชาของท่าน ธรรมดาว่าพระราชาทั้งหลายย่อมเป็นบัณฑิต ก็พระราชาของท่านเป็นบัณฑิต แม้ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุไร จึงมิได้เห็นบ่วงที่ดักไว้ เพราะว่าธรรมดาอันนี้ ย่อมเป็นบท อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า ความรู้สึกในอันตรายของตน ย่อมเป็นบท คือเป็นเหตุของบุคคลทั้งหลาย ผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ใหญ่ด้วยยศ หรือความเป็นผู้ใหญ่ด้วยความรู้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้น จึงควรรู้ถึงอันตราย. บทว่า **ปราภโว** คือ ความไม่เจริญ. บทว่า **อาสชฺชาปิ** คือ ถึงหากจะเข้าไปจนใกล้ชิดก็ไม่รู้สึกตัว. บทว่า **ตตา** คือ ล่อไว้ ซุ่มไว้. บทว่า **คุยฺหมาสชฺช** ความว่า บรรดาบ่วงเหล่านั้น บ่วงใดที่อำพรางไว้คือลวงไว้ สัตว์ทั้งหลายเข้าใกล้บ่วงนั้น ย่อมถูกรัดรึง. บทว่า **อเถวํ** ความว่า เมื่อถึงคราวสิ้นชีวิตอย่างนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมถูกรึงรัดติดอยู่เป็นแน่แท้ทีเดียว.

สุมุขหงส์นั้น กระทำนายพรานให้เป็นผู้มีน้ำใจอ่อน ด้วยการเจรจาปราศรัยด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะขอชีวิตของพระมหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาว่า

เออก็การอยู่ร่วมกันกับท่านนี้ พึงมีสุขเป็นกำไร
หนอ และขอท่านอนุญาต แก่ข้าพเจ้าทั้งสองเถิด แล
ขอท่านพึงให้ชีวิตแก่ข้าพเจ้าทั้งสองด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปิ นายํ** ตัดบทเป็น **อปิ นุ อยํ .** บทว่า **สุขุทฺรโย** คือมีผลเป็นสุข. บทว่า **อปิ โน อนุมญฺญาสิ** ความว่า ขอท่านพึงอนุญาตให้ข้าพเจ้าทั้งสองกลับไปยังภูเขาจิตตกูฏเพื่อเยี่ยมญาติทั้งหลายเถิด. บทว่า **อปิ รน ชีวิตํ ทเท** ความว่า อนึ่ง ท่านมีความคุ้นเคยบังเกิดแล้วด้วยถ้อยคำนี้ จึงอยู่พึงฆ่าข้าพเจ้าทั้งสองเสียเลย.

นายพรานถูกจรึงด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวานของสุมุขหงส์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

เรามิได้ผูกท่านไว้ และไม่ปรารถนาจะฆ่าท่าน เชิญท่านรีบไปจากที่นี้ตามความปรารถนา แล้วจงอยู่เป็นสุขตลอดกาลนานเถิด.

ลำดับนั้น สุมุขหงส์จึงกล่าวคาถา ๔ คาถาว่า

ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ โดยเว้นจากชีวิตของพญาหงส์นี้ ถ้าท่านยินดีเพียงตัวเดียว ขอให้ท่านปล่อยพญาหงส์นี้ และจงกินข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทั้งสองเป็นผู้เสมอกัน ด้วยรูปทรงสัณฐานและวัย ท่านไม่เสื่อมแล้วจากลาก ขอท่านจงเปลี่ยนข้าพเจ้ากับพญาหงส์นี้เถิด เชิญท่านพิจารณาดูในข้าพเจ้าทั้งสอง เมื่อท่านมีความปรารถนาเฉพาะตัวเดียว จงเอาบ่วงผูกข้าพเจ้าไว้ก่อน จงปล่อยพญาหงส์ในภายหลัง ถ้าท่านทำตามที่ข้าพเจ้าขอร้อง ลาภของท่านก็คงมีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ทั้งท่านจะได้เป็นมิตรกับฝูงหงส์ธตรฐจนตลอดชีวิตด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตํ** ความว่า ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาความเป็นอยู่ของข้าพเจ้าโดยปราศจากชีวิตของพญาหงส์นี้เลย. บทว่า **ตุลฺยสฺมา** ได้แก่ ข้าพเจ้าทั้งสองย่อมเป็นผู้สม่ำเสมอกัน. บทว่า **นิมินา ตุวฺ** คือ ท่านจงแลกเปลี่ยนตัวกันเสียเถิด. บทว่า **ตวสฺมสุ** ความว่า สุมุขหงส์นั้นกล่าวว่า ท่านมีความปรารถนาในข้าพเจ้าทั้งสอง ท่านจะประโยชน์อะไร

ด้วยพญาหงส์นี้ จงยังความโลภให้เกิดในข้าพเจ้า. บทว่า **ตาวเทว** คือ เพียงเท่านั้นแล. บทว่า **ยาจนาย จ** ได้แก่ คำขอร้องของข้าพเจ้าอันใด ขอท่านพึงกระทำตามคำขอร้องนั้นเถิด.

นายพรานก็มีใจอ่อนลงอีก เพราะการแสดงธรรมนั้น ประดุจปุยนุ่นที่เขาใส่ลงในน้ำมัน ฉะนั้น เมื่อจะยกพระมหาสัตว์ให้เป็นรางวัลแก่สุมุขหงส์นั้น จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

มิตร อำมาตย์ ทาส ทาสี บุตร ภรรยา และ
พวกพ้องหมู่ใหญ่ทั้งหลาย จงดูพญาหงส์ธตรฐ
พ้นจากที่นี้ไปได้เพราะท่าน บรรดามิตรทั้งหลายเป็น
อันมาก มิตรเช่นท่านนั้นหามีในโลกนี้ เหมือนท่าน
ผู้เป็นเพื่อนร่วมชีวิต ของพญาหงส์ธตรฐไม่ เรา
ยอมปล่อยสหายของท่าน พญาหงส์จงบินตามท่าน
ไปเถิด ท่านทั้งสองจงรีบไปจากที่นี้ตามความปรารถนา
จงรุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางหมู่ญาติเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โน** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ตยา มุตฺตํ** ความว่า จริงอยู่ ท่านตัวเดียวชื่อว่า ย่อมปล่อยพญาหงส์นี้ เพราะฉะนั้น หมู่ญาติอันใหญ่ทั้งหลาย และเป็นมิตรกันเหล่านั้น จงดูพญาหงส์นี้ที่ท่านปล่อยแล้ว จึงไปสู่ภูเขาจิตตกูฏจากที่นี้. คำว่า **พวกพ้อง** ในคาถานี้ หมายเอาบุคคลที่เกี่ยวข้องกันทางสายโลหิตอันเดียวกัน. บทว่า **วิชฺชเร** คือ ไม่เคยมี. บทว่า **ปาณสาธารโณ** คือ มีชีวิตร่วมกัน มีชีวิตที่แยกออกจากกันไม่ได้. อธิบายว่า ท่านเป็นสหายของพญาหงส์นี้ด้วยประการใด แม้ชนทั้งหลายมากด้วยกันเหล่าอื่น ชนที่ชื่อว่าเป็นมิตรเช่นท่านนี้ ย่อมไม่มีด้วยประการนั้น.

บทว่า **ตวานุโค** ความว่า ท่านจงพาพญาหงส์ซึ่งกำลังได้รับความลำบากนี้บินไปข้างหน้า พญาหงส์นี้จงบินติดตามท่านไปข้างหลังเถิด.

บุตรของนายพราน ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเดินเข้าไปใกล้พระมหาสัตว์ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา ตัดบ่วงออกแล้วสวมกอดอุ้มออกจากสระ ให้จับอยู่ที่พื้นหญ้าแพรกอ่อนใกล้ขอบสระ ค่อย ๆ แก้บ่วงที่รัดเท้าออก. ด้วยจิตอันอ่อนโยน ขว้างทิ้งเสียในที่ไกล เกิดมีความรักใคร่ในพระมหาสัตว์อย่างเหลือกำลัง จึงไปตักน้ำมาล้างเลือดให้แล้ว ลูบคลำอยู่บ่อย ๆ ด้วยเมตตาจิต. ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาจิตของบุตรนายพรานนั้น เอ็นกับเอ็น เนื้อกับเนื้อ หนังกับหนังที่เท้าของพระโพธิสัตว์ก็ติดสนิทหายเป็นปกติดีอย่างเดิมในขณะนั้นทีเดียว ข้อเท้าของพระมหาสัตว์ก็งอกขึ้นเต็ม มีผิวงดงามผ่องใส มีขนงอกงามเกิดขึ้นเหมือนอย่างเดิมเหมือนกับเท้าไม่เคยถูกบ่วงรัดมาแต่ก่อนเลย. พระโพธิสัตว์ได้รับความสุขอยู่โดยความเป็นปกติทีเดียว. ลำดับนั้น สุมุขหงส์ได้ทราบว่า พระมหาสัตว์มีความสุขสบายเพราะอาศัยตน ก็เกิดความโสมนัสยินดี ได้กระทำการชมเชยนายพรานแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

สุมุขหงส์มีความเคารพนาย มีความปลื้มใจ
เพราะพญาหงส์เป็นนายหลุดพ้นจากบ่วง เมื่อจะ
กล่าววาจาอันรื่นหูได้กล่าวว่า ดูก่อนนายพราน ขอให้
ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวงจงเบิกบานใจเหมือน
ข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้ เพราะได้เห็นพญาหงส์
พ้นจากบ่วง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วงฺกงฺโค** ได้แก่ น้อมคอลงเคารพ. บทว่า **เอวํ ลุทฺทก** ความว่า สุมุขหงส์กระทำความชมเชยนายพรานอย่างนี้แล้ว ได้ทูลพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า นายพรานนี้กระทำอุปการะอย่างใหญ่แก่เราทั้งสอง ด้วยว่า นายพรานนี้ไม่กระทำตามคำของข้าพระองค์แล้วกระทำเราทั้งสองไว้ในหงส์กีฬาแล้ว ให้แก่อิสรชนทั้งหลาย จึงจะพึงได้รับทรัพย์เป็นอันมาก หรือว่าฆ่าเราทั้งสองเสียแล้วเอาเนื้อขาย ก็ย่อมได้รับทรัพย์เป็นอันมากเหมือนกัน แต่ขามิได้เห็นแก่ชีวิตของตัว จึงได้กระทำตามคำของข้าพระองค์ เราทั้งสองควรนำนายพรานไปยังสำนักของพระราชา แล้วกระทำชีวิตของเขาให้เป็นสุข. พระมหาสัตว์ก็เห็นด้วย สุมุขหงส์ กล่าวกับพระมหาสัตว์ด้วยภาษาของตนแล้ว จึงเรียกบุตรนายพรานมาถามด้วยภาษาของมนุษย์อีกว่า แน่ะสหาย ท่านดักบ่วงเพื่ออะไร เมื่อได้รับคำตอบว่า เพื่อต้องการทรัพย์ จึงกล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านจงพาเราทั้งสองเข้าไปยังพระนครแล้วแสดงแก่พระราชา ข้าพเจ้าทั้งสองจักยังพระราชาให้พระราชทานทรัพย์เป็นจำนวนมากแก่ท่าน แล้วกล่าวเป็นคาถาว่า

เชิญท่านมานี่เถิด เราจักบอกท่านถึงวิธีที่ท่านจักได้ทรัพย์ เป็นลาภของท่าน พญาหงส์ธตรฐนี้ย่อมไม่มุ่งร้ายอะไร ๆ ท่านจงรีบไปภายในบุรี จงแสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่งไม่ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า หงส์ธตรฐทั้งสองนี้เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัครมหาเสนาบดี พระราชาจอม

ประชาชนทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว ก็จะ
ทรงปลาบปลื้มพระหฤทัย จักพระราชทานทรัพย์เป็น
อันมาก. แก่ท่านโดยไม่ต้องสงสัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุสิกฺขามิ** แปลว่า แนะนำ. บทว่า **ปาปํ** คือ ลามก. บทว่า **รญฺโญ ทสฺเสหิ โน อุโภ** ความว่า ท่านจงแสดงข้าพเจ้าแม้ทั้งสองนี้แด่พระราชา. สุมุขหงส์กล่าวอย่างนี้ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ แสดงอานุภาพแห่งปัญญาพระโพธิสัตว์ ๑ เพื่อยังมิตรธรรมของตนให้ปรากฏแจ่มแจ้ง ๑ เพื่อให้นายพรานได้ทรัพย์ ๑ เพื่อยังพระราชาให้ตั้งอยู่ในศีล ๑. บทว่า **ธตรฏฺฐา** ความว่า ก็แลครั้นท่านนำข้าพเจ้าทั้งสองไปแล้ว จงกราบทูลแด่พระราชาอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า หงส์ตัวเป็นอธิบดีของหงส์ทั้งหลาย ทั้งสองนี้เกิดในตระกูลธตรฐ บรรดาหงส์ทั้งสองตัวเหล่านี้ ตัวนี้เป็นพระราชา ตัวนอกนี้เป็นเสนาบดี ท่านจงยังพระราชานั้นให้สำเหนียกรู้ด้วยประการฉะนั้น . คำแม้ทั้ง ๓ มีคำว่า **ปติโต** ดังนี้เป็นต้น เป็นคำที่แสดงอาการดีพระทัยทีเดียว.

เมื่อสุมุขหงส์กล่าวอย่างนี้แล้ว นายพรานจึงกล่าวว่า ข้าแต่นาย ท่านทั้งสองอย่าได้ชอบใจการเข้าไปเฝ้าพระราชาเลย ธรรมดาว่า พระราชาทั้งหลายมีพระทัยกลับกลอก พึงกระทำท่านไว้ในหังสกีฬา หรือมิฉะนั้น ก็จะฆ่าท่านทั้งสองเสีย เมื่อสุมุขหงส์กล่าวว่า ดูก่อนสหาย ท่านอย่ากลัวเลย แม้บุคคลที่มีน้ำใจเหี้ยมโหดเป็นนายพราน มีฝ่ามือเปื้อนเลือดเช่นอย่างท่าน ข้าพเจ้ายังทำให้ใจอ่อนลงแล้วหมอบอยู่แทบเท้าทั้ง ๒ ของข้าพเจ้าได้ด้วยธรรมกถา ธรรมดาว่าพระราชาทั้งหลาย เป็นผู้มีพระปัญญาและมีบุญย่อมทรงรู้จักด้วยถ้อยคำอันเป็นพุทธภาษิต ขอท่านจงรีบนำข้าพเจ้าทั้งสองไปแสดงแก่พระราชาเถิด จึงกล่าว

ว่า ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งสองอย่าโกรธเรานะ เราจะนำไปตามความประสงค์ของท่านทั้งสองเท่านั้น แล้วจึงอุ้มสุวรรณหงส์ทั้งสอง ใส่ลงในกระเช้านำไปยังราชตระกูลแสดงแก่พระราชา เมื่อพระราชาตรัสถามก็กราบทูลเรื่องราวตามความเป็นจริงให้ทรงทราบทุกประการ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพรานได้สดับคำของสุมุขหงส์ ดังนั้น แล้ว จัดแจงการงานเสร็จแล้ว รีบเข้าไปภายในบุรี แสดงหงส์ทั้งสองที่มิได้ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับ อยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้างแก่พระราชาว่า ข้าแต่มหาราช หงส์ธตรฐทั้งสองนี้ เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัครมหาเสนาบดี.

พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงตรัสถามว่า

ก็หงส์ทั้งสองนี้มาอยู่ในเงื้อมมือของท่านได้อย่างไร ท่านเป็นพรานนำหงส์ซึ่งเป็นใหญ่ แก่หงส์ใหญ่ทั้งหลายมาในที่นั้นได้อย่างไร.

นายพราน จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระจอมประชากร ข้าพระองค์ดักบ่วงเหล่านี้ไว้ที่เปือกตม ซึ่งเป็นที่ ๆ ข้าพระองค์เข้าใจว่าจะกระทำความสิ้นชีวิตแก่นกทั้งหลายได้ พญาหงส์ได้มาตดบ่วงเช่นนั้น ส่วนหงส์ตัวนั้นได้ติดบ่วงของข้าพระองค์ แต่เข้ามาจับอยู่ใกล้ ๆ พญาหงส์นั้น ได้

กล่าวกะข้าพระองค์ หงส์นี้ประกอบแล้วด้วยธรรม ได้
กระทำกรรมอันแสนยากที่บุคคล ผู้มิใช่พระอริยจะพึง
ทำได้ ประกาศภาวะอันสูงสุดของตนพยายามใน
ประโยชน์ของนาย หงส์นี้ควรจะมีชีวิตอยู่ ยอมสละ
ชีวิตของตนมายืนสรรเสริญคุณของนาย ร้องขอชีวิต
ของนาย ข้าพระองค์ได้สดับคำของหงส์นี้แล้วเกิด
ความเลื่อมใส จึงปล่อยพญาหงส์นั้นจากบ่วง และ
อนุญาตให้กลับได้ตามสบาย สุมุขหงส์มีความเคารพ
นาย มีความปลื้มใจ เพราะพญาหงส์ตัวเป็นนายหลุด
พ้นจากบ่วง เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหู ได้กล่าวว่า
ดูก่อนนายพราน ขอให้ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวง
จงเบิกบานใจ เหมือนข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้
เพราะได้เห็นพญาหงส์พ้นจากบ่วง ฉะนั้น เชิญท่าน
มานี่ เราจักบอกท่าน ถึงวิธีที่ท่านจักได้ทรัพย์อันเป็น
ลาภของท่าน พญาหงส์ธตรฐนี้ ย่อมไม่มุ่งร้ายอะไร ๆ
ท่านจงรีบเข้าไปภายในบุรี จงแสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่ง
ไม่ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสอง
ข้าง แก่พระราชาว่า ข้าแต่พระมหาราช หงส์ธตรฐทั้ง
สองนี้ เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัว
นี้เป็นราชของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัคร-
มหาเสนาบดี พระราชาผู้เป็นจอมประชาชน ทอดพระ
เนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว จะทรงปราโมทย์ปลาบ-

ปลื้มพระหฤทัย จักพระราชทานทรัพย์เป็นอันมาก แก่ท่าน โดยไม่ต้องสงสัย ข้าพระองค์จึงนำหงส์ ทั้งสองนี้มา ตามคำของหงส์ตัวนี้อย่างนี้ และหงส์ ทั้งสองนี้ ข้าพระองค์อนุญาตให้ไปยังเขาจิตตกูฏ นั้นแล้ว หงส์ตัวนี้ เป็นสัตว์ประกอบด้วยธรรมอย่างยิ่ง ตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูอย่างนี้ ได้ทำให้นายพราน เช่นกับข้าพระองค์เกิดความเป็นผู้มีใจอ่อนโยน ข้าแต่ พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์ไม่เคยเห็นเครื่อง บรรณาการอย่างอื่นนอกจากนี้ ที่จะนำมาถวายแด่ พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ ขอพระองค์ ทรงทอดพระเนตรดูเครื่องบรรณาการการนั้น ณ บ้าน พรานนกทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมฺมุนา อุปทายิ** ความว่า สุมุขหงส์นั้นได้กล่าวคำใด นายพรานก็ได้กระทำตามคำนั้นให้สำเร็จด้วยกายกรรม. บทว่า **คนฺตฺวา** อธิบายว่า นายพรานจัดแจงกระทำกระเช้าทางด้านที่พญาหงส์จับให้สูง กระทำกระเช้าทางด้านที่หงส์ที่เป็นเสนาบดีจับให้ต่ำลงเล็กน้อยแล้ว อุ้มเอาหงส์ทั้งสองนั้นใส่ลงในกระเช้า ยังมหาชนให้แตกตื่นกันมาดูด้วยคำว่า พญาหงส์และหงส์ที่เป็นเสนาบดีจะไปเฝ้าพระราชา ท่านทั้งหลายจงคอยดูเถิด เมื่อมนุษย์ทั้งหลายพากันร่าเริงอยู่ว่า พญาหงส์ตัวมีสีเหมือนทอง ถึงความเป็นเลิศด้วยความงามเห็นปานนี้ พวกเรายังไม่เคยเห็นเลย ดังนี้ ก็รีบเข้าไปภายในเมือง บทว่า **อทสฺสยิ** ความว่า นายพรานให้ราชบุรุษเข้าไปกราบทูลแด่พระราชาว่า พญาหงส์นาเฝ้าพระองค์ เมื่อพระราชามีพระทัยยินดีตรัสสั่งให้เรียกมาว่า จงเข้ามาเถิด จึงรีบนำเข้าไปแสดง. บทว่า **หตฺถตฺถํ** ท่าน

กล่าวอธิบายไว้ว่า มาแล้วคือถึงแล้วในมือ. บทว่า **มหานฺตานํ** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า ตัวท่านเป็นนายพราน ได้บรรลุถึงความเป็นนายผู้ใหญ่ของเหล่าหงส์ธตรฐ ซึ่งมีผิวพรรณดังทอง ถึงแล้วซึ่งความเป็นใหญ่ด้วยยศได้อย่างไร. พระบาลีว่า ท่านถึงความเป็นใหญ่ในที่นี้ ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ท่านได้ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่แก่หงส์ทั้งสองนี้ได้อย่างไร. บทว่า **วิหิตา** คือประกอบแล้ว. บทว่า **ยํ ยทายตนํ มญฺเญ** ความว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์ย่อมสำคัญสถานที่อันเป็นที่ประชุมใด ๆ ซึ่งเป็นที่รัดรึงชีวิตแห่งนกทั้งหลาย คือเป็นที่กระทำความสิ้นไปแห่งชีวิตไว้ ข้าพระองค์ก็ดักบ่วงทั้งหลายในเปือกตมทั้งหลายในที่นั้น ๆ. บทว่า **ตาทิสํ** ได้แก่ พญาหงส์นาติดเครื่องรัดรึงชีวิตอย่างนั้น ซึ่งข้าพระองค์ดักไว้ในสระชื่อมานุสิยะ. บทว่า **ปาสํ** คือบ่วงที่ผูกไว้ในสระนั้น. บทว่า **อุปาสีโน** คือมิได้คิดถึงชีวิตของตัวเข้าไปจับอยู่ใกล้ ๆ. บทว่า **มมายํ** ความว่า หงส์ที่เป็นเสนาบดีนี้ได้ปราศรัยกับข้าพระองค์ คือได้กล่าวกับข้าพระองค์. บทว่า **สุทุกฺกรํ** ความว่า หงส์นี้ได้กระทำกรรมที่บุคคลผู้มิใช่อริยะ เช่นพวกเรากระทำได้โดยแสนยาก. บทว่า **ทหเต ภาวมุตฺตมํ** ความว่า หงส์นั้นย่อมประกาศ คือเปิดเผยอัธยาศัยอันสูงสุดของตน. บทว่า **อตฺตโนยํ** ตัดบทเป็น **อตฺตโน อยํ .** บทว่า **อนุตฺถุนนฺโต** ความว่า พรรณนาคุณของนายแล้วกล่าวอ้อนวอนข้าพระองค์ว่า ขอท่านจงให้ชีวิตแก่พญาหงส์นี้เสียเถิด. บทว่า **ตสฺส** ความว่า เนื้อหงส์นั้นพูดอ้อนวอนอยู่อย่างนี้ ข้าพระองค์ก็ได้อนุญาตว่า ท่านจงกลับไปยังภูเขาจิตตกูฏตามสบาย จงเห็นหมู่ญาติเถิด. บทว่า **เอติเถว หิ** ความว่า ก็หงส์ทั้งสองนี้ ข้าพระองค์ได้อนุญาตให้กลับไปยังภูเขาจิตตกูฏใกล้มานุสิยสระนี้ทีเดียว. บทว่า **เอวํ คโต** คือตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูอย่างนี้. **ชนเยยฺยาถ มทฺทวํ** ความว่า กระทำให้เกิดเมตตาจิตในตน. บทว่า **อุปยานํ .** ได้แก่ เครื่องบรรณาการ.

บทว่า **สพฺพสากุณิกคาเม** ความว่า ข้าพระองค์ไม่เห็นเครื่องบรรณาการอย่างอื่นในบ้านพรานนก แม้ทั้งหมด คือไม่เห็นเครื่องบรรณาการเห็นปานนี้สำหรับพระองค์ คือยังไม่เห็นเครื่องบรรณาการที่นายพรานนกนั้น เคยนำมาถวายพระองค์. บทว่า **ตํ ปสฺส** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งมนุษย์ เชิญพระองค์ทอดพระเนตรเครื่องบรรณาการ ที่ข้าพระองค์นำมาถวายนั้นเถิด.

นายพรานยืนกราบทูลสรรเสริญคุณของสุมุขหงส์อยู่ ด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสสั่งให้จัดอาสนะ มีราคาเป็นอันมาก ประทานแก่พญาหงส์ และให้จัดตั่งอันเจริญ กระทำด้วยทองคำ ประทานแก่สุมุขหงส์ เมื่อหงส์ทั้งสองเกาะอยู่ในที่นั้นแล้ว จึงรับสั่งให้นำเอาภาชนะทองมาใส่ข้าวตอกน้ำผึ้งและน้ำอ้อยปนกันประทาน เมื่อเสร็จกิจแห่งการบริโภคแล้ว ทรงประคองอัญชลีอาราธนา ให้พระมหาสัตว์แสดงธรรมกถาแล้ว ประทับนั่ง ณ ตั่งทองคำ. พระมหาสัตว์นั้น เมื่อพระราชาตรัสอาราธนา จึงได้กระทำการปฏิสันถารแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์เห็นพระราชาประทับนั่งบนตั่งทอง
อันงดงาม เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหู จึงได้ทูลว่า
พระองค์ไม่มีโรคาพาธหรือ ทรงสุขสำราญดีอยู่หรือ
พระองค์ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรม
หรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

ก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ เราสุข-
สำราญดี อนึ่ง เราปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้
โดยธรรม.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์ของพระองค์แลหรือ อำมาตย์เหล่านั้นย่อมไม่ห่วงใยชีวิต เพราะประโยชน์ของพระองค์แลหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา และอำมาตย์เหล่านั้น ย่อมไม่ห่วงใยชีวิต เพราะประโยชน์ของเรา.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระอัครมเหสีของพระองค์ เป็นผู้มีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีปกติตรัสวาจาอันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูปโฉม และอิสริยยศ ทรงคล้อยตามพระราชอัธยาศัย ของพระองค์แลหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

พระอัครมเหสีของเรา เป็นผู้มีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีปกติตรัสวาจาอันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูปโฉม และอิสริยยศ ทรงคล้อยตามอัธยาศัยของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชานำ** ได้แก่ พระเจ้าสาคลราช. บทว่า **วงฺกงฺโค** ได้แก่ พญาหงส์ธตรฐ. บทว่า **ธมฺเมน มนุสาสสิ** ความว่า สั่งสอนโคตรรม. บทว่า **โทโส** ได้แก่ ความผิด. บทว่า **ตวตฺเถสุ** ได้แก่ ในประโยชน์ทั้งหลายมีการรบเป็นต้น ของพระองค์ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า

นาวกงฺขนฺติ ความว่า อำมาตย์เหล่านั้นให้ชีวิตเสียสละอยู่ ย่อมไม่ปรารถนาชีวิตของตนแม้น้อยหนึ่ง คือ สละชีวิตกระทำประโยชน์เพื่อพระองค์ผู้เดียว. บทว่า **สาทิสี** ได้แก่ เป็นผู้มีชาติเสมอกัน. บทว่า **อสฺสวา** ได้แก่ เป็นผู้รับเอาซึ่งถ้อยคำ. บทว่า **ปุตฺตรูปยสูเปตา** ได้แก่ เป็นผู้เข้าถึงแล้วด้วยพระโอรสทั้งหลาย ด้วยพระรูปโฉมทั้งหลายและด้วยยศทั้งหลาย. บทว่า **ตวฉนฺทวสานุคา** ความว่า พญาหงส์ทูลถามว่า พระเทวียังเป็นไปตามพระราชอัธยาศัยของพระองค์ คืออยู่ในอำนาจของพระองค์หรือ อธิบายว่า ย่อมไม่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งจิตของตนหรือ.

เมื่อพระโพธิสัตว์กระทำปฏิสันถารด้วยประการฉะนี้แล้ว พระราชาเมื่อจะตรัสถ้อยคำกับพญาหงส์นั้นอีก จึงตรัสว่า

ท่านตกอยู่ในเงื้อมมือของมหาศัตรู ได้รับทุกข์ใหญ่หลวงในเบื้องต้น พึงได้รับทุกข์นั้นบ้างแลหรือ นายพรานวิ่งเข้าไปโบยตีท่าน ด้วยท่อนไม้แลหรือ เพราะว่าปกติของคนหยาบช้าเหล่านี้ ย่อมมีเป็นประจำอย่างนั้น.

พญาหงส์ทูลตอบว่า

ข้าแต่พระมหาราช ในยามมีทุกข์อย่างนี้ ต้องมีความปลอดโปร่งใจ จริงอยู่ นายพรานนี้มิได้ทำอะไร ๆ ในข้าพระองค์ทั้งสองเหมือนศัตรู นายพรานค่อย ๆ เดินเข้าไป และได้ปราศรัยขึ้นก่อน ในกาลนั้น สุมุขหงส์บัณฑิตมิได้กล่าวตอบ นายพรานได้ฟังคำของสุมุขหงส์นั้นแล้ว ก็เกิดความเลื่อมใส ปล่อยข้า-

พระองค์จากบ่วงนั้น และอนุญาตให้ข้าพระองค์กลับ
ได้ตามสบาย สุมุขหงส์ปรารถนาทรัพย์เพื่อนายพรานนี้
จึงคิดชวนกันมาในสำนักของพระองค์ เพื่อประโยชน์
แก่นายพรานนี้.

พระราชาจึงตรัสว่า

ก็การที่ท่านทั้งสองมาในที่นี้ เป็นการมาดีแล้ว
และเราก็มีความปราโมทย์ เพราะได้เห็นท่านทั้งสอง
แม้นายพรานนี้ก็จะได้ทรัพย์อันมากมายตามที่เขา
ปรารถนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหาสตฺตุหตฺถตฺถตฺถ คโต** ได้แก่ ไปแล้วในเงื้อมมือของศัตรูผู้ใหญ่. บทว่า **อาปติตฺวาน** ได้แก่ รีบวิ่งตรงเข้าไป. บทว่า **ปาติกํ** ได้แก่ ตามธรรมดา. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็เป็นอย่างนี้เหมือนกัน. มีคำกล่าวอธิบายว่า บุคคลผู้หยาบช้าเหล่านี้ ย่อมมีปกติเป็นอย่างนี้เหมือนกันหมด เขาทุบตีนกทั้งหลายด้วยท่อนไม้ เขาทำให้ตายแล้วก็ได้ค่าจ้าง. บทว่า **กิญฺจิรสฺมาสุ** ได้แก่ มิได้ล่วงเกินอะไร ๆ ในข้าพระองค์ทั้งสอง. บทว่า **สตฺตุว** ได้แก่ ประหนึ่งว่าศัตรู. บทว่า **ปจฺจกมฺปิตฺถ** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า นายพรานนี้เห็นข้าพระองค์แล้ว ย่องเข้าไปหน่อยหนึ่งด้วยสำคัญว่าติดบ่วง. บทว่า **ปุพฺเพว** ได้แก่ นายพรานนี้แลได้ปราศรัยกะข้าพระองค์ก่อน. บทว่า **ตทา** ได้แก่ ในกาลนั้น. บทว่า **เอตทตฺถาย** ได้แก่ คิดกันแล้วเพื่อประโยชน์แก่บุตรนายพรานนี้. บทว่า **ธนมิจฺฉตา** ความว่า สุมุขหงส์นั้นปรารถนาอยู่ซึ่งทรัพย์เพื่อนายพรานนี้

จึงคิดชักชวนกันมายังสำนักของพระองค์. บทว่า **สฺวาคตญฺเจวิทํ** ความว่า ท่านผู้เจริญทั้งสองอย่าคิดไปเลย การมาในที่นี้ของท่านผู้เจริญทั้งสองนี้ เป็นการมาดีแล้ว. บทว่า **ลภตํ** แปลว่า จงได้.

ก็พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ก็ทรงมองดูอำมาตย์คนใดคนหนึ่ง เมื่ออำมาตย์นั้นทูลว่า พระองค์จะต้องพระประสงค์อะไร พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า เจ้าจงพานายพรานนี้ไปให้ช่างกัลบกตัดผม โกนหนวด ให้อาบน้ำลูบไล้ด้วยของหอมแล้ว ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เมื่ออำมาตย์นำนายพรานมาจัดทำตามรับสั่งแล้ว พากลับมาเฝ้าแล้ว จึงทรงยกบ้านส่วย ซึ่งเก็บส่วยได้แสนกหาปณะในปีหนึ่ง ประทานแก่เขาแล้ว ได้ประทานหญิง ๒ คน เรือนหลังใหญ่ รถอันประเสริฐและเงินทองอย่างอื่นอีกเป็นอันมาก.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชาผู้เป็นจอมมนุษย์ ทรงยังนายพรานให้
เอิบอิ่มด้วยโภคสมบัติทั้งหลาย พญาหงส์ได้กล่าว
วาจาอันรื่นหูอนุโนทนา.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงแสดงธรรมแก่พระราชา ท้าวเธอทรงสดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ก็ทรงดีพระทัย ทรงพระดำริว่า เราจักกระทำสักการะแก่พญาหงส์ผู้แสดงธรรม จึงทรงประทานเศวตฉัตรแก่พญาหงส์นั้น เมื่อจะให้พญาหงส์รับราชสมบัติ จึงตรัสว่า

ได้ยินว่า อำนาจของเราผู้ทรงธรรม ย่อมเป็น
ไปในที่เท่าใด ที่เท่านั้นมีประมาณน้อย ความเป็น
ใหญ่ในที่ทั้งปวงจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงปกครองตาม

ปรารถนาเถิด ทานวัตถุก็ดี เครื่องอุปโภคก็ดี และสิ่ง.
อื่นใดที่เข้าไปสำเร็จประโยชน์ เราขอยกสิ่งนั้น ๆ ซึ่ง
ล้วนเป็นของปลื้มใจให้แก่ท่าน และขอสละความเป็น
ใหญ่ให้แก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วโส วตฺตติ** ความว่า อำนาจของเราเป็นไปในสถานที่เท่าใด. บทว่า **กิญฺจิ นํ** คือ สถานที่นั้นมีประมาณเล็กน้อยยิ่งนัก. บทว่า **สพฺพตฺถิสฺสริยํ** ความว่า สมบัติทั้งหมดและความเป็นใหญ่นั้นแล จงมีแก่ท่านเถิด. บทว่า **ยญฺจญฺญมุปกปฺปติ** ความว่า สิ่งของเครื่องบำเพ็ญทานเพราะความเป็นผู้ใคร่ในบุญก็ดี การยกเศวตฉัตรขึ้นเสวยราชสมบัติก็ดี หรือของสิ่งอื่นใด ย่อมเป็นที่ชอบใจแก่ท่าน ขอเชิญท่านจงกระทำสิ่งนั้นเถิด. บทว่า **เอตํ ททามิ โว วิตฺตํ** ความว่า เราสละความเป็นใหญ่อันเป็นของของเราพร้อมด้วยเศวตฉัตรให้แก่ท่าน

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้มอบเศวตฉัตรที่พระราชาประทานให้แก่ตนถวายกลับคืนพระองค์อีกทีเดียว พระราชาทรงพระดำริว่า เราได้ฟังธรรมกถาของพญาหงส์ก่อนแล้ว ก็แต่ว่าบุตรของนายพรานสรรเสริญยกย่องสุมุขหงส์นี้เป็นนักหนาว่า มีถ้อยคำไพเราะยิ่งนัก เราจักฟังธรรมกถาของสุมุขหงส์นี้บ้าง ท้าวเธอเมื่อจะทรงสนทนากับสุมุขหงส์นั้น จึงตรัสคาถาอันเป็นลำดับต่อไปว่า

ก็ถ้าว่า สุมุขหงส์บัณฑิตนี้สมบูรณ์ด้วยปัญญา
พึงเจรจาแก่เราตามปรารถนา ข้อนั้นพึงเป็นที่รัก
อย่างยิ่งของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถา** แปลว่า ถ้าว่า. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ถ้าว่าสุมุขหงส์นั้นเป็นบัณฑิต ถึงพร้อมแล้วด้วยความรอบรู้ ก็พึงเจรจาแก่เราตามความปรารถนา คือตามความพอใจของตน ข้อนั้นจะพึงเป็นที่รักอย่างยิ่งของเรา.

ลำดับนั้น สุมุขหงส์จึงทูลว่า

ข้าแต่มหาราช ได้ยินว่า ข้าพระองค์หาอาจจะพูดสอดขึ้นในระหว่าง เหมือนพญานาคเลื้อยเข้าไปภายในศิลา ฉะนั้นไม่ ข้อนั้นไม่เป็นวินัยของข้าพระองค์ พญาหงส์ประเสริฐกว่าข้าพระองค์ และพระองค์ก็สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นพระเจ้าแผ่นดินจอมมนุษย์ ทั้งสองพระองค์ควรแก่การบูชา ด้วยเหตุมากมาย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ เมื่อพระองค์ทั้งสองกำลังตรัสกันอยู่ เมื่อการวินิจฉัยกำลังเป็นไปอยู่ ข้าพระองค์ผู้เป็นสาวก ไม่พึงพูดสอดขึ้นในระหว่าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาคราชาริวนฺตรํ** ได้แก่ ประหนึ่งพญานาคที่จะเลื้อยเข้าไปในระหว่างแห่งศิลา ฉะนั้น. บทว่า **ปฏิวตฺถุ** ความว่า ข้าพระองค์ไม่อาจที่จะพูดสอดขึ้นในระหว่างพระองค์ทั้งสองได้. บทว่า **น เม โส** ความว่า ถ้าข้าพระองค์พึงกล่าวสอดขึ้นไซร้ การกระทำเช่นนั้นมิใช่วินัยของข้าพระองค์เลย. บทว่า **อมฺหากญฺเจว** ได้แก่ พญาหงส์ประเสริฐกว่าข้าพระองค์ และหงส์อีกเก้าหมื่นหกพัน. บทว่า **อุตฺตมสตฺตโว** คือเป็นสัตว์ที่สูงสุด. บทว่า **ปูชา** ความว่า พระองค์ทั้งสองเป็นผู้ควรแก่การบูชาและควรแก่การสรรเสริญของข้าพระองค์ด้วยเหตุมากมาย. บทว่า **เปสฺเสน** คือเป็นเสวกผู้การทำการขวนขวาย.

พระราชาทรงสดับคำของสุมุขหงส์นั้น ก็ทรงเบิกบานพระทัยแล้ว ตรัสว่า บุตรนายพรานกล่าวสรรเสริญท่านว่า บุคคลอื่นที่จะแสดงธรรมไพเราะเช่นกับท่านไม่พึงมี และได้ตรัสต่อไปว่า

ได้ยินว่า นายพรานกล่าวโดยความจริงว่า สุมุขหงส์เป็นบัณฑิต เพราะว่านัยเช่นนี้ ไม่พึงมีแก่บุคคลผู้ไม่ได้รับการอบรมเลย ความมีปกติอันเลิศและสัตว์อันอุดมอย่างนี้ มีเพียงเท่าที่เราเห็นแล้ว เราไม่ได้เห็นผู้อื่นเป็นเช่นนี้ เราจึงยินดีด้วยปกติและวาจาอันไพเราะของท่านทั้งสอง ก็การที่เราพึงเห็นท่านทั้งสองได้นาน ๆ เช่นนี้ เป็นความพอใจของเราโดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเมน** คือ โดยสภาพ โดยเหตุการณ์. บทว่า **อกตตฺตสฺส** คือ บุคคลที่มีอัตภาพยังมิได้ปรับปรุง คือ ยังประทุษร้ายมิตร. บทว่า **นโย** หมายเอาปัญญา. บทว่า **อคฺคปกติมา** คือ มีสภาพอันเลิศ. บทว่า **อุตฺตมสตฺตโว** คือเป็นสัตว์ที่สูงสุด บทว่า **ยาวตตฺถิ มยา** ได้แก่ ชื่อว่าที่เราเห็นแล้วมีอยู่ประมาณเท่าใด. บทว่า **นาญฺญ** ความว่า เราย่อมไม่เห็นคนอื่น แม้เห็นปานนี้ในสถานที่ที่เราเห็นแล้วนั้น. บทว่า **ตุฏฺโฐสฺมิ โว ปกติยา** ความว่า ดูก่อนพญาหงส์ผู้เป็นสหาย เราดีใจเพราะได้เห็นท่านทั้งสองตามปกติก่อนทีเดียว. บทว่า **วากฺเยน** ความว่า แต่บัดนี้เราได้ดีใจเพราะถ้อยคำอันไพเราะของเธอทั้งสอง. บทว่า **จิรํ ปสฺเสยฺย โว** ความว่า พระราชาตรัสว่า เราให้ท่านอยู่ในที่นี้แล ไม่อยากให้ท่านจากไป แม้ชั่วครู่หนึ่ง จะได้เห็นท่านเป็นเวลานาน ๆ การเห็นนี้เป็นความพอใจของเราด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะสรรเสริญพระราชา จึงทูลว่า

กิจใดที่บุคคลพึงกระทำในมิตร กิจนั้นพระองค์ทรงกระทำแล้วในข้าพระองค์ทั้งสอง ข้าพระองค์ทั้งสอง ย่อมเป็นอันพระองค์ปล่อยด้วยความภักดีในข้าพระองค์ทั้งสอง โดยไม่ต้องสงสัย ก็ความทุกข์คงเกิดขึ้นในหมู่หงส์เป็นอันมากโน้น เพราะมิได้เห็นข้าพระองค์ทั้งสอง ในระหว่างญาติหมู่ใหญ่เป็นแน่ ข้าแต่พระองค์ผู้ปราบปรามศัตรู ข้าพระองค์ทั้งสองอันพระองค์ทรงอนุญาต กระทำประทักษิณพระองค์แล้ว พึงไปพบญาติทั้งหลาย เพื่อกำจัดความเศร้าโศกของหงส์เหล่านั้น ข้าพระองค์ย่อมจะได้ปีติอันไพบูลย์ เพราะได้มาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงพระเจริญโดยแท้ การสงเคราะห์ญาตินี้เป็นประโยชน์อันใหญ่หลวงแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตรสฺมาสุ** ได้แก่ พระองค์ได้กระทำกิจทุกอย่างในข้าพระองค์. บทว่า **จตฺตา นิสฺสํ สยํ ตฺยมฺหา** ได้แก่ ข้าพระองค์ทั้งสองย่อมเป็นอันพระองค์ทรงปล่อยแล้วทีเดียว โดยมิต้องสงสัยเลย บทว่า **ภตฺติรสฺมาสุ ยา ตว** ความว่า พระมหาสัตว์แสดงว่า ความภักดีในข้าพระองค์ทั้งสองของพระองค์อันใด ข้าพระองค์ย่อมเป็นอันพระองค์ทรงปล่อยแล้วโดยไม่ต้องสงสัยเพราะความภักดีนั้น อนึ่ง ข้าพระองค์ทั้งสองพลัดพรากแล้วแม้อยู่ปราศแล้ว ชื่อว่าอยู่ร่วมกันก็หาไม่. บทว่า **อสฺมากํ** ความว่า ความทุกข์บังเกิดขึ้นแล้วในหงส์ทั้งหลายเป็นอันมาก เพราะไม่ได้เห็นข้าพระองค์ทั้งสอง. บทว่า **ปสฺเสมุรินฺทม** แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ปราบข้าศึก

ให้ราบคาบ ข้าพระองค์ทั้งสองพึงได้เห็น. บทว่า **ภวตุ** คือ ข้าพระองค์ได้มาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงพระเจริญ. บทว่า **เอโส วาปิ มหาอตฺโถ** ความว่า ความคุ้นเคยกับหมู่ญาติกล่าวคือการสงเคราะห์ญาตินี้ เป็นความประสงค์อย่างใหญ่หลวงของข้าพระองค์อย่างแท้จริง.

เมื่อพระมหาสัตว์ทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาก็ได้ทรงอนุญาตให้หงส์ทั้งสองนั้นกลับไป แม้พระมหาสัตว์ก็ทูลแสดงโทษในการประพฤติชั่ว ๕ อย่าง และแสดงอานิสงส์ในศีลแด่พระราชาแล้ว ถวายโอวาทว่า ขอพระองค์จงรักษาศีลนี้ จงเสวยราชสมบัติโดยธรรม จงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ แล้วได้ทูลลาบินกลับไปยังภูเขาจิตตกูฏ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์ธตรฐ ครั้นกราบทูลพระเจ้าสาคล-
ราชผู้เป็นจอมประชาชนเช่นนี้แล้ว ได้เข้าไปหาหมู่
ญาติ เพราะอาศัยเชาวน์อันสูงสุด หงส์เหล่านั้นเห็น
หงส์ทั้งสอง ซึ่งยิ่งใหญ่มิได้ป่วยเจ็บกลับมา ต่างก็พา
กันส่งเสียงว่า เกเก เกิดเสียงอื้ออึงทั่วไป หงส์เคารพ
นายได้ที่พึงเหล่านั้น ต่างก็โสมนัสยินดี เพราะนาย
รอดพ้นภัย พากันห้อมล้อมนายโดยรอบ ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปาคมุ** ความว่า พญาหงส์ธตรฐและสุมุขหงส์ที่เป็นเสนาบดีทั้งสองนั้น ครั้นได้เวลาอรุณขึ้นแล้ว ก็บริโภคน้ำผึ้งข้าวตอกและน้ำอ้อยเป็นต้น อันพระราชาและพระเทวีทรงยกขึ้นด้วยใบตาลทองสองใบแล้ว กระทำสักการะด้วยของหอม และระเบียบดอกไม้เป็นต้นแล้ว ลงจากใบตาลทองนั้น กระทำประทักษิณพระราชาบินขึ้นไปสู่

เวหาส เมื่อพระราชาทรงประคองอัญชลีตรัสว่า ดูก่อนนายเอ๋ย ท่านทั้งสองจงพากันไปดีเถิด จึงออกโดยสีหบัญชรบินไปหาหมู่ญาติของตน ด้วยความเร็วอันสูงสุด. บทว่า **ปรเม** แปลว่า สูงสุด. บทว่า **เกเก** ความว่า ได้ส่งเสียงร้องว่า เกเก ด้วยเสียงร้องตามสภาพของตน. บทว่า **ภตฺตุนา ภตฺตุคารวา** ได้แก่ มีความเคารพนายเหล่านั้น. บทว่า **ปริกรึสุ** ความว่า หงส์ทั้งหลายต่างก็พากันดีใจเพราะนายพ้นภัยกลับมา จึงพากันแวดล้อมอยู่รอบข้าง. บทว่า **ลทฺธปจฺจยา** คือ เป็นผู้ได้ที่พึ่งพำนักแล้ว.

ครั้นหงส์เหล่านั้นเข้าล้อมหงส์ทั้งสองอย่างนี้แล้ว จึงทูลถามพญาหงส์ว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์รอดพ้นมาได้อย่างไร พระมหาสัตว์จึงเล่าเรื่องที่ตนรอดพ้นมาได้ เพราะอาศัยสุมุขหงส์ และกิจการที่พระเจ้าสาคลราชและบุตรนายพรานกระทำ หมู่หงส์ทั้งหลายได้ยินดังนั้น ก็พากันดีใจกล่าวชมเชยให้พรว่า ขอให้สุมุขหงส์ที่เป็นเสนาบดี และบุตรนายพรานพร้อมทั้งพระราชาจงมีความสุข ปราศจากทุกข์ จงมีชีวิตอยู่ตลอดกาลนาน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ประโยชน์ทั้งปวง ของตนทั้งหลายผู้ถึงพร้อม
ด้วยกัลยาณมิตร ย่อมสำเร็จผลเป็นสุขเปรียบเหมือน
หงส์ธตรฐทั้งสอง ได้กลับมาอยู่ใกล้หมู่ญาติ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิตฺตวตี** ได้แก่ ถึงพร้อมแล้วด้วยกัลยาณมิตร. บทว่า **ปทกฺขิณา** ได้แก่ สำเร็จเป็นความสุข ประกอบด้วยความเจริญ. บทว่า **ธตรฏฺฐา** ความว่า เหล่าหงส์ธตรฐ คือพญาหงส์และสุมุขหงส์แม้ทั้งสองเหล่านั้น ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตรทั้งสอง คือพระราชาและบุตรนายพราน จึงเจริญด้วยความสุขอย่างนี้ ฉันใด. บทว่า

ญาติสงฺฆมุปาคมุ ความว่า ประโยชน์ กล่าวคือการเข้าถึงหมู่แห่งญาติของเหล่าหงส์ธตรฐนั้น สำเร็จความสุขเกิดแล้ว ฉันใด ประโยชน์ทั้งหมดแม้ของชนเหล่าอื่นผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร ย่อมสำเร็จผลเป็นสุขฉันนั้นเหมือนกันแล.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงเมื่อกาลก่อน อานนท์นี้ก็ได้สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ตถาคตแล้วเหมือนกัน แล้วทรงประมวลชาดกว่า **นายพราน**ในครั้งนั้น ได้เป็น**ฉันนภิกษุ**ในบัดนี้ พระราชานานว่า สาคละในครั้งนั้น ได้เป็น**สารีบุตร** สุมุขหงส์ที่เป็นเสนาบดี เป็นอานนท์ หมู่หงส์เก้าหมื่นหกพันเป็นพุทธบริษัท พญาหงส์ธตรฐ เป็น**เราตถาคตผู้โลกนาถ** เธอทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจุลลหังสชาดก

๒. มหาหังสชาดก

ว่าด้วยหงส์ชื่อสุมุขะ ไม่ละทิ้งพญาหงส์ติดบ่วง

[๑๙๙] **หงส์เหล่านั้นถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมบินหนีไป ดูก่อนสุมขะ ผู้มีขนเหลือง มีผิวพรรณดังทอง ท่านจงบินหนีไปตามความปรารถนาเถิด หมู่ญาติละทิ้งเราซึ่งตกอยู่ในอำนาจบ่วงตัวเดียว บินหนีไปไม่เหลียวหลังเลย ท่านจะอยู่ผู้เดียวทำไม ดูก่อนสุมุขะผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ท่านจงกลับไปเสียเถิด ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วงย่อมไม่มี ท่านอย่าคลายความเพียรเพื่อความไม่มีทุกข์ จงหนีไปเสียตามความปรารถนาเถิด.**

[๒๐๐] **ข้าแต่พญาหงส์ธตรฐ ก็ข้าพระองค์แม้มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ก็จะไม่ละทิ้งพระองค์เลย ความเป็นอยู่หรือความตายของข้าพระองค์ จักมีพร้อมกับพระองค์ ข้าแต่พญาหงส์ธตรฐ ก็ข้าพระองค์แม่มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้าก็จะไม่ละทิ้งพระองค์เลย พระองค์ไม่ควรจะชักชวนข้าพระองค์ให้ประกอบ ในกรรมอันประกอบด้วยความไม่ประเสริฐเลย ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้าพระ-องค์เป็นสหายสหชาติของพระองค์ เป็นผู้ดำรงอยู่**

ในจิตของพระองค์ ใคร ๆ ก็รู้ว่า ข้าพระองค์เป็นเสนาบดีของพระองค์ ข้าพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะกล่าวอวดอ้างในท่ามกลางหมู่ญาติได้อย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ละทิ้งพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะกล่าวกะฝูงหงส์เหล่านั้นได้อย่างไร ข้าพระองค์จักยอมสละชีวิตไว้ในที่นี้ ไม่สามารถจะทำกิจอันไม่ประเสริฐได้.

[๒๐๑] ดูก่อนสุมุขะ ท่านไม่อาจจะละทิ้งเราซึ่งเป็นทั้งนายทั้งสหาย ชื่อว่าตั้งอยู่ในทางอันประเสริฐนี้แลเป็นธรรมเนียมของโบราณกบัณฑิตทั้งหลาย จริงอยู่ เมื่อเรายังเห็นท่าน ความกลัวย่อมไม่เกิดขึ้นเลย ท่านจักให้เราเป็นอยู่อย่างนี้รอดชีวิตได้.

[๒๐๒] เมื่อสุวรรณหงส์ทั้งสองที่ประเสริฐ ซึ่งประพฤติธรรมอันประเสริฐ กำลังโต้ตอบกันด้วยประการฉะนี้ นายพรานถือท่อนไม้กระชับแน่นรีบเดินเข้ามา สุมุขหงส์เห็นนายพรานนั้นกำลังเดินมา จึงได้ร้องเสียงดังยืนอยู่ข้างหน้าพญาหงส์ ปลอบพญาหงส์ตัวหวาดกลัวให้เบาใจด้วยคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ด้วยว่าบุคคลทั้งหลายเช่นกับพระองค์ย่อมไม่กลัว ข้าพระองค์จะประกอบความเพียรอันสมควร ประกอบด้วยธรรม

พระองค์จะพ้นจากบ่วงด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วนั้น ได้โดยพลัน.

[๒๐๓] **นายพรานได้ฟังคำสุภาษิตของสุมุขหงส์นั้น แล้วขนลุกชูชัน นอบน้อมอัญชลีแก่สุมุขหงส์แล้วถามว่า เราไม่เคยได้ฟัง หรือไม่เคยได้เห็นนกพูดภาษามนุษย์ได้ ท่านแม้จะเป็นนกก็พูดภาษาอันประเสริฐ เปล่งวาจาจากภาษามนุษย์ได้ พญาหงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับท่านหรือ ท่านพ้นแล้วทำไมจึงเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่ หงส์ทั้งหลายพากันละทิ้งไปหมด เพราะเหตุใดท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.**

[๒๐๔] **ดูก่อนนายพรานผู้เป็นศัตรูของนก พญาหงส์นั้นเป็นราชาของข้าพเจ้า ทรงตั้งข้าพเจ้าให้เป็นเสนาบดี ข้าพเจ้าไม่สามารถจะละทิ้งพระองค์ซึ่งเป็นอธิบดีของหงส์ ในคราวมีอันตรายได้ พญาหงส์นี้เป็นนายของหมู่หงส์เป็นอันมาก และของข้าพเจ้า อย่าให้พระองค์ผู้เดียวพึงถึงความพินาศเสียเลย ดูก่อนนายพรานผู้สหาย เพราะเหตุที่พญาหงส์นี้เป็นนายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงยินดีรื่นรมย์อยู่.**

[๒๐๕] **ดูก่อนหงส์ ท่านย่อมนอบน้อมก้อนอาหาร ชื่อว่ามีความประพฤติธรรมอันประเสริฐ ข้าพเจ้าจะปล่อยนายของท่าน ท่านทั้งสองจงไปตามสบายเถิด.**

[๒๐๖] ดูก่อนสหาย ถ้าท่านดักหงส์และนกทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน ข้าพเจ้าจะขอรับทักษิณาอภัยของท่านนี้ ดูก่อนนายพราน ถ้าท่านไม่ได้ดักหงส์และนกทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน ท่านไม่มีอิสระ ถ้าท่านปล่อยเราทั้งสองเสีย ท่านก็ชื่อว่ากระทำความเป็นขโมย.

[๒๐๗] ท่านเป็นคนรับใช้ของพระราชาพระองค์ใด จงนำข้าพเจ้าไปให้ถึงพระราชาพระองค์นั้น ตามปรารถนาเถิด พระเจ้าสังยมนะจักทรงกระทำตามพระประสงค์ ในพระราชนิเวศน์นั้น.

[๒๐๘] นายพรานอันสุมุขหงส์กล่าวด้วยประการอย่างนี้แล้ว จึงเอามือทั้งสองประคองพญาหงส์ทองตัวมีสีดังทองคำ ค่อย ๆ วางลงในกรง นายพรานพาพญาหงส์ทั้งสอง ตัวมีผิวพรรณอันผุดผ่องคือ สุมุขหงส์และพญาหงส์ธตรฐซึ่งอยู่ในกรงหลีกไป.

[๒๐๙] พญาหงส์ธตรฐอันนายพรานนำไปอยู่ได้กล่าวกะสุมุขหงส์ว่า ดูก่อนสุมุขะ เรากลัวนก ด้วยนางหงส์ตัวมีผิวพรรณดังทองคำ มีขาได้ลักษณะ นางรู้ว่าเราถูกฆ่า ก็จักฆ่าตนเสียโดยแท้ ดูก่อนสุมุขะ ก็ราชธิดาของพญาปากหงส์ นามว่าสุเหมา มีผิวงามดังทองคำจักร่ำไห้อยู่ เหมือนนางนกกระเรียนตัวกำพร้าร่ำไห้อยู่ที่ริมฝั่งสมุทรฉะนั้นเป็นแน่.

[๒๑๐] การที่พระองค์เป็นใหญ่กว่าโลกคือ หงส์ใคร ๆ ไม่สามารถจะประมาณคุณได้ เป็นครูของหมู่คณะใหญ่ พึงตามเศร้าโศกถึงหญิงคนเดียวอย่างนี้ เหมือนไม่ใช่ความประพฤติของผู้มีปัญญา ลมย่อมพัดพานทั้งกลิ่นหอมและกลิ่นเหม็น เด็กอ่อนย่อมเก็บผลไม้ทั้งดิบทั้งสุก คนตาบอดผู้โลกในรสย่อมถือเอา ฉันใด ธรรมดาหญิงก็ฉันนั้น พระองค์ไม่รู้จักตัดสินใจในเหตุทั้งหลายปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนคนเขลา พระองค์จะถึงมรณกาลแล้ว ยังไม่ทรงทราบกิจที่ควรและไม่ควร พระองค์เห็นจะเป็นกึ่งคนบ้า บ่นเพ้อไปต่าง ๆ ทรงสำคัญหญิงว่าเป็นผู้ประเสริฐ แท้จริงหญิงเหล่านี้ เป็นของทั่วไปแก่คนเป็นอันมาก เหมือนโรงสุราเป็นสถานที่ทั่วไปแก่พวกนักเลงสุราฉะนั้น อนึ่ง หญิงเหล่านี้มีมารยาเหมือนพยับแดด เป็นเหตุแห่งความเศร้าโศกเป็นเหตุเกิดโรคและอันตราย อนึ่ง หญิงเหล่านี้เป็นคนหยาบคาย เป็นเครื่องผูกมัด เป็นบ่วงเป็นถ้ำที่อยู่ของมัจจุราชบุรุษใดพึงหลงระเริงใจในหญิงเหล่านั้น บุรุษนั้นชื่อว่าเป็นคนเลวทรามในหมู่นระ.

[๒๑๑] วัตถุใด อันท่านผู้เจริญทั้งหลายรู้จักดีแล้ว ใครควรจะติเตียนวัตถุนั้นเล่า ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลายมีคุณมาก เกิดแล้วในโลก ความคะนองอันบุคคลตั้งไว้แล้วในหญิงเหล่านั้น ความยินดีอันบุคคล

ตั้งเฉพาะไว้แล้วในหญิงเหล่านั้น พืชทั้งหลาย (มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกและพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น) ย่อมงอกขึ้นในหญิงเหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นพึงเจริญ บุรุษไรมาเกี่ยวข้องชีวิตหญิงด้วยชีวิตของตนแล้ว พึงเบื่อหน่ายในหญิงเหล่านั้น ดูก่อนสุมุขะ ท่านนั่นแหละ ไม่ต้องคนอื่นละ ก็ประกอบในประโยชน์ของหญิงทั้งหลาย เมื่อภัยเกิดขึ้นแก่ท่านในวันนี้ ความคิดเกิดขึ้นเพราะความกลัวจริงอยู่ บุคคลทั้งปวงผู้ถึงความสงสัยในชีวิต มีความหวาดกลัว ย่อมอดกลั้นความกลัวไว้ได้ เพราะว่าบัณฑิตทั้งหลายเป็นผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันใหญ่ ย่อมประกอบในประโยชน์อันมากที่จะประกอบได้ พระราชาทั้งหลาย ย่อมทรงปรารถนาความกล้าหาญของมนตรีทั้งหลาย เพื่อทรงประสงค์ที่จะได้ความกล้าหาญนั้น ป้องกันอันตรายและสามารถป้องกันพระองค์เองด้วย วันนี้ท่านจงกระทำด้วยประการที่พวกพนักงานเครื่องต้นของพระราชา อย่าเชือดเฉือนเราทั้งสองในโรงครัวใหญ่เถิด จริงอย่างนั้น สีแห่งขนปีกทั้งหลายจะฆ่าท่านเสีย เหมือนขุยไม้ไผ่ ฉะนั้น ท่านแม้นายพรานจะปล่อย แล้วไม่ปรารถนาจะบินหนีไป ยังเข้ามาใกล้บ่วงเองอีกทำไมเล่า วันนี้ ท่านถึงความสงสัยในชีวิตแล้ว จงถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่ายื่นปากออกไปเลย.

[๒๑๒] ท่านนั้นจงประกอบความเพียร ที่สมควรอันประกอบด้วยธรรม จงประพฤติการแสวงหาทางที่จะช่วยให้เรารอดชีวิต ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของท่านเถิด.

[๒๑๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่านกทั้งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยญาณวิริยะเช่นพระองค์ย่อมไม่กลัวเลย ข้าพระองค์จักประกอบความเพียรที่สมควรอันประกอบด้วยธรรม พระองค์จะหลุดพ้นจากบ่วง ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของข้าพระองค์ โดยเร็วพลัน.

[๒๑๔] นายพรานนั้น เข้าไปยังประตูพระราชวังพร้อมด้วยหาบหงส์แล้ว จึงส่งนายประตูว่า ท่านจงไปกราบทูลถึงเราแด่พระราชาว่า พญาหงส์ธตรฐนี้มาแล้ว.

[๒๑๕] ได้ยินว่า พระเจ้าสัญญมนะทอดพระเนตรเห็นหงส์ทองทั้งสองตัวรุ่งเรืองด้วยบุญ หมายรู้ด้วยลักษณะ แล้วตรัสสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงให้ผ้า ข้าว น้ำ และเครื่องบริโภค แก่นายพราน เงินเป็นสิ่งกระทำความปรารถนาแก่เขา เขาประมาณเท่าใด ท่านทั้งหลายจงให้แก่เขาประมาณเท่านั้น.

[๒๑๖] พระเจ้ากาสีทอดพระเนตรเห็นนายพรานผู้มีความผ่องใส แล้วจึงตรัสว่า ดูก่อนเขมกะผู้สหาย ก็สระโบกขรณีนี้เต็มไปด้วยฝูงหงส์ ตั้งอยู่ (น้ำเต็มเปี่ยม) อย่างไรท่านจึงถือบ่วงเดินเข้าไปใกล้พญาหงส์ซึ่งอยู่ในท่ามกลางฝูงหงส์ ที่น่าชอบใจเกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงหงส์ที่เป็นญาติ ซึ่งมิใช่หงส์ชั้นกลางได้ และจับเอามาได้อย่างไร.

[๒๑๗] วันนี้เป็นราตรีที่ ๗ ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท แอบอยู่ในตุ่ม คอยติดตามรอยเท้าของพญาหงส์นี้ ซึ่งกำลังเข้าไปยังที่ถือเอาเหยื่อ ลำดับนั้น ข้าพระองค์ได้เห็นรอยเท้าของพญาหงส์นั้น ซึ่งกำลังเที่ยวแสวงหาเหยื่อ จึงดักบ่วงลงในที่นั้น ข้าพระองค์จับพญาหงส์นั้นมาได้ด้วยอุบายอย่างนี้ พระเจ้าข้า.

[๒๑๘] ดูก่อนนายพราน หงส์นี้มีอยู่สองตัว ไฉนท่านจึงกล่าวว่ามีตัวเดียว จิตของท่านวิปริตไปแล้วหรือ หรือว่าท่านคิดจะหาประโยชน์อะไร.

[๒๑๙] หงส์ตัวที่มีพื้นแดง มีสีงดงามดุจทองคำกำลังหลอม รอบ ๆ คอจรดทรวงอกนั้น ข้ามาติดบ่วงของข้าพระองค์ แต่หงส์ตัวที่ผุดผ่องนี้มิได้ติดบ่วง เมื่อจะกล่าวถ้อยคำเป็นภาษามนุษย์ ได้ยืนกล่าวถ้อยคำอันประเสริฐกะพญาหงส์ที่ติดบ่วง ซึ่งกระสับ-กระส่ายอยู่.

[๒๒๐] ดูก่อนสุมุขหงส์ เหตุไรหนอท่านจึงยืนขบคางอยู่ในบัดนี้ หรือว่าท่านมาถึงบริษัทของเราแล้วกลัวภัย จึงไม่พูด.

[๒๒๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาสี ข้าพระองค์เข้าสู่บริษัทของพระองค์แล้ว จะกลัวภัยก็หาไม่ ข้าพระองค์จักไม่พูดเพราะกลัวภัยก็หาไม่ แต่เมื่อประโยชน์เช่นนั้นเกิดขึ้นแล้ว ข้าพระองค์จึงจักพูด.

[๒๒๒] เราไม่เห็นบริษัทผู้ยิ่งใหญ่ พลรถ พลเดินเท้า เกราะ โล่ และนายขมังธนูผู้สวมเกราะของท่านเลย ดูก่อนสุมุขหงส์ ท่านอาศัยสิ่งใดหรือว่าเข้าไปในสถานที่ใดแล้วไม่กลัวสิ่งที่จะพึงกลัว เราไม่เห็นสิ่งนั้น หรือสถานที่นั้นแม้เป็นเงิน ทองหรือนครที่สร้างไว้อย่างดีซึ่งมีคูรายรอบ ยากที่จะไปได้ มีหอรบและเชิงเทินอันมั่นคงเลย.

[๒๒๓] ข้าพระองค์ไม่ต้องการด้วยบริษัทผู้ยิ่งใหญ่หรือนครหรือทรัพย์ เพราะข้าพระองค์ไปสู่ทางโดยสถานที่มิใช่ทาง ข้าพระองค์เป็นสัตว์เที่ยวไปในอากาศ ก็พระองค์ทรงสดับข่าวว่า ข้าพระองค์เป็นบัณฑิต และเป็นผู้ละเอียดคิดข้ออรรถ ถ้าพระองค์ทรงดำรงมั่นอยู่ในความสัตย์ไซร้ ข้าพระองค์จะพึงกล่าววาจาอันมีอรรถด้วยคำที่ข้าพระองค์กล่าวแล้วแม้

จะเป็นสุภาษิต ก็จักทำอะไรแก่พระองค์ผู้หาความสัตย์มิได้ ผู้ไม่ประเสริฐ มักตรัสคำเท็จ ผู้หยาบช้า.

[๒๒๔] พระองค์ได้ตรัสสั่งให้ขุดสระชื่อว่าเขมะนี้ตามถ้อยคำของพวกพราหมณ์ และพระองค์ตรัสสั่งให้ประกาศอภัยทั่วสิบทิศ หงส์เหล่านั้นจึงได้พากันบินลงสู่สระโบกขรณี อันมีน้ำใสสะอาด ในสระโบกขรณีนั้นมีอาหารอย่างเพียงพอและไม่มีการเบียดเบียนนกทั้งหลายเลย พวกข้าพระองค์ได้ยินคำประกาศนี้แล้ว จึงพากันบินมาในสระของพระองค์ พวกข้าพระองค์นั้น ๆ ก็ถูกบ่วงรัดไว้ นี่เป็นคำตรัสเท็จของพระองค์ บุคคลกระทำมุสาวาท และความโลภคือความอยากได้ อันลามกเป็นเบื้องหน้าแล้ว ก้าวล่วงปฏิสนธิในเทวโลกและมนุษยโลกทั้งสอง ย่อมเข้าถึงนรกอันไม่เพลิดเพลิน.

[๒๒๓] ดูก่อนสุมุขหงส์ เรามิได้ทำผิด ทั้งมิได้จับท่านมาด้วยความโลภ ก็เราได้สดับมาว่า ท่านทั้งหลายเป็นบัณฑิตเป็นผู้ละเอียดและคิดข้ออรรถ ทำไฉนท่านทั้งหลายจึงจะมากล่าววาจาอันอาศัยอรรถในที่นี้ ดูก่อนสุมุขหงส์ผู้สหาย นายพรานผู้นี้เราส่งไปจึงไปจับเอาท่านมาด้วยความประสงค์นั้น.

[๒๒๖] ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวกาสี เมื่อชีวิตน้อมเข้าไปใกล้ความตายแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลาย

ถึงมรณกาลแล้ว จะไม่พึงกล่าววาจาอันมีเหตุเลย ผู้ใดฆ่าเนื้อด้วยเนื้อต่อ ฆ่านกด้วยนกต่อ หรือดักผู้เลื่องลือด้วยเสียงที่เลื่องลือ จะมีอะไรเป็นเลวทรามยิ่งกว่าความเลวทรามของผู้นั้น ก็ผู้ใดพึงกล่าววาจาอันประเสริฐแต่ประพฤติธรรมไม่ประเสริฐ ผู้นั้นย่อมพลาดจากโลกทั้งสอง คือโลกนี้และโลกหน้า บุคคลได้รับยศแล้วไม่พึงมัวเมา ถึงความทุกข์อันเป็นเหตุสงสัยในชีวิตแล้ว ไม่พึงเดือดร้อน พึงพยายามในกิจทั้งหลายร่ำไป และพึงปิดช่องทั้งหลาย ชนเหล่าใดเป็นผู้เจริญ ถึงเวลาใกล้ตาย ไม่ล่วงเลยประโยชน์อย่างยิ่ง ประพฤติธรรมในโลกนี้ ชนเหล่านั้นย่อมไปสู่ไตรทิพย์ด้วยประการอย่างนี้ ข้าแต่พระจอมแต่งชนชาวกาสี พระองค์ทรงสดับคำนี้แล้ว ขอจงทรงรักษาธรรมในพระองค์ และได้ทรงโปรดปล่อยพญาหงส์ธตรฐที่ประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า.

[๒๒๙] ชาวพนักงานทั้งหลาย จงนำน้ำ น้ำมัน ทาเท้าและอาสนะอันมีค่ามากนาเถิด เราจะปล่อยพญาหงส์ธตรฐ ซึ่งเรืองยศออกจากกรง และสุมุขหงส์เสนาบดีตัวมีปัญญา เป็นผู้ละเอียดคิดอรรถที่ยากได้ง่าย ผู้ใดเมื่อพระราชามีสุขก็สุขด้วย เมื่อพระราชามีทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ผู้เช่นนี้แลย่อมสมควรเพื่อจะบริโภคก้อนข้าวของนายได้ เหมือนสุมุขหงส์เป็นราชสหายทั่วไปแก่สัตว์มีชีวิต ฉะนั้น.

[๒๒๘] พญาหงส์ธตรฐเข้าไปเกาะตั่ง อันล้วนแล้วไปด้วยทองคำมี ๘ เท้า น่ารื่นรมย์ใจ เกลี้ยงเกลาลาดด้วยผ้าแคว้นกาสี สุมุขหงส์เข้าไปเกาะเก้าอี้อันล้วนแล้วไปด้วยทองคำ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง ในลำดับแห่งพญาหงส์ธตรฐ ชนชาวกาสีเป็นอันมากต่างถือเอาโภชนะอันเลิศที่เขาส่งไปถวายพระราชา นำเข้าไปให้แก่พญาหงส์ทั้งสองนั้น ด้วยภาชนะทองคำ.

[๒๒๙] พญาหงส์ธตรฐผู้ฉลาด เห็นโภชนะอันเลิศที่เขานำมาให้ อันพระเจ้ากาสีประทานส่งไป จึงได้ถามธรรมเนียม เครื่องปฏิสันถารในกาลเป็นลำดับนั้นว่า พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธแลหรือ ทรงสำราญดีอยู่หรือ ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรมหรือ.

[๒๓๐] ดูก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ อนึ่ง เรามีความสำราญดีและเราก็ปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรม.

[๒๓๑] โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของพระองค์แลหรือ และอำมาตย์เหล่านั้น ไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์ของพระองค์แลหรือ.

[๒๓๒] โทษอะไรๆไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา และอำมาตย์เหล่านั้น ไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์ของเรา.

[๒๓๓] **พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระ-โอรส พระรูป พระโฉม และพระยศ เป็นไปตามพระราชอัธยาศัยของพระองค์ แลหรือ.**

[๒๓๔] **พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระ-โอรส พระรูป พระโฉม และพระยศเป็นไปตามอัธยาศัยของเรา.**

[๒๓๕] **พระองค์มิได้ทรงเบียดเบียนชาวแว่นแคว้น ทรงปกครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความไม่เกรี้ยวกราดโดยธรรม โดยความสม่ำเสมอ แลหรือ.**

[๒๓๖] **เรามิได้เบียดเบียนชาวแว่นแคว้น ปกครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความไม่เกรี้ยวกราด โดยธรรม โดยความสม่ำเสมอ.**

[๒๓๗] **พระองค์ทรงยำเกรงสัตบุรุษ ทรงเว้นอสัตบุรุษแลหรือ พระองค์ไม่ทรงละทิ้งธรรม ไม่ทรงประพฤติคล้อยตามอธรรมแลหรือ.**

[๒๓๘] **เรายำเกรงสัตบุรุษ เว้นอสัตบุรุษ ประพฤติคล้อยตามธรรมละทิ้งอธรรม.**

[๒๓๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นชัดซึ่งพระชนมายุอันเป็นอนาคตยังยืนยาวอยู่หรือ พระองค์ทรงมัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่สะดุ้งกลัวปรโลกหรือ.

[๒๔๐] ดูก่อนพญาหงส์ เราพิจารณาเห็นชัดซึ่งอายุอันเป็นอนาคตยังยืนยาวอยู่ เราตั้งอยู่แล้วในธรรม ๑๐ ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก เราเห็นกุศลธรรมที่ดำรงอยู่ในตนเหล่านี้ คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่พิโรธ แต่นั้นปีติและโสมนัสไม่ใช่น้อย ย่อมเกิดแก่เรา ก็สุมุขหงส์นี้ไม่ทันคิดถึงคุณสมบัติของเรา ไม่ทราบความประทุษร้ายแห่งจิต จึงเปล่งวาจาอันหยาบคาย ย่อมกล่าวถึงโทษที่ไม่มีอยู่ในเรา คำของสุมุข-หงส์นี้ ย่อมไม่เป็นเหมือนคำของคนมีปัญญา.

[๒๔๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ ความพลั้งพลาดนั้นมีแก่ข้าพระองค์โดยความรีบร้อน ก็เมื่อพญาหงส์ธตรฐติดบ่วง ข้าพระองค์มีความทุกข์มากมาย ขอพระองค์ได้ทรงโปรดเป็นที่พึ่ง ของข้าพระองค์เหมือนบิดาเป็นที่พึ่งของบุตร และดุจแผ่นดินเป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์ฉะนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราช-

กุญชร ขอพระองค์ได้ทรงโปรดงดโทษแก่ข้าพระองค์ ผู้ถูกความผิดครอบงำเถิด.

[๒๔๒] **เรย่อมอนุโมทนาแก่ท่านด้วยอาการอย่างนี้ เพราะท่านไม่ปกปิดความในใจ ดูก่อนหงส์ ท่านซื่อตรง จงทำลายความข้องใจเสียเถิด.**

[๒๔๓] **ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในนิเวศน์ของเราผู้เป็นพระเจ้ากาสี คือ เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์อันมากมาย แก้วมณี สังข์ ไข่มุก ผ้า จันทน์แดง และเหล็กอีกมาก เราขอให้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจทั้งหมดนี้แก่ท่าน และขอสละความเป็นใหญ่ให้แก่ท่าน.**

[๒๔๔] **ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้าพระ-องค์ทั้งสองเป็นอันพระองค์ทรงยำเกรง และทรงสักการะโดยแท้ ขอพระองค์ทรงเป็นพระอาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสอง ซึ่งประพฤติอยู่ในธรรมทั้งหลายเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอาจารย์ ผู้ปราบปรามข้าศึก ข้าพระองค์ทั้งสองอันพระองค์ทรงยอมอนุญาตแล้ว จักกระทำประทักษิณพระองค์แล้ว จักกลับไปหาหมู่ญาติ.**

[๒๔๕] **พระเจ้ากาสีทรงดำริ และทรงปรึกษาข้อความที่ได้กล่าวมาตลอดราตรีทั้งปวง แล้วทรงอนุญาตพญาหงส์ทั้งสอง ซึ่งประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย.**

[๒๔๖] **เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคต เมื่อราตรีสว่างจ้า พญาหงส์ทั้งสองก็พากันบินไปจากพระราช-นิเวศน์ของพระเจ้ากาสี.**

[๒๔๗] **หงส์เหล่านั้น เห็นพญาหงส์ทั้งสองที่ยิ่งใหญ่ไม่มีโรคกลับมาถึง จึงพากันส่งเสียงว่า เกเก ได้เกิดเสียงอื้ออึงขึ้น หงส์มีความเคารพนายเหล่านั้น ได้ปัจจัยมีปีติโสมนัส เพราะนายหลุดพ้นกลับมา พากันกระโดดโลดเต้น เข้าไปห้อมล้อมโดยรอบ.**

[๒๔๘] **ประโยชน์ทั้งปวง ของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยกัลยาณมิตรย่อมให้สำเร็จความสุขความเจริญ เหมือนพญาหงส์ธตรฐและสุมุขหงส์ สมบูรณ์ด้วยกัลยาณมิตร เกิดประโยชน์ ให้สำเร็จความสุขความเจริญกลับมายังหมู่ญาติ ฉะนั้น.**

จบมหาหังสชาดกที่ ๒

อรรถกถามหาหังสชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ **พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภ**การสละชีวิตของพระอานนท์เถระ**ทีเดียว ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า **เอเต หำ สา ปกฺกมนฺติ** ดังนี้.

ส่วนเรื่องราวก็คงเหมือนกับเรื่องที่กล่าวมาแล้วนั่นแล.

ก็ในวันหนึ่ง พวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระอานนท์ผู้มีอายุสละชีวิตของตนเพื่อประโยชน์แก่พระตถาคต กระทำกิจอันยากที่ผู้อื่นจะกระทำได้ ท่านเห็นช้างนาลาคิรีแล้ว แม้ถูกพระศาสดาตรัสห้ามอยู่ถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ยอมกลับเลยทันที น่าชมเชยพระอานนทเถระผู้มีอายุ กระทำกิจที่ผู้อื่นกระทำได้ยาก. พระศาสดาทรงพระดำริว่า ถ้อยคำสรรเสริญคุณของพระอานนท์กำลังเป็นไปอยู่ เราควรไปในที่นั้น จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เสด็จมาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ในบัดนี้ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่บัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงในกาลก่อน อานนท์แม้บังเกิดแล้ว ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ก็ได้ยอมเสียสละชีวิตของตนเพื่อประโยชน์แก่ตถาคตแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงทรงดุษณีภาพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ในเมือง**พาราณสี** พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า **สังยมะ*** มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า **เขมา.** ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์มีหมู่หงส์เก้าหมื่นหกพันแวดล้อมเป็นบริวาร อาศัยอยู่ ณ ภูเขาจิตตกูฏ. อยู่มา

* บาลีเป็นสังยมนะบ้าง สัญญมนะบ้าง.

วันหนึ่ง พระนางเขมาเทวีได้ทรงพระสุบินนิมิตในเวลาใกล้รุ่งว่า มีพญา-หงส์ทอง ๒ ตัว มาจับอยู่ที่พระราชบัลลังก์ แล้วแสดงธรรมกถาด้วยเสียงอันไพเราะ เมื่อพระนางเทวีประทานสาธุการทรงสดับธรรมกถาอยู่ ยังมิทันเอิบอิ่มในการสดับธรรมทีเดียว ราตรีก็สว่างเสียแล้ว พญาหงส์ทั้งสอง ครั้นแสดงธรรมแล้ว จึงพากันบินออกไปทางช่องพระแกล แม้พระนางก็รับสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงรีบลุกขึ้น ช่วยกันจับ ช่วยกันจับหงส์ที่กำลังบินหนีไป กำลังเหยียดพระหัตถ์อยู่นั่นแล ก็ตื่นจากพระบรรทม เหล่านางกำนัลได้ยินพระราชเสาวนีย์ของพระนาง ก็พากันแย้มสรวลเล็กน้อยว่า หงส์ที่ไหนกัน พระนางจึงทรงทราบในขณะนั้นว่า ทรงสุบินนิมิตไป จึงทรงดำริว่า สิ่งที่ไม่เป็นความจริง เราจะไม่ฝันเห็น พญาหงส์ที่มีสีประดุจทองคำคงจักมีอยู่ในโลกนี้เป็นแน่แท้ แต่ถ้าเราจักทูลพระราชาว่า หม่อมฉันใคร่จะฟังธรรมของพญาหงส์ทองทั้งหลาย พระองค์จะตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าหงส์ทองทั้งหลาย เรายังไม่เคยเห็นเลย และธรรมดาว่าหงส์ทั้งหลาย จะกล่าวถ้อยคำได้ ก็ไม่เคยมีมาเลย ดังนี้ ก็จักเป็นผู้ไม่ทรงขวนขวายให้ แต่เมื่อเราทูลว่า เราตั้งครรภ์มีอาการแพ้ต้องแล้ว พระองค์คงจักทรงสืบเสาะแสวงหาโดยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ความปรารถนาของเราจักสำเร็จสมดังมโนรถ ด้วยอาการอย่างนี้ พระนางจึงแสร้งแสดงอาการประชวร ให้สัญญาแก่เหล่านางกำนัล ทรงบรรทมนิ่งอยู่ พระราชาประทับนั่ง ณ พระราชอาสน์ มิได้ทอดพระเนตรเห็นพระนางในเวลาที่พระนางเคยเข้าเฝ้า จึงตรัสถามนว่า พระนางเขมาไปไหน ทรงสดับว่า ประชวร จึงเสด็จไปยังสำนักของพระนาง ประทับนั่ง ณ ประเทศส่วนหนึ่ง ข้างที่พระบรรทม ทรงลูบพระปฤษฎางค์ตรัสถามว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ เธอไม่สบายเป็นอะไรไปหรือ. พระนางทูลตอบว่า ขอเดชะ ความไม่สบายอย่างอื่นมิได้มี แต่อาการทรงครรภ์

บังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน. พระราชาตรัสว่า ดูก่อนพระนาง ถ้าเช่นนั้นจงบอกนาเถิด เธอปรารถนาสิ่งใด เราจะน้อมนำสิ่งนั้นมาให้เธอโดยเร็ว พระนางทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า หม่อมฉันปรารถนาจะทำการบูชาด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น แก่พญาหงส์ทองตัวหนึ่ง ซึ่งจับอยู่ที่ราชบัลลังก์ มีเศวตฉัตรอันยกขึ้นไว้แล้ว ให้สาธุการสดับธรรมกถา (ของพญาหงส์นั้น) ถ้าหม่อมฉันได้อย่างนี้ การได้ด้วยประการดังนี้นั้นเป็นการดี ถ้าหากไม่ได้ชีวิตของหม่อนฉันก็จะไม่มี. ลำดับนั้น พระราชาจึงทรงปลอบเอาพระทัยพระนางว่า ถ้าสุพรรณหงส์มีอยู่ในมนุษยโลก เธอก็คงจักได้สมประสงค์ อย่าเสียใจไปเลย แล้วเสด็จออกจากห้องอันมีสิริ ตรัสปรึกษากับพวกอำมาตย์ว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระนางเขมาเทวีตรัสกะเราว่า หม่อมฉันได้สดับธรรมกถาของพญาหงส์ทองจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ถ้าไม่ได้แล้วชีวิตของหม่อมฉันก็จะไม่มี หงส์ที่มีสีดุจทองคำยังมีอยู่บ้างหรือ. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ขอเดชะข้าพระองค์ทั้งหลายไม่เคยเห็น ทั้งไม่เคยได้ยินเลย พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า ก็มีใครจะพึงรู้จักบ้าง. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า พวกพราหมณ์พระเจ้าข้า.

พระราชาตรัสสั่งให้เชิญพราหมณ์ทั้งหลายมา ทรงกระทำสักการะแล้วตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ทั้งหลาย หงส์ที่มีสีดังทองคำยังมีอยู่บ้างหรือ. พวกพราหมณ์ทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่มหาราชเจ้า สัตว์ดิรัจฉาน ๖ จำพวกเหล่านี้ คือ ปลา ปู เต่า เนื้อ นกยูง หงส์ มีมาในมนต์ของข้าพเจ้าทั้งหลายว่า มีสีดุจทองคำ บรรดาสัตว์ทั้ง ๖ จำพวกนี้ ขึ้นชื่อว่าเหล่าหงส์ที่เกิดในตระกูลธตรฐ เป็นสัตว์ฉลาดประกอบด้วยความรู้ นับทั้งพวกมนุษย์ด้วย ย่อมเป็นสัตว์ที่มีพรรณประหนึ่งทองคำ รวมเป็น ๗ จำพวก ด้วยประการฉะนี้.

พระราชาทรงดีพระทัยตรัสถามว่า เหล่าหงส์ที่เกิดในตระกูลธตรฐนั้นอยู่ที่ไหนเล่า ท่านอาจารย์. พวกพราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์ไม่ทราบพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า มีใครรู้จักพวกหงส์เหล่านั้นบ้าง เมื่อพวกพราหมณ์ทูลว่า พวกบุตรนายพรานจักทราบ จึงตรัสสั่งให้เรียกพวกนายพราน ในแคว้นของพระองค์มาประชุมกันทั้งหมด แล้วตรัสถามว่า ดูก่อนพ่อ ชื่อว่าหงส์ตระกูลธตรฐมีสีดังทองคำ อยู่ ณ ที่ไหน. ลำดับนั้น นายพรานคนหนึ่งจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ได้ทราบมาว่าตระกูลแห่งญาติทั้งหลายกล่าวสืบ ๆ กันมาว่า หงส์เหล่านั้นอยู่ ณ ภูเขาจิตตกูฏในประเทศหิมวันต์. พระราชาตรัสถามว่า ก็ท่านพอจะรู้อุบายที่จะจับหงส์เหล่านั้นได้หรือ. พวกนายพรานกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ไม่ทราบพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า ก็ชนเหล่าไหนจักทราบเล่า. พวกนายพรานกราบทูลว่า พวกพราหมณ์ พระเจ้าข้า. ท้าวเธอจึงรับสั่งให้เรียกพราหมณ์ที่เป็นบัณฑิตมาแล้ว ตรัสบอกความที่พวกหงส์มีพรรณดังทองคำ มีอยู่ ณ ภูเขาจิตตกูฏแล้ว ตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายยังจะรู้จักอุบายที่จะจับหงส์เหล่านั้นหรือ. พวกพราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ประโยชน์อะไรที่จะต้องไปจับหงส์เหล่านั้น ถึงภูเขาจิตตกูฏนั้น ข้าพระองค์จักนำหงส์เหล่านั้นมาสู่ที่ใกล้พระนครแล้ว จักจับเอาด้วยอุบาย. พระราชาตรัสถามว่า ก็อุบายอะไรเล่า. พวกพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์จงตรัสสั่งให้ขุดสระใหญ่ชื่อว่า**เขมะ** ประมาณ ๓ คาวุตทางทิศเหนือแต่พระนคร ให้เต็มด้วยน้ำแล้วปลูกธัญชาติต่าง ๆ กระทำให้ดารดาษไปด้วยดอกบัวเบญจพรรณ ให้นาย-พรานผู้ฉลาดคนหนึ่งอยู่ประจำรักษา อย่าให้หมู่มนุษย์เข้าไปใกล้ ให้คนอยู่ ๔ มุมสระคอยประกาศอภัย สกุณชาติต่าง ๆ ก็จักลงจากทิศทั้งหลายซึ่งเห็นได้

หงส์เหล่านั้นได้สดับว่า สระนั้นเป็นที่เกษมสำราญ โดยที่เล่าลือกันสืบ ๆ มา ก็จักพากันมา เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์พึงให้ดักด้วยบ่วงอันทำด้วยขนสัตว์ แล้วจับเอาหงส์เหล่านั้นเถิด.

พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงให้สร้างสระมีประการดังกล่าวแล้ว ในประเทศที่พวกพราหมณ์เหล่านั้นทูลบอก แล้วตรัสสั่งให้เรียกนายพรานผู้ฉลาดมา ทรงปลอบประโลมนายพรานนั้นว่า จำเดิมแต่นี้ไป ท่านจงเลิกกระทำการงานของตนเสียเถิด เราจักเลี้ยงดูบุตรและภรรยาของท่านเอง ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว พึงรักษาสระเขมะ ให้พวกมนุษย์ถอยกลับแล้ว ประกาศอภัยในมุมสระทั้ง ๔ พึงบอกถึงฝูงนกที่มาแล้วและมาแล้วแก่เรา. เมื่อสุวรรณหงส์ทั้งหลายมาแล้ว ท่านจักได้สักการะใหญ่ แล้วให้รักษาสระเขมะ. จำเดิมแต่นั้นมา นายพรานนั้นก็ปฏิบัติอยู่ในที่นั้น โดยนัยที่พระราชาตรัสสั่งไว้ทีเดียว. ก็นายเนสาทนั้นปรากฏชื่อว่า **นายเขมเนสาท** ดังนี้ทีเดียว เพราะรักษาสระเขมะ. และจำเดิมแต่นั้นมา สกุณชาติทั้งหลายต่าง ๆ ชนิดก็พากันลงสู่สระนั้น. พวกหงส์ต่าง ๆ พากันมาด้วยเสียงประกาศชักชวนกันต่อ ๆ มาว่า เขมสระไม่มีภัย. ทีแรกพวกติณหงส์มาก่อน แล้วพวกบิณฑุหงส์ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของพวกติณหงส์เหล่านั้น แล้วพวกมโนศิลาวรรณหงส์ ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของพวกบัณฑุหงส์ แล้วเสตหงส์ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของพวกมโนศิลาวรรณหงส์นั้น ต่อจากนั้นพวกปากหงส์ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของเสตหงส์เหล่านั้น ครั้นพวกหงส์เหล่านั้นมาแล้ว นายเขมเนสาทจึงได้มาเฝ้ากราบทูลแด่พระราชาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ หงส์มากินอาหารในสระถึง ๕ ประเภทแล้ว พวกหงส์มีสีดังทองคำ ก็คงจักมาใน ๒-๓ วันนี้เป็นแน่ เพราะพวกปากหงส์มาแล้ว ขอพระองค์อย่าได้ทรงวิตกไปเลย พระเจ้าข้า พระราชา

ทรงสดับคำนั้น จึงให้ราชบุรุษเที่ยวตีกลสองประกาศทั่วไปในพระนครว่า บุคคลอื่นอย่าพึงเข้าไปในเขมสระนั้น บุคคลผู้ใดเข้าไป บุคคลผู้นั้นจักถึงการตัดมือและเท้าและถูกริบเรือนด้วย. จำเดิมแต่วันนั้นมา ใคร ๆ ก็ไม่อาจเข้าไปในสระนั้น ก็พวกปากหงส์ทั้งหลายอาศัยอยู่ในถ้ำทอง ใกล้ภูเขาจิตตกูฏ แม้ปากหงส์เหล่านั้นเป็นสัตว์มีกำลังมาก อนึ่ง วรรณะแห่งสรีระของพวกปากหงส์เหล่านั้น ก็มิได้ผิดแปลกกับหงส์ตระกูลธตรฐ ก็ธิดาแห่งพญาหงส์ปากราชมีวรรณะประดุจทองคำ พญาปากหงส์นั้น ดำริว่า ธิดาของเรานี้ สมควรแก่ธตรฐราชหงส์ที่มีความยิ่งใหญ่ จึงส่งนางไปให้เป็นบาทบริจาริกาของพญาหงส์ธตรฐนั้น นางได้เป็นที่รักทำเจริญของพญาหงส์ธตรฐนั้น เพราะเหตุนั้นแล ตระกูลหงส์ทั้งสองนั้น จึงได้เกิดมีความคุ้นเคยกันอย่างสนิทสนม.

อยู่มาวันหนึ่ง พวกหงส์ที่เป็นบริวารของพระโพธิสัตว์ถามพวกปากหงส์ว่า ทุก ๆ วันนี้ พวกท่านไปเที่ยวหาอาหารกินที่ไหน. พวกเราไปหาอาหารกินในเขมสระใกล้เมืองพาราณสี. ก็พวกท่านไปเที่ยวหากินที่ไหนเล่า. เมื่อพวกหงส์เหล่าธตรฐบอกว่า พวกเราไปหาอาหารกินในที่โน้น ๆ พวกปากหงส์จึงกล่าวพรรณนาคุณเขมสระว่า ทำไมพวกท่านจึงไม่ไปยังสระเขมะ ด้วยว่าสระนั้นเป็นที่น่ารื่นรมย์ เกลื่อนกลาดไปด้วยสกุณชาติต่าง ๆ ชนิด ดารดาษไปด้วยดอกบัวเบญจพรรณ สมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารและผลไม้ต่าง ๆ มีหมู่ภมรต่าง ๆ ชนิดบินว่อนอยู่อึงมี่ ในมุมสระทั้ง ๔ มีเสียงประกาศอภัยเป็นไปอยู่ตลอดกาลเป็นนิตย์ ไม่ว่ามนุษย์ไร ๆ ไม่สามารถที่จะเข้าไปใกล้ได้เลย จะป่วยกล่าวไปไยถึงการกระทำอันตรายอย่างอื่น ๆ เล่า สระมีคุณเห็นปานนี้แล พวกเหล่าหงส์ธตรฐเหล่านั้น ได้สดับคำของพวกปากหงส์แล้ว จึงพากันไปบอกแก่สุมุขหงส์ว่า ได้ยินว่า มีสระ สระหนึ่งชื่อ**เขมะ** มีคุณภาพเห็นปานนี้

อยู่ใกล้เมืองพาราณสี พวกปากหงส์ไปเที่ยวหาอาหารกินในสระนั้น แม้ท่านก็จงบอกแก่พญาหงส์ธตรฐที่มีความเป็นใหญ่ยิ่ง ถ้าพระองค์อนุญาต แม้พวกข้าพเจ้าก็จะพึงไปหาอาหารในที่นั้นบ้าง สุมุขหงส์จึงบอกแก่พญาหงส์ แม้พญาหงส์นั้นก็คิดว่า ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ทั้งหลายมีเล่ห์เหลี่ยมมาก มีความคิดแหลม ฉลาดในอุบาย น่าจะมีเหตุในที่นั้น ขึ้นชื่อว่าสระย่อมไม่มีในที่นั้นตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ บัดนี้ชะรอยจะมีใครมาขุดไว้ และจักขุดไว้เพื่อคอยดักจับพวกเราเป็นแน่ พญาหงส์จึงกล่าวกะสุมุขหงส์ว่า ท่านอย่าพอใจไปในที่นั้นเลย สระนั้นพวกมนุษย์เหล่านั้นมิได้ขุดไว้ตามธรรมดาของตน คงจะขุดไว้เพื่อต้องการจับพวกเรา ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ทั้งหลาย มีเล่ห์เหลี่ยมมากมาย มีความคิดแหลม ฉลาดในอุบาย ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในที่โคจรของตนตามเดิมเถิด พวกหงส์ทองก็ได้บอกแก่สุมุขหงส์ว่า พวกเราใคร่จะไปยังเขมสระดังนี้ ถึงสองครั้งสามครั้ง สุมุขหงส์จึงบอกความที่พวกหงส์เหล่านั้นใคร่จะไปในสระนั้นแก่พระมหาสัตว์. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า พวกญาติทั้งหลายของเรา จงอย่าได้ลำบากเพราะอาศัยเราเลย ถ้ากระนั้น เราทั้งหลายจะไปด้วยกัน มีหงส์เก้าหมื่นหกพันแวดล้อมเป็นบริวาร พากันไปหากินในสระนั้น เล่นหงสกีฬาแล้วบินกลับมายังเขาจิตตกูฏ. ฝ่ายนายพรานเขมกะในเวลาที่หงส์เหล่านั้นมาเที่ยวบินกลับไปแล้ว จึงไปกราบทูลแด่พระราชาว่า พวกหงส์ทองเหล่านั้นพากันมาแล้ว พระราชาทรงดีพระทัยตรัสสั่งว่า ดูก่อนสหายเขมกะ ท่านจงพยายามจับหงส์ทองนั้นไปให้สักตัวหนึ่งหรือสองตัว เราจักให้ยศใหญ่แก่ท่าน แล้วจึงประทานเครื่องเสบียงส่งนายพรานนั้นไป นายเขมกเนสาทนั้นไปถึงที่สระนั้นแล้ว จึนนั่งนิ่งอยู่ในเรือนกรงที่มีสัณฐานดังตุ่ม พิจารณาดูทำเลหากินของพวกหงส์ ธรรมดาว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มีปกติไม่ประพฤติมักได้ เพราะเหตุนั้น พระมหาสัตว์จึงจิกกินข้าวสาลีไป โดย

ลำดับจำเดิมแต่ที่ที่ตนร่อนลง. ฝ่ายหงส์นอกนั้นเที่ยวจิกกินข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ลำดับนั้น บุตรนายพราน จึงคิดว่า หงส์ตัวนี้มีปกติไม่ประพฤติมักได้ เราควรดักหงส์ตัวนี้เถิด ในวันรุ่งขึ้น เมื่อหงส์ทั้งหลายยังไม่ทันร่อนลงมาสู่สระนั่นแล จึงนั่งในเรือนกรงที่มีสัณฐานดังตุ่มนั้นแล้ว ค่อย ๆ กระเถิบไปสู่ที่นั้น แล้วจึงซ่อนตัวอยู่ในพงหญ้าในที่ไม่ไกลนักแลดูอยู่ตามช่อง.

ในขณะนั้น พระมหาสัตว์มีหงส์เก้าหมื่นหกพันเป็นเบื้องหน้า ร่อนลงในสถานที่ที่ตนเอยร่อนลงแล้วในวันวานนั่นเอง จับอยู่ที่แอ่งจิกกินข้าวสาลีไปพลาง. นายเนสาทแลดูตามช่องลูกกรง เห็นอัตภาพของพระโพธิสัตว์นั้นถึงแล้วซึ่งส่วนอันงามเลิศด้วยรูปร่าง จึงคิดว่า หงส์ตัวนี้ มีร่างกายโตเท่าดุมเกวียน มีพรรณาดุจทองคำ มีรอยแดง ๓ รอยคาดอยู่ที่คอ มีรอยพาดลงไปทางลำคอไปโดยระหว่างท้อง ๓ รอย มีรอยแล่นไปตลอดโดยส่วนแห่งเบื้องหางอีก ๓ รอย ย่อมรุ่งเรืองประดุจลิ่มทองคำที่บุคคลวางไว้บนกลุ่มไหม-กัมพลแดง หงส์ตัวนี้คงเป็นพญาแห่งหงส์เหล่านั้นเป็นแน่แท้ เราจักจับหงส์ตัวนี้แหละ. แม้พญาหงส์เที่ยวหาอาหารได้เป็นอันมาก เล่นกีฬาในนำ มีฝูงหงส์แวดล้อมกลับไปยังเขาจิตตกูฏทีเดียว พระโพธิสัตว์เที่ยวหากินอาหารโดยทำนองนี้ตลอดกาลประมาณ ๕-๖ วัน. ในวันที่ ๗ นายพรานเขมกะขวั้นเชือกเส้นใหญ่ที่ทำด้วยขนหางม้าสีดำให้มั่นคง กระทำให้เป็นบ่วงมีคันทราบโดยถ่องแท้ว่า ในวันพรุ่งนี้ พญาหงส์จักร่อนลงในที่นี้ จึงดักบ่วงไว้ใต้น้ำ. ในวันรุ่งขึ้นพญาหงส์เมื่อโผลงมา จึงเอาเท้าถลำลงไปในบ่วง. ทันใดนั้น บ่วงของนายพรานนั้นก็รวบรัดเท้าไว้ เหมือนมีใครมาฉุดคร่าด้วยลวดเหล็ก. พญาหงส์นั้นจึงคิดว่า เราจักกระตุกบ่วงนั้นให้ขาด จึงรวบรวมกำลังฉุดคร่ามาแล้วให้ตกลงไป. ในครั้งแรก หนังอันมีสีประดุจทองคำก็ขาดไป

ในครั้งที่สอง เนื้อซึ่งมีสีประดุจผ้ากัมพลก็ขาดไป. ในครั้งที่สาม เส้นเอ็นก็ได้ขาดไปจนจรดกระดูก. พระโพธิสัตว์ดำริว่า ในครั้งที่สี่เท้าคงขาดแน่. ธรรมดาว่าพระราชาเป็นผู้มีอวัยวะอันเลวทราม ไม่เหมาะสมเลย จึงมิได้กระทำความพยายามอีกต่อไป. ทุกขเวทนาได้แผ่ซ่านไปอย่างแรงกล้า พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า ถ้าเราร้องแสดงอาการว่าติดบ่วง พวกญาติของเราก็จักตกใจไม่ทันได้กินอาหาร บินหนีไปทั้งที่ตนกำลังหิวจัดอยู่ทีเดียว ก็จักตกลงไปในท่ามกลางมหาสมุทร พระองค์จึงทรงอดกลั้นต่อทุกขเวทนา แม้ตกอยู่ในอำนาจบ่วงก็ทำทีเป็นเหมือนจิกกินข้าวสาลีอยู่ ในเวลาที่หงส์เหล่านั้นกินอาหารอิ่มหนำแล้วเล่นหงสกีฬาอยู่ จึงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังว่าติดบ่วง. หงส์ทั้งหลายได้ยินเสียงนั้น ต่างก็กลัวตายเป็นกำลัง จึงมุ่งหน้าตรงไปยังเขาจิตตกกูฏเป็นพวก ๆ บินหนีไปโดยนัยก่อนนั่นแล.

สุมุขหงส์ที่เป็นเสนาบดีคิดว่า ภัยนี้บังเกิดขึ้นแก่มหาราชบ้างหรือไม่หนอ เราจักทราบเหตุนั้น จึงรีบบินไปค้นหาในระหว่างแห่งหมู่หงส์ที่บินไปข้างหน้า โดยนัยดังกล่าวแล้วแต่หนหลังทีเดียว มิได้เห็นพระมหาสัตว์ในหมู่แม้ทั้งสามหมู่ คิดว่า ภัยนี้บังเกิดขึ้นแก่มหาราชของเรานี้เป็นแน่แท้ทีเดียว จึงหวนกลับมาก็ได้เห็นพระมหาสัตว์บ่วง มีร่างกายเปื้อนโลหิตเร่าร้อนอยู่ด้วยความทุกข์จับอยู่บนหลังเปือกตมจึงกล่าวว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์อย่ากลัวเลย ข้าพระองค์จะสละชีวิตของข้าพระองค์ให้นายพรานปล่อยพระองค์เสีย ร่อนลงมาปลอบประโลมพระมหาสัตว์ จับอยู่บนหลังเปือกตม. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า เมื่อหงส์เก้าหมื่นหกพันทิ้งเราหนีไป สุมุขหงส์นี้กลับมาแต่ตัวเดียว เธอจักทิ้งเราหนีไปในเวลาที่บุตรนายพรานมาแล้วหรือไม่หนอ เป็นสัตว์มีกายเปื้อนด้วยโลหิตห้อยอยู่ที่ปลายบ่วงทีเดียว ได้กล่าวคาถา ๓ คาถาด้วยสามารถจะทดลองใจว่า

หงส์เหล่านั้น ถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมบินหนีไป ดูก่อนสุมุขะผู้มีขนเหลือง มีผิวพรรณดังทองคำ ท่านจงบินหนีไปตามความปรารถนาเถิด หมู่ญาติละทิ้งเรา ซึ่งตกอยู่ในอำนาจบ่วงตัวเดียว บินหนีไปไม่เหลียวหลังเลย ท่านจะอยู่ผู้เดียวทำไม ดูก่อนสุมุขะ ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ท่านจงกลับไปเสียเถิด ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วงย่อมไม่มีท่านอย่าคลาย ความเพียรเพื่อความไม่มีทุกข์ จงหนีไปเสียตามความปรารถนาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภยเมริตา** ความว่า ถูกภัยรุกราน ถูกภัยคุกคาม คือหวั่นไหวด้วยภัย. คำว่า **หริ** และคำว่า **เหม** ในบทที่สาม เป็นชื่อของทองคำเหมือนกันนั่นแหละ. แม้หงส์นั้นมีพรรณเหมือนทองคำ เพราะมีหนังเป็นสีทอง เพราะเหตุนั้น พญาหงส์จึงเรียกสุมุขหงส์นั้นอย่างนี้. คำว่า **สุมุข** คือ ดูก่อนพ่อผู้มีหน้าตาดี. บทว่า **อนเปกฺขมานา** ได้แก่ พวกญาติเหล่านั้น มิได้แลดูหมดความห่วงใย. บทว่า **ปเตว** ได้แก่ พ่อจงบินกลับไปเสียเถิด. บทว่า **อนีฆาย** ความว่า พ่ออย่าได้คลายความเพียร เพราะความหมดทุกข์อันจะพึงถึง เพราะไปเสียจากที่นี่.

สุมุขหงส์เสนาบดีสดับคำนั้น จึงคิดว่า พญาหงส์นี้ยังไม่รู้จักว่าเราเป็นมิตรแท้ ย่อมกำหนดเราว่าเป็นมิตรไม่มีความรักใคร่ เราจักแสดงความรักแก่พญาหงส์นี้ ดังนี้ ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาว่า

ข้าแต่พญาหงส์ธตรฐ ก็ข้าพระองค์แม้มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ก็จะไม่ละทิ้งพระองค์เลย ความเป็นอยู่หรือความตายของข้าพระองค์ จักมีพร้อมกับพระองค์ ข้าแต่พญาหงส์ธตรฐ ก็ข้าพระองค์ แม้มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ก็จะไม่ละทิ้งพระองค์เลย พระองค์ไม่ควรจะชักชวนข้าพระองค์ให้ประกอบในกรรมอันประกอบด้วยความอันไม่ประเสริฐเลย ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้าพระองค์เป็นสหายสหชาติของพระองค์ เป็นผู้ดำรงอยู่ในจิตของพระองค์ ใคร ๆ ก็รู้ว่า ข้าพระองค์เป็นเสนาบดีของพระองค์ ข้าพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะกล่าวอวดอ้างในท่ามกลางหมู่ญาติได้อย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ละทิ้งพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะกล่าวกะฝูงหงส์เหล่านั้นได้อย่างไร ข้าพระองค์จักยอมสละชีวิตไว้ในที่นี้ ไม่สามารถจะทำกิจอันไม่ประเสริฐได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาหํ** ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์แม้อันความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจถูกต้องแล้ว ก็ไม่ยอมละทิ้งพระองค์. บทว่า **อนริยสํ ยุตฺเต** ได้แก่ ประกอบพร้อมแล้วด้วยความอันไม่ประเสริฐ เพราะเป็นกรรมที่บุคคลผู้ประทุษร้ายมิตรทั้งหลาย ผู้ไม่ประเสริฐพึงกระทำ. บทว่า **กมฺเม** ได้แก่ กรรมที่จะต้องละทิ้งพระองค์ไป. บทว่า **สกุมาโร** ได้แก่ เป็นเด็กเสมอกัน อธิบายว่า เป็นกุมารที่ถือปฏิสนธิในวัน

เดียวกัน ทำลายฟองไข่ในวันเดียวกันแล้วเติบโตเจริญมาด้วยกัน . บทว่า **สขา ตฺยมฺหิ** ได้แก่ ข้าพระองค์เป็นสหายที่รักเสมอด้วยดวงตาข้างขวาของพระองค์. บทว่า **สจิตฺเต** ได้แก่ ข้าพระองค์ตั้งอยู่ในจิตของพระองค์ ย่อมเป็นไปในอำนาจของพระองค์ อธิบายว่า เมื่อพระองค์ยังมีชีวิตอยู่ ข้าพระองค์ก็มีชีวิตอยู่ เมื่อพระองค์สิ้นชีวิตข้าพระองค์ก็สิ้นชีวิตเหมือนกัน. บาลีเป็น **สํ จิตฺเต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในจิตของพระองค์ ตั้งอยู่ด้วยดีแล้ว. บทว่า **ญาโต** ได้แก่ รู้จักกันทั่วไป ปรากฏในระหว่างหงส์ทั้งหมด. บทว่า **วิกตฺถิสฺสํ** ความว่า ข้าพระองค์ถูกหงส์เหล่านั้นถามว่า พญาหงส์ไปไหน จักบอกว่าอย่างไร. บทว่า **กินฺเต วกฺขามิ** ความว่า ข้าพระองค์จักกล่าวกะหมู่หงส์ที่ถามถึงข่าวคราวของพระองค์ เหล่านั้นว่าอย่างไร.

เมื่อสุมุขหงส์บันลือสีหนาทด้วยคาถา ๔ คาถาอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์เมื่อจะพรรณนาคุณของสุมุขหงส์นั้นจึงกล่าวว่า

ดูก่อนสุมุขะ ท่านไม่อาจจะละทิ้งเราผู้เป็นทั้งนาย ทั้งสหาย ชื่อว่าตั้งอยู่ในทางอันประเสริฐนี้แล เป็นธรรมเนียมของโบราณกบัณฑิตทั้งหลาย จริงอยู่ เมื่อเรายังเห็นท่าน ความกลัวย่อมไม่เกิดขึ้นเลย ท่านจักให้เราผู้เป็นอยู่อย่างนี้รอดชีวิตได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอโส ธมฺโม** ได้แก่ นี้แลเป็นสภาพของบัณฑิตในปางก่อนทั้งหลาย. บทว่า **ภตฺตารํ สขารํ มํ** ได้แก่ เป็นทั้งนายด้วย เป็นทั้งเพื่อนด้วย. บทว่า **ภยํ** ได้แก่ ความสะดุ้งตกใจกลัว ย่อมไม่เกิดแก่เรา เหมือนกับว่าเราอยู่ในท่ามกลางหมู่หงส์ บนภูเขาจิตตกูฏฉะนั้น. บทว่า **มยฺหํ** ได้แก่ พ่อจักให้เรารอดชีวิต.

เมื่อหงส์ทั้งสองนั้นกำลังพูดกันอยู่อย่างนี้ทีเดียว นายลุทธบุตรยืนอยู่ที่ขอบสระ เห็นหงส์บินหนีไปถึง ๓ หมู่แล้ว จึงมองดูสถานที่ที่ตนดักบ่วงไว้ว่า เป็นอย่างไรหนอ เห็นพระโพธิสัตว์ห้อยอยู่ที่คันบ่วงมีความโสมนัสเกิดขึ้นแล้ว เหน็บชายกระเบนหยักรั้งถือไม้ค้อนลุยลงไปดังว่าไฟบรรลัยกัลป์ เสือกศีรษะในเบื้องบนไปยังเลนที่จะต้องเหยียบด้วยเท้า พุ่งตัวไปข้างหน้ารีบเข้าไปจนใกล้.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อสุวรรณหงส์ทั้งสองที่ประเสริฐซึ่งประพฤติธรรมอันประเสริฐ กำลังโต้ตอบกันด้วยประการฉะนี้ นายพรานถือท่อนไม้กระชับแน่นรีบเดินเข้ามา สุมุข-หงส์เห็นนายพรานนั้นกำลังเดินมา จึงได้ร้องเสียงดัง ยืนอยู่ข้างหน้าพญาหงส์ ปลอบพญาหงส์ที่หวาดกลัวให้เบาใจด้วยคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ด้วยว่าบุคคลทั้งหลายเช่นกับพระองค์ย่อมไม่กลัว ข้าพระองค์จะประกอบความเพียรอันสมควร ประกอบด้วยธรรม พระองค์จะพ้นจากบ่วงด้วยความเพียร อันผ่องแผ้วนั้นได้โดยพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อริยวุตฺตินํ** ได้แก่ ประพฤติอยู่ในคลองธรรมอันประเสริฐ. บทว่า **ภุสํ** ได้แก่ มีกำลังมั่นคงแข็งแรง. บทว่า **อปริพฺ-รูหยิ** ความว่า สุมุขหงส์เมื่อจะกล่าวคำว่า พระองค์อย่ากลัวเลย ดังนี้เป็นต้น อันมาแล้วในคาถาอันเป็นลำดับต่อไป ได้ร้องเสียงดัง คือได้ส่งเสียงดัง. บทว่า

อฏฺฐาสิ ความว่า สุมุขหงส์นั้นโดยยอมสละชีวิตแล้วยืนข้างหน้าพญาหงส์ ด้วยคิดว่า ถ้านายพรานจักประหารพญาหงส์ เราก็จักรับการประหารนั้นเสียเอง. บทว่า **วิสฺสาชยึ** คือให้โล่งใจให้คล่องใจ. บทว่า **พฺยถึ** ได้แก่ พญาหงส์ตัวหวาดกลัวแล้ว สุมุขหงส์ได้ปลอบพญาหงส์ให้เบาใจด้วยคำว่า **มา ภายิ** นี้. บทว่า **ตาทิสา** ได้แก่ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความเพียรเช่นกับพระองค์. บทว่า **โยคึ** คือประกอบด้วยญาณวิริยะ. บทว่า **ยุตฺตึ** คือเหมาะสม. บทว่า **ธมฺมูปสญฺหิตึ** คืออาศัยเหตุ. บทว่า **เตน ปริยาปทาเนน** คือด้วยความเพียรเป็นเครื่องประกอบอันบริสุทธิ์ ดังที่ข้าพระองค์ได้กล่าวแล้วนั้น. บทว่า **ปโมกฺขสิ** แปลว่า พระองค์จักหลุดพ้น.

สุมุขหงส์ปลอบพระมหาสัตว์ให้เบาใจอย่างนี้แล้ว จึงไปยังที่ใกล้นายลุททบุตร เปล่งวาจาภาษามนุษย์อันไพเราะว่า ดูก่อนสหาย ท่านชื่อไร เมื่อนายพรานตอบว่า ดูก่อนพญาหงส์ ตัวมีผิวพรรณดังทอง เรามีชื่อว่า **เขมกะ** จึงกล่าวว่า ดูก่อนเขมกะผู้เป็นสหาย ท่านอย่าได้กระทำความสำคัญว่า หงส์ที่ติดในบ่วงอันท่านดักไว้นั้นเป็นหงส์ธรรมดาสามัญ หงส์ที่ติดบ่วงของท่านนี้ คือพญาหงส์ธตรฐประเสริฐกว่าหงส์เก้าหมื่นหกพัน ถึงพร้อมด้วยญาณและศีลาจารวัตร ดำรงอยู่ในฝ่ายแห่งความสรรเสริญ หงส์นี้ไม่สมควรที่ท่านจะฆ่าเสียเลย ข้าพเจ้าจักกระทำกิจที่ควรกระทำด้วยสรีระนี้แก่ท่าน แม้พญาหงส์นี้มีพรรณประดุจทองคำ ถึงตัวข้าพเจ้าก็มีพรรณดุจทองคำเช่นเดียวกัน แต่ข้าพเจ้าจักยอมสละชีวิตของตน เพื่อประโยชน์แก่พญาหงส์นี้ หากว่าท่านประสงค์จะเอาขนปีกทั้งหลายของพญาหงส์นี้ ก็จงเอาขนปีกของข้าพเจ้าเถิด ถ้าแม้ว่าท่านประสงค์จะเอาหนังเนื้อเอ็นกระดูกอย่างหนึ่ง ก็จงเอาจากสรีระของข้าพเจ้าผู้เดียว หรือถ้าท่านประสงค์จะกระทำพญาหงส์นั้นให้เป็นหงสกีฬา

(หงส์เต้นระบำ) ก็จงกระทำข้าพเจ้าผู้เดียว ถ้าท่านประสงค์จะให้บังเกิดทรัพย์ ก็จงเอาพญาหงส์นั้นขายทั้งเป็น ๆ กระทำทรัพย์ให้บังเกิดขึ้น ขอท่านอย่าได้ฆ่าพญาหงส์ตัวประกอบด้วยคุณมีญาณเป็นต้นนี้เสียเลย เพราะถ้าท่านจักฆ่าพญาหงส์นั้น ท่านจักไม่พ้นจากอบายมีนรกเป็นต้น สุมุขหงส์กล่าวคุกคามนายพรานนั้นด้วยภัยในอบายมีนรกเป็นต้น ให้เชื่อถือถ้อยคำอันไพเราะของตนแล้วกลับไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์อีก ปลอบประโลมพระองค์ให้เบาใจแล้วยืนอยู่ นายเนสาทสดับคำของสุมุขหงส์นั้น จึงคิดว่า หงส์นี้แม้เป็นสัตว์ดิรัจฉานยังกระทำมิตรธรรมเห็นปานนี้ อันไม่น่าจะกระทำกับมนุษย์เลย แท้จริง แม้พวกมนุษย์ด้วยกัน ก็ยังไม่อาจจะกระทำมิตรธรรมได้อย่างนี้ ดูช่างน่าอัศจรรย์ พญาหงส์นี้เป็นสัตว์ถึงพร้อมด้วยปัญญา กล่าววาจาไพเราะชื่อว่าเป็นผู้แสดงธรรม ย่อมกระทำสรีระทั้งสิ้นของเราให้เต็มไปด้วยปีติและโสมนัส เขามีโลมชาติชูชันทิ้งท่อนไม้ตั้งอัญชลีไว้เหนือศีรษะ ประหนึ่งว่านอบน้อมนมัสการพระอาทิตย์ยืนกล่าวสรรเสริญคุณของสุมุขหงส์อยู่.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพรานได้ฟังคำสุภาษิตของสุมุขหงส์นั้นแล้ว
ขนลุกชูชันนอบน้อมอัญชลีแก่สุมุขหงส์แล้วถามว่า เรา
ไม่เคยได้ฟังหรือไม่เคยได้เห็นนกพูดภาษามนุษย์ได้
ท่านแม้จะเป็นนก ก็พูดภาษาอันประเสริฐเปล่งวาจา
ภาษามนุษย์ได้ พญาหงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับท่านหรือ
ท่านพ้นแล้วทำไมจึงเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่ หงส์ทั้งหลาย
พากันละทิ้งไปหมด เพราะเหตุใด ท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺชลิสฺสูปนามยิ** ความว่า นายพรานนั้นน้อมอัญชลีแก่สุมุขหงส์นั้น คือกระทำการชมเชยสุมุขหงส์นั้นด้วยคาถาอันเป็นลำดับต่อไป. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มานุสึ** ได้แก่ ภาษาอันเป็นของมนุษย์. บทว่า **อริยึ** ได้แก่ ดี ไม่มีโทษ. บทว่า **จชนฺโต** คือ กล่าวอยู่. มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ดูก่อนสหาย ท่านแม้เป็นนก ก็ได้กล่าววาจาภาษามนุษย์กับเราในวันนี้ กล่าววาจาอันไม่มีโทษ เปล่งวาจาภาษามนุษย์ เราเห็นแล้วโดยประจักษ์ เพราะว่าสิ่งอัศจรรย์นี้เราไม่เคยได้ยินมา ไม่เคยได้เห็นมาในกาลก่อนแต่นี้เลย. บทว่า **กินฺนุ ตายึ** ความว่า ท่านเข้าไปใกล้นกใดนกนั้นย่อมเป็นอะไรกับท่าน.

สุมุขหงส์ถูกนายพรานผู้มีจิตชื่นชมไต่ถามด้วยถ้อยคำอย่างนี้แล้วจึงดำริว่า นายพรานนี้ เป็นผู้มีใจอ่อนเกิดแล้ว บัดนี้เราจักแสดงคุณของเราเพื่อให้นายพรานนี้มีใจอ่อนยิ่งขึ้นรูปอีกทีเดียว จึงกล่าวว่า

ดูก่อนนายพรานผู้เป็นศัตรูของนก พญาหงส์เป็นราชาของข้าพเจ้า ทรงตั้งข้าพเจ้าให้เป็นเสนาบดี ข้าพเจ้าไม่สามารถจะละทิ้งพระองค์ซึ่งเป็นอธิบดีของหงส์ ในคราวมีอันตรายได้ พญาหงส์นี้เป็นนายของหมู่หงส์เป็นอันมากและของข้าพเจ้า อย่าให้พระองค์พึงถึงความพินาศเสียเลย ดูก่อนนายพรานผู้สหาย เพราะเหตุที่พญาหงส์นี้เป็นนายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจงยินดีรื่นรมย์อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นุสฺสเห** ได้แก่ ไม่สามารถจะทิ้งไปได้. บทว่า **มหาคณายึ** ได้แก่ แม้ของหมู่หงส์ใหญ่. บทว่า **มา เกโก** ความว่า

เมื่ออำมาตย์ราชเสวกเช่นข้าพเจ้ายังมีอยู่ ขอพระองค์อย่าได้ถึงความพินาศแต่ผู้เดียวเลย บทว่า **ยถา ตำ** ได้แก่ ข้าพเจ้ากล่าวไว้ฉันใด ก็ฉันนั้นแล. บทว่า **สมฺม** คือผู้เป็นมิตรที่รัก. บทว่า **ภตฺตายำ อภิรโต รเม** ความว่า พระองค์เป็นนาย ข้าพเจ้าจึงยินดียิ่งแด่พระองค์ รื่นรมย์อยู่ในที่ใกล้ไม่เบื่อหน่าย.

นายเนสาทสดับถ้อยคำอันไพเราะ ทั้งอาศัยธรรมของสุมุขหงส์นั้นแล้ว ก็เกิดความโสมนัสยินดี มีโลมชาติชูชัน คิดว่า ถ้าเราจักฆ่าพญาหงส์ที่ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้นเช่นนี้ คงจักไม่พ้นจากอบายทั้ง ๔ ไปได้ พระราชาทรงพระประสงค์จะกระทำเราอย่างใด ก็จงทรงกระทำอย่างนั้นเถิด เราจะกระทำพญาหงส์นี้ ให้เป็นรางวัลแก่สุมุขหงส์แล้วจักปล่อยไป จึงได้กล่าวคาถาว่า

ดูก่อนหงส์ ท่านย่อมนอบน้อมก้อนอาหาร
ชื่อว่า มีความประพฤติธรรมอันประเสริฐ ข้าพเจ้าจะ
ปล่อยนายของท่าน ท่านทั้งสองจงไปตามสบายเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อริยวุตฺติ** ได้แก่ เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยวัตรของท่านผู้ประเสริฐด้วยอาจาระทั้งหลาย กล่าวคือการรักษามิตรธรรม. บทว่า **โย ปิณฺฑมปจายสิ** ความว่า ท่านใดบูชาก้อนอาหารที่ได้แล้วจากสำนักของนาย. บทว่า **คจฺฉถูโภ** ความว่า ท่านแม้ทั้งสอง จงยังหมู่ญาติซึ่งมีหน้าอันชุ่มด้วยน้ำตาให้ร่าเริงอยู่ จงไปตามความสบายเถิด.

ก็นายเนสาทครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเข้าไปใกล้พระมหาสัตว์ด้วยจิตอันอ่อนโยนแล้ว โน้นคันบ่วงลงมาให้จับอยู่ที่หลังเปือกตม แก้พระมหาสัตว์นั้นออกจากคันบ่วง อุ้มขึ้นนำออกจากสระ ให้จับอยู่บนลานหญ้าแพรกอ่อนค่อย ๆ แก้บ่วงที่รัดเท้าทั้งสองออก เข้าไปตั้งไว้ซึ่งความรักในพระมหาสัตว์

อย่างแรงกล้า ไปตักน้ำมาล้างเลือดลูบคลำอยู่ไปมาด้วยเมตตาจิต. ขณะนั้น ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาของนายเนสาทนั้น เส้นเอ็นกับเส้นเอ็น เนื้อกับเนื้อ หนึ่งกับหนัง ก็ติดต่อสนิทกัน เท้าก็หายเป็นปกติ มิได้มีส่วนผิดแปลกกับอวัยวะส่วนอื่น ๆ เลย. พระโพธิสัตว์ถึงความสุขสบายแล้ว จับอยู่โดยความเป็นปกติทีเดียว. สุมุขหงส์เห็นพญาหงส์ ได้รับความสบายเพราะอาศัยตน ก็เกิดความโสมนัสยินดี จึงคิดว่า นายเนสาทชื่อว่าได้กระทำอุปการะไว้แก่เรา เป็นอันมากมีอยู่ ส่วนเรายังไม่มีอุปการะแก่เขาเลย ก็ถ้านายเนสาทนี้จับเอาเราไป เพื่อประโยชน์แก่พระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น นำไปยังสำนักของอิสรชนเหล่านั้น จักได้ทรัพย์มาก ถ้าเขาจับเอาไปเพื่อประโยชน์แก่ตน ขายเราแล้วจักได้ทรัพย์เหมือนกัน เราจักถามเขาดูก่อน ลำดับนั้น สุมุขหงส์ เมื่อจะกล่าวถามนายเนสาทนั้น เพราะความที่ตนใคร่ที่จะกระทำอุปการะ จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนสหาย ถ้าท่านดักหงส์และนกทั้งหลาย
ด้วยประโยชน์ของตน ข้าพเจ้าจะขอรับทักษิณาอภัย
ของท่านนี้ ดูก่อนนายพราน ถ้าท่านไม่ได้ดักหงส์
และนกทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน ท่านไม่มีอิสระ
ถ้าท่านปล่อยเราทั้งสองเสีย ท่านก็ชื่อว่ากระทำความ
เป็นขโมย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเจ** ความว่า ดูก่อนนายเนสาทผู้เป็นสหาย ถ้าท่านดักบ่วงหงส์และนกอันเหลือทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน คือเพื่อประโยชน์แก่ตน. บทว่า **อนิสฺสโร** ความว่า ท่านเป็นผู้ไม่มีอิสระที่จะปล่อยข้าพเจ้าเสีย จงไปยังสำนักของผู้ที่บังคับท่านนั้นเถิด พึงกระทำการลักแต่อย่าการทำหนี้เลย.

นายเนสาทสดับคำนั้น จึงกล่าวว่า เรามิได้จับท่านทั้งหลายเพื่อประโยชน์แก่ตนเลย แต่พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า **สังยมะ** มีรับสั่งให้เราจับ แล้วจึงเล่าเรื่องทั้งหมด จำเดิมแต่กาลที่พระนางเทวีทรงเห็นสุบิน-นิมิต จนกระทั่งถึงพระราชาทรงทราบความที่พวกหงส์ทองเหล่านั้นมาแล้ว จึงตรัสสั่งว่า ดูก่อนเขมกะผู้เป็นสหาย ท่านจงพยายามจับหงส์สักตัวหนึ่งหรือสองตัวให้ได้ เราจักให้ยศแก่ท่าน แล้วประทานเสบียงส่งไป สุมุขหงส์สดับเรื่องราวนั้นแล้ว จึงคิดว่า นายเนสาทนี้ มิได้เห็นแก่ชีวิตของตน ปล่อยเราไปเสีย ชื่อว่าการทำกิจอันยากที่คนอื่นจะกระทำได้ ถ้าเราจักไปยังภูเขาจิตตกูฏจากที่นี่ อานุภาพแห่งบุญบารมีของพญาหงส์ธตรฐ ก็จะไม่ปรากฏ และมิตรธรรมของเราก็จักไม่ปรากฏ ทั้งบุตรนายพรานก็จักไม่ได้ยศใหญ่ พระราชาก็จักมิได้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ความปรารถนาของพระเทวีก็จักไม่ถึงที่สุด จึงกล่าวว่า ดูก่อนสหาย เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจะปล่อยข้าพเจ้ายังไม่ได้ ท่านต้องแสดงข้าพเจ้าแก่พระราชา ท้าวเธอจักทรงกระทำข้าพเจ้าตามพอพระทัย.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท่านเป็นคนรับใช้ของพระราชาพระองค์ใด จง
นำข้าพเจ้าไปให้ถึงพระราชาพระองค์นั้นตามปรารถนา
เถิด พระเจ้าสังยมนะจักทรงกระทำตามพระประสงค์
ในพระราชนิเวศน์นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺเสว** ความว่า ท่านจงนำข้าพเจ้าไปยังสำนักของพระเจ้าสังยมราชนั้นเถิด. บทว่า **ตตฺถ** คือ ในพระราชนิเวศน์นั้น. บทว่า **ยถาภิญฺญํ** ความว่า พระองค์จักทรงกระทำตามพระราชประสงค์ คือตามความพอพระทัย.

นายเนสาทสดับคำนั้นจึงกล่าวว่า ดูก่อนท่านที่เจริญ ท่านอย่าพอใจให้พระราชาทอดพระเนตรเลย ขึ้นชื่อว่าพระราชาทั้งหลายเป็นที่น่าเกรงกลัว พึงกระทำท่านให้เป็นหงส์ระบำ หรือไม่ก็พึงฆ่าท่านเสีย. ลำดับนั้นสุมุขหงส์จึงกล่าวกะนายเนสาทนั้นว่า ดูก่อนนายพรานผู้สหายผู้ให้ชีวิต ท่านอย่าได้คิดถึงข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าได้ทำคนหยาบช้าเช่นท่านให้อ่อนโยนด้วยธรรมกถาไฉนจักทำพระราชาให้เกิดความอ่อนโยนบ้างไม่ได้ ด้วยว่าพระราชาทั้งหลายเป็นผู้ฉลาดรู้จักวาจาที่เป็นสุภาษิตหรือทุพภาษิต ท่านจงนำข้าพเจ้าทั้งสองไปยังสำนักของพระราชาโดยเร็วเถิด แต่เมื่อจะนำไป อย่านำไปด้วยการผูกมัด จงยังข้าพเจ้าให้เกาะในกรงดอกไม้นำไป อนึ่ง เมื่อท่านจะกระทำกรงดอกไม้ ท่านจงกระทำกรงของพญาหงส์ธตรฐให้ใหญ่ คาดด้วยดอกบัวสีขาว ส่วนของข้าพเจ้าจงกระทำให้เล็ก คาดด้วยดอกบัวสีแดง แล้วจงพาพญาหงส์ธตรฐไปข้างหน้า พาข้าพเจ้าไปข้างหลัง กระทำให้ต่ำเล็กน้อย แล้วจงนำไปแสดงแด่พระราชาเถิด. นายพรานนั้นสดับคำของสุมุขหงส์นั้นแล้ว จึงคิดว่า สุมุขหงส์คงจะปรารถนาเฝ้าพระราชา ให้ประทานยศใหญ่แก่เรา ก็เกิดความโสมนัสยินดี เอาเถาวัลย์อ่อน ๆ มากระทำให้เป็นกรง คาดด้วยดอกปทุมแล้ว ได้พาไปโดยนัยดังกล่าวแล้วทีเดียว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพรานอันสุมุขหงส์กล่าวด้วยประการอย่างนี้แล้ว จึงเอามือทั้งสองประคองพญาหงส์ทองตัวมีสีดังทองคำ ค่อย ๆ วางลงในกรง นายพรานพาพญาหงส์ทั้งสอง ซึ่งมีผิวพรรณอันผุดผ่อง คือ สุมุขหงส์และพญาหงส์ธตรฐซึ่งอยู่ในกรงหลีกไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺฌโวทหิ** คือวางลงไว้แล้ว. บทว่า **ภสฺสรวณฺณิเน** คือมีพรรณอันถึงพร้อมด้วยรัศมี.

ในเวลาที่นายลุททบุตรพาหงส์ทั้งสองไปด้วยอาการอย่างนี้ พญาหงส์ธตรฐระลึกถึงพระราชธิดาของพญาปากหงส์ ซึ่งเป็นภรรยาของตน จึงเรียกสุมุขหงส์แล้วพร่ำรำพันด้วยอำนาจกิเลส.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์ธตรฐ อันนายพรานนำไปอยู่ ได้
กล่าวกะสุมุขหงส์ว่า ดูก่อนสุมุขะ เรากลัวนัก ด้วย
นางหงส์ที่มีผิวพรรณดังทองคำ มีขาได้ลักษณะ นาง
รู้ว่าเราถูกฆ่า ก็จักฆ่าตนเสียโดยแท้ ดูก่อนสุมุขะ
ก็ราชธิดาของพญาปากหงส์ นามว่าสุเหมา ซึ่งมีผิว
งามดังทองคำจักร่ำไห้อยู่ เหมือนนางนกกระเรียนที่
กำพร้า ร่ำไห้อยู่ที่ริมฝั่งสมุทรฉะนั้นเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภายามิ** ความว่า เรากลัวย่อมรณภัย. บทว่า **สามาย** แปลว่า ด้วยนางที่มีผิวพรรณดังทองคำ. บทว่า **ลกฺขณูรุยา** แปลว่า มีขาอันถึงพร้อมด้วยลักษณะ. บทว่า **วธมญฺญาย** ความว่า เมื่อนางรู้ว่าเราถูกฆ่า คือเป็นผู้มีความสำคัญว่า สามีอันเป็นที่รักของเราถูกฆ่าตายเสียแล้ว. บทว่า **วธิสฺสติ** ความว่า จักฆ่าตัวตายด้วยคิดว่า เมื่อสามีอันเป็นที่รักของเราตายแล้ว ประโยชน์อะไรที่เราจะมีชีวิตอยู่. บทว่า **ปากหสฺส** คือ ราชธิดาของพญาปากหงส์. บทว่า **สุเหมา** คือ ราชธิดาที่มีพระนามอย่างนี้. บทว่า **เหมสุตฺตจา** คือ มีผิวหนังงดงามดุจทองคำ. บทว่า **โกญฺจี** ความว่า นางคงจักร้องไห้คร่ำครวญอยู่เป็นแน่แท้ เสมือนหนึ่งนาง

นกกระเรียน เมื่อผัวจมลงสู่สมุทรกล่าวคือน้ำเค็ม ตายเสียแล้ว ก็ย่อมว้าเหว่คร่ำครวญอยู่ฉะนั้นแล.

สุมุขหงส์ได้สดับคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า พญาหงส์นี้เป็นผู้สมควรที่จะสั่งสอนผู้อื่น มาพร่ำรำพันไปด้วยอำนาจกิเลส เพราะอาศัยมาตุคาม เกิดเป็นประหนึ่งเวลาที่น้ำมีอาการร้อน และเป็นประหนึ่งเวลาที่นาอันไม่มีรั้งล้อมกั้น ถ้ากระไรเราพึงประกาศโทษมาตุคาม ด้วยกำลังแห่งญาณของตน พึงยังพญาหงส์นี้ให้รู้สึก จึงได้กล่าวคาถาว่า

การที่พระองค์เป็นใหญ่กว่าโลกคือหงส์ ใคร ๆ
ไม่สามารถจะประมาณคุณได้ เป็นครูของหมู่คณะใหญ่
พึงตามเศร้าโศกถึงหญิงคนเดียวอย่างนี้ เหมือนไม่ใช่
ความประพฤติของผู้มีปัญญา ลมย่อมพัดพานทั้งกลิ่น
หอมและกลิ่นเหม็น เด็กอ่อนย่อมเก็บผลไม้ทั้งดิบ
ทั้งสุก คนตาบอดผู้โลภในรสอาหาร ย่อมถือเอาอาหาร
ฉันใด ธรรมดาหญิงก็ฉันนั้น พระองค์ไม่รู้จักตัดสินใจ
ในเหตุทั้งหลาย ปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนคนเขลา
พระองค์จะถึงมรณกาลแล้ว ยังไม่ทรงทราบถึงกิจที่
ควรและไม่ควร พระองค์เห็นจะเป็นกึ่งคนบ้า บ่นเพ้อ
ไปต่าง ๆ ทรงสำคัญหญิงว่าเป็นผู้ประเสริฐ แท้จริง
หญิงเหล่านี้ เป็นของทั่วไปแก่คนเป็นอันมาก เหมือน
โรงสุราเป็นสถานที่ทั่วไปแก่พวกนักเลงสุรา ฉะนั้น
อนึ่ง หญิงเหล่านี้มีมารยาเหมือนพยับแดด เป็นเหตุ
แห่งความเศร้าโศก เป็นเหตุเกิดโรคและอันตราย อนึ่ง

หญิงเหล่านี้เป็นคนหยาบคาย เป็นเครื่องผูกมัด เป็นบ่วง เป็นถ้ำ ที่อยู่ของมัจจุราช บุรุษใดพึงหลงระเริงใจในหญิงเหล่านั้น บุรุษนั้นชื่อว่าเป็นคนเลวทรามในหมู่นระ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหนฺโต** คือเป็นผู้ยิ่งใหญ่. บทว่า **โลกสฺส** คือแก่โลกของหมู่หงส์. บทว่า **อปฺปเมยฺโย** ได้แก่ ใคร ๆ ไม่พึงอาจจะประมาณด้วยคุณทั้งหลายได้. บทว่า **มหาคณี** ได้แก่ เป็นครูของคณะอันประกอบแล้วด้วยคณะใหญ่. บทว่า **เอกิตฺถึ** ความว่า ท่านผู้เจริญเห็นปานนี้ พึงตามเศร้าโศกถึงหญิงคนเดียว ความตามเศร้าโศกนี้ ประหนึ่งมิใช่ของผู้มีปัญญาเลย เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงมีความสำคัญพระองค์ว่าเป็นผู้โง่เขลาในวันนี้เอง. บทว่า **อาเทติ** คือย่อมถือเอา. บทว่า **เฉกปาปกํ** คือที่ดีทั้งชั่ว. บทว่า **อามกปกฺกํ** คือดิบด้วยสุกด้วย. บทว่า **โลโล** คือโลภในรส. มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ข้าแต่มหาราช ธรรมดาว่าลมย่อมพัดสระ-ดอกปทุมเป็นต้น ซึ่งมีกลิ่นหอม และพัดสถานที่อันเต็มไปด้วยกองหยากเหยื่อเป็นต้นซึ่งมีกลิ่นเหม็น ย่อมพัดเอากลิ่นทั้งหอมทั้งเหม็นทั้งสองอย่างด้วยประการฉะนี้ฉันใด อนึ่ง เด็กเล็ก ๆ นั่งอยู่ใต้ต้นมะม่วงและต้นหว้าทั้งหลาย เอื้อมมือออกไปเก็บผลทั้งที่ยังดิบและสุก ซึ่งหล่นลงมาแล้วเคี้ยวกินฉันใด อนึ่ง คนตาบอดผู้โลภในรสอาหาร เมื่อเขายกภัตรเข้ามาให้ ย่อมถือเอาอาหารทั้งที่มีแมลงและไม่มีแมลงทุกอย่างฉันใด ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลาย ย่อมถือเอา คือย่อมคบแม้คนตาบอด คนเข็ญใจ คนมีตระกูลสูง คนไม่มีตระกูล คนรูปสวย คนรูปชั่ว ทั้งหมด ด้วยอำนาจกิเลสฉันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่มหาราช พระองค์มาบ่นรำพันเพราะเหตุแห่งหญิงทั้งหลาย ผู้มีธรรมอันลามกเช่นกับลมและเด็ก

เล็ก ๆ และคนตาบอด. บทว่า **อตฺเถสุ** หมายเอาทั้งเหตุและมิใช่เหตุ. บทว่า **มนฺโท** คืออันธพาล. บทว่า **ปฏิภาสิ มํ** คือย่อมตั้งขึ้นเฉพาะข้าพเจ้า. บทว่า **กาลปริยายํ** ความว่า พระองค์ถึงเวลาใกล้มรณะเห็นปานนี้แล้ว ยังไม่รู้สึกอีกว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ในเวลานี้ สิ่งนี้ควรกล่าว สิ่งนี้ไม่ควรกล่าวในกาลนี้. บทว่า **อฑฺฒมฺมตฺโต** ได้แก่ ชะรอยว่าเป็นบ้าไปครึ่งหนึ่ง. บทว่า **อุทีเรสิ** ความว่า พระองค์บ่นรำพันเพ้อ เหมือนบุรุษที่ดื่มสุราแล้ว แต่ไม่เมามายจนเกินไป บ่นถึงสิ่งโน้นบ้าง สิ่งนี้บ้างต่าง ๆ นานา. บทว่า **เสยฺยา** คือเลิศสูงสุด. บรรดาบททั้งหลาย บทว่า **มายา** เป็นต้น ความว่า ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงทั้งหลาย เป็นผู้มีมารยาด้วยอรรถว่า หลอกลวง เปรียบเหมือนพยับแดดด้วยอรรถว่า เป็นสิ่งที่ใคร ๆ เข้าไปจับต้องถือเอาไม่ได้ เป็นผู้มีความเศร้าโศกเพราะเป็นปัจจัยแห่งความเศร้าโศกเป็นต้น เป็นผู้มีโรค และมีอันตรายเป็นอเนกประการ ทั้งชื่อว่าเป็นคนหยาบคาย เพราะกระด้างกระเดื่องด้วยกิเลสมีความโกรธเป็นต้น อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าหญิงเหล่านั้นเป็นเครื่องผูกมัด เพราะบุคคลถูกผูกมัดด้วยเครื่องจำมีขื่อคาเป็นต้น ก็เพราะอาศัยหญิงเหล่านั้น อนึ่ง หญิงเหล่านั้นแหละชื่อว่า เป็นพระยามัจจุราช อันสิงอยู่ในถ้ำ คือ สรีระ ก็พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้ว ก็ตัดศีรษะเสียด้วยขวานอันคมแล้วเสียบไว้ที่ปลายหลาว ก็เพราะโจรพวกนี้อาศัยกามเป็นเหตุ มีกามเป็นแดนมอบให้ซึ่งผล มีกามเป็นอธิกรณ์ทีเดียว.

ลำดับนั้น พญาหงส์ธตรฐ แสดงว่า พ่อยังไม่รู้จักคุณของมาตุคาม พวกบัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้จัก ใคร ๆ ไม่ควรติเตียนหญิงเหล่านี้เลย เพราะความที่ตนเป็นผู้มีจิตหลงใหลไฝ่ฝันในมาตุคามจึงกล่าวคาถาว่า

วัตถุใด ชนท่านผู้เจริญทั้งหลายรู้จักดีแล้ว ใครควรจะติเตียนวัตถุนั้นเล่า ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลาย มีคุณมาก เกิดแล้วในโลก ความคะนองอันบุคคลตั้งไว้แล้วในหญิงเหล่านั้น ความยินดีอันบุคคลตั้งเฉพาะไว้แล้วในหญิงเหล่านั้น พืชทั้งหลาย (มีพระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น) ย่อมงอกขึ้นในหญิงเหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นพุงเจริญ บุรุษไรมาเกี่ยวของชีวิตหญิงด้วยชีวิตของตนแล้ว พึงเบื่อหน่ายในหญิงเหล่านั้น ดูก่อนสุมขะ ท่านนั่นแหละ ไม่ต้องคนอื่นละ ประกอบในประโยชน์ของหญิงทั้งหลาย เมื่อภัยเกิดขึ้นแก่ท่านในวันนี้ เพราะคิดจึงเกิดขึ้น เพราะความกลัว จริงอยู่บุคคลทั้งปวงถึงความสงสัยในชีวิตมี ความหวาดกลัวย่อมอดกลั้นความกลัวไว้ได้ เพราะว่าบัณฑิตทั้งหลายเป็นผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันใหญ่ ย่อมประกอบในประโยชน์อันมากที่ประกอบได้ พระราชาทั้งหลายย่อมทรงปรารถนาความกล้าหาญของมนตรีทั้งหลายเพื่อทรงประสงค์ที่จะได้ความกล้าหาญนั้น ป้องกันอันตรายและสามารถป้องกันพระเองด้วย วันนี้ท่านจงกระทำด้วยประการที่พวกพนักงานเครื่องต้น ของพระราชา อย่าเชือกเฉือนเราทั้งสองในโรงครัวใหญ่เถิด จริงอย่างนั้น สีแห่งขนปีกทั้งหลาย จะฆ่าท่าน

เสีย เหมือนขุยไม้ไผ่ ฉะนั้น ท่านแม้นายพรานจะ
ปล่อยแล้ว ก็ไม่ปรารถนาจะบินหนีไป ยังเข้ามาใกล้
บ่วงเองอีกทำไมเล่า วันนี้ ท่านถึงความสงสัยในชีวิต
แล้วจงถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ อย่ายื่นปากออกไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ** ความว่า วัตถุกล่าวคือมาตุคามใด อันท่านผู้เจริญด้วยปัญญาทั้งหลายบัญญัติแล้ว คือปรากฏแก่ท่านเหล่านั้นทีเดียว มิได้ปรากฏแก่พวกชนพาล. บทว่า **มหาภูตา** ได้แก่ มีคุณมากคือมีอานิสงส์มาก. บทว่า **อุปปชฺชิสุ** ความว่า บังเกิดก่อน เพราะเพศหญิงปรากฏเป็นครั้งแรกในกาลแห่งปฐมกัลป์. บทว่า **ตาสุ** ความว่า ดูก่อนพ่อสุมุขะ ความคะนองกายและความคะนองวาจา อันบุคคลตั้งมั่น คือตั้งลงฝั่งไว้ในหญิงเหล่านั้น และความยินดีในกามคุณก็ตั้งอยู่เฉพาะในหญิงเหล่านั้นด้วย. บทว่า **วีชานิ** ความว่า พืชเป็นต้นว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกและพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ย่อมงอกขึ้นในหญิงเหล่านั้น. บทว่า **ยทิทํ** คือสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น แม้ทั้งหมด. บทว่า **ปชายเร** ความว่า พญาหงส์ย่อมแสดงว่า ย่อมเจริญพร้อมแล้วในท้องของหญิงเหล่านั้นแล. บทว่า **นิพฺพิเช** แปลว่า หมดความอาลัยใยดี. บทว่า **ปาณมาสชฺช ปาณิภิ** ความว่า ใคร ๆ ที่เอาชีวิตของตนเข้าคลุกเคล้ากับชีวิตของหญิงเหล่านั้น ถึงกับสละชีวิตของตน จึงได้หญิงนั้นมาแล้ว จะพึงเบื่อหน่ายเสียได้เล่า. บทว่า **นาญฺโญ** ความว่า ดูก่อนพ่อสุมุขะ ไม่ต้องกล่าวถึงคนอื่นละ เมื่อเราอยู่ในท่ามกลางหมู่หงส์ที่พื้นภูเขาจิตตกูฏ มองไม่เห็นพ่อ จึงถามว่า สุมุขหงส์ไปไหน หงส์ทั้งหลายตอบว่า สุมุขหงส์นี้พามาตุคามไปเสวยความยินดีอย่างสูงสุดอยู่ในถ้ำทอง พ่อนั่นแล ย่อมประกอบในประโยชน์ของหญิงอย่างนี้ คือเป็น

ผู้ประกอบแล้วประกอบทั่วแล้วทีเดียว ไม่ต้องกล่าวถึงคนอื่น. บทว่า **ตสฺส ตฺยชฺช** ความว่า พญาหงส์นั้นกล่าวดังนี้ด้วยหมายความว่า เมื่อความกลัวตาย บังเกิดขึ้นแก่พ่อในวันนี้ ชะรอยว่าพ่อจะกลัวมรณภัยนี้ จึงเกิดความคิดอันละเอียดซึ่งแสดงถึงโทษของนาตุคามนี้ขึ้น. บทว่า **สพฺโพ หิ** คือผู้ใดผู้หนึ่ง บทว่า **สํ สยปฺปตฺโต** คือผู้ที่ถึงความสงสัยในชีวิต. บทว่า **ภีรุ** ได้แก่ แม้เป็นผู้มีความหวาดสะดุ้งกลัว ก็ระงับความกลัวไว้ได้. บทว่า **มหนฺตาโน** ความว่า ส่วนชนเหล่าใดย่อมเป็นบัณฑิตด้วย ตั้งอยู่ในฐานะใหญ่ด้วย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้ดำรงอยู่ในฐานะใหญ่. บทว่า **อตฺเถ ยุญฺชนฺติ ทุยฺยุเช** ความว่า ชนเหล่านั้น ย่อมประกอบ คือ สืบต่อพยายามในประโยชน์นั้นให้เกิด ความอุตสาหะว่า อย่ากลัวเลยพ่อ พ่อจงเป็นนักปราชญ์เถิด จึงได้กล่าวไว้อย่างนี้. บทว่า **อาปทำ** ความว่า คนกล้าหาญย่อมป้องกันเสียได้ซึ่งอันตรายอันจะมีมาถึงนาย เพราะฉะนั้น พระราชาทั้งหลาย จึงทรงปรารถนาความกล้าหาญของเหล่ามนตรี เพื่อประโยชน์อย่างนี้แล. บทว่า **อตฺตปริยายำ** อธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง คนกล้านั้นย่อมอาจที่จะกระทำการคุ้มครองตนเองได้ด้วย. บทว่า **วิกนฺติสุ** แปลว่า เชือดแล้ว. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ดูก่อนสหายสุมุขะ เราตั้งพ่อไว้ในตำแหน่งอันเป็นลำดับกับตัวเราเอง เพราะฉะนั้น พ่อครัวของพระราชา อย่าได้เชือดเฉือดเราทั้งสองในวันนี้ เพื่อต้องการเนื้อโดยประการใด ท่านจงกระทำโดยประการนั้นเถิด เพราะว่าสีแห่งขนปีกของเราทั้งหลายซึ่งเป็นเช่นนั้น จะฆ่าพ่อเสีย. บทว่า **ตำ วธิ** ความว่า พญาหงส์กล่าวอย่างนี้ ด้วยความประสงค์ที่จะให้เข้าใจว่า สีอย่างนี้ สีอย่างนี้นั้นจะฆ่าพ่อเสีย เหมือนขุยไผ่ที่อาศัยต้นไผ่เกิดขึ้น ก็ย่อมจะฆ่าไม้ไผ่เสียฉะนั้น คือสีอย่างนี้อย่าฆ่าท่านและเราเสียเลย. บทว่า **มุตฺโตสิ** ความว่า

พ่อเป็นผู้อันนายลุททบุตร ปล่อยแล้วคือสละแล้วพร้อมกับเราด้วยคำอย่างนี้ว่า ท่านจงกลับไปยังเขาจิตตกูฏตามสบายเถิด ดังนี้แล้ว อย่าปรารถนาที่จะติดบ่วงอีกเลย. บทว่า **สยํ** อธิบายว่า พ่อปรารถนาจะเฝ้าพระราชา ชื่อว่าเข้าถึงการถูกฆ่าเองทีเดียว ภัยของเราทั้งสองนี้มาแล้ว เพราะอาศัยพ่ออย่างนี้. บทว่า **โสสชฺช** ความว่า ในวันนี้พ่อถึงความสงสัยในชีวิตแล้ว. บทว่า **อตฺถํ คณฺหาหิ มา มุขํ** ความว่า พ่อจงถือเอาเหตุที่จะให้ปล่อยพวกเราในบัดนี้เถิด คือว่า เราทั้งสองจะหลุดพ้นได้โดยประการใด ก็จงพยายามโดยประการนั้นเถิด พ่อกล่าวคำเป็นต้นว่า ลมย่อมพัดกลิ่นหอมและเหม็นฉันใด ดังนี้ ขออย่าได้ยื่นปากออกเพื่อประสงค์จะติเตียนหญิงเลย.

พระมหาสัตว์ ครั้นสรรเสริญมาตุคามอย่างนี้แล้ว กระทำให้สุมุขหงส์หมดคำพูดที่จะโต้ตอบได้ ทราบว่า สุมุขหงส์นั้นมีความเสียใจ เพื่อจะกล่าวยกย่องสุมุขหงส์ในกาลบัดนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านนั้นจงประกอบความเพียร ที่สมควรอัน
ประกอบด้วยธรรม จงประพฤติการแสวงหาทางที่จะ
ช่วยให้เรารอดชีวิต ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของ
ท่านเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส** ความว่า ดูก่อนสุมุขะผู้เป็นสหาย พ่อนั้น. บทว่า **โยคํ** ความว่า บัดนี้ พ่อจงประกอบความเพียรที่เราเคยประกอบไว้ในกาลก่อน จงประพฤติการแสวงหาให้เรารอดชีวิต. บทว่า **ตว ปริยา-ปทาเนน** คือ ด้วยความเพียรเครื่องประกอบอันบริสุทธิ์ของพ่อนั้น. บาลีว่า **ปริโยทาเตน** ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ด้วยการป้องกัน อธิบายว่า อันเป็นของของพ่อเพราะพ่อกระทำเอง จงประพฤติหาช่องทางให้เรารอดชีวิตด้วยเถิด.

สุมุขหงส์ได้สดับคำนั้นจึงคิดว่า พญาหงส์กลัวต่อมรณภัยยิ่งนัก ไม่รู้จักกำลังของเรา เราจักเฝ้าพระราชาได้สนทนากันบ้างเล็กน้อยแล้วจักทราบ เราจักให้พญาหงส์นี้เบาใจเสียก่อน จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ที่ประเสริฐกว่านกทั้งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยญาณวิริยะเช่นพระองค์ย่อมไม่กลัว ข้าพระองค์จักประกอบความเพียรที่สมควรอันประกอบด้วยธรรม พระองค์จะหลุดพ้นจากบ่วง ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของข้าพระองค์โดยเร็วพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาสา** ได้แก่ บ่วงคือความทุกข์.

เมื่อพญาหงส์ทั้งสองนั้น สนทนากันอยู่ด้วยภาษาของนกฉะนี้ นายลุททบุตรมิได้รู้เรื่องอะไรด้วยเลย ได้แต่พาเอาพญาหงส์ทั้งสองนั้นไปด้วยหาบแล้ว ก็เข้าไปยังกรุงพาราณสีอย่างเดียว นายพรานนั้นถูกมหาชนผู้มีความแปลกประหลาด อันเกิดแต่ความอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีติดตามไปอยู่ ก็ไปถึงประตูพระราชวัง กราบทูลความที่ตนมาถึงแล้ว แด่พระราชา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพรานนั้น เข้าไปยังประตูพระราชวัง พร้อมด้วยหาบหงส์แล้ว จึงสั่งนายประตูว่า ท่านจงไปกราบทูลถึงเราแด่พระราชาว่า พญาหงส์ธตรฐนี้มาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิเวเทถ มं** ความว่า นายพรานเข้าไปสั่งนายประตูว่า ท่านทั้งสองจงกราบทูลถึงเราแด่พระราชาอย่างนี้ว่า นาย-

พรานเขมกะกลับมาแล้ว. บทว่า **ธตรฏฺฐายํ** ความว่า จงกราบทูลให้ทรงทราบต่อไปว่า พญาหงส์ธตรฐนี้ก็มาถึงแล้ว .

นายประตูรีบไปกราบทูลตามคำสั่ง พระราชาทรงปลื้มพระทัยตรัสสั่งว่า จงมาเร็ว ๆ ทรงแวดล้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์ ประทับนั่งบนราชบัลลังก์อันมีเศวตฉัตรยกชั้นไว้แล้ว ทอดพระเนตรเห็นนายพรานเขมกะนำเอาพญาหงส์ขึ้นนาสู่พระลานหลวง ทรงมองดูพญาหงส์ทั้งสองตัวมีสีดุจทองคำ จึงทรงพระดำริว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จสมประสงค์แล้ว จึงทรงบังคับอำมาตย์ทั้งหลายถึงกิจที่ควรกระทำแก่นายพรานนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ได้ยินว่า พระเจ้าสังยมนะทอดพระเนตรเห็น
หงส์ทอง ทั้งสองตัว รุ่งเรืองด้วยบุญ หมายรู้ด้วย
ลักษณะ แล้วตรัสรับสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า ท่าน
ทั้งหลายจงให้ผ้า ข้าว น้ำ และเครื่องบริโภคแก่
นายพราน เงินเป็นสิ่งกระทำความปรารถนาแก่เขา
เขาปรารถนาประมาณเท่าใด ท่านทั้งหลายจงให้แก่เขา
ประมาณเท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุญฺญสงฺกาเส** ได้แก่ มีบุญเช่นเดียวกับตน. บทว่า **ลกฺขณสมฺมเต** ได้แก่ สมมติกันว่าประเสริฐรู้กันโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว. บทว่า **ขลุ** เป็นนิบาต เชื่อมข้อความด้วยบทเบื้องต้นว่า ได้ยินว่า พระราชาทรงทอดพระเนตรหงส์ทั้งสองนั้น ดังนี้. บทว่า **เทถ** ความว่า พระราชาเมื่อจะทรงกระทำอาการคือความเลื่อมใสให้ปรากฏเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กามงฺกโร หิรญฺญสฺส** ความว่า เงินทองย่อมเป็นกิริยา

แห่งความใคร่ของเขา. บทว่า **ยาวนฺตํ** ความว่า นายพรานนี้ประสงค์ทรัพย์สินสักเท่าใด ๆ ท่านทั้งหลายก็จงให้เงินมีประมาณเท่านั้นแก่เขาเถิด.

พระราชาตรัสสั่งให้กระทำอาการคือความเลื่อมใสอย่างนี้ ทรงบันเทิงด้วยความปีติและโสมนัส รับสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงไปเถิด จงไปตบแต่งประดับนายพรานนี้แล้วนำกลับมา. ลำดับนั้น พวกอำมาตย์จึงพาเขาลงจากพระราชนิเวศน์ ให้ช่างกัลบกตัดผมโกนหนวด แล้วอาบน้ำลูบไล้ทาตัวประดับด้วยเครื่องอลังการ เสร็จแล้วจึงนำกลับมาเฝ้าพระราชา. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้หมู่บ้าน ๑๒ หมู่ที่เก็บส่วยได้แสนกหาปณะในปีหนึ่ง รถที่เทียมม้าอาชาไนย และเรือนหลังใหญ่ที่ตบแต่งไว้แล้ว ได้ประทานยศใหญ่แก่นายพรานเขมกะนั้น นายพรานนั้นครั้นได้ยศใหญ่แล้ว ปรารภที่จะประกาศการงานของตน จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ หงส์สองตัวที่ข้าพระองค์นำมาถวายพระองค์นี้ มิใช่หงส์ธรรมดาสามัญ ด้วยว่าหงส์มีชื่อว่าธตรฐเป็นพระราชาแห่งหมู่หงส์เก้าหมื่นหกพัน ตัวนี้มีชื่อว่าสุมุขะเป็นเสนาบดี ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามนายพรานนั้นว่า ดูก่อนสหาย หงส์ทองสองตัวนี้ ท่านจับมาได้อย่างไร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากาสีทอดพระเนตรเห็นนายพรานผู้มีความผ่องใส แล้วจึงตรัสว่า ดูก่อนเขมกะผู้สหาย ก็สระโบกขรณีนี้เต็มไปด้วยฝูงหงส์ตั้งอยู่ (น้ำเต็มเปี่ยม) อย่างไรท่านจึงถือบ่วงเดินเข้าไปใกล้พญาหงส์ ซึ่งอยู่ในท่ามกลางฝูงหงส์ ที่น่าชอบใจเกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงหงส์ที่เป็นญาติ ซึ่งมิใช่หงส์ชั้นกลางได้และจับเอามาได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปสนฺนตฺตํ** ได้แก่ ผู้มีภาวะผ่องใส คือ ถึงความโสมนัสยินดีแล้ว. บทว่า **ยทายํ** ความว่า ดูก่อนเขมกะสหายที่รัก ถ้าหากว่าสระโบกขรณีของเรานี้ เต็มไปด้วยฝูงหงส์ตั้งเก้าหมื่นหกพันตั้งอยู่ไซร้. บทว่า **กถํ รุจี มชฺฌคตํ** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านถือเอาบ่วงเดินเข้าไปใกล้พญาหงส์ที่สูงสุด ซึ่งมิใช่หงส์ชั้นกลาง และมิใช่หงส์ชั้นเล็ก ซึ่งอยู่ในท่านกลางฝูงหงส์ทั้งหลายอันน่ารักน่าดู น่าพึงพอใจเหล่านั้นได้อย่างไร และท่านจับเอามาได้อย่างไร.

นายเขมกะสดับถ้อยคำของพระราชานั้น จึงกราบทูลว่า

วันนี้เป็นราตรีที่ ๗ ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท แอบอยู่ในตุ่ม คอยติดตามรอยเท้าของพญาหงส์นี้ ซึ่งกำลังเข้าไปยังที่ถือเอาเหยื่อ ลำดับนั้น ข้าพระองค์ได้เห็นรอยเท้าของพญาหงส์นั้น ซึ่งกำลังเที่ยวแสวงหาเหยื่อ จึงดักบ่วงลงในที่นั้น ข้าพระองค์จับพญาหงส์นั้นมาได้ด้วยอุบายอย่างนี้ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาทานานิ** ความว่า ที่สำหรับยึดเอาเป็นที่หากิน. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **อุปาสโต** คือ เข้าไปใกล้. บทว่า **ปทํ** คือ รอยเท้าที่พญาหงส์เหยียบลงในพื้นที่สำหรับหากิน. บทว่า **ฆฏฺสิโต** คือ อาศัยอยู่ในกรุงที่ทำคล้าย ๆ ตุ่ม บทว่า **อถสฺส** ความว่า ลำดับนั้น ครั้นถึงวันที่ ๖ ข้าพระองค์ก็ได้เห็นรอยเท้าของพญาหงส์นี้ซึ่งเที่ยวแสวงหาที่ถือเอาอาหาร. บทว่า **เอวนฺตํ** อธิบายว่า นายพรานนั้นกราบทูลอุบายที่ตนจับพญาหงส์ทั้งหมดด้วยคำว่า ข้าพระองค์จับพญานกนั้นมาได้ด้วยวิธีอย่างนี้แล.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า นายพรานผู้นี้ แม้ยืนกราบทูลอยู่ที่ประตูวัง ก็กราบทูลถึงการมาของพญาหงส์ธตรฐตัวเดียว แม้บัดนี้ก็ยังกราบทูลอยู่อีกว่า ขอพระองค์จงทรงรับพญาหงส์ธตรฐนี้ตัวเดียวเถิด เหตุอะไรจะพึงมีในข้อนี้หนอ จึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนนายพราน หงส์นี้มีอยู่สองตัว ไฉนท่าน
จึงกล่าวว่ามีตัวเดียว จิตของท่านวิปริตไปแล้วหรือไร
หรือว่าท่านคิดจะหาประโยชน์อะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปลฺวฏฺโ** คือ ความแปรปรวน. บทว่า **อาทู กินฺนุ ชิคึสสิ** ความว่า หรือว่าท่านคิดเห็นอย่างไรหนอ พระราชาตรัสถามว่า ท่านปรารถนาจะถือเอาพญาหงส์ที่เหลืออยู่อีกตัวหนึ่งนี้ไปให้คนอื่น จึงคิดหรือ.

ลำดับนั้น นายเนสาทจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ จิตของข้าพระองค์จะได้วิปริตก็หาไม่ ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาที่จะให้หงส์ที่เหลืออีกตัวหนึ่งนี้แก่ผู้อื่นด้วยว่า เมื่อข้าพระองค์ดักบ่วงไว้ หงส์ตัวเดียวเท่านั้นติดบ่วง เมื่อจะกระทำเนื้อความให้แจ่มแจ้ง จึงทูลว่า

หงส์ตัวที่มีพื้นแดง มีสีงดงามดุจทองคำกำลัง
หลอม รอบ ๆ คอจรดทรวงอกนั้น เข้ามาติดบ่วงของ
ข้าพระองค์ แต่หงส์ตัวที่ผุดผ่องนี้มิได้ติดบ่วง เมื่อ
จะกล่าวถ้อยคำเป็นภาษามนุษย์ ได้ยืนกล่าวถ้อยคำอัน
ประเสริฐกะพญาหงส์ที่ติดบ่วง ซึ่งกระสับกระส่ายอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โลหิตกา ตาลา** ได้แก่ พื้นมีสีแดง คือมีรอยแดง ๓ รอย. บทว่า **อุรํ สํ หจฺจ** ได้แก่ รอยแดง ๓ รอยนี้พาดลง

ไปทางลำคอจนจรดทรวงอก มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าแต่มหาราช พญาหงส์ตัวที่มีรอยแดง ๓ รอย มีรัศมีงดงามประดุจทองคำมีสีสุกเหล่านี้ วงล้อมรอบคอลากไปถึงทรวงอกตั้งอยู่นั้น ตัวเดียวเท่านั้นเข้าไปติดในบ่วงของข้าพระองค์. บทว่า **ภสฺสโร** คือบริสุทธิ์ ถึงพร้อมแล้วด้วยรัศมี. บทว่า **อาตุรํ** คือเป็นไข้ กำลังได้รับทุกข์. บทว่า **อฏฺฐาสิ** ความว่า ส่วนพญาหงส์นี้ ครั้นทราบว่าพญาหงส์ธตรฐติดบ่วง จึงบินกลับมาปลอบเอาใจพญาหงส์ธตรฐนี้ แต่กระทำการต้อนรับในเวลาที่ข้าพระองค์ไปถึง กระทำการปฏิสันถารด้วยถ้อยคำอันไพเราะกับข้าพระองค์ในท่ามกลางอากาศทีเดียว กล่าวสรรเสริญคุณของพญาหงส์ธตรฐด้วยถ้อยคำเป็นภาษามนุษย์มากมาย กระทำใจของข้าพระองค์ให้อ่อนโยนแล้ว ได้ยืนอยู่ข้างหน้าพญาหงส์อีกทีเดียว ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ลำดับนั้น ข้าพระองค์ได้สดับถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของสุมุขหงส์ เป็นผู้มีจิตเลื่อมใส จึงได้ปล่อยพญาหงส์ธตรฐไป พญาหงส์ธตรฐพ้นจากบ่วงด้วยประการฉะนี้ อันการที่ข้าพระองค์นำเอาพญาหงส์ทั้งสองตัวนี้ มาในที่นี้นั้น สุมุขหงส์ตัวเดียวได้กระทำขึ้น.

นายเขมกเนสาทนั้น กราบทูลสรรเสริญคุณของสุมุขหงส์อย่างนี้. พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงมีพระประสงค์ใคร่จะสดับธรรมกถาของสุมุขหงส์ เมื่อพระองค์ทรงกระทำสักการะแก่นายลุททบุตรอยู่ทีเดียว พระอาทิตย์อัสดงคตแล้วแสงประทีปสว่างไสวอยู่ทั่วไป อิสรชนมีกษัตริย์เป็นต้นมาประชุมกันเป็นอันมาก แม้พระนางเขมาเทวี ทรงแวดล้อมด้วยนางฟ้อนต่าง ๆ ประทับนั่งข้างพระปรัศว์เบื้องขวาของพระราชา. ในขณะนั้น พระราชาทรงพระประสงค์จะให้สุมุขหงส์แสดงธรรมกถาจึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนสุมุขหงส์ เหตุไรหนอ ท่านจึงยืนขบคาง อยู่ในบัดนี้ หรือว่าท่านมาถึงบริษัทของเราแล้ว กลัวภัย จึงไม่พูด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หนฺ สํ หจฺจ** ความว่า ได้ยินว่า ท่านมีถ้อยคำอันไพเราะ เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรท่านจึงยืนปิดปากเสียในกาลนี้. บทว่า **อาทู** คือ บางครั้ง. บทว่า **ภยา ภีโต** ได้แก่ หรือว่าท่านกลัวภัยอันเกิดจากอำนาจราชศักดิ์ในบริษัทจึงไม่พูด.

สุมุขหงส์ได้สดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะแสดงความที่ตนมิได้เกรงกลัวภัย จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาสี ข้าพระองค์เข้ามาสู่บริษัทของพระองค์แล้ว จะกลัวภัยก็หาไม่ ข้าพระองค์จักไม่พูดเพราะกลัวภัยก็หาไม่ แต่เมื่อประโยชน์เช่นนั้นเกิดขึ้นแล้ว ข้าพระองค์จึงจักพูด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตาทิเส** ความว่า ก็แต่ว่า ข้าพระองค์นั่งคอยโอกาสที่จะพูดอยู่ด้วยคิดว่า เมื่อประโยชน์เห็นปานนั้นบังเกิดขึ้น เราจึงจักพูด.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงกระทำความแย้มสรวลเพราะทรงประสงค์จะให้สุมุขหงส์นั้นกล่าวถ้อยคำเพิ่มเติมขึ้นอีก จึงตรัสว่า

เราไม่เห็นบริษัทผู้ยิ่งใหญ่ พลรถ พลเดินเท้า เกราะ โล่ และนายขมังธนูผู้สวมเกราะของท่านเลย ดูก่อนสุมุขหงส์ ท่านอาศัยสิ่งใดหรือว่าเข้าไปใน

สถานที่ใดแล้ว ไม่กลัวสิ่งที่จะพึงกลัว เราไม่เห็นสิ่ง นั้น หรือสถานที่นั้น แม้เป็นเงิน ทอง หรือนครที่ สร้างไว้อย่างดี ซึ่งมีคูรายรอบ ยากที่จะไปได้ มีหอ รบและเชิงเทิน อันมั่นคงเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิสฺสรึ** ความว่า เรายังมองไม่เห็นบุคคลผู้ถืออาวุธยืนแวดล้อม เพื่อต้องการรักษาในที่สุดบริษัทของท่านเลย. บทว่า **อสฺส** ในบทว่า **นาสฺส** นั่นเป็นเพียงนิบาต. บทว่า **จมฺมํ** ได้แก่ หนังสำหรับป้องกันตัว. บทว่า **กีตํ วา** ได้แก่ แผ่นโลหะ บางทีท่านกล่าวว่าเป็นแผ่นจานกระเบื้องก็มี. พระราชาทรงแสดงว่า แม้ผู้ที่ถือจานกระเบื้องก็ยังไม่มีในสำนักของท่านเลย. บทว่า **วมฺมิเน** ได้แก่ ผูกสอดแล้วด้วยเกราะ. บทว่า **น หิรญฺญํ** ความว่า ท่านอาศัยสิ่งใด จึงไม่มีความกลัวภัย เรายังมองไม่เห็นสิ่งนั้นแม้จะเป็นเงินในสำนักของท่านเลย.

สุมุขหงส์ เมื่อถูกพระราชาตรัสถามอย่างนี้ว่า อะไรเป็นเหตุที่ท่านไม่กลัว เมื่อจะบอกถึงเหตุนั้น จึงกราบทูลคาถาต่อไปว่า

ข้าพระองค์ไม่ต้องการด้วยบริษัทผู้ยิ่งใหญ่ หรือ นคร หรือทรัพย์ เพราะข้าพระองค์ไปสู่ทางโดยสถาน ที่มิใช่ทาง ข้าพระองค์เป็นสัตว์เที่ยวไปในอากาศ ก็พระ- องค์ทรงสดับข่าวว่า ข้าพระองค์เป็นบัณฑิตและเป็น ละเอียดคิดข้ออรรถ ถ้าพระองค์ทรงดำรงมันอยู่ใน ในความสัตย์ไซร้ ข้าพระองค์จะพึงกล่าววาจาอันมี อรรถ ด้วยว่าคำที่ข้าพระองค์กล่าวแล้ว แม้จะเป็น สุภาษิต ก็จักทำอะไรแก่พระองค์ผู้หาความสัตย์มิได้ ผู้ไม่ประเสริฐ มักตรัสคำเท็จ ผู้หยาบช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิสฺสเรน** ได้แก่ บริวารผู้รักษา. บทว่า **อตฺโถ** ความว่า ข้าพระองค์ไม่มีกิจด้วยสิ่งนี้ เพราะอะไร เพราะข้าพระองค์สร้างหนทางไปโดยสถานที่อันมิใช่ทาง คือ โดยอันที่ไม่ใช่ทางของบุคคลผู้เช่นกับพระองค์ เพราะว่าข้าพระองค์เที่ยวไปในอากาศ. บทว่า **ปณฺฑิตาตฺยมฺหา** ความว่า ได้ยินว่า พระองค์ทรงสดับว่า ข้าพระองค์เป็นบัณฑิต พระองค์มีพระประสงค์จะใคร่สดับธรรมจากสำนักของข้าพระองค์ จึงให้จับข้าพระองค์ทั้งสองมาด้วยเหตุนั้นแล บทว่า **สจฺเจ จสฺสุ** ความว่า ก็ถ้าพระองค์เป็นผู้ดำรงอยู่ในความสัตย์ไซร้ ข้าพระองค์จะพึงกล่าววาจาอาศัยเหตุ. บทว่า **อสจฺจสฺส** ความว่า คำที่ข้าพระองค์กล่าว ถึงจะเป็นสุภาษิตก็จะกระทำอะไรแก่พระองค์ ผู้เว้นขาดแล้วจากวจีสัจจะได้ ประดุจเข็มที่ทำด้วยงา ย่อมไม่มีประโยชน์แก่สมณะฉะนั้น.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวกะเราว่า เราเป็นผู้กล่าวเท็จ มิใช่ผู้ประเสริฐ เรากระทำอะไรไว้เล่า. ลำดับนั้น สุมุขหงส์จึงกราบทูลกะพระองค์ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ถ้าอย่างนั้นพระองค์จงทรงสดับเถิด แล้วกราบทูลว่า

พระองค์ได้ตรัสสั่งให้ขุดสระชื่อว่า เขมะนี้ ตามถ้อยคำของพวกพราหมณ์ และพระองค์รับสั่งให้ประกาศอภัยทั่วสิบทิศ หงส์เหล่านั้น จึงได้พากันบินลงสู่สระโบกขรณี อันมีน้ำใสสะอาด ในสระโบกขรณีนั้นมีอาหารอย่างเพียงพอ และไม่มีการเบียดเบียนนกทั้งหลายเลย พวกข้าพระองค์ได้ยินคำประกาศนี้แล้ว จึงพากันบินมาในสระของพระองค์ พวกข้าพระองค์

นั้น ๆ ก็ถูกบ่วงรัดไว้ นี่เป็นคำตรัสเท็จของพระองค์ บุคคลกระทำมุสาวาท และความโลภคือความอยากได้อันลามก เป็นเบื้องหน้าแล้ว ก้าวล่วงปฏิสนธิในเทว-โลกและมนุษยโลกทั้งสอง ย่อมเข้าถึงนรกอันไม่น่าเพลิดเพลิน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตำ** ได้แก่ **ตฺวำ** ตัวพระองค์เอง. บทว่า **เขมำ** ได้แก่ สระโบกขรณีซึ่งมีชื่ออย่างนี้. บทว่า **ฆุฏฺฐำ** ได้แก่ พระองค์รับสั่งให้บุคคลยืนประกาศอยู่ ที่มุมสระทั้ง ๔ มุม. บทว่า **ทสธา** ได้แก่ พระองค์ประกาศอภัยนั้นในทิศทั้งสิบเหล่านั้น. บทว่า **โอคฺคยฺห** ได้แก่ จากสำนักของหงส์ที่บินลงแล้ว จึงมาแล้ว. บทว่า **ปหูตำ ขาทนำ** ได้แก่ มีอาหารสำหรับกินเป็นต้นว่า ดอกปทุม ดอกอุบล และข้าวสาลีอย่างเพียงพอ. บทว่า **อิทำ สุตฺวา** ความว่า ได้ยินอภัยโทษนี้ จากสำนักของหงส์เหล่านั้นซึ่งบินลงยังสระโบกขรณีของพระองค์แล้ว จึงกลับมาแล้ว. บทว่า **ตวนฺติเก** ความว่า ข้าพระองค์จึงพากันมายังสระโบกขรณีที่พระองค์ได้ขุดขึ้นในสำนักของพระองค์. บทว่า **เต เต** ได้แก่ พวกข้าพระองค์นั้น ๆ ก็ได้พากันติดบ่วงของพระองค์. บทว่า **ปุรกฺเขตฺวา** ได้แก่ กระทำไว้ข้างหน้า. บทว่า **อิจฺฉาโลภำ** ได้แก่ ความโลภอันลามกกล่าวคือความอยากได้. บทว่า **อุโภสนฺธึ** ความว่า บุคคลผู้ประพฤติธรรมอันลามกเหล่านี้ กระทำไว้ในเบื้องหน้า ย่อมก้าวล่วงปฏิสนธิในเทวโลกและมนุษยโลก ชื่อว่า ย่อมก้าวล่วงปฏิสนธิอันเป็นสุคติ. บทว่า **อสาตำ** ได้แก่ ย่อมเข้าถึงนรก.

สุมุขหงส์ กระทำพระราชาให้ขวยเขินพระทัยในท่ามกลางบริษัทอย่างนี้ทีเดียว ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามสุมุขหงส์นั้นว่า ดูก่อนสุมุขหงส์ ใช่

ว่าเรามีความประสงค์ จะไปจับท่านมาฆ่ากินเนื้อก็หาไม่ แต่เราทราบว่า ท่านเป็นบัณฑิต ประสงค์จะพึงถ้อยคำอันเป็นสุภาษิต จึงได้ให้จับท่านมา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ดูก่อนสุมุขหงส์ เรามิได้ทำผิด ทั้งมิได้จับท่านมาด้วยความโลภ ก็เราได้สดับมาว่า ท่านทั้งหลายเป็นบัณฑิต เป็นผู้ละเอียด และคิดข้ออรรถ ทำไฉน ท่านทั้งหลายจึงจะมากล่าววาจาอันอาศัยอรรถในที่นี้ ดูก่อนสุมุขหงส์ผู้สหาย นายพรานผู้นี้เราสั่งไป จึงไปจับเอาท่านมา ด้วยความประสงค์นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาปรชฺฌาม** ความว่า เราฆ่าท่านเสียจึงจะชื่อว่าประพฤติผิด แต่เรามิได้ฆ่าท่านเลย. บทว่า **โลภาย มคฺคหึ** ความว่า ทั้งเราประสงค์จะกินเนื้อท่านจึงได้จับท่านมา ด้วยความโลภก็หาไม่. บทว่า **ปณฺฑิตาตฺยตฺถ** ความว่า แต่เราได้ยินว่าท่านเป็นบัณฑิต. บทว่า **อตฺถจินฺตกา** ได้แก่ จะคิดค้นข้อความอันลี้ลับได้. บทว่า **อตฺถวตึ** ได้แก่ ถ้อยคำอันอาศัยเหตุ. บทว่า **ตถา** แปลว่า ด้วยเหตุนั้น. บทว่า **วุตฺโต** แปลว่า เป็นผู้อันเรากล่าวแล้ว. บทว่า **สุมุข มคฺคหิ** คือร้องเรียกว่า ดูก่อนสุมุขะเอ๋ย **ม** อักษร กระทำการเชื่อมบท. บทว่า **อคฺคหิ** ความว่า เราจับมาเพื่อให้แสดงธรรมต่างหาก.

สุมุขหงส์ ได้สดับคำนั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์มีประสงค์เพื่อจะทรงสดับคำอันเป็นสุภาษิต ทรงกระทำกิจอันไม่สมควรเสียแล้ว แล้วกราบทูลว่า

ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวกาสี เมื่อชีวิตน้อมเข้าไปใกล้ความตายแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลาย ถึงมรณกาลแล้ว จะไม่พึงกล่าววาจาอันมีเหตุเลย ผู้ใดฆ่าเนื้อด้วยเนื้อต่อ ฆ่านกด้วยนกต่อ หรือดักผู้เลื่องลือด้วยเสียงที่เลื่องลือ จะมีอะไรเป็นความเลวทรามยิ่งกว่าความเลวทรามของผู้นั้น ก็ผู้ใดพึงกล่าววาจาอันประเสริฐ ผู้นั้นย่อมพลาดจากโลกทั้งสอง คือโลกนี้และโลกหน้า บุคคลได้รับยศแล้วไม่พึงมัวเมา ถึงความทุกข์อันเป็นเหตุสงสัยในชีวิตแล้ว ไม่พึงเดือดร้อน พึงพยายามในกิจทั้งหลายรำไป และพึงปิดช่องทั้งหลาย ชนเหล่าใดเป็นผู้เจริญ ถึงเวลาใกล้ตายไม่ล่วงเลยประโยชน์อย่างยิ่ง ประพฤติธรรมในโลกนี้ ชนเหล่านั้นย่อมไปสู่ไตรทิพย์ด้วยประการอย่างนี้ ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวกาสี พระองค์ทรงสดับคำนี้แล้วขอจงทรงรักษาธรรมในพระองค์ และได้ทรงโปรดปล่อยพญาหงส์ธตรฐ ซึ่งประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปนีตสฺมิ** ได้แก่ น้อมเข้าไปใกล้ความตาย. บทว่า **กาลปริยายํ** ความว่า พระองค์ถึงวาระใกล้มรณกาลแล้ว จักไม่กล่าวอะไรเลย พระองค์ผูกมัดผู้ที่จะแสดงธรรมกถาแล้ว ขู่ให้กลัวด้วยมรณภัย คิดว่าเราจักฟังธรรมดังนี้ ชื่อว่า กระทำกรรมอันไม่สมควรแล้ว. บทว่า **มิเคน** ได้แก่ เนื้อที่ได้รับการฝึกหัดไว้เป็นอย่างดีแล้ว. บทว่า **หนฺติ**

ก็คือ **หนติ** (เป็นเอกวจนะ) แปลว่า ย่อมฆ่า. บทว่า **ปกฺขินา** ได้แก่ นกที่นำมาล่อนั่นแหละ. บทว่า **สุเตน วา** ได้แก่ สระดอกปทุม เช่นเดียวกับเนื้อและนกต่ออันปรากฏเสียงลือกันว่า เขมสระไม่มีภัย. บทว่า **สุตํ** ได้แก่ ผู้แสดงธรรมที่เลื่องลือกันอย่างนี้ว่า ท่านผู้เป็นบัณฑิต มีปกติกล่าวถ้อยคำอันวิจิตร. บทว่า **กิเลฺย** ความว่า ผู้ใดดักผู้เลื่องลือ คือพึงเบียดเบียนทำให้เดือดร้อน ด้วยเครื่องผูกคือบ่วงด้วยคิดว่า เราจักฟังธรรม. บทว่า **ตโต** ความว่า สิ่งอะไรอย่างอื่นที่จะเลวทรามของชนเหล่านั้นยังมีอยู่อีกเล่า. บทว่า **อริยรุทำ** ความว่า ผู้ใดกล่าวคำอันประเสริฐ คือถ้อยคำอันดีแต่ปาก. บทว่า **ธมฺม-วสฺสิโต** ได้แก่ อาศัยธรรมอันเลวทรามนั้นด้วยการกระทำ. บทว่า **อุโภ** คือจากโลกทั้งสองคือเทวโลกและมนุษยโลก. บทว่า **อิธ เจว** ความว่า บุคคลนี้แม้บังเกิดในโลกนี้บังเกิดในโลกหน้า คือบุคคลเห็นปานนี้ชื่อว่า กำจัดเสียจากโลกแห่งสุคติทั้งสองเสียแล้ว ย่อมเข้าถึงนรกอย่างเดียว. บทว่า **ปตฺตสฺ สยฺ** ได้แก่ บุคคลแม้ถึงความสงสัยในชีวิตคือถึงความทุกข์แล้วก็ไม่พึงลำบาก. บทว่า **สฺ วเร วิวรานิ จ** ความว่า พึงปิดพึงกั้นเสียซึ่งช่องทะลุของตน. บทว่า **วุฑฺฒา** ได้แก่เป็นบัณฑิตผู้เจริญด้วยคุณ. บทว่า **สมฺปตฺตา กาลปริยายฺ** ได้แก่ เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งเวลาใกล้มรณกาล ไม่ล่วงพ้นไปได้แล้ว. บทว่า **เอเวเต** ตัดบทเป็น **เอวฺ เอเต** บทว่า **อิทำ** ได้แก่ ถ้อยคำอันอาศัยเหตุที่ข้าพระองค์กราบทูลไว้แล้วนี้. บทว่า **ธมฺมำ** ได้แก่ ทั้งธรรมที่เป็นประเพณีทั้งธรรมที่เป็นสุจริต.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า

ชาวพนักงานทั้งหลาย จงนำน้ำ น้ำมันทาเท้า
และอาสนะอันมีค่ามากมาเถิด เราจะปล่อยพญาหงส์

ธตรฐ ซึ่งเรืองยศออกจากกรง และสุมุขหงส์เสนาบดี
ที่มีปัญญา เป็นผู้ละเอียดคิดอรรถที่ยากได้ง่าย ผู้ใด
เมื่อพระราชามีสุขก็สุขด้วย เมื่อพระราชามีทุกข์ก็ทุกข์
ด้วย ผู้เช่นนี้แลย่อมสมควรเพื่อจะบริโภคก้อนข้าวของ
นายได้ เหมือนสุมุขหงส์เป็นราชสหายทั่วไปแก่สัตว์
มีชีวิต ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทกำ** ได้แก่ น้ำสำหรับล้างเท้า. บทว่า **ปชฺชำ** ได้แก่ น้ำมันชโลมเท้า. บทว่า **สุเข** ได้แก่ เมื่อทรงสำราญอยู่.

พวกชาวพนักงานมีอำมาตย์เป็นต้น ได้ฟังรับสั่งของพระราชาแล้ว จึงนำอาสนะมาเพื่อพญาหงส์ทั้งสองนั้น แล้วจึงล้างเท้าของพญาหงส์ทั้งสองนั้น ซึ่งจับอยู่บนอาสนะด้วยน้ำหอม ชโลมด้วยน้ำมันที่เคี่ยวให้เดือดแล้วตั้งร้อยครั้ง.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์ธตรฐเข้าไปเกาะตั่ง อันล้วนแล้วไป
ด้วยทองคำมี ๘ เท้า น่ารื่นรมย์ใจ เกลี้ยงเกลา ลาด
ด้วยผ้าแคว้นกาสี สุมุขหงส์เข้าไปเกาะเก้าอี้ อันล้วน
แล้วไปด้วยทองคำ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง ในลำดับ
แห่งพญาหงส์ธตรฐ ชนชาวกาสีเป็นอันมาก ต่าง
ถือเอาโภชนะอันเลิศที่เขาส่งไปถวายพระราชา นำเข้า
ไปให้แก่พญาหงส์ทั้งสองนั้น ด้วยภาชนะทองคำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏฺฐ** ได้แก่ เป็นตั่งที่สำเร็จขึ้นด้วยการกระทำ. บทว่า **กาสิกวตฺถินำ** ได้แก่ เป็นตั่งที่ปูลาดด้วยผ้าอันมาจาก

แคว้นกาสี. บทว่า **โกจฺฉ** ได้แก่ ตั่งที่เขาสานไว้ในท่ามกลาง. บทว่า **เวยฺยคฺฆปริสิพฺพิตํ** ได้แก่ ตั่งสำหรับเป็นที่ประทับนั่งของพระอัครมเหสีในวันมงคล หุ้มด้วยหนึ่งเสือโคร่ง. **กาญฺจนปตฺเตหิ** ได้แก่ ภาชนะทองคำ. บทว่า **ปุถู** ได้แก่ เป็นจำนวนมาก. บทว่า **กาสิโย** ได้แก่ ชนผู้อยู่ในแคว้นกาสี. บทว่า **อภิหาเรสุ** คือ น้อมเข้าไป. บทว่า **อคฺคํ รญฺโญ ปวาสิตํ** ความว่า ชนชาวกาสีเป็นอันมาก นำเอาโภชนะมีรสอันเลิศต่าง ๆ ที่พวกเขาใส่ไว้ในจานทอง ๑๐๘ ใบ สำหรับส่งไปถวายพระราชา เข้าไปเพื่อประโยชน์เป็นบรรณาการแก่พญาหงส์.

ก็เมื่ออำมาตย์น้อมนำโภชนะนั้นเข้าไปอย่างนี้แล้ว พระเจ้ากาสิกราชทรงรับภาชนะทองคำจากมือของพวกอำมาตย์เหล่านั้น ด้วยพระหัตถ์แล้ว จึงทรงน้อมนำเข้าไปด้วยพระองค์เองเพื่อจะทรงยกย่อง พญาหงส์ทั้งสองนั้น จึงจิกกินข้าวตอกอันระคนด้วยน้ำผึ้งจากภาชนะนั้น และจึงดื่มน้ำหวาน. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เห็นอาการที่นำมาล้วนแต่ของดีเลิศ และความเลื่อมใสของพระราชาจึงได้กระทำปฏิสันถาร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์ธตรฐที่ฉลาด เห็นโภชนะอันเลิศที่เขานำมาให้ อันพระเจ้ากาสีประทานส่งไป จึงได้ถามธรรมเนียม เครื่องปฏิสันถารในกาลเป็นลำดับนั้นว่า พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธแลหรือ ทรงสำราญดีอยู่หรือ ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรมหรือ.

พระราชาตรัสว่า

ดูก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ อนึ่ง เรามีความสำราญดี และเราก็ปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรม.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของพระองค์แลหรือ และอำมาตย์เหล่านั้น ไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์ของพระองค์แลหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา และอำมาตย์เหล่านั้นไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์ของเรา.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูป พระโฉม และพระยศ เป็นไปตามพระราชอัธยาศัยของพระองค์แลหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูป พระโฉม และพระยศ เป็นไปตามอัธยาศัยของเรา.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระองค์มิได้ทรงเบียดเบียนชาวแว่นแคว้น ทรงปกครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความไม่เกรี้ยวกราด โดยธรรม โดยความสม่ำเสมอแลหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

เรามิได้เบียดเบียนชาวแว่นแคว้น ปกครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความไม่เกรี้ยวกราด โดยธรรม โดยความสม่ำเสมอ.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระองค์ทรงยำเกรงสัตบุรุษ ทรงเว้นอสัตบุรุษแลหรือ พระองค์ไม่ทรงละทิ้งธรรม ไม่ทรงประพฤติคล้อยตามอธรรมแลหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

เรายำเกรงสัตบุรุษ เว้นอสัตบุรุษ ประพฤติคล้อยตามธรรม ละทิ้งอธรรม.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นชัดซึ่งพระชนมายุ อันเป็นอนาคตยังยืนยาวอยู่หรือ พระองค์ทรงมัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่สะดุ้งกลัวปรโลกหรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

ดูก่อนพญาหงส์ เราพิจารณาเห็นชัดซึ่งอายุ
อันเป็นอนาคตยังยืนยาวอยู่ เราตั้งอยู่แล้วในธรรม
๑๐ ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก เราเห็นกุศลธรรม
ที่ดำรงอยู่ในตนเหล่านี้ คือ ทาน ศีล การบริจาค
ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่
โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความ
ไม่พิโรธ แต่นั้นมีปีติและโสมนัสไม่ใช่น้อย ย่อมเกิด
แก่เรา ก็สุมุขหงส์นี้ ไม่ทันคิดถึงคุณสมบัติของเรา
ไม่ทราบความประทุษร้ายแห่งจิต จึงเปล่งวาจาอัน
หยาบคาย ย่อมกล่าวถึงโทษที่ไม่มีอยู่ในเรา คำของ
สุมุขหงส์นี้ ย่อมไม่เป็นเหมือนคำของคนมีปัญญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิสฺวา** ได้แก่ มองเห็นเครื่องดื่มและเครื่องบริโภคอันเลิศมากมายเหล่านั้น. บทว่า **เปสิตํ** ได้แก่ ที่พระราชาให้นำมาแล้วทรงน้อมเข้าไปให้. บทว่า **ขตฺตธมฺมานํ** ได้แก่ ธรรมสำหรับกระทำปฏิสันถาร ในบุคคลผู้กระทำคราวแรก. บทว่า **โต ปุจฺฉิ อนนฺตรา** คือในกาลนั้น. บทว่า **กจฺจิ นุ โภโต** ความว่า คาถา ๖ คาถาที่พญาหงส์ธตรฐทูลถามตามลำดับ ล้วนมีเนื้อความกล่าวไว้แล้วแต่หนหลังทีเดียว. บทว่า **อนุปฺปิยํ** ได้แก่ พญาหงส์ธตรฐทูลถามว่า พระองค์มิได้ทรงบีบคั้นชาวเมือง เหมือนบุคคลบีบอ้อยด้วยเครื่องยนต์บ้างหรือ. บทว่า **อกุโตจิอุปทฺทวา** ได้แก่ หาอันตรายจากที่ไหน ๆ มิได้เลย. บทว่า **สเมน อนุสาสสิ** ได้แก่ พระองค์ทรงปกครองแคว้นนี้ โดยธรรม โดยสม่ำเสมออยู่หรือ. บทว่า **สนฺโต**

ได้แก่ ท่านผู้เป็นสัปบุรุษซึ่งประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น. บทว่า **นิรงฺกตฺวา** คือไม่ละทิ้งธรรม. บทว่า **อนาคตํ ทีฆํ** ได้แก่ พระองค์ทรงเห็นชัดพระชนมายุของพระองค์อันเป็นอนาคตว่า ยังเป็นไปยั่งยืนอยู่หรือ. บทว่า **สมเวกฺขสิ** ความว่า พญาหงส์ธตรฐทูลถามว่า พระองค์ทรงทราบว่า อายุสังขารเป็นของน้อยหรือ. บทว่า **มทนีเย** คือในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่นำความมึนเมามา. บทว่า **น สนฺตสิ** คือไม่ทรงหวาดกลัว. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระองค์เป็นผู้ไม่ประมาทแล้วในกามคุณทั้งหลายมีรูปเป็นต้น มิได้ทรงสะดุ้งกลัวต่อปรโลก เพราะทรงกระทำกุศลมีทานเป็นต้นหรือ. บทว่า **ทสสุ** หมายเอาราชธรรม ๑๐ ประการ. เจตนาที่เป็นไปในทานเป็นต้น ชื่อว่า ทาน ศีล ๕ และศีล ๑๐ เป็นต้น ชื่อว่า ศีล การบริจาคไทยธรรม ชื่อว่า บริจาค ความเป็นผู้ซื่อตรง ชื่อว่าความซื่อตรง ความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่าความอ่อนโยน กรรมคือการรักษาอุโบสถ ชื่อว่า ตบะ ส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา ชื่อว่า ความไม่โกรธ ส่วนเบื้องต้นแห่งกรุณา ชื่อว่า ความไม่เบียดเบียน ความอดกลั้น ชื่อว่าความอดทน ความไม่ขัดเคือง ชื่อว่า ความไม่พิโรธ. บทว่า **อจินฺเตตฺวา** ได้แก่ ไม่ทันคิดถึงคุณสมบัติของเราเหล่านั้น. บทว่า **ภาวโทสํ** คือโทษที่เกิดแก่จิต. บทว่า **อนญฺญาย** แปลว่า ไม่รู้. บทว่า **อสฺมากํ** ความว่า ขึ้นชื่อว่าโทษที่เกิดขึ้นแก่จิตของเรา ย่อมไม่มี หงส์สุขุมะนี้มิได้ทราบถึงสิ่งที่ตัวควรจะรู้นั้น จึงได้กล่าววาจาหยาบคายออกมา. บทว่า **อโยนิโส** คือโดยมิใช่อุบาย. บทว่า **ยานสฺมาสุ** ความว่า หงส์สุขุมะนี้ย่อมกล่าวถึงโทษที่ไม่มีอยู่ในเรา. บทว่า **นยิทํ** ตัดบทเป็น **น อิทํ** อธิบายว่า เพราะฉะนั้น คำของสุมุขหงส์นี้จึงเหมือนคำของผู้มีปัญญาก็หาไม่ คือด้วยเหตุนี้แล สุมุขหงส์ จึงปรากฏแก่เราเหมือนมิใช่เป็นบัณฑิต.

สุมุขหงส์ ได้สดับคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า พระราชาทรงประกอบไปด้วยคุณอันใหญ่ ถูกเรารุกราน และโกรธเคืองพระองค์ เราจักขอขมาโทษพระองค์เสียเถิด จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ ความพลั้งพลาดนั้น มีแก่ข้าพระองค์โดยความรีบร้อน ก็เมื่อพญาหงส์ธตรฐติดบ่วง ข้าพระองค์มีความทุกข์มากมาย ขอพระองค์ได้ทรงโปรดเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์เหมือนบิดาเป็นที่พึ่งของบุตร และดุจแผ่นดินเป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์ฉะนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราชกุญชร ขอพระองค์ได้ทรงโปรดงดโทษให้แก่ข้า-พระองค์ผู้ถูกความผิดครอบงำด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติสารำ** ได้แก่ ความพลาดพลั้งทุกอย่าง. บทว่า **เวเคน** ได้แก่ ข้าพระองค์เมื่อจะกราบทูลข้อความนี้ ได้กราบทูลไปโดยความรีบร้อน คือโดยความผลุนผลัน. บทว่า **ทุกฺขำ** ได้แก่ ความทุกข์อันเป็นไปทางจิต ได้มีแก่ข้าพระองค์มากมาย เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงได้กราบทูลคำนั้น ออกไปด้วยอำนาจความโกรธ ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทรงอดโทษนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด. บทว่า **ปุตฺตานำ** ได้แก่ พระองค์เปรียบเหมือนเป็นบิดาของบุตรทั้งหลาย. บทว่า **ธรณีริว** ได้แก่ อนึ่งเล่า ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ เหมือนแผ่นดินเป็นที่พำนักอาศัยของเหล่าสัตว์ฉะนั้น. บทว่า **อธิปนฺนานำ** ได้แก่ ข้าพระองค์ผู้กำลังถูกโทษ คือความผิดท่วมทับแล้ว . บทว่า **ขมสฺสุ** ความว่า สุมุขหงส์นั้นลงจากอาสนะ ประคองอัญชลีด้วยปีกทั้งสองข้างแล้ว จึงกราบทูลคำนี้ไว้.

ลำดับนั้น พระราชาจึงทรงสวมกอดสุมุขหงส์นั้นแล้ว ทรงพาไปให้เกาะบนตั่งทองคำ เมื่อจะทรงรับการแสดงโทษ จึงตรัสว่า

เรายอมอนุโมทนาแก่ท่านด้วยอาการอย่างนี้
เพราะท่านไม่ปกปิดความในใจ ดูก่อนหงส์ ท่าน
ซื่อตรง จงทำลายความข้องใจเสียเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุโมทาม** ความว่า เรายอมอดโทษนั้นแก่ท่าน บทว่า **ยं** ความว่า เพราะเหตุที่ท่านมิได้ซ่อนเร้นสิ่งที่ควรจะปิดบังในใจของตน. บทว่า **ขีลं** ได้แก่ เสาเขื่อนแห่งจิต คือ หลักตอแห่งจิต

ก็พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงเลื่อมใสธรรมกถาของพระมหาสัตว์และความซื่อตรงของสุมุขหงส์ จึงทรงพระดำริว่า ธรรมดาผู้มีความเลื่อมใส ต้องกระทำอาการแสดงความเลื่อมใส เมื่อจะทรงมอบสิริราชสมบัติของพระองค์ แก่พญาหงส์ทั้งสองนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ใน
นิเวศน์ของเรา ผู้เป็นพระเจ้ากาสี คือ เงิน ทอง
แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์อันมากมาย แก้วมณี สังข์
ไข่มุก ผ้า จันทน์แดง และเหล็กอีกมาก เราขอให้
ทรัพย์เครื่องปลื้มใจทั้งหมดนี้แก่ท่าน และขอสละความ
เป็นใหญ่ให้แก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺถิ** คือที่เก็บเอาไว้. บทว่า **มุตฺตา** ได้แก่ แก้วมุกดาทั้งที่เจียระไนแล้ว และยังมิได้เจียระไน. บทว่า **มณโย** ได้แก่ เครื่องใช้ที่ทำด้วยแก้วมณีทั้งหลาย. บทว่า **สงฺมุตฺตญฺจ** ได้แก่ แก้วสังข์ทักษิณาวัฏ และแก้วไข่มุกดีกลมประดุจผลมะขามป้อม. บทว่า **วตฺถิกं**

ได้แก่ ผ้าเนื้อละเอียดซึ่งนำมาจากแคว้นกาสี. บทว่า **อชินํ** ได้แก่ หนังมฤคเหลือง. บทว่า **โลหํ กาฬายสํ** ได้แก่ โลหะมีสีแดงและโลหะมีสีดำ. บทว่า **อิสฺสริยํ** ความว่า เราขอสละราชสมบัติในพระนครพาราณสี มีอาณาเขตกว้างยาว ๑๒ โยชน์กับเศวตฉัตรประดับมาลาทองให้แก่ท่าน.

ก็พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงทรงบูชาพญาหงส์แม้ทั้งสองนั้นด้วยเศวตฉัตร มอบราชสมบัติให้. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะสนทนากับพระราชา จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้าพระองค์ทั้งสองเป็นอันพระองค์ทรงยำเกรง และทรงสักการะโดยแท้ ขอพระองค์ทรงเป็นพระอาจารย์ ของข้าพระองค์ทั้งสอง ซึ่งประพฤติอยู่ในธรรมทั้งหลายเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอาจารย์ผู้ปราบปรามข้าศึก ข้าพระองค์ทั้งสองอันพระองค์ทรงยอมอนุญาตแล้วจักกระทำประทักษิณพระองค์แล้ว จักกลับไปหาหมู่ญาติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเมสุ** ได้แก่ ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. บทว่า **อาจริโย** ความว่า พระองค์เป็นผู้ฉลาดกว่าข้าพระองค์ทั้งสอง เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์เถิด. อีกอย่างหนึ่ง พระมหาสัตว์ทูลว่า อนึ่ง พระองค์จงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสองเถิด เพราะพระองค์ตรัสราชธรรม ๑๐ ประการ และเพราะพระองค์ทรงแสดงโทษแก่สุมุขหงส์แล้ว ทรงกระทำการงดโทษ เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสอง ด้วยเหตุที่ให้ศึกษามรรยาท แม้ในวันนี้เถิด. บทว่า. **ปสฺเสมุรินฺทม** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ย่ำยี่ซึ่งข้าศึก ข้าพระองค์จักเห็นหมู่ญาติทั้งหลาย.

พระราชาประทานอนุญาตให้พญาหงส์ทั้งสองนั้นกลับไป. แม้เมื่อพระโพธิสัตว์แสดงธรรมอยู่ทีเดียว อรุณขึ้นมาแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากาสีทรงดำริ และทรงปรึกษาข้อความ
ตามที่ได้กล่าวมาตลอดราตรีทั้งปวง แล้วทรงอนุญาต
พญาหงส์ทั้งสอง ซึ่งประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถากถํ** ความว่า พระเจ้ากาสิราชทรงพระดำริถึงเนื้อความอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พระองค์ควรจะดำริและทรงปรึกษากับพญาหงส์ทั้งสองนั้น. บทว่า **อนุญฺญสิ** ได้แก่ พระองค์ทรงอนุญาตว่า ท่านทั้งสองจงพากันกลับไปเถิด.

พระโพธิสัตว์อันพระราชานั้นทรงอนุญาตอย่างนี้แล้ว จึงทูลถวายโอวาทพระราชาว่า ขอพระองค์อย่าได้ทรงประมาท จงเสวยราชสมบัติโดยชอบธรรมเถิด แล้วให้พระราชาประดิษฐานอยู่ในศีล ๕ ประการ พระราชาทรงน้อมข้าวตอกอันระคนด้วยน้ำผึ้ง และน้ำหวานเข้าไปให้แก่พญาหงส์ทั้งสองนั้นด้วยภาชนะทองคำ ในเวลาที่เสร็จอาหารกิจแล้ว จึงทรงบูชาด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ทรงเอาผอบทองคำประคองพระโพธิสัตว์ยกขึ้นด้วยพระองค์เอง ฝ่ายพระนางเขมาเทวี ทรงยกสุมุขหงส์ขึ้น. ลำดับนั้น ท้าวเธอทั้งสองจึงให้เผยสีหบัญชรแล้วตรัสว่า ดูก่อนนาย ท่านทั้งสองจงกลับไปในเวลามีอรุณขึ้นเถิด แล้วทรงปล่อยพญาหงส์นั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคต เมื่อราตรีสว่างจ้า
พญาหงส์ทั้งสอง ก็พากันบินไปจากพระราชนิเวศน์
ของพระเจ้ากาสี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิคาหิสุ** ได้แก่ แล่นขึ้นไปสู่อากาศ.

พระมหาสัตว์บินขึ้นไปจากผอบทองคำ แล้วประเล้าประโลมพระราชาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์อย่าได้เสียพระทัยไปเลย พระองค์พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ทรงประพฤติในโอวาทของข้าพระองค์เถิด ดังนี้แล้ว จึงพาสุมุขหงส์บินไปยังภูเขาจิตตกูฏทีเดียว ฝ่ายหงส์เก้าหมื่นหกพัน แม้เหล่านั้นแล พากันบินออกจากถ้ำทอง จับอยู่บนพื้นภูเขา เห็นพญาหงส์นั้นบินกลับมา จึงบินไปต้อนรับห้อมล้อมแล้ว หงส์ทั้งสองนั้นแวดล้อมไปด้วยหมู่ญาติเข้าไปยังภูเขาจิตตกูฏ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

หงส์เหล่านั้น เห็นพญาหงส์ทั้งสองที่ยิ่งใหญ่
ไม่มีโรคกลับมาถึง จึงพากันส่งเสียงว่า เกเก ได้เกิด
เสียงอื้ออึงขึ้น หงส์มีความเคารพนายเหล่านั้น ได้
ปัจจัยมีปีติโสมนัส เพราะนายหลุดพ้นกลับมา พากัน
กระโดดโลดเต้น เข้าไปห้อมล้อมโดยรอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกรุ** ได้แก่ ได้เปล่งเสียงดังลั่นเซ็งแซ่ไปหมด. บทว่า **ปรเม** คือสูงสุด. บทว่า **เกเก** ความว่า พวกหงส์เหล่านั้น ได้กระทำเสียงว่า เกเก. ด้วยเสียงร้องตามภาษาของตน. บทว่า **ภตฺตุคารวา** ได้แก่ เต็มไปด้วยความเคารพในพญาหงส์ที่เป็นนาย. บทว่า **ปริกรึสุ** ความว่า หงส์เหล่านั้นมีความยินดีด้วยเหตุที่นายพ้นจากภัยมาได้ จึงพากันเข้าไปห้อมล้อมนายนั้นอยู่โดยรอบ. บทว่า **ลทฺธปจฺจยา** ได้แก่ ได้ที่พึ่งพำนักแล้ว.

พวกหงส์เหล่านั้น ครั้นห้อมล้อมอยู่อย่างนี้แล้ว จึงพากันไต่ถามว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์พ้นมาได้อย่างไร. พระมหาสัตว์จึงเล่าถึงความที่ตนพ้นมาได้ เพราะอาศัยสุมุขหงส์ และเล่าถึงกิจการที่กระทำกันในราชตระกูล และกิจการที่นายลุททบุตรกระทำ ให้พวกหงส์เหล่านั้นฟัง ฝูงหงส์ได้สดับเรื่องราวนั้นแล้ว จึงกล่าวอวยพรอีกว่า สุมุขหงส์เสนาบดี และนายพรานจงเป็นผู้มีความสุขนิราศทุกข์ มีชีวิตอยู่ยืนยาวนานเถิด.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า

ประโยชน์ทั้งปวง ของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยกัล-
ยาณมิตร ย่อมให้สำเร็จความสุขความเจริญ เหมือน
พญาหงส์ธตรฐ และสุมุขหงส์สมบูรณ์ด้วยกัลยาณ-
มิตร เกิดประโยชน์ให้สำเร็จความสุขความเจริญกลับ
มายังหมู่ญาติ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิตฺตวตํ** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร. บทว่า **ปทกฺขิณา** ได้แก่ ย่อมสำเร็จความสุขและประกอบไปด้วยความเจริญ. บทว่า **ธตรฏฺฐา** ความว่า เปรียบเหมือนพญาหงส์เหล่าธตรฐแม้ทั้งสองนั้น คือพญาหงส์และสุมุขหงส์เสนาบดี สมบูรณ์ด้วยกัลยาณมิตรทั้งสอง คือพระราชาและนายลุททบุตร. บทว่า **ญาติสงฺฆมุปาคมุ** ความว่า ประโยชน์ของหงส์ทั้งสองนั้น กล่าวคือ การได้กลับมาถึงหมู่ญาติ ย่อมประกอบไปด้วยความสุขความเจริญเกิดแล้ว คือว่าประโยชน์ทั้งหลายของผู้สมบูรณ์ ด้วยกัลยาณมิตรแม้เหล่าอื่น ก็ย่อมประกอบไปด้วยความสุขความเจริญอย่างนี้เหมือนกัน.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช่ว่าอานนท์จะสละชีวิตเพื่อเราตถาคตในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ ถึงเมื่อก่อน อานนท์ก็ได้สละชีวิตเพื่อตถาคตแล้วเหมือนกัน แล้วจึงทรงประมวลชาดกว่า **นายพราน**ในกาลนั้น ได้มาเป็นภิกษุชื่อว่า**ฉันนะ**ในกาลนี้ **พระนางเขมาเทวี**ได้มาเป็นภิกษุณีชื่อว่า**เขมา** พระราชาได้มาเป็นสารีบุตร **สุมุขหงส์เสนาบดี** ได้มาเป็นภิกษุชื่อว่าอานนท์ บริษัทนอกนั้นได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วน**พญาหงส์ธตรฐ**ได้มาเป็น**เราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า**แล.

จบอรรถกถามหาหังสชาดก

๓. สุธาโภชนชาดก
ว่าด้วยอาหารเป็นทิพย์

[๒๔๙] **ข้าพเจ้าไม่ซื้อ ไม่ขาย อนึ่ง แม้ความสั่งสมของข้าพเจ้า ก็ไม่มีในที่นี้ ภัตนี้มีนิดหน่อยทั้งหาได้แสนยาก ข้าวสุกแล่งหนึ่งนี้หาพอแก่เราสองคนไม่.**

[๒๕๐] **บุคคลควรแบ่งของน้อยให้ตามน้อย ควรแบ่งของส่วนกลางให้ตามส่วนกลาง ควรแบ่งของมากให้ตามมาก การไม่ให้ย่อมไม่ควร ดูก่อนโกสิย-เศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวกะท่าน ท่านจงขั้นสู่ทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค. เพราะว่าผู้บริโภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.**

[๒๕๑] ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว บริโภคโภชนะผู้เดียว พลีกรรมของผู้นั้นย่อมไร้ผล ทั้งความเพียรแสวงหาทรัพย์ของผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่ทางแห่งพระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค เพราะว่าผู้บริโภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๒] ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว ไม่บริโภคโภชนะแต่ผู้เดียว พลีกรรมของผู้นั้นย่อมมีผลจริง ทั้งความเพียรแสวงหาทรัพย์ของผู้นั้นก็มีประโยชน์จริง ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่ทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค เพราะว่าผู้บริโภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๓] บุรุษเข้าไปสู่สระแล้ว บูชาที่แม่น้ำชื่อพหุกาก็ดี ที่สระชื่อคยาก็ดี ที่ท่าน้ำชื่อโทณะก็ดี ที่ท่าน้ำชื่อติมพรุก็ดี ที่ห้วงน้ำใหญ่ มีกระแสเชี่ยวก็ดี การบูชา และความเพียรของเขาในที่นั้น ๆ ย่อมมีผล ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว ไม่บริโภคโภชนะแต่ผู้เดียว จะกล่าวว่าไร้ผลนั้นไม่ได้ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่ทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค เพราะว่าผู้บริโภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๔] ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว บริโภคโภชนะแต่ผู้เดียว ผู้นั้นเปรียบเหมือน กลืนเบ็ดอันมีสายยาวพร้อมทั้งเหยื่อ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่ทางของพระ-อริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค เพราะว่าผู้บริโภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๕] พราหมณ์เหล่านี้มีผิวพรรณงามจริงหนอ เพราะเหตุไร สุนัขของท่านนี้จึงเปล่งรัศมีต่างๆ ได้ ข้าแต่พราหมณ์ ท่านทั้งหลายใครเล่าหนอจะบอกแก่ข้าพเจ้าได้.

[๒๕๖] ท่านทั้งสองนี้ คือ จันทเทพบุตรและสุริยเทพบุตร ส่วนผู้นี้คือ มาตลีเทพสารถี ส่วนเราเป็นท้าวสักกะจอมเทพชาวไตรทศ และสุนัขตัวนี้เรียกว่าปัญจสิขเทพบุตร.

[๒๕๗] ฉิ่ง ตะโพน และเปิงมาง ย่อมปลุกเทพบุตรผู้หลับแล้วให้ตื่นและตื่นแล้วย่อมเพลิดเพลินใจ.

[๒๕๘] ชนเหล่าใด เหล่าหนึ่ง มีความตระหนี่เหนียวแน่น มักบริภาษสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ชนเหล่านั้นทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว เมื่อตายแล้วย่อมไปสู่นรก ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งหวังสุคติตั้งอยู่ในธรรม คือ ความสำรวมและการแจกทาน ชนเหล่านั้นทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว เมื่อตายไป ย่อมไปสู่สุคติ.

[๒๕๙] ท่านนั้นชื่อโกสิยเศรษฐี มีความตระหนี่มีธรรมอันลามก ในชาติก่อนเป็นญาติของพวกเรา พวกเรามาแล้วในที่นี้ เพื่อประโยชน์แก่ท่านเท่านั้น ด้วยคิดว่า โกสิยะนี้อย่าได้มีธรรมอันลามกไปนรกเลย.

[๒๖๐] ก็ท่านเหล่านั้น เป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่ข้าพเจ้าโดยแท้ เพราะมาพร่ำสอนข้าพเจ้าอยู่เนือง ๆ ข้าพเจ้านั้นจักทำ ตามคำที่ท่านทั้งหลายผู้แสวงหาประโยชน์กล่าวแล้วทุกประการ ข้าพเจ้านั้นจักของดเว้นจากความเป็นคนตระหนี่เสียในวันนี้แหละ อนึ่ง ข้าพเจ้าจะไม่พึงทำบาปกรรมอะไร ๆ ขึ้น ชื่อว่าการไม่ให้อะไร ๆ จะไม่มีแก่ข้าพเจ้า และข้าพเจ้ายังไม่ได้ให้แล้วจะไม่ขอดื่มน้ำ ข้าแต่ท้าววาสวะ ก็เมื่อข้าพเจ้าให้อยู่อย่างนี้ตลอดกาลทั้งปวง แม้โภคสมบัติของข้าพเจ้าจักสิ้นไป แต่นั้นข้าพเจ้าจักละกามทั้งหลายตามส่วนที่มีอยู่แล้วจักบวช.

[๒๖๑] เทพธิดาเหล่านั้น อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดารักษาแล้ว ย่อมบันเทิงอยู่ ณ ภูเขาคันธมาทน์อันเป็นภูเขาประเสริฐสุด ครั้งนั้นนารทดาบสผู้ประเสริฐ ว่าฤาษี ผู้ไปได้ในโลกทั้งปวง ได้มาถือเอากิ่งไม้อันประเสริฐ มีดอกบานดีแล้ว ดอกไม้นั้นสะอาด มีกลิ่นหอม เทพยดาชาวไตรทศกระทำสักการะ

เป็นดอกไม้สูงสุด อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าอมรเทพเสพแล้ว แต่พวกมนุษย์และพวกอสูรไม่ได้ เว้นไว้แต่พวกเทวดา เป็นดอกไม้มีประโยชน์ สมควรแก่เทวดาเหล่านั้น ลำดับนั้น นางเทพนารี ๔ องค์ คือ นางอาสา นางศรัทธา นางศิริ และนางหิริ ผู้มีผิวพรรณเปรียบด้วยทองคำ เป็นใหญ่กว่านางเทพนารีผู้รื่นเริง ต่างลุกขึ้นกล่าวกะนารทมุนี ผู้เป็นพราหมณ์ผู้ประเสริฐว่า ข้าแต่ท่านมหานุนีผู้ประเสริฐ ถ้าดอกปาริฉัตตะนี้พระคุณเจ้าไม่เจาะจงแล้ว ก็ขอจงให้แก่พวกดีฉันเถิด คติทั้งปวงจงสำเร็จแก่พระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าจงให้แก่พวกดีฉัน เหมือนท้าววาสวะฉะนั้นเถิด นารทดาบสเห็นนางเทพธิดาทั้ง ๔ มาขอดอกไม้ จึงกล่าวว่า ท่านพูดด้วยคำชวนทะเลาะ เราไม่มีความต้องการด้วยดอกไม้เหล่านี้สักน้อยหนึ่ง บรรดาเจ้าทั้งสี่ ผู้ใดประเสริฐกว่า ผู้นั้นจงประดับดอกไม้นั้นเถิด.

[๒๖๒] **ข้าแต่ท่านนารทะผู้อุดม พระคุณเจ้านั่นแลจงพิจารณาดูพวกดิฉัน พระคุณเจ้าปรารถนาให้แก่นางใด ก็จงให้แก่นางนั้น ก็บรรดาพวกดิฉัน พระคุณเจ้าจักให้แก่นางใด นางนั้นแหละ จักเป็นผู้อันดีฉันทั้งหลายยกย่องว่าประเสริฐสุด.**

[๒๖๓] **ดูก่อนนางผู้มีกายงาม คำนี้ไม่สมควร ใครเป็นพราหมณ์ ใครกล่าวการทะเลาะ เพราะฉะนั้น**

ท่านทั้งหลายจงไปทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูต เถิด ถ้าท่านทั้งหลายไม่ทราบในที่นี้ว่า ตนสูงสุดหรือ ว่าธรรมสูงสูด.

[๒๖๔] **นางเทพธิดาเหล่านั้น อันนารทดาบส กล่าวแล้ว เป็นผู้โกรธแค้นอย่างยิ่ง เป็นผู้มัวเมาใน ผิวพรรณ พากันไปสู่สำนักของท้าวสหัสนัยน์ แล้ว ทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตว่า ใครหนอเป็นผู้ ประเสริฐ.**

[๒๖๕] **ท้าวปุรินททะผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ผู้ อันเทวดากระทำอัญชลี ทรงเห็นนางเทพธิดาทั้ง ๔ นั้น ผู้มีใจริษยา จึงตรัสว่า ดูก่อนเจ้าผู้งามเลิศ เจ้าทั้งปวง เป็นเช่นเดียวกัน จงยกไว้ก่อน ใครเล่าหนอได้กล่าว การทะเลาะขึ้น.**

[๒๖๖] **ท่านนารทมหามุนีใด ผู้เที่ยวไปในโลก ทั้งปวง ผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีความบากบั่นอย่างแท้จริง ท่านนั้นได้กล่าวกะพวกหม่อมฉัน ณ ภูเขาคันธมาทน์อัน เป็นภูเขาประเสริฐว่า ท่านทั้งหลายจงไปทูลถามท้าว-สักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตเถิด ถ้าท่านทั้งหลายไม่ทราบ ในที่นี้ว่า ตนประเสริฐหรือธรรมประเสริฐ.**

[๒๖๗] **ดูก่อนเจ้าผู้มีกายงาม ท่านมหามุนีมี นามว่าโกสิยะ อยู่ในป่าใหญ่โน้น ท่านไม่ให้ก่อนแล้ว ย่อมไม่บริโภคภัต ท่านพิจารณาเสียก่อนแล้วจึงให้ทาน ถ้าท่านจักให้แก่นางใด นางนั้นแลเป็นผู้ประเสริฐ.**

[๒๖๘] ก็ท่านโกสิยดาบสนั้นอยู่ในทิศทักษิณริมฝั่งแม่น้ำคงคา ข้างหิมะวันตบรรพตโน้น ท่านหาน้ำและโภชนะได้โดยยาก ดูก่อนเทพสารถี ท่านจงนำสุธาโภชน์ไปถวายท่าน.

[๒๖๙] มาตลีเทพสารถีนั้น อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดารับสั่งให้แล้ว ได้ขึ้นรถเทียมด้วยม้าพันตัว เข้าไปยังอาศรมโดยเร็วพลัน เป็นผู้มีกายไม่ปรากฏ ได้ถวายสุธาโภชน์แก่มุนี.

[๒๗๐] ก็เมื่อเราบำเรอไฟที่เราบูชาแล้ว ยืนอยู่ใกล้พระอาทิตย์อันมีแสงสว่าง บรรเทาความมืดในโลกอันสูงสุดเสียได้ ท้าววาสวะผู้ครอบงำภูตทั้งปวง หรือว่าใครหนอมาวางภัต อันขาวสะอาดลงในฝ่ามือของเรา ภัตนี้ขาวเปรียบดังสังข์ ไม่มีสิ่งอื่นเปรียบปาน น่าดู สะอาด มีกลิ่นหอมน่ารัก ยังไม่เคยมีเลย เรายังไม่เคยเห็นด้วยตาตนเองเลย เทวดาองค์ไหน เอาสุธาโภชน์มาวางบนฝ่ามือของเรา.

[๒๗๑] ข้าแต่มหามุนีผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าอันท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพทรงใช้แล้ว จึงได้รีบนำเอาสุธาโภชน์มาถวาย พระคุณเจ้าจงรู้จักข้าพเจ้าว่ามาตลีเทพสารถี นิมนต์พระคุณเจ้าบริโภคภัตอันอุดม อย่าห้ามเสียเลย ก็สุธาโภชน์ที่บริโภคแล้วนั้นย่อมขจัดบาปธรรมได้ ๒ ประการ คือ ความหิว ๑ ความระหาย ๑ ความไม่ยินดี (กระสัน) ๑ ความ

กระวนกระวาย ๑ ความเหน็ดเหนื่อย ๑ ความโกรธ ๑ ความเข้าไปผูกโกรธ ๑ ความวิวาท ความส่อเสียด ๑ ความหนาว ๑ ความร้อน ๑ ความเกียจคร้าน ๑ สุธาโภชน์นี้มีรสสูงสุด.

[๒๗๒] **ดูก่อนมาตลี การที่ยังไม่ให้ก่อนแล้วบริโภค ไม่สมควรแก่เรา วัตรของเราดังนี้เป็นวัตรอันอุดม อนึ่ง การบริโภคคนเดียวพระอริยเจ้าไม่บูชาและบุคคลผู้มิได้แบ่งให้ ย่อมไม่ได้ประสบความสุข.**

[๒๗๓] **ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้ฆ่าหญิงคบหาภรรยาของชายอื่น ประทุษร้ายต่อมิตร และด่าสมณพราหมณ์ผู้มีวัตรดีงาม ชนเหล่านั้นทั้งปวงทีเดียวมีความตระหนี่เป็นที่ ๕ เป็นคนเลวทราม เพราะเหตุนั้นอาตมาไม่ได้ให้ก่อนแล้ว ไม่ดื่มแม้กระทั่งน้ำ อาตมาจักให้ทานที่ท่านผู้รู้สรรเสริญแล้ว แก่หญิงหรือชายเพราะว่าท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ บัณฑิตยกย่องว่าเป็นผู้สะอาด และมีความสัตย์ในโลกนี้.**

[๒๗๔] **ลำดับนั้น นางเทพกัญญา ๔ องค์ คือนางอาสา นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ ผู้มีผิวพรรณเปรียบดังทองคำ ซึ่งท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทรงอนุมัติส่งไปแล้ว ได้ไปยังอาศรมอันเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส โกสิยดาบสได้เห็นนางเทพกัญญา**

ทั้งปวงนั้น ผู้บันเทิงอย่างยิ่ง มีผิวพรรณงามดังเปลว
เพลิงจึงได้กล่าวกะนางเทพกัญญาทั้ง ๔ ในทิศทั้ง ๔
ต่อหน้ามาตลีเทพสารถีว่า ดูก่อนเทวดาในบุรพทิศ
ท่านผู้ประดับประดาแล้ว งดงามดังดวงดาวประกาย-
พรึกอันประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย ท่านมีชื่อว่า
อย่างไร จงบอกไป ดูก่อนเทวดาผู้มีร่างกายคล้ายกับ
รูปทองคำ อาตมาขอถามท่าน ท่านจงบอกแก่อาตมา
ท่านเป็นเทวดาอะไร.

[๒๗๕] ดิฉันชื่อว่าสิริเทวี ได้รับการบูชาใน
หมู่มนุษย์ เป็นผู้ไม่เสพสัตว์ลามกทุกเมื่อ มาสู่สำนัก
ของพระคุณเจ้าเพราะความทะเลาะกันด้วยสุธาโภชน์
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอพระคุณเจ้า
จงแบ่งสุธาโภชน์นั้นให้ดิฉันบ้าง ข้าแต่ท่านมหามุนี
ผู้สูงสุดกว่าผู้บูชาทั้งหลาย ดิฉันปรารถนาความสุขแก่
นรชนใด นรชนนั้นย่อมบันเทิงด้วยกามคุณารมณ์
ทั้งปวง ขอพระคุณเจ้าจงรู้จักดิฉันว่า สิริ ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอได้โปรดแบ่ง
สุธาโภชน์นั้นให้ดิฉันบ้าง.

[๒๗๖] นรชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยศิลปะ
วิทยา จรณะ ความรู้ และการงานของตน มีความเพียร
เป็นผู้ที่ท่านละทิ้งเสียแล้ว ย่อมไม่ได้ประโยชน์อะไร
ความขาดแคลนที่ท่านทำแล้วนั้นไม่ดีเลย อาตมาเห็น

นรชนผู้เป็นคนเกียจคร้านบริโภคมาก ทั้งมีตระกูลต่ำ มีรูปแปลก ดูก่อนนางสิริ บุคคลผู้มีโภคทรัพย์มีความสุข ย่อมใช้สอยนรชนที่ท่านตามรักษาไว้ แม้จะสมบูรณ์ด้วยชาติ ให้เป็นเหมือนทาส เพราะฉะนั้น อาตมารู้จักท่าน (ว่าเป็น) ผู้ไม่มีสัจจะ ไม่รู้สิ่งที่ควรและไม่ควร แล้วคบคนผู้สมบูรณ์ด้วยศิลปะเป็นต้น เป็นผู้หลง นำผู้รู้ให้ตกไปตาม นางเทพกัญญาเช่นท่านย่อมไม่สมควรอาสนะและน้ำ ที่ไหนสุธาโภชน์จะสมควรเล่า เชิญไปเสียเถิด อาตมาไม่ชอบใจท่าน.

[๒๗๗] **ใครเป็นผู้มีฟันขาว สวมกุณฑล มีร่างกายอันวิจิตร ทรงเครื่องประดับอันเกลี้ยงเกลา ทำด้วยทองคำ นุ่งห่มผ้ามีสีดังสายน้ำหยด ทัดช่อดอกไม้สีแดงดังเปลวไฟไหม้หญ้าคา ย่อมงดงาม ท่านเป็นเหมือนนางเนื้อทรายที่นายพรานยิงผิดแล้ว มองดูอยู่เหมือนดังเขลา ฉะนั้น ดูก่อนท่านผู้มีดวงตาอ่อน-หวาน ในที่นี้ใครเป็นสหายของท่าน ท่านอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ไม่กลัวหรือ.**

[๒๗๘] **ข้าแต่ท่านโกสิยดาบส ในที่นี้ ดิฉันไม่มีสหาย ดิฉันเป็นเทวดาชื่อว่า อาสา เกิดในดาวดึงส์พิภพ มายังสำนักของพระคุณเจ้าเพราะหวังจะขอสุธาโภชน์ ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอได้โปรดแบ่งสุธาโภชน์นั้นให้ดิฉันบ้าง.**

[๒๗๙] พ่อค้าทั้งหลายผู้แสวงหาทรัพย์ ย่อมขึ้นเรือแล่นไปในทะเลด้วยความหวัง พ่อค้าเหล่านั้นย่อมจมลงในทะเลนั้น ในกาลบางครั้ง เขาสิ้นทรัพย์ทั้งทรัพย์อันเป็นต้นทุนก็สูญหายแล้วกลับมา ชาวนาทั้งหลายย่อมไถนาด้วยความหวัง หว่านพืชก็กระทำโดยแยบคาย เขาไม่ได้ประสบผลอะไร ๆ จากข้าวกล้านั้น เพราะเพลี้ยลงบ้าง เพราะฝนแล้งบ้าง อนึ่ง นรชนทั้งหลายผู้แสวงหาความสุข มุ่งหวังเป็นเบื้องหน้า ย่อมกระทำการงานของตนเพื่อนาย นรชนเหล่านั้นอันศัตรูเบียดเบียนแล้ว ไม่ได้ประโยชน์อะไร ๆ ย่อมพากันหนีไปสู่ทิศทั้งหลายก็เพื่อประโยชน์แก่นาย สัตว์ทั้งหลายผู้แสวงหาความสุข เป็นผู้ใคร่จะไปสวรรค์ ละทิ้งธัญญาติ ทรัพย์และหมู่ญาติแล้ว บำเพ็ญตบะอันเศร้าหมองอยู่ตลอดกาลนาน เดินทางผิด ย่อมไปสู่ทุคติเพราะความหวัง เพราะฉะนั้น ความหวังเหล่านี้ เขาสมมติว่าทำให้เคลื่อนคลาดจากความจริง ดูก่อนนางอาสา ท่านจงนำความหวังสุธาโภชน์ในตนออกเสียเถิด นางเทพกัญญา เช่นท่านย่อมไม่สมควรอาสนะและน้ำ ที่ไหนสุธาโภชน์จะสมควรเล่า เชิญไปเสียเถิด อาตมาไม่ชอบใจท่าน.

[๒๘๐] ท่านรุ่งเรืองด้วยยศ มียศ เขาเรียกโดยชื่ออันน่าเกลียดเป็นเจ้าทิศ ดูก่อนนางผู้มีร่างกายคล้าย

ทองคำ อาตมาขอถามท่าน ขอท่านจงบอกอาตมา ท่านเป็นเทวดาอะไร.

[๒๘๑] **ดิฉันชื่อว่าศรัทธาเทวี ได้รับการบูชาในหมู่มนุษย์ เป็นผู้ไม่คบสัตว์ลามกทุกเมื่อ มายังสำนักของพระคุณเจ้า เพราะวิวาทกันด้วยสุธาโภชน์ ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอพระคุณเจ้าโปรดแบ่งสุธาโภชน์นั้นให้ดิฉันบ้าง.**

[๒๘๒] **ก็ในกาลบางคราว มนุษย์ทั้งหลายถือเอาทานการให้บ้าง ทมะ การฝึกฝนบ้าง จาคะ การบริจาคบ้าง สัญญมะ ความสำรวมบ้าง แล้วกระทำด้วยศรัทธา แต่มนุษย์พวกหนึ่งกระทำโจรกรรมบ้าง พูดเท็จบ้าง ล่อลวงบ่าง ส่อเสียดบ้าง ท่านอย่าประกอบต่อไป บุรุษผู้มีความเพ่งเล็งในภรรยาทั้งหลาย ผู้สม่ำเสมอกัน ผู้ประกอบด้วยศีล ผู้มีวัตรในการปฏิบัติสามีดี ย่อมนำความพอใจในกุลสตรี ออกเสียกลับไปทำความเชื้อตามคำของนางกุมภทาสี ดูก่อนนางศรัทธา ท่านนั่นแล เป็นผู้ให้ชายอื่นคบหาภรรยาของผู้อื่น ท่านย่อมทำบาป ละทิ้งกุศล นางเทพกัญญาเช่นท่านย่อมไม่สมควรอาสนะและน้ำ ที่ไหนสุธาโภชน์จะสมควรแก่ท่านเล่า เชิญท่านไปเสียเถิด อาตมาไม่ชอบใจท่าน.**

[๒๘๓] เมื่ออรุณขึ้นไปในที่สุดแห่งราตรี นางเทพธิดาใด เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปอันอุดมปรากฏอยู่ ดูก่อนเทวดา ท่านเปรียบเหมือนนางเทพธิดานั้น จะพูดกะอาตมาหรือ ขอท่านจงบอกกะอาตมา ท่านเป็นนางอัปสรอะไร ท่านมีชื่อว่าอะไร ยืนอยู่ดังเถาวัลย์ดำในฤดูร้อน และดังเปลวไฟอันห้อมล้อมด้วยใบไม้สีแดงถูกลมพัดดูงาม ฉะนั้น ท่านดูเหมือนจะพูดแต่มิได้เปล่งถ้อยคำออกมา แลดูอยู่ดังนางเนื้อเขลา ฉะนั้น.

[๒๘๔] ดิฉันชื่อหิริเทวี ได้รับการบูชาในหมู่มนุษย์ไม่เสพสัตว์ลามกทุกเมื่อ มายังสำนักของพระ-คุณเจ้า เพราะวิวาทกันด้วยสุธาโภชน์ ดิฉันนั้นไม่อาจจะอสุธาโภชน์กับพระคุณเจ้า เพราะการขอของหญิง ดูเหมือนจะเป็นกิริยาที่น่าละอาย.

[๒๘๕] ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันงดงาม ท่านจักได้ตามอุบายที่ชอบ นี้เป็นธรรมทีเดียว ท่านจะได้สุธาโภชน์เพราะการขอก็หาไม่ เพราะฉะนั้น อาตมาพึงเชื้อเชิญท่านผู้มิได้ขอสุชาโภชน์ใด ๆ อาตมาจะให้สุธาโภชน์แม้นั้น ๆ แก่ท่าน ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันงดงามคล้ายทองคำ วันนี้ อาตมาขอเชิญท่านไปในอาศรมของอาตมา อาตมาจะบูชาท่านด้วยรสทุกอย่าง ครั้นบูชาแล้วจึงจักให้บริโภคสุธาโภชน์.

[๒๘๖] นางหิริเทพธิดานั้น ผู้ไม่คบสัตว์ลามก ในกาลทุกเมื่อ อันโกสิยดาบสผู้มีความรุ่งเรืองอนุมัติแล้ว ได้เข้าไปสู่อาศรมอันน่ารื่นรมย์ สมบูรณ์ด้วยน้ำและผลไม้ อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้ว ณ ที่ใกล้อาศรมนั้น มีรุกขชาติเป็นอันมาก กำลงผลิดอกออกผล คือ มะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุม อีกทั้งต้นโลท บัวบก การะเกด จันทน์กระพ้อ หมากหอมควาย กำลังออกดอกสะพรั่ง ในที่ใกล้อาศรมนั้นมากไปด้วยต้นไม้ใหญ่ ๆ คือ ต้นสาละ ต้นกุ่ม ต้นหว้า ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นมะซาง ไม้ย่างทราย ราชพฤกษ์ แคฝอย ต้นจิก ต้นลำเจียก มีกิ่งก้านห้อยย้อยลงมา กำลังส่งกลิ่นหอมน่ายวนใจ ถั่วแระ อ้อยแขม ถั่วป่า ต้นมะพลับ ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วเหลืองเมล็ดเล็ก กล้วยไม่มีเมล็ด ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ราชดัด ข้าวสาร ที่เกิดเองมีอยู่เป็นอันมากที่อาศรมนั้น มีสระโปกขรณีที่เกิดเอง งดงามไม่ขุ่น มีท่าราบเรียบ น้ำใสจืดสนิท ไม่มีกลิ่นเหม็น อนึ่ง ในสระโปกขรณีนั้น มีปลาต่าง ๆ ชนิด คือ ปลาดุก ปลากระทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาฉลาด ปลากา ว่ายอยู่คลาคล่ำในสระโปกขรณีอันมีขอบคัน เป็นปลาที่ปล่อย มีเหยื่อมากชนิด มีนกต่าง ๆ ชนิด คือ หงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจากพราก นกออก นกกระเหว่าลาย นก

เงือก นกโพระดก มีอยู่มากมาย มีขนปีกอันวิจิตร พากันจับอยู่อย่างสบาย ปลอดภัย มีอาหารมาก มีสัตว์และหมู่เนื้อนานาชนิดมากมาย คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี เสือปลา เสือดาว แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อทราย หมูป่า ระมาด หมูบ้าน กวางทอง แมว กระต่าย วัวกระทิง มีอยู่มาก พื้นดิน หินเขา ดาดาษงามวิจิตรด้วยดอกไม้ ทั้งฝูงนกก็ส่งเสียงร้องกึกก้อง เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่ปักษี.

[๒๘๗] นางหิริเทพธิดานั้น ผู้มีผิวพรรณงดงาม ทัดดอกไม้เขียว เดินเข้าไปยังอาศรม ดังสายฟ้าแลบในก่อนเมฆใหญ่ โกสิยดาบสได้จัดตั่งอันมีพนักที่ถักไว้เรียบร้อย สำเร็จด้วยหญ้าคาสะอาด มีกลิ่นหอม ลาดด้วยหนังชะมด เพื่อนางหิริเทพธิดานั้น แล้วได้กล่าวว่า ดูก่อนนางงาม เชิญนั่งทีอาสนะนี้ตามสบาย เถิด ในกาลนั้น เมื่อนางหิริเทพธิดานั่งลงบนตั่งแล้ว โกสิยมหามุนีผู้ทรงชฎาอันรุ่งเรือง ได้รีบนำสุธาโภชน์มาพร้อมกับน้ำด้วยใบบัวใหม่ ๆ ด้วยตนเอง เพื่อจะให้พอความประสงค์ นางหิริเทพธิดามีความปลื้มใจ รับสุธาโภชน์ด้วยมือทั้งสอง แล้วได้กล่าวกะโกสิยดาบสผู้ทรงชฎาว่า ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ เอาละ ดิฉันเป็นผู้อันพระคุณเจ้าบูชาแล้ว ได้ชัยชนะแล้ว จะพึงไปสู่ไตรทิพย์ในบัดนี้ นางหิริเทพธิดานั้น เป็นผู้มัวเมาแล้ว

ด้วยความเมาในผิวพรรณ อันโกสิยดาบสกล่าวอนุญาตแล้ว ได้กลับไปในสำนักของท้าวสหัสนัยน์ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่ท้าววาสวะ นี่สุธาโภชน์ ขอพระองค์จงพระราชทานชัยชนะแก่หม่อมฉัน แม้ท้าวสักกะก็ได้ทรงบูชานางหิริเทพธิดาในกาลนั้น เทวดาพร้อมด้วยพระอินทร์ ได้พากันบูชานางสุกัญญาผู้อุดม นางหิริเทพธิดานั้นเข้าไปนั่งบนตั่งใหม่ในกาลใด ในกาลนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประคองอัญชลีบูชาแล้ว.

[๒๘๘] ท้าวสหัสนัยน์ผู้เป็นจอมแห่งชาวไตรทศตรัสกะมาตลีเทพสารถีนั้นต่อไปว่า ท่านจงไปถามท่านโกสิยดาบสตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่านโกสิยะ เว้นนางอาสาเทพธิดา นางศรัทธาเทพธิดา และนางสิริ-เทพธิดา นางหิริเทพธิดาผู้เดียวได้สุธาโภชน์เพราะเหตุอะไร.

[๒๘๙] มาตลีเทพสารถี ขึ้นรถอันเลื่อนลอยไปตามสบาย รุ่งเรืองเช่นกับเครื่องใช้สอย มีงอนอันแล้วไปด้วยทองชมพูนุทมีสีแดงคล้ายทองคำ ประดับประดาแล้ว ประกอบไปด้วยเครื่องลาดทองคำงาม-วิจิตร ในรถนี้มีภาพมากมาย คือรูปพระจันทร์ รูปช้าง รูปใด รูปม้า รูปกินนร รูปเสือโคร่ง รูปเสือ-เหลือง รูปเนื้อทราย ล้วนแล้วไปด้วยทองคำ และมี

รูปนกทั้งหลาย อันล้วนแล้วด้วยรัตนะต่าง ๆ ดุจกระโดดโลดเต้นอยู่ รูปเนื้อในรถนั้นจัดไว้เป็นหมู่ ๆ ล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ เทพบุตรทั้งหลายเทียมม้าอัศวราชมีสีเหลืองดังทองคำ ประมาณพันตัว คล้ายดังช้างหนุ่มมีกำลังประดับประดาแล้ว มีเครื่องทับทรวงล้วนแล้วด้วยข่ายทองคำ มีภู่ห้อยหู ไปโดยเสียงปกติไม่ขัดข้อง มาตลีเทพสารถีขึ้นสู่ยานอันประเสริฐนั้นแล้ว บันลือแล้วตลอดสิบทิศนี้ ยังท้องฟ้าภูเขาและต้นไม้ใหญ่อันเป็นเจ้าไพร พร้อมทั้งสาคร ตลอดทั้งเมทนีดล ให้หวั่นไหว มาตลีเทพสารถีนั้น รีบเข้าไปในยาศรมอย่างนี้แล้ว กระทำผ้าทิพประพารเฉวียงป่าข้างหนึ่งแล้วกล่าวกะท่านโกสิยดาบส ผู้เป็นพหูสูต ผู้เจริญ มีวัตรอันแนะนำดีแล้ว ผู้เป็นพราหมณ์ ผู้ประเสริฐว่า ข้าแต่ท่านโกสิยดาบส เชิญท่านฟังพระดำรัสของพระอินทร์ ข้าพเจ้าเป็นทูต ท้าวปุรินททะตรัสถามท่านว่า ข้าแต่ท่านโกสิยดาบส เว้นนางอาสาเทพธิดา นางศรัทธาเทพธิดาและนางสิริเทพธิดา นางหิริเทพธิดาผู้เดียวได้สุธาโภชน์ เพราะเหตุอะไร.

[๒๘๐] ดูก่อนมาตลีเทพสารถี นางสิริเทพธิดาตอบอาตมาว่า "แน่" ส่วนนางศรัทธาเทพธิดาตอบอาตมาว่า "ไม่เที่ยง" นางอาสา อาตมาเข้าใจว่าเป็นผู้กล่าวเคลื่อนคลานจากความจริง ส่วนนางหิริเทพธิดาตั้งอยู่ในคุณอันประเสริฐ.

[๒๙๑] นางกุมารีก็ดี หญิงที่สกุลรักษาแล้วก็ดี หญิงหม้ายก็ดี หญิงมีสามีก็ดี รู้ฉันทราคะ ที่เกิดแรงกล้าในบุรุษทั้งหลาย แล้วห้ามกันจิตของตนได้ด้วยหิริ เปรียบเหมือนบรรดาพวกนักรบผู้แพ้ในสนานรบ ที่ต่อสู้กันด้วยลูกศรและหอกแล้วล้มลงและกำลังหนีไป นักรบเหล่าใดยอมสละชีวิตกลับมาได้ด้วยหิริ นักรบเหล่านั้นเป็นของคนละอายใจ ย่อมมารับนายอีกฉะนั้น นางหิริเทพธิดานี้ เป็นผู้ห้ามนรชนเสียจากบาป เปรียบเหมือนทำนบเป็นที่กั้นกระแสน้ำเชี่ยวไว้ได้ ฉะนั้น ดูก่อนเทพสารถี เพราะเหตุนั้น ท่านจงกราบทูลแด่พระอินทร์ว่า นางหิริเทพธิดานั้น อันท่านผู้ประเสริฐ บูชาแล้วในโลกทั้งปวง.

[๒๙๒] ข้าแต่ท่านโกสิยดาบสผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ท้าวมหาพรหม ท้าวมหินทร์ หรือท้าวปชาบดี ใครเล่าเข้าใจความเห็นนั้นของพระคุณเจ้า นางหิริเทพธิดานี้เป็นธิดาของท่าวมหินทร์ ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุดแม้ในเทวดาทั้งหลาย.

[๒๙๓] ขอเชิญพระคุณเจ้ามาขึ้นรถอันเป็นของข้าพเจ้านี้ ไปสู่ไตรทิพย์ในกาลบัดนี้เถิด ข้าแต่ท่านผู้มีโคตรเสมอด้วยพระอินทร์ ทั้งพระอินทร์ก็ทรงหวังพระคุณเจ้าอยู่ ขอพระคุณเจ้าจงถึงความเป็นสหายกับพระอินทร์ในวันนี้เถิด.

[๒๙๔] **สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่กระทำบาปกรรมย่อมหมดจดได้ด้วยอาการอย่างนี้ อนึ่ง ผลของกรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมไม่เสื่อมสูญ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งได้เห็นสุธาโภชน์แล้ว สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดทีเดียว ถึงความเป็นสหายกับพระอินทร์.**

[๒๙๕] **นางหิริเทพธิดาเป็นนางอุบลวรรณา โกสิยดาบสเป็นภิกษุเจ้าของทาน ปัญจสิขเทพบุตรเป็นพระอนุรุทธะ มาตลีเทพสารถีเป็นพระอานนท์ สุริยเทพบุตรเป็นพระกัสสป จันทเทพบุตรเป็นพระโมคคัลลานะ นารทดาบส เป็นพระสารีบุตร ท้าววาสวะเป็นพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนี้แล.**

จบสุธาโภชนชาดกที่ ๓

อรรถกถาสุธาโภชนชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ **พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภภิกษุผู้มีอัธยาศัยในการบำเพ็ญทานรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **นคุตฺตเม คิริวเร คนฺธมาทเน** ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้นเป็นกุลบุตรคนหนึ่งในเมืองสาวัตถี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา จิตเลื่อมใสแล้ว จึงออกบวชกระทำศีลให้บริบูรณ์ประกอบด้วยธุดงคคุณ มีเมตตาจิตแผ่ไปในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ วันละ ๓ ครั้ง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมรรยาท มีอัธยาศัยชอบในการให้ทานได้บำเพ็ญสาราณียธรรมจนครบบริบูรณ์แล้ว ภิกษุรูปนั้นเมื่อปฏิคาหกทั้งหลายยังมีอยู่ย่อมให้สิ่งของที่ตนได้แล้วจนหมดสิ้น แม้ตนเองถึงกับอดอาหาร เพราะฉะนั้นเธอจึงได้ปรากฏในหมู่ภิกษุว่า เป็นผู้มีอัธยาศัยในการจำแนกทาน ยินดียิ่งในทาน.

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุชื่อโน้นเป็นผู้มีอัทธยาศัยในการจำแนกทาน ยินดียิ่งแล้วในทาน ตัดความโลภเสียได้แล้ว มีน้ำประมาณเพียงซองมือหนึ่งที่ตนได้มา ก็ถวายแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายจนหมด เธอมีอัธยาศัยดุจพระโพธิสัตว์ พระ-ศาสดาทรงได้ยินถ้อยคำนั้นด้วยพระโสตธาตุเพียงดังทิพย์ จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีเสด็จมาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เมื่อชาติก่อน เป็นผู้ไม่ให้ทานเป็นประจำ เป็นผู้ตระหนี่ ไม่ให้ของอะไร ๆ แก่ใคร ๆ แม้หยาดน้ำมันด้วยปลายหญ้า

ต่อมาเราได้ทรมานเธอกระทำให้หมดพยศ พรรณนาผลแห่งทาน ให้ตั้งอยู่ในทานแล้ว เธอได้รับพรในสำนักแห่งเราว่า แม้ได้น้ำมาเล็กน้อยเพียงซองมือหนึ่ง ยังมิได้ให้ทานแล้ว ก็จักไม่ดื่มน้ำนั้น ด้วยผลแห่งการที่ได้รับพรในสำนักของเรานี้ เธอจึงเป็นผู้มีอัธยาศัยในการจำแนกทาน เป็นผู้ยินดียิ่งแล้วในทาน ครั้นตรัสฉะนี้แล้ว ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่ เมื่อพวกภิกษุผู้ฉลาดด้วยอนุสนธิในเรื่องเทศนาเหล่านั้น กราบทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อ**พระเจ้าพรหมทัต**เสวยราชสมบัติ ในพระนคร**พาราณสี** พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นคฤหบดีคนหนึ่ง เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ ภายหลังพระราชาได้ทรงพระราชทานตำแหน่งเศรษฐีแก่พระโพธิสัตว์นั้น เศรษฐีนั้นได้เป็นผู้อันพระราชาทรงบูชาแล้ว และอันชาวเมืองชาวชนบทนับถือบูชาแล้ว วันหนึ่ง เธอแลดูสมบัติของตนแล้วคิดว่า ยศนี้เรามิได้นอนหลับอยู่ได้แล้ว หรือว่าเราทำกายที่จริตเป็นต้นไว้ในอดีตภพแล้วได้มาก็หามิได้ เขาบำเพ็ญกายสุจริตเป็นต้นให้บริบูรณ์แล้วจึงได้มา แม้ในอนาคตกาลเล่า เราก็ควรจะกระทำที่พึ่งของเรา เธอจึงไปยังสำนักของพระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ ทรัพย์ในเรือนของข้าพระองค์มีอยู่ถึง ๘๐ โกฏิ ขอพระองค์จงรับทรัพย์นั้นไว้ เมื่อพระราชาตรัสสั่งว่า เราไม่มีความต้องการทรัพย์ของท่าน ทรัพย์ของเราก็มากมายอยู่แล้ว ตั้งแต่นี้ไป ท่านปรารถนาสิ่งใด ก็จงถือเอาสิ่งนั้นเถิด จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์จะได้ให้ทรัพย์ของข้าพระองค์เป็นประโยชน์อย่างไรดีหนอ ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสว่า ท่านจงกระทำตามความพอใจเถิด ดังนี้ เธอจึงให้สร้างศาลาทานขึ้น ๖ แห่ง คือที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ที่ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง และที่ประตูเรือนของตน ๑ แห่ง กระทำการบริจาคทรัพย์วันละหกแสน บำเพ็ญ

มหาทานอยู่ทุก ๆ วัน เธอให้ทานอยู่อย่างนี้จนตลอดชีวิต แล้วสั่งสอนพวกลูก ๆ ว่า เจ้าอย่าได้ตัดทานวงศ์นี้ของเราเสีย ครั้นสิ้นชีวิตแล้วได้ไปบังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช แม้บุตรของเศรษฐีนั้นก็ให้ทานเหมือนบิดาฉะนั้น ครั้นทำลายขันธ์ก็ไปบังเกิดเป็นพระจันทเทพบุตร บุตรของพระจันทเทพบุตรก็บำเพ็ญทานเหมือนบิดา ได้บังเกิดเป็นสุริยเทพบุตรแล้ว บุตรแห่งสุริยเทพบุตรนั้นบำเพ็ญทานเหมือนบิดาก็ได้บังเกิดเป็นพระมาตลีเทพบุตร บุตรแห่งพระ-มาตลีก็บำเพ็ญทานเหมือนบิดา บังเกิดเป็นปัญจสิขเทพบุตร.

ส่วนบุตรคนที่ ๖ แห่งปัญจสิขเทพบุตรนั้นได้เป็นเศรษฐีมีนามว่า **มัจฉริยโกสิยะ** มีทรัพย์สมบัติถึง ๘๐ โกฏิ เศรษฐีนั้นเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มานึกว่า บิดาและปู่ของเราเป็นคนพาล ทิ้งทรัพย์ที่แสวงหามาด้วยความลำบากเสียแล้ว ส่วนเราจักรักษาทรัพย์ไว้ จักไม่ให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ เลย จึงให้รื้อโรงทานทั้ง ๖ แห่งนั้นเผาไฟเสียสิ้น ลำดับนั้น พวกยาจกมาประชุมกันที่ประตูเรือนของเศรษฐีนั้น ยกแขนทั้งสองขึ้นร้องคร่ำครวญด้วยเสียงอันดังว่า ข้าแต่มหาเศรษฐีขอท่านจงอย่ากระทำทานวงศ์แห่งบิดาและปู่ของตนให้ฉิบหายเสียเลย ท่านจงให้ทานเถิด มหาชนได้ยินก็พากันติเตียนเศรษฐีนั้นว่า มัจฉริยโกสิยเศรษฐีตัดทานวงศ์ของตนเสียแล้ว เศรษฐีนั้นก็มีความละอายได้ตั้งคนรักษาไว้เพื่อคอยห้ามยาจกผู้มาที่ประตูเรือน พวกยาจกเหล่านั้นหมดที่พึ่งก็มิได้มองดูประตูเรือนของเศรษฐีนั้นอีกเลย จำเดิมแต่นั้นมา เขาก็รวบรวมทรัพย์เองทีเดียว ไม่บริโภคด้วยตนเอง ทั้งไม่ให้บุตรและภรรยาเป็นต้นบริโภคอีกด้วย ตนเองบริโภคข้าวปลายเกรียนปนรำ มีน้ำส้มพะอูมเป็นกับข้าว นุ่งผ้าเนื้อหยาบที่ช่างหูกทอสักว่าเป็นดังรากไม้ผลไม้ กั้นร่มใบตาล ใช้รถเก่าคร่ำคร่าเทียมด้วยโคแก่เป็นยานพาหนะ ทรัพย์อันเป็นของเศรษฐีผู้เป็นอสัตบุรุษนั้นได้เป็นดังสุนัขได้ผล

มะพร้าวด้วยประการฉะนี้.

วันหนึ่ง มัจฉริยโกสิยเศรษฐีนั้น เมื่อจะไปสู่ที่เฝ้าพระราชาคิดว่า เราจะไปชวนอนุเศรษฐีไปด้วย จึงได้ไปยังเรือนของอนุเศรษฐีนั้น ในขณะนั้น อนุเศรษฐีแวดล้อมด้วยบุตรธิดา กำลังบริโภคข้าวปายาสที่ปรุงด้วยของที่เจือด้วยเนยใสใหม่ น้ำผึ้งสุกและน้ำตาลกรวด อนุเศรษฐีนั้นครั้นเห็นมัจฉริยโกสิยเศรษฐีมาจึงลุกจากอาสนะ กล่าวว่า เชิญท่านมหาเศรษฐีมานั่งที่บัลลังก์นี้ เชิญบริโภคข้าวปายาสด้วยกัน มหาเศรษฐีพอเห็นข้าวปายาสนั้นก็เกิดน้ำลายไหล อยากจะใคร่บริโภคบ้าง แต่มาคิดอย่างนี้ว่า ถ้าเราบริโภค เราก็จะต้องกระทำสักการะตอบแทนในเวลาที่อนุเศรษฐีไปยังเรือนของเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ทรัพย์ของเราก็จักพินาศ เราจักไม่บริโภคละ ลำดับนั้นมหาเศรษฐีแม้ถูกอนุเศรษฐีอ้อนวอนอยู่บ่อย ๆ จึงกล่าวกะอนุเศรษฐีนั้นว่า เราพึ่งบริโภคมาเดี๋ยวนี้เอง เรายังอิ่มอยู่ แล้วมิได้ปรารถนาจะบริโภค แต่เมื่ออนุเศรษฐีบริโภคอยู่ มหาเศรษฐีนั่งมองดูอยู่มีน้ำลายไหลออกจากปาก เมื่อเสร็จภัตกิจของอนุเศรษฐี จึงไปยังพระราชนิเวศน์ด้วยกัน กลับจากพระราชนิเวศน์มาถึงเรือนของตน ถูกความอยากในรสแห่งข้าวปายาสบีบคั้นอยู่ จึงคิดว่า ถ้าเราจักพูดว่า เราอยากบริโภคข้าวปายาส มหาชนก็จะพลอยอยากบริโภคกับเราด้วย สิ่งของเป็นอันมากมีข้าวสารเป็นต้นก็จักหมดเปลืองไป เราจักไม่บอกแก่ใคร ๆ มหาเศรษฐีนั้นคิดถึงแต่ข้าวปายาสอยู่อย่างเดียว ทำคืนและวันให้ล่วงไป มิได้บอกแก่ใคร ๆ เพราะกลัวทรัพย์จะหมด อดกลั้นความอยากไว้ เมื่อไม่อาจจะอดกลั้นโดยลำดับได้ ก็เป็นผู้มีโรคผอมเหลืองเกิดขึ้น แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ มหาเศรษฐีก็ไม่บอกใครเพราะกลัวทรัพย์จะหมดไป ในเวลาต่อมาก็เป็นผู้หมดกำลัง จึงเข้าไปสู่ที่นอนแล้วแอบซ่อนนอนอยู่.

ลำดับนั้น ภรรยาจึงเข้าไปใกล้มหาเศรษฐีนั้นแล้วเอามือบีบนวดพลาง

ถามว่า ข้าแต่นาย ท่านไม่สบายเป็นอะไรไปหรือ. ไม่เป็นอะไรหรอกนางผู้เจริญ. ความไม่สบายในร่างกายของท่านเองมีอยู่หรือ. ความไม่สบายในร่างกายของเราก็ไม่มี. ข้าแต่นาย ท่านเป็นผู้ผอมเหลืองเกิดขึ้นแล้ว ท่านมีความคิดอะไรบ้างหรือ หรือว่าพระราชากริ้วท่านหรือพวกลูก ๆ กระทำการดูหมิ่น หรือความอยากอะไรบังเกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน. เออความอยากเกิดขึ้นแล้วแก่เรา. ถ้าเช่นนั้นขอท่านจงบอกมาเถิด. ท่านจักอาจรักษาถ้อยคำของเราไว้ได้หรือ. ถ้าเป็นวาจาที่ข้าพเจ้าควรจะรักษา ข้าพเจ้าก็จักรักษาไว้ แม้เมื่อภรรยากล่าวรับรองอยู่อย่างนี้ มหาเศรษฐีก็ไม่อาจจะบอกได้เพราะกลัวเสียทรัพย์ ครั้นถูกภรรยารบเร้าอยู่บ่อย ๆ จึงได้บอกว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ วันหนึ่ง เราเห็นอนุเศรษฐีบริโภคข้าวปายาสที่ปรุงด้วยของอันเจือด้วยเนยใสใหม่น้ำผึ้งน้ำตาลกรวด จำเดิมแต่วันนั้นมา ก็เกิดอยากจะบริโภคข้าวปายาสอย่างนั้นบ้าง. ดูก่อนท่านผู้เป็นอสัตบุรุษ ตัวท่านยากจนนักหรือ ข้าพเจ้าจักหุงข้าวปายาสให้เพียงพอแก่ชาวพระนครทั้งสิ้น. คราวนั้นได้เป็นดุจดังว่ากาลที่มหาเศรษฐีถูกตีที่ศีรษะด้วยท่อนไม้ เขาโกรธภรรยามากกล่าวว่า เรารู้อยู่ว่าท่านเป็นผู้มีทรัพย์มาก ถ้าว่าทรัพย์ที่นำมาจากเรือนสกุลของท่านมีอยู่ ท่านจงหุงข้าวปายาสแจกแก่ชาวเมืองทั้งหลายเถิด. ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะหุงให้พอแก่ชาวบ้านผู้อยู่ในถนนเดียวกัน. ประโยชน์อะไรด้วยชนเหล่านั้นแก่ท่าน พวกเขาก็จงกินของของตนเองซิ. ถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าจะหุงให้พอแก่ชนผ้อยู่รอบเรือนข้างละเจ็ด ๆ ตั้งแต่เรือนนี้ไป. ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยชนเหล่านั้น . ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะหุงให้เฉพาะท่านและข้าพเจ้าเพียงสองคนเท่านั้น. ตัวท่านเป็นอะไรเล่า ข้าวปายาสนี้ไม่สมควรแก่ท่าน. ครั้นภรรยากล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะหุงให้พอแก่ท่านคนเดียวเท่านั้น.

มหาเศรษฐีจึงกล่าวว่า ก็ถ้าท่านจะหุงเฉพาะเราคนเดียวแล้ว จงอย่าหุงในเรือนนี้เลย ด้วยว่าเมื่อท่านหุงในเรือนนี้ ชนมากมายก็คอยหวังจะบริโภค

ก็ท่านจงเอาแป้งข้าวสารของเราแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน น้ำตาลกรวดสักหยิบมือหนึ่ง นมเนยและน้ำผึ้งอย่างละขวดกับภาชนะสำหรับหุงใบหนึ่งให้แก่เรา เราจักเข้าไปสู่ป่า หุงในที่นั้นแล้วบริโภค ภรรยาได้กระทำตามคำสั่งทุกประการ เศรษฐีให้คนใช้เอาผ้าห่อของนั้นทั้งหมดแล้วให้ถือไปส่ง แล้วกล่าวว่า เจ้าจงไปยืนอยู่ในที่โน้น ส่งคนใช้ไปข้างหน้าแล้วไปแต่ผู้เดียว เอาผ้าคลุมแปลงเพศไม่ให้ใครรู้จักไปถึงที่ป่านั้น ให้คนใช้ทำเตาที่โคนกอไม้แห่งหนึ่งริมแม่น้ำ ให้หาฟืนและน้ำมาแล้วบอกว่า เจ้าจงไปยืนอยู่ที่หนทางแห่งหนึ่ง ถ้าเห็นใคร ๆ มา พึงให้สัญญาแก่เรา อนึ่ง เมื่อเวลาที่เราร้องเรียกเจ้าจึงค่อยมา ส่งคนใช้ไปแล้วจึงคิดไฟหุงข้าวปายาส.

ในขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทอดพระเนตรสิริสมบัติของพระองค์อย่างนี้คือ เทพนครอันประดับแล้วประมาณหมื่นโยชน์ ถนนแล้วด้วยทองคำหกสิบโยชน์ เวชยันตปราสาทสูงพันโยชน์ สุธรรมาสภากว้างห้าร้อยโยชน์ อาสน์หินอ่อนมีสีเหลืองดุจผ้ากัมพลเหลืองกว้างใหญ่หกสิบโยชน์ เศวตฉัตรมีพวงดอกไม้ทองเวียนรอบห้าร้อยโยชน์ นางเทพอัปสรนับได้สอง-โกฏิครึ่ง และอัตภาพอันประดับตกแต่งแล้ว ครั้นทรงเห็นฉะนี้จึงใคร่ครวญว่ายศนี้เราได้มาเพราะกระทำอะไรหนอ จึงได้ทรงเห็นทานที่พระองค์บำเพ็ญให้เป็นไป เมื่อเป็นเศรษฐีในเมืองพาราณสี ในลำดับนั้น จึงทรงตรวจดูต่อไปว่าชนทั้งหลายมีบุตรของเราเป็นต้นเกิดแล้วในที่ไหน ได้ทอดพระเนตรเห็นที่เกิดของชนทั้งปวงคือ บุตรของเราได้เกิดเป็นจันทเทพบุตร บุตรของจันทเทพบุตรเกิดเป็นสุริยะ บุตรของสุริยะเกิดเป็นมาตลี บุตรของมาตลีเกิดเป็นปัญจสิขคันธัพพเทพบุตร จึงทรงตรวจดูต่อไปว่า บุตรของปัญจสิขเทพบุตรเป็นเช่นไร ก็ได้ทรงเห็นบุตรของปัญจสิขเทพบุตรเป็นผู้เข้าไปตัดวงศ์ทานของพระองค์เสีย ลำดับนั้น พระองค์จึงทรงปริวิตกว่า ผู้นี้เป็นอสัตบุรุษ เป็นผู้

ตระหนี่ มิได้บริโภคด้วยตนเอง ทั้งไม่ให้แก่ชนเหล่าอื่นด้วย เข้าไปตัดทานวงศ์ของเราเสีย ทำกาลกิริยาแล้วจักไปบังเกิดในนรก เราจักให้โอวาทแก่เขา จักให้ประดิษฐานทานวงศ์ของเราต่อไป จักทำเหตุอันจะให้เขามาเกิดในเทพนครนี้ ท้าวเธอจึงให้เรียกจันทเทพบุตรเป็นต้นมา แล้วจึงมีบัญชาสั่งว่า เธอทั้งหลายจงมา เราจักไปยังมนุษยโลกด้วยกัน มัจฉริยโกสิยเศรษฐีเข้าไปตัดวงศ์ของพวกเราเสียแล้ว ให้เผาโรงทานเสียสิ้น ตนเองก็ไม่บริโภค พวกชนเหล่าอื่นก็ไม่ให้เขาเลย ก็บัดนี้เขาเป็นผู้ใคร่จะบริโภคข้าวปายาส คิดว่า เมื่อหุงข้าวปายาสในเรือนก็จะต้องให้ข้าวปายาสแก่คนอื่นบ้าง จึงเข้าป่าหุงกินแต่คนเดียว เราจักทรมานเศรษฐีนี้ กระทำให้รู้จักผลของทานแล้วจักกลับมา ก็แต่ว่าเศรษฐีนี้เมื่อถูกพวกเราทั้งหมดขออยู่พร้อม ๆ กัน ก็จะพึงตายเสียในที่นั้นทีเดียว ในเวลาที่เราไปขอข้าวปายาสนั่งอยู่ก่อนแล้ว พวกท่านพึงแปลงเป็นพราหมณ์ไปขอโดยลำดับเถิด ครั้นสั่งแล้วท้าวเธอก็เนรมิตเพศเป็นพราหมณ์เข้าไปหาเศรษฐีนั้นก่อน แล้วถามว่า หนทางที่จะไปยังเมืองพาราณสีไปทางไหน ท่านผู้เจริญ.

ลำดับนั้น มัจฉริยโกสิยเศรษฐีจึงกล่าวกะท้าวเธอว่า ท่านเป็นคนบ้าหรือ จึงไม่รู้จักแม้จนกระทั่งทางไปเมืองพาราณสี จะมาทำอะไรทางนี้เล่า จงไปทางโน้นซิ ท้าวสักกะทรงสดับถ้อยคำของเขาแล้ว ทำเป็นเหมือนไม่ได้ยินตรัสถามว่า ท่านพูดว่าอย่างไร แล้วก็เดินกระเถิบเข้าไปใกล้เขาอีก แม้เศรษฐีนั้นก็ร้องตะโกนว่า แน่ะพราหมณ์หูหนวกคนร้าย ท่านจะมาทำไมทางนี้เล่า จงไปข้างหน้าซิ ลำดับนั้นท้าวสักกะจงกล่าวกะเขาว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ท่านร้องเอะอะทำไม ควันและไฟยังปรากฏอยู่ ท่านคงหุงข้าวปายาสสุกแล้ว ชะรอยว่าคงจะนิมนต์พราหมณ์ทั้งหลายมาฉันในที่นี้ ในเวลาที่พวกพราหมณ์ฉันแล้ว แม้ข้าพเจ้าก็จักพลอยได้บริโภคสักหน่อยหนึ่ง ท่านไม่นิมนต์ข้าพเจ้าบ้างหรือ เศรษฐีตอบว่า การนิมนต์พวกพราหมณ์ในที่นี้ไม่มีเลย ท่านจงไปข้างหน้าเถิด

ท้าวสักกะจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นท่านโกรธข้าพเจ้าทำไม ในเวลาที่ท่านบริโภคแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจักได้บริโภคบ้างสักเล็กน้อย ลำดับนั้นเศรษฐีหมายเอาอาหารที่ตนขอภรรยาได้มาแล้ว จึงกล่าวกะท้าวสักกะนั้นว่า ข้าพเจ้าจักไม่ให้แม้เพียงเมล็ดเดียวแก่ท่าน ภัตนี้มีน้อยพอข้าพเจ้าบริโภคเพียงคนเดียวเท่านั้น อนึ่ง ก็ภัตนี้ข้าพเจ้าก็ต้องขอเขาจึงได้มา ท่านจงแสวงหาอาหารของท่านจากที่อื่นเถิด แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้าจะไม่ซื้อ จะไม่ขาย อนึ่ง แม้ความสั่ง
สมของข้าพเจ้า ในที่นี้ก็ไม่มีเลย ภัตนมีนิดหน่อย
ทั้งหาได้แสนยากยิ่งนัก ข้าวสุกแล่งหนึ่งนิทาพอแก่เรา
สองคนไม่.

ท้าวสักกะได้ทรงสดับคำนั้น จึงรับสั่งว่า ข้าพเจ้าจักกล่าวโศลกสักบทหนึ่งด้วยเสียงอันไพเราะให้ท่าน ขอท่านจงฟังโศลกคาถาสรรเสริญคุณนั้น เมื่อเศรษฐีนั้นกำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ที่เดียวว่า ข้าพเจ้ามิได้มีความต้องการด้วยโศลกคาถาสรรเสริญของท่าน ท้าวเธอก็ได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

บุคคลควรแบ่งของน้อยให้ตามน้อย ควรแบ่ง
ของส่วนกลางให้ตามส่วนกลาง ควรแบ่งของมากให้
ตามมาก การไม่ให้เสียเลยหาควรไม่ ดูก่อนโกสิย-
เศรษฐี เพราะเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจะบอกกะท่าน ท่าน
จงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจง
บริโภค เพราะผู้บริโภคคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุมชฺฌโต มชฺฌกำ** ความว่า แม้ของมีประมาณน้อย บุคคลควรแบ่งออกในท่ามกลางกระทำให้เป็นสองส่วน ให้ทานเสียส่วนหนึ่ง แม้ส่วนที่เหลืออยู่จากส่วนที่ให้ทานไปแล้วนั้น

พึงแบ่งออกในท่ามกลาง แม้จากส่วนกลางอันน้อยนั้นอีกครั้งหนึ่ง พึงให้ส่วนหนึ่งทีเดียว. บทว่า **อทานํ นูปปชฺชติ** ความว่า สิ่งที่ให้ทานนั้นจะน้อยหรือมากก็ตาม ก็เป็นอันได้ชื่อว่าให้แล้ว ขึ้นชื่อว่าการไม่ให้เสียเลยย่อมไม่ควร ทานแม้นั้นย่อมมีผลมากทีเดียว.

มัจฉริยโกสิยเศรษฐี สดับคำของท้าวสักกะนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านพูดจาน่าพอใจมาก เมื่อข้าวปายาสสุกแล้ว ท่านจักได้หน่อยหนึ่ง ท่านจงนั่งลงเถิด ท้าวสักกะจึงนั่งลง ณ สถานที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท้าวสักกะนั่งแล้ว จันทเทพบุตรจึงเข้าไปใกล้เศรษฐีโดยทำนองนั้นทีเดียว ยังถ้อยคำให้เป็นไปเหมือนอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีนั้นคัดค้านห้ามปรามอยู่ ได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

บุคคลใด เมื่อแขกนั่งแล้ว บริโภคโภคชนะอยู่แต่
ผู้เดียว พลีกรรมของบุคคลผู้นั้นย่อมไร้ผล ทั้งความ
เพียรแสวงหาทรัพย์ก็ไร้ประโยชน์ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี
เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะขอบอกกะท่าน ท่านจงขึ้น
สู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและบริโภค
เพราะผู้บริโภคคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

คำว่า **ความเพียรแสวงหาทรัพย์** ในคาถานั้น หมายเอาความเพียรที่ให้เกิดทรัพย์.

เศรษฐีฟังคำของจันทเทพบุตรนั้นแล้ว ก็ได้กล่าวถ้อยคำอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วจึงพูดด้วยความลำบากยากแค้นว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงนั่งลงเถิด ท่านจักได้หน่อยหนึ่ง จันทเทพบุตรไปนั่งในสำนักของท้าวสักกะในลำดับนั้น สุริยเทพบุตรจึงเข้าไปบอกเศรษฐีนั้นโดยทำนองนั้นเหมือนกัน แล้วจึงกล่าวเหมือนอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีนั้นกำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ทีเดียว ได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

ผู้ใดเมื่อแขกนั่งแล้ว มิได้บริโภคโภชนะแต่ผู้เดียว พลีกรรมของผู้นั้นย่อมมีผลจริง ทั้งความเพียรแสวงทาทรัพย์ก็ย่อมมีประโยชน์โดยแท้ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะขอกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค เพราะผู้บริโภคคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

เศรษฐีได้สดับคำของสุริยเทพบุตรนั้นแล้ว จึงพูดด้วยความลำบากยากเย็นว่าถ้าอย่างนั้นท่านจงนั่งลงเถิด จักได้หน่อยหนึ่ง สุริยเทพบุตรนั้นจึงไปนั่งในสำนักจันทเทพบุตร ลำดับนั้น มาตลีเทพบุตร จึงเข้าไปหาเศรษฐีนั้นโดยอุบายอย่างเดียวกันนั้นแล แล้วกล่าวถ้อยคำเหมือนอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีนั้นกำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ทีเดียว ก็ได้กล่าวคาถาเหล่านั้นว่า

ก็บุรุษไปสู่สระแล้วบูชาที่แม่น้ำชื่อพหุกาก็ดี ที่สระชื่อคยาก็ดี ที่ท่าชื่อโทณะก็ดี ที่ท่าชื่อติมพรุก็ดี ที่ห้วงน้ำใหญ่ มีกระแสอันเชี่ยวก็ดี การบูชาและความเพียรของเขาในที่นั้น ๆ ย่อมมีผลมีกำไรได้ ผู้ใดเมื่อแขกนั่งแล้ว ไม่บริโภคโภชนะแต่คนเดียว จะกล่าวว่าไร้ผลนั้นไม่ได้ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะขอพูดกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้าจงให้ทานด้วย จงบริโภคด้วย เพราะผู้กินคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้นว่า บุรุษใดคิดว่าเราจักกระทำพลีกรรมแก่นาคและยักษ์เป็นต้น จึงเข้าไปสู่สระแห่งใดแห่งหนึ่ง ในบรรดาสมุทร แอ่ง

และสระโบกขรณีเป็นต้นแล้วบูชาอยู่ กระทำพลีกรรมอยู่ในที่นั้น ๆ อนึ่ง บุคคลบูชาอยู่ที่แม่น้ำชื่อพหุกา ที่สระโบกขรณีชื่อคยา หรือที่ท่าโทณะก็ดี ที่ท่าชื่อติมพรุก็ดี หรือที่ห้วงน้ำใหญ่มีกระแสอันเชี่ยวก็ดี. บทว่า **อตฺร จสฺส** ความว่า ถ้าว่าการบูชาและความเพียรของบุรุษนั้นใน. คือนั้น ๆ คือในสระเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมมี คือมีผลกำไรถึงพร้อมอยู่ไซร้ คำที่บุคคลจะพึงกล่าวในคำนี้ว่า ผู้ใดเมื่อแขกนั่งแล้ว ไม่บริโภคโภชนะแต่คนเดียวย่อมไร้ผลดังนี้ ก็จะไม่มีเลย ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะขอบอกกะท่าน ท่านจงให้ทาน ด้วย จงบริโภคเองด้วย ท่านจงขึ้นสู่ทางของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้ยินดียิ่งแล้วในทาน เพราะว่า ผู้กินคนเดียว คือผู้บริโภคอยู่แต่เพียงคนเดียว ย่อมไม่ได้รับความสุขเลย.

เศรษฐีสดับคำของมาตลีเทพบุตรนั้นแล้ว ประหนึ่งถูกยอดภูเขาทับ จึงพูดด้วยความลำบากใจว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงนั่งลงเถิด จักได้หน่อยหนึ่ง มาตลีเทพบุตรจึงไปนั่งในที่ใกล้กับสุริยเทพบุตร ในลำดับนั้น ปัญจสิขเทพบุตรจึงเข้าไปหาเศรษฐีโดยทำนองนั้นอีก แล้วกล่าวถ้อยคำเหมือนอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีกำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ทีเดียว จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ผู้ใดเมื่อแขกนั่งแล้ว บริโภคโภชนะอยู่แต่ผู้เดียว
ผู้นั้นเท้ากับกลืนกินเบ็ดอันมีสายยาวพร้อมทั้งเหยื่อ
ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอบอกกะ
ท่านท่านจงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานด้วย
จงบริโภคด้วย เพราะผู้กินคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

มัจฉริยโกสิยเศรษฐีได้สดับคำนั้น ทอดถอนใจอยู่ด้วยกำลังแห่งความทุกข์ทีเดียว กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงนั่งลงเถิด จักได้หน่อยหนึ่ง ปัญจสิขเทพบุตรจึงไปนั่งในที่ใกล้มาตลีเทพบุตร เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้นพอ

นั่งพร้อมกันเท่านั้น ข้าวปายาสก็สุกพอดีด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้นโกสิยเศรษฐี จึงยกข้าวปายาสนั้นลงจากเตาแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงนำใบไม้มาไม้เราเถิด พราหมณ์เหล่านั้นมิได้ลุกขึ้น นั่งอยู่ในที่เดิมนั่นแลเหยียดมือไปนำใบย่างทรายมาจากป่าหิมวันต์ โกสิยเศรษฐีเห็นใบไม้ใหญ่นัก จึงพูดว่า ข้าวปายาสนี้เราควรจะให้แก่ท่านในใบไม้เหล่านั้นไม่มี ท่านจงนำใบตะเคียนเป็นต้นมา พราหมณ์เหล่านั้นก็นำเอาใบไม้ทั้งหลายมาแล้ว ใบไม้แต่ละใบที่นำมานั้นใหญ่ประมาณเท่าโล่ของทหาร โกสิยเศรษฐีนั้นจึงเอาทัพพีทักข้าวปายาสให้แก่พราหมณ์ทั้งหมดคนละทัพพี แม้ในเวลาที่ให้แก่พราหมณ์ปัญจสิขอันเป็นคนสุดท้ายกว่าพราหมณ์ทั้งหมด ข้าวปายาสนั้นก็หาปรากฏว่าพร่องลงไปถึงก้นหม้อไม่.

เศรษฐีนั้นครั้นให้แก่พราหมณ์ทั้ง ๕ คนแล้ว ส่วนตนนั่งจับหม้อไว้ ในขณะนั้น ปัญจสิขเทพบุตรจึงลุกขึ้นแปลงร่างเป็นสุนัขเข้าไปยืนข้างหน้าพราหมณ์เหล่านั้นถ่ายปัสสาวะแล้วก็ไป พวกพราหมณ์เอามือปิดข้าวปายาสของคนไว้หยาดน้ำปัสสาวะกระเซ็นถูกหลังมือของโกสิยเศรษฐี พวกพราหมณ์จึงเอาเต้าน้ำไปตักน้ำเอามาเกลี่ยข้าวปายาส กระทำประดุจจะบริโภค โกสิยเศรษฐีจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงให้น้ำแก่ข้าพเจ้าบ้าง ข้าพเจ้าล้างมือแล้วจักบริโภค. ท่านจงนำน้ำของท่านมาล้างมือแล้วบริโภคเองเถิด. ข้าพเจ้าให้ข้าวปายาสแก่พวกท่านแล้ว ท่านจงให้น้ำแก่ข้าพเจ้าสักหน่อยหนึ่งเถิด. พวกเราชื่อว่าย่อมไม่กระทำกรรมคือการให้ก้อนข้าวตอบก้อนข้าว (ท่านให้ก้อนข้าวเราและเราให้ก้อนข้าวตอบ). เศรษฐีกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงช่วยดูหม้อข้าวนี้ เราไปล้างมือแล้วจักกลับมา แล้วจึงลงไปสู่แม่น้ำ ในขณะนั้น สุนัขจึงถ่ายปัสสาวะลงไว้จนเต็มหม้อข้าว เศรษฐีนั้นกลับมาเห็นสุนัขกำลังถ่ายปัสสาวะจึงถือเอาท่อนไม้ใหญ่มาขู่ตวาดสุนัขนั้นอยู่ สุนัขนั้นกลับเป็นสัตว์ใหญ่โต

ประมาณเท่าม้าอาชาไนยไล่ติดตามเศรษฐีนั้น แล้วแปลงร่างเป็นสัตว์มีสีต่าง ๆ เป็นสีดำบ้าง สีขาวบ้าง สีคล้ายทองคำบ้าง ด่างบ้าง ต่ำบ้าง สูงบ้าง เป็นสัตว์มีสีต่าง ๆ อย่างนี้ ไล่ติดตามมัจฉริยโกสิยเศรษฐีไป เศรษฐีมีความกลัวต่อมรณภัย จึงเข้าไปหาพวกพราหมณ์ แม้พวกพราหมณ์เหล่านั้นก็พากันเหาะขึ้นไปยืนอยู่บนอากาศ เศรษฐีเห็นอิทธิฤทธิ์ของพวกพราหมณ์เหล่านั้น จึงกล่าวคาถาว่า

พราหมณ์เหล่านี้มีผิวพรรณงามจริงหนอ เหตุไฉน สุนัขของท่านนี้จึงเปล่งรัศมีสีต่าง ๆ ได้ ข้าแต่พราหมณ์ พวกท่านใครเล่าจะบอกข้าพเจ้าได้.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับคำนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ผู้นี้คือจันทเทพบุตร ผู้นี้คือสุริยเทพบุตร และผู้นี้คือมาตลีเทพสารถีมาแล้วในที่นี้ เราคือท้าวสักกะเป็นจอมของเทวดาพวกไตรทศ ส่วนสุนัขแลเราเรียกปัญจสิขเทพบุตร.

ท้าวสักกเทวราชครั้นตรัสคาถานี้แล้ว เมื่อจะทรงชมเชยยศของปัญจสิขเทพบุตร นั้นจึงตรัสคาถาว่า

ฉิ่ง ตะโพน และเปิงมาง ย่อมปลุกเทพบุตรผู้หลับแล้วนั้นให้ตื่นและตื่นขึ้นแล้วย่อมเพลิดเพลินใจ.

เศรษฐีได้สดับคำของท้าวสักกะนั้น จึงถามว่า ข้าแต่ท้าวสักกะ ปัญจสิขเทพบุตรนี้ได้ทิพยสมบัติเห็นปานนี้ เพราะทำกรรมอะไรไว้ เมื่อท้าวสักกะจะทรงแสดงว่าบุคคลผู้ไม่ให้ทานเป็นปกติ มีกรรมอันเป็นบาป มีความตระหนี่จะไปเทวโลกไม่ได้ ย่อมไปเกิดในนรก จึงตรัสคาถาว่า

ชนเหล่าใด ผู้มีความตระหนี่เหนียวแน่น มัก
บริภาษสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ชนเหล่านั้นทอดทิ้ง
สรีระร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว เมื่อกายแตกย่อมไปสู่
นรก.

ท้าวสักกะครั้นตรัสคาถานี้แล้ว หวังจะทรงแสดงการได้เฉพาะซึ่งเทวโลกของบุคคลทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในธรรม จึงตรัสคาถาว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งหวังสุคติ ตั้งอยู่แล้วในธรรม
คือความสำรวมและความจำแนก ชนเหล่านั้นทอดทิ้ง
สรีระร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว เมื่อกายแตกย่อมไปสู่
สุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาสีสมานา** ความว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเมื่อจะหวัง ย่อมหวังสุคติ ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้ตั้งอยู่แล้วในธรรมคือศีล ๑๐ ประการ ที่นับว่าความสำรวมอย่างหนึ่ง ในธรรมคือการให้ทานที่มีแต่การจำแนกอย่างหนึ่ง ทอดทิ้งร่างกายกล่าวคือสรีระไว้ในโลกนี้ทีเดียว เพราะการแตกกายของเขา ย่อมเข้าถึงสุคติ.

ท้าวสักกะครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว หวังจะทรงประกาศแก่เศรษฐีนั้นว่า ดูก่อนโกสิยเศรษฐี พวกเรามายังสำนักของท่านเพื่อต้องการข้าวปายาสก็หาไม่ แต่พวกเราเอ็นดูท่านจึงพากันมาด้วยความกรุณา จึงตรัสคาถาว่า

ตัวท่านนั้นชื่อโกสิยะ มีความตระหนี่ มีธรรม
อันลามก เป็นญาติของเราทั้งหลายในชาติก่อน เรา
ทั้งหลายพากันมาในที่นี้เพื่อประโยชน์นี้แก่ท่านผู้เดียว
ด้วยคิดว่า โกสิยะนี้อย่าได้มีธรรมอันลามกไปนรกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โส** ความว่า ท่านนั้นเป็นญาติของพวกเรา. บทว่า **มา ปาปธมฺโม** ความว่า เราพากันนาด้วยคิดอย่างนี้ว่า เศรษฐีเป็นญาติของเรา อย่าได้เป็นผู้มีธรรมอันลามกไปนรกเสียเลย.

โกสิยเศรษฐีสดับคำนั้น มีจิตยินดีว่า ได้ยินว่าเทพบุตรเหล่านั้นใคร่ประโยชน์แก่เราปรารถนาจะยกเราขึ้นจากนรก ให้ประดิษฐานบนสวรรค์ จึงกล่าวคาถาว่า

ก็ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่ข้าพเจ้า
โดยแน่แท้ เพราะเหตุที่มาตามพร่ำสอนข้าพเจ้าอยู่
เนือง ๆ ข้าพเจ้านั้นจักกระทำตามคำทั้งหมดที่ท่านผู้
แสวงหาประโยชน์กล่าวแล้วทุกประการ.
ข้าพเจ้านั้น จะเว้นจากความเป็นคนตระหนี่เสีย
ในวันนี้แหละ อนึ่ง ข้าพเจ้าจะไม่พึงกระทำบาปอะไร ๆ
อนึ่ง ชื่อว่าการไม่ให้ของอะไร ๆ จะไม่มีแก่ข้าพเจ้า
อีก อนึ่ง ข้าพเจ้ายังไม่ให้แล้ว จะไม่ดื่มแม้จนกระ-
ทั่งน้ำ ข้าแต่ท้าววาสวะ ก็เมื่อข้าพเจ้าให้อยู่อย่างนี้
ตลอดกาลทั้งปวง แม้โภคทรัพย์ทั้งหลายของข้าพเจ้า
จักหมดไป ข้าแต่ท้าวสักกะ แต่นั้นข้าพเจ้าจักละกาม
ทั้งหลายที่ยังคงมีอยู่อย่างนี้ไปแล้วจักบวช.

ในคาถานั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **แก่ข้าพเจ้า** หมายเอาแก่ตัวข้าพเจ้าเองคำว่า **ท่าน** หมายเอาท่านทั้งหลาย. คำว่า **ข้าพเจ้า** อธิบายว่า ท่านทั้งหลายมาตามพร่ำสอนข้าพเจ้าอยู่ด้วยเหตุใด ท่านทั้งหลายก็ย่อมเป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่ข้าพเจ้าด้วยเหตุนั้น. คำว่า**ทุกประการ** อธิบายว่า ท่านกล่าวอย่างใด ข้าพเจ้าจักกระทำอย่างนั้นทุกประการ. คำว่า **เว้น** คือ ข้าพเจ้าจะเว้นจากความเป็นคนตระหนี่. คำว่า **การไม่ให้จะไม่มี** อธิบายว่า อนึ่ง จ่าเดิมแต่นี้ไป ชื่นชื่อว่าการ

ไม่ให้แม้ประมาณสักว่าครึ่งหนึ่งแห่งคำข้าวของข้าพเจ้า จะไม่มีอีกต่อไปเลย. คำว่า **อนึ่ง ยังไม่ให้** อธิบายว่า อนึ่ง ข้าพเจ้าได้น้ำมาแม้ประมาณเพียงซองมือหนึ่งถ้ายังมิให้ทานก่อนแล้ว จะไม่ดื่มกินน้ำนั้นเลย. คำว่า **จักหมดไป** คือจักสิ้นไป. คำว่า **ยังคงมีอยู่อย่างนี้** อธิบายว่า ข้าพเจ้าจักละกามอันมีส่วนตามที่ยังเหลืออยู่ด้วยอำนาจวัตถุกามและกิเลสกามทีเดียว.

ท้าวสักกะทรงทรมานมัจฉริยโกสิยเศรษฐี กระทำให้หมดพยศ ให้รู้จักผลแห่งทาน ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ด้วยธรรมเทศนาแล้ว จึงพากันเสด็จกลับเทพนครของพระองค์พร้อมด้วยเทพบุตรเหล่านั้น ฝ่ายมัจฉริยโกสิยเศรษฐีเข้าไปยังพระนคร ขอพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้ทรัพย์แก่ยาจกทั้งหลาย ด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงถือเอาทรัพย์จนเต็มภาชนะที่ตนถือมาแล้ว ๆ นั้นเถิด แล้วออกจากเรือนไปในขณะนั้น ไปสร้างบรรณศาลในระหว่างแม่น้ำคงคาและชาตสระแห่งหนึ่ง ที่ข้างทิศทักษิณ แต่หิมวันตประเทศแล้วจึงบรรพชา มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ได้อยู่ในที่นั้นเป็นเวลานานตลอดกาลถึงชรา.

ในกาลนั้นธิดาของท้าวสักกะมีอยู่ ๔ นาง คือ นางอาสา นางสรัทธา นางสิริ นางหิริ นางทั้ง ๔ นั้นถือเอาของหอมและระเบียบดอกไม้ อันเป็นทิพย์มากมายไปยังสระอโนดาตเพื่อประสงค์จะเล่นน้ำ ครั้นเล่นน้ำในสระนั้นแล้วจึงพากันนั่งอยู่บนพื้นมโนศิลา ในขณะนั้น พราหมณ์ดาบสชื่อนารทะไปยังพิภพดาวดึงส์ เพื่อต้องการจะพักผ่อนในกลางวันจึงกระทำที่อยู่ในกลางวันในสวนนันทนวันและสวนจิตรลดาวัน แล้วถือเอาดอกปาริฉัตตกะเพื่อบังเงาประหนึ่งร่ม ไปยังกาญจนคูหาอันเป็นที่อยู่ของตน โดยที่สุดแห่งพื้นมโนศิลาลำดับนั้น พวกนางเทพธิดาทั้ง ๔ เห็นดอกไม้ในมือของดาบสนั้นจึงพากันขอพระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสคาถาว่า

นางเทพธิดาเหล่านั้น อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดารักษาแล้ว บันเทิงอยู่ ณ ภูเขาคันธมาทน์ ซึ่งเป็นภูเขาสูงสุด ในกาลนั้น นารทดาบสผู้ประเสริฐกว่าฤาษี ผู้สามารถไปตลอดโลกทั้งปวง ได้มาถือเอากิ่งไม้อันประเสริฐมีดอกบานงามดีแล้ว ดอกไม้นั้นสะอาดมีกลิ่นหอม เทพยดาชั้นดาวดึงส์พากันกระทำสักการะ เป็นดอกไม้สูงสุด ท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลายได้เสพแล้ว ส่วนพวกมนุษย์เหล่าอื่น หรือพวกอสูรไม่ได้แล้ว เว้นไว้แต่พวกเทวดา เป็นดอกไม้ที่มีประโยชน์อันสมควรแก่พวกเทวดาเหล่านั้น ในลำดับนั้น นางเทพนารีทั้ง ๔ คือ นางอาสา นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ ผู้มีผิวพรรณประหนึ่งทองคำ เป็นใหญ่กว่านางเทพธิดาผู้รื่นเริง ลุกาขึ้นกล่าวกะนารทมุนีผู้เป็นพราหมณ์ประเสริฐกว่าพวกเทวดามากว่า ข้าแต่มหามุนีผู้ประเสริฐ ถ้าดอกปาริฉัตตกะนี้ พระผู้เป็นเจ้าไม่เจาะจงแล้ว ก็จงให้แก่พวกข้าพเจ้าเถิด คติทั้งปวงจงสำเร็จแก่พระผู้เป็นเจ้า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงให้แก่พวกข้าพเจ้าดุจท้าววาสวะฉะนั้นเถิด นารทดาบสเห็นนางเทพธิดาทั้ง ๔ พากันขอดอกไม้นั้น จึงกล่าวว่า ท่านพูดถ้อยคำชวนทะเลาะ เราหามีความต้องการด้วยดอกไม้เหล่านี้สักน้อยหนึ่งไม่ บรรดาพวกเจ้าทั้ง ๔ นางใดประเสริฐกว่า นางนั้นก็จงประดับดอกไม้นั้นเถิด.

ในคาถาเหล่านั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **เป็นภูเขาอันประเสริฐ** นี้เป็นไวพจน์ของคำแรกที่ว่าเป็นภูเขาสูงสุด. คำว่า **ท้าวสักกเทวราชผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทรงรักษาแล้ว** คือนางเทพธิดาทั้ง ๔ นั้นเป็นผู้อันท้าวสักกะทรงรักษาแล้ว. คำว่า **สามารถไปตลอดโลกทั้งปวง** อธิบายว่า เป็นผู้สามารถที่จะไปได้ในโลกทั้งหมด คือทั้งในเทวโลกทั้งในมนุษยโลก. คำว่า **ถือเอากิ่งไม้อันประเสริฐ** อธิบายว่า ถือเอาดอกไม้มีชื่ออันได้แล้วว่า **ทุมวร-สาขะ** เพราะดอกไม้นี้เกิดจากกิ่ง. คำว่า **พากันทำสักการะ** คือมีสักการะอันกระทำแล้ว. คำว่า **ผู้ประเสริฐกว่าหมู่อมร** ดังนี้ พระศาสดาตรัสหมายเอาท้าวสักกะ. คำว่า **เว้นไว้แต่พวกเทวดา** อธิบายว่า นอกจากพวกเทวดาและท่านผู้มีฤทธิ์แล้ว พวกมนุษย์หรือพวกอมนุษย์มียักษ์เป็นต้นเหล่าอื่นไม่ได้แล้ว. คำว่า **มีประโยชน์อันสมควรแก่พวกเทวดาเหล่านั้น** อธิบายว่า เป็นประโยชน์คือสมควรเหมาะแก่พวกเทวดาเหล่านั้นทีเดียว. คำว่า **ผู้มีผิวพรรณประหนึ่งทองคำ** อธิบายว่า มีผิวหนังประดุจทองคำ. คำว่า **ลุกขึ้น** อธิบายว่า นางเทพนารีเหล่านั้นปรึกษากันว่า พระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้เว้นขาดแล้วจากระเบียบดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้เป็นต้น คงจักไม่ประดับดอกไม้ จักทิ้งเสียในประเทศแห่งหนึ่ง เราจักขอกะท่านแล้วจักประดับดอกไม้ เมื่อจะเหยียดมือออกไปขอ จึงลุกขึ้นพร้อมกันทีเดียว. คำว่า **เป็นใหญ่กว่านางเทพธิดาผู้รื่นเริง** คือเป็นผู้สูงสุดกว่านางผู้รื่นเริงทั้งหลาย. คำว่า **มุนี** หมายเอาฤาษี. คำว่า **ไม่เจาะจง** คือไม่เจาะจงว่า เราจักให้ดอกไม้นี้แก่ชนชื่อโน้น. คำว่า **คติทั้งปวงจงสำเร็จแด่พระผู้เป็นเจ้า** อธิบายว่า นางเทพธิดาเหล่านั้น กล่าวถ้อยคำอันเป็นมงคลแก่นารทมุนีนั้นว่า ขอคติแห่งใจของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหมดจงสำเร็จเถิด ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ได้สิ่งที่ตนปรารถนาแล้วและปรารถนาแล้วเถิด. คำว่า **ดุจท้าววาสวะฉะนั้น** อธิบายว่า ท้าววาสวะผู้เป็นบิดาของหม่อมฉันทั้งหลาย

ประทานสิ่งที่หม่อมฉันปรารถนาแล้ว อยากได้แล้ว ฉันใด แม้พระผู้เป็นเจ้าก็จงให้แก่พวกหม่อมฉันเหมือนกันฉันนั้นเถิด. คำว่า **นั้น** หมายเอาดอกไม้นั้น. คำว่า **เห็น** คือมองเห็น. คำว่า **ชวนทะเลาะ** อธิบายว่า ท่านกล่าวถ้อยคำมีการถือเอาต่าง ๆ ก่อให้เกิดความทะเลาะวิวาท คำว่า **เหล่านี้** อธิบายว่า เราไม่มีความต้องการด้วยดอกไม้เหล่านี้ นารทมุนีแสดงว่าเราเป็นผู้เว้นขาดแล้วจากการทัดทรงประดับดอกไม้. คำว่า บรรดา**พวกท่านนางใดประเสริฐกว่า** อธิบายว่า นางใดเป็นผู้เจริญที่สุดในระหว่างท่านทั้งหลาย. คำว่า **นางนั้นจงประดับ** อธิบายว่า นางนั้นจงประดับดอกไม้นี้.

แม้นางเทพนารีทั้ง ๔ นั้น ครั้นได้สดับคำของดาบส จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่นารทดาบสผู้สูงสุด พระผู้เป็นเจ้านั่นแล
จงพิจารณาดูพวกข้าพเจ้า ปรารถนาจะให้แก่นาง
ใด จงเริ่มให้แก่นางนั้น ก็บรรดาพวกข้าพเจ้า
พระผู้เป็นเจ้าจักให้แก่นางใด นางนั้นแล พวกข้าพเจ้า
สมมุติว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด.

คำว่า **ผู้สูงสุด** ในคาถานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่มหามุนีผู้อุดมพระผู้เป็นเจ้านั่นแล จงใคร่ครวญดูพวกข้าพเจ้า. นารทดาบสสดับคำของนางทั้ง ๔ นั้น เมื่อจะเจรจากะนางเหล่านั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนนางผู้มีกายอันงาม คำนี้ไม่สมควร ใครเล่า
เป็นพราหมณ์ ใครกล่าวการทะเลาะ ถ้าพวกท่านยัง
ไม่ทราบในที่นี้ว่า ตนประเสริฐหรือธรรมประเสริฐ ก็
จงไปทูลถามท่าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตเถิด.

อธิบายความแห่งคาถานั้นว่า ดูก่อนนางผู้มีกายอันงามผู้เจริญ คำที่พวกท่านกล่าวแล้วนี้ไม่สมควรแก่เรา ด้วยว่าเนื้อเป็นอย่างนี้ เมื่อเรากระทำนางหนึ่งในบรรดาพวกท่านให้เป็นผู้ประเสริฐ นางที่เหลือให้เป็นคนเลวแล้ว ความทะเลาะวิวาทก็จะพึงมีขึ้น ใครจะเป็นพราหมณ์ผู้ลอยบาป ใครพึงกล่าวการทะเลาะคือพึงทำความทะเลาะให้เจริญ ด้วยว่าการทำความทะเลาะให้เกิดขึ้นย่อมไม่สมควรแก่เราผู้มีรูปเห็นปานนี้ เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงไปจากที่นี้แล้ว จงถามท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งหลายซึ่งเป็นบิดาของตนเอาเองเถิด ถ้าพวกท่านยังไม่ทราบว่าคนประเสริฐหรือธรรมประเสริฐ.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสพระคาถาว่า

นางเทพธิดาเหล่านั้น ที่นารทดาบสได้กล่าว
ขึ้น เป็นผู้มีความโกรธแค้นอย่างยิ่ง เป็นผู้มัวเมาแล้ว
ด้วยความเมาในผิวพรรณ จึงไปสู่สำนักแห่งท้าว-
สหัสนัยน์ แล้วทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตว่า
บรรดาพวกหม่อมฉัน ใครเล่าเป็นผู้ประเสริฐกว่ากัน.

ในคาถานั้น มีอธิบายว่า คำว่า **มีความโกรธแค้นอย่างยิ่ง** คือ นางทั้ง ๔ นั้น เมื่อนารทดาบสไม่ให้ดอกไม้ ก็เป็นผู้มีความโกรธยิ่งนักหนา. คำว่า **ได้กล่าวขึ้น** คือ เมื่อนารทดาบสกล่าวว่า พวกท่านจงไปถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตเอาเองเถิด. คำว่า **ท้าวสหัสนัยน์** คือไปสู่สำนักของท้าวสักกะ. คำว่า **ใครเล่า** อธิบายว่า นางเทพธิดาทั้ง ๔ ทูลถามว่า ในระหว่างข้าพระองค์ทั้งหลาย ใครคนไหนเล่าเป็นผู้สูงสุด.

นางเทพธิดาทั้ง ๘ ยืนทูลถามดังนั้นแล้ว. (พระศาสดา จึงตรัสพระคาถาว่า)

ท้าวปุรินททะผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ผู้อันเทวดา
กระทำอัญชลีแล้ว ทรงเห็นพระธิดาทั้ง ๔ นั้น มีใจ
พะวักพะวงอยู่ จึงตรัสว่า ดูก่อนธิดาผู้งามเลิศ พวกเจ้า
ทั้งปวงเป็นผู้เช่นเดียวกัน จงยกไว้ก่อน ในที่นี้ใคร
เล่าหนอ ได้กล่าวการทะเลาะขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตา ทิสฺวา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกเทวราชเห็นนางเทพธิดาทั้ง ๔ ซึ่งมายังสำนักของตน. บทว่า **อายตฺตมนา** ความว่า มีใจหงุดหงิดมีจิตฟุ้งซ่าน. บทว่า **กตญฺชลี** ความว่า ผู้อันเทวดาทั้งหลายนอบน้อมอยู่กระทำอัญชลีแล้ว. บทว่า **สาทิสี** ความว่า พวกเจ้าทั้งหมดเป็นผู้เหมือนกันจงยกไว้ก่อน. บทว่า **โกเนธ** ความว่า ก็ใครเล่าหนอ ในที่นี้. บทว่า **กลหํ อุทีรเย** ความว่า กล่าวการทะเลาะวิวาทนี้ขึ้น คือทำความทะเลาะให้เกิดขึ้น.

ลำดับนั้น นางเทพนารีทั้ง ๔ เมื่อจะกราบทูลแด่ท้าวสักกะนั้นจึงกล่าวคาถาว่า

นารทมหามุนีใด ผู้เที่ยวไปยังโลกทั้งปวงดำรงอยู่
ในธรรม มีความเพียร บากบั่นนั่นอยู่ในความสัตย์
อย่างแท้จริง ท่านนั้นได้บอกแก่พวกหม่อมฉัน ณ
ที่ภูเขาคันธมาทน์ ซึ่งเป็นภูเขาอันประเสริฐว่า ถ้า
พวกท่านยังไม่ทราบในที่นี้ว่า ตนประเสริฐหรือธรรม
ประเสริฐ ก็จงไปทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่ง
ภูตเอาเองเถิด.

คำว่า **มีความเพียร** ในคาถานั้น หมายเอามีความบากบั่นเป็นเครื่องก้าวไปข้างหน้าอย่างแท้จริง.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับดังนั้น จึงทรงพระดำริว่า นางทั้ง ๔ นี้

ล้วนเป็นธิดาของเราทั้งหมด ถ้าเราจักกล่าวนางคนหนึ่ง ในบรรดานางเหล่านี้ ว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณ เป็นผู้สูงสุดแล้วไซร้ นางที่เหลือก็จักโกรธ เรา ไม่อาจตัดสินความเรื่องนี้ได้ เราจักส่งธิดาของเราทั้ง ๔ เหล่านี้ ไปยังสำนัก ของโกสิยดาบส ในหิมวันตประเทศ เธอจักวินิจฉัยความเรื่องนี้แก่นางเหล่านั้น เอง จึงตรัสบอกว่า พ่อจะตัดสินความของเจ้าทั้งหลายไม่ได้ ในหิมวันต-ประเทศมีดาบสองค์หนึ่งชื่อว่า โกสิยะ พ่อจักมอบสุธาโภชน์ไปถวายแก่เธอ เธอยังไม่ให้แก่ผู้อื่นก่อนแล้ว จักไม่บริโภค ก็เมื่อจะให้เธอ จะใคร่ครวญเสีย ก่อนแล้ว จึงให้แก่บุคคลผู้มีคุณ ในบรรดาเจ้าทั้งหลาย นางคนใดได้รับภัต จากมือของเธอ นางคนนั้นจักเป็นผู้สูงสุด แล้วจึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนเจ้าผู้มีกายอันงดงาม มหามุนีผู้อยู่ใน
ป่าใหญ่โน้น ยังมิได้ให้ก่อนแล้ว หาบริโภคภัตไม่
เมื่อโกสิยดาบสจะให้ก็พิจารณาเสียก่อนแล้วจึงให้
ถ้าเธอจักให้แก่นางคนใด นางคนนั้นแลเป็นผู้ประเสริฐ.

คำว่า **ผู้อยู่ในป่าใหญ่** ในคาถานั้น หมายเอาผู้มีปกติอยู่ในราวป่า อันใหญ่.

ท้าวสุกกะส่งนางทั้ง ๔ ไปยังสำนักของดาบส ด้วยประการฉะนี้ แล้วให้เรียกมาตลีเทพบุตรมา เมื่อจะส่งไปยังสำนักของดาบสนั้น จึงตรัสคาถา ติดต่อกันไปว่า

ก็โกสิยดาบสนั้นอยู่ในทิศทักษิณ ริมฝั่งแม่น้ำ
คงคา ข้างหิมวันตบรรพตโน้น โกสิยดาบสนั้น
มีน้ำดื่มและโภชนะหาได้ยาก ดูก่อนเทพสารี ท่าน
จงนำสุธาโภชน์ไปให้ถึงเธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อยู่** หมายเอาอาศัยอยู่. คำว่า **ทิศทักษิณ** ได้แก่ ทิศทักษิณ ของภูเขาหิมวันต์. คำว่า **ข้าง** คือข้างภูเขาหิมวันต์.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสว่า

มาตลีเทพสารถีนั้น อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดาใช้ให้ไปแล้ว จึงขึ้นรถเทียมด้วยม้าพันตัว ไปยังอาศรมบทโดยรวดเร็วอย่างนี้ เป็นผู้มีร่างกายอันไม่ปรากฏ ได้ถวายสุธาโภชน์แก่มุนี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อทิสฺสมาโน** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตลีนั้นรับคำสั่งของท้าวสักกเทวราชแล้ว ก็ไปยังอาศรมบทนั้น มีกายอันมิได้ปรากฏให้เห็น ได้ถวายสุธาโภชน์แก่ดาบสนั้น ก็เมื่อจะถวาย ได้วางถาดสุธาโภชน์ลงในมือของเธอ ผู้ประกอบความเพียรอยู่ตลอดราตรี บำเรอไฟในเวลาใกล้รุ่ง เมื่อราตรีสว่างแล้ว ยืนนอบน้อมนมัสการพระอาทิตย์ ซึ่งกำลังขึ้นสู่ท้องฟ้า.

โกสิยดาบสรับโภชนะนั้นแล้ว ยืนกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ก็เมื่อเราบำเรอไฟที่เราบูชาแล้ว ยืนอยู่ใกล้พระอาทิตย์ซึ่งแรกขึ้น มีแสงสว่าง บรรเทาความมืดในโลกอันสูงสุดเสียได้ ท้าววาสวะผู้ครอบงำภูตทั้งหมด หรือว่าใครเล่ามาวางภัตขาวสะอาดลงในฝ่ามือของเรา ภัตนี้ขาวสะอาด มีพรรณขาวประดุจสังข์ขาวน่าดูยิ่งกว่าปุยนุ่น สะอาดมีกลิ่นหอมน่ารักใคร่ ยังไม่เคยมีเลย แม้เราเองก็ยังไม่เคยเห็นมาก่อน ด้วยชาตจักษุของเรา เทวดาองค์ไหนเล่ามาวางไว้ในฝ่ามือของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทคฺคิหุตฺตํ** ความว่า เมื่อเราบำเรอไฟที่เราบูชาแล้ว ออกจากโรงไฟยืนอยู่ที่ประตูบรรณศาลา ยืนอยู่ใกล้ดวงอาทิตย์ซึ่งมีแสงสว่าง บรรเทาความมืดในโลกอันสูงสุดเสียได้ ท้าววาสวะผู้ครอบงำก้าวล่วงเสียซึ่งภูตทั้งหมดเป็นไปอยู่ หรือมิใช่หนอ มาวางภัตอันขาวสะอาดลงบนมือของเราอย่างนี้ โกสิยดาบสนั้นเป็นผู้ยืนอยู่ทีเดียว ได้กล่าวสรรเสริญสุธาโภชน์อันวิเศษด้วยคำเป็นต้นว่า มีพรรณขาวประดุจสังข์ ดังนี้.

ลำดับนั้น มาตลีเทพสารถีจึงตอบว่า

ข้าแต่มหามุนี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพ-
เจ้าถูกท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทวดา ใช้ให้นำ
สุธาโภชน์มาโดยด่วน พระคุณเจ้าจงรู้จักข้าพเจ้าว่า
ชื่อมาตลีเทพสารถี และจงบริโภคภัตอันอุดม อย่า
ห้ามเสียเลย เพราะสุธาโภชน์ที่บริโภคแล้วนั้น ย่อม
ขจัดบาปธรรมได้ถึง ๑๒ ประการ คือ ความหิว ๑
ความกระหาย ๑ ความกระสัน ๑ ความกระวนกระวาย
๑ ความเหน็ดเหนื่อย ๑ ความโกรธ ๑ ความเข้าไป
ผูกโกรธ ๑ ความวิวาท ความส่อเสียด ๑ ความ
หนาว ๑ ความร้อน ๑ ความเกียจคร้าน ๑ ภัตนี้มีรส
อันสูงสุด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุธาภิหาสึ** ความว่า ข้าพเจ้านำสุธาโภชน์นี้มาเฉพาะพระคุณเจ้า. บทว่า **ชานาสิ มํ** ความว่า ขอพระคุณเจ้าจงรู้จักข้าพเจ้าว่า ผู้นี้คือเทพสารถีมีนามว่า มาตลี. บทว่า **มาภิวารยิ** ความว่า ขอพระคุณเจ้า อย่าได้ห้ามเสียเลยว่า เราจักไม่บริโภคภัตนี้ดังนี้ จงฉันเถิด อย่ากระทำความชักช้าเลย. บทว่า **ปาปเก** ความว่า ด้วยว่าสุธาโภชน์

ที่บุคคลบริโภคแล้วนี้ ย่อมขจัดเสียได้ซึ่งธรรมอันลามกถึง ๑๒ ประการ คือ ย่อมขจัดความหิวเป็นที่ ๑ ก่อน ขจัดความกระหายน้ำเป็นที่ ๒ ความกระสันเป็นที่ ๓ ความกระวนกระวายกายเป็นที่ ๔ ความเหน็ดเหนื่อยเป็นที่ ๕ ความโกรธเป็นที่ ๖ ความเข้าไปผูกโกรธเป็นที่ ๗ ความวิวาทเป็นที่ ๘ ความส่อเสียดเป็นที่ ๙ ความหนาวเป็นที่ ๗ ความร้อนเป็นที่ ๑๑ ความเกียจคร้านเป็นที่ ๑๒ สุธาโภชน์มีรสอันสูงสุด คือมีรสอันอุดมถึงเพียงนี้ ย่อมขจัดบาปธรรม ๑๒ ประการเหล่านี้เสียได้.

โกสิยดาบสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งการสมาทานวัตรของตน จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาตลีเทพสารถี เรายังไม่ได้ให้ก่อนแล้ว บริโภคย่อมไม่สมควร วัตรของเรานี้เป็นวัตรอันอุดม อนึ่ง การบริโภคคนเดียว พระอริยเจ้าไม่บูชาแล้ว ก็ชนผู้มิได้แบ่งบริโภคเสียแต่ผู้เดียว ย่อมไม่ประสบความสุขเลย.

โกสิยดาบสครั้นกล่าวคาถาแล้ว ผู้อันมาตลีถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระคุณเจ้าเห็นโทษอะไรในการไม่ให้คนอื่นเสียก่อนแล้วบริโภค จึงได้สมาทานวัตรนี้ จึงตอบว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้ฆ่าหญิง คบหาภรรยาของชายอื่น ประทุษร้ายต่อมิตร อนึ่ง ย่อมฆ่าสมณพราหมณ์ ผู้มีวัตรอันดีงาม ชนเหล่านั้นทั้งหมดทีเดียว มีความตระหนี่เป็นที่ห้า ชื่อว่าเป็นผู้เลวทราม เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าไม่ให้ก่อนแล้วจึงไม่ดื่มแม้จนกระทั่งน้ำ ข้าพเจ้านั้น จักให้ทานแก่หญิงหรือชาย ที่ผู้

รู้สรรเสริญแล้ว เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีศรัทธา รู้
ถ้อยคำที่ปฏิคาหกขอ ปราศจากความตระหนี่ สมมติ
ว่าเป็นผู้สะอาดและมีความสัตย์ในโลกนี้.

ในคาถานั้นมีคำอรรถาธิบายว่า คำว่า **ก่อน** คือไม่ให้ก่อนแล้วอย่างหนึ่ง โกสิยดาบสแสดงว่า วัตรนี้เป็นวัตรอันอุดมของเรามาก่อน คือเราสมาทานวัตรนี้มาก่อนด้วยประการฉะนี้แล. คำว่า **การบริโภคคนเดียว** คือการกินของบุคคลคนเดียว พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นไม่บูชาแล้ว. คำว่า **ความสุข** คือย่อมไม่ได้รับความสุขทั้งที่เป็นทิพย์และเป็นของมนุษย์.

คำว่า **ฆ่าหญิง** ได้แก่ ฆ่าสตรี. คำว่า **เหล่าใด** คือเหล่าใดเหล่าหนึ่ง. คำว่า **ด่า** คือ ย่อมด่า. คำว่า **ผู้มีวัตรอันดีงาม** หมายเอาสมณพราหมณ์ผู้ประกอบในธรรม. คำว่า **มีความตระหนี่เป็นที่ห้า** อธิบายว่า ความตระหนี่เป็นที่ห้าของชนเหล่านั้น เหตุนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่ามีความตระหนี่เป็นที่ห้า. คำว่า **เลวทราม** คือ ธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้จึงชื่อว่า อธรรม. คำว่า **เพราะเหตุนั้น** เราจึงสมาทานวัตรนี้ว่า ถ้ายังมิได้ให้ก่อนแล้ว จักไม่บริโภคแม้น้ำดังนี้ เพราะกลัวความเป็นอธรรมที่ห้า. คำว่า **ข้าพเจ้านั้น** อธิบายว่า ข้าพเจ้านั้นจักให้ทานแก่หญิงหรือ. คำว่า **ผู้รู้สรรเสริญแล้ว** หมายเอาผู้รู้ซึ่งได้แก่บัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว. คำว่า **สมมติ เป็นผู้สะอาดแล้วมีความสัตย์** อธิบายว่า บุรุษทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้ประกอบไปด้วยศรัทธาอันหยั่งลงเชื่อมั่น เป็นผู้รู้ถ้อยคำปราศจากความตระหนี่ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้สะอาดและสมมติว่าสูงสุด.

มาตลีสดับคำนั้น จึงยืนแสดงกายให้ปรากฏ. ในขณะนั้น นางเทพ-กัญญาทั้ง ๔ เหล่านั้น ได้มายืนอยู่ในทิศทั้ง ๔ คือนางสิริยืนอยู่ในทิศปราจีน นางอาสายืนอยู่ในทิศทักษิณ นางศรัทธายืนอยู่ในทิศประจิม นางหิริ ยืนอยู่ในทิศอุดร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ลำดับนั้น นางเทพกัญญาทั้ง ๔ คือนางอาสา
นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ ผู้มีผิวพรรณประดุจ
ทองคำ ซึ่งท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลาย
อนุมัติส่งไปแล้ว ได้ไปยังอาศรมซึ่งเป็นที่อยู่ของ
โกสิยดาบสนั้น โกสิยดาบสได้เห็นนางเทพกัญญา
ทั้งปวงนั้น มีผิวพรรณอันงามประดุจเปลวเพลิง เป็น
บันเทิงอย่างยิ่ง จึงได้กล่าวกับนางเทพกัญญาทั้ง ๔
ในทิศทั้ง ๔ ต่อหน้ามาตลีว่า ดูก่อนเทวดาใน
บูรพาทิศ ท่านมีชื่อว่าอย่างไร จงบอกไป ท่านเป็นผู้
มีสรีระอันประดับแล้ว งดงามดุจดาวประกายพรึก
อันประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย ดูก่อนท่านผู้มีร่างกาย
คล้ายกับรูปทองคำ เราถามท่าน ท่านจงบอกแก่เราว่า
ท่านเป็นเทวดาอะไร.

นางสิริได้สดับคำดังนั้นแล้ว เมื่อจะกระทำตนให้ปรากฏ จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้ามีสิริชื่อว่า นางสิริเทวี เป็นผู้ไม่เสพคบหา
สัตว์ลามกอันหมู่มนุษย์บูชาแล้วทุกเมื่อ มาสู่สำนักของ

ท่านเพราะความทะเลาะกันด้วยเรื่องสุธาโภชน์ ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอท่านจงแบ่งสุธาโภชน์นั้นให้ข้าพเจ้าบ้าง.

ข้าแต่มหามุนี ผู้สูงสุดกว่าผู้บูชาทั้งหลาย ข้าพเจ้าปรารถนาความสุขแก่นรชนใด นรชนนั้นบันเทิงอยู่ด้วยสรรพกามสมบัติทั้งหลาย ท่านจงรู้จักข้าพเจ้าว่า สิรี ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอท่านจงแบ่งสุธาโภชน์ให้ข้าพเจ้าบ้างเถิด.

ในคาถานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า **ลำดับนั้น** คือ ในกาลนั้น. คำว่า **อนุมัติ** คือ รับรู้แล้ว อธิบายว่า เป็นผู้อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลาย อนุมัติแล้วด้วย ส่งไปแล้วด้วยในกาลนั้น. คำว่า **เป็นผู้บันเทิงอย่างยิ่ง** อธิบายว่า เป็นผู้รื่นเริงอย่างยิ่ง ทุกนางมิได้มีเหลือเลย พระบาลีบางฉบับเป็น **สามํ** แปลว่า เอง อธิบายว่า ก็โกสิยดาบสนั้นเห็นนางเทพกัญญาเหล่านั้นเองทีเดียว. คำว่า ๔ หมายเอานางเทพกัญญาทั้ง ๔ อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีเป็นจตุราก็มี อธิบายว่า ประกอบพร้อมด้วยทิศทั้ง ๔. คำว่า **ประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย** คือ ประเสริฐกว่าดวงดาราทั้งหมด. คำว่า **มีร่างกายคล้ายรูปทองคำ** คือมีสรีระเหมือนกับรูปเปรียบทองคำ. คำว่า **ข้าพเจ้ามีชื่อว่า นางสิรี** คือ ข้าพเจ้ามีนามว่า สิรี. คำว่า **มาสู่สำนักของท่าน** คือมายังสำนักของพระผู้เป็นเจ้า. คำว่า **จงแบ่ง** คือ แบ่งให้ข้าพเจ้าได้ด้วยประการใด. ขอท่านจงทำด้วยประการนั้นเถิด อธิบายว่า จงให้สุธาโภชน์แก่ข้าพเจ้าบ้าง. คำว่า **จงรู้** คือจงรู้จัก. คำว่า **สูงสุดกว่าผู้บูชาทั้งหลาย** คือเป็นผู้อุดมกว่าผู้บูชาอยู่ซึ่งไฟ.

โกสิยดาบสสดับคำนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

นรชนทั้งหลายผู้มีความเพียรประกอบด้วยศิลปะ วิทยาและความประพฤติดี ความรู้และการงานของตน เป็นผู้ท่านละทิ้งเสียแล้ว ย่อมไม่ได้ประโยชน์อะไร กิจทีมีความขาดแคลนอันใดที่ท่านทำแล้ว กิจนั้นไม่ดีเลย. เราเห็นนรชนผู้เป็นบุรุษเกียจคร้าน บริโภคมาก ทั้งมีตระกูลต่ำมีรูปแปลก ดูก่อนนางสิรี นรชนที่ท่านรักษาไว้แม้สมบูรณ์ด้วยชาติผู้มีโภคทรัพย์ มีความสุข ย่อมใช้เหมือนทาส. เพราะฉะนั้น เรารู้จักท่านเป็นผู้ไม่มีสัจจะ ไม่รู้สิ่งที่ควรและไม่ควรแล้ว และเสพคบหาเป็นผู้หลงนำผู้รู้ให้ตกไปตาม นางเทพธิดาเช่นท่านย่อมไม่สมควรอาสนะและน้ำ สุธาโภชน์จักมีแต่ไหนเล่า จงไปเสียเถิด ท่านไม่ชอบใจแก่เรา.

ในคาถานั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **ศิลปะ** คือประกอบด้วยศิลปะมีศิลปะที่เกี่ยวกับช้างม้ารถและธนูเป็นต้น . คำว่า **วิทยาและความประพฤติดี** หมายเอาวิชาที่นับเอาพระเวททั้ง ๓ และศีล. คำว่า **ความรู้และการงานของตน** คือเป็นผู้ประกอบด้วยความเพียรแห่งบุรุษของตน. คำว่า **อะไร** คือว่า ย่อมไม่ได้ยศหรือความสุข แม้มีประมาณเล็กน้อย. คำว่า **กิจนั้น** คือความกังวลอันใดที่ท่านกระทำแล้ว แก่บุคคลผู้เรียนศิลปะทั้งหลายแล้วเที่ยวไป เมื่อต้องการความเป็นใหญ่กิจนั้นไม่ดีเลย. คำว่า **มีรูปแปลก** คือมีรูปผิดปกติ. คำว่า **ที่ท่านรักษาไว้** คือที่ท่านตามรักษาไว้แล้ว. คำว่า **สมบูรณ์ด้วยชาติ** คือถึงพร้อมแล้วด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมแล้วด้วยศิลปะวิทยาความประพฤติและ

การงานอันประกอบด้วยปัญญาบ้าง. คำว่า **ย่อมใช้** คือย่อมกระทำการใช้สอย. คำว่า **เพราะฉะนั้น** คือเหตุนั้น. คำว่า ไม่มีสัจจะ คือท่านไม่มีสัจจะ เพราะไม่ประพฤติอยู่ในสัจจะที่นับว่า สภาวะ คือเว้นจากความเป็นผู้สูงสุด. คำว่า **ไม่รู้และเสพคบหา** คือไม่แบ่งไม่รู้จักสิ่งที่ควรและไม่ควร เสพอยู่ซึ่งนรชน นอกนี้แม้ถึงพร้อมแล้วด้วยศิลปะเป็นต้น. คำว่า **ทำผู้รู้ให้ตกไปตาม** คือทำบัณฑิตให้ตกไปตาม คือทำบัณฑิตให้ตกไปแล้วเที่ยวเบียดเบียนอยู่. คำว่า **สุธาโภชน์จักมีแต่ที่ไหนเล่า** อธิบายว่า สุธาโภชน์ของท่านผู้มีคุณเลวทรามเช่นนั้นจะมีแต่ที่ไหน ท่านย่อมไม่ชอบใจเรา ท่านจงกลับไปเสีย อย่าอยู่ในที่นี้เลย.

นางสิริเทพธิดานั้น ครั้นถูกโกสิยดาบสนั้นห้ามแล้ว ก็อันตรธาน-หายไปในที่นั้นนั่นเอง ลำดับนั้น โกสิยดาบสนั้นเมื่อจะเจรจากับนางอาสาเทพธิดา จึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

ใครนั่นเป็นผู้มีฟันขาว สวมกุณฑลมีร่างกาย
อันวิจิตร ทรงเครื่องประดับเกลี้ยงเกลาทำด้วยทองคำ
นุ่งห่มผ้ามีสีดังสายน้ำหยด ย่อมงดงามเหมือนดัง
ประดับช่อดอกไม้มีสีแดงดุจเปลวไฟไหม้หญ้าคา
ฉะนั้น. ท่านเป็นเหมือนนางเนื้อทรายคะนอง ที่นาย
ขมังธนูยิงผิดแล้ว มองดูอยู่ดุจทำเขลา ฉะนั้น ดูก่อน
นางเทพธิดาผู้มีดวงตาอันขาว ในที่นี้ ใครเป็นสหาย
ของท่าน ท่านอยู่ในป่าใหญ่ แต่ผู้เดียวไม่กลัวหรือ.

ในคาถานั้นมีอธิบายว่า คำว่า **มีร่างกายอันวิจิตร** คือประกอบด้วยองค์อวัยวะอันวิจิตร. คำว่า **ทรงเครื่องประดับเกลี้ยงเกลาทำด้วยทองคำ** คือทรงเครื่องอลังการทองคำอันเกลี้ยงเกลา อันสำเร็จขึ้นจากการกระทำ. คำว่า

มีสีดังสายน้ำหยด คือ นุ่งห่มผ้าทุกูลพัสตร์อันเป็นทิพย์ มีสีดุจสายน้ำที่หยดลงแล้ว คำว่า **นุ่งห่ม** คือทั้งนุ่งแล้วด้วย ห่มแล้วด้วย. คำว่า **แดงดุจเปลวไฟไหม้หญ้าคา** คือ มีสีแดงเหมือนเปลวแห่งไฟที่กำลังไหม้หญ้าคา. คำว่า **ประดับช่อดอกไม้** มีคำอธิบายว่า ประดับช่อดอกไม้ เช่นช่อดอกอโศกที่หูทั้งสองข้าง. คำว่า **นายขมังธนู** หมายเอานายพราน. คำว่า **ยิงผิด** คือ ยิงพลาดไป. คำว่า **ดุจทำเขลา** อธิบายว่า นางเนื้อนั้นกลัวแล้ว จึงยืนอยู่ในระหว่างป่ามองดูนายพรานนั้นดุจทำเป็นเขลา ฉันใด ท่านก็แลดูเราฉันนั้นเหมือนกัน.

ในลำดับนั้น นางอาสา จึงตอบว่า

ข้าแต่โกสิยดาบส ในที่นี้สหายของข้าพเจ้า
ย่อมไม่มี ข้าพเจ้าเป็นเทวดามีชื่อว่า อาสา เกิดใน
ดาวดึงส์พิภพ มาสู่สำนักของท่านเพราะหวังสุธาโภชน์
ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ท่านจงแบ่งสุธา
โภชน์นั้นให้แก่ข้าพเจ้าบ้าง.

คำว่า **เกิดในดาวดึงส์พิภพ** ในคาถานั้น หมายความว่า เป็นผู้เกิดพร้อมแล้วในพิภพชั้นดาวดึงส์.

โกสิยดาบสสดับคำนั้น เมื่อจะแสดงว่า ท่านให้ความหวังด้วยความสำเร็จผลแห่งความหวังแก่บุคคลที่ท่านชอบใจ หาให้แก่ผู้ที่ท่านไม่ชอบใจไม่ ความพินาศแห่งความปรารถนาที่ท่านตั้งใจไว้โดยชอบมิได้มี ดังนี้ ได้กล่าวเป็นคาถาว่า

พ่อค้าทั้งหลาย มีความหวังแสวงหาทรัพย์ ย่อม
ขึ้นเรือแล่นไปในทะเล อนึ่ง พ่อค้าเหล่านั้น ย่อมจม

ในท่ามกลางมหาสมุทรนั้น ในกาลบางครั้ง เขามี
ทรัพย์สิ้นไป ทั้งทรัพย์อันเป็นต้นทุนก็สูญหายไปแล้ว
ก็กลับมา ชาวนาทั้งหลาย ย่อมไถนาด้วยความหวัง
หว่านพืชก็กระทำโดยแยบคาย เขาไม่ได้ประสบผล
อะไร ๆ จากข้าวกล้านั้น เพราะเพลี้ยตกลงบ้าง เพราะ
ฝนแล้งบ้าง ในภายหลัง นรชนทั้งหลายผู้แสวงหา
ความสุข ทำความหวังข้างหน้า ย่อมทำการงานของตน
เพื่อนาย นรชนเหล่านั้น ถูกศัตรูเบียดเบียนแล้ว ไม่
ได้ประโยชน์อะไร ๆ ย่อมหนีไปสู่ทิศทั้งหลาย เพื่อ
ประโยชน์แก่นายอีก สัตว์ผู้แสวงหาความสุขเหล่านี้
เป็นผู้ใคร่จะไปสวรรค์ ละทิ้งธัญชาติทรัพย์และหมู่
ญาติเสียแล้ว ย่อมทำความเพียรอันเศร้าหมองตลอด
กาลนาน เดินทางผิดย่อมไปสู่ทุคติเพราะความหวัง
เพราะฉะนั้น ท่านชื่อว่า อาสา ที่เขาสมมติว่า เป็นผู้
มักกล่าวให้เคลื่อนคลาดจากความจริง ดูก่อนนางอาสา
ท่านจงนำความหวังในสุธาโภชน์ในตนออกเสีย นาง
เทพธิดาเช่นท่าน ยังไม่สมควรอาสนะและน้ำสุธาโภชน์
จักมีแต่ที่ไหนเล่า ท่านจงไปเสียเถิด ท่านไม่เป็นที่
ชอบใจของเรา.

ในคาถานั้นมีอธิบายว่า คำว่า **แล่นไป** คือ แล่นเรือไป. คำว่า**มีทรัพย์สิ้นไป** คือ ทรัพย์สูญไปแล้ว โกสิยดาบสกล่าวอธิบายไว้ว่า ชนเหล่าหนึ่งย่อมอิ่มเอิบด้วยอำนาจของท่าน และชนอีกพวกหนึ่งก็เสื่อมโทรมด้วยอำนาจ

ของท่าน ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น คนที่มีธรรมอันลามกเหมือนอย่างท่านจึงไม่มี. คำว่า **ทำโดยแยบคาย** คือ ย่อมกระทำกิจนั้น ๆ โดยอุบาย. คำว่า **เพราะเพลี้ยตกลงบ้าง** อธิบายว่า เพราะอันตรายที่เกิดแก่ข้าวกล้าทั้งหลาย มีฝนตกไม่เสมอกันและสัตว์จำพวกหนู มอด หมู และสัตว์พวกแมลงต่าง ๆ และโรคเกิดจากข้าวสาลีเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งตกลง. คำว่า **นั้น** อธิบายว่า โกสิยดาบสกล่าวว่า ชาวนาเหล่านั้นย่อมไม่ประสบผลอะไร ๆ จากข้าวกล้านั้น ท่านผู้เดียวย่อมกระทำกรรมคือการตัดความหวังของชาวนาแม้เหล่านั้น. คำว่า **ในภายหลัง กระทำการงานของตน** อธิบายว่า กระทำความบากบั่นของบุรุษในยุทธภูมิทั้งหลาย. คำว่า **กระทำความหวังข้างหน้า** คือ กระทำความหวังที่จะเป็นใหญ่ข้างหน้า. คำว่า **เพื่อประโยชน์แก่นาย** คือ เพื่อความต้องการของนาย. คำว่า ถูก**ศัตรูเบียดเบียน** คือ เป็นผู้ถูกข้าศึกทั้งหลายเบียดเบียนแล้ว มีทรัพย์สมบัติก็ถูกยื้อแย่งแล้ว มีเสนาและพาหนะถูกกำจัดแล้ว. คำว่า **หนีไป** คือ ย่อมหนีไป. คำว่า **ไม่ได้ประโยชน์อะไร ๆ** คือ ไม่ได้ความเป็นใหญ่ โกสิยดาบสกล่าวว่า ท่านผู้เดียวย่อมกระทำให้ชนแม้เหล่านี้ ไม่ได้ความเป็นใหญ่ด้วยประการฉะนี้. คำว่า **ผู้ใคร่จะไปสวรรค์** คือ เป็นผู้ปรารถนาจะไปยังสวรรค์. คำว่า **เศร้าหมอง** หมายเอาความลำบากกายมีความเพียร ๕ อย่าง ซึ่งหมดโอชะแล้วเป็นต้น. คำว่า **ตลอดกาลนาน** ได้แก่ สิ้นกาลนานยิ่งนัก. คำว่า **ท่านชื่อ อาสา** ที่เขาสมมติว่าเป็นผู้มักกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง อธิบายว่า สัตว์เหล่านั้นย่อมไปสู่ทุคติเพราะความหวังอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท่านมีชื่อว่า อาสา เป็นผู้ที่เขาสมมติแล้วว่า

เป็นผู้มักกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง คือถึงการนับว่าเป็นผู้กล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง โกสิยดาบสย่อมเรียกนางเทพธิดานั้นว่า ดูก่อนอาสา ดังนี้.

แม้นางอาสานั้น ครั้นถูกโกสิยดาบสห้ามเสียแล้ว จึงอันตรธานหายไป. ในลำดับนั้น โกสิยดาบสเมื่อจะเจรจากับนางศรัทธา จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านผู้มียศ รุ่งเรืองอยู่ด้วยยศ ยืนอยู่เป็นเจ้า
ในทิศ เราเรียกโดยชื่ออันน่าเกลียด ดูก่อนนางผู้มี
ร่างกายคล้ายทองคำ เราขอถามท่าน ท่านจงบอกเรา
ว่า ท่านเป็นเทวดาอะไร.

ในคาถานั้นคำว่า **รุ่งเรือง** คือ รุ่งโรจน์อยู่. คำว่า **เราเรียกโดยชื่ออันน่าเกลียด** อธิบายว่า เราเรียกอยู่โดยชื่ออันน่าเกลียดคือลามกอย่างนี้ว่า นางอื่นอีกบ้าง นางคนหลังบ้าง. คำว่า **เป็นเจ้าในทิศ** ได้แก่ ท่านยืนรุ่งเรืองอยู่.

ลำดับนั้น นางศรัทธาจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้ามีชื่อว่า ศรัทธาเทวี ที่มนุษย์บูชาแล้วเป็น
ผู้ไม่เสพคบสัตว์ผู้ลามกในกาลทุกเมื่อ มาสู่สำนัก
ของท่าน เพราะวิวาทด้วยสุธาโภชน์ ข้าแต่ท่านผู้มี
ปัญญาอันประเสริฐ ท่านจงแบ่งสุธาโภชน์นั้นให้
ข้าพเจ้าบ้างเถิด.

ในคาถานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า **ศรัทธา** ได้แก่ การเชื่อถ้อยคำของบุคคลคนใดคนหนึ่ง มีโทษก็มี ไม่มีโทษก็มี. คำว่า **บูชา** คือ บูชาแล้วด้วยอำนาจแห่งส่วนอันไม่มีโทษ. คำว่า **ไม่เสพคบสัตว์ผู้ลามกในกาลทุก**

เมื่อ อธิบายว่า เป็นผู้มีศรัทธาอันหาโทษมิได้ จริงอยู่ คำว่า **ศรัทธา** นี้เป็นชื่อของเทวดาผู้สามารถตบแต่งจัดแจง แม้ในบุคคลอื่นมีการจัดแจงโดยส่วนเดียวเป็นสภาพ.

ลำดับนั้น โกสิยดาบสจึงกล่าวว่ากะนางศรัทธานั้นว่า

ก็บางคราวมนุษย์ทั้งหลาย ถืออาการให้บ้าง การฝึกฝนบ้าง การบริจาคบ้าง การสำรวมบ้าง ย่อมกระทำด้วยความเชื่อ แต่มนุษย์พวกหนึ่งกระทำโจรกรรมบ้าง พูดเท็จบ้าง ล่อลวงบ้าง กล่าวส่อเสียดบ้าง ท่านอย่าประกอบต่อไปเลย.

บุรุษผู้มีความเพ่งเล็งในภรรยาทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยศีล ผู้มีวัตรในการปฏิบัติสามีดีแล้ว และเป็นผู้เสมอกัน ย่อมนำความพอใจในนางกุลธิดาออกเสีย เพราะเขาทำความเชื่อตามคำของนางกุมกทาสีอีกดูก่อนนางศรัทธา ตัวท่านนั่นแล ให้ชนอื่นเสพคบภรรยาของผู้อื่น ท่านย่อมทำบาป ละทิ้งกุศลเสีย นางเช่นท่านไม่สมควรแก่อาสนะและน้ำ สุธาโภชน์จักมีแต่ไหนเล่า ท่านจงไปเสีย ท่านไม่เป็นที่ชอบใจของเรา.

ก็ดาบสนั้น กล่าวกะนางเทพธิดาผู้มีชื่อว่า ศรัทธานั้นว่า สัตว์เหล่านี้เชื่อถ้อยคำของผู้ใดผู้หนึ่งแล้ว ย่อมกระทำกรรมนั้น ๆ เขาย่อมทำกรรมซึ่งไม่สมควรกระทำให้มากกว่ากรรมที่ควรกระทำเสียอีก กรรมนั้นทั้งหมด ย่อมชื่อว่า เป็นกรรมที่ท่านใช้ให้เขาทำแล้วทุกอย่าง ดังนี้ กล่าวไว้แล้ว ด้วยความมุ่งหมายอย่างนี้.

ในคาถานั้นมีคำอธิบายว่า ก็การให้ที่ประกอบด้วยเจตนามีวัตถุ ๑๐ ประการ ชื่อว่า**ทาน.** การฝึกอินทรีย์ ชื่อว่า**การฝึกฝน** การบริจาคไทย-ธรรม ชื่อว่าการบริจาค ศีล ชื่อว่า**การสำรวม.** คำว่า **ถือเอาด้วยความเชื่อ** อธิบายว่า แม้ถือเอาแล้ว ก็ย่อมกระทำตามคำของบุคคลผู้กล่าวอยู่ว่า การให้ทานเป็นต้นเหล่านี้ มีอานิสงส์มาก ท่านพึงกระทำเถิด ดังนี้ เพราะความเชื่อ. คำว่า **ล่อลวง** ความว่า มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมกระทำกรรมมีการโกงด้วยตาชั่งเป็นต้น หรือกรรมมีการโกงชาวบ้านเป็นต้น. คำว่า **แต่มนุษย์พวกหนึ่ง** มีอธิบายว่า ฝ่ายมนุษย์อีกพวกหนึ่งเชื่อถ้อยคำของชนบางพวกว่า ท่านพึงกระทำโจรกรรมเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่คนเหล่านั้นด้วยเหล่านี้ด้วย ในกาลทั้งหลายซึ่งเห็นปานนี้ ดังนี้ แล้วกระทำกรรมแม้เหล่านี้. คำว่า **ท่านอย่าประกอบต่อไป** อธิบายว่า แม้ชนเหล่าอื่นไม่เชื่อถ้อยคำของบุคคลผู้กล่าวอยู่ว่า กรรมเหล่านั้น เต็มไปด้วยโทษมีทุกข์เป็นผล ท่านไม่ควรทำดังนี้ ก็ยังขืนกระทำ กรรมนั้น ท่านอย่าได้ชักชวนต่อไป เพราะกรรมที่บุคคลกระทำด้วยอำนาจของท่านนั้น มีโทษก็มี ไม่มีโทษก็มี ด้วยประการฉะนี้. คำว่า **เสมอกัน** คือเป็นผู้เสมอกันด้วยชาติ โคตรและศีลเป็นต้น. คำว่า **เพ่งเล็ง** อธิบายว่า ตัณหา ท่านกล่าวว่าความเพ่งเล็ง อธิบายว่า เป็นผู้มีความห่วงใยยังมีตัณหา. คำว่า **ความพอใจ** ได้แก่ เป็นผู้มีจิตรักใคร่แล้ว ย่อมกระทำความกำหนดด้วยสามารถแห่งความพอใจ. คำว่า **ความเชื่อ** ได้แก่ ย่อมกระทำความเชื่อตามถ้อยคำแม้ของนางกุมภทาสี จริงอยู่ เมื่อนางกุมภทาสีนั้นกล่าวอยู่ว่า ดิฉันจักกระทำอุปการะชื่อนี้แก่ท่าน ดังนี้ บุรุษนั้นเชื่อแล้วก็ทิ้งแม้หญิงผู้มีตระกูลเสีย กลับมาเห็นกับนางทาสีนั้นแล. อนึ่ง บุรุษกระทำความเชื่อตามถ้อยคำของนางกุมภทาสีว่า หญิงมีชื่อนั้น มีจิตรักใคร่ในตัวท่าน ดังนี้แล้วย่อมเสพภรรยาของชนอื่น. คำว่า **ดูก่อนนางศรัทธา ตัวท่านนั่นแลให้ชนอื่นเสพในภรรยาของผู้อื่น** มีอธิบายว่า เพราะเหตุที่ชนทั้งหลายเชื่อฟังคำนั้น ๆ

จึงเสพภรรยาของชนอื่นกระทำกรรมอันเป็นบาปละกุศลเสีย เพราะอำนาจของท่าน เพราะฉะนั้น ตัวท่านนั่นแล ชื่อว่าเป็นผู้เสพซึ่งภรรยาของชนอื่น ท่านย่อมกระทำกรรมอันเป็นบาปทั้งหลาย ย่อมละทิ้งกุศลเสีย บุคคลที่มีธรรมอันลามก ผู้ทำโลกให้ฉิบหายเหมือนกับท่านไม่มีอีกแล้ว ท่านจงไปเสียเถิด ท่านไม่เป็นที่ชอบใจแก่เรา.

นางศรัทธานั้น ก็ได้อันตรธานหายไปในที่นั้นเอง. ฝ่ายโกสิยดาบส เมื่อจะเจรจากับนางหิรีผู้ยืนอยู่ด้านทิศอุดร จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เมื่ออรุณขึ้นไปในที่สุดแห่งราตรี นางเทพธิดาใด เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปอันงดงามปรากฏอยู่ ดูก่อนเทวดา ท่านเปรียบเหมือนนางเทพธิดานั้น จะพูดกะเราหรือ ท่านจงบอกแก่เราว่าท่านเป็นนางอัปสรอะไร ท่านมีชื่อว่าอย่างไร ยืนอยู่ประดุจเถาวัลย์ดำในฤดูร้อน และประดุจเปลวไฟที่ห้อมล้อมอยู่ด้วยใบไม้สีแดง ถูกลมพัดแล้วดูงามฉะนั้น ท่านเป็นผู้ราวกะว่าจะพูดแต่มิได้เปล่งวาจาออกมา แลดูอยู่เหมือนนางเนื้อเขลาฉะนั้น.

ในคาถานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า **ในที่สุดแต่งราตรี** หมายถึงราตรีอันเป็นที่สุดท้าย อธิบายว่า กาลเป็นที่สุดแห่งกลางคืน. คำว่า **ขึ้นไป** คือเมื่ออรุณขึ้นไปแล้ว. คำว่า **ใด** อธิบายว่า นางเทพธิดาใดเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปอันงดงาม เพราะมีผิวพรรณดังทองคำปรากฏอยู่ทางด้านทิศบูรพาในเวลากลางคืน. คำว่า **ประดุจเถาวัลย์ดำในฤดูร้อน** คือประหนึ่งว่า เถาวัลย์มีสีดำในสมัยแห่งฤดูร้อน ฉะนั้น. คำว่า **ประดุจเปลวไฟ** ได้แก่ ประดุจเปลวเพลิง แม้นางเทพธิดานั้น ยืนอยู่ประดุจเถาวัลย์คำที่งอกขึ้นอ่อน ๆ มีสีแดงดีในนาที่ไฟไหม้แล้วใหม่ ๆ. คำว่า **ห้อมล้อมอยู่ด้วยใบไม้สีแดง** คือมีใบไม้ต่าง ๆ

ซึ่งมีสีแดงแวดล้อมแล้ว. คำว่า **ท่านมีชื่อว่าอย่างไรยืนอยู่** อธิบายว่า เถาวัลย์คำอ่อนนั้น ถูกลมพัดแล้วไหวไปมาอยู่ดูงดงามตั้งอยู่ด้วยประการใด ท่านมีชื่อว่าอย่างไร ยืนอยู่ด้วยประการนั้น. คำว่า **ราวกะว่าจะพูด** อธิบายว่า ท่านได้เป็นผู้ราวกะว่าปรารถนาจะพูดกับเรา แต่หาเปล่งถ้อยคำไม่.

ลำดับนั้น นางหิรีเทพธิดานั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้ามีชื่อว่านางหิรีเทวี ได้รับการบูชาแล้ว
ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เสพสัตว์ผู้ลามกใน
กาลทุกเมื่อ มายังสำนักของท่าน เพราะวิวาทกันด้วย
เรื่องสุธาโภชน์ ข้าพเจ้านั้น มิอาจที่จะขอสุธาโภชน์
กะท่านได้ เพราะการขอของหญิงดูเหมือนจะเป็นของ
น่าละอาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หิราห** คือ ข้าพเจ้าชื่อหิรี. บทว่า **สุธํ ปิ** ความว่า ข้าพเจ้านั้นไม่อาจแม้เพื่อขอสุธาโภชน์กะท่าน. เพราะเหตุไร บทว่า **โกปินรูปาวิย ยาจนิตฺถิยา** ความว่า เพราะการขอของหญิงดูเหมือนจะเป็นของน่าละอาย เป็นเช่นกับการเปิดเผยอวัยวะลับ เป็นเหมือนปราศจากความละอาย.

โกสิยดาบสได้สดับคำนั้น จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนนางผู้มีกายงดงาม ท่านจักได้ตามธรรม
ตามอุบายที่ชอบ นี้เป็นธรรมดาทีเดียว ก็สุธาโภชน์นั้น
ท่านจะได้เพราะการขอก็หาไม่ เพราะฉะนั้น เราพึง
เชื้อเชิญท่านผู้มิได้ขอสุราโภชน์นั้น ท่านต้องการสุธา-
โภชน์ใด ๆ เราจะให้สุธาโภชน์นั้น ๆ แก่ท่าน. ดูก่อน
นางผู้มีสรีระคล้ายทองคำ วันนี้เราขอเชิญท่านไปใน

อาศรมของเรา เราจะบูชาท่านด้วยสรรพรส ครั้นบูชาท่านแล้ว จึงจักบริโภคสุธาโภชน์.

ในคาถานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า **ตามธรรม** คือตามสภาพ. คำว่า **ตามอุบายที่ชอบ** คือตามเหตุ. คำว่า **สุธาโภชน์นั้นท่านจะได้เพราะการขอก็หาไม่** อธิบายว่า สุธาโภชน์นี้ ท่านจะไม่ได้เพราะการขอเลย นางเทพธิดาทั้ง ๓ นอกนี้ ไม่ได้แล้วเพราะเหตุนั้นแล. คำว่า **เพราะฉะนั้น** คือเพราะเหตุนั้น. คำว่า **ท่านต้องการสุธาโภชน์ใดๆ** อธิบายว่า เรามิได้เชื้อเชิญท่านแต่อย่างเดียวเท่านั้น ก็ท่านปรารถนาสุธาโภชน์ชนิดใด เราจะให้สุธาโภชน์แม้นั้นแก่ท่าน. คำว่า **นางผู้มีสรีระคล้ายทองคำ** คือนางผู้มีสรีระเต็มไปด้วยสิริประดุจกองแห่งทองคำ. คำว่า **บูชาแล้ว** อธิบายว่า เรามิได้บูชาท่านด้วยสุธาโภชน์อย่างเดียวเท่านั้น ท่านยังเป็นผู้สมควรที่เราควรจะบูชาด้วยสรรพรส แม้เหล่าอื่นอีกด้วย. คำว่า **จักบริโภค** อธิบายว่า เราบูชาท่านแล้ว ส่วนที่เหลือของสุธาโภชน์จักมี เราจักบริโภคส่วนที่เหลือนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ในกาลนั้น นางหิรีเทพธิดาผู้ไม่ข้องเกี่ยวกับสัตว์ผู้ลามกในกาลทุกเมื่อนั้น เป็นผู้อันดาบสชื่อโกสิยะ ผู้มีความรุ่งเรืองยอมให้เข้าไปสู่อาศรมอันน่ารื่นรมย์ มีน้ำและผลไม้สมบูรณ์อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้ว ณ ที่ใกล้อาศรมสถานนั้นมากไปด้วยหมู่รุกขชาตินานาชนิด อันผลิดอกออกผล มีทั้งมะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุม อีกทั้งต้นโลท และบัวบก การะเกด จันทน์กะพ้อ และหมากหอมแก่ ล้วนกำลังออกดอกบานสะพรั่ง. ในที่นั้นมากไปด้วยต้นไม้ชนิดใหญ่ ๆ คือต้นรัง ต้นกุ่ม ต้นหว้า ต้นโพธิ์ ต้น

ไทร อีกทั้งมะซาง ราชพฤกษ์ แคฝอย ไม้ย่างทราย ไม้จิก และลำเจียก ต่างก็มีกิ่งอันห้อยย้อยลงมา กำลังส่งกลิ่นหอมฟุ้งน่ายวนใจนัก ถั่วแระ อ้อยแขม ถั่วป่า ตะโก ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วขาวเล็ก กล้วยมีเมล็ด กล้วยไม่มีเมล็ด ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ราชดัด และข้าวสารอันเกิดเอง ก็มีอยู่ในอาศรมนั้นมากมาย ก็เบื้องหน้าด้านทิศอุดรแห่งอาศรมสถานนั้น มีสระโบกขรณีอันงามราบรื่น มีพื้นท่าขึ้นลงเรียบเสมอกันมีน้ำใสจืดสนิทไม่มีกลิ่นเหม็น อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้นมีปลาต่างชนิด คือ ปลาดุก ปลากะทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาฉลาด ปลากา ว่ายเกลื่อนกลาดไปในสระโบกขรณีที่มีขอบคัน พากันแหวกว่ายอย่างสบายทั้งเหยื่อก็มาก และที่ใกล้เคียงสระโบกขรณีนั้น มีนกต่างชนิด คือหงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจากพราก นกออก กระเหว่าลาย นกยูงทอง นกพริกและนกโพระดกมากมาย ล้วนมีขนปีกอันงดงาม พากันจับอยู่อย่างสบาย ทั้งอาหารก็มีมากในที่ใกล้เคียงสระโบกขรณีนั้น มีปาณชาติและหมู่เนื้อต่าง ๆ มากมาย คือราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี เสือปลา เสือดาว แรดและโคลาน กระบือ ละมั่ง กวางเนื้อทราย หมูป่า ระมาด หมูบ้าน กวางทอง แมวกระต่าย วัวกระทิง เป็นอันมากล้วนงามวิจิตรหลาก

หลาย พื้นดินและหินเขาดารดาษงามวิจิตรไปด้วยดอกไม้ ทั้งฝูงนกก็ส่งเสียงร้องกึกก้อง เป็นที่อาศัยของหมู่ปักษี.

ในคาถาเหล่านั้น มีอรรถาธิบายว่า คำว่า **ผู้มีความรุ่งเรือง** คือ เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอานุภาพ. คำว่า **ให้เข้าไปสู่อาศรม** คือ เชิญให้เข้าไปยังอาศรมบท. **ย** อักษรเป็นพยัญชนะสนธิ. คำว่า **มีน้ำ** คือ สมบูรณ์ด้วยน้ำในที่นั้น ๆ ผลไม้ คือ สมบูรณ์ด้วยผลไม้มากมาย. คำว่า **พระอริยะบูชาแล้ว** คือ พระอริยะทั้งหลาย ผู้มีปกติได้ฌาน ผู้เว้นแล้วจากโทษคือนิวรณ์ บูชาแล้วคือสรรเสริญแล้ว. คำว่า **หมู่รุกขชาติ** หมายถึงหมู่ไม้ที่กำลังผลิดอกออกผล. คำว่า **มะรุม** ก็คือต้นมะรุม. คำว่า อีกทั้งต้นโลทและบัวบก คือ ต้นโลทด้วย ต้นบัวบกด้วย. คำว่า **การะเกด และจันทน์-กะพ้อ** คือ ต้นไม้ที่มีชื่ออย่างนั้นทีเดียว. คำว่า **กุ่ม** ก็คือต้นกุ่มนั่นแล. คำว่า **ราชพฤกษ์** คือ ต้นราชพฤกษ์ (ต้นคูน). คำว่า **ไม้จิกและลำเจียก** ได้แก่ ต้นจิกและลำเจียก ๕ ชนิด. คำว่า **ถั่วแระ** หมายถึงอปรัณชาติชนิดหนึ่ง. คำว่า **อ้อยแขม** ได้แก่ ต้นอ้อย. คำว่า **ถั่วป่า** ก็คือถั่วราชมาษกล้วยมีเมล็ดเรียกว่า โมจะ คำว่า **ข้าวสาลี** คือ ข้าวสาลีต่าง ๆ ชนิด ซึ่งอาศัยชาตสระเกิดแล้วมีประการต่าง ๆ. คำว่า **ข้าวเปลือก** ได้แก่ ข้าวเปลือกต่างชนิด. คำว่า **ราชดัด** คือต้นราชดัด (ต้นสมอ). คำว่า **ข้าวสาร** หมายถึงรวงข้าวสารอันเกิดขึ้นเอง ไม่มีรำและแกลบ. คำว่า **อาศรมสถานนั้น** อธิบายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในส่วนแห่งทิศอุดรของอาศรมนั้น. คำว่า **สระโบกขรณี** หมายถึงสระโบกขรณีที่เกิดขึ้นเอง ดารดาษไปด้วยดอกบัว ๕ ชนิด. คำว่า **ราบรื่น** คือ เว้นจากของโสโครกมีดีปลา และสาหร่ายเป็นต้น.

คำว่า **มีท่าเรียบ** คือ มีท่าเรียบเสมอกัน มีพื้นที่มิได้ขาด. คำว่า **ไม่มีกลิ่นเหม็น** คือ ประกอบด้วยน้ำ มีกลิ่นอันไม่น่ารังเกียจคือมีกลิ่นหอม. คำว่า **นั้น** หมายถึงในสระโบกขรณีนั้น. คำว่า **สบาย** คือไม่มีภัย. คำว่า **ปลาดุก** นี้เป็นชื่อของปลาจำพวกนั้น. คำว่า **กระเหว่าลาย** หมายถึงจำพวกนกดุเหว่า. คำว่า **งดงาม** คือมีขนปีกอันงดงาม. คำว่า **นกยูงทอง** ได้แก่ นกยูงที่มีหงอนตั้งขึ้น. อีกอย่างหนึ่ง แม้นกเหล่าอื่นที่มีหงอนงอกขึ้นบนหัว ก็เรียกว่า สิขิณฑะเหมือนกัน. คำว่า **มีปาณชาติ** คือเหล่าสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายพากันมา. คำว่า **แรด** หมายถึงพวกแรดต่าง ๆ. คำว่า **โคลาน** ได้แก่ พวกโคลานทั้งหลาย. คำว่า **ระมาด** หมายถึงสัตว์ที่มีหูเหมือนโค. คำว่า **วัวกระทิง** หมายถึงเนื้อที่มีเขาแหลม. คำว่า **พื้นดินและหินเขา** อธิบายว่า หลังแผ่นหินมีพื้นเรียบเสมอพื้นดิน ดารดาษด้วยดอกไม้อันงามวิจิตร. คำว่า **ทั้งฝูงนกก็ส่งเสียงร้องกึกก้อง** อธิบายว่า ภาคพื้นและภูเขาในที่นั้นมีรูปเห็นปานนี้ อันฝูงนกทั้งหลายร้องกึกก้องไปทั่วแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงพรรณนาอาศรมของโกสิยดาบสอย่างนี้แล้ว บัดนี้ พระองค์หวังจะทรงแสดงอาการ ที่นางหิรีเข้าไปในอาศรมนั้นเป็นต้น จึงตรัสว่า

นางหิรีเทพธิดานั้นมีผิวพรรณงาม ทัดดอกไม้เขียว เดินเข้าไปยังอาศรมประหนึ่งมหาเมฆ ขณะเมื่อฟ้าแลบสว่าง ฉะนั้น โกสิยดาบสได้พูดคำนี้กะนางหิรีเทพธิดา ผู้ผูกข้องผมเรียบร้อยดีแล้วด้วยหญ้าคาอันสะอาด มีกลิ่นหอม มีเก้าอี้นั่งตั้งไว้ที่ประตูบรรณศาลา ใช้ลาดด้วยหนังเสืออชินะ เพื่อนางหิรีนั้นว่า ดูก่อนนางงาม เชิญท่านนั่งบนอาสนะนี้ตาม

สบายเถิด ในกาลนั้น เมื่อนางนั่งเก้าอี้แล้ว โกสิย
ดาบสมหามุนี ผู้ทรงชฎาอันรุ่งเรืองได้รีบนำสุธา-
โภชน์มาพร้อมกับน้ำ ด้วยใบบัวใหม่เอง เพื่อจะให้
เพียงพอตามความประสงค์ นางหิรีเทพธิดานั้น
เป็นผู้นีใจเบิกบาน รับสุธาโภชนีนั้นด้วยมือทั้งสอง
แล้ว จึงกล่าวกะโกสิยฤาษีผู้ทรงชฎาว่า ข้าแต่
มุนีผู้ประเสริฐ เอาเถิด ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้ชัยชนะที่
พระผู้เป็นเจ้าบูชาแล้ว จะพึงไปสู่ไตรทิพยสถานใน
บัดนี้ นางหิรีเทพธิดานั้น เป็นผู้มัวเมาแล้วด้วยความ
เมาในผิวพรรณ เป็นผู้อันโกสิยดาบส ผู้มีความรุ่งเรือง
กล่าวอนุมัติแล้ว กลับไป ณ สำนักของท้าวสหัสนัยน์
ทูลว่า ข้าแต่ท้าววาสวะ สุธาโภชน์นี้โกสิยดาบส
ให้แล้ว ขอพระบิดาจงประโยคทานความชำนะให้แก่
หม่อมฉันเถิด แม่ท้าวสักกะ ก็ได้ทรงบูชานางหิรีนั้น
ในกาลนั้น เทวดาทั้งหลายพร้อมด้วยพระอินทร์ ได้
พากันบูชานางสุรกัญญาผู้สูงสุด นางหิรีเทพธิดานั้น
ท้าวสักกะให้นั่งบนเก้าอี้ทองคำอันใหม่ ในกาลใด
เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว ด้วยการ
ประนมหัตถ์ในกาลนั้น.

ในคาถานั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **มีผิวพรรณงาม** คือมีผิวดี. คำว่า **ทัดดอกไม้เขียว** ความว่า ห้อยดอกไม้สีเขียว ลูบคลำกิ่งไม้เขียวนั้น ๆ. คำว่า **ประหนึ่งมหาเมฆ** อธิบายว่า นางหิรีเทพธิดานั้น เป็นผู้อันโกสิยดาบสนั้นเชื้อเชิญแล้ว จึงเดินเข้าไปสู่อาศรมของท่าน ประหนึ่งสายฟ้าแลบในระหว่าง

มหาเมฆฉะนั้น. คำว่า นั้น คือ เพื่อนางหิรีเทพธิดานั้น. คำว่า **ผู้ผูกช้องผม เรียบร้อยดีแล้ว** คือ ผู้มีศีรษะอันผูกไว้ดีแล้ว. คำว่า **หญ้าคา** คือ สำเร็จด้วยหญ้าคา เจือด้วยหญ้าไทรเป็นต้น . คำว่า **มีกลิ่นหอม** คือ มีกลิ่นหอมเพราะเจือด้วยหญ้าไทรและหญ้าที่มีกลิ่นหอมอย่างอื่น. คำว่า **ลาดด้วยหนังเสือ** ได้แก่ ใช้หนังเสืออชินะปูไว้ข้างบน. คำว่า **มีเก้าอี้นั่ง** คือ ลาดเก้าอี้เห็นปานนี้ ไว้ที่ประตูบรรณศาลา. คำว่า **นั่งบนอาสนะนี้ตามสบาย** มีอธิบายว่า ท่านจงนั่งบนอาสนะนี้ตามความสุขสบายเถิด. คำว่า **เพื่อจะให้เพียงพอตามความประสงค์** อธิบายว่า นางปรารถนาอยู่ซึ่งสุธาโภชน์พออิ่ม. คำว่า **ด้วยใบบัวใหม่** ได้แก่ ด้วยใบบัวอันสดที่นำมาจากสระโบกขรณีในขณะนั้นเอง. คำว่า **เอง** คือด้วยมือของตนเอง. คำว่า **พร้อมกับน้ำ** คือ ประกอบด้วยน้ำทักษิณา. คำว่า **นำสุธาโภชน์มา** คือ นำสุธาโภชน์มาเฉพาะแล้ว. คำว่า **รีบ** คือรีบนำมาด้วยกำลังแห่งความโสมนัส. คำว่า **เอาเถิด** นี้เป็นนิบาตใช้ในข้อความเป็นอุปสรรค. คำว่า **ผู้ได้ชัยชนะ** คือเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความชนะ. คำว่า **อนุมัติแล้ว** คือ อนุญาตแล้วว่า ท่านจงไปตามความพอใจ ณ บัดนี้เถิด. คำว่า **ทูล** ความว่า นางหิรีนั้นกลับไปยังไตรทศบุรีแล้ว กล่าวในสำนักของท้าวสักกะว่า สุธาโภชน์นี้โกสิยดาบสให้แล้ว. คำว่า **นางสุรกัญญา** หมายถึงนางเทพธิดา. คำว่า **สูงสุด** คือ ประเสริฐ. คำว่า **นางเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้วด้วยประนมหัตถ์** อธิบายว่า เป็นผู้อันเทวดาทั้งหลายด้วย อันมนุษย์ทั้งหลายด้วย บูชาแล้ว ด้วยยกมือประนม. คำว่า **ในกาลนั้น** อธิบายว่า นางเข้าไปยังเก้าอี้ กล่าวคือตั่งทองคำใหม่ที่ท้าวสักกะประทานแล้ว เพื่อต้องการนั่งในกาลใด ในกาลนั้น ท้าวสักกะและเทวดาที่เหลือจึงพากันบูชานางผู้นั่งบนตั่งนั้น ด้วยดอกปาริฉัตตกะเป็นต้น.

ท้าวสักกะครั้นบูชานางอย่างนี้แล้ว จึงทรงดำริว่า เพราะเหตุอะไร เล่าหนอ โกสิยดาบสจึงไม่ให้แก่นางเทพธิดาที่เหลือ ได้ให้สุธาโภชน์แก่นางหิรีนี้ผู้เดียว ท้าวเธอจึงส่งมาตลีเทพสารถีไปอีกครั้งหนึ่ง เพื่อต้องการจะรู้เหตุนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวสหัสนัยน์ผู้เป็นจอมแห่งชาวไตรทศ ได้ตรัสกะมาลีนั้นต่อไปอีกว่า ท่านจงไปถามโกสิยดาบสตามคำของเราว่า ข้าแต่โกสิยดาบส เว้นนางอาสา นางศรัทธา และนางสิริเสีย นางหิรีผู้เดียวได้สุธาโภชน์แล้ว เพราะเหตุอะไร.

ในคาถานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า **ตรัส** คือได้ตรัสไว้แล้ว. คำว่า **ตามคำของเรา** คือท่านจงกล่าวคำพูดของเรากะโกสิยดาบส. คำว่า **นางอาสา นางศรัทธา และนางสิรี** ความว่า เว้นจากนางอาสา นางศรัทธาและนางสิรีเสีย นางหิรีผู้เดียวเท่านั้นได้สุธาโภชน์แล้ว เพราะเหตุอะไร.

มาตลีเทพสารถีนั้น รับคำของท้าวสักกะนั้นแล้ว จงได้ขึ้นรถไพชยนต์ไป.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

มีตลีขึ้นรถนั้น เลื่อนลอยไปตามสบายรุ่งเรืองอยู่ เช่นกับด้วยเครื่องใช้สอย มีงอนรถสำเร็จไปด้วยทองชมพูนุท มีสีแดงคล้ายทองวิเศษ มีเครื่องลาดวิจิตรด้วยทองคำอันประดับแล้ว รูปทั้งหลายมีอยู่มากมายในรถนั้น คือ รูปพระจันทร์ ช้าง โค ม้า

กินนร เสือโคร่ง เสือเหลือง เนื้อทราย ล้วนสำเร็จ
ด้วยทองคำ นกทั้งหลายในรถนั้น ทำด้วยรัตนะต่างๆ
ดุจกระโดดโลดเต้นอยู่ หมู่มฤคในรถนั้น จัดไว้ตามฝูง
ล้วนสำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์ พวกเทพบุตรได้เทียม
พระยาม้าอัศวราช ซึ่งมีสีดังทองคำในรถนั้น คล้าย
ช้างหนุ่มมีกำลัง ประมาณพันตัว อันประดับแล้ว
มีเครื่องประดับทับทรวง อันทำด้วยข่ายทองคำ ทั้ง
ห้อยเครื่องประดับหู ไปโดยเสียงปกติไม่ขัดข้อง
มาตลีขึ้นสู่ยานอันประเสริฐนั้น บันลือแล้วตลอด
ทิศทั้งสิบเหล่านี้ ให้ท้องฟ้าภูเขาและต้นไม้ใหญ่อัน
เป็นเจ้าแห่งไพร พร้อมทั้งสาครตลอดทั้งเมทนีดลให้
สนั่นหวั่นไหวทั่วไป.

มาตลีนั้นเข้าไปยังอาศรมโดยเร็วพลันอย่างนี้
กระทำผ้าทิพยปาวารเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กระทำอัญชลี
แล้ว กล่าวกะโกสิยดาบสผู้เป็นพราหมณ์ประเสริฐ
กว่าหมู่เทวดา ผู้เป็นพหูสูตผู้เจริญ ผู้มีวัตรอันฝึกหัด
ดีแล้วว่า ข้าแต่โกสิยดาบส ท่านจงฟังถ้อยคำ
ของพระอินทร์ ข้าพเจ้าเป็นทูตท้าวปุรินททเทวราช
ตรัสถามท่านว่า ข้าแต่โกสิยดาบส ยกเว้นนาง
อาสานางศรัทธา นางสิรีเสีย เพราะเหตุไร นางหิรีจึง
ได้สุธาโภชน์แต่ผู้เดียว.

ในคาถานั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **เลื่อนลอยไปตามสบาย** ความว่า มาตลีขึ้นรถไฟชยนต์นั้นเลื่อนลอยไปตามสบาย. คำว่า **ขึ้น** คือ ขึ้นสู่รถนั้น

ได้แก่ ได้กระทำการตระเตรียมจะเหาะไป. คำว่า **เช่นกับด้วยเครื่องใช้สอย** คือ เช่นกับด้วยภัณฑะเครื่องอุปกรณ์ทั้งหลาย. คำว่า **รุ่งเรือง** อธิบายว่า รถนี้รุ่งเรืองแล้วเหมือนเครื่องอุปกรณ์ อันมีสีเสมอด้วยเปลวไฟของมาตลี นั้นรุ่งเรืองอยู่ฉะนั้น. คำว่า **แล้วไปด้วยทองคำชมพูนุท** อธิบายว่า มีงอนรถสำเร็จไปด้วยทองคำมีสีแดง กล่าวคือทองชมพูนุท. คำว่า **มีเครื่องลาดอันวิจิตรด้วยทองคำ** คือประกอบแล้วด้วยเครื่องลาดอันเป็นมงคล อันวิจิตรด้วยรัตนะ ๗ ประการ สำเร็จด้วยทอง. คำว่า **รูปพระจันทร์** อธิบายว่า รูปพระจันทร์อันสำเร็จไปด้วยทองคำมีอยู่ในรถนั้น. คำว่า **ช้าง** คือ รูปช้างอันสำเร็จด้วยทองคำ สำเร็จด้วยเงินและสำเร็จด้วยแก้วมณี แม้ในคำว่า **โค** เป็นต้น ก็มีนัยเหมือนกันทีเดียว. คำว่า **นกทั้งหลายในรถนั้นดุจกระโดดโลดเต้นอยู่** อธิบายว่า แม้ฝูงนกอันสำเร็จด้วยรัตนะต่าง ๆ กำลังกระโดดโลดเต้นอยู่ในรถนั้นตามลำดับทีเดียว. คำว่า **จัดไว้ตามฝูง** อธิบายว่า ประกอบแล้วกับฝูงของตน ๆ แสดงไว้แล้ว. คำว่า **พระยาม้าอัศวราชมีสีดังทองคำ** ได้แก่พระยาม้าอัศวราชมโนมัยมีสีทอง. คำว่า **คล้ายช้างหนุ่มมีกำลัง** คือเช่นกับช้างรุ่นหนุ่มอันถึงพร้อมด้วยกำลัง. คำว่า **มีเครื่องประดับทับทรวงอันกระทำด้วยข่ายทองคำ** คือประกอบด้วยเครื่องอลังการทับทรวงอันแล้วด้วยข่ายทองคำ. คำว่า **ห้อยเครื่องประดับหู** ได้แก่ ประกอบด้วยเครื่องประดับหู กล่าวคือพวงระย้า. คำว่า **ไปโดยเสียงปกติ** คือมีการวิ่งไปเป็นปกติ ด้วยอาการสักว่าเสียงเท่านั้น ปราศจากการประหารด้วยปฏัก. คำว่า **ไม่ขัดข้อง** อธิบายว่า พวกเทพบุตรเทียมพระยาม้าอัศวราชเห็นปานนี้ จึงไม่มีความขัดข้องวิ่งไปเร็วในรถนั้น. คำว่า บันลือ มีอธิบายว่า มาตลีได้กระทำการบันลือเป็นอันเดียวกันด้วยเสียงแห่งยาน. คำว่า **เจ้าแห่งไพร** อธิบายว่า เป็นเจ้าแห่งป่า และชัฏป่า. คำว่า **ให้**

สนั่นหวั่นไหว คือให้สะเทือนสะท้านทั่วไป บัณฑิตพึงทราบความหวั่นไหวด้วยความหวั่นไหวแห่งวิมาน อันตั้งอยู่ในอากาศในรถนั้น. คำว่า **กระทำผ้าทิพยปาวารเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง** อธิบายว่า มีผ้าทิพยปาวารกระทำเฉลียงบ่าไว้ข้างหนึ่ง. คำว่า **ผู้เจริญ** คือเจริญด้วยคุณ. คำว่า **มีวัตรอันฝึกหัดดีแล้ว** คือประกอบด้วยวัตร ได้แก่มารยาทอันฝึกหัดไว้ดีแล้ว. คำว่า **กล่าว** ความว่า มาตลีหยุดรถนั้นในอากาศแล้ว จึงลงไปกล่าวอย่างนี้. คำว่า **ผู้เป็นพราหมณ์ประเสริฐกว่าหมู่เทวดา** อธิบายว่า ผู้เป็นพราหมณ์ประเสริฐแก่เทวดาทั้งหลาย.

โกสิยดาบสสดับคำของมาตลีนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาตลีเทพสารถี นางสิรีเทพธิดากล่าวตอบข้าพเจ้าว่า แน่ ส่วนนางศรัทธากล่าวตอบข้าพเจ้าว่าไม่เที่ยง แต่นางอาสาเราสมมติว่า เป็นผู้กล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง ส่วนนางหิรีเป็นผู้ตั้งอยู่ในคุณอันประเสริฐ.

ในคาถานั้น มีคำอธิบายว่า นางสิรีตอบกะเราว่าแน่ เพราะคบชนที่ถึงพร้อมแล้ว ด้วยศิลปศาสตร์เป็นต้นบ้าง ชนที่ไร้จากคุณเช่นนั้นบ้าง ส่วนนางศรัทธาตอบกะเราว่า ไม่เที่ยง เพราะบุคคลละวัตถุนั้น ๆ แล้ว จึงไปบังเกิดขึ้นในที่อื่น เพราะอาการที่มีแล้วกลับไม่มี ฝ่ายนางอาสาพูดตอบกะเราว่า พวกชนผู้มีความต้องการด้วยทรัพย์ แล่นเรือไปยังมหาสมุทร พอขาดทุนหมดแล้วจึงกลับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้พูดให้ผิด ส่วนนางหิรีเป็นผู้ตั้งอยู่ในคุณอันบริสุทธิ์ และในคุณอันประเสริฐ กล่าวคือเป็นผู้มีหิรีและโอตตัปปะเป็นปกติ.

เมื่อโกสิยดาบสจะพรรณนาคุณของนางหิรีนั้นในบัดนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

นางกุมารีก็ดี หญิงที่สกุลรักษาแล้วก็ดี หญิงแก่ที่ไม่มีสามีก็ดี หญิงมีสามีก็ดี เหล่านี้ได้รู้ฉันทราคะที่เกิดขึ้นแรงกล้าในบุรุษทั้งหลายแล้ว ห้ามกันจิตของตนเสียได้ด้วยความละอายใจ เปรียบเหมือนนักรบเหล่าใดที่ต้องสละชีวิตในสนานรบ อันกำลังต่อสู้ด้วยลูกศรและหอก เมื่อพวกนักรบแพ้แล้วในระหว่างผู้ที่ล้มไปอยู่และหนีไป ย่อมกลับมาด้วยความละอายใจ พวกนักที่แพ้สงครามเหล่านั้น เป็นผู้มีใจละอาย ย่อมมารับนายอีกฉะนั้น. นางหิรีนี้เป็นผู้มีปกติห้ามชนเสียจากบาป เหมือนทำนบเป็นสถานที่กั้นกระแสน้ำเชี่ยวไว้ได้ ฉะนั้น ดูก่อนเทพสารถี เพราะฉะนั้น ท่านจงทูลตามคำที่เรากล่าวแล้วนั้นแด่พระอินทร์ว่า นางหิรีนั้น อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้วในโลกทั้งปวง ฉะนั้น.

ในคาถาเหล่านั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า **หญิงแก่** หมายถึงหญิงหม้าย. คำว่า **หญิงมีสามี** หมายถึงหญิงรุ่นสาวที่มีสามี. คำว่า **ของตน** อธิบายว่า หญิงเหล่านั้นแม้ทั้งหมด รู้สึกมีความกำหนัดด้วยสามารถแห่งความพอใจของ คนบังเกิดขึ้นแล้วในบุรุษอื่น ย่อมห้ามกันจิตของคนเสียได้ คือไม่กระทำกรรมอันลามก เพราะความละอายว่า กรรมนี้ไม่สมควรแก่เรา. คำว่า **ล้มไปอยู่และหนีไป** อธิบายว่า ในระหว่างแห่งผู้ที่ล้มไปอยู่ด้วย ผู้หนีไปอยู่ด้วย. คำว่า **สละชีวิต** อธิบายว่า นักรบเหล่าใดย่อมเป็นผู้มีใจละอาย ยอมสละชีวิตของตนแล้วกลับมาด้วยความละอาย ก็แลครั้นกลับมาแล้วอย่างนี้ นักรบเหล่านั้น จึงเป็นผู้มีใจละอาย ย่อมรับนายของ

ตนอีก. คือแก้ไขนายให้พ้นจากเงื้อมมือของศัตรูแล้วรับเอาไป. คำว่า **ห้ามชนเสียจากบาป** อธิบายว่า นางหิรีนั้นเป็นผู้มีปกติห้ามชนเสียจากกรรมอันลามก อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีเป็น **ปาปโต ชนํ นิวาริณี** ดังนี้ก็มี. คำว่า **นั้น** หมายถึงนางหิรีนั้น. คำว่า **อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้ว** อธิบายว่า อันท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นบูชาแล้ว. คำว่า **ท่านจงทูลตามคำที่เรากล่าวแล้วนั้นแด่พระอินทร์** อธิบายว่า เพราะเหตุที่นางหิรีมีคุณมาก มีเพศที่ท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจงไปบอกแก่พระอินทร์ว่า นางหิรีนั้นมีเพศอันสูงสุดอย่างนี้.

มาตลีสดับคำนั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่โกสิยะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ท้าว-
มหาพรหม ท้าวมหินทรเทวราชหรือท้าวปชาบดี ใคร
เล่าจะเข้าใจความเห็นข้อนี้ของท่าน นางหิรีนี้ เป็น
ธิดาของท้าวมหินทรเทวราช ย่อมได้สมมติว่าเป็นผู้
ประเสริฐที่สุดแม้ในหมู่เทวดาทั้งหลาย.

ในคาถานั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า **ความเห็น.** ได้แก่ ใครเล่าจะเข้าใจความเห็นว่า ขึ้นชื่อว่า นางหิรีนี้เป็นผู้มีคุณมาก อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้ว. คำว่า **เข้าใจ** คือให้เข้าไปในน้ำใจ. คำว่า **สมมติว่าประเสริฐที่สุด** อธิบายว่า นางหิรีนั้น นับจำเดิมแต่ได้สุธาโภชน์ในสำนักของท่านแล้ว ก็ได้เสนาสนะทองคำในสำนักของพระอินทร์อีก เป็นผู้เทพยดาทั้งปวงบูชาอยู่ ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นผู้สูงสุด.

เมื่อมาตลีกำลังกล่าวอยู่อย่างนี้ทีเดียว ธรรมคือความเสื่อมได้บังเกิดขึ้นแล้ว แก่โกสิยดาบสในขณะนั้นนั่นเอง ลำดับนั้น มาตลีจึงกล่าวว่า

ข้าแต่โกสิยะ ท่านปลงอายุสังขารเสียได้แล้ว แม้ธรรมคือการเคลื่อนก็ถึงพร้อมแก่ท่านแล้ว ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยมนุษยโลก เราจะไปยังเทวโลกด้วยกันเถิด ดังนี้ เป็นผู้ปรารถนาจะนำโกสิยดาบสนั้นไปในเทวโลกนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

เชิญเถิด ท่านจงมา จงขึ้นรถคันนี้อันเป็นของ
ข้าพเจ้าไปสู่ไตรทิพย์ ในกาลบัดนี้เถิด ข้าแต่ท่านผู้
มีโคตรเสมอด้วยพระอินทร์ ทั้งพระอินทร์ก็ทรงหวัง
ท่านอยู่ ท่านจงถึงความเป็นสหายกับพระอินทร์ในวัน
ทีเดียว.

ในคาถานั้น มีอธิบายว่า คำว่า **เป็นของข้าพเจ้า** คือเป็นสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ. คำว่า **ผู้มีโคตรเสมอด้วยพระอินทร์** อธิบายว่า ผู้มีโคตรเสมอกับพระอินทร์ในภพก่อน. คำว่า **หวัง** ได้แก่ ทั้งพระอินทร์ ก็ทรงปรารถนาหวังให้ท่านมาอยู่.

เมื่อมาตลีนั้นกำลังพูดอยู่กับโกสิยดาบสด้วยประการฉะนี้ทีเดียว โกสิยดาบสก็จุติจากอัตภาพนั้น บังเกิดเป็นอุปปาติกเทพบุตรขึ้นยืนอยู่บนทิพยรถ ลำดับนั้น มาตลีจึงนำท่านไปยังสำนักของท้าวสักกะ ท้าวสักกะพอเห็นท่าน ก็มีพระทัยยินดี ได้ประทานนางหิรีเทวี ซึ่งเป็นธิดาของพระองค์ให้เป็นอัครมเหสีของท่านแล้ว โกสิยเทพบุตรนั้น ได้มีอิสริยยศมากมายหาประมาณมิได้.

พระศาสดาทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ขึ้นชื่อว่ากรรมของสัตว์ผู้มีคุณไม่ทราม ย่อมหมดจดได้อย่างนี้ แล้วจึงตรัสพระคาถาสุท้ายว่า

สัตว์ทั้งหลาย ผู้ไม่กระทำกรรมอันเป็นบาป ย่อม
หมดจดได้ด้วยอาการอย่างนี้ อนึ่ง ผลของกรรมที่บุคคล
ประพฤติดีแล้ว ย่อมไม่เสื่อมสูญไป สัตว์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ได้เห็นสุธารโภชน์แล้ว สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด
ทีเดียว ถึงความเป็นสหายกับพระอินทร์แล้ว.

ในคาถานั้น มีคำอธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ได้กระทำกรรมอันลามกย่อมบริสุทธิ์อย่างนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เห็นสุธาโภชน์ที่โกสิยดาบสให้แก่นางหิรีเทพธิดาในประเทศหิมวันต์นั้น ในกาลนั้น สัตว์เหล่านั้น แม้ทั้งหมดอนุโมทนาทานนั้นแล้ว กระทำจิตให้เลื่อมใสในทานนั้นแล้ว ถึงความเป็นสหายของพระอินทร์.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงเมื่อก่อน ตถาคตก็ได้ทรมานภิกษุผู้ไม่ยินดียิ่งแล้วในการให้ทาน ผู้มีความตระหนี่อันกระด้างนี้แล้วเหมือนกันแล้วทรงประมวลชาดกว่า นางเทพธิดาชื่อว่า **หิรี**ในกาลนั้นได้เป็น**นางอุบลวรรณา โกสิยดาบสได้เป็นภิกษุเจ้าของทาน ปัญจสิขเทพบุตรเป็นอนุรุทธะ มาตลีเทพสารถีเป็นอานนท์ สุริยเทพบุตรเป็นกัสสป จันทเทพบุตรเป็นโมคคัลลานะ นารทดาบสได้เป็นสารีบุตร ส่วนท้าวสักกเทวราชได้เป็นเราตถาคตเอง** ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสุธาโภชนชาดก

๔. กุณาลชาดก

ว่าด้วยนกดุเหว่า

[๒๙๖] เล่ากันมาอย่างนี้ ได้ยินมาอย่างนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ที่ภูเขาหิมพานต์ อันทรงไว้ซึ่งแผ่นดินที่มีโอสถทุกชนิด ดาดาษไปด้วยดอกไม้และของหอมมากมายหลายพันธุ์ เป็นที่สัญจรไปมาแห่งช้าง โค กระบือ กวางทอง จามรี เนื้อฟาน แรด ระมาด ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาไน เสือดาว นาก ชะมด เสือปลา กระต่ายและวัว กระทิง เป็นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่ช้างใหญ่ ช้างตระกูลอันประเสริฐ เกลื่อนกล่นอยู่ทั่วปริมณฑลอันราบเรียบ มีต่าง ลิง อีเห็น ละมั่ง เนื้อสมัน เนื้อฟาน ม้าและลา กินนร ยักษ์และรากษสอยู่อาศัย ดาดาษไปด้วยหมู่ไม้นับไม่ถ้วน ทรงไว้ซึ่งดอกตูมและก้าน มีดอกบานตลอดปลาย มีนกเขา นกโพระโดก นกหัสดีลิงค์ นกยูง นกพิราบ นกพริก นกกระจาบ นกยาง นกแขกเต้า และนกการเวกส่งเสียงร้องกึกก้องไพเราะ เป็นประเทศที่ประดับไปด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิด เป็นต้นว่าอัญชัน มโนศิลา หรดาล มหาหิงค์ ทอง เงิน และทองคำ เป็นไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์เห็นปานนี้ มีนกดุเหว่าชื่อกุณาละ มีตัว ปีก และขนงดงามยิ่งนัก อาศัยอยู่ และนกดุเหว่าชื่อกุณาละนั้น มีนางนกดุเหว่าเป็นนางบำเรอ ประมาณ ๓,๕๐๐ ตัว นางนกดุเหว่าสองตัวเอาปากคาบท่อนไม้ให้นกดุเหว่าชื่อกุณาละนั้นจับตรงกลางแล้วพาบินไป ด้วยความประสงค์ว่า นกดุเหว่ากุณาละนั้น อย่าได้มีความเหน็ดเหนื่อยในหนทางไกลเลย นางนกดุเหว่า ๕๐๐ ตัว บินไปเบื้องต่ำ ด้วยความประสงค์ว่า ถ้านกกุณาละ

นี้จะตกจากคอน พวกเราจะเอาปีกรับไว้ นางนกดุเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปข้างบนด้วยความประสงค์ว่า แดดอย่าได้ส่องถูกนกกุณาละเลย นางนกดุเหว่าบินไปโดยข้างทั้งสองข้างละ ๕๐๐ ตัว ด้วยความประสงค์ว่า ความหนาว ความร้อน หญ้า ละออง ลม หรือน้ำค้าง อย่าได้ถูกนกกุณาละนี้เลย นางนกดุเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปข้างหน้าด้วยความประสงค์ว่า คนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนเกี่ยวหญ้า คนหาฟืน หรือคนทำการงานในป่าอย่าได้ขว้างปานกกุณาละนั้นด้วยท่อนไม้ กระเบื้อง ก้อนหิน ก้อนดิน กระบอง ศาสตรา หรือก้อนกรวดเลย นกกุณาละนี้อย่าได้กระทบด้วยกอไม้ เครือเถา ต้นไม้ กิ่งไม้ เสา หิน หรือพวกนกที่มีกำลังกว่าเลย นางนกดุเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปข้างหลังเจรจาด้วยถ้อยคำอันเกลี้ยงเกลา อ่อนหวาน ไพเราะจับใจ ด้วยความประสงค์ว่า นกกุณาละนี้ อย่าได้เงียบเหงาอยู่บนคอนนี้เลย นางนกดุเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปยังทิศานุทิศ นำผลไม้นานาชนิดจากต้นไม้ต่าง ๆ มาให้ด้วยความประสงค์ว่า นกกุณาละนี้อย่าได้ลำบากเพราะความหิวเลย ได้ยินว่า นางนกดุเหว่าเหล่านั้นพานกกุณาละนั้นจากป่านี้ไปสู่ป่าโน้น จากสวนนี้ไปสู่สวนโน้น จากท่าน้ำนี้ไปสู่ท่าน้ำโน้น จากยอดเขานี้ไปสู่ยอดเขาโน้น จากสวนมะม่วงนี้ไปสู่สวนมะม่วงโน้น จากสวนชมพูนี้ไปสู่สวนชมพู่โน้น จากสวนขนุนสำมะลอนี้ไปสู่สวนขนุนสำมะลอโน้น จากสวนมะพร้าวนี้ไปสู่สวนมะพร้าวโน้นโดยรวดเร็ว เพื่อต้องการให้ร่าเริง ยินดี นกกุณาละอันนางนกดุเหว่าเหล่านั้นบำเรออยู่ทุก ๆ วันอย่างนี้ ยังรุกรานอย่างนี้ว่า อีถ่อยฉิบหาย อีถ่อยละลาย อีนางโจร อีนางนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่ระจักคุณคน อีไปตามใจเหมือนลม.

[๒๔๗] ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ณ ด้านทิศบุรพาแห่งขุนเขาหิมพานต์ มีแม่น้ำอันไหลมาแต่ซอกเขาอันละเอียดสุขุม มีสีเขียว ณ ภูเขาหิมพานต์อันเป็นประเทศที่น่ารื่นเริงบันเทิงใจด้วยกลิ่นหอม อันเกิดเดี่ยวนั้น จากดอกอุบล ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกบัวขม ดอกบัวผัน ดอกจงกลนี และดอกบัวเผื่อน เป็นป่าทึบมากไปด้วยไม้ต่าง ๆ ชนิด คือไม้โกฏดำ ไม้จิก ไม้เกด ไม้ย่างทราย ไม้อ้อยช้าง ต้นบุนนาค ต้นพิกุล ต้นหมากหอม ต้นประยงค์ ต้นขมิ้น ต้นสาละ ต้นสน ต้นจำปา ต้นอโศก ต้นกากะทิง ต้นหงอนไก่ ต้นราชดัด ต้นโลดทะนง และต้นจันทน์ เป็นราวป่าที่สล้างไปด้วยต้นกฤษณาดำ ต้นปทุม ต้นประยงค์ ต้นเทพทาโรและต้นกล้วย ทรงไว้ซึ่งต้นรกฟ้า ต้นมวกเหล็ก ต้นปรู ต้นซาก ต้นกรรณิการ์ ต้นชบา ต้นว่านหางช้าง ต้นทองหลาง ต้นทองกวาว ต้นคัดเค้า ต้นมะลิป่า ต้นแก้ว ต้นซึกและต้นขานางอันงามยิ่งนัก และมีไม้ดอกสำหรับร้อยเป็นพวงมาลัยดาดาษไปด้วยดอกมะลิ ว่านเปราะหอม ต้นคนทา ต้นกำยาน ต้นแฝกหอม ต้นกระเบาและไม้กอ เป็นประเทศอันประดับไปด้วยลดาวัลย์ ดาดาษยิ่งนัก มีหมู่หงส์ นกนางนวล นกกาน้ำและนกเป็ดน้ำ ส่งเสียงร้องกึกก้อง เป็นที่สถิตอยู่แห่งหมู่ฤาษีสิทธิ์วิทยาธรสมณะและดาบส เป็นประเทศที่ท่องเที่ยวไปแห่งหมู่มนุษย์ เทพยดา ยักษ์ รากษส ทานพ คนธรรพ์ กินนรและพญานาค เป็นไพรสณฑ์ที่น่ารื่นรมย์เห็นปานนี้ มีนกดุเหว่าขาวชื่อ ปุณณมุขะ มีถ้อยคำอันไพเราะยิ่งนัก มีนัยน์ตาแดงดังนัยน์ตาคนเมาสอดส่ายไปมา อาศัยอยู่ ได้ยินว่า พญานกปุณณมุขะนี้ มีนางนกดุเหว่าบำเรอ ๓๕๐ ตัว เล่ากันมาว่า นางนกดุเหว่า ๒ ตัว เอาปากคาบท่อนไม้ให้พญานกปุณณมุขะนั้น

จับตรงกลางพาบินไป ด้วยความประสงค์ว่า พญานกปุณณมุขะนั้นอย่าได้มีความเหน็ดเหนื่อยในหนทางไกลเลย นางนกดุเหว่า ๕๐ ตัว บินไปเบื้องต่ำด้วยความประสงค์ว่า ถ้าพญานกปุณณมุขะนี้จักพลาดจากคอน พวกเราจักเอาปีกทั้งสองรับไว้ นางนกดุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินขึ้นไปข้างบนด้วยความประสงค์ว่า แสงแดดอย่าได้แผดเผานกดุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนั้นเลย นางนกดุเหว่าบินไปโดยข้างทั้งสองข้างละ ๕๐ ตัว ด้วยความประสงค์ว่า ความหนาว ความร้อน หญ้า ธุลีหรือน้ำค้าง อย่าได้ตกต้องนกดุเหว่าขาวชื่อปุณณมุขะนั้นเลย นางนกดุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินขึ้นไปข้างหน้าด้วยความประสงค์ว่า คนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนเกี่ยวหญ้า คนหาฟืน หรือคนทำงานในป่า อย่าได้ขว้างปานกดุเหว่าขาวชื่อปุณณมุขะนั้นด้วยท่อนไม้ กระเบื้อง ก้อนหิน ก้อนดิน ไม้ค้อน ศาสตรา หรือก้อนกรวดเลย และนกดุเหว่าขาวชื่อปุณณมุขะนี้ อย่าได้กระทบกับกอไม้ เถาวัลย์ ต้นไม้ กิ่งไม้ เสา หิน หรือกับนกที่มีกำลังมากกว่าเลย นางนกดุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินไปข้างหลังเจรจาด้วยวาจาอันเกลี้ยงเกลา อ่อนหวาน ไพเราะจับใจ ด้วยความประสงค์ว่า นกดุเหว่าขาวชื่อปุณณมุขะนี้อย่าเงียบเหงาบนคอนเลย นางนกดุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินไปยังทิศานุทิศ นำเอาผลไม้นานาชนิดจากต้นไม้ต่าง ๆ มาให้ด้วยความประสงค์ว่า นกดุเหว่าชื่อปุณณมุขะนี้ อย่าได้ลำบากเพราะความหิวเลย ได้ยินว่า นางนกดุเหว่าเหล่านั้น พานกดุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนั้น จากป่านี้ไปสู่ป่าโน้น จากสวนนี้ไปสู่สวนโน้น จากท่าน้ำนี้ไปสู่ท่าน้ำโน้น จากยอดเขานี้ไปสู่ยอดเขาโน้น จากสวนมะม่วงนี้ไปสู่สวนมะม่วงโน้น จากสวนชมพู่นี้ไปสู่สวนชมพู่โน้น จากสวนขนุนสำมะลอนี้ไปสู่สวนขนุนสำมะลอโน้น จากสวนมะพร้าวนี้ไปสู่สวนมะพร้าวโน้น โดยรวดเร็ว เพื่อต้องการให้ร่าเริง ได้ยินว่า นกดุเหว่า

ขาวชื่อปุณณมุขะ อันนางนกดุเหว่าเหล่านั้นบำเรออยู่ทุกวัน ๆ ย่อมสรรเสริญอย่างนี้ว่า ดีละ ๆ น้องหญิงทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายบำรุงบำเรอสามีอย่างนี้สมควรแก่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลธิดา.

[๒๙๘] ได้ยินว่า ในกาลต่อมา นกดุเหว่าขาวชื่อปุณณมุขะได้เข้าไปหาพญานกกุณาละถึงที่อยู่ พวกนางนกดุเหว่าบริจาริกาของพญานกกุณาละได้เห็นพญานกปุณณมุขะนั้นกำลังบินมาแต่ไกล จึงพากันเข้าไปหา แล้วพูดกะพญานกปุณณมุขะนั้นว่า ดูก่อนสหายปุณณมุขะ พญานกกุณาละนี้เป็นนกหยาบช้า มีวาจาหยาบคายเหลือเกิน แม้ไฉน พวกเราจะพึงได้วาจาอันน่ารักเพราะอาศัยท่านบ้าง พญานกปุณณมุขะจึงตอบว่า บางทีจะได้กระมัง น้องหญิงทั้งหลาย แล้วเข้าไปหาพญานกกุณาละกล่าวสัมโมทนียกถากับพญานกกุณาละแล้ว สถิตอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพญานกปุณณมุขะได้กล่าวกะพญานกกุณาละว่า ดูก่อนสหายกุณาละ เพราะเหตุไร ท่านจึงปฏิบัติผิดต่อนางนกทั้งหลายที่มีชาติเสมอกัน เป็นลูกของผู้มีสกุล ซึ่งปฏิบัติดีต่อท่านเล่า ดูก่อนสหายกุณาละ นางนกทั้งหลายถึงเขาจะพูดไม่ถูกใจเราก็ควรจะพูดให้ถูกใจ จะป่วยกล่าวไปไยถึงนางนกที่พูดถูกใจเล่า เมื่อพญานกปุณณมุขะกล่าวอย่างนี้แล้ว พญานกกุณาละได้รุกรานพญานกปุณณมุขะอย่างนี้ว่า แนะสหายลามกชั่วถ่อย เจ้าฉิบหาย เจ้าละลาย ใครจะเป็นผู้ฉลาดด้วยการชนะเมียยิ่งไปกว่าเจ้า ก็แหละพญานกปุณณมุขะถูกรุกรานอย่างนี้แล้ว ก็กลับไปเสียจากที่นั้น.

[๒๙๙] ได้ยินว่า สมัยต่อมา โดยกาลล่วงไปไม่นานนัก อาพาธอันแรงกล้าเกิดขึ้นแก่พญานกปุณณมุขะ คือ ลงเป็นโลหิต เกิดเวทนากล้าแข็ง

จวนจะตาย ครั้งนั้น พวกนางนกดุเหว่า ที่เป็นบริจาริกาของพญานกปุณณมุขะ เกิดความปริวิตกว่า พญานกปุณณมุขะนี้ อาพาธหนักนกแล ไฉนจะพึงหายจากอาพาธนี้หนอ นางนกดุเหว่าเหล่านั้น ละทิ้งพญานกปุณณมุขะไว้แต่ตัวเดียว ไม่มีเพื่อนสอง พากันเข้าไปหาพญานกกุณาละ พญานกกุณาละได้เห็นนางนกดุเหว่าเหล่านั้นพากันมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้กล่าวกะนางนกดุเหว่านั้นว่า พวกอีถ่อย ผัวของเจ้าไปไหนเสียเล่า นางนกดุเหว่าเหล่านั้นจึงตอบว่า ท่านสหายกุณาละ พญานกปุณณมุขะอาพาธหนักนักแล ไฉนจะพึงหายจากอาพาธหนักนั้น เมื่อนางนกดุเหว่าเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว พญานกกุณาละได้รุกรานนางนกดุเหว่าเหล่านั้นอย่างนี้ว่า อีถ่อยฉิบหาย อีถ่อยละลาย อีนางโจร อีนางนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่รู้จักคุณคน อีไปตามใจเหมือนลม ครั้นกล่าวรุกรานแล้ว ได้เข้าไปหาพญานกปุณณมุขะ แล้วร้องเรียกว่า เฮ้ยสหายปุณณมุขะ พญานกปุณณมุขะขานรับว่า อ้าสหายกุณาละ ได้ยินว่า พญานกกุณาละเข้าไปประคบประหงมพญานกปุณณมุขะด้วยปีกและจะงอยปาก พอให้ลุกขึ้นได้แล้ว ให้ดื่มยาต่าง ๆ อาพาธของพญานกปุณณมุขะก็สงบระงับ.

[๓๐๐] ได้ยินว่า พญานกกุณาละได้กล่าวกะพญานกปุณณมุขะที่หายจากไข้ยังไม่นานนักว่า ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เราเห็นมาแล้ว นางกัณหาสองพ่อ นางมีผัว ๕ คน ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในบุรุษคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยเหมือนศพศีรษะขาด.

และในเรื่องนี้มีคำเป็นยาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น นางคนหนึ่งล่วงละเมิดสามี ๕ คนคือ
พระเจ้าอัชชุนะ พระเจ้านกุละ พระเจ้าภีมเสน พระ-

เจ้ายุธิษฐิล และพระเจ้าสหเทพ แล้วได้กระทำลามก
กับบุรุษเปลี้ยแคระ.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เราเห็นนาแล้ว นางสมณีชื่อปัญจตปาวี อยู่ในท่ามกลางป่าช้า อดอาหาร ๔ วันจึงบริโภคครั้งหนึ่ง ได้กระทำกรรมอันลามกกับนักเลงสุรา ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เราเห็นมาแล้ว นางเทวีนามว่ากากวดี อยู่ในท่ามกลางสมุทร เป็นภรรยาของพญาครุฑชื่อว่าท้าวเวนไตย ได้กระทำกรรมอันลามกกับกุเวรผู้เจนจบในการฟ้อน ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เราเห็นมาแล้ว นางขนงามนามว่า กรุงคเทวี รักใคร่ได้เสียกับเอฬกกุมาร ได้กระทำกรรมอันลามกกับธนันเตวาสีผู้เป็นคนใช้ของฉพังคกุมาร เป็นความจริง เราได้รู้มาอย่างนี้แล พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัต ทรงทอดทิ้งพระเจ้าโกศลราช ได้ทรงกระทำกรรมอันลามกกับพราหมณ์ชื่อปัญจาลจัณฑะ

หญิง ๕ คนนี้ก็ดี หญิงอื่นก็ดี ได้กระทำมาแล้ว
ซึ่งกรรมอันลามก เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่วิสาสะ
ไม่สรรเสริญหญิงทั้งหลาย มหาปฐพีอันทรงไว้ซึ่ง
สรรพสัตว์ ยินดีเสมอกัน เป็นที่รับรองสิ่งดีและ
สิ่งชั่ว ทนทานได้หมด ไม่ดิ้นรน ไม่หวั่นไหว ฉันใด
หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน นรชนจึงไม่ควรวิสาสะกับ
หญิงเหล่านี้ ราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ดุร้าย กินเนื้อและ
เลือดเป็นอาหาร มีอาวุธ ๕ อย่าง เป็นสัตว์หยาบช้า
ยินดีในการเบียดเบียนสัตว์อื่น ข่มขี่สัตว์ทั้งหลายกิน

ฉันใด หญิงทั้งหลายก็ฉันนั้น นรชนจึงไม่ควรวิสาสะ
กับหญิงเหล่านั้น.

ดูก่อนปุณณมุขะ ได้ยินว่า หญิงทั้งหลายไม่ใช่แพศยา ไม่ใช่นางงาม ไม่ใช่หญิงสัญจร ชื่อทั้ง ๓ นี้ ไม่ใช่ชื่อโดยกำเนิด หญิงเหล่านี้คือ แพศยา นางงาม หญิงสัญจร เป็นชื่อผู้ฆ่า หญิงทั้งหลายมุ่นมวยผมเหมือนพวกโจรประทุษร้ายให้เป็นพิษเหมือนสุราเจือยาพิษ พูดโอ้อวดเหมือนคนขายของตลบตะแลง พลิกแพลงเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือนงู ปกปิดเหมือนหลุมคูถที่ปิดด้วยกระดาน ให้เต็มได้ยากเหมือนไฟ ให้ยินดีได้ยากเหมือนรากษส นำไปโดยส่วนเดียวเหมือนพญายม กินทุกอย่างเหมือนไฟ พัดพาไปทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามปรารถนาเหมือนลม ไม่ทำอะไรให้วิเศษเหมือนเขาเมรุมาศ ผลิตผลเป็นนิตย์เหมือนต้นไม้มีพิษ.

และในเรื่องนี้มีคำกล่าวเป็นคาถาไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงทั้งหลายมุ่นมวยผมเหมือนโจร ประทุษร้าย
เหมือนสุราเจือยาพิษ พูดโอ้อวดเหมือนคนขายของ
ตะแลงพลิกแพลงเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือน
งู ปกปิดเหมือนหลุมคูถที่ปิดด้วยกระดาน ให้เต็ม
ได้ยากเหมือนไฟ ให้ยินดีได้ยากเหมือนรากษส นำไป
ส่วนเดียวเหมือนพญายม กินทุกอย่างเหมือนไฟ พัด
พาไปทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามปรารถนา
เหมือนลม ไม่ทำอะไรให้วิเศษเหมือนเขาเมรุมาศ

ผลิตผลเป็นนิตย์เหมือนต้นไม้มีพิษ หญิงทั้งหลายเป็น
ผู้กำรัตนะไว้ในมือจนนับไม่ถ้วน ทำโภคสมบัติใน
เรือนให้พินาศ.

[๓๐๑] ดูก่อนปุณณมุขะ ทรัพย์ ๔ อย่างนี้ คือ โคผู้ โคนม ยาน ภรรยา ไม่ควรให้อยู่ในสกุลอื่น บัณฑิตไม่พึงรักษาทรัพย์ ๔ อย่างนี้ให้อยู่พรากจากเรือน.

คนฉลาดย่อมไม่ฝากทรัพย์ ๔ อย่างนี้ คือ โคผู้ ๑
โคนม ๑ ยานพาหนะ ๑ ภรรยา ๑ ไว้ในตระกูลญาติ
เพราะว่าคนที่ไม่มียานพาหนะ ย่อมใช้รถที่ฝากไว้
ย่อมฆ่าโคผู้เสีย เพราะใช้ลากเข็นเกินกำลัง ย่อมฆ่า
ลูกโคเพราะรีดนม ภรรยาย่อมประทุษร้ายในตระกูล
ญาติ.

[๓๐๒] ดูก่อนสหายปุณณมุขะ สิ่งของ ๖ อย่างนี้ เมื่อกิจธุระเกิดขึ้นใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ คือ

ธนูไม่มีสาย ๑ ภรรยาอยู่ในตระกูลญาติ ๑
เรือที่ฝั่งโน้น ๑ ยานพาหนะที่เพลาหัก ๑ มิตรอยู่ไกล
๑ สหายลามก ๑ สิ่งของทั้ง ๖ นี้ เมื่อกิจธุระเกิดขึ้น
ใช่ประโยชน์ไม่ได้.

[๓๐๓] ดูก่อนสหายปุณณมุขะ หญิงย่อมดูหมิ่นสามีเพราะเหตุ ๘ ประการ คือ เพราะสามีเป็นคนจน ๑ เพราะสามีเจ็บกระเสาะกระแสะ ๑ เพราะสามีเป็นคนแก่ ๑ เพราะสามีเป็นนักเลงสุรา ๑ เพราะสามีเป็นคนโง่ ๑

เพราะสามีเป็นคนมัวเมา ๑ เพราะคล้อยตามในกิจทุกอย่าง ๑ เพราะไม่ก่อให้ทรัพย์ทุกอย่างเกิดขึ้น ๑ ดูก่อนสหายปุณณมุขะ ได้ยินว่า หญิงย่อมดูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการนี้.

และในเรื่องนี้มีถ้อยคำเป็นคาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงย่อมดูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ
ความจน ๑ เจ็บกระเสาะกระแสะ ๑ เป็นคนแก่ ๑
เป็นนักเลงสุรา ๑ เป็นคนโง่ ๑ เป็นคนมัวเมา ๑
คล้อยตามในกิจทุกอย่าง ไม่ก่อสิ่งปรารถนาทุกอย่าง
ให้เกิดขึ้น ๑.

[๓๐๔] ดูก่อนสหายปุณณมุขะ หญิงย่อมนำความประทุษร้ายมาให้สามี ด้วยเหตุ ๙ ประการ คือ หญิงเป็นคนมักไปป่า ๑ มักไปสวน ๑ มักไปท่าน้ำ ๑ มักไปหาตระกูลญาติ ๑ มักไปหาตระกูลอื่น ๑ มักชอบใช้กระจกและชอบประดับด้วยผ้า ๑ มักดื่มน้ำเมา ๑ มักเยี่ยมมองหน้าต่าง ๑ มักยืนแอบประตู ๑ ดูก่อนสหายปุณณมุขะ ได้ยินว่า หญิงย่อมนำความประทุษร้ายมาให้สามีเพราะเหตุ ๙ ประการนี้แล.

และในเรื่องนี้มีถ้อยคำกล่าวเป็นคาถาไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงย่อมนำความประทุษร้ายมาให้สามีด้วยเหตุ
๙ ประการนี้ คือ มักไปป่า ๑ มักไปสวน ๑ มักไป
ท่าน้ำ ๑ มักไปหาตระกูลญาติ ๑ มักไปหาตระกูลอื่น ๑
มักชอบใช้กระจกและชอบประดับด้วยผ้า ๑ มักดื่ม
น้ำเมา ๑ มักเยี่ยมมองหน้าต่าง ๑ มักยืนแอบประตู ๑.

[๓๐๕] ดูก่อนสหายปุณณมุขะ หญิงย่อมยั่วยวนชายด้วยเหตุ ๔๐ ประการ คือ ดัดกาย ก้มตัว กรีดกราย ทำอาย แกะเล็บ เอาเท้าเหยียบกัน เอาไม้ขีดแผ่นดิน ทำกระโดดเอง ให้เด็กกระโดด เล่นเอง ให้เด็กเล่น จุมพิตเด็ก ให้เด็กจุมพิต กินเอง ให้เด็กกิน ให้ของแก่เด็ก ขอของจากเด็ก ทำตามที่เด็กกระทำ พูดเสียงสูง พูดเสียงต่ำ พูดเปิดเผย พูดกระซิบ ทำซิกซี้ด้วยการฟ้อน การขับ การประโคม ร้องไห้ กรีดกรายด้วยการแต่งกาย ทำปิ่ง ยักเอว ส่ายผ้าที่ปิดของลับ เลิกขา ปิดขา ให้เห็นนม ให้เห็นรักแร้ ให้เห็นท้องน้อย หลิ่วตา เลิกคิ้ว เม้มปาก แลบลิ้น ขยายผ้า กลับนุ่งผ้า สยายผม มุ่นผม ดูก่อนสหายปุณณมุขะ ได้ยินว่า หญิงย่อมยั่วยวนชายด้วยเหตุ ๔๐ ประการนี้แล.

[๓๐๖] ดูก่อนสหายปุณณมุขะ พึงทราบเถิดว่า หญิงเป็นคนประทุษร้ายสามีด้วยเหตุ ๒๕ ประการ คือ ย่อมพรรณนาการไปแรมคืนของสามี ย่อมไม่ระลึกถึงสามีที่ไปแรมคืน ย่อมไม่ยินดีกะสามีที่มาแล้ว ย่อมกล่าวโทษสามี ไม่กล่าวคุณแห่งสามี ย่อมประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมไม่ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมการทำกิจที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อมไม่กระทำกิจที่สมควรแก่สามี ย่อมคลุมหัวนอน นอนเบือนหน้าไปทางอื่น ย่อมนอนพลิกกลับไปมา ย่อมทำวุ่นวายนอนถอนหายใจยาว ย่อมทำระทมทุกข์ ย่อมไปอุจจาระปัสสาวะบ่อย ๆ ย่อมประพฤติตรงกันข้าม ได้ยินเสียงชายอื่นย่อมเงี่ยหูฟัง ย่อมล้างผลาญทรัพย์สมบัติ ย่อมทอดสนิทชิดชอบกับชายผู้คุ้นเคย ย่อมออกนอกบ้านเสมอ ประพฤติผิดจากความดี ย่อมประพฤตินอกใจไม่เคารพในสามี มีใจประทุษร้าย ย่อมยืนอยู่ที่ประตูเนือง ๆ ย่อมทำ

ให้เห็นรักแร้ นม ย่อมไปเพ่งดูทิศต่าง ๆ ดูก่อนสหายปุณณมุขะ พึงทราบเถิดว่า หญิงเป็นคนประทุษร้ายสามีด้วยเหตุ ๒๕ ประการนี้แล.

และในเรื่องนี้มีคำกล่าวเป็นคาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงย่อมพรรณนาการไปแรมทางไกลของสามี ย่อมไม่เศร้าโศกถึงการไปของสามี ครั้นเห็นสามีกลับมาก็ไม่แสดงความยินดี ย่อมไม่กล่าวคุณแห่งสามีในกาลไหน ๆ อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงผู้ไม่สำรวม ย่อมประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมทำประโยชน์ของสามีไม่เสื่อม ย่อมกระทำกิจที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อมคลุมหัวนอน นอนเปื้อนหน้าไปทางอื่น อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงย่อมนอนพลิกกลับไปมา ย่อมทำวุ่นวาย นอนถอนหายใจยาว ย่อมทำระทมทุกข์ ย่อมไปอุจจารปัสสาวะบ่อย ๆ อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงย่อมประพฤติตรงกันข้าม ไม่กระทำกิจที่สมควรแก่สามี ย่อมเงี่ยหูฟังเมื่อชายอื่นพูด ล้างผลาญโภคสมบัติ กระทำความสนิทสนมชมชอบกับชายอื่น อาหารเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงย่อมทำทรัพย์สมบัติที่สามีได้มาโดยความลำบาก หามาได้โดยฝืดเคือง เก็บสะสมไว้ได้ด้วยความยากแค้นให้พินาศ อนึ่ง ย่อมกระทำความสนิทสนมชมชอบกับชายที่

คุ้นเคยกัน อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงออกนอกบ้านเสมอ ประพฤติผิดจากความดี มีใจคิดประทุษร้ายในสามีอยู่เป็นนิตย์ เป็นผู้ประพฤตินอกใจ ปราศจากความเคารพ อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงย่อมยินอยู่ที่ใกล้ประตูเนือง ๆ แสดงนมบ้าง รักแร้บ้างให้เห็น มีจิตวอกแวกเพ่งดูทิศต่าง ๆ อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย แม่น้ำทั้งปวงมีทางคดเคี้ยว และป่าทั้งปวงรกเรี้ยวด้วยต้นไม้ ฉันใด หญิงทั้งปวงเมื่อได้ช่อง (ที่ลับ) พึงกระทำกรรมอันลามก ฉันนั้น ถ้าว่าพึงได้โอกาส ที่ลับ หรือพึงได้ช่องเช่นนั้น หญิงทั้งปวงพึงกระทำกรรมอันลามกเป็นแน่ ไม่ได้ชายที่สมบูรณ์อื่น ก็ยอมทำกับคนเปลี้ยในพวกนารีที่หลายใจ เป็นผู้กระทำความยั่วยวนแก่ชายทั้งหลาย ไม่มีใครข่มขี่ได้ ถ้านารีเหล่าใดแม้จะทำให้พอใจโดยประการทั้งปวง ก็ไม่ควรวางใจในนารีเหล่านั้น เพราะว่า นารีเหล่านั้นเสมอด้วยท่าน้ำ.

[๓๐๗] บัณฑิตได้เห็นเรื่องอย่างไร ของพระเจ้ากินนรและพระนางกินรีเทวี แล้วพึงรู้เถิดว่า หญิงทั้งปวงย่อมไม่ยินดีในเรือนของตน พระนางกินรีเทวีทรงเห็นบุรุษอื่นแม้จะเป็นคนง่อยเปลี้ย ยังละทิ้งพระราชสวามีเช่นพระเจ้ากินนร ไปทำกรรมอันลามกกับบุรุษเปลี้ยนั้นได้.

[๓๐๘] พระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวรีย์ ทรงหมกมุ่นอยู่ในกามเกินส่วน พระมเหสียังประพฤติอนาจารกับคนใช้ใกล้ชิด ซ้ำตกอยู่ในอำนาจ พึงมีหรือที่หญิงจะไม่ประพฤติล่วงชายอื่น นอกจากคนนั้น.

[๓๐๙] พระนางปิงคิยานีพระมเหสีที่รักของพระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง ได้ประพฤติอนาจารกับคนเลี้ยงม้าผู้ใกล้ชิด และเป็นไปในอำนาจพระนางปิงคิยานีผู้ใคร่กามนั้น ไม่ได้ประสบความใคร่ทั้งสองราย.

[๓๑๐] บุรุษผู้ไม่ถูกผีสิง ไม่ควรเชื่อหญิงทั้งหลายผู้หยาบช้า ใจเบา อกตัญญู ประทุษร้ายมิตร หญิงเหล่านั้นไม่รู้จักสิ่งที่กระทำแล้ว สิ่งที่ควรกระทำไม่รู่จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง ไม่มีล0ะอาย ล่วงเสียซึ่งธรรม ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของตน เมื่อมีอันตราย และเมื่อกิจเกิดขึ้น ย่อมละทิ้งสามแม้จะอยู่ด้วยกันมานาน เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่อนุเคราะห์แม่เสมอกับชีวิต เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่วิสาสะกับหญิงทั้งหลาย จริงอยู่ จิตของหญิงเหมือนจิตของวานรลุ่ม ๆ ดอน ๆ เหมือนเงาไม้ หัวใจของหญิงไหวไปไหวมา เหมือนล้อรถที่กำลังหมุน เมื่อใด หญิงทั้งหลายผู้มุ่งหวัง เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะถือเอาได้ เมื่อนั้นก็ใช้วาจาอ่อนหวานชักนำบุรุษไปได้ เหมือนชาว

กัมโพชลวงม้าด้วยสาหร่าย ฉะนั้น เมื่อใด หญิง
ทั้งหลายผู้มุ่งหวัง ไม่เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรถือเอา
ได้ เมื่อนั้น ย่อมละทิ้งบุรุษนั้นไปเหมือนคนข้ามฟาก
ถึงฝั่งโน้นแล้วละทิ้งแพไป ฉะนั้น หญิงทั้งหลาย
เปรียบด้วยเครื่องผูกรัด กินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ
มีมายากล้าแข็ง เหมือนแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว ย่อมคบ
บุรุษได้ทั้งที่น่ารักทั้งที่ไม่น่ารัก เหมือนเรือจอดไม่
เลือกฝั่งนี้และฝั่งโน้น ฉะนั้น หญิงทั้งหลายไม่ใช่ของ
บุรุษคนเดียวหรือสองคน ย่อมรับรองทั่วไปเหมือน
ร้านตลาด ผู้ใดสำคัญมั่นหมายหญิงเหล่านั้นว่าของเรา
ก็เท่ากับดักลมด้วยตาข่าย แม่น้ำ หนทาง ร้านเหล้า
สภาและบ่อน้ำ ฉันใด หญิงในโลกก็ฉันนั้น เขตแดน
ของหญิงเหล่านั้น ไม่มี หญิงทั้งหลายเสมอด้วยไฟ
กินเปรียง เปรียบด้วยงูเห่า ย่อมเลือกคบแต่บุรุษที่มี
ทรัพย์ เหมือนโคเลือกกินหญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก
ฉะนั้น ไฟกินเปรียง ๑ ช้างสาร ๑ งูเห่า ๑ พระราชา
ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ๑ หญิงทั้งปวง ๑ สิ่งทั้ง ๕ นี้
นรชนพึงคบด้วยความระวังเป็นนิตย์ เพราะสิ่งทั้ง ๕ นี้
มีความแน่นอนที่รู้ได้ยากแท้ หญิงที่งามเกินไป ๑
หญิงที่คนหมู่มากรักใคร่ ๑ หญิงที่เหมือนมือขวา ๑
หญิงที่เป็นภรรยาคนอื่น ๑ หญิงที่คบหาด้วยเพราะเหตุ
แห่งทรัพย์ ๑ หญิง จำพวกนี้ ไม่ควรคบ.

[๓๑๑] ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พญาแร้งชื่ออานนท์ รู้แจ้งซึ่งคาถาทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของพญานกกุณาละแล้ว ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

ถ้าบุรุษจะพึงให้แผ่นดินอันเต็มด้วยทรัพย์นี้ แก่หญิงที่ตนนับถือไซร้ หญิงนั้นได้โอกาส ก็จะพึงดูหมิ่นบุรุษนั้น เราจึงไม่ยอมตกอยู่ในอำนาจของพวกหญิงแผอเรอ เมื่อมีอันตรายและเมื่อกิจธุระเกิดขึ้น หญิงย่อมละทิ้งผัวหนุ่มผู้หมั่นขยัน มีความประพฤติไม่เหลาะแหละ เป็นที่รักเป็นที่พอใจ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่วิสาสะกับหญิงทั้งหลาย บุรุษไม่ควรวางใจว่าหญิงคนนี้ปรารถนาเรา ไม่ควรวางใจว่า หญิงคนนี้ร้องไห้กระซิกกระซี้เรา เพราะว่า หญิงทั้งหลายย่อมคบได้ทั้งบุรุษที่น่ารักทั้งบุรุษที่ไม่น่ารัก เหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งโน้นฝั่งนี้ฉะนั้น ไม่ควรวิสาสะกะใบไม้ลาดที่เก่า ไม่ควรวิสาสะกะมิตรเก่าที่เป็นโจร ไม่ควรวิสาสะกะพระราชาว่าเป็นเพื่อนของเรา ไม่ควรวิสาสะกะหญิงแม่จะมีลูก ๑๐ คนแล้ว ไม่ควรวิสาสะในหญิงที่กระทำความยินดีให้ เป็นผู้ล่วงศีล ไม่สำรวม ถึงแม้ภรรยาจะพึงเป็นผู้มีความรักแน่นแฟ้น ก็ไม่ควรวางใจ เพราะว่าหญิงทั้งหลายเสมอกับท่าน้ำ หญิงทั้งหลายพึงฆ่าชายก็ได้ พึงตัดเองก็ได้ พึงใช้ให้ผู้อื่น

ตัดก็ได้ พึงตัดคอแล้วดื่มเลือดกินก็ได้ อย่าพึงกระทำความสิเนหาในหญิงผู้มีความรักใคร่อันเลวทราม ผู้ไม่สำรวม ผู้เปรียบเทียบด้วยท่าน้ำ คำเท็จของหญิงเหมือนคำจริง คำจริงของหญิงเหมือนคำเท็จ หญิงทั้งหลายย่อมเลือกคบแต่ชายที่มีทรัพย์ ดังโคเลือกกินหญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก หญิงทั้งหลายย่อมประเล้าประโลมชายด้วยการเดิน การจ้องดู ยิ้มแย้ม นุ่งผ้าหลุด ๆ ลุ่ย ๆ และพูดไพเราะ หญิงทั้งหลายเป็นโจรหัวใจแข็ง ดุร้าย เป็นน้ำตาลกรวด ย่อมไม่รู้อะไร ๆ ว่า เป็นเครื่องล่อลวงในมนุษย์ ธรรมดาหญิงในโลกเป็นคนลามก ไม่มีเขตแดน กำหนัดนักทุกเมื่อและคะนอง กินไม่เลือก เหมือนเปลวไฟไหม้เชื้อทุกอย่าง บุรุษชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี เพราะหญิงทั้งหลาย ย่อมคบบุรุษได้ทั้งที่รักทั้งที่ไม่รัก เหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น บุรุษชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี หญิงย่อมผูกพันชายเพราะต้องการทรัพย์ เหมือนเถาวัลย์พันไม้ หญิงทั้งหลายย่อมติดตามชายที่มีทรัพย์ ถึงจะเป็นคนเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค คนจัณฑาล สัปเหร่อ คนเทหยากเยื่อก็ช่าง หญิงทั้งหลาย ย่อมละทิ้งชายผู้มีตระกูลแต่ไม่มีอะไร เหมือนซากศพ แต่ติดตามชายเช่นนั้นได้เพราะเหตุแห่งทรัพย์.

[๓๑๒] ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พราหมณ์ผู้ประเสริฐชื่อนารทะรู้ชัด ซึ่งคาถาทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของพญาแร้งอานนท์แล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านั้นในเวลานั้นว่า

ดูก่อนพญานก ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้ากล่าว มหาสมุทร ๑ พราหมณ์ ๑ พระราชา ๑ หญิง ๑ สี่-อย่างนี้ย่อมไม่เต็ม แม่น้ำสายใดสายหนึ่งอาศัยแผ่นดินไหลไปสู่มหาสมุทร แม่น้ำเหล่านั้นก็ยังมหาสมุทรให้เต็มไม่ได้ เพราะฉะนั้น มหาสมุทรชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง ส่วนพราหมณ์เรียนเวทอันมีการบอกเป็นที่ห้าได้แล้ว ยังปรารถนาการเรียนเวทอันไปอีก เพราะฉะนั้น พราหมณ์จึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง พระราชาทรงชนะแผ่นดินทั้งหมด อันบริบูรณ์ด้วยรัตนะนับไม่ถ้วน พร้อมทั้งมหาสมุทรและภูเขา ครอบ-ครองอยู่ ก็ยังปรารถนามหาสมุทรฝั่งโน้นอีก เพราะฉะนั้น พระราชาจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง หญิงคนหนึ่ง ๆ มีสามีคนละ ๘ คน สามีล้วนเป็นคนแกล้วกล้า มีกำลังสามารถนำมาซึ่งกามรสทุกอย่าง หญิงยังกระทำความพอใจในชายคนที่ ๙ อีก เพราะฉะนั้น หญิงจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง หญิงทุกคนกินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ พาไปได้ทุกอย่างเหมือนแม่-น้ำ เหมือนกิ่งไม้มีหนาม ย่อมละชายไปเพราะเหตุ

แห่งทรัพย์ ชายใดพึงวางความรักทั้งหมดในหญิง ชายนั้นเหมือนดักลมด้วยตาข่าย เหมือนตักน้ำใส่มหาสมุทรด้วยมือข้างเดียว จะพึงได้ยินแต่เสียงมือของตน ภาวะของหญิงที่เป็นโจร รู้มาก หาความจริงได้ยาก เป็นอาการที่ใคร ๆ รู้ได้ยาก เหมือนรอยทางปลาในน้ำฉะนั้น หญิงไม่มีความพอ อ่อนโยน พูดไพเราะ ให้เต็มได้ยากเสมอแม่น้ำ ทำให้ล่มจม บุคคลรู้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล หญิงเป็นเหมือนน้ำวน มีมายามาก ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ทำให้ล่มจม บุคคลรู้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เมื่อหญิงคบบุรุษใด เพราะความพอใจ หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ย่อมเผาบุรุษนั้นโดยพลัน เหมือนไฟป่าเผาสถานที่เกิดของตนฉะนั้น.

[๓๑๓] ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พญานกกุณาละ รู้แจ้งแล้วซึ่งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งคาถาของนารทพราหมณ์ผู้ประเสริฐ จึงได้ภาษิตคาถาเหล่านั้นในเวลานั้นว่า

บัณฑิตพึงเจรจากับบุรุษผู้ถือดาบอย่างคมกล้า พึงเจรจากับปีศาจผู้ดุร้าย แม้จะพึงเข้าไปนั่งใกล้งูพิษร้าย แต่ไม่ควรเจรจากับหญิงตัวต่อตัว เพราะว่าหญิงเป็นผู้ย่ำยีจิตของโลก ถืออาวุธ คือ การฟ้อนรำขับร้องและการเจรจา ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้ไม่ตั้งสติ

ไว้เหมือนหมู่รากษสที่เกาะเบียดเบียนพวกพ่อค้าฉะนั้น หญิงไม่มีวินัย ไม่มีสังวร ยินดีในน้ำเมาและเนื้อสัตว์ ไม่สำรวม ผลาญทรัพย์ที่บุรุษหามาได้โดยยากให้ฉิบหาย เหมือนปลาติมิงคละกลืนกินมังกรในทะเลฉะนั้น หญิงมีกามคุณ ๕ อันน่ายินดีเป็นทำเลหากิน เป็นคนหยิ่ง จิตไม่เที่ยงตรง ไม่สำรวม ย่อมเข้าไปหาชาย ผู้ประมาทเหมือนแม่น้ำทั้งหลาย อันไหลไปสู่มหาสมุทรฉะนั้น หญิงได้ชื่อว่าฆ่าชายด้วยราคะและโทสะ เข้าไปหาชายคนใด เพราะความพอใจ เพราะความกำหนัด หรือเพราะต้องการทรัพย์ ย่อมเผาชายเช่นนั้นเสีย เช่นดังเปลวไฟ หญิงรู้ว่าชายมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก ย่อมเข้าไปหาชาย ยอมให้ทั้งทรัพย์และตนเอง ย่อมเกาะชายที่มีจิตถูกราคะย่อมเหมือนเถาย่านทราย เกาะไม้สาละในป่าฉะนั้น หญิงประดับร่างกายหน้าตาให้สวย เข้าไปหาชายด้วยความพอใจมีประการต่าง ๆ ทำยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ ใช้มารยาตั้งร้อย เหมือนดังคนเล่นกลและอสุรินทรราหู หญิงประดับประดาด้วยทองแก้วมณีและมุกดาถึงจะมีคนสักการะและรักษาไว้ในตระกูลสามี ก็ยังประพฤตินอกใจสามี ดังหญิงที่อยู่ในทรวงอก ประพฤตินอกใจทานพฉะนั้น จริงอยู่ นรชนผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา แม้จะมีเดช มีมหาชนสักการะบูชา ถ้าตกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้ว ย่อมไม่รุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับฉะนั้น โจร

ผู้มีจิตโกรธ คิดประทุษร้าย พึงกระทำแก่โจรอื่นซึ่ง
เป็นข้าศึกที่มาประจัญหน้า ส่วนผู้ตกอยู่ในอำนาจของ
หญิง ไม่มีอุเบกขา ย่อมเข้าถึงความพินาศยิ่งกว่านั้นอีก
หญิงถึงจะถูกชายฉุดกระชากลากผมและหยิกข่วนด้วย
เล็บ คุกคามทุบตีด้วยเท้า ด้วยมือและท่อนไม้ ก็กลับ
วิ่งเข้าหา เหมือนหมู่แมลงวันที่ซากศพฉะนั้น บุรุษ
ผู้มีจักษุคือปัญญา ปรารถนาความสุขแก่ตน พึงเว้น
หญิงเสียเหมือนกับบ่วงและข่ายที่ดักไว้ในสกุลในถนน
สายหนึ่ง ในราชธานี หรือในนิคม ผู้ใดสละเสียแล้ว
ซึ่งตบะคุณอันเป็นกุศล ประพฤติจริตอันมิใช่ของ
พระอริยะ ผู้นั้นต้องกลับจากเทวโลกไปคลุกเคล้าอยู่
กับนรก เหมือนพ่อค้าซื้อหม้อแตกฉะนั้น บุรุษผู้ตก
อยู่ในอำนาจของหญิง ย่อมถูกติเตียนทั้งในโลกนี้และ
โลกหน้า กรรมของตนกระทบแล้ว เป็นคนโง่เขลา
ย่อมไปพลั้ง ๆ พลาด ๆ โดยไม่แน่นอน เหมือนรถที่
เทียมด้วยลาออกถึงย่อมไปผิดทางฉะนั้น ผู้ตกอยู่ในอำนาจ
ของหญิง ย่อมเข้าถึงนรกเป็นที่เผาสัตว์ให้รุ่มร้อนและ
นรกอันมีป่าไม้งิ้ว มีหนามแหลมดังหอกเหล็ก แล้ว
มาในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมไม่พ้นจากวิสัยเปรต
และอสุรกาย หญิงย่อมทำลายความเล่นหัว ความยินดี
ความเพลิดเพลินอันเป็นทิพย์ และจักรพรรดิสมบัติ
ในมนุษย์ของชายผู้ประมาทให้พินาศ และยังทำชาย

นั้นให้ถึงทุคติอีกด้วย ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นพึงได้การเล่นหัว ความยินดีอันเป็นทิพย์จักรพรรดิสมบัติในมนุษย์ และนางเทพอัปสรอันอยู่ในวิมานทอง โดยไม่ยากเลย ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นพึงได้คิดที่ก้าวล่วงเสียซึ่งกามธาตุ รูปธาตุ สมภพ และคติที่เข้าถึงวิสัยความปราศจากราคะ โดยไม่ยากเลย ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นเป็นผู้ดับแล้ว สะอาด พึงได้นิพพานอันเกษม อันก้าวล่วงเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง ล่วงส่วนไม่หวั่นไหว ไม่มีอะไรปรุงแต่ง โดยไม่ยากเลย.

[๓๑๔] **พญานกกุณาละในครั้งนั้นเป็นเรา พญานกดุเหว่าขาวเป็นพระอุทายี พญาแร้งเป็นพระอานนท์ นารทฤาษีเป็นพระสารีบุตร บริษัททั้งหลายเป็นพุทธบริษัทเธอทั้งหลายจงทรงจำกุณาลชาดกไว้อย่างนี้แล.**

จบกุณาลชาดกที่ ๔

อรรถกถากุณาลชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ **ริมสระชื่อกุณาละ** ทรงพระปรารภภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งถูกความเบื่อหน่ายอยากจะสึกบีบคั้นแล้ว จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **เอวมกฺขายติ** ดังนี้.

ลำดับเรื่องในกุณาลชาดกนั้นดังนี้

ดังได้สดับมาว่า ระหว่าง**เมืองกบิลพัสดุ์** กับ**เมืองโกลิยะ**ทั้งสองเมืองนี้ มีแม่น้ำชื่อว่า **โลหินี** สายเดียวเท่านั้นไหลผ่านลงมา ชนชาวสากิยะและชนชาวโกลิยะจึงทำทำนบกั้นน้ำนั้นร่วมอันเดียวกันแล้วจึงตกกล้า. ครั้งหนึ่งในต้นเดือน ๗ ข้าวกล้าเฉาลง พวกกรรมกรของชนชาวนครทั้งสองนั้นจึงประชุมกัน บรรดากรรมกรทั้งสองเมืองนั้น พวกกรรมกรชาวเมืองโกลิยะกล่าวขึ้นก่อนว่า น้ำที่ปิดกั้นไว้นี้ ถ้าจะไขเข้านาทั้งสองฝ่าย ก็ไม่พอเลี้ยงต้นข้าวของพวกเราและพวกท่าน ก็ข้าวกล้าของพวกเราจักสำเร็จเพราะน้ำคราวเดียวเท่านั้น พวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเราเถิด แม้พวกกรรมกรชาวเมืองกบิลพัสดุ์ก็พูดขึ้นว่า เมื่อพวกท่านได้ข้าวกล้าเอาบรรจุไว้ในฉางจนเต็มแล้วตั้งปิ่งอยู่ พวกเราไม่อาจที่จะถือเอากหาปณะทองคำ เงิน นิล มณี สัมฤทธิ์ แบกกระเช้ากระสอบเป็นต้น เที่ยวไปขอซื้อตามประตูเรือนของท่านได้ แม้ข้าวกล้าของพวกเราก็จักสำเร็จได้เพราะน้ำคราวเดียวเท่านั้นเหมือนกัน ขอพวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเราเถิด ทั้งสองฝ่ายต่างก็ขึ้นเสียงเถียงกันว่า พวกเราจักไม่ให้ แม้พวกเราก็จักไม่ยอมให้เหมือนกัน ดังนี้ ครั้นพูดกันมากขึ้น ๆ อย่างนี้ กรรมกรคนหนึ่งก็ลุกขึ้น ตีเอาคนหนึ่งเข้า แม้คนที่ถูกตีนั้น ก็ตีคนอื่น ๆ ต่อไป ต่างฝ่ายต่างตีกันอย่างนี้ ก็เกิดทะเลาะกระทบชาติแห่งราชตระกูล

พวกกรรมกรชาวโกลิยะกล่าวขึ้นก่อนว่า พวกมึงจงพาพวกเด็ก ๆ สากิยะซึ่งอยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์ไปเถิด อ้ายพวกสังวาสกับน้องสาวของตัวเองเหมือนสัตว์เดียรัจฉาน มีหมาบ้านและหมาป่าเป็นต้น ถึงจะมีกำลังเป็นต้นว่า ช้าง ม้า โล่และอาวุธ ก็จักกระทำอะไรแก่พวกกูได้ แม้พวกกรรมกรชาวสากิยะก็กล่าวตอบว่า พวกมึงก็เหมือนกันจงพาเด็กขี้เรื้อนไปเสียในบัดนี้ อ้ายพวกอนาถาหาที่ไปไม่ได้ เที่ยวอาศัยอยู่ในโพรงไม้กระเบาเหมือนสัตว์เดียรัจฉาน ถึงจะมีโยธาหาญเป็นต้นว่าช้าง ม้า โล่และอาวุธ ก็จักกระทำอะไรแก่พวกกูได้ ชนเหล่านั้นต่างฝ่ายต่างก็ไปร้องเรียนอำมาตย์ผู้เป็นเจ้าหน้าที่ในการนั้น พวกอำมาตย์จึงเสนอเรื่องราวแก่ราชตระกูลต่อไป ในลำดับนั้น พวกกษัตริย์สากิยะทั้งหลายจึงตรัสว่า พวกเราจะสำแดงเรี่ยวแรงและกำลังของตนที่สังวาสกับน้องสาวให้ดู แล้วตระเตรียมการรบยกออกไป แม้กษัตริย์พวกโกลิยะก็ตรัสว่า พวกเราก็จะสำแดงให้เห็นเรี่ยวแรงและกำลังของคนที่อาศัยอยู่ในต้นกระเบา แล้วตระเตรียมการรบยกออกไปเหมือนกัน.

เรื่องที่วิวาทกันนี้บางอาจารย์กล่าวว่า พวกทาสีของชาวสากิยะและชาวโกลิยะไปสู่แม่น้ำเพื่อตักน้ำ ต่างปลดเอาเทริดลงวางไว้ที่พื้นดินแล้ว นั่งพักผ่อนสนทนากันอยู่อย่างสบาย ทาสีคนหนึ่งหยิบเอาเทริดของตนหนึ่งไปด้วยเข้าใจว่าเป็นของตน อาศัยเทริดนั้นเป็นเหตุ จึงเกิดทะเลาะกันขึ้นว่า เทริดของกู เทริดของมึง ดังนี้ ครั้นแล้วชนชาวนครทั้งสอง เริ่มแต่ทาสกรรมกรโดยลำดับมาจนถึงเสวกนายบ้าน อำมาตย์อุปราชและพระราชาทั้งหมดต่างฝ่ายต่างก็เตรียมออกไปทำสงครามกัน แต่นัยก่อนจากนัยนี้มีมาในอรรถกถามากแห่งด้วยกัน และรูปเครื่องก็เหมาะสม เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงควรถือเอาเรื่องที่วิวาทกันเพราะแย่งน้ำนั้นแล ก็กษัตริย์สากิยะและโกลิยะทั้งสองฝ่ายนั้น ครั้นเตรียมรบพร้อมแล้ว ก็ยกออกไปในเวลาเย็นด้วยประการฉะนี้แล.

ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ เมืองสาวัตถี ทรงทอดพระเนตรดูสัตวโลกในเวลาใกล้รุ่งทีเดียว ได้ทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์ทั้งสองพระนครเหล่านี้ มีการตระเตรียมรบแล้วยกกองทัพออกไปอย่างนี้ เมื่อทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงทรงใคร่ครวญต่อไปว่า เมื่อเราไปห้ามการทะเลาะนี้ จักระงับหรือไม่หนอ ก็ทรงเห็นว่า เราไปในที่นั้นแล้ว จักแสดงชาดก ๓ เรื่อง เพื่อระงับการทะเลาะวิวาท การทะเลาะวิวาทก็จักระงับลงในขณะนั้น ครั้นแล้วเราจักแสดงชาดกอีก ๒ เรื่องเพื่อต้องการจะให้แสดงความสามัคคีนั้น แล้วจักแสดงอัตตทัณฑสูตรต่อไป กษัตริย์ผู้อยู่ในพระนครทั้งสอง เมื่อได้ฟังเทศนาของเราแล้ว ก็จักให้พระราชกุมารฝ่ายละ ๒๕๐ พระองค์ เราจักให้พระราชกุมารเหล่านี้บรรพชา สมาคมใหญ่จักมีด้วยประการฉะนี้ ครั้นตกลงพระหฤทัยดังนี้แล้ว พอรุ่งเช้าก็ทรงกระทำการชำระพระสรีระ เสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ถึงเวลาเย็นก็เสด็จออกจากพระคันธกุฎี มิได้ตรัสบอกแก่ใคร ๆ เลย ทรงถือเอาบาตรและจีวรด้วยพระองค์เอง ทรงคู้บัลลังก์ประทับนั่งในอากาศระหว่างเสนาทั้งสองฝ่าย ทรงเปล่งพระรัศมีออกจากพระเกศ ทำให้เกิดความมืดในเวลากลางวัน เพื่อให้เกิดความท้อใจแก่พวกนักรบเหล่านั้น ลำดับนั้น เมื่อพวกนักรบเหล่านั้นเกิดความท้อใจแล้ว พระองค์จึงทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏ ทรงเปล่งพระพุทธรัศมีมีพรรณ ๖ ประการ ฝ่ายเหล่ากษัตริย์สากิยะชาวเมืองกบิลพัสดุ์ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงดำริว่า ญาติผู้ประเสริฐของพวกเราเสด็จมาแล้ว ชะรอยพระองค์คงจะได้ทรงทราบว่าพวกเรากระทำการทะเลาะวิวาทกัน จึงพากันวางเครื่องอาวุธเสียด้วยตกลงใจว่า ก็เมื่อพระศาสดาเสด็จมาแล้ว พวกเราไม่อาจที่จะให้อาวุธตกต้องร่างกายของผู้อื่นได้ พวกชาวเมืองโกลิยะจะฆ่าจะแกงพวกเราเสียก็ตามทีเถิด แม้พวก

กษัตริย์ชาวเมืองโกลิยะก็คิดและกระทำอย่างนั้นเหมือนกัน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จลงมาประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์อันประเสริฐ ซึ่งพวกกษัตริย์จัดถวายบนเนินทรายในประเทศอันรื่นรมย์ ทรงรุ่งเรืองอยู่ด้วยพระพุทธสิริอันงดงามหาสิ่งเปรียบมิได้ แม้พระราชาทั้งสองฝ่ายนั้น ก็พากันถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งอยู่.

ลำดับนั้น พระศาสดาแม้ทรงทราบเรื่องอยู่ แต่ก็ได้ตรัสถามพวกกษัตริย์เหล่านั้นอีกว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย พวกท่านมา ณ ที่นี้ทำไม กษัตริย์เหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันทั้งปวงมา ณ ที่นี้ เพื่อต้องการจะดูแม่น้ำก็หามิได้ เพื่อต้องการจะเที่ยวเล่นก็หามิได้ เพื่อต้องการจะดูภาพอันน่ารื่นรมย์ในป่าดงก็หามิได้ ก็แต่ว่าหม่อมฉันมา ณ ที่นี้ เพราะการเริ่มสงครามกันขึ้น. ดูก่อนมหาราช พวกเธอเกิดทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องอะไรเล่า. เพราะเรื่องน้ำพระเจ้าข้า. ดูก่อนมหาราช น้ำมีราคาเท่าไร. น้ำราคาเล็กน้อย พระเจ้าข้า. ดูก่อนมหาราช ก็แผ่นดินราคาเท่าไร. แผ่นดินมีราคาประมาณมิได้ พระเจ้าข้า. ดูก่อนมหาราช ก็กษัตริย์เล่ามีราคาเท่าไร. กษัตริย์ก็มีราคาประมาณมิได้เหมือนกันพระเจ้าข้า. พระศาสดาจึงตรัสว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย ไฉนพวกท่านจึงจะยังกษัตริย์ทั้งหลายซึ่งหาค่ามิได้ให้พินาศไป เพราะอาศัยน้ำซึ่งมีราคาเพียงเล็กน้อยเล่า ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสเทศนาผันทนชาดกความว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าการหายใจคล่องเพราะเหตุทะเลาะวิวาทกันนั้นไม่มีเลย ด้วยว่ารุกขเทวดาคนหนึ่งกับหมีตัวอาฆาตกัน เพราะเหตุทะเลาะวิวาทกัน เวรนั้นก็ตกตามอยู่ตลอดกัปนี้ทั้งสิ้น ลำดับต่อนั้นไป ได้ตรัสเทศนาทุททภชาดกความว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย เกิดมาเป็นคนไม่ควรหันไปตามเหตุที่ถึงของบุคคลอื่น (คือไม่ควรเก็บเอาเรื่องของ

คนอื่นมาคิด) จะเล่าให้ฟัง พวกสัตว์จตุบทในประเทศหิมวันต์ซึ่งกว้างประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ ยึดถือเรื่องของคนอื่น พากันวิ่งจะไปลงทะเล เพราะฟังคำของกระต่ายตัวหนึ่ง เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรยึดถือเอาเรื่องของคนอื่น ต่อจากนั้นพระองค์ตรัสเทศนาลฏุกิกชาดกความว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย บางคราวผู้ที่มีกำลังน้อยก็หาช่องทำลายผู้มีกำลังมากได้ บางคราวผู้มีกำลังมากก็ได้ช่องทำแก่ผู้มีกำลังน้อย แม้แต่นางนกไซ้ยังฆ่าพญาช้างตัวประเสริฐได้ สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสเทศนาชาดก ๓ เรื่อง เมื่อทรงพระประสงค์จะระงับการทะเลาะวิวาทดังนี้แล้ว จึงตรัสเทศนาชาดกอีก ๒ เรื่อง เพื่อแสดงสามัคคีธรรมเหมือนดังนั้นอีก คือตรัสเทศนารุกขธรรมชาดกว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลพร้อมเพรียงกันอยู่แล้ว ใคร ๆ ก็ไม่อาจหาช่องทำร้ายได้ แล้วตรัสเทศนาวัฏฏกชาดกความว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย เมื่อฝูงนกกระจาบพร้อมเพรียงกันอยู่ นายพรานก็ไม่อาจหาช่องทำร้ายได้ ต่อเมื่อใดฝูงนกกระจาบเกิดแก่งแย่งกันขึ้น เมื่อนั้นบุตรนายพรานคนหนึ่ง จึงทำลายชีวิตเอานกกระจาบเหล่านั้นไปเสีย ขึ้นชื่อว่าความหายใจคล่องในการทะเลาะวิวาทย่อมไม่มีเลย พระศาสดาตรัสชาดก ๕ เรื่องเหล่านี้อย่างนี้แล้ว ในที่สุดจึงตรัสเทศนาอัตต-ทัณฑสูตร.

พระราชาแม้ทั้งหมดสดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ก็ทรงเลื่อมใส ปรึกษากันว่า ถ้าหากว่าพระศาสดาไม่เสด็จมา พวกเราก็จักฆ่าฟันซึ่งกันและกันจนเลือดไหลนองเป็นแม่น้ำ พวกเราได้ชีวิตเพราะอาศัยพระศาสดา ก็ถ้าพระศาสดาจักทรงครอบครองฆราวาส ราชสมบัติในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวารก็จะตกอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ และพระองค์จักมี

พระราชโอรสกว่าพัน แต่นั้นก็จักมีกษัตริย์เป็นบริวารเสด็จเที่ยวไป ก็แต่ว่าพระองค์ทรงสละราชสมบัติเช่นนั้นเสียแล้ว เสด็จออกบรรพชาจนได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ถึงอย่างนั้นเดี๋ยวนี้ พระองค์ก็ควรมีกษัตริย์เป็นบริวารเสด็จเที่ยวไป ครั้นปรึกษากันดังนี้แล้ว กษัตริย์ทั้งสองพระนครนั้นจึงถวายพระราชกุมารฝ่ายละ ๒๕๐ องค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงให้พระราชกุมารเหล่านั้นบรรพชาแล้ว เสด็จไปสู่มหาวัน จำเดิมแต่วัน รุ่งขึ้นเป็นต้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุราชกุมารเหล่านั้นแวดล้อมเป็นบริวารเสด็จเที่ยวบิณฑบาตไปในพระนครทั้งสอง คือบางคราวก็เสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ บางคราวก็เสด็จไปเมืองโกลิยะ แม้ชาวพระนครทั้งสองก็กระทำสักการะใหญ่แก่พระองค์ ฝ่ายพวกภิกษุราชกุมารเหล่านั้น บวชด้วยความเคารพในสมเด็จพระบรมครู หาได้บวชด้วยความเต็มใจของตนไม่ จึงได้เกิดความกระสันอยากจะสึก ใช่แต่เท่านั้นพวกภรรยาเก่าของภิกษุเหล่านั้น ยังกล่าวถ้อยคำและส่งข่าวสาสน์ไปยั่วยวนชวนให้เกิดความเบื่อหน่ายอีก ภิกษุราชกุมารเหล่านั้นก็ยิ่งเบื่อหน่ายหนักขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาดูก็ทรงทราบว่า ภิกษุเหล่านั้นเกิดความเบื่อหน่ายขึ้นแล้ว จึงทรงใคร่ครวญว่า ภิกษุเหล่านั้นอยู่ร่วมกับพระพุทธเจ้าเช่นเรายังมีความเบื่อหน่ายอีก ธรรมกถาเช่นไรหนอ จึงเป็นที่สบายของภิกษุเหล่านี้ได้ ก็ทรงเห็นว่ากุณาลธรรมเทศนาเป็นที่สบาย ลำดับนั้นพระองค์จึงทรงตรึกต่อไปว่า เราจักพาภิกษุเหล่านั้นไปยังประเทศหิมวันต์ ประกาศโทษของมาตุคามตามถ้อยคำของนกดุเหว่าชื่อกุณาละให้ภิกษุเหล่านั้นได้ฟัง กำจัดความเบื่อหน่ายเสียแล้ว จักแสดงพระโสดาปัตติมรรคแก่เธอ ครั้นเวลารุ่งเช้า พระองค์จึงทรงนุ่งห่มถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ณ เมือง

กบิลพัสดุ์ พอเวลาปัจฉาภัตรก็เสด็จกลับจากบิณฑบาต รับสั่งให้หาภิกษุประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้นมาในเวลาเสร็จภัตกิจแล้ว ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเคยเห็นหิมวันตประเทศอันเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์แล้วหรือ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ยังไม่เคยเห็นเลย พระเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า ก็พวกเธอจักไปเที่ยวยังประเทศหิมวันต์ไหมเล่า กราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่มีฤทธิ์ จักไปอย่างไรได้เล่า พระเจ้าข้า ตรัสว่า ถ้าใครคนใดคนหนึ่งจะพาพวกเธอไป เธอจะไปหรือไม่เล่า พระภิกษุเหล่านั้นก็กราบทูลว่า ข้าพระองค์จักไป พระเจ้าข้า.

สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงพาภิกษุเหล่านั้น แม้ทั้งหมดไปด้วยฤทธิ์ของพระองค์ ทรงเหาะไปในอากาศจนถึงป่าหิมวันต์ ประทับยืนอยู่บนท้องฟ้า ทรงชี้ให้ชมภูเขา ๗ ลูกต่าง ๆ กัน คือ ภูเขาทอง ภูเขาเงิน ภูเขาแก้วมณี ภูเขาหรดาล ภูเขามอ ภูเขาโล้น ภูเขาแก้วผลึก แล้วทรงชี้ให้ดูแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สาย คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหี แล้วทรงชี้ให้ดูสระทั้ง ๗ แห่ง คือ สระชื่อกัณณมุณฑะ รถาการ มัณฑากินี สีหปปาต ฉัททันต์ อโนดาต กุณาละ ภูเขาที่ได้ชื่อว่าหิมวันต์นั้นสูงถึง ๕๐๐ โยชน์ กว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ พระศาสดาทรงชี้สถานอันน่ารื่นรมย์นี้ ซึ่งเป็นเพียงบางส่วนของภูเขาหิมวันต์นั้น ด้วยอานุภาพของพระองค์ แล้วทรงชี้ถึงสัตว์ ๔ เท้าเป็นต้นว่า ราชสีห์ เสือโคร่ง ตระกูลช้าง และสัตว์ ๒ เท้า มีนกดุเหว่าเป็นต้น ซึ่งอาศัยอยู่ที่ภูเขาหิมวันต์นั้น แต่บางส่วนอีก ต่อจากนั้นทรงชี้ถึงป่าอันเป็นที่รื่นรมย์ราวกะว่า สวนที่ประดับตกแต่งไว้ มีทั้งพรรณไม้อันมีดอกออกผลเกลื่อนกล่นด้วยหมู่นกนานาชนิด ทั้งดอกไม้น้ำและดอกไม้บก ด้านทิศ-

ตะวันออกของภูเขาหิมวันต์นั้นมีพื้นแผ่นสุวรรณ ด้านทิศตะวันตกมีพื้นหรดาล จำเดิมแต่กาลที่ภิกษุเหล่านั้น เห็นสถานที่และวัตถุอันน่ารื่นรมย์เหล่านี้ แล้ว ความกำหนัดยินดีในชายาก็เสื่อมหายไป. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงทรงพาภิกษุเหล่านั้นลงจากอากาศ เสด็จประทับนั่งบนอาสนะมโนศิลาอันมีปริมณฑลได้ ๓ โยชน์ ภายใต้ต้นรังอันตั้งอยู่ตลอดกัป ซึ่งมีปริมณฑลได้ ๗ โยชน์ ขึ้นอยู่บนพื้นมโนศิลาอันกว้างใหญ่ประมาณ ๖๐ โยชน์ อยู่ด้านทิศตะวันตกแห่งภูเขาหิมวันต์ เมื่อภิกษุเหล่านั้นแวดล้อมพร้อมกันแล้ว จึงทรงเปล่งพระรัศมีมีพรรณ ๖ ประการ ดุจดวงสุริยะอันชัชวาลย์ส่องสว่างกลางท้องมหาสมุทร ทำทะเลให้กระเพื่อมขึ้นลงฉะนั้น แล้วทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งอันใดที่พวกเธอไม่เคยเห็นในเขาหิมวันต์นี้ ก็จงถามเราเถิด ในขณะนั้น นางนกดุเหว่าสวยงาม ๒ ตัว คาบท่อนไม้ที่ปลายทั้งสองข้าง ให้นกตัวเป็นสามีของตนจับตรงกลาง แล้วมีนางนกดุเหว่าบินไปข้างหน้า ๘ ตัว ข้างหลัง ๘ ตัว ข้างซ้าย ๘ ตัว ข้างขวา ๘ ตัว ข้างล่าง ๘ ตัว ข้างบนบินบังเป็นเงา ๘ ตัว พวกนางนกดุเหว่าเหล่านั้นบินแวดล้อมนกดุเหว่านั้น บินไปในอากาศโดยอาการอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นเห็นฝูงนกทั้งหมด จึงทูลถามพระศาสดาว่า ฝูงนกเหล่านี้ชื่อนกอะไร พระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นวงศ์เก่าของเรา เราได้ตั้งประเพณีนี้ไว้ แต่ก่อนนางนกดุหว่าทั้งหลาย ก็ได้บำเรอเราอย่างนี้มาเหมือนกัน แต่คราวนั้นฝูงนกนี้ยังเป็นฝูงใหญ่ นางนกที่บินตามแวดล้อมเรามีประมาณถึง ๓,๕๐๐ ตัว. ในกาลต่อมาก็ร่วงโรยลงโดยลำดับ จนเวลานี้เหลืออยู่เพียงเท่าที่เห็นอยู่นี้ พวกภิกษุจึงทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางนกเหล่านี้ได้เคยบำเรอพระองค์มาในป่าชัฏเห็นปานนี้อย่างไร พระเจ้าข้า ลำดับนั้น

พระศาสดาจึงตรัสแก่พวกภิกษุเหล่านั้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังถ้อยคำของเราเถิด แล้วทรงดำรงพระสติ เมื่อจะทรงนำอดีตนิทานมาแสดง จึงมีพระพุทธกิฎาว่า

เล่ากันมาอย่างนี้ ได้ยินมาอย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ที่ภูเขาหิมพานต์อันทรงไว้ซึ่งแผ่นดินมีโอสถทุกชนิด ดารดาษไปด้วยดอกไม้และของหอมทุกชนิด เป็นที่สัญจรเที่ยวไปแห่งช้าง โค กระบือ กวาง เนื้อทราย จามรี กวาง แรด ละมาด ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาไน เสือดาว นาก ชะมด แมว กระต่าย วัวกระทิง เป็นที่อาศัยอยู่แห่งช้างใหญ่และช้างตระกูลอันประเสริฐเกลื่อนกล่นอยู่ทั่วปริมณฑลอันราบเรียบมี ค่าง ลิง อีเห็น ละมั่ง เนื้อลาย เนื้อสมัน เนื้อกระ หน้าม้า กินนร ยักษ์รากษสอาศัยอยู่มากมายดารดาษไปด้วยหมู่ไม้เป็นอเนก ทรงไว้ ซึ่งดอกตูมและก้านมีดอกอันแย้มบานตลอดปลาย มีฝูงนกออก นกโพระดก นกหัสดีลิงค์ นกยูง นกพิราบ นกพริก นกกระจาบ นกยาง นกแขก นกการเวก ส่งเสียงร้องก้องระงมไพรมาตรว่าฝูงละร้อย ๆ เป็นภูมิประเทศที่ประดับด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิดเป็นต้นว่า อัญชัน มโนศิลา หรดาล มหาหิงค์ ทอง เงิน ทองคำ เป็นป่าชัฏอันน่ารื่นรมย์เห็นปานนี้ มีนกดุเหว่าตัวหนึ่งชื่อกุณาละ มีตัวปีกและขนงดงามยิ่งนักอาศัยอยู่ และนกดุเหว่าชื่อกุณาละนั้น มีนางนกดุเหว่าเป็นบริวาร สำหรับบำเรอถึง ๓,๕๐๐ ตัว นางนก ๒ ตัวเอาปากคาบท่อนไม้ให้นกกุณาละนั้นจับตรงกลางพาบินไป ด้วยประสงค์ว่า นกกุณาละนั้นอย่าได้มีความเหน็ดเหนื่อยในหนทางไกลเลย เหล่านางนกดุเหว่า ๕๐๐ ตัวบินไปเบื้องต่ำ ด้วยประสงค์ว่า

ถ้านกกุณาละนี้ตกจากที่เกาะแล้ว พวกเราก็จะเอาปีกรับไว้ นางนกอีก ๕๐๐ คอยบินไปข้างบนด้วยคิดว่า แสงแดดอย่าได้ส่องถูกพญานกกุณาละนี้เลย นางนกบินไปข้าง ๆ ทั้งสองอีกข้างละ ๕๐๐ ด้วยประสงค์ว่า พญานกกุณาละนี้อย่าได้ถูกความหนาว ความร้อน หญ้า ละออง ลมและน้ำค้างเลย นางนกอีก ๕๐๐ บินไปข้างหน้า ด้วยประสงค์ว่า เด็กเลี้ยงโค เด็กเลี้ยงสัตว์ คนเกี่ยวหญ้า คนหักฟืน คนทำงานในป่า อย่าได้ขว้างปานกกุณาละนั้นด้วยท่อนไม้ กระเบื้อง เครื่องมือ หิน ก้อนดิน ไม้กระบอง ศาสตรา หรือก้อนกรวดเลย นางนกอีก ๕๐๐ บินไปข้างหน้าด้วยประสงค์ว่า นกกุณาละนี้ อย่าได้ถูกกอไม้เครือเถา ต้นไม้ กิ่งไม้ เสาหรือหิน หรือนกที่มีกำลังมากกว่าเลย นางนกอีก ๕๐๐ บินไปข้างหลังเจรจาด้วยถ้อยคำที่ละเอียดอ่อนหวานไพเราะ ด้วยประสงค์ว่า นกกุณาละนี้อย่าได้เงียบเหงาอยู่บนที่จับเลย ยังมีนางนกอีก ๕๐๐ บินไปในทิศานุทิศ นำผลไม้อันอร่อยจากต้นไม้หลายชนิดมาให้ ด้วยประสงค์ว่า นกกุณาละนี้อย่าได้ลำบากด้วยความหิวในระหว่างทางเลย ได้ยินว่า นางนกเหล่านั้น พานกกุณาละนั้นเข้าป่า ออกป่าเข้าสวน ท่าน้ำ ซอกภูเขา สวนมะม่วง สวนชมพู่ สวนขนุนสำมะลอ สวนมะพร้าว โดยรวดเร็ว เพื่อต้องการให้รื่นเริง ได้ยินว่า เมื่อนางนกเหล่านั้นบำเรออยู่ครบถ้วนเช่นนี้ พญานกกุณาละก็ยังรุกรานเอาพวกนางนกเหล่านั้นว่า อีถ่อยฉิบหาย อีถ่อยละลาย อีโจร อีนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่รู้จักคุณของตน อีตามใจคนเหมือนลม.

มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินมีอย่างนี้ ได้ฟังมาอย่างนี้ว่า ชัฏแห่งป่านนี้เป็นสถานที่เต็มไปด้วยโอสถทุกชนิด มีเนื้อความพิสดารว่า คำว่า **ทรงไว้ซึ่งแผ่นดินมีโอรสทั้งหมด** มีอธิบายว่า ประกอบ

ด้วยภาคพื้นดินทรงไว้ซึ่งโอสถทั้งหมด มีรากไม้เปลือกไม้ใบไม้และดอกไม้เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง คือเป็นประเทศที่ทรงไว้ซึ่งภาคพื้นอันประกอบด้วยโอสถทั้งหมด ด้วยว่าประเทศนั้น เป็นประเทศที่ทรงไว้ซึ่งแผ่นดินอันประกอบไปด้วยโอสถทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงกล่าวกันมาอย่างนี้ และได้ยนกันมาอย่างนี้ มีคำกล่าวอธิบายว่า ในชัฏแห่งป่านั้นมีแผ่นดินที่มีเครื่องยาทั้งหมด แม้ในการประกอบบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกันทีเดียว. คำว่า **ดารดาษด้วยดอกไม้และของหอมมิใช่น้อย** อธิบายว่า ดารดาษแล้วด้วยดอกไม้ที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นผลและระเบียบดอกไม้สำหรับเป็นเครื่องประดับมิใช่น้อย. คำว่า **กวาง** หมายถึงจำพวกเนื้อที่มีสีเป็นทอง. คำว่า **นาก** หมายถึงจำพวกนาก. คำว่า **แมว** หมายเอาแมวตัวใหญ่ ๆ มณฑลแห่งช้างรุ่นเรียกว่ามณฑลอันราบรื่น. คำว่า **ช้างใหญ่** หมายถึงช้างขนาดใหญ่ มีอธิบายว่า มีสกุลช้างตัวประเสริฐ ๑๐ ตระกูล ซึ่งเป็นช้างใหญ่มีมณฑลอันราบเรียบและฝูงช้างรุ่นอาศัยอยู่. คำว่า **อิสสมฤค** หมายถึงราชสีห์ดำ. คำว่า เนื้อสมัน หมายถึงเนื้อสมันตัวใหญ่ ๆ. คำว่า **เนื้อกระ** หมายถึงเนื้อลาย. คำว่า หน้าม้า หมายถึงนางยักษิณีที่มีหน้าคล้ายม้า. คำว่า **กินนร** ได้แก่ พวกกินนรต่างประเภทเป็นต้นว่า เทพกินนร จันทกินนร ทุมกินนร (คือกินนรบนต้นไม้) นกต้อยตีวิดมานพ นกกระเรียน กินนรมีผ้าห้อยหูเป็นต้น . คำว่า **ดารดาษด้วยหมู่ไม้เป็นอเนกทรงไว้ซึ่งดอกตูมและก้านมีดอกอันแย้มบานตลอดปลาย** อธิบายว่า ดารดาษด้วยหมู่ไม้เป็นอันมาก ล้วนแต่ทรงไว้ซึ่งดอกตูมและทรงก้าน มีดอกอันบานดีแล้ว บานตลอดถึงปลาย นกหัสดีลิงค์ชื่อว่า อารณะ นกเหล่านี้บางทีเรียกว่า เจลาวกะก็มี. คำว่า **เทพและกนกทั้งสองนั้น** หมายถึงสุพรรณชาติอย่างเดียว อธิบายว่า เป็นประเทศที่ประดับ

ด้วยธาตุหลายร้อยชนิดมีอัญชันเป็นต้นเหล่านี้ และกองแห่งธาตุซึ่งมีสีเป็นอันมาก. คำว่า **ท่านผู้เจริญ** นี้เป็นคำทักทายโดยธรรม. คำว่า **งดงาม** คืองามตั้งแต่จะงอยปากตลอดถึงภายใต้ส่วนแห่งท้อง. คำว่า ๓,๕๐๐ คือ ๔,๐๐๐ หย่อน ๕๐๐ หมายความว่า ๓,๕๐๐ นั่นเอง. คำว่า **ในหนทางไกล** คือในทางที่จะไป คือระยะทางอันไกล. คำว่า **เบียดเบียน** คือบีบคั้นหรือท่วมทับ. คำว่า **ถูก** อธิบายว่า ความหนาวเป็นต้น อย่าได้เข้าไปกระทบเลย. คำว่า **ขว้างปา** นี้ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความว่า เด็กเลี้ยงโคเป็นต้น อย่าได้ขว้างปาพญานกนั้นเลย. คำว่า **ถูกต้อง** คือพญานกนั้นอย่าได้ถูกกอไม้เป็นต้นเลย. คำว่า **ละเอียด** คือกลมเกลี้ยง. คำว่า อ่อนคือน่ารัก. คำว่า **หวาน** คือไม่หยาบคาย. คำว่า **ไพเราะ** หมายถึงวาจาที่เปล่งด้วยเสียงอันไพเราะ. คำว่า **เจรจา** คือบำเรออยู่ด้วยสามารถกระทำการฟ้อนรำขับร้อง. คำว่า **ผลไม้อันอร่อยจากต้นไม้หลายชนิด** หมายถึงผลไม้มีรสแปลก ๆ ต่าง ๆ ชนิด. คำว่า **เข้าป่าออกป่า** อธิบายว่า บรรดาป่าดอกไม้เป็นต้น นางนกเหล่านั้นได้นำพญานกเข้าไปยังป่านี้ โดยป่าแห่งใดแห่งหนึ่งทีเดียว แม้ในคำว่าสวนเป็นต้นก็มีนัยเหมือนกัน. คำว่า **สวนมะพร้าว** หมายถึงสวนมะพร้าวแห่งอื่นจากสวนมะพร้าวนั้น. คำว่า **พา** หมายความว่า นางนกเหล่านั้นพาพญานกไปอย่างนี้ เข้าไปถึงสถานที่นั้นโดยเร่งรีบ เพื่อต้องการให้รื่นเริง. คำว่า **บำรุงบำเรออยู่ตลอดวันยังค่ำ** อธิบายว่า บำเรออยู่ทั้งวัน. คำว่า **รุกราน** อธิบายว่า ได้ยินว่า นางนกเหล่านั้นบำรุงบำเรอพญานกนั้นตลอดวันอย่างนี้ให้ลงจากต้นไม้ที่อยู่ จับอยู่ที่กิ่งไม้เป็นต้น ปรารถนาอยู่ว่า ไฉนหนอ เราพึงได้ถ้อยคำอันไพเราะบ้าง ในเวลาที่พญานกบอกให้กลับ คิดว่า พวกเราจักไปยังที่อยู่ของตนแล้ว ก็พักอยู่. ส่วนพญานกกุณาละ เมื่อจะส่งพวก

นางนกเหล่านั้นให้กลับไป ได้รุกรานด้วยคำว่า อีฉิบหายเป็นต้น . คำว่า **อีฉิบหาย** ในข้อความนั้น หมายความว่า พวกเจ้าจงกลับไป. คำว่า **อีถ่อยละลาย** หมายความว่า จงฉิบหายโดยประการทั้งปวง อธิบายว่า พญานกกล่าวว่า อีโจร เพราะนำทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้นในเรือนให้พินาศ เรียกว่า อีนักเลง เพราะมีมายามาก เรียกว่า อีเผอเรอ เพราะไม่มีสติ เรียกว่า อีใจง่าย เพราะมีใจโลเล เรียกว่า อีไม่รู้จักคุณคน เพราะทำลายมิตร กระทำความพินาศให้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสต่อไปว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อเราเป็นสัตว์ดิรัจฉาน . ก็ย่อมรู้ว่า หญิงทั้งหลายเป็นคนอกตัญญู เป็นคนมีมายามาก เป็นคนประพฤติอนาจาร เป็นคนทุศีล ด้วยประการฉะนี้ แม้ในคราวนั้น เราก็มิได้อยู่ในอำนาจของหญิงเหล่านั้น กลับให้หญิงเหล่านั้นอยู่ในอำนาจของตน พระองค์ทรงนำเสียซึ่งความเบื่อหน่ายของภิกษุเหล่านั้นออกไป ด้วยพระธรรมกถาอย่างนี้แล้ว ก็ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่ ในขณะนั้น มีนางนกดุเหว่าดำ ๒ ตัว ให้นกสามีจับตรงกลางท่อนไม้แล้วคาบบินมา แม้ในส่วนเบื้องต่ำเป็นต้นก็มีนางนกประจำข้างละ ๔ ตัว ๆ ได้มาถึงประเทศนั้น ภิกษุเหล่านั้น เห็นนกเหล่านั้นจึงทูลถามพระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ปางก่อนมีนกดุเหว่าขาวตัวหนึ่งชื่อปุณณมุขะ เป็นสหายของเรานี้ เป็นวงศ์ของนกดุเหว่าปุณณมุขะนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลถามโดยนัยก่อนทีเดียว จึงตรัสว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ข้างทิศตะวันออกแห่งภูเขาหิมพานต์นั้น มีแม่น้ำอันไหลมาแต่ซอกเขาอันละเอียดสุขุมดียิ่งนัก มีสีเขียว.

อธิบายว่า ซอกเขาอันละเอียดสุขุมดี เพราะมีน้ำอันใสสะอาดดีเป็นที่เกิดของแม่น้ำเหล่านี้ เพราะฉะนั้น แม่น้ำเหล่านั้นจึงได้ชื่อว่ามีซอกเขาอันละเอียด

สุขุมดีเป็นแดนเกิด แม่น้ำที่ไหลผ่านจากเขาหิมพานต์นั้น มีสีเขียวเพราะมีห้วงน้ำเจือด้วยหญ้าเขียว ไหลผ่านมาลงสระกุณาละ แม่น้ำทั้งหลายซึ่งมีซอกเขาอันละเอียดสุขุมเป็นแดนเกิดมีสีเขียวไหลผ่านไปเห็นปานนี้ ย่อมไหลไปในที่ใด บัดนี้ พระศาสดา เมื่อจะทรงพรรณนาดอกไม้ทั้งหลายในสระชื่อกุณาละซึ่งแม่น้ำเหล่านั้นไหลลงมา จึงได้ตรัสว่าเป็นประเทศที่น่ารื่นเริงบันเทิงใจด้วยกลิ่นหอมอันเกิดในบัดนั้นจากดอกอุบล ดอกปทุม ดอกกุมุท ดอกนลิน บัวผัน จงกลนี บัวเผื่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ดอกอุบล** หมายถึงดอกอุบลเขียว. คำว่า **ดอกนลิน** หมายถึงบัวขาว. คำว่า **บัวผัน** หมายถึงมีดอกบัวทุกชนิดครบบริบูรณ์. คำว่า **ในบัดนั้น** ได้แก่ ดอกไม้เหล่านี้งอกงามขึ้นในบัดนั้น คือเกิดขึ้นใหม่ ๆ ภูเขาหิมพานต์นั้นประกอบด้วยประเทศที่มีกลิ่นหอมมีกลิ่นเป็นที่ฟูใจ และเป็นที่รื่นเริงใจ เพราะสามารถที่จะผูกน้ำใจไว้ได้.

บัดนี้ พระศาสดาเมื่อจะทรงพรรณนาถึงต้นไม้เป็นต้นในสระนั้น จึงตรัสเนื้อความดังต่อไปนี้.

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ณ ภูเขาหิมพานต์ซึ่งเป็นป่าอันเป็นทิวแถวประกอบด้วยพรรณไม้ต่างชนิด คือบัวต่าง ๆ พรรณและพรรณต้นไม้ คือไม้จิก ไม้เกด ไม้ย่างทราย ซึ่งมีกิ่งห้อยย้อยลงมา ไม้อ้อยช้าง ต้นบุนนาค ต้นพิกุล ต้นงา ต้นประยงค์ ต้นขมิ้น ต้นรัง ต้นจำปา ต้นอโศก ต้นนาก ต้นหงอนไก่ ต้นเสม็ด ต้นโลท ต้นจันทน์ ซึ่งมีกิ่งเห็นแผ่ก่ายกัน อันเป็นป่าชัฏซึ่งเต็มไปด้วยต้นกระทำพัก ต้นปทุม ต้นประยงค์ ต้นเทพทาโร ต้นกล้วย ทรงไว้ซึ่งต้นไม้รกฟ้า ต้นมวกเหล็ก ต้นประดู่ ต้นสัก นี้ กรรณิการ์ ต้นกัณณวิรา ต้นหางช้าง ต้นทองหลาง ต้นทองกวาว ต้นคัดเค้า

ต้นมะลิป่า ต้นแก้ว ต้นซึกอันไม่มีโทษ ต้นขานางซึ่งงดงามดียิ่งนัก และดอกไม้สำหรับร้อยเป็นพวงมาลัยต่าง ๆ พรรณ ดารดาษไปด้วยกอมะลิและนมแมว ลำเจียก กฤษณา แฝก ซึ่งล้วนมีดอกตูมอ่อนสะพรั่ง เป็นประเทศที่มีพรรณไม้ดอกงอกงามขึ้นเป็นพุ่ม และดารดาษประดับด้วยเครือวัลย์ ได้ยินเสียงหมู่หงส์ นกนางนวล นกกาน้ำ นกเป็ดน้ำ ร้องก้องระงมไพร เป็นที่สถิตอยู่แห่งหมู่วิทยาธรฤษีสิทธิสมณดาบส เป็นประเทศที่ประชุมอยู่ของหมู่มนุษย์ เทพยดา ยักษ์ รากษส ทานพ คนธรรพ์ กินนร พญานาค ในไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์สำราญเห็นปานนี้ มีนกดุเหว่าขาว มีถ้อยคำอันอ่อนหวานยิ่งนัก มีตาแดงดังนัยน์ตาคนเมาสอดส่ายไปมาอาศัยอยู่. ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า นกดุเหว่าชื่อปุณณมุขะนั้น มีนางนกดุเหว่าเป็นนางบำเรอ ๓๕๐ ตัว กล่าวกันว่า นางนกดุเหว่า ๒ ตัวคาบท่อนไม้ตัวละข้างให้พญานกปุณณมุขะจับที่ตรงกลางพาบินไป ด้วยความประสงค์จะมิให้พญานกปุณณมุขะนั้นเหน็ดเหนื่อยในหนทางยืดยาว นางนกอีก ๕๐ ตัวบินไปในเบื้องต่ำด้วยประสงค์ว่า ถ้าพญานกปุณณมุขะพลาดจากที่จับแล้วจะได้เอาปีกทั้งสองประคองรับไว้ นางนกอีก ๕๐ ตัวบินไปในเบื้องบน ด้วยประสงค์จะป้องกันมิให้แดดส่องต้องพญาปุณณมุขะได้ นางนกอีก ๑๐๐ ตัวบินไปข้างซ้ายและข้างขวาข้างละ ๕๐ ตัว ด้วยประสงค์มิให้หนาวร้อน หญ้า ละออง ลมและน้ำค้างตกต้องพญานกปุณณมุขะนั้น นางนกอีก ๕๐ ตัวบินไปข้างหน้าด้วยประสงค์จะป้องกันพวกเลี้ยงโค พวกเลี้ยงสัตว์ คนหาหญ้า คนหาฟืน คนทำงานในป่ามิให้ประหารด้วยไม้ ด้วยกระบอง ด้วยเครื่องมือ ด้วยก้อนหิน ไม้ค้อน ศัสตราและก้อนกรวด. นางนกอีก ๕๐ ด้วยบินไปเบื้องหลัง ด้วยประสงค์มิให้พญา-นกปุณณมุขะกระทบกอไม้เครือเถา ต้นไม้ กิ่งไม้ เสาหิน และนกมีกำลัง

มากกว่า ยังมีนางนกอีก ๕๐ ตัว เปล่งเสียงอันละเอียดอ่อนหวานไพเราะจับใจ บินตามไปข้างหลัง ด้วยประสงค์มิให้พญานกปุณณมุขะ ซึ่งจับอยู่บนคอน มีความเงียบเหงา ยังมีนางนกอีก ๕๐ ตัวบินไปในที่ต่าง ๆ นำผลไม้มีรสอันอร่อยมากมายมาให้ ด้วยประสงค์จะมิให้พญานกปุณณมุขะหิวโหย ในระหว่างทาง ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า นางนกทิชกัญญาเหล่านั้นพาพญานกปุณณมุขะเข้าป่าออกป่า เข้าสวนออกสวนไปยังท่าน้ำ ยอดภูเขา สวนมะม่วง สวนชมพู่ สวนขนุนสำมะลอ สวนมะพร้าว โดยรวดเร็ว เพื่อให้มีความรื่นเริงยินดี ได้ยินว่า เมื่อนางนกทั้งหลายบำเรออยู่อย่างนี้ตลอดวัน พญานกปุณณมุขะย่อมสรรเสริญอย่างนี้ว่า ดีมาก ๆ น้องหญิงทั้งหลาย การปฏิบัติผัวอย่างนี้สมควรแก่พวกเจ้าผู้เป็นลูกเหล่าตระกูล. ดูก่อนผู้เจริญ ได้ยินว่าในกาลต่อมา พญานกปุณณมุขะดุเหว่าขาว ได้ไปหาพญานกกุณาละ พวกนางนกดุเหว่าบริจาริกาของพวกพญานกกุณาละเห็นพญานกปุณณมุขะแต่ไกล จึงออกไปหาแล้วพูดกะพญานกดุเหว่าปุณณมุขะนั้นว่า ข้าแต่สหายปุณณมุขะ พญากุณาละนี้หยาบช้า มีวาจาหยาบคาย พวกเราจะได้ฟังวาจาอันเป็นที่รัก เพราะอาศัยท่านได้บ้างหรือไม่หนอ พญานกปุณณมุขะจึงตอบว่า บางทีจะได้บ้างกระมัง น้องหญิงทั้งหลาย แล้วก็พาไปหาพญากุณาละ กล่าวสัมโมทนียกถากับพญากุณาละแล้ว ก็สถิตอยู่ ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นเรียบร้อยแล้ว พญานกปุณณมุขะก็กล่าวกะพญานกกุณาละนั้นว่า ดูก่อนสหายกุณาละ เพราะเหตุไรท่านจึงปฏิบัติผิดต่อหญิงทั้งหลายที่เป็นลูกเหล่าตระกูล มีชาติเสมอกัน ซึ่งนางปฏิบัติดีต่อท่าน ดูก่อนสหายกุณาละ ได้ยินเขาว่ากันว่า หญิงทั้งหลายที่บริบูรณ์ด้วยมารยาทถึงจะพูดไม่ถูกใจเรา เราก็ควรพูดให้ถูกใจเขา ก็จะป่วยกล่าวไปไยถึงหญิงที่มีมารยาทดี พูดถูกใจเราและเราจะไม่พูดให้ถูกใจเขาเล่า

เมื่อพญานกปุณณมุขะกล่าวอย่างนี้ พญานกกุณาละจึงรุกรานเอาพญานกปุณณมุขะว่า ดูก่อนสหายลามกชั่วช้า ใครเขาจะฉลาดผจญเมียยิ่งไปกว่าเธอเล่า พญานกปุณณมุขะถูกพญานกกุณาละรุกรานเอาก็กลับจากที่นั้น.

ได้ยินว่า ต่อมาโดยสมัยอื่นอีก อาพาธอันแรงกล้าได้เกิดขึ้นแก่พญานกปุณณมุขะโดยกาลไม่นานทีเดียว คือลงเป็นโลหิต เกิดเวทนากล้าแข็งจวนตาย. ลำดับนั้น นางนกดุเหว่าซึ่งเป็นบริจาริกาของพญานกปุณณมุขะก็เกิดความปริวิตกว่า พญานกปุณณมุขะนี้เกิดอาพาธหนักแล้ว จะหายหรือไม่หายจากโรคนี้ก็ไม่รู้ได้ คิดแล้วก็ทิ้งพญานกปุณณมุขะไว้แต่เพียงตัวเดียว ไม่มีเพื่อนพากันเข้าไปหาพญานกกุณาละ ฝ่ายพญานกกุณาละ ได้เห็นนางนกเหล่านั้นบินมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วจึงได้กล่าวกะพวกนางนกเหล่านั้นว่า ดูก่อนพวกอีถ่อย ก็ผัวของเจ้าไปเสียไหนเล่า. นางนกทั้งหลายจึงตอบว่า ข้าแต่สหายกุณาละเอ๋ย พญานกปุณณมุขะดุเหว่าขาวเจ็บหนัก จะหายจากอาพาธนั้นหรือไม่หายก็ไม่รู้ได้ เมื่อนางนกทั้งหลายกล่าวอย่างนี้แล้ว พญานกกุณาละก็รุกรานเอาพวกนางนกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนอีถ่อย พวกเจ้าจงฉิบหาย ดูก่อนอีถ่อย พวกเจ้าจงพินาศ อีพวกโจร อีพวกนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่รู้จักคุณคน อีตามใจตนเหมือนลม ครั้นรุกรานแล้ว จึงเข้าไปหาพญานกปุณณมุขะดุเหว่าขาวแล้วร้องเรียกว่า นี่แน่ะสหายปุณณมุขะเอ๋ย. พญานกปุณณมุขะก็ตอบรับว่า อะไรนะสหายกุณาละ ครั้นแล้วพญานกกุณาละก็ประคบประหงมพญานกปุณณะด้วยปีกและจะงอยปาก พอให้ลุกขึ้นได้แล้ว ก็ให้ดื่มยาต่าง ๆ อาพาธของพญานกปุณณมุขะก็หายลงในขณะนั้นทีเดียว.

พระอรรถกถาจารย์กล่าวอธิบายไว้ว่า คำว่า **ดอกประยงค์** หมายถึงจำพวกดอกไม้ขาว. **ห** อักษรในคำว่า **หสนา** นั้นเป็นบทสนธิ. แท้จริงเป็น

อสนา เท่านั้น. คำว่า **ติริฏิ** หมายถึงรุกขชาติชนิดหนึ่ง. คำว่า **ต้นจันทน์** หมายถึงต้นจันทน์แดง. คำว่า **ในป่าอันเป็นทิวแถว** คือในป่าอันประกอบด้วยทิวแถวของหมู่ไม้เหล่านี้. คำว่า **อันเป็นป่าชัฏซึ่งเต็มไปด้วยต้นเทพทาโรและต้นกล้วย** หมายถึงป่าต้นเทพทาโรและป่ากล้วยทั้งหลาย. คำว่า **ต้นสัก** คือรุกขชาติชนิดหนึ่ง. คำว่า **กรรณิการ์** หมายถึงต้นกรรณิการ์ซึ่งมีดอกใหญ่. คำว่า **กัณณวิรา** หมายถึงต้นกรรณิการ์ที่มีดอกเล็ก. คำว่า ทองกวาว หมายถึงต้นราชพฤกษ์ก็ได้. คำว่า **ต้นคัดเค้า** หมายถึงต้นโยธกาก็ได้. คำว่า **ทรงไว้ซึ่งต้นมะลิป่า** ต้นแก้ว ต้นซึกอันไม่มีโทษ ต้นขานางซึ่งงามดียิ่งนัก และดอกไม้สำหรับร้อยเป็นพวงมาลัยต่าง ๆ พรรณอธิบายว่า ทรงไว้ซึ่งดอกไม้ทั้งหลายแห่งต้นมะลิป่า ต้นแก้ว ต้นไม้ที่ไม่มีโทษ ต้นซึก ต้นไม้ที่งดงาม ต้นขานางซึ่งร้อยเป็นมาลัยได้. คำว่า **นมแมว** หมายถึงต้นคนทาก็ได้. คำว่า **ลำเจียก** หมายถึงทั้งต้นทั้งใบของลำเจียก. คำว่า **ดารดาษไปด้วยกอ** หมายถึงกอไม้ที่เกิดในน้ำ และกอไม้ที่เกิดบนภูเขา ดารดาษไปด้วยดอกมะลิเป็นต้นเหล่านี้. คำว่า **เป็นพุ่มและประดับด้วยเครือวัลย์** หมายถึงประเทศที่ดารดาษและประดับด้วยพรรณไม้ต่างชนิดมีไม้ดอกเป็นต้น และเครือวัลย์ต่าง ๆ ชนิด ซึ่งยกขึ้นเป็นพุ่มอย่างดีในที่นั้น ๆ. คำว่า **มีหมู่สถิตอยู่** อธิบายว่า มีหมู่พวกวิทยาธรเป็นต้นสถิตอยู่ในที่นั้น. คำว่า **พญานกปุณณมุขะ** อธิบายว่า นกที่ได้ชื่อว่าปุณณมุขะ เพราะมีหน้าเต็ม และได้ชื่อว่าเป็นนกดุเหว่าขาว เพราะสิ่งเหล่าอื่นถูกต้อง. คำว่า **มีนัยน์ตาสอดส่าย** คือมีนัยน์ตาส่ายไปส่ายมา. คำว่า **มีตาเหมือนคนเมา** อธิบายว่า มีตาแดงเหมือนตาของคนเมา อนึ่ง มีตาประกอบด้วยประมาณ. คำว่า **น้องหญิงทั้งหลาย** เป็นคำร้องเรียกด้วยโวหารอันประเสริฐ. คำว่า

ปฏิบัติ คือพึงรับใช้ตลอดวันยังค่ำ พญานกปุณณมุขะกล่าวด้วยคำอันเป็นที่รัก แล้วจึงส่งพวกนางนกเหล่านั้นไป ด้วยประการฉะนี้ ก็ในกาลบางครั้ง พญานกกุณาละพร้อมด้วยบริวารได้ไปหาพญานกปุณณมุขะ บางครั้งพญานกปุณณมุขะก็มาหาพญานกกุณาละ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่าในกาลบางครั้ง ดังนี้เป็นต้น . คำว่า **สหาย** หมายเอาเพื่อนที่รักใคร่กัน. คำว่า **อาศัย** ได้แก่ ตั้งใจเข้าไปอาศัย. คำว่า **พึงได้** อธิบายว่า พวกเราพึงได้ด้วยคำอันเป็นที่รักจากสำนักของพญานกกุณาละ. คำว่า **บ้างกระมัง** อธิบายว่า พึงได้บ้างเป็นแน่ เราจักลองพูดกะพญานกกุณาละดู. คำว่า **มีชาติเสมอกัน** คือมีชาติร่วมกัน. คำว่า **จงฉิบหาย** คือ จงปราศจากไป. คำว่า **ลามก** คือ เลวทราม. คำว่า **ฉลาด** อธิบายว่า คนอื่นใครเล่าที่เขาจะฉลาดเหมือนอย่างท่านยังจะมีอยู่. คำว่า **ชายาชิเนน** หมายความว่า เมียเอาชนะตัว อีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็น **ชายาชิเตน** ดังนี้เลยก็มี อธิบายว่า พญานกกุณาละได้รุกรานพญานกปุณณมุขะว่า ขึ้นชื่อว่าใครที่จะฉลาดเหมือนอย่างท่าน ที่ถูกหญิงให้ท่านแพ้แล้วยังมีอยู่ ดังนี้ เพื่อต้องการจะมิให้กล่าวถ้อยคำเช่นนั้นอีกต่อไป. คำว่า **จากที่นั้น** อธิบายว่า พญานกปุณณมุขะคิดว่า พญานกกุณาละโกรธเราแล้ว จึงกลับจากที่นั้นทีเดียว พร้อมด้วยบริวารกลับไปยังที่อยู่ของตนทีเดียว. คำว่า **ไม่รู้** นี้เป็นคำแสดงถึงความวิตกด้วยความสงสัย พวกนกเหล่านั้นคิดกันอย่างนี้ว่า พญานกปุณณมุขะนี้ จะพึงหายจากการเจ็บไข้นี้ หรือไม่หายก็ไม่รู้ ดังนี้ จึงพากันละทิ้งพญานกปุณณมุขะนั้นแล้วหลีกไป. คำว่า **ของเจ้า** หมายเอาผัวของพวกเจ้า. คำว่า **ก็ไม่รู้** อธิบายว่า พวกนางนกเหล่านั้นกล่าวว่า พญานกปุณณมุขะนี้จะหายจากการเจ็บไข้นั้นหรือไม่หายก็ไม่รู้ได้ ในเวลาที่พวกข้าพเจ้าไปแล้ว เธอคงจักตายแน่

ด้วยว่าพวกข้าพเจ้ารู้ว่า พญานกปุณณมุขะนี้จักตายในบัดนี้ จึงได้พากันมา เพื่อจะเป็นบาทบริจาริกาของท่าน. คำว่า **ไปหา** อธิบายว่า พญานกกุณาละคิดว่าพวกนางนกเหล่านี้คิดว่า พวกเราจักพากันมาในเวลาที่สามีตายแล้ว ก็จักดูน่าเกลียด จึงพากันละทิ้งพญานกปุณณมุขะนั้นแล้วพากันมา ส่วนเราจะไปจัดแจงยาต่าง ๆ มีดอกไม้และผลไม้เป็นต้น กระทำสหายของเราให้หายโรค ครั้นคิดดังนี้แล้ว พระมหาสัตว์ซึ่งมีกำลังดุจพญาช้างสาร จึงบินไปในอากาศเข้าไปหาพญานกปุณณมุขะโดยทิศาภาคที่เธออยู่. คำว่า **หำ** เป็นนิบาต พญานกกุณาละเมื่อจะถามว่า ท่านยังมีชีวิตอยู่หรือสหาย จึงได้กล่าวอย่างนี้ แม้พญานกปุณณมุขะนอกนี้ กล่าวตอบพญานกกุณาละว่า เออ เรายังมีชีวิตอยู่สหายเอ๋ย. คำว่า **ให้ดื่ม** คือให้ดื่มยาต่าง ๆ ชนิด. คำว่า **หาย** อธิบายว่า โรคของพญานกปุณณมุขะก็สงบลงในขณะนั้น.

ฝ่ายนางนกดุเหว่าทั้งหลายแม้เหล่านั้น พอพญานกปุณณมุขะหายเจ็บก็พากันกลับมา. พญานกกุณาละหาผลไม้น้อยใหญ่มาให้พญานกปุณณมุขะกินอยู่สองสามวัน พอพญานกปุณณมุขะมีกำลังดีแล้ว จึงกล่าวว่า สหายเอ๋ย บัดนี้ท่านก็หายจากโรคแล้ว จงอยู่กับนางบริจาริกาของท่านเถิด เราจักไปยังที่อยู่ของเรา ลำดับนั้น พญานกปุณณมุขะจึงกล่าวว่า นางนกบริจาริกาเหล่านั้นพากันละทิ้งเราเมื่อไข้หนัก หนีไปเสีย เราไม่ต้องการอยู่กับอีพวกนักเลงเหล่านี้ต่อไป พระมหาสัตว์ได้สดับคำนั้นจึงกล่าวว่า ดูก่อนสหาย ถ้าเช่นนั้นเราจะกล่าวความลามกของหญิงทั้งหลายให้ท่านได้ฟัง ว่าแล้วก็พาพญานกปุณณมุขะไปยังพื้นมโนศิลาข้างเขาหิมพานต์ พักอยู่ที่มโนศิลาโคนไม้รั้งอันมีปริมณฑล ๗ โยชน์ พญานกปุณณมุขะกับบริวารก็พากันสถิตอยู่ในที่ควรข้างหนึ่ง. ฝ่ายเทวดาก็เที่ยวป่าวร้องไปทั่วหิมพานต์ว่า วันนี้พญานกกุณาละจะแสดงธรรม

ด้วยพุทธลีลาที่พื้นมโนศิลา ขอให้ท่านทั้งหลายไปฟัง เทวดาในกามาวจรทั้ง ๖ ได้รู้ เพราะการร้องป่าวประกาศต่อ ๆ ไป ก็พากันมาประชุมในที่นั้นเป็นอันมาก ใช่แต่เท่านั้น พวกนาค ยักษ์ รากษส สุบรรณ วิชาธร แร้ง และเทวดาที่อาศัยอยู่ในดงก็โฆษณาเนื้อความนั้นต่อ ๆ ไป. คราวนั้นพญาแร้งชื่อว่าอานนท์ มีแร้งหมื่นหนึ่งเป็นบริวารอาศัยอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เมื่อได้ยินเสียงป่าวร้องเป็นโกลาหล ก็พาบริวารมาอยู่ข้างหนึ่ง ด้วยความประสงค์จะฟังธรรม นารทฤาษีผู้สำเร็จอภิญญา ๕ มีดาบสบริษัทหมื่นหนึ่ง อยู่ในหิมวันตประเทศ ได้ยินเสียงป่าวร้องก็คำนึงว่า ได้ยินว่า พญานกกุณาละสหายของเราจะชี้โทษของหญิงทั้งหลาย จักมีสมาคมใหญ่ ควรเราจักไปฟังเทศนาของพญานกกุณาละ คิดแล้วก็พาดาบสหมื่นหนึ่งมาด้วยฤทธิ์ ครั้นถึงก็สถิต ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ลำดับนั้น พระมหาสัตว์อ้างพญานกปุณณมุขะเป็นพยานแล้วก็แสดงเหตุที่ตนได้เห็นมาแล้วในอดีตภพ ซึ่งประกอบด้วยโทษแห่งหญิงโดยชาติสรญาณ (ญาณที่ระลึกชาติได้).

เมื่อพระศาสดา จะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า ได้ยินว่า พญานกกุณาละได้กล่าวกับพญานกปุณณมุขะดุเหว่าขาว ซึ่งหายจากไข้และหายยังไม่นานว่า ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เราเคยเห็นมาแล้ว นางกัณหา ๒ พ่อนางมีผัว ๕ คน ยังมีจิตปฏิพัทธ์ผูกพันในบุรุษที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยหลังโกงโค้งงอ คอก้มลงมาถึงท้องเหมือนคนศีรษะขาด และเรื่องนี้มีคำกล่าวเป็นคาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น นางคนหนึ่ง ล่วงละเมิดสามี ๕ คน คือ
พระเจ้า อัชชุนะ พระเจ้า นกุล พระเจ้า ภีมเสน
พระเจ้า ยุธิษฐิล พระเจ้าสหเทพ แล้วทำลามกกับ
บุรุษเปลี้ยเตี้ยแคระอีก.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เรายังได้เคยเห็นอีก นางสมณีชื่อว่าปัญจตปาวี อาศัยอยู่ในท่ามกลางป่าช้า ถือพรตยอมอดอาหาร ๔ วันจึงบริโภคครั้งหนึ่ง ได้กระทำกรรมอำ นลามกกับพวกนักเลงสุรา ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เรายังได้เคยเห็นมาแล้วอีก นางเทวีมีนามว่า กากวันตี อยู่ในท่ามกลางสมุทร เป็นภรรยาของท้าวเวนไตยพญาครุฑ ได้กระทำกรรมอันลามกกับ กุเวรผู้เจนในการฟ้อน ดูก่อนสหายปุณณมุขะ เราเคยเห็นมาแล้ว นางขนงาม ชื่อว่ากุรุงคเทวี รักใคร่ได้เสียอยู่กินกับเอฬกกุมารได้กระทำกรรมอันลามกกับฉพังคกุมารเสนาบดี และธนันเตวาสีคนใช้ของฉพังคกุมารอีก เป็นความจริงเราได้รู้มาอย่างนี้แหละ แม้พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัต ก็ได้ทรงทอดทิ้งพระเจ้าโกศลราช กระทำกรรมอันลามกกับพราหมณ์ชื่อว่า ปัญจาลจัณฑะ พญานกกุณาละกล่าวเป็นคาถาต่อไปว่า

หญิงทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วนั้นก็ดี หญิงอื่นก็ดี
ได้กระทำมาแล้วซึ่งกรรมอันลามก เพราะเหตุนั้น เรา
จึงไม่วิสสาสะ ไม่สรรเสริญหญิงทั้งหลาย แผ่นดิน
อันทรงไว้ซึ่งสรรพแก้วยินดีเสมอกัน รับรองสิ่ง
ที่ดีและชั่ว ทนทานได้หมด ไม่ดิ้นรน ไม่หวั่น-
ไหวฉันใด หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น
ไม่ควรวิสสาสะกับหญิงทั้งหลาย อนึ่ง ราชสีห์พาพ-
มฤคดุร้าย บริโภคเนื้อเลือดเป็นอาหาร ยินดีในการ
ที่จะเบียดเบียนสัตว์ ใช้อาวุธ ๕ (คือปาก ๑ เท้า ๔)
ข่มขี่สัตว์ทั้งหลายกินฉันใด หญิงทั้งหลายย่อมใช้อาวุธ

๕ อย่าง (คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) เหมือนกัน ฉันนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรวิสสาสะกับหญิงทั้งหลายเหล่านั้น.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะ หญิงทั้งหลายไม่ใช่แพศยา ไม่ใช่นางงาม ไม่ใช่หญิงสัญจร ชื่อทั้ง ๓ นี้ไม่ใช่ชื่อโดยกำเนิด หญิงเหล่านี้ คือแพศยา นางงาม หญิงสัญจร ชื่อว่าเป็นผู้ฆ่า หญิงทั้งหลายมุ่นมวยผมเหมือนพวกโจร ประทุษร้ายให้เป็นพิษเหมือนสุราเจือยาพิษ พูดโอ้อวดเหมือนคนขายของ ตลบตะแลงพลิกพลิ้วเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือนงู ปกปิดความชั่วเหมือนเอาแผ่นกระดานปิดหลุมคูถไว้ บรรทุกให้เต็มยากเหมือนบาดาล ทำให้ยินดีได้ยากเหมือนรากษส กวาดไปไม่มีเหลือเหมือนพระยม กินไม่เลือกเหมือนไฟ พัดพาไปไม่เลือกเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามอำเภอใจตัวเหมือนลม ไม่ทำอะไรให้พิเศษเหมือนเขาพระเมรุมาศ (อธิบายว่า สัตว์เข้าไปที่ภูเขาพระเมรุแล้วจะมีสีเป็นทองเหมือนกันไปหมด) ผลิตผลเป็นนิตย์เหมือนต้นไม้มีพิษ มีคาถากล่าวความเหล่านี้ไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงทั้งหลายเกล้าผมเหมือนโจร ประทุษร้ายเหมือนสุรามีพิษ พูดโอ้อวดเหมือนคนขายของ ตลบตะแลงเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือนงู ปิดความชั่วเหมือนปิดหลุมคูถ ทำให้เต็มได้ยากเหมือนบาดาล ทำให้ยินดีได้ยากเหมือนรากษส นำไปอย่างเดียวเหมือนพระยม กินไม่เลือกเหมือนไฟ พัดให้ลอยไปไม่เลือกเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามใจตัวเหมือนลม ไม่ทำอะไรให้วิเศษเหมือนเขาเมรุมาศ ผลิตผลเป็น

นิตย์เหมือนต้นไม้มีพิษ หญิงทั้งหลายเป็นผู้กอบกำ
รัตนะทั้งหลายไว้ในมือจนนับไม่ถ้วน ทำโภคสมบัติ
ในเรือนให้พินาศ.

คำว่า **ซึ่งหายจากไข้** อธิบายว่า เป็นไข้มาก่อนแล้วจึงหายในภายหลัง. คำว่า **เราเคยเห็นมาแล้วดังนี้** พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องพิสดารมาสาธกไว้ว่า ได้ยินว่า ในกาลอันล่วงมาแล้ว พระเจ้าพรหมทัต ผู้เป็นพระราชาในแคว้นกาสี เสด็จไปที่ได้ราชสมบัติในแคว้นโกศลเพราะพระองค์มีพลพาหนะอันมากมาย ฆ่าพระเจ้าโกศลเสียแล้ว พาพระอัครมเหสีของพระเจ้าโกศลราช ซึ่งกำลังทรงพระครรภ์อ่อน ๆ มาด้วย เสด็จไปยังเมืองพาราณสี ทรงตั้งให้เป็นพระอัครมเหสีของพระองค์ ไม่ช้านางก็ประสูติพระธิดา โดยปกติพระเจ้าพรหมทัตมิได้มีพระโอรสพระธิดา ท้าวเธอจึงทรงยินดีมากถึงกับออกพระโอษฐว่า ดูก่อนนางผู้เจริญ เราจะให้พร พระอัครมเหสีก็ทรงยึดเป็นคำมั่นสัญญาไว้ พระประยูรญาติทั้งหลาย ถวายพระนามพระราชกุมารีนั้นว่า **นางกัณหา** เมื่อนางเจริญวัยแล้ว พระมารดาจึงบอกว่า พระราชบิดาของเจ้า พระราชทานพรไว้แม่ได้ถือเป็นคำมั่นสัญญาไว้แล้ว เจ้าจงเลือกตามความพอใจของเจ้าเถิด นางกัณหาทูลว่า ทรัพย์สมบัติใด ๆ ของหม่อมฉัน ซึ่งจะไม่มีนั้นหามิได้ ขออนุญาตให้หม่อมฉันเลือกสามีได้ตามความชอบใจเถิด ที่นางหมดความอายความกลัวทูลพระราชมารดาได้ดังนั้น ก็เพราะกิเลสแรงกล้า พระมารดาจึงนำความกราบทูลต่อพระเจ้าพรหมทัต ๆ ตรัสรับว่าดีแล้ว จึงป่าวร้องบุรุษมาแล้ว ให้ธิดาเลือกตามความชอบใจ พวกบุรุษทั้งหลายก็พากันประดับประดาด้วยเครื่องอลังการมาประชุมพร้อมหน้ากันที่หน้าพระลาน นางกัณหาถือผอบดอกไม้ยืนอยู่ที่ช่องพระแกลอันสูงแลดูบุรุษเหล่านั้นก็มิได้ชอบใจสักคนหนึ่ง.

ครานั้นมีราชกุมาร ๕ พระองค์ เป็นราชบุตรแห่งพระเจ้าบัณฑุราช องค์หนึ่งมีพระนามว่า**อัชชุน** องค์หนึ่งมีพระนามว่านกุล องค์หนึ่งมีพระนามว่า **ภีมเสน** องค์หนึ่งมีพระนามว่า**ยุธิษฐิล** องค์หนึ่งมีพระนามว่า**สหเทพ** พากันไปเล่าเรียนศิลปศาสตร์ ในสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เมืองตักกศิลา สำเร็จแล้ว ใคร่จะทราบถึงจารีตในประเทศต่าง ๆ จึงพากันไปเที่ยวถึงเมืองพาราณสีได้ยินเขาวุ่นวายกันในเมืองจึงเข้าไปถาม ครั้นทราบความแล้วก็ปรึกษากันว่าจะไปบ้าง กุมารทั้ง ๕ องค์นั้นมีรูปร่างงามผ่องใสคล้าย ๆ กัน ต่างก็พากันไปยืนอยู่ต่อ ๆ กัน. ฝ่ายนางกัณหานั้นเห็นราชกุมารทั้ง ๕ ก็มีความสิเนหาทุก ๆ องค์ จึงโยนพวงมาลัยไปคล้องให้ทั้ง ๕ แล้วกราบทูลพระมารดาว่า หม่อมฉันเลือกเอาคนทั้ง ๕ คนนี้ พระมารดาก็ไปกราบทูลพระเจ้าพรหมทัต ๆ ไม่พอพระทัย แต่ไม่อาจตรัสว่าไม่ได้ เพราะพระราชทานพรไว้เสียแล้ว จึงตรัสถึงชาติตระกูลและนามบิดา ครั้นทรงทราบว่า เป็นราชกุมารของพระเจ้าบัณฑุราช ก็พระ-ราชทานราชสักการะแล้ว ยกนางกัณหาให้เป็นบริจาริกาพระราชกุมารทั้ง ๕ องค์ นางกัณหาก็บำเรอราชกุมารทั้ง ๕ ด้วยสามารถกิเลสอยู่บนปราสาท ๗ ชั้น และนางกัณหานั้นมีบุรุษคอยรับใช้อยู่คนหนึ่ง เป็นคนเปลี้ยค่อม เมื่อนางกัณหาบำเรอราชกุมารที่ ๕ ด้วยกิเลสแล้ว พอราชกุมารนั้นออกไปภายนอก นางมีเวลาว่าง เมื่อกิเลสลุกลามขึ้นก็ทำความชั่วกับบุรุษเปลี้ย เมื่อนางเจรจากับบุรุษเปลี้ยนั้นได้กล่าวว่า คนอื่นซึ่งเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าท่านไม่มี เราจักฆ่าพระราชกุมารทั้ง ๕ เสีย เอาเลือดในลำคอมาล้างเท้าท่านดังนี้ ถึงพระราชกุมารทั้ง ๕ นางก็พูดอย่างนี้ คือ เวลาคลอเคลียอยู่กับราชกุมารพี่ชายใหญ่ นางก็พูดว่าหม่อมฉันรักพระองค์ยิ่งกว่าพระราชกุมารทั้ง ๔ ชีวิตของหม่อมฉันสละถวายพระองค์แล้ว ถ้าบิดาของหม่อมฉันทิวงคต หม่อมฉันจะให้เขาถวายราชสมบัติแก่พระองค์ดังนี้

เวลานางคลอเคลียอยู่กับราชกุมารองค์อื่นอีก นางก็กล่าวอย่างนี้ทั้ง ๔ พระองค์ พระราชกุมารทั้ง ๕ องค์ก็ทรงยินดีด้วยนางกัณหายิ่งนัก ด้วยใส่ใจว่า นางกัณหารักตนและอิสริยยศจะเกิดกับตนก็เพราะอาศัยนางกัณหา ต่อมาภายหลังวันหนึ่ง นางกัณหาประชวรไข้ พระราชกุมารทั้ง ๕ ก็ไปนั่งแวดล้อม องค์หนึ่งนวดฟั้นศีรษะ อีก ๔ องค์นวดมือและเท้าทั้ง ๔ เจ้าเปลี้ยนั่งอยู่ใกล้เท้า. ส่วนนางกัณหาก็ให้อาณัติสัญญาอย่างรวม ๆ แก่พระอัชชุนผู้เป็นเชษฐาด้วยศีรษะ เป็นเชิงแสดงให้รู้ว่า คนอื่นซึ่งเป็นที่รักของหม่อมฉันยิ่งกว่าพระองค์ไม่มี เมื่อหม่อมฉันมีชีวิตอยู่ก็จักมีชีวิตอยู่สำหรับพระองค์ ถ้าพระราชบิดาทิวงคตแล้วจะให้เขาถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ส่วนราชกุมารอีก ๘ องค์ นางก็ให้อาณัติสัญญาด้วยมือและเท้าตามทิศที่นั่ง แสดงเลศนัยอย่างเดียวกัน ใช่แต่เท่านั้น ยังทำลิ้นให้อาณัติสัญญาแก่บุรุษเปลี้ยตามถ้อยคำที่เคยพูด คือว่า เจ้าคนเดียวเท่านั้นเป็นที่รักของข้า ข้าจักมีชีวิตอยู่สำหรับเจ้า ทุก ๆ คนเห็นอาณัติสัญญาแล้วก็รู้เนื้อความ เพราะนางเคยพูดมาแต่ก่อนเนือง ๆ แต่อัชชุนกุมารสังเกตเห็นอาการเคลื่อนไหวมือเท้าและลิ้นของนางก็ดำริว่า นางกัณหาให้อาณัติสัญญาแก่เราฉันใด ชะรอยจะให้แก่ผู้อื่นฉันนั้น เห็นจะทำความรักใคร่ชิดชมกับอ้ายเปลี้ยด้วย โดยไม่ต้องสงสัย ดำริแล้วจึงพาน้องชายออกไปข้างนอกแล้วไต่ถามว่า นาง ๕ ผัวแสดงท่าด้วยศีรษะให้เรา เจ้าเห็นหรือไม่ พระราชกุมาร ๔ องค์ก็รับว่าเห็น อัชชุนกุมารจึงถามว่า เจ้ารู้เท่าทันหรือไม่ พระราชกุมารทั้ง ๔ ตอบว่า ไม่รู้ อัชชุนกุมารจึงถามว่า ก็ที่นางทำอาณัติสัญญาให้เจ้าทั้ง ๔ ด้วยมือ และเท้าทั้ง ๔ นั้นเจ้ารู้หรือไม่เล่า. พระราชกุมารทั้ง ๔ ตอบว่ารู้. อัชชุนกุมารตรัสว่า นางให้สัญญาแก่พวกเราด้วยเรื่องอย่างเดียวกันนั่นแหละ แล้วถามต่อไปว่า ที่นางแสดงกิริยาพิรุธด้วยลิ้นแก่อ้ายเปลี้ยนั้น เจ้ารู้เท่าทัน

หรือไม่เล่า พระราชกุมารทั้ง ๔ ก็ตอบว่าไม่รู้ ลำดับนั้น อัชชุนกุมารจึงบอกแก่น้องชายว่า ชะรอยนางนี่จะได้ประพฤติชั่วกับอ้ายเปลี้ยด้วยอีกคนหนึ่งเป็นแน่ เมื่อเห็นว่าน้องชายทั้ง ๔ ไม่เชื่อ จึงเรียกให้บุรุษเปลี้ยเข้ามาถาม บุรุษเปลี้ยก็ยอมรับสารภาพทั้งหมดสิ้น พระราชกุมารทั้ง ๕ ได้ฟังแล้วก็หมดความยินดีรักใคร่ ติเตียนมาตุคามโดยอเนกปริยายว่า น่าสลดใจนัก ขึ้นชื่อว่ามาตุคามแล้วลามกทุศีล มาสละละคนที่บริบูรณ์ด้วยชาติและสวยงามเช่นพวกเราเสีย แล้วไปประพฤติลามกกับด้วยอ้ายเปลี้ยอันน่าเกลียดปฏิกูลได้ ก็ใครเล่าที่เขาเป็นนักปราชญ์จะพึงรื่นรมย์ยินดีกับด้วยหญิงทั้งหลาย ผู้หาความละอายมิได้มีแต่ธรรมลามก เมื่อติเตียนแล้ว พระราชกุมารทั้ง ๕ ก็ตกลงใจกันว่า ไม่ต้องการอยู่เป็นฆราวาสจึงพากันเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ ถือเพศบรรพชา กระทำกสิณบริกรรม เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ได้ไปตามยถากรรม.

ก็ในกาลนั้น พญานกกุณาละเกิดเป็นอัชชุนกุมาร ฉะนั้นเมื่อแสดงเหตุที่ตนได้เห็นมาจึงกล่าวว่า เราได้เห็นมาแล้ว ดังนี้.

คำว่า **สองพ่อ** ในพระพุทธพจน์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงพระเจ้ากรุงโกศลกับพระเจ้ากาสิกราช. คำว่า **มีผัว ๕ คน** หมายความว่า ผัวของนางมีถึง ๕ คน. **ย** อักษรเป็นเพียงนิบาตที่แทรกเข้ามา. คำว่า **ยังมีจิตปฏิพัทธ์** คือมีจิตผูกพันอยู่. คำว่า **ถึงท้อง** อธิบายว่า ได้ยินว่า คอของชายเปลี้ยนั้นโค้งลงมาตลอดหน้าอกถึงท้อง เพราะฉะนั้น เขาจึงปรากฏเหมือนมีศีรษะขาด. คำว่า ล่วงละเมิดสามี ๕ คน อธิบายว่า นางล่วงละเมิดสามีทั้ง ๕ คนเหล่านั้นเสียแล้ว. คำว่า **กับบุรุษเปลี้ย** อธิบายว่า นางทำกรรมอันลามกกับบุรุษเปลี้ยเตี้ยแคระ. พญานกกุณาละครั้นกล่าวเรื่องนี้จบลงแล้ว เมื่อจะแสดงเรื่องที่ตนเคยเห็นมา เรื่องอื่นอีกจึงกล่าวต่อไปว่า

ดูก่อนสหายปุณณมุขะ ยังมีอีกเราได้เห็นมาแล้ว นางสมณี ชื่อปัญจตปาวีอาศัยอยู่ในป่าช้า ถือพรตอดอาหาร ๔ วัน จึงบริโภคครั้งหนึ่ง นางได้ทำกรรมลามกกับนักเลงสุรา บรรดาเรื่องเหล่านั้น เรื่องที่หนึ่งนี้ พระอรรถกถาจารย์นำเอานิทานพิสดารมาสาธกว่า ดังได้ยินมา ในอดีตกาล ยังมีนางสมณีนุ่งขาวรูปหนึ่งชื่อปัญจตปาวีอาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี นางให้ทำบรรณศาลาอาศัยอยู่ในป่าช้า นางถือพรตอดอาหารข้ามเวลาถึง ๔ วัน จึงฉันครั้งหนึ่ง จนเกียรติคุณปรากฏดุจกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ถึงกับพวกชาวพาราณสีไอจามหรือพลาดหกล้ม ก็เปล่งเสียงนมัสการนางปัญจตปาวี. ต่อมาภายหลัง ครั้งหนึ่งเป็นเวลานักขัตฤกษ์ วันแรกพวกช่างทองก็ชักชวนพวกไปสร้างปราสาทขึ้นหลังหนึ่ง แล้วจัดหาของต่าง ๆ เป็นต้นว่า ปลา เนื้อ สุรา ของหอม นั่งล้อมกันจะเสพสุรา เวลานั้นช่างทองคนหนึ่งทำกระติกเหล้าตกลง ก็ตกใจเปล่งเสียงนมัสการนางปัญจตปาวี ในที่นั้นมีชายฉลาดคนหนึ่งพูดขึ้นว่า ท่านนี้เขลานัก ไฉนจึงนอบน้อมไหว้ผู้หญิงซึ่งมีจิตกลับกลอกเล่า ช่างทองนั้นตอบว่า ดูก่อนสหายเอ๋ย ท่านอย่าพูดอย่างนี้ อย่าทำกรรมที่จะนำไปตกนรกเลย บุรุษผู้ฉลาดจึงตอบว่า ท่านนี้งมงายหาปัญญามิได้ มาพนันกันพันหนึ่งหรือ ต่อไปนี้อีก ๗ วัน เราจะไปพานางปัญจตปาวีมาให้แต่งตัวงดงามแล้วให้มานั่งที่นี่ ให้ถือกระติกเหล้ารินให้เรากินให้ได้ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามแล้ว ที่จะมีศีลยั่งยืนนั้นไม่มีเลย ช่างทองคนนั้นก็ตอบว่า เป็นไปไม่ได้ จึงพนันกับบุรุษผู้เป็นบัณฑิตพันหนึ่ง.

บุรุษบัณฑิตนั้นระบุเรื่องการพนันให้ช่างทองอื่น ๆ ฟังแล้วครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าก็เข้าไปในป่าช้า นั่งนมัสการพระอาทิตย์อยู่ใกล้กับที่อยู่ของนางปัญจตปาวี เมื่อนางปัญจตปาวีเข้าไปเที่ยวภิกขาจารในพระนคร กลับมาพบบุรุษนั้นแล้วก็คิดว่า ดาบสรูปนี้เห็นจะมีฤทธิมากมาย เราอยู่ริมป่าช้านี่เข้ามาอยู่กึ่งกลาง

เห็นจะมีสัปบุรุษธรรมอยู่ในภายใน จำเราจักเข้าไปทำความเคารพ คิดแล้ว นางก็เข้าไปไหว้ ดาบสปลอมแกล้งนิ่งเฉย มิได้เหลียวดูและไม่ทุกทาย วันที่ ๒ ก็ทำอย่างนั้นอีก พอถึงวันที่ ๓ เมื่อนางปัญจตปาวีไหว้แล้ว ดาบสปลอมก้มหน้าพูดว่า ไปเถอะ ครั้นวันที่ ๔ จึงทักทายปราศรัยว่า ท่านไม่ลำบากด้วยภิกขาหารดอกหรือ นางปัญจตปาวีดีใจมากที่ได้รับคำปฏิสันถาร ครั้นวันที่ ๕ นางได้รับคำปฏิสันถารมากขึ้นอีก ถึงต้องนั่งอยู่หน่อยหนึ่งจึงลุกไป ครั้นวันที่ ๖ พอนางมานั่งไหว้ ดาบสปลอมก็ถามว่า น้องหญิงวันนี้เสียงขับร้องเอิกเกริกในเมืองพาราณสีทำไมกันหนอ นางปัญจตปาวีตอบว่า พระผู้เป็นเจ้าไม่รู้ดอกหรือ เขาเล่นมหรสพกันกึกก้องในพระนคร นั่นเป็นเสียงนักเล่นมหรสพ ดาบสปลอมแกล้งทำเป็นไม่รู้ว่าเสียงอะไร แกล้งถามเรื่องอื่นต่อไปว่า เจ้ามาประพฤติพรตอยู่นี้เว้นอาหารเท่าไร นางตอบว่าเว้น ๔ วัน แล้วย้อนถามว่า ก็พระผู้เป็นเจ้าเว้นเท่าไรเล่า ดาบสปลอมตอบว่า เว้น ๗ วัน ที่แท้ก็เท็จทั้งนั้น เว้นแต่กลางวัน กลางคืนกินทุกคืน แล้วดาบสปลอมถามต่อไปว่า น้องหญิงเจ้าบวชมากี่ปีแล้ว ครั้นนางบอกว่า ๑๒ ปี แล้วย้อนถามบ้างว่า พระผู้เป็นเจ้าเล่าบวชมากี่ปีแล้ว จึงตอบว่า ๖ ปีแล้ว แล้วถามต่อไปว่าเจ้าได้บรรลุธรรมเครื่องระงับแล้วหรือ ครั้นนางปฏิเสธว่าไม่ได้บรรลุและย้อนถามบ้าง ดาบสปลอมก็บอกว่า ยังไม่ได้บรรลุเหมือนกัน ต่อนั้นก็รำพันเป็นเชิงชวนให้เกิดความต้องการดังนี้ว่า น้องหญิงเอ๋ย เราทั้งสองนี้มิได้รับความสุขทั้ง ๒ อย่าง ทางกามโภคีสำหรับผู้ครองเรือนที่จะเป็นสุขด้วยทรัพย์สมบัติก็ไม่ได้ เนกขัมมสุขเครื่องระงับทางใจก็ไม่เกิดขึ้น ไฟนรกมันจะร้อนแต่เราสองคนเท่านั้นหรือ ถ้าเราจักประพฤติอย่างมหาชนคนหมู่มากเขาทำกัน ข้าเห็นจะทนทุกข์เช่นนี้อยู่อีกไม่ได้ จักต้องสึกเป็นคฤหัสถ์ ทรัพย์สมบัติของแม่ก็ยังมีอยู่บ้าง พอจะก่อร่าง

สร้างตัวต่อไป นางปัญจตปาวีได้ฟังคำเช่นนั้นก็เกิดความกำหนัดรักใคร่ จึงปฏิญาณความในใจออกมาว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เรื่องนี้เป็นหัวอกอันเดียวกัน แต่จนใจที่มิรู้จะหันหน้าไปหาใคร ถ้าท่านจะไม่ทอดทิ้งข้าพเจ้าแล้วไซร้ ข้าพเจ้าจะยอมเป็นน้องสาวสึกไปอยู่รับใช้ท่าน ดาบสปลอมจึงตอบว่า ถ้าปลงใจเช่นนั้นก็มาเถิด พี่จะไม่ทอดทิ้ง จะเลี้ยงเจ้าเป็นภรรยา ว่าแล้วก็พากันไปในเมือง อยู่สมัครสังวาสอย่างสามีภรรยาทั้งหลายแล้ว ก็ให้นางถือกระดิกสุราพากันไปสู่ปรำสุราบาน นั่งดื่มสุราอยู่. ฝ่ายนายช่างทองก็แพ้เสียเงินพันหนึ่ง นางปัญจตปาวีก็เกิดบุตรธิดาด้วยนักเลงสุรานั้นหลายคน. ในคราวนั้น พญานกกุณาละเกิดเป็นนักเลงสุรา เมื่อนำเหตุนั้นมาแสดงจึงได้กล่าวว่า **เราได้เห็นมาแล้วดังนี้.**

อดีตนิทานในเรื่องที่ ๒ มีพรรณนาไว้แล้วในอรรถกถาแห่งกากวันตีชาดก ในจตุกนิบาต ในกาลนั้นพญานกกุณาละเกิดเป็นพญาครุฑ เพราะฉะนั้น เมื่อจะประกาศเหตุที่ตนประสบมาแล้วจึงได้กล่าวว่า **เราได้เห็นมาแล้ว** ดังนี้.

ในเรื่องที่ ๓ นี้ พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องพิสดารมาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตปลงพระชนม์พระเจ้าโกศลราช ทรงริบเอาราชสมบัติแล้ว พาพระอัครมเหสีของพระเจ้าโกศลไปสู่เมืองพาราณสี แม้ทรงทราบอยู่ว่านางนั้นมีครรภ์ ก็ยังทรงตั้งนางนั้นเป็นพระอัครมเหสี ครั้นนางมีครรภ์แก่แล้วก็ประสูติพระราชบุตรอันงดงามดุจดังทองคำ. นางจึงดำริว่า เมื่อกุมารนี้เติบโตพระเจ้าพาราณสีก็จักให้ฆ่าทิ้งเสีย ด้วยทรงเห็นว่าเป็นบุตรของข้าศึก ไม่ต้องพระประสงค์จะเลี้ยงไว้ อย่าให้บุตรของเราตายด้วยมือคนอื่นเลย. นางดำริแล้วจึงสั่งนางนมว่า เจ้าจงเอาผ้าเก่า ๆ ห่อทารกนี้แล้ว จงนำไปทิ้งเสียที่ป่าช้าผีดิบ นางนมทำตามสั่งอาบน้ำชำระเกล้าแล้วจึงกลับมา.

ฝ่ายพระเจ้าโกศลราชทิวงคตแล้วไปเกิดเป็นรุกขเทวดา จึงบันดาลด้วยอานุภาพของตนให้คนเลี้ยงแพต้อนแพะไปสู่ประเทศนั้น นางแพะตัวหนึ่งไปพบทารกนั้นเข้าก็เกิดความสิเนหา จึงให้ทารกนั้นดื่มกินน้ำนมแล้ว ก็เที่ยวไปแล้วกลับมาให้กินอีก ๓-๔ ครั้ง. คนเลี้ยงแพะเห็นกิริยาของนางแพะนั้น จึงเข้าไปดู เห็นทารกนั้นแล้วก็เกิดความรักใคร่เหมือนบุตร จึงอุ้มมาให้ภรรยาของตน. ภรรยาของคนเลี้ยงแพะไม่มีบุตร ก็ไม่มีนมจะให้กิน จึงให้ทารกกินนมแพะตัวนั้น. แต่วันนั้นมา นางแพะก็ตายลง ๒ ตัว ๓ ตัวทุกวัน คนเลี้ยงแพะจึงคิดว่า ถ้าเรายังเลี้ยงเด็กคนนี้ไว้ นางแพะก็คงจะตายหมดแน่ จะเลี้ยงมันไว้ทำไม จึงเอาทารกนั้นวางลงในภาชนะดินใบหนึ่ง แล้วเอาอีกใบหนึ่งคว่ำปิดลง เอาแป้งถั่วมายาปิดปากไม่ให้มีช่องแล้ว ปล่อยให้ลอยน้ำไป. มีคนจัณฑาลผัวเมียซึ่งเป็นคนซ่อมของเก่าในพระราชนิเวศน์ ลงไปล้างปอที่ท่าข้างใต้ เห็นภาชนะลอยมาก็รีบว่ายไปพาขึ้นมาบนฝั่ง พอเปิดขึ้นก็ได้เห็นทารกรูปงดงาม. ภรรยาของคนจัณฑาลไม่มีบุตรก็มีความรักใคร่ทารกเหมือนดังบุตร จึงนำไปเลี้ยงไว้ที่เรือน พอทารกนั้นเจริญวัยได้ ๗ ปี เมื่อบิดามารดาไปสู่ราชตระกูล ก็พากันไปด้วย พอทารกนั้นเจริญวัยได้ ๑๖ ปี ก็ได้ไปช่วยทำการปฏิสังขรณ์ของเก่าในราชตระกูล ก็พระอัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตนั้นมีพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง พระนามว่า **กุรุงคเทวี** มีรูปร่างงดงาม ตั้งแต่นางกุรุงคเทวีได้เห็นกุมารนั้น ก็มีจิตผูกพันรักใคร่ ไม่ยินดีในผู้อื่น. นางเสด็จไปที่ทำการของกุมารนั้นเนือง ๆ เมื่อพบกันบ่อย ๆ เข้า ทั้งสองก็มีจิตผูกพันรักใคร่กัน ลอบประพฤติสังวาสกันในที่ลับในราชตระกูลนั่นเองนาน ๆ เข้า พวกเหล่าบริจาริกาก็รู้เรื่องนั้น จึงนำความกราบทูลพระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าพรหมทัตทรงพระพิโรธ จึงให้ประชุมอำมาตย์ทั้งหลาย ตรัสปรึกษา

โทษว่า ลูกคนจัณฑาลทำอย่างนี้ ท่านทั้งหลายจงวางบทกำหนดโทษตามควรแก่โทษเถิด. อำมาตย์ทั้งหลายก็กราบทูลว่า โทษผิดใหญ่หลวงควรทำโทษทรมานก่อนแล้ว จึงฆ่าในภายหลัง.

ในขณะนั้น รุกขเทวดาผู้เป็นบิดาของกุมารนั้น จึงมาเข้าสิงนางอัครมเหสีผู้เป็นมารดา นางก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าพรหมทัต ด้วยอานุภาพแห่งเทวดาแล้วทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า กุมารนี้ไม่ใช่ลูกคนจัณฑาล กุมารนี้เกิดในครรภ์ของหม่อมฉัน เป็นบุตรพระเจ้าโกศลราช หม่อมฉันได้ทูลมุสาวาทแก่พระองค์ว่า พระโอรสตายแล้ว ด้วยคิดว่าเป็นบุตรของพระราชาผู้เป็นข้าศึกของพระองค์ จึงมอบให้นางนมเอาไปทิ้งเสียในป่าช้าผีดิบ คนเลี้ยงแพะคนหนึ่งจึงรับปฏิบัติต่อมา ครั้นเกิดเหตุแม่แพะตายขึ้นหลายตัว คนเลี้ยงแพะก็เอาไปลอยน้ำเสีย. คนจัณฑาลซึ่งเป็นผู้ซ่อมของเก่าในราชตระกูลของพระองค์พบกุมารนี้ลอยน้ำมาจึงเอาเลี้ยงไว้ ถ้าพระองค์ไม่ทรงเธอจงให้หาเขาเหล่านั้นมาตรัสถามดูเถิด. พระเจ้าพรหมทัตตรัสให้หาคนเหล่านั้น ตั้งต้นแต่นางนมเข้ามาตรัสถาม เขาเหล่านั้นก็ทูลความตั้งแต่ต้นจนอวสาน. พระเจ้าพรหมทัตก็ทรงยินดีว่า กุมารประกอบด้วยชาติ จึงให้สรงสนานแต่งเครื่องอลังการแล้วพระราชทานราชธิดาให้ และคนทั้งหลายขนานนามว่า **เอฬกกุมาร** ถือเอาเหตุที่แพะตาย ต่อมาพระเจ้าพรหมทัตจึงพระราชทานเสนา พาหนะแก่เอฬกกุมารแล้วส่งให้ไปปกครองราชสมบัติของบิดา เอฬกกุมารก็พานางกุรุงคเทวีไปครองราชสมบัติ ภายหลังพระเจ้าพรหมทัตทรงดำริเห็นว่า เอฬกกุมารมิได้ศึกษาศิลปศาสตร์ จึงทรงตั้งฉฬังคกุมารเป็นเสนาบดี ด้วยเห็นว่าเป็นอาจารย์ของพระองค์.

ต่อมาภายหลัง นางกุรุงคเทวีลอบลักประพฤติอนาจารกับฉพังคกุมาร. ฉพังคกุมารมีคนใช้คนหนึ่งชื่อธนันเตวาสี ฉพังคกุมารเคยใช้ให้นำสิ่งของเป็นต้นว่า ผ้าและเครื่องประดับไปให้นางกุรุงคเทวี นางกุรุงคเทวีก็ประพฤติลามกกับคนใช้นั้นอีก.

เมื่อพญานกกุณาละนำเอาเหตุนี้มาแสดง จึงได้กล่าวว่า เราได้เห็นมาแล้ว. คำว่า **นางขนงาม** ในพระบาลีนั้น ท่านกล่าวหมายถึงนางผู้มีท้องอันประดับด้วยขนเป็นแถว ๆ. คำว่า **กับ** ฉพังคกุมารเสนาบดีและธนันเตวาสี อธิบายว่า แม้นางปรารถนาอยู่กับเอฬกกุมาร ก็ได้กระทำกรรมอันลามกกับฉพังคกุมารเสนาบดีและธันนเตวาสีคนใช้ของเสนาบดีนั้นอีกด้วย พญานกกุณาละกล่าวว่า หญิงทั้งหลายมีความประพฤติเลวทรามอย่างนี้ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามกด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่สรรเสริญหญิงเหล่านั้นเลย พระมหาสัตว์นำอดีตนิทานนี้มาแสดงแล้ว ก็ในกาลนั้น เธอได้เป็นฉพังคกุมาร เพราะฉะนั้นจึงนำเหตุที่ตนเห็นมากล่าวให้ฟัง.

แม้ในเรื่องที่ ๔ พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องพิสดารมาสาธกไว้ว่า ในกาลอันล่วงมาแล้ว พระเจ้าโกศลราชยึดราชสมบัติเมืองพาราณสีได้ จึงทรงตั้งพระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ซึ่งทรงครรภ์อยู่แล้ว ให้เป็นอัครมเหสีของพระองค์ ต่อมาไม่ช้านัก พระอัครมเหสีนั้นก็ประสูติพระราชโอรส ส่วนพระเจ้าโกศลราชก็ทรงเลี้ยงไว้ด้วยความรักใคร่ เหมือนโอรสของพระองค์เหตุพระองค์หาพระโอรสมิได้ ครั้นพระกุมารนั้นทรงเจริญก็ให้ศึกษาศิลปศาสตร์แล้ว ส่งไปให้ครองเมืองพระชนก พระราชกุมารก็ไปเสวยสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี.

ต่อมาภายหลัง พระมารดาของพระเจ้าพาราณสีจึงเข้าไปทูลลาพระเจ้าโกศลราชว่าจะไปเยี่ยมพระราชบุตร แล้วนางก็พาบริวารเป็นอันมากไปสู่เมืองพาราณสี หยุดพักอาศัยในนิคมหนึ่งอันอยู่ในระหว่างแคว้นทั้งสอง มีพราหมณ์กุมารคนหนึ่งชื่อ**ปัญจาลจัณฑะ** รูปร่างสะสวยอยู่ที่นิคมนั้น ได้นำเครื่องบรรณาการมาถวายพระนาง. พระนางพอเห็นก็มีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ลอบทำลามกกับพราหมณ์ผู้นั้น พักอยู่ ๒ - ๓ วัน แล้วจึงไปยังเมืองพาราณสี พบกับพระราชบุตรแล้วก็รีบกลับมาพักที่นิคมนั้นอีก ลอบประพฤติอนาจารกับพราหมณ์นั้นอีก ๒-๓ วันแล้ว จึงไปยังเมืองโกศล ตั้งแต่นั้นมาไม่ช้านานนักนางก็เข้าไปทูลลาพระเจ้าโกศล อ้างเหตุไปเยี่ยมพระราชโอรสอีก เวลาไปและกลับก็ไปพักพระพฤติอนาจารกับพราหมณ์ที่นิคมนั้นอยู่ตั้งครึ่งเดือน.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย ขึ้นชื่อว่าหญิงเหล่านี้ เป็นผู้ทุศีล มีปกติชอบกล่าวคำเท็จ. พระมหาสัตว์แสดงอดีตนิทานเรื่องนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่าเป็นความจริงเราเห็นมาอย่างนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำอธิบายในพระบาลีนั้นว่า คำว่า **พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัต** หมายถึงพระชนนีของพรหมทัตกุมาร ซึ่งได้เสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี ได้ยินว่า ในกาลนั้นพญานกกุณาละได้เป็นพราหมณ์ ชื่อปัญจาลจัณฑะ เพราะฉะนั้น เมื่อจะแสดงเหตุที่ตนได้รู้มานั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้.

คำว่า **หญิงที่กล่าวมาแล้วนี้** อธิบายว่า ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย ก็หญิงทั้ง ๕ คนนี้ ได้กระทำกรรมอันลามกแล้ว ท่านจงอย่าได้สำคัญว่าหญิงเหล่าอื่นจะไม่กระทำ หญิงเหล่านี้ก็ดี หญิงเหล่าอื่นอีกมากมายก็ดี ได้กระทำกรรมอันลามกในกาลทุกเมื่อแล เราอยู่ในที่นี้ จะพึงกล่าวถึงเรื่องของ

หญิงที่ประพฤตินอกใจได้ทั้งโลก. คำว่า **สัตวโลก** อธิบายว่า แผ่นดิน เมทนีดล วสุนธรา ปฐพี กล่าวคือโลกย่อมรับรองทั้งสิ่งดีและชั่ว ฉันใด คำว่า **สรรพแก้วยินดีเสมอกัน** อธิบายว่า ชื่อว่า ยินดีเสมอกัน ในสิ่งทั้งหมดด้วยภาวะแม้รับรอง ด้วยว่า แผ่นดินนั้นเป็นที่รับรองทุกสิ่งทุกอย่างทั้งดีและชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นที่รับรองสิ่งที่สูงที่สุดและต่ำที่สุด แม้หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน ย่อมเป็นที่รับรองของสิ่งที่ดีที่สุดและชั่วที่สุดทุกชนิดด้วยอำนาจกิเลส จริงอยู่ หญิงทั้งหลายเมื่อได้โอกาส ชื่อว่าจะไม่กระทำกรรมอันลามกกับบุรุษไร ๆ ย่อมไม่มีเลย. คำว่า **ทนทานได้หมด** อธิบายว่า ธรรมดาว่า แผ่นดินย่อมทนทานได้ทั้งหมดทีเดียว คือไม่สะทกสะท้าน ไม่ดิ้นรน ไม่หวั่นไหว ฉันใด หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน ย่อมทนทานได้ในบุรุษทั้งหมด ด้วยอำนาจความยินดีในโลก ถ้าหากว่า ชายคนใดเป็นที่ถูกใจนาง นางย่อมไม่ดิ้นรนและไม่กระทำความโกลาหล เพราะจะรักษาชายนั้น อนึ่ง แผ่นดินย่อมไม่สะเทือนไม่หวั่นไหว ฉันใด แม้หญิงทั้งหลายก็ฉันนั้น เมถุนธรรมสะเทือน ไม่หวั่นไหวด้วยเมถุนธรรม คือไม่อาจที่จะให้เต็มด้วยเมถุนธรรมนั้นได้. คำว่า **พาพมฤค** หมายถึงเนื้อร้าย. คำว่า **มีอาวุธ ๕ อย่างนี้** ท่านกล่าวหมายถึงปากและเล็บเท้าทั้ง ๔. คำว่า **ร้ายกาจ** คือ หยาบช้าโหดร้ายทารุณ. คำว่า **หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน** อธิบายว่า ราชสีห์มีอาวุธ ๕ อย่าง คือ ปาก ๑ และมีเท้าอีก ๔ ฉันใด หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน มีอาวุธ ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ราชสีห์นั้นเมื่อจะถือเอาอาหารของตน ย่อมถือเอาด้วยอาวุธ ๕ อย่างนั้น ฉันใด แม้พวกหญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน เมื่อจะถือเอาอาหารคือกิเลส ย่อมประหารด้วยอาวุธมีรูปเป็นต้น แล้วจึงถือเอา ราชสีห์นั้นดุร้าย ข่มขี่สัตว์จับกินเป็นอาหาร

ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน หยาบช้า ข่มขี่กิน จริงอย่างนั้น หญิงทั้งหลายย่อมกระทำอาการคือความข่มขี่ในบุรุษผู้มีศีลอย่างเคร่งครัดด้วยกำลังของตน ให้ถึงความพินาศแห่งศีลเสียได้ ราชสีห์ย่อมยินดีแต่ที่จะเบียดเบียนสัตว์อื่นฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ยินดีในการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยอำนาจกิเลส. คำว่า **หญิงเหล่านั้น** อธิบายว่า หญิงผู้ไม่ประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างนี้ นรชนไม่ควรวิสาสะเลย. คำว่า **สัญจร** หมายถึงหญิงโสเภณี มีคำกล่าวอธิบายว่า ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย ชื่อของหญิงทั้งหลายเป็นต้นว่าแพศยาเหล่านี้เป็นชื่อเดิมของพวกนางก็หาไม่ หญิงเหล่านั้นมีชื่อว่า แพศยา ชื่อว่านารี ชื่อว่าสัญจร ชื่อว่าเกี่ยวพันธ์ก็หาไม่ แต่หญิงเหล่านั้นโดยชื่อเดิมแล้วเรียกว่าผู้ฆ่า หญิงเหล่านั้นเรียกกันต่าง ๆ ว่า แพศยา นารี สัญจร. คำว่า **ผู้ฆ่า** หมายความว่า ฆ่าสามี ข้อความอันนี้ บัณฑิตพึงแสดงด้วยเรื่องมหาหังสชาดก. จริงอยู่ ท่านกล่าวไว้ในชาดกนั้นว่า

> **อนึ่ง หญิงนี้มีมารยาเหมือนพยับแดด เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งความเศร้าโศก โรคและอุปัทวันตราย และหญิงนี้เป็นคนหยาบนัก เป็นเครื่องผูกมัด เป็นบ่วง เป็นถ้ำ และเป็นที่อยู่ของพญามัจจุราช บุรุษใดระเริงใจในหญิงเหล่านั้น บุรุษนั้นนับว่าเป็นคนอธรรมในนรชนทั้งหลาย.**

คำว่า **เกล้ามวยผม** คือ มีมวยผมเกล้าไว้แล้ว. จริงอยู่ พวกโจรที่อยู่ในดง ย่อมผูกมวยผมแล้วจึงแย่งชิงทรัพย์ฉันใด แม้พวกหญิงเหล่านี้ก็เหมือนกัน นำเอาพวกบุรุษไปสู่อำนาจกิเลสแล้วปล้นทรัพย์. คำว่า **ประทุษร้าย**

ให้เป็นพิษเหมือนสุราเจือยาพิษ คือ เหมือนสุราที่เจือด้วยยาพิษ ฉะนั้น อธิบายว่า สุราที่เจือยาพิษแสดงอาการที่แปลก ๆ ฉันใด แม้หญิงเหล่านี้ก็เหมือนกัน เป็นผู้มีความกำหนัดในบุรุษทั้งหลายอื่น ไม่รู้จักกิจน้อยใหญ่ เมื่อกระทำกิจในบุรุษอื่นแล้วกระทำกะบุรุษอื่นต่อไปอีก ชื่อว่าย่อมแสดงอาการแปลก ๆ. คำว่า **พูดโอ้อวด** อธิบายว่า คนขายของย่อมกล่าวอวดคุณภาพแห่งสินค้าของตน ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ปิดบังโทษอันมิใช่คุณของตนเสียแล้ว ประกาศแต่คุณอย่างเดียว. คำว่า **ตลบตะแลง** อธิบายว่า เขาของเนื้อบิดไปบิดมา ฉันใด พวกหญิงเหล่านี้ ก็ตลบตะแลงพลิกไปพลิกมาเพราะความที่ตนมีจิตเบาฉันนั้นเหมือนกัน. คำว่า **เหมือนงู** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายชื่อว่ามีสองลิ้นเหมือนงู เพราะเป็นคนมักกล่าวเท็จเสมอ ๆ. คำว่า **เหมือนบ่อคูถ** อธิบายว่า บ่อคูถย่อมถูกปิดด้วยไม้กระดานฉันใด แม้หญิงทั้งหลายก็ปกปิดร่างกายด้วยผ้าและเครื่องอาภรณ์เที่ยวไปฉันนั้นเหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง บ่อที่ปกปิดด้วยหยากเยื่อเป็นต้น เมื่อเหยียบลงไปย่อมให้เกิดความลำบากแก่เท้าฉันใด แม้หญิงเหล่านี้ก็เหมือนกัน เมื่อใครเข้าไปคบหาด้วย ก็ให้เกิดทุกข์แก่ผู้นั้น. คำว่า **เหมือนบาดาล** อธิบายว่า บาดาลในมหาสมุทร ย่อมทำให้เต็มได้ยากฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมทำให้เต็มได้ยากด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ด้วยเมถุน ๑ ด้วยการตลอด ๑ ด้วยการแต่งตัว ๑ เพราะเหตุนั้นแล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หญิงทุกคนไม่อิ่มด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ด้วยเมถุนธรรม ๑ ด้วยการตลอด ๑ ด้วยการแต่งตัว ๑ ย่อมกระทำกาละดังนี้เป็นต้น. คำว่า **เหมือนรากษส** อธิบายว่า ธรรมดาว่ารากษส ใคร ๆ ไม่อาจจะให้ยินดีด้วยทรัพย์ได้ เพราะตนอยากกินเนื้ออย่างเดียว รากษสนั้น ย่อมห้ามทรัพย์แม้เป็นจำนวน

มากเสียแล้ว ปรารถนาแต่เนื้ออย่างเดียว ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมไม่ยินดีด้วยทรัพย์แม้มาก เพราะตนปรารถนาเมถุน หญิงเหล่านั้นย่อมไม่รับทรัพย์ ปรารถนาเมถุนอย่างเดียว. คำว่า **เหมือนพระยม** อธิบายว่า พระยมมีแต่นำไปโดยส่วนเดียว มิได้ยกเว้นใคร ๆ ไว้เลย ฉันใด แม้หญิงเหล่านี้ก็เหมือนกัน ย่อมไม่เหลือใคร ๆ ไว้เลย ในบรรดาบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยชาติเป็นต้น นางย่อมให้ถึงความพินาศแห่งศีลด้วยอำนาจกิเลสทั้งหมด ในวาระแห่งจิตดวงที่ ๒ ก็ย่อมนำไปสู่นรก. คำว่า **เปรียบเหมือนไฟ** อธิบายว่า ธรรมดาว่าเปลวไฟย่อมกินสิ่งทั้งหมด แม้สะอาดหรือไม่สะอาด ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมเสพสิ่งทั้งหมดตั้งแต่เลวจนถึงดีที่สุด แม้ในข้อความที่เปรียบด้วยแม่น้ำ ก็มีนัยเหมือนกันทีเดียว. คำว่า **ตามใจตัว** อธิบายว่า หญิงเหล่านั้น ย่อมมีความรักใคร่ในสถานที่ใด ก็ย่อมวิ่งไปในสถานที่นั้นทันที. คำว่า **เหมือนเขาพระสุเมรุ** อธิบายว่า ในป่าหิมพานต์มีภูเขาทองอยู่ลูกหนึ่ง แม้กาซึ่งมีสีดำแก่พอเข้าไปใกล้ภูเขานั้น ก็กลับกลายเป็นสีทอง ภูเขานั้นมีอุปมาฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน มิได้กระทำสิ่งใดให้วิเศษเลย ย่อมมองเห็นชายที่เข้าไปใกล้ตนเหมือนเป็นคนเดียวกันหมด. คำว่า **เหมือนต้นไม้มีพิษ** อธิบายว่า ต้นไม้ที่มีผลสุก เช่นกับมะม่วงนั้น ย่อมผลิตผลเป็นนิจ และย่อมเป็นผลที่ไม่สมบูรณ์ด้วยสีเป็นต้น บุคคลไม่มีความสงสัยบริโภคผลไม้นั้น ย่อมตายฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมปรากฏเหมือนเป็นที่น่ารื่นรมย์ด้วยอำนาจรูปเป็นต้น เพราะผลิตผลเป็นนิจ ก็เมื่อผู้ใดเสพอยู่ ย่อมนำผู้นั้นให้เกิดความประมาทแล้ว ฉุดให้ตกลงไปในอบาย เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

ผู้ใดเสพถามเพราะไม่รู้จักโทษ กามก็ย่อมฆ่า
ผู้นั้นเสีย เหมือนบริโภคผลไม้ที่มีพิษ ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ต้นไม้มีพิษย่อมนำความพินาศมาให้ในกาลทุกเมื่อ เพราะมีผลเป็นนิจ ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมนำความฉิบหายมาให้ในกาลทุกเมื่อ ด้วยอำนาจความพินาศแห่งคุณมีศีลเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ราก เปลือก ใบ ดอก ผลของต้นไม้มีพิษนั้นย่อมเป็นพิษ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีผลเป็นนิจฉันใด แม้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แม้ทั้ง ๕ อย่าง ของหญิงเหล่านั้น ก็เป็นพิษเหมือนกันฉันนั้น เพราะฉะนั้น หญิงเหล่านั้น จึงชื่อว่าเผล็ดผลเป็นนิจ ประหนึ่งต้นไม้มีพิษ ฉะนั้น. คำว่า **มีคาถากล่าวความนี้ไว้อีกส่วนหนึ่ง** อธิบายว่า พญานกกุณาละกล่าวอย่างนี้ เพื่อจะกระทำเนื้อความนั้นให้ปรากฏยิ่งขึ้น ด้วยคำอันประพันธ์ขึ้นเป็นคาถา. คำว่า **หญิงทั้งหลาย เป็นผู้กอบกำเอารัตนะไว้ในมือจนนับไม่ถ้วน** อธิบายว่า หญิงทั้งหลาย เป็นผู้กระทำอันตรายแก่รัตนะทั้งหลายที่สามีหามาได้ ด้วยความเหนื่อยยาก นำเอารัตนะแม้เหล่านั้นไปให้ชายเหล่าอื่น ย่อมประพฤติอนาจาร.

เบื้องหน้าแต่นี้ไป พญานกกุณาละเมื่อจะแสดงกถาอันสละสลวยของคนโดยประการต่าง ๆ จึงกล่าวว่า ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย ทรัพย์ ๔ อย่างนี้ คือ **โคผู้ โคนม ยาน ภริยา** ไม่ควรให้อยู่ในตระกูลอื่น ผู้เป็นบัณฑิตย่อมไม่ยอมให้ทรัพย์ ๔ อย่างนี้อยู่พรากจากเรือน.

พญานกกุณาละ กล่าวคาถาแสดงถึงเหตุผลแห่งทรัพย์ ๔ อย่างนั้น ต่อไปว่า

คนฉลาด ย่อมไม่ให้ทรัพย์ ๔ อย่างอยู่ในตระกูล

ญาติ คือ โคผู้ ๑ โคนม ๑ ยานพาหนะ ๑ ภริยา ๑

เพราะเหตุว่า คนทั้งหลายที่ไม่มียานย่อมใช้รถที่ฝากไว้

ย่อมฆ่าโคตัวผู้เสีย เพราะใช้ลากเข็ญเกินกำลัง และ

ย่อมฆ่าลูกโคเพราะรีดนมแม่โคจนหมด ภริยาย่อม

ประทุษร้ายตระกูลญาติ.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย ของ ๖ อย่างนี้ เมื่อเกิดธุระจำเป็นขึ้นแล้ว ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้เลย อันได้แก่

ธนูไม่มีสาย ๑ ภริยาอยู่ในตระกูลญาติ ๑ เรืออยู่

ฝั่งโน้น ๑ รถเพลาหัก ๑ มิตรอยู่ไกล ๑ สหายชั่ว ๑

ทั้ง ๖ ประการนี้ เมื่อเกิดธุระขึ้นแล้ว ใช้ประโยชน์

อะไรไม่ได้เลย.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย หญิงย่อมดูหมิ่นสามีด้วยฐานะ ๘ อย่าง คือ ดูหมิ่นเพราะความจน ๑ เพราะความเจ็บกระเสาะกระแสะ ๑ เพราะความชรา ๑ เพราะเป็นนักเลงสุรา ๑ เพราะโง่เซอะ ๑ เพราะมัวเมา ๑ เพราะหมุนตามการงานไม่ทัน ๑ เพราะทำให้ทรัพย์เกิดขึ้นไม่ได้ ๑ ต่อไปนี้เป็นคาถาอีกส่วนหนึ่ง อันแสดงถึงเหตุแห่งวัตถุทั้ง ๘ นั้นว่า

หญิงทั้งหลาย ย่อมดูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการ

คือ ความจน ๑ เจ็บกระเสาะกระแสะ ๑ แก่ชรา ๑

เป็นนักเลงสุรา ๑ โล่เซอะ ๑ มัวเมา ๑ หมุนตาม

การงานไม่ทัน ๑ ทำทรัพย์ให้เกิดขึ้นเพื่อให้สำเร็จ

ความปรารถนาทั้งหมดไม่ได้ ๑.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย หญิงทั้งหลายย่อมนำความประทุษร้ายมาให้สามีด้วยฐาน ๙ อย่าง คือมักไปเที่ยวสถานที่รื่นรมย์ ๑ มักไปเที่ยวอุทยาน ๑ มักไปเที่ยวตามท่าน้ำ ๑ มักไปหาตระกูลญาติ ๑ มักไปหาตระกูลผู้อื่น ๑ มักใช้กระจกและประดับด้วยผ้า ๑ มักดื่มน้ำเมา ๑ มักเยี่ยมมองหน้าต่าง ๑ มักยืนแอบประตู ๑ ต่อไปนี้เป็นคาถาประพันธ์อีกส่วนหนึ่ง แสดงฐานะทั้ง ๙ นั้นว่า

หญิงทั้งหลาย ย่อมนำความประทุษร้ายมาด้วย
ฐานะ ๙ ประการเหล่านี้ คือ มักไปเที่ยวตามสถาน
รื่นรมย์ ๑ ไปเที่ยวสวน ๑ ไปสู่แม่น้ำ ๑ ไปหาตระกูล
ญาติ ๑ ไปหาตระกูลอื่น ๑ มักประดับด้วยผ้า ๑ มัก
ดื่มน้ำเมา ๑ มักมองหน้าต่าง ๑ มักแอบประตู ๑.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย หญิงย่อมยั่วยวนชายด้วยฐานะ ๔๐ อย่าง คือ ทำดัดกาย ทำท่าก้ม ทำกรีดกราย ทำอาย ทำทีแกะเล็บ ทำท่าเอาเท้าเหยียบกัน ทำท่าเอาไม่ขีดแผ่นดิน ทำท่ากระโดดเอง ทำท่าให้เด็กกระโดด ทำท่าวิ่ง ให้เด็กวิ่ง เล่นกับเด็ก ให้เด็กเล่น จูบเด็ก ให้เด็กจูบ กินเอง ให้เด็กกิน ให้ของแก่เด็ก ทำทีขอคืน ทำท่าวอนขอ เลียนแบบเด็ก ทำเสียงสูง ทำเสียงต่ำ ทำพูดเปิดเผย ทำพูดกระซิบ ทำซิกซี้ ฟ้อน ขับ เป่า ร้องไห้ คร่ำครวญ กรีดกราย แต่งกาย ทำปิ่ง ทำยักเอว ทำส่ายผ้าที่ปิดของลับ ทำเลิกขา ทำปิดขา ทำท่าให้เห็นนม ทำให้เห็นรักแร้ ทำให้เห็นท้องน้อย ทำหลิ่วตา ทำเลิกคิ้ว ทำเม้มปาก ทำแลบลิ้น ทำขยายผ้าและกลับนุ่งผ้า ทำสยายและมุ่นผม.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย นักปราชญ์พึงทราบเถิดว่า หญิงเป็นคนประทุษร้ายด้วยฐานะ ๒๕ อย่าง คือ ย่อมพรรณนาการไปแรมคืนของสามี ย่อมไม่แสดงความยินดีต่อสามีที่กลับมาถึง ย่อมกล่าวโทษสามี ย่อมไม่กล่าวคุณงามความดีแห่งสามี ย่อมประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมไม่ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสามี ย่อมกระทำกิจที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อมไม่ทำกิจที่สมควรแก่สามี ย่อมคลุมหัวนอนเบือนหน้าหนี ย่อมนอนพลิกกลับไปกลับมา ย่อมนอนถอนใจยาวทำวุ่นวาย ย่อมทำระทมทุกข์ ย่อมไปถ่ายอุจจาระปัสสาวะบ่อย ๆ ย่อมประพฤติตรงกันข้าม ย่อมเงี่ยหูฟัง เพราะได้ยินคนอื่นพูด ย่อมล้างผลาถะทรัพย์สมบัติ ย่อมทำทอดสนิทชิดชมกับชายผู้คุ้นเคย ย่อมออกนอกบ้านเสมอ ย่อมประพฤติผิดจากความดี ย่อมประพฤตินอกใจไม่เคารพในสามีและคิดประทุษร้าย ย่อมยืนที่ประตูเนือง ๆ ย่อมทำให้ชายอื่นเห็นรักแร้ ย่อมทำให้ชายอื่นเห็นนม ย่อมไปเพ่งมองดูทิศต่าง ๆ ดูก่อนสหายปุณณมุขะบัณฑิตพึงทราบเถิดว่า หญิงเป็นคนประทุษร้ายด้วยฐานะ ๒๕ อย่างเหล่านี้ มีคาถาประพันธ์กล่าวฐานะ ๒๕ อย่างเหล่านี้ไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงย่อมเป็นคนประทุษร้ายด้วยฐานะ ๒๕ อย่าง
คือ ย่อมพรรณนาการไปแรมทางไกลของสามี เมื่อ
สามีไปแล้วก็ไม่เศร้าโศกถึง ครั้นเห็นสามีกลับมาก็ไม่
แสดงความยินดี ย่อมไม่กล่าวถึงคุณงามความดีของ
สามีในกาลไหน ๆ เลย เหล่านี้เป็นลักษณะองหญิง
ผู้ประทุษร้ายสามี หญิงเป็นผู้ไม่สำรวม ย่อมประพฤติ
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมทำประโยชน์ของ
สามีให้เสื่อม ย่อมกระทำกิจที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อม

คลุมหัวนอนเบือนหน้าไปทางอื่น เหล่านี้เป็นลักษณะ
ของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี ย่อมนอนพลิกกลับไป
กลับมา นอนถอนหายใจทำวุ่นวาย ย่อมทำระทมทุกข์
ย่อมไปอุจจาระปัสสาวะบ่อย ๆ เหล่านี้เป็นลักษณะ
ของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี ย่อมประพฤติตรงกันข้าม
ไม่กระทำกิจที่สมควรทำแก่สามี ย่อมเงี่ยหูฟังเมื่อผู้อื่น
พูด ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ กระทำความสนิทสนม
กับชายอื่น เหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย
สามี ย่อมกระทำทรัพย์สมบัติที่สามีได้มาโดยความยาก
ลำบาก ทำมาได้โดยฝืดเคือง เก็บสะสมไว้ได้ด้วย
ความยากแค้นให้พินาศไป อนึ่ง ย่อมกระทำความ
สนิทสนมกับชายอื่นที่คุ้นเคยกัน เหล่านี้เป็นลักษณะ
ของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี ย่อมออกนอกบ้านเสมอ
ประพฤติผิดจากความดี มีจิตคิดประทุษร้ายในสามีอยู่
เป็นนิตย์ เป็นผู้ประพฤตินอกใจไม่เคารพ เหล่านี้
เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี นางย่อมยืนอยู่
ที่ใกล้ประตูเนือง ๆ แสดงนมบ้าง รักแร้บ้าง มีจิต
วอกแวกเพ่งดูทิศต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะของ
หญิงผู้ประทุษร้ายสามี แม่น้ำทั้งปวงมีทางไปอัน
คดเคี้ยว และป่ารกเรี้ยวด้วยต้นไม้ ฉันใด หญิงทั้งปวง
เมื่อได้ช่องที่ลับ ก็ย่อมทำกรรมอันลามกได้ฉันนั้น
ถ้าว่าได้โอกาส ได้ที่ลับ หรือได้ช่องเช่นนั้นแล้ว ที่
หญิงทั้งปวงจะไม่ทำลามกไม่มีเลย ไม้ได้คนอื่นก็ทำ

กับคนเปลี้ย ในจำพวกนารีที่หลายใจ ไม่มีใครข่มขี่ได้
เป็นผู้กระทำให้เกิดความยั่วยวนแก่ชายทั้งหลาย หาก
นารีพวกใดถึงจะทำให้เกิดปีติได้โดยประการทั้งปวงก็ดี
ก็ไม่ควรระเริงด้วย เพราะว่านารีเหล่านั้นเสมอด้วย
ท่าน้ำ.

พระอรรถกถาจารย์กล่าวอธิบายไว้ว่า คำว่า **โคผู้ โคนม** ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจลิงควิปลาส. คำว่า **ภริยาย่อมประทุษร้ายตระกูลญาติ** อธิบายว่า นางเป็นผู้ไม่มีความกลัว ย่อมประพฤติอนาจารแม้กับพวกทาสเป็นต้นที่คุ้นเคยกัน ในตระกูลญาตินั้นจำเดิมแต่กาลที่ตนเป็นเด็กทีเดียว ถึงพวกญาติจะรู้ ก็มิได้กระทำการข่มขี่ ปิดบังเสียซึ่งโทษอันมิใช่เกียรติของตน ย่อมทำเป็นเหมือนไม่รู้. คำว่า **ใช้ประโยชน์ไม่ได้** อธิบายว่า หวังประโยชน์ไม่ได้ ไม่พึงได้ประโยชน์เลย คือกระทำกิจไม่ได้. คำว่า **ไม่มีสาย** คือธนูที่ปราศจากสาย. คำว่า **สหายลามก** หมายถึงมิตรชั่ว. คำว่า **เพราะความจน** คือ เพราะความขัดสน แม้ในบททั้งหมดก็มีนัยเหมือนกัน อธิบายความในคาถานั้นว่า สามีที่ยากจน ย่อมไม่อาจที่จะช่วยเหลือตนได้ด้วยกิเลส เพราะเครื่องประดับเป็นต้นไม่มี เพราะฉะนั้น ภรรยาจึงดูหมิ่นสามีด้วยประการฉะนี้ แม้สามีที่เจ็บป่วย ก็ไม่อาจจะช่วยเหลืออะไรได้ด้วยวัตถุกามและกิเลสกาม สามีที่แก่เฒ่าชรา ก็ไม่สามารถที่จะหยอกเย้าและทำความยียวนให้เกิดขึ้นได้ทั้งทางกายและทางจิต สามีที่เป็นนักเลงสุรา ก็มักพาเอาเครื่องประดับมีสร้อยข้อมือของนางเป็นต้น เข้าไปยังโรงสุราเสียด้วย. คำว่า **โง่** อธิบายว่า สามีที่เป็นอันธพาล ย่อมไม่ฉลาดในการยียวน. คำว่า **มัวเมา** อธิบายว่า สามีที่เป็นนักเลงย่อมอภิรมย์กับพวกทาสีในเรือนของตน และย่อมคำว่าภรรยา

ภรรยาจึงดูหมิ่นสามีด้วยเหตุนั้นแล ภรรยาย่อมด่าว่าสามีผู้ไม่อนุวัตรตามในกิจการทั้งปวงว่า สามีของเรานี้หมดเดชเสียแล้ว จึงอนุวัตรตามการงานไม่ทันเราเลย. ส่วนสามีคนใดมอบทรัพย์ทั้งหมดให้ปกครองสมบัติ ภรรยาก็ย่อมยึดเอาธนสารสมบัติทั้งหมดไว้ในเงื้อมมือ ดูหมิ่นสามีประดุจทาส ปรารถนาสมบัติก็ฉุดคร่าไล่สามีออกไปเสียนอกบ้านด้วยคำว่า ประโยชน์อะไรด้วยตัวท่าน. คำว่า **ถึงความโง่เซอะ** คือความเป็นผู้โง่เขลา. คำว่า **ผู้มัวเมา** คือ เลินเล่อ. คำว่า **หญิงทั้งหลายย่อมนำความประทุษร้ายมาให้สามี** อธิบายว่า ภรรยาย่อมนำความประทุษร้ายมาให้สามี ประทุษร้ายสามีคือกระทำกรรมอันลามกแก่สามี. คำว่า **มักไปเที่ยวตามสถานที่รื่นรมย์** อธิบายว่า ภรรยาบอกลาสามีบ้าง ไม่บอกบ้าง ไปเที่ยวยังสวนดอกไม้เป็นต้นแห่งใดแห่งหนึ่งเนือง ๆ ประพฤติอนาจารในสวนนั้น กล่าวหลอกลวงสามีผู้โง่เขลาให้เชื่อว่า วันนี้เราจะไปกระทำพลีกรรมแก่รุกขเทวดาในสวนดังนี้เป็นต้น. ฝ่ายสามีที่เป็นคนฉลาดย่อมฉลาดย่อมรู้ทันว่า หญิงคนนี้คงจะไปประพฤติอนาจารในที่นั้นเป็นแน่แล้วไม่ให้นางไปอีก ในบททั้งหมด บัณฑิตพึงทราบข้อความอย่างนี้เหมือนกัน. คำว่า **ตระกูลผู้อื่น** หมายถึงบ้านเรือนของคนที่เคยเห็นกันและเคยคบกันเป็นต้น นางกล่าวกะสามีเป็นต้นว่า กำไรที่เราประกอบขึ้นไว้ในตระกูลโน้นมีอยู่ ทรัพย์ที่ให้เป็นของขอยืมในตระกูลโน้นมีอยู่ เราจะไปจัดแจงเรื่องนั้นให้สำเร็จดังนี้แล้วก็ไป คำว่า **มักเยี่ยมมองหน้าต่าง** อธิบายว่า ชอบมองตามช่องมีช่องหน้าต่างเป็นต้น. คำว่า **มักยืนแอบ**ประตู อธิบายว่า ยืนอยู่ที่ประตูแสดงรูปร่างทรวดทรงของตน. คำว่า **ยั่วยวน** คือ กล่าวยียวนสามี อธิบายว่า หญิงผู้อยู่ในสำนักของสามีแล้วแสดงนิมิตแก่ชายอื่น.

คำว่า **ดัดกาย** อธิบายว่า กระทำความสังเกตไว้ก่อนทีเดียวว่า ท่านพึงรู้ว่าโอกาสมีหรือไม่มี ด้วยความสำคัญว่า เราเห็นเขาแล้ว จักทำการดัดกาย แม้มิได้กระทำความสังเกต ยืนอยู่ข้างหลังสามี ย่อมทำดัดกายคือแสดงอาการดัดกาย ด้วยคิดว่า ชายคนนี้จักไถ่ฝืนถึงเราอย่างนี้. คำว่า **ทำก้ม** อธิบายว่า แกล้งทำวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งให้ตกลงบนพื้น ทำเป็นเหมือนก้มลงเก็บของนั้นแสดงหลัง. คำว่า **ทำกรีดกราย** อธิบายว่า แสดงอาการกรีดกราย ด้วยอิริยาบถทั้งหลายมีการเดินเป็นต้น หรือด้วยเครื่องประดับ. คำว่า **ทำอาย** อธิบายว่า ทำเป็นอายแล้วปกปิดสรีระด้วยผ้า หรือแอบอยู่ตามบานประตูหรือฝา. คำว่า **ทำแกะเล็บ** อธิบายว่า เอาเล็บเท้ากับเล็บเท้า เอาเล็บมือกับเล็บมือครูดสีกัน. คำว่า **ไม้** หมายถึงท่อนไม้. คำว่า **เด็ก** อธิบายว่า จับบุตรของตนเองบ้าง บุตรของคนอื่นบ้าง แล้วยกชูขึ้นเองบ้าง ให้คนอื่นยกชูขึ้นบ้าง. คำว่า **เล่น** อธิบายว่า เล่นเองบ้าง ให้เด็กเล่นบ้าง แม้ในการจูบเป็นต้นก็มีนัยเหมือนกัน . คำว่า **ให้** อธิบายว่า ให้ผลไม้บ้าง ใบไม้ ดอกไม้บ้างอย่างใดอย่างหนึ่งแก่เด็กนั้น. คำว่า **ขอ** คือขอคืนสิ่งเหล่านั้นแล. คำว่า **ทำเอาอย่าง** คือทำตามอย่างที่เด็กทำ. คำว่า **สูง** หมายถึงเสียงสูงด้วยอำนาจ ทำเสียงดังหรือชมเชย. คำว่า ต่ำ หมายถึงเสียงต่ำ ด้วยอำนาจทำเสียงเล็ก ด้วยอำนาจการกล่าวคำที่ไม่พอใจหรือด้วยอำนาจการกล่าวคำหมิ่นประมาท. คำว่า **พูดเปิดเผย** หมายถึงพูดไม่ปกปิดในท่ามกลางชนหมู่มาก. คำว่า **พูดกระซิบ** หมายถึงพูดปกปิดในที่ลับ. คำว่า **ฟ้อน** หมายถึงกระทำนิมิตด้วยการฟ้อนเป็นต้นเหล่านี้. คำว่า **ร้องไห้** คือกระทำนิมิตด้วยเหตุแห่งการร้องไห้ บัณฑิตพึงกล่าวถึงเรื่องของนางพราหมณีของปุโรหิตที่เศรษฐีบุตร อุ้มขึ้นสู่ข้างทางหน้าต่าง ในคืนวันฝนตกคืนหนึ่ง พามาแล้ว นำมาเป็นตัวอย่าง. คำว่า **ทำซิกซี้** หมายถึงหัวเราะด้วยเสียง

อันดัง หญิงย่อมกระทำนิมิตแม้ด้วยอาการอย่างนี้. คำว่า **รักแร้** หมายถึง รักแร้ทั้งสองข้าง. คำว่า **ปาก** หมายถึงริมปากข้างบน. คำว่า **เม้ม** คือ เอาฟันเม้ม. คำว่า **ผม** หมายถึงมวยผม อธิบายว่า หญิงย่อมการทำนิมิต แก่ชายอื่นแม้ด้วยการสยายและนุ่นผมอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง นางกระทำด้วย คิดว่าใคร ๆ จักกำหนัดหรือไม่กำหนัดก็ตามแล้วจักกำหนัด.

คำว่า **พึงทราบเถิดว่าหญิงเป็นคนประทุษร้าย** อธิบายว่า บัณฑิต พึงทราบไว้เถิดว่า หญิงนี้ประทุษร้ายในเราคือโกรธเรา ครั้นโกรธแล้วจักการทำ อนาจาร. คำว่า แรมคืน อธิบายว่า หญิงกล่าวคำเป็นต้นว่า ทรัพย์ที่เราประกอบ ขึ้นไว้ในบ้านโน้นจักฉิบหาย ท่านจงไปจัดแจงทรัพย์นั้นให้สำเร็จดังนี้ เมื่อสามี ไปแล้ว ปรารถนาจะกระทำอนาจารจึงพรรณนาการไปแรมคืน. คำว่า **สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์** หมายถึงสิ่งทีมิใช่ความเจริญ. คำว่า **มิใช่กิจ** คือ มิใช่กิจที่ ควรกระทำ. คำว่า **คลุมหัว** คือนุ่งอย่างมั่นคง. คำว่า **พลิกกลับไปกลับมา** อธิบายว่า พลิกไปข้างโน้นทีข้างนี้ที. คำว่า **ทำวุ่นวาย** คือทำให้เกิดความโก-ลาหลแกล้งปลุกคนใช้ที่นอนอยู่ใกล้เท้าให้จุดไฟ กระทำความอึกกระทึกครึก-โครมมีประการต่าง ๆ ย่อมยังความรื่นรมย์ทางกิเลสของสามีนั้นให้พินาศขาดไป. คำว่า **ทำระทมทุกข์** คือนางกล่าวคำเป็นต้นว่า เราปวดศีรษะเหลือเกิน. คำว่า **ตรงกันข้าม** อธิบายว่า ย่อมเป็นผู้มีปกติประพฤติเป็นข้าศึก ด้วย อำนาจแห่งอาการต่าง ๆ เป็นต้นว่า เมื่อสามีต้องการอาหารเย็น ก็ให้อาหาร ร้อนดังนี้. คำว่า **ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ** อธิบายว่า ทำโภคสมบัติที่สามี หามาได้ด้วยความเหนื่อยยาก ให้ฉิบหายไปด้วยความเป็นคนเกะกะเพราะสุรา เป็นต้น. คำว่า **ความสนิทชิดชม** ได้แก่ ทำความสนิทสนมด้วยอำนาจ กิเลส. คำว่า **ออกนอกบ้านเสมอ** อธิบายว่า ออกนอกบ้านเพื่อเลือกหา

ชายชู้. คำว่า **ในสามี** ได้แก่ ย่อมเป็นผู้ประพฤตินอกใจด้วยความไม่เคารพในสามี และเป็นผู้มีจิตคิดประทุษร้าย. คำว่า **หญิงทั้งปวง** อธิบายว่า เว้นเสียจากหญิงผู้ทำกิเลสให้เบาบางด้วยวิปัสสนาแล้ว หญิงที่เหลือย่อมกระทำบาปทั้งหมด. คำว่า **เมื่อได้** คือเมื่อมีโอกาส. คำว่า **ช่อง** อธิบายว่า เมื่อได้ที่ลับพอจะปรึกษากันและพอจะร่วมกันได้. คำว่า **คราวหรือที่ลับ** อธิบายว่า พึงกระทำโอกาสหรือที่ลับ เพื่อต้องการกระทำบาป. คำว่า **โน** เป็นเพียงนิบาต. คำว่า **ได้** หมายความว่า ได้แล้ว. อีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็น **อลทฺธา** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เมื่อไม่ได้บุรุษที่สมบูรณ์คนอื่น ก็พึงการทำกรรมอันเป็นบาปแม้กับชายเปลี้ย หรือกับชายที่มีรูปร่างน่าเกลียดยิ่งกว่านั้น. คำว่า **ทำให้เกิดปีติ** คือทำให้เกิดความยินดียิ่งกว่านั้น. คำว่า **ข่มขี่** อธิบายว่า ไม่อาจที่จะแนะนำด้วยการข่มขี่ได้. คำว่า **เสมอด้วยแม่น้ำ** อธิบายว่า ท่าน้ำมิได้หวงห้ามใคร ๆ ในบรรดาคนที่สูงสุด และต่ำที่สุดผู้ลงไปอาบน้ำ ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นเมื่อมีที่ลับ หรือคราวหรือช่อง ก็ย่อมไม่ห้ามบุรุษใด ๆ เหมือนกันฉะนั้น.

ต่อไปนี้ พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องต่างๆ มาสาธกไว้ว่าในอดีตกาลมีพระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **กินนร** เสวยราชย์อยู่ใน**เมืองพาราณสี** มีพระรูปโฉมงามยิ่งนัก อำมาตย์พันหนึ่งย่อมนำหีบเครื่องหอมมาถวายทุก ๆ วัน เมื่อประพรมเครื่องหอมในพระราชนิเวศน์ทั่วแล้ว ก็ผ่าหีบทำเป็นไม้ฟืนหอมหุงพระกระยาหารถวาย พระเจ้ากินนรมีปุโรหิตมีปัญญาหลักแหลมผู้หนึ่งชื่อ **ปัญจาลจัณฑะ** มีชนมายุเท่ากับพระองค์ ก็ที่ต่อกับปราสาทของพระเจ้ากินนรนั้น มีต้นหว้าต้นหนึ่งอยู่ในกำแพงวัง กิ่งหว่าทอดข้ามกำแพงออกไป มีบุรุษเปลี้ยคนหนึ่ง รูปร่างชั่วช้าน่าเกลียด อาศัยอยู่ที่ร่มไม้หว้า. อยู่มาวันหนึ่ง

นางกินรีเทวีเยี่ยมมองไปตามช่องหน้าต่าง เห็นบุรุษเปลี้ยนั้นแล้ว ก็ผูกพันรักใคร่ เวลาราตรี ยังพระเจ้ากินนรให้ทรงยินดีด้วยกิเลสแล้ว และบรรทมหลับไป นางจึงค่อย ๆ ลุกขึ้นจัดอาหารอันประณีตมีรสอร่อย ใส่ขันทองห่อไว้ที่ชายพก แล้วก็ไต่เชือกลงทางหน้าต่าง ปีนขึ้นบนต้นหว้าไต่ลงมาตามกิ่งเชิญบุรุษเปลี้ยให้กินอาหาร แล้วทำการอันลามกกับบุรุษเปลี้ยสำเร็จแล้ว ก็กลับขึ้นปราสาทตามทางเดิม ประพรมสรีระกายด้วยของหอมแล้วก็เข้าไปนอนกับพระเจ้ากินนร พระพฤติลามกอย่างนี้เสมอมา พระเจ้ากินนรก็มิได้ทรงทราบจนอยู่มาวันหนึ่งเสด็จประทักษิณพระนคร เวลาเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษเปลี้ยมีอาการน่ากรุณาอย่างยิ่ง จึงตรัสถามปุโรหิตว่าเห็นมนุษย์เปรตนั่นหรือไม่ ครั้นปุโรหิตรับพระราชโองการว่าเห็นแล้ว จึงตรัสถามต่อไปว่า บุรุษที่มีรูปร่างน่าเกลียดเห็นสภาวะปานฉะนี้ จะมีหญิงคบหาด้วยอำนาจฉันทราคะบ้างหรือไม่ บุรุษเปลี้ยได้ฟังพระราชดำรัสดังนั้นก็เกิดมานะขึ้นมา พระเจ้าแผ่นดินพูดอะไรเช่นนี้ ชะรอยจะไม่รู้ว่าเทวีของตัวมาหาเราคิดแล้วก็ประนมมือไหว้ต้นหว้ากล่าววาจาค่อย ๆ ว่า เชิญเทพยดาซึ่งเป็นเจ้าสิ่งอยู่ที่ต้นหว้าฟังเราเถิด คนอื่น ๆ นอกจากท่านแล้วก็ไม่มีใครรู้.

ปุโรหิตเห็นกิริยาของบุรุษเปลี้ยจึงคิดว่า พระอัครมเหสีของพระราชาคงได้ไต่ต้นหว้ามาทำลามกกับบุรุษเปลี้ยนี้เป็นแน่แล้ว คิดแล้วจึงทูลถามว่า ขอพระราชทาน ในเวลาราตี พระองค์ทรงสัมผัสสรีระกายแห่งพระเทวี เป็นเช่นไรบ้าง พระเจ้ากินนรตรัสตอบว่า สิ่งอื่นก็ไม่แลเห็น เป็นแต่เวลาเที่ยงคืนสรีระกายของนางเย็น ปุโรหิตจึงทูลว่า ขอพระราชทาน ถ้ากระนั้นหญิงอื่นยกไว้ก่อนเถิด พระนางกินรีอัครมเหสีของพระองค์ได้ประพฤติแล้วซึ่งกรรมอันลามกกับบุรุษเปลี้ยนี้ พระเจ้ากินนรตรัสตอบว่า สหายพูดอะไรกัน นางกินรี

สมบูรณ์ด้วยรูปร่างอันอุดมเห็นปานนั้น จะมาร่วมอภิรมย์กับบุรุษเปลี้ยอันน่าเกลียดอย่างยิ่งนี้ได้. ขอพระราชทาน ถ้ากระนั้นพระองค์จงสะกดรอยตามคอยจับดูเถิด. พระเจ้ากินนรก็ทรงรับ ครั้นเสวยอาหารเย็นแล้ว ก็เข้าบรรทมกับนางกินรี ตั้งพระหฤทัยคอยสะกดจับ พอถึงเวลาเคยบรรทมหลับตามปกติ ก็ทรงแสร้งทำเหมือนหลับไป ฝ่ายนางกินรีก็ลุกขึ้นตามเคย พระเจ้ากินนรก็สะกดรอยตามไปยืนอยู่ที่เงาต้นหว้า วันนั้นบุรุษเปลี้ยโกรธขู่ตะคอกว่า ทำไมถึงมาช้า แล้วเอามือตบเข้าที่กกหูนางเทวี นางเทวีก็ร้องขอโทษว่า นายอย่าเพิ่งโกรธเลย ข้าพเจ้ารอให้พระราชาหลับจึงมาได้ ว่าแล้วก็ประพฤติปฏิบัติบุรุษเปลี้ยเหมือนหญิงบำเรอในเรือน เมื่อบุรุษเปลี้ยตบหูนางกินรีนั้น กุณฑลหน้าราชสีห์หลุดจากหู กระเด็นไปอยู่ใกล้พระบาทพระเจ้ากินนร พระเจ้ากินนรเห็นสมควรจึงเก็บเอาไปเป็นพยานก็ทรงเก็บเอาไป ฝ่ายนางกินรีประพฤติอนาจารกับบุรุษเปลี้ยนั้นแล้วก็กลับไปโดยนัยหนหลัง เริ่มจะนอนด้วยพระราชสามี.

พระเจ้ากินนรก็ทรงห้ามเสีย พอรุ่งขึ้น จึงรับสั่งให้คนไปบอกว่า ให้นางกินรีเทวีประดับเครื่องอลังการที่เราให้ทั้งหมดเข้ามาเฝ้า. นางกินรีก็สั่งให้ทูลว่า กุณฑลหน้าราชสีห์ส่งไปไว้ที่ช่างทองเสียแล้ว นางก็มิได้มาเฝ้า ครั้นพระเจ้ากินนรรับสั่งให้หาอีก นางก็ประดับกุณฑลข้างเดียวเข้าไปเฝ้า พระเจ้ากินนรตรัสถามว่ากุณฑลไปไหน นางก็ทูลว่า ส่งไปที่ช่างทอง. พระเจ้ากินนรจึงรับสั่งให้หาช่างทองมีแล้วตั้งกะทู้ถามว่า ทำไมเจ้าจึงไม่ให้กุณฑลแก่นางกินรี ช่างทองก็ทูลว่า มิได้รับเลาไว้เลย พระเจ้ากินนรก็ทรงพระพิโรธตรัสว่า เฮ้ย อีนางจัณฑาล คนอย่างกูนี้แหละจะเป็นช่างทองของมึงละ ตรัสแล้วก็ขว้างกุณฑลลงไปตรงหน้านางกินรีแล้ว หันมาตรัสกับปุโรหิตว่า สหายพูดจริงทีเดียว จงไปสั่งไปตัดหัวอีนี่เสีย ปุโรหิตก็พานางกินรีไปซ่อนไว้ในที่แห่งหนึ่งภายในพระ-

ราชวังนั้น แล้วกลับไปเฝ้ากราบทูลว่า ขอพระราชทาน อย่าได้ทรงกริ้วนาง กินรีเลย หญิงทั้งปวงย่อมเหมือนกันอย่างนี้ทั้งหมด ถ้าไม่ทรงเชื่อ ต้องพระประสงค์ทรงทราบเรื่องทุศีลของหญิงทั้งหลายแล้ว ข้าพระองค์จะสำแดงให้ดูความลามกความมีมายาของหญิงทั้งหลาย เชิญเสด็จปลอมพระองค์ประพาสไปในชนบทด้วยกันเถอะ พระเจ้ากินนรก็ทรงรับ ทรงมอบราชสมบัติให้พระ-มารดาแล้ว ก็เสด็จซอกซอนไปกับปุโรหิต.

เมื่อพระเจ้ากินนรกับปุโรหิตไปได้ประมาณโยชน์หนึ่งแล้ว พักนั่งอยู่ข้างบนหนทางใหญ่ มีกุฏุมพีคนหนึ่งกระทำวิวาหมงคลกันเพื่อบุตรชาย ให้นางกุมารีคนหนึ่งนั่งอยู่ในยานกำบัง แล้วพาผ่านมาด้วยบริวารเป็นอันมาก ปุโรหิตได้เห็นแล้วจึงทูลว่า ขอพระราชทาน ถ้าต้องพระประสงค์ ข้าพระองค์สามารถจะให้นางกุมารีคนนี้ทำลามกกับพระองค์ได้ พระเจ้ากินนรตรัสว่า เพื่อนพูดอะไร เขามากับบริวารเป็นอันมาก ท่านไม่สามารถจะทำได้ ปุโรหิตจึงทูลว่า ขอพระราชทาน ถ้าฉะนั้นก็คอยทอดพระเนตร ทูลแล้วก็ลอบไปข้างหน้า วงม่านเข้าใกล้ ๆ หนทาง ให้พระเจ้ากินนรประทับในม่าน แล้วตนก็ไปนั่งร้องให้อยู่ข้างทาง พอกุฏุมพีนั้นเห็นเข้าก็ถามว่า พ่อนั่งร้องไห้ทำไม จึงตอบว่า ข้าแต่นาย ภริยาของข้าครรภ์แก่ ข้าพาเดินทางมาหวังจะไปยังตระกูลของเขา พอมาถึงกลางทาง นางก็เจ็บท้องทนลำบากอยู่ในม่าน เพื่อนหญิงสักคนหนึ่งก็ไม่มี ตัวข้าก็ไม่กล้าเข้าไป ไม่รู้ว่าจะเป็นอะไรต่อไป ถ้าได้หญิงสักคนหนึ่งจะค่อยยังชั่ว กุฏุมพีนั้นจึงตอบว่า ถ้ากระนั้นก็อย่าร้องไห้ไปเลย พวกหญิงของเราที่มาด้วยกันมีเป็นอันมาก พอจะไปช่วยได้สักคนหนึ่ง ปุโรหิตจึงกล่าวว่า ถ้ากระนั้นขอให้นางกุมารีคนนี้แหละไป จักได้เป็นสวัสดิมงคลแก่เขา กุฏุมพีนั้นคิดเห็นว่า ชายผู้นั้นพูดถูกแล้ว สวัสดิมงคลจักมีแก่สะใภ้ของเราเป็นแน่ และด้วยนิมิตนี้ สะใภ้ของเราจัก

เจริญด้วยบุตรและธิดา คิดแล้วจึงส่งนางกุมารีคนนั้นไป นางกุมารีนั้นก็เข้าไปในม่าน พอเห็นพระเจ้ากินนรเข้าก็เกิดรักใคร่ ได้ประพฤติลามกด้วยกันแล้ว พระราชาทรงถอดพระธำมรงค์พระราชทาน พอสำเร็จกิจ นางกุมารีนั้นกลับมา ชนทั้งหลายก็ถามว่า เขาคลอดลูกเป็นชายหรือหญิง นางก็ตอบว่าเป็นชาย งามเหมือนดังทอง. กุฏุมพีก็พานางกุมารีไป ฝ่ายปุโรหิตก็กลับมาเฝ้าพระเจ้ากินนรแล้วทูลว่า ขอพระราชทาน พระองค์ได้ทอดพระเนตรแล้ว นางกุมารีรุ่นสาวยังลามกถึงเพียงนี้ ก็จะประสาอะไรถึงหญิงพวกอื่น อ้อ พระองค์ประทานอะไรแก่นางไปบ้างหรือเปล่า พระเจ้ากินนรตรัสว่า เราให้แหวนที่ติดมือมาแก่นางไป ปุโรหิตจึงทูลว่า พระองค์ประทานมันทำไม ว่าแล้วก็วิ่งไปยึดยานไว้ ครั้นคนทั้งหลายถามว่าอะไรกัน ก็ตอบว่า นางกุมารีคนนี้หยิบเอาแหวนที่วางไว้ข้างศีรษะของนางพราหมณีภรรยาของข้ามา ขอแหวนให้ข้าเถิดแม่ นางก็มารียื่นมือออกไปหยิกมือปุโรหิต ตะคอกว่า ตาโจร เอาของแกไปเถิด แล้วส่งแหวนคืนให้. ปุโรหิตสำแดงหญิงที่ประพฤตินอกใจผัวหลายคนถวายพระเจ้ากินนร ด้วยอุบายต่าง ๆ อย่างอื่นแล้วทูลว่า ขอพระราชทาน ที่นี่เท่านี้ก็พอแล้ว ขอเชิญเสด็จไปที่อื่นบ้างเถิด พระเจ้ากินนรตรัสว่า ถึงจะเที่ยวไปให้ทั่วชมพูทวีป หญิงทั้งปวงก็จักเป็นเช่นเดียวกันหมด เราจะต้องการดูอะไรมันอีกเล่า กลับเถิด ตรัสแล้วก็เสด็จกลับเมืองพาราณสี. ปุโรหิตจึงทูลขอประทานโทษนางกินรีว่า ขอพระราชทาน ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลายแล้วย่อมลามกอย่างนี้ ปกติของเขาเป็นอย่างนี้เอง พระองค์จงงดโทษนางกินรีเสียเถิด พระเจ้ากินนรก็ทรงยกโทษให้รับสั่งให้ไล่ไปเสียจากพระราชนิเวศน์ เมื่อทรงขับไล่จากตำแหน่งแล้ว ก็ทรงตั้งหญิงอื่นเป็นอัครมเหสี แล้วรับสั่งให้ไล่บุรุษเปลี้ยเสียจากที่นั้นและให้ตัดกิ่งต้นหว้าเสีย.

ในคราวนั้น พญานกกุณาละเกิดเป็นปัญจาลจัณฑปุโรหิต เมื่อนำเหตุที่ตนได้เห็นมาแสดงจึงกล่าวว่า

บัณฑิตได้เห็นแล้วซึ่งเรื่องอะไร ของพระเจ้า
กินนรและนางกินรี ก็พึงรู้เถิดว่า หญิงทั้งปวงย่อม
ไม่ยินดีในเรือนของตน ภรรยาไปเห็นบุรุษอื่นแม้เป็น
ง่อยเปลี้ย ยังทิ้งเสียซึ่งสามีอย่างกับพระเจ้ากินนรได้.

อธิบายความแห่งคาถานั้นว่า บัณฑิตเห็นเหตุแห่งความหน่ายแหนงชองกินนรและนางกินรีเหล่านี้ คือ พระราชาผู้เป็นกินนรและนางกินรีเทวีแล้วก็พึงรู้เถิดว่า หญิงทั้งปวงย่อมไม่ยินดีในเรือนแห่งสามีของตน. จริงอย่างนั้น นางกินรีเทวีผู้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากินนร เห็นบุรุษเปลี้ยคนอื่นยังยอมสละพระราชาพระองค์นั้น ซึ่งเป็นผู้มีความฉลาดในการอภิรมย์เช่นนั้นเสียแล้ว กระทำกรรมอันเป็นบาปกับมนุษย์เปรตนั้นได้.

เรื่องอื่นยังมีอีก ในอดีตกาล พระเจ้าพาราณสีทรงพระนามว่า **พกะ** เสด็จทรงราชย์โดยธรรม ยังมีหญิงชื่อ**ปัญจปาปี** เป็นธิดาของคนยากไร้คนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในบ้านข้างประตูตะวันออกเมืองพาราณสี เล่ากันมาว่า เมื่อชาติก่อนนางเกิดเป็นธิดาของคนยากไร้คนหนึ่ง นั่งขยำดินทาฝาเรือนอยู่ เวลานั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งคำนึงว่า จักหาดินละเอียดที่ไหนหนอ มาฉาบทาเงื้อมฝาที่อยู่อาศัย ครั้นตกลงใจว่า อาจหาได้ในเมืองพาราณสีดังนี้แล้ว จึงห่มคลุมถือบาตรเข้าไปในเมือง ไปยืนอยู่ใกล้หญิงนั้น นางแลเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วก็โกรธ จึงพูดขึ้นด้วยใจร้ายว่า ชิ้นดินก็ขอ. พระปัจเจกพุทธเจ้าก็นิ่งมิได้หวั่นไหว นางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้หวั่นไหว ก็เกิดมีใจเลื่อมใสอีกจึงกล่าวว่า สมณะ ท่านจักได้ดินเหนียวหรือ ว่าแล้วก็ยกดินเหนียวก้อนใหญ่

ใส่ลงในบาตร. พระปัจเจกพุทธเจ้าก็เอาไปฉาบทาเงื้อมฝาที่อาศัย ไม่ช้านัก หญิงคนนั้นก็จุติจากอัตภาพนั้น ไปถือปฏิสนธิในท้องหญิงทุคตะ ชาวบ้านใกล้ประตูนอกเมืองนั้น เมื่อครบ ๑๐ เดือนแล้วนางก็คลอด ด้วยผลที่ได้ถวายดินเหนียว ร่างกายของนางจึงประกอบด้วยสัมผัสดียิ่งนัก แต่เพราะวิบากที่แลดูพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยความโกรธ มือ เท้า ปาก ตา จมูก ๕ แห่ง จึงวิกลวิปริตไป ดังนั้น เขาจึงพากันตั้งชื่อให้ว่า **นางปัญจปาปี.**

วันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสีจึงทรงปลอมพระองค์เที่ยวตรวจพระนครไปถึงประเทศที่นั้นเข้า. นางปัญจปาปีเล่นอยู่กับด้วยนางทาริกาเพื่อนบ้าน ไม่รู้จักพระเจ้าพาราณสีก็เอามือคว้าพระหัตถ์เข้า พระเจ้าพาราณสีถูกสัมผัสมือของนางปัญจปาปีก็ดำรงพระองค์ไว้ไม่อยู่ ดุจดังสัมผัสทิพย์เกิดกำหนัดยินดีในสัมผัสยิ่งนัก จึงเอาพระหัตถ์จับนางปัญจปาปี ซึ่งมีรูปวิกลถึงปานนั้นแล้วตรัสถามว่า เจ้าเป็นลูกสาวของใคร ครั้นนางตอบว่า เป็นลูกสาวชาวบ้านที่ประตู จึงทรงซักถามได้ความว่า ยังไม่มีสามี ก็ตรัสว่า เรานี้แหละจะเป็นสามีของเจ้า เจ้าจงไป ขออนุญาตต่อบิดามารดา. นางปัญจปาปีก็เข้าไปหาบิดามารดาแล้วบอกว่า ชายคนหนึ่งเขาต้องการข้า บิดามารดาคิดเห็นว่า ชายคนนั้นเห็นจะไม่ใช่คนทุคตะจึงกล่าวว่า ถ้าเขาอยากได้คนอย่างเองก็ดีแล้ว. นางจึงกลับมาบอกว่า บิดามารดาอนุญาตแล้ว. พระเจ้าพาราณสีก็อยู่กับนางปัญจปาปีที่เรือนนั้น จนรุ่งเช้าจึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าพาราณสีก็ทรงปลอมพระองค์ไปหานางปัญจปาปีเสมอ ไม่ทรงปรารถนาจะเหลียวแลหญิงคนอื่นเลย.

ต่อมาวันหนึ่ง บิดาของนางปัญจปาปีบังเกิดโรคลงโลหิต ยาที่จะรักษาโรคนั้นก็คือ ข้าวปายาสอันปรุงด้วยนมสดล้วน กับเนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด

เป็นต้น แต่คนปานนั้นขัดสน จึงไม่สามารถจะหามาได้. ลำดับนั้น มารดาของนางปัญจปาปีจึงพูดกะลูกสาวว่า ผัวของเจ้าสามารถหาข้าวปายาสได้หรือไม่เล่า. นางปัญจปาปีจึงตอบว่า ผัวของข้าเห็นจะจนกว่าบ้านเรา แต่เอาเถอะจะลองถามเขาดูก่อน อย่าวิตกไปเลย ว่าดังนี้แล้ว นางปัญจปาปีก็วางกิริยาท่าทางว่าทุกข์ร้อน นั่งคอยท่ารอเวลาที่พระเจ้าพาราณสีเคยเสด็จมา ครั้นพอพระเจ้าพาราณสีเสด็จมาแล้ว ตรัสถามว่า เจ้าเสียใจอะไร ทรงสดับความนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนน้องหญิง ยาขนานนี้เป็นยาสำหรับท่านผู้เป็นใหญ่ เราจะได้มาแต่ที่ไหน ตรัสดังนี้ แล้วทรงติดต่อไปอีกว่า เราไม่สามารถเที่ยวไปมาอย่างนี้ได้ น่าจะต้องประสบอันตรายตามหนทางแน่ ก็แต่ว่าถ้าจะพานางปัญจปาปีเข้าไปไว้ในวัง ชนทั้งหลายที่ไม่รู้ว่านางนี้มีสมบัติคือสัมผัสดี ก็จักพากันหัวเราะเยาะเย้ยว่า พระเจ้าแผ่นดินของเราไปพาเอานางยักษิณีที่ไหนมา จำเราจักทำให้ชาวพระนครเขารู้สัมผัสของนางเสียก่อนเถิด จึงจะปลดเปลื้องข้อครหานินทาได้.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะนางว่า เจ้าอย่าวิตกไปเลย ข้าจะหาข้าวปายาสมาให้บิดาของเจ้า ครั้นทรงอภิรมย์กับนางปัญจปาปีแล้ว ก็เสด็จกลับพระราชนิเวศน์. พอวันรุ่งขึ้น จึงตรัสสั่งให้หุงข้าวปายาสอย่างว่า ให้เอาใบไม้มาทำห่อเป็นสองห่อ บรรจุข้าวปายาสลงแล้ว ก็ใส่พระจุฬามณีลงไปในห่อหนึ่งผูกเสียให้ดี พอเวลาราตรี ก็เสด็จไปส่งห่อข้าวให้แล้วกำชับว่า เราเป็นคนจนเท่านี้ก็หาได้โดยยาก เจ้าจงบอกกับบิดาว่า วันนี้จงกินข้าวปายาสห่อนี้ พรุ่งนี้จึงค่อยกินอีกห่อหนึ่ง. นางปัญจปาปีก็ทำตามสั่ง พอบิดานางปัญจปาปีบริโภคเข้าไปหน่อยหนึ่ง ก็อิ่มหนำสำราญมีความสุขสบาย เพราะข้าวปายาสนั้นมีรสโอชายิ่งนัก. นางปัญจปาปีก็นำเอาข้าวปายาสที่เหลือให้มารดา แล้วจึงบริโภคเองในภายหลัง ก็พออิ่มทั้ง ๓ คน. ส่วนห่อข้าวที่มีจุฬามณีก็เก็บไว้เพื่อวันต่อไป.

ครั้นพระเจ้าพาราณสีเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ สรงพระพักตร์เสร็จแล้ว จึงตรัสสั่งให้พนักงานนำจุฬามณีมาถวาย เมื่อเจ้าพนักงานทูลว่า หาไม่พบ ก็ตรัสสั่งว่า ค้นให้ทั่วพระนคร. เขาพากันค้นจนทั่วแล้วก็หาไม่ได้ จึงตรัสสั่งต่อไปว่าให้ค้นด้านนอกพระนคร ที่สุดจนห่อเข้าของในเรือนคนทุคตะก็อย่าเว้น ราชบุรุษทั้งหลายก็พากันเที่ยวค้น จึงไปพบจุฬามณีในเรือนนางปัญจปาปี ก็พากันผูกมัดเอาบิดามารดาหาว่าเป็นโจร ชนทั้งสองจึงร้องว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่โจร คนอื่นนำมาให้ ครั้นเขาซักไซ้ว่าใคร ก็บอกว่าลูกเขย ครั้นเขาถามหาตัวว่าไปไหนก็ซัดว่า ลูกสาวรู้แล้ว บิดาจึงหันมาพูดกับลูกสาวว่า เจ้ารู้จักผัวเจ้าหรือไม่. นางก็ตอบว่า ไม่รู้จัก. บิดาก็กล่าวว่า ถ้ากระนั้นชีวิตของเราก็ไม่มี. นางปัญจปาปีจึงกล่าวว่า ผัวของข้ามาในเวลามืดแล้ว ก็กลับไปในเวลามืด ข้าจึงไม่รู้ว่ารูปร่างเขาเป็นอย่างไร แต่ถ้าถูกมือแล้วก็รู้ได้ แล้วนางก็บอกแก่ราชบุรุษทั้งหลายเช่นนั้น ราชบุรุษทั้งหลายจึงนำความมากราบทูล. พระเจ้าพาราณสีทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น จึงตรัสสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นจงให้หญิงคนนั้นนั่งอยู่ในม่านที่หน้าพระลาน แล้วเจ้าช่องม่านพอมือลอดได้ สั่งชาวเมืองมาประชุมให้หญิงนั้นจับโจรให้ได้ด้วยสัมผัสมือ ราชบุรุษทั้งหลายก็ทำตามรับสั่งพากันไปยังสำนักของนางปัญจปาปี แลดูรูปร่างแล้วก็เกิดเดือดร้อนเกลียดชังว่า ฤย ฤย อีปีศาจ ต่างไม่อาจถูกต้องได้ ครั้นพานางมาแล้วก็ให้นั่ง ในม่านที่หน้าพระลาน จัดการให้ชาวพระนครทั้งหมดมาประชุมพร้อมกัน นาง-ปัญจปาปีก็จับ มือบุรุษที่มาแล้วและยื่นเข้าไปในช่องม่าน บอกขานเรื่อยไปว่าไม่ใช่สามี บุรุษทั้งหลายที่ได้สัมผัสถูกต้อง ก็ติดข้องในสัมผัสแห่งนางอย่างสัมผัสทิพย์ ต่างคนก็คิดในใจว่า ถ้าหญิงคนนี้ควรแก่สินไหม เราจะยอมหาให้ถึงจะตายเป็นทาสกรรมกรก็ไม่ว่า จะพาไปเลี้ยงไว้ในเรือน ต่างคนต่างไม่

สามารถจะหลีกไปได้ จนราชบุรุษทั้งหลาย โบยด้วยไม้จึงได้หนีไป คนทั้งปวงตั้งแต่อุปราชลงไปก็มีอาการปานกับจะเป็นบ้า พอหมดคนอื่นแล้ว พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า จะเป็นเราเองบ้างกระมัง จึงยื่นพระหัตถ์เข้าไป พอนางจับพระหัตถ์ก็ร้องเสียงดังลั่นว่า จับโจรได้แล้ว พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสถามราชบุรุษทั้งหลายว่า เมื่อนางนี้จับมือเข้า พวกเจ้ามีความคิดอะไรบ้าง. ราชบุรุษทั้งหลายก็กราบทูลตามความเป็นจริง.

ลำดับนั้น พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสว่า ที่เราให้ทำอย่างนี้ก็เพื่อจะนำหญิงนี้มาไว้ในวัง แต่ยังคิดเห็นว่า เมื่อท่านทั้งหลายไม่รู้สัมผัสของหญิงนี้ก็จะหมิ่นประมาทเราได้ เพราะฉะนั้น จึงให้เจ้าทั้งหลายรู้ไว้ จงว่าไปดูที หญิงนี้จะสมควรอยู่ในเรือนใคร ราชบุรุษทั้งหลายก็กราบทูลว่า สมควรอยู่ในวังของพระองค์ ครั้นแล้วพระเจ้าพาราณสี ก็พระราชทานอภิเษกตั้งให้เป็นพระ-อัครมเหสี และพระราชทานอิสริยยศแก่บิดามารดาของนาง. ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าพาราณสี ก็ทรงมัวเมาด้วยนางปัญจปาปี จนไม่เอาพระทัยใส่ในอันที่จะตัดสินความของราษฎร และไม่ทรงเหลียวแลหญิงอื่น พวกนางนักสนมทั้งหลายจึงคอยจ้องหาโทษใส่.

ต่อมาวันหนึ่ง นางปัญจปาปีฝันเห็นเป็นนิมิตที่ตนจะได้เป็นอัครมเหสี พระเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์ นางจึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระเจ้าพาราณสีจึงรับสั่งให้หาผู้มาทำนายฝันเข้ามาเฝ้าตรัสถามว่า ฝันเห็นอย่างนี้จะมีผลเป็นอย่างไร พวกทำนายฝันได้สินบนจากนางสนมอื่น ๆ แล้วจึงทูลทำนายว่า ขอพระราชทานโอกาส การที่พระราชเทวีทรงสุบินว่า ได้นั่งบนคอช้างเผือกนั้นเป็นบุรพนิมิตนำมรณะมาสู่พระองค์ ที่พระนางทรงสุบินว่า นั่งอยู่บนคอช้างแล้วลูบคลำพระจันทร์เล่นนั้น เป็นบุรพนิมิตที่นำพระราชาข้าศึกมาสู่พระองค์

ครั้น พระเจ้าพาราณสีทรงชักว่า ถ้าฉะนั้นจะควรทำอย่างไร จึงกราบทูลว่า ขอพระราชทานโอกาส ไม่ควรจะให้สำเร็จโทษพระนางเสีย ควรใส่เรือปล่อยลอยไปตามแม่น้ำ พระเจ้าพาราณสี จึงให้นางปัญจปาปีลงในเรือพร้อมทั้งอาหารและเครื่องอลังการ พอเวลาราตรีก็ปล่อยลอยไปในแม่น้ำ เรือนางปัญจปาปีลอยไปตามน้ำ ก็ไปจนถึงหน้าฉาน พระเจ้าพาวรีย์ซึ่งทรงลงเล่นเรืออยู่ข้างใต้น้ำเสนาบดีของพระเจ้าพาวรีย์แลเห็นเรือจึงร้องว่า เรือนั้นเป็นของเรา พระเจ้าพาวรีย์ตรัสว่าของในเรือเป็นของเรา พอเรือมาถึงเข้าได้ทอดพระเนตรเห็นนางปัญจปาปี จึงตรัสถามว่า นางนี่ชื่อไร รูปร่างคล้ายปีศาจ. นางปัญจปาปียิ้มแล้ว ทูลความว่า ตนเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าพกะ และทูลเล่าเหตุทั้งปวงให้ทรงทราบ ก็นางปัญจปาปีนั้นมีชื่อเสียงปรากฏตลอดชมพูทวีป พระเจ้าพาวรีย์ จึงทรงจับมือจูงขึ้นจากเรือ พอจับเข้าก็เกิดกำหนัดยินดีในสัมผัสจนไม่รู้สึกว่า หญิงอื่นมี จึงทรงตั้งนางปัญจปาปีไว้ในที่อัครมเหสี นางก็เป็นที่รักเสมอพระชนมชีพ พระเจ้าพกะทรงทราบข่าวก็ทรงดำริว่า เราจักไม่ยอมให้พระเจ้าพาวรีย์ตั้งนางปัญจปาปีเป็นอัครมเหสี จึงรวบรวมเสนาเสด็จเป็นกระบวนทัพไปตั้งพักอยู่ที่ท่าน้ำ แล้วส่งราชสาส์นไปว่า ให้พระเจ้าพาวรีย์คืนภริยาให้หรือจะรบกันก็ตามที พระเจ้าพาวรีย์จึงตอบไปว่า เรายอมรบไม่ยอมให้ภริยา แล้วทรงตระเตรียมการรบ พวกอำมาตย์ทั้งสองฝ่ายจึงปรึกษากันว่าที่จะพากันมาตายเพราะเหตุแห่งมาตุคามนั้นไม่สมควรเลย นางปัญจปาปี ควรได้แก่พระเจ้าพกะ เพราะได้เคยเป็นสามีมาก่อน แต่ก็ควรได้แก่พระเจ้าพาวรีย์เพราะทรงเก็บได้ในเรือ ต่างก็กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองให้ทรงสัญญา พระราชาทั้งสองพระองค์ก็ตกลงพระหฤทัยสั่งให้สร้างพระนครขึ้นฝั่งนครแล้วเสด็จประทับอยู่ นางปัญจปาปีทำหน้าที่เป็นอัครมเหสีของสองพระราชา คืออยู่

ประจำฝ่ายละ ๗ วัน เมื่อนางลงไปยังอีกฝ่ายหนึ่ง นางได้ทำลามกกับชาวประมงค่อมคนหนึ่งซึ่งเป็นคนขับเรือในกลางแม่น้ำ.

คราวนั้น พญานกกุณาละเกิดเป็นพระเจ้าพกะ เพราะเหตุนั้น เมื่อจะนำเรื่องที่ตนได้ทราบมาแล้วมาแสดง จึงกล่าวว่า

พระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวรีย์หมกมุ่นอยู่ใน
กามเกินส่วนแล้ว ภริยาของท่านยังประพฤติล่วงกับ
คนใช้ใกล้ชิดและอยู่ในอำนาจอีก มีหรือที่หญิงจะไม่
ประพฤติล่วงคนอื่นนอกจากคนนั้นอีก.

คำว่า **หมกมุ่นอยู่ในกามเกินส่วนแล้ว** อธิบายว่า หมกมุ่นอยู่ในกามเกินประมาณอยู่แล้ว. คำว่า **ประพฤติล่วง** หมายถึงประพฤติอนาจาร. คำว่า **ใกล้ชิดและอยู่ในอำนาจ** อธิบายว่า ประพฤติล่วงในสำนักแห่งชายผู้กระทำการรับใช้ของตนซึ่งอยู่ใกล้ชิดและเป็นไปในอำนาจของตน มีคำกล่าวอธิบายว่า ได้กระทำกรรมอันชั่วร้ายกับคนใช้นั้น. คำว่า **คนอื่นนอกจากคนนั้น** อธิบายว่า ไฉนเล่าหญิงจะไม่ประพฤติล่วงกับชายอื่นนอกจากชายคนนั้นอีก.

ยังมีเรื่องอื่นอีก ในอดีตกาล อัครมเหสีพระเจ้าพรหมทัตมีนามว่า **ปิงคิยานี** เปิดสีหบัญชรแลดูไปเห็นคนเลี้ยงม้ามงคล ก็มีจิตปฏิพัทธ์ ครั้นเมื่อพระเจ้าพรหมทัตบรรทมหลับ ก็ลอบลงทางหน้าต่าง ประพฤติล่วงกับคนเลี้ยงม้าแล้วกลับขึ้นปราสาท ประพรมสรีระด้วยของหอมแล้ว ก็เข้าไปนอนกับพระเจ้าพรหมทัต ต่อมาพระเจ้าพรหมทัดทรงดำริว่า เพราะเหตุอะไรหนอเวลาเที่ยงคืนสรีระของพระเทวีจึงเย็นเสมอ เห็นที่จะต้องสะกดรอยดู วันหนึ่งทรงแสร้งทำอาการเหมือนหลับ พอนางลุกไปพระองค์ก็เสด็จตามไปข้างหลัง

ทอดพระเนตรเห็นนางประพฤติล่วงกับคนเลี้ยงม้า แล้วก็เสด็จกลับขึ้นสู่ที่บรรทม ส่วนปิงคิยานีประพฤติล่วงแล้วก็กลับมานอนอยู่ที่นอนน้อย รุ่งเช้าพระเจ้าพรหมทัตให้หานางปิงคิยานีมาแล้ว ทรงชี้โทษให้เห็นแจ้งแล้วตรัสว่าหญิงทั้งปวง ย่อมมีธรรมดาลามกดังนี้แล้ว พระองค์ทรงงดโทษฆ่า จองจำ ตัดทำลายให้เป็นแต่ถอดออกจากตำแหน่งแล้ว ทรงตั้งหญิงอื่นเป็นพระอัครมเหสีต่อไป.

ครานั้น พญานกกุณาละเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัต เพราะเหตุนั้น เมื่อจะแสดงถึงเหตุที่ตนเห็นมาเอง จึงกล่าวว่า

นางปิงคิยานีภรรยาที่รักของพระเจ้าพรหมทัต ผู้
เป็นใหญ่แห่งปวงสัตวโลก ได้ประพฤติล่วงแก่คน
เลี้ยงม้าผู้ใกล้ชิด และเป็นไปในอำนาจแล้ว นางผู้ใคร่
ต่อกามนั้น ก็ไม่ได้ประสบกับความใคร่ทั้งสองราย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตำ วาปิ** ความว่า นางพระพฤตินอกใจอย่างนี้ ก็ไม่ได้ประสบกับสิ่งทั้งสองคือ คนเลี้ยงม้านั้น หรือตำแหน่งอัครมเหสีนั้น คือ ได้เป็นผู้พลาดแล้วทั้งสองอย่าง. บทว่า **กามกามินี** ความว่า ผู้ปรารถนากาม.

พญานกกุณาละกล่าวโทษหญิงทั้งหลายว่า มีธรรมอันลามกอย่างนี้อย่างนี้ ดังกับเรื่องอดีตที่ได้พรรณนามาแล้ว เมื่อจะกล่าวโทษแห่งหญิงทั้งหลายโดยปริยายอื่นอีก จึงกล่าวว่า

บุรุษผู้ไม่ถูกผีสิง ไม่ควรเชื่อหญิงทั้งหลายผู้
หยาบช้า ใจเบา อกตัญญู ประทุษร้ายมิตร หญิง
เหล่านั้นไม่รู้จักสิ่งที่กระทำแล้ว สิ่งที่ควรกระทำ ไม่รู้
จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง ไม่มีความละอาย ล่วงเสีย

ซึ่งธรรม ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของตน เมื่อมีอันตราย และเมื่อกิจเกิดขึ้น ย่อมละทิ้งสามีแม้จะอยู่ด้วยกันมานาน เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่อนุเคราะห์ แม้เสมอกับชีวิต เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่วิสาสะกับหญิงทั้งหลาย จริงอยู่ จิตของหญิงเหมือนจิตของวานร ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เหมือนเงาไม่ หัวใจของหญิงไหวไปไหวมา เหมือนล้อรถที่กำลังหมุน เมื่อใด หญิงทั้ง-หลายผู้มุ่งหวัง เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะถือเอาได้ เมื่อนั้น ก็ใช้วาจาอ่อนหวานชักนำบุรุษไปได้ เหมือนชาวกัมโพชลวงม้าด้วยสาหร่าย ฉะนั้น เมื่อใด หญิงทั้งหลายผู้มุ่งหวังไม่เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรถือเอาได้ เมื่อนั้น ย่อมละทิ้งบุรุษนั้นไป เหมือนคนข้ามฟากถึงฝั่งโน้นแล้วละทิ้งแพไป ฉะนั้น หญิงทั้งหลายเปรียบด้วยเครื่องผูกรัด กินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ มีมายากล้าแข็งเหมือนแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว ย่อมคบบุรุษได้ทั้งที่น่ารักทั้งที่ไม่น่ารัก เหมือนเรือจอดไม่เลือกฝั่งนี้และฝั่งโน่น ฉะนั้น หญิงทั้งหลายไม่ใช่ของบุรุษคนเดียวหรือสองคน ย่อมรับรองทั่วไปเหมือนร้านตลาด ผู้ใดสำคัญมั่นหมายหญิงเหล่านั้นว่า ของเรา ก็เท่ากับดักลมด้วยตาข่าย แม่น้ำ หนทาง ร้านเหล้า สภา และบ่อน้ำ ฉันใด หญิงในโลกก็ฉันนั้น เขตแดนของหญิงเหล่านั้นไม่มี หญิงทั้งหลายเสมอด้วยไฟกินเปรียง

เปรียบด้วยงูเห่า ย่อมเลือกคบแต่บุรุษที่มีทรัพย์ เหมือน โคเลือกกินหญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก ฉะนั้น ไฟกินเปรียง ๑ ช้างสาร ๑ งูเห่า ๑ พระราชาผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ๑ หญิงทั้งปวง ๑ สิ่งทั้ง ๕ นี้ นรชนพึงคบด้วยความระวังเป็นนิตย์ เพราะสิ่งทั้ง ๕ นี้ มีความแน่นอนที่รู้ได้ยากแท้ หญิงที่งามเกินไป ๑ หญิงที่คนหมู่มากรักใคร่ ๑ หญิงที่เหมือนมือขวา ๑ หญิงที่เป็นภรรยาคนอื่น ๑ หญิงที่คบหาด้วยเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ๑ หญิง จำพวกนี้ ไม่ควรคบ.

ในคาถาเหล่านั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **หยาบช้า** หมายความว่าร้ายกาจ. คำว่า **หยาบช้า** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงหญิงที่มีความกำหนัดรักใคร่ แม้ในโจรที่เขาผูกนำไปฆ่า ดุจในเรื่องกณเวรชาดกฉะนั้น. คำว่า **ใจเบา** อธิบายว่า เพียงชั่วครู่เดียวเท่านั้น ก็มีใจเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา เรื่องหญิงใจเบานี้ บัณฑิตพึงแสดงด้วยเรื่องจุลลธนุคคหชาดก ส่วนความเป็นผู้ไม่รู้จักคุณคน ของพวกหญิงเหล่านี้ บัณฑิตพึงแสดงด้วยเรื่องตักการิยชาดก ในเอกนิบาต. คำว่า **ไม่ถูกผีสิง** อธิบายว่า บุรุษที่ไม่ถูกเทวดาเข้าสิง หรือไม่ถูกยักษ์เข้าสิง หรือไม่ถูกภูตผีเข้าสิงไม่ควรเชื่อหญิงผู้มีวาทะว่าตนเป็นผู้มีศีลพรตเลย ส่วนบุรุษที่ถูกภูตเข้าสิงจึงควรเชื่อ. คำว่า **สิ่งที่ทำแล้ว** หมายถึงอุปการคุณที่คนอื่นทำแล้วแก่ตน. คำว่า **สิ่งที่ควรทำ** หมายถึงกิจที่ตนควรทำ. คำว่า **ไม่รู้จักมารดา** อธิบายว่า หญิงเหล่านั้นละทิ้งญาติแม้ทั้งหมด ชื่อว่า ย่อมไม่รู้จักแม้มารดาเป็นต้น เพราะคอยติดตามบุรุษที่คนมีจิตรักใคร่ผู้เดียวเท่านั้น ดุจมารดาของมหาปันถกุฎุมพี. คำว่า **เป็นคนเลว** ได้แก่ ไม่มียางอาย. คำว่า

ของตน หมายถึงใจของตัวเอง. คำว่า **เมื่อมีอันตราย** หมายถึงอันตรายทุกชนิด. คำว่า **กิจ** หมายถึงหน้าที่ที่ควรกระทำนั้น ๆ. คำว่า **ลุ่ม ๆ ดอน ๆ** คือ ขึ้น ๆ ลง ๆ เหมือนอย่างว่าเงาไม้ในประเทศที่มีพื้นที่ไม่เสมอกัน ย่อมลงไปสู่ที่ลุ่มบ้าง ขึ้นไปสู่ที่ดอนบ้าง ฉันใด แม้ใจของหญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมไม่เลือกว่าใคร ๆ ทั้งสูงสุดและต่ำสุด. คำว่า **ไหวไปไหวมา** คือไม่ตั้งอยู่ในที่เดียว. คำว่า **ล้อรถ** อธิบายว่า ใจของหญิงย่อมหมุนไปเหมือนกงล้อที่หมุนไปตามเกวียนฉะนั้น. คำว่า **ที่ควรจะถือเอาได้** หมายถึงทรัพย์อันเป็นวัตถุที่ตนควรจะถือเอาได้. คำว่า **ทรัพย์** หมายถึงทรัพย์ทุกชนิด. คำว่า **ชักพาไป** คือ นำพาไปสู่อำนาจของตน.

คำว่า **ด้วยสาหร่าย** หมายถึงสาหร่ายที่เกิดในน้ำ ได้ยินว่าเมื่อชาวกัมโพชทั้งหลายปรารถนาจะจับม้าจากป่า จึงกั้นคอกลงในที่แห่งหนึ่ง ตกแต่งประตูแล้วเอาน้ำผึ้งทาสาหร่ายที่ลอยอยู่บนน้ำ ที่พวกม้าป่าเคยกินแล้ว ทอดหญ้าบนฝั่งให้ต่อเนื่องกับสาหร่ายต่อ ๆ ไปจนถึงประตูคอกทาน้ำผึ้งตลอดมา พวกม้าป่าลงไปดื่มน้ำแล้วเที่ยวกินหญ้าทาน้ำผึ้ง ด้วยคิดใจในรส ก็ย่อมเข้าไปสู่ที่นั้นโดยลำดับ. พวกชาวกัมโพชเหล่านั้นล่อม้าด้วยสาหร่ายนำไปสู่อำนาจได้ ฉันใด แม้หญิงเหล่านี้เห็นทรัพย์แล้วย่อมชักนำบุรุษไปสู่อำนาจ ด้วยถ้อยคำอันละเอียดอ่อนหวานเพราะต้องการจะเอาทรัพย์นั้นด้วยประการฉะนี้. คำว่า **แพ** หมายถึงสิ่งที่ผูกมัดกันเข้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ยึดถือเอาเมื่อต้องการจะข้ามฟาก. คำว่า **อุปมาเหมือนเครื่องผูกมัด** อธิบายว่า เช่นกับเครื่องผูกรัด เพราะผูกใจบุรุษทั้งหลายไว้. คำว่า **มีมายากล้าแข็ง** คือมีมายาหลักแหลม มีมายาเร็ว. คำว่า **เหมือนแม่น้ำ** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายมีมายาเร็วพลัน เหมือนแม่น้ำซึ่งมีน้ำตกลงมาจากภูเขา ย่อมมีกระแสน้ำเชี่ยว ฉะนั้น. คำว่า **เหมือน**

ร้านตลาด อธิบายว่า ร้านตลาดที่เขาวางของขาย ย่อมมีอุปการะแก่ทรัพย์ที่มีมูลค่าเหล่านั้น ฉันใด แม้พวกหญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน. คำว่า **ผู้ใด** อธิบายว่า บุรุษผู้ใดสำคัญว่าหญิงเหล่านั้นเป็นของตน. คำว่า ดัก อธิบายว่า บุรุษนั้นพึงดักลมด้วยตาข่าย. คำว่า **ฝั่งฝาของเขาไม่มีเลย** อธิบายว่า สถานที่มีแม่น้ำเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมไม่มีความขัดคั้นว่า จะพึงไปได้ในที่นี้ ในเวลาโน้นเท่านั้น บุคคลพึงเข้าไปได้ในขณะที่ตนปรารถนาแล้ว ๆ ทั้งกลางคืน ทั้งกลางวันไม่มีกำหนดว่า คนชื่อโน้นเท่านั้นจึงจะเข้าไปได้ ผู้มีความประสงค์จะเข้าไป ก็ย่อมเข้าไปได้ทุกคนฉันใด แม้ความขัดคั้นของพวกหญิงเหล่านั้นก็ย่อมไม่มีฉันนั้นเหมือนกัน.

คำว่า **เสมอด้วยไฟอันกินเปรียง** อธิบายว่า ไฟย่อมไม่อิ่มด้วยเธอ ฉันใด แม้หญิงเหล่านี้ ก็ย่อมไม่อิ่มด้วยความยินดีในกิเลสฉันนั้นเหมือนกัน. คำว่า **อุปมาเหมือนหัวงูเห่า** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายเช่นกับหัวงูเห่า ด้วยเหตุ ๕ ประการเหล่านี้ คือ เป็นผู้มักโกรธ ๑ มีพิษร้าย ๑ ผูกโกรธไว้ ๑ มีลิ้นชั่ว ๑ มักจะประทุษร้ายมิตร ๑ บรรดาเหตุทั้ง ๕ อย่างนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า มีพิษร้ายเพราะมีความกำหนัดมาก มีลิ้นชั่ว เพราะกล่าวคำส่อเสียดประทุษร้ายมิตร เพราะมักประพฤตินอกใจสามี. คำว่า **เหมือนโคที่เลือกกินหญ้าในภายนอก** อธิบายว่า โคทั้งหลายละทิ้งสถานที่ซึ่งตนเคยหากินแล้ว เลือกกินแต่หญ้าที่อร่อย ๆ ที่ตนชอบใจในภายนอกฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมละทิ้งบุรุษที่หมดทรัพย์สิน แล้วคบกับชายที่มีทรัพย์คนอื่นต่อไปอีก. คำว่า **ได้มูรธาภิเษก** หมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน. คำว่า **หญิง** หมายถึงหญิงทั้งหมด. คำว่า **นี้** หมายถึงชนทั้ง ๕ จำพวกเหล่านี้. คำว่า **ด้วยความระวังเป็นนิตย์** อธิบายว่า นรชนพึงเป็นผู้มีความระวังอยู่เป็นนิตย์ มีสติตั้งอยู่อย่างมั่นคง คือ เป็นผู้ไม่ประมาท. คำว่า

รู้ได้ยาก คือรู้ได้แสนจะลำบาก. คำว่า **สภาพที่แน่นอน** หมายถึงอัธยาศัย อธิบายว่า จริงอยู่ ไฟถึงจะบำเรออยู่นาน ถ้าเผลอก็ไหม้เอาได้ ช้างสารที่คุ้นเคยกันมานานก็ยังฆ่าคนเลี้ยงได้ งูเห่าแม้เลี้ยงไว้จนเชื่อง ถ้าประมาทก็กัดคนเลี้ยงได้ พระราชาแม้จะทรงโปรดปราน ถ้าพลั้งก็ถึงชีวิต หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน ถึงจะคลุกคลีกันมาเป็นเวลาสักเพียงไร ถ้าเกิดไม่พอใจ ก็อาจจะฆ่าให้ถึงตายได้. คำว่า **หญิงที่งามเกิน** อธิบายว่า หญิงที่สวยงามเกินไป ผู้ชายไม่ควรคบหาด้วย. คำว่า **หญิงที่คนหมู่มากรักใคร่** หมายถึงหญิงอันเป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของชายเป็นอันมาก ประหนึ่งหญิงงามเมือง ที่คนพอใจตั้งครึ่งแคว้นกาสี ชายไม่ควรคบ. คำว่า **หญิงที่เหมือนมือขวา** หมายถึงหญิงที่สันทัดในการฟ้อนรำและการขับร้อง จริงอยู่ หญิงเช่นนั้นย่อมมีคนปรารถนามาก มีเพื่อนมาก เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรคบ. คำว่า **หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์** อธิบายว่า หญิงใดคบชายเพราะเห็นแก่ทรัพย์อย่างเดียว หญิงนั้นแม้ไม่มีใครหวงแหน ชายก็ไม่ควรคบหา ด้วยว่าหญิงชนิดนั้น เมื่อไม่ได้ทรัพย์ย่อมเกรี้ยวกราด.

เมื่อพญานกกุณาละกล่าวอย่างนี้แล้ว มหาชนได้ฟังคาถาอันไพเราะของมหาสัตว์ ก็ให้สาธุการว่า น่าชมเชย ท่านกล่าวดีจริง ๆ. แม้พญานกกุณาละนั้นได้กล่าวโทษของหญิงทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล้วก็นิ่งอยู่ พญาแร้งชื่อว่า อานนท์ ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า ดูก่อนพญานกกุณาละผู้เป็นสหาย แม้ข้าพเจ้าก็จักขอกล่าวโทษของพวกหญิงตามกำลังความรู้ของข้าพเจ้าบ้าง ว่าแล้วก็ปรารภกถาแสดงโทษต่อไป.

พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงเรื่องราวที่พญาแร้งปรารภกถาแสดงโทษของหญิงนั้น จึงตรัสว่าได้ยินว่าในครั้งนั้น พญาแร้งชื่อ**อานนท์** รู้แจ้งซึ่งคาถา

เบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลายของพญานกกุณาละแล้ว จึงได้ภาษิตคาถาเหล่านั้นในเวลานั้นว่า

ถ้าบุรุษจะพึงให้แผ่นดินอันเต็มด้วยทรัพย์นี้ แก่หญิงที่ตนนับถือไซร้ หญิงนั้นได้โอกาสก็จะพึงดูหมิ่นบุรุษนั้น เราจึงไม่ยอมตกอยู่ในอำนาจของพวกหญิง เผอเรอ เมื่อมีอันตรายและเมื่อกิจธุระเกิดขึ้น หญิงย่อมละทิ้งผัวหนุ่มผู้หมั่นขยัน มีความประพฤติไม่เหลาะแหละ เป็นที่รักเป็นที่พอใจ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่วิสาสะกับหญิงทั้งหลาย บุรุษไม่ควรวางใจว่าหญิงคนนี้ปรารถนาเรา ไม่ควรวางใจว่า หญิงคนนี้ร้องไห้กระซิกกระซี้เรา เพราะว่า หญิงทั้งหลายย่อมคบได้ทั้งบุรุษที่น่ารัก ทั้งบุรุษที่ไม่น่ารัก เหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งโน้นฝั่งนี้ ฉะนั้น ไม่ควรวิสาสะละใบไม้ลาดที่เก่า ไม่ควรวิสาสะกะมิตรเก่าที่เป็นโจร ไม่ควรวิสาสะกะพระราชาว่า เป็นเพื่อนของเรา ไม่ควรวิสาสะกะหญิงแม้จะมีลูก ๑๐ คนแล้ว ไม่ควรวิสาสะในหญิงที่กระทำความยินดีให้ เป็นผู้ล่วงศีลไม่สำรวม ถึงแม้ภรรยาจะพึงเป็นผู้มีความรักแน่นแฟ้น ก็ไม่ควรวางใจ เพราะว่าหญิงทั้งหลายเสมอกับท่าน้ำ หญิงทั้งหลายพึงฆ่าชายก็ได้ พึงตัดเองก็ได้ พึงใช้ให้ผู้อื่นตัดก็ได้ พึงตัดคอแล้วดื่มเลือดกินก็ได้ อย่าพึงกระทำ

ความสิเนหาในหญิงผู้มีความรักใคร่อันเลวทราม ผู้ไม่สำรวม ผู้เปรียบเหมือนด้วยท่าน้ำ.

คำเท็จของหญิงเหมือนคำจริง คำจริงของหญิงเหมือนคำเท็จ หญิงทั้งหลายย่อมเลือกคบแต่ชายที่มีทรัพย์ ดังโคเลือกกินหญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก หญิงทั้งหลายย่อมประเล้าประโลมชายด้วยการเดิน การจ้องดู ยิ้มแย้ม นุ่งผ้าหลุด ๆ ลุ่ย ๆ และพูดเพราะ หญิงทั้งหลายเป็นโจรหัวใจแข็งดุร้าย เป็นนำตาลกรวด ย่อมไม่รู้อะไร ๆ ว่าเป็นเครื่องล่อลวงในมนุษย์ ธรรมดาหญิงในโลกเป็นคนลามก ไม่มีเขตแดน กำหนัดนัก ทุกเมื่อและคะนองกินไม่เลือก เหมือนเปลวไฟไหม้เชื้อทุกอย่าง บุรุษชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี.

เพราะหญิงทั้งหลายย่อมคบบุรุษได้ทั้งที่รักทั้งที่ไม่น่ารักเหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น.

บุรุษชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี หญิงย่อมผูกพันชายเพราะต้องการทรัพย์ เหมือนเถาวัลย์พันไม้ หญิงทั้งหลายย่อมติดตามชายที่มีทรัพย์ ถึงจะเป็นคนเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค คนจัณฑาล สัปเหร่อ คนเทหยากเยื่อก็ช่าง หญิงทั้งหลายย่อมละทิ้งชายผู้มีตระกูลแต่ไม่มีอะไร เหมือนซากศพ แต่ติดตามชายเช่นนั้นได้ เพราะเหตุแห่งทรัพย์.

ในคาถาเหล่านั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **เบื้องต้นท่ามกลางและเบื้องปลาย** คือ พญาแร้งรู้แจ้งซึ่งเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลายแห่งคาถา คำว่า **ได้ช่อง** คือได้โอกาส. คำว่า **อยากได้เรา** อธิบายว่า บุรุษไม่พึงวิสาสะกับหญิงทั้งหลายด้วยคิดว่า หญิงนี้อยากได้เรา. คำว่า **ใบไม้ลาดที่เก่า** อธิบายว่า บุรุษไม่พึงวิสาสะกับใบไม้ลาดซึ่งเก่าที่เขาลาดไว้แล้ว เมื่อวานนี้ หรือในวันก่อน ๆ เมื่อยังมิได้ลองตบ ๆ ดูก่อน หรือยังมิได้พิจารณาแล้ว ไม่พึงใช้สอยด้วยว่าสัตว์เลื้อยคลานพึงเข้าไปอาศัยอยู่ หรือว่าศัตรูพึงซุกศาสตราไว้ในเครื่องลาดนั้น. คำว่า **เพื่อนเก่าที่เป็นโจร** อธิบายว่า โจรซึ่งซุ่มอยู่ในที่ที่คอยประทุษร้ายคนเดินทาง บุคคลไม่ควรวิสาสะว่าเป็นมิตรเก่าของเรา เพราะธรรมดาว่า โจรทั้งหลายย่อมฆ่าคนที่รู้จักตัวเสียทีเดียว. คำว่า **เป็นเพื่อนของเรา** อธิบายว่า ด้วยว่า พระราชานั้นมักกริ้วโกรธได้อย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรวิสาสะกับพระราชาว่า เป็นเพื่อนของเรา. คำว่า **มีลูกสิบคน** อธิบายว่า บุรุษไม่พึงวิสาสะด้วยคิดว่า หญิงนี้แก่แล้ว บัดนี้คงจะไม่ประพฤตินอกใจ จักรักษาตนดังนี้. คำว่า **ทำความยินดี** อธิบายว่า กระทำความยินดีแก่พวกชนพาล. คำว่า **เป็นผู้ล่วงศีล** คือเป็นผู้ก้าวล่วงศีลเสียแล้ว. คำว่า **มีความรักอันฝังแน่น** อธิบายว่า ถึงแม้ว่าหญิงจะมีความรักฝังแน่น แม้เป็นเช่นนั้นบุคคลก็ไม่พึงวิสาสะกับหญิงนั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะหญิงทั้งหลายเสมอด้วยแม่น้ำ อธิบายว่า ธรรมดาหญิงย่อมเป็นของทั่วไป แก่ชายทั้งหมดเปรียบเหมือนท่าน้ำ. คำว่า **พึงฆ่า** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายที่โกรธสามี หรือมีความรักใคร่ชายอื่น พึงกระทำการฆ่าเป็นต้นนี้ทั้งหมด. คำว่า **มีความรักใคร่อันเลวทราม** คือมีอัธยาศัยอันเลว. คำว่า **ความรักใคร่** อธิบายว่า อย่าได้ทำความสิเนหาในพวกหญิง

เห็นปานนี้. คำว่า **เสมอด้วยท่าน้ำ** คือเช่นกับท่าน้ำ ด้วยอรรถว่าทั่วไปแก่หมู่ชนทั้งหมด.

คำว่า **เท็จ** คือคำมุสาวาทของหญิงเหล่านั้น เช่นกับคำจริงทีเดียว. คำว่า **ด้วยการเดินเป็นต้น** อธิบายว่า บัณฑิตพึงแสดงอุมมา-ทันตีชาดก ด้วยการจ้องดู และการเล้าโลม พึงแสดงเรื่องนพินิกาชาดก ด้วยการนุ่งผ้าไม่มิดชิด พึงแสดงเรื่องของพระนันทเถระมีคำเป็นต้นว่า ข้าแต่บุตรแห่งเจ้า ขอท่านพึงรีบมาไว ๆ เถิดดังนี้ ด้วยการพูดไพเราะ. คำว่า **เป็นโจร** คือหญิงทั้งหลายเป็นโจรด้วยนำทรัพย์ที่สามีหามาได้ให้พินาศไป. คำว่า **หัวใจแข็ง** คือมีดวงใจอันแข็งกระด้าง. คำว่า **ดุร้าย** คือ **มีใจคิดประทุษร้าย** อธิบายว่า มักโกรธด้วยเหตุเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น. คำว่า **บ่นเป็นน้ำ-ตาลกรวด** คือเป็นประดุจน้ำตาลกรวดด้วยการบ่นแต่ถ้อยคำที่หาประโยชน์มิได้. คำว่า **ลามก** คือเป็นผู้หาความยั้งคิดมิได้ เป็นผู้เลวทราม. คำว่า **ย้อมด้วยกิเลส** อธิบายว่า เป็นผู้มีความกำหนัดในกาลทุกเมื่อ. คำว่า คะนอง คือเป็นผู้คะนองด้วยความคะนองกายเป็นต้น. คำว่า **เหมือนเปลวไฟ** อธิบายว่า เปลวไฟย่อมกินเธอทั้งหมดไม่เลือกฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมกินทุกอย่างไม่เลือกฉันนั้น. คำว่า **ย่อมคลุกคลี** อธิบายว่า กระเสือกกระสนเคล้าคลึงพัวพัน. คำว่า **เหมือนเถาวัลย์** อธิบายว่า เถาวัลย์ย่อมพันต้นไม้ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้น ถึงจะเกาะชาย ชื่อว่าย่อมเกาะทรัพย์. คำว่า **เป็นคนเลี้ยงช้าง** อธิบายว่า บรรดาคนเลี้ยงช้างเป็นต้น คนเลี้ยงโคเรียกกันว่าโคบุรุษ. คำว่า **สัปเหร่อ** หมายถึงคนเผาศพ อธิบายว่า คนเฝ้าป่าช้า. คำว่า **เทหยากเยื่อ** ได้แก่บุคคลที่ทำความสะอาดในสถานที่อันสกปรก. คำว่า **มีทรัพย์** อธิบายว่า บรรดาบุคคลเหล่านี้ทั้งหมด หญิงย่อมคิดความชายที่มีทรัพย์. คำว่า **ไม่มีอะไร** หมายถึงไม่มีทรัพย์. คำว่า **เช่นว่า** คือเช่นกับคนจัณฑาลที่กิน

เนื้อหมา หญิงทั้งหลายย่อมถึง คือย่อมคบบุรุษแม้ไม่มีคุณวิเศษด้วยทรัพย์นั้น เพราะฉะนั้น หญิงทั้งหลายจึงโคดติดตามชาย เพราะเหตุแห่งทรัพย์.

พญาแร้ง ชื่อว่าอานนท์ ดำรงอยู่ในความรู้ของตนกล่าวโทษ แห่งหญิงทั้งหลายอย่างนี้แล้วก็นิ่งอยู่ นารทฤษีได้ฟังคำของพญาแร้งอานนท์นั้นแล้ว ก็ดำรงอยู่ในญาณของตน กล่าวโทษแห่งหญิงเหล่านั้น บ้าง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงถึงเรื่องนารทฤษี กล่าวโทษแห่งหญิงจึงตรัสว่า ได้ยินว่า ครั้งนั้นพราหมณ์ฤษีชื่อว่า**นารทะ** รู้แจ้งชัดซึ่งเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลายแห่งคาถาของพญาแร้ง ชื่อว่า**อานนท์**แล้ว จึงกล่าวคาถาเหล่านั้นในเวลานั้นว่า

ดูก่อนพญานกทิชัมบดี ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า กล่าว มหาสมุทร ๑ พราหมณ์ ๑ พระราชา ๑ หญิง ๑ ทั้ง ๔ อย่างนี้ย่อมไม่เต็มแม่น้ำสายใดสายหนึ่งอาศัยแผ่นดินไหลไปสู่มหาสมุทร แม่น้ำเหล่านั้นก็ยังมหาสมุทรให้เต็มไม่ได้ เพราะฉะนั้น มหาสมุทรชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง ส่วนพราหมณ์เรียนเวทอันมีการบอกเป็นที่ ๕ ได้แล้ว ยังปรารถนาการเรียนยิ่งขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้น พราหมณ์จึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง พระราชาทรงชนะแผ่นดินทั้งหมด อันบริบูรณ์ด้วยรัตนะนับไม่ถ้วน พร้อมทั้งมหาสมุทรและภูเขา ครอบครองอยู่ ก็ยังปรารถนามหาสมุทรฝั่งโน้นอีก เพราะฉะนั้น พระราชาจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง หญิง

คนหนึ่ง ๆ มีสามีคนละ ๘ คน สามีล้วนเป็นคนแกล้ว-กล้า มีลำลังสามารถนำมาซึ่งกามรสทุกอย่าง หญิงยังกระทำความพอใจในชายคนที่ ๙ อีก เพราะฉะนั้น หญิงจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง.

หญิงทุกคนกินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ พาไปได้ทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ เหมือนกิ่งไม้มีหนาม ย่อมละชายไปเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ชายใดพึงวางความตรัสทั้งหมดในหญิง ชายนั้น เหมือนดักลมด้วยตาข่าย เหมือนตักน่าใส่มหาสมุทรด้วยมือย่างเดียว จะพึงได้ยินแต่เสียงมือของตน.

ภาวะของหญิงที่เป็นโจร รู้มาก หาความจริงได้ยาก เป็นอาคารที่ใคร ๆ รู้ได้ยาก เหมือนรอยทางปลาในน้ำ ฉะนั้น หญิงไม่มีความพอ อ่อนโยน พูดเพราะเต็มได้ยากเสมอแม่น้ำ ทำให้ล่มจม บุคคลรู้ดังนี้แล้วพึงเว้นเสียให้ห่างไกล หญิงเป็นเหมือนน้ำวน มีมายามา ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ทำให้ล่มจม. บุคคลรู้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เมื่อหญิงคบบุรุษใดเพราะความพอใจ หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ย่อมเผาบุรุษนั้น โดยพลัน เหมือนไฟป่าเผาสถานที่เกิดของตน ฉะนั้น.

ในคาถาเหล่านั้น มีอรรถาธิบายว่า นารทฤษีเรียกพญานกกุณาละตัวประเสริฐกว่าพวกนกว่า ทิชัมบดี. คำว่า **ไหลซ่านเป็นต้น** ท่านกล่าวไว้แล้วเพื่อแสดงถึงภาชนะแห่งเหมืองที่ตั้งอยู่แล้ว. คำว่า **เพราะยังพร่องอยู่** คือยังพร่องอยู่ทีเดียว เพราะสมุทรนั้นเป็นที่ขังน้ำไว้มากมาย. คำว่า **เรียนเวท** หมายถึง ท่องพระเวทแล้ว. คำว่า**มีการบอกเป็นคำรบที่ ๕** หมายถึงพระเวททั้ง ๔ หมวด มีอิติหาสเป็นที่ ๕. คำว่า **พร่อง** อธิบายว่า ด้วยว่าพราหมณ์นั้นชื่อว่าย่อมไม่เต็มเปี่ยมด้วยพระเวทที่คนพึงศึกษา เพราะคนมีอัธยาศัยอันกว้างขวาง. คำว่า **ประกอบด้วยรัตนะ** คือประกอบบริบูรณ์ด้วยรัตนะต่าง ๆ. คำว่า **พร่อง** อธิบายว่า เพราะพระราชานั้นย่อมไม่เต็ม เพราะตนมีความอยากมาก. คำว่า **มี** หมายความว่า มีผัว อีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็น**สิยา**ดังนี้ก็มี. คำว่า **นำมาซึ่งรสในกามทั้งปวง** คือ นำรสแห่งกามมาครบทุกอย่าง. คำว่า คนที่ ๙ นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อจะแสดงภาวะที่ล่วงมาแล้ว ถึง ๘ คน แม้หญิงคนนั้น ก็ย่อมกระทำความพอใจแม้ในชายคนที่ ๑๐ คนที่ ๒๐ หรือในคนที่ยิ่งไปกว่านั้นได้. คำว่า **พร่อง** อธิบายว่า แม้หญิงคนนั้นก็ย่อมไม่เต็มเพราะมีกามตัณหามาก. คำว่า **เหมือนกิ่งไม้ที่มีหนาม** คือเช่นกับด้วยกิ่งไม้ที่มีหนามในหนทางอันคับแคบ จริงอยู่ หนามนั้น ย่อมคล้องเกี่ยวมาได้ฉันใด แม้หญิงเหล่านี้ก็ย่อมคล้องเกี่ยวเอาชายนาด้วยรูปเป็นต้นฉันนั้น อนึ่ง กิ่งไม้คำที่อวัยวะมีมือเป็นต้น ย่อมทำให้เกิดความทุกข์ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน แต่พอถูกตัวเท่านั้น ก็เกี่ยวเอาด้วยสัมผัสแห่งสรีระ ย่อมให้ถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง. คำว่า **ไป** คือไปตามติดตามชายอื่น. คำว่า **ดัก** ได้แก่ จับ. คำว่า **ตักน้ำ** อธิบายว่า บุคคลลงสู่แม่น้ำเพื่อจะอาบน้ำแล้วตักน้ำในสมุทรทั้งสิ้นด้วยมือข้างเดียววักเอา ๆ แล้วก็ทิ้งไป. คำว่า **ของตน** อธิบายว่า บุคคลเอามือข้างเดียวของคนประหารมือนั้น ก็ย่อมทำให้เกิดเสียง.

คำว่า **ความรักทั้งปวง** อธิบายว่า บุรุษผู้ใดเมื่อหญิงบอกว่า ท่านคนเดียวเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจดังนี้เชื่อมั่นอยู่ว่า คำนี้เป็นความจริงอย่างนี้แล้ว พึงวางอัธยาศัยของตนทั้งหมดไว้ในหญิงทั้งหลาย บุรุษผู้นั้น ชื่อว่าการทำการดักลมเป็นต้นด้วยตาข่ายเป็นต้น . คำว่า **ไป** หมายถึงการว่ายไปของพวกปลา. คำว่า **ไม่มีพอ** คือเว้นขาดจากคำว่าเพียงพอด้วยคำของคฤหัสถ์. คำว่า **เต็มได้ยาก** อธิบายว่า แม่น้ำใหญ่เต็มได้ยากด้วยน้ำฉันใด แม้หญิงก็เต็มได้ยากด้วยความยินดีในกิเลสฉันนั้น เหมือนกัน. คำว่า **นำ** ในข้อความที่ว่า **สีทนฺติ นำ วิทิตฺวาน** นี้ เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า บุคคลรู้แล้วว่าหญิงทั้งหลายย่อมทำให้ล่มจมลงไปในอบายทั้ง ๔ ด้วยการแน่ะนำพูดจา. คำว่า **เหมือนน้ำวน** อธิบายว่า น้ำวนก็ดี มายาก็ดี ย่อมทำหัวใจของตนให้หลงใหลให้เป็นไปในอำนาจของตนได้ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน. คำว่า **ให้กำเริบ** อธิบายว่า ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ด้วยอรรถว่า ให้พินาศและด้วยอรรถว่าถือเอา. คำว่า **ด้วยความพอใจ** คือด้วยการอยู่ร่วมกันด้วยความรักใคร่. คำว่า **หรือเพราะอยากได้ทรัพย์** คือหรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์. คำว่า **ที่เกิดของตน** อธิบายว่า ไฟป่าไหม้ไปยังประเทศใด ๆ ก็เผาประเทศนั้น ๆ ซึ่งเป็นที่เกิดของคนฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็ฉันนั้น คบกับบุรุษใด ๆ ด้วยอำนาจกิเลส ก็ตามเผาบุรุษนั้น ๆ คือไปถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง.

เมื่อนารทฤษีประกาศโทษของหญิงทั้งหลายอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ก็ประกาศโทษของหญิงเหล่านั้นให้วิเศษขึ้นไปอีก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงการที่พญานกกุณาละประกาศโทษของหญิงโดยพิเศษนั้น จึงตรัสว่า ได้ยินว่า ครั้งนั้นพญานกกุณาละรู้แจ้งแล้วซึ่งเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดแห่งคาถาของนารทพราหมณ์ จึงภาษิตคาถาทั้งหลายนี้ในเวลานั้นว่า

บัณฑิตพึงเจรจากับบุรุษผู้ถือดาบอย่างคมกล้า พึงเจรจากับปีศาจผู้ดุร้าย แม้จะพึงเข้าไปนั่งใกล้งูพิษร้าย แต่ไม่ควรเจรจากับหญิงตัวต่อตัว เพราะว่า หญิงเป็นผู้ยั่วยีจิตของโลก ถืออาวุธ คือ การฟ้อนรำ ขับร้องและการเจรจา ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้ไม่ตั้งสติไว้ เหมือนหมู่รากษสที่เกาะเบียดเบียนพวกพ่อค้า ฉะนั้น หญิงไม่มีวินัย ไม่มีสังวร ยินดีในน้ำเมาและเนื้อสัตว์ ไม่สำรวม ผลาญทรัพย์ที่บุรุษหามาได้โดยยากให้ฉิบหาย เหมือนปลาติมิงคละกลืนกินมังกรในทะเลฉะนั้น หญิงมีกามคุณ ๕ อันน่ายินดีเป็นทำเลหากิน เป็นคนหยิ่ง จิตไม่เที่ยงตรง ไม่สำรวม ย่อมเข้าไปหาชายผู้ประมาทเหมือนแม่น้ำทั้งหลาย อันไหลไปสู่มหาสมุทร ฉะนั้น หญิงได้ชื่อว่าฆ่าข่ายด้วยราคะและโทสะ เข้าไปหาชายคนใด เพราะความพอใจ เพราะความกำหนัด หรือเพราะต้องการทรัพย์ ย่อมเผาชายเช่นนั้นเสีย เช่นดังเปลวไฟ หญิงรู้ว่าชายมั่งคั่งมีทรัพย์มาก ย่อมเข้าไปหาชาย ยอมให้ทั้งทรัพย์และตนเอง ย่อมเกาะชายที่มีจิตถูกราคะย้อม เหมือนเถาย่านทรายเกาะไม้สาละในป่า ฉะนั้น หญิงประดับร่างกายหน้าตาให้สวย เข้าไปหาชายด้วยความพอใจ

มีประการต่าง ๆ ทำยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ใช้มารยาตั้งร้อย เหมือนดังคนเล่นกลและอสุรินทราหู หญิงประดับประดาด้วยทอง แก้วมณี และมุกดาถึงจะมีคนสักการะและรักษาไว้ในตระกูลสาม ก็ยังประพฤตินอกใจสามี ดังหญิงที่อยู่ในทรวงอกประพฤตินอกใจทานพ ฉะนั้น จริงอยู่ นรชนผู้มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา แม้จะมีเดช มีมหาชนสักการะบูชา ถ้าตกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้ว ย่อมไม่รุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับ ฉะนั้น โจรผู้มีจิตโกรธคิดประทุษร้าย พึงกระทำแก่โจรอื่น ซึ่งเป็นข้าศึกที่มาประจัญหน้า ส่วนผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิง ไม่มีอุเบกขา ย่อมเข้าถึงความพินาศยิ่งกว่านั้นอีก หญิงถึงจะถูกชายฉุดกระชากลากผม และหยิกข่วนด้วยเล็บ คุกคามทุบตีด้วยเท้าด้วยมือ และท่อนไม้ กลับวิ่งเข้ามาหา เหมือนหมู่แมลงวันที่ซากศพฉะนั้น บุรุษผู้มีจักษุคือปัญญาปรารถนาความสุขแก่ตน พึงเว้นหญิงเสีย เหมือนกับบ่วงและข่ายที่ดักไว้ในสกุล ในถนนสายหนึ่ง ในราชธานี หรือในนิคม ผู้ใดสละเสียแล้วซึ่งตบะคุณอันเป็นกุศล ประพฤติจริตอันมิใช่ของพระอริยะ ผู้นั้นต้องกลับจากเทวโลกไปคลุกเคล้าอยู่กับนรก เหมือนพ่อค้าซื้อหม้อแตก ฉะนั้น บุรุษผู้ตกอยู่ในอำนาจของ

หญิง ย่อมถูกติเตียนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า กรรม ของตนกระทบแล้ว เป็นคนโง่เขลา ย่อมไปพลั้ง ๆ พลาด ๆ โดยไม่แน่นอน เหมือนรถที่เทียมด้วยลาโกง ย่อมไปผิดทาง ฉะนั้น ผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิง ย่อมเข้าถึงนรกเป็นที่เผาสัตว์ให้รุ่มร้อน และนรกอัน มีป่าไม้งิ้ว มีหนามแหลมดังหอกเหล็ก แล้วมาใน กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมไม่พ้นจากวิสัยเปรต และ อสุรกาย หญิงย่อมทำลายความเล่นหัว ความยินดี ความเพลิดเพลินอันเป็นทิพย์ และจักรพรรดิสมบัติ ในมนุษย์ของชายผู้ประมาทให้พินาศ และยังทำชาย นั้นให้ถึงทุคติอีกด้วย ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นพึงได้การเล่นหัว ความยินดีอันเป็นทิพย์ จักรพรรดิสมบัติในมนุษย์ และนางเทพอัปสรอันอยู่ในวิมานทอง โดยไม่ยากเลย ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชาย เหล่านั้นพึงได้คติที่ก้าวล่วงเสียซึ่งกามธาตุ รูปธาตุ สมภพ และคติที่เข้าถึงวิสัยความปราศจากราคะโดย ไม่ยากเลย ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติ พรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นเป็นผู้ดับแล้ว สะอาดพึงได้ นิพพานอันเกษม อันก้าวล่วงเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง ล่วง ส่วน ไม่หวั่นไหว ไม่มีอะไรปรุงแต่ง โดยไม่ยากเลย.

ในคาถาเหล่านั้นมีอรรถาธิบายว่า คำว่า **พึงเจรจา** อธิบายว่า บัณฑิตพึงเจรจาแม้กับบุรุษผู้ยืนถือดาบกล่าวว่า ถ้าท่านเจรจากับเรา เราจักตัดศีรษะท่านเสียดังนี้ อนึ่ง บัณฑิตพึงเจรจากับปีศาจที่กำลังโกรธจัดยืนกล่าวอยู่ว่า เราจักกินท่านเสียในขณะที่ท่านพูดทีเดียว จักทำให้ท่านถึงความพินาศแห่งชีวิต อนึ่ง พึงเข้าไปนั่งใกล้งูที่มีเดชสูงซึ่งกล่าวว่า เราจักกัดท่านผู้เข้ามาใกล้แล้วทำให้พินาศ แต่เมื่ออยู่คนเดียวแล้ว อย่าได้เจรจากับหญิงในที่ลับสองต่อสอง เป็นอันขาด. คำว่า **เป็นผู้ย่ำยีจิตของสัตวโลก** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายเป็นผู้เหยียบย่ำจิตของสัตวโลก คือบีบคั้นจิตของชาวโลก. คำว่า **เหมือนหมู่นางรากษส** อธิบายว่า หมู่นางรากษสอาศัยอยู่ที่เกาะกลางสมุทรนิมิตเพศเป็นหญิงมนุษย์ มาล่อลวงพวกพ่อค้าพาไปไว้ในอำนาจของตนแล้วเคี้ยวกินเสียฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็ฉันนั้น กระทำสัตวโลกไว้ในอำนาจขอนตนด้วยกามคุณทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้น แล้วให้ถือความพินาศอย่างใหญ่หลวง. คำว่า **วินัย** หมายถึงความประพฤติ. คำว่า **สังวร** หมายถึงมรรยาท. คำว่า **หามาได้** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายย่อมกลืนกิน คือ ย่อมทำทรัพย์ที่สามีหามาได้ด้วยความเหนื่อยยากให้พินาศไป. คำว่า **ไม่เที่ยงตรง** คือมีจิตไม่แน่นอน. คำว่า **ไหลไปสู่สมุทร** คือไหลไปสู่น้ำเค็มได้แก่สมุทรนั่นเอง. คำว่า **แม่น้ำ** หมายถึงแม่น้ำทุกสาย. อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีเป็น **นทิโย** เลยดังนี้ก็มี อธิบายว่า แม่น้ำทั้งหลาย ย่อมไหลลงสู่สมุทรฉันใด หญิงทั้งหลายย่อมซ่านไปหาชายผู้ประมาท. ด้วยความประมาทฉันนั้นเหมือนกัน. คำว่า **ความพอใจ** หมายถึงความรัก. คำว่า **ความกำหนัด** หมายถึงความยินดีในกามคุณทั้ง ๕. คำว่า **เห็นแก่ทรัพย์** หมายถึงว่า หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์. คำว่า **ดังเปลวไฟ** อธิบายว่า ประดุจไฟที่ลุกโพลงแล้ว เพราะความถึงพร้อมแห่งโทษ. คำว่า

ฆ่าชายด้วยราคะ โทสะ อธิบายว่า เป็นผู้ฆ่าด้วยกามราคะ และโทสะอีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็น **ราคโทสคติโย** ดังนี้ก็มี. คำว่า **ย่อมซ่านไปหา** อธิบายว่า เข้าไปผูกพันชายนั้น ด้วยถ้อยคำอันไพเราะ. คำว่า **มีทรัพย์มาก** หมายถึงมีเงินมีทองมาก. บาลีเป็น **สธนา** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า แม้ให้ทรัพย์ของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็ยังซ่านไปหาเพื่อต้องการผ้าและเครื่องประดับ. คำว่า **พร้อมทั้งตน** อธิบายว่า ย่อมเป็นเหมือนเสียสละตัวของตัวด้วยตัวเองแก่ชายนั้นผู้เดียว. คำว่า **เกาะแน่น** อธิบายว่า พัวพันบีบคั้นอย่างเหลือเกินเพื่อต้องการเอาทรัพย์. คำว่า **ด้วยความพอใจมีประการต่าง ๆ** คือด้วยอาการหลายอย่าง. คำว่า **ประดับร่างกายหน้าตาให้วิจิตร** คือ มีร่างกายอันงดงาม และมีหน้างดงามด้วยสามารถแห่งเครื่องประดับ.

คำว่า **ยิ้มใหญ่** ได้แก่ หัวเราะด้วยเสียงดัง. คำว่า **ยิ้มน้อย** คือหัวเราะด้วยเสียงค่อย. คำว่า **ดังคนเล่นกลและอสุรินทราหู** หมายถึงบุรุษผู้กระทำการล่อลวงและท้าวอสุรินท์. คำว่า **เหมือนหญิงที่อยู่ในทรวงอกประพฤติล่วงทานพ** อธิบายว่า มีเรื่องกล่าวไว้ในกรัณฑชาดกว่า ทานพตนหนึ่งให้ภรรยานั่งในผอบแล้วกลืนเข้าไว้ในท้อง วันหนึ่งไปคายผอบออกชมเชยกันแล้วลงอาบน้ำในสระ วิชาธรตนหนึ่งเหาะมาเห็นภรรยาทานพก็ลงไปทำชู้ด้วย พอทานพขึ้นจากน้ำ นางก็เอาวิชาธรอมไว้เสีย ทานพก็เอาภรรยาซึ่งอมชู้ใส่ไว้ในผอบอมไปอีก พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า หญิงที่อยู่ในทรวงอกแม้ถูกกลืนเก็บไว้ในท้องยังทิ้งทานพเสีย ประพฤติล่วงกับวิชาธรตนอื่น ดังในเรื่องกรัณฑชาดก มีคำเป็นต้นว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ ท่านไปไหนกันมาตั้ง ๓ คน เล่าหนอดังนี้ หญิงทั้งหลายย่อมประพฤตินอกใจอย่างนี้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงหญิงเหล่านี้ ที่มิได้มีใครดูแลรักษา. คำว่า **ไม่รุ่งเรือง** อธิบายว่า ย่อมไม่รุ่งโรจน์ เหมือนพระเจ้าหาริต พระเจ้าโสมกัสสปะ และพระเจ้ากุสราช ฉะนั้น.

คำว่า **ยิ่งกว่านั้น** อธิบายว่า ย่อมถึงความพินาศยิ่งกว่าความพินาศที่ศัตรูการทำไปนั้นอีก. คำว่า **ไม่มีอุเบกขา** หมายถึงยังมีความอยาก. คำว่า **ฉุดกระชากลากผมหยิกข่วนด้วยเล็บ** อธิบายว่า มีผมอันถูกฉุดกระชากมีตัวถูกข่วนด้วยเล็บถูกคุกคามแล้ว. คำว่า **ทุบตี** อธิบายว่า และถูกทุบตีด้วยอวัยวะมีเท้าเป็นต้น ชายใดย่อมการทำอาการแปลก ๆ เหล่านี้ ด้วยอำนาจกลีโทษ หญิงทั้งหลายย่อมเข้าไปหาชายผู้เลวทรามเช่นนั้นแล้วอภิรมย์ด้วย. ถามว่า นางย่อมประคับประคองชายที่มีอาการวิปริตเหล่านั้น ย่อมไม่รื่นรมย์ชายที่มีความประพฤติเรียบร้อย เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะหมู่แมลงวันย่อมชอบศพ. คำว่า **หมู่แมลงวันที่ซากศพ** อธิบายว่า ถ้าชายชั่วทำเช่นนั้น หญิงย่อมอยู่ด้วย เหมือนแมลงวันชอบอยู่ในซากศพช้างเป็นต้นอันน่าเกลียดฉะนั้น.

คำว่า **เป็นเหมือนบ่วง** อธิบายว่า พึงเว้นหญิงพวกเหล่านี้เสีย โดยที่แท้บุรุษผู้มีจักษุด้วยปัญญาจักษุ ผู้มีความต้องการด้วยความสุขอันเป็นทิพย์ และความสุขอันเป็นของมนุษย์ สำคัญอยู่ว่าหญิงนั้นเป็นประดุจบ่วงแห่งเทพยดา ผู้เป็นเจ้าแห่งความรัก กล่าวคือ กิเลสมารในที่เหล่านี้พึงเว้นเสีย เหมือนเนื้อและนกเว้นบ่วงและตาข่ายที่พวกนายพรานดักไว้เพื่อจะจับฉะนั้น. คำว่า **สละเสีย** คือ ทิ้งเสียซึ่งคุณคือตบะอันสามารถได้ซึ่งสมบัติอันยิ่งใหญ่ในสวรรค์และมนุษย์. คำว่า **ผู้ใด** อธิบายว่า บุรุษผู้ใดมาประพฤติซึ่งจริตกล่าวคือความยินดีในกามคุณ ในกามคุณทั้งหลายอันไม่ประเสริฐไม่บริสุทธิ์. คำว่า **จักเคลื่อนจากเทวดาไปคลุกเคล้าอยู่กับนรก** อธิบายว่า บุรุษผู้นั้นจักกลับจากเทวโลกแล้วมาถือเอากำเนิดในนรก. คำว่า **เหมือนพ่อค้าซื้อหม้อน้ำอันแตก** อธิบายว่า พ่อค้าโง่ให้สิ่งของมีราคามาก แลกเอาหม้อน้ำที่แตกไปฉันใด บุรุษนี้เป็นเหมือนอย่างนั้นแล. คำว่า **บุรุษนั้น** หมายถึงบุรุษผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิงทั้งหลาย. คำว่า

โดยไม่แน่นอน คือไม่แน่นอนก็จักไหม้อยู่ในอบายทั้งหลาย ตลอดกาลมีประมาณเพียงเท่านี้. คำว่า **พลั้ง ๆ พลาด ๆ** อธิบายว่า พลาดจากเทวโลกหรือมนุษยโลกแล้ว ย่อมไปสู่อบายอย่างเดียว ถามว่า เปรียบเหมือนอะไร ? ตอบว่า เปรียบเหมือนรถที่ลาโกงพาไปผิดทางฉะนั้น อธิบายว่า รถที่เทียมด้วยลาโกง ย่อมแวะออกจากทางไปนอกทางฉันใด บุรุษผู้ลุอำนาจแห่งหญิงก็ฉันนั้น. คำว่า **มีป่าไม้งิ้วมีหนามแหลมเป็นหอกเหล็ก** อธิบายว่า นรกนั้น มีป่าไม้งิ้วเป็นเหล็กประกอบด้วยหนามเหมือนหอก. คำว่า **วิสัยเปรตอสุรกาย** หมายเอาวิสัยแห่งเปรตและวิสัยแห่งกาลกัญชิกอสูร.

คำว่า **ผู้ประมาท** คือ ผู้เลินเล่อ จริงอยู่ ชายเหล่านั้นเป็นผู้ประมาทแล้วในหญิงทั้งหลาย ย่อมไม่กระทำคุณงามความดีอันเป็นมูลรากแห่งสมบัติเหล่านั้น หญิงเหล่านั้นทั้งหมดชื่อว่า ย่อมทำบุรุษผู้ประมาทแล้วเหล่านั้น ให้พินาศไปด้วยประการฉะนี้. คำว่า **ทำบุรุษผู้นั้นให้ตกไป** อธิบายว่า หญิงเหล่านั้นย่อมยังบุรุษเห็นปานนั้นให้กระทำแต่อกุศลกรรมด้วยสามารถแห่งความประมาท ชื่อว่าย่อทำบุรุษนั้นให้ตกไปยังทุคติ. คำว่า **อยู่วิมานทอง** คือมีปกติอยู่ในวิมานอันสำเร็จด้วยทองคำ. คำว่า **ไม่ต้องการด้วยหญิง** อธิบายว่า ชายเหล่าใดเป็นผู้ไม่มีความต้องการด้วยหญิงทั้งหลายแล้ว ย่อมประพฤติพรหมจรรย์. คำว่า **ก้าวล่วงเสียซึ่งกามธาตุ** หมายถึงหนทางดำเนิน เพราะก้าวล่วงกามธาตุเสียได้. คำว่า **รูปธาตุสมภพ** หมายถึงความมีพร้อมแห่งธาตุ กล่าวคือทางดำเนินที่ก้าวล่วงกามธาตุ ย่อมเป็นของหาได้ไม่ยาก แก่ชนเหล่านั้นเลย. คำว่า **คติที่เข้าถึงความปราศจากราคะ** อธิบายว่า การบังเกิดในเทวโลกชั้นสุทธาวาสในวิสัยแห่งบุคคลผู้ปราศจากราคะแม้นั้น ก็เป็นของหาได้ไม่ยากแก่ชนเหล่านั้น. คำว่า **ล่วงส่วน** อธิบายว่า ไม่เป็นไปล่วงคือเป็นธรรมที่ไม่ถึงความพินาศ. คำว่า **ไม่หวั่นไหว** คือไม่กระทบกระเทือนด้วยกิเลสทั้งหลาย. คำว่า **ดับแล้ว**

คือมีกิเลสอันดับแล้ว. คำว่า **สะอาด** คือพระนิพพานเห็นปานนี้ อันท่านผู้บริสุทธิ์สะอาดทั้งหลายจะพึงได้โดยไม่ยากเลย.

พระมหาสัตว์ ยังเทศนาให้จบลงจนถึงอมตมหานิพพานอย่างนี้แล้ว สัตว์ทั้งหลายเป็นต้นว่า กินนรและพระยานาคในป่าหิมพานต์และเทวดาที่อยู่ในอากาศก็พากันให้สาธุการว่า น่าอัศจรรย์จริง พญานกกุณาละกล่าวอย่างลีลาของพระพุทธเจ้าดีมาก.

พญาแร้งชื่อว่า อานนท์ พราหมณ์ฤาษีชื่อนารทะ และพญานกปุณณมุขะดุเหว่า ก็พาบริวารของตน ๆ ไปสู่ที่อยู่เดิม แท้พระมหาสัตว์ก็กลับไปยังที่อยู่ของตนเช่นเดียวก้น ฝ่ายพวกที่กล่าวมาแล้วนอกนี้ ย่อมไปมาหาสู่กันเสมอ และตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ ก็ย่อมมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสคาถาที่สุดว่า

พญานกกุณาละในครั้งนั้นเป็นเรา พญานก
ดุเหว่าขาว เป็นพระอุทายี พญาแร้งเป็นพระอานนท์
นารทฤาษีเป็นพระสารีบุตร บริษัททั้งหลายเป็นพุทธ-
บริษัท เธอทั้งหลายจงทรงจำกุณาลชาดกไว้อย่างนี้แล.

ฝ่ายพระภิกษุราชกุมารทั้งหลาย เวลาจะไปก็ไปด้วยอานุภาพของพระศาสดา แต่เวลามานั้น มาด้วยอานุภาพของตน คือ พระศาสดาทรงแสดงกัมมัฏฐานให้ภิกษุเหล่านั้นในป่ามหาวัน พระภิกษุเหล่านั้น ได้บรรลุพระอรหัตในวันนั้นเอง และได้มีเทวดาสมาคมใหญ่. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงมหาสมัยสูตร เมื่อจบลง เทวดาทั้งหลายได้บรรลุมรรคผลมีพระโสดาบันเป็นต้น.

จบอรรถกถากุณาลชาดก

๕. มหาสุตโสมชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าสุตโสมทรงทรมานพระยาโปริสาท

[๓๑๕] **ดูก่อนพ่อครัว เพราะเหตุไรจึงทำกรรมอันร้ายกาจเช่นนี้ ท่านเป็นคนหลง ฆ่าหญิงและชายทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งเนื้อหรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์.**

[๓๑๖] **ข้าแต่ท่านผู้เจริญ มิใช่เพราะเหตุแห่งตน ทรัพย์ ลูกเมีย สหายและญาติ แต่พระจอมภูมิบาลผู้เป็นนายข้าพเจ้า พระองค์เสวยมังสะเช่นนี้.**

[๓๑๗] **ถ้าท่านขวนขวายในกิจของเจ้านาย ทำกรรมอันร้ายกาจเช่นนี้ เวลาเช้าท่านเข้าไปถึงภายในพระราชวังแล้ว พึงแถลงเหตุนั้น แก่เราเฉพาะพระพักตร์พระราชา.**

[๓๑๘] **ข้าแต่ท่านกาพหัตถี ข้าพเจ้าจักกระทำตามที่ท่านสั่ง เวลาเช้าข้าพเจ้าเข้าไปถึงภายในพระราชวังแล้ว จะแถลงเหตุนั้น แก่ท่านเฉพาะพระพักตร์พระราชา.**

[๓๑๙] **ครั้นราตรีสว่างแล้ว พระอาทิตย์อุทัย กาพหัตถีเสนาบดีได้พาคนทำเครื่องต้นเข้าเฝ้าพระราชาแล้ว ได้ทูลถามว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ได้ทราบด้วยเกล้าว่า พระองค์ทรงใช้พนักงานวิเศษให้ฆ่าหญิง**

และชาย พระองค์เสวยเนื้อมนุษย์เป็นความจริงหรือพระเจ้าข้า.

[๓๒๐] **จริงอย่างนั้นแหละ ท่านกาพหัตถี เราใช้พนักงานวิเศษ เมื่อเขาทำกิจเพื่อเรา ท่านบริภาษเขาทำใน.**

[๓๒๑] **ปลาอานนท์ซึ่งติดอยู่ในรสของปลาทุกชนิด กินปลาจนหมด เมื่อบริษัทหมดไป กินตัวเองตาย พระองค์เป็นผู้ประมาทแล้ว ยินดีหนักในรส ถ้ายังเป็นพาลไม่ทรงรู้สึกต่อไป จำจะต้องละทิ้งพระโอรส พระมเหสี และพระประยูรญาติ กับเสวยพระองค์เอง เหมือนปลาอานนท์ฉะนั้น เพราะได้ทรงสดับเรื่องนี้ ขอความพอพระทัยของพระองค์จงคลายไป ข้าแต่พระราชาผู้เป็นใหญ่ ว่ามนุษย์ อย่าได้โปรดเสวยเนื้อมนุษย์เลย อย่าได้ทรงทำแว่นแคว้นนี้ให้ว่างเปล่าเหมือนปลาฉะนั้นเลย.**

[๓๒๒] **กุฎุมพีนามว่าสุชาต โอรสผู้เกิดแต่ตนของเขาไม่ได้ชื่นชมพู่ เขาตายเพราะชิ้นชมพู่สิ้นไปฉันใด ดูก่อนท่านกาพหัตถี เราก็ฉันนั้น ได้บริโภคอาหารอันมีรสสูงสุดแล้ว ไม่ได้เนื้อมนุษย์ เห็นจักต้องละชีวิตเป็นแน่.**

[๓๒๓] **ดูก่อนมาณพ เจ้าเป็นผู้มีรูปงาม เกิดในตระกูลพราหมณ์โสตถิยะ เจ้าไม่ควรกินสิ่งที่ไม่ควรกินนะพ่อ.**

[๓๒๔] บรรดารสทั้งหลาย ปานะนี้ก็เป็นรสอย่างหนึ่ง เพราะเหตุไร คุณพ่อจึงห้ามผม ผมจักไปในสถานที่ที่ผมจักได้รสเช่นนี้ ผมจักออกไปจักไม่อยู่ในสำนักของคุณพ่อ เพราะผมเป็นผู้ที่คุณพ่อไม่ยินดีจะเห็นหน้า.

[๓๒๕] ดูก่อนมาณพ ข้าจักได้บุตรที่เป็นทายาทแม้เหล่าอื่นเป็นแน่ แน่ะเจ้าคนต่ำทราม เจ้าจงพินาศ เจ้าจงไปเสียในสถานที่ที่ข้าจะไม่พึงได้ยิน.

[๓๒๖] ข้าแต่พระราชาผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์ก็เหมือนกัน ขอเชิญสดับถ้อยคำของข้า. พระองค์ เขาจักเนรเทศพระองค์เสีย จากแว่นแคว้น เหมือนอย่างมาณพนักดื่มสุราฉะนั้น.

[๓๒๗] สาวกของพวกฤาษีผู้มีตนอันอบรมแล้ว นามว่าสุชาต เขาปรารถนานางอัปสรจนไม่กินไม่ดื่ม กามของมนุษย์ในสำนักถามอันเป็นทิพย์ เท่ากับเอาปลายหญ้าคาจุ่มน้ำมาเทียบกับน้ำในมหาสมุทร ดูก่อนท่านกาพหัตถี เราได้บริโภคของกินที่มีรสอย่างสูงสุดแล้ว ไม่ได้เนื้อมนุษย์ เห็นจักต้องละทิ้งชีวิตไปฉะนั้น.

[๓๒๘] เปรียบเหมือนพวกหงส์ธตรฐสัญจรไปทางอากาศ ถึงความตายทั้งหมดเพราะบริโภคอาหารที่ไม่ควร ฉันใด ข้าแต่พระราชาผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์ก็ฉันนั้นแลโปรดทรงสดับถ้อยคำของข้า

พระองค์ พระองค์เสวยมังสะที่ไม่ควร เหตุนั้นเขาจัดเนรเทศพระองค์.

[๓๒๙] **ท่านอันเราห้ามว่าจงหยุด ก็เดินไม่เหลียวหลัง ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ท่านไม่ได้หยุด แต่กล่าวว่าหยุด ดูก่อนสมณะ นี้ควรแก่ท่านหรือ ท่านสำคัญดาบของเราว่า เป็นขนปีกนกตะกรุมหรือ.**

[๓๓๐] **ดูก่อนพระราชา อาตมาเป็นผู้หยุดแล้วในธรรมของตน ไม่ได้เปลี่ยนนามและโคตร ส่วนโจรบัณฑิตกล่าวว่าไม่หยุดในโลก เคลื่อนจากโลกนี้แล้วต้องเกิดในอบายหรือนรก ดูก่อนพระราชา ถ้ามหาบพิตรทรงเชื่ออาตมา มหาบพิตรจงจับพระเจ้าสุตโสมผู้เป็นกษัตริย์ มหาบพิตรทรงบูชายัญด้วยพระเจ้าสุตโสมนั้น จักเสด็จไปสวรรค์ ด้วยประการอย่างนี้.**

[๓๓๑] **ชาติภูมิของท่านอยู่ถึงในแคว้นไหน ท่านมาถึงในพระนครนี้ด้วยประโยชน์อะไร ดูก่อนท่านพราหมณ์ ขอท่านจงบอกประโยชน์นั้นแก่ข้าพเจ้า ท่านปรารถนาอะไร ข้าพเจ้าจะให้ตามที่ท่านปรารถนาในวันนี้.**

[๓๓๒] **ข้าแต่พระจอมธรณี คาถา ๔ คาถา มีอรรถอันลึกประเสริฐนัก เปรียบด้วยสาคร หม่อมฉัน**

มาในพระนครนี้เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ขอพระองค์โปรด ทรงสดับ คาถาอันประกอบด้วยประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมเถิด.

[๓๓๓] **ชนเหล่าใดมีความรู้ มีปัญญา เป็นพหูสูต คิดเหตุการณ์ได้มาก ชนเหล่านั้น ย่อมไม่ร้องไห้ การที่บัณฑิตทั้งหลายเป็นผู้บรรเทาความเศร้าโศก ดูก่อนได้นี้แหละ เป็นที่พึ่งอย่างยอดเยี่ยมของนรชน ดูก่อนท่านสุตโสม พระองค์ทรงเศร้าโศกถึงอะไร พระองค์เอง พระประยูรญาติ พระโอรส พระมเหสี ข้าวเปลือก ทรัพย์ หรือเงินทอง ดูก่อนท่านโกรัพยะผู้ประเสริฐสุด หม่อมฉันขอฟังพระดำรัสของพระองค์.**

[๓๓๔] **หม่อมฉันมิได้เศร้าโศกถึงตน โอรส มเหสี ทรัพย์และแว่นแคว้น แต่ธรรมของสัตบุรุษที่ประพฤติมาแต่เก่าก่อน หม่อมฉันผัดเพี้ยนไว้ต่อพราหมณ์ หม่อมฉันเศร้าโศกถึงการผัดเพี้ยนนั้น หม่อมฉันดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ในแว่นแคว้นของตน ได้ทำการผัดเพี้ยนไว้กับพราหมณ์ (ถ้าพระองค์ทรงปล่อยหม่อมฉัน ไป หม่อมฉันได้ฟังธรรมนั้นแล้ว) จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.**

[๓๓๕] **คนมีความสุขหลุดพ้นจากปากของมฤตยูแล้ว จะพึงกลับมาสู่เงื้อมมือของศัตรูอีก ข้อนี้**

หม่อมฉันยังไม่เชื่อ ดูก่อนท่านโกรัพยะผู้ประเสริฐสุด พระองค์จะไม่เสด็จเข้าใกล้หม่อมฉันละซิ พระองค์ทรงพ้นจากเงื้อมมือของโปริสาท เสด็จไปถึงพระราชมณเฑียรของพระองค์แล้ว จะมัวทรงเพลิดเพลินกามคุณารมณ์ ทรงได้พระชนมชีพอันเป็นที่รักแสนหวาน ที่ไหนจักเสด็จกลับมายังสำนักของหม่อมฉันเล่า.

[๓๓๖] **ผู้มีศีลบริสุทธิ์พึงปรารถนาความตาย ผู้มีธรรมลามก ที่นักปราชญ์ติเตียน ไม่พึงปรารถนาชีวิต นรชนใดพึงกล่าวเท็จ เพราะเหตุเพื่อประโยชน์แก่คนใด เหตุเพื่อประโยชน์แก่ตนนั้น ย่อมไม่รักษานรชนนั้นจากทุคติได้เลย ถ้าแม้ลมจะพึงพัดเอาภูเขามาได้ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จะพึงตกลงมา ณ แผ่นดินได้ และแม่น้ำทุกสายจะพึงไหลทวนกระแสได้ถึงอย่างนั้น หม่อมฉันก็ไม่พึงพูดเท็จเลยพระราชา.**

[๓๓๗] **ฟ้าพึงแตกได้ ทะเลพึงแห้งได้ แผ่นดินอันทรงไว้ซึ่งภูติพึงพลิกได้ เมรุบรรพตจะพึงเพิกถอนได้พร้อมทั้งราก ถึงอย่างนั้น หย่อมฉันก็จะไม่กล่าวเท็จเลย.**

[๓๓๘] **ดูก่อนพระสหาย หม่อมฉันจะจับดาบและหอกจะทำแม้การสาบานแก่พระองค์ก็ได้ หม่อมฉันอันพระองค์ทรงปล่อยแล้ว เป็นผู้ใช้หนี้หมดแล้ว จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.**

[๓๓๙] **การผัดเพี้ยนอันใด อันพระองค์ทรงดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ ในแว่นแคว้นของพระองค์ ทรงทำไว้กับพราหมณ์ การผัดเพี้ยนนั้นต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ พระองค์จงทรงรักษาความสัตย์เสด็จกลับมา.**

[๓๔๐] **การผัดเพี้ยนอันใด อันหม่อมฉันผู้ดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ ในแว่นแคว้นของตน ได้ทำไว้กับพราหมณ์ การผัดเพี้ยนนั้น ต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันจักรักษาความสัตย์กลับมา.**

[๓๔๑] **ก็พระเจ้าสุตโสมนั้น ทรงพ้นจากเงื้อมมือของเจ้าโปริสาทแล้ว ได้เสด็จไปตรัสกะพราหมณ์นั้นว่า ดูก่อนท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าขอฟังสตารหาคาถาซึ่งได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ข้าพเจ้า.**

[๓๔๒] **ข้าแต่ท่านสุตโสม การสมาคมกับสัตบุรุษคราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้นย่อมรักษาผู้นั้นไว้ การสมาคมกับอสัตบุรุษ แม้มากครั้งก็รักษาไม่ได้ พึงอยู่ร่วมกับสัตบุรุษ พึงกระทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะรู้ทั่วถึงสัทธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ราชรถอันวิจิตรตระการตายังคร่ำคร่าได้ และแม่สรีระก็เข้าถึงชราโดยแต่ ส่วนธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า สัตบุรุษ**

กับสัตบุรุษเท่านั้นรู้กันได้ ฟ้าและแผ่นดินไกลกัน ฝั่งข้างโน้นของมหาสมุทรเขากล่าวกันว่าไกล ข้าแต่พระราชา ธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า ไกลยิ่งกว่านั้น.

[๓๔๓] **คาถาเหล่านี้ชื่อสาหัสสิยา ควรพัน มิใช่ชื่อสตารหา ควรร้อย ดูก่อนพราหมณ์ เชิญท่านรีบมารับเอาทรัพย์สี่พันเถิด.**

[๓๔๔] **คาถาควรแปดสิบและควรเก้าสิบ แม้ควรร้อยก็มี ดูก่อนพ่อสุตโสม พ่อจงรู้ด้วยตนเอง คาถาชื่อสาหัสสิยา ควรพันมีที่ไหน.**

[๓๔๕] **หม่อมฉันปรารถนาความเจริญทางศึกษาของตน สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบพึงคบหาหม่อมฉัน ข้าแต่ทูลกระหม่อม หม่อมฉันไม่อิ่มด้วยสุภาษิต เหมือนดังมหาสมุทรไม่อิ่มด้วยแม่น้ำฉะนั้น ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐสุด ไฟไหม้หญ้าและไม้ย่อมไม่อิ่ม และสาครก็ไม่อิ่มด้วยแม่น้ำทั้งหลาย ฉันใด แม่บัณฑิตเหล่านั้นฉันนั้น ได้ฟังคำสุภาษิตแล้ว ย่อมไม่อิ่มด้วยสุภาษิต ข้าแต่พระทูลกระหม่อมจอมประชาชน เมื่อใดหม่อมฉันฟังคาถาที่มีประโยชน์ต่อทาสของตน เมื่อนั้น หม่อมฉันย่อมตั้งใจฟังคาถานั้นโดยเคารพ ข้าแต่พระทูลกระหม่อม หม่อมฉันไม่มีความอิ่มในธรรมเลย.**

[๓๔๖] **รัฐมณฑลของทูลกระหม่อมนี้ บริบูรณ์ด้วยสิ่งที่น่าปรารถนาทุกอย่างพร้อมทั้งทรัพย์ ยวดยาน และพระธำมรงค์ ทูลกระหม่อมทรงบริภาษหม่อมฉันเพราะเหตุแห่งถามทำไม หม่อมฉันขอทูลลาไปในสำนักโปริสาท ณ บัดนี้.**

[๓๔๗] **กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ และกองราบ ล้วนแต่เชี่ยวชาญการธนูพอที่จะรักษาตัวได้ เราจะยกทัพไปจับศัตรูฆ่าเสีย.**

[๓๔๘] **โปริสาทได้ทำกิจที่ทำได้แสนยาก จับหม่อมฉันได้ทั้งเป็นแล้วปล่อยมา หม่อมฉันระลึกถึงบุรพกิจเช่นนั้นอยู่ ข้าแต่พระทูลกระหม่อมจอมประชาชน หม่อมฉันจะประทุษร้ายต่อโปริสาทนั้นได้อย่างไร.**

[๓๔๙] **พระเจ้าสุตโสมถวายบังคมพระราชบิดาและพระราชมารดาทรงอนุศาสน์พร่ำสอนชาวนิคมและพลนิกรแล้ว เป็นผู้ตรัสคำสัตย์ ทรงรักษาความสัตย์ ได้เสด็จไปในสำนักของโปริสาท.**

[๓๕๐] **หม่อมฉันผู้ดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ในแว่นแคว้นของตน ได้ทำการผัดเพี้ยนไว้กับพราหมณ์ การผัดเพี้ยนนั้น ต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมาแล้ว ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญท่านบูชายัญกินเราเถิด.**

[๓๕๑] การกินของหม่อมฉัน ย่อมไม่หายไปในภายหลัง จิตกาธารนี้ก็ยังมีควันอยู่ เนื้อที่สุกบนถ่านอันไม่มีควัน ชื่อว่าสุกดีแล้ว หม่อมฉันจะขอฟังสตาร-หาคาถาเสียก่อน.

[๓๕๒] ดูก่อนท่านโปริสาท พระองค์เป็นผู้ทรงประพฤติไม่ชอบธรรม ต้องพลัดพรากจากรัฐมณฑล เพราะเหตุแห่งท้อง ส่วนคาถานี้ย่อมกล่าวสรรเสริญธรรม ธรรมและอธรรมจะลงรอยกันได้ที่ไหน คนผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม หยาบช้า มีฝ่ามือชุ่มด้วยเลือด เป็นนิตย์ย่อมไม่มีสัจจะ ธรรมจักมีแต่ที่ไหน พระองค์จักทรงทำประโยชน์อะไรด้วยการสดับเล่า.

[๓๕๓] ผู้ใดเที่ยวล่าเนื้อเพราะเหตุแห่งมังสะ หรือผู้ใดฆ่าคนเพราะเหตุแห่งตน แม้คนทั้งสองนั้นย่อมเสมอกันในโลกเบื้องหน้า เพราะเหตุไรหนอพระองค์จึงประณามเฉพาะหม่อมฉันว่า ประพฤติไม่ชอบธรรม.

[๓๕๔] เนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิด อันกษัตริย์ผู้รู้ขัตติย-ธรรมไม่ควรเสวย ดูก่อนพระราชา พระองค์เสวยเนื้อมนุษย์ซึ่งเป็นเนื้อที่ไม่ควรเสวยเพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่าประพฤติไม่ชอบธรรม.

[๓๕๕] พระองค์พ้นจากเงื้อมมือของโปริสาท เสด็จไปถึงพระราชมณเฑียรของพระองค์แล้ว ทรง

เพลิดเพลินในกามคุณารมณ์ ยังเสด็จกลับมาสู่เงื้อมมือของหม่อมฉันผู้เป็นศัตรูอีก พระองค์เป็นผู้ไม่ฉลาดในขัตติยธรรมเลยนะ พระราชา.

[๓๕๖] **ชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในขัตติยธรรม ชนเหล่านั้นต้องตกนรกโดยมาก พระฉะนั้นหม่อมฉันจึงละขัตติยธรรมเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญพระองค์บูชายัญเสวยหม่อมฉันเถิด.**

[๓๕๗] **ปราสาทราชมณเฑียร แผ่นดิน โคม้า หญิงที่น่ารักใคร่ ผ้าแคว้นกาสี และแก่นจันทน์ พระองค์ทรงได้ทุกสิ่งทุกอย่างในพระนครนั้น เพราะพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเห็นอานิสงส์อะไรด้วยความสัตย์.**

[๓๕๘] **รสเหล่าใดมีอยู่ในแผ่นดิน สัจจะเป็นรสที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสเหล่านั้น เพราะว่าสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในสัจจะย่อมข้ามพ้นฝั่งแห่งชาติและมรณะได้.**

[๓๕๙] **พระองค์พ้นจากเงื้อมมือของโปริสาท เสด็จไปถึงพระราชมณเฑียรของพระองค์แล้ว ทรงเพลิดเพลินในกามคุณารมณ์ยังเสด็จกลับ มาสู่เงื้อมมือของหม่อมฉันผู้เป็นศัตรูอีก ข้าแต่พระจอมประชาชน พระองค์ไม่ทรงกลัวความตายแน่ละหรือ พระองค์ผู้ตรัสคำสัตย์ไม่มีพระทัยท้อแต่ละหรือ**

[๓๖๐] หม่อมฉันได้ทำกัลยาณธรรมหลายอย่าง ได้บูชายัญอันไพบูลย์ที่บัณฑิตสรรเสริญ ได้ชำระทางปรโลกบริสุทธิแล้ว ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวตาย หม่อมฉันได้ทำกัลยาณธรรมหลายอย่าง ได้บูชายัญอันไพบูลย์ที่บัณฑิตสรรเสริญ หม่อมฉันไม่เดือดร้อนที่จักไปยังปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญพระองค์บูชายัญเสวยหม่อมฉันเถิด.

หม่อมฉันได้บำรุงพระชนกและพระชนนีแล้ว ได้ปกครองราชสมบัติโดยธรรม ได้ชำระทางปรโลกบริสุทธิ์แล้ว ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวตาย หม่อมฉัน ได้บำรุงพระชนกและพระชนนีแล้ว ได้ปกครองราชสมบัติโดยธรรม จึงไม่เดือดร้อนที่จักไปยังปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญพระองค์บูชายัญเสวยหม่อมฉันเถิด.

หม่อมฉัน ได้กระทำอุปการกิจในพระประยูรญาติและมิตร แล้วได้ปกครองราชสมบัติโดยธรรม ได้ชำระทางปรโลกบริสุทธิแล้ว ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวตาย หม่อมฉันกระทำอุปการกิจในพระประยูรญาติและมิตรแล้ว ได้ปกครองราชสมบัติโดยธรรม จึงไม่เดือดร้อนที่จักไปยังปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญพระองค์บูชายัญเสวยหม่อมฉันเถิด.

หม่อมฉันได้ให้ทานโดยอาการเป็นอันมาก แก่ชนเป็นอันมาก ได้อุปถัมภ์สมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ

ได้ชำระทางปรโลกให้บริสุทธิ์ ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ใคร เล่าจะกลัวตาย หม่อมฉันได้ให้ทานโดยอาการเป็นอันมาก แก่ชนเป็นอันมาก ได้อุปถัมภ์สมณพราหมณ์ ให้อิ่มหนำสำราญ จึงไม่เดือดร้อนที่จักไปยังปรโลก ดูก่อนโปริสาท เชิญพระองค์บูชายัญเสวยหม่อมฉันเถิด.

[๓๖๑] **บุรุษรู้อยู่จะพึงกินยาพิษ หรือจับอสรพิษที่มีฤทธิ์ร้ายแรง มีเดชกล้าได้หรือ ผู้ได้พึงกินคนผู้กล่าวคำสัตย์เช่นพระองค์ ศีรษะของผู้นั้นพึงแตก ๗ เสี่ยง.**

[๓๖๒] **นรชนได้ฟังธรรมแล้ว ย่อมรู้แจ้งบุญและบาป ใจของหม่อมฉันจะยินดีในธรรม เพราะได้ฟังคาถาบ้างกระมัง.**

[๓๖๓] **ดูก่อนมหาราช การสมาคมกับสัตบุรุษแม้คราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้นย่อมรักษาผู้นั้นไว้ การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้มากครั้ง ก็รักษาไม่ได้ พึงอยู่ร่วมกับสัตบุรุษ. พึงกระทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะรู้ทั่วถึงสัทธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ราชรถอันวิจิตรตระการตา ยังคร่ำคร่าได้ และแม้สรีระก็เข้าถึงชราโดยแท้ ส่วนธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า สัตบุรุษเท่านั้น ย่อมรู้กันได้ ฟ้าและแผ่นดินไกลกัน ฝั่งข้างโน้นของมหาสมุทร เขาก็กล่าวกันว่าไกลกัน ธรรม**

ของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ นักปราชญ์ทั้ง-หลายกล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่านั้น.

[๓๖๔] **ดูก่อนพระสหายผู้จอมประชาชน คาถาเหล่านี้มีอรรถมีพยัญชนะดี พระองค์ตรัสไพเราะ หม่อมฉันได้สดับแล้ว เพลิดเพลินปลื้มใจ ชื่นใจ อิ่มใจ หม่อมฉันขอถวายพร ๔ ประการแก่พระองค์.**

[๓๖๕] **ดูก่อนท่านผู้มีธรรมอันลามก พระองค์ไม่รู้สึกความตายของพระองค์ ไม่รู้สึกประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ นรกและสวรรค์ เป็นผู้คิดในรส ตั้งมั่นในทุจริต จะให้พรอะไร หม่อมฉันพึงทูลพระองค์ว่าขอให้ทรงประทานพร แม้พระองค์ประทานแล้ว จะกลับไม่ประทานก็ได้ ความทะเลาะวิวาทนี้ อันพระ-องค์จะพึงเห็นเอง ใครจะเข้ามาเป็นบัณฑิตวินิจฉัยความทะเลาะวิวาทนี้.**

[๓๖๖] **คนเราให้พรใดแล้วจะกลับไม่ให้ ย่อมไม่ควรให้พรนั้น ดูก่อนพระสหาย ขอพระองค์จงทรงมั่นพระทัยรับพรเถิด แม้ชีวิตหม่อมฉัน ก็จะสละถวายได้.**

[๓๖๗] **ศักดิ์ของพระอริยะย่อมเสมอกับศักดิ์พระอริยะ ศักดิ์ของผู้มีปัญญาย่อมเสมอกับศักดิ์ผู้มีปัญญา หม่อมฉันพึงเห็นพระองค์เป็นผู้หาโรคมิได้ตลอด ๑๐๐ ปี นี้เป็นพรข้อที่ ๑ หม่อมฉันปรารถนา.**

[๓๖๘] ศักดิ์ของพระอริยะ ย่อมเสมอกับศักดิ์พระอริยะ ศักดิ์ของผู้มีปัญญา ย่อมเสมอกับศักดิ์ผู้มีปัญญา พระองค์พึงเห็นหม่อมฉันผู้หาโรคมิได้ตลอด ๑๐๐ ปี นี้เป็นพรที่ ๑ หม่อมฉันขอถวาย.

[๓๖๙] พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นามบัญญัติว่ามูรธาภิสิตเหล่าใด ในชมพูทวีปนี้ พระองค์อย่าได้เสวยพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี้เป็นพรข้อที่ ๒ หม่อมฉันปรารถนา.

[๓๗๐] พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นามบัญญัติว่ามูรธาภิสิตเหล่าใด ในชมพูทวีปนี้ หม่อมฉันจะไม่กินพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี้เป็นพรข้อที่ ๒ หม่อมฉันขอถวาย.

[๓๗๑] กษัตริย์ร้อยเอ็ดพระองค์ ที่พระองค์ทรงจับร้อยพระหัตถ์ไว้ทรงกันแสง พระพักตร์ชุ่มด้วยพระอัสสุชล ขอพระองค์ได้ทรงโปรดปล่อยกษัตริย์เหล่านั้น ให้กลับไปในแคว้นของตน ๆ นี้เป็นพรข้อที่ ๓ หม่อมฉันปรารถนา.

[๓๗๒] กษัตริย์ร้อยเอ็ดพระองค์ ที่หม่อมฉันทรงจับร้อยพระหัตถ์ไว้ทรงกันแสง พระพักตร์ชุ่มพระอัสสุชล หม่อมฉันจะปล่อยกษัตริย์เหล่านั้น ให้กลับไปยังแว่นแคว้นของตน ๆ นี้เป็นพรข้อที่ ๓ หม่อมฉันขอถวาย.

[๓๗๓] **รัฐมณฑลของพระองค์เป็นช่อง เพราะนรชนเป็นอันมากหวาดเสียวเพราะความกลัว หนีเข้าหาที่ซ่อนเร้น ขอพระองค์โปรดทรงงดเว้นเนื้อมนุษย์เถิดพระราชา นี้เป็นพรข้อที่ ๔ หม่อมฉันปรารถนา.**

[๓๗๔] **นั่นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉันมานานแล้ว หม่อมฉันเข้าป่าก็เพราะเหตุแห่งอาหารนี้ หม่อมฉันจะพึงงดอาหารนี้ได้อย่างไร ขอพระองค์ทรงเลือกพรข้อที่ ๔ อย่างอื่นเถิด.**

[๓๗๕] **ดูก่อนพระจอมประชาชน คนเช่นพระองค์มัวพะวงอยู่ว่า นี้เป็นที่รักของเรา ทำตนให้เหินห่างจากความดี ย่อมไม่ได้ประสบสิ่งที่รักทั้งหลาย ตนแลประเสริฐที่สุด ประเสริฐอย่างยอดเยี่ยม ด้วยว่าผู้มีตนอันอบรมแล้วจะพึงได้สิ่งที่รักในภายหลัง.**

[๓๗๖] **เนื้อมนุษย์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ดูก่อนพระเจ้าสุตโสม โปรดทรงทราบอย่างนี้ หม่อมฉันไม่สามารถจะงดเว้นได้ เชิญพระองค์ทรงเลือกพรอย่างอื่นเถิด พระสหาย.**

[๓๗๗] **ผู้ใดแล มัวรักษาของรักว่า นี่เป็นของรักของเรา ทำตนให้เหินห่างจากความดี เสพของรักทั้งหลายอยู่ เหมือนนักเลงสุราดื่มสุราเจือยาพิษฉะนั้น ผู้นั้นย่อมได้รับทุกข์ในโลกหน้า เพราะกรรมอันลามกนั้น ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พิจารณาแล้วละของรักได้**

เสพอริยธรรมทั้งหลายแม้ด้วยความยาก เหมือนคนเป็นไข้ดื่มยาฉะนั้น ผู้นั้นย่อมได้รับความสุขในโลกหน้าเพราะกัลยาณกรรมนั้น.

[๓๗๘] **หม่อมฉันสู้ละทิ้งพระชนก และพระชนนี ตลอดทั้งเบญจกามคุณที่น่าเพลิดเพลินเจริญใจเข้าป่าก็เพราะเหตุแห่งเนื้อมนุษย์ หม่อมฉันจะถวายพรข้อนั้นแก่พระองค์ได้อย่างไร.**

[๓๗๙] **บัณฑิตทั้งหลายไม่กล่าววาจาเป็นสอง สัตบุรุษทั้งหลายย่อมมีปฏิญาณเป็นสัตย์โดยแท้ พระ-องค์ได้ตรัสกะหม่อมฉันว่า เชิญรับพรเถิดพระสหาย พระองค์ได้ตรัสไว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระดำรัสที่พระองค์ตรัสย่อมไม่สมกัน.**

[๓๘๐] **หม่อมฉันเข้าถึงการได้บาป ความเสื่อมยศ เสื่อมเกียรติ บาป ทุจริต ความเศร้าหมองเป็นอันมาก เพราะเนื้อมนุษย์เป็นเหตุ หม่อมฉันจะพึงถวายพรนั้น แก่พระองค์ได้อย่างไร.**

[๓๘๑] **คนเราให้พรใดแล้ว จะกลับไม่ให้ ย่อมไม่ควรให้พรนั้น ดูก่อนพระสหาย ขอพระองค์ทรงมั่นพระทัยรับพรเถิด แม้ชีวิตของหม่อมฉันก็ยอมสละถวายได้.**

[๓๘๒] **การสละชีวิตได้นี้เป็นธรรมของสัตบุรุษ สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมมีปฏิญาณเป็นสัจจะโดยแท้**

พรที่พระองค์ได้ประทานไว้แล้ว ขอได้โปรดประทานเสียโดยพลันเถิด ดูก่อนพระราชาผู้ประเสริฐสุด พระองค์จงทรงสมบูรณ์ด้วยธรรมข้อนั้นเถิด นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะอันประเสริฐ เมื่อจะรักษาชีวิตไว้ พึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรม พึงสละทั้งอวัยวะ ทั้งทรัพย์ และแม้ชีวิตทั้งหมด.

[๓๘๓] บุรุษพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด และชนเหล่าใด เป็นสัตบุรุษกำจัดความสงสัยของบุรุษนั้นได้ ข้อนั้น เป็นที่พึงที่พำนักของบุรุษนั้น ผู้มีปัญญาไม่พึงทำลายไมตรีจากบุคคลนั้น.

[๓๘๔] นั่นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉันมานานแล้ว หม่อมฉันข้าพเจ้าก็เพราะเหตุแห่งอาหารนี้ ดูก่อนพระสหาย ถ้าหาก พระองค์ตรัสขอเรื่องนี้กะหม่อมฉัน หม่อมฉันยอมถวายพรข้อนี้แด่พระองค์.

[๓๘๕] พระองค์เป็นศาสดาของหม่อมฉัน และเป็นพระสหายของหม่อมฉันด้วย ดูก่อนพระสหาย หม่อมฉันได้กระทำตามพระดำรัสของพระองค์ แม้พระองค์ก็ขอได้ทรงโปรดกระทำตามคำของหม่อมฉัน เราทั้งสองจะไปปลดปล่อยด้วยกัน.

[๓๘๖] หม่อมฉัน เป็นศาสดาของพระองค์ และเป็นพระสหายของพระองค์ด้วย ดูก่อนพระสหาย พระองค์ได้ทรงกระทำตามคำของหม่อมฉัน แม้หม่อม

ฉันก็จะทำตามพระดำรัสของพระองค์ เราทั้งสองจะไปปลดปล่อยด้วยกัน.

[๓๘๗] **พระองค์ทั้งหลาย ไม่พึงประทุษร้ายแก่พระราชานี้ ด้วยความแค้นว่า เราทั้งหลายเป็นผู้ถูกเจ้ากัมมาสบาท ผู้มีเท้าด่างเบียดเบียน ถูกร้อยฝ่ามือ ร้องไห้หน้าชุ่มด้วยน้ำตา ขอพระองค์ทั้งหลายจงทรงรับสัจจปฏิญาณต่อหม่อมฉัน.**

[๓๘๘] **หม่อมฉันทั้งหลายจะไม่ประทุษร้ายแก่พระราชานี้ ด้วยความแค้นว่า เราทั้งหลายเป็นผู้ถูกเจ้ากัมมาสบาทเบียดเบียน ถูกร้อยฝ่ามือร่องไห้หน้าชุ่มด้วยน้ำตา หม่อมฉันทั้งหลายขอรับสัจจปฏิญาณต่อพระองค์.**

[๓๘๙] **บิดาหรือมารดาเป็นผู้มีความกรุณาปรารถนาประโยชน์แก่บุตร ฉันใด แม่พระราชาพระองค์นี้ก็จงเป็นเหมือนพระชนกชนนีของท่านทั้งหลาย และท่านทั้งหลายก็จงเป็นเหมือนโอรสฉันนั้น.**

[๓๙๐] **บิดาหรือมารดาเป็นผู้มีความกรุณาปรารถนาประโยชน์แก่บุตร ฉันใด แม่พระราชาพระองค์นี้ ขอจงเป็นเหมือนพระชนกชนนีของหม่อมฉันทั้งหลาย แม่หม่อมฉันทั้งหลายก็จะเป็นเหมือนโอรส ฉันนั้น.**

[๓๙๑] พระองค์เคยเสวยกระยาหารอันโอชารส ล้วนแต่เนื้อสัตว์ ๔ เท้าและนก ที่พวกวิเศษปรุงให้สำเร็จเป็นอย่างดี ดังท้าวสักกรินท์เทวราชเสวยสุธาโภชน์ฉะนั้น ไฉนจะทรงละไป ยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า นางกษัตริย์เหล่านั้น ล้วนแต่เอวบางร่างเล็กสะโอดสะองประดับประดาแล้ว แวดล้อมบำเรอพระองค์ให้เบิกบานพระทัย ดังเทพอัปสรแวดล้อมพระอินทร์ในทิพยสถานฉะนั้น ไฉนจะทรงละไปยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า พระแท่นบรรทมพนักแดง โดยมากปูลาดด้วยผ้าโกเชาว์ ล้วนลาดด้วยเครื่องลาดอันงดงาม ประดับด้วยเครื่องอลังการอันวิจิตร พระองค์เคยทรงบรรทมสำราญพระทัยบนท่ามกลางพระแท่นบรรทมเช่นนั้น ไฉนจะทรงละไปยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า เวลาพลบค่ำมีการฟ้อนรำส่งสำเนียงเสียงตะโพนสำทับดนตรี รับประสานเสียงล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษเจือปน การขับและการประโคมก็ล้วนแต่ไพเราะ ไฉนจะทรงละไปยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า พระราชอุทยานนามว่า มิคชินวัน บริบูรณ์ด้วยบุบผชาติเป็นอันมาก พระนครของพระองค์ประกอบด้วยพระราชอุทยานเช่นนี้ เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจยิ่งนัก ทั้งสมบูรณ์ด้วยม้า รถและคชสาร ไฉนจะทรงละไปยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า.

[๓๙๒] ในกาพปักษ์ พระจันทร์ย่อมเสื่อมลง ทุกวัน ๆ ฉันใด ดูก่อนพระราชา การคบอสัตบุรุษ ย่อมเปรียบเหมือนกาพปักษ์ฉะนั้น หม่อมฉันก็เหมือนกัน อาศัยคนครัวเครื่องต้นเป็นคนชั่วเลวทราม ได้ทำบาปกรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติ ในศุกลปักษ์ พระจันทร์ย่อมเจริญขึ้น ทุกวัน ๆ ฉันใด การคบสัตบุรุษย่อมเปรียบเหมือนศุกลปักษ์ฉะนั้น ข้าแต่พระเจ้าสุตโสม ขอจงทรงทราบว่า หม่อมฉันก็เหมือนกัน อาศัยพระองค์จักกระทำกุศลกรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่สุคติ ข้าแต่พระจอมประชาชน น้ำฝนตกลงในที่ดอนย่อมไม่คงที่ ไม่ขังอยู่ได้นาน ฉันใด แม้การคบอสัตบุรุษของหม่อมฉันก็ย่อมไม่คงที่ เหมือนน้ำในที่ดอนฉันนั้น ข้าแต่พระจอมประชาชน ผู้เป็นนระผู้กล้าหาญอย่างประเสริฐสุด น้ำฝนตกลงในสระย่อมขังอยู่ได้นาน ฉันใด แม่การสมาคมกับสัตบุรุษของหม่อมฉัน ก็ย่อมตั้งอยู่ได้นานเหมือนน้ำในสระฉันนั้น การสมาคมกับสัตบุรุษย่อมไม่รู้จักเสื่อม ย่อมเป็นอยู่อย่างนั้น แม้ตลอดเวลาที่ชีวิตยังตั้งอยู่ ส่วนการสมาคมกับอสัตบุรุษย่อมเสื่อมเร็ว เพราะเหตุนั้น ธรรมของสัตบุรุษย่อมไกลจากอสัตบุรุษ.

[๓๙๓] พระราชาใดชนะคนที่ไม่ควรชนะ พระราชานั้นไม่ชื่อว่าเป็นพระราชา ผู้ใดเอาชนะเพื่อน

ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นเพื่อน ภรรยาใดย่อมไม่กลัวเกรงสามี ภรรยานั้นไม่ชื่อว่าเป็นภรรยา บุตรเหล่าใดไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่แล้ว บุตรเหล่านั้น ไม่ชื่อว่าเป็นบุตร ในที่ประชุมใดไม่มีสัตบุรุษ ที่ประชุมนั้นไม่ชื่อว่าสภา ชนเหล่าใดไม่พูดเป็นธรรม ชนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ คนผู้ละราคะ โทสะ โมหะได้แล้วพูดเป็นธรรมนั้นแล ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษบัณฑิต ผู้อยู่ปะปนกับคนพาล เมื่อไม่พูดใคร ๆ ก็ไม่รู้ว่าเป็นบัณฑิต แต่ว่าบัณฑิตเมื่อพูดแสดงอมตธรรม ใคร ๆ จึงจะรู้ว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงกล่าวธรรมให้กระจ่าง พึงยกธงของพวกฤาษี ฤาษีทั้งหลายมีคำสุภาษิตเป็นธง ธรรมแลเป็นธงของฤาษีทั้งหลาย.

จบมหาสุตโสมชาดกที่ ๕

จบอสีตินิบาต

อรรถกถามหาสุตโสมชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ **พระเชตวันมหาวิหาร** ทรงพระปรารภ **พระอังคุลิมาลเถระ** ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า **กสฺมา ตุวํ รสก อีทิสานิ** ดังนี้.

การบังเกิดและการบรรพชาของพระอังคุลิมาลเถระนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยพิสดาร ตามนัยที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาอังคุลิมาลสูตร ในเรื่องนี้จะได้กล่าวความตั้งแต่พระอังคุลิมาลเถระนั้น ได้กระทำความสวัสดีแก่หญิงผู้มีครรภ์หลงด้วยทำความสัตย์แล้ว จำเดิมแต่นั้นมาก็ได้อาหารสะดวกขึ้นเจริญวิเวกอยู่ ในกาลต่อมาก็ได้บรรลุพระอรหัน เป็นพระอรหันต์มีชื่อปรากฏนับเข้าในภายในพระมหาเถระ ๘๐ องค์ ในกาลนั้น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ๆ หนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทรมานพระองคุลิมาล ผู้เป็นมหาโจร มีฝ่ามืออันชุ่มด้วยเลือดร้ายกาจเห็นปานนั้น โดยไม่ต้องใช้ทัณฑะหรือศัสตรา ทำให้หมดพยศได้ ทรงกระทำกิจที่ทำได้โดยยาก ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้กระทำกิจที่ทำได้ยากอย่างน่าอัศจรรย์ พระศาสดาประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ได้ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น ด้วยทิพโสตก็ทรงทราบว่า เราไปวันนี้จักมีอุปการะมาก พระธรรมเทศนาจักเป็นไปอย่างใหญ่หลวงดังนี้ จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เสด็จไปยังธรรมสภาด้วยพุทธลีลาอันหาที่เปรียบมิได้ ประทับนั่งบนอาสนะอันประเสริฐ ที่พวกภิกษุจัดไว้ถวายแล้วตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

เราผู้ได้บรรลุปรมาภิสมโพธิญาณ ทรมานพระองคุลิมาลได้ในบัดนั้น ไม่น่าอัศจรรย์เลย เมื่อครั้งเรายังบำเพ็ญบุรพจริยาแม้ตั้งอยู่ในประเทศญาณก็ทรมานพระองคุลิมาลนี้ได้ ตรัสดังนี้แล้วทรงดุษณีภาพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า **โกรัพยะ** เสวยราชสมบัติโดยธรรม **ในพระนครอินทปัต** แคว้นกุรุ ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติในพระครรภ์ ของพระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าโกรัพยะนั้น ก็เพราะพระราชกุมารนั้นมีพระพักตร์ดังดวงจันทร์ และมีนิสัยชอบในการศึกษา ชนทั้งหลายจึงพากันเรียกเธอว่า **สุตโสม** พระราชาทรงเห็นพระกุมารนั้นเจริญวัยแล้ว จึงพระราชทานทองลิ่มชนิดเนื้อดี ราคาพันหนึ่ง ส่งไปยังเมืองตักกศิลาเพื่อให้ศึกษาศิลปศาสตร์ ในสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ สุตโสมรับทรัพย์อันเป็นส่วนของอาจารย์ แล้วออกเดินทางไป แม้**พรหมทัตกุมาร** พระโอรสของ**พระเจ้ากาสิกราชในพระนครพาราณสี** พระบิดาก็รับสั่งอย่างเดียวกันแล้วส่งไปจึงเดินไปยังหนทางนั้น. ลำดับนั้น สุตโสมกุมารเดินทางไปถึงแล้ว จึงนั่งพักที่แผ่นกระดานในศาลาใกล้ประตูเมือง แม้พรหมทัตกุมารไปถึงแล้ว ก็นั่งบนแผ่นกระดานแผ่นเดียวกัน กับสุตโสมกุมารนั้น. ลำดับนั้น สุตโสม จึงกระทำปฏิสันถารแล้ว ถามพรหมทัตกุมารนั้นว่า ดูก่อนสหาย ท่านเดินทางมาเหน็ด-เหนื่อย ท่านมาจากไหน. พรหมทัตกุมารตอบว่า ข้าพเจ้ามาจากเมืองพาราณสี. ท่านเป็นบุตรของใคร. ข้าพเจ้าเป็นโอรสของพระเจ้ากาสี. ท่านชื่อไร. ข้าพเจ้าชื่อพรหมทัตกุมาร. ท่านมาที่นี่ด้วยเหตุไร. พรหมทัตกุมารตอบว่า ข้าพเจ้ามาเพื่อเรียนศิลปศาสตร์ แล้วถามสุตโสมกุมารโดยนัยนั้นเหมือนกันว่า แม้ตัวท่านก็เดินทางเหน็ดเหนื่อยมา ท่านมาจากไหน. แม้สุตโสมก็บอกแก่พรหมทัตกุมาร

ทุกประการ แม้สองราชกุมารนั้นจึงกล่าวแก่กันว่า เราทั้งสองเป็นกษัตริย์ จงไป. ศึกษาศิลปศาสตร์ในสำนักท่านอาจารย์คนเดียวกันเถิด การทำมิตรภาพแก่กันและกันแล้ว จึงเข้าไปสู่พระนคร ไปหาสกุลอาจารย์ ไหว้อาจารย์แล้วแจ้งชาติของตน แถลงความที่ตนทั้งสองมาเพื่อจะศึกษาศิลปะ อาจารย์จึงรับว่า ดีละ สองราชกุมารจึงให้ทรัพย์อัน เป็นส่วนค่าเล่าเรียนกับ อาจารย์แล้วเริ่มเรียนศิลปะ.

เวลานั้นไม่ใช่แค่สองราชกุมารเท่านั้น แม้พระราชบุตรอื่น ๆ ในชมพูทวีปประมาณ ๑๐๑ พระองค์ ก็เรียนศิลปะอยู่ในสำนักของอาจารย์นั้น สุตโสมกุมารได้เป็นอันเตวาสิกผู้เจริญที่สุดกว่าราชบุตรเหล่านั้น เล่าเรียนศิลปศาสตร์อยู่อย่างขะมักเขม้น ไม่นานเท่าไรนักก็ถึงความสำเร็จ. สุตโสมกุมารมิได้ไปยังสำนักของราชกุมารเหล่าอื่น ไปหาแต่พรหมทัตกุมารผู้เดียวด้วยคิดว่า กุมารนี้เป็นสหายของเรา เป็นครูผู้ช่วยแนะนำภายหลังของพรหมทัตกุมารนั้น สอนให้สำเร็จการศึกษาได้โดยรวดเร็ว ศิลปะแม้ของราชกุมารนอกนี้ก็สำเร็จโดยลำดับกันมา พวกราชกุมารเหล่านั้นให้เครื่องคำนับไหว้อาจารย์แล้ว แวดล้อมสุตโสมออกเดินทางไป ลำดับนั้น สุตโสมจึงพักยืนอยู่ในระหว่างทางที่จะแยกกัน เมื่อจะส่งราชบุตรเหล่านั้นกลับจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายแสดงศิลปะแก่พระราชมารดาบิดาของตนแล้ว จักตั้งอยู่ในราชสมบัติ ครั้นตั้งอยู่ในราชสมบัติแล้ว พึงกระทำตามโอวาทของเรา. ทำอย่างไรท่านอาจารย์. ท่านทั้งหลายจงรักษาอุโบสถทุกวันครึ่งเดือน อย่าได้กระทำการเบียดเบียน ราชบุตรเหล่านั้น รับคำเป็นอันดี แม้พระโพธิสัตว์ก็ทรงทราบล่วงหน้า อยู่แล้วว่า **มหาภัยจักเกิดพ้นในพระนครพาราณสี เพราะอาศัยพรหมทัตกุมาร** ดังนี้ เพราะปรากฏในองค์วิทยา จึงได้ให้โอวาทแก่พวกราชกุมารเหล่านั้นแล้วส่งไป.

ราชบุตรเหล่านั้นทุก ๆ พระองค์ ไปถึงชนบทของตน ๆ แล้วแสดงศิลปะแก่พระราชมารดาบิดาของตนแล้ว ตั้งอยู่ในราชสมบัติแล้วต่างส่งราชสาส์นพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการเพื่อให้ทราบความที่ตนตั้งอยู่ในราชสมบัติแล้ว และประพฤติอยู่ในโอวาทด้วย พระมหาสัตว์ได้ทรงทราบข่าวสาส์นนั้น แล้วทรงตอบพระราชสาส์นไปว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ในบรรดาพระราชาเหล่านั้น **พระเจ้าพาราณสี**เว้นมังสะเสียแล้วเสวยอาหารไม่ได้ แม้ในวันอุโบสถพวกห้องเครื่องต้นก็ต้องเก็บมังสะไว้ถวายท้าวเธอ อยู่มาวันหนึ่ง เนื้อที่เก็บไว้อย่างนั้น พวกโกไลยสุนัข ในพระราชวังกินเสียหมด เพราะความเลินเล่อของคนทำเครื่องต้น คนทำเครื่องต้นไม่เห็นมังสะ จึงถือกหาปณะกำมือหนึ่งเที่ยวไป ก็ไม่อาจจะหามังสะได้ จึงดำริว่า ถ้าหากเราจักตั้งเครื่องเสวยไม่มีมังสะ เราก็จะไม่มีชีวิต จักทำอย่างไรเล่าหนอ ครั้นนึกอุบายได้ในเวลาค่ำจึงไปสู่ป่าช้าผีดิบ ตัดเอาเนื้อตรงขาของบุรุษที่ตายเมื่อครู่หนึ่งนั้น นำมาทำให้สุกดีแล้ว หุงข้าวจัดแจงตั้งเครื่องเสวย พร้อมด้วยมังละ พอพระราชาวางชิ้นมังสะลง ณ ปลายพระชิวหา ชิ้นมังสะนั้น ก็แผ่ไปสู่เส้นประสาทที่รับรสทั้ง ๗ พัน ซาบซ่านไปทั่วพระสรีระ มีคำถามสอดเข้านาว่า ที่เป็นดังนี้ เพราะเหตุไร เฉลยว่า เพราะเคยเสวยมาก่อนแล้ว.

ได้ยินว่า ในอัตภาพต่อกันที่ล่วงไปแล้ว ท้าวเธอเกิดเป็นยักษ์กิน เนื้อมนุษย์เสียเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น เนื้อมนุษย์จึงได้เป็นสิ่งที่โปรดปรานของพระองค์ ท้าวเธอทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักนิ่งเสียแล้วบริโภคคนทำเครื่องนี้ก็จักไม่บอกเนื้อชนิดนี้ แก่เรา จึงแกล้งถ่มให้ตกลงบนภาคพื้นพร้อมด้วยพระเขฬะ เมื่อคนทำเครื่องต้นกราบทูลว่า ขอเดชะ มังสะนี้หาโทษมิได้ เชิญพระองค์เสวยเถิด จึงทรงรับสั่งให้ราชเสวกออกไปเสียแล้ว ตรัสถามคนทำเครื่องต้นว่า เราเองก็ทราบว่าเนื้อนี้หาโทษมิได้ แต่

เนื้อนี้เรียกว่าเนื้ออะไร. ขอเดชะ เนื้อที่พระองค์เคยเสวยในวันก่อน ๆ ในวันอื่น เนื้อนี้ ไม่มีรสอย่างนั้นมิใช่หรือ ขอเดชะ. พึงทำได้ดีในวันนี้เอง แม้เมื่อก่อน เจ้าก็ทำอย่างนี้มิใช่หรือ. ลำดับนั้น ท้าวเธอทรงทราบว่า คนทำเครื่องต้นนั้นนิ่งอยู่ จึงรับสั่งต่อไปว่า จงบอกมาตามความจริงเถิด ถ้าเจ้าไม่บอก เจ้าจะไม่มีชีวิต คนทำเครื่องต้นจึงทูลขอพระราชทานอภัยแล้ว ก็กราบทูลตามความเป็นจริง พระราชารับสั่งว่า เจ้าอย่าเอ็ดไป เจ้าจงกินมังสะที่ทำตามธรรมดา แล้วจงนำเนื้อมนุษย์ให้แก่เราอย่างเดียว คนทำเครื่องต้นทูลถามว่า ขอเดชะ ทำได้ยากมิใช่หรือ อย่ากลัวเลย ไม่ใช่ของยาก คนทำเครื่องต้นจึงทูลถามว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์จักได้มาจากไหนเป็นนิตย์เล่า. ตนในเรือนจำมีอยู่มากมายมิใช่หรือ.

จำเดิมแต่นั้น เขาก็ได้กระทำตามพระราชบัญชาทุกประการ ครั้นต่อมาพวกนักโทษในเรือนจำหมด คนทำเครื่องต้นจึงกราบทูลว่า. บัดนี้ข้าพระองค์จักกระทำอย่างไรต่อไป เจ้าจงทิ้งถุงทรัพย์พันหนึ่งไว้ที่ระหว่างทาง คนใดหยิบเอาถุงทรัพย์นั้น จงจับคนนั้น โดยตั้งข้อหาว่า เป็นโจร แล้วฆ่าทิ้งเสีย เขาได้กระทำตามพระราชบัญชานั้นแล้ว ครั้นต่อมาไม่พบแม้คนที่มองดูถุงทรัพย์พันหนึ่งนั้น เพราะความกลัว จึงทูลถามว่าขอเดชะบัดนี้ข้าพระองค์จักการทำอย่างไรต่อไป ในเวลาตีกลองยามเที่ยงคืนพระนครย่อมเกิดความอลหม่าน เวลานั้นเจ้าจงยืนดักอยู่ที่ตรอกบ้านหรือถนนหรือหนทางสี่แพร่งแห่งหนึ่ง จงฆ่ามนุษย์เอาเนื้อมา จำเดิมแต่นั้นมา เขาก็ได้ทำอย่างนั้นเอาเนื้อที่ล่ำ ๆ ไป ซากศพปรากฏอยู่ในที่นั้น ๆ พระนครก็อากูลไปด้วยซากศพ ได้ยินเสียงประชาชนคร่ำครวญว่า มารดาของเราหายไป บิดาของเราหายไป พี่ชาย น้องชายของเราหายไป พี่สาว น้องสาวของเราหายไป.

ชาวนครทั้งกลัวทั้งหวาดเสียว ปรึกษากันว่า คนเหล่านั้นถูกราชสีห์กิน หรือถูกเสือกิน หรือถูกยักษ์กินหนอ เมื่อตรวจดูก็เห็นปากแผลที่ท้องประหาร จึงสันนิษฐานกันว่า เห็นจะเป็นโจรมนุษย์คนหนึ่ง กินคนเหล่านั้นเป็นแน่ มหาชนจึงประชุมกันร้องทุกข์ที่พระลานหลวง พระราชาตรัสถามว่า อะไรกันพ่อ ขอเดชะ ในพระนครนี้เกิดมีโจรกินคนขึ้นแล้ว ขอพระองค์จงรับสั่งให้จับโจรกินคนนั้นเสียเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เราจักรู้ได้อย่างไรเล่า เราเป็นคนรักษาพระนครเที่ยวไปตรวจดูหรือ มหาชนปรึกษากันว่า พระราชาไม่ทรงเป็นธุระทางการเมือง เพราะฉะนั้น พวกเราจักพากันไปแจ้งแก่ท่านกาฬหัตถีเสนาบดีเถิด จึงพากันไปบอกเนื้อความนั้น แก่ท่านเสนาบดี กราบเรียนว่า ควรจะสืบจับตัวผู้ร้ายให้ได้ ท่านเสนาบดีมีบัญชาว่า พวกท่านจงรออยู่สัก ๗ วันก่อน เราจักสืบจับตัวผู้ร้ายเอามาให้พวกท่านคะจงได้ แล้วส่งมหาชนกลับไป.

ท่านเสนาบดีบังคับพวกบุรุษว่า ดูก่อนพ่อทั้งหลาย เขาลือกันว่าโจรกินคนมีอยู่ในพระนคร พวกท่านจงไปซุ่มอยู่ในที่นั้น ๆ จับเอาตัวมันมาให้ได้ พวกบุรุษเหล่านั้นรับคำสั่งแล้ว ตั้งแต่นั้นมา ก็คอยสอดแนมพระนครอยู่เสมอ. แม้คนทำเครื่องต้นแอบอยู่ที่ตรอกบ้านแห่งหนึ่ง ฆ่าหญิงคนหนึ่งได้แล้ว ปรารภจะเอาเนื้อตรงที่ล่ำ ๆ บรรจุลงในกระเช้า ทันใดนั้น พวกบุรุษเหล่านั้น จึงจับคนทำเครื่องต้นนั้นโบยแล้วมัดมือไพล่หลัง ร้องประกาศดัง ๆ ว่า พวกเราจับโจรกินคนได้แล้ว ประชาชนพากันห้อมล้อมคนทำเครื่องต้นนั้น ขณะนั้นบุรุษทั้งหลายมัดเขาไว้อย่างมั่นคงแล้วผูกกระเช้าเนื้อไว้ที่คอเอาตัวไปแสดงแก่ท่านเสนาบดี. ลำดับนั้น ท่านเสนาบดี ครั้นพอได้เห็นคนนำเครื่องต้นนั้นแล้ว จึงดำริว่า คนผู้นี้กินเนื้อนี้เอง หรือเอาไปปนกับเนื้ออื่นแล้วจำหน่าย หรือว่าฆ่าตามพระราชบัญชา เนื้อจะถามเนื้อความนั้น จึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

ดูก่อนคนทำเครื่องต้น ทำไมเจ้าจึงทำกรรมอัน ร้ายกาจเช่นนี้ได้ เจ้าเป็นคนหลง ฆ่าหญิงและชาย ทั้งหลายได้ เพราะเหตุแห่งเนื้อ หรือ เพราะเหตุแห่ง ทรัพย์.

ในคาถานั้น ท่านเสนาบดีเรียกคนทำเครื่องต้นว่า **รสกะ** ต่อนี้ไป บัณฑิตพึงทราบข้อความที่เกี่ยวเนื่องกันอย่างง่าย ๆ ด้วยอำนาจพระบาลีที่เป็นคำถามและคำโต้ตอบกัน.

ลำดับนั้น คนทำเครื่องต้นจึงกล่าวกะท่านเสนาบดีนั้นว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ มิใช่เพราะเหตุแห่งตน มิใช่ เพราะเหตุแห่งทรัพย์ มิใช่เพราะเหตุแห่งลูกเมียหรือ สหายและญาติ เป็นด้วยพระจอมภูมิบาลนายข้าพเจ้า พระองค์เสวยมังสะนี้นะท่าน.

ลำดับนั้น ท่านเสนาบดีจึงกล่าวกะคนทำเครื่องต้นนั้นว่า

ถ้าเจ้าขวนขวายในกิจของเจ้านาย กระทำกรรม อย่างร้ายกาจเช่นนี้ เวลาเช้าเจ้าไปถึงภายในพระราวัง แล้ว พึงแถลงเหตุนั้นต่อเราในที่เฉพาะพระพักตร์ พระเจ้าอยู่หัว.

ลำดับนั้น คนทำเครื่องต้นจึงกล่าวกะท่านเสนาบดีนั้นว่า

ข้าแต่ท่านกาพหัตถีผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักกระทำ ตามคำสั่งสอนของท่าน เวลาเช้าข้าพเจ้าไปถึงภายใน พระราชวังแล้ว จักแถลงถึงเหตุนั้น ต่อท่านเฉพาะ พระพักตร์พระเจ้าอยู่หัว.

คำว่า **ภควา** ในคาถานั้นเป็นคำกล่าวแสดงถึงความเคารพ ท่านเสนาบดีเพื่อจะทดลองดูว่า คนทำเครื่องต้นนี้พูดความจริงหรือว่าพูดเท็จเพราะกลัวตาย จึงได้กล่าวอย่างนี้. คำว่า **กรรมอย่างร้ายกาจ** หมายถึงกรรมคือการฆ่ามนุษย์. คำว่า **เฉพาะพระพักตร์** หมายความว่า เจ้าจงไปยืนอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์แล้วพึงกล่าวอย่างนี้ คนทำเครื่องต้นนั้น เมื่อจะรับคำจึงได้กล่าวคาถาด้วยประการนั้นแล.

ลำดับนั้น ท่านเสนาบดีจึงสั่งให้มัดจำคนทำเครื่องต้นนั้นไว้ให้มั่นคง เมื่อราตรีสว่างแล้ว จึงปรึกษากับพวกอำมาตย์และชาวเมือง เมื่อร่วมฉันทะกันทั้งหมดแล้ว วางอารักขาในที่ทุกแห่ง การทำพระนครให้อยู่ในเงื้อมมือ ผูกกระเช้าเนื้อไว้ที่คอคนทำเครื่องต้น นำตัวเข้าไปยังพระราชนิเวศน์ ได้เกิดเสียงเซ็งแซ่ขึ้นทั่วพระนครแล้ว วันวานนี้ พระราชาเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ยังมิได้เนื้อในเวลาเย็น จึงประทับนั่งรอท่าด้วยหมายพระทัยว่า คนทำเครื่องต้นจักมาในบัดนี้ ประทับรออยู่จนตลอดคืนยังรุ่ง แม้วันนี้คนทำเครื่องต้นก็ยังไม่มา ครั้นได้ทรงสดับ เสียงเซ่งแซ่ของชาวเมือง จึงทรงดำริว่า นั่นเรื่องอะไรกันหนอ ทอดพระเนตรโดยช่องพระแกล ก็ได้ทรงเห็นคนทำเครื่องต้น ถูกเขานำมาด้วยอาการอย่างนั้น ทรงพระดำริว่า เหตุนี้ปรากฏขึ้นแล้ว ทรงตั้งพระสติมั่นคงประทับนั่งบนบัลลังก์ แม้กาฬหัตถีเสนาบดี เข้าไปเฝ้าพระองค์ทูลไต่สวนข้อความ พระองค์จึงทรงแถลงแก่เสนาบดีนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ครั้นราตรีสว่างแล้ว พระอาทิตย์อุทัย กาฬ-
เสนาบดีได้นำตัวคนทำเครื่องต้นเข้าเฝ้าพระราชา
ครั้นเฝ้าพระราชาแล้วจึงกราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่

มหาราชเจ้า ได้ยินว่า คนทำเครื่องต้นถูกพระองค์ใช้ให้ไปฆ่าหญิงและชายเป็นอันมาก พระองค์เสวยเนื้อมนุษย์เป็นความจริงแลหรือ.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสตอบว่า

ดูก่อนท่านกาพะ อย่างนั้น ๆ เป็นความจริง คนทำเครื่องต้นนั้น เราได้ใช้มันไปเอง เมื่อมันทำกิจของเรา ท่านบริภาษมันทำไมกัน.

คำว่า **กาพะ** ในคาถานั้น หมายถึงท่านกาพหัตถีเสนาบดี พระราชาถูกเสนาบดีผู้มีเดชไต่สวน ไม่อาจจะทรงให้การเท็จได้ จึงตรัสอย่างนี้ว่า อย่างนั้น ๆ เป็นความจริง. คำว่า **เป็นความจริง** ในคาถานั้นเป็นคำขยาย. ความของคำข้างหน้า. คำว่า **กิจของเรา** คือความเจริญของเรา. คำว่า **ทำ** คือกระทำอยู่. คำว่า **ทำไม** อธิบายว่า ท่านบริภาษนั้นเพราะเหตุไร.

ลำดับนั้น พระราชาจึงรับสั่งว่า ท่านทำราชกิจยากที่คนอื่นจะทำได้น่าชมเชยจริงนะ แล้วตรัสขู่เสนาบดีให้กลัวว่า ดูก่อนท่านกาพหัตถี โจรอื่นท่านไม่จับ ให้จับคนใช้ของเรา เสนาบดีได้สดับคำนั้นดำริว่า พระราชาทรงรับสารภาพด้วยพระโอษฐ์ของพระองค์เอง เธอร้ายกาจน่าสยดสยอง เธอกินเนื้อมนุษย์มาตลอดกาลถึงเพียงนี้ เราจักลองทูลห้ามเธอดู ดังนี้แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำอย่างนี้อีกต่อไปเลย อย่าเสวยเนื้อมนุษย์เลย. พระราชาตรัสว่า ดูก่อนท่านกาพหัตถี ท่านพูดอะไร เราไม่อาจจะอดเนื้อมนุษย์ได้. ขอเดชะ ถ้าพระองค์อดไม่ได้ พระองค์เองจักทำพระองค์และบ้านเมืองให้พินาศ. แม้เราจักต้องพินาศด้วยอาการอย่างนี้ เราก็ไม่อาจที่จะอดเนื้อมนุษย์นั้นได้. ลำดับนั้น เสนาบดีประสงค์จะให้ท้าวเธอรู้สึกพระองค์ จึงนำเอาเรื่องมาเล่าถวายดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล หาสมุทรแห่งหนึ่งมีปลาใหญ่อยู่ ๖ ตัว ชื่ออานนท์ตัวหนึ่ง ชื่ออุปนันทะตัวหนึ่ง ชื่ออัชโฌหารตัวหนึ่ง ปลาใหญ่ทั้ง ๓ ตัวนี้ยาวถึง ๕๐๐ โยชน์ ชื่อติมิงคละตัวหนึ่ง ชื่อคิมิรมิงคละตัวหนึ่ง ชื่อมหาติมิรมิงคละตัวหนึ่ง ปลาใหญ่ ๓ วันยาว ๑,๐๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ทั้ง ๖ ตัวนั้น แม้ทั้งหมดมีหินและสาหร่ายเป็นภักษาหาร บรรดาปลาทั้ง ๖ ตัวนั้น ปลาอานนท์อยู่ในส่วนข้างหนึ่งแห่งมหาสมุทร ฝูงปลาเป็นอันมากพากัน เข้าไปหาปลาอานนท์นั้น. วันหนึ่ง ปลาเหล่านั้นคิดกันว่า พระราชาของสัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้าทั้งหมด ย่อมปรากฏ แต่พระราชาของพวกเรายังไม่มี พวกเราจักกระทำปลาตัวหนึ่งให้เป็นพระราชา ปลาทั้งหมดได้รวมกันเป็นเอกฉันท์ยกปลาอานนท์ขึ้นเป็นพระราชา จำเดิมแต่นั้นมา ปลาเหล่านั้นก็ไปบำรุงปลาอานนท์นั้นทุกเวลาเย็นและเวลาเช้า.

อยู่มาวันหนึ่ง ปลาอานนท์กินหินและ สาหร่ายอยู่ ณ ภูเขาแห่งหนึ่ง กินปลาตัวหนึ่งโดยไม่รู้สึกว่าเป็นปลา สำคัญว่าเป็นสาหร่าย เนื้อปลานั้นแผ่ไปทั่วสรีระของมัน มันคิดว่า นี้อะไรหนอช่างอร่อยเหลือเกิน จึงคายออกมาดูเห็นเป็นชิ้นปลา คิดว่า เราไม่รู้จักกินมานาน ถึงเพียงนี้ จำเดิมแต่นั้นก็คิดต่อไปว่า พวกปลามาสู่ที่บำรุงของเราทั้งเวลาเช้าและเวลาเย็น เวลากลับ ไป เราจะกินมันตัวหนึ่งหรือสองตัว แต่เมื่อจะกินมันโดยเปิดเผย ปลาแม้ตัวหนึ่งก็จักไม่เข้าใกล้เรา จักพากันหนีไปเสียหมด เราจักต้องทำอย่างแนบเนียน เราจักจับตัวที่โค้งคำนับเราหลังที่สุดกิน ดังนี้แล้วได้กระทำตามที่ตนดำริไว้ทุกประการ ปลาเหล่านั้น ถึงความสิ้นไปโดยลำดับ จึงคิดกันว่า ภัยเกิดขึ้นแก่พวกญาติของเราจากที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ปลาฉลาดตัวหนึ่งคิดว่า กิริยาของปลาอานนท์ไม่ชอบใจเราเลย เราจักคอยจับกิริยาของเขา เมื่อฝูงปลาไปสู่ที่บำรุงแล้ว ได้แฝงตัวอยู่ในหูของปลาอานนท์ ปลา

อานนท์ส่งฝูงปลาไปแล้ว กินตัวที่ไปที่หลังเสีย ปลาฉลาดตัวนั้นเห็นการกระทำอย่างนั้น จึงไปบอกแก่พวกของตน ปลาเหล่านั้น ตกใจกลัวพากันหนีไปจนหมด. จำเดิมแต่วันนั้นมา ปลาอานนท์มิได้กินอาหารอย่างอื่นเลย เพราะคิดรสในเนื้อปลา มันถูกความหิวบีบคั้นมากขึ้นมีความลำบากอยู่ คิดว่า ปลาเหล่านั้นไปแอบซ่อนอยู่ที่ไหนหนอ เนื้อเที่ยวหาปลาเหล่านั้น เห็นภูเขาลูกหนึ่ง คิดว่าชะรอยมันจะอาศัยภูเขาลูกนี้อยู่เพราะกลัวเรา เพราะฉะนั้น เราจะลองโอบภูเขาตรวจดู จึงเอาหางและหัวโอบภูเขาไว้โดยรอบทั้งสองข้าง. ลำดับนั้น มันดำริต่อไปว่า ปลาจักอยู่ในที่นี้ทั้งหมด จักหนีไปทางไหนได้ แล้วโอบภูเขาเข้าไว้ มองเห็นหางของตนเองเข้า ก็โกรธด้วยสำคัญว่า ปลาตัวนี้มันลวงเราอาศัยภูเขาแอบอยู่ จึงชุบทางของตนเองประมาณ ๕๐ โยชน์ไว้มั่นคง ด้วยสำคัญว่าปลาอื่น แล้วเคี้ยวกินเสียอย่างเอร็ดอร่อย จนเถิดทุกขเวทนาขึ้น พวกปลามาประชุมกัน เพราะกลิ่นเลือดฟุ้ง จึงดึงมากินตลอดถึงศีรษะ ปลาอานนท์ไม่อาจกลับตัวได้เพราะตัวใหญ่ ได้ถึงความสิ้นชีวิตในที่นั้นเอง กองกระดูกได้เป็นเหมือนภูเขาใหญ่ ดาบสและปริพาชกผู้เที่ยวทางอากาศได้มาเล่าให้พวกมนุษย์ฟัง พวกมนุษย์ในชมพูทวีปจึงรู้กันทั้งหมด.

กาฬหัตถิเสนาบดีเมื่อจะนำเรื่องนั้นมาแสดง ได้กล่าวคาถาว่า

ปลาอานนท์ตัวติดอยู่ในรสของปลาทุกชนิด กินปลาพวกเดียวกัน เมื่อบริษัทหมดไป กินตัวเองตายไปแล้ว พระองค์เป็นผู้ประมาทแล้ว ยินดีในการเสพรส ถ้ายังเป็นพาลไม่รู้สึกต่อไป จำจะต้องทิ้งพระโอรสพระธิดาและพระประยูรญาติกลับมาเสวยพระองค์เอง เหมือนอย่างปลาอานนท์ฉะนั้น.

ขอให้ความพอพระทัยของพระองค์จงจืดจางลง
เพราะได้ทรงสดับเรื่องนี้ ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์
อย่าได้เสวยเนื้อมนุษย์เลยนะ ข้าแต่พระองค์ผู้ปกครอง
ประชาชน ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำแคว้นทั้งมวลนี้
ให้ว่างเปล่าเหมือนอย่างปลาฉะนั้น เลย.

มีอรรถาธิบายว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ในกาลนานมาแล้ว ที่มหาสมุทรมีปลาใหญ่ตัวหนึ่งชื่อว่า อานนท์ ตัวยาวประมาณ ๕๐๐ โยชน์ เป็นพระราชาของพวกปลาทั้งหมด อาศัยอยู่ในข้างแห่งหนึ่งของมหาสมุทร ปลาอานนท์นั้นเป็นสัตว์คิดอยู่ในรสของปลาที่เป็นชาติเดียวกับนี้ กินปลาทั้งหลายที่เป็นชาติเดียวกัน เมื่อบริษัทปลาถึงความสิ้นไปแล้ว ไม่จับอาหารอย่างอื่น โอบภูเขาไว้และเคี้ยวกินท่อนหางของตนเอง ซึ่งยาวประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ด้วยสำคัญว่าเป็นปลา ตายแล้วคือถึงความตาย บัดนี้กองกระดูกประมาณเท่าภูเขามีอยู่ในมหาสมุทร. พระองค์เป็นผู้ติดอยู่ในตัณหา ทรงประมาทแล้ว คือถึงความเป็นผู้ประมาท ยินดีแล้วคือมีพระทัยยินดียิ่งในการเสพรสของเนื้อมนุษย์ ถ้าพระองค์ยังเป็นพาลมีปัญญาทราม มิได้รู้สึกคือไม่ทรงทราบความทุกข์ ซึ่งจะบังเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป พระองค์ก็จำจะต้องทิ้งพระโอรสพระชายาพระประยูรญาติ และพระสหาย เมื่อไม่ได้อาการอย่างอื่น ถูกควานหิวบีบคั้นดิ้นกระเสือกกระสนอยู่ทั่วพระนคร ครั้นไม่ได้เนื้อมนุษย์ก็จะกินตนเอง ชื่อว่าย่อมกินตนเองเหมือนอย่างปลาใหญ่มีชื่อว่า อานนท์ฉะนั้น. ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ทรงสดับอุทาหรณ์ที่ข้าพระองค์นำมาเล่าความนี้แล้ว ขอให้ความพอพระทัยของพระองค์จงเสื่อมคลายหายไปเสียเถิด ข้าแต่พระราชา พระองค์อย่าได้เสวยเนื้อมนุษย์อีกเลย ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้เป็นใหญ่กว่าประชาชนผู้

เป็นสัตว์ ๒ เท้าผู้เจริญ พระองค์อย่าได้ทรงกระทำพระนครคือแคว้นกาสีของพระองค์ให้ว่างเปล่าไปจริง ๆ เหมือนปลาอานนท์กระทำมหาสมุทรให้ว่างเปล่าฉะนั้นเลย.

พระราชทรงสดับคำนั้น จึงตรัสว่า ดูก่อนท่านกาฬหัตถีผู้เจริญ ท่านรู้เรื่องเปรียบเทียบผู้เดียวหรือ แม้ถึงตัวเราก็คงไม่รู้บ้างละซินะ โดยที่พระองค์ทรงติดอยู่ในเนื้อมนุษย์ จึงนำเรื่องเก่าแก่มาแสดงตรัสคาถาว่า

กุฏุมพีนามว่า สุชาต โอรสเกิดแก่ตัวของเขา
ไม่ได้ชิ้นชมพู่ เขาตายเพราะสิ้นไปแต่งชิ้นชมพู่ฉันใด
ดูก่อนท่านกาพะ แม้ตัวเราก็ฉันนั้นเคยบริโภคอาหาร
มีรสอันสูงสุดแล้ว เมื่อไม่ได้เนื้อมนุษย์ก็เห็นจะไม่มี
ชีวิตอยู่ได้เป็นแน่.

คำว่า **เขา** ในคาถานั้น หมายถึงกุฏุมพีสุชาต.

เรื่องมีว่า ในอดีตกาล กุฏุมพีชื่อว่าสุชาต ในพระนครพาราณสี เห็นฤาษี ๕๐๐ ผู้มาแต่ป่าหิมพานต์ เพื่อต้องการจะได้ฉันรสเค็มและเปรี้ยว นิมนต์ฤาษีเหล่านั้นให้อยู่ในสวนของตนบำรุงอย่างดี ในเรือนของกุฏุมพีนั้นได้จัดภิกษา ๕๐๐ ไว้เป็นนิตย์ แต่ดาบสเหล่านั้น บางคราวก็ไปเทียวภิกษาในชนบท นำชิ้นชมพู่ใหญ่มาฉันเสียบ้าง เวลาที่ดาบสเหล่านั้นนำชิ้นชมพู่มาฉัน สุชาตคิดว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่มา ๓ - ๔ วันเข้าวันนี้ ท่านไปไหนหนอ เขาให้บุตรจับนิ้วมือของตน จูงไปในสำนักของดาบสเหล่านั้นในเวลาที่ท่านกำลังฉัน เวลานั้นดาบสที่เป็นนวกะที่สุดให้น้ำบ้วนปากแก่ดาบสผู้ใหญ่ทั้งหลายแล้วฉันชิ้นชมพู่อยู่ สุชาตไหว้พวกดาบสแล้วนั่งถามว่า พระ

ผู้เป็นเจ้าฉันอะไร. พวกดาบสตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เราฉันชิ้นชมพู่ใหญ่ กุมารได้ยินดังนั้นเกิดความอยากขึ้น. ลำดับนั้น ท่านเจ้าคณะจึงสั่งให้ ให้กุมารนั้นหน่อยหนึ่ง เขากินชิ้นชมพู่นั้น แล้วคิดอยู่ในรส รบเร้าขออยู่บ่อย ๆ ว่า พ่อจงให้ชิ้นชมพู่แก่ฉัน พ่อจงให้ชิ้นชมพู่แก่ฉันบ้าง ดังนี้ กุฏุมพีกำลังฟังธรรมพูดลวงบุตรว่า อย่าร้องไปเลยลูก เจ้ากลับบ้านแล้วจักได้กิน ดำริว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักรำคาญ เพราะอาศัยบุตรของเรานี้ ปลอบบุตรอยู่ไม่ทัน บอกลาพวกฤาษีไปบ้าน ตั้งแต่ไปถึงบ้านแล้ว บุตรของเขาก็รบเร้าว่า พ่อจงให้ชิ้นชมพู่แก่ฉัน พวกฤาษีกล่าวว่า เราอยู่ในที่นี้มานานแล้ว จึงพากันกลับไปป่าหิมพานต์ กุฏุมพีไม่พบฤาษีในอารามได้ให้ชิ้นผลไม้มีมะม่วง ชมพู่ ขนุน และกล้วยเป็นต้น คลุกด้วยน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดแก่บุตร แต่ชิ้นผลไม้เหล่านั้นพอถูกปลายลิ้นของเขาก็เป็นเหมือนยาพิษที่ร้ายแรง เขาอดอาหารอยู่ ๗ วัน ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว พระราชาเนื้อทรงนำเหตุนี้มาแสดง จึงได้กล่าวถ้อยคำอย่างนี้ว่า ท่านกาฬะ เรากินรสที่สูง ไม่ได้เนื้อมนุษย์เห็นจักต้องตายเหมือนอย่างบุตรของสุชาตนั้นแล อธิบายว่า บุตรของสุชาตไม่กินอาหารอย่างอื่นตายแล้ว เพราะสิ้นไปแห่งชิ้นชมพู่นั้น. คำว่า **อาหาร** หมายถึงขาทนียะ. คำว่า **มีรสสูงสุด** คือ มีรสอันอุดม. คำว่า **ละ** คือ จักละชีวิต พระบาลีเป็น **หิสฺสามิ** ดังนี้ก็มี.

ในลำดับนั้น กาฬหัตถีเสนาบดีคิดว่า พระราชานี้คิดอยู่ในรสเสียเหลือเกิน เราจักนำอุทาหรณ์อื่น ๆ นาแสดงแก่พระองค์อีก แล้วทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงงดเสียเถิด พระราชาตรัสว่า เราไม่อาจจะงดเว้น เนื้อมนุษย์ได้ ขอเดชะ ถ้าพระองค์ไม่งด พระองค์จะต้องเสื่อมจากพระญาติวงศ์และสิริราชสมบัติ แล้วเล่าเรื่องถวายดังต่อไปนี้.

ข้าแต่มหาราชเจ้า ในอดีตกาล ในเมืองพาราณสีนี้มีสกุลเศรษฐี รักษาศีล ๕ อยู่สกุลหนึ่ง สกุลนั้นมีบุตรคนหนึ่ง เป็นทีรักใคร่ชอบใจของมารดาบิดา เป็นคนฉลาดเรียนจบไตรเพท มาณพนั้นได้ไปเที่ยวกับพวกเพื่อนที่หนุ่ม ๆ มีวัยรุ่นราวคราวเดียวกัน พวกเพื่อนเหล่านั้น กินปลาและเนื้อเป็นต้น ดื่มสุรากันทั้งนั้น แต่มาณพไม่กินเนื้อเป็นต้น ไม่ดื่มสุรา พวกเพื่อนเหล่านั้นจึงคิดว่า มาณพนี้ไม่ดื่มสุราจักไม่ออกค่าสุราให้แก่พวกเรา พวกเราจักหาอุบายให้เขาดื่มสุราให้จงได้ พวกเพื่อนเหล่านั้น จึงประชุมกันพูดกะเขาว่า ดูก่อนเพื่อน พวกเราจักเล่นมหรสพในสวน. ดูก่อนเพื่อน พวกท่านดื่มสุรา เราไม่ดื่ม พวกท่านจงไปกันเถิด. ดูก่อนเพื่อนพวกเราจักให้เอาน้ำนมไปสำหรับให้ท่านดื่ม. มาณพนั้น จึงรับว่าจะไปด้วย. พวกนักเลงไปถึงสวนแล้วห่อสุราอย่างแรงวางไว้หลายห่อ. ลำดับนั้น ครั้นถึงเวลาที่พวกเขาจะดื่มสุรา เขาจึงส่งน้ำนมให้มาณพ นักเลงคนหนึ่งพูดขึ้นว่า เพื่อนเอ๋ย ท่านจงเอาน้ำผึ้งใบบัวมาให้เรา ให้พวกเพื่อนนำห่อสุรานั้นมาแล้ว จับห่อใบบัวเจาะให้เป็นช่องในข้างให้ เอานิ้วมืออุดที่ปากช่องแล้วยกมาดื่น แม้พวกเพื่อนพวกนี้ก็ได้นำมาดื่มอย่างนั้น มาณพถามว่า นั่นห่ออะไร. นี้เรียกว่า โบกขรมธุ น้ำผึ้งใบบัว. ขอให้ฉันลองดูหน่อยเถิด พวกนักเลงเหล่านั้นพูดว่า ให้แกลองดหน่อยแล้วส่งให้. มาณพนั้นดื่มสุราด้วยความสำคัญว่า น้ำผึ้งใบบัว. ลำดับนั้นพวกเพื่อนได้ให้เนื้อปิ้งแก่เมา มาณพได้กินเนื้อปิ้งนั้นแล้ว เมื่อมาณพนั้นดื่มอย่างนี้บ่อย ๆ เข้าก็เมา ในเวลาที่เขาเมาแล้ว พวกเพื่อน ๆ จึงบอกว่า นั่นไม่ใช่น้ำผึ้งใบบัว นั่นแหละสุราละ. มาณพนั้นจึงกล่าวว่า เราไม่รู้จักรสอร่อยอย่างนี้มาเป็นเวลานานถึงเพียงนี้ ท่านผู้เจริญจงนำสุรามาให้อีก. พวกนักเลงเหล่านั้นก็ได้ให้

สุราอีก มาณพนั้นได้เป็นผู้อยากดื่มมาก ครั้นตัวขอเขาบ่อย ๆ เขตก็ตอบว่าหมดแล้ว. มาณพนั้นจึงส่งแหวนให้กล่าวว่า จงไปเอาสุรามาเถิดเพื่อน เขาดื่มกับพวกเพื่อนตลอดวันยังค่ำ เมาจนตาแดง ตัวสั่นพูดอ้อแอ้ ไปถึงบ้านแล้วก็นอน. ลำดับนั้น บิดาของเขาทราบว่า ลูกชายดื่มสุรา เมื่อลูกสร่างเมาแล้วจึงพูดว่า ลูกเอ๋ย เจ้าเกิดมาในตระกูลเศรษฐี ทำอย่างนี้ไม่เหมาะนะ เจ้าอย่าประพฤติอย่างนี้อีกเลย. เขาย้อนถามว่า คุณพ่อครับ ผมมีความผิดอย่างไร. พ่อตอบว่า เจ้ามีความผิดเพราะเจ้าดื่มสุรา ลูกย้อนว่า คุณพ่อพูดอะไร รสอร่อยเช่นนี้ ผมไม่เคยได้ดื่มมาเป็นเวลานานถึงเพียงนี้. พราหมณ์ผู้บิดาจึงขอร้องอยู่บ่อย ๆ แม้มาณพนั้น ก็ดังกล่าวยืนคำเดิมอยู่ว่า ผมไม่อาจจะงดการดื่มลงได้. ลำดับนั้น พราหมณ์จึงคิดว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ วงศ์สกุลของเราคงจักขาดสูญเป็นแน่ อีกทั้งทรัพย์ก็จักพลอยพินาศไปด้วย แล้วกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาณพเอ๋ย เจ้าเป็นผู้มีรูปร่างงาม เข้าเถิด
มาในตระกูลพราหมณ์ เจ้าไม่ควรในสิ่งที่ไม่ควรกิน
นะลูก.

คำว่า **ไม่ควรกินสิ่งที่ไม่ควรกิน** ในคาถานั้น หมายถึงเจ้าไม่สมควรที่จะกินสิ่งที่เจ้าไม่น่าจะกินเลย.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว บิดาจึงกล่าวต่อไปว่า งดเสียเถิดพ่อ ถ้าเจ้าไม่งด เจ้าของออกจากสมบัติและเรือนนี้ ข้าจักเนรเทศเจ้าออกจากแคว้น มาณพกล่าวว่า แม้คุณพ่อจักลงโทษถึงอย่างนี้ ผมก็จักออกไป ผมไม่อาจจะละสุราได้ดังนี้ แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่คุณพ่อ บรรดารสทั้งหลาย ปานะนี้นับ
ว่าเป็นรสอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำไมคุณพ่อจึงต้องห้ามผม

ผมจักไปในสถานที่ที่ผมได้รสเช่นนี้ ผมเป็นลูกที่
คุณพ่อไม่อยากจะเห็นหน้า ผมจักออกจากบ้านไป
จักไม่อยู่ในสำนักของคุณพ่อ.

คำว่า **รส** ในคาถานั้น อธิบายว่า รสทั้ง ๗ อย่างบรรดามี กล่าวคือ รสเค็ม รสเปรี้ยว รสขม รสเผ็ด รสขื่น รสหวาน รสฝาดนั้น ขึ้นชื่อว่าน้ำเมานี้ จัดว่าเป็นรสอันหนึ่ง. คำว่า **ผม** หมายถึงตัวผมผู้เดียวเท่านั้น. คำว่า **จักออก** คือ จักออกไปจากบ้าน.

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มาณพจึงกล่าวต่อไปว่า ผมจักไม่งดจากการดื่มสุรา คุณพ่อจะกระทำอย่างใดก็จงกระทำตามความพอใจของคุณพ่อเถิด พราหมณ์กล่าวว่า เมื่อเจ้าทิ้งข้าได้ แม้ข้าก็จักทิ้งเจ้าได้เหมือนกันแหละ แล้วกล่าวคาถาว่า

พ่อมาณพเอ๋ย ข้าจักได้บุตรที่เป็นทายาทแม้
เหล่าอื่นอีกอย่างเป็นแน่ แน่ะเจ้าคนชาติชั่ว จงพินาศ
เจ้าจงไปในสถานที่ที่ข้าไม่ได้ยินชื่อของเจ้า.

คำว่า **เจ้าจงไป** ในคาถานั้น มีอธิบายว่า เจ้าจะไปอยู่ในที่ใด เราไม่ได้ยินว่า เจ้าไปอยู่ ณ ที่โน้น เจ้าจงไป ณ ที่นั้น.

ลำดับนั้น พราหมณ์ผู้บิดาจึงนำตัวมาณพนั้นไปยังศาล กระทำไม่ให้เป็นลูกกัน ไล่ออกไป. มาณพนั้น ครั้นต่อมาก็กลายเป็นคนกำพร้า หาที่พึ่งมิได้ นุ่งผ้าขี้ริ้ว ถือกระเบื้องเที่ยวขอทาน อาศัยฝาเรือนแห่งใดแห่งหนึ่งตายแล้ว. กาฬหัตถีเสนาบดีนำเอาเหตุนี้มาแสดงแก่พระราชาแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ถ้าพระองค์ไม่ทรงการทำตามถ้อยคำของพวกข้าพระองค์ พวกชาวเมืองก็จะกระทำการเนรเทศพระองค์เสียเป็นแน่ แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์ก็เหมือนกัน จงทรงสดับถ้อยคำของข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักเนรเทศพระองค์เสียจากแว่นแคว้น เหมือนอย่างมาณพนักดื่ม ฉะนั้น.

แม้กาพหัตถีเสนาบดีได้นำเอาเรื่องอุปมาต่าง ๆ มาเล่าถวายอย่างนี้ พระราชาก็ไม่อาจจะอดเนื้อนั้นได้ ตรัสแสดงตัวอย่างเทียม แม้อย่างอื่นอีกต่อไป โดยคาถาว่า

สาวกของพวกฤาษีผู้มีตนอันอบรมแล้ว นามว่าสุชาต เขาอยากได้นางอัปสรจนไม่กินไม่ดื่มกามของมนุษย์ในสำนักกามอันเป็นทิพย์ เท่ากับเอาน้ำด้วยปลายหญ้าคา มาเทียบกับน้ำในมหาสมุทร.

ท่านกาพะ เราได้บริโภคของกินที่มีรสอย่างสูงแล้วไม่ได้เนื้อมนุษย์ เห็นจักต้องละชีวิตเหมือนอย่างสุชาต ฉะนั้นแล.

ก็นิทานแห่งคาถานี้ ตอนต้นเหมือนกับเรื่องที่กล่าวไว้แล้วคราวก่อน. คำว่า **ผู้มีตนอันอบรมแล้ว** หมายถึงฤาษีทั้ง ๕๐๐ เหล่านั้น ผู้ได้อบรมตนมาแล้ว. คำว่า **อยากได้นางอัปสร** มีเรื่องเล่าไว้ว่า ได้ยินว่า ในเวลาที่พวกฤาษีเหล่านั้นฉันชิ้นชมพู่ใหญ่ สุชาตทราบว่าท่านไม่มาแน่ จึงคิดว่า ท่านไม่มาด้วยเหตุไรหนอ ถ้าท่านไปไหน เราจักทราบ ถ้าท่านไม่ได้ไป เราจักได้ฟังธรรมในสำนักของท่าน แล้วไปสู่สวนไหว้เท้าของฤาษีทั้งหลายแล้ว นั่งฟังธรรมอยู่ในสำนักของเจ้าคณะ เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ท่านเจ้าคณะบอกให้กลับ จึงกล่าวว่า วันนี้ข้าพเจ้าจักพักแรมอยู่ในสวนนี้ ไหว้พวกฤาษี

แล้วเข้าไปยังบรรณศาลานอนแล้ว ครั้นพอเวลากลางคืน ท้าวสักกเทวราชมีหมู่นางอัปสรแวดล้อมแล้ว เสด็จมาไหว้พวกฤาษีพร้อมด้วยนางบริจาริกาของตน อารามทั้งสิ้นได้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน สุชาตคิดว่า นั่นอะไรกันหนอ จึงลุกขึ้นมองดูทางช่องบรรณศาลา มองเห็นท้าวสักกะมาไหว้พวกฤาษี มีนางเทพอัปสรแวดล้อมอยู่ เกิดความกำหนัด ด้วยอำนาจราคะพร้อมกับที่ได้เห็นพวกนางอัปสร ท้าวสักกะประทับนั่งสดับธรรมกถาแล้ว เสด็จกลับยังพิภพของพระองค์ ส่วนกุฎุมพี ครั้นวันรุ่งขึ้นไหว้พวกฤาษีแล้วถามปัญหาผู้ที่มาไหว้ท่านทั้งหลายเมื่อคืนนี้เป็นใครขอรับ. พวกฤาษีตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุนั่นแหละพระอินทร์ละ. เขาถามต่อไปว่า ผู้ที่นั่งแวดล้อมพระอินทร์อยู่นั่นเป็นอะไร. ตอบว่า นั่นแหละนางเทพอัปสร. เขาไหว้พวกฤาษีแล้วกลับไปบ้าน ตั้งแต่กาลที่เขาไปถึงบ้านแล้ว ก็พูดเพ้ออยู่ว่า ท่านจงให้นางอัปสรแก่เรา ท่านจงให้นางอัปสรแก่เราเถิด. ลำดับนั้น พวกญาติจึงห้อมล้อมเขา สำคัญว่า ถูกผีเข้าสิงดังนี้ จึงดีดนิ้วมือ กุฎุมพีนั้นกล่าวว่า เรามิได้พูดถึงอัปสรนี้ แก่เราพูดถึงเทพอัปสร. พวกญาติเหล่านั้นจึงแต่งตัวภรรยา และหญิงแพศยาพามาแสดงว่า นี้ไงนางอัปสร. เขาแลดูแล้วพูดว่า นี่ไม่ใช่นางอัปสร นี้เป็นนางยักษิณี แล้วบ่นเพ้อต่อไปว่า จงให้นางเทพอัปสรแก่เรา อดอาหารถึงความสิ้นชีวิตในเรือนของตนนั่นเอง เพราะฉะนั้น พระราชาจึงตรัสว่า

สุชาตนั้น อยากได้นางอัปสร จนไม่ยอมกินไม่
ยอมดื่มเท่ากับเอาน้ำด้วยปลายหญ้าคามาเทียบกับน้ำใน
มหาสมุทร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมุทฺเท อุทกํ มิเน** ความว่า ดูก่อนท่านกาฬหัตถีผู้เป็นสหาย บุคคลใดถือเอาน้ำด้วยปลายหญ้าคานำมาเทียบกับน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำในมหาสมุทรมีประมาณเพียงเท่านี้ ดังนี้ บุคคล

นั้นพึงเปรียบเทียบได้อย่างเดียว. ด้วยว่าน้ำในปลายหญ้าคามีประมาณน้อย เหลือเกิน ถ้าจะเปรียบเทียบกามของมนุษย์ในสำนักของกามทิพย์ ก็เป็นเช่นเดียวกันฉันนั้น เพราะฉะนั้น สุชาตนั้นจึงไม่แลดูหญิงอื่น ปรารถนานางเทพอัปสรอย่างเดียว จึงตาย. พระราชาตรัสว่า สุชาตนั้นเมื่อไม่ได้กามอันเป็นทิพย์ก็ละชีวิตไปแล้วฉันใด แม้ตัวเราก็ฉันนั้น เมื่อไม่ได้เนื้อมนุษย์ซึ่งมีรสอันสูงสุด ก็จักละชีวิตเหมือนกันฉันนั้นแล.

ท่านกาฬหัตถีได้สดับดังนั้น จึงติดว่า พระราชาพระองค์นี้ ทรงติดอยู่ในรสอย่างมากมาย จักทูลเตือนให้พระองค์ทรงรู้สึก เมื่อจะแสดงเรื่องเปรียบเทียบว่าแม้สุพรรณหงส์ตัวเที่ยวบินไปทางอากาศ กินเนื้อสัตว์ชาติเดียวกันกับตน ก็พินาศมาแล้วเหมือนกัน แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เหมือนอย่างพวกหงส์ชาติธตรฐ เป็นสัตว์สัญจร
ไปทางอากาศ ได้ถึงความพินาศด้วยกันทั้งหมดเพราะ
บริโภคอาหารที่ไม่สมควร.

ข้าแต่มหาราชเจ้า ผู้เป็นจอมแต่งประชาชน ถึง
พระองค์ก็เหมือนกัน จงทรงสดับถ้อยคำของข้าพระ-
องค์ เพราะพระองค์เสวยมังสะที่ไม่ควรจะเสวย ฉะนั้น
เขาจักเนรเทศพระองค์.

อธิบายความในคาถานั้นว่า พวกหงส์ชาติธตรฐ ได้ถึงความตายด้วยกันทั้งหมด เพราะบริโภคอาหารที่มิใช่อาชีพของตน.

มีเรื่องเล่าไว้ว่า ได้ยินว่า ในอดีตกาล หงส์เก้าหมื่นตัวกินข้าวสาลีอยู่ในสุวรรณคูหาเขาจิตตกูฏ หงส์เหล่านั้น ไม่ยอมออกนอกถ้ำตลอด ๔ เดือนในฤดูฝน ถ้าออกไปปีกจะเต็มด้วยน้ำไม่อาจจะบินขึ้นได้ ต้องตกลงในมหาสมุทร

แน่ เพราะฉะนั้น จึงไม่ยอมออกนอกถ้ำ เมื่อจวนจะถึงฤดูฝน นำข้าวสาลีที่เกิดเองตามธรรมชาติมาจากชาตสระจนเต็มถ้ำ กินข้าวสาลีนั้น อยู่ด้วยกัน และในเวลาที่หงส์เหล่านั้นเข้าไปถ้ำแล้ว แมลงมุมตัวหนึ่งตัวมันเท่ากับล้อรถ ขึงใยไว้ที่ประตูถ้ำเดือนละเส้น ๆ ใยของมันเส้นหนึ่ง ๆ เท่าเชือกผูกโค. พวกหงส์จึงคิดจะทำลายใยแมลงมุมนั้น ให้อาหารแก่หงส์หนุ่มตัวหนึ่งสองส่วน หงส์หนุ่มตัวนั้น เมื่อสิ้นฤดูฝนจึงออกนำหน้าทำลายใยนั้นออกไป หงส์นอกนั้นก็เดินตามไปทางนั้น. ครั้นสมัยหนึ่ง ฤดูฝนล่าไปถึง ๕ เดือน หงส์เหล่านั้นก็หมดอาหาร ปรึกษากันว่า จะทำอย่างไรหนอ ตกลงกันว่า เมื่อเราทั้งหลายยังมีชีวิตอยู่ จักได้ไข่ แล้วจึงกินไข่เสียก่อน แล้วกินลูกหงส์ กินหงส์แก่เป็นลำดับมา เมื่อฤดูฝนถึง ๕ เดือน แมลงมุมขึงใยได้ ๕ เส้น พวกหงส์กินเนื้อพวกเดียวกันเป็นสัตว์มีกำลังน้อย. หงส์หนุ่มที่ได้อาหารสองส่วน ตีขาดได้เพียง ๔ เส้น ตีเส้น ที่ ๕ ไม่ขาด ติดอยู่ตรงนั้นเอง ถูกแมลงมุมเจาะศีรษะดื่มเลือดกินเสีย แม้ตัวอื่นมาตีอีกก็ติดอยู่ในเส้นนั้น อีกโดยทำนองนี้ถูกแมลงมุมดื่มเลือดกินจนหมด. เขากล่าวกันว่า ตระกูลธตรฐสูญในคราวนั้น เพราะฉะนั้น ท่านกาฬหัตถีเสนาบดีจึงกล่าวว่า หงส์เหล่านั้นถึงความพินาศด้วยกันทั้งหมด.

ในคาถาที่สองมีอธิบายว่า หงส์เหล่านั้น กินเนื้อของสัตว์ชาติเดียวกันซึ่งไม่ควรจะบริโภค ฉันใด แม้พระองค์ก็บริโภคเนื้อที่ไม่สมควรบริโภคฉันนั้นเหมือนกัน ในขณะนี้พระนครทั้งสิ้นเกิดภัยขึ้นแล้ว ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงงดเว้นเสียเถิด เพราะเหตุที่พระองค์ เสวยเนื้อมนุษย์ชาติเดียวกันซึ่งมิใช่เป็นอาหารที่ควรจะบริโภค. เพราะฉะนั้น ชาวเมืองเหล่านั้นจักพากันเนรเทศพระองค์เสียจากแว่นแคว้น.

แม้พระราชาก็ทรงมีพระประสงค์ จะทรงนำเรื่องอื่นมาเปรียบเทียบอีก แต่ชาวเมืองลุกขึ้นร้องว่า ท่านเสนาบดีทำอะไร จะเอาโจรกินเนื้อมนุษย์ไว้ทำใน ถ้าเธอจักไม่ยอมอด จงเนรเทศเธอเสียจากแคว้นก็แล้วกัน ไม่ให้ตรัสได้ต่อไป. พระราชาได้ทรงสดับ ถ้อยคำของตนหมู่มาก ตกพระทัยไม่อาจจะตรัสอะไรต่อไปได้ ท่านเสนาบดีกราบทูลต่อไปอีกว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์อาจงดได้หรือไม่ เมื่อพระราชาตรัสตอบว่า ไม่อาจ จึงจัดพระสนมกำนัลในทุกหมู่เหล่า ทั้งพระโอรสพระธิดา ล้วนประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ ให้มาเฝ้าอยู่พร้อมพรั่งข้างพระองค์ กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทอดพระเนตรพระญาติพระวงศ์หมู่อำมาตย์และสิริราชสมบัตินี้ พระองค์อย่าได้ทรงพินาศ ต้องพลัดพรากจากสิ่งเหล่านั้น จงงดจากการเสวยเนื้อมนุษย์เสียเถิด. พระราชาตรัสว่า คนและสมบัติเหล่านั้น มิได้เป็นที่รักของเรายิ่งไปกว่าเนื้อมนุษย์ เมื่อเสนาบดีกราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้น พระองค์ต้องเสด็จออกจากพระนครและแคว้นนี้ จึงตรัสว่า ท่านกาพหัตถีเสนาบดี ประโยชน์ด้วยราชสมบัติของเราไม่มี เรายอมออกจากพระนคร แต่จงให้ดาบเล่มหนึ่ง คนทำกับข้าวคนหนึ่ง ภาชนะใบหนึ่งแก่เรา. ครั้นนั้น ชาวพระนคร ให้ยกดาบเล่มหนึ่ง ภาชนะที่สำหรับทำเนื้อมนุษย์ให้สุกใบหนึ่ง กระเช้าและคนทำเครื่องต้นนั้นมาถวายพระราชานั้น แล้วกระทำการเนรเทศพระองค์เสียจากแคว้น เธอถือดาบพาคนทำเครื่องต้น ออกจากพระนครเข้าป่า ทำที่อยู่ที่ใต้ต้นไทรแห่งหนึ่งอยู่ในที่นั้น ได้ไปตักอยู่ที่ทางดง ฆ่าคนไปมาแล้ว นำมาให้คนทำเครื่องต้น คนทำเครื่องต้นนั้นได้ทำเนื้อให้สุกแล้ว ถวายพระราชาเป็นอยู่อย่างนี้ทั้งสองคน เมื่อเธอร้องว่า เราเป็นโจรกินคนชื่อ**โปริสาท** แล้ววิ่งไป ใครๆ

ไม่อาจจะดำรงอยู่โดยสภาพของตนได้ ล้มลง ณ ภาคพื้นทั้งหมด ในคนเหล่านั้น เธอปรารถนาคนใด ก็กระทำคนนั้นให้มีเท้าในเบื้องบน ให้มีศีรษะในเบื้องล่าง นำมาให้แก่คนทำเครื่องต้น วันหนึ่งไม่ได้เนื้อกลับมา เมื่อคนทำเครื่องต้นทูลถามว่า จะทำอย่างไร พระเจ้าข้า. ก็ตรัสว่า ยกหม้อขึ้นตั้งบนเขาเถิด. คนทำเครื่องต้นถามว่า เนื้อที่ไหนพระเจ้าข้า. ตรัสตอบว่า เราจักได้เนื้อ. คนทำเครื่องต้น ตัวสั่นด้วยมั่นใจว่า ชีวิตของเราคงไม่รอดเป็นแน่ ถวายบังคมพระราชาแล้วร้องไห้พลางก่อไฟยกหม้อขึ้นตั้งบนเตา. ครั้นนั้นพระเจ้าโปริสาทจึงประหารคนทำเครื่องต้นนั้นด้วยดาบ ฆ่าให้ตายแล้วจัดทำเนื้อให้สุกดีด้วยพระองค์เองเสร็จแล้วก็เสวย ตั้งแต่นั้นมาก็อยู่เพียงพระองค์เดียว ได้มนุษย์ใด ๆ มาต้องทำกินเอง เรื่องพระเจ้าโปริสาทดักทางมนุษย์ ได้กระฉ่อนเลื่องลือไปทั่วชมพูทวีปแล้วแล. *จบปัพพชนียกัณฑ์.*

ครั้นนั้น พราหมณ์คนหนึ่งมีสมบัติบริบูรณ์ ประกอบพาณิชยกรรมด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม เดินทางจากต้นดงถึงปลายดงเสมอ เขาคิดว่า เขาเล่าลือกันว่า โจรโปริสาทฆ่ามนุษย์เดินทางเสียเป็นอันมาก เราจักจ้างคนให้นำข้ามดงนั้น แล้วให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่พวกปากดง กล่าวว่า ท่านจงช่วยนำเราให้เดินพ้นดงไปทีเถิด แล้วเดินทางไปกับคนพวกนั้น ให้พวกเกวียนไปข้างหน้าทั้งหมด ส่วนตัวเองอาบน้ำลูบไล้เป็นอย่างดีแล้วก็ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทั้ง-ปวง นั่งบนยานน้อยที่สบายเทียมด้วยโคเผือก มีพวกนำข้ามดงแวดล้อมไปข้างหลังเขาทั้งหมด ขณะนั้นเจ้าโปริสาทขึ้นบนต้นไม้มองดู ไม่พอใจในคนอื่น ๆ ด้วยคิดว่า เราจะกินพวกเขาเหล่านี้ทำไมกัน พอเห็นพราหมณ์ก็อยากกินจนน้ำลายไหล เมื่อพราหมณ์นั้นเข้ามาใกล้ จึงลงจากต้นไม้ประกาศชื่อว่า เฮ้ย กูนี่แหละคือโจรโปริสาท ดังนี้ ๓ ครั้งแล้ว วิ่งแกว่งดาบดุจทำดวงตาของตน

เหล่านั้นให้เต็มด้วยทราย ไม่มีใครแม้สักคนเดียวที่สามารถจะทรงตนอยู่ได้ หมอบลงราบพื้นดินทั้งหมด เจ้าโปริสาทจับพราหมณ์ผู้นั่งบนยานนั้นที่เท้า ทำศีรษะให้ห้อยลงในเบื้องต่ำ ประหารศีรษะด้วยข้อเท้าแล้วแบกไป พวกรับอาสานำทางลุกขึ้นได้ จึงกล่าวว่า เฮ้ย พวกเรารับเอากหาปณะพันหนึ่งจากมือของพราหมณ์ การทำงานแห่งลูกผู้ชายของพวกเรา อาจหรือไม่อาจ อย่างไรก็ตาม ลองช่วยกันติดตามดูหน่อยเถิด ว่าแล้วก็พากันติดตามไป. ส่วนเจ้าโปริสาท เมื่อกลับเหลียวหลังดูไม่พบใคร ๆ จึงค่อยเดินไป. ขณะนั้น บุรุษผู้กล้าหาญสมบูรณ์ด้วยกำลังคนหนึ่ง วิ่งตามไปโดยเร็ว ทันเจ้าโปริสาท เจ้าโปริสาทเห็นบุรุษนั้น จึงกระโดดข้ามรั้ว แห่งหนึ่ง เผอิญเท้ากระทบกับตอตะเคียน ถูกตอตะเคียนแทงทะลุหลังเท้า เลือดไหลฉูดเดินเขยกไป ครั้นบุรุษนั้นเห็นอาการเช่นนั้น จึงร้องว่า มันถูกเราแทงแล้วโว้ย พวกเราจงตามมาเร็ว ๆ เถิด จับมันให้ได้ คนเหล่านั้นรู้ว่า เจ้าโปริสาททุพลภาพลงจึงติดตามไปพร้อมกัน เจ้าโปริสาทก็รู้ว่า พวกเขากำลังติดตามมา จึงปล่อยพราหมณ์เอาตัวรอดไป พวกคนรับอาสานำทางเมื่อได้พราหมณ์มาแล้ว ก็กล่าวว่า ธุระอะไรของพวกเราด้วยการจับโจร จึงพากันกลับเพียงแค่นั้นเอง. ส่วนเจ้าโปริสาท พอไปถึงโคนต้นไทรของตนแล้ว เข้านอนอยู่ภายในย่านนั้น ได้ทำพิธีบวงสรวงว่า ข้าแต่เจ้ารุกขเทวดา ถ้าท่านสามารถทำแผลของข้าพเจ้า ให้หายได้ภายใน ๗ วันนี้ ข้าพเจ้าจักล้างลำต้นของท่านด้วยเลือดในลำคอของกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ในชมพูทวีปทั้งหมด จักแวดวงด้วยลำไส้ของกษัตริย์เหล่านั้น จักกระทำพลีกรรมด้วยเนื้อมีรส ๕ ดังนี้ เมื่อเขาไม่ได้มังสะและข้าวน้ำ ร่างกายซูบซีดลง แผลได้หายภายใน ๗ วันนั้นเอง. เขาจึงสำคัญไปว่า เป็นด้วยอานุภาพของ

เทวดา ครั้นได้กินเนื้อมนุษย์ ๒ - ๓ วัน ได้มีกำลังดีแล้ว จึงคิดอย่างนี้ว่า เทวดามีอุปการะแก่เรามากมาย เราจักแก้บนแก่ท่าน แล้วถือคาบออกจากโคนต้นไม้ ด้วยหวังใจว่า จักนำพระราชามาให้ได้.

ครั้งนั้น ยักษ์ผู้เป็นสหายกินเนื้อด้วยกัน ครั้งที่เจ้าโปริสาทเคยเป็นยักษ์ในภพก่อน เที่ยวอยู่ตามถิ่นนั้น พบเจ้าโปริสาทจำได้ว่า นี้เป็นสหายของเราในภพอดีต จึงถามว่า จำเราได้ไหมเพื่อน เจ้าโปริสาทตอบว่า จำไม่ได้. เขาจึงได้เล่าเรื่องเหตุการณ์ที่ได้เคยร่วมกันมา ครั้งที่เจ้าโปริสาทเป็นยักษ์ เมื่อภพก่อนให้เจ้าโปริสาทฟัง. เจ้าโปริสาทจำยักษ์นั้นได้ จึงกระทำการต้อนรับ. ยักษ์ถามว่า ท่านเกิดที่ไหน เจ้าโปริสาทได้แจ้งสถานที่ที่ตนเกิดแล้ว และเหตุการณ์ที่ต้องถูกเนรเทศจากแคว้น และสถานที่ที่อยู่ในบัดนี้ เหตุที่ถูกต่อไม้แทงแล้ว เหตุที่จะไปเพื่อแก้บนแก่เทวดา ให้ทราบทุกประการแล้วกล่าวว่า นี่หน้าที่ของเรา ท่านต้องช่วยด้วยนะ. เราทั้งสองไปด้วยกันเถิดเพื่อน. ยักษ์ตอบว่า เพื่อนเอ๋ย เรายังไปร่วมด้วยไม่ได้ เพราะกิจอย่างหนึ่งของเรายังมีอยู่. แต่เรารู้มนต์ชื่อ**ปทลักขณะ** หาค่ามิได้ มนต์นั้นทำให้มีกำลัง ให้วิ่งได้เร็ว และมีเดชสูง เธอจงเรียนมนต์นี้ไปเถิด เมื่อเจ้าโปริสาทรับคำแล้ว ยักษ์จึงให้มนต์นั้นแก่เจ้าโปริสาทแล้วหลีกไป. เจ้าโปริสาทตั้งแต่ได้มนต์แล้วก็วิ่งได้เร็วเหมือนลมพัด กล้าหาญมาก มีกำลังและความเพียรมาก ได้พบพระราชา ๑๐๑ พระองค์ซึ่งกำลังเสด็จประพาสพระราชอุทยานเป็นต้น วิ่งไปด้วยกำลังดุจลมประกาศนามแล้วคำรามบันลือลั่น ให้กษัตริย์เหล่านั้นตกพระทัยแล้ว จับพระบาทให้มีเศียรในเบื้องต่ำ ประหารศีรษะด้วยส้น นำไปด้วยกำลังดุจลม ทำช่องที่ฝ่าพระหัตถ์ของกษัตริย์เหล่านั้นแล้วร้อยด้วยเชือกผูกแขวนไว้ที่ต้นไทร จับได้

หมดภายใน ๗ วันนั้นเอง. พระราชาเหล่านั้นทั้งหมด ปลายนิ้วพระบาทพอจรดพื้น ห้อยกวัดแกว่งอยู่ดุจพวงดอกหงอนไก่ ที่เหี่ยวในเมื่อลมพัดต้องอยู่ ดูช่างน่าสังเวช ส่วนพระเจ้าสุตโสม เจ้าโปริสาทมิได้จับไปเพราะเห็นว่าเป็นพระอาจารย์ในหนหลังของตน และเกรงว่าถ้าขืนจับเอาไป ชมพูทวีปก็จักว่างเปล่าจากกษัตริย์ เธอตั้งใจจะกระทำพลีกรรม ก่อไฟแล้วนั่งถากหลาวอยู่ รุกขเทวดาเห็นการกระทำของเธอคิดว่า เจ้าโปริสาทจักทำพลีกรรมแก่เรา ความผาสุกแม้สักหน่อยหนึ่งในแผลของเขา เรามิได้กระทำให้ บัดนี้ความผาสุกของเขานั้น จักทำความพินาศใหญ่ให้แก่พระราชาเหล่านั้น เราจะทำอย่างไรหนอ ครั้นเห็นว่าตนไม่อาจจะห้ามได้ จึงไปยังสำนักท้าวมหาราชทั้ง ๔ เล่าความนั้นให้ฟังแล้วกล่าวว่า ขอท่านทั้งหลายจงช่วยห้ามเขาด้วย เมื่อท้าวมหาราชตอบว่า แม้พวกเราก็ไม่อาจจะห้ามเขาได้ จึงเข้าไปเฝ้าท้าวสักกเทวราช ทูลเล่าความนั้นให้ทรงทราบแล้ว กราบทูลว่า ขอพระองค์ได้โปรดห้ามเขาด้วย แม้ท้าวสักกเทวราชก็ตรัสว่า เราก็ไม่อาจจะห้ามเขาได้ แต่เราจะออกอุบายอย่างหนึ่งให้ เมื่อรุกขเทวดานั้นทูลถามว่า อุบายนั้นเป็นอย่างไร. ท้าวสักก-เทวราชตรัสว่า คนอื่นในโลกทั้งเทวดาที่จะเสนอเหมือนไม่มี ผู้นั้นคือราชโอรสของพระเจ้าโกรัพยะ ในพระนครอินทปัต แคว้นกุรุ พระนามว่า**สุตโสม** จะทรมานเจ้าโปริสาทนั้นให้หายพยศได้ และจักพระราชทานชีวิตแก่พระราชาทั้งหลายด้วย ทั้งจักให้เจ้าโปริสาทนั้น งดจากการกินเนื้อมนุษย์ได้ด้วย จักโสตสรงชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นดุจน้ำอมฤต ถ้าเธอใคร่จะให้ชีวิตแก่พระราชาทั้งหลาย จงกล่าวกะเจ้าโปริสาทนั้นว่า การทำพลีกรรมนั้นต้องนำพระเจ้าสุตโสมมาด้วย รุกขเทวดารับเทวบัญชาแล้ว จึงรีบมาแปลงเพศเป็นบรรพชิตไปสถิตอยู่ ณ

ที่ใกล้เจ้าโปริสาท. ส่วนเจ้าโปริสาท ได้ยินเสียงเท้าสำคัญว่าพระราชาบางองค์จักหนีไป ครั้นได้เห็นรุกขเทวดานั้น จึงคิดว่า ธรรมดาว่าบรรพชิตย่อมเป็นกษัตริย์ทั้งนั้น เราจักจับบรรพชิตนี้ทำพลีกรรมให้เต็มจำนวน ๑๐๑ ดังนี้ แล้วจึงลุกขึ้นถือดาบติดตามไป แม้ติดตามไปถึง ๓ โยชน์ก็ไม่อาจจะทันได้ เหง อ ไหลจนโซมตัว คิดว่า เมื่อก่อนช้างก็ดี ม้าก็ดี รถก็ดี วิ่งแล่นไปอยู่ เรายังวิ่งไล่ตามจับมาได้ทั้งนั้น วันนี้แม้เราวิ่งอยู่จนสุดกำลัง ก็ยังไม่อาจ้จะจับบรรพชิต ผู้เดินไปอยู่โดยปกติของตนได้ มีเหตุอะไรหนอ เธอดำริต่อไปว่า ขึ้นชื่อว่า บรรพชิผู้กระทำตามถ้อยคำ เราจักบังคับให้เธอหยุด เธอหยุดแล้วจึงจับดังนี้ แล้วกล่าวว่า หยุดก่อนสมณะ. รุกขเทวดาตอบว่า เราหยุดอยู่ก่อนแล้ว ท่านนั่นแหละจงพยายามหยุดบ้างเถิด. ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทจึงกล่าวกะรุกขเทวดานั้นว่า ท่านผู้เจริญ ธรรมดาว่าบรรพชิต ย่อมไม่พูดเท็จแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ส่วนท่านพูดเท็จดังนี้ แล้วกล่าวคาถาว่า

ท่านเมื่อเรากล่าวว่า จงหยุด ก็ยังเดินไม่เหลียว
หลัง ดูก่อนพรหมจารี ท่านไม่ได้หยุดกล่าวว่า หยุด
แล้ว ดูก่อนสมณะ ท่านประพฤติอย่างนี้สมควรแล้ว
หรือ ดาบของเรา ท่านเข้าใจว่าเป็นขนนกกระสาหรือ.

คาถานี้มีอธิบายว่า ดูก่อนสมณะ ท่านนั้นเมื่อเรากล่าวคำว่า จงหยุดดังนี้ ก็ยังเดินไปมิได้เหลียวหลัง ดูก่อนพรหมจารี ท่านมิได้หยุดแต่กล่าวว่าหยุดแล้ว ก็ท่านสำคัญว่าดาบของเราเป็นขนนกกระสาหรือ.

ในลำดับนั้น เทวดาจึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนพระราชา อาตมภาพเป็นผู้หยุดก่อนแล้ว
ในธรรมของตน ไม่ได้เปลี่ยนนามและโคตร ส่วนโจร
นักปราชญ์ ท่านกล่าวว่า ไม่หยุดในโลก เพราะเคลื่อน
จากโลกนี้แล้ว ต้องไปเกิดในอบายหรือในนรกแน่.

ดูก่อนพระราชา ข้าพระองค์ทรงเชื่ออาตมภาพ
ต้องจับพระเจ้าสุตโสมผู้เป็นกษัตริย์มาด้วย พระองค์
บูชายัญด้วยพระเจ้าสุตโสมนั่นแล จักไปสวรรค์แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สธมฺเมสุ** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้หยุดแล้วในกรรมของตนกล่าวคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เมื่อก่อนพระองค์เป็นพระราชาทรงพระนามว่า **พรหมทัต** ละพระนามนั้นเสียแล้วเปลี่ยนมาชื่อว่า **โปริสาท** บัดนี้มีนามว่า**กัมมาสบาท** แม้อุบัติในขัตติยสกุล ก็ยังกินเนื้อมนุษย์ซึ่งเป็นของไม่สมควรกิน ท่านเปลี่ยนนามและโคตรของตน ฉันใด อาตมามิได้เปลี่ยนนามและโคตรเหมือนอย่างนั้นเลย ส่วนโจรนักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เคลื่อนจากโลกนี้แล้วต้องไปเกิด ในอบายหรือนรก และโจรนั้นเมื่อตกนรกแล้วย่อมไม่ได้ที่พึ่งสำนักแห่งตนดังนี้แล. คำว่า **สุตะ** ในคาถานั้น หมายถึงพระเจ้าสุตโสม อธิบายว่า ดูก่อนเจ้าโปริสาทผู้เจริญ ท่านนั่นแลกล่าวมุสาวาท เพราะท่านกล่าวปฏิญาณแก่เราว่า จักนำพระราชาในชมพูทวีปทั้งหมดมากระทำพลีกรรม บัดนี้ ท่านนำพระราชาสามัญธรรมดาผู้มีกำลังทุรพลมาเช่นนั้น ส่วนพระเจ้าสุทโสมมหาราชผู้เป็นใหญ่ในพื้นชมพูทวีปทั้งหมดท่านมิได้นำมา ถ้อยคำของท่านชื่อว่าเป็นคำเท็จ เพราะฉะนั้นจงไปจับพระเจ้าสุตโสมมาด้วย.

เทวดากล่าวอย่างนี้แล้ว ก็บันดาลให้เพศบรรพชิตสูญหายไป กลับกลายร่างเป็นเพศของตน ยืนโชติช่วงอยู่ดุจดวงอาทิตย์ในอากาศ เจ้าโปริสาทได้สดับถ้อยคำและเห็นรูปเทวดานั้นแล้ว ถามว่า ท่านเป็นใครกัน เทวดาตอบว่า เราเป็นเทวดาอยู่ที่ต้นไม้นี้เอง เจ้าโปริสาทดีใจว่า เราได้เห็นเทวดาโดยประจักษ์ กล่าวว่า เทวราชเจ้าอย่าได้วิตกเพราะเหตุพระเจ้าสุตโสมเลย เชิญเสด็จเข้าต้นไม้ของตนเสียเถิด. เทวดาเข้าสู่ต้นไม้ในขณะที่เจ้าโปริสาทกำลังแลดูอยู่ ขณะนั้นดวงอาทิตย์ก็อัสดงคต ดวงจันทร์ขึ้นปรากฏแล้ว เจ้าโปริสาทเป็นนักปราชญ์ทางเวทางคศาสตร์ฉลาดรอบรู้นักษัตรโคจร เธอแหงนดูต้องฟ้า คำริว่า พรุ่งนี้จะเป็นผุสสนักษัตร พระเจ้าสุตโสมจักเสด็จสรง ณ พระราชอุทยาน เราจักจับเธอที่นั่น แต่การรักษาของพระองค์จักเป็นการใหญ่ ชาวพระนครทั้งสิ้นจักเที่ยวรักษาตลอด ๓ โยชน์โดยรอบ เราจักต้องไปยัง**มิคาจิรวันราช**อุทยาน ลงสู่มงคลโบกขรณี ซ้อนตัวอยู่เสียแต่ปฐมยาม เมื่อการรักษายังมิได้ทันจัดแจง แล้วได้ไปยังพระราชอุทยานนั้น ลงสู่สระโบกขรณียืนปกศีรษะด้วยใบบัว ด้วยเดชของเจ้าโปริสาทนั้น สัตว์น้ำมีปลาและเต่าเป็นต้น ได้คอยออกไปว่ายอยู่รอบนอกเป็นฝูง ๆ มีคำถามสอดเข้ามาว่า เดชนี้เจ้าโปริสาทได้เพราะอะไร มีคำแก้ว่าเธอได้ด้วยอำนาจบุญที่ได้บำเพ็ญไว้ในชาติก่อน แท้ที่จริง เมื่อศาสนกาลของพระทศพลทรงพระนามว่า กัสสป เธอได้เป็นผู้ริเริ่มสลากภัตรน้ำนมสด เธอจึงมีกำลังมากมายด้วยเหตุนั้น เธอได้สร้างโรงไฟแล้วถวายไฟ ฟืน มีดเกลียกฟืนและขวานเพื่อบรรเทาความหนาวแก่ภิกษุสงฆ์ เธอจึงได้มีเดชด้วยเหตุนั้น เมื่อเจ้าโปริสาทไปอยู่ภายในพระราชอุทยานอย่างนี้แล้ว เจ้าพนักงานได้จัดการอารักขาในที่ประมาณ ๓ โยชน์โดยรอบ ส่วน

พระเจ้าสุตโสมเสวยอาหารเช้าแต่เช้าทีเดียว เสด็จขึ้นทรงมงคลหัตถีที่เขาประดับประดาไว้อย่างดีแล้ว แวดล้อมไปด้วยจตุรงคินีเสนาเสด็จออกจากพระนคร.

ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อว่า**นันทะ** นำเอาคาถาชื่อว่า **สตารหา ๔** คาถา ล่วงหนทาง ๑๒๐โยชน์ แต่พระนครตักกศิลา ถึงพระนครนั้นแล้ว พักอยู่ที่บ้านใกล้ประตูพระนคร เนื้อดวงอาทิตย์อุทัยเข้าไปสู่พระนคร เห็นพระราชาเสด็จออกทางประตูด้านทิศตะวันออก. จึงเหยียดมือออกถวายชัยมงคล พระราชาเสด็จพระราชดำเนิน ทอดพระเนตรทิศอยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นมือที่เหยียดออกของพราหมณ์ผู้ยืนอยู่ ณ ประเทศอันสูง ทรงไสพระยาช้างเสด็จเข้าไปใกล้พราหมณ์ เมื่อจะตรัสถาม ได้ตรัสพระคาถาว่า

ชาติภูมิของท่านอยู่แคว้นแดนไหน ข้าพเจ้าขอถามท่านพราหมณ์ ท่านมาถึงพระนครนี้ด้วยต้องการประโยชน์อะไร ท่านพราหมณ์จงบอกความประสงค์นั้นแก่ข้าพเจ้า ท่านปรารถนาอะไร ข้าพเจ้าจักให้สิ่งที่ท่านปรารถนาในวันนี้.

ลำดับนั้น พราหมณ์นั้นจึงทูลท้าวเธอเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระจอมธรณีมหิศร พระคาถา ๔ พระคาถามีอรรถอันลึกวิเศษนัก เปรียบประดุจสาคร ข้าพเจ้ามาในพระนครนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ขอพระ-องค์จงทรงสดับพระคาถาอันประกอบด้วยประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธรณีมหิสฺสรา** มีอรรถาธิบายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้คุ้มครองแผ่นดิน พระคาถา ๔ พระคาถาเกิดขึ้นแล้วอย่างไร มีข้อความอันลึกซึ้งประเสริฐยิ่งนัก เปรียบด้วยสาคร ข้าพระองค์มายังสถานที่นี้ ก็เพื่อประโยชน์ของพระองค์เอง ขอพระองค์จงทรงสดับคาถาอันควรแก่ค่าราคาร้อยหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยประโยชน์อย่างยิ่ง อันพระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้แล้วนี้เถิด.

พราหมณ์ทูลดังนั้นแล้ว ทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า คาถาชื่อว่าสตารหา ๔ พระคาถานี้ พระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับว่าพระองค์ทรงโปรดปรานในการศึกษา จึงมาเพื่อแสดงแก่พระองค์ พระราชามีพระหฤทัยโสมนัส ตรัสว่า ท่านอาจารย์ ท่านมาดีแล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่อาจจะกลับจากที่นี่ได้ วันนี้ข้าพเจ้าจักมาสรงเศียรโดยคลองแห่งผุสสนักษัตรฤกษ์เพราะฉะนั้น. ข้าพะเจ้าจักมาฟังในวันพรุ่งนี้ ขอท่านอย่าได้หน่ายแหนงไปเลย แล้วตรัสสั่งอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงไปจัดที่นอนให้แก่พราหมณ์ ที่เรือนหลังโน้น จงจัดอาหารและผ้านุ่งด้วย แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระราชอุทยาน พระราชอุทยานนั้นแวดล้อมด้วยกำแพงสูง ๑๘ ศอก ช้างยืนเรียงต่อ ๆ กัน แวดวงเป็นหลั่น ๆ ไป ต่อนั้นออกไปเป็นขบวนม้า ต่อออกไปก็เป็นขบวนรถ ถัดไปเป็นขบวนนายขมังธนู ถัดไปเป็นขบวนคนเดินเท้า ตั้งล้อมวงเป็นลำดับกันดังนี้แล พลนิกายได้บันลือลั่นดุจมหาสมุทรที่กำเริบฉะนั้น พระราชาทรงเปลื้องเครื่องราชอิสริยาภรณ์แล้ว ให้ทำมัสสุกรรม มีพระสรีระอันฟอกแล้วด้วยจุณสำหรับสนาน เสด็จสรงภายในมงคลสระโบกขรณี ตามพระราชประเพณีแล้ว เสด็จขึ้นทรงพระภูษาซับพระองค์ประทับ ยืนอยู่. ลำดับนั้น เจ้าพนักงานทูลเกล้าถวายพระภูษาของหอมดอกไม้และเครื่อง

อลังการ ขณะนั้นเจ้าโปริสาทคิดว่า พระราชานี้ เวลาแต่งพระองค์แล้วจักหนัก เราจักจับในเวลาที่ยังเบา ดังนี้แล้ว โผล่ขึ้นจากน้ำวางนิ้วไว้ ณ หน้าผาก ดวงดาบบนกระหม่อม ดุจพญามัจจุราช บันลือลั่นประเทศว่า เฮ้ย กูนี่แหละ ซึ่งโจรโปริสาท พวกราชบริพารได้ยินเสียงเธอแล้ว ที่ขึ้นช้างก็ล้มลงอยู่กับช้าง ที่ขึ้นม้าก็ล้มลงอยู่กับม้า ที่ในรถก็ล้มอยู่กับรถ พลนิกายทิ้งอาวุธหมอบราบลงกับพื้น เจ้าโปริสาทจับพระเจ้าสุตโสมยกขึ้น เวลาที่เธอจับพระราชาอื่น ๆ จับพระบาทกระทำให้มีเศียรในเบื้องต่ำ ประหารศีรษะด้วยส้น. ส่วนพระโพธิสัตว์ เธอน้อมตัวเข้าไปยกขึ้นให้นั่งบนบ่า คิดว่า เราไปทางประตูจะเป็นการเนิ่นช้า เมื่อไม่เห็นทางที่จะไป จึงกระโดดขึ้นกำแพงอันสูงถึง ๑๘ ศอก ที่ตรงหน้านั่นเอง และแล้วกระโดดเหยียบกระพองพญาช้างซับมัน แล้วเหยียบหลังม้าต่อ ๆ ไป ด้วยกำลังอันรวดเร็วดุจสายลม ประหนึ่งว่ากระโดดเหยียบยอดเขาตั้งอยู่เรียงรายกันไปฉะนั้น เหยียบแอกรถงอนรถวิ่งไปโดยเร็ว เป็นประหนึ่งว่า หมุนไปเป็นวงกลมของลูกข่าง และย่ำใบไทรที่สะพรั่งด้วยผลเขียว ฉะนั้นพักเดียวก็ล่วงหนทางได้ ๓ โยชน์ ดำริว่า มีใครตามมาช่วยท่านสุตโสมบ้างหรือเปล่า เหลียวดูไม่เห็นใคร จึงค่อย ๆ เดินไปเห็นหยาดน้ำแต่ปลายพระเกศาของพระเจ้าสุตโสมตกลงมาที่อกของตน ดำริว่า ขึ้นชื่อว่า สัตว์ที่จะไม่กลัวความตายไม่มี แม้พระเจ้าสุตโสมก็เห็นจะร้องไห้เพราะกลัวต่อความตาย แล้วกล่าวคาถาว่า

ท่านผู้มีความรู้ มีปัญญาเป็นพหูสูต คิดเหตุการณ์ได้มากย่อมไม่ร้องไห้ การที่พวกบัณฑิตเป็นผู้บรรเทาความเศร้าโศกผู้อื่นได้ นี่แหละเป็นที่พึ่ง อย่างยอดเยี่ยมของนรชน เหมือนอย่างเกาะเป็นที่พำนักของคนที่ต้องเรือแตกในมหาสมุทร ฉะนั้น.

ท่านสุตโสม พระองค์คิดถึงอะไร ตนหรือญาติ หรือลูกเมีย หรือข้าวเปลือกทรัพย์สิน เงินทอง ท่านโกรัพยะผู้ประเสริฐสุด หม่อมฉันขอฟังถ้อยคำของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ ปณฺฑิตา** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย เช่นพระองค์เป็นผู้บรรเทาความเศร้าโศกของตนเหล่าอื่นเสียได้ การบรรเทาความเศร้าโศกนี้แล ย่อมเป็นที่พึ่งอย่างดีเยี่ยมของชนเหล่าอื่น เปรียบเหมือนเกาะเป็นที่พำนักของคนที่เรือแตกในมหาสมุทร ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านผู้มีความรู้เช่นพระองค์ย่อมไม่ร้องไห้ ดูก่อนสุตโสมผู้เป็นสหาย เมื่อคนเช่นท่านร้องไห้อยู่เพราะกลัวความตาย คนอันธพาลเหล่าอื่นจักกระทำอย่างไรเล่า ข้าพเจ้าขอถามท่าน ดูก่อนท่านสุตโสม ในบรรดาปิยชนมีตัวเองเป็นต้นเหล่านี้ พระองค์คิดถึงอะไร พระองค์ทรงเศร้าโศกรำพึงถึงอะไรเล่า.

พระเจ้าสุตโสมตรัสคาถาว่า

เรามิได้คิดถึงตัวเอง มิได้คิดถึงลูกเมีย มิได้คิดถึงทรัพย์สมบัติ มิได้คิดถึงบ้านเมือง แต่ธรรมของสัตบุรุษที่ท่านประพฤติกันครั้งโบราณ เราผัดต่อพราหมณ์ไว้คิดถึงเรื่องธรรมข้อนั้นแล.

การนัดหมาย เราตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ทำไว้กับพวกพราหมณ์ในแคว้นของตน การนัดหมายนั้นต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ เราจักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุตฺถุนาปิ** ความว่า พระเจ้าสุตโสมตรัสว่า ข้าพเจ้ามิได้ร้องไห้ มิได้เศร้าโศกเลย มิได้คิดถึง มิได้เศร้าโศกเพื่อประโยชน์แก่ตนเองเป็นต้น แม้เหล่านั้นเลย. ก็แต่ว่าธรรมของสัตบุรุษผู้เป็นบัณฑิตที่ท่านประพฤติมาแล้ว ครั้งโบราณมีอยู่. ขึ้นชื่อว่าความสัตย์เพราะกระทำการนัดแน่ะอันใดไว้ ข้าพเจ้าเศร้าโศกถึงการนัดแน่. ไว้กับพราหมณ์นั้น. คำว่า **จักเป็นผู้รักษาความสัตย์** ในคาถานั้น หมายความว่า ข้าพเจ้าจักเป็นผู้รักษาคำสัตย์ไว้ ด้วยว่าพราหมณ์นั้นนำเอาคาถา ๔ คาถา ที่พระกัสสปทศพล ทรงแสดงแล้วมาจากเมืองตักกศิลา ข้าพเจ้าได้สั่งให้กระทำอาคันตุกวัตรแก่พราหมณ์นั้น แล้วจึงมาอาบน้ำ ข้าพเจ้าได้กระทำการนัดหมายกับพราหมณ์ไว้ว่า ข้าพเจ้าจักฟังคาถานั้น ขอให้ท่านพราหมณ์จงรออยู่จนกว่าข้าพเจ้าจะกลับมา ดังนี้แล้วจึงมา แต่ท่านมิได้ให้ข้าพเจ้าฟังคาถานั้น จับเอาข้าพเจ้ามาเสียก่อน ถ้าท่านปล่อยข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้าฟังธรรมแล้ว จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

ครั้งนั้น เจ้าโปริสาททูลพระเจ้าสุตโสมว่า

คนผู้มีความสุข หลุดออกจากปากของมัจจุแล้ว
จะมาสู่มือของศัตรูอีก ข้อนี้ข้าพเจ้ายังเชื่อไม่ได้หรอก
ข้าแต่ท่านโกรัพยะผู้ประเสริฐสุด พระองค์จะไม่เข้า
ใกล้ข้าพเจ้าอีกกระมัง.

พระองค์พ้นจากมือของโปริสาท เสด็จไปถึง
พระราชมนเทียรของพระองค์ เพลิดเพลินด้วยกาม
คุณารมณ์ พระองค์ได้ชีวิตอันเป็นที่รักจิตสนิทใจ
พระองค์จักกลับมาหาข้าพเจ้าได้อย่างไร.

ในคาถาเหล่านั้น บทว่า **สุขี** ความว่า บุคคลที่ถึงความสุขแล้ว. บทว่า **มจฺจุมุขา ปมุตฺโต** ความว่า หลุดออกจากปากของความตาย เพราะพ้นจากเงื้อมมือของโจรเช่นข้าพเจ้าแล้ว จะพึงกลับมาอีก ถ้อยคำนี้ ข้าพเจ้ายังไม่ยอมเชื่อเลย ข้าแต่ท่านโกรัพยะผู้ประเสริฐสุด พระองค์จะไม่มายังสำนักของหม่อมฉันอีกกระมัง ดูก่อนท่านสุตโสม ท่านพ้นจากเงื้อมมือของเจ้าโปริสาทแล้ว เสด็จไปยังพระราชมณเฑียร. บทว่า **สกํ มนฺทิรํ** ได้แก่ ราชธานี. บทว่า **กามกามี** ความว่า พระองค์ทรงเพลิดเพลินอยู่ด้วยกามคุณ จักกลับมายังสำนักของข้าพเจ้าได้อย่างไร.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น เป็นดุจพระยาไกรสรราชสีห์ ไม่หวาดหวั่น ตรัสตอบว่า

คนที่มีศีลบริสุทธิ์ มุ่งปรารถนาความตาย คนผู้มีธรรมลามกที่นักปราชญ์ติเตียน ไม่พึงปรารถนาชีวิต นรชนคนใดพึงกล่าวคำเท็จ เพราะเหตุแม้แห่งของรักอันใด ของรักอันนั้น ไม่รักษานรชนคนนั้นจากทุคติได้เลย.

แม้ถึงลมจะพึงพัดภูเขามาได้ ดวงจันทรและดวงอาทิตย์จะพึงตกในแผ่นดินได้ แม่น้ำทั้งหมดจะพึงไหลทวนกระแสได้ ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็พูดเท็จไม่ได้จริง ๆ นะพระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มตึ วเรยฺย** ความว่า ดูก่อนเจ้าโปริสาท นรชนคนใด มีศีลบริสุทธิ์ พึงมุ่งปรารถนาความตาย อธิบายว่า จงต้องการจงปรารถนาความตาย. บทว่า **น ชีวิตํ** ความว่า ส่วนบุคคลผู้มีธรรมอันลามกที่นักปราชญ์ติเตียน ไม่พึงปรารถนาคือไม่ต้องการชีวิต เพราะชีวิตของเขาไม่มีราคา เพราะไม่ทำความเจริญอะไรต่อไป. บทว่า **ยสฺส** ความว่า คนทุศีล

พึงกล่าวคำเท็จเพื่อประโยชน์แก่ตนใด วัตถุมีตัวเองเป็นต้นนั้น ย่อมไม่รักษาบุรุษนั้น จากทุคติได้เลย.

บทว่า **คิริมาวเหยฺย** ความว่า ดูก่อนเจ้าโปริสาทผู้เป็นสหาย ท่านก็เป็นสหายผู้สนิท เคยเล่าเรียนในสำนักอาจารย์เดียวกันกับข้าพเจ้าถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวคำเท็จเพราะเหตุแห่งชีวิตเลย ถึงแม้ว่าลมต่างชนิดมีลมในทิศบูรพาเป็นต้น จะพึงพัดภูเขาใหญ่มาในอากาศ ประดุจปุยนุ่นได้ แม้เหตุนั้นก็พึงเธอถือได้ แต่ท่านพึงเธอคำนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่พึงกล่าวคำเท็จ ดังนี้ได้ ยิ่งกว่าเหตุนั้น ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จะพึงตกในแผ่นดินพร้อมด้วยวิมานของตนแม้ แม่น้ำทุกสายจะพึงไหลทวนกระแสได้ ดูก่อนเจ้าโปริสาทผู้เจริญ ถ้อยคำอย่างนี้ถ้ามีใครกล่าวขึ้น ก็พึงเธอได้ ส่วนคำที่ว่า ข้าพเจ้าพึงพูดเท็จนี้ ถ้าชนทั้งหลายกล่าวแก่ท่านแล้ว คำนั้น ท่านไม่พึงเชื่อเลย.

ฟ้าจะพึงแตกได้ ทะเลจะพึงแห้งได้ แผ่นดิน
อันทรงไว้ซึ่งภูตจะพึงพลิกได้ เมรุบรรพตจะพึงเพิก
ถอนได้ตลอดราก ข้าพเจ้าก็พูดเท็จไม่ได้เลยนะราชา.

แม้พระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เจ้าโปริสาทก็ยังไม่ยอมเชื่อ. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงทรงดำริว่า เจ้าโปริสาทนี้ไม่ยอมเชื่อเรา เราจักให้เธอยอมเชื่อด้วยคำสาบาน แล้วตรัสว่า ดูก่อนสหายโปริสาท ท่านจงให้ข้าพเจ้าลงจากบ่าก่อน ข้าพเจ้าจะทำสาบานให้ท่าน ครั้นพอเจ้าโปริสาทเอาลงวางไว้ ณ ภาคพื้นแล้ว เมื่อจะทรงทำการสาบาน ได้ตรัสพระคาถาว่า

ข้าพเจ้าจักจับดาบและหอก จะทำแม้ซึ่งการ
สาบานแก่ท่านก็ได้นะสหาย ข้าพเจ้าพ้นจากท่านไป
แล้ว เป็นผู้หาหนี้มิได้ จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

ความแห่งคาถานั้นมีอธิบายว่า ดูก่อนเจ้าโปริสาทผู้เป็นสหาย ถ้าท่านปรารถนา ข้าพเจ้าก็จะจับดาบและหอกสาบานว่า ขออย่าให้ข้าพเจ้าได้บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ ซึ่งมีการรักษาอันกวดขันเป็นอย่างดี ด้วยอาวุธเห็นปานนี้ ดูก่อนสหาย หรือว่าท่านปรารถนาคำสาบานอย่างอื่นอีก ข้าพเจ้าก็จะทำการสาบานให้แก่ท่านอีกก็ได้ เราพ้นจากท่านแล้ว ก็จะไปหาพราหมณ์ กระทำตนไม่ให้มีหนี้สินแก่พราหมณ์แล้ว ก็จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

ในลำดับนั้น เจ้าโปริสาท คิดว่า เจ้าสุตโสมนี้การทำการสาบานซึ่งพวกกษัตริย์ไม่ควรการทำ จะประโยชน์อะไรด้วยเจ้าสุตโสมนี้แก่เรา เธอจะกลับมาหรือไม่กลับก็ตามที แม้ตัวเราก็เป็นขัตติยราช จักถือเอาเลือดในลำแขนของเรากระทำพลีกรรมแก่เทวดา ท่านสุตโสมลำบากใจนัก แล้วกล่าวคาถาว่า

การนัดหมายอันใด อันพระองค์ผู้ดำรงอยู่ใน
ฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงทำไว้กับพราหมณ์
ในแคว้นของตน การนัดหมายอันนั้นต่อพราหมณ์
ประเสริฐ พระองค์จงเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

คำว่า **กลับมา** ในคาถานั้น หมายถึงว่า พระองค์พึงเสด็จมาอีก.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า ดูก่อนสหายโปริสาท ท่านอย่าได้วิตกไปเลย ข้าพเจ้าได้สดับสตารหคาถา ๔ คาถาแล้ว ให้เครื่องบูชาแก่ธรรมกถึกแล้ว จักมาแต่เช้าทีเดียว แล้วตรัสคาถาว่า

การนัดหมายอันใด ที่ข้าพเจ้าผู้ตั้งอยู่ในฐานะ
เป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ทำไว้กับพราหมณ์ในแคว้นของ
ตน การนัดหมายอันนั้นต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ
ข้าพเจ้าจักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

คำว่า **กลับมา** ในคาถานั้น หมายถึงว่า ข้าพเจ้าจะย้อนกลับมาอีก.

ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทจึงทูลเจ้าสุตโสมว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ทรงกระทำการสาบานที่พวกกษัตริย์ไม่ควรทำแล้ว จงทรงระลึกถึงพระดำรัสที่ได้ทรงปฏิญาณนั้นไว้ ครั้นพระมหาสัตว์ตรัสให้เธอด้วยพระดำรัสว่า ดูก่อนสหายโปริสาท ท่านรู้จักข้าพเจ้าตั้งแต่เวลายังเยาว์ คำเท็จข้าพเจ้าไม่เคยพูดเลย แม้แต่การล้อเลียน ข้าพเจ้าจักพูดเท็จได้หรือ บัดนี้ข้าพเจ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว รู้จักถูกและผิด จักพูดเท็จได้หรือ ท่านจงเชื่อข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจักกลับมาให้ทันพลีกรรมของท่านในวันพรุ่งนี้ เจ้าโปริสาทจึงกล่าวว่า ข้าแต่มหาราช ถ้าเช่นนั้น ขอเชิญพระองค์เสด็จเถิด เมื่อพระองค์ไม่เสด็จมา จักไม่เป็นพลีกรรมเพราะเทวดาเว้น พระองค์จักไม่รับ ขอพระองค์อย่าทำอันตรายแก่พลีกรรมของข้าพเจ้า แล้วส่งพระมหาสัตว์ไป พระมหาสัตว์เป็นดุจพระจันทร์พ้นแล้วจากปากแห่งราหู พระองค์มีกำลังดุจพญาช้างสมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรงได้เสด็จถึงพระนครโดยฉับพลัน.

ลำดับนั้น แม้เสนาของพระเจ้าสุตโสมนั้น ก็ยังตั้งขบวนอยู่นอกพระนคร เพราะดำริว่า พระเจ้าสุตโสมมหาราชเจ้า พระองค์เป็นบัณฑิต ทรงแสดงธรรมไพเราะ เมื่อได้ตรัสกถาเรื่องหนึ่งหรือสองเรื่อง จักทรมานเจ้าโปริสาทได้แล้วกลับมา ดุจพญาช้างซับมันตัวประเสริฐพ้นแล้วจากปากแห่งสีหะฉะนั้น และเกรงชาวพระนครจะติได้ว่าให้พระราชาแก่เจ้าโปริสาทแล้วมาเสีย ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์เสด็จมาแต่ไกล จึงพากันลุกขึ้นต้อนรับ ถวายคำนับแล้วกราบทูลปฏิสันถารว่า พระมหาราชเจ้า ถูกเจ้าโปริสาททำให้ลำบากอย่างไรบ้าง เมื่อตรัสตอบว่า เจ้าโปริสาทได้ทำกิจที่มารดาบิดาทำได้ยากแก่เรา

เธอดุร้ายสาหัสเช่นนั้น ได้สดับธรรมกถาของเราแล้วปล่อยเราดังนี้ จึงแต่งองค์เจ้าสุตโสมเชิญเสด็จขึ้นคอช้างพระที่นั่ง แวดล้อมเข้าสู่พระนคร ชาวเมืองได้เห็นดังนั้นก็ชื่นชมทั่วหน้ากัน พระโพธิสัตว์ เพราะว่าพระองค์มีความเคารพธรรม เป็นนักธรรมะ ไม่ทันได้เฝ้าพระราชมารดาบิดา ตั้งพระหฤทัยว่าจักเฝ้าทีหลัง จึงเสด็จเข้าพระราชนิเวศน์ประทับนั่ง ณ พระราชอาสน์รับสั่งให้เรียกหาพราหมณ์มา และตรัสสั่งให้ทำอุปัฏฐานกิจมีการแต่งหนวดเป็นต้น แก่พราหมณ์นั้นด้วย เวลาที่เจ้าพนักงานแต่งหนวดพราหมณ์แล้ว ให้อาบน้ำลูบไล้ด้วยของหอม ประดับด้วยผ้าและเครื่องอลังการแล้วนำเฝ้า พระองค์เสด็จสรงทีหลังพระราช-ทานโภชนะของพระองค์แก่พราหมณ์นั้น เมื่อพราหมณ์บริโภคแล้ว พระองค์เสวยแล้ว เชิญพราหมณ์ให้นั่ง ณ บัลลังก์ควรบูชา พระองค์ประทับนั่ง ณ อาสนะต่ำ พอบูชาพราหมณ์ด้วยสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น เพราะทรงเคารพในธรรม ตรัสอาราธนาว่า ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าขอฟังคาถาชื่อว่าสตารหาที่ท่านนำมาเพื่อข้าพเจ้า.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสเป็นคาถาว่า

ก็พระโพธิสัตว์นั้น ครั้นพ้นจากเงื้อมมือของเจ้า
โปริสาทแล้ว ได้เสด็จไปตรัสกะพราหมณ์นั้นดังนี้ว่า
ดูก่อนพราหมณ์ ข้าพเจ้าขอสดับคาถา ชื่อว่า สตารหา
ซึ่งได้สดับแล้วจะพึงเป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้า.

คำว่า **ตรัสดังนี้ว่า** ในคาถานั้น หมายความว่า ได้ตรัสคำนี้.

ลำดับนั้น ในเวลาที่พระโพธิสัตว์อาราธนาแล้ว พราหมณ์จึงฟอกมือทั้งสองด้วยของหอม นำเอาคัมภีร์อันเป็นที่น่ารื่นรมย์ ออกจากถุง จับขึ้น

สองมือแล้วทูลว่า บัดนี้ชอมหาบพิตรจงทรงสดับคาถาชื่อว่าสตารหา ๔ คาถา ตามที่พระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้ อันจะถอนความเมามีความเมาด้วยราคะเป็นต้นให้สร่าง ให้สำเร็จอมตมหานิพพานนี้แล้ว ดูคัมภีร์กล่าวคาถาว่า

ข้าแต่ท่านสุตโสมมหาราช การสมาคมกับสัต-บุรุษคราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้น ย่อมรักษาผู้สมาคมนั้น การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้มากก็รักษาไม่ได้ พึงคบกับสัตบุรุษ พึงกระทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะรู้สัตธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ราชรถที่เขาให้วิจิตรเป็นอันดี ยังคร่ำคร่าได้แล.

แม้สรีระก็เข้าถึงความชราได้เหมือนกัน ส่วนธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความชรา สัตบุรุษกับสัตบุรุษด้วยกัน ย่อมรู้กันได้.

ฟ้าและแผ่นดินไกลกัน ฝั่งข้างโน้นของมหา-สมุทร เขาก็กล่าวกันว่าไกล ข้าแต่พระราชา ธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษทั้งสองนี้ ท่านกล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่านั้นแล.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **คราวเดียวเท่านั้น** หมายถึงสิ้นวาระเดียวเท่านั้น. คำว่า **สัตบุรุษ** หมายถึงสัตบุรุษทั่ว ๆ ไป. คำว่า ผู้สมาคมนั้น อธิบายว่า การสังคมคือการสมาคมกับพวกสัตบุรุษนั้น ไม้เป็นไปแล้วเพียงครั้งเดียว ก็ย่อมอภิบาลรักษาคุ้มครองบุคคลนั้นได้. คำว่า **อสัตบุรุษ** อธิบายว่า

ส่วนการสมาคมกับอสัตบุรุษแม้บุคคลกระทำไว้แล้ว มากคือกระทำไว้เป็นเวลานาน ได้แก่ การอยู่ในที่เดียวกันก็รักษาไม่ได้ คือย่อมนำความพินาศมาให้. คำว่า **พึงคบ** คือ พึงนั่งใกล้ อธิบายว่า พึงคลุกคลีอยู่กับท่านบัณฑิตเหล่านั้นตลอดทุกอิริยาบถ. คำว่า **ความสนิทสนม** หมายถึงความสนิทสนมกันด้วยไมตรี. คำว่า **สัทธรรมของสัตบุรุษ** หมายถึงสัทธรรมคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ของบัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. คำว่า **ความเจริญ** อธิบายว่า เพราะรู้ธรรมนี้แล้ว มีแต่ความเจริญอย่างเดียว ขึ้นชื่อว่าความเสื่อมย่อมไม่มีเลย. คำว่า **ราชรถ** หมายถึงรถทรงของพระราชาทั้งหลาย. คำว่า **ให้วิจิตรเป็นอันดี** หมายความว่าที่เขากระทำบริกรรมไว้อย่างดี. คำว่า **กับสัตบุรุษนั้นแล รู้กันได้** อธิบายว่า สัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นย่อมรู้จักพระนิพพาน อันงดงามสูงสุดถึงการนับว่าสัตบุรุษ ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย กล่าวคือ พระนิพพานนั้นย่อมไม่เข้าถึงชรา คือ ย่อมไม่แก่. คำว่า **ฟ้า** หมายถึงอากาศ. คำว่า **ไกลกัน** อธิบายว่า แผ่นดินตั้งอยู่คงที่ อากาศมิได้ต่ำลงมาและไม่ได้ตั้งอยู่คงที่. ของทั้งสองอย่างนี้ แม้จะเนื่องเป็นอันเดียวกันด้วยประการฉะนี้ก็ตามที แต่ก็ย่อมชื่อว่าอยู่ไกลกัน เพราะมิได้เกี่ยวเนื่องและติดต่อกันโดยเฉพาะ. คำว่า **ฝั่ง** คือ จากฝั่งข้างนี้ ไปยังฝั่งข้างโน้น. คำว่า **ท่านกล่าว** อธิบายว่า ธรรมของสัตบุรุษกับของอสัตบุรุษนั้นไกลกันยิ่งกว่านั้น.

พราหมณ์กล่าวคาถา ชื่อว่า สตารหา ๔ คาถา ตามที่พระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้อย่างนี้แล้ว ได้นั่งนิ่งอยู่ พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น มีพระหฤทัยโสมนัสว่า การมาของเรามีผลหนอ ทรงพระดำริว่า คาถาเหล่านี้ไม่ใช่ภาษิตของพระสาวก ไม่ใช่ภาษิตของฤาษี ไม่ใช่ภาษิตของกวี แต่เป็น

ภาษิตของพระสัพพัญญู จะควรค่าเท่าไรหนอ ทรงพระดำริต่อไปว่า แม้เรา จักให้จักรวาลทั้งสิ้น กระทำให้เต็มด้วยรัตนะ ๗ ตลอดถึงพรหมโลก ก็ไม่อาจจะทำให้สมควร ส่วนเราพอที่จะให้ราชสมบัติในพระนครอินทปัตประมาณ ๗ โยชน์ ในกุรุรัฐประมาณ ๓๐๐ โยชน์แก่พราหมณ์นี้ โชคที่จะได้ราชสมบัติของพราหมณ์นี้มีอยู่หรือหนอ ทรงตรวจดูด้วยอานุภาพแห่งองค์วิทยาไม่เห็นมี ทรงตรวจถึงฐานันดร มีตำแหน่งเสนาบดีเป็นต้น ไม่ทรงเห็นโชคฐานันดร แม้เพียงนายบ้านหมู่หนึ่ง เมื่อทรงตรวจถึงโชคลาภ ทรงตรวจตั้งแต่ทรัพย์โกฏิหนึ่ง ทรงเห็นโชคลาภเพียงสี่พันกหาปณะตกลงพระทัยว่าจักบูชาพราหมณ์นั้น ด้วยทรัพย์เท่านี้ รับสั่งให้พระราชทานทรัพย์ถุงละพันกหาปณะ รวมสี่ถุง ตรัสถามว่า ท่านอาจารย์แสดงคาถานี้แก่พวกกษัตริย์อื่น ๆ ได้ทรัพย์เท่าไร พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ได้คาถาละร้อยกหาปณะ เพราะฉะนั้น คาถาเหล่านี้ จึงได้นามว่า สตารหา. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสกะพราหมณ์นั้นต่อไปว่า ท่านอาจารย์ไม่รู้ราคาของภัณฑะที่ตนถือเที่ยวไป ตั้งแต่นี้ คาถาเหล่านี้จงชื่อว่าสหัสสารหา ดังนี้ แล้วตรัสพระคาถาว่า

คาถาเหล่านี้ชื่อว่า สหัสสารหา ควรพัน ไม่ได้
ชื่อว่า สตารหา ควรร้อย ท่านจงรับทรัพย์สี่พันโดยเร็ว
เถิดพราหมณ์.

ครั้นแล้วพระมหาสัตว์ จึงพระราชทานยานน้อยที่เป็นสุขคันหนึ่ง ตรัสสั่งราชบุรุษว่า จงส่งพราหมณ์ให้ถึงบ้านโดยสวัสดี แล้วทรงส่งพราหมณ์นั้นไป ขณะนั้นได้เกิดเสียงสาธุการใหญ่ว่า คาถาชื่อสตารหา พระเจ้าสุตโสมทรงเปลี่ยนเป็นสหัสสารหา ทรงบูชาแล้ว สาธุ สาธุ พระราชมารดาบิดาของพระโพธิสัตว์ ได้ทรงสดับเสียงนั้น ตรัสถามว่า นั่นเสียงอะไร ได้ทรงทราบ

ตามความเป็นจริง กริ้วพระมหาสัตว์เพราะเสียดายทรัพย์ ส่วนพระมหาสัตว์ทรงส่งพราหมณ์แล้ว เสด็จไปเฝ้าพระราชมารดาบิดา ถวายบังคมประทับยืนอยู่ ครั้งนั้น พระราชบิดาไม่ทรงกระทำ แม้สักว่าปฏิสันถารว่า เจ้าพ้นจากมือโจร ผู้ร้ายกาจเห็นปานนั้นมาได้อย่างไรพ่อ โดยเหตุที่ทรงเสียดายทรัพย์ ตรัสถามว่า ได้ยินว่า เจ้าฟังคาถา ๔ คาถา ให้สี่พันจริงหรือ เมื่อพระมหาสัตว์กราบทูลว่า จริง ตรัสพระคาถาว่า

คาถาควรแปดสิบหรือเก้าสิบ แม้ร้อยก็ควร
พ่อสุตโสมเอ๋ย เจ้าจงรู้ด้วยตนเอง คาถาควรพันมีที่
ไหน.

คำว่า **ด้วยตนเอง** ในคาถานั้น อธิบายว่า เจ้าจงรู้ด้วยตัวของเจ้าเองทีเดียว. คำว่า **มีที่ไหน** อธิบายว่า คาถาที่ควรราคาถึงพันนั้นมีอยู่ ณ ที่ไหนกัน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะกราบทูลพระราชบิดานั้น ให้ทรงทราบว่า ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาความเจริญทางทรัพย์เท่านั้น ย่อมปรารถนาความเจริญทางการศึกษาด้วย ได้ตรัสคาถาดังต่อไปนี้ว่า

ข้าพระองค์ปรารถนาความเจริญของตนทางการ
ศึกษา พวกสัตบุรุษผู้สงบจึงคบข้าพระองค์ ข้าพระองค์
ไม่อิ่มด้วยสุภาษิต ดุจมหาสมุทรไม่อิ่มด้วยแม่น้ำ
ฉะนั้น พระทูลกระหม่อม.

ไฟที่ไหม้หญ้าและไม่ย่อมไม่อิ่ม และสาครไม่
อิ่มด้วยแม่น้ำทั้งหลาย ฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้
ประเสริฐสุด แต่บัณฑิตทั้งหลายได้สดับถ้อยคำของ

ข้าพระองค์ ย่อมไม่อิ่มด้วยสุภาษิตเหมือนกัน ฉะนั้น
พระทูลกระหม่อมผู้เป็นจอมประชาชน เวลาใด
ข้าพระองค์จะต้องเรียนคาถาที่นี้ประโยชน์ต่อทาสของ
ตน เวลานั้นข้าพระองค์ต้องเรียนโดยเคารพเหมือนกัน
ความอิ่มในธรรมของข้าพระองค์ไม่มีเลย พระทูล-
กระหม่อม.

คำว่า **โว** ในคาถานั้น เป็นนิบาตสำหรับลงแทรกในระหว่างคำ. คำว่า **พวกสัตบุรุษ** อธิบายว่า ข้าพระองค์ปรารถนาว่า พวกสัตบุรุษเหล่านี้แล พึงคบข้าพระองค์. คำว่า **แม่น้ำ** หมายถึงแม่น้ำทุกสาย. คำว่า ของตน อธิบายว่า นันทพราหมณ์จงยกไว้ก่อนเถิด เวลาใดข้าพระองค์จะต้องฟังธรรมกถาแม้จากทาสของคนเอง เวลานั้นข้าพระองค์ก็ต้องฟังธรรมกถาโดยความเคารพ.

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระเจ้าสุตโสมจึงทูลต่อไปว่า ข้าแต่พระ-ทูลกระหม่อม พระองค์อย่าทรงบริภาษข้าพระองค์เพราะทรัพย์ ข้าพระองค์ให้ปฏิญาณต่อโปริสาทไว้ว่า ฟังธรรมแล้วจักกลับ บัดนี้ข้าพระองค์จักไปยังสำนักของโปริสาท ขอพระทูลกระหม่อมจงทรงรับราชสมบัตินี้เถิด เมื่อจะกราบทูลมอบราชสมบัติ ได้ตรัสพระคาถาว่า

แว่นแคว้นของพระองค์นี้ บริบูรณ์ด้วยสมบัติ
ทั้งปวง ทั้งทรัพย์ทั้งยานทั้งพระธำมรงค์ พระองค์จะ
บริภาษข้าพระองค์เพราะเหตุแห่งกามทำไม ข้าพระองค์
ขอทูลลาไปในสำนักโปริสาทในบัดนี้.

คำว่า **สำนัก** ในคาถานั้น หมายถึงที่อยู่ของเจ้าโปริสาท.

ในสมัยนั้น พระหฤทัยของพระราชบิดาร้อนขึ้นทันที ท้าวเธอตรัสว่า พ่อสุตโสม ทำไมจึงพูดอย่างนี้ บิดาจักจับโจรด้วยจตุรงคเสนาแล้วตรัสคาถาว่า

ทัพช้าง ทัพรถ ทัพเดินเท่า ทัพม้า ล้วนแต่
ได้ศึกษาเชี่ยวชาญในการธนูทุกหมู่เหล่า พอที่จะรักษา
ตัวได้ เราจะยกทัพจับศัตรูฆ่าเสีย.

ในคาถาเหล่านั้น บทว่า **หนาม** อธิบายว่า ถ้าเสนาที่เราเตรียมไว้อย่างนี้ อาจที่จะจับโจรนั้นได้ ลำดับนั้น เราจะพาชนชาวแคว้นทั้งหมดไปจับโจรนั้น แล้วฆ่าทิ้งเสีย คือจะฆ่าศัตรูซึ่งเป็นปัจจามิตรของพวกเรา.

ลำดับนั้น พระราชมารดาบิดา มีพระพักตร์นองด้วยอัสสุชล ทรงกันแสงพิไรร่ำรำพันอยู่ว่า อย่าไปนะพ่อ ไปไม่ได้นะพ่อ ทั้งพระสนมกำนัลจำนวนหมื่นหกพันนาง ทั้งราชบริพารนอกจากนี้ ก็ปริเวทนาว่า พระองค์จะเสด็จไปไหน ทิ้งพวกข้าพระองค์ไว้ให้อนาถา แม้ใคร ๆ ในพระนครทั้งสิ้น ก็ไม่อาจดำรงอยู่โดยภาวะของตนได้ ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันทั่วพระนครว่า ได้ยินว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงรับปฏิญาณพระเจ้าโปริสาทมา บัดนี้ ได้ทรงสดับ สตารหาคาถา ๔ คาถา ทรงทำสักการะแก่พราหมณ์ธรรมกถึก ถวายบังคมลาพระราชมารดาบิดาแล้ว จักเสด็จไปสู่สำนักโจรอีกดังนี้ ส่วนพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับพระดำรัสพระราชมารดาบิดาแล้ว ตรัสพระคาถาว่า

โปริสาทได้ทำกิจที่ทำได้แสนยากจับข้าพระองค์
ได้ทั้งเป็นแล้วปล่อยมา ข้าพระองค์ยังนึกถึงบุรพกิจ
เช่นนั้นอยู่ ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ผู้เป็นจอม
ประชาชน ข้าพระองค์จะพึงประทุษร้ายเขาได้อย่างไร.

คำว่า **จับได้ทั้งเป็น** ในคาถานั้นมีอธิบายว่า จับได้ทั้งกำลังที่มีชีวิตอยู่. คำว่า **เช่นนั้น** คือบุรพกิจเห็นปานนั้นที่เขากระทำไว้แล้ว. คำว่า **บุรพกิจ** หมายถึงอุปการะซึ่งมีมาแล้วในกาลก่อน พระเจ้าสุตโสมทรงเรียกพระบิดาว่า พระทูลกระหม่อมผู้เป็นจอมประชาชน.

พระเจ้าสุตโสมทูลอนุศาสน์พระราชมารดาบิดาแล้ว กราบทูลต่อไปว่า ขอพระราชมารดาบิดาอย่าได้วิตกถึงข้าพระองค์เลย ข้าพระองค์มีกัลยาณธรรมได้กระทำไว้แล้ว ความเป็นอิสระในฉกามาวจร ของข้าพระองค์ไม่เป็นผลที่จะพึงได้ด้วยยาก แล้วถวายบังคมพระราชมารดาบิดาทูลลาแล้ว ตรัสสั่งชนอื่น ๆ ที่เหลือแล้วเสด็จไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระโพธิสัตว์ ถวายบังคมพระราชบิดาและพระ-ราชมารดา ตรัสสั่งชาวนิคมและพลนิกรแล้ว พระองค์เป็นผู้ตรัสคำสัตย์ รักษาความสัตย์ ได้เสด็จไปยังสำนักของโปริสาทแล้ว.

คำว่า **รักษาความสัตย์** ในคาถานั้น มีอธิบายว่า พระโพธิสัตย์ทรงรักษาคำสัตย์อย่างมั่นคง ได้เสด็จไปแล้ว.

พระอรรถกถาจารย์พรรณนาว่า ในคืนนั้นพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระราชนิเวศน์ รุ่งขึ้นเข้าพอได้อรุณก็ถวายบังคมลาพระราชมารดาพระราชบิดา ตรัสสั่งนิกรชนทั่วกันแล้ว อันมหาชนมีพวกฝ่ายในเป็นต้น มีหน้านองด้วยน้ำตา คร่ำครวญอยู่เซ็งแซ่ พากันไปส่งเสด็จ พระองค์เสด็จออกจากพระนคร เมื่อไม่อาจให้มิตรชนเหล่านั้นกลับได้ จึงทำขีดขวางด้วยท่อนไม้ในหนทางให้ตรัสว่า ถ้ามีความรักใครในเรา อย่าล่วงขีดนี้มา

มหาชนไม่อาจล่วงขีดอาชญาของพระโพธิสัตว์ผู้มีศีลมีเดช ครั่นครวญอยู่ด้วยเสียงอันดัง และดูพระโพธิสัตว์ ผู้มีอาการอันองอาจดุจราชสีห์เสด็จไปอยู่ เมื่อพระมหาสัตว์ล่วงลับสายตาแล้ว ร้องเซ่งแซ่ขึ้นพร้อมกัน กลับเข้าพระนครแล้ว ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จไปยังสำนักของเจ้าโปริสาท โดยหนทางที่เสด็จมา เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า พระโพธิสัตว์ไปยังสำนักของเจ้าโปริสาทนั้นแล้วแล. *จบธรรมสวนกัณฑ์.*

ตั้งแต่พระโพธิสัตว์เสด็จไป เจ้าโปริสาทคิดว่า ถ้าท่านสุตโสมสหายของเราต้องการจะมา ก็จงมา ถ้าไม่ต้องการจะมา ก็อย่ามา รุกขเทวดาจงลงโทษแก่เราตามความปรารถนา เราจักฆ่าพระราชาเหล่านี้แล้ว จักทำพลีกรรมด้วยมังสะมีรส ๕ เวลาที่เจ้าโปริสาททำจิตกาธาร ก่อไฟขึ้นลุกโพลง นั่งถากหลาวรอเวลาจะให้เป็นถ่านเสียก่อน พระโพธิสัตว์ก็เสด็จไปถึง เจ้าโปริสาทครั้นได้เห็นพระโพธิสัตว์ก็มีจิตโสมนัส ทูลถามว่า สหายเอ๋ย ท่านเสด็จไปทรงทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วหรือ. พระมหาสัตว์ตอบว่า ใช่แล้วมหาราช คาถาอันพระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้ เราได้สดับแล้วและการสักการะ สำหรับพราหมณ์ธรรมกถึก เราได้การทำเสร็จแล้ว เพราะฉะนั้นเป็นอันว่า เราได้ไปทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว จึงตรัสคาถาว่า

การนัดหมาย อันเราผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ทำไว้กับพราหมณ์ในแคว้นของตน การนัดหมายนั้นต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ เราเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมาแล้ว ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญท่านบูชายัญกินเราเถิด.

คำว่า **จงบูชายัญ** ในคาถานั้น มีอธิบายว่า ขอเชิญท่านฆ่าข้าพเจ้าเสียแล้วจงบูชายัญแก่เทวดา หรือจงเคี้ยวกินเนื้อของข้าพเจ้า ก็เชิญตามสบายเถิด.

เจ้าโปริสาทได้สดับดังนั้น จึงคิดว่า พระราชานี้ไม่กลัว เป็นผู้องอาจ ไม่หวาดหวั่นต่อมรณภัยตรัสได้อย่างนี้ นี่อานุภาพของอะไรหนอ จึงสันนิษฐานว่า สิ่งอื่นไม่มี พระเจ้าสุตโสมนัสตรัสว่า เราได้สดับ คาถาที่พระกัสสปทศพลทรงแสดงแล้ว นั่นพึงเป็นอานุภาพของคาถาเหล่านั้น เราจะให้เธอตรัสฟังคาถา คงจักเป็นผู้หาความกลัวมิได้อย่างนี้ แล้วกล่าวคาถาว่า

การกินของข้าพเจ้าที่มีหวังได้ไม่หายไปไหนเสีย
ทั้งจิตถาธารนี้ก็ยังมีควันอยู่ มังสะที่ให้สุกบนถ่านที่
หมดควันชื่อว่า ให้สุกดี ข้าพเจ้าขอสดับคาถาชื่อว่า
สตารหาเสียก่อน.

ในคาถานั้น คำว่า **การกิน** หมายถึงการเคี้ยวกิน อธิบายว่า การกินตัวท่านเสียนั้น สำหรับข้าพเจ้าจะกินก่อนหรือหลังก็ได้ มิได้หายไปไหน แต่ว่าข้าพเจ้าจะพึงกินท่านในภายหลัง. คำว่า **ให้สุก** อธิบายว่า เนื้อที่ให้สุกในไฟที่ไม่มีควัน คือ ไม่มีเปลว ย่อมชื่อว่าเป็นเนื้อที่สุกดี.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น จึงทรงดำริว่า โปริสาทนี้เป็นคนมีธรรมอันลามก เราจะข่มเธอหน่อยหนึ่งให้เกิดความละอายแก่ใจ แล้วจึงจะแสดงให้ฟัง แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนท่านโปริสาท ท่านเป็นคนประพฤติไม่-
ชอบธรรม ต้องจำจากแคว้น เพราะเหตุแห่งท้อง
ส่วนคาถาเหล่านี้ ย่อมกล่าวสรรเสริญธรรม ธรรมและ
อธรรมจะลงรอยกันได้ที่ไหน.

คนที่ประพฤติไม่ชอบธรรม ทำกรรมที่ร้ายแรง
มีฝ่ามือนองด้วยเลือดเป็นนิจ ย่อมหาสัจจะมิได้ ธรรม
จักมีแต่ที่ไหน ท่านจะทำอะไรด้วยการสดับ.

คำว่า **ธรรม** ในคาถานั้น มีอธิบายว่า ส่วนคาถาเหล่านั้นกล่าวสรรเสริญโลกุตรธรรม ๙ ประการ. คำว่า **จะลงรอยกันได้ที่ไหน** อธิบายว่า จะมารวมกันได้อย่างไร ด้วยว่า ธรรมยังสัตว์ให้ถึงสุคติหรือนิพพาน ส่วนอธรรมยังสัตว์ให้ไปถึงทุคติ. คำว่า **สัจจะ** อธิบายว่า แม้เพียงว่า วาจาสัตย์ยังไม่มี แล้วธรรมะจะมีแต่ที่ไหน. คำว่า **จะทำอะไรด้วยการสดับ** มีอธิบายว่า ท่านจักทำอะไรด้วยการสดับนี้ เพราะท่านไม่ใช่ภาชนะของธรรมเป็นดุจภาชนะดิน ไม่ใช่ภาชนะสำหรับใส่มันเหลวสีหะฉะนั้น.

แม้เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้ เจ้าโปริสาทก็ไม่โกรธ เพราะเหตุไร เพราะพระมหาสัตว์เป็นผู้ประเสริฐด้วยเมตตาภาวนา. ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทจึงทูลว่า พระสหายสุตโสม ข้าพเจ้าเป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรมคนเดียวละหรือ แล้วกล่าวคาถาว่า

คนใดเที่ยวป่าฆ่ามฤค เพราะเหตุมังสะ หรือ
คนใดฆ่าคนเพราะเหตุตน ทั้งสองคนนั้นเป็นผู้เสมอกัน
ในโลกเบื้องหน้า ทำไมหนอพระองค์จึงตรัส ถึงข้าพเจ้า
ว่าเป็นคนประพฤติไม่ชอบธรรม.

ในคาถานั้น บทว่า **กสฺมา โน** ความว่า เจ้าโปริสาททูลว่า พวกพระราชาในพื้นชมพูทวีป. แต่งตัวประดับประดาแล้ว มีพลนิกรเป็นบริวารใหญ่ ทรงรถอย่างดี เที่ยวประพาสป่าที่สำหรับล่าฆ่ามฤค แทงมฤคด้วยลูกศรที่คม ๆ ฆ่าจนให้ตาย ทำไมพระองค์จึงไม่ตรัสว่าพระราชาเหล่านั้นตรัสว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรมแต่คนเดียว ถ้าเขาไม่มีโทษ แม้ข้าพเจ้าก็ไม่มีโทษเหมือนกันแหละ.

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้น เมื่อจะทรงแก้ลัทธิของเจ้าโปริสาทนั้น จึงตรัสว่า

เนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิด อันกษัตริย์ผู้รู้จักขัตติยธรรม
ไม่ควรบริโภค ท่านบริโภคเนื้อมนุษย์ซึ่งไม่ควรบริ-
โภค เพราะฉะนั้น ท่านเป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม.

คาถานั้นมีอธิบายว่า ดูก่อนสหายโปริสาท ธรรมดากษัตริย์ผู้รู้จักธรรมของกษัตริย์ ไม่ควรบริโภคเนื้อสัตว์มีเนื้อช้างเป็นต้น ๕ ชนิด สองหน รวมเป็น ๑๐ ชนิด ซึ่งเป็นมังสะที่ไม่ควรบริโภคเลย. คำว่า **น ขา** ในคาถานั้น บาลีบางฉบับเป็น **น โข** ดังนี้ก็มี. อีกนัยหนึ่ง มีอธิบายว่า กษัตริย์ผู้รู้จักขัตติยธรรมควรบริโภคเนื้อสัตว์ ๕ ชนิด คือ กระต่าย เม่น เหี้ย หมู เต่า ในบรรดาสัตว์ที่มี ๕ เล็บเหล่านั้นเป็นภักษาหาร ไม่ควรบริโภคเนื้อชนิดอื่น ส่วนท่านบริโภคเนื้อมนุษย์ ซึ่งมิใช่เป็นเนื้อที่ควรบริโภคเลย เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม.

เจ้าโปริสาทถูกพระมหาสัตว์ตรัสข่มขี่อย่างนี้ มองไม่เห็นอุบายที่จะโต้ตอบนั้นอย่างอื่นได้ เมื่อจะให้พระมหาสัตว์รับบาปบ้าง จึงได้กล่าวคาถาว่า

พระองค์พ้นจากมือของโปริสาทแล้ว ไปถึง
พระราชมณเฑียรของตน ทรงอภิรมย์ด้วยกามคุณแล้ว
ยังมาถึงมือของโปริสาทผู้เป็นศัตรูอีก พระองค์เป็นผู้
ไม่ฉลาดในขัตติยธรรมเสียเลยนะพระราชา.

ในคาถานี้มีอธิบายว่า เจ้าโปริสาทนั้นกล่าวว่า พระองค์ไม่ฉลาดในคัมภีร์นิติศาสตร์ ส่วนที่เป็นขัตติยธรรม พระองค์ไม่รู้จักความเจริญและความพินาศของตน เกียรติของพระองค์เลื่องลือระบือไปในโลกว่าเป็นบัณฑิต โดยหาเหตุมิได้เลย ส่วนข้าพเจ้าไม่เห็นเลยว่า พระองค์เป็นบัณฑิต เห็นแต่เพียงว่าพระองค์เป็นคนโง่มากที่สุด

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น ตรัสว่า ดูก่อนสหายอันคนที่ฉลาดในขัตติยธรรม ควรเป็นเช่นตัวเรานี้แหละ เพราะเรารู้จักขัตติยธรรม แต่มิได้ปฏิบัติอย่างที่ท่านกล่าว แล้วตรัสคาถาว่า

ชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในขัตติยธรรม ชนเหล่านั้นต้องตกนรกเสียโดยมาก เพราะฉะนั้น เราจึงละขัตติยธรรมเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมาแล้ว ดูก่อนท่านโปริสาท ท่านจงบูชายัญกินเราเสียเถิด.

ในคาถานั้น คำว่า **เป็นผู้ฉลาด** คือฉลาดในการปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น. คำว่า **โดยมาก** อธิบายว่า ชนเหล่านั้นโดยมากต้องตกนรก ส่วนชนเหล่าใดมิได้บังเกิดในนรกนั้น ชนเหล่านั้นก็ย่อมบังเกิดในอบายที่เหลือ.

เจ้าโปริสาทกล่าวว่า

ปราสาทราชมณเฑียร แผ่นดิน โค และม้า สตรีที่น่าอภิรมย์ทั้งกาสิกพัสตร์ และแก่นจันทน์ พระองค์ยังได้ในพระนครนั้นทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงเห็นอานิสงส์อะไรด้วยความสัตย์.

ในคาถานั้น บทว่า **ปาสาทวาสา** อธิบายว่า ดูก่อนสหายสุตโสม ปราสาทที่ประทับ ๓ หลังสร้างขึ้นประดุจดังทิพยวิมานของพระองค์ เหมาะแก่ฤดูทั้ง ๓. บทว่า **ปฐวีควสฺสา** ได้แก่ แผ่นดิน โค และม้า. บทว่า **กามิตฺถิโย** คือสตรีอันเป็นวัตถุแห่งกามารมณ์. บทว่า **กาสิกจนฺทนญฺจ** ได้แก่ ทั้งผ้ากาสิกพัสตร์และแก่นจันทน์แดง. บทว่า **สพฺพํ ตหึ** ความว่า เครื่องเหล่านี้ และเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างอื่น พระองค์ย่อมได้ในพระนครของพระองค์นั้นทุกอย่าง เพราะทรงเป็นเจ้าของ เมื่อทรงเป็นเจ้าของแล้วจะ

ปรารถนาสิ่งใด ก็ย่อมได้บริโภคสิ่งนั้นทุก ๆ อย่างทุก ๆ ประการ พระองค์ละสิ่งนั้นทั้งหมด เป็นผู้รักษาความสัตย์เสด็จมาในที่นี้ ทรงเห็นอานิสงส์อะไรด้วยความสัตย์.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสพระคาถาว่า

รสเหล่าใดบรรดาที่มีอยู่ในแผ่นดิน ความสัตย์
ย่อมดีกว่ารสเหล่านั้น เพราะสมณพราหมณ์ที่ตั้งอยู่ใน
ความสัตย์ ย่อมข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะเสียได้.

ในคาถานั้น บทว่า **สาธุตรำ** อธิบายว่า เพราะเหตุที่รสแม้ทั้งหมดย่อมเป็นของประณีตแก่สัตว์ทั้งหลาย ในกาลทุกเมื่อทีเดียว เพราะฉะนั้น ความสัตย์จึงดีกว่ารสเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่บุคคลตั้งอยู่ในวิรัติสัตย์ และวจีสัตย์แล้ว ย่อมข้ามฝั่งแห่งเตภูมิกวัฏ กล่าวคือ ชาติและมรณะเสียได้ คือถึงพระอมตมหานิพพานได้ เพราะฉะนั้น ความสัตย์จึงดีกว่ารสเหล่านั้น.

พระมหาสัตว์ ตรัสอานิสงส์ในความสัตย์แก่เจ้าโปริสาทด้วยประการฉะนี้แล้ว ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทแลดูพระพักตร์ของพระมหาสัตว์ ซึ่งคล้ายกับดอกบัวที่แย้มแล้ว และพระจันทร์เต็มดวง ทรงดำริว่า ท่านสุตโสมนี้ แม้เห็นถ่านและกองเพลิง แม้เห็นเราผู้ถากหลาวอยู่ อาการของเธอแม้สักว่าความหวาดเสียวก็ไม่มี นี้เป็นอานุภาพแห่งสตารหาคาถาหรือของความสัตย์หรืออะไรอย่างอื่นหนอ จะถามเธอดูก่อน เมื่อจะถามได้กล่าวคาถาว่า

พระองค์พ้นจากมือของโปริสาทแล้ว เสด็จไป
ถึงพระราชมณเฑียรของพระองค์ ทรงอภิรมย์ด้วย
กามคุณแล้ว ยังกลับมาสู่มือของโปริสาทผู้เป็นศัตรูอีก

ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งประชาชน ความกลัวตายของพระองค์ไม่มีแน่ละหรือ และพระองค์ผู้ตรัสซึ่งความสัตย์ไม่มีพระทัยท้อแท้บ้างเทียวหรือ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะตรัสแจ้งแก่เจ้าโปริสาทนั้น จึงตรัสเป็นคาถาว่า

กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้ทำแล้ว ยัญที่ไพบูลย์บัณฑิตสรรเสริญ เราก็ได้บูชาแล้ว ทางปรโลก เราก็ได้ชำระให้บริสุทธิแล้ว ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรมใครเล่าจะกลัวตาย. กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้ทำแล้ว ยัญที่ไพบูลย์ บัณฑิตสรรเสริฐ เราได้บูชาแล้ว เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญท่านจงบูชายัญกินเราเสียเถิด.

พระชนกและพระชนนี เราก็ได้บำรุงแล้ว ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม ทางปรโลกเราก็ได้ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวความตาย. พระชนกและพระชนนี เราก็ได้บำรุงแล้ว ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยชอบธรรม เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญท่านบูชายัญกินเราเสียเถิด.

อุปการกิจในพวกญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม ทางปรโลก เราก็ได้ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย.

อุปการกิจในพวกญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม เราไม่ให้เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท ท่านจงบูชายัญกินเราเสียเถิด.

ทานเราก็ได้ให้แล้วเป็นอันมากแก่คนจำนวนมาก สมณพราหมณ์ เราก็ได้อุปถัมภ์ให้อิ่มหนำแล้ว ทางปรโลกเราก็ชำเราให้บริสุทธิ์แล้ว คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย. ทานเราก็ได้ให้แล้วเป็นอันมากแก่คนจำนวนมาก สมณพราหมณ์ เราก็ได้อุปถัมภ์ให้อิ่มหนำแล้ว เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท ท่านจงบูชายัญกินเราเสียเถิด.

ในคาถานั้นมีอธิบายว่า คำว่า **กัลยาณธรรมหลายอย่าง** หมายถึง กัลยาณธรรมอันมากอย่างด้วยกัน ด้วยอำนาจของกินมีข้าวเป็นต้น. คำว่า **ยัญ** อธิบายว่า อนึ่ง ยัญอันไพบูลย์ยิ่งที่พวกบัณฑิตสรรเสริญแล้ว เราก็ได้บูชาแล้ว คือให้เป็นไปแล้ว ด้วยอำนาจแห่งการบริจาคทานวัตถุ ๑๐ อย่าง. คำว่า **ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม** อธิบายว่า บุคคลที่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกับตัวเรา ใครเล่าจะพึงกลัวต่อความตาย. คำว่า **ไม่เดือดร้อน** คือ ไม่ได้มีความ

เดือดร้อนเลย. คำว่า **ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม** อธิบายว่า ราชสมบัติเราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรมที่เดียว เพราะเรามิได้ยังราชธรรม ๑๐ ประการให้กำเริบ. คำว่า **อุปการกิจเราก็ได้กระทำแล้ว** หมายถึงกิจของญาติเราก็ได้กระทำแล้วในญาติทั้งหลาย และกิจของมิตรเราก็ได้กระทำแล้วในมิตรทั้งหลาย. คำว่า **ทาน** หมายถึงเจตนาพร้อมด้วยวัตถุ. คำว่า **เป็นอันมาก** คือโดยอาการมากมาย. คำว่า **แก่คนจำนวนมาก** อธิบายว่า เราให้ทานแก่คนเพียง ๕ คน ๑๐ คนเท่านั้นก็หาไม่ เราได้ให้แล้วแก่คนตั้งร้อยตั้งพันทีเดียว. คำว่า **ให้อิ่มหนำแล้ว** อธิบายว่า เราการทำภาชนะสำหรับใส่ให้เต็มแล้วจึงให้อิ่มหนำเป็นอย่างดีแล้ว.

เจ้าโปริสาทได้สดับดังนั้น ตกใจกลัวว่า พระเจ้าสุตโสมมหาราชนี้เป็นสัตบุรุษพร้อมด้วยความรู้ แสดงธรรมอันไพเราะ ถ้าเราจะกินเธอเสียแม้ศีรษะของเราก็จะต้องแตกออกเป็น ๗ เสียง หรือแผ่นดินพึงให้ช่องแก่เรา (ถูกแผ่นดินสูบ) แล้วทูลว่า ข้าแต่พระสหายสุตโสมเอ๋ย พระองค์เป็นคนที่ข้าพเจ้าไม่ควรกิน แล้วกล่าวคาถาว่า

บุรุษผู้รู้อยู่ จะพึงกินยาพิษ หรือจับอสรพิษที่มีฤทธิ์รุ่งโรจน์ มีเดชกล้าได้หรือ บุคคลใดพึงกินคนที่กล่าวคำสัตย์เช่นกับพระองค์ ศีรษะของบุคคลนั้นจะต้องแตกออกเป็น ๗ เสี่ยงแน่.

คำว่า **ยาพิษ** หมายถึงยาพิษชนิดที่ร้ายแรง สามารถจะทำผู้ดื่มกินให้ตายได้กินที่นั้นทันที. คำว่า **รุ่งโรจน์** อธิบายว่า ก็หรือบุคคลนั้นพึงจับอสรพิษที่คออันรุ่งโรจน์อยู่ด้วยพิษของตน มีเดชร้ายแรง ด้วยเดชแห่งพิษนั้นเหมือนกันนั้นแหละ ซึ่งเที่ยวไปอยู่ประดุจกองไฟ ฉะนั้น.

เจ้าโปริสาทนั้นทูลพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่พระสหาย พระองค์เป็นเหมือนพาพิษที่ร้ายแรง ใครจักกินพระองค์ด้วยประการฉะนี้ แล้วใคร่จะสดับคาถา จึงทูลพระมหาสัตว์ แม้จะถูกพระมหาสัตว์ตรัสห้ามว่า พระองค์. ไม่ใช่ภาชนะของคาถาที่หาโทษมิได้เห็นปานนี้ เพื่อจะให้เกิดความเคารพในธรรม ดำริว่า ตนในชมพูทวีปทั้งสิ้น ชื่อว่าเป็นบัณฑิตเช่นกับท่านสุตโสมนี้ไม่มี เธอพ้นจากมือเราไปแล้ว ได้สดับคาถาเหล่านั้น ทำสักการะแก่ธรรมกถึกแล้ว ยังเอามัจจุติดหน้าผากกลับมาอีกได้ พระคาถาจักสำเร็จประโยชน์อย่างศักดิ์สิทธิ์ แล้วเกิดความเคารพในการฟังธรรมหนักขึ้น เมื่อจะทูลอ้อนวอนพระมหาสัตว์ จึงได้กล่าวคาถาว่า

นรชนได้ฟังธรรมย่อมรู้จักบุญและบาป ใจของ
ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาจะยินดีในธรรมได้บ้าง.

คาถานั้นมีอธิบายว่า ข้าแต่สหายสุตโสม ธรรมดาว่า นรชนทั้งหลายได้สดับธรรมแล้ว ย่อมรู้จักบุญบ้าง บาปบ้าง แม้ใจของข้าพเจ้าได้ฟังคาถานั้นแล้ว จะพึงยินดีในธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการได้บ้างเป็นแน่.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า บัดนี้เจ้าโปริสาทต้องการจะฟังธรรม เราจะแสดงดังนี้แล้ว ตรัสว่า ดูก่อนสหาย ถ้าเช่นนั้นท่านจงตั้งใจสดับให้ดี ครั้นเตือนเจ้าโปริสาทให้เงี่ยโสตสดับแล้ว ตรัสสรรเสริญพระคาถาอย่างเดียวกันกับที่นันทพราหมณ์กล่าวแล้ว เมื่อพวกเทวดาในชั้นกามาวจรทั้ง ๖ ให้สาธุการเสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกัน ทรงแสดงธรรมแก่เจ้าโปริสาท ตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนมหาราช การสมาคมกับสัตบุรุษคราว
เดียวเท่านั้น การสมาคมนั้น ย่อมรักษาผู้สมาคมนั้น

การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้มากครั้ง ก็รักษาไม่ได้ พึงคบกับสัตบุรุษ พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะรู้สัทธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีความเจริญไม่มีความเสื่อม.

ราชรถที่เขาทำให้วิจิตรเป็นอย่างดี ยังคร่ำคร่าได้แล แม่สรีระก็เข้าถึงความชราได้เหมือนกัน ส่วนธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความชรา สัตบุรุษสัตบุรุษด้วยกันนั่นแลย่อมรู้กันได้.

ฟ้าและแผ่นดินไกลกัน ฝั่งข้างโน้นของมหาสมุทร เขาก็กล่าวว่าไกลกัน ดูก่อนพระราชา ธรรมของสัตบุรุษและของอสัตบุรุษ ท่านก็กล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่านั้นอีก.

เมื่อเจ้าโปริสาทคิดอยู่ว่า คาถาทีพระโพธิสัตว์ตรัสนั้น เป็นประหนึ่งว่าพระสัพพัญญูพุทธเจ้าตรัสแล้ว เพราะตรัสไว้ไพเราะ ทั้งพระองค์เป็นบัณฑิตด้วย สรีระทั้งสิ้นก็เต็มไปด้วยปีติ มีวรรณะ ๕ ประการ เธอได้เป็นผู้มีจิตอ่อนในพระโพธิสัตว์ สำคัญพระโพธิสัตว์เป็นดุจพระชนกผู้ประทานเศวตฉัตร ฉะนั้น เธอดำริว่า เราไม่เห็นเงินทองอะไร ๆ ที่จะพึงถวายพระเจ้าสุตโสมได้ แต่เราจะถวายพระพรคาถาละพร แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระสหาย ผู้เป็นจอมประชาชน คาถาเหล่านี้มีประโยชน์ มีพยัญชนะดี พระองค์ตรัสไพเราะ ข้าพเจ้าได้สดับแล้วเพลิดเพลินปลื้มใจ ชื่นชม อิ่มใจ ข้าพเจ้าขอถวายพระพร ๔ อย่างแด่พระองค์.

ในคาถานั้น คำว่า **เพลิดเพลิน** ได้แก่ เกิดความเพลิดเพลินขึ้นแล้ว. คำว่า **ปลื้มใจ ชื่นใจ อิ่มใจ** นอกนี้ก็เป็นคำอธิบายขยายความของคำว่าเพลิดเพลินนั่นแล แท้จริงคำทั้ง ๔ คำนี้ ก็คือเป็นคำที่แสดงถึงอาการร่าเริงยินดีนั่นเอง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า ท่านจักให้พรอะไร เมื่อจะตรัสรุกรานเจ้าโปริสาทได้ตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนพระสหายผู้มีธรรมอันลามก พระองค์ไม่รู้สึกถึงความตายของพระองค์ ไม่รู้สึกถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์และหาประโยชน์มิได้ ทั้งนรกและสวรรค์ เป็นผู้ติดอยู่ในรส ตั้งอยู่ในทุจริต จักให้พรอะไร.

ข้าพเจ้าพึงบอกพระองค์ว่า จงให้พร แม่พระองค์ให้พรแล้ว จะกลับไม่ให้ก็ได้ ความทะเลาะวิวาทนี้อยู่ในอำนาจของพระองค์ ใครจะเข้ามาเป็นบัณฑิตวินิจฉัยชี้ขาดได้.

ในคาถานั้น บทว่า **โย** อธิบายว่า พระองค์ไม่รู้สึก คือไม่รู้ถึงความตายแม้ของพระองค์เองว่า ตัวเรานี้ก็มีความตายเป็นธรรมดา จึงได้ประกอบกรรมอันลามกอย่างเดียว. บทว่า **หิตาหิตํ** ความว่า พระองค์ไม่รู้จักว่ากรรมนี้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เรา กรรมนี้หามีประโยชน์ไม่ กรรมนี้จักนำไปสู่นรก กรรมนี้จักนำไปสู่สวรรค์. บทว่า **รเส** ได้แก่ ในรสแห่งเนื้อมนุษย์. บทว่า **วชฺชุ** แปลว่า พึงกล่าว. บทว่า **อวากเรยฺย** ความว่า พระองค์ให้พรด้วยวาจา แม้ข้าพเจ้ากล่าวอยู่ว่า พระองค์จงให้พรนั้นแก่ข้าพเจ้าพระองค์ จะกลับไม่ให้เสียก็ได้. บทว่า **อุปพฺพเชยฺย** ความว่า ใครจะมาเป็นบัณฑิตวินิจฉัยการทะเลาะนี้ได้.

ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทดำริว่า ท่านสุตโสมนี้ไม่เชื่อเรา เราจะให้เธอเธอให้ได้ แล้วกล่าวคาถาว่า

คนเราให้พรใดแล้วจะกลับไม่ให้ ไม่ควรให้พร
นั้น ดูก่อนสหาย ขอให้พระองค์จงทรงมั่นพระทัย
รับพรเถิด แม้ชีวิตของหม่อมฉันก็จะสละถวายได้.

คำว่า **จงทรงมั่นพระทัย** ในคาถานั้น หมายความว่า จงมีพระทัยอันแน่วแน่มั่นคงเถิด.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ทรงพระดำริว่า เจ้าโปริสาทกล้าพูดหนักอยู่ เธอจักทำตามถ้อยคำของเรา เราจักรับพร แต่เราจักขอพรว่า ท่านอย่ากินเนื้อมนุษย์เป็นข้อแรก เธอจักลำบากเกินไป เราจักรับพร ๓ อย่างอื่นก่อน ภายหลังจึงรับพรข้อนี้ แล้วตรัสพระคาถาว่า

พระอริยะกับพระอริยะ ย่อมมีศักดิ์ศรีเสมอกัน
ผู้มีปัญญากับผู้มีปัญญา ย่อมมีศักดิศรีเสมอกัน ข้าพเจ้า
พึงเห็นท่านเป็นผู้หาโรคมิได้ตลอดร้อยปี นี้เป็นพรข้อ
ที่หนึ่ง หม่อนฉันปรารถนา.

ในคาถานั้น คำว่า **อริยะ** หมายถึงความประเสริฐด้วยมรรยาท. คำว่า **ศักดิ์ศรี** หมายถึงศักดิธรรม คือ มิตรธรรม. คำว่า **ผู้มีปัญญา** หมายถึงผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยความรู้. คำว่า **เสมอกัน** คือย่อมเปรียบเทียบกันได้ เหมือนน้ำคงคากับน้ำยมุนา ฉะนั้น จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายย่อมเปรียบเทียบกันได้โดยธาตุ. คำว่า **พึงเห็นท่าน** อธิบายว่า พระเจ้าสุตโสมทรงทำเป็นเหมือนปรารถนาให้เจ้าโปริสาทมีชีวิตยืนยาว จึงขอพรคือชีวิตอันประเสริฐข้อแรกก่อน จริงอยู่ ธรรมดาว่านักปราชญ์ไม่ควรจะพูดว่าท่านจงให้ชีวิตแก่เรา เจ้าโปริสาทฟังคำนั้น คิดว่า เจ้าสุตโสมปรารถนาความไม่มีโรคแก่เราผู้เดียว จึงกล่าวอย่างนี้.

ส่วนเจ้าโปริสาทได้ฟังคำนั้น มีใจชื่นบานว่า เจ้าสุตโสมนี้ยังปรารถนาความเป็นอยู่ของเรา ผู้เป็นมหาโจร กำจัดตนออกจากอิสรภาพ ใคร่จะกินเนื้ออยู่ ณ บัดนี้ ผู้กระทำความพินาศใหญ่อย่างนี้ ท่านต้องการประโยชน์แก่เราน่าสรรเสริญยิ่งนัก เมื่อจะถวายพระพรยอมตามที่พระมหาสัตว์ตรัสลวงแล้วรับพรอยู่นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

อริยะกับอริยะ ย่อมมีศักดิ์ศรีเสมอกัน ผู้มีปัญญา
กับผู้มีปัญญาย่อมมีศักดิ์ศรีเสมอกัน พระองค์พึงเห็น
หม่อมฉันผู้หาโรคมิได้ตลอดร้อยปี หม่อมฉันขอถวาย
พระพรข้อต้นนี้ตามประสงค์แล.

คำว่า **พร** ในคาถานั้น หมายถึงพรข้อที่หนึ่งในบรรดาพร ๔ ประการ ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสต่อไปว่า

พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นามบัญญัติว่า
มุทธาภิสิตเหล่าใดในชมพูทวีปนี้ พระองค์อย่ากิน
พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี่เป็นพรข้อที่สอง หม่อมฉัน
ปรารถนา.

คำว่า **ได้นามบัญญัติ** ในคาถานั้น อธิบายว่า ผู้มีพระนามาภิไธยอันกระทำแล้วว่า มุทธาภิสิต ดังนี้ เพราะทรงอภิเษกบนพระเศียรเกล้า. คำว่า **พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น** อธิบายว่า พระองค์อย่าได้เสวยกษัตริย์ที่ได้รับมูรธาภิเษกเหล่านั้นเลย.

พระมหาสัตว์เมื่อจะทรงรับพรข้อที่สอง ได้ทรงรับพร คือชีวิตของพวกกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ด้วยประการฉะนี้ แม้เจ้าโปริสาทเมื่อจะถวายพระพรแด่พระโพธิสัตว์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นามบัญญัติว่า
มุทธาภิสิตเหล่าใดในชมพูทวีปนี้ หม่อมฉันจะไม่กิน
พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี้เป็นพระพรข้อที่สอง
หม่อมฉันยอมถวาย.

มีคำถามสอดเข้ามาว่า กษัตริย์เหล่านั้นได้ยินพระสุรเสียงของสองกษัตริย์ทั่วกันหรือไม่ ? ตอบว่า ไม่ได้ยินทั่วกันหมด พระเจ้าโปริสาทก่อไฟห่างออกไป เพราะกลัวเปลวควันจะเป็นอันตรายต่อต้นไม้ พระมหาสัตว์ประทับนั่งตรัสกับเจ้าโปริสาทในระหว่างกองไฟกับต้นไม้ เพราะฉะนั้น กษัตริย์เหล่านั้นจึงไม่ได้ยินทั้งหมด ได้ยินว่า ครั้งหนึ่ง กษัตริย์เหล่านั้นตรัสปลอบกันว่า พระเจ้าสุตโสมจักทรงทรมานเจ้าโปริสาทในบัดนี้ อย่ากลัวไปเลย ในขณะนั้น พระมหาสัตว์ตรัสคาถานี้ว่า

กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ที่ถูกพระองค์จับร้อย
พระหัตถ์ไว้ มีพระพักตร์นองด้วยพระอัสสุชลกันแสง
อยู่นั้น ขอพระองค์จงปล่อยให้กลับไปสู่แคว้นของ
ตนๆ นี้เป็นพรข้อที่สาม หม่อมฉันปรารถนา.

คำว่า **ร้อยเอ็ด** ในคาถานั้น หมายถึงจำนวนเกินร้อย. คำว่า **ที่ถูกพระองค์จับไว้** คือที่พระองค์ได้จับไว้แล้ว. คำว่า **ร้อยพระหัตถ์ไว้** คือจับร้อยไว้ที่ฝ่ามือ.

เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าทรงรับพรข้อที่สาม ได้ทรงรับพรคือขอให้มอบแคว้นของตน ๆ แก่กษัตริย์เหล่านั้นด้วยประการฉะนี้. มีคำถามสอดเข้ามาว่า ทรงรับพรนี้เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เจ้าโปริสาทแม้จะไม่กิน แต่ก็อาจจะให้กษัตริย์ทั้งหมดอยู่เป็นทาสในป่านั้นก็เป็นได้ หรืออาจจะฆ่าทิ้งเสียก็ได้ หรือ

อาจจะนำไปจำหน่ายเสีย ณ ชนบทก็เป็นได้ เพราะฉะนั้น พระมหาสัตว์จึงทรงรับพร คือขอให้มอบแคว้นของตน ๆ แก่กษัตริย์เหล่านั้น ส่วนเจ้าโปริสาทเมื่อจะถวายพระพรแด่พระมหาสัตว์ จึงได้กล่าวคาถาว่า

กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ที่หม่อมฉันร้อยพระหัตถ์ไว้ พระพักตร์นองด้วยพระอัสสุชลกันแสงอยู่นั้น หม่อมฉันจะปล่อยให้กลับไปสู่แคว้นของตน ๆ นี้เป็นพระพรข้อที่สาม หม่อมฉันยอมถวาย.

ครั้นเมื่อพระโพธิสัตว์จะทรงรับพรข้อที่สี่ จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

รัฐมณฑลของพระองค์เป็นช่อง เพราะนรชนเป็นอันมาก หวาดเสียวเพราะภัย หนีเข้าที่ซ่อนเร้น ขอพระองค์จงเว้นจากเนื้อมนุษย์เสียเถิด นี้เป็นพรข้อที่สี่ หม่อนฉันปรารถนา.

ในคาถานั้นมีอรรถาธิบายว่า แคว้นของพระองค์ที่อยู่กันเป็นปึกแผ่นกลายเป็นช่อง เพราะบ้านเป็นต้นตั้งอยู่ในแคว้นนั้น ๆ ต้องทิ้งบ้านช่องแตกกระจายไป. บทว่า **พฺยถิตา ภยา หิ** ความว่า นรชนทั้งหลายหวาดเสียวเพราะความกลัวท่านว่า เจ้าโปริสาทจักมาในบัดนี้. บทว่า **เลณมนุปฺปวิฏฺ-ฐา** ความว่า พากันอุ้มลูกจูงหลาน หนีเข้าไปหาที่ซ่อนเร้นมีชัฏหญ้าเป็นต้น. บทว่า **มนุสฺสมํ สํ** ความว่า ขอพระองค์ละเว้นเนื้อมนุษย์ ซึ่งเป็นของปฏิ-กูลน่าเกลียด มีกลิ่นเหม็นเสียเถิด คือจงเว้นขาดจากเนื้อมนุษย์เสียเถิด.

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เจ้าโปริสาทปรบมือหัวเราะทูลว่า พระสหายสุตโสมพูดถึงเรื่องนี้ละหรือ พระพรนี้เท่ากับชีวิต หม่อมฉันจักถวายแด่พระองค์อย่างไรได้ ถ้าพระองค์ใคร่จะรับ จงรับพรอย่างอื่นเถิด แล้วกล่าวคาถาว่า

นั่นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉันมานานแล้ว หม่อมฉันเข้าป่าก็เพราะเหตุอาหารนี้ หม่อมฉันจะพึงดอาหารนี้เสียอย่างไร ขอพระองค์จงทรงเลือกพระพรที่สี่อย่างอื่นเถิด.

คำว่า **ป่า** ในคาถานั้น หมายความว่า หม่อมฉันยอมสละราชสมบัติแล้วเข้าสู่ป่านี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงตรัสว่า พระองค์กล่าวว่าไม่อาจงดได้เพราะเป็นของรักอย่างยิ่ง ก็ผู้ใดทำบาปเพราะเหตุของรัก ผู้นี้เป็นอันธพาลแล้วตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน คนเช่นพระองค์มัวคิดอยู่ว่า นี้เป็นที่รักของเรา ทำตนให้เห็นห่างจากความดี จะไม่ได้ประสบสิ่งที่รักทั้งหลาย ตนแลประเสริฐที่สุด ประเสริฐอย่างยอดเยี่ยมทีเดียว เพราะคนมีตนอบรมแล้ว ภายหลังจะพึงได้สิ่งที่รักทั้งหลาย.

ในคาถานั้น บทว่า **ตาทิโส** ความว่า ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน คนเช่นพระองค์ยังเป็นหนุ่ม มีรูปงาม มียศใหญ่ กระทำตนให้เหินห่างจากความดี ด้วยความโลภในวัตถุอันเป็นที่รักว่า ขึ้นชื่อว่าสิ่งนี้ ย่อมเป็นที่รักของเรา เคลื่อนจากสุคติทั้งหมดและวิสัยแห่งความสุข ตกลงในนรกอย่างเดียว ชื่อว่าย่อมไม่ได้เสพสิ่งนั้นอันเป็นที่รักทั้งหลาย. บทว่า **ปรมาว เสยฺโย** ความว่า ด้วยว่าตนของบุรุษนั่นแหละประเสริฐกว่าวัตถุอันเป็นที่รักอย่างอื่น. ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะคนมีตนอันอบรมแล้วจะพึงได้สิ่งอันเป็นที่รักทั้งหลาย อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า สิ่งอันเป็นที่รักทั้งหลาย

บุคคลผู้มีตนอันอบรมแล้ว และมีตนอันเจริญแล้ว ด้วยอำนาจแห่งวิสัยอันเป็นที่รักและบุญ กระทำสมบัติในเทวดาและมนุษย์แล้ว ก็อาจที่จะได้ในทิฏฐธรรม หรือในโลกเบื้องหน้า.

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เจ้าโปริสาทหวาดหวั่น ดำริว่า เราไม่อาจให้ท่านสุตโสมปล่อยพรนี้เสียได้ละกระมัง แม้เนื้อมนุษย์เราก็ไม่อาจอดได้ จักทำอย่างไรดีหนอ ถ้าเธอตรัสขอพรที่สี่อย่างอื่นจักถวายเธอทันที เราจักเป็นอยู่อย่างไร มีเนตรนองด้วยอัสสุชล กล่าวคาถาว่า

เนื้อมนุษย์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ดูก่อนท่านสุตโสม ขอท่านจงทราบความจำเป็น หม่อมฉันไม่อาจงดเว้นได้ ดูก่อนพระสหาย ขอท่านจงเลือกพระพรอย่างอื่นเถิด.

คำว่า **จงทราบ** ในคาถานั้น หมายความว่า ขอพระองค์จงรู้ไว้เถิด.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

คนใดมัวรักษาของรักอยู่ว่า นี่เป็นที่รักของเรา ทำตนให้เหินห่างจากความดีแล้ว เสพของรักทั้งหลายอยู่ เหมือนนักเลงดื่มสุราที่เจือด้วยยาพิษฉะนั้น คนนั้นจะได้ทุกข์ในเบื้องหน้า เพราะความประพฤตินั่นแล.

ส่วนบุคคลใดในโลกนี้ รู้สึกตัวละของรักได้ เสพอริยธรรมแม้ด้วยความฝืนใจ เหมือนคนเป็นไข้ดื่มโอสถ ฉะนั้น บุคคลนั้นจะได้สุขในเบื้องหน้า เพราะความประพฤตินั่นแล.

ในคาถานั้น บทว่า **โย เว** มีอธิบายว่า ดูก่อนสหายโปริสาท บุรุษใดกระทำตนให้เหินห่างจากความดีด้วยการกระทำบาปว่า สิ่งนี้เป็นที่รักแก่เราแล้วเสพของรักอยู่ บุรุษนั้นย่อมได้รับความทุกข์ในอบายมีนรกเป็นต้นในเบื้องหน้า เพราะกรรมอันเป็นบาปนั้น เปรียบดังนักเลงสุราดื่มสุราอันเจือยาพิษ เพราะว่าตนชอบสุรา ฉะนั้น. คำว่า **รู้สึกตัว** หมายถึงรู้ตัวพิจารณาตัวเองได้. คำว่า **ละของรักได้** อธิบายว่า ละทิ้งของรักอันประกอบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นธรรมเสียได้.

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี่แล้ว เจ้าโปริสาทคร่ำครวญรำพันอยู่กล่าวคาถาว่า

หม่อมฉันทิ้งพระชนกพระชนนี ทั้งเบญจกาม-
คุณที่น่าเพลิดเพลินเจริญใจเข้าป่า ก็เพราะเหตุแห่ง
เนื้อมนุษย์ หม่อมฉันจะถวายพระพรนั้นแก่พระองค์
อย่างไรได้.

ในคาถานั้น เจ้าโปริสาทแสดงเนื้อมนุษย์ด้วยคำว่า เพราะเหตุแห่งเนื้อมนุษย์นี้. คำว่า **อย่างไรได้** อธิบายว่า หม่อมฉันจะกระทำอย่างไรจึงจะถวายพระพรนี้แก่พระองค์ได้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

พวกบัณฑิตไม่กล่าววาจาเป็นสอง พวกสัตบุรุษ
ย่อมมีปฏิญาณเป็นสัตย์ทีเดียว ท่านได้กล่าวกับ
ข้าพเจ้าว่า พระสหายจงรับพร ท่านได้กล่าวไว้อย่างนี้
ที่ท่านกล่าวในบัดนี้จึงไม่สมกัน.

ในคาถานั้น บทว่า **ทิคุณ** อธิบายว่า ดูก่อนสหายโปริสาท ธรรมดาว่าบัณฑิต พูดคำหนึ่งแล้วไม่ทำคำนั้นให้คลาดเคลื่อนอีก ย่อมไม่กล่าวคำที่สอง

ท่านได้กล่าวกะข้าพเจ้าไว้แล้วอย่างนี้ว่า ดูก่อนสหายสุตโสม พระองค์จงรับพรเถิด. บทว่า **อิจฺจพฺรวิ** ความว่า เพราะฉะนั้น คำใดท่านกล่าวไว้แล้วด้วยประการฉะนี้ คำนั้นย่อมไม่สมกับคำของท่านในบัดนี้เลย.

เจ้าโปริสาทร้องไห้อีก กล่าวคาถาอย่างนี้ว่า

หม่อมฉันเข้าถึงบาปทุจริต ความเศร้าหมอง
มาก หาบุญลาภนี้ได้ เสื่อมยศ เสื่อมเกียรติ ก็เพราะ
เนื้อมนุษย์เป็นเหตุ หม่อมฉันจะพึงถวายพระพรนั้น
แก่พระองค์อย่างไรได้.

ในคาถานั้น คำว่า **บาป** คือยังไม่ถึงกรรมบถ. คำว่า **ทุจริต** คือถึงกรรมบถแล้ว. คำว่า **ความเศร้าหมอง** หมายถึงความลำบาก. คำว่า **เพราะเนื้อมนุษย์เป็นเหตุ**คือ เพราะเหตุแห่งเนื้อมนุษย์. คำว่า **เข้าถึง** คือ หม่อมฉันเป็นผู้เข้าถึงแล้ว. บทว่า **ตนฺเต** ความว่า เจ้าโปริสาทกล่าวว่า หม่อมฉันถวายพระพรนั้นแก่พระองค์อย่างไรได้ พระองค์อย่าได้ห้ามหม่อมฉันเสียเลย จงทรงกระทำความอนุเคราะห์ ความกรุณาในหม่อมฉันเถิด จงทรงรับพรอย่างอื่นเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสกะเธออีกว่า

คนเราให้พรใดแล้วกลับไม่ให้ ไม่ควรจะให้พร
นั้น ขอพระสหายจงมั่นพระทัยรับพรเถิด แม้ชีวิต
ของหม่อมฉันก็จักสละถวายแล.

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงนำคาถาที่เจ้าโปริสาทนั้นกล่าวไว้ก่อนแล้ว มาแสดงอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงสนับสนุนให้เจ้าโปริสาทอาจหาญในการให้พร จึงตรัสว่า

การเสียสละชีวิตได้ นั่นเป็นธรรมของสัตบุรุษ
สัตบุรุษย่อมมีปฏิภาณเป็นสัตย์ทีเดียว พรอันพระองค์
ประทานไว้แล้ว จงประทานเสียฉับพลัน ดูก่อนพระองค์
ผู้เป็นพระราชาอันประเสริฐสุด พระองค์จงสมบูรณ์
ด้วยธรรมของสัตบุรุษนั้นเถิด.

นรชนพึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะอัน
ประเสริฐ เมื่อรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะเมื่อนึกถึงธรรม
พึงสละอวัยวะทรัพย์แม้ชีวิตทั้งหมดเถิด.

ในคาถานั้น คำว่า **ชีวิต** หมายถึงละชีวิตได้ อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า สัตบุรุษทั้งหลายย่อมละชีวิตได้โดยแท้ พระองค์จงประทานพรเสียโดยฉับพลัน คือจงประทานแก่เราเสียโดยเร็วในที่นี้เถิด. คำว่า **ด้วยธรรมของสัตบุรุษนั้น** คือเป็นผู้สมบูรณ์ถึงพร้อม เข้าถึงแล้วด้วยธรรมและความสัตย์นี้ พระโพธิสัตว์ทรงยกย่องเจ้าโปริสาทนั้น จึงทรงเรียกว่า ผู้เป็นพระราชาอันประเสริฐสุด. คำว่า **พึงสละทรัพย์** อธิบายว่า ดูก่อนสหายโปริสาท บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เนื้ออวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นยังมีอยู่ พึงสละทรัพย์แม้มาก เมื่อต้องการจะรักษาอวัยวะนั้น. คำว่า **เมื่อนึกถึงธรรม** อธิบายว่า เมื่อนึกถึงธรรนอยู่อย่างนี้ว่า แม้เราจะต้องสละอวัยวะทรัพย์และชีวิต ก็ไม่ยอมล่วงธรรมของสัตบุรุษ.

พระมหาสัตว์ตรัสชักนำให้เจ้าโปริสาทนั้นตั้งอยู่ในความสัตย์ด้วยเหตุผลเหล่านี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้จักยกความที่พระองค์เป็นครูขึ้นสนับสนุน จึงตรัสพระคาถาว่า

บุรุษรู้ธรรมจากบุคคลใด และบุคคลเหล่าใดเป็น
สัตบุรุษ บันเทาความสงสัยของบุรุษนั้นได้ ข้อนั้น
เป็นที่พึงพำนักของบุรุษนั้นได้ เป็นบัณฑิตไม่พึงทำ
ลายไมตรีจากจากบุคคลนั้นเลย.

ในคาถานั้น คำว่า **ใด** หมายถึงจากบุรุษผู้ใด. คำว่า **ธรรม** หมายถึงเหตุที่สำหรับส่องกุศลและอกุศลธรรม. คำว่า **รู้** คือ พึงรู้ชัด. คำว่า **ข้อนั้น** อธิบายว่า บุคคลผู้เป็นอาจารย์นั้น. ชื่อว่าเป็นที่พึ่ง เพราะอรรถว่าเป็นที่พึ่งของบุคคลนั้น และชื่อว่าเป็นที่พำนัก เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่บุคคลนั้นพึงไปหาในเมื่อมีภัยเกิดขึ้น. คำว่า **ไม่พึงทำลายไมตรีจากบุคคลนั้น** อธิบายว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตไม่พึงทำลายไมตรี ด้วยเหตุแม้อย่างใดอย่างหนึ่งกับบุคคลผู้เป็นอาจารย์นั้น คือไม่พึงทำไมตรีนั้นให้พินาศไป.

ก็พระโพธิสัตว์ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสต่อไปว่า ดูก่อนสหายโปริสาท ขึ้นชื่อว่าถ้อยคำของอาจารย์ผู้มีคุณ ไม่ควรจะทำลาย เราเป็นปฤษฎาจารย์ของพระองค์ ให้พระองค์ศึกษาศิลปะเป็นอันมาก แม้ในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์ บัดนี้ได้กล่าวสตารหคาถาด้วยพุทธลีลาแก่พระองค์ เพราะฉะนั้นพระองค์ควรจะทำตามถ้อยคำของเรา.

เจ้าโปริสาทได้สดับดังนั้น จึงดำริว่า ท่านสุตโสมเป็นอาจารย์ของเราและพรเราก็ได้ถวายแก่พระองค์ เราอาจจะทำอะไรได้ อันธรรมดาความตายในอัตภาพหนึ่ง ย่อมเป็นของแน่นอน เราจักไม่กินเนื้อมนุษย์ เราจะถวายพระพร ดังนี้ มีสายอัสสุชลนองหน้า ลุกขึ้นถวายบังคมพระบาทพระเจ้าสุตโสมจอมนรินทร์ เมื่อจะถวายพระพรนั้น จึงได้กล่าวคำนี้ว่า

นั่นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉันมานาน
ทีเดียว หม่อมฉันเข้าป่าก็เพราะเหตุแห่งอาหารนี้ แต่
ถ้าพระสหายตรัสขอหม่อมฉันในเรื่องนี้ หม่อมฉันก็
ยอมถวายพระพรนี้แด่พระองค์ได้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า ดูก่อนสหาย คนที่ตั้งอยู่ในศีลถึงจะตาย ก็ประเสริฐ เราขอรับพรที่ท่านประทาน และท่านได้ตั้งอยู่ในทางของพระอริยะตั้งแต่วันนี้แล้ว แม้ถึงอย่างนั้น เราต้องทูลขอท่าน ถ้าความรักในตัวเราของท่านยังมีอยู่ ขอท่านจงรับศีล ๕ เถิดนะมหาราช. เจ้าโปริสาททูลว่า ดีละสหาย ขอพระองค์จงประทานศีล ๕ แก่หม่อมฉัน พระมหาสัตว์ตรัสว่า เชิญรับเถิดมหาราช. เจ้าโปริสาทถวายบังคมพระมหาสัตว์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. พระมหาสัตว์ได้ให้เจ้าโปริสาทตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้ว. ฉะนั้น ภุมเทวดาผู้ประชุมกันในสถานที่นั้น เกิดความชื่นบานในพระมหาสัตว์ ได้กระทำสาธุการยังพนมวันให้มีเสียงสนั่นโกลาหลว่า คนอื่นตั้งแต่อเวจีตลอดถึงภวัครพรหม ชื่อว่าสามารถจะห้ามเจ้าโปริสาทจากเนื้อมนุษย์ได้เป็นไม่มี พระ-เจ้าสุตโสม ได้ทำกิจที่บุคคลอื่นทำได้อย่างแสนยาก น่าอัศจรรย์ เทพยดาชั้นจาตุมหาราช ได้สดับต่อภุมเทวดาเหล่านั้น ก็กระทำสาธุการบันลือลั่นต่อ ๆ กันไปอย่างนี้ ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันตลอดพรหมโลก แม้พระราชาที่ถูกแขวนอยู่ ณ ต้นไม้ ก็พลอยได้ยินเสียงสาธุการของเทพยดาเหล่านั้นด้วย แม้พวกรุกขเทวดาผู้อยู่ในวิมานนั้น ๆ ก็ให้สาธุการ การให้สาธุการของเทพยดาอย่างนี้ ได้ยินแต่เสียง ไม่เห็นตัวเทพยดา พวกพระราชาได้ทรงสดับเสียงสาธุการของพวกเทพยดา จึงทรงดำริว่า พวกเราได้ชีวิตเพราะอาศัยพระเจ้าสุตโสม พระเจ้าสุตโสมทรงทรมานเจ้าโปริสาทได้ นับว่าชื่อว่าทำกิจที่คนอื่นทำได้แสนยาก แล้วพากันสรรเสริญพระโพธิสัตว์. ฝ่ายเจ้าโปริสาทถวายบังคมพระบาทยุคลของพระมหาสัตว์แล้ว ยืนอยู่ส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ตรัสกะเจ้าโปริสาทว่า ดูก่อนพระสหาย ท่านจงปลดปล่อยกษัตริย์เหล่านี้เสียเถิด. เจ้าโปริสาทดำริว่า เราเป็นศัตรูของกษัตริย์เหล่านี้ กษัตริย์เหล่านี้เมื่อเราปลดปล่อยไปแล้ว จะช่วยกันจับเราว่าเป็นศัตรูของตนแล้วจักเบียดเบียน

แม้เราจะต้องเสียชีวิต ก็ไม่อาจจะทำลายศีลที่เรารับจากสำนักท่านสุตโสม เราจักไปปลดปล่อยด้วยกันกับท่านสุตโสม อย่างนี้จักไม่เป็นภัยแก่เรา แล้วถวายบังคมพระโพธิสัตว์ทูลว่า ข้าแต่ท่านสุตโสม เราทั้งสองจะไปปลดปล่อยกษัตริย์ทั้งหลายด้วยกัน แล้วกล่าวคาถาว่า

พระองค์เป็นศาสดาของหม่อมฉันและเป็นสหาย ด้วย หม่อมฉันได้ทำตามถ้อยคำของพระองค์ แม้ พระองค์ก็จงกระทำตามถ้อยคำของหม่อมฉัน เราทั้ง-สองจะไปปลดปล่อยพวกษัตริย์ด้วยกัน.

คำว่า **เป็นศาสดา** ในคาถานั้น หมายถึงเป็นศาสดาเพราะได้แสดงทางสวรรค์ และเป็นสหายกันมาจำเดิมตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสกะเจ้าโปริสาทนั้นว่า

เราเป็นศาสดาของพระองค์ และเป็นสหายด้วย พระองค์ได้ทำตามถ้อยคำของเรา แม้เราก็จะทำตาม ถ้อยคำของพระองค์ เราทั้งสองจงไปปลดปล่อยพวก กษัตริย์ด้วยกันเถิด.

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระโพธิสัตว์จึงเสด็จไปหากษัตริย์เหล่านั้นแล้วตรัสพระคาถาว่า

พวกท่านอย่าคิดประทุษร้ายแก่พระราชานี้ด้วย ความแค้นว่า ถูกเธอผู้ได้นามว่า กัมมาสบาท (เท้าด่าง เพราะถูกตอไม้แทง) เบียดเบียนร้อยฝ่ามือ ต้องร้องไห้ น้ำตานองหน้า ดังนี้เป็นอันขาด จงรับสัจปฏิญาณ ต่อหม่อมฉัน ดังนี้.

ในคาถานั้น บทว่า **กมฺมาสปาเทน** อธิบายว่า พระมหาสัตว์ทรงรับคำเจ้าโปริสาทว่า แม้เราทั้งสองจงไปปลดปล่อยพวกกษัตริย์ด้วยกันดังนี้แล้ว ทรงดำริว่า ธรรมดากษัตริย์เป็นผู้กระด้างด้วยมานะ พอหลุดได้อาจจะโบย หรือฆ่าเจ้าโปริสาทเสียด้วยความอาฆาตว่า พวกเราถูกเจ้าโปริสาทนี้ เบียดเบียนแล้วดังนี้ก็ได้ แต่เจ้าโปริสาทจะไม่ประทุษร้ายกษัตริย์เหล่านั้นเป็นแน่ เราแต่เพียงผู้เดียวจะไปรับปฏิญาณต่อกษัตริย์เหล่านั้นก่อน แล้วเสด็จไปในสำนักกษัตริย์เหล่านั้น ทรงเห็นกษัตริย์เหล่านั้นถูกร้อยฝ่าพระหัตถ์แขวนอยู่ที่กิ่งไม้ปลายนิ้วพระบาทพอจรดพื้นดินดิ้นรนอยู่ ดุจพวงดอกหงอนไก่ ซึ่งเขาห้อยไว้ที่ไม้เต้าในเวลาที่ต้องลม. แม้กษัตริย์เหล่านั้น พอได้เห็นพระโพธิสัตว์แล้วร้องขึ้นพร้อมกันว่า พวกเราหาโรคมิได้ในบัดนี้แล้ว. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสปลอบกษัตริย์เหล่านั้นว่า อย่ากลัวเลย แล้วตรัสว่า พวกท่านได้รับอภัยโทษจากเจ้าโปริสาทแล้ว แต่พวกท่านต้องทำตามถ้อยคำของหม่อมฉันด้วย แล้วจึงตรัสพระคาถาดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้น. คำว่า เป็นอันขาด ในคาถานั้น อธิบายว่า พวกท่านอย่าคิดประทุษร้ายโดยส่วนเดียวเท่านั้น.

กษัตริย์เหล่านั้น ตรัสตอบเป็นพระคาถาว่า

พวกหม่อมฉันจะไม่คิดประทุษร้ายต่อพระราชานี้
ด้วยความแค้นว่า ถูกเธอผู้ได้นามว่า กัมมาสบาท
เบียดเบียนร้อยฝ่ามือไว้ ต้องร้องไห้น้ำตานองหน้า
ดังนี้เป็นอันขาด หม่อมฉันขอรับสัจปฏิญาณต่อ
พระองค์ ดังนี้.

ในคาถานั้น บทว่า **ปฏิสุโณม** ความว่า กษัตริย์เหล่านั้นทูลพระมหาสัตว์ว่าหม่อมฉันรับปฏิญาณอย่างนี้ ก็แต่ว่าพวกหม่อมฉันกำลังเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าไม่สามารถจะเรียบเรียงคำปฏิญาณได้ดี ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแก่บรรดาสัตว์ทั้งปวงเถิด พระองค์จงเรียงคำปฏิญาณให้ด้วย พวกหม่อมฉันได้สดับคำของพระองค์แล้วจักให้คำปฏิญาณ.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสกะพวกกษัตริย์เหล่านั้นว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงให้ปฏิญาณ แล้วตรัสพระคาถาว่า

บิดาหรือมารดา ย่อมมีความกรุณาปรารถนา
ความเจริญแก่ประชาคือบุตร ฉันใด แม้พระราชานี้
ก็จงเป็นเหมือนอย่างนั้นแก่พวกท่าน และพวกท่าน
ก็จงเป็นเหมือนอย่างบุตรทั้งหลาย ฉะนั้น.

แม้กษัตริย์เหล่านั้น ก็รับคำปฏิญาณอยู่ ได้กล่าวคาถานี้ว่า

บิดาหรือมารดา ย่อมมีความกรุณาปรารถนา
ความเจริญแก่ประชาคือบุตร ฉันใด แม้พระราชานี้
จงเป็นเหมือนอย่างนั้นแก่พวกหม่อนฉัน แม่พวก
หม่อมฉันก็จะเป็นเหมือนอย่างบุตรทั้งหลาย ฉะนั้น.

โว อักษรในคำว่า **ตุมฺเห จ โว** ในคาถานั้น เป็นเพียงนิบาต

พระมหาสัตว์ทรงรับปฏิญญาของกษัตริย์เหล่านั้นอย่างนี้แล้ว ทรงเรียกเจ้าโปริสาท ตรัสว่า จงมาเถิดสหาย จงมาปลดปล่อยกษัตริย์เหล่านี้เถิด เจ้าโปริสาทจับดาบตัดเชือกที่ผูกพระราชาองค์หนึ่งแล้ว พระราชานั้นอดอาหารได้รับทุกขเวทนามาถึง ๗ วันแล้ว สลบล้มลง ณ ภาคพื้น พร้อมกับความขาดแห่งเชือกที่ผูก พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น มีความกรุณา ตรัสว่า

ดูก่อนสหายโปริสาท ท่านอย่าตัดอย่างนั้นเลย คราวนี้เราทั้งสองจะจับพระราชาองค์หนึ่งไว้ให้มั่น ทำเธอไว้ ณ เบื้องอกแล้วจึงตัดเชือกที่ผูก เมื่อเจ้าโปริสาทตัดเชือกด้วยพระขรรค์ พระมหาสัตว์รับพระราชานั้นให้นอน ณ พระอุระ เพราะพระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระกำลัง ประคองให้นอนลง ณ ภาคพื้นด้วยพระหฤทัย ประกอบไปด้วยเมตตา คล้ายกับประคองบุตรที่เกิดแต่อก ฉะนั้น ทรงประคองพระราชาเหล่านั้น ทุกพระองค์ ให้นอนลงบนภาคพื้นอย่างนี้แล้ว ทรงชะแผล ค่อย ๆ ดึงเชือกออก ดุจดึงด้ายเส้นน้อยออกจากหูของเด็ก ฉะนั้น ล้างหนองและเลือดแล้ว ทำแผลให้จนสะอาด ตรัสว่า ดูก่อนสหายโปริสาท ท่านจงฝนเปลือกไม้นี้ที่หินแล้วนำเอามา ครั้นให้นำมาแล้ว จึงทรงตั้งสัตย์อธิษฐาน ทาที่ฝ่าพระหัตถ์ของกษัตริย์เหล่านั้น แผลนั้นหายในขณะนั้นทันที เจ้าโปริสาทเอาข้าวสารมาต้มเป็นน้ำใส ๆ แม้กษัตริย์ทั้งสองนั้น ได้ให้กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ได้ดื่มน้ำข้าวต้มแล้ว.

เมื่อพระโพธิสัตว์ และเจ้าโปริสาทให้กษัตริย์เหล่านั้นอิ่มหนำทั่วทุกพระองค์ ดังนี้แล้ว ก็พอพระอาทิตย์อัสดงคต แม้วันรุ่งขึ้นก็ให้ดื่มอย่างนั้น ทั้งในเวลาเช้าเวลาเที่ยงและเวลาเย็น วันที่ ๓ ให้ดื่มยาคูมีเมล็ดปฏิบัติอย่างนี้ จนกษัตริย์เหล่านั้นหาโรคมิได้ ครั้งนั้น พระมหากษัตริย์ตรัสถามกษัตริย์เหล่านั้นว่า พวกท่านอาจจะกลับไปได้หรือยัง เมื่อกษัตริย์เหล่านั้นกราบทูลว่าไปได้. ตรัสว่า ดูก่อนสหายโปริสาท เชิญเสด็จเถิด เราทั้งหลายจงกลับไปยังแคว้นของตนเถิด. เจ้าโปริสาทได้สดับดังนั้น ก็ร้องไห้ฟุบอยู่แทบบาทยุคลของพระมหาสัตว์ทูลว่า พระสหายจงพาพระราชาทั้งหลายเสด็จไปเถิด หม่อมฉันจะกินรากไม้ผลไม้อยู่ในป่านี้. พระมหาสัตว์ตรัสว่า สหายจักทำอะไรในป่านี้ แคว้นของพระองค์น่ารื่นรมย์ จงเสด็จไปเสวยราชสมบัติ ณ พระนครพาราณสี

นั้นเถิดนะ. เจ้าโปริสาททูลว่า พระสหายตรัสอะไร หม่อมฉันไม่อาจไปในพระนครพาราณสี เพราะชาวพระนครทั้งหมด เป็นศัตรูของหม่อมฉัน จักด่าบริภาษหม่อมฉันว่า กินมารดาของเขา กินบิดาของเขา ดังนี้เป็นต้นแล้ว จักพากันจับหม่อมฉันโดยตั้งข้อหาว่า เป็นโจร จักปลงชีวิตหม่อมฉันด้วยท่อนไม้หรือก้อนดิน ไม้ ค้อน หอก หรือขวาน ส่วนหม่อมฉันรับศีลในสำนักของพระองค์แล้ว หย่อมฉันไม่อาจจะฆ่าเขา แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่ไป หม่อมฉันเมื่อเว้นจากเนื้อมนุษย์เสียแล้ว จักเป็นอยู่นานสักเท่าไร คราวนี้การเห็นพระองค์ของหม่อมฉันไม่มีอีก. เจ้าโปริสาทกล่าวดังนี้แล้ว ก็ร้องไห้ทูลว่า เชิญพระองค์เสด็จเถิด. ครั้งนั้นพระมหาสัตว์ทรงลูบหลังเจ้าโปริสาท ตรัสว่า พระสหายโปริสาทเอ๋ย หม่อมฉันชื่อสุตโสม คนหยาบช้าสาหัสเช่นพระองค์ยังฝึกได้ คนชาวพระนครพาราณสีจะเป็นไรไปเล่า หม่อมฉันจักให้พระองค์เสด็จเป็นพระราชา ในพระนครพาราณสีนั้นอีก เมื่อไม่อาจสามารถ ก็จักแบ่งราชสมบัติของหม่อมฉันออกเป็นสองส่วน ถวายพระองค์ส่วนหนึ่ง เมื่อเจ้าโปริสาททูลว่า แม้ในพระนครของพระองค์ ศัตรูของหม่อมฉันก็ยังมีอยู่เหมือนกัน แล้วทรงดำริว่า เจ้าโปริสาทนี้ทำตามถ้อยคำของเรา นับว่าเราทำกิจที่คนอื่นทำได้ยากนัก เราจะให้เธออยู่ในพระราชอิสริยยศตามเดิม โดยอุบายวิธีบางอย่าง เมื่อจะทรงพรรณนาถึงสมบัติของพระนคร เพื่อปลอบโยนเจ้าโปริสาทให้เกิดความพอใจ จึงได้ตรัสพระคาถาว่า

พระองค์เคยเสวยพระกระยาหารอันโอชารส
ล้วนแต่เนื้อสัตว์ ๔ เท้า และนกอันพวกห้องเครื่องผู้
ฉลาดปรุงทำให้สุกเป็นอย่างดี ดุจท้าวโกสีย์จอมเทวดา
เสวยสุธาโภชน์ ฉะนั้น ไฉนจะทิ้งไว้ ชอบใจอยู่
ในป่าแต่พระองค์เดียว.

นางกษัตริย์ล้วนแต่เอวบางร่างเล็กสะโอดสะอง ประดับประดาด้วยผ้าและเครื่องอาภรณ์ชั้นดี เคย แวดล้อมบำเรอพระองค์ให้ชื่นบาน ดุจเทพอัปสร แวดล้อมพระอินทร์ ณ เมืองสวรรค์ ไฉนจะทิ้งไว้ ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

พระแท่นที่บรรทมพนักแดง โดยมากปูลาดด้วยผ้าโกเชาว์ ล้วนลาดด้วยเครื่องลาดทึ่งดงาม ประดับด้วยเครื่องอลังการน่าตระการตา พระองค์เคยบรรทมเป็นสุข ในท่ามกลางพระแท่นที่บรรทมเช่นนั้น ไฉนจะทิ้งไว้เล่า ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

เวลาพลบค่ำ มีการฟ้อนรำส่งสำเนียงเสียงตะโพนสำทับ ดนตรีรับประสานเสียง ล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษเจือปน การขับการประโคมก็ล้วนแต่ไพเราะเสนาะโสต ไฉนจะทิ้งไว้ ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

พระราชอุทยานนานว่า มิคาชินวัน บริบูรณ์ด้วยบุปผชาตินานาพรรณ พระนครนั้นประกอบด้วยพระราชอุทยานเช่นนี้ น่ายินดีเพลิดเพลินเจริญใจ ทั้งมั่งคั่งด้วยม้า รถ คชสาร ไฉนจะทิ้งไว้เล่า ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

ในคาถานั้น คำว่า **ปรุงทำให้สุกเป็นอันดี** คือ กระทำอย่างดีโดยประการต่าง ๆ. บทว่า **สุนิฏฺฐิตํ** ความว่า ทำให้สำเร็จด้วยดีด้วยการประกอบเครื่องต่าง ๆ ชนิด. คำว่า **ไฉนจะทิ้งไว้ ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว**

อธิบายว่า พระองค์เสวยรากไม้และผลไม้เป็นต้น จักชอบอย่างไร ดูก่อนมหาราช ขอเชิญเสด็จเถิด เราทั้งสองจักไปด้วยกัน. คำว่า **เอวบางร่างเล็กสะโอดสะอง** อธิบายว่า มีรัศมีดุจกองทองแท่งที่กำลังร้อน และมีเอวบางร่างสูงโปร่ง. คำว่า **ในเมืองสวรรค์** อธิบายว่า ในกาลก่อนพวกนางกษัตริย์แวดล้อม ทำให้ชื่นบานอยู่ในเมืองพาราณสี อันเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ดุจเทพอัปสรแวดล้อมพระอินทร์ในเทวโลก ฉะนั้น ไฉนพระองค์จึงจะทิ้งพวกนางกษัตริย์เหล่านั้นเสียแล้วจักกระทำอะไรอยู่ในป่านี้ ดูก่อนสหาย เชิญเสด็จกลับเถิด เราทั้งสองจะไปด้วยกัน. คำว่า **พนักแดง** คือ พระแท่นที่บรรทมมีพนักเป็นสีแดง. คำว่า **พระแท่นที่บรรทม** หมายถึงพระแท่นบรรทมที่ปูลาดไว้ด้วยเครื่องลาดทั้งหมด. คำว่า **ประดับ** อธิบายว่า พระองค์เคยบรรทมบนพระแท่นนั้น ซึ่งประกอบด้วยเครื่องอลังการน่าตระการตา แสดงถึงชั้นเป็นอันมาก. คำว่า **เป็นสุข** อธิบายว่า พระองค์เคยบรรทมเป็นสุข ในท่ามกลางพระแท่นที่บรรทมเช่นนั้น บัดนี้ไฉนจักยินดีในป่าเล่า ดูก่อนสหาย ขอเชิญท่านเสด็จเถิด เราทั้งสองจะไปด้วยกัน. คำว่า **เวลาพลบค่ำ** หมายถึงในกาลเป็นส่วนแห่งกลางคืน. คำว่า **ทิ้งไว้** คือทั้งสมบัติเห็นปานนี้. คำว่า **อุทยานบริบูรณ์ด้วยบุปผชาติต่าง ๆ พรรณ** อธิบายว่า ดูก่อนมหาราช พระราชอุทยานของพระองค์ สมบูรณ์ด้วยดอกไม้ต่าง ๆ ชนิด. คำว่า **น่ายินดี** อธิบายว่า พระราชอุทยานนั้นมีนามว่า มิคาชินวัน เป็นสถานที่น่าเพลิดเพลิน น่ายินดีสมกับชื่อ. คำว่า **ทิ้ง** อธิบายว่า ทิ้งนครอันน่าเพลิดเพลินเจริญใจเห็นปานนี้ไปได้.

พระมหาสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว หวังพระทัยว่า ไฉนเจ้าโปริสาทจะนึกถึงรสของเครื่องอุปโภคบริโภคที่เคยเสวย จะพึงเกิดความอยากที่จะกลับไปสู่

พระนคร จึงตรัสประโลมด้วยโภชนะเป็นข้อต้น ด้วยอำนาจกิเลสเป็นที่สอง ด้วยที่บรรทมเป็นที่สาม ด้วยการเต้นรำการขับร้อง และการประโคมเป็นที่สี่ ด้วยพระราชอุทยานและพระนครเป็นที่ ๕ ครั้นตรัสประโลมเช่นนี้แล้ว ตรัสต่อไปว่า ดูก่อนมหาราช เชิญเสด็จเถิด เราจะพาพระองค์ไปดำรงราชย์ในพระนครพาราณสีแล้ว ภายหลังจึงจะไปสู่แคว้นของเรา ถ้าจะได้ได้ราชสมบัติในพระนครพาราณสี จักถวายราชสมบัติของหม่อมฉันแก่พระองค์ครึ่งหนึ่ง ประโยชน์อะไรของพระองค์ด้วยการอยู่ป่า จงทำตามถ้อยคำของเราเถิด เจ้าโปริสาทได้สดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์เกิดความอยากที่จะกลับไปสู่พระนคร ดำริว่า ท่านสุตโสมทรงพระกรุณาปรารถนาความเจริญแก่เรา ตั้งเราไว้ในกัลยาณธรรมแล้ว บัดนี้ยังตรัสว่า จักสถาปนาในอิสริยยศตามเดิมอีก และพระองค์ก็อาจสถาปนาได้ด้วย เราควรจะไปกับพระองค์ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ในป่า ได้มีจิตชื่นบานประสงค์จะพรรณนามิตรธรรมอิงคุณของพระมหาสัตว์ จึงกราบทูลว่า พระสหายสุตโสม อะไร ๆ ที่จะดียิ่งไปกว่าการคบหากัลยาณมิตรไม่มี อะไร ๆ ที่จะลามกยิ่งไปกว่าการคบบาปมิตรไม่มีเลย แล้วกล่าวคาถาว่า

พระจันทร์ในวันข้างแรมย่อมเสื่อมลงทุกวัน ๆ
ฉันใด การคบอสัตบุรุษ ย่อมเป็นเหมือนวันข้างแรม
ฉะนั้นแหละ พระราชา. หม่อมฉันก็เหมือนกัน อาศัย
เจ้าคนครัวผู้ทำกับข้าว เป็นคนลามกเลวทราม ได้ทำ
บาปกรรมอันเป็นทางจะไปสู่ทุคติ.

พระจันทร์ในวันข้างขึ้น ย่อมเจริญขึ้นทุกวัน ๆ ฉันใด การคบสัตบุรุษ ย่อมเป็นเหมือนวันข้างขึ้น ฉันนั้นแหละ พระราชา. หม่อมฉันก็เหมือนกัน ขอท่านสุตโสมจงทราบว่าอาศัยพระองค์ จักได้ทำกุศลกรรมอันเป็นทางที่จะไปสู่สุคติ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน น้ำตกในที่ดอน ย่อมไม่คงที่ ไม่อยู่ได้นานฉันใด แม้การคบอสัตบุรุษของหม่อมฉันก็เหมือนกัน ไม่คงที่เหมือนน้ำในที่ดอน ฉะนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนระที่กล้าหาญอย่างประเสริฐสุด น้ำตกในสระ ย่อมอยู่ได้นานฉันใด การคบสัตบุรุษของหม่อมฉัน ก็เหมือนกัน ย่อมตั้งอยู่ได้นานเหมือนน้ำในสระฉะนั้น.

การคบสัตบุรุษเป็นคุณไม่เสื่อมทราม ย่อมเป็นอยู่อย่างนั้นแม้ตลอดเวลาที่ชีวิตตั้งอยู่ ส่วนการคบอสัตบุรุษย่อมเสื่อมเร็ว เพราะฉะนั้น ธรรมของสัตบุรุษกับธรรมของอสัตบุรุษ จงไกลกันแล.

ในคาถานั้น คำว่า **ทุกวัน ๆ** คือในวันหนึ่งๆ. คำว่า **ไม่อยู่ได้นาน** คือไม่ควรที่จะอยู่นานได้. คำว่า **สระ** หมายถึงสมุทร. คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนระที่กล้าหาญอย่างประเสริฐสุด คือ ผู้ประเสริฐสุดกว่านรชน. คำว่า **เหมือนน้ำในสระ** คือเหมือนน้ำที่ตกลงในสมุทร. คำว่า **ไม่เสื่อมทราม**

คือไม่ทรุดโทรม. คำว่า **แม้ตลอดเวลาที่ชีวิตตั้งอยู่** อธิบายว่า ชีวิตยังตั้งอยู่ตลอดกาลเพียงใด การคบสัตบุรุษก็ย่อมเป็นอยู่ตลอดกาลเพียงนั้น ความเป็นมิตรไมตรีกับพวกสัตบุรุษไม่มีเสื่อมเลย.

เจ้าโปริสาทพรรณนาถึงคุณของพระมหาสัตว์ ๗ คาถา ด้วยประการฉะนี้ พระมหาสัตว์ได้ทรงพาเจ้าโปริสาทและพระราชา ๑๐๑ พระองค์เสด็จไปถึงปัจจันตคาม ชาวบ้านนั้นเห็นพระมหาสัตว์แล้ว ไปแจ้งความที่เมือง. พวกอำมาตย์ได้พาหมู่พลนิกายไปเฝ้ารับ พระมหาสัตว์ได้เสด็จไปยังพระนครพาราณสีด้วยบริวารนั้น ในระหว่างทางพวกชาวชนบทถวายเครื่องบรรณาการแล้วตามเสด็จ พระมหาสัตว์ได้มีบริวารมาก เสด็จถึงพระนครพาราณสีกับบริวารนั้น เวลานั้นพระโอรสของพระเจ้าโปริสาทเป็นพระราชา ท่านกาฬหัตถียังคงเป็นเสนาบดีอยู่เช่นเดิม ชาวเมืองกราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ได้ยินว่าพระเจ้าสุตโสมทรงทรมานเจ้าโปริสาทได้แล้ว กำลังพาเสด็จมาในพระนครนี้ พวกข้าพระองค์จักไม่ให้เข้าพระนครดังนี้ แล้วรีบปิดประตูพระนคร จับอาวุธอยู่พร้อมกัน พระมหาสัตว์ทรงทราบว่าเขาปิดประตู จึงพักเจ้าโปริสาทและพระราชา ๑๐๑ พระองค์ไว้ เสด็จเข้าไปใกล้ประตูกับอำมาตย์ ๒-๓ คน ตรัสว่า เราคือมหาราชชื่อว่าสุตโสม จงเปิดประตู. พวกราชบุรุษไปกราบทูลพระราชา พระราชาตรัสว่า พระเจ้าสุตโสมมหาราชเป็นบัณฑิต เป็นพระเจ้าทรงธรรม ตั้งอยู่ในศีล ภัยไม่มีแก่พวกเราอย่างแน่นอน แล้วรับสั่งให้เปิดประตูพระนครทันที. พระมหาสัตว์เสด็จเข้าพระนคร พระราชาและท่านกาฬหัตถีเสนาบดีไปรับเสด็จพระมหาสัตว์ นำเสด็จขึ้นปราสาท พระมหาสัตว์ประทับ ณ พระ-ราชอาสน์แล้ว รับสั่งให้หาพระอัครมเหสี และพวกอำมาตย์ของเจ้าโปริสาทมาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนท่านกาฬหัตถี เหตุไรจึงไม่ให้พระราชาเข้าพระนคร ท่านกาฬหัตถีกราบทูลว่า เมื่อท้าวเธอทรงราชย์ได้กินเนื้อมนุษย์ในพระนครนี้

เป็นจำนวนมากคน ทรงการทำกรรมที่กษัตริย์ไม่สมควรทำเลย ได้ทำช่องในชมพูทวีปทั้งสิ้น ท้าวเธอมีธรรมอันลามกเช่นนี้ เพราะเหตุนั้น เขาจึงไม่ให้พระองค์เข้าพระนคร. พระมหาสัตว์ตรัสว่า บัดนี้พวกท่านอย่าวิตกเลยว่าเธอจักทำเช่นนั้นอีก เราทรมานเธอให้ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เธอจักไม่เบียดเบียนใคร ๆ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ภัยแต่เธอไม่มีแก่พวกท่าน ท่านทั้งหลายอย่าทำอย่างนี้ ขึ้นชื่อว่าบุตรและธิดาต้องปฏิบัติมารดาและบิดา ท่านที่เลี้ยงมารดาบิดานั่นแหละจะไปสวรรค์ คนที่ไม่เลี้ยงมารดาบิดาจะไปนรก.

พระมหาสัตว์ประทานพระโอวาทแก่พระราชโอรสผู้ประทับนั่ง ณ อาสนะต่ำอย่างนี้แล้ว ตรัสสอนเสนาบดีว่า ดูก่อนท่านกาฬหัตถี ท่านเป็นสหายและเสวกของพระราชา แม้พระราชาก็ได้ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งอันสูงศักดิ์ แม้ท่านก็ควรจะประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระราชา แล้วประทานโอวาทแม้แก่พระเทวีว่า ดูก่อนพระเทวี แม้เธอก็มาจากเรือนตระกูล ได้รับตำแหน่งอัครมเหสีในสำนักของพระราชา ถึงความเจริญด้วยพระโอรสและพระธิดา แม้เธอก็ควรประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระราชา เมื่อจะทรงแสดงธรรมให้ความนั้นถึงที่สุด จึงได้ตรัสพระคาถาว่า

พระราชาที่เอาชนะคนซึ่งไม่ควรชนะ ไม่ชื่อว่าเป็นพระราชา เพื่อนที่เอาชนะเพื่อนไม่ชื่อว่าเป็นเพื่อน ภรรยาที่ไม่กลัวเกรงสามีไม่ชื่อว่าเป็นภรรยา บุตรที่ไม่เลี้ยงมารดาบิดาผู้แก่แล้วไม่ชื่อว่าเป็นบุตร.

ที่ประชุมไม่มีสัตบุรุษไม่ชื่อว่าเป็นสภา คนพูดไม่เป็นธรรมไม่ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ คนที่ละราคะ โทสะ โมหะ พูดเป็นธรรมนั่นแลชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ.

บัณฑิตอยู่ปะปนกับพวกคนพาล เมื่อไม่พูด ก็รู้ไม่ได้ว่าเป็นบัณฑิต แม้พูดก็ต้องแสดงอมตธรรม จึงจะรู้ได้ว่าเป็นบัณฑิต.

พึงกล่าวธรรมให้กระจ่าง พึงยกธงของพวกฤาษี พวกฤาษีมีสุภาษิตเป็นธง ธรรมแลเป็นธงของพวกฤาษี.

ในคาถานั้น คำว่า **คนซึ่งไม่ควรชนะ** อธิบายว่า มารดาบิดาชื่อว่าบุคคลที่ไม่ควรเอาชนะ พระราชาที่เอาชนะมารดาบิดาทั้งสองนั้น ย่อมไม่ชื่อว่าเป็นพระราชา ถ้าหากว่าพระองค์ได้ราชสมบัติซึ่งรับรัชทายาทมาจากบิดาของพระองค์ ก็ได้ชื่อว่าเป็นศัตรูของบิดา ชื่อว่าทรงกระทำกิจที่ไม่ควรกระทำ. คำว่า **เอาชนะเพื่อน** มีอธิบายว่า เอาชนะด้วยคดีโกง ดูก่อนท่านกาฬหัตถี ถ้าท่านไม่ได้บำเพ็ญมิตรธรรมกับพระราชา ก็ได้ชื่อว่าไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม จักบังเกิดในนรก. คำว่า **ไม่กลัว** คือไม่กลัวเกรง ถ้าท่านไม่กลัวเกรงพระราชา ท่านก็จักได้ชื่อว่าเป็นภรรยาที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม. คำว่า **แก่** คือแก่หง่อม จริงอยู่บุตรที่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาในเวลาเช่นนั้น ย่อมไม่ชื่อว่าเป็นบุตร. คำว่า **สัตบุรุษ** หมายเอาบัณฑิต. คำว่า **ธรรม** อธิบายว่า บุคคลผู้ใด เมื่อถูกเขาถามแล้ว ไม่บอกตามความเป็นจริง บุคคลผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นบัณฑิต. คำว่า **พูดเป็นธรรม** มีอธิบายว่า บุคคลเหล่านี้ ละราคะเป็นต้นได้แล้ว เป็นผู้อนุเคราะห์ประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่น กล่าวแต่ความจริง ย่อมชื่อว่าเป็นบัณฑิต. คำว่า **เมื่อไม่พูด** คือมิได้พูดอะไรออกมา

เลย. คำว่า **อมตธรรม** คือ บุคคลผู้แสดงอยู่ซึ่งอมตมหานิพพาน จึงจะรู้จักว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุนั้นแล เจ้าโปริสาทได้สดับธรรมเทศนาแล้วจึงมีจิตเลื่อมใส ให้พร ๔ ประการ ประดิษฐานอยู่ในศีล ๕ ประการแล้ว. คำว่า **พึงกล่าว** อธิบายว่า เพราะเหตุนั้น บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงกล่าวธรรม คือ พึงสอดส่องยังธรรมให้สว่างไสว จริงอยู่ ฤาษีทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะเหตุที่ธรรมเป็นธงของพวกฤาษีเหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ามีสุภาษิตเป็นธง ยกย่องสุภาษิต ส่วนคนพาล ชื่อว่า ยกย่องสุภาษิตไม่มีเลย.

พระราชาและเสนาบดี ได้สดับธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้ว เกิดปีติโสมนัส ปรึกษากันที่จะไปเชิญเสด็จพระราชา จึงสั่งให้คนตีกลองเที่ยวไปในพระนคร ให้ชาวเมืองประชุมกัน แล้วประกาศให้ทราบว่า ท่านทั้งหลายอย่ากลัวเลย ได้ยินว่า พระราชาเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมแล้ว จงพากันมาเถิด พวกเราจักไปนำพระราชานั้นมา จึงพามหาชนไป กระทำพระมหาสัตว์ให้เป็นประมุขไปยังสำนักของพระราชาถวายบังคมแล้ว ให้เจ้าพนักงานช่างกัลบกแต่งพระเกศาและพระมัสสุแล้ว ให้สรงสนานพระองค์ด้วยเครื่องสุคนธ์ แต่งพระ-องค์ด้วยพระภูษาอาภรณ์ ตามขัตติยราชประเพณีแล้ว เชิญเสด็จขึ้นกองแก้วเป็นราชบัลลังก์ อภิเษกแล้วเชิญเสด็จเข้าสู่พระนคร พระเจ้าโปริสาทได้ทรงทำสักการะแก่กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ และพระมหาสัตว์เป็นการใหญ่ เกิดความโกลาหลใหญ่ทั่วชมพูทวีปว่า ได้ยินว่า จอมนรินทร์สุตโสมได้ทรงทรมานเจ้าโปริสาทแลได้ให้ประดิษฐานอยู่ในราชสมบัติแล้ว แม้ประชาชนชาวนครอินทปัต ก็ได้ส่งทูตไปเชิญเสด็จพระมหาสัตว์กลับพระนคร พระมหาสัตว์ประทับ อยู่ในพระนครพาราณสีนั้น ประมาณเดือนครึ่ง ตรัสสอนพระเจ้า

โปริสาทว่า ดูก่อนสหาย เราจะลากลับละนะ พระองค์ จงอย่าได้เป็นผู้ประมาท จงให้สร้างโรงทาน ๕ แห่ง คือ ทำที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง และที่ประตูพระราชวัง ๑ แห่ง จงทรงบำเพ็ญทาน จงทรงประพฤติราชธรรม ๑๐ ประการ อย่าให้กำเริบ จงทรงละการถึงอคตินะมหาราช พลนิกายจากราชธานี ๑๐๑ ได้มาประชุมกันมากมาย พระมหาสัตว์มีพลนิกายเหล่านั้นแวดล้อมแล้ว เสด็จออกจากพระนครพาราณสี แม้พระเจ้าโปริสาท ก็ได้เสด็จออกจากพระนคร เมื่อเสด็จส่งถึงครึ่งหนทางก็เสด็จกลับ พระมหาสัตว์ประทานพาหนะแก่พวกพระราชาที่ไม่มีพาหนะ ทรงส่งพระราชาเหล่านั้นทุกพระองค์ แม้พระราชาเหล่านั้นก็แสดงความชื่นบานกับพระมหาสัตว์ ได้กระทำกิจมีการถวายบังคมและการเจรจาเป็นต้นตามสมควร แล้วได้เสด็จกลับไปยังชนบทของตน ๆ แม้พระมหาสัตว์เสด็จเข้าสู่พระนครที่พวกประชาชนชาวเมืองอินทปัต ตกแต่งไว้ดีแล้วประหนึ่งเทพนคร ถวายบังคมพระราชมารดาบิดา ทรงกระทำปฏิสันถารอันอ่อนน้อมแล้ว เสด็จขึ้นสู่ท้องพระโรง.

ฝ่ายพระเจ้าโปริสาทเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติโดยธรรม ทรงดำริว่า รุกขเทวดามีอุปการะแก่เราเป็นอันมาก เราจักกระทำลาภ คือ พลีกรรมแก่ท่าน ท้าวเธอรับสั่งให้สร้างสระใหญ่ใกล้กับต้นไทรทรงส่งตระกูลไปเป็นอันมาก ตั้งเป็นตำบลบ้านขึ้น บ้านนั้นได้เป็นบ้านใหญ่ประดับด้วยหนทาง และร้านตลาดถึงแปดหมื่น ส่วนต้นไทรนั้น ตั้งแต่ที่สุดกิ่งเข้ามา โปรดให้ปราบพื้นที่ให้ราบเรียบเสมอกัน ให้สร้างกำแพงมีแท่นบูชาและมีเสาระเนียดเป็นประตูแวดล้อม เทวดาชื่นบานเป็นอย่างยิ่ง บ้านนั้นได้ชื่อว่า**กัมมาสบาทนิคม** เพราะเป็นสถานที่ทรมานเจ้ากัมมาสบาทและเป็นที่อยู่ของท้าวเธอด้วย พระราชาเหล่านั้น ๆ ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ได้ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น บำเพ็ญทางสวรรค์ให้บริบูรณ์แล้ว.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประกาศอริยสัจ แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้ทรมานพระอังคุลิมาลในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อน ตถาคตก็ได้ทรมานเธอแล้วเหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า **พระเจ้าโปริสาท**ในกาลนั้น ได้เป็น**อังคุลิมาล กาฬหัตถีเสนาบดี**ได้เป็น**สารีบุตร นันทพราหมณ์**ได้เป็น**อานนท์ รุกขเทวดา**ได้เป็น**กัสสป ท้าวสักกะ**ได้เป็น**อนุรุทธะ** พระราชา ๑๐๑ พระองค์ที่เหลือได้เป็นพุทธบริษัท **พระราชมารดาบิดาได้เป็นมหาราชตระกูล** ส่วน**พระเจ้าสุตโสมคือเราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า** ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถามหาสุตโสมชาดก

จบอรรถกถาอสีตินิบาตด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกที่มีในอสีตินิบาตนี้ คือ

๑. จุลลหังสชาดก ๒. มหาหังสชาดก ๓. สุธาโภชนชาดก
๔. กุณาลชาดก ๕. มหาสุตโสมชาดก และอรรถกถา